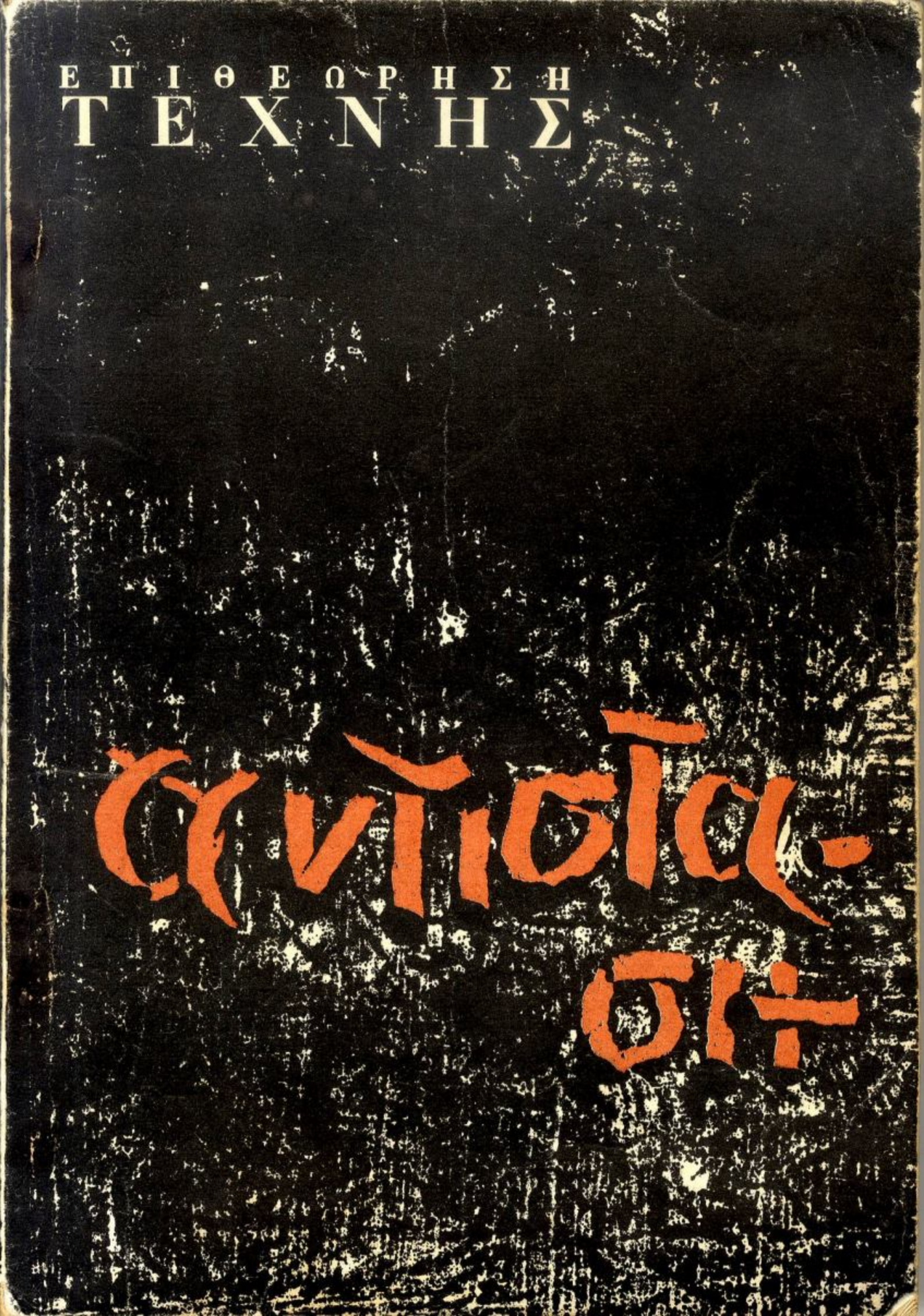
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΤΕΧΝΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

"ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΕΧΝΗΣ„

ΤΑ ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΔΩΡΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΓΙΟΡΤΕΣ

ΜΟΥΣΙΚΗ.
Μ. ΘΕΟΔΩΡΑΚΗ: ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΔΡΧ. 40

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ.
ΟΤΣΕΝΑΣΕΚ: ΡΩΜΑΙΟΣ, ΙΟΥΛΙΕΤΤΑ & ΤΑ ΣΚΟΤΑΔΙΑ 25

ΘΕΑΤΡΟ.
ΜΠΡΕΧΤ: Ο ΚΥΚΛΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΙΜΩΛΙΑ 15

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ.
ΒΑΣΩΣ ΚΑΤΡΑΚΗ: ΧΑΡΑΚΤΙΚΟ ΣΕ ΠΕΤΡΑ 150
Γ. ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ: ΔΥΟ ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΕΣ 200

ΕΠΙΣΗΣ ΤΑ
ΔΕΚΑ ΧΑΡΑΚΤΙΚΑ
ΚΑΙ
ΔΕΚΑΤΕΣΣΕΡΕΣ ΤΟΜΟΙ
ΤΗΣ
«ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΕΧΝΗΣ»

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΤΕΝΤΟΤΕΧΝΙΑ Ο.Ε.
ΑΝΤΩΝΟΥΣΑΚΗΣ - ΣΟΥΪΤΖΟΓΛΟΥ

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΑΙΟΛΟΥ-ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ 18 - ΤΗΛ. 35.995
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ: ΒΟΥΛΙΑΓΜΕΝΗΣ 295 - ΤΗΛ. 971.188

'Αξιοποιεῖτε τὴν βεράντα σας, προστατεύετε τὶς ἐπιπλώσεις σας, καὶ ἀπαλλάσεσθε ἀπὸ τὴν ἀφόρητον ζέστην προσθέτοντας χωρὶς πολλὰ ἔξοδα μίαν τεχνικῶς ἀρτίαν ΤΕΝΤΑΝ.

—'Η πολυετὴς τεχνικὴ πεῖρα μας ἐγγυᾶται ἐργασίαν ἀρίστην.

—Εἰδικοὶ σύγχρονοι μηχανισμοὶ καὶ ἐξαρτήματα διὰ κάθε τῦπο ΤΕΝΤΑΣ

—'Υφάσματα βαμβακερὰ μεγάλων δυναμομετρικῶν ἀντοχῶν ΑΝΕΞΙΤΗΛΟΥ Βαφῆς ΙΝΤΑΤΡΕΝ.

—Καταπληκτικὴ ΑΔΙΑΒΡΟΧΟΠΟΙΗΣΙΣ τοῦ ὑφάσματος μὲ τὸ εἰδικῶς εἰσαχθὲν TORNOL. 'Αδιαβροχοποιεῖ 100%, τριπλασιάζει τὴν ἀντοχὴν τοῦ ὑφάσματος, καὶ δίδει μίαν εὐχάριστον σταθερὰν ἀπόχρωσιν.

—Πρὶν ἀποφασίσετε διὰ τὴν τέντα σας συμβουλευθῆτε τοὺς εἰδικοὺς τεχνικούς μας, ἄνευ ὑποχρεώσεως.

ΤΗΛΕΦΩΝΗΣΑΤΕ ΣΤΟ **35.995** ΝΑ ΣΑΣ ΕΠΙΣΚΕΦΘΟΥΜΕ

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΤΕΝΤΟΤΕΧΝΙΑ Ο.Ε.
ΑΝΤΩΝΟΥΣΑΚΗΣ - ΣΟΥΪΤΖΟΓΛΟΥ

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΔΡΧ. 20

Ε Π Ι Θ Ε Ω Ρ Η Σ Η Τ Ε Χ Ν Η Σ
ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

"REVUE D'ART„ REVUE MENSUELLE DES LETTRES ET DES ARTS
Dirigée par un Comité — Rue Stadiou 39 — Athènes — Grèce

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΤΟΣ Η' ΤΟΜΟΣ ΙΕ'

Μάρτιος-'Απρίλιος 1962 **'Αριθ. τεύχους 87-88**

ΜΕΛΕΤΕΣ

σελίς

ΓΙΑΝΝΗΣ ΙΜΒΡΙΩΤΗΣ
'Ο ἀντιστασιακὸς ἄνθρωπος 280

Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ
Τὸ 'Εθνικὸ Συμβούλιο καὶ ἡ Παιδεία . . 300

ΧΡ. Ν. ΚΑΛΑΤΖΗΣ
'Ιδεολογικὴ ἐπιτομὴ τῆς νομοθεσίας τῆς 'Εθνικῆς 'Αντίστασης 367

ROGER MILLIEX
Οἱ διανοούμενοι τῆς 'Ελλάδας στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀντίστασης 417

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΕΛΛΗ ΑΛΕΞΙΟΥ
Οἱ συγγραφεῖς στὴν ἀντίσταση 310

ΖΗΣΗΣ ΣΚΑΡΟΣ
'Η 'Εταιρία 'Ελλήνων Λογοτεχνῶν καὶ ὁ 'Εθνικὸς ἀγώνας 317

ΤΑΣΟΣ ΒΟΥΡΝΑΣ
Οἱ «Πρωτοπόροι» Αὔγουστος-Δεκέμβριος 1943 319

ΧΡ. ΓΑΝΙΑΡΗΣ
'Η ἐκδοτικὴ δραστηριότητα στὴν Κατοχὴ . 322

Κ. ΠΟΡΦΥΡΗΣ
'Η πνευματικὴ ἀντίσταση μὲ νόμιμα μέσα . 336

Γ. ΠΕΤΡΗΣ
Οἱ καλλιτέχνες στὴν πάλη γιὰ τὴν λευτεριὰ . 387

Φ. ΦΩΤΙΑΔΗΣ
'Η πνευματικὴ ἀντίσταση στὴ Θεσσαλονίκη . 434

Κ. Θ. ΠΕΡΑΙΟΣ
Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ στὴν 'Εθνικὴ ἀντίσταση . 443

Θ. ΔΙΖΕΛΟΣ
Τὸ θέατρο στὴν ἀντίσταση 453

ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΚΑΣ
'Η πνευματικὴ ἀντίσταση στὴ Μέση 'Ανατολὴ 480

Τ. Β.
'Αρχεῖα τῆς 'Εθνικῆς ἀντίστασης . . . 502

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Χ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ
Χρονικὸ τῆς Κατοχῆς ('Αποσπάσματα) . . 288

Γ. ΣΚΛΑΒΟΥΝΟΣ
Λόγος στὴν 'Ακαδημία τὸ Χειμώνα 1942 . . 298

ΒΑΣΙΛΗΣ ΡΩΤΑΣ
Τὸ θεατρικὸ σπουδαστήριο 306

ΡΟΖΑ ΙΜΒΡΙΩΤΗ
Τὸ φροντιστήριο τῆς Τύρνας 315

Γ. ΣΤΑΥΡΟΥ
Τὸ θέατρο στὴν ἐλεύθερη 'Ελλάδα . . . 376

Μ. ΚΟΥΓΕΛΟΣ
Μιὰ ἀναπάντεχη ναυμαχία 402

Μ. ΠΑΠΑΜΑΥΡΟΣ
'Η Παιδεία στὴν 'Ελεύθερη 'Ελλάδα τὸν καιρὸ τῆς Κατοχῆς 404

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΔΡΧ. 20

ΞΕΝΗ ΞΕΝΙΔΗ
Τὸ στήσιμο ἑνὸς παιδικοῦ σταθμοῦ . . . 407
Κ. Θ. ΠΙΠΑΣ
Ἡ Πανελλαδικὴ Συνδιάσκεψη τῶν ἐκπαιδευτικῶν στὴ Λάσπη Εὐρυτανίας 408
Γ. ΚΟΤΖΙΟΥΛΑΣ
Θέατρο στὰ βουνὰ (ἀπόσπασμα) 412
ΣΠΥΡΟΣ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ
Οἱ φοιτητὲς στὴν ἀντίσταση 463
ΡΟΖΑ ΙΜΒΡΙΩΤΗ - Μ. ΠΑΠΑΜΑΥΡΟΣ
Δυὸ ἀναγνωστικὰ τῆς ἀντιστασιακῆς παιδείας 472
Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
Τὸ κουκλοθέατρο στὸν ἀγώνα τῆς ἀντίστασης . 474
ΕΛΛΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Οἱ Ἕλληνες πρόσφυγες στὴ Μέση Ἀνατολή . 503

ΕΙΚΟΝΕΣ

— — — —
Κάτω ἡ ἐπιστράτευση (Χαρακτικὸ ἀπὸ τὸ παράνομο λεύκωμα τῆς Κατοχῆς) 279
Α. ΔΗΜΑΡΕΛΟΣ
Ἀντάρτης βιγλίζει τοὺς Γερμανοὺς ποὺ ἔρχονται στὸ χωριὸ (Παιδικὸ Σχέδιο) . . . 284
Α. ΚΟΝΤΟΜΑΝΟΣ
Οἱ Γερμανοὶ γκρεμίσαν τὸ χωριό μας (Παιδικὸ Σχέδιο) 285
Δ. ΧΟΡΤΑΡΙΔΗΣ
Ἡ μάχη τοῦ θερισμοῦ στὴ Θεσσαλία (Παιδικὸ Σχέδιο) 286
ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΟΥΧΗΣ
Ἀντάρτες χορεύουν (Σχέδιο τῆς Κατοχῆς) . 304
ΣΠΥΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
Σελίδες ἀπὸ τὰ «Ἀκριτικὰ» τοῦ Σικελιανοῦ καὶ τὸ «Μέσα ἀπ' τὰ Τείχη» τοῦ Σκίπη . . 324-335
Ὁ μπιστικὸς — Οἱ Μεσολογγίτισσες — Καλότυχα εἶναι τὰ βουνὰ — Παιδιὰ πῆρε ὁ Χινόπωρος — Ἡ ταφὴ τοῦ Παλαμᾶ 341-353
Κ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ
Προσπάθεια 339
— — — —
Σελίδες ἀπὸ τὰ παράνομα Λευκώματα . . 388-429
Κ. ΠΛΑΚΩΤΑΡΗΣ
«Ἀντίποινα στὸ Δουργούτι», «Πεῖνα», «Νεκρὴ φύση» 391, 397, 421
ΒΑΣΩ ΚΑΤΡΑΚΗ
«Ἔρχονται οἱ Γερμανοί!..», «Λαϊκὸ Δικαστήριο» 466-7
— — — —
Τὰ ἐξώφυλλα τῶν ἀναγνωστικῶν «Τ' ἀετόπουλα» καὶ «Ἐλεύθερη Ἑλλάδα» 472-473
ΚΟΥΚΛΟΘΕΑΤΡΟΥ
Ὁ Χάνος, ὁ Γαρίδας, ὁ Μπάρμπας, Δυὸ σχέδια 474-9
ΒΑΣΩ ΚΑΤΡΑΚΗ
Μάνα μὲ παιδὶ (Χαρακτικὴ σὲ πέτρα) . . 509
ΤΑΣΟΣ ΧΑΤΖΗΣ
Καλλιτεχνικὴ ἐπιμέλεια τεύχους.

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ
Τὸ βραβεῖο Κορυσχάδες — Σχόλια . . . 506-508

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ: Ἰδιοκτήτης Νῖκος Σιαπκίδης, ὁδὸς Βλαβιανοῦ 1. Ὑπεύθυνος συντάκτης Π. Κονίδης (Κ. Πορφύρης) Θεμιστοκλέους 79. — Ἀθῆναι
Ὑπεύθυνος Τυπογραφείου: Δ. Κούβαρης, Ἰκαρίας 14, Πετρούπολις.
ΓΡΑΜΜΑΤΑ: «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» — Ἐμβάσματα: Μιχ. Μπάζαν Σταδίου 39, 8ος ὄροφος Ἀθήνα. Ἀριθ. τηλεφώνου 38-064
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: Ἐξωτερικοῦ: Ἐτήσια Δολ. 8 — Ἐσωτερικοῦ: Ἐτήσια Δρχ. 120 — Ἐξάμηνη Δρχ. 60

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΤΕΧΝΗΣ
ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ

για τη χιλιακή τη λευτεριά

Οἱ
πνευματικοὶ ἄνθρωποι
στὴν
Ἐθνικὴ Ἀντίσταση

ΕΜΒΑΤΗΡΙΟ

Φωνή λαού - φωνή Θεού
Βοᾶ ἀεί καὶ λέγει·
- ἀκούει ὀχλαὸς καὶ λοιπεί -
Τήν παίρνει ἡ κλεφτουριά,

Τήν παίρνουν χῶρες καὶ χωριά
Βουή ἀπὸ πλέρια μάχη,
Τήν παίρνουνε οἱ ξωμάχοι
σά δροσερὸ βοριᾶ.

Ιμάνος Ιλή θέρνει Αχιλλέας
Ιλή φέρνει πάνς Αχιλλες
Κ' οι Αχαιοί Κ' οι Τρωες
Ιλή Ιερουσαλήμ μαζί!

"Σηκώσου Ελλάδα πλυχή
Κ' αίματοβαμμένη
σηκώσου αναστημένη
στη νέα Σου Λευτεριά!

Ἐμεῖς δ' ἦν τραγῳδοῦμε,
θεμέλιο καὶ κολόνα,
στὸ νέο τ' ἀνθρώπου ἀγῶνα
ἡ δόξα σοῦ νὰ ζεῖ!»

Ὕμνος τῆς Ἐλευθερίας

Ὑμν. Ἀπὸ τὸν κρουφὸ δισταγμό πού
ἔγινε μὲ τὴ μορφὴ ἐνὸς τραγουδιοῦ
νὰ πῆχαι, εβδομάδα ἢ σύνθεση,
τοῦ Παλαιολόγου.

13|10|44

Κάτω ἡ ἐπιστράτευση. (Ξυλογραφία ἀπὸ τὸ παράνομο λεύκωμα τῆς Κατοχῆς)

Ὁ ἀντιστασιακὸς

Τοῦ ΓΙΑΝΝΗ

Ὁ Ἐθνικὸς Ἀγωνιστὴς πάνω στὰ βουνὰ ἢ μέσα στὶς πολιτεῖες προβάλλει σὰν μιὰ ἰδιότυπη ἡρωϊκὴ μορφὴ ποὺ παίρνει ἕνα καθολικὸ νόημα κ' ἐκφράζει μιὰν ἀπέραντη ἱστορικὴ ὅραση, μιὰ βαθύτατα συνειδητοποιημένη θέληση καὶ δημιουργικὴ ὁρμὴ τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν κατάχτηση καὶ τὴ φύλαξη τοῦ πιὸ οὐσιαστικοῦ χαρακτηριστικοῦ του, ἐκείνου ποὺ τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ ἕνα φυσικὸ πρᾶγμα ἢ καὶ ζῶο, τῆς ἐλευθερίας του.

Ὁ Ἀντιστασιακὸς Ἄνθρωπος ὀρθώνεται ἐνάντιος στὸ φασισμὸ καὶ ναζισμό. Ὅ,τι τὸν κινεῖ, ὅ,τι τὸν ψυχώνει, εἶναι ἡ «βεβαίωση τοῦ ἀνθρώπου». Ὅπου κι ἂν ἀθλεῖ, στὸ βουνό, στὴν πολιτεία, στὴ φυλακή, παντοῦ μάχεται γιὰ νὰ σώσει αὐτὴ τὴν οὐσιαστικὴ ἀξία. Τί κι ἂν τὸν ἀγώνα του θὰ τὸν στεφανώσει ὁ σωματικός του ἀκρωτηριασμὸς ἢ ὁ ἀτομικός του θάνατος; Ὁλόκληρος δονίζεται ἀπὸ τὸ ἐξαίσιο ἰδανικὸ ποὺ τὸ ὑψώνει μέσα σ' ὅλο τὸν κόσμο. Αὐτὴ τὴν ἀνάτασή του, αὐτὸ τὸ σάλπισμά του, ἔχει συλλάβει κ' ἐκφράσει ὁ καλλιτέχνης Ζογγολόπουλος στὸ γνωστό του μετάλλινο σύμπλεγμα, στοὺς «Ἀνάπηρους». Τὰ ἀκρωτηριασμένα σώματα ποὺ στηρίζονται πάνω στὶς ὄρθιες βέργες πετιοῦνται ἀνάερα πρὸς τὰ πάνω, σπαθίζουν τὸ διάστημα σὰν ὁλοζώντανα λάβαρα ποὺ διαλαλοῦν θριαμβικὰ τὴ βεβαίωση τῆς μοναδικῆς ἀνθρώπινης ἀξίας.

Ὁ Ἀντιστασιακὸς Μαχητὴς δὲν εἶναι καμιὰ ἀφηρημένη ἔννοια, παρὰ ἕνας συγκεκριμένος χεροπιαστὸς τύπος, μεστὸς ἀπὸ ζεστὸ περιεχόμενο, ποὺ ἐνῶ σαρκώνεται κάθε φορὰ μέσα στὸ ὁρισμένο ἄτομο, ὅμως ξεπερνᾶ τὰ στενὰ τοῦτα πλαίσια, ἁπλώνεται, παίρνει μιὰ πολὺ πλατειὰ σημασία καὶ γίνεται ἕνα οἰκουμενικὸ πρότυπο.

Αὐτὸ τὸ πρότυπο ἔχει πραγματωθεῖ σὲ ἄπειρους ἀνθρώπους, σὲ ἄντρες καὶ γυναῖκες, σὲ γέρους καὶ παιδιά, ποὺ κινοῦν ἀπέραντο τὸ θαυμασμὸ καὶ τὸ σεβασμό σου. Νά ὁ ἁρματωμένος ποὺ μάχεται σῶμα μὲ σῶμα μὲ τὸν ἐχθρὸ κι ἀνεμίζει τὴ σημαία καὶ καλεῖ ὅλους νὰ τὸν ἀκολουθήσουν στὸ ματωμένο ἀγώνα. Μὰ δὲν εἶναι μόνο αὐτός. Νά κι ὁ ἀγωνιστὴς ποὺ ἀθλεῖ στὸ φριχτὸ μαρτύριο καὶ δὲν προδίνει, νὰ κ' ἡ κορασίδα ποὺ στὴ διαδήλωση ὁρμᾶ καταπάνω στὸ ἐχθρικὸ ἅρμα, ἢ ὁ ἔφηβος ποὺ κουρελιάζει καὶ ποδοπατεῖ τὴ σβάστικα. Νά κι ὁ καταπληχτικὸς ἥρωας ποὺ ἀρνιέται νὰ τοῦ χαρίσει ὁ ἐχθρὸς τὴ ζωή, γιὰ νὰ μὴ μπεῖ ἕνα ἄλλο θῦμα στὴ θέση του. Θυμᾶμαι... ἄπειρες μνῆμες πυκνώνονται μέσα μου. Οἱ γυναῖ-

ἄνθρωπος

ΙΜΒΡΙΩΤΗ

κες ποὺ χορεύουν στὴν αὐλὴ τῆς φυλακῆς τοῦ Παύλου Μελᾶ στὴ Θεσσαλονίκη, καθὼς πλησιάζει τὸ ἐχτελεστικὸ ἀπόσπασμα, τραγουδοῦν καὶ χαιρετοῦν τοὺς γύρω τους, μὰ κι ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τοὺς σημερινοὺς καὶ τοὺς αὐριανούς, βεβαιώνουν μὲ τὴν αἱμάτινη προσφορά τους, πὼς κάτω ἀπ᾽ τὴ μπότα τοῦ καταχτητῆ φυτρώνουν ἄπειρα λουλούδια στὴν ἔρημη γῆ γιὰ τὸ στεφάνι τῆς Ἐλευθερίας. Οἱ φίλοι ποὺ γυρίζουν ἀπὸ τὸν Κρανίου Τόπο, καθὼς σπρώχνονται μέσα στὸ θάλαμο, πέφτουν τσακισμένοι ἀπὸ τὰ βασανιστήρια πάνω στὰ στρωσίδια τους. Τοὺς ἀτενίζουμε οἱ ἄλλοι σιωπηλά, ἐρωτηματικά. Ὁ δήμιος ζητοῦσε τὴν ψυχή τους. Νὰ ἔχουν ἄραγες κρατήσει; Νὰ ἔχουν νικήσει στὴ φριχτὴ δοκιμασία; Κάμποσες στιγμὲς περνοῦν μὲ τὸ βαρυσήμαντο ἀλληλοκοίταγμα. Ξαφνικὰ χαμογελοῦν κι ἀνάβουν τὰ τσιγάρα τους. Τοὺς μιμούμαστε ὅλοι. Ἔτσι γιορτάζουμε καὶ τούτη τὴ φορὰ τὸ θρίαμβο τοῦ ἀνθρώπου ἐμπρὸς στὸ χιτλερικὸ θηρίο. Νά ἀκόμα κ᾽ ἡ ὑπερήλικη γρηούλα ποὺ μαζὶ μὲ ἄλλες γυναῖκες μπαίνει στὴ σειρὰ καὶ βαδίζει πρὸς τὸ θάνατο καὶ ποὺ καθὼς μᾶς προσπερνᾶ βγάζει μιὰ βροντερὴ καταπληχτικὴ φωνὴ κι ὀρθή, στητή, μᾶς χαιρετᾶ, μᾶς ἀφήνει γειά. Θυμᾶμαι... μὰ τὰ ὑπέροχα πρότυπα εἶναι ἄπειρα. Πῶς νὰ τὰ ὀνοματίσω; Πῶς νὰ τὰ ἱστορήσω; Πρόσωπα, ὀνόματα ἀραδιάζονται μέσα σὲ τοῦτο τὸ τεῦχος, μὰ ὄχι ὅλα, μόνο ἕνα μικρὸ μέρος. Ὅλος ὁ ἑλληνικὸς λαὸς γράφει μὲ τὸ καυτό του αἷμα τὴν ἀθάνατη ἀντιστασιακὴ ἐποποιΐα του. Ἡ σφαγή, ἡ φωτιά, ἡ πείνα, ὅλα τὰ διαβολικὰ μαρτύρια δὲν τὸν λυγίζουν. Ὅλοι μπαίνουν στὴν ἴδια γραμμὴ κι ἀκολουθοῦν ἀπὸ κοντὰ — ἄλλος περισσότερο κι ἄλλος λιγώτερο — τὰ ἐξαίσια πρότυπα ποὺ προπορεύονται κι ἀνοίγουν τὸ δρόμο στὴν ἀμέτρητη ἀντρειωμένη στρατιά. Καὶ μέσ᾽ ἀπὸ τούτη τὴ στρατιὰ πολύβουο ξεπετιέται τὸ Τραγούδι τῆς Λευτεριᾶς, ποὺ κάνει νὰ σειέται ὅλη ἡ χώρα. «Ἕνα τραγούδι εἶναι ἡ ζωή σου...»

Καὶ τὸ Τραγούδι, ὅλος ὁ κραδασμός, ἁπλώνεται, βγαίνει ἀπὸ τὰ σύνορα, κ᾽ ἑνώνεται μὲ τὸν παλμὸ ὅλων τῶν ἄλλων ἀγωνιζόμενων λαῶν. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀντίσταση παίρνει οἰκουμενικὸ ἱστορικὸ νόημα, ἀνήκει στὸ γενικὸ ξεσηκωμὸ ἐνάντια στὸ φασισμὸ καὶ ναζισμό, στὴν πιὸ σκοτεινὴ ἀντιιστορικὴ δύναμη ποὺ ἔχει ξαπολύσει τὰ ἔνστιχτα τοῦ πιὸ ἀνήμερου θηρίου καὶ ματοβάφει ὅλη τὴν Εὐρώπη.

Ὁ Χίτλερ ἔρχεται. Κεντρίζει τὴ ναζιστικὴ νεολαία. «Θέλω νὰ δῶ στὰ μάτια σου — οὐρλιάζει — τὴ λάμψη τῆς περηφάνειας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἀρ-

παχτικῶν ζώων». Καὶ θρέφει τὴν πιὸ ἀπάνθρωπη κοσμοθεωρία, μιὰ μακάβρια σύνθεση τοῦ κοινωνικοῦ νταρβινισμοῦ, τοῦ ρατσισμοῦ, γενικὰ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ στὴν πιὸ ὠμὴ κορύφωσή του καὶ στὴν πιὸ σατανικὴ ἔκφρασή του. Ὁ ναζισμὸς ὑψώνει καὶ προβάλλει τὸν ἄριο γερμανὸ σὰν τὸ νιτσεϊκὸ ὑπεράνθρωπο ποὺ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ καταπατεῖ τὰ πάντα. «Δίκιο εἶναι ὅ,τι ἄριοι ἄντρες θεωροῦν δίκιο». Δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο ἄξιο μέσα στὸν κόσμο παρὰ μόνο ὁ πιὸ γνήσιος ἐκπρόσωπος τῆς ἄριας φυλῆς, ὁ γερμανικὸς λαός. Ὅ,τι ἄλλο παρουσιάζεται σὰν πρόοδος, σὰν ἱστορικὴ ἀνάπτυξη καὶ μεταβολή, εἶναι ἕνα ψευδοφαινόμενο. Ὅ,τι οὐσιαστικὰ ὑπάρχει, εἶναι ἡ γερμανικὴ ψυχὴ ποὺ εἶναι μιὰ καὶ ἀδιαίρετη μέσα στὸ χρόνο, σταθερὴ κι ἀναλλοίωτη. Αὐτὴ ἡ ψυχὴ ἔχει δημιουργήσει αἰώνιους ζωντανοὺς μύθους ποὺ ὅσο καὶ νὰ παίρνουν κάθε τόσο διαφορετικὴ μορφή, εἶναι οἱ ἴδιοι πάντοτε, κρύβουν ἀσάλευτο τὸν οὐσιαστικὸ πυρῆνα μέσα τους. Ὁ πανάρχαιος Odin, ὅποιο ὄνομα κι ἂν παίρνει, ζῆ καὶ σήμερα, ὅπως καὶ πρὶν πέντε χιλιάδες χρόνια, εἶναι ἡ αἰώνια ψυχικὴ προβολὴ τοῦ αἰώνιου γερμανικοῦ ἀνθρώπου.

Μὲ αὐτὴ τὴν ὠμὴ ἰδεολογία ὁπλισμένος ὁ ναζιστικὸς ἱμπεριαλισμὸς προχωρεῖ στὴν ἄνομη πράξη. Θέλει νὰ σκλαβώσει, νὰ ἐξουσιάσει τὰ σώματα καὶ τὶς ψυχὲς ὅλων τῶν ἄλλων καὶ νὰ τοὺς κάνει νὰ δουλεύουν μόνο γιὰ τὴ δική του τὴ συντήρηση. Καταπολεμᾶ κάθε προοδευτικὴ θέληση καὶ πασκίζει νὰ σταματήσει κάθε κίνηση πρὸς τὰ ἐμπρός, νὰ πισωγυρίσει τὴν ἱστορικὴ ροὴ καὶ νὰ ὀρθωθεῖ αὐτὸς μόνος — σὰν ἀποτρόπαιο βδέλυγμα — μέσα σ' ὅλο τὸν κόσμο. Κινημένος ἀπὸ τὰ πιὸ ἀντιανθρώπινα ἔνστιχτα ἐρημώνει καὶ θανατώνει, στήνει ἀπίθανες πυρκαγιὲς ποὺ καῖνε καὶ κάνουν στάχτη ἑκατομμύρια ἀθῶα θύματα. Ἐμπρὸς σ' αὐτὴ τὴν «περηφάνεια τοῦ ἁρπαχτικοῦ ζώου» νιώθεις τὸν πιὸ βαθὺ τρικυμισμὸ ὁλόκληρου τοῦ εἶναι σου. Μὲ δέος ἀναλογίζεσαι τὸν ἠθικὸ ξεπεσμὸ ποὺ μπορεῖ νὰ φέρει ὁ πρωτόγονος κι ἀδίσταχτος ἱμπεριαλισμός.

Ἐνάντια στὴ «λάμψη τῶν ματιῶν» τοῦ ἁρπαχτικοῦ θηρίου, στὴν ἀντιϊστορικὴ, καταλυτικὴ, δαιμονικὴ δύναμη προβάλλει ὁ Ἀντιστασιακὸς Ἄνθρωπος. Δὲν εἶναι κανένας καρλαϋλικὸς ἥρωας ποὺ πέφτει πανέτοιμος ἀπὸ τὸν οὐρανὸ σὰν ἕνα θεῖο χάρισμα. Ἀπεναντίας ὁ ἥρωας τοῦτος εἶναι πολὺ ἀνθρώπινος, γίνεται κι ἀναπτύσσεται, σμιλεύει καὶ μορφώνει τὴν εἰδή του μέσα στὴν καθημερινὴ φωτιὰ τοῦ ὀλέθρου κάθε ὥρα καὶ στιγμή. Δίνεται στὸν ἀγώνα ὁλωσδιόλου ἐθελούσια. Κι ὅμως εἶναι βαθύτατα «στρατευμένος», ὑπηρετεῖ ἕνα ὑψηλὸ ἰδανικὸ καὶ καθορίζεται ὁλόκληρος ἀπ' αὐτό. Ἡ ἐλεύθερη προσφορά του εἶναι συνάμα κ' ἕνας βαρὺς καθορισμός του, μὰ ὁλωσδιόλου δικός του καὶ προσωπικός. Τὸ ὑψηλὸ ἰδανικὸ διαποτίζει τὸ ἐσώτατο εἶναι του καὶ γίνεται ἡ ἴδια ἡ ζωή του κ' ἡ ἀναπνοή του. Ἐλεύθερος μάχεται, ἐλεύθερος ὑποφέρει, ἐλεύθερος μένει ἀπέναντι στὸ βασανιστὴ δήμιο. Εἶναι ὁ «Ἐλεύθερος Στρατευμένος», ὁ «Ἐλεύθερος Πολιορκημένος». Στέκει ἐκεῖ ἀκλόνητος στὴ θέση του χωρὶς κανέναν ξένο καταναγκασμό, μὰ στέκει γιατὶ «δὲ μπορεῖ νὰ κάνει ἀλλιῶς». Ἔχει ὅλα τὰ ἀνθρώπινα γνωρίσματα, δὲν εἶναι κανένας ὑπεράνθρωπος. Πάσχει κ' ὑποφέρει καὶ λυπᾶται σὰν ἀληθινὸς ζωντανὸς ἄνθρωπος, μὰ ὅλα τὰ ὑπερνικᾶ καὶ θριαμβεύει. Σὰν τοὺς Ἐλεύθερους Πολιορκημένους ἀτενίζει τὸν ἄλλο κόσμο γύρω του, νιώθει τὸ ζεστό του σάλεμα, μὰ δὲ φεύγει ἀψηφᾶ τὴν πείνα, τὴν παγωνιά, τὸ βόλι τοῦ ἐχθροῦ. Σὰν τὸν Ἀθανάσιο Διάκο βγάζει ἀπὸ τὰ στήθια του λυπητερὸ παραπονιάρικο τραγούδι στὴ φριχτὴ ὥρα τοῦ μαρτυρίου, μὰ δὲ λυγίζει, δὲν προδίνει.

Ὁ Ἀντιστασιακὸς Ἄνθρωπος μπαίνει στὸ Μεγάλο Ἔπος τοῦ Λαοῦ καὶ γίνεται ζωοποιὸς μῦθος καὶ κινεῖ τοὺς ἄλλους σὲ ἔργα θαυμαστά, μεγάλα. Κι αὐτὸς ὁ μῦθος ἔχει πυκνωθεῖ καὶ φανερωθεῖ μέσα σὲ καθημερινοὺς ἀνθρώπους, σὲ ἄντρες καὶ γυναῖκες, σὲ νιοὺς καὶ γέρους. Γεννιέται μέσα στὴν ἀνάταση ὁλόκληρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, σ' ἕνα ὁλωσδιόλου νέο ψυχικὸ κλῖμα, στὸ ἀντιστασιακὸ πνεῦμα. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα εἶναι ὀγκωμένο ἀπὸ πατριωτικὴ πνοὴ καὶ προβάλλει ἀγωνιστικὸ γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία, γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ λαοῦ ἀπὸ κάθε λογῆς κατα-

 πίεση ποὺ προέρχεται ἀπὸ τοὺς ξένους καὶ τὴ ντόπια πλουτοκρατικὴ ὀλιγαρχία,

Ἀγαπημένοι μου
ὁ θανατός μου δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ σᾶς χωρίσῃ
σᾶς ἀγαπῶ ἀκόμη πιὸ πολὺ μετὰ τὴν ἐξορία
καὶ ἡ ἐξορία ἔδειξε τὴ μεγάλη σας
ἀγάπη στὴν πατρίδα μας καὶ στὴν ἐλευθερία
ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Δόξα καὶ τιμὴ σᾶς γιὰ αὐτὸ
τώρα ποὺ πάω κοντὰ στὸν Θεό μου

Μὴ κλαῖτε ἀγαπημένοι

1-5-44 Σᾶς φιλῶ Μῆλος

καὶ Σῆφι

Δύο γράμματα ἐκτελεσμένων στὴν Κατοχή. (Ἄνω: τοῦ Μήτσου Ρεμπούτσικα. Κάτω: τοῦ Ἀντώνη Λιαμᾶ)

Ἀγαπημένη μου γυναῖκα καὶ κόρη
Πρέπει ἐσὺ τὴν ὑγεία σου καὶ
Δεύτερον ἔχει ἐσὺ καὶ δικαίωμα
Ὁ θεὸς βοηθός. Νὰ ζήσῃ
κόρη μου ὅλον τὸ θέλημα ὁ θεὸς
νὰ μᾶς εὐλογήσουν. Σὲ γράφω
τὰ ἴδια λόγια Νὰ παντρεύσῃ
Μέλια δικούς μας Νὰ φάρῃ
ἀλλὰ τὴν Μπέρσου καὶ νὰ βγάλῃ
ἐμπρός δὲ θέλει νὰ μεγαλώσουν
τὰ σπίτια νὰ σὲ χαίρουν ἐσὺ χαίρε
μαζί Ἠλίας ἂν θέλῃ θεός
νὰ μᾶς γλιτώσῃ καὶ μᾶς ἀκούσουν
κρόνια θὰ τὰ σὲ φῶ Καὶ νὰ

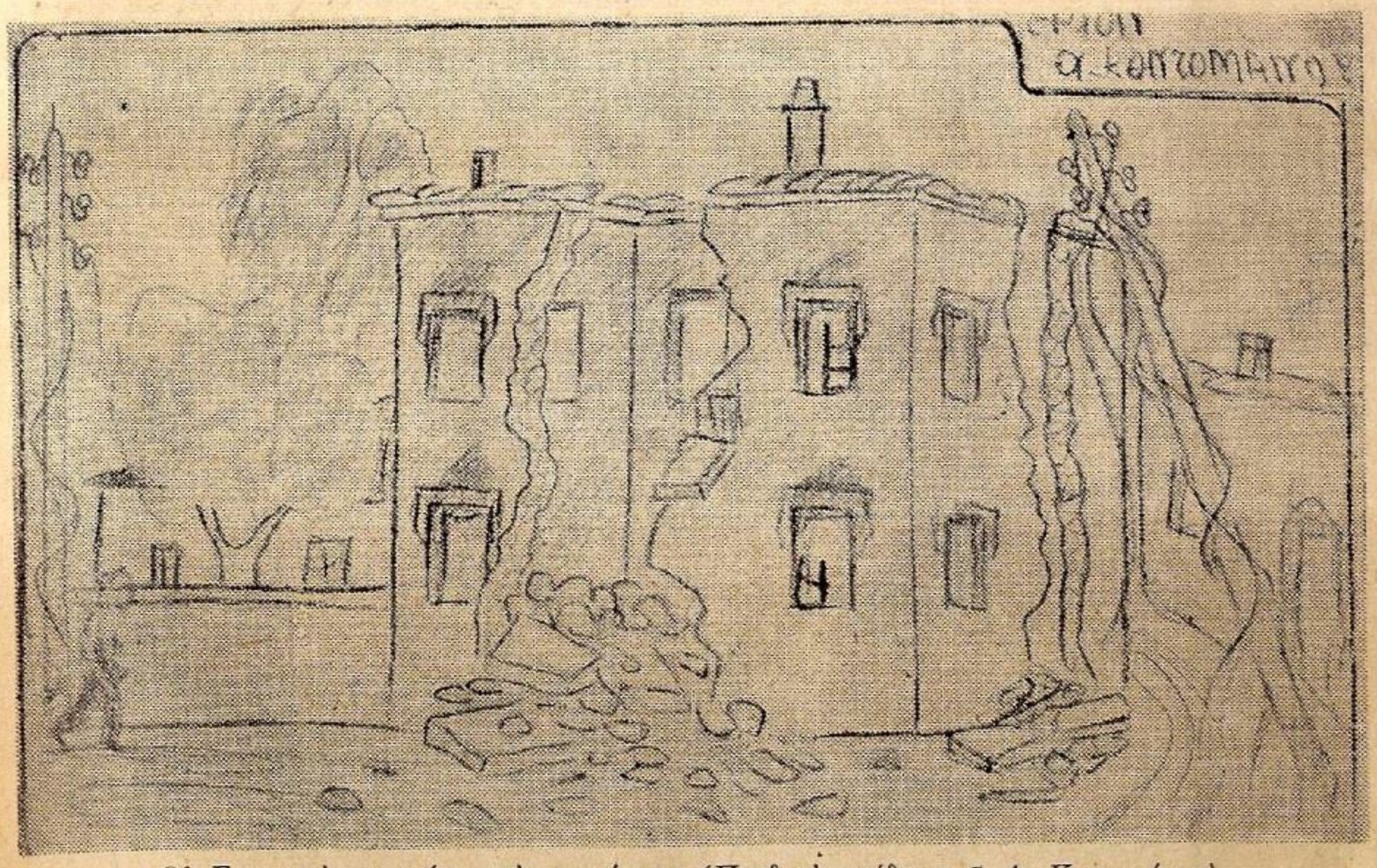

Ἀντάρτης βιγλίζει τοὺς Γερμανοὺς ποὺ ἔρχονται στὸ χωριό. (Παιδ.κὸ σχέδιο τοῦ Α. Α. Δημαρέλου, Ἀλμυρός, 1944)

γιὰ τὴν ὑλικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ ἀνύψωσή του. Μὰ αὐτὸ τὸ πατριωτικὸ ἀντιστασιακὸ πνεῦμα ἔχει ἄπειρο βάθος καὶ πλάτος, δὲν εἶναι κοντόθωρο, δὲν κλείνεται ἀπομονωμένο μέσα σὲ στενὰ τοπικὰ πλαίσια, δὲ γίνεται σωβινιστικὸς ἐθνικισμός, παρὰ στρέφεται καὶ πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς τοὺς ἄλλους λαούς, τοὺς χαιρετᾶ καὶ τοὺς καλεῖ νὰ βαδίσουν ὅλοι μαζὶ πάνω στὸ δρόμο, ὅπου ξανοίγεται ἀπέραντη προοπτικὴ γιὰ μιὰ καθολικὴ ἱστορικὴ ἀνάπτυξη.

Ὁ Μεγάλος Πόλεμος τελείωσε, μὰ τὸ ἀντιστασιακὸ πνεῦμα δὲν ἔχει ἀκόμα τερματίσει τὴ βαρυσήμαντη ἀποστολή του. Γιατὶ ὁ φασισμὸς δὲν ἔχει πεθάνει, παρὰ παρουσιάζεται καὶ σήμερα, μόνο ποὺ παίρνει νέες μορφὲς καὶ συνεχίζει τὴ ζωή του. Σὰν τὴ Λερναία Ὕδρα εἶναι πολυκέφαλος καὶ μ᾽ ὅλο ποὺ τοῦ ἔχουν κοπεῖ κάμποσες κεφαλές του, αὐτὸς πάλι ἀνασηκώνεται ἀπειλητικὸς ἐδῶ κ᾽ ἐκεῖ, μέσα στὸν κόσμο. Οἱ διάφοροι ἱμπεριαλιστικοὶ κύκλοι ποὺ τὸν θρέφουν, κατορθώνουν νὰ ἐπικρατοῦν στὶς δικές τους μὰ καὶ σὲ ἄλλες ξένες χῶρες, νὰ ἐξουσιάζουν τοὺς λαοὺς καὶ νὰ τοὺς σπρώχνουν σὲ πολεμικὴ ἐπίθεση. Ὅμως συναντοῦν τὸ ἀντιστασιακὸ πνεῦμα ποὺ προβάλλει καὶ πάλι ὁλοζώντανο καὶ ψυχώνει ὅλους τοὺς καταπιεζόμενους καὶ τοὺς κινεῖ ἐνάντια στοὺς στραγγαλιστὲς τῶν ἐλευθεριῶν τους. Τώρα οἱ ἀποικιοκρατημένοι λαοὶ ἔχουν πάρει πιὰ βαθειὰ συνείδηση τῶν ἑαυτῶν τους, τῆς ἀξίας τους, κι ἀνεβαίνουν μὲ ὁρμὴ στὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας. Αὐτὸ τὸ καθολικὸ ἀντιστασιακὸ πνεῦμα συνεχίζει ἐκεῖνο τοῦ Μεγάλου Πολέμου, μὰ σύμφωνα μὲ τοὺς σημερινοὺς καιροὺς παίρνει σὲ κάθε τόπο ἀνάλογη μορφή. Ἐδῶ στὴν ἑλληνικὴ χώρα παρουσιάζεται τώρα μὲ ὁρισμένη ἔκφραση. Ὀρθώνεται ἐνάντια στὴν ξενοκρατία, στὴν ἐθνικὴ ὑποτέλεια, στὴν καταπάτηση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν, τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη, στὸν ἀνίερο διωγμὸ τῶν ἐθνικῶν ἀγωνιστῶν κι ὅλων τῶν φιλελεύθερων Ἑλλήνων. Ζητεῖ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὴν ὑλικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ προαγωγή του.

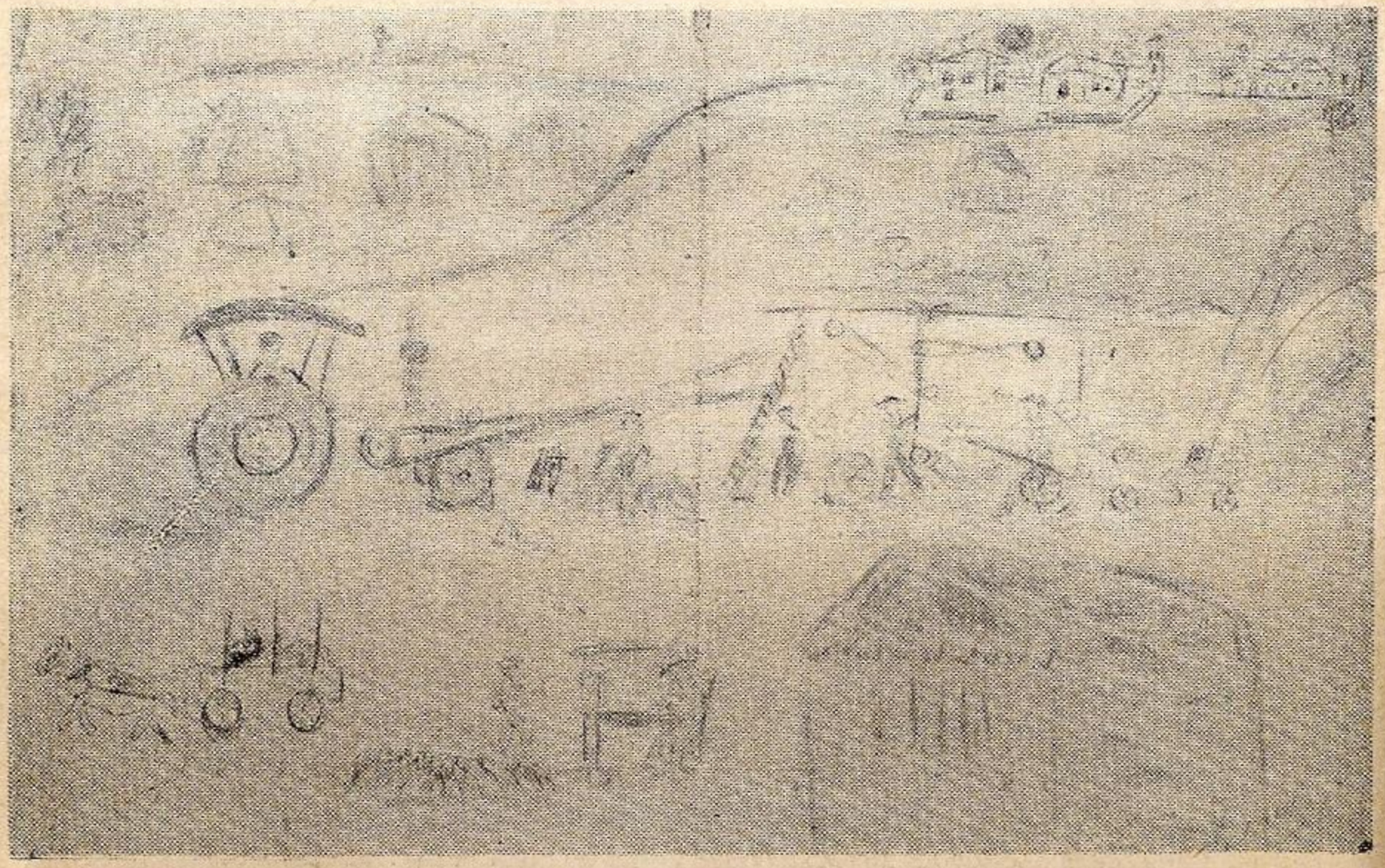
Τὸ ἀντιστασιακὸ πνεῦμα εἶναι ἡ ἀτίμητη κληρονομιὰ ποὺ μᾶς ἔχει ἀφήσει

Οἱ Γερμανοὶ γκρεμίσαν τὸ χωριό μας (Παιδικὸ σχέδιο τοῦ Α. Κοντομάνου)

ἡ Ἐθνικὴ Ἀντίσταση. Προβάλλει μέσα σ᾽ ὅλη τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία σὰν κάτι τὸ μοναδικό, τὸ θαυμαστό. Κλείνει μέσα του τὸν πιὸ βαθὺ ἐθνικὸ ρυθμό, μὰ μαζὶ στρέφεται καὶ στὸ παγανθρώπινο, στὸ καθολικὸ κ᾽ ἑνώνεται μαζί του κι ἀντιμάχεται τὸν κάθε λογῆς ἰμπεριαλισμὸ καὶ διαλαλεῖ τὴν παγκόσμια εἰρήνη, τὴ συνύπαρξη καὶ τὴ συνεργασία. Ἔτσι παίρνει ἄπειρο πλάτος καὶ βάθος. Δὲν ἐναντιώνεται μονάχα στὸν καταπιεστή, μὰ ἀκόμα αὐτὴ τὴν ἀντίστασή του, τὴν ἄρνησή του, τὴν πλαισιώνει καὶ τὴν ὀργανώνει μὲ τὴν πιὸ γόνιμη κατάφαση, τὴν πιὸ δημιουργικὴ θέση. Καθὼς ὑποστηρίζει καὶ κηρύττει τὴ συνεννόηση καὶ τὴν εἰρηνικὴ συνύπαρξη καὶ δουλειά, ἀνεβαίνει σὲ ὑψηλότατη σκοπιὰ καὶ μᾶς παρουσιάζει μιὰν ἀπέραντη προοπτικὴ ποὺ ξανοίγεται μέσα στὸ σημερινὸ ἀτομικὸ αἰώνα, μᾶς ὁπλίζει μὲ μιὰν ὁλωσδιόλου νέα ἱστορικὴ ὅραση.

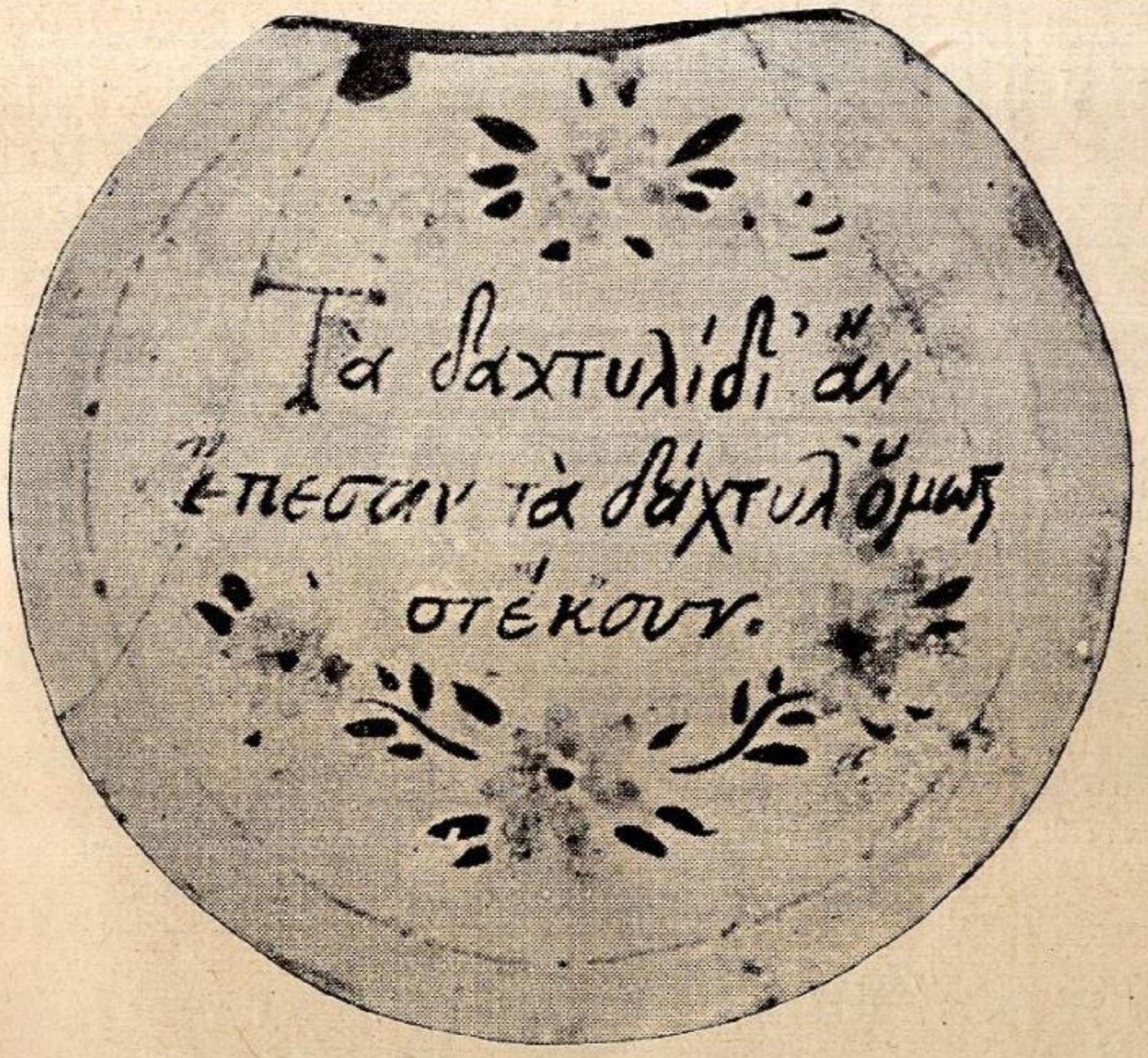
Ἂς στραφοῦμε μιὰ στιγμὴ πρὸς αὐτὴ τὴν προοπτικὴ ποὺ μᾶς δείχνει τὸ δημιουργὸ ἄνθρωπο ποὺ μὲ τὴν εἰρηνικὴ δουλειά του πλάθει καὶ μορφώνει τὴ φύση καὶ ποὺ μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν τεχνικὴ τὴν ἐξουσιάζει ὅλο καὶ περισσότερο καὶ τὴν κάνει νὰ ὑπηρετήσει στὴ δική του τὴ συντήρηση καὶ τὴν ἀνύψωση. Μὲ τὴ συνειδητὴ ἱστορικὴ ὅραση ποὺ ἔχουμε ἀποχτήσει ἂς δοῦμε κι ἂς ἀκροαστοῦμε ὅλο τὸ δημιουργικὸ παλμὸ ποὺ κλείνει μέσα της αὐτὴ ἡ δουλειά του. Χάρη σ᾽ αὐτὴ κατόρθωσε ὁ ἄνθρωπος νὰ γίνει ἀληθινὸς «ἄνθρωπος», μπόρεσε νὰ σπάσει τὰ δεσμὰ ποὺ τὸν καθήλωναν σὰν τὸ ζῶο στὸ ὑλικὸ περίγυρό του, νὰ ὑψωθεῖ πάνω ἀπὸ τὸ πρωτόγονο ἐπίπεδο, νὰ περπατήσει ὅσο γίνεται ἐλεύθερος πάνω στὴ γῆ καὶ νὰ δημιουργήσει θαυμαστὰ ὑλικὰ καὶ πνευματικὰ ἔργα. Μὲ τὸ μόχθο του πετυχαίνει νὰ δουλεύει τὴ φύση ὅλο καὶ περισσότερο, νὰ τὴ μεταβάλλει, νὰ φυσᾶ ὁλοένα μέσα της τὴ δική του τὴ ζεστὴ πνοή, νὰ τὴν ἀνυψώνει, νὰ τὴ φέρνει κοντά του, νὰ τὴν «ἀνθρωπίζει». Τώρα ἡ «δουλεμένη» φύση παίρνει ὁλωσδιόλου νέες ἰδιότητες. Δὲν εἶναι πιὰ ἐκείνη μόνο ποὺ κλείνει τὸν ἄνθρωπο μέσα στὸν κόλπο της σὰν ἕνα φυσικὸ μόριό της, μὰ προβάλλει μὲ ἄλλο χαραχτήρα. Ἡ φύση τώρα γίνεται ἔργο, δημιούργημα, μέρος αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως ἡ ἀνάβαση τού-

Ἡ μάχη τοῦ θερισμοῦ στὴ Θεσσαλία (Παιδικὸ Σχέδιο τοῦ Δ. Χορταρίδη)

τη ἔχει γίνει καὶ γίνεται ἀκόμα μὲ ἀπίθανο ἀγώνα, ἔχει συναντήσει καὶ συναντᾶ ἀφάνταστα ἐμπόδια, τοὺς πολέμους, τὴν ἀλληλοεξόντωση καὶ τὴ φθορά. Τὸ ἀνθρώπινο εἶδος τούτη τὴ στιγμὴ κινδυνεύει ν᾽ ἀφανιστεῖ ὁλότελα. Ὁ ἰμπεριαλισμὸς στέκει πάνοπλος μὲ τὸν ἀτομικὸ δαυλὸ στὸ χέρι κι ἀπειλεῖ ν᾽ ἀνάψει μιὰ παγκόσμια πυρκαγιά. Μὰ αὐτὸ τὸ χέρι ἴσα - ἴσα θέλει νὰ τὸ κρατήσει, νὰ τὸ ἐμποδίσει τὸ παναν-θρώπινο ἀντιστασιακὸ πνεῦμα κ᾽ ἔτσι νὰ βοηθήσει, ν᾽ ἀφήσει νὰ προβάλει ἐλεύθερα ἡ προοπτικὴ ποὺ μᾶς ὑπόσχεται μιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη κι ἀνύψωση ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας. Μὲ αὐτὴ τὴ βοήθειά του, μὲ αὐτὴ τὴ «θέση»-του παίρνει τὸ ἄπειρο πλάτος καὶ βάθος, ὅπως εἴπαμε.

Κ᾽ ἡ ἱστορικὴ ὅραση ποὺ αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἔχει συνειδητοποιήσει, δὲ μᾶς φανερώνει μόνο τὴ δημιουργικὴ λειτουργία τῆς δουλειᾶς γιὰ τὴ γένεση τοῦ ἀληθινοῦ ἀνθρώπου, παρὰ φωτίζει καὶ δείχνει καὶ τὸ μελλοντικὸ δρόμο ποὺ πρέπει ν᾽ ἀκολουθήσουμε. Ἂς ὁραματιστοῦμε ὄχι τὸ μοιραῖο ἐμπρηστικὸ δαυλό, ἀλλὰ τὴν καταπληχτικὴ προαγωγικὴ δύναμη ποὺ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ γίνει ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια καὶ ποὺ θὰ ἐπιτρέψει τὸ πιὸ μεγάλο ἱστορικὸ ἅλμα τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κόσμο. Μὰ αὐτὸ τὸ ἅλμα θὰ κατορθωθεῖ μόνο μέσα σ᾽ ἕνα εἰρηνικὸ κλῖμα. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἔγινε ἄνθρωπος μὲ τὴν καθημερινὴ εἰρηνικὴ δουλειά του, μόνο πάλι μὲ αὐτὴ θὰ μπορέσει νὰ βαδίσει παραπέρα. Γιατὶ καθὼς δουλεύει καὶ μεταμορφώνει τὴ φύση, μεταμορφώνεται κι αὐτὸς ὁ ἴδιος. Καθὼς στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω καὶ πλάθει κι «ἀνθρωπίζει» τὰ γύρω του, πλουτίζει καὶ τὸ δικό του ἐσωτερικὸ κόσμο, πλάθεται κι «ἀνθρωπίζεται» ἀκόμα περισσότερο ὁ ἴδιος. Μάταια μερικοὶ καταδικάζουν τὴν ὑλικὴ δράση τοῦ ἀνθρώπου, τὸ σκόρπισμά του πρὸς τὰ ἔξω, καὶ κηρύττουν τὴν αὐτοπερισυλλογή, τὴν ἐνδοστροφή του σὰν τὸ σίγουρο μέσο γιὰ τὴν κατάχτηση τῆς εὐδαιμονίας. Ὁ Hegel ἔχει πεῖ: Δὲν ὑπάρχει τὸ ἔσω χωρὶς τὸ ἔξω. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει τὸ ὑποκείμενο χωρὶς τὸ ἀντικείμενο, ὁ ψυχικὸς καὶ πνευματικὸς ἄνθρωπος χωρὶς τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, ποὺ δουλεύεται καὶ

Λαϊκὸ πιάτο τῆς κατοχῆς.

δέχεται τὴ δράση του. Ἡ δουλειὰ γίνεται ὁ διαλεκτικὸς κρίκος ἀνάμεσα στοὺς δυὸ αὐτοὺς ὅρους, τοὺς φέρνει σὲ σχέση μεταξύ τους κ' ἔτσι γίνεται ὁ κινητήριος μοχλὸς σ' ὅλη τὴν ἀνθρώπινη ἐξέλιξη. Ὅσο μεγαλώνει κι ἁπλώνεται ἡ «δουλεμένη» φύση, τόσο κι ὁ ἄνθρωπος ὀρθώνεται πιὸ ψηλὰ καὶ πιὸ ἐλεύθερα μέσα σ' αὐτή. Καὶ γι' αὐτὴ τὴν ὄρθωσή του ὑπάρχουν ἀπέραντα περιθώρια. Τὸ ἀνθρώπινο εἶδος ἔχει παρουσιαστεῖ ἀργὰ μέσα στὸν κόσμο, εἶναι σχετικὰ πολὺ νέο, καὶ πρέπει νὰ ἐλπίζουμε μιὰ μακρινότατη ἱστορικὴ πορεία του. Στὴ σημερινὴ ἀτομικὴ ἐποχὴ χαράζονται ὅλο καὶ πιὸ πολλὲς πιθανότητες γιὰ τὴν ἀσύλληπτη καταπληχτικὴ ἀνθρώπινη ἐξόρμηση στὸ ἄπειρο διάστημα, γιὰ τὴν ἐξουσίαση καὶ τὴν ἐξανθρώπιση κι ἄλλων ἀκόμα οὐράνιων σωμάτων ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γῆ, γιὰ μιὰν ἀπίθανη ὑλικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάταση. Ὁραματιζόμαστε μιὰ «κοσμικὴ» ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας.

Κι αὐτοὶ οἱ ὁραματισμοὶ δὲν εἶναι διόλου χιμαιρικοί, οὐτοπικοί, ἀλλὰ πατοῦν πάνω σὲ πολὺ στερεὴ βάση, στὴν εἰρηνικὴ δουλειὰ τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἀντιστασιακὸ πνεῦμα μὲ τὴν ἀντίσταση ποὺ προβάλλει σ' ὅλα τὰ ἐμπόδια, στὴν κάθε σκοτεινὴ δύναμη τοῦ ὀλέθρου, προσπαθεῖ ν' ἀνοίξει ἐλεύθερο δρόμο στὴν παραπέρα ἀνοδικὴ πορεία, βοηθεῖ ὅσο γίνεται στὴν πραγμάτωση αὐτῶν τῶν ὁραματισμῶν.

Τὸ ἀντιστασιακὸ πνεῦμα δὲν ἔχει τερματίσει τὴν ἱστορικὴ ἀποστολή του. Μὰ ἡ ἀντιστασιακὴ συνείδηση ποὺ μᾶς ἔχει κληροδοτήσει ἡ Ἐθνικὴ Ἀντίσταση, προχωρεῖ μὲ ὁρμὴ καὶ ζητεῖ νὰ δημιουργήσει. Κι ὅσο τὰ βήματά της καὶ τὰ αἰτήματά της ἀκούγονται πιὸ βροντερά, τόσο κι ὁ ἰμπεριαλισμὸς κι ὅλα τὰ ἐνεργούμενά του σὲ κάθε χώρα κ' ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα γίνονται πιὸ ἀδίσταχτοι καὶ διώκουν καὶ τυραννοῦν καὶ ἀδικοῦν καὶ παρανομοῦν. Μὰ τόσο κ' ἡ νέα ἱστορικὴ συνείδηση ψυχώνεται κι ἀντρειώνεται γιὰ νὰ βοηθήσει στὴν πιὸ θαυμαστὴ θριαμβικὴ «βεβαίωση τοῦ ἀνθρώπου» καὶ πάνω στὴ γῆ καὶ μέσα σ' ὅλο τὸν κόσμο.

Τὸ ἀντιστασιακὸ πνεῦμα ζῆ καὶ συνεχίζεται.

Χρονικὸ τῆς Κατοχῆς

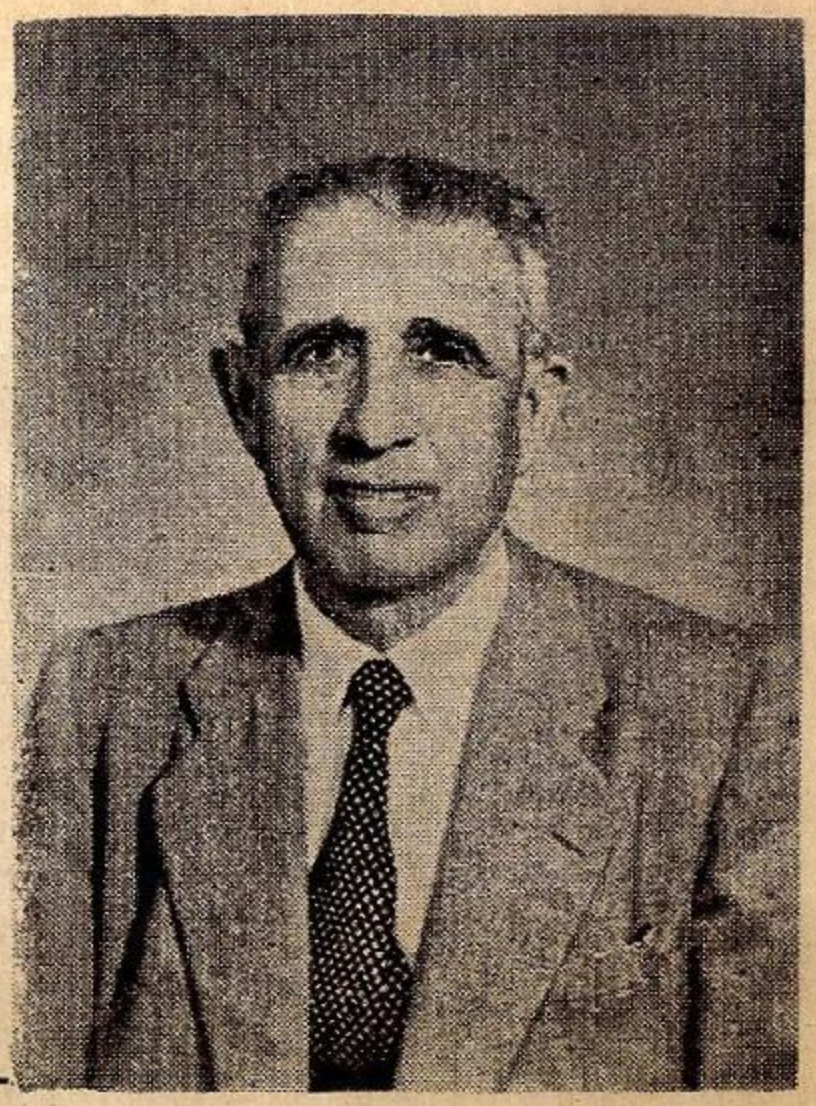
Ὁ χειμώνας 1941 - 42

ἀποσπάσματα ἀπὸ ἀνέκδοτο ἔργο

Σπαραγμός, 5 Ὀχτώβρη 1941

Βάλε δύναμη στοὺς ἁρμούς σου νὰ κρατήσεις ἴσιο τὸ κορμί, τὴ σκέψη σου, ποὺ πάει νὰ σκορπίσει στὴ θολούρα τῆς παραφροσύνης. Τὸ σύννεφο τῆς μαύρης συμφορᾶς ἔχει πλακώσει τὴ χώρα. Τ' ἀνήμερο θεριὸ κάρφωσε τὰ γαμψόνυχά του στὴ σάρκα μας. Τσακισμένοι, διαλυμένοι, στὴ διάκριση τοῦ πιὸ ἄσπλαχνου καὶ τοῦ πιὸ ἀγέρωχου καταχτητῆ σὰν τὰ πιὸ ἐξευτελισμένα ἀνδράποδα, ἀλέθουμε τὸν πόνο μας, χλωμοί, ἀδυνατισμένοι, κουρελιάρηδες, ἄσχημοι ὅσο βαστάει ὁ νοῦς. Ὁ ἀνθρωπισμός μας, ἡ ἀξιοπρέπειά μας, ἡ ζωὴ κ' ἡ περιουσία μας, τὰ αἰσθήματά μας, τὸ εἶναι μας ὁλόκληρο εἶναι στὴν καταφρόνια τῆς φυλετικῆς ὑπεροψίας καὶ τῆς σκόνης ἀπὸ τ' αὐτοκίνητά του. Ἡ ταπείνωσή μας ἔχει περάσει κάθε ὅριο. Πέρα ἀπὸ μᾶς, πέρα ἀπὸ τὰ σύνορά μας, σὲ πλατειὲς ἐχτάσεις τῆς Εὐρώπης ὅμοια συμφορά. Τὸ παράνομο φύλλο, ποὺ μοῦ πέρασαν κρυφὰ στὸ χέρι, τὰ λέγει καλύτερα, ὅπως πάντα.

«Περνᾶμε τὸ χειρότερο χειμώνα, ποὺ γνώρισε ἴσαμε τώρα ὁ λαός μας. Ὅπως ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Εὐρώπης εἴμαστε κ' ἐμεῖς λεία, καθὼς ἡ χώρα μας εἶναι μιὰ περιοχὴ τῆς ναζιστικῆς ἐκμετάλλευσης, ποὺ πρέπει νὰ ξεζουμισθεῖ γιὰ νὰ προσφέρει τὸ αἷμα, τὶς σάρκες, τὸ ψωμὶ τοῦ λαοῦ της στὴν παμφάγα ἐξολοθρευτικὴ μηχανὴ τοῦ βάρβαρου ὁλοκληρωτικοῦ πολέμου. Μέσα σὲ λίγους μῆνες καταληστεύθηκαν ὅλα τ' ἀγαθὰ τῆς χώρας μας. Ὅλα τὰ μέσα τῆς κλεψιᾶς ἀπὸ τὸ πιὸ ραφιναρισμένο ἴσαμε τὸ πιὸ ξετσίπωτο, ἀπὸ τὴν «ἀγορὰν» εἰδῶν μὲ τὸ μάρκο τῆς κατοχῆς, τὰ κλήριγκ, τὶς δεσμεύσεις ἢ ἐπιτάξεις, ἴσαμε τὸ ἀνοιχτὸ πλαστογράφημα μπήκανε σὲ κίνηση γιὰ νὰ ξεγυμνωθεῖ ἡ χώρα μας. Κ' ἔτσι φτάσαμε στὴ σημερινὴ κατάσταση, ποὺ ἡ Ἀθήνα κι ὁ Πειραιᾶς, τὰ νησιὰ κι ὁλόκληρες περιφέρειες στεροῦνται κι αὐτὰ τὰ 30 δράμια καλαμποκίσιο ψωμί. Ἡ Θεσσαλονίκη βρίσκεται στὰ πρόθυρα τῆς ἴδιας τύχης. Οἱ φοῦρνοι της ἄρχισαν σήμερα ἐδῶ, αὔριο ἐκεῖ νὰ μὴν μποροῦν νὰ μοιράσουν τὰ 40 δράμια ψωμιοῦ τῆς μέρας. Ὁ κίνδυνος ποὺ ἀπειλεῖ τὸ λαό μας εἶναι τρομερός... μᾶς περιμένει ἡ καταστροφὴ σὰν ἔθνος, ὁ ὀργανικὸς ἐκφυλισμὸς σὰ φυλή. Ὁ ἀποδεκατισμὸς ποὺ παθαίνει σήμερα ὁ πληθυσμός μας στὴν Ἀθήνα - Πειραιᾶ καὶ τὶς ἄλλες λιμοκτονοῦσες περιφέρειες δὲν

Ὁ Χ. Θεοδωρίδης (φωτογραφία τῆς κατοχῆς)

Τοῦ Χ. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ

εἶναι ἡ μοναδικὴ συνέπεια. Γενεὲς ὁλόκληρες καὶ κυρίως ἡ νεολαία ἐπὶ δεκαετηρίδες θὰ πληρώσουν τὴ σημερινὴ ἀσιτία τοῦ λαοῦ μας».

Πῶς ὅλα γίνονται ὅπως τὰ εἴχαμε προΐδει, σὰ νὰ παίζεται μιὰ φριχτὴ ἀπὸ πρὶν γραμμένη τραγωδία. Μ᾽ αὐτὸ ποὺ βλέπω γύρω, πάει νὰ ξεπεράσει τὶς ἀπαισιοδοξότερές μου προβλέψεις. Ἡ Ἑλλάδα ὁλόκληρη κάτω ἀπὸ τὴ μπότα τοῦ Γερμανοῦ. Ὅταν τὸν Ἰούνιο γύρισα μ᾽ ἕνα ἀστεῖο βενζινόπλοιο ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου εἶχα ἀποκλεισθεῖ κ᾽ ἔζησα τὴ γερμανικὴ ἐπιδρομή, βρῆκα τὸ προάστειο πιασμένο ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, τῆς ἀεροπορίας, ποὺ τ᾽ ἀπαίσια φτερά της πρόβαλλαν μὲ τὸ σατανικό τους θόρυβο ἀπὸ τὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Χασανιοῦ. Οἱ πλατεῖες σκεπασμένες ἀπὸ μαῦρα βαριὰ φορτηγὰ αὐτοκίνητα. Ἕνα εἶχε πάρει τὴ θέση του στὸ περιβόλι μου, ἕνας ὑπαξιωματικὸς στρατονιζόταν στὸ γραφεῖο μου.

Τόσο πολὺ προχώρησε λοιπόν, συλλογίστηκα, ἡ ἄκρη τῆς γερμανικῆς πλήμμυρας, νὰ φτάσει στὸ γραφεῖο μου, ἐκεῖ ποὺ κάναμε ἀτέλειωτες συζητήσεις γιὰ τὴν ἀπειλὴ τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ; Τώρα ζητοῦν νὰ κατεδαφίσουν τὸ προάστειο γιὰ νὰ πλατύνουν τὸ ἀεροδρόμιο τοῦ Χασανιοῦ. Ἔτρεξα ὁλόκληρο μήνα σὲ μηχανικούς, σὲ ἀξιωματικοὺς καὶ στρατηγοὺς τῆς ἀεροπορίας. Τίποτε δὲν ὠφέλησε. Ἡ ὑπεράνθρωπικὴ θηριωδία τοῦ Γερμανοῦ κ᾽ ἡ ὑπανθρωπικὴ κατεργαριὰ τοῦ ρωμιοῦ ἐργολάβου ἔφαγαν τὸ προάστειο. Ἀπὸ τὴν Κυριακὴ τὸ πρωῒ βίλλες ἀστραφτερὲς ἀπὸ νιάτα πέφτουν κάτω ἀπὸ τὴν ἀξίνα. Δέντρα καὶ λουλουδόθαμνοι ξεριζώνονται ἄσπλαχνα! Γιὰ τιμωρία μου μὲ διάταξαν ν᾽ ἀδειάσω σὲ 48 ὧρες τὸ σπίτι μου.

Εἶναι νύχτα 5 τοῦ Ὀχτώβρη. Τὸ νοικοκυριό μου δεμένο, ἕτοιμο. Τὰ μισὰ πῆγαν τ᾽ ἀπόγευμα στὸ καινούργιο σπίτι ποὺ προκάναμε νὰ νοικιάσουμε πάνω στὴν Ἀθήνα. Ἡ γυναίκα μου κ᾽ οἱ κόρες μου μένουν ἐκεῖ. Ὁ ἴδιος μόνος φυλάγω τὸ σπίτι τοῦ Ἑλληνικοῦ. Δέματα κι ἀποσκευὲς γεμίζουν διαδρόμους καὶ χώλ. Τὴν ἄλλη μέρα θ᾽ ἀφήσω ὁριστικὰ τὸ σπίτι μου, ἐκεῖ στὴ μέση τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὅπου περάσαμε ἕνα κομμάτι, τὸ πιὸ εὐτυχισμένο ἴσως, τῆς ζωῆς μας.

Στὸ Ἑλληνικὸ φθάσαμε τὴν ἄνοιξη τοῦ 1935. [...]

Πάνω σ᾽ ἐκεῖνο τὸν σὰν ὕφαλο βράχο γεννιόταν ἕνα χαριτωμένο προάστειο, μιὰ κηπούπολη ὅπως τὸ εἶπαν μὲ τὴν ἀρχοντοχωριάτικη ἔκφραση, εὐρύχωρα οἰκόπεδα, πρασινάδα, φῶς, ἄνετες καὶ κομψὲς κατοικίες. Ἐκεῖ περάσαμε περισσότερο ἀπὸ πέντε χρόνια. Οἱ κόρες μου πήγαιναν στὸ ἀμερικανικὸ κολλέγιο, ἐγὼ πηγαινοερχόμουν στὴ Θεσσαλονίκη, στὸ Πανεπιστήμιο, καὶ χαιρόμουν Χριστούγεννα κι ὅλο τὸ καλοκαίρι τὸν οὐρανὸ τῆς Ἀττικῆς καὶ τὴ γαλάζια ἔχταση τῆς θάλασσάς της. Ἐκεῖ ἀπόλαψα τὴ χαρὰ τοῦ σπιτιοῦ, τὸ μεγάλωμα τῶν παιδιῶν μου, ποὺ ἡ ματιά τους πῆρε κάτι ἀπὸ τὴ γαλήνη καὶ τὸ χαμόγελο τοῦ τοπίου.

Ἀναμετρῶ πάλι, μέσα στὴ μοναξιὰ τοῦ σπιτιοῦ, τὴ συμφορὰ ποὺ πλάκωσε τὸν τόπο. Πόσον ἀγρίεψαν ὅλα. Ἡ Ἀθήνα σὰν τόπος ξένος. Τὸ βράδυ χτὲς περπάτησα στοὺς γνώριμους δρόμους τῆς Ὁμόνοιας. Σὰ νὰ μὲ κυνηγοῦσαν μαῦρα δαιμόνια, ἐνῶ γύρευα κάπου νὰ καθήσω νὰ φάγω. Τὰ μεγάλα ἐστιατόρια εἶχαν γίνει γερμανικὰ ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα. Στὴν πόρτα τοῦ γνωστοῦ, ποὺ ἤξερα πὼς ὑπερετοῦσε τοὺς Ρωμιούς, μὲ σταμάτησαν οἱ δικοί μας, ποὺ εἶχαν πάρει ἀπὸ τὴν γερμανικὴ πόζα. Ἀκατάδεχτοι, μὲ μισὸ στόμα μὲ πληροφόρησαν πὼς εἶχε ἐπιταχθεῖ ἐκεῖνο τὸ βράδυ. Ἀνακάλυψα ἕνα ἄλλο, ποὺ καταδεχόταν ρωμιούς. Ὅλα ταραγμένα ἐκεῖ μέσα. Ἄνθρωποι, πιάτα, φαγητὰ ἀναστατωμένα. Ἕνα φῶς περίεργο, μώβ χρῶμα. Τὰ γκαρσόνια ἀστραπή. Στὸ μπεζαχτὰ ὁ πονηρὸς καταστηματάρχης, βαρύς, ἀτάραχος, μὲ τὴν εἰρωνικὴ ματιά, βαθύτατα εὐχαριστημένος. Θεὲ ποὺ βρέχεις γιὰ τοὺς δίκαιους καὶ γιὰ τοὺς ἁμαρτωλούς. Εἶναι λοιπὸν κι αὐτὸς ἀπ᾽ ἐκείνους ποὺ ὁ Θεὸς τοὺς στέλνει τὴ χρυσὴ βροχὴ τοῦ πολέμου;

Τώρα μοῦ τηλεφωνοῦν οἱ δικοί μου ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Γύρισαν τὰ ἐστιατόρια τῆς γειτονιᾶς. Ἐρημιὰ καὶ πείνα. Τὸ ἕνα εἶχε κρεμύδια λιανισμένα καὶ βρασμένα στὸ νερό, τ᾽ ἄλλο, ταβέρνα χαμένη στὸ δρομάκο, βραστὰ ψάρια, ποὺ πίκριζαν καὶ μύριζαν θλιβερά. Ἐγὼ δείπνησα μὲ ξεραμένο ἀπομεινάρι κουραμάνας καὶ κωχίτσα ἀπὸ ξεχασμένο τυρί. Τὶς τελευταῖες μέρες εἶχαν κρυφτεῖ ὅλα, ἐνῶ τὸ καλοκαίρι εἶχε ἀκόμα κάποια ἀφθονία. Ἐμπρός μας στηλωνόταν τὸ φάσμα τοῦ χειμώνα 1941 — 1942.

Εἶδα ἀπὸ τὸ μικρὸ φεγγίτη τὴν ἔχταση πρὸς τὸ Φάληρο καὶ τὴν Ἀθήνα. Ὅλα βυθισμένα στὸ σκοτάδι. Τί φεγγερὰ ποὺ ἦταν κάποτε. Σὰ γύρισα στὴ μοναξιά μου, ὁ πόνος βούρκωσε τὴν ψυχή μου. Τὰ κάνουν γιὰ νὰ μᾶς τσακίσουν μὲ τὴν πείνα, νὰ μᾶς ἀναγκάσουν νὰ πᾶμε ἐργάτες στὴ Γερμανία, νὰ μᾶς ἐπιστρατεύσουν ὕστερα. Οἱ μνῆμες ἀπὸ προβλέψεις κι ἀγωνίες ἀνεβαίνουν θολὲς στὴ σκέψη μου.

Κλαῖνε τὰ βουνά. 16 Ὀχτώβρη 1942

Πρέπει νὰ πάω στὴ θέση μου. Τί ἀποκαρδιωτικὸ ἔχει γίνει ἕνα ταξίδι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴ Σαλονίκη. Τὸ ἔκαμα χίλιες φορὲς κ᾽ εἶχε καταντήσει σὰ μιὰ διαδρομὴ μὲ τὸ τράμ, ποὺ τὸ παίρνει κανεὶς γιὰ νὰ πάει στὸ σπίτι του.

Πῶς ἀγρίεψαν ὅλα γύρω. Ἡ Ἀθήνα ἔγινε σὰν τόπος ξένος, ποὺ σὲ ἀνησυχεῖ καὶ σὲ φοβίζει. Σύνταγμα, ὁδὸς Πανεπιστημίου, Ὁμόνοια, ὁδὸς Ἁγίου Κωνσταντίνου μὲ τὴ μαρμάρινη ὁμορφιὰ τῶν θεάτρων της, σταθμὸς Λάρισσας, εἰδυλλιακὲς τοποθεσίες, ποὺ νεανικὲς γλύκες ξυπνούσατε μέσα μας, πῶς γενήκατε ἔτσι ἀγνώριστες, σὰ λιμέρια ληστῶν, σὰν τόποι κατατρεγμένοι ἀπὸ τελώνια.

Φτάνω πρωὶ στὶ 6. Ἡ πλατεῖα μπρὸς στὸ σταθμὸ ληστοκρατούμενη. Κόσμος περίεργος, ἄγνωστοι, τεράστια οὐρά. Ἡ βαλίτσα μου κουβαλιέται στὴ ράχη, γιατὶ κάθε ἄλλο μέσο μᾶς τὸ ἀφαίρεσαν οἱ Γερμανοί. Ἡ ἐπιβίβαση ὅμως γίνεται χωρὶς μεγάλο κόπο. Ὁ παλιὸς χοντρὸς ὑπηρέτης τοῦ σταθμοῦ, μὲ τὴν ἥμερη φυσιογνωμία, νοσταλγία εὐτυχισμένων καιρῶν εἶναι στὴ θέση του, μὲ ἀναγνωρίζει. Τὸ βαγόνι εἶναι ἄνετο, ἡ συντροφιὰ κάνει καλὴ ἐντύπωση. Ρωτᾶς μὲ ἀπορία, σὰ νὰ μὴ πιστεύεις, ἂν μπορεῖ νὰ κάνει κανεὶς καλὸ ταξίδι. Ἡ ἐντύπωση εἶναι

ξεγελαστική. Τὸ τραῖνο ξεκινᾶ μαλακά, περνάει γνώριμα μέρη. Ἡ γνωριμία μὲ τοὺς συνταξιδιώτες ἀποκαλύπτει ἀξιωματικοὺς ποὺ πολέμησαν στὴν Ἀλβανία, ἕνα παχουλό, καλοκαμωμένο λεβεντόπαιδο, ἕνα ὄνομα ποὺ σφυρίζει βοριάδες κ' ἕνα πιὸ ἡλικιωμένο, τραβηγμένο στὸ πετσί του, σιωπηλὸ καὶ συλλογισμένο. Κ' ἡ πονεμένη ἐποποιΐα τῆς Ἀρβανιτιᾶς σκορπιέται σὲ φτερωτὲς εἰκόνες πάνω στοὺς νεκρωμένους φθινοπωρινοὺς κάμπους καὶ κάτω ἀπὸ σκυθρωπὸ μὲ τοὺς πένθιμους καιροὺς οὐρανό. Τὸ ξέσπασμα τῆς λαϊκῆς ὁρμῆς, ἄφταστες θυσίες ἀπὸ τὴ μάζα, ποὺ πήγαινε νὰ χτυπήσει τὸν Ἰταλὸ στὶς ἐρημιὲς καὶ στὰ κατσάβραχα. [...]

Τόσοι κόποι, τόσες θυσίες, ἐκεῖνοι ποὺ ἄφηναν τὰ κόκκαλά τους ἐκεῖ πάνω, οἱ ἄλλοι μὲ τὰ κομμένα πόδια. Πόσα καὶ πόσα τοὺς τάξαμε. Τώρα πᾶμε νὰ τοὺς ξεχάσουμε. Σὲ λίγο θὰ μᾶς εἶναι βάρος ποὺ θὰ θελήσουμε νὰ τὸ ξεφορτωθοῦμε.

Ἡ ὁμιλία κόπηκε μιὰ στιγμή. Ἔξω οἱ ἐχτάσεις φαινόνταν θλιμμένες. Οἱ κάμποι σκοτεινιασμένοι χάνονταν στὰ μάτια μας, τὰ βουνὰ εἶναι πηχτὲς σκιές. Ὅλα κλαῖνε γύρω. «Γιατί εἶναι μαῦρα τὰ βουνὰ καὶ στέκουν βουρκωμένα;» Ὁ καθένας ἀπομονώθηκε στὶς προσωπικές του σκέψεις, ποὺ ξαλαφρωμένες κάπως ἀπὸ τὸν πόνο ἀνέβαιναν σὰ μετέωρα ἀπὸ μνῆμες.

Ἐκεῖνοι θὰ συλλογιόνταν σκληρὲς μέρες ἐκεῖ πάνω, τοὺς πάγους τοῦ χειμώνα, ἄγρια ξυπνήματα ὕστερα ἀπὸ ταραγμένο ὕπνο, τοὺς σύντροφους ποὺ ἄφηναν στὶς ξένες πλαγιές, τὶς μαῦρες μέρες τῆς κατάρρευσης, τὰ σκοτάδια ποὺ πηγαίνουμε νὰ βυθίσουμε.

Ὁ ἴδιος θυμήθηκα τὴν τραγικὴ ἐκείνη Μεγάλη Παρασκευή, ποὺ ἀγγέλθηκε ἡ ἀπόβαση τῶν Ἰταλῶν στὴν Ἀλβανία. Εἶχα κάμει τὸ κανονικὸ ταξίδι μου στὴν Ἀθήνα γιὰ τὶς διακοπὲς τῆς Λαμπρῆς. Τὸ Ἑλληνικὸ γεμάτο μάγια, τὸ κύμα τοῦ Σαρωνικοῦ πιὸ γαλάζιο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά. Ἀνάλαφρος ἀγέρας καὶ τὸ γέλιο τῶν παιδιῶν χάϊδευε τὸ σπίτι μου. Ἔζησα τὴν ἄγρια ταραχή. Ἦταν ξεκάθαρο. Μᾶς ἔζωνε ἡ ἀκάθαρτη συνωμοσία. Μᾶς δίκασαν καὶ μᾶς καταδίκασαν σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς συναντήσεις τῶν δυὸ ἀρχιφασιστάδων, «παρευρισκομένων καὶ τῶν δύο Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν, τοῦ Ρίμπεντροπ καὶ τοῦ Τσιάνο».

Ξυπνήσαμε ἀπότομα. Ὕστερα ἀπὸ τοὺς πρώτους σταθμοὺς τῆς Ἀττικῆς γινόταν σὲ κάθε σταμάτημα τοῦ τραίνου σωστὸς συναγερμός. Πῶς βρέθηκε τόσο πλῆθος στοὺς ἐρημικοὺς ἐκείνους σταθμούς, μὲ τὴν ἀρβανίτικη ἐμφάνιση, ποὺ ἡ ταχεῖα δὲν τοὺς καταδεχόταν; Οἱ ἐπιβάτες ρίχνονται στὰ παράθυρα, μιὰ φωνὴ ἀκούεται ἀπ' ὅλα τὰ στόματα: μαυραγορίτες!

Ἡ Ἀθήνα ξεπετιόταν ὄξω, τὰ χωριὰ ξεριζωνόνταν, ἡ πρώτη ἔξαλλη ἀπὸ τὴν πείνα, οἱ ἄλλοι ἀπὸ τὴ δίψα γιὰ κέρδος. Οἱ ἄνθρωποι εἶχαν ἀλλάξει φορεσιὰ καὶ φάτσα, ξανάβρισκαν τὴν παλιά, πρωτόγονη ἀγριότητα. Ἔγιναν εἶδος ἁρπαχτικά, μὲ τὶς σιαγόνες πεταμένες πρὸς τὰ ἔξω, μαῦροι μὲ τ' ἀγριεμένα μάτια. Πολιορκοῦσαν τὸ τραίνο, ἔμπαιναν χωρὶς εἰσιτήριο, χυμοῦσαν στὶς σκάλες, σκαρφάλωναν στὰ βαγόνια, χωνόνταν στὰ φορτηγά, καθόνταν πάνω στὶς στέγες τῶν βαγονιῶν. Σὲ λίγο στούμπωσαν διάδρομους, ἔφραξαν τὶς σκάλες, τὶς διαβάσεις στ' ἀποχωρητήρια. Ἐντύπωση σοῦ ἔκαναν προπάντων κάτι ὄντα, ποὺ ἀρχικά, στὴν παλαιότερη ζωή τους, θὰ ἦταν γυναῖκες, τώρα ὅμως εἶχαν παράξενη ἐμφάνιση, ποὺ σὲ φόβιζε καὶ σὲ ἀνησυχοῦσε.

Ἄλλοι πηδοῦσαν σὲ μέρη ἀπὸ πρὶν μελετημένα, ἐνῶ ἔτρεχε τὸ τραῖνο ἢ δεχόνταν σακκιὰ πεταμένα ἀπὸ γνωστούς τους ποὺ παραμόνευαν νὰ περάσει τὸ τραίνο. Εἶχαν ἐξασκηθεῖ στὰ τεχνάσματα αὐτά, καὶ ἀποροῦσες γιὰ τὴν ἐπιτηδειότητά τους. Τὸ ἔθνος ποὺ πήγαινε, στὰ εἰρηνικὰ χρόνια, ὕστερα ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφή, νὰ σχηματίσει μιὰ κροῦστα ἀνθρωπισμοῦ, ἔπεφτε τώρα ρημαγμένο σὲ ἄμορφο χάος. Κακομοίρα Ἀνατολή! Πότε νὰ ἡσυχάσεις καὶ νὰ βρεῖς τὸν ἑαυτό σου καὶ νὰ δείξεις τὸ καλὸ ποὺ εἶσαι ἱκανὴ νὰ κάμεις! Κάθε εἴκοσι χρόνια καὶ μιὰ συμφορά, οἱ αἰώνιοι πόλεμοι, οἱ καταστροφὲς καὶ πάντα ξανὰ ἀπὸ τὴν ἀρχή.

Βραδιάζει, τὰ βουνὰ σκυθρωπάζουν, ἕνα ἄσπρο σύννεφο εἶναι ἀκουμπισμένο ἀκίνητο στὴν κορφὴ ἐκεῖ, μὲ τὴν μαύρη σὰν ἀπὸ κάρβουνο πλαγιά. Κάπου κανένα ξεχαρβαλωμένο χωριὸ ξεμυτίζει ἀπὸ καμιὰ γούβα. Γιατί ἔτσι ἀραιὰ κατοικιέται ἡ χώρα μας; Γιατί δὲν ἔχει ἀρκετὴ τροφή; Γιατί δὲν ξέρουμε νὰ τὴ δουλέψουμε, γιατὶ δὲν μᾶς ἀφήνουν νὰ μάθουμε νὰ τὴ δουλεύουμε. Καὶ κάθε ζωντανὸς ἄνθρωπος παίρνει τὰ μάτια του καὶ φεύγει.

Φτάσαμε στὴ Γραβιά. Ἐκεῖ σταματάει τὸ τραίνο καὶ τὸ ταξίδι συνεχίζεται μὲ τ᾽ αὐτοκίνητο ὣς τὴ Λαμία, γιατὶ οἱ ἀντάρτες ἔχουν τινάξει τὴ γέφυρα τῆς Παπαδιᾶς. Τὸ μάτι ἐρευνᾶ γύρω μὲ θλίψη. Ὦ τόποι, ἀπὸ τὴν παλιά σας δόξα τοῦ σκολειοῦ τί σᾶς ἀπομένει; Κλαῖτε τὴ φτώχεια καὶ τὴ μοναξιά σας ἀπὸ τὸν κόσμο, τὴν ἀμορφωσιά σας, τὴ συμφορά σας προτοῦ ἔρθει αὐτὴ ἡ μεγάλη συμφορά. [...]

Στὸ χῶρο μπρὸς στὸ σταθμὸ κόσμος κι ὀχλοβοή, ὅση δὲν εἶδε ποτέ της ἡ φτωχὴ κοινότητα τῆς Παρνασσίδας μὲ τὶς λίγες ἑκατοντάδες κατοίκους. Τέσσερα ἢ πέντε λεωφορεῖα, ρωμαλέα μόλες τὶς στραπάτσες ποὺ δοκίμασαν κάνοντας τὴ συγκοινωνία ἀνάμεσα στὰ πιὸ ξεχασμένα, τὰ πιὸ ἀπίθανα χωριά. Οἱ ἀποσκευὲς πετοῦν ἀπὸ τὰ βαγόνια καὶ ζητοῦν θέση στὰ καινούργια τροχοφόρα. Ὁ καθένας διάζεται νὰ τοποθετήσει τὴ βαλίτσα του, νὰ πάρει θέση στ᾽ αὐτοκίνητο. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη οἱ ἀποσκευὲς ν᾽ ἀνηφορίσουν στὴ στέγη τῶν λεωφορείων. Ὁ σωφὲρ εἶναι ἐκεῖ ψηλά, ἀρειμάνιος, μὲ γερὰ μπράτσα καὶ χοντρὰ χέρια, ἄγρια μαλλιά, χολιασμένος, ἀμίλητος γι᾽ αὐτὸ περισσότερο ἐπιβλητικός. Ἔχει κάτω τὸν παραγιό του, ποὺ τσακώνεται καὶ βρίζεται μὲ τὸ πλῆθος. Οἱ ἀποσκευὲς ἀνέβηκαν γληγορώτερα παρότι ὑπολόγιζες. Παίρνουμε θέση στὰ λεωφορεῖα, οἱ φωνὲς παύουν, ξεκινᾶμε.

Ἀρχίζει καὶ σκοτεινιάζει. Ὑγρὴ ὁμίχλη εἶναι χυμένη στὶς πλαγιὲς καὶ τὶς χαράδρες, ἡ γῆς νοτισμένη. Τὸ αἴσθημα τοῦ ξένου, τοῦ ἄδειου, τοῦ ἀκατοίκητου σὲ πλακώνει. Ὁ δρόμος ἀνεβαίνει σὲ βουνοπλάγια, φτάνει σὲ κορφές, χάος πρὸς τὰ κάτω στοὺς ἀπίθανους γκρεμνούς. Προχωροῦμε ὅμως στερεά, παίρνουμε δρόμο. Σὲ δυὸ σημάδια μᾶς κόβουν τὸ δρόμο κοπάδια ἀπὸ βόδια ποὺ τὰ ὁδηγοῦν γερμανοὶ στρατιῶτες.

—Εἶναι γιὰ τὸ γερμανικὸ στρατό.

—Τὰ κάνουν κονσέρβα καὶ τὰ στέλνουν στὴ Γερμανία.

—Δὲν ἔμεινε σφαχτὸ γιὰ σφαχτό.

Εἶδα στὸ σαύρουπο νὰ χτυποῦν τὰ κέρατα σὰ νὰ μὴ θέλουν νὰ προχωρήσουν. Ὕστερα ἡ σκιά τους ἔσβησε ἀφήνοντας μιὰ θολὴ γραμμὴ συλλογῆς μέσα μου.

Σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὴ Λαμία μᾶς σταματάει ἡ ἰταλικὴ ἐπιθεώρηση. Εἶναι ἕνα ἀσήμαντο χωριουδάκι ἐκεῖ, μ᾽ ἕνα γέρικο σταῦλο κ᾽ ἕνα ἀχυρώνα δεξιά. Μιὰ λουρίδα νερὸ ποὺ ξέφυγε ἀπὸ τὸ κιούγκι του κυλάει πρὸς τὰ κάτω μουρμουρίζοντας. Τὸ νερὸ ποὺ κυλᾶ ἔχει τὸ μυστήριο καὶ τὴν ἔλξη του. Ἐπειδὴ οἱ θέσεις ἦταν ἀριθμημένες στὰ λεωφορεῖα — ἀπίστευτη τάξη στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ Γραβιὰ — χώρισα ἀπὸ τὴν καλὴ παρέα μου. Ἕνας ἡλικιωμένος χωρικὸς κάθεται δίπλα μου μὲ τὸ ταγάρι ἀνάμεσα στὰ σκέλη του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι ἕνας σνομπάκιας παχουλός, ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ποὺ ἔλεγε κάτι παράξενα καὶ κατέβηκε σ᾽ ἕνα ὀρεινὸ σταθμό, προτοῦ πάρουμε τὸν κατήφορο πρὸς τὸ Θεσσαλικὸ κάμπο. Ὁ ἰταλὸς καραμπινιέρος — μπορεῖ νὰ ἦταν καὶ κάνας φαντάρος — μὲ τὸ ὅπλο του πού ἦρθε νὰ μᾶς ἐπισκεφθεῖ ζητοῦσε κάτι ποὺ φαίνεται δὲ βρῆκε. Ἔψαξε τὸ ταγάρι τοῦ χωρικοῦ καὶ καθὼς εἶδε ποὺ εἶχε σαπούνι μέσα παρατήρησε σὰ δειλά.

—Τὸ σαπούνι εἶναι ἕνα εἶδος, ποὺ ἀπαγορεύεται ἡ μεταφορά του.

—Ἄσε τὸν κακομοίρη, τοῦ λέγω, τὸ ἔχει γιὰ νὰ πλύνεται. Ἂν τὸν πιάσει ἐπιδημία ἀπὸ τὴν ἀπλυσιὰ θὰ τὸ πληρώσουμε ἐσὺ κ᾽ ἐγώ.

Δὲ μίλησε. Μόνο ἔχωσε τὸ χέρι του στὸ ταγάρι κ᾽ ἔφυγε παίρνοντας μιὰ πλάκα σαπούνι μαζί του.

—Μ᾽ αὐτὸ σώζεσαι, ζητιάνε, εἶπε ὁ χωριάτης εὐχαριστημένος ποὺ γλύτωσε φτηνά.

Δὲ θυμοῦμαι ποῦ σταμάτησαν τ᾽ αὐτοκίνητα στὴ Λαμία. Μὰ ὁ συνωστισμὸς κ᾽ ἡ ὀχλοβοὴ περνοῦσε κάθε ὅριο. Στρατιὰ ὁλόκληρη ἀπὸ νέους κ᾽ ἡλικιωμένους, ἀπὸ 14 χρονῶν παιδιὰ ὡς σαραντάρηδες καὶ σαραπεντάρηδες, ξερακιανοί, ἀδυνατισμένοι, μὲ ὄψη ἀγριεμένη, ντυμένοι ψιλά, ξέθωρα, τριμμένα βαμβακερά, χύμηξαν στὶς βαλίτσες μας. Ὁ ἕνας ἔλεγε μὲ τὴ βραχνὴ κλαψιάρικη φωνή του:

—Μπάρμπα, εἶμαι ὀρφανό, πεινῶ, δὲν ἔφαγα ἀπὸ χθές. Δῶσε μου νὰ ζήσεις, νὰ πάρω κομμάτι ψωμί.

Μὰ τὸν σκουντούφλησε ἄλλος μεγαλύτερος καὶ δυνατώτερος.

—Μὴ τὸν πιστεύετε, θ᾽ ἀγοράσει τσιγάρα. Ἐγώ, μπάρμπα μου, ἔχω νὰ θρέψω γριὰ μητέρα.

Ὁ τρίτος ἢ δέκατος ἦταν ἔφεδρος, εἶχε πολεμήσει στὸ μέτωπο.

—Τὰ μάτια σας τέσσερα, φωνάζουν οἱ ἐπιβάτες. Ἐδῶ οἱ βαλίτσες κάνουν φτερά! Τρέχουμε κυνηγοῦμε αὐτὸν ποὺ τὶς φορτώθηκε. Ἄλλωστε δὲν ἔχουμε πολὺν καιρό. Ἡ ἁμαξοστοιχία ποὺ θὰ πάρει τοὺς ὑπόδουλους, τοὺς κατεχόμενους, μακρότατη σειρὰ ἀπὸ τὰ παλιά, τὰ πιὸ ἄθλια βαγόνια, εἶναι παραπεταμένη σὲ μιὰ τελευταία χορταριασμένη ἄκρη τοῦ σταθμοῦ. Τὸ παιδὶ ποὺ κουβάλησε τὴ βαλίτσα μου ζητεῖ μιὰν ἐξωφρενικὴ τιμὴ γιατὶ ἔκαμε δυὸ φορὲς τὸ μάκρος τοῦ τραίνου γιὰ νὰ βροῦμε τὴ θέση ποὺ δὲν εἶχε. Τὸ τραίνο ἔρημο, ἀφημένο μόνο του, ἀδέσποτο. Οὔτε εἰσπράχτορας, οὔτε ὁδηγός. Χυμοῦμε, παίρνουμε θέση, στριμώχνουμε τὶς ἀποσκευές, ζητοῦμε καμιὰ προφυλαγμένη κωχίτσα, γιατὶ τὰ περισσότερα τζάμια εἶναι σπασμένα. Περιμένουμε. Τὸ τραίνο δὲν κινεῖται. Κυκλοφορεῖ φήμη, πὼς θ᾽ ἀργήσει, πὼς μπορεῖ νὰ μείνει ὧρες ἐκεῖ. Νύχτωσε γιὰ καλά. Καμιὰ ψυχὴ ἀπὸ τὸ προσωπικὸ νὰ μᾶς πεῖ μιὰ λέξη, νὰ ἰδεῖ τί γίνεται ὁ κόσμος αὐτός, ἑκατοντάδες ψυχές. Τί λαχεῖο σταλμένο ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ἡ γερμανικὴ κατοχή, πῶς ἔφεξε τοῦ ρωμιοῦ νὰ τὸ ρίξει ὄξω.

Κατεβαίνω ἀπὸ τὸ βαγόνι, μηχανικά, μὲ παθητικὴ διάθεση. Ἡ μακρότατη ἁμαξοστοιχία μέσα στὸ σκοτάδι καὶ τὴν ἐγκατάλειψη. Ὁ κόσμος ἥσυχος, μουδιασμένος μέσα. Διαπιστώνω πὼς στὴ μηχανὴ δὲν εἶναι ψυχή. Τραβῶ στὸν ὁλόφωτο σταθμό. Ὁ κύριος χῶρος κατέχεται ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Οἱ δικοί μας περιορίσθηκαν σὲ μικρὸ δωματιάκι στὴν ἄκρη δεξιά. Δὲν ἄλλαξαν ὅμως διόλου. Οἱ ἴδιοι ἀμίλητοι ὑπάλληλοι, ὁ ἴδιος ἄξεστος παλαιολλαδίτης προϊστάμενος. Βρίσκεται τέλος ἕνας φιλάνθρωπος καὶ μὲ πληροφορεῖ πὼς οἱ Γερμανοὶ πῆραν τὴ μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ μηχανὲς τῆς ἁμαξοστοιχίας κ᾽ ἔτσι δὲν ξέρουν πότε θὰ ξεκινήσει. Μπορεῖ σὲ δυὸ ὧρες, μπορεῖ αὔριο.

Φροντιστήριο, Παρασκευὴ 22-1-42

Χιόνιζε ἀπὸ τὸ πρωΐ καὶ στὶς πρῶτες μεταμεσημβρινὲς ὧρες ἀντάρα σωστή, τὸ χιόνι πέφτει ἁπαλά. Ἔξω τὸ κρύο δυνάμωσε. Μὲ διώχνουν ἀπὸ τὸ μοναδικὸ ζεσταμένο δωμάτιο τοῦ Ψυχολογικοῦ, γιατὶ θὰ κάνουν ἐξετάσεις, ἑλληνικὸ θέμα. Στὴ Διοίκηση, τὸ κλεινὸ Σάντειο, ψυχὴ ἀπὸ ὑπάλληλο. Πλῆθος ὅμως φοιτητὲς ποὺ γεμίζουν σκάλες, διάδρομους, γυρεύουν καμιὰ ζεστότερη κωχίτσα γιὰ νὰ ρίξουν τελευταία ματιὰ στὶς κακῆς ὥρας σημειώσεις. Ἀπὸ τὰ χιόνια καὶ τὶς λάσπες ποὺ κουβαλοῦν τὰ παπούτσια εἶναι βρεγμένες οἱ σκάλες, γιακάδες σηκωμένοι, καπέλα κατεβασμένα. [...]

Ρίχνομαι στὸ δρόμο γιὰ νὰ φθάσω στὴ Βιβλιοθήκη. Ἡ ὁδὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἀπὸ τὸ Λευκὸ Πύργο καὶ τὴ θάλασσα ἴσαμε τὸ Νεκροταφεῖο καὶ ἴσαμε τὰ Κάστρα ξανοίγεται ἐμπρός μου κάταση ἀπὸ χιόνι. Διαβάτες λιγοστοὶ κατὰ τὶς δύο καὶ τέταρτο. Ὁ ἀγέρας δυσκολεύει τὴν κίνησή μου, τ᾽ ἄσπρα κοκκιδάκια στιβάζονται στὸ παλτό μου, τὸ κρύο τσούζει στ᾽ αὐτί. Τὴν ὥρα ποὺ θαλασσοδέρνομαι ἀνάμεσα στὴν παλιὰ Φοιτητικὴ Λέσχη καὶ τὰ σαραβαλόσπιτα, ποὺ χρησιμεύουν γιὰ

Εἰσαγγελίες κ᾽ Ἐφορίες «ἐν ὄψει» τοῦ Συντριβανιοῦ, μιὰ φωνὴ μὲ προφθάνει. Προσέχω. Θὰ εἶναι τὸ πλανόδιο γερμανικὸ ραδιόφωνο, τ᾽ αὐτοκίνητο μὲ τοὺς δέχτες καὶ τὸ μεγάφωνο, δυὸ μικρὰ φουγαράκια στὶς δυὸ ἄκρες τῆς σκεπῆς του, τὸ χτῆνος μὲ τὰ δυὸ αὐτιά, ὅπως τὸ βάφτισα γιὰ δική μου χρήση. Ὁ ἦχος δυναμώνει ὅσο προχωρῶ τὸν ἀνήφορο, γεμίζει τὴν περιοχή, θριαμβεύει πάνω ἀπὸ τὸ ἄσπρο στρωσίδι καὶ τὸ στριφογύρισμα τοῦ χιονιοῦ στὸν ἀγέρα. Σὲ λίγο τὸ ξεχωρίζω. Εἶναι αὐτό, τὸ γνωστό, ποὺ γυρίζει τὴν πόλη καὶ σκορπάει μὲ ἀφιλοκέρδεια τὴ χαρὰ τῆς μουσικῆς καὶ διακόπτοντας, τάχα δίνει εἰδήσεις, κάνει κριτικές. Αὐτὴ τὴ στιγμὴ λέγει τραγούδια τῆς ταβέρνας, τὰ πιὸ μοντέρνα, τὰ τσαχπίνικα καὶ τὰ μερακλίδικα. Μιὰ στιγμὴ μὲ πιάνει ἡ ἀγανάχτηση. — Γιὰ Κάφρους μᾶς πῆραν καὶ θέλουν νὰ μᾶς ἀποκοιμήσουν μὲ τὴ μουσική; Γρήγορα ὅμως πέφτει ἡ διάθεση. Νιώθω ταπεινωμένο τὸ κεφάλι, σπασμένα τὰ μπράτσα. Σπρώχθηκαν λοιπὸν ἴσαμε ἐδῶ; Εἶναι ἀλήθεια πὼς γερμανοκρατεῖται ἡ πόλη; Ἦταν λοιπὸν καϋμοὶ μεγαλύτεροι ἀπὸ τὸν καϋμὸ γιὰ τὴν ἀπροκοπιὰ τοῦ τόπου; [...]

Μὰ ὁ σκοπὸς ποὺ ὅλο κι ἁπλώνεται καὶ κυριαρχεῖ στὴ χιονόσπαρτη ἔχταση ἔχει μιὰ περίεργη, μιὰ καταχθόνια, μιὰ δαιμονικὴ ἐνέργεια ἐπάνω του. Τὰ λεβέντικα τραγούδια διαδέχονται τὸ ἕνα τ᾽ ἄλλο. «Ὅταν μὲ χάσεις, τότε θὰ μὲ ζητήσεις», «Σ᾽ ἀγάπησα πολύ, πολὺ μὰ τὴν ἀλήθεια». Νιώθω σχεδὸν παραφορά, ποὺ τὴν θρέφει ὁ κρύος ἀγέρας κ᾽ ἡ ζωηρὴ κυκλοφορία μέσα μου. Τὸ μάτι μου ψάχνει τ᾽ αὐτοκίνητο. Εἶναι ἀραγμένο στὴν ἀνοιχτοσύνη δεξιὰ ἀπὸ τὸ Συντριβάνι, μπρὸς στὸ φρέσκο, τῆς τελευταίας ὥρας ἐξάμβλωμα τῆς θεσσαλονίτικης ἀρχιτεκτονικῆς, τὸ Ἄσυλο τοῦ Παιδιοῦ. Πλησιάζω, πλευρίζω σὲ τρόπο νὰ κινήσω τὴν προσοχή. Ἕνας φαντάρος ἢ ὑπαξιωματικὸς κάθεται ἀδιάφορος, ξένος στὰ τριγυρνά του καὶ διαβάζει ποιός ξέρει τί. Κανένα ἀστυνομικὸ μυθιστόρημα, κανένα λίβελλο τῆς Ἀγγλίας, κάτι γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ γερμανικοῦ πολέμου ἢ τίποτε γιὰ γερμανικὲς δόξες, ἄγνωστες ἢ καὶ μισητὲς σ᾽ ἐμᾶς; Παρακολουθεῖ μὲ τὴν ἄκρη τοῦ ματιοῦ τὴν ἀνύπαρχτη σχεδὸν κίνηση γύρω στ᾽ αὐτοκίνητο, ἐμένα, τώρα ποὺ πλησίασα περισσότερο ἀπ᾽ ὅτι πρέπει. Δὲν κρατιέμαι. Τὸν ρωτῶ τί διαβάζει κι ἂν μπορεῖ νὰ διαβάζει μέσα στὴ βοὴ τοῦ μεγάφωνου. Ἀπαντᾶ ἥσυχος, χωρὶς νὰ ξαφνιασθεῖ, πὼς εἶναι φοιτητὴς τῆς Θεολογίας, ἑτοιμάζει τὶς ἐξετάσεις του καὶ διαβάζει Dogmengeschichte. Ἱστορία τῶν δογμάτων. Ἐνῶ τὸ αὐτοκίνητο ξελαρυγγίζεται χωμένο μὲ τὶς ρόδες στὸ χιόνι, πασαλειμένο ἀπὸ τὸ χιονόνερο «Ἔλα μιὰ νύχτα ν᾽ ἀλητέψουμε».

Μὲ δυσκολεύει ὁ ἀνήφορος πέρα ἀπὸ τὸ Συντριβάνι. Φυσάει κρύο, σηκώνει ἄσπρη σκόνη, τὴν πετάει στὸ πρόσωπό μου. Δυσκολεύεται ἡ ἀναπνοή μου, νιώθω σουβλιὲς πάνω ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ μαστό. Λαχανιασμένος τρυπώνω στὸ θυρωρεῖο. Ἐκεῖ ἔχει ζέστα πάντα, ὑπερβολικὴ καμιὰ φορά. Ἐκεῖ εἶναι ὁ ὑπομονητικὸς καὶ συνετὸς κλητήρας, σὰ θαμμένος ἀπὸ τὰ χιόνια σὲ προχωρημένο φυλάκειο, σκελεθρωμένος περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά. Τὸ παράπονό του γιὰ τὶς στερήσεις, τὴν πεῖνα καὶ τὴν ἀπονιὰ τῶν προϊσταμένων μὲ τὴν κομμένη του ἀνάσα σοῦ ραγίζει τὴν καρδιά. Μαζὶ παραμένουν γερμανοὶ στρατιῶτες τῆς φρουρᾶς, ποὺ ἔβαλαν τὰ κρεβάτια τους μέσα, τὸ ἕνα πάνω ἀπὸ τὸ ἄλλο σὰ στὸ βαπόρι. Ὁ ἕνας εἶναι ἀπὸ τὴ Λειψία, ὁ ἄλλος ἀπὸ τὸ Ἀννόβερο, ὁ τρίτος λοχίας τους, Σουδίτης, ποὺ ἔκαμε δυὸ χρόνια στὸν Τσέχικο στρατό. Ἀπὸ τὶς κουβέντες βγάζεις πὼς τοὺς πιέζει ἡ διάρκεια τοῦ πολέμου. Ἄρχισαν νὰ σκέπτονται καὶ νὰ τὸ λὲν μιὰ χαρὰ σὰ μείνουν ἀναμεταξύ τους.

Στὴ Βιβλιοθήκη νέκρα. Δυὸ τρεῖς ἀναγνῶστες στὶς ἄκρες τῶν τραπεζιῶν σὰ φαντάσματα.

Θέρμανση μέτρια. Θαμπὰ τὰ τζάμια ποὺ μόλις σ᾽ ἀφήνουν νὰ ἰδεῖς τὸ χιόνι ποὺ στρώνεται στὸ κομμάτι τῆς αὐλῆς ὡς τὸ χαμηλὸ παλιὸ καφενεῖο ἢ κυλικεῖο ὅπως λὲν καὶ πάνω στὰ κεραμίδια.

Ἡ πόρτα ποὺ φέρνει ἀπὸ τὸ χώλ τῆς Βιβλιοθήκης στὸ κύριο χτίριο τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι ἀνοιχτή. Γλυστρῶ μέσα, ὅπως τὸ ἔκανα κι ἄλλες φορές, γιὰ νὰ ρίξω μιὰ ματιὰ στὸ μυστήριο τοῦ γερμανοκρατούμενου ἐσωτερικοῦ. Οἱ διάδρομοι εἶναι ἄδειοι καὶ σιωπηλοί. Ἀνεβαίνω στὸ πρῶτο πάτωμα, στέκομαι μπρὸς στὸν τοῖχο ἀντίκρυ στὴ σκάλα καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ρολόγι, ἐκεῖ ποὺ ξέρω ἀπὸ παλιές περιπλανήσεις μου, πὼς κρεμοῦν τὰ ἔντυπα τῆς προπαγάνδας. Ἦταν ἀφθονώτερα καὶ μὲ πιὸ χτυπητὰ χρώματα καὶ γράμματά τώρα. Τὸ ἕνα ἔδειχνε μὲ λόγια καὶ σχήματα τί θὰ πάθαινε ἡ Γερμανία ἂν νικοῦσε ἡ Ἀγγλία. Τὸ ἄλλο ἐξηγοῦσε γιὰ χιλιοστὴ φορὰ πὼς ὁ διεθνὴς ἑβραϊσμὸς καὶ καπιταλιστὲς εἶχαν τυλίξει τὴ Γερμανία στὸν πόλεμο. Προχώρησα πιὸ θαρρετά, ἀνέβηκα στὸ δεύτερο, ἔφτασα στὸ σπουδαστήριό μου. Τὸ βρίσκω ἄδειο. Οἱ φαντάροι εἶχαν φύγει, τὰ χόρτα ποὺ ἔριξαν κάτω γιὰ νὰ τὰ ἔχουν στρῶμα, εἶχαν φύγει κι αὐτὰ κ᾽ εἶχαν κάμει μάλιστα ἕνα πρόχειρο σκούπισμα. Οἱ βιβλιοθῆκες μου σὰν ἔρημες μέσα στὸν ἄδειο χῶρο, στὸ γκρίζο φῶς τῶν 3 μ.μ. ἐνῶ ἔξω συνεχίζεται ὁ χιονιᾶς. Τὰ βιβλία ἀνέγγιχτα, ἡ μεγάλη ἔκδοση τοῦ Κάντ, στὸ ἐπάνω ράφι, γυρμένη καὶ πεσμένη ὅπως τὴν ἡμέρα ποὺ φύγαμε ἀπὸ τὸ Σπουδαστήριο. Περιμάζεψα μηχανικά, σὰν ἀπὸ ἔνστιγκτο, τὰ ἔπιπλα, ὅσα εἶχαν ἀπομείνει, τραπέζια καὶ καρέκλες γιὰ νὰ τοὺς δώσω τὴν παλιά τους κατάταξη. Ἄνοιξα τὴν προσωπική μου βιβλιοθήκη, ξεσκόνισα τὰ βιβλία, τἄβαλα στὴν παλιά τους τάξη, κάθησα στὸ κάθισμα τοῦ γραφείου κ᾽ εἶχα τὴν ἐπίφαση πὼς εἶμαι στὸ σπίτι μου, ὅπως στὰ καλὰ χρόνια. Μὰ τὸ αἴσθημα τοῦ ἄδειου, τοῦ «μεγάλου κενοῦ» πίεζε τὴν ψυχή μου.

Σὰν πῆγα νὰ βγῶ στὸ διάδρομο σὲ ὑπνοβατικὴ διάθεση μὲ πλησίασε ἕνας Feldwebel ἐπιλοχίας, καὶ μὲ παρακαλεῖ πολὺ εὐγενικὰ νὰ κάνω τὸ διερμηνέα στὸν ἀξιωματικό του. Δὲν ἄφινα νὰ μοῦ ξεφύγουν οἱ τέτοιες εὐκαιρίες νὰ γνωρίσω πρόσωπα, νοοτροπίες, διαθέσεις. Τὸν ἀκολούθησα. Μὰ ὁ ἀξιωματικὸς μὲ τρόπο ἀρκετὰ ψυχρὸ κι ἀπότομο σχεδὸν τὸν ἐξαπόστειλε στὸν ἀνώτερό του νομίζω, ἐκεῖνος πάλι σὲ τρίτο, μὲ μοῦτρο ποὺ γινόταν πιὸ σκυλίσιο ὅσο σὲ ἀνώτερο φτάναμε, ὅπως καὶ πιὸ ταπεινός, πιὸ φοβισμένος κ᾽ ὑποκλιτικὸς ἐκεῖνος ποὺ μὲ συντρόφευε. Παρατήρησα πὼς τὰ δωμάτια εἶχαν χωριστεῖ σὲ κλουβάκια μὲ ξύλινα διαφράγματα καὶ πίσω ἀπὸ τὸ κάθε παραθυράκι καθόταν κάποια μορφή, ἀκίνητη, βουβή, μὲ νευρικοὺς σπασμοὺς στὴ μούρη. Ὁ τελευταῖος, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους, ὅπως φαινόταν, μᾶς ξαπόστειλε μὲ βαναυσότητα ἀνάλογη μὲ τὸ βαθμό του. Εἶχε τελειώσει τὴ δουλειά του καὶ δὲ χρειαζόταν διερμηνέα. Κάτι ξερομάσησε μάλιστα στὰ δόντια του, ποὺ σήμαινε, νομίζω, πὼς ἔπρεπε νὰ εἶναι πιὸ ξύπνιος καὶ νὰ μὴ γίνεται ὀχληρός, φέρνοντάς τον σὲ τέτοια συναπαντήματα, ἐννοώντας ἐμένα. Θέλησα νὰ μὴ πειραχθῶ ἀπ᾽ αὐτὴν τὴν τευτονικὴ χτηνωδία γιὰ νὰ παρακολουθήσω τὴν ἐντύπωση ποὺ θὰ ἔκανε στὸ νέο, ποὺ εἶχα δίπλα μου. Ἦταν πειραγμένος, μὰ δὲν ἤθελε νὰ τὸ δείξει, μπρὸς σ᾽ ἕνα ξένο ἰδιαίτερα. Ὅταν ἀπομακρυνθήκαμε στὸ διάδρομο, μέσα στὶς ἔρημες μακρουλὲς σάλες, τὸν ρώτησα σάμπως ἁπαλά: — Γιατί οἱ ἄνθρωποί σας μιλοῦν μ᾽ αὐτὸ τὸ σκληρὸ (σκυλίσιο ἤθελα νὰ πῶ) τρόπο στοὺς κατώτερούς τους; σὰ νὰ θέλουν νὰ τοὺς τσακίσουν, νὰ τοὺς καρφώσουν στὸ ἔδαφος, νὰ τοὺς θρυμματίσουν τὴν προσωπικότητα;

—Ὦ! δὲ σημαίνει, μοῦ εἶπε. Αὐτὸ ἀνήκει στὸ στρατιωτικό. Τὸ θέλει ἡ πειθαρχία.

Φαινόταν ὅμως ζεματισμένος καὶ γιὰ νὰ κρύψει τὴν ταραχή του, τὸ βαθὺ ἐσωτερικό του πεῖσμα, προόσθεσε:

—Μ᾽ αὐτὸ πήγαμε τόσο μακριά.

Περπατήσαμε μερικὰ βήματα σιωπηλοί. Μοῦ φαινόταν πὼς δὲν ἤθελε νὰ χωρισθεῖ, πὼς ἤθελε κάτι ἀκόμα νὰ μοῦ πεῖ, γύρευε κάποιο ἀκαθόριστο ἀποκούμπι στὴ συντροφιά μου. Βρεθήκαμε ἔτσι, σὰ στὴν τύχη, μπρὸς στὸ σπουδαστήριό μου.

—Τὸ δωμάτιο αὐτό, ἕνα ἀπὸ τὰ εὐρυχωρότερα καὶ φωτεινότερα τῆς οἰκοδομῆς ἦταν, στὴν καλὴ ἐποχή, τὸ ἰδιαίτερο σπουδαστήριό μου, μὲ τὴν εἰδικὴ βιβλιοθήκη τῆς ἐπιστήμης μου, τῆς φιλοσοφίας. Ἔχω μιὰ ζηλευτὴ συλλογὴ ἀπὸ γερμανοὺς φιλόσοφους καὶ μέσα ἐκεῖ ἀνάλυση Κὰντ καὶ Σοπενχάουερ, μιλοῦσα γιὰ Νίτσε καὶ γιὰ φαινομενολογικὴ σχολή.

Μπήκαμε μέσα καὶ καθήσαμε στὰ λίγα καθίσματα ποὺ εἶχαν ἀπομείνει, ἐγὼ στὴ κλασικὴ θέση ὅπου καθόμουν δεκαπέντε χρόνια κ᾽ ἔκανα τὸ φροντιστήριό μου στὰ παιδιά. Μὲ πληροφόρησε πὼς τὸ δωμάτιο τὸ ἑτοιμάζουν γιὰ νὰ βάλουν κρεβάτια. Μᾶς στέλνουν, εἶπε, πενήντα ἄρρωστους χτυπημένους ἀπὸ μαλάρια καὶ τροπικά. Ρώτησα τ᾽ ὄνομα καὶ τὴν πατρίδα του. Λεγόταν Γκέιζερ καὶ καταγόταν ἀπὸ τὴ Λειψία. Ἤξερα πὼς στὴ Λειψία ἦταν ὁλόκληρη οἰκογένεια μὲ τ᾽ ὄνομα αὐτό, πατέρας, γιός, κόρη, ἡγέτες τῆς σοσιαλδημοκρατίας, ποὺ στὸν καιρὸ τοῦ πρώτου παγκόσμιου πόλεμου καὶ στὰ ταραγμένα χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν εἰρήνη ἔπαιξαν κάποιο ρόλο. Εἶχα ἀκούσει τὸν πατέρα σ᾽ ἐκλογικὴ συγκέντρωση, κουβέντιασα μὲ τὸ γιὸ σὲ μιὰ κρυφή, πολὺ ἠλεκτρισμένη συνεδρίαση νεολαίας, κι ἄκουσα γιὰ τὴν κόρη πὼς εἶταν μιὰ ἀπὸ τὶς δέκα εἴκοσι ὀνομαστὲς γυναῖκες τῆς Βιλχελμικῆς ἐποχῆς. Κ᾽ οἱ τρεῖς μπῆκαν στὴν Ἐθνοσυνέλευση τῆς Βαϊμάρης.

Τοῦ ἀνέφερα αὐτὰ καὶ καθὼς ἔβλεπε τὴ θέρμη στὰ λόγια καὶ τὴν ἔκφρασή μου, τὸν πόνο ὅταν μιλοῦσα γιὰ τὰ πρόσωπα καὶ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πῆρε θάρρος καὶ μοῦ ὁμολόγησε πὼς εἶναι ἔγγονος τοῦ γέρου, ποὺ ἄκουσα νὰ μιλεῖ, καὶ γιὸς ἐκείνου, ποὺ εἶχα κουβεντιάσει μαζί του στὴ συγκέντρωση τῶν νέων, ὁ μικρότερος ἀπὸ τοὺς πέντε. Ὁ παποὺς εἶχε πεθάνει χωρὶς νὰ προφθάσει νὰ ἰδεῖ τὸ φούσκωμα τῆς ἀντίδρασης. Τὸν πατέρα του τὸν σκότωσαν οἱ Νάτσι μὲ μιὰ πιστολιά, ὅταν ἦρθαν νὰ διαλύσουν τὴ συγκέντρωση τῆς σοσιαλδημοκρατίας, τὴ στιγμὴ ποὺ προχωροῦσε στὸ βῆμα γιὰ νὰ πάρει τὸ λόγο. Ἡ θεία του κ᾽ οἱ τρεῖς μεγαλύτεροι ἀδελφοί του ἔφυγαν ἀπὸ τὴ Γερμανία καὶ βρίσκονταν στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες. Ὁ τέταρτος ἀδελφός του, ὁ Ροῦντολφ, ξεπετάχθηκε νεολαῖος τοῦ Χίτλερ, ἀπὸ πίστη, ἀπὸ φόβο, ἀπὸ ὑπολογισμό. Μάλιστα διακρίθηκε στὶς τάξεις τῶν Ταγμάτων Ἐφόδου στὶς θολὲς στιγμὲς τῆς Γερμανίας ποὺ ὁ ἀριστερισμὸς κ᾽ ἡ δημοκρατία δεχόνταν τὰ σκληρὰ χτυπήματα. Αὐτὸ ἔκαμε νὰ ξεμακραίνουν οἱ κεραυνοὶ ἀπὸ τὸ σπίτι τους καὶ νὰ βρεῖ ἕνα κομμάτι ψωμὶ ἡ μάνα του κ᾽ οἱ ἀδερφές του καὶ νὰ μείνει λίγος χῶρος γιὰ τὸν ἴδιο. Νόμισε πὼς ἀσφαλίζεται καλύτερα καὶ ξεφεύγει τὰ μάτια, ἂν κάνει τὸ χαζὸ καὶ γραφεῖ στὴ θεολογία. Μὲ τὸν καιρὸ ὅμως τοῦ γεννήθηκε πραγματικὸ πάθος γιὰ τὴν ἐπιστήμη αὐτὴ καὶ σημείωσε ἐπιτυχίες ποὺ σκιάζονταν νὰ τὶς ἀνομολογήσουν οἱ δάσκαλοί του, ἀφοῦ καὶ τὄνομά του ἀκόμα τὸ πρόφερναν μὲ χαμηλὴ φωνὴ καὶ μὲ ἀποσιωπητικά. Στὸ στρατὸ δὲν τὸν ἄφησαν νὰ πάγει πιὸ πέρα ἀπὸ ἐπιλοχία τὸν μεταχειρίζονταν στὶς βαρύτερες δουλειὲς καὶ τὸν εἶχαν κλωτσοσκούφι, ὅπως καλὴ ὥρα ἐκεῖνον ἐκεῖ, τὸ συνάδελφό μου, εἶπε, ποὺ περπατάει ὅλη μέρα μὲ τὸ δράκο, ποὺ γυρίζει τοὺς δρόμους καὶ λέγει τραγούδια.

Ξανοιχτήκαμε καὶ μιλήσαμε γιὰ τὰ περασμένα τῆς Γερμανίας, γιὰ τὰ σφάλματα τῆς σοσιαλδημοκρατίας, γιὰ τὴ χιτλερικὴ προπαγάνδα, γιὰ τὸν πόλεμο καὶ τὶς φριχτές του συνέπειες καὶ τὶς κάποιες ἐλπίδες ποὺ θαμποχάραζαν πίσω ἀπὸ τοὺς καπνοὺς καὶ τὰ μαρτύρια. Ὕστερα ἔφερα τὸ λόγο στὰ δικά μας, γιὰ τὸ μαρτύριο ποὺ περνάει ὁ κακομοίρης λαός μας, χωρὶς νὰ φταίει, τὸν μαῦρον αὐτὸ χειμώνα τοῦ 1941 — 1942. Ἔγινε μικρὴ σιωπή. Σήκωσα τὰ μάτια γιὰ νὰ ἰδῶ τὴν πραγματικότητα. Κάτω ἀπὸ τὸ παράθυρο, ποὺ χρόνια κοίταζα τὴν ἔχταση ὡς τὸν Ὄλυμπο, σὰ συμβολικὸ κομμάτι, σὰν τὴν Ἑλλάδα τῆς κακομοιριᾶς, τῆς κακοκυβέρνησης, τῆς βραδύτητας στὴν ἀνάπτυξη, ἁπλωνόταν ἡ ἴδια ἔχταση, ἡ ἴδια ἡ Ἑλλάδα πληγωμένη, αἱματωμένη, πεσμένη στὶς λάσπες, ποδοπατημένη ἀπὸ τοὺς ξένους καὶ τοὺς δικούς μας.

 Ὁ νέος φάνηκε μιὰ στιγμὴ σὰ νὰ μὲ παρακολουθοῦσε, σὰ νάμπαινε

στὸν πόνο μου. Ἔξαφνα ὅμως κοντοστάθηκε καὶ μοῦ μίλησε μαλακά, μὲ καλοσύνη καὶ συμπόνια.

—Ὁ Χιτλερισμὸς εἶναι κατάρα καὶ συμφορά. Ὁ λαός σας ὑποφέρει ἄδικα, ὅπως ὅσοι ὑποφέρουν. Ἡ κακομοιριά του εἶναι ἄμετρη αὐτὴ τὴ στιγμή. Μὰ κ᾽ ἐσεῖς, μὴν κακοκαρδίζεσθε ἂν σᾶς τὸ πῶ. Ἐπιτρέπεται κ᾽ ἐσεῖς νὰ ἔχετε τὴ χώρα σας σ᾽ αὐτὰ τὰ χάλια; Τὸ λιμάνι αὐτὸ ποὺ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πνεύμονες τῆς Εὐρώπης. Τί ρημάδι, τί λάσπες, τί κουρελαριό. Ἐδῶ, φίλε μου, δὲν εἶναι μεσαίωνας, εἶναι βάθη τῆς Ἀσίας, μαύρη γῆ, Ἀφρική. Ἡ πόλη πάνω ἀπὸ κείνη τὴ γραμμὴ — κ᾽ ἔδειξε ἀπὸ τὸ παράθυρο τὴν παλιὰ Θεσσαλονίκη, πάνω ἀπὸ τὴν ὁδὸ Ἐγνατίας — «Χάος καὶ ἔρεβος καὶ τάρταρα σκιόεντα» πρόφερε τὸ στίχο τοῦ Ἡσίοδου μὲ τὴν ἐρασμιακὴ προφορά. Λέτε πὼς τὰ κληρονομήσατε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Μὰ ὅ,τι φτιάξατε οἱ ἴδιοι ὕστερα ἀπ᾽ τὸν πόλεμο εἶναι τόσο λίγο, τόσο χοντροκοπημένο, μιὰ ἀσκημιὰ ποὺ πληγώνει τὴν καλαισθησία. Κανένα σπίτι, κανένα διαμέρισμα δὲν εἶναι στὴ θέση του, καμωμένο μὲ κάποιο γοῦστο ἢ μὲ τοὺς κανόνες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς εὐσυνειδησίας καὶ τῆς ἐπιμονῆς. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῶν σπιτιῶν, ἡ ἐπίπλωσή σας, ἡ κουζίνα σας, τ᾽ ἀποχωρητήριά σας. Ἂν κατεβεῖς παρακάτω, στὶς λαϊκὲς συνοικίες καὶ τὶς λαϊκὲς κατοικίες εἶναι τέλεια ἐγκατάλειψη ἀπὸ κάθε ἀγαθοποιὸ πνεῦμα. Στὸν Πειραιὰ εἶδα κατοικίες, ἐγκατάσταση ἀνθρώπων, ὅπου ἐμεῖς δὲ θὰ βάζαμε τὰ γουρούνια μας. Κλαίει ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ βλέπει πλάσματα θεοῦ, ὅμοιούς του, νὰ εἶναι καταδικασμένα νὰ ζοῦν σὲ τέτοιες τρῶγλες.

Σηκώθηκε καὶ δείχνοντας μὲ τὰ χέρια τὸν θλιβερὸν ὄγκο ἀντίκρυ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, τὸ μιναρὲ καὶ τὴ ροτόντα τοῦ παλαιοῦ τζαμιοῦ, τὰ κάστρα πάνω στὴ λεγόμενη Ἀκρόπολη καὶ τὸ Λευκὸ Πύργο κάτω. — Τί τὰ θέλετε καὶ τὰ φυλάγετε; μοῦ εἶπε. Γιατί δὲν τὰ ρίχνετε; Ν᾽ ἀνοίξετε πλατεῖες δρόμους, νὰ σᾶς ἰδεῖ ὁ ἥλιος κι ὁ θεός. Εἶναι ἄσχημα, τόσο ἄσχημα ποὺ δὲν μποροῦν νὰ μείνουν στὴν ἀπάνθρωπη κι ἀνθρωποχτόνα κακοριζικιά τους. Δίνετε τὴν εὐκαιρία στὰ χιτλερικὰ χτήνη νὰ σᾶς ἔχουν παράδειγμα καὶ δικαίωση τῆς φυλετικῆς τους θεωρίας. — Τί θέλουν τὰ κακομούτσουνα κι ἀπρόκοπα αὐτὰ δίποδα καὶ πιάνουν τόπο πάνω στὸν πλανήτη καὶ τρῶν τὸ ψωμί του; Σὲ πέντε χρόνια κάνουμε Ἀμβοῦργο τὸ ρημάδι αὐτό.

Δὲν εἶχε ἀποτελειώσει ὅταν μπῆκε στὸ δωμάτιο ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀνώτερούς του, ποὺ τὸν χρειαζόταν. Ὁ συνομιλητής μου πῆρε στάση προσοχῆς, χλώμιασε καὶ κιτρίνισε, νικώντας ὅμως τὴν ἀμηχανία του μὲ σύστησε στὸν ἀξιωματικὸ ἐξηγώντας τὴν ἰδιότητά μου, πὼς εἶμαι καθηγητής, πὼς σπούδασα στὴ Γερμανία καὶ πὼς διδάσκω γερμανικὰ ἡ γερμανικὴ ἐπιστήμη. Ὁ ἄλλος δὲ φάνηκε νὰ πολυσυγκινήθηκε. Μοῦ ἔδειξε σὰν ἐλεημοσύνη πὼς μποροῦσα νὰ μείνω ὥσπου νὰ τελειώσω τὴ δουλειά μου. Ἔπρεπε ὅμως νὰ εἶμαι σύντομος γιατὶ στὸ χτίριο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μείνουν ἄλλοι ἀπὸ κείνους ποὺ ἀνήκουν στὴν Ἀμυντικὴ Δύναμη τῆς Γερμανίας.

Ἔμεινα στὴ θέση μου, αὐτὴ ποὺ κατεῖχα 15 χρόνια, ἀποσβολωμένος θὰ ἔλεγα, ἂν μέσα μου δὲν ἔβραζε τὸ πιὸ καφτὸ φαρμάκι. Ἡ μούρη κι ὁ τρόπος τοῦ τελευταίου δὲν μοῦ ἄφησαν ἐντύπωση. Ἤξερα πὼς αὐτὸς μὲ θεωροῦσε ἐμένα καὶ τοὺς ὅμοιούς μου σὰν κατώτερη φυλή, σὰν παρακατιανούς, συχαινόταν νὰ μᾶς ἰδεῖ καὶ νὰ μᾶς μιλήσει. Εἴμαστε τὸ λεφούσι, τὸ χάος τῶν λαῶν, ὅπως εἶπε γενάρχης τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ Stewart Chamberlain. Τὸ εἶχα διδαχθεῖ, τὸ εἶχα μάθει ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τοὺς δυτικοὺς λαούς. Μὰ ἦταν τῆς μοίρας νὰ ἔρθει νὰ μοῦ τὰ πεῖ αὐτὸς γιὰ κεῖνο ποὺ χρόνια μ᾽ ἔτρωγε τὸ μαράζι του, μέσα στὸ σπουδαστήριό μου, ἀνάμεσα στὰ βιβλία μου, νὰ μοῦ κάνει ἕνα τέτοιο φροντιστήριο. Συμμαζέφτηκα σιγανά, ἔμεινα πολλὴν ὥρα μὲ τὸ μέτωπο στηριγμένο στὴν παλάμη μου, ἀνάμεσα στὰ δάχτυλα. Οἱ πικρὲς σκέψεις ποὺ μὲ βασάνισαν χρόνια στὴν ἀπομόνωσή μου, στὴν ἴδια θέση, πῆραν τὸν ὁμαλό, σχεδὸν χαϊδευτικό τους δρόμο.

Ἡ Ἀκαδημία

ἀπορρίπτει τὴν πρόταση τοῦ Χάρτμαν

Η ΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

Τὸ χειμώνα τοῦ 1941—42 οἱ Γερμανοί πρότειναν στὴν Ἀκαδημία νὰ ἱδρύσουν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τους ἕνα βιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο στὸν Πειραιᾶ. Στὴν πρόταση αὐτὴ ἀντιτάχθηκαν οἱ ἁρμόδιοι Ἀκαδημαϊκοὶ Δοντᾶς, Ἰωακείμογλου καὶ Γ. Σκλαβοῦνος. Δημοσιεύουμε ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴ σχετικὴ ὁμιλία τοῦ καθηγητῆ τῆς Ἀνατομίας Γ. Σκλαβούνου:

Κύριε Πρόεδρε,

Ἐπιτρέψατε καὶ ἐμὲ τὸν ἴσως ἀδαέστερον τῶν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ βιολόγων, ἀφοῦ ὡμίλησαν οἱ κατ' ἐξοχὴν βιολόγοι τῆς Ἀκαδημίας κ.κ. Ἰωακείμογλου καὶ Δοντᾶς, νὰ εἴπω ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς ἱδρύσεως Ἑλληνογερμανικοῦ ἱδρύματος ἐν Πειραιεῖ.

Κατ' ἀρχὴν συμφωνῶ καὶ ἐγὼ μετὰ τῶν εἰρημένων συναδέλφων ὅτι ἡ Ἀκαδημία δὲν πρέπει νὰ ἀποκρούσῃ τὴν τιμητικὴν ταύτην πρότασιν γιγνομένην ἐπιμόνως καὶ ἐπανειλημμένως παρὰ Γερμανοῦ βιολόγου μεγάλης βιολογικῆς ὀλκῆς, διότι τοῦτο ἀντιτίθεται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς Ἀκαδημίας, ὅστις εἶναι ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν καὶ τῶν Ἐπιστημῶν ἐν Ἑλλάδι. Διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι ἡ Ἀκαδημία πρέπει νὰ εἴπῃ εἰς τὸν κ. Χάρτμαν ὅτι εἶναι βαθύτατα συγκεκινημένη ἐκ τῆς προτάσεώς του ταύτης ἀλλὰ δι' ἄλλους λόγους δὲν δύναται νὰ ἀναλάβῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν της τὸ σχεδιαζόμενον ἵδρυμα καὶ παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ ἀναβάλῃ τὴν προστασία του δι' εὐθετώτερον καιρόν. Οἱ σπουδαιότεροι λόγοι οἵτινες ἐπιβάλλουν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τὴν ἀναβολὴν εἶναι τρεῖς: 1) Οἰκονομικοί, 2) Ἡ κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν περιῆλθον τὰ ἐργαστήρια τοῦ Πανεπιστημίου καὶ αἱ Βιβλιοθῆκαι αὐτῶν, 3) τὸ καὶ σπουδαιότερον ὁ λιμός, ὅστις ἔπληξε καὶ πλήττει ὄχι μόνον τὸν ἁπλοῦν λαὸν ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς καλλιεργητὰς τῆς Ἐπιστήμης. Ὡς πρὸς τὸν οἰκονομικὸν λόγον, ὃν ἀνέπτυξε πολὺ ὀρθῶς ὁ κ. Ἰωακείμογλου, δέον νὰ προσθέσω τὰ ἑξῆς: Ἡ Γερμανικὴ ἐν Ἑλλάδι Ἀρχὴ ἐπιχειρεῖ καὶ ζητεῖ λόγους νὰ διορθώσῃ παντοίας ἐλλείψεις εἴτε λαϊκὰς εἴτε ἐπιστημονικάς, τῶν ὁποίων τὰς ὑποδείξεις μετὰ συγκινήσεως παρακαλουθεῖ πᾶς Ἕλλην, ἀλλ' ὡς εἶναι βεβαιωμένον, ὅλαι αὐτὰς τὰς γενομένας ἢ σχεδιαζομένας βελτιώσεις ὀφείλει νὰ πληρώνῃ ἡ πτωχὴ καὶ λιμώττουσα Ἑλλάς. Ἀλλὰ τότε αἱ ὑποδείξεις αὗται περιττεύουν διότι ὁ Ἕλλην εἶναι ἀρκετὰ εὐφυὴς διὰ νὰ τὰς γνωρίζῃ ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ πράξῃ τι περὶ αὐτῶν διότι προσκρούει ἑκάστοτε εἰς τὸ αἰώνιον ζήτημα τοῦ χρήματος.

Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ἡ κατάργησις τῶν ἐργαστηρίων διὰ τῆς ἀφαιρέσεως δικαιώματι κατακτητοῦ, ὅλων τῶν ἐργαλείων καὶ χώρων δι' ὧν ἐκτελεῖται ἔρευνα καὶ ἀσκεῖται ἐπιστήμη. Συγκεκριμμένως ἀνωτέρω ὅσα εἶπεν ὁ κ. Ἰωακείμογλου ἀλλὰ καὶ ὁ κ. Δοντᾶς, ὅτι τὰ ἐργαλεῖα τῶν ἐργαστηρίων ἀφηρέθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν λόγῳ τῶν ἀναγκῶν τοῦ πολέμου καὶ ἐγὼ αὐτὸς ἔχων ἀνάγκην μικροῦ τινος συγγράμματος ἔλαβον τὴν ἀπάντησιν ὅτι τὸ νέον Ἀνατομεῖον δὲν ὑφίσταται πλέον μεταβληθὲν εἰς Γερμανικὸν Νοσοκομεῖον καὶ ὅτι παρασκευάσματα καὶ βιβλία συνήχθησαν φίρδην - μίγδην εἰς τὸ ἀμφιθέατρον τοῦ νέου Ἀνατομείου. Καὶ τώρα δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ τὸν κ. Χάρτμαν, ποῖον ἐνδιαφέρον θὰ παρεῖχεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἵδρυσις τοιούτου βιολογικοῦ ἱδρύματος, καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκεται εἰς τοιαύτην ἀθλίαν κατάστασιν, αἱμοσταγὴς καὶ λιμώττουσα; Ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται νὰ τοποθετηθῶσιν ἐκεῖ ἀποτυχόντες ὑποψήφιοι καθηγηταὶ ἢ νέοι ἐπιτήδειοι διεθνεῖς Ἕλληνες ἐκ τῶν λεγομένων Λεβαντίνων, οὓς οἱ Γερμανοὶ συνήθως χαρακτηρίζουν «καλοὶ διὰ τὴν Ἀνατολήν».

ἀρνῆται

γιὰ τὴν ἵδρυση Βιολογικοῦ Ἰνστιτούτου

ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΜΙΑΣ *Γ. ΣΚΛΑΒΟΥΝΟΥ*

Ὁ τρίτος λόγος, δι' ὃν ἡ Ἀκαδημία δὲν δύναται νῦν νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν πρότασιν τοῦ κ. Χάρτμαν εἶναι ὅτι τινὰ τῶν μελῶν ἔχουν διαφορετικὴν γνώμην ὡς πρὸς τὴν ἵδρυσιν καὶ ὀργάνωσιν ἑνὸς βιολογικοῦ ἱδρύματος παρὰ τὴν θάλασσαν παρεμφεροῦς πρὸς τὸ ἐν Νεαπόλει καὶ ἀλλαχοῦ. Καὶ ἄλλοτε, κύριοι συνάδελφοι, ἠσχολήθη ἡ Ἀκαδημία μὲ παρόμοια ζητήματα καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ βραβείων, πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ βελτίωσιν ἰχθυοτροφείων καὶ κατὰ τὰς προσπαθείας της πρὸς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς τῆς βιολογίας, αἵτινες δὲν διήγειρον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἐπιστήμονος καὶ ὑστερώτερον καὶ ὑψηλότερα βιολογικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα δι' ἡμᾶς εἶναι πρόωρα ἀκόμη, ἀλλ' ἔστω... πῶς νὰ συζητήσωμεν τώρα περὶ τοιούτων ζητημάτων καὶ νὰ λάβωμεν τὰς προσηκούσας ἀποφάσεις, ἀφοῦ διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν συνεδρίασιν τῆς Ἀκαδημίας θὰ συναντήσωμεν εἰς κάθε γωνίαν σκιὰς ἀνθρώπων ἑτοιμοθανάτων ἐκ πείνης καὶ ἐξ ἐπιθανατίου ρίγους; Ὁ κ. Χάρτμαν θὰ ἔκαμε πολὺ θεάρεστον καὶ χριστιανικώτερον ἔργον ἂν ἀντὶ τῆς προτάσεώς του συνίστα εἰς τὸ πανίσχυρον Ράϊχ νὰ χορηγήσῃ ὀλίγον ἄρτον καὶ δι' ἡμᾶς ἀκόμη τοὺς ἐπιστήμονας καὶ νὰ ἀφίσῃ ὀλίγας ἐλαίας καὶ σταφίδας, παραγομένας ἐν τῇ πτωχῇ Ἑλληνικῇ γῇ, ὑπὲρ τοῦ γενναίου ἀλλ' ἀτυχήσαντος Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ὁ λαὸς αὐτὸς κρύπτει βαθειὰ τὴν λύπην του διὰ τὸ κατάντημα ἀλλὰ δὲν ἀποθαρρύνεται. [...]

Ὅθεν ἐγώ, ἐκ τῶν πρεσβυτέρων πνευματικῶν τέκνων τῆς *Ἄλμα Γιούλια* τοῦ Βύτβουργ, παρακαλῶ τὸν σοφὸν συνάδελφον κ. Χάρτμαν νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει καὶ τὰ ἑξῆς διὰ νὰ κατανοήσῃ διατί ἡ Ἑλληνικὴ Ἀκαδημία θὰ ἐπεθύμει τὴν ἀναβολὴν τῆς προτάσεώς του.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀκαδημία κυρίως εἰπεῖν εἶναι ἡ Ἐθνικὴ Λαϊκὴ Ἀκαδημία βαυκαλιζομένη μὲ τὴν φιλοδοξίαν νὰ καταστῇ ποτε Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος.

Τοῦτο καταφαίνεται ἐκ πολλῶν βραβείων καὶ χρηματικῶν ποσῶν τὰ ὁποῖα παρέχουσι τ' ἀφανῆ τέκνα τοῦ λαοῦ καὶ τὰ μεγάλα ἱδρύματα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ὅθεν δὲν δύναται νὰ μένῃ ἀπαθὴς καὶ ἀναίσθητος πρὸς τὰ εἰς βάρος τοῦ ἀτυχήσαντος Λαοῦ πέριξ συμβαίνοντα. Τὰ τέκνα τοῦ Λαοῦ τούτου ὑποφέρουσι τὴν πεῖναν ἀλλ' ἀποθνήσκουσι μὲ τὴν πικρίαν εἰς τὰ χείλη ὅτι Λαοὶ ἐκπολιτισθέντες καὶ χριστιανοποιηθέντες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λεηλατοῦσι ἀκραιφνεῖς Ἑλληνικὰς χώρας σφάζοντες τοὺς Ἕλληνας κατοίκους ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ κραταιοῦ Γερμανικοῦ Ράϊχ. Αὐτὸ τὸ λαϊκὸν συναίσθημα δὲν δύναται νὰ παρίδῃ ἡ Ἀκαδημία καὶ νὰ ἐπιληφθῇ ἀκαίρως τοῦ ζητήματος τῆς ἱδρύσεως τοῦ Βιολογικοῦ Ἰνστιτούτου. [...]

Ὑπάρχουσι βεβαίως καί τινες διεθνεῖς Ἀκαδημαϊκοὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας, οἵτινες ἴσως δὲν θὰ ἐδίσταζαν νὰ ἐγκρίνωσιν ἀσυζητητὶ τὴν πρότασιν τοῦ κ. Χάρτμαν. Ἀλλ' ἐν συνόλῳ ἡ Ἀκαδημία ἔχει τὴν συναίσθησιν ὅτι, ὅπως ἔχουσι τὰ πράγματα, ἔχασε τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης της καὶ ἄρα δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς Ἀκαδημία ραγιάδων.

Θὰ ἔλεγον λοιπὸν εἰς τὸν κ. Χάρτμαν ὅτι ἐφ' ὅσον δὲν ἔχομεν ἐλευθερίαν γνώμης εἴμεθα ραγιάδες. Πρὸς τί ἡ πρότασίς σας ἀφοῦ τὸ πᾶν δύνασθε νὰ πράξητε καὶ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεώς μας;

Τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο

Τοῦ Κ. Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Ἱστορικὴ θὰ μείνει ἡ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας. Ἡ Σύνοδος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τὸ Μάη τοῦ 1944 στὸ ὄμορφο χωριὸ Κορυσχάδες (1) τῆς Εὐρυτανίας, εἶναι σταθμός, μὰ καὶ καινούργια ἀφετηρία στὸ μακρόχρονο ἀγώνα, ποὺ μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ αὐτοθυσία ἀγωνίζεται ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, γιὰ νὰ καταχτήσει τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματά του. Ἐκεῖ στὸ ἱστορικὸ αὐτὸ χωριό, μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα γεμάτη φλογερὸ πατριωτισμὸ καὶ ἡρωικὴ ἀγάπη στὸ δουλευτὴ Ἑλληνικὸ Λαό, τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο ἔβαλε γερὰ τὰ θεμέλια γιὰ νὰ ὑψωθεῖ πανέμορφο τὸ οἰκοδόμημα τῆς γνήσιας Δημοκρατίας καὶ ἄνοιξε τὸ δρόμο γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

Ἐκεῖ μὲ τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμὸ γκρεμίστηκε ἡ ἀντιλαϊκή, ἀντιδημοκρατική, ἀτομικιστικὴ καὶ σκοταδιστικὴ Παιδεία, ποὺ ἡ κυρίαρχη τάξη, ἡ πλουτοκρατικὴ ὀλιγαρχία, εἶχε ἐγκαθιδρύσει στὴ λαμπερὴ πατρίδα μας, καὶ θεμελιώθηκε ἡ γνήσια λαϊκὴ καὶ βαθιὰ ἀνθρωπιστικὴ Παιδεία. Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, θὰ πάρει στὰ χέρια του τὸ κατάλληλο ὄργανο, γιὰ νὰ χτίσει τὸν καινούργιο, τὸ νεοελληνικὸ πολιτισμό, πολύχρωμο λουλούδι μέσα στὸν κῆπο τοῦ παγκόσμιου πολιτισμοῦ.

Ἡ Κυβέρνηση τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας, ἡ ἱστορικὴ ΠΕΕΑ ἔπειτα ἀπὸ ἐξονυχιστικὴ συζήτηση μὲ τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς συμβούλους της, εἶχε υἱοθετήσει τὶς βασικὲς θέσεις γιὰ τὴν ὀργάνωση, γιὰ τὸ πρόγραμμα καὶ τὴ διοίκηση τῆς λαϊκῆς, ἀνθρωπιστικῆς Παιδείας, ποὺ εἶχανε μὲ βαθειὰ ἐπιστημονικότητα προετοιμάσει διαλεχτοὶ πρωτοπόροι ἐκπαιδευτικοὶ στὴ σκλαβωμένη Ἀθήνα, μὲ δυὸ συνεργεῖα: μὲ τὸ ἐκπαιδευτικὸ συνεργεῖο τῆς ἡρωϊκῆς ΕΠΟΝ καὶ παράλληλα μὲ τὸ ἀντίστοιχο συνεργεῖο τοῦ ΕΑΜ.

Τὶς πρωτοποριακὲς αὐτὲς θέσεις γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ ἀληθινὴ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τὶς εἰσηγήθηκε στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο ὁ Γραμματέας (Ὑπουργὸς) τῆς Παιδείας στὴν ΠΕΕΑ ἀλησμόνητος Πέτρος Κόκκαλης. Τὴν πλατύτερη ἀνάπτυξη εἶχα τὴν ἐξαιρετικὴ τιμὴ καὶ εὐτυχία νὰ τὴν παρουσιάσω ἐγώ, Ἐθνοσύμβουλος καὶ ἐγὼ τῆς Ἀθήνας.

Βαθιὰ χαραγμένη μένει μέσα μας ἡ Σύνοδος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου. Ὁ ἡρωϊκὸς Ἑλληνικὸς Λαὸς ἔγραψε ἐκεῖ ἕνα νέο κεφάλαιο στὴν ἔνδοξη ἱστορία του. Δημιουργικὴ ἡ ψυχικὴ ἀνάταση. Ἔλαμπε στὰ μάτια ὅλων τῶν Ἐθνοσυμβούλων ἡ δημιουργικὴ χαρά. Ξεχείλιζε ὁ ἐνθουσιασμός. Μέστωναν οἱ ἐλπίδες. Καὶ μένει ἀκόμη βαθιὰ ριζωμένη ἡ αἰσιόδοξη πίστη, πὼς ὁ Ἑλληνκὸς Λαὸς θὰ ὁλοκληρώσει τὴ νίκη του.

*
**

Ἡ λαϊκή, ἀνθρωπιστικὴ παιδεία θεμελιώθηκε ἐπάνω στὰ ἀκόλουθα, ὅσο θυμᾶ-

1. Μπορεῖ νὰ τὸ βάφτησαν «Κυψέλη». Τὸ ὄνομα ὅμως «Κορυσχάδες» πέρασε ἄγια στὴν Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλλάδας καὶ δὲν πρόκειται ν' ἀλλάξει.

καὶ ἡ Παιδεία

μαι (2) βασικὰ αἰτήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

α΄) Ἀναγνωρίστηκε ἐπίσημη γλώσσα τοῦ νεοελληνικοῦ Κράτους καὶ κατοχυρώθηκε συνταγματικὰ ἡ «δημοτικὴ» ἡ περιφρονημένη καὶ κυνηγημένη γλῶσσα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ψηφίστηκε ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο νὰ ἀποδιωχθεῖ ἀπὸ τὰ σχολεῖα ἡ ἀντεθνικὴ καθαρεύουσα, μ᾽ ὅποια μορφὴ κι ἂν παρουσιάζεται, καὶ νὰ καθιερωθεῖ μοναδικὴ γλῶσσα ἡ «δημοτικὴ» σ᾽ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς Παιδείας, ἀπὸ τὸ νηπιαγωγεῖο ὡς τὸ πανεπιστήμιο καὶ τ᾽ ἄλλα ἀνώτερα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα. Γιατί, ὅπως τονίστηκε, ἡ λαϊκὴ παιδεία μόνο μὲ μοναδικὸ γλωσσικό της ὄργανο τὴ δημοτικὴ γλώσσα θὰ εἶναι γόνιμη. Ψηφίστηκε ἀκόμα νὰ γράφονται στὴ δημοτικὴ γλώσσα οἱ νόμοι, οἱ ἐπίσημες πράξεις καὶ ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Κράτους, καθὼς καὶ οἱ δικαστικὲς ἀποφάσεις, τὰ συμβόλαια, καὶ οἱ ἐφημερίδες. Ἐκεῖ λοιπὸν στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο δικαιώθηκε ὁ σκληρὸς ἀγώνας, ποὺ χρόνια ἀγωνιζόντουσαν ὅλοι οἱ προοδευτικοὶ καὶ ἰδιαίτερα οἱ πρωτοπόροι ἐκπαιδευτικοὶ καὶ ἄνοιξε ὁ δρόμος γιὰ τὴν πραγματικὴ λαϊκὴ μόρφωση.

β΄) Ἀναγνωρίστηκε μὲ τὸν πιὸ πανηγυρικὸ τρόπο, τὸ δικαίωμα τῆς νέας γενιᾶς γιὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴ σωματικὴ καὶ πνευματικὴ της ἀνάπτυξη καὶ τὴν πολύπλευρη μόρφωσή της. Ἡ μόρφωση τῆς νεολαίας, εἶναι ἐπιταχτικὴ ὑποχρέωση τοῦ Κράτους καὶ ὄχι ἁπλὴ παραχώρηση, τόνισαν ὅλοι οἱ ἐκπαιδευτικοὶ Ἐθνοσύμβουλοι. Στὴ γνήσια Δημοκρατία — κι αὐτὴ ὅπως εἶπα, θεμελιώθηκε ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο — τὸ Λαϊκὸ Κράτος ἔχει τὴν ὑποχρέωση νὰ πάρει ὅλα τὰ μέτρα καὶ νὰ χορηγήσει ὅλα τὰ μέσα σ᾽ ὅλα τὰ παιδιά, ἀγόρια καὶ κορίτσια, νὰ ἀναπτύξουνε τὶς σωματικὲς καὶ πνευματικές τους ἱκανότητες. Μόνο τότε καὶ μόνο ἔτσι, τονίστηκε, θὰ πραγματώσει ἡ νέα γενιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὑπόστασή της. Ἐκεῖ λοιπὸν στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο ἡ παιδεία ἀπὸ προνόμιο τῶν λίγων, τῶν πλούσιων ποὺ ἦτανε, γίνεται πραγματικὰ λαϊκή, ὄργανο δηλαδὴ στὰ χέρια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

γ΄) Διακηρύχτηκε στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο, πὼς ἡ Παιδεία πρέπει νὰ ἐξοπλίσει τὴ νέα γενιὰ καὶ νὰ τὴν καταστήσει ἱκανὴ νὰ πραγματοποιήσει τὸν ἀληθινὸ προορισμό της, νὰ γίνει δηλαδὴ δημιουργικὸς συντελεστὴς μέσα στὸ σύγχρονο πολιτισμό. Ἡ μόρφωση λοιπόν, ποὺ θὰ πάρει ἡ νέα γενιά, ἀπὸ διακοσμητικὴ ποὺ εἶναι, πρέπει νὰ γίνει πραγματικὰ δημιουργική. Τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο υἱοθέτησε τὸ δωδεκάλογο τῆς νεολαίας ποὺ εἶχε συντάξει ἡ ΕΠΟΝ, καὶ διακήρυξε, πὼς ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς θέλει «τὰ νιάτα εὐτυχισμένα, μέσα στὴ χαρὰ τῆς δημιουργικῆς δράσης». Μὰ γιὰ νὰ εἶναι πρα-

2. Δὲν στάθηκε εὔκολο νὰ βρεθοῦν τὰ δημοσιευμένα «ἐπίσημα πραχτικὰ» τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου. Κάπου, βέβαια, θὰ εἶναι φυλαγμένα καὶ θὰ ἔρθει ἡ μέρα νὰ δημοσιευθοῦν αὐτούσια.

γματικὰ δημιουργικὴ ἡ μόρφωση, πρέπει ἡ Παιδεία πλούσια νὰ ἐφοδιάσει τὴ νέα γενιὰ μὲ ἀληθινὰ ἐπιστημονικὲς γνώσεις, ὀργανικὰ δεμένες στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη, σὲ στενὸ δηλαδὴ σύνδεσμο τοῦ σχολείου μὲ τὴ ζωή, μὲ τὴν παραγωγικὴ ἐργασία. Ἔτσι θὰ γνωρίσει ἡ νέα γενιὰ τὸ φυσικὸ κόσμο καὶ θὰ ἑρμηνέψει σωστὰ τὰ φαινόμενά του, καθὼς καὶ τὴ νομοτελειακὴ πορεία, ποὺ βαδίζει ἡ κοινωνία. Μόνο μὲ ἐπιστημονικὲς γνώσεις ἐξοπλισμένη ἡ νέα γενιά, θὰ μπορέσει νὰ λυτρωθεῖ καὶ νὰ κυριαρχήσει στὴ φύση καὶ νὰ γίνει συντελεστὴς στὴν πρόοδο καὶ τὴν εὐτυχία τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

Ἀναγνωρίστηκε λοιπὸν πανηγυρικὰ στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο, πὼς ἡ ἐπιστήμη καὶ μόνο ἡ ἐπιστήμη, καὶ στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη, πρέπει νὰ εἶναι ἡ βάση μὰ καὶ τὸ πιὸ πολύτιμο ὄργανο στὴ μόρφωση, ποὺ θὰ πάρει ἡ νέα γενιά. Πρέπει, τονίστηκε, νὰ ἀποδιωχτεῖ ἀπὸ τὴν παιδεία ὁ ἀντεθνικὸς μεσαιωνικὸς σκοταδισμός, ποὺ τὴν πίεζε ἀποπνιχτικὰ ὡς τώρα, καὶ νὰ ἐπικαθίσει σ᾽ ὅλες τὶς βαθμίδες της, ἀπὸ τὸ νηπιαγωγεῖο ὡς τὸ πανεπιστήμιο τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα. Ἔτσι θὰ διαλυθεῖ τὸ πυκνὸ σκοτάδι καὶ θὰ λάμψει ἡ ἀλήθεια μὲ τὸ πλούσιο καὶ λυτρωτικό της φῶς.

δ΄) Βασικὸ αἴτημα καὶ δικαίωμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ εἶναι ἡ Παιδεία νὰ γίνει δημιουργικὸ ὄργανο στὰ χέρια του γιὰ τὴν προκοπή του. Καὶ τὸ αἴτημά του τοῦτο θὰ ἱκανοποιηθεῖ μόνο ἅμα ἡ ὀργάνωση ἰδιαίτερα τῆς Μέσης Παιδείας ἀνταποκρίνεται στὶς ὑλικὲς καὶ πνευματικὲς ἀνάγκες του. Τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο ἀναγνώρισε μὲ τὸν πιὸ πανηγυρικὸ τρόπο τὸ δικαίωμα τοῦτο τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ διακήρυξε, πὼς πρέπει ριζικὰ νὰ ἀναδιοργανωθεῖ ἰδιαίτερα ἡ Μέση Παιδεία καὶ ἀπὸ μονόπλευρη, ψευτοκλασικὴ καὶ προγονόπληχτη ποὺ εἶναι, νὰ γίνει πολύπλευρη καὶ πολύκλαδη ἀντίστοιχα μὲ τὶς ἀνάγκες καὶ τὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζει στὴν προοδευτική του πορεία ὁ Ἑλληνικὸς Λαός.

Μὰ γιὰ νὰ γίνει ἡ Παιδεία πραγματικὰ δημιουργικὸ ὄργανο στὰ χέρια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, πρέπει νὰ διαποτιστεῖ ἀπὸ τὴν «τεχνικὴ» νὰ ἑνωθεῖ δηλαδὴ ὀργανικὰ καὶ ἀδιάσπαστα μαζί της: Τὸ ἀγεφύρωτο χάσμα, ποὺ χωρίζει σήμερα τὴ μονόπλευρη ψευτοκλασικὴ Μέση Παιδεία ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση, ἔχει καταστρεφτικὲς συνέπειες γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἡ ψευτοκλασική, Μέση Παιδεία ἔχει καταντήσει ἀντιδραστικὴ καὶ ἀντικόβει τὴν πρόοδο, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση, κοντόθωρη, στενόκαρδη καὶ περιφρονημένη, φυτοζωεῖ.

Γιὰ πρώτη φορὰ ἀναγνωρίστηκε ἐπίσημα ἐκεῖ ψηλὰ στὸ χωριὸ Κορυσχάδες ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο, πὼς ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς γενικῆς μόρφωσης εἶναι ἡ τεχνικὴ μόρφωση. Στὴ Μέση Παιδεία ἰδιαίτερα πρέπει νὰ γίνει ἡ ὀργανική τους σύνθεση. Ἔτσι, τονίστηκε, θὰ ἀνοίξει ὁ δρόμος γιὰ τὴν πολυτεχνικὴ μόρφωση καὶ θὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ὀργανικὴ ἕνωση τῆς θεωρίας μὲ τὴν πράξη. Καὶ μόνον τότε ἡ νέα γενιὰ μὲ τὴν πολύπλευρη μόρφωσή της θὰ ἀναπτύξει γόνιμα τὴ δημιουργική της δράση μέσα στὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴ ζωή.

ε΄) Ἡ πολύπλευρη μόρφωση, ὁ πλούσιος θεωρητικὸς καὶ τεχνικὸς ἐξοπλισμὸς μὲ ἐπιστημονικὲς καὶ τεχνικὲς γνώσεις, μὲ τὶς καταχτήσεις δηλαδὴ τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης καὶ τεχνικῆς μέσα στὴν ἁρμονικὴ ἕνωση τῆς θεωρίας μὲ τὴν πράξη, δὲ θὰ ἔχει σκοπὸ νὰ ἀναδειχτεῖ καὶ νὰ ἐπικρατήσει τὸ ἄτομο σὲ βάρος τῶν ἄλλων, σὲ βάρος τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Βέβαια ἡ πλούσια καὶ πολύπλευρη μόρφωση εἶναι δικαίωμα τῆς νέας γενιᾶς καὶ ἔχει τὴν ὑποχρέωση ἡ Κοινωνία νὰ τὸ ἱκανοποιήσει. Ἀπὸ τὸ ἄλλο ὅμως μέρος πρέπει καὶ ἡ νέα γενιὰ βαθιὰ νὰ καταγνοήσει, πὼς ἔχει κι αὐτὴ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀναπτύξει τὶς σωματικὲς καὶ πνευματικές της ἱκανότητες μὲ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ ἐξυπηρετήσει πρόθυμα τὸ κοινωνικὸ σύνολο. Γιατὶ μόνο μέσα στὴ γενικὴ προκοπὴ καὶ εὐτυχία θὰ θεμελιώσει καὶ τὴ δική της εὐτυχία.

Ἐκεῖ λοιπὸν στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο καταδικάστηκε καὶ ἐξοστρακίστηκε ἡ ἀτομιστικὴ παιδεία, ποὺ τόσο ἐπίμονα καλλιεργεῖ ἡ κυρίαρχη τάξη, καὶ στὴ θέση της μπῆκε ἡ κοινωνικὴ παιδεία. Τὸ κάθε ἄτομο, διακήρυξε τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο, πρέπει, πλούσια ἐφοδιασμένο μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ καὶ τεχνικὰ μέσα, νὰ ἀφοσιω-

θεῖ στὴν παραγωγικὴ ἐργασία, μὲ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ ἐξυπηρετήσει τὸ κοινωνικὸ σύνολο, καὶ μὲ τὴν ἐξυπηρέτησή του αὐτὴ νὰ νιώθει βαθύτατη ἱκανοποίηση καὶ χαρούμενη ὑπερηφάνεια.

στ΄) Πλανερὰ καὶ ἀντιλαϊκὰ εἶναι τὰ ἰδανικά, ποὺ μὲ ὅλα τὰ μέσα καὶ προπάντων μὲ τὴν παιδεία, προβάλλει στὴ νέα γενιὰ ἡ κυρίαρχη τάξη. Πλανερὴ ἀντεθνικὴ καὶ ἀντιδραστικὴ ἰδιαίτερα στὴν καινούργια της μορφὴ ἡ σωβινιστικὴ Μεγάλη Ἰδέα, πλανερὴ καὶ ἀντιλαϊκὴ ἡ πλουτοκρατικὴ ὀλιγαρχικὴ Δημοκρατία, πλανεροὶ καὶ ἀντεθνικοὶ ὁδηγοὶ καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἰδανικὰ γιὰ τὸν Ἑλληνικὸ Λαό. Τραγικὲς οἱ συνέπειες, τραγικὲς οἱ συμφορὲς καὶ ἀποκορύφωμά τους ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ ἡ ἐξαθλίωση.

Ὁ Ἑλληνικὸς ὅμως Λαὸς λαχταράει γνήσια, ἁγνά, πραγματικὰ ἐθνικά, φωτεινὰ ἀστέρια γιὰ τὴ νέα γενιὰ στὴ δημιουργική της προοδευτικὴ πορεία, νὰ εἶναι τὰ Ἰδανικὰ ποὺ θὰ διαποτίζουνε τὴ λαϊκὴ παιδεία.

Καὶ τὸ αἴτημα τοῦτο μὲ ἐνθουσιασμὸ ἀναγνωρίστηκε καὶ κατοχυρώθηκε στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο. Μέσα στὸ λαμπερὸ δραματισμό, ὅπου ὅλοι οἱ Ἐθνοσύμβουλοι ἔβλεπαν, ἔπειτα ἀπὸ τὸ διώξιμο τοῦ φασίστα καταχτητῆ, τὸ δουλευτὴ Ἑλληνικὸ Λαό, νοικοκύρη στὸν τόπο του, νὰ χαίρεται τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο πρόβαλε, φωτεινοὺς ὁδηγοὺς στὴ νέα γενιά, τὸ γνήσιο πατριωτικὸ Ἰδανικό, τὸ Ἰδανικὸ τῆς Εἰρήνης καὶ τὸ Ἰδανικὸ τῆς Δημοκρατίας τοῦ δουλευτῆ Λαοῦ.

Θέλουμε, διακήρυξαν οἱ Ἐθνοσύμβουλοι, τὴ νέα γενιὰ νὰ φλέγεται ἀπὸ τὴν ἀγάπη στὴν ἑλληνικὴ πατρίδα καὶ νὰ γαλουχεῖται ἀπὸ τὴν ἀγνὴ ἀγάπη στὸν Ἑλληνικὸ Λαό. Θέλουμε ἡ νέα γενιὰ ἡρωϊκὰ νὰ ἀγωνίζεται, πρώτη στὶς ἐπάλξεις, γιὰ τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς πατρίδας καὶ μὲ ἐνθουσιασμὸ νὰ θυσιάζεται γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴ δική της καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

Μὰ ταυτόχρονα θέλουμε τὴ νέα γενιὰ νὰ ἀγαπάει καὶ τὴν πατρίδα τῶν ἄλλων λαῶν, καὶ προπάντων τῶν γειτονικῶν, καὶ νὰ σέβεται καὶ τὴ δική τους ἐλευθερία. Θέλουμε τὴ νέα γενιὰ νὰ γαλουχηθεῖ μὲ τὴν ἀγάπη στὴν εἰρήνη. Τὸ πατριωτικὸ λοιπὸν Ἰδανικὸ πρέπει νὰ εἶναι ἀναπόσπαστα καὶ ὀργανικὰ δεμένο μὲ τὸ Ἰδανικὸ τῆς εἰρήνης. Ἡ σωβινιστικὴ καὶ προγονόπληχτη Μεγάλη Ἰδέα εἶναι ἐθνικὴ συμφορὰ καὶ ἐξυπηρετεῖ ξένα καὶ ντόπια ἀντιλαϊκὰ συμφέροντα. Θέλουμε ἡ νέα γενιὰ νὰ εἶναι πάντα ἄγρυπνος φρουρὸς στὶς ἐπάλξεις γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ Λαοῦ, μὰ καὶ πρόθυμη νὰ ἀγωνιστεῖ μὲ ὅλους τοὺς λαοὺς νὰ σταματήσουν οἱ πόλεμοι καὶ νὰ βασιλέψει στὸν κόσμο ἡ εἰρήνη. Ἡ φλογερὴ ἀγάπη στὴν ἑλληνικὴ πατρίδα καὶ στὸν Ἑλληνικὸ Λαὸ πρέπει νὰ συμβαδίζει μὲ τὴν ἀγάπη στοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ νὰ θεμελιώνεται ἐπάνω στὴν ἀλληλοκατανόηση, τὴν ἀλληλεγγύη, τὴν ἀμοιβαία συνεργασία καὶ τὴν εὐγενικὴ ἅμιλλα μὲ ὅλους τοὺς λαούς.

Μὰ θέλουμε ἀκόμη, ἡ νέα γενιὰ νὰ φλέγεται ἀπὸ τὴν ἀγάπη στὴ γνήσια Δημοκρατία. Ἡ πλουτοκρατικὴ Δημοκρατία, ἀντιλαϊκὴ καὶ κρυφοφασιστικὴ στὴν οὐσία της, ἐξυπηρετεῖ τὰ συμφέροντα τῆς πλουτοκρατικῆς ὀλιγαρχίας καὶ καθιερώνει τὴν πολυποίκιλη ἐκμετάλλευση καὶ τὴν οἰκονομικὴ σκλαβιὰ τοῦ Λαοῦ. Θέλουμε, τόνισαν οἱ Ἐθνοσύμβουλοι, ἡ νέα γενιὰ μὲ φανατισμὸ νὰ ὑπερασπίζεται τὴ γνήσια Δημοκρατία, ποὺ ἐξυπηρετεῖ τὰ συμφέροντα τοῦ δουλευτῆ Λαοῦ, καὶ ἡρωϊκὰ νὰ ἀγωνίζεται νὰ ξεριζωθεῖ ὁ φασισμὸς μὲ ὅσες καινούργιες παραπλανητικὲς μορφὲς παρουσιάζεται.

ζ΄) Μὲ τὸν πιὸ πανηγυρικὸ τρόπο ἀναγνωρίστηκε καὶ τὸ τόσο καταπατημένο δικαίωμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ γιὰ τὴν παραγωγικὴ ἐργασία. Τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο διακήρυξε: Ὅλα τὰ ἄτομα ἔχουν τὸ δικαίωμα — καὶ τὸ δικαίωμά τους τοῦτο πρέπει νὰ τὸ ἐξασφαλίσει τὸ Κράτος — νὰ πάρουνε μέρος στὴν παραγωγικὴ ἐργασία καὶ μὲ τὴ χαρούμενη δημιουργική τους δράση νὰ συνεισφέρουν μὲ ὅλη τους τὴν ἱκανότητα στὴν πρόοδο τῆς κοινωνίας.

Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα πρέπει νὰ διαπαιδαγωγηθεῖ ἡ νέα γενιά. Ἡ ἀνυστερόβουλη ἀγάπη στὴν κοινωφέλιμη παραγωγικὴ ἐργασία καὶ τὴν χειροτεχνικὴ καὶ τὴν πνευματική, εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ ἀληθινὰ δημοκρατικὰ διαπαιδαγωγημένου ἀτόμου.

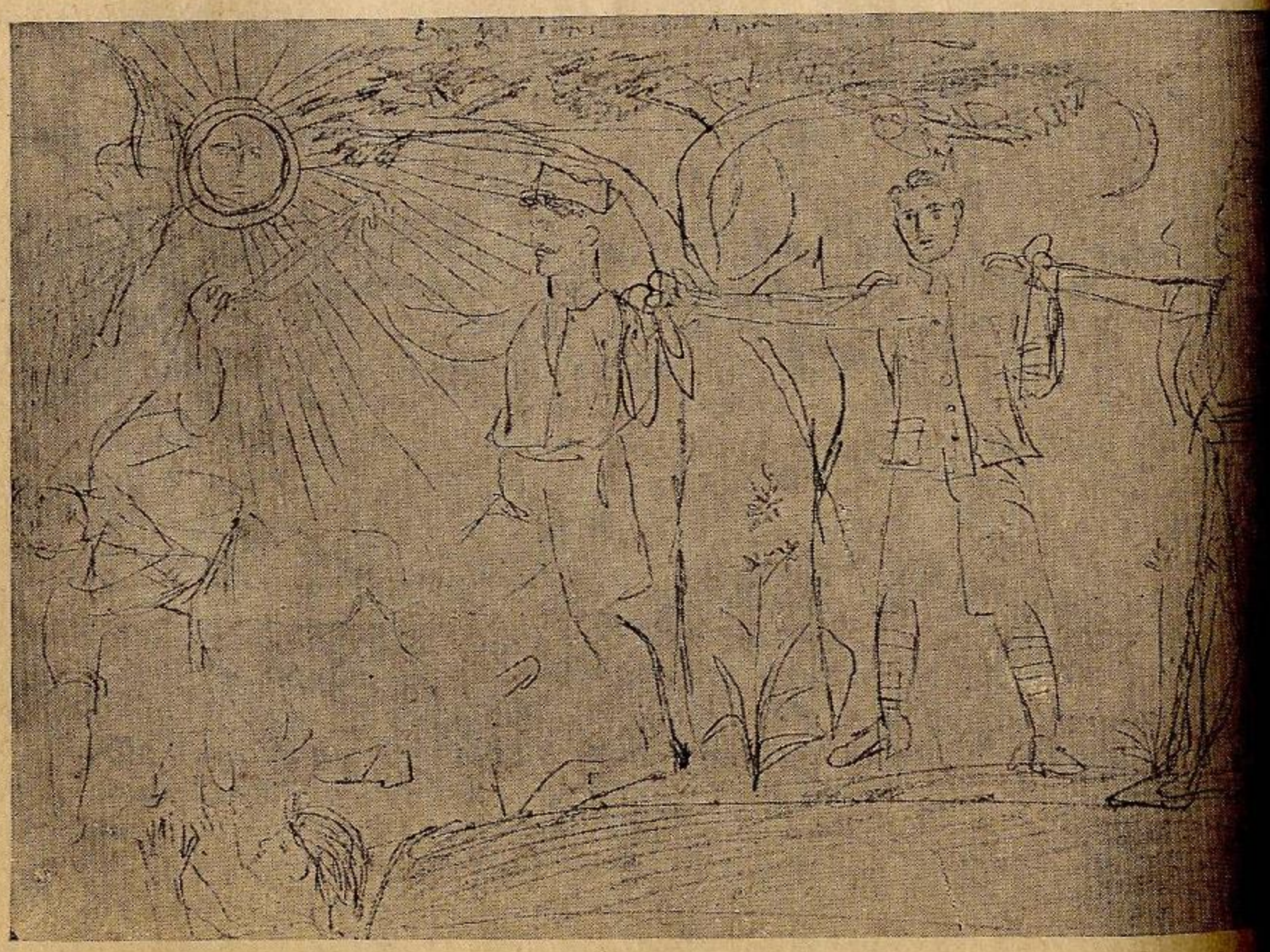
Ἡ παιδεία λοιπόν, σ᾽ ὅλες της τὶς βα-

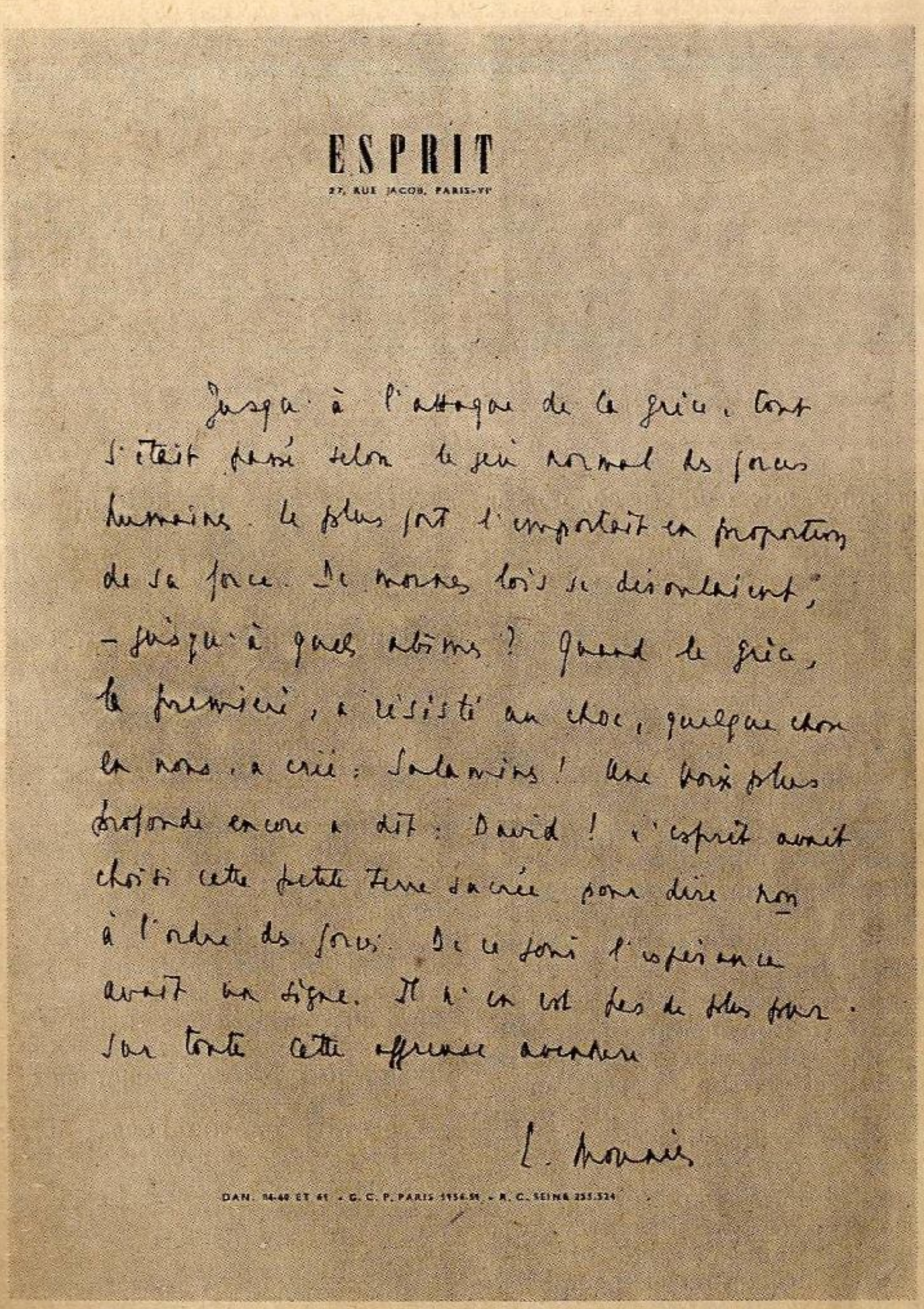
θμίδες ἀπὸ τὸ νηπιαγωγεῖο ὣς τὸ πανεπιστήμιο, πρέπει νὰ καλλιεργήσει, μὲ ὅλα τὰ παιδαγωγικὰ μέσα, στὴ νέα γενιὰ τὴν ἀγάπη στὴν παραγωγικὴ ἐργασία. Ἡ νέα γενιά, πολύπλευρα μορφωμένη, πρέπει νὰ νιώσει βαθιά, πὼς ὁ ἀληθινὸς προορισμός της εἶναι ἡ συμμετοχή της στὴν παραγωγικὴ ἐργασία. Πρέπει δηλαδὴ νὰ νιώσει πὼς μόνο γι᾽ αὐτὸ τὸν προορισμὸ μορφώνεται καὶ ἐξοπλίζεται μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἐπιστημονικὲς γνώσεις. Καὶ τὸν εὐγενικὸ τοῦτο προορισμό της πρέπει νὰ τὸν ἐπιτελέσει μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ περηφάνεια.

Ἐκεῖ λοιπὸν στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο, μπήκανε τὰ θεμέλια γιὰ γνήσια λαϊκὴ καὶ βαθιὰ ἀνθρωπιστικὴ παιδεία. Μὲ γοργὸ ρυθμὸ καὶ ψυχικὴ ἀνάταση προετοιμάστηκαν ἀπὸ τὸ διαλεχτὸ ἐπιτελεῖο στὴ Γραμματεία (Ὑπουργεῖο) τῆς Παιδείας τὰ πρῶτα μέτρα. Ἀσυγκράτητος ἦταν ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν δασκάλων, ποὺ προστρέξανε νὰ τὰ ἐφαρμόσουν. Ἡ πρωτοπ
ριακὴ Συνδιάσκεψη τῶν λειτουργῶν τῆ
Παιδείας στὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, σ
χωριὸ Λάσπη, κοντὰ στὸ Καρπενήσι
τὶς γόνιμες εἰσηγήσεις καὶ συζητήσε
γιὰ τὰ γενικὰ καὶ εἰδικὰ προβλήμα
τῆς Παιδείας, θὰ μείνει κι αὐτὴ ἱστορική

Πέρασαν ἀπὸ τότε 18 χρόνια. Στὸ δι
στημα αὐτὸ ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἔζη
μαῦρες ἡμέρες. Βυθίζεται ἀδιάκοπα στ
ἐξαθλίωση καὶ στὸ πνευματικὸ σκοτάδ
Ἡ λαϊκὴ παιδεία ποὺ διακηρύχτηκε κ
μπήκανε τὰ θεμέλιά της στὸ Ἐθνικὸ Συ
βούλιο ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἕνα ἀπὸ
πιὸ φλογερὰ αἰτήματα τοῦ Ἑλληνικ
Λαοῦ. Φαίνεται σήμερα μακρυνὸ ὄνει
Μὰ τὸ ὄνειρο αὐτό, παρ᾽ ὅλα τὰ ἐμπόδ
γρήγορα θὰ γίνει πραγματικότητα, γι
ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς θέλει νὰ ζήσει ἐλ
θερος καὶ δημιουργικὸς καὶ ἀγωνίζε
μὲ φανατισμὸ νὰ τὸ πραγματοποιήσει.

Γιάννη Τσαρούχη: *Ἀντάρτες χορε*

ESPRIT
27, RUE JACOB, PARIS-VIe

Jusqu'à l'attaque de la Grèce, tout s'était passé selon le jeu normal des forces humaines. Le plus fort l'emportait en proportion de sa force. De moins forts se décourageaient, — jusqu'à quels abîmes ? Quand la Grèce, la première, a résisté au choc, quelque chose en nous a crié : Salamine ! Une voix plus profonde encore a dit : David ! L'esprit avait choisi cette petite Terre sacrée pour dire Non à l'ordre des forces. De ce jour l'espérance avait un signe. Il n'en est pas de plus pur. Sur toute cette offrande accordée

L. Mounier

DAN. 11-40 ET 41 - C. C. P. PARIS 5154-59 - R. C. SEINE 235.524

Ἕνα γράμμα τοῦ Λ. Μουνιὲ

Ὡς τὴ μέρα ποὺ ἔγινε ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας, ὅλα ἐξελίσσονταν σύμφωνα μὲ τὴν κανονικὴ διαδικασία τοῦ ἀνθρώπινου βίου: Ὁ δυνατότερος νικοῦσε κατὰ τρόπο εὐθέως ἀνάλογο μὲ τὴ δύναμή του. Σκοτεινοὶ νόμοι λειτουργοῦσαν — ὡς ποιὲς ἀβύσσους; Ὅταν ἡ Ἑλλάδα, πρώτη, ἄντεξε στὴ σύγκρουση, κάτι μέσα μας φώναξε: Σαλαμινομάχοι! Μιὰ φωνὴ ἀκόμα βαθύτερη εἶπε: Δαυίδ! Τὸ πνεῦμα εἶχε διαλέξει αὐτὴ τὴ μικρὴ ἱερὴ γῆ γιὰ νὰ πεῖ Ὄχι στὴν προσταγὴ τῆς δύναμης. Ἀπὸ κείνη τὴ μέρα ἡ ἐλπίδα εἶχε ἕνα σῆμα. Δὲ χρειάζεται νὰ πεῖ κανεὶς τίποτα περισσότερο γι' αὐτὴ τὴ φρικαλέα περιπέτεια.

Λ. ΜΟΥΝΙΕ

Τὸ Θεατρικὸ

Τοῦ ΒΑΣΙΛΗ ΡΩΤΑ

Ἡ δραστηριότητά μας στὸ θέατρο, ἀρχίνημένη ἀπὸ πολὺ παλιά, βαλμένη σὲ μεγάλον ἀγώνα τὸ 1930, εἶχε φάει κιόλας τὸ τελειωτικό της χτύπημα μὲ τὸ κλείσιμο τοῦ «Λαϊκοῦ Θεάτρου Ἀθηνῶν» στὸ Παγκράτι τὸ 1938. Ἡ προσπάθειά μας γιὰ ἵδρυση θεατρικοῦ σπουδαστηρίου δὲ μποροῦσε νὰ τελεσφορήσει.

Στὴν ἑβδομαδιαία ἐφημερίδα «Τὰ παρασκήνια» 26 Ὀκτωβρίου 1940 διαβάζουμε σὲ μιὰ συνέντευξή μας τὰ ἑξῆς: «κάνω μιὰ σχολὴ θεατρικὴ μὲ τὸν τίτλο «Ἀνώτατη Θεατρικὴ Σχολή». Σ' αὐτὴ τὴ σχολὴ θὰ διδάσκεται ὡς καὶ ἡ δραματοποιΐα...»

Δὲ μποροῦσε τίποτα νὰ γίνει. Μόλις κηρύχτηκε ὁ πόλεμος ὁ Ἰταλοελληνικὸς προσπαθήσαμε νὰ φτιάξουμε πολεμικὸ θέατρο. Τίποτα δὲν καταφέραμε.

Τὸ μόνο ποὺ καταφέραμε ἦταν νὰ βγάλουμε τὰ «Πολεμικὰ Παρασκήνια» ὡς τὸ Φλεβάρη τοῦ 1941, τυπώνοντας τὸ φύλλο τὶς βροχερὲς σκοτεινὲς νύχτες καὶ μοιράζοντάς το τὴν ἡμέρα στὰ νοσοκομεῖα στοὺς τραυματίες δωρεὰν καὶ στέλνοντάς το στὸ μέτωπο σ' ὅσους τὸ ζητοῦσαν ἐπίσης δωρεάν.

Στὴν ἐφημερίδα αὐτὴ στὸ φύλλο τῆς 23 Νοεμβρίου 1940 κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «Τὸ Πολεμικὸ Θέατρο» διαβάζουμε καὶ τὰ ἑξῆς: «Στὶς 28 Ὀκτωβρίου κηρύχτηκε ἡ ἐπιστράτευση, στὶς 30 ὁ κ. Β. Ρώτας δημοσίευσε τὴν ἀκόλουθη ἀγγελία: καλοῦνται οἱ Ἕλληνες ἐν ἐνεργείᾳ ἠθοποιοὶ οἱ μὴ στρατευόμενοι, αὔριον Παρασκευὴν 1ην Νοεμβρίου καὶ ὥραν 10ην πρωϊνὴν εἰς τὸ θέατρον Κυβέλης, Πλατεία Συντάγματος διὰ τὴν ὀργάνωσιν πολεμικῶν θιάσων». Καὶ σὲ συνέχεια πληροφορούμαστε τὶς ἐνέργειες ποὺ ἐκάμαμε γιὰ τὴ συγκρότηση πολεμικῶν θιάσων καὶ πῶς οἱ ἐνέργειές μας ἀπότυχαν καὶ τὰ σχέδιά μας ἔμειναν ἀνεκτέλεστα.

Τώρα ποὺ μποροῦμε νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ ἀπὸ μακρυὰ στὰ περασμένα ξέρουμε καλύτερα γιατί καὶ οἱ δικές μας προσπάθειες ἀπότυχαν ὅπως καὶ κάθε προσπάθεια ποὺ δὲν εἶχε λαϊκὴ συμμετοχή.

Ἦρθε τὸ φοβερὸ Σαρανταένα «ποὺ ἦταν ὅλα σιωπηλά». Εἴχαμε περιοριστεῖ νὰ κάνουμε ὁμιλίες σὲ σπίτια καὶ μαθήματα στὸ ἴδιο μας τὸ σπίτι, ὥσπου, κυλώντας ὁ φοβερὸς καιρὸς τῆς κατοχῆς, ἀκούστηκε τὸ ἐγερτήριο σάλπισμα τοῦ ΕΑΜ καὶ τὸν χειμώνα τοῦ Σαρανταδύο τὸ Θεατρικὸ Σπουδαστήριο ἄρχισε νὰ γίνεται πραγματικότητα.

Ἐκεῖ ποὺ δὲ μποροῦσε νὰ γίνει τίποτα, ὁσηδήποτε προθυμία κι αὐτοθυσία κ' ἐνθουσιασμὸ κι ἂν ἔδειχναν τὰ ἄτομα, διαμιᾶς παρουσιάστηκε ζωὴ σ' ὅλους τοὺς τομεῖς. μὲ ὅλη τὴ δραστηριότητα, ξεσηκώθηκε δύναμη ἀναπάντεχη, ἱκανὴ γιὰ μεγάλα κι ἔκανε τὴν παρουσία του φορέα τῆς δύναμης αὐτῆς, ἀπαράλλαχτα ὅπως στὸν πόλεμο μὲ τοὺς Ἰταλούς, ποὺ πῆρε τὸ ζήτημα στὰ χέρια του, καὶ τώρα ποὺ πῆρε τὸ ζήτημα τῆς ἐπιβίωσής του στὰ χέρια του, ὁ Ἑλληνικὸς Λαός.

Ἂς σταθοῦμε ἐδῶ «πιστοὶ μετὰ φόβου» νὰ μνημονέψουμε ὅλους ἐκείνους ποὺ ἔκαμαν πραγματικότητα ἐκείνη τὴ μεγάλη ἰδέα, τὴ μόνη μεγάλη ἰδέα ποὺ ἀξίζει τ' ὄναμα, καὶ ἂς τοὺς μνημονέψουμε ὅλους μὲ ἕνα μόνο ὄνομα, τὸ ὄνομα τοῦ Δημήτρη Γληνοῦ.

Ἔξαφνα κάτω ἀπ' τὴ συφορά, μέσα ἀπὸ τὸ σκοτάδι τῆς πιὸ μαύρης τυραννίας, τρομοκρατίας καὶ μαρτυρίου ποὺ πέρασε ποτὲ ὁ τόπος τοῦτος, ξεσηκώθηκε ἕνας κόσμος ζωντανὸς κι ἀλλιώτικος, γιατὶ δὲν ἔμοιαζε καθόλου μὲ τὸν κόσμον ἐκεῖνον ποὺ ἔδειχνε τὴν παρουσία του ὡς τότε, ἕνας κόσμος μὲ ὑψηλὸ φρόνημα ἀφοσιωμένος καὶ γενναῖος ἕνας κόσμος ποὺ θὰ τὸν λέγαμε ἡρωϊκόν, ἂν δὲν τὸν γνωρίζαμε ἀπὸ πρὶν πὼς ἦταν ἴσα ἴσα ὁ λαὸς τῆς χώρας τούτης, ποὺ τώρα ἀφοσιώθηκε σ' ἕναν ἀγώνα ποὺ τὸν πῆρε πάνω του μὲ ὅλη του τὴν ὁρμὴ καὶ μὲ ὅλη του τὴν ἐμπιστοσύνη. Ἂς τὸ ποῦμε δῶ μέσως πὼς ἀπ' ὅσα ξέρουμε ἀπὸ τὴν Ἱστορία κι ἀπ' ὅσα ζήσαμε στὴ λίγη ζωή μας τὰ σήμερα τέτοιον ξεσηκωμὸ ἑνοῦ λαοῦ γιὰ νὰ καταχτήσει τὴ λευτεριά του καὶ τὸ δικαίωμά του νὰ ζήσει, δὲν γνωρίζουμε. Αὐτὸ ἦταν τὸ ΕΑΜ, ἢ ὅπως ἀλλιῶς μποροῦμε νὰ τὸ εἰποῦμε ἡ Ἐθνική μας Ἀντίσταση.

Τὸ «Θεατρικὸ Σπουδαστήριο», στὰ σκαριὰ ἀπὸ πρίν, ἦταν τὸ 1942 σὲ ὅλη του τὴ δράση. Εἶχε στεγαστεῖ στὸ οἴκημα τοῦ Συλλόγου Βυζαντινῆς Μουσικῆς, ποὺ λειτουργοῦσε κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία καὶ μὲ τοὺς μόχτους τοῦ Σίμου Καρᾶ στὴν ὁδὸ Λέκκα 2. Μιὰ φλογερὴ νεολαία πλημμύριζε τὶς σά-

ὸ πουδαστήριο

του, ἔφτασε νά 'χει πεντακόσιους μαθητὲς ἐγγεγραμμένους... Τὸ γραφεῖο τὸ κρατοῦσε ὁ Κώστας Ζαΐμης, μὲ ἐξαιρετικὸ ὀργανωτικὸ καὶ διοικητικὸ πνεῦμα. Τὴ γενικὴ κατεύθυνση ἔδινε ὁ Β. Ρώτας μὲ τὴ συνεργασία ἐπιτροπῆς ἀπὸ τὸν Μέμο Μακρῆ καὶ τὸν Κώστα Ζαΐμη.

Στὸ «Θεατρικὸ Σπουδαστήριο» ἐδίδαξαν:

Γιαννούλης Σαραντίδης (μακαρίτης) ὑποκριτικὴ σκηνοθεσία.

Μάρκος Αὐγέρης: Ἱστορία Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας.

Βασίλης Ρώτας: ὑποκριτική, δραματουργική, γενικὴ θεωρία τῆς τέχνης, μορφολογικὴ ψυχολογία.

Σοφία Μαυροειδῆ Παπαδάκη: δραματολογία.

Γιάννης Τσαρούχης: Ἱστορία τῆς τέχνης, σκηνογραφία.

Θανάσης Ἀπάρτης: γλυπτική.

Μέμος Μακρῆς: σχέδιο.

Ἀντώνης Φωκᾶς: Ἐνδυματολογία.

Σίμων Καρᾶς: μουσική, δημοτικὸ τραγούδι.

Μιράντα Βούλγαρη: χορό.

Χ. Σακελλαρίου: ἑλληνικοὺς χορούς.

Τὸ Θεατρικὸ Σπουδαστήριο συνεχίζοντας μ' ἐνθουσιασμὸ τὰ μαθήματά του καὶ λαβαίνοντας μέρος οἱ μαθητὲς του σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀγώνα μέσα στὴν Ἀθήνα, πολὺ γρήγορα ἑτοιμάστηκε νὰ παρουσιάσει τὴν ἐργασία του τὴν καθαρὰ καλλιτεχνικὴ καὶ μ' αὐτὴν νὰ συμβάλει στὸν ἀγώνα ἠθικὰ μὲ τὴν τόνωση τοῦ λαϊκοῦ φρονήματος καὶ ὀργανωτικὰ μὲ τὶς συγκεντρώσεις ποὺ ἡ καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωση ἐκάλυπτε καὶ ὑλικὰ μὲ τὶς εἰσπράξεις ποὺ ὅλες ἐπήγαιναν στὸ ταμεῖο τοῦ ἀγώνα. Γιὰ παράδειγμα θ' ἀναφέρουμε πῶς ἐτέλειωνε «Τὸ Πιάνο» (ποὺ γι' αὐτὸ θὰ μιλήσουμε παρακάτω) γιὰ νὰ μιλήσει στὸ ἀκροατήριο καὶ νὰ τοὺς ζητήσει συνδρομὲς γιὰ τὸν ἀγώνα: Ὁ χορὸς ποὺ εἶχε, μόνος του στὴ σκηνή, ἔλεγε:

Γνωρίζω ἐγὼ πολλὰ παιδιά, παλὺ βασανι-
(σμένα,
ποὺ μείνανε ἀπ' τὸν πόλεμο φτωχά, κου-
(τσουρεμένα.
Νυχτόημερα ἀγωνίζονται μὲ μόχτο καὶ μὲ
(κόπο
κι ὅ,τι βοήθεια πάει σ' αὐτούς, καλή, καὶ
(πιάνει τόπο.

Ἡ πρώτη ἐκδήλωση ποὺ ἔκανε τὸ Θεατρικὸ Σπουδαστήριο ἦταν ἡ ὁμιλία γιὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, τοῦ Β. Ρώτα, ποὺ ἔγινε στὸ θέατρο Βρετάννια μὲ τὴ συνεργασία τῶν μαθητῶν ποὺ τραγούδησαν δημοτικὰ τραγούδια καὶ χόρεψαν λαϊκοὺς χοροὺς μὲ τὴ συνοδεία λαϊκιᾶς ὀρχήστρας. Τὸ θέατρο ἦταν γεμᾶτο ἀπὸ λογῆς κόσμο, περισσότερο διανοούμενους καὶ ὑπαλλήλους, ἐμπόρους κι ἀνθρώπους τῆς μεσαίας τάξης. Ἔξω ἀπὸ σφόλια στὰ θέατρα, ἦταν ἡ πρώτη φορὰ στὴ σκλαβωμένη Ἀθήνα ποὺ γινόταν μιὰ τέτοια συγκέντρωση μὲ θέμα καθαρὰ ἐθνικό.

Ἡ ὁμιλία ἄρχισε μὲ τοὺς δυὸ λαϊκοὺς στίχους:

Ἐμεῖς ἐδῶ δὲν ἤρθαμε νὰ φᾶμε καὶ νὰ
(πιοῦμε
παρὰ σᾶς ἀγαπούσαμε κ' ἤρθαμε νὰ σᾶς
(ποῦμε...

Ἡ κατάμεστη αἴθουσα μονομιᾶς ζεστάθηκε κ' ἐρίγησε. Αὐτὸ τὸ ρίγος κ' ἡ ζεστασιὰ ξαναγυρίζοντας ἀπὸ τοὺς θεατὲς στὸν ὁμιλητή, στοὺς μαθητές, στὴν ὀρχήστρα ὅλο κι ἄναβε ἔτσι ποὺ ὅταν ὁ ὁμιλητὴς ξεστόμιζε λόγια ὅπως: «...ἐτοῦτος ὁ λαὸς ἔχει δράκου ρίζα καὶ δὲν ξεθεμελιώνεται...» ἤ: «...Μέσα στὰ δημοτικά μας τραγούδια εἶναι καὶ τὰ ἡρωϊκά, τὰ κλέφτικα, ποὺ ὅμως γι' αὐτὰ θὰ μιλήσουμε... ἄλλοτε....», ξέσπαζε θύελλα χειροκροτήματα καὶ τὰ πρόσωπα τοῦ κόσμου λάμπαν ἀναμένα κι ἔβλεπες ἀπ' αὐτὰ ἕναν λαὸ ἕτοιμο γι' ἀγώνα.

Συχνὰ στὴ ζωή μας βρεθήκαμε μπροστὰ σὲ λαὸ εἴτε μιλώντας εἴτε παρασταίνοντας καὶ κάτι ξέρουμε ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μιᾶς καλλιτεχνικῆς παράστασης καὶ τοῦ κοινοῦ. Ἔ, «ἡ ἐπαφὴ» τῆς σκηνῆς μὲ τὸ κοινὸ ἐκείνης τῆς βραδυᾶς μᾶς ἔχει μείνει ἀξέχαστη. Τόσο μεγάλη ἦταν ἡ συγκίνησή της. Τόση ἦταν ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐκδήλωσης τοῦ Θεατρικοῦ Σπουδαστηρίου, ποὺ ἀπὸ τότε ἡ ὁμιλία ἐκείνη μὲ τὰ τραγούδια της καὶ τοὺς χορούς της συνεχίστηκε ὅλο τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς σχεδόν... Καὶ πάντα μὲ τὴν ἴδια ἀνταπόκριση σκηνῆς καὶ κοινοῦ. Ἡ ἴδια αὐτὴ ὁ-

μιλία ἔγινε στὸ θέατρο Βρετάννια τρεῖς φορές, στὸ Πανεπιστήμιο ἄλλες τρεῖς, στὸ Πολυτεχνεῖο, στὴ Νέα Σμύρνη, στὴ λεωφόρο Ἀλεξάνδρας, στὸ Χολαργὸ κι ἀλλοῦ καὶ μιὰ φορὰ στὸ Πανεπιστήμιο ἐπειδὴ ὁ ὁμιλητὴς εἶχε ὁλότελα βραχνιάσει καὶ δὲ μποροῦσε νὰ μιλήσει, τὴν ὁμιλία τὴν ἔκανε ἡ Μαρούλα Ρώτα ἐπὶ παρουσίᾳ του.

Πολὺ γλήγορα τὸ πρόγραμμα συμπληρώθηκε. Τὴν ὁμιλία ἀκολούθησε τὸ «Πιάνο» ποὺ τό 'γραψε ὁ Β. Ρώτας γιὰ τὴν περίσταση, ὅπως ἀργότερα καὶ τὴν κωμωδία «Γραμματιζούμενοι». Γιὰ νὰ παραπλανήσουμε τὴ λογοκρισία ἐπροσθέσαμε στὸν τίτλο του: «Κωμωδία γιὰ κοῦκλες».

Ἡ παράσταση τοῦ «Πιάνου» συμπληρωνόταν μὲ ἀπαγγελίες καὶ χορούς. Τὸ «Πιάνο» παιζόταν ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ σπουδαστηρίου, ποὺ ἀπ' αὐτοὺς πρέπει νὰ μνημονέψουμε μ' ὅλο τὸ πένθος τοὺς δυό: Καίτη Κοσκινᾶ, ποὺ ἔπαιζε τὸν χορὸ καὶ Δημήτρη Δημητριάδη ποὺ ἔπαιζε τὸν Γαρδέλη. Ἂς εἶναι πάντα χλωρὴ ἡ ἱερή τους μνήμη.

Ὁ ἀναγνώστης καταλαβαίνει πὼς αὐτὴ ἡ δραστηριότητα δὲ μποροῦσε νὰ βαστήξει πολύ. Σὲ λίγο μᾶς ἔδιωξαν ἀπὸ τὴ στέγη τῆς ὁδοῦ Λέκκα. Τὸ Θεατρικὸ Σπουδαστήριο βρῆκε στέγη στὴν ὁδὸ Σόλωνος 100 στὴν Στέγη «Ἐργαζομένου Κοριτσιοῦ», ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κεῖ πολὺ γλήγορα μᾶς ἔδιωξαν, ὥσπου δὲν εἴχαμε πουθενὰ μέρος νὰ σταθοῦμε.

Τὰ πράγματα ἔσφιξαν στὴν Ἀθήνα σὲ βαθμὸ ποὺ μόνο πλέον οἱ τολμηροὶ μαχητὲς μὲ τὶς μπογιὲς καὶ τὰ πινέλα, μὲ τὰ χωνιὰ καὶ μὲ τὰ ὅπλα συνέχιζαν τὸν ἀγώνα. Τὰ παιδιὰ ὅλα πῆραν αὐτοὺς τούς δρόμους κι ἐμεῖς ἀνηφορίσαμε στὸ βουνὸ γιὰ νὰ μεταφέρομε τὸ πνεῦμα τοῦ Σπουδαστηρίου ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐλευθερία εἶχε μέρος νὰ πατήσει.

Ἐκεῖ πολλὰ ἔγιναν, πολλὰ ποὺ ἔμοιαζαν μὲ θάματα, κι ἀνάμεσα στὰ πολλὰ ἔκαμε καὶ ἡ τέχνη τὸ θάμα της. Μέσα σὲ σάλες σχολειῶν, σὲ αὐλές, σὲ ἁλώνια, σὲ περιτοιχισμένες μάντρες, σὲ χοροστάσια μπροστὰ σ' ἐκκλησίες, εἴδαμε αὐτοσχέδιους χοροὺς κι ἀκούσαμε τραγούδια λαϊκὰ παλιότερα καὶ συγκαιρινὰ ὅπως τοῦτο:

Μέσ' τὴν Εὐρυτανία
καὶ μὲς στὰ Σουλινὰ
οἱ ἀντάρτες πολεμᾶνε
μὲ 'Ιταλικὰ σκυλιά.

Μὲ δεκατρεῖς χιλιάδες
ὅλοι ὅλοι δεκοχτὼ
τρεῖς μέρες πολεμᾶνε
χτυπᾶνε τὸν ἐχτρό.

Σκοτῶσαν πεντακόσιους
σκορπίσαν στὰ βουνὰ
καὶ μπῆκαν οἱ φασίστες
καὶ βάλανε φωτιά.

Μᾶς κάψαν τὸ χωριό μας
τ' ἀνήμερα θεριὰ
μᾶς κάψαν τὸ σχολειό μας
ποὺ σπουδάζαν τὰ παιδιά.

Μᾶς κάψαν τὸ χωριό μας
τὸ Χρύσο τὸ χρυσό...

Ἂς περιοριστοῦμε στὸ Θεατρικὸ Σπουδ
στήριο, ἢ καλύτερα στὸ πνεῦμα του ποὺ κο
βαλήθηκε ἐπάνω στὸ βουνὸ κι ἔπειτα ἀπ
πολλὲς προσπάθειες ποὺ ἄφησαν τὰ χνάρ
τους στὸ σχολεῖο τῆς Βίνιανης κ' ὕστερα σ
Νιοχώρι, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ ἠθοποι
Γιώργου Δήμου, ποὺ μὲ τ' ὄνομα Θέσπις
μεινε στὶς καρδιὲς τῶν κοριτσιῶν στὰ Θεσσ
λικὰ χωριὰ τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ κάμπου, τ
Γ. Σταύρου καὶ τοῦ Ἀλέξη Ξένου καὶ ἄλλ
παιδιῶν ποὺ ἡ μνήμη μας δὲν κρατάει τὰ
νόματά τους καὶ ποὺ κάπου τά 'χει γραμμ
να ἡ ἱστορία καὶ θὰ τὰ θυμηθεῖ κάποτε,
πειδὴ ἀξίζει, καταρτίσαμε ἕνα «θίασο» π
τὸ μόνο σκηνικό του ἐξάρτημα ἦταν δυὸ α
λαῖες ἀπὸ πανιὰ ἀλεξίπτωτου. Γιὰ σκηνογρ
φία μᾶς ἔφτανε τὸ ἕτοιμο περιβάλον: ἕνας τ
χος ἀπὸ γκρεμισμένο σπίτι, τὰ προπύλαια ἐ
κλησίας, μιὰ συστάδα ἀπὸ δέντρα.

Ἀλλοῦ ἐστήναμε πατάρι ἂν τὸ ἔδαφος ἦ
ταν ἴσωμα, ἀλλοῦ χρησιμοποιούσαμε τὸ κε
φαλόσκαλο τῆς ἐκκλησίας.

Εἴχαμε δραματολόγιο γιὰ δυὸ βραδυές
τὴ μιὰ παίζαμε τὸν Ρήγα τὸν Βελενστινλή
ἔργο γραμμένο ἀπ' τὸν ὑποφαινόμενο τ
1936, μόλις ἀνάτειλε ἡ 4η Αὐγούστου. Τ
ἔργο αὐτὸ ἐκυνηγήθηκε ἀπ' τὴν 4η Αὐγού
στου, ἀξιώθηκε νὰ παιχτεῖ στὴν Ἀκροναυ
πλία, στὸ στρατόπεδο Τρικάλων καὶ σ' ἄλ
λες φυλακὲς καὶ στρατόπεδα ἀπὸ κρατούμε
νους πατριῶτες, σὲ σχολεῖα, τότε στὴ Θεσ
σαλία ἀπὸ τὸν θίασό μας σὲ πολλὰ χωριά
στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸν θίασο τοῦ Ἐθνι
κοῦ Θεάτρου τὸν Δεκέμβρη τοῦ 1944, στὸ
θέατρο Βρετάνια ἀπ' τοὺς «Ἑνωμένους Καλ
λιτέχνες» τὸ 1945, ὥσπου παραμερίστηκε ὁ
λότελα στὶς ἡμέρες μας.

Τὴν ἄλλη βραδυὰ παίζαμε κωμωδίες τοῦ Γ.
Σταύρου συμπληρωμένες μὲ ἀπαγγελίες. Θὰ
πρέπει ἐδῶ νὰ ἐπιμείνουμε στὴν περιγραφὴ
μιᾶς παράστασης.

Ἡ ρεκλάμα, δηλαδὴ ἡ ἀναγγελία γινόταν
μὲ τὸ δημόσιο κήρυκα κοινῶς ντελάλη. Τὴν
προσδιορισμένη ὥρα τὸ κοινό, δηλαδὴ ὁ λαός
μαζευότανε σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις καὶ μὲ τὰ
καθίσματά τους καὶ τὰ εἰσιτήριά τους στὰ
χέρια. Τὰ εἰσιτήριά τους ἦταν «εἶδος»: ἄλ
λος ἐπλήρωνε μὲ πατάτες, ἄλλος μὲ στάρι,
ἄλλος μὲ καλαμπόκι, ἄλλος μὲ κριθάρι, ἄλ
λος μὲ λάδι. Γι' αὐτὸ κι ὁ «ταμίας» καὶ θυ
ρωρὸς συνάμα ἦταν δύο ἢ τρεῖς ἐφοδιασμέ
νοι μὲ τσουβάλια κι ἕνας μὲ ντενεκέ, αὐτὸς
ποὺ εἰσέπραττε τὸ λάδι.

Ὅσο γιὰ τὸν θυρωρὸ τὸν ἀναφέραμε κα
ταχρηστικὰ γιατὶ πραγματικὰ ἦταν ἄχρη
στος. Τὸ κοινὸν ποὺ συνέρεε ἦταν τόσο ἀνε
βασμένο στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων ποὺ οὔτε
κανεὶς μποροῦσε ποτὲ νὰ διανοηθεῖ κὰν νὰ
κάμει κατεργαριὰ οὔτε κανεὶς λαϊκὸς ἄνθρω
πος τὴν ἐπέτρεπε στὸν ἑαυτό του εἴτε σὲ

ελλον. Ἀφοῦ καὶ σὲ μέρη ποὺ τὸ θέατρο ἦ-
αν ὁλότελα ξέφραγο κι ὁ καθένας μποροῦσε
ά 'μπαινε ἀπ' ὅπου ἤθελε καὶ νά 'πιανε
έση ὅπου ἤθελε, τὸ κοινὸ τραβοῦσε γραμμὴ
κεῖ ποὺ εἶχαν τοποθετηθεῖ οἱ ταμίες μὲ τὰ
σουβάλια τους καὶ τοὺς ἔβλεπες νὰ προχω-
οῦν οὐρὰ πολιτισμένη καὶ καθόλου ἀνυπό-
μονη, κι ἄλλος νὰ κρατάει τὶς πατάτες του,
ἄλλος τὸ δοχεῖο του μὲ τὸ λάδι, νὰ τὰ παραδί-
ει καὶ νὰ περνάει κρατώντας τὰ παιδιά του
ἀπ' τὸ χέρι καὶ τὴν καρέκλα του νὰ πάρει
τὴ θέση του.

Γενικὰ σὲ ὅλες τὶς περιστάσεις τὸ κοινὸ
έφερνόταν μὲ ἀξιοπρέπεια καὶ θρησκευτικὴν
εὐλάβεια καὶ μὲ ἐντιμότητα παντοῦ καὶ πάν-
τοτε, τόσο ποὺ μᾶς ἔκανε ὅλους νὰ προσπα-
θοῦμε ν' ἀνταποκριθοῦμε καὶ νὰ τρέμομε
μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴ λαϊκιὰν ἀνωτερότητα.

Γιὰ ν' ἀρχίσει ἡ παράσταση ἔβγαινε πρῶ-
τα ἕνας ἄνθρωπος ἡλικιωμένος μὲ γενιάδα
καὶ μὲ γκλίτσα στὸ προσκήνιο καὶ γινόταν
ἡσυχία. Αὐτὸς ἔλεγε μιὰ προσλαλιὰ σὲ στί-
χους τὶς περισσότερες φορὲς ἐπαινετικὴ γιὰ
τὸ χωριὸ ποὺ φιλοξενοῦσε τὴν παράσταση.

Ἔπειτα ἔβγαινε ὁ «ἐξηγητὴς» ἢ «κανό-
ναρχος», στεφανωμένος μ' ἕνα πρόχειρο στε-
φάνι ἀπὸ κλαδὶ ἐλιά, ἢ κλῖμα, ἢ κισσὸ ἢ ὅ,τι
ἄλλο πρόχειρο φύλλωμα, φορώντας ἕνα μακρὺ
κομάτι ὕφασμα χρωματιστὸ ποὺ ἀπὸ μπρὸς
τοῦ 'φτανε ὡς τὰ νύχια τῶν ποδιῶν καὶ τοῦ
'δινε ἔτσι ὕψος, ἐνῶ ἀπὸ πίσω τοῦ 'φτανε
μόνον ὡς τὴ μέση καὶ γι' αὐτὸ ὁ νέος πού
ἔκανε τὸν ἐξηγητή, τελειώνοντας τὰ λόγια
του ἔφευγε πισωπατώντας καὶ προσκυνώντας
τὸ κοινό, ποὺ τὸν χειροκροτοῦσε πάντα μὲ
ξεχωριστὴν εὐχαρίστηση, τὸ περισσότερο ἴ-
σως γιατὶ τὸ βοηθοῦσε κάθε φορὰ νὰ κατα-
λάβει. Μετὰ ἀκολουθοῦσε ἡ παράσταση ποὺ
τὸ κοινὸ τὴν παρακολουθοῦσε μὲ τόσο πά-
θος ποὺ τίποτα δὲ μποροῦσε νὰ τοῦ χαλάσει
τὴν ἀφοσίωσή του οὔτε ἀκόμη τὰ γκαρίσματα
τῶν γαϊδουριῶν ἀπ' τὶς γύρω αὐλές.

Παντοῦ ἔπρεπε νὰ συμπληρωθεῖ ὁ θίασος
μὲ τ' ἀπαραίτητα πρόσωπα, γιατὶ δὲν εἶ-
χε παρὰ μόνο πρωταγωνιστές. Ἡ περιο-
δεία γινόταν πεζῆ κι ἐπιπλέον ὄχι μακρυὰ
ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ μερικὲς φορὲς ἐ-
χρειάστη νὰ περάσει ὁ θίασος μεσάνυχτα ἀ-
νάμεσα ἀπὸ τὰ φυλάκιά τους στὴ σιδηροδρο-
μικὴ γραμμή. Ἀλλὰ καὶ κοστούμια ἔπρεπε
νὰ μᾶς δίνουν κι ἄλλα χρειαζούμενα. Ἀλλ'
οὔτε οἱ ἐχτελεστὲς οὔτε τὸ κοινὸ σὰν νὰ
'χαν βγεῖ ἀπ' τὸ σχολεῖο τοῦ Σαίξπηρ, δὲ
λογάριαζαν τὰ σκηνικὰ καὶ τὴ φασαρία, παρὰ
μόνο τὸ πάθος κι ἕνας στὴ Ζαγορὰ ἂν καλο-
θυμᾶμαι τόσο 'χε ἀγαναχτήσει μὲ τὸ πρό-
σωπο τοῦ προδότη Οἰκονόμου ποὺ θὰ πιστό-
λιζε τὸν ἠθοποιὸ ἂν ἔγκαιρα οἱ διπλανοί του
δὲν εἶχαν καταλάβει τὴν ταραχή του καὶ δὲν
τοῦ 'χαν καταλαγιάσει τὸ πάθος του.

Σὲ πολλὰ μέρη, ὅπου ἡ παραμονή μας ἐ-
μάκρυνε περισσότερο μαζεύαμε καὶ τὰ παι-
διὰ τῶν σχολείων καὶ κάναμε γιορτές, ὅπου
ἦταν θαῦμα νὰ βλέπει κανεὶς αὐτὰ τὰ κορι-
τσάκια καὶ τ' ἀγοράκια, ψωριασμένα πολ-
λά, κι ἀδύνατα ἀπ' τὴν πεῖνα καὶ τὰ βάσανα,
νὰ χορεύουν καὶ νὰ τραγουδᾶνε καὶ νὰ παί-
ζουν στὴ σκηνὴ μὲ τόση προσήλωση σ' αὐτὸ
ποὺ ἔκαναν καὶ πεποίθηση πὼς ἦταν πρῶτα
ἱερό, ποὺ τὰ θυμόμαστε σήμερα καὶ τρέχουν
τὰ δάκρυα στὰ μάγουλά μας.

Τὰ παιδάκια αὐτὰ ἐχόρευαν τσάμικο καὶ
τραγουδοῦσαν μὲ τόση χάρη καὶ λεβεντιὰ ποὺ
τὰ χειροκροτήματα ξεσποῦσαν αὐθόρμητα κι
ὅλες οἱ ἀθλιότητες, κουρελαρίες καὶ φτώχειες
χανόντουσαν κι ἔμενε κείνη ἡ ἀμορφιὰ λαμπρὴ
σὰν κάθε λαμπρὸ μνημεῖο πολιτισμοῦ. Καὶ
τόση ἦταν ἡ λαχτάρα τῶν ἴδιων τῶν παιδιῶν
ποὺ ὅλα ἤθελαν νὰ λάβουν μέρος καὶ θυμᾶ-
μαι στὴ Βίνιανη ἕνα ἀγοράκι ὡς τέσσερω
χρονῶ ποὺ μὲ τραβοῦσε στὸ δρόμο ἀπὸ τὸ
παλτό μου καὶ μοῦ 'λεγε: «Ρὲ συναγωνιστή,
ρὲ Ρώτα, βάλε με καὶ μένα».

—Ποῦ νὰ σὲ βάλω;

—Στὸ θέατρο, ρέ.

Εἶχε δίκιο, γιατὶ ὅλος ὁ κόσμος μίλαγε
γι' αὐτὸ τὸ θέατρο καὶ γιὰ τὰ παιδιά, τὴ
Μάρω ποὺ μπῆκε χορεύοντας καὶ τραγουδών-
τας καὶ γνέθοντας τὴ ρόκα της μὲ ἀέρα καὶ
χάρη ἀνώτερης πρωταγωνίστριας:

Χάϊ, χάϊ τὴ ρόκα παίρνω 'γὼ
καὶ τὸ ταγάρι μου κρεμῶ
γνέθοντας ἀνηφορίζω
πλέκοντας κατηφορίζω.....

Κι ὁ Μῆτρος ποὺ χόρεψε, σὰν νά 'ταν τὸ
ἐγγόνι τοῦ Δυσσέα Ἀντρούτσου:

Φουστανελίτσα.
Γειά σας κορίτσα,
φουστανελίτσα μου κοντὴ
φέρμελη χρυσοκεντητή...

Αὐτά 'ναι ἀνάμνηση. Χρειάζεται ὅμως τὸ
θέμα αὐτὸ νὰ τὸ ἀναλάβει ἡ ἱστορία. Ἐμεῖς
περιοριζόμαστε σ' αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα μὲ τὴν
ἐλπίδα καὶ τὴν εὐχὴ ἄλλοι συνεργάτες μας
τότε νὰ συμπληρώσουν πράγματα ποὺ ἐμεῖς
δὲ μποροῦμε νὰ τὰ θυμηθοῦμε. Δυστυχῶς τὸ
ἡμερολόγιό μας ἀπὸ κεῖνα τὰ χρόνια μᾶς τὸ
πῆρε στὰ Δεκεμβριανὰ ἀπὸ τὸ σπίτι μας ἕ-
νας Ἄγγλος ἀξιωματικὸς καὶ πάει.

Ἂς συμπληρώσουμε γιὰ χάρη τῆς ἱστο-
ρίας πὼς τὸ Θεατρικὸ Σπουδαστήριο συνέ-
χισε τὶς ἐργασίες του στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸ
1946 ὡς τὸ 1948 μὲ καθηγητὲς τούς: Μάνο
Κατράκη, Πέλο Κατσέλη, Σωκράτη Καραντι-
νό, Γιάννη Σιδέρη, κι ἄλλους ποὺ μοῦ δια-
φεύγουν. Τὸ σπουδαῖο ποὺ θέλω νὰ τονίσω
εἶναι πὼς τὸ Σπουδαστήριο ἐσταμάτησε πάλι
ἀπὸ ἀνώτερη βία, πρόφτασε ὅμως κ' ἔβγαλε
μερικοὺς ἠθοποιοὺς ὅπως ἡ Ἀντιγόνη Βαλά-
κου, ἡ Μαίρη Λαλοπούλου, ἄλλες δυὸ ποὺ δὲν
τὶς βλέπουμε στὸ θέατρο, τὸν συγγραφέα
καὶ ἠθοποιὸ Νότη Περγιάλη, τὸν σκηνοθέτη
Γιαννίση, τὸν σκηνοθέτη κινηματογράφου Πε-
τροπουλάκη, τὸ σκηνοθέτη Μάνο Ζαχαρία ποὺ
ἐργάζεται στὴ Μόσχα καὶ ἄλλους ποὺ τὰ ὀ-
νόματά τους δὲν μᾶς ἔρχονται στὸν νοῦ δυ-
στυχῶς. Θὰ τὰ θυμηθοῦν ἐλπίζουμε ἄλλοι κα-
λύτερα ἀπὸ μᾶς.

Οἱ συγγραφεῖς

Τῆς ΕΛΛΗΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

Εἶναι πρὸς τιμὴ τῆς ἑλληνικῆς διανόησης πὼς σύσσωμη πῆρε κατὰ τὴν Ἰταλογερμανικὴ κατοχὴ ἐχθρικὴ στάση ἀπέναντι στοὺς εἰσβολεῖς.

Κ' εἶναι πρὸς τιμή της, πὼς ἀπὸ τοὺς κόλπους τῶν λογοτεχνῶν δὲ βγῆκε μήτε φανερὸς μήτε κρυφὸς προδότης.

Κ' εἶναι πρὸς τιμὴ τοῦ σώματος, πὼς κανένας δὲν πιάστηκε καὶ δὲν καταδιώχτηκε ἀπὸ προδοσιὰ συναδέλφου. Ὅσοι πιάστηκαν ἢ μόνο κυνηγήθηκαν, ἢ καὶ ἐκτελέστηκαν — ποὺ δὲν εἶναι λίγοι — ὑπῆρξαν στὴ μεγάλη τους πλειοψηφία θύματα τῆς μαθήτρας τοῦ χιτλερισμοῦ μεταξικῆς θεομηνίας. Οἱ κληρονόμοι τοῦ δικτάτορα, ὑποδεχόμενοι τὸ συνέταιρο καὶ φίλο τους χιτλερικό, τοῦ πρόσφεραν μαζὶ μὲ τὰ καλωσορίσματα καὶ μιὰ τεράστια πολύτιμη ἀνθοδέσμη ἀπὸ σάρκες καὶ ὀστᾶ χιλίων ὀκτακοσίων πατριωτῶν. Τοὺς κρατοῦσαν ἀκριβοφυλαγμένους στὰ κρατητήρια. Τὰ κλειδιὰ τῶν κρατητηρίων ἦταν ἡ πρώτη δωρεὰ ποὺ κάμανε στοὺς εἰσβολεῖς Κι ἄλλες ἀνθοδέσμες τοῦ πρόσφεραν σὲ ἔγγραφους καταλόγους. Φυσικὰ ἄνθη καὶ χάρτινα ἄνθη.

Τὸ 1941 στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρχε ἕνα λογοτεχνικὸ σωματεῖο μεγάλου κύρους. Τὸ πρῶτο ἱδρυθὲν τοῦ 1932, μὲ πρῶτο Πρόεδρο τὸν Ἰωάννη Γρυπάρη, ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν. Ἦταν σωματεῖο κύρους, γιατὶ οἱ ὅροι ἐγγραφῆς ἦταν πολὺ βαρεῖς. (Τὸ πρῶτο δημοσίευμα τοῦ ὑποψηφίου μέλους ἔπρεπε νά 'χει γίνει δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ὑποβολὴ τῆς αἴτησης. Δεύτερο ὁ ὑποψήφιος ἔπρεπε νά 'χει ἐκδόσει τοὐλάχιστο τρία ἔργα συνολικοῦ ἀριθμοῦ τοὐλάχιστο 350 σελίδων. Τρίτον τὴν αἴτηση θὰ ὑπέβαλλαν μὲ δικαιολογητικὰ τοὐλάχιστο δύο ταχτικὰ μέλη καὶ τέταρτο, ἡ ἐγγραφή του θὰ ἔπρεπε νὰ κατακυρωθεῖ σὲ Γενικὴ Συνέλευση μὲ τὴν ψήφισή του ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τοὐλάχιστο τῶν μελῶν τῆς Συνέλευσης. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς ὅρος ἦταν ὁ πιὸ ἀξεπέραστος. Ὑπῆρχαν συγγραφεῖς ἐπιβλημένοι στὴν κοινὴ συνείδηση, ποὺ πλήρωναν ὅλους τοὺς ὅρους τοῦ καταστατικοῦ (Ἀξιώτη, Κορνάρος, Λουντέμης, Παΐζη) μὰ ποὺ δὲν τοὺς ψήφιζαν γιατὶ τότε στὴν ἀρχὴ τὰ μέλη τῆς Ἑταιρίας ἦταν στὴ πλειοψηφία τους συντηρητικῶν ἀρχῶν καὶ οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἦταν γνωστοὶ σὰν ἀριστεροί.

Ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν περιλάβαινε ὅλα τὰ γνωστὰ ὀνόματα τῆς ἐποχῆς: Αὐγέρη, Βάρναλη, Βουτυρᾶ, Γιαλούρη, Γκόλφη, Γρυπάρη, Δάφνη Αἰμιλία, Δάφνη Στέφανο, Εἰρήνη Ἀθηναία, Θέρο Ἄγι, Καζαντζάκη Γαλάτεια, Καζαντζάκη Νῖκο, Μαλακάση, Μαλάμου, Μαμμέλη, Μελαχρινό, Μπεκέ, Μυρτιώτισσα, Ξενόπουλο, Παλαμᾶ, Πολίτη Κοσμᾶ, Ρώτα, Σικελιανό, Σκίπη, Τραυλαντώνη, Τσιριμῶκο Μᾶρκο, Χατζάρα, Δροσίνη καὶ ἄλλους.

Περιλάβαινε τοὺς συγγραφεῖς ποὺ κάπως ὑστερώτερα εἶχαν ἐπιβληθεῖ: Ἄγρα, Ἀθανασιάδη Νόβα, Ἀθανασιάδη Τάσο, Ἀλεξίου Λευτέρη, Βαλέτα, Βενέζη, Βρεττάκο, Γιαννόπουλο, Δασκαλάκη, Δημαρᾶ, Ἐλύτη, Θεοτοκᾶ, Θρύλο, Καββαδία, Καραγάτση, Καρθαῖο, Καστανάκη, Κατηφόρη, Κόντογλου, Λαπαθιώτη, Λεβάντα, Μαυροειδῆ - Παπαδάκη, Μελᾶ, Μπαρλᾶ, Μπαστιᾶ, Μπεράτη, Μυριβήλη, Οἰκονομίδη, Οὐράνη, Παναγιωτόπουλο Ι., Παναγιωτόπουλο Σπ., Παράσχο, Πατρικίου Ἰακωβίδου, Πετμετζᾶ - Λαῦρα, Πετσάλη - Διομήδη, Ρίτσο, Σκουλούδη, Σούκα, Σταύρου Τατιάνα, Σταύρου Θρασύβουλο, Σταύρου Δημήτρη, Ταρσούλη Ἀθηνᾶ, Τερζάκη, Φλῶρο, Φωτιάδη, Χάρη, Χατζίνη καὶ ἄλλους.

Ἐπὶ κατοχῆς τὰ μέλη τῆς Ἑταιρίας, ἑκατὸν δέκα περίπου, εἶχαν σχεδὸν στὴν ὁλότητά τους ἐνταχθεῖ στὸ Ἐθνικὸ Ἀπελευθερωτικὸ Μέτωπο. Ἄλλοι ὀργανωμένοι κι ἄλλοι ψυχικὰ τοποθετημένοι μὲ τὴν πλευρὰ τῆς ἀντίστασης.

Ἔξω ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ δράση μείνανε οἱ πολὺ ἡλικιωμένοι καὶ οἱ ἄρρωστοι ὅπως οἱ: Γρυπάρης, Δροσίνης, Μαλακάσης, Ξενόπουλος, Παλαμᾶς, Τραυλαντώνης... (ὡς γνωστὸ μέσα στὴν κατοχὴ πέθαναν οἱ: Γρυπάρης,

στὴν ἀντίσταση

Μαλακάσης, Παλαμᾶς, Τραυλαντώνης...), μὰ ποὺ καὶ αὐτοὶ ἀκόμη εἶχαν πάρει θέση δίπλα στὸ μαχόμενο γιὰ τὴ λευτεριὰ ἔθνος.

Ἔξω μείνανε ἐπίσης λίγοι συνάδελφοι ποὺ τοὺς ἔγινε πρόταση ἐγγραφῆς στὴν Ἀπελευθερωτικὴ Ὀργάνωση, μὰ ἀρνήθηκαν γιατί, ὅπως εἶπαν, λόγῳ ἀρχῆς δὲν ὀργανώνονται ποτὲ σὲ ὁμαδικὰ κινήματα, ὡστόσο δήλωναν πὼς ἦταν μαζί μας.

Ἔξω μείνανε ἀκόμη ἐλάχιστοι συγγραφεῖς στοὺς ὁποίους δὲν ἔγινε πρόταση ἐγγραφῆς. Αὐτοὶ εἴτε ἦσαν γνωστοὶ μεταξικοὶ εἴτε ἦσαν ἀνέκαθεν λάτρες τῆς γερμανικῆς κουλτούρας καὶ κατοπινὰ θαυμαστὲς τῆς γερμανικῆς δύναμης. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ ὅταν γνώρισαν τὸ χιτλερισμὸ ἀπὸ κοντά, γίνανε ἐπιφυλακτικοί. Ἡ Γερμανία μὲ τὰ πολλὰ θαυμαστικὰ μεταβλήθηκε στὴ συνείδησή τους σὲ μιὰ Γερμανία γεμάτη ἐρωτήματα. Τοὺς ἀντιστασιακοὺς συναδέλφους τοὺς ἀντίκρυζαν καὶ οἱ μεταξικοὶ καὶ οἱ γερμανόφιλοι αὐτοὶ μὲ συμπάθεια καὶ σεβασμό. Καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις κινήθηκαν γιὰ νὰ βοηθήσουν μὲ τὴ μεσολάβησή τους στοὺς Γερμανούς, πιασμένους συναδέλφους, ὅπως π.χ. ἔκαμε ὁ Παῦλος Φλῶρος γιὰ τὸ Σωτήρη Σκίπη.

Ἐννοεῖται ὅμως, μέλη τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου δὲν ἦταν μόνο οἱ συγγραφεῖς οἱ ἐγγεγραμμένοι στὴν Ἑταιρία τῶν Λογοτεχνῶν. Ἦταν κ' οἱ νέοι συγγραφεῖς ποὺ δὲν εἶχαν ἀκόμη τὰ τυπικὰ καὶ τὰ οὐσιαστικὰ προσόντα γιὰ νὰ ἐγγραφοῦν στὸ ἐπίσημο σωματεῖο. Ἀνῆκαν στὸ σωματεῖο τῶν νέων ἢ δὲν ἀνῆκαν πουθενά. Οἱ νέοι αὐτοὶ συγγραφεῖς, ἴσως καὶ λόγῳ τῆς ἡλικίας τους, ἐργάστηκαν στὸ ἔργο τῆς ἀπελευθέρωσης μὲ μεγάλη αὐτοθυσία καὶ ἐνθουσιασμό.

Γενικὰ οἱ συγγραφεῖς γέροι καὶ νέοι μὲ ἀξιοζήλευτη συναδελφικότητα, μὲ κοινὴ συντονισμένη δράση, παρ' ὅλη τὴ βαθειὰ ἐπίγνωση τοῦ κινδύνου, σ' ὅλη τὴν τετράχρονη περίοδο τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, δὲν ἔλειψαν ἀπὸ καμιὰ πατριωτικὴ ἐκδήλωση. Πρέπει ἀκόμη νὰ τονισθεῖ πὼς κανένα ρῆγμα, καμιὰ παρεξήγηση δὲ σκίασε τὴν τετράχρονη συνεργασία τους: Μπρὸς στὸν κοινὸ κίνδυνο γίνουνταν μιὰ ἀδιάσπαστη δύναμη. Μὲ τὰ μέσα τὰ προσιδιάζοντα στοὺς συγγραφεῖς, τὴν πέννα καὶ τὸ λόγο, μὲ τὸ κῦρος καὶ τὴν ἔμπραχτη συμμετοχή τους ἐμψύχωναν τὸ λαὸ καὶ τὸν ἐνίσχυαν στὸν ἀντιφασιστικό του ἀγώνα.

Εἶχαν ὀργανωθεῖ σὲ ὁμάδες ποὺ συνέρχονταν ταχτικά, συζητοῦσαν τὶς διάφορες μορφὲς πάλης, ἀντάλλασσαν γνῶμες, κατάστρωναν συγκεκριμένο σχέδιο παραπέρα δράσης, καὶ κάνανε τὸν ἔλεγχο τῆς προηγούμενης δουλειᾶς.

Ἡ πρώτη ὁμάδα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τούς: Ἀκρίτα Λουκῆ, Αὐγέρη, Βενέζη, Δημαρᾶ, Θεοτοκᾶ καὶ Σικελιανό. Ἡ ὁμάδα αὐτὴ ἐξέδωσε καὶ τὸ παράνομο φύλλο «Ἐλευθερία», ποὺ κατάφερε νὰ κυκλοφορήσει τέσσερα φύλλα. Στὸ τέταρτο ὁ τυπογράφος πιάστηκε, κλείστηκε στὶς φυλακὲς Καλλιθέας ἀπόπου δραπέτευσε μὲ τὴν ἰταλικὴ κατάρρευση χωρὶς νὰ μαρτυρήσει τοὺς συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ.

Ἄλλες ὁμάδες ποὺ λειτούγησαν κανονικὰ σ' ὅλη τὴν κατοχικὴ περίοδο ἦταν οἱ: «Τ ὼ ν Ἀ μ π ε λ ο κ ή π ω ν», ποὺ τὴ λέγαμε ἔτσι, ἐπειδὴ οἱ συναντήσεις γίνονταν στὸ σπίτι τῆς Τατιάνας Σταύρου. Στὴν ὁμάδα αὐτὴν ἀνῆκαν οἱ: Ἀθανασιάδης Τάσος, Ἀλεξίου Ἕλλη, Μπεκὲς Ὅμηρος, Παπαγεωργίου Ναπολέων, Σταύρου Τατιάνα. Ἀπὸ τὴν ὁμάδα αὐτὴν πέρασαν κι ἄλλοι ὅπως ἡ Κατίνα Παπᾶ μὲ τὴν ἀδερφή της, ἡ Μαλάμου Κλεαρέτη, μὰ δὲ θυμᾶμαι συγκεκριμένες λεπτομέρειες. Οὔτε καὶ πιστὰ τὰ πρόσωπα.

Ἡ ὁμάδα « Κ α λ λ ι θ έ α ς », ἀπὸ Καλλιθιῶτες. Σ' αὐτὴν τὴν ὁμάδα οἱ συναντήσεις γίνονταν ἐκ περιτροπῆς στὸ σπίτι τοῦ κάθε μέλους. Μιὰ ἑβδομάδα στῆς Ἀλεξίου, τὴν ἄλλη στοῦ Ἀλκιβιάδη Γιαννόπουλου, στοῦ Κορδάτου, στῆς Μαυροειδῆ - Παπαδάκη, στοῦ Σκίπη, στοῦ Χατζίνη. Στὴν ὁμάδα τῆς Καλλιθέας λάβανε μέρος κατὰ καιροὺς καὶ οἱ: Βαλέτας, Δασκαλάκης Βάσος, Δεληγιάννη - Ἀναστασιάδη, Λουντέμης, Μυλωνογιάννης... ἴσως καὶ ἄλλοι.

Ἀργότερα ἀπ' τὴν ὁμάδα τῆς Καλλιθέ-

ας καθὼς εἶχε παραμεγαλώσει, ἀποσπάστηκε ὁ Βαλέτας κ' ἔφτιαξε ἄλλη ὁμάδα στὸ Παλιὸ Φάληρο μὲ τοὺς Πανάγο, Χατζηδήμου καὶ δὲν ξέρω ποιοὺς ἄλλους.

Ἐπίσης ἀποσπάστηκε κι ὁ Λουντέμης στὴν Ἀθήνα κ' ἔφτιαξε ἄλλη ὁμάδα μὲ τοὺς Καραγάτση, Σούκα καὶ δὲν ξέρω ποιοὺς ἄλλους.

Ἡ ὁμάδα «τῶν Κρητικῶν», ποὺ συνεδρίαζε στὴν ὁδὸ Ἀχαρνῶν περιλάβαινε τούς: Ἀλεξίου Ἕλλη, Ἀναστασίου Μιχάλη (διευθυντὴ τῆς Σχολῆς Ἀηδονοπούλου), Δημάκη Μηνᾶ, Καφετζάκη Γιώργη, Περιστερίδου Ἑλένη κι ἀκόμη κάποιον ποὺ τὸ ὄνομά του μοῦ διαφεύγει.

Λειτούργησαν κι ἄλλες ὁμάδες ἀπὸ τοὺς Κορνάρο Θέμο, Προεστόπουλο Νῖκο, Λαμπρινὸ Γιώργη, Αἰμίλιο Χουρμούζιο...

Ἄλλη ὁμάδα περιλάβαινε τούς: Σκουλούδη, Παπακώστα, Παπαγεωργίου Ναπ.

Ἀπὸ παράνομα φύλλα ξέρω πὼς ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τέσσερα φύλλα τῆς «Ἐλευθερίας» ἔβγαινε ἐπίσης ὁ παράνομος «Ριζοσπάστης» ἀπὸ ὁμάδα λογοτεχνῶν ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν οἱ: Ἀξιώτη, Αὐγέρης, Καρβούνης καὶ Λαμπρινός.

Κυκλοφοροῦσε κ' ἕνα φύλλο εἰδήσεων. Νομίζω πὼς εἶχε τὸν τίτλο «Σοβιετικὰ Νέα». Αὐτὰ βγαίνανε ἀπὸ τίς: Ἀποστόλου Ἠλέκτρα, Ἀξιώτη Μέλπω καὶ Διδὼ Σωτηρίου. Στὸ φύλλο αὐτὸ ἔστειλα κ' ἐγὼ κάποτε συνεργασία.

Μὴ παράνομα βγαίνανε τότε τὰ «Καλλιτεχνικὰ Νέα», ποὺ ξεχνῶ τὸ ὄνομα τοῦ διευθυντῆ, καὶ τὰ «Γράμματα» ποὺ στὴν ἀρχὴ βγαίνανε στὸν Πειραιᾶ, σὰν «Πειραϊκὰ Γράμματα» ἀπὸ τοὺς Μιμίκο καὶ Καμαρινέα, καὶ ὕστερα μεταφέρθηκαν στὴν Ἀθήνα σὰ «Γράμματα» ποὺ τὰ ἔβγαζε ὁ Μιμίκος μόνος. Καὶ εἶχαν προοδευτικοὺς συνεργάτες.

Οἱ ἀντιστασιακὲς λογοτεχνικὲς ὁμάδες ὀργάνωσαν ἐπανειλημμένα παρουσιάσεις στοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν τότε θρησκευτικῶν καὶ πνευματικῶν Ἱδρυμάτων: στὸν Ἀρχιεπίσκοπο Δαμασκηνὸ καὶ στὸν πρύτανι Ἅμαντο, στὸν Ἐρυθρὸ Σταυρὸ καὶ στὴ Γερμανικὴ Πρεσβεία, γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν κρατουμένων συναδέλφων. Κρατῶ στὴ μνήμη μου ζωηρὴ τὴν εἰκόνα ἀρκετῶν συναδέλφων ποὺ λάβανε μέρος σ' αὐτὲς τὶς παρουσιάσεις, ὅπως π.χ. τῶν Αὐγέρη, Ἐλύτη, Θέρου, Κατηφόρη, Πολίτη Κοσμᾶ, Σικελιανοῦ, Σκουλούδη, Σταύρου Τατιάνας...

Συμμετεῖχαν στὶς πανελλήνιες ἀπεργίες, ὁ καθεὶς στὸν τόπο τῆς ἐπαγγελματικῆς δουλειᾶς του.

Ἔλαβαν μέρος στὶς πατριωτικὲς διαδηλώσεις στοὺς δρόμους τῆς Ἀθήνας καὶ δέχτηκαν τὶς ἔνοπλες ἐπιθέσεις δύο εἰσβολέων.

Ὑπέγραφαν καὶ ὑπέβαλλαν ὁμαδικὲς ἐκκλήσεις καὶ ὑπομνήματα στὶς διάφορες ἀρχὲς γιὰ τὴν ὀργάνωση συσσιτίων, γιὰ τὴν παροχὴ λαδιοῦ, ὀσπρίων καὶ ρουχισμοῦ ἀπὸ τὴν Οὔνρα.

Τροφοδοτοῦσαν τὸν παράνομο Τύπο μὲ ποικίλο ὑλικό, γράφανε συνθήματα καὶ κυκλοφοροῦσαν ἀπὸ πόρτα σὲ πόρτα τὰ παράνομα τρίκ.

Διατηροῦσαν μυστικὰ ράδια, παίρνανε τὶς εἰδήσεις τῶν συμμαχικῶν μετώπων καὶ τὶς διέδιδαν συντάσσοντας εἰδικὰ δελτία εἰδήσεων.

Συνέγραψαν ποιήματα, ὕμνους, θούρια ποὺ τὰ μελοποίησαν ἀντιστασιακοὶ συνθέτες. Αὐτὰ κυκλοφοροῦσαν ἀπὸ χέρι σὲ χέρι καὶ τραγουδιοῦνταν στὶς παράνομες πατριωτικὲς μυσταγωγίες, ἀνεβάζοντας τὸ φρόνημα τῶν σκλαβωμένων. (Εἶναι δύσκολο νὰ μετρηθοῦν οἱ Ἕλληνες ποιητὲς ποὺ γράψανε ἀντιστασιακὴ - πατριωτικὴ ποίηση στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς. Μιὰ πρώτη προσπάθεια συγκέντρωσης ἀντιστασιακῶν ποιημάτων στὸ ἐξωτερικὸ περιλαβαίνει ἑβδομῆντα ποιητές. Στὴν Ἀνθολογία ποὺ ἐκδίδει ἡ Γερμανικὴ Ἀκαδημία, περιλαβαίνονται περὶ τοὺς ἑξῆντα, καὶ πολὺ διαφέρουν οἱ συνεργάτες τῆς πρώτης Ἀνθολογίας ἀπὸ τὴ δεύτερη).

Ὀργάνωναν τὰ λεγόμενα «Πάρτυ», ὅπου οἱ καλεσμένοι μὲ τὸ πρόσχημα καταβολῆς εἰσιτηρίου συμμετοχῆς ἐνίσχυαν οἰκονομικὰ τὸν ἔνοπλο ἀγώνα.

Ἐνεργοῦσαν ποικίλους ἐράνους.

Συνέγραψαν σκὲτς γιὰ καραγκιόζη καὶ κουκλοθέατρο, ποὺ παίζονταν στὰ σπίτια, στὰ παιδικὰ συσσίτια, στὰ νοσοκομεῖα, μὲ διάφορες εὐκαιρίες καὶ ὅπου τὰ πυρὰ στρέφονταν κυρίως κατὰ τοῦ μαυραγοριτισμοῦ καὶ τῆς ἀναισθησίας τῶν χορτάτων. Ὁ Ρώτας εἶχε φτιάξει δικό του κουκλοθέατρο ὅπου παίζονταν μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία δικά του σκέτς.

Στὸ τετράχρονο κατοχικὸ διάστημα ἔγινε ἕνα στενὸ πλησίασμα τῶν συγγραφέων μὲ τοὺς ἁπλοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ἀποτραβηγμένος κόσμος τῶν συγγραφέων κοινωνὸς τώρα κι ὁ ἴδιος τῶν γενικῶν βασάνων ὑπεραγαπήθηκε ἀπὸ τὸ λαό. Στὶς παρελάσεις τῆς ἀπελευθέρωσης οἱ ἐπευφημίες κ' οἱ ζητωκραυγὲς ποὺ δονοῦσαν τὴν ἀτμόσφαιρα στὴν ἐμφάνιση τοῦ σώματος τῶν λογοτεχνῶν ἀντηχοῦσαν ἐπαυξημένες ἀπὸ τὰ πλήθη, ποὺ συνωθοῦνταν στὰ πεζοδρόμια καὶ στὰ παράθυρα.

—Νὰ μᾶς ζήσετε.

—Νὰ μᾶς ζήσουν οἱ Γκόρκηδες τῆς Ἑλλάδας.

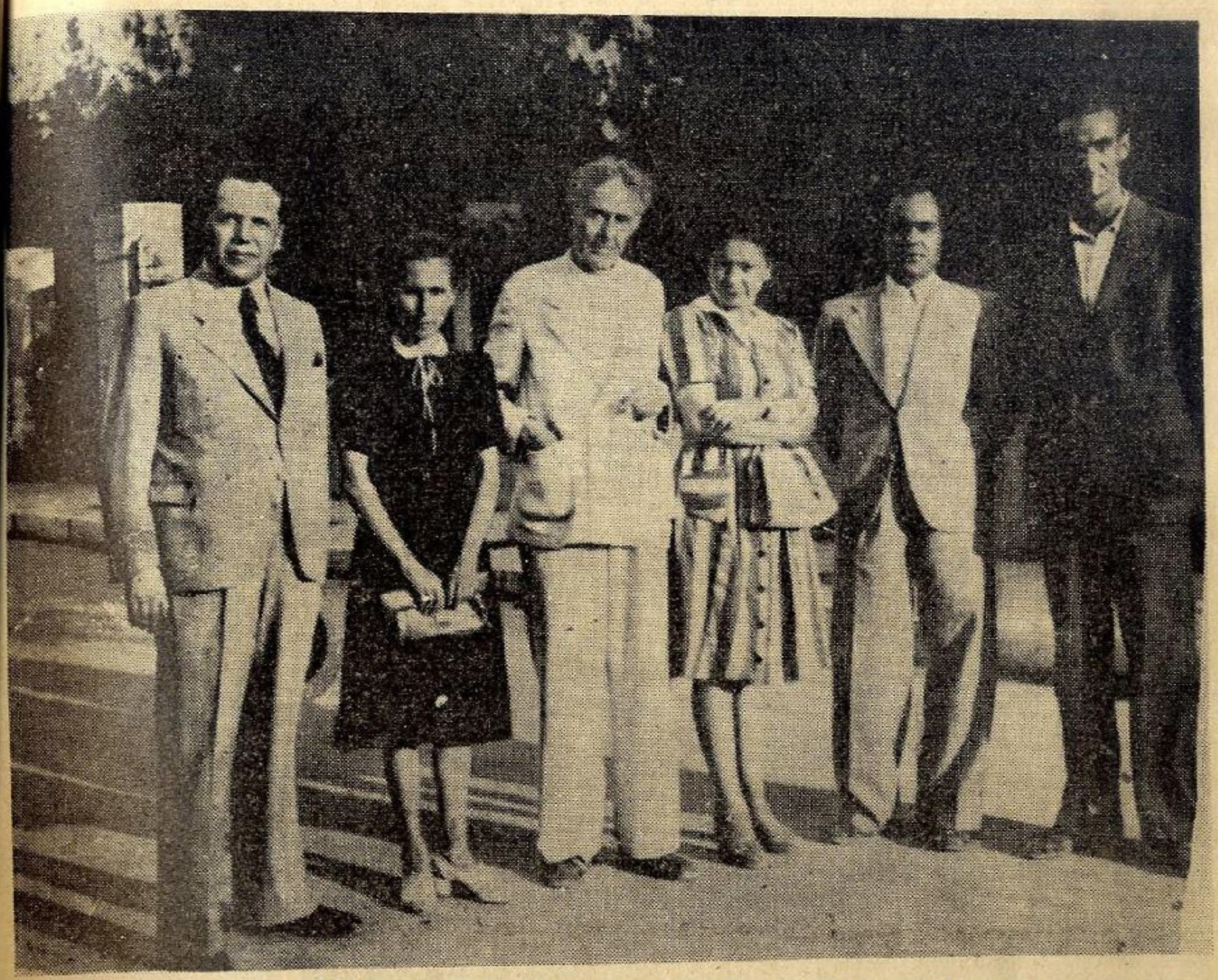
Πρᾶγμα ποὺ ἔκανε τὸ μακαρίτη Σκίπη νὰ ἀναλυθεῖ σὲ λυγμούς...

Κατὰ τὶς γιορταστικὲς παρελάσεις μεσολαβοῦσε ἀπὸ κλάδο σὲ κλάδο ἀρκετὸς χῶρος κενός. Σ' αὐτὸν τὸν κενὸ χῶρο βάδιζαν, ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ κάθε κλάδου, οἱ συνάδελφοι ποὺ κρατοῦσαν ψηλὰ τεντωμένα πανὼ μὲ τὰ συνθήματα:

«Οἱ συγγραφεῖς στὴν ὑπηρεσία τοῦ λαοῦ».

«Ἡ Τέχνη ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ γιὰ τὸ λαό».

Κι ἀκολουθοῦσαν μετὰ οἱ πυκνὲς φάλαγγες τῶν συγγραφέων, ποὺ περπατοῦσαν μὲ βῆμα κατὰ τετράδες πάνω στὸ ρυθμὸ ποὺ παίζανε τὰ ἐμβατήρια. Τώρα πιὰ ἦταν ἕνας ἐπιβλητικὸς στρατὸς τῆς νίκης. Βάδιζαν ὀρθομέτωποι κι ἀκτινοβολοῦσαν ἀπὸ ἱκανοποίηση. Τὸ

Ὁμάδα λογοτεχνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου (Χατζίνης, Παπαδάκη, Σκίπης, Ἀλεξίου, Βαλέτας, Λαμπρινός) Σεπτέμβριος 1943.

ἐπικίνδυνο ἱερὸ ἔργο εἶχε στεφθεῖ μὲ ἐπιτυχία.

Οἱ πρῶτες τετράδες ἀποφασίστηκε νὰ διατεθοῦν τιμῆς ἕνεκεν στὰ γηρατειά. Ὁ κόσμος ἔβλεπε δακρυσμένος τὰ λευκὰ ἀξιαγάπητα κεφάλια ποὺ εἶχαν μοχθήσει καὶ κινδυνέψει μαζί του στὰ ἀγύριστα μαῦρα χρόνια τῆς σκλαβιᾶς. Ἦταν αὐτὴ ἡ πορεία τους ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐξιόλογα τραγούδια ποὺ εἶχαν γράψει. Τὸ ἀντιγράφουμε ὅσο μποροῦμε πιὸ πιστά:

Σκίπης, Αὐγέρης, Μπεκές, Βενέζης,
Σταύρου Τατιάνα, Βάρναλης, Θέρος Ἄ-
γις, Καζαντζάκη Γαλάτεια
Πολίτης Κοσμᾶς, Πατρικίου - Ἰακωβίδου
Σκουλούδης, Λεβάντας,
Λουντέμης, Ἀξιώτη, Πανσέληνος, Κατηφό-
ρης, Στρατῆς Δούκας,
Ἀθανασιάδης Τάσος, Καστανάκης Λουκᾶς,
Μελαχροινός, Παπαδάκης.
Γιαννόπουλος Ἀλκιβιάδης, γυναίκα του,
Προεστόπουλος, Χατζίνης
Βαλέτας, Κορδᾶτος, Παπαγεωργίου Ναπο-
λέων, Παΐζη,
Παπαδάκη - Μαυροειδῆ, Μυλωνογιάννης,
Ζαμπαθᾶς, Δεληγιάννη - Ἀναστασιάδη.
Νικολαΐδης Μελῆς, Ἀλεξίου Ἕλλη...

Ὁ Βασίλης Ρώτας ἦταν ἀκόμη στὸ βουνό. Ὁ Σικελιανὸς ἔλειπε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ὁ Μαγκιλῆς ἦταν στὴν Αἴγινα. Ὁ Κορνάρος κι ὁ Λαμπρινὸς μόλις τὴν προηγούμενη τῆς διαδήλωσης εἶχαν βγεῖ ἀπὸ τὸ Χαϊδάρι. Ὁ Γιῶργος Κοτζιούλας ἦταν κι αὐτὸς κοντὰ στὰ τμήματα τῆς ὑπαίθρου... Κι ἄλλοι εἶχαν χαθεῖ ἀπὸ τὶς κακουχίες καὶ τὸ λιμό.

Τὸ ἀντιστασιακὸ ἔργο κατὰ τοῦ φασισμοῦ εἶχε θριαμβευτικὴ λύση. Μὰ παρ' ὅλο ποὺ δὲν ἔκλεισε στοὺς κόλπους του ἀπάτριδες, συνεργάτες ἢ προδότες, ὡστόσο, ὅπως εἰπώθηκε, εἶχε ἀρκετὰ θύματα. Καὶ πρῶτα - πρῶτα ἀπὸ τὶς στερήσεις καὶ τὴν πείνα χάθηκαν οἱ: Ἀηδονόπουλος Γιάννης, ὁ νεαρὸς ποιητὴς μὲ τὸ μεγάλο ταλέντο, ὁ Γιαλούρης Ἀντώνης, δὲν μπόρεσε νὰ συνέλθει ὕστερα ἀπὸ τὸ λιμό, Γρίβας Ἀναστάσιος, ποὺ εἶχε καταντήσει ὀρθὸς νεκρός, ὁ Ἰωάννης Γρυπάρης, ὁ Ἱερόπαις, ποὺ ἔγραφε ποιήματα μὲ τὸ ψευδώνυμο «Γερός», γίνηκε φυματικὸς καὶ πέθανε προτοῦ λευτερωθοῦμε.

Ὁ Ναπολέων Λαπαθιώτης αὐτοκτόνησε

ἀφοῦ ἔφτασε στὸ τελευταῖο σκαλὶ τῆς κατάρρευσης καὶ ἀπόγνωσης. Εἶχε ἔρθει στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας, ποὺ θὰ δίνανε ἕνα βοήθημα. Ἐκεῖ τὸν συνάντησα γιὰ τελευταία φορά. Τὸ μοναχόπαιδο, ὁ ἀρχοντογεννημένος, καλλιεργημένος τρυφερὸς ποιητὴς καὶ πιανίστας κολυμποῦσε, ἄδειος σκελετὸς μέσα σ' ἕνα ξέθωρο, τριμμένο, φαγωμένο κωστούμι μπλέ.

Πιάστηκαν καὶ κλείστηκαν στὶς φυλακὲς καὶ τὰ στρατόπεδα:

Βενέζης Ἠλίας, στὶς φυλακὲς Ἀβέρωφ. Πιάστηκε στὴν Τράπεζα ὅπου ἐργαζόταν τότε, κατὰ τὴν πατριωτικὴ ἐκδήλωση τῶν ὑπαλλήλων τῆς Τραπέζης στὴν Ἐθνικὴ Ἑορτὴ τῆς 25ης Μαρτίου.

Γανιάρης Χρυσόστομος, πιάστηκε στὸ βιβλιοπωλεῖο «Ἀετὸς» γιὰ ἔκδοση παράνομου δελτίου εἰδήσεων. Ἐπὶ πολλοὺς μῆνες ἦταν κάθε μέρα μελλοθάνατος. Ἡ γυναίκα του Εὐφημία Γανιάρη ἐκτελέστηκε.

Γιοφύλλης Φῶτος, κρατήθηκε στὸ γερμανικὸ στρατόπεδο στὸ Γουδί.

Δόξας Ἄγγελος, κρατήθηκε στὸ Χαϊδάρι.

Κορνάρος Θέμος, κρατήθηκε στὸ Χαϊδάρι.

Λαμπρινὸς Γιώργης, κρατήθηκε στὸ Χαϊδάρι.

Πανσέληνος Ἀσημάκης, κρατήθηκε στοῦ Ἀβέρωφ.

Σκάρος Ζήσης, γνώρισε τὴ φοβερὴ πείρα τῆς κλούβας. Κλεισμένος μέσα μαζὶ μὲ ἄλλους πατριῶτες, βάδιζε πάνω στὰ ναρκοθετημένα βαγόνια ἀνοίγοντας δρόμο στοὺς γερμανικοὺς σειρμούς.

Σκίπης Σωτήρης, κλείστηκε στὸ ἀπαίσιο κρατητήριο τῆς ὁδοῦ Μέρλιν.

Χάγερ - Μπουφίδης Νῖκος, κλείστηκε στὶς φυλακὲς Χατζηκώστα.

Κυνηγήθηκαν γιὰ συνεργασία τους στ περιοδικὸ «Γράμματα» (εἶχε ἀναφέρει μὲ εὐ μενῆ σχόλια τὸ θάνατο τοῦ Δημήτρη Γλ νοῦ), οἱ Μυριβήλης καὶ Χουρμούζιος, μὰ κα τάφεραν νὰ διαφύγουν τὴ σύλληψη.

Ὁ Δερμιτζάκης Μανόλης πιάστηκε κα στάλθηκε στὸ στρατόπεδο Ζεμοὺν τῆς Γιουγ κοσλαβίας, ἀπόπου ἀπὸ τοὺς 3.800 πιασμέ νους μόνο 310 κατάφεραν νὰ γυρίσουν ζων τανοί.

Ὁ δικηγόρος Σπανίδης, σύνδεσμος τῶν ὁ μάδων λογοτεχνῶν, πιάστηκε στὴν οὐρὰ κα στάλθηκε μαζὶ μὲ ἄλλους, ὅμηρος στὴ Γερ μανία, ἀπόπου γύρισε μετὰ τὴν ἀπελευθέ ρωση.

Ἐκτελέστηκαν:

Μαστρακὰ Μάρω, φίλη θερμὴ τῆς Τέχνης ποὺ ἡ ἴδια δὲν ἔγραφε, μὰ διέθετε τὸ σπίτ της γιὰ τὶς συνεδριάσεις τῶν ἀντιστασιακῶν λογοτεχνῶν. Ἐκτελέστηκε μαζὶ μὲ ἄλλες γυ ναῖκες στὸ θυσιαστήριο τῆς Καισαριανῆς.

Μάστορας Στάθης, συνθέτης - καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν, ἐκτελέστηκε στὶς ὁμαδικὲς ἐκτελέσεις τῶν χωριῶν τῆς Βιάννου.

Πασχαλινὸς Φώτης, νέος ποιητής, ἐκτελέστηκε μὲ ἀπαγχονισμὸ στὴν Πάτρα.

Τὰ παραπάνω ἐξιστοροῦν πλευρὲς μόνο τῆς συμμετοχῆς τῶν συγγραφέων στὴν Ἀντίσταση, καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ δράση τους στὴν Ἀθήνα. Κι ἀκόμη δίνουν πληροφορίες ποὺ ἔχω ἐξ ἰδίας πείρας. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν μὲ τὴν πείρα καὶ τὴ συμβολὴ καὶ τῶν ἄλλων συναδέλφων, ποὺ ζήσανε ἐπίσης τὰ γεγονότα. Εἶναι ἱερὸ καθῆκον ὅλων μας, νὰ κρατήσουμε ἄσβηστη τὴν εἰκόνα τῆς ἀβυσσαλέας, μὰ μοναδικῆς σὲ καθολικότητα καὶ σὲ ἡρωϊκὴ ἔξαρση ἐποχῆς.

Βουκουρέστι 3.9.1961

Τὸ φροντιστήριο τῆς Τύρνας

Τῆς ΡΟΖΑΣ ΙΜΒΡΙΩΤΗ

Τὸν Ἰούνη τοῦ 1944 μοῦ ἀνατέθηκε ἡ Διεύθυνση τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Τύρνας. Ἔμεινα ἀποσβολωμένη. Σ' αὐτὸ τὸ μικρὸ χωριὸ μὲ τοὺς 671 κατοίκους, σὲ ὕψος κάπου 1200 μ., μέσα στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Κόζιακα ἔπρεπε νὰ στήσω ἕνα Παιδαγωγικὸ Φροντιστήριο. Οὔτε διδακτήριο, οὔτε προσωπικό, οὔτε δοδαχτικὸ ὑλικό, οὔτε βοηθήματα, οὔτε βιβλιοθήκη, οὔτε καταλύματα, οὔτε... οὔτε...

—Γίνεται, Συναγωνιστή, φροντιστήριο ἔτσι;

—Ἔχουμε μὴν ξεχνᾶς ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ «κρυφὸ σχολειό». Δὲν ἔχουμε δασκάλους, τὰ σχολεῖα μένουν κλειστά. Εἶναι ἀνάγκη νὰ φτιάξουμε δασκάλους. Πήγαινε. Ἐκεῖ ἀπάνω, (ἐννοοῦσε τὴν Καστανιά), θὰ βρεῖς τὸν Καραγιώργη, αὐτὸς θὰ τὰ βολέψει ὅλα, λέει ὁ Συναγωνιστὴς Γραμματέας τῆς Παιδείας Πέτρος Κόκκαλης.

Ξεκινάω. Περνῶ δυὸ φορὲς ξυπόλυτη τὴν ἐπικίνδυνη ζώνη κοντὰ στὴν Πόρτα καὶ βρίσκω τὸν Κ. Καραγιώργη κ' ἔπειτα τὸ Σ. Μπαρμπουνάκη. Μένω κατάπληχτη. Τί ἔξαρση ἦταν ἐκείνη, λὲς ἀκόμα καὶ τὰ λόγια τους ἦταν σπαθιές. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἀτάραχοι, γαλήνιοι, καλοὶ καραβοκύρηδες μέσα στὴ φουρτούνα συγκροτοῦν τὰ ἀσυγκρότητα καὶ τὰ βγάζουν πέρα ὅλα μιὰ χαρά. Ἀνάταση παντοῦ, ἀπὸ τὸν «σύνδεσμο» ὡς τὸν «καθοδηγητὴ» κι ὁ λαὸς ἀπὸ δίπλα παραστέκει. Οἱ δάσκαλοι ὅθε κι ἂν στρέψω ἔχουν γίνει μιὰ «κατεξοχὴν» δύναμη λαομορφωτικὴ καὶ πολιτιστική.

Περπατῶ τώρα στὰ πόδια τοῦ Κόζιακα τὴν πανάρχαια ρωμαϊκὴ ὁδὸ καὶ γοητεύομαι. Μόνος ποὺ δὲν ἔχει κατανόηση εἶναι ὁ «συναγωνιστὴς» — ἔτσι τὸ λέγανε — ποὺ πρέπει νὰ μὲ πάει σηκωτὴ στὴν Τύρνα. Εἶναι ἕνα τρισχαριτωμένο γαϊδουράκι. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ξεκινήσαμε ἔβαλε στόχο τὸ ζεστὸ ψωμὶ στὸν τορβᾶ μου. Τοῦ τὸ δίνω, τὸ τρώει ὅλο καὶ μένουμε νηστικοὶ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα κ' οἱ δυό. Ὕστερα ἀπὸ κάμποσο διάστημα ἀρνιέται νὰ περπατήσει. Ἀναγκάζομαι νὰ κατεβῶ καὶ νὰ τὸν σέρνω ἀπὸ τὸ σκοινί. Ἔτσι μπαίνω στὴν Τύρνα.

—Πῶς νὰ τὰ βγάλω πέρα; Ἡ ἀγωνία μου μεγαλώνει. Τὸ χωριὸ εἶναι σχεδὸν ὁλότελα καταστρεμμένο. Μὲ δέχονται καμμιὰ τριανταριὰ σπουδαστές, ἀγόρια καὶ κορίτσια. Ἀποφασίζουμε νὰ συγκεντρωθοῦμε τὸ ἀπόγευμα κατὰ τὶς 5. Πάω νὰ ἡσυχάσω. Στὸ μικρὸ δωματιάκι βρίσκω μιὰ πολύτιμη συνεργάτισσα, τὴ Βάγια. Μιλήσαμε λίγο, πλύθηκα, ἔφαγα κ' ἔπεσα νὰ ξεκουραστῶ. Κατὰ τὶς 4½ μ.μ. χτυπάει κάποιος τὴν πόρτα: «Δὲ μπορῶ νὰ ξυπνήσω κανένα, ὅλα τὰ παιδιὰ κοιμοῦνται!» Ἀνασηκώνομαι ζαλισμένη «Βάγια σήκω». Ἡ Βάγια κοιμᾶται μακάρια. Μὰ κ' ἐγὼ μισοζαλισμένη πέφτω στὸ ντιβάνι. Ὁ φούρναρης γνωματεύει «Δὲ θὰ βγάλετε τὴν ὥρα ἀπὸ τὸ στάρι». Τέλος στὶς 6 μ.μ. μαζευόμαστε ὅλοι στὸ χῶρο ποὺ θὰ τὸν εἴχαμε τραπεζαρία. Εἶναι ἡμιϋπόγειο 20Χ8 μ. Μείναμε καναδυὸ ὧρες συζητώντας. Ὅταν βγήκαμε εἴχαμε τὴν ἐντύπωση κι ἡ Βάγια κ' ἐγὼ ὅτι ὅλα θὰ πᾶνε καλά.

Τὰ παιδιὰ στεγάστηκαν στὰ διάφορα σπίτια. Τὸ προσωπικὸ μαζεύτηκε σ' ἕνα μικρὸ ὡραῖο σπίτι, μέσα στὰ ἔλατα, μπροστὰ σ' ἕνα θαυμάσιο φαράγγι. Ὅλοι γύρω μᾶς παραστέκουν. Ὁ «Κίσσαβος», συνταγματάρχης τοῦ ΕΛΑΣ, δάσκαλος τὸ ἐπάγγελμα, ὅλο μὲ παίρνει στὸ τηλέφωνο κι ὅλο ρωτάει γιὰ τὴν ὑγεία μας. Μᾶς στέλνει γιατρό. Ὁ Μπαρμπουνάκης, δάσκαλος κι αὐτός, γίνεται ὁ φύλακας ἄγγελος τοῦ Φροντιστηρίου. Στέλνει κι ὅλο στέλνει ἀπὸ διδακτικὸ ὑλικὸ ὡς τὰ καλύτερα φαγώσιμα. Κι ὅλο μᾶς δίνει συμβουλές. Ὁ Πέτρος Κόκκαλης, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, μᾶς κόβει συσσίτιο ἀξιωματικοῦ καὶ μᾶς φροντίζει. Στέλνουν καὶ περίφημους συνεργάτες. Φτάνει ἡ Ξένη, διπλωματοῦχος τῆς Σορβόννης γιὰ τὸ μάθημα τῆς ψυχολογίας, φτάνει ὁ Ν. Π. ἀρχαιολόγος γιὰ τὴν ἱστορία. Ἔρχονται οἱ καλύτεροι δάσκαλοι τῆς περιφέρειας, ὁ Π., ὁ Μ. κ' ἡ Ἀδαμίδου. Πρὸς τὸ τέλος φτάνει κι ὁ ζωγράφος Κώστας ὁ Θετταλός.

Μὰ τὸ καμάρι τοῦ Φροντιστηρίου εἶναι τὸ ἀνθρώπινο ὑλικό, οἱ σπουδαστὲς κι οἱ σπουδάστριες, στὴν ἀρχὴ 85 καὶ στὸ τέλος 107. Βλέ-

πω γύρω μου τὰ νειᾶτα ποὺ ἔρχονται ἔπειτα ἀπὸ ἐφιαλτικὰ γεγονότα ποὺ γίνηκαν στὴν περιοχή τους, ποὺ ἔχουν καταματωμένα τὰ πόδια καὶ ἀμυχὲς στὰ χέρια καὶ στὸ πρόσωπο, ποὺ κρύφτηκαν σὲ φαράγγια καὶ σὲ χαντάκια στὶς δημοσιές, ποὺ πέρασαν τὴν ἐπικίνδυνη ζώνη ποὺ τὴ θερίζουν οἱ Γερμανοί, ποὺ γλύτωσαν ἀπὸ ἀλλεπάλληλα μπλόκα ὣς νὰ φτάσουν στὴν Τύρνα περπατώντας 10 καὶ 15 μέρες. Βλέπω αὐτὰ τὰ νειᾶτα νὰ μὲ κοιτάζουν μὲ φρέσκια καὶ παληκαρίσια ματιά, γεμᾶτα ἐμπιστοσύνη. Ὅλοι καὶ ὅλες εἶναι τελειόφοιτοι τοῦ Γυμνασίου ἢ σπουδαστὲς τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας, εἶναι προπάντων, κι αὐτὸ τὸ λένε μὲ περηφάνεια, ΕΠΟΝΙΤΕΣ!

Τὸ Φροντιστήριο λειτουργοῦσε στὸ μονοτάξιο Δημοτικὸ Σχολεῖο τῆς Τύρνας. Ὁ ντόπιος δάσκαλος στὴν ἀρχὴ ἦταν δύσπιστος, ἔπειτα γίνηκε φανατικὸς ὀπαδός μας καὶ μᾶς βοήθησε πολὺ ὣς τὸ τέλος.

Τὸ πρόγραμμά μας καταρτίστηκε ἔτσι:

Τὸ πρωῒ ἀπὸ τὶς 7½ — 1 μ.μ. κάναμε τὰ θεωρητικὰ μαθήματα.

Ρ. Ἰμβριώτη: Παιδαγωγικά: Βάσεις γιὰ μιὰ δημοκρατικὴ παιδεία. Ὀργάνωση τῆς Παιδείας. Περισχολικὰ ἱδρύματα. Σχολεῖο Ἀναλφαβήτων - Ἐπιμόρφωση. Ἀγωγὴ τοῦ πολίτη (Σκίτσο μιᾶς δημοκρατικῆς ἀγωγῆς). Ὁ Δάσκαλος. Διοίκηση τῆς Παιδείας.

Ξένη: Ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ καὶ Πειραματικὴ Ψυχολογία. Τέστ, ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμός. Ἀσκήσεις.

Ὁ φιλόλογος Ν. Π.: Ἑλληνικὴ Ἱστορία. Ἱστορία Νέων Χρόνων καὶ κυρίως ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὸ νόημά της.

Γίνονται ὁμιλίες καὶ συζητήσεις μὲ τοὺς ξένους ἐπισκέπτες 12 — 1 μ.μ. κάθε μέρα.

Τὸ ἀπόγευμα 4 μ.μ. — 7 μ.μ. λειτουργοῦσε τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο. Οἱ Δάσκαλοι μοιράστηκαν τὶς τάξεις καὶ ἐφάρμοζαν τὸ «σχολεῖο ἐργασίας». Ἀνάλαβαν καὶ τοὺς ἀναλφάβητους καὶ τὰ νήπια μὲ τὶς ὁδηγίες μας.

Στὶς 7½ μ.μ. Συσσίτιο - Συζητήσεις - Διαλέξεις καὶ Ψυχαγωγία.

Μετὰ τὸ Συσσίτιο ἦταν ἡ ὥρα τῆς ξεκουρασιᾶς καὶ τῆς περισυλλογῆς. Ἀρχίζαμε μὲ κάποιο σκέτς ἢ κάποια τραγούδια. Ἔπειτα διαβάζαμε τὶς ἀνακοινώσεις τῆς Π.Ε.Ε.Α., ἀκούγαμε ἀφηγήσεις ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν στὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα, συχνὰ γινόνταν ὁμιλίες ἀπὸ περαστικούς. Μιλούσαμε οἱ καθηγητές. Ἐγὼ μίλησα γιὰ τὸν Παλαμᾶ, ἡ Ξένη γιὰ τὸν ἐπαγγελματικὸ προσανατολισμό, ὁ Π. «γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Πηλίου», ὁ Κ. Θετταλὸς γιὰ τὴν «Τέχνη», ὁ Σαράτσης ὁ γιατρὸς «γιὰ τὴν ὑγιεινὴ» κλπ.

Γίνεται πραγματικὰ τὰ βράδυα αὐτὰ κάτω ἀπὸ τὶς δυὸ λυχνίες κέντρο ἐκπολιτιστικὸ τὸ Φροντιστήριο. Σιγὰ - σιγὰ προβάλλουν οἱ μορφὲς τῶν χωρικῶν στὰ παράθυρα καὶ στὶς πόρτες. Ἔπειτα ἀρχίζουν νὰ συζητοῦν καὶ στὸ τέλος ὁ γεροντώτερος μᾶς μιλεῖ γιὰ τὰ «λαϊκὰ δικαστήρια». Σ' ἕνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι δικαστής. Τὸ Φροντιστήριο κάνει ἐκδρομὲς καὶ συχνὰ μιλοῦμε, τὸ προσωπικό, πάνω στὰ προβλήματα τοῦ χωριοῦ.

Ἀλλὰ τὸ Φροντιστήριο εἶχε καὶ τὶς ἐπίσημες ὧρες του.

Τὴν πρώτη Κυριακὴ ἀπὸ τὴ λειτουργία του γίνηκαν τὰ ἐγκαίνια. Μαζεύτηκαν ἀπὸ τὰ γύρω χωριὰ κάπου 1.500 ἄτομα, ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, μὲ τὰ φαγιά τους. Πῆρε τὴ μορφὴ πανηγυριοῦ. Μίλησα πρώτη ἐγὼ γιὰ τὸ σκοπὸ τοῦ Φροντιστηρίου καὶ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Δασκάλου. Θυμᾶμαι πὼς κατάληξα περίπου ἔτσι: «Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Δασκάλου εἶναι νὰ φτιάξει ἀνθρώπους, μὰ γιὰ νὰ φτιάξουμε ἀνθρώπους, πρέπει πρῶτα ἐμεῖς νὰ γίνουμε ἄνθρωποι. Δὲ μποροῦμε νὰ μείνουμε ἔξω ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τοῦ λαοῦ, νὰ μὴν κάνουμε δῆθεν πολιτική. Γιατὶ τότε κάνουμε πολιτικὴ ἀντίθετη ἀπὸ τὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ. Ἐμεῖς θὰ φτιάσουμε ἀνθρώπους συνειδητοὺς καὶ ἐλεύθερους. Χρέος μας εἶναι νὰ σταθοῦμε πλάγι στὸ λαό μας καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ τὸν δδηγήσουμε».

Ἔδωκαν τὸν ὅρκο τὰ παιδιὰ κ' ἔπειτα μιλεῖ ὁ καπετάνιος τῆς Ι Μεραρχίας τοῦ ΕΛΑΣ. Γίνηκε πανζουρλισμός. Μιλεῖ γιὰ τὸν ΕΛΑΣ καὶ τοὺς σκοπούς του. «Ἔφτασε, λέει, ἡ ὥρα τῆς ἀπελευθέρωσης. Χαιρετίστε τὶς σημαῖες μας. Ὁ Καταχτητὴς ψυχορραγεῖ. Ἑτοιμαστῆτε γιὰ τὰ νέα σας καθήκοντα. Μὲ σᾶς πρωτοπορία θὰ φτιάξουμε μιὰν εὐτυχέστερη Ἑλλάδα». Τὸ πανηγύρι κράτησε ὣς τὴ νύχτα.

Δεύτερη ἐπίσημη μέρα γιὰ τὸ Φροντιστήριο ἦταν ἡ εἴδηση πὼς θὰ περάσει ὁ δοξασμένος στρατηγὸς Στέφανος Σαράφης. Τὸν δέχτηκε τὸ Φροντιστήριο κι ὁ λαὸς μὲ λουλούδια καὶ τραγούδια «.....Βροντάει ὁ Ὄλυμπος....». Στέκεται συγκινημένος ὁ Στρατηγός. Ἔπειτα ἀκουμπάει τὸ ἕνα του πόδι σὲ μιὰ καρέκλα τοῦ καφενείου καὶ μιλάει. Θυμᾶμαι μόνο τὸ τέλος: «Τιμημένα μου παιδιά! Ὅσοι ἔπεσαν γιὰ τὸ λαό, γιὰ τὴν Πατρίδα, αἰώνια θὰ ζήσουν. Οἱ ἄλλοι ὅσοι μείναμε, ἐμπρὸς γιὰ τὴ λαϊκὴ δημοκρατία, ἐμπρὸς νὰ γίνουμε δημιουργοὶ μιᾶς νέας Ἑλλάδας».

Ἡ τρίτη ἐπίσημη μέρα ἦταν ὅταν ἔφθασε πάνω σὲ μιὰ μοτοσυκλέττα ὁ Κ. Καραγιώργης. Τελείωνε τὸ Φροντιστήριο κ' ἦρθε καὶ παρακολούθησε τὰ τελευταῖα μαθήματα. Μίλησε κάπου 1½ ὥρα: «Εὐχαριστῶ, εἶπε, γιὰ ὅσα τὸ Φροντιστήριό σας πέτυχε. Ὁ Θεσσαλικὸς λαὸς ἐχτίμησε τὴ δουλειά σας. Ἡ Π.Ε.Ε.Α. στέλνει στὸν καθένα σας διορισμὸ στὴν περιοχή σας. Περιμένουμε νὰ βοηθήσετε τὴν ἑνότητα τοῦ λαοῦ, νὰ ἐνισχύσετε τὴν ἀπελευθερωτικὴ δρμή του, νὰ τοῦ σταθεῖτε νὰ ἐξασφαλίσει μιὰν ἐλεύθερη κι ἀνεξάρτητη ζωή. Σταθεῖτε στὸ πλευρό του».

Τελείωσε τὸ Φροντιστήριο. Τὰ τελευταῖα μου λόγια ἦταν: «Σᾶς θαυμάζω, σᾶς καμαρώνω καὶ σᾶς καλοτυχίζω παιδιὰ τῆς Ἑλλάδας. Μὲ σᾶς εἶμαι σίγουρη πὼς θὰ δημιουργήσουμε μιὰν Ἑλλάδα λεύτερη, χαρούμενη, δημοκρατική». Ἦταν στιγμὲς ἀνάτασης καὶ πεποίθησης γιὰ τὴν Νίκη. Τὸ Φροντιστήριο μετὰ δίμηνη λειτουργία διαλύθηκε, ὅμως ὁ σπόρος ποὺ ἔρριξε βλάστησε. Βλέπω πότε - πότε τοὺς παλιοὺς μαθητές, ἄντρες τώρα, γεμάτους προκοπὴ μὰ καὶ προσμονή, πότε ὁ λαὸς θὰ δεῖ τὶς θυσίες του νὰ καταξιώνονται.

Ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν καὶ ὁ ἐθνικὸς ἀγώνας

Τοῦ ΖΗΣΗ ΣΚΑΡΟΥ

Ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, ποὺ ἱδρύθηκε τὸ 1934, μὲ πρῶτο Πρόεδρό της τὸ Γρηγόριο Ξενόπουλο καὶ σκοπὸ τὴν προκοπὴ τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, τὴν ἀναγνώριση τῶν νομίμων δικαιωμάτων τῶν λογοτεχνῶν καὶ τὴν καθιέρωση τῆς κοινωνικῆς κ' ἐθνικῆς ἀποστολῆς τους, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ μείνει ἀδιάφορη στὶς κρίσιμες στιγμὲς ποὺ πέρασε ἡ χώρα μας κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φασιστικῆς κατοχῆς.

Ἀμέσως μετὰ τὴ δολοφονικὴ ἐπίθεση τοῦ Μουσολίνι, συνῆλθε στὶς 30)10)40 τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο καὶ ὕστερα ἀπὸ εἰσήγηση τοῦ τότε προέδρου της Μιχ. Ἀργυρόπουλου, πῆρε ἀπόφαση νὰ γίνει διαμαρτυρία καὶ ἔκκληση στοὺς ἀνθρώπους τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Τεχνῶν, νὰ δοθεῖ ἀπ' τὸ ὑπόλοιπο τῶν 20.000 δρχ. ποὺ εἶχε νὰ λαβαίνει ἡ Ἑταιρία ἀπὸ τὸ Δῆμο ποσὸ 10.000 δρχ. γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς πατρίδας, νὰ γίνει γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ συμβολικὴ προσφορὰ τῶν μελῶν της καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν ὅσα περισσότερα βιβλία μποροῦσε νὰ δώσει ὁ καθένας, γιὰ νὰ σταλοῦν στὸ μέτωπο ἢ τὰ νοσοκομεῖα «γιὰ τὴν ἀναψυχὴ τῶν ἀδελφῶν μας ἀγωνιστῶν».

Λίγες μέρες ὀργότερα ὀργανώθηκε φιλολογικὸ μνημόσυνο γιὰ τὸ Λορέντζο Μαβίλη, στὴν ἐπέτειο τοῦ θανάτου του (29-11-40) ὅπου ἐκφωνήθηκαν πατριωτικοὶ λόγοι κι ἀπαγγέλθηκαν ποιήματα. Τὸ μνημόσυνο αὐτὸ ἔγινε ἀπαρχὴ μιᾶς σειρᾶς ἄλλων διαλέξεων μὲ πατριωτικὸ περιεχόμενο κάτω ἀπ' τὸ γενικὸ τίτλο «Ἐθνικὲς ὁμιλίες τῆς Ἑταιρίας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν».

Βέβαια, οἱ τέτοιου εἴδους ἐκδηλώσεις, ἀκολουθώντας τὶς τύχες τοῦ Ἔθνους, δὲ μποροῦσαν νὰ συνεχιστοῦν γιὰ πολὺ μὲ τὸν ἴδιο χαρακτήρα. Δέκα περίπου μέρες μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀθήνας ἀπ' τὶς μηχανοκίνητες φάλαγγες τοῦ Χίτλερ ὁ τότε ὑπ)της τῆς Γεν. Ἀσφαλείας Παξινὸς κάλεσε στὸ γραφεῖο του μερικοὺς γνωστοὺς λογοτέχνες μὲ τὸ Γενικὸ Γραμματέα τῆς Ἑταιρίας Ἄγι Θέρο καὶ δείχνοντάς τους τὸ φάκελλο, μὲ τὶς ὁμιλίες στὸ μνημόσυνο τοῦ Μαβίλη, τοὺς «σύστησε ἀπειλητικὰ» νὰ μὴν ξαναγράψουν κατὰ τοῦ φασισμοῦ. Ἀλλ' ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, τόσο ἐπίσημα, σὰν ἀναγνωρισμένο σωματεῖο, ὅσο καὶ ἀνεπίσημα μὲ τὰ μέλη της, οὔτε στιγμὴ δὲν ἔπαψε τὶς ἐνέργειές της γιὰ τὴν τόνωση τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ καὶ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του.

Τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1942 συλλαμβάνονται ἀπ' τὶς ἀρχὲς κατοχῆς δυὸ μέλη της, οἱ Κύπριοι λογοτέχνες Μελῆς Νικολαΐδης καὶ Λ. Παυλίδης καὶ στέλνονται μαζὶ μὲ ἄλλους Κυπρίους ἐξορία. Ἡ Ἑταιρία ἔκανε διαβήματα διαμαρτυρίας γιὰ τὴ σύλληψή τους κι ἀπευθύνθηκε στὸν Ἑλληνικὸ καὶ Διεθνῆ Ἐρυθρὸ Σταυρό, ζητώντας τὴν ἐπέμβασή τους γιὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴ μεταχείριση τῶν ἐκτοπισμένων. Παράλληλα, στὶς μαῦρες μέρες τῆς πείνας ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν πέτυχε μὲ ἐνέργειές της τὴν ὀργάνωση συσσιτίου γιὰ τὰ μέλη της καὶ τὴν οἰκονομική τους ἐνίσχυση ἀπὸ εἰσφορὲς τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας καὶ ἰδιωτῶν, ὅπως τῆς Κας Παπαστράτου καὶ τῶν ἀδελφῶν Νομικοῦ, παίρνοντας μέρος μὲ τέσσερα μέλη της, τὸ Μᾶρκο Αὐγέρη, τὸν Κώστα Βάρναλη, τὸ Γ. Θεοτοκᾶ καὶ τὸν Κ. Οὐράνη, στὴν Ἐπιτροπὴ ποὺ εἶχε συσταθεῖ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό.

Ὅταν σὲ λίγο τὰ βουνὰ τῆς Ἑλλάδας γέμισαν πατριῶτες κι ἀπὸ κάθε γωνιὰ τῆς Ἀθήνας ἀναπετάριζε ἀπ' τὴ μιὰν ὥρα ὡς τὴν ἄλλη ἡ σημαία τῆς Λευτεριᾶς, σέρνοντας πίσω της ὁλόκληρους ποταμοὺς τὸν ἀγωνιζόμενο λαό, πάλι ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν δὲν παράλειψε νὰ δώσει τὸ παρών. Λογοτέχνες, μέλη τῆς Ἑταιρίας, ἀψηφώντας κάθε κίνδυνο, βρίσκονταν στὶς πρῶτες γραμμὲς τῶν διαδηλώσεων, βγάζοντας λόγους κι ἀπαγγέλλοντας ποιήματα, ἔγραφαν στὸν παράνομο Τύπο ἢ τύπωναν οἱ ἴδιοι μανιφέστα καὶ προκηρύξεις ποὺ τὰ τοιχοκολλοῦσαν τὶς νύχτες ἢ τὰ κυκλοφοροῦσαν παράνομα.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943 ἡ Ἑλλάδα ἀπειλοῦνταν νὰ διαμελιστεῖ ἀπ' τοὺς ἐπιδρομεῖς κ' ἕνα σημαντικὸ κομμάτι της νὰ δοθεῖ λεία στοὺς Βουλγάρους φασίστες. Ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν κινητοποίησε τὰ μέλη της νὰ πάρουν μέρος στὶς διαδηλώσεις ποὺ εἶχαν γίνει τότε καὶ τὸ Δ.Σ. μὲ Πρόεδρο

τὸν Ἄγγελο Σικελιανό, ἔκανε σχετικὲς παραστάσεις στὸν Ἀρχιεπίσκοπο καὶ τὸν πρωθυπουργὸ Ράλλη, ἀφήνοντας στὸν τελευταῖο καὶ μακροσκελέστατο ὑπόμνημα, μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ ζητοῦσε νὰ παραιτηθεῖ.

Πρωτύτερα εἶχε σταλεῖ σὲ μερικοὺς λογοτέχνες καὶ φίλους τῶν Γραμμάτων ἡ παρακάτω ἐγκύκλιος ἀπ' τὸν Πρόεδρο τῆς Ἑταιρίας Ἄγγελο Σικελιανό, ποὺ τοὺς καλοῦσε σὲ σύσκεψη, μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ νὰ συζητηθεῖ τὸ ὅλο πρόβλημα τῆς ἀντίστασης τῶν λογοτεχνῶν κατὰ τοῦ καταχτητῆ καὶ νὰ καταστρωθεῖ ἐνιαῖο πρόγραμμα δράσης:

«Ἀξιότιμε Κύριε,

Ἡ ἀπὸ μέρους μου πρόσφατη ἀνάληψη τῆς Προεδρίας τῆς Ἑταιρίας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν ἔγινε δεχτή, ὄχι ἁπλά, γιατὶ μοῦ προσεφέρθη τόσο αὐθόρμητα καὶ ὁμόθυμα ἀπ' τοὺς συναδέλφους μου, ἀλλὰ προπάντων γιατί, κατὰ τὶς κρίσιμες αὐτὲς ὧρες, ἀποτελοῦσε γιὰ ἕναν ὑπεύθυνο πνευματικὸ ἄνθρωπο κεντρικὸ καὶ βαρὺ χρέος ἀπέναντι ὅλου τοῦ τόπου.

Ἡ συγκρότηση ἑνὸς ἠθικὰ καὶ ψυχικὰ ἑνιαίου πυρήνα ἀπὸ ὅλες τὶς πνευματικὲς δυνάμεις μας, ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς σήμερα τὸ κύριο σημεῖο, ἀπάνω στὸ ὁποῖο, ἔπειτα ἀπὸ τὶς τραχύτατες ἱστορικὲς δοκιμασίες μας, θὰ μπορεῖ νὰ στηριχτεῖ ἡ αὐριανὴ οὐσιαστικὴ ἀναγέννηση τοῦ Λαοῦ μας.

Στὴν ἀκράδαντην αὐτὴ πίστη μου, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ λησμονήσω, οὔτε πρὸς στιγμή, τὴν πολύτιμη ὕπαρξη ὅλων ἐκείνων τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ἀποτελοῦν τὰ ὑψηλὰ καὶ εὐαίσθητα ὄργανα τῆς συνειδητοποιήσεως τῶν δημιουργικῶν αἰτημάτων τῶν πνευματικῶν στελεχῶν τοῦ τόπου καὶ τῆς γενικώτερης ἐθνικῆς των καὶ κοινωνικῆς ἐφαρμογῆς.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο καὶ σὲ συνεννόηση μὲ τοὺς κυριώτερους ἀπὸ τοὺς συναδέλφους μου, ἔκρινα ἐπιβαλλόμενο ν' ἀπευθυνθῶ στὰ περισσότερο βαρύνοντα πρόσωπά μας, στὰ ὁποῖα συγκαταλέγεσθε, καὶ μαζὶ μὲ τὰ ὁποῖα ἔχω τὴν τιμὴ νὰ σᾶς καλέσω τὴν ἐρχόμενη Δευτέρα, 23 Ἰουλίου, 6 μ.μ. στὸ σπίτι τῆς κυρίας Μαρίκας Κοτοπούλη (ὁδὸς Ἡρακλείτου 9), μὲ σκοπὸ νὰ προβοῦμε σὲ κοινὴ σύσκεψη γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ περιφρουρήσουμε μεθοδικώτερα τὴν ἀποστολὴ καὶ τὸ ἔργο τῶν σημερινῶν πνευματικῶν μας ἐργατῶν, ὥστε σύντομα νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἐσωτερικὴ ἐκείνη συνοχή, ἀπάνω στὴν ὁποία θὰ βασίσουμε τὸ αὐριανὸ δημιουργικὸ οἰκοδόμημα τῆς Πατρίδας μας

Ἀθήνα, 15 Ἰουλίου 1943

Μὲ ἔξοχη τιμὴ

ΑΓΓ. ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ

Πρόεδρος Ἑταιρίας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν»

Ἡ ἐγκύκλιος ἔχει γραφεῖ μὲ τὸ χέρι τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ κι ὅπως καταλαβαίνει ὁ ἀναγνώστης, εἶναι συνταγμένη μὲ μεγάλη προσοχὴ κι ἀρκετὰ καμουφλαρισμένη, γιατὶ δὲν ἦταν δύσκολο νὰ παραπέσει. Ὡστόσο ἀποτελεῖ σπουδαῖο ντοκουμέντο ὄχι μόνο τῆς δράσης τῆς Ἑταιρίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποφασιστικῆς καὶ θαρραλέας θέσης ποὺ πῆρε ὁ Σικελιανὸς κατὰ τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς.

Ἡ σύσκεψη ἔγινε στὴν ταράτσα τοῦ σπιτιοῦ τῆς Μαρίκας Κοτοπούλη μὲ τὸ πρόσχημα «φιλικῆς μαστίχας».

Στὶς 31 Αὐγούστου 1943 ἡ Ἑταιρία ἀποφασίζει νὰ πάρει ἐνεργὸ μέρος στὴν κίνηση γιὰ τὴν ἀποφυλάκιση 50 τροχιοδρομικῶν ποὺ εἶχαν κρατηθεῖ ἀπ' τοὺς ναζῆδες σὰν ὅμηροι καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα ζητήματα συνεργάζεται μὲ τὶς ὀργανώσεις τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, ποὺ ἀντιπρόσωποί τους ἐπισκέφτονταν τὸ Σικελιανὸ στὸ σπίτι του.

Σημαντικὴ βοήθεια ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν πρόσφερε ἐπίσης στοὺς διωκόμενους Ἑβραίους φυγαδεύοντάς τους ἢ ἐφοδιάζοντάς τους μὲ πλαστὲς ταυτότητες, σὲ συνεργασία μὲ γνωστοὺς σὲ μέλη της ἀστυνομικούς. Στὸν ἀπολογισμὸ ποὺ ἔκανε τὸ Δ.Σ. στὴ Γενικὴ Συνέλευση τῆς 5)11)44 ἀναφέρεται: «Σὲ διάφορα σπίτια καὶ γραφεῖα, ὡρισμένοι πρόεδροι καὶ ἐκπρόσωποι ὀργανώσεων, μὲ σύμπραξη 2 ἢ 3 ἀστυνόμων, ἔγραφαν καὶ σφράγιζαν πλαστὲς ταυτότητες γιὰ τοὺς ἄτυχους Ἰουδαίους. Ἄλλους τοποθετήσαμε μὲ τὶς νέες ταυτότητες σὲ θέσεις διάφορες καὶ ἄλλους φυγαδεύσαμε».

Μὴ ξεχνώντας τὸ χρέος της ἡ Ἑταιρία πρὸς κάθε διωκόμενο πατριώτη καὶ ἰδιαίτερα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῶν Γραμμάτων, ποὺ εἶχαν κλειστεῖ σὲ στρατόπεδα συγκέντρωσης, κάνει ὅ,τι μπορεῖ γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ ἐνίσχυση τῶν οἰκογενειῶν τους καὶ στέλνει ἐκκλήσεις καὶ ἔγγραφα σὲ διάφορες ἀρχὲς γιὰ τὴν ἀποφυλάκιση τῶν κρατουμένων, ὅπως τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Γρ. Κασιμάτη, τοῦ Ἠλία Βενέζη κ.ἄ.

Νὰ τί ἔγραφε τότε ὁ Βενέζης σὲ γράμμα του πρὸς τὴν Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν.

«Ἀγαπητέ μου Πρόεδρε καὶ μεγάλε μου φίλε,
Ἀγαπητοί μου συνάδελφοι,

Μόλις ἀπελευθερώθηκα ἔμαθα μὲ πόσο βαθὺ αἴσθημα ἑλληνικῆς, συναδελφικῆς καὶ ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης μὲ νοιαστήκατε, μὲ φροντίσατε καὶ κάματε ὅ,τι μπορούσατε γιὰ μένα, σὲ κρίσιμες ὧρες τῆς ζωῆς μου.

Σᾶς εὐγνωμονῶ. Ἕναν - ἕναν χωριστά, κι ὅλους μαζί. Μὲ δένει πιὰ μαζί σας, γιὰ ὅλη μου τὴ Ζωή, ἕνα μεγάλο χρέος.

1 Δεκεμβρίου 1943

Δικός σας

Ἠλ. Βενέζης»

Ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν περήφανη γιατὶ ποτὲ δὲν ξέχασε οὔτε ξεχνᾶ ἕνα τέτοιο χρέος συνέχισε καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ συνεχίζει τὶς προσπάθειές της γιὰ τὴν ἀποκατάσταση καὶ διαφύλαξη τῶν πιὸ γνήσιων καὶ προοδευτικῶν παραδόσεων τῆς χώρας μας, ἔχοντας πάντα μπροστά της τὸ χρέος της αὐτὸ πρὸς συνανθρώπους, ὅπως καὶ πρὸς τὴν ἴδια Ἐθνικὴ Ἀντίσταση, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἱερώτερη παρακαταθήκη τοῦ Ἔθνους.

Οἱ "Πρωτοπόροι,,

Αὔγουστος — Δεκέμβριος 1944

●

Τὸ ὄργανο τῶν Λογοτεχνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου

Τοῦ ΤΑΣΟΥ ΒΟΥΡΝΑ

Οἱ «Πρωτοπόροι», τὸ μηνιάτικο παράνομο φιλολογικὸ περιοδικὸ τῶν ὀργανωμένων Ἑλλήνων λογοτεχνῶν τῆς Ἀντίστασης, πρωτοβγῆκε τὸν Αὔγουστο τοῦ 1943. Σὰν πνευματικὸ ὄργανο εἶχε παράδοση στὴν Ἑλλάδα, γιατὶ ἀπὸ τὸ 1928 ὡς τὸ 1936 κυκλοφοροῦσε νόμιμα στὴν Ἀθήνα μέσα στοὺς πρωτοποριακοὺς κύκλους, ἐκφράζοντας τὶς καλλιτεχνικὲς ἀπόψεις τῆς Ἀριστερᾶς. Τὸ τελευταῖο νόμιμο φύλλο τῶν «Πρωτοπόρων» βγῆκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1936. Ἀπὸ τὸν Αὔγουστο τοῦ ἴδιου χρόνου ἡ δικτατορία Μεταξᾶ τοὺς ἔκλεισε. Καὶ βγῆκε καὶ πάλι σὰν ὄργανο τῆς πνευματικῆς ἀντίστασης τὸν Αὔγουστο τοῦ 1943.

Ἡ ἔκδοσή του ἦταν ἤδη ἕνα πνευματικὸ αἴτημα ἐκείνη τὴν ἐποχή, δεδομένου ὅτι τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν Ἑλλήνων λογοτεχνῶν εἶχε προσχωρήσει στὸ Ἐθνικὸ Ἀπελευθερωτικὸ Μέτωπο. Ὑπῆρχε, λοιπόν, ἡ ἀνάγκη ἑνὸς παράνομου πνευματικοῦ βήματος ἀπὸ τὸ ὁποῖο νὰ δίνουν τὸ παρὼν στὴν Ἀντίσταση οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς.

Οἱ βαρειὲς συνθῆκες τῆς παρανομίας δὲν ἐπέτρεπαν ἐκδοτικὲς πολυτέλειες. Οἱ «Πρωτοπόροι» βγῆκαν σὲ μυστικὸ τυπογραφεῖο καὶ σὲ σχῆμα 32ο τοῦ 70Χ100 μὲ 16 συνολικὰ σελίδες. Τὸ πρῶτο φύλλο του ἔχει κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο τὴν ἔνδειξη «μηνιάτικο φύλλο τέχνης καὶ διανόησης». «Περίοδος νέα. Τιμὴ δρχ. 300. Ἀριθ. φύλλου 1» καὶ ἐπάνω δεξιὰ «Ἀθήνα, Αὔγουστος (1943)».

Εἶναι πάρα πολὺ δύσκολο νὰ ἀποκρυπτογραφήσει κανεὶς τὰ ψευδώνυμα τῶν συνεργατῶν του σήμερα, γιατὶ οἱ κατοπινὲς μεταπελευθερωτικὲς ἀνωμαλίες δὲν ἐπέτρεψαν νὰ γραφτεῖ τίποτα γιὰ τὸ ἀπαρὰτ τῶν συνεργατῶν του. Τὴν συντακτικὴ ἐπιτροπὴ ἀποτελοῦσαν ὁ Μᾶρκος Αὐγέρης, ὁ Νῖκος Καρβούνης, ἡ Μέλπω Ἀξιώτη καὶ γραμματέας της ἦταν ὁ Γιώργης Λαμπρινός. Οἱ συνθῆκες τῆς δουλειᾶς ἦταν ἀπόλυτα παράνομες.

Τὸ πρῶτο φύλλο

Τὸ πρῶτο τεῦχος περιέχει προγραμματικὸ ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο «Οἱ Πρωτοπόροι στὸν ἀγώνα», ὅπου ἀναλύονται τὰ ἰδανικὰ τῶν λογοτεχνῶν τῆς Ἀντίστασης καὶ προγραμματίζεται τὸ καθῆκον τῆς Τέχνης στὶς ἐπικὲς στιγμὲς ποὺ περνοῦσε ἡ Ἑλλάδα.

«Καθῆκον τῆς Τέχνης — τονίζεται — εἶναι νὰ ριχτοῦν οἱ ἱεροφάντες της στὸν ἀγώνα μὲ πάθος ἄδολο, μὲ πίστη καὶ ἀγάπη φλογερὴ πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ λαό της. Μπροστὰ στὰ μάτια μας δημιουργεῖ τὴ ζωή του, τὴ ζωή μας, ζυμώνει μὲ τὸ αἷμα του τὴ λευτεριὰ καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς Ἑλλάδας. Ἂς πάρουμε μέρος στὸν ἀγώνα του γιὰ τὴν ἐθνικὴ λευτεριά, γιὰ τὴ λαοκρατία. Εἶναι τὸ γόνιμο ἔδαφος ὅπου θὰ βλαστήσει καὶ θὰ λουλουδίσει ἡ Τέχνη καὶ ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμός».

Οἱ πληροφορίες μου καθὼς καὶ τὸ ὕφος συγκλίνουν νὰ πιστέψω ὅτι τὸ ἄρθρο ἔχει γραφτεῖ ἀπὸ τὸ μακαρίτη Νῖκο Καρβούνη. Στὸ πρῶτο τεῦχος ἐπίσης δημοσιεύεται μελέτημα ἐνυπόγραφο τοῦ Γ. Λαμπρινοῦ (ποὺ ἦταν ἤδη παράνομος καὶ ἐπομένως δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ καμουφλαριστεῖ μὲ ψευδώνυμο) μὲ τὸν τίτλο «Τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσας» ὅπου γίνεται ἀπόπειρα τοποθέτησης τοῦ δημοτικιστικοῦ κινήματος σὲ κοινωνικὲς βάσεις.

Ὁ Μᾶρκος Αὐγέρης μὲ τὸ ψευδώνυμο Μ. Στεφανίδης δημοσιεύει μελέτημα μὲ τὸν τίτλο «Νεοελληνικὴ Ἀναγέννηση καὶ Τέχνη», ὅπου ἀναλύει τὴν προσφορὰ τῆς κοινωνικῆς Τέχνης σὲ ἐποχὲς πάλης τῶν μαζῶν. Στὸ ἴδιο φύλλο δημοσιεύονται τρία ἐπίκαιρα διηγήματα: «Ἡ Κηδεία» τοῦ Α. Πυργωτοῦ(;), «Προχωρεῖτε!» τοῦ Κ. Γιούχτα(;) καὶ τὸ «Τραγικὸ παράθυρο» μὲ ὑπογραφὴ τρεῖς ἀστερίσκους.

Ἡ ποίηση ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸ ἐπιτάφιο ποίημα τοῦ Σωτήρη Σκίπη «Στὸ θάνατο τοῦ Παλαμᾶ», χωρὶς ὑπογραφή, βέβαια, καὶ ἀπὸ τὸ ἐπίσης ἀνώνυμα δημοσιευμένο ποίημα τῆς Μέλπως Ἀξιώτη μὲ τὸν τίτλο «Σεβαστούπολη». Ὑπάρχει ἀκόμα χρονογράφημα, θεατρικὴ ἀνασκόπηση τοῦ 1942 - 1943 καὶ δυὸ ἐπίκαιρα, τότε, πνευματικὰ σχόλια γιὰ δρισμένες διασπαστικὲς συνδικαλιστικὲς κινήσεις στὸ λογοτεχνικὸ τομέα, ὅπως καὶ γιὰ κείνους ποὺ ξέχασαν τὸ πατριωτικὸ χρέος καὶ δίναν συνεργασία στὸ ἑλληνόφωνο ἰταλικὸ περιοδικὸ «Κουαδρίβιο».

Τὸ δεύτερο φύλλο

Τὸ δεύτερο φύλλο τῶν παράνομων «Πρωτοπόρων» βγῆκε τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1943, πάντα στὸ ἴδιο σχῆμα καὶ ἀριθμὸ σελίδων. Δημοσιεύεται πρωτοσέλιδο μεγάλο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν «Πέμπτο Λόγο» τῆς «Φλογέρας τοῦ Βασιλιᾶ» τοῦ Παλαμᾶ, ὅπου ὑμνοῦνται τὰ ἑλληνικὰ βουνὰ σὰν καταφύγια λευτεριᾶς τῶν σκλάβων καὶ ὁρμητήρια ἔνοπλων ἐθνικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀγώνων. Ἀκολουθεῖ μελέτημα τοῦ Μάρκου Αὐγέρη (ψευδώνυμο: Μ. Στεφανίδης) μὲ τίτλο «Ἡ Τέχνη γιὰ τὴ Ζωή», ὅπου ἐξαίρεται ὁ ρόλος τῆς φρονηματιστικῆς Τέχνης σὲ ἐποχὲς κοινωνικῶν καὶ ἐθνικῶν ἐξορμήσεων.

Μὲ τὸ ψευδώνυμο Β. Ρήγας, ὁ Βασίλης Ρώτας δημοσιεύει ἀντιστασιακὸ διήγημα μὲ τὸν τίτλο «Τὸ γράμμα τοῦ πνιγμένου». Ἐπίσης δημοσιεύονται τρία ποιήματα, κριτικὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Βενέζη «Γαλήνη» καθὼς καὶ ἐπίκριση γιὰ τὴν πεζογραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Μ. Καραγάτση, ποὺ χαρακτηρίζεται ὅτι θη-
τεύει σὲ ἕνα ἀδιέξοδο, μακρυὰ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ λαοῦ στὶς κρίσιμες ἐκεῖνε-
στιγμές. Ἡ ἐπίκριση εἶναι ἀνώνυμη, ἀλλὰ ἔ-
λες οἱ πληροφορίες συγκλίνουν ὅτι γράφτηκε
ἀπὸ τὸν Γιώργη Λαμπρινό.

Στὸ ἴδιο τεῦχος δημοσιεύεται θεατρικὴ ἀνα-
σκόπηση τοῦ μῆνα, καθὼς καὶ σατιρικὸς «δρα-
ματικὸς μονόλογος» μὲ τὸν τίτλο «Ἀνθρωπό-
πουλος», ποὺ σατιρίζει τοὺς ἀτομιστές, ἀπό-
τες σὲ ἐποχὲς ὁμαδικῶν ἀγώνων γιὰ ὑψηλὰ
ἰδανικά. Ἡ ὑπογραφὴ Ρήγας κρύβει τὸ Βα-
σίλη Ρώτα. Στὴ στήλη τῶν σχολίων ἐπικρί-
νονται μερικὲς διασπαστικὲς ἐνέργειες στὸ συν-
δικαλιστικὸ τομέα τῶν λογοτεχνῶν, ἡ Σύγκλη-
τος τοῦ Πανεπιστημίου, ποὺ ἀπαγόρευσε στοὺς
φοιτητὲς νὰ γράφουν δημοτική, ζητεῖται ἡ οἰ-
κονομικὴ ἐνίσχυση τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπω
ἀπὸ τὸ κράτος καὶ, τέλος, καλοῦνται οἱ Ἕλ-
ληνες λογοτέχνες νὰ πλουτίσουν μὲ τὴ συνερ
γασία τους τοὺς παράνομους «Πρωτοπόρους».

Τὸ τρίτο φύλλο

Τὸ τρίτο τεῦχος, ποὺ κυκλοφόρησε τὸν Ὀ
κτώβρη τοῦ 1943, ἔχει πρωτοσέλιδο ἕνα σχ
μαντικὸ ἄρθρο τοῦ Καρβούνη μὲ τίτλο: «Ἀλ
λους τόνους, ὦ φίλοι!», μὲ τὸ ὁποῖο καλοῦντα
οἱ πνευματικοὶ ἀνθρωποι νὰ ἐξαρθοῦν στὸ ὕφο
τῆς ἀγωνιστικῆς διαθέσεως τοῦ λαοῦ καὶ ν
δώσουν ἔργα ἀντάξια τῆς ἐποχῆς.

Ἀκολουθεῖ μεγάλο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ γνω
στὴ μελέτη τοῦ Ζαχαριάδη «Ὁ ἀληθινὸς Πα
λαμᾶς», μακρόστιχο σατιρικὸ ποίημα τοῦ Μάρ
κου Αὐγέρη μὲ τὸν τίτλο: «Πατριωτικὴ προ
φώνηση», διήγημα μὲ τὸν τίτλο: «22 Ἰουλίου
1943» μὲ τὴν ὑπογραφὴ Μ. Ἀλκαῖος μ
θέμα τὸ θάνατο κάτω ἀπὸ τὶς ἐρπίστριες τῶ
γερμανικῶν τάνκς τῆς Ἐπονίτισσας Σταθοπού
λου στὸ συλλαλητήριο ἐκείνης τῆς ἡμέρας, ἄρ
θρο τοῦ Μ. Αὐγέρη (Μ. Στεφανίδη) μὲ θέμ
«Προπαγάνδα καὶ Τέχνη», ἐπίκριση τοῦ Γ
Λαμπρινοῦ γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Γ. Θεοτοκᾶ «Δι
μόνιο», θεατρικὴ καὶ κινηματογραφικὴ ἀνα
σκόπηση τοῦ μῆνα καὶ ὄριμὸ σχόλιο γιὰ τ
ἐπιδρομὴ τῶν Γερμανῶν καὶ τῆς Ἀσφάλει
στὸ Πανεπιστήμιο στὶς 27 Σεπτέμβρη 19
ὁπότε σκοτώθηκαν καὶ τραυματίστηκαν φοιτητέ

Τὸ τέταρτο φύλλο
Ἀπάντηση τοῦ Μ. Καραγάτση

Στὸ τέταρτο τεῦχος τοῦ Νοέμβρη 1943 δη
μοσιεύεται πρωτοσέλιδο ποίημα τοῦ «Αἰολικο
(=Ἀσημάκη Πανσέληνου) μὲ τίτλο «Στάλ
γκραντ», ἀφιερωμένο στὴν μεγάλη νίκη τοῦ Σο
βιετικοῦ στρατοῦ, ποὺ ἄλλαξε τὸ ροῦ τοῦ πολέ
μου. Ἀκολουθεῖ ἡ συνέχεια τοῦ «Παλαμᾶ» τ
Ζαχαριάδη. Δημοσιεύονται δυὸ ποιήματα μὲ τ
ὑπογραφὴ «Ἄγγελος Κουνε
τῆς», διήγημα «Ὁ γιὸς τοῦ ἀγωνιστῆ» μ
τὴν ὑπογραφὴ Κ. Γιούχτας, χρονο
τῆς λογοτεχνίας μὲ τὸν τίτλο «χτὲς κι αὔρι
τοῦ Ν. Καρβούνη μὲ τὴν ὑπογραφὴ Ν. Σγου
ρός, θεατρικὴ ἀνασκόπηση, σχόλια κλπ.

Τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον τοῦ τεύχους εἶναι ἡ

πάντηση τοῦ Μ. Καραγάτση στὶς ἐπικρίσεις τοῦ Γ. Λαμπρινοῦ, ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ τεῦχος Σεπτέμβρη. Ὁ Καραγάτσης, μὲ τὸ ψευδώνυμο Χρῆστος Νεζερίτης, ποὺ τὸ χρησιμοποίησε ἀργότερα σὰν ὄνομα ἥρωά του σὲ πολλὰ βιβλία του, ὑπεραμύνεται τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτῆρα τοῦ ἔργου του. Προαναγγέλλοντας τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀτύπωτου, τότε, βιβλίου του «Ὁ Κοτζάμπασης τοῦ Καστρόπυργου» γράφει στὴν ἀπάντησή του:

«Φέρνω στὴ δημοσιότητα ἕνα γεγονός: ὅτι στὸ ἔργο αὐτὸ ἔχουν «θέση» 100% τὰ μεγάλα κοινωνικὰ κυρίως καὶ πολιτικὰ προβλήματα ποὺ ἀνατάραξαν τὸν ἑλληνικὸ λαὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐπανάστασης.... Ὁ Καραγάτσης παίρνει στὸν «Κοτζάμπαση» καὶ θέση ὑποκειμενικὴ ποὺ κατὰ προέκταση εἶναι ἡ θέση τοῦ συγγραφέα μπροστὰ στὰ σύγχρονα ἑλληνικὰ καὶ παγκόσμια προβλήματα».

Τὸ πέμπτο καὶ τελευταῖο φύλλο.

Τὸ πέμπτο καὶ τελευταῖο φύλλο τῶν «Πρωτοπόρων» κυκλοφόρησε τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1943, μὲ κύριο ἄρθρο τοῦ Καρβούνη καὶ τίτλο «Ἔργα πίστεως». Ἀκολουθεῖ ἡ τρίτη συνέχεια τοῦ Ζαχαριάδη καὶ ἀπόψεις τοῦ Γ. Λαμπρινοῦ γιὰ τὸ Δημοτικὸ Τραγούδι, ποὺ τὸ 1946 διατυπώθηκαν πλατειὰ στὴ γνωστὴ μελέτη του. Ἀκολουθεῖ ἱστορικὸ σημείωμα ἐπίκαιρο μὲ τὸν τίτλο «Ὁ Ρήγας κ' ἐμεῖς» τοῦ Β., δριμύτατη ἀνώνυμη κριτικὴ τοῦ κύκλου τῆς «Νέας Ἑστίας» μὲ τὸν τίτλο «Πνευματικὴ Νεφελοκοκκυγία» γραμμένη, ὅπως ἐξακρίβωσα, ἀπὸ τὸ Γ. Λαμπρινό, θεατρικὴ κριτικὴ γιὰ τὸ «Παράξενο Ἰντερμέτζο» τοῦ Ὁ Νήλ, ποὺ ἀνέβασε τότε γιὰ πρώτη φορὰ ἡ Κατερίνα, σχόλια γιὰ τὴν βεβήλωση τῆς φουστανέλλας ἀπὸ τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας, γιὰ τὴν τρομοκρατία καὶ τὶς ἐκτελέσεις. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ φύλλο δημοσιεύεται καὶ μιὰ ὁλόκληρη σελίδα κριτικῆς συνεργασίας ἀναγνωστῶν.

Τὸ πέμπτο ἦταν καὶ τὸ τελευταῖο φύλλο τῶν «Πρωτοπόρων». Φαίνεται πὼς λόγοι ὀργανωτικοί, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ πλάταιμα τοῦ ΕΑΜ καὶ συνεπῶς τὴν ἀνάγκη χρησιμοποίησης τῶν παράνομων τυπογραφείων γιὰ ἄλλου εἴδους ἐκδοτικὴ διαφωτιστικὴ δουλειά, ἢ μετάβαση τοῦ Καρβούνη στὸ βουνό, ἢ κι ἀκόμα κανένα «χτύπημα» στὸν ἐκδοτικὸ μηχανισμό, τὸ κλείσιμο τοῦ Λαμπρινοῦ στὸ Χαϊδάρι, ἔρριξαν πίσω τοὺς «Πρωτοπόρους» μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σταματήσουν τὴν ἔκδοσή τους. Ἀπὸ τὴν παλιὰ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ δυὸ πέθαναν (Καρβούνης, Λαμπρινός), ἡ Μέλπω Ἀξιώτη εἶναι πολιτικὸς πρόσφυγας κι ὁ Μᾶρκος Αὐγέρης, ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, φυσικὸ εἶναι νὰ μὴν κρατᾶ στὴ μνήμη του λεπτομέρειες. Ὡστόσο μέσα στὸ πεντάμηνο τῆς κυκλοφορίας τους (ποὺ πρέπει νᾶταν μεγάλη, ἂν κρίνω ὅτι ἔφθανε ὡς τὶς δημοσιοϋπαλληλικὲς ὀργανώσεις τῆς Ἀντίστασης τότε καὶ κυκλοφοροῦσε πλατειὰ) δημιούργησε μιὰ ἀξιόλογη πνευματικὴ ζύμωση καὶ ἔδωσε τὸ «παρὼν» τῶν λογοτεχνῶν μας στὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγώνα. Ἐλπίζω ὅτι τὴν ἀνεπαρκῆ τούτη παρουσίαση τῶν «Πρωτοπόρων» θὰ μπορέσει κάποτε νὰ συμπληρώσει ἡ Μέλπω Ἀξιώτη, ποὺ ἔζησε ἀπὸ κοντὰ τὰ πράγματα.

ΑΘΗΝΑ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ

ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ

ΜΗΝΙΑΤΙΚΟ ΦΥΛΛΟ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΗΣΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΕΑ || ΤΙΜΗ ΔΡΑΧ. 300 || ΑΡΙΘ. ΦΥΛΛΟΥ 1

ΟΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ

Ζοῦμε σ' ἐπικὴ ἐποχή. Ἡ βασανισμένη ἀνθρωπότητα κολυμπάει στὸ αἷμα της. Ξαγορὰ βαρύτιμη στὸν ἀγῶνα τῆς προόδου ὡσότου βνῆ ἀπὸ τὴν προϊστορία της. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲ μένει ὄξω εὐαίσθητες καὶ αἰσθαντικὲς ψυχές. Πῶς ἀγαποῦν τὴν Ἑλλάδα, ἔχουν ἀνώτερο ἦθος καὶ εἶναι ἕτοιμοι γιὰ θυσίες. Τί θέση λοιπὸν παίρνουν καὶ τί προσφέρνουν σ' αὐτὸ τὸ μεγάλο ἀγῶνα;

Ἕνα τμῆμα ἀπὸ τὴν πρώτη σελίδα τοῦ παράνομου φύλλου τῶν «Πρωτοπόρων».

Ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα

Τοῦ ΧΡ. ΓΑΝΙΑΡΗ

Εἶναι γνωστό, μὲ πόση καρτερία καὶ ἀφοβιά, ὁ Ἑλληνικὸς λαός, βρέθηκε ξαφνικὰ ὕστερα ἀπὸ μιὰ λαμπερὴ μὰ λιγόχρονη, ἀναγκαστικὴ πολεμικὴ περίοδο, κάτω ἀπὸ τὴν πιὸ βάρβαρη καὶ ἀνελέητη σκλαβιά. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μέρα κιόλας οἱ Ἀθηναῖοι, σὰν ἄνοιξαν τὰ πορτοπαράθυρά τους, ποὺ εἶχαν κατάκλειστα τὴν προηγούμενη γιὰ νὰ μὴν ἀντικρύσουν τὴν εἴσοδο τῶν κατακτητῶν, καὶ ξεκίνησαν θαρρετοὶ κι ἀδιάφοροι γιὰ τὶς δουλειές τους, ἀντικατάστησαν ἀμέσως τὸν καθημερινὸ χαιρετισμὸ τοῦ «Καλημέρα» μὲ τὸ «Καλὴ λευτεριά». Ποιός ἔδωκε τὸ σύνθημα; Ποιός ἄλλος ἀπὸ τὴν ἄμετρη ἀγάπη τοῦ Ἕλληνα στὴν πατρίδα, στὴ λευτεριὰ καὶ τὴν ἀντίστασή του στὴ βία καὶ στὴν ἀδικία; Ἀπὸ τὴν ἴδια μέρα κιόλας, ὁ καθένας μας, ποὺ δὲν πέρασε ποτὲ ἀπ' τὸ μυαλό του πὼς μποροῦσε νὰ νικήσει ἡ Βία καὶ ἡ Ἀδικία, ἄρχισε νὰ συλλογιέται καὶ νὰ ἑτοιμάζει τὴν ἀντίστασή του, παθητικὴ στὴν ἀρχή, πιὸ δραστήρια ἀργότερα, ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς καὶ ἐξακολουθοῦσε χειροτερεύοντας ἡ σκλαβιά.

Μιᾶς τέτοιας μορφῆς καὶ σημαντικὴ ἀντίσταση ἦταν καὶ ἡ ἐκδοτική. Οἱ συνθῆκες τότε τῆς ζωῆς: ἡ ἀναδουλειά, ὁ περιορισμὸς στὸ σπίτι, οἱ ἀτέλειωτες νύχτες, ἦταν εὐνοϊκὲς γιὰ τὸ διάβασμα, ὄχι ὅμως καὶ γιὰ τὴν ἔκδοση βιβλίων, μὲ τὸ λίγο καὶ ἄσχημο χαρτί, μὲ τοὺς ἀδυνατισμένους ἐργάτες, μὲ τὰ παρακολουθούμενα τυπογραφεῖα καὶ τὶς λογοκρισίες. Ἔτσι, κάθε βιβλίο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν ἀντίσταση, ἦταν ὁ ἀχὸς τῆς αἰώνιας ἑλληνικῆς φωνῆς, ἦταν ἡ παρουσία τῆς ἀθάνατης ἑλληνικῆς σκέψης. Κάθε βιβλίο τότε, καὶ τὸ πιὸ ἀδιάφορο, μποροῦσε νὰ παρεξηγηθεῖ ἀπὸ τοὺς κατακτητές, (ἀφοῦ τοὺς ἐνοχλοῦσε κ' ἡ ὕπαρξή μας ἀκόμη) καὶ εἶχε τοὺς κινδύνους του.

Ὅταν ὁ ἐκδ. οἶκος «Ἀετὸς» κυκλοφόρησε τὸν Ἰούνιο τοῦ 41 τὸ βιβλίο τοῦ Θ. Κορνάρου «Καλοὶ καὶ Κακοί», στὴ βιτρίνα του, μαζὶ μὲ τὰ φρεσκοτυπωμένα ἀντίτυπα, τοποθετήσαμε γιὰ στολίδι καὶ προσέλκυση τοῦ κοινοῦ, ἕναν πίνακα τοῦ ζωγράφου Δ. Δάβη, ποὺ παρίστανε ἕναν Κρητικὸ (Σφακιανὸ) μὲ μαῦρα γένεια καὶ μαῦρο μαντήλι στὸ κεφάλι. Δὲν πέρασε ὅμως πολλὴ ὥρα καὶ δυὸ Γερμανοὶ ἀλεξιπτωτιστές, ὥρμησαν οὐρλιάζοντας καὶ ἅρπαξαν τὸν πίνακα ἀπ' τὴ βιτρίνα καὶ τὸν πέταξαν κάτω ἕτοιμοι νὰ τὸν ποδοπατήσουν. Εὐτυχῶς, μιὰ γρήγορη καὶ κατάλληλη χειρονομία ἑνὸς ὑπαλλήλου τὸν ἔσωσε ἀπὸ τὴ γερμανικὴ μπότα, μὲ μικρὲς ζημιές.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

στὴν κατοχὴ

Γι᾽ αὐτό, σύντομα, τὰ πιὸ τολμηρὰ κείμενα ἀναγκάστηκαν νὰ κυκλοφορήσουν κρυφά, χέρι μὲ χέρι, χειρόγραφα καὶ εἰκονογραφημένα μάλιστα. Τὸ πρῶτο χειρόγραφο βιβλίο, ποὺ κυκλοφόρησε σὲ 100 ἀντίτυπα, ἦταν τὰ «Ἀκριτικὰ» τοῦ Σικελιανοῦ, γραμμένα καὶ στολισμένα μὲ ξυλογραφίες καὶ πλουμίδια ἀπὸ τὸ ζωγράφο Σπύρο Βασιλείου καὶ ξανατυπώθηκε στὸ Κάϊρο, ὅπου ἔφτασε μυστικά, ἀπὸ μιὰ ὁμάδα φίλων μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν ποιητὴ Γ. Σεφέρη. Ὕστερα ἀκολούθησε τὸ «Μέσ᾽ ἀπὸ τὰ τείχη» μὲ ἐπίκαιρα ἀγωνιστικὰ ποιήματα τοῦ Σωτήρη Σκίπη, σὲ 100 ἀντίτυπα, γραμμένα πάλι καὶ στολισμένα μὲ ξυλογραφίες ἀπὸ τὸ Σπύρο Βασιλείου. Ἐπίσης ἡ «Δρακογενιὰ» τοῦ ποιητῆ Ἄγι Θέρου, σὲ 100 ἀντίτυπα, γραμμένα καὶ στολισμένα πάλι ἀπὸ τὸν Βασιλείου. Ἀργότερα ὅμως μιὰ ξυλογραφία τοῦ ἴδιου, ὁ «Θρῆνος τῶν Καλαβρύτων» εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ ἀνακαλυφθεῖ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ κατασχέθηκαν τὰ ξύλα της, καθὼς καὶ παρόμοια ξύλα ἄλλων καλλιτεχνῶν μαζὶ μὲ ὅλο τὸ τυπογραφεῖο. Τοῦ ἴδιου ζωγράφου κυκλοφόρησε, γιὰ τὸ γιορτασμὸ τῆς 25ης Μαρτίου τοῦ 43, μιὰ ξυλογραφία μὲ τὸ τετράστιχο τοῦ Σικελιανοῦ:

Τὰ χελιδόνια τοῦ θανάτου σοῦ μηνᾶν μιὰν ἄνοιξη
[καινούργια, Ἑλλάδα
κι ἀπὸ τὸν τάφο Σου γιγάντια γέννα.
Μάταια βιγλίζει τῶν Ρωμαίων ἡ κουστωδία
[τριγύρα σου·
ἀκόμα λίγο κι ἀνασταίνεσαι σὲ νέο Εἰκοσιένα.

Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ἐδῶ πὼς ὁ ἴδιος ζωγράφος μὲ τὴ συνεργασία τοῦ ζωγράφου Α. Ἀστεριάδη, κυκλοφόρησαν σὲ 20 — 50 ἀντίτυπα, εἴκοσι καὶ πλέον χειρόγραφα μὲ θέματα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Φιλολογία. Π.χ.:

Ὅσοι τὸ χάλκεον χέρι
βαρὺ τοῦ φόβου αἰσθάνονται
ζυγὸν δουλείας ἄς ἔχωσι.
Θέλει Ἀρετὴν καὶ Τόλμην
ἡ Ἐλευθερία.

᾽Αλλὰ καὶ κεραμεικὰ τοῦ Μαρουσιοῦ (κανάτια, τασάκια τοῦ τσιγάρου κ.ἄ.) μὲ συνθήματα: «᾽Εχει ὁ καιρὸς γυρίσματα». «᾽Ακόμα τούτη τὴν ᾽Ανοιξη...» «Καὶ τοῦτος ὁ ἀνήφορος κατήφορο θὰ φέρει» κ.ο.κ.

᾽Απὸ τὰ βιβλία ποὺ τυπωθήκανε μέσ᾽ στὴν κατοχὴ (Μάϊος τοῦ 41 ἕως Φθινόπωρο 44) σημειώνομε παρακάτω μόνο τὰ κυριώτερα λογοτεχνικά: 1) Ποιητικά: Τοῦ Ν. Βρεττάκου «῾Ηρωϊκὴ συμφωνία» ποὺ γράφτηκε, ὅπως ἀναφέρεται μέσα, «ὅταν ὁ Ναζισμὸς ἔχανε κάθε ἐλπίδα στὸν κυματοθραύστη τοῦ Στάλινγκραντ» καὶ κυκλοφόρησε ἀρκετὸν καιρὸ σὲ χειρόγραφο. Τοῦ Νίκου Γκάτσου «᾽Αμοργὸς» ἐλεύθεροι στίχοι ποὺ ἔκαμαν ἐντύπωση. Γ. Δελῆ: «᾽Αλλοτινὰ κι ἀλλόκοσμα». Τοῦ Ν. ᾽Εγγονόπουλου: «῾Επτὰ ποιήματα» καὶ

ΣΤΥΓΟΣ ΟΡΚΟΣ

Κι' ἂν εἶμουνα σὰν τοὺς ἀποδιωγμοὺς ἀπτοὺς
ποὺ σὲ μιὰν ἄνοιξη μαύρη βγῆν
νὰ ταξιδέψουν τὴ φυλὴ, τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν Ἑλλάδα,

κι' ἂν τὰ παπούτσια μου εἴτανε πάντοτε
σὰν τῶν θαλασσινῶν, κι' ἀφοῦ ἀρμενίσανε μαζὶ στὸν Ὠκεανό,
ἀμόμα νιώθουν πάτον ἀπὸ τὰ πόδια τους τὰ βουνοπύμματά του,

κι' ἂν μονομιᾶς, σὰ νάχα πίσω μου τὸν κόφτη τοῦ Ἀχέροντα
νὰ χαχανίζει νὰ μὲ φτάσει,
συμμαζεμένος στὸν ἑαυτό μου,
ἑτοιμαζόμουνα νὰ ὁρμήσω
πιὸ πέρα ἀπ' ὅλους τοὺς ψυχικοὺς ρυθμοὺς τοῦ κόσμου,

(Δυὸ σελίδες ἀπὸ τὴ χειρόγραφη ἔκδοση τῶν «Ἀκριτικῶν» τοῦ Ἄγγ. Σικελιανοῦ)

«Μπολιβάρ», μὲ ζωγραφικὴ προμετωπίδα τοῦ ἴδιου, ἐλεύθεροι στίχοι μὲ συμβολικὸ ἡρωϊκὸ περιεχόμενο. Τοῦ Ὀδ. Ἐλύτη: «Ἥλιος ὁ Πρῶτος», μὲ προμετωπίδα τοῦ Γιάννη Τσαρούχη. Ἐλεύθεροι στίχοι ποὺ στέριωσαν τὴ θέση του μέσα στοὺς πρώτους νέους ποιητές μας. Τοῦ Δημήτρη Λαγοῦ, «Ἀνάμεσα Ναὶ καὶ Ὄχι», μὲ 5 ζωγραφικὰ σχεδιάσματα τοῦ Πάνου Βαλσαμάκη. (Τουφεκίστηκε μαζὶ μὲ ἄλλους ἀξιωματικοὺς τοῦ Ναυτικοῦ στὰ 1945). Νύση Μεσηνέζη, «Δειλινὸ» μὲ 38 λυρικὰ ποιήματα. Ἀνδρέα Παναγιωτοπούλου, «Ἁπλὴ ζωὴ» λυρικὰ ποιήματα. Δ. Σιατοπούλου, «Σιωπηλὲς Πολιτεῖες». Τοῦ Λάμπη Χρονόπουλου, «Τ' ἄστρο τοῦ Χειμῶνα», σ' ἐλεύθερο στίχο, μὲ εἰκόνες καὶ πλουμίδια τοῦ Φώτη Κόντογλου. Ἐδῶ ταιριάζει ν' ἀναφέρουμε καὶ τὴ «Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος» τοῦ Σολω-

μοῦ, φροντισμένη ἀπὸ τὸν Λῖνο Πολίτη, καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γενικώτερη σημασία της παρουσίαζε καὶ πολλὴν ἐπικαιρότητα. Ἀστέρη Κοβατζῆ: «Πρώτη ἄνοιξη». Λ. Κουκούλα: «Τρίγλυφο». Τίλας Μπαλῆ: «Πυράκανθοι». Κωστῆ Παλαμᾶ: «Βραδυνὴ φωτιά» μεταθανάτια συλλογή. Γιάννη Ρίτσου: «Δοκιμασία» καὶ «Παλιὰ Μαζούρκα σὲ ρυθμὸ βροχῆς». Βασίλη Ρώτα: «Παιδιάτικα τραγούδια». Ἄγγελου Σικελιανοῦ: «Ἀντίδωρο», ἐπιλογὴ ἀπὸ τὰ λυρικά του. Γ. Σπαταλᾶ: «Ὥρα πολέμου». Γεωργίας Ταρσούλη: «Μωραΐτικα τραγούδια», δημοτικὰ καὶ ἄλλα. 2) Διηγήματα καὶ Μυθιστορήματα: Τῆς Ἕλλης Ἀλεξίου, «Λοῦμπεν». Τῆς Ι. Ἀναγνώστου, «Μυρτώ». Τ. Ἀθανασιάδη, «Θαλασσινοὶ Προσκυνητές». Ἠλία Βενέζη, «Αἰγαῖο», διηγήματα, μὲ σχέδια τοῦ Γ. Βακαλό. Ἡ «Αἰολικὴ γῆ» μὲ πλουμίδια τοῦ Κ. Γραμματόπουλου καὶ ἡ «Γαλήνη», σὲ δεύτερη ἔκδοση. Τῆς Εἰρ. Γαλανοῦ, «Κόντρα στὸν ἄνε-

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΕΚΡΟΔΕΙΠΝΟΣ

(Ὦ διόννε-Ἄδη, θεέ μου παρασάτα!)

Καρτεροῦσαν οἱ φίλοι μου ν' ἀκούσουν
νέα φλογερὰ τραγούδια ν' ἀνατείλουν
στὰ χείλη μου, ὅπως ξέραν ἀπὸ πάντα
τὴν ἀρτιμία τοῦ λόγου μου νὰ σφίγξει
σὰν πύρινο σπαθάμι, κι' ὅπως μ' εἶχαν
σὲ μαυρινὸ τραπέζι καλεσμένο,
ἔξω ἀπ' τὶς χῶρες, σὲ μεγάλο δῶμα,
μ' ἀνοιχτὰ τὰ παράθυρα σὲ πλάσους
βαθιοὺς καὶ μ' ὅλα ἀπάνωθέ τους τ' ἄστρα...

(Δυὸ σελίδες ἀπὸ τὴ χειρόγραφη ἔκδοση τῶν «Ἀκριτικῶν» τοῦ Ἄγγ. Σικελιανοῦ)

μο», μυθιστόρημα ποὺ διαβάστηκε πολύ. Τοῦ Ἄλκη Γιαννόπουλου, «Τὸ δάσος μὲ τοὺς πιθήκους», ὀκτὼ διηγήματα ψυχογραφικά. Τοῦ Θρ. Καστανάκη, «Τὸν καιρὸ τῆς Εἰρήνης», «Ἡ φάρσα τῆς νιότης» καὶ «Ἐπιλογὴ» μὲ δέκα διηγήματα στολισμένα μὲ ξυλογραφίες καὶ πλουμίδια τοῦ Κ. Γραμματόπουλου. Τοῦ Φ. Κόντογλου, ὁ «Πέδρο Κάζας», ἀνατύπωση. Τοῦ Θ. Κορνάρου, ὁ «Δαίμονας» καὶ τὸ «Δὲ θὰ πεθάνουμε», θαρρετὰ διηγήματα μὲ σχέδια τῆς Κας Ἀλεξανδρίδου. Τοῦ Μ. Λουντέμη, τὸ «Γλυκοχάραμα» καὶ ἡ «Ἔκσταση». Τοῦ Γ. Θεοτοκᾶ, «Τὸ Δαιμόνιο». Τοῦ Καραγάτση, «Τὸ χαμένο νησί», «Νυχτερινὴ ἱστορία», «Ὁ τρελλὸς μὲ τὰ κουδούνια», «Τὸ Μπουρίνι», «Λειτουργία σὲ λὰ ὕφεσις» μὲ ξυλογραφίες τῆς Λουκίας Μαγγιώρου καὶ «Ὁ Κοτζάμπασης τοῦ Καστρόπυργου» (ἀπὸ τὴν τριλογία του «Ὁ κόσμος ποὺ πεθαίνει») ποὺ ἐξαντλήθηκε ἀμέσως. Τοῦ ἰδίου ξανατυπωθήκανε στὸ ἴδιο διάστημα, «Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν», ἡ «Χίμαιρα», ἡ

ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ

Εἶδες τὰ προμηνύματα τί ἐσήμαναν,
Ἀστάθεια καὶ παλιὲ σατράπια
κι εἶδες τὴ δόξες πού δὲν ἴχανε
θεμέλιο τους τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀγάπη.

Πῶς δοκιμάσανε σὰν ἄστρα. Τί ὀφείλανε
τὰ τείχη καὶ τὰ φρούρια σου,
ἂν οὔτε ὁ λαός σου, - συλλάβος σου κι αὐτός, -
τ' ἀρπαχτικὰ ψυχόρμητά σου

Τὰ μυστήρια κρυφὰ καὶ τὰ ἐκφρενώνανε;
Τείχη καὶ φρούρια εἶν' ἡ καρδιά.
μονάχα τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐλεύτερων
κι οἱ πράξες τους οἱ ὥραιες κι οἱ εὐγενικές.

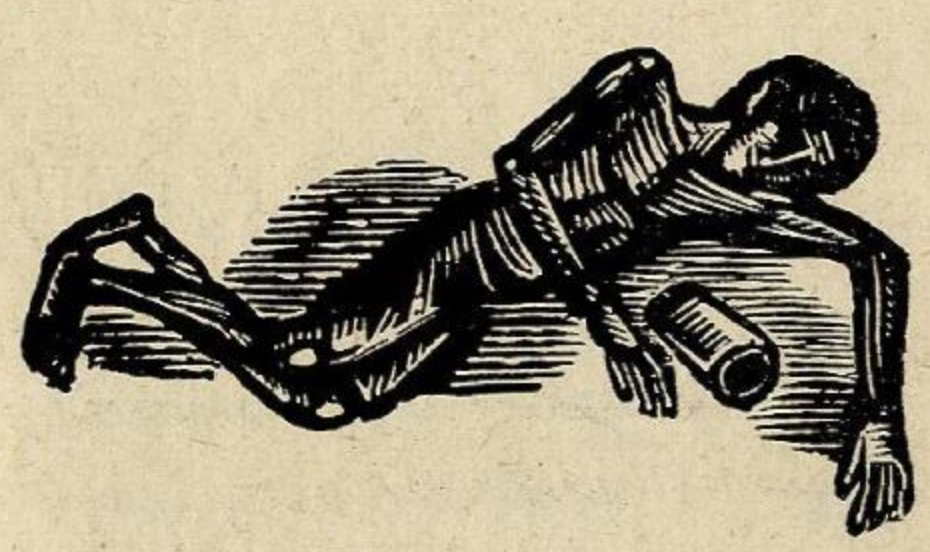
«Λιτανεία τῶν ἀσεβῶν» καὶ τὸ «Συναξάρι τῶν Ἁμαρτωλῶν». Τοῦ Στ. Μυριβήλη, «Ὁ Βασίλης Ἀρβανίτης» μὲ διακόσμηση τοῦ Πάνου Βαλσαμάκη καὶ οἱ «Μικρὲς φωτιὲς» μὲ πεζοτράγουδα. Τοῦ Ι.Μ.Παναγιωτόπουλου, «Χειρόγραφα τῆς Μοναξιᾶς». μὲ εἰκονογράφηση τῆς Κας Πολυχρονιάδη. Τοῦ Θ. Πετσάλη, «Ἡ Κυρία τῶν Τιμῶν». Τοῦ Κοσμᾶ Πολίτη, «Τρεῖς Γυναῖκες» καὶ β΄ ἔκδοση τοῦ «Ἐρόϊκα» καὶ τοῦ «Λεμονοδάσος». Τοῦ Π. Πρεβελάκη, «Τὸ χρονικὸ μιᾶς Πολιτείας» β΄ ἔκδοση.

ΧΕΙΜΩΝΑΣ ΤΟΥ 1942

Ἔξω βουίζει ὁ μαῦρος πάλεμος
μὲ τὸ κανόνι, τὴ σειρῆνα·
τρίζουν τὰ σπίτια ἀπ' τὰ θεμέλια τους.
ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη σείεται ἡ Ἀθήνα.

•

Μὲς στὸ σιωπηλὸ ἀνημπόδαρτο
πανεπιστήμιο τὴν Πέμπτη ὁ Χάρος...
Ποιὸς ἀπ' τοὺς ξένους μας τοὺς δυό,
θυμᾶ τοὺς παραστιὰ κομπιάρος;

(Σελίδες ἀπὸ τὴ χειρόγραφη ἔκδοση τοῦ βιβλίου «Μέσα ἀπ' τὰ τείχη» τοῦ Σκίπη)

Τοῦ Ἄλεξ Μελᾶ, «Μαρὶ - Τερέζ». Τοῦ Σικελιανοῦ, «Κωστῆς Παλαμᾶς». Τοῦ Α. Σκανδάμη, «Ἡ κόρη τοῦ κύκνου». Τοῦ Σωτήρη Σκίπη, «Ἰντερμέδια» ἕνδεκα διηγήματα. Τοῦ Κ. Σούκα, «Θάλασσα» ποὺ διαβάστηκε πολύ. Τοῦ Γ. Σφακιανάκη, «Ἁγνὴ Πολυλᾶ» μυθιστόρημα. Τοῦ Ἀγγ. Τερζάκη, «Τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ θανάτου» 10 διηγήματα καὶ «Στοργή», νουβέλλα. Ἐπίσης Κρ. Ἀθανασούλη, «Ἡ Πολιτεία τῆς νύχτας». Ἀλκίφρονος, (μετ. Γρ. Στεφάνου) Ἐρωτικὲς Ἐπιστο-

ΗΡΩΔΗΣ

Ὦ Βασιλιᾶ τῆς Ἰουδαίας,
Ἤρώδη ἀκατάθαστε, σιγερέ,
τὴ μέρα πάστρεψε τὴν Κρίσιμη,
ἔφταισε, φτάνει καὶ γιὰ σέ!

λές. Δ. Βουτυρᾶ, «Ὁ Ἔρωτας στοὺς Τάφους». Μ. Λυγίζου, «Θαλασσινὲς καμπάνες». Ἄλκη Τροπαιάτη, «Ἥρωες». Σοφίας Μαυροειδῆ-Παπαδάκη, «Τὸ παραμύθι τοῦ Ὀλύμπου». Ἀ. Μαυρίδη, «Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά», Α΄ τόμος. Πέτρου Χάρη, «Τελευταία νύχτα τῆς γῆς», (ἀνατύπωση). Τοῦ ἴδιου, «Μακρυνὸς κόσμος» καὶ «Κρίσιμη ὥρα», διηγήματα. Καὶ τὰ εὐθυμογραφήματα τοῦ Δ. Ψαθᾶ «Ἡ Θέμις ἔχει νεῦρα» καὶ «Ὀρκίζομαι νὰ εἴπω τὴν ἀλήθειαν».

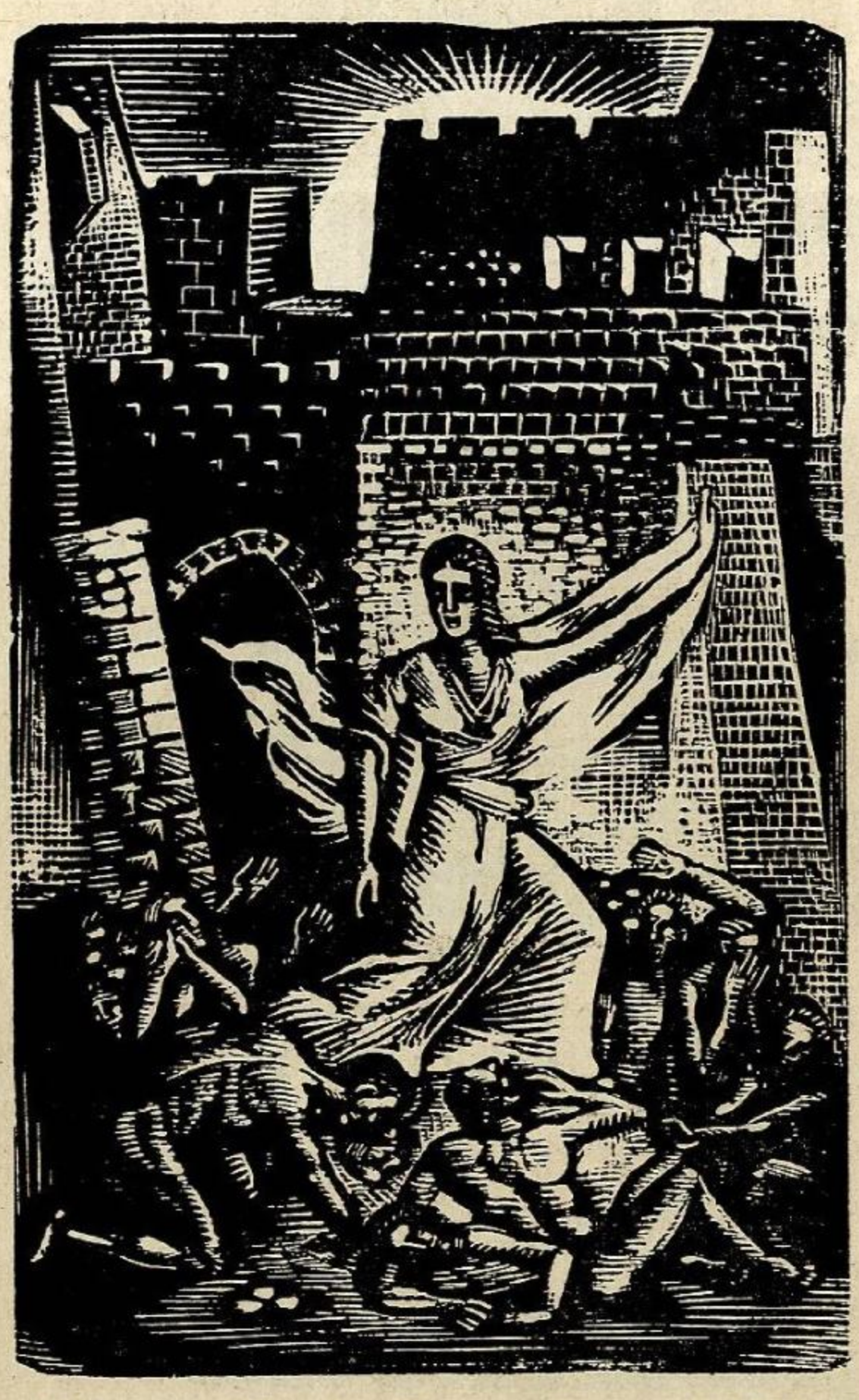

Η ΣΤΑΜΝΑ ΤΩΝ ΒΑΣΑΝΩΝ ΜΑΣ

Καθώς ὅσον ξεβγάζουνε νεκρό
κι ὦ λιγωνιὰ ἀπ' τὸ δικόβολο μαυροκίνει,
προβάλλει σὸ καπῶφχι τοῦ σπιτιοῦ
καὶ σπάζει ἕνα σταμνὶ ἢ χαραμαιένι

(Σελίδες ἀπὸ τὴ χειρόγραφη ἔκδοση τοῦ βιβλίου «Μέσα ἀπ' τὰ τείχη» τοῦ Σκίπη)

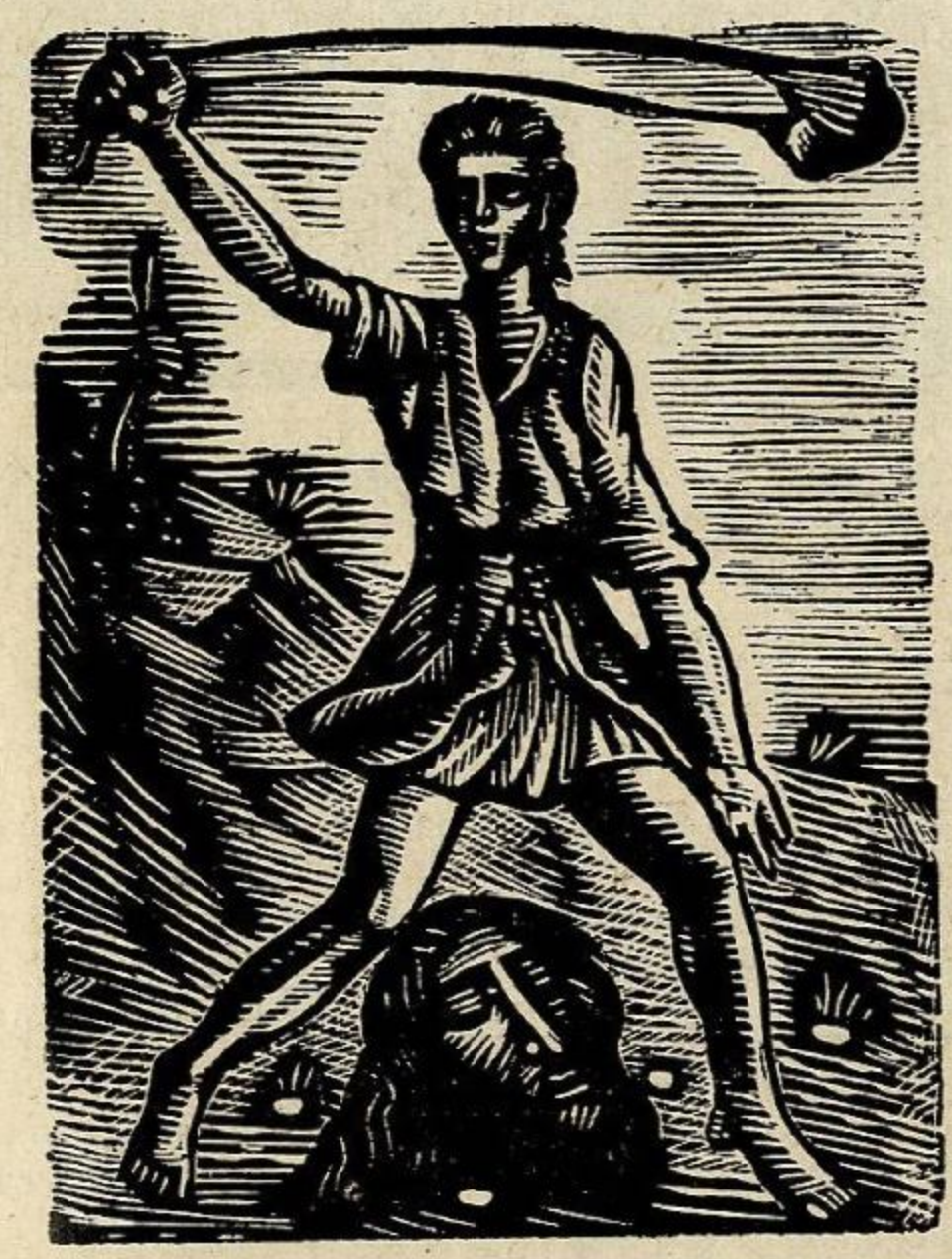
3) Ἱ σ τ ο ρ ι κ ὰ κ α ὶ Β ι ο γ ρ α φ ι κ ά. Τ. Ἀθανασιάδη, «Ταξίδι στὴ Μοναξιά». χρονικὸ ἀπ' τὴ ζωὴ τοῦ Καποδίστρια. Γ. Βλαχογιάννη, «Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά· ὁ τρίτος τόμος τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ ἀγωνιστῆ τοῦ 1821, Ν. Κασομούλη. Δ. Γατοπούλου, «Ἡ δούκισσα τῆς Πλακεντίας» καὶ «Ἡ ἱστορία τῆς Ἀθηναϊκῆς Κοινωνίας» (τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὄθωνος). Ε. Γρηγορίου, «Ὁ Νικηταρᾶς καὶ «Ὁ Πυρπολητὴς Κανάρης». Κ. Καλλαντζῆ, «Ἀλέξ. Ὑψηλάν-

Ξυλογραφία ἀπὸ τὴ χειρόγραφη ἔκδοση τοῦ βιβλίου «Μέσα ἀπ' τὰ τείχη» τοῦ Σωτήρη Σκίπη.

της». Φ. Κόντογλου, «Φημισμένοι ἄντρες καὶ λησμονημένοι» καὶ «Ἱστορίες καὶ περιστατικὰ τοῦ παλιοῦ καιροῦ». Γ. Λαμπρινοῦ, «Μορφὲς τοῦ Εἰκοσιένα» ποὺ ἐξαντλήθηκε ἀμέσως καὶ ξανατυπώθηκε. Τάκη Λάππα, «Ρουμελιῶτες στὴν Ἐπανάσταση». Κ. Μπαστιᾶ, «Ἡ Μπουμπουλίνα». Κ. Οὐράνη, «Ἀχιλλεὺς Παράσχος». Κλ. Παράσχου, «Ἐμμανουὴλ Ροΐδης», ἡ ζωή, τὸ ἔργο καὶ ἡ ἐποχή του. Καὶ τοῦ Παντ. Πρεβελάκη, δυὸ καλλιτεχνικώτατες ἐκδόσεις παρὰ τὶς δυσκολίες τῆς ἐπο-

– Κύριε, στιχαχνίσον τοὺς ἐφήμερους
κι ἀχάρους τῆς ζωῆς διαβάτες
καὶ σύντριβε κάθε φορὰ κι ἀφάνιζε
τοὺς Γολιὰθ τοὺς τρομοκράτες.

(Σελίδα ἀπὸ τὴ χειρόγραφη ἔκδοση τοῦ βιβλίου «Μέσα ἀπ' τὰ τείχη» τοῦ Σκίπη)

χῆς: «Θεοτοκόπουλος» (τὰ βιογραφικὰ) καὶ «Ὁ Γκρέκο στὴ Ρώμη», μὲ ξυλογραφίες τοῦ Γιάννη Κεφαλληνοῦ καὶ 72 ὁλοσέλιδες εἰκόνες.

4) Δοκίμια, κριτικὲς καὶ μελέτες. Γ. Βαλέτα, «Ὁ Τραυλαντώνης κριτικός», «Ὁ πρῶτος καὶ ὁ πεζὸς Μαλακάσης», «Νέα Σολωμικά», «Μανουὴλ Γεδεών», «Θεόδωρος Ἀλκαῖος», ὁ βάρδος καὶ ὁ καπετάνιος τοῦ Εἰκοσιένα. Π. Κατσέλη, «Γύρω ἀπ' τὸ Θέατρο». Χρ. Ἔσπερα, «Ἀρχαϊκὰ τρίπτυχα». Ι.

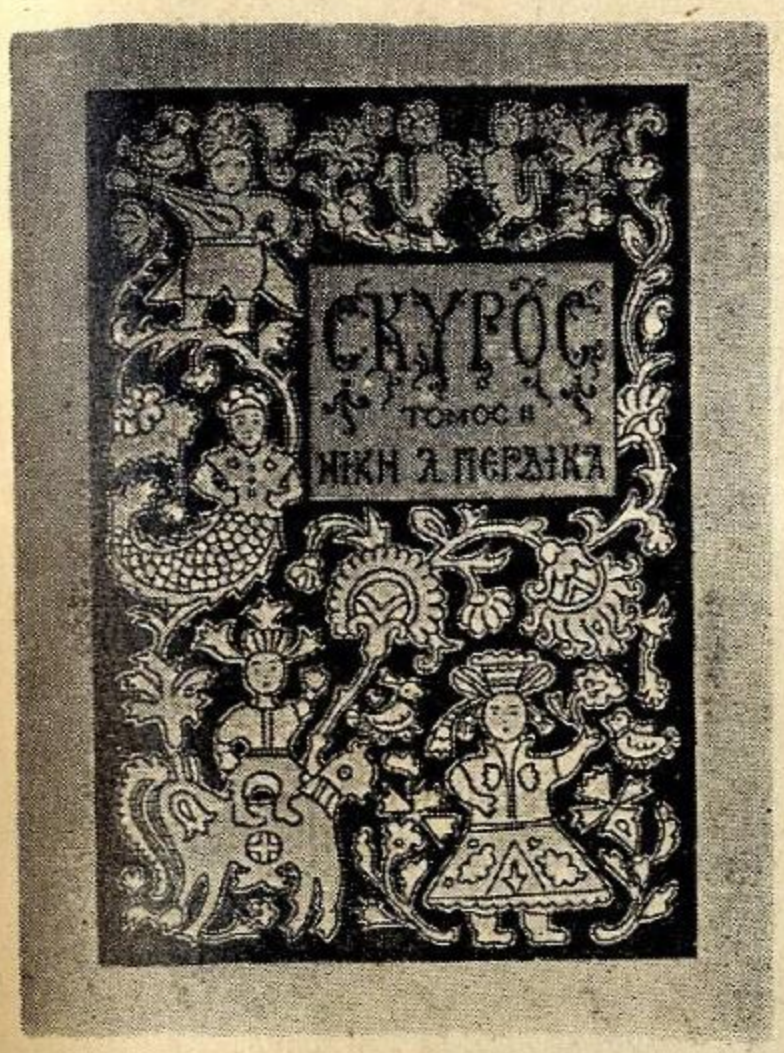

Διόνυσος ἐπὶ λίκνῳ. *Ξυλογραφία ἀπὸ τὰ «Ἀκριτικὰ» τοῦ Σικελιανοῦ.*

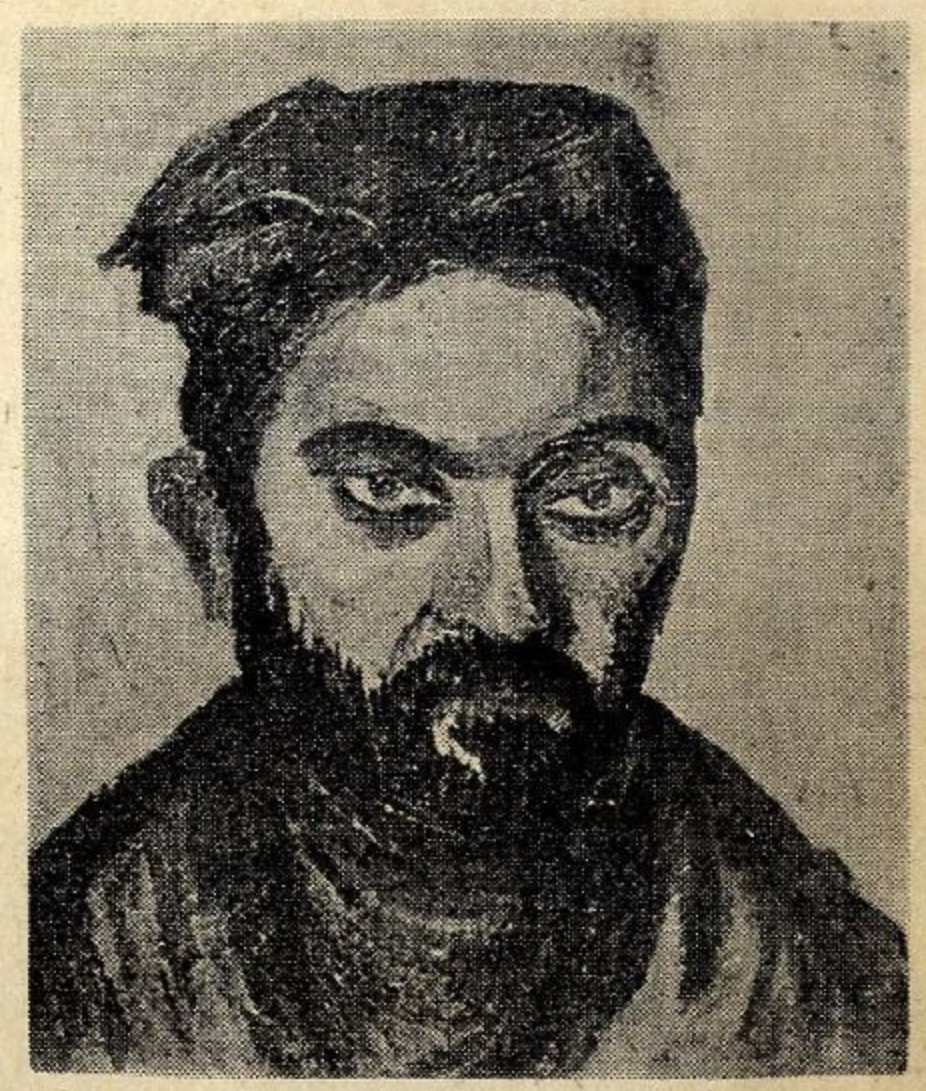
Θ. Κακριδῆ, «Ἑρμηνευτικὰ σχόλια στὸν ἐπιτάφιο τοῦ Θουκυδίδη» κ.ἄ. Π. Καλονάρου, «Βασίλειος, Διγενῆς, Ἀκρίτας, Α΄ Β΄». Φ. Κόντογλου, «Ὁ Θεὸς Κόνανος» καὶ «Ὁ Μυστικὸς Κῆπος». Γ. Κορδάτου, «Ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος». Ν. Λούβαρη, «Ρίλκε», ὁ ἀποδημητής, ὁ μύστης, ὁ ἐπόπτης. Θ. Μουστοξύδη, «Τρεῖς Μελέτες», γιὰ τὴ Μόδα, τὸν Κινηματογράφο καὶ τὴ Ζὰν ντ' Ἄρκ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, «Τὸ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα» Α΄, Β΄, ποὺ περιέχουν μελέτες καὶ στοιχεῖα τῆς Νεοελληνικῆς μας λογοτεχνίας. Καὶ ὁ Γ΄ τόμος ἀφιερωμένος ἐξ ὁλοκλήρου στὸ ἔργο τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. Λ. Πηνιάτογλου, «Μελέτες», ψυχαναλυτικὲς καὶ ἄλλες γύρω στὸν ἄνθρωπο, τὴν κοινωνία καὶ τὴν τέχνη. Γ. Χατζίνη, «Τρεῖς Σταθμοί», Ψυχάρης, Παλαμᾶς, Παπαδιαμάντης. Ἐρ. Φραντζισκάκη, «Περὶ ζωγραφικῆς».

5) Ταξίδια, λαογραφία, θέατρο. Ν. Καζαντζάκη, «Ἰαπωνία - Κίνα». Θ. Μαλαβέτα, «Ἅγιον Ὄρος». Κ. Οὐράνη, «Σινᾶ, τὸ Θεοβάδιστον Ὄρος». Τοῦ ἴδιου, Sol y Sombra δεύτερη ἔκδοση. Νίκης Πέρδικα, «Σκύρος» τόμος Β΄ μὲ πλουσιώτατη διακόσμηση τῆς Δίδας Μ. Καλλάρη. Ν. Κατηφόρη, «Ὁ Ἀνήλιαστος», δραματικὴ σκηνή. Ἀλ. Λιδωρίκη, «Ἕνας ἱππότης στὸν καιρό μας». Ἄγγ. Σικελιανοῦ, «Ὁ Δαίδαλος στὴν Κρήτη» τραγωδία. Β. Ρώτα, «Τὸ πιάνο» κωμῳδία γιὰ κοῦκλες. Δ. Ψαθᾶ, «Ὁ Ἑαυτούλης μου», κωμῳδία.

6) Μεταφράσεις ξένων συγγραφέων ἐκυκλοφόρησαν ἐπίσης πολλές. Ἐδῶ ὅμως ἀναφέρομε μερικὲς ἀπὸ τὶς καλλίτερες ποὺ διαβάστηκαν πολύ. Θερ-

Τὸ ἐξώφ. τοῦ βιβλίου τῆς Νίκης Πέρδικα «Σκύρος» (ἐκδόθηκε στὴν κατοχὴ)

Τὸ πορτραῖτο τοῦ Κρητικοῦ ποὺ ἀποπειράθηκαν νὰ καταστρέψουν οἱ Γερμανοί.

δάντες, «Δὸν Κιχώτης», μετάφραση ἀπ᾽ τὰ Ἱσπανικὰ τοῦ Κ. Καρθαίου. Ἄξελ. Μούντε, «Τὸ χρονικὸ τοῦ Σὰν Μικέλε». Ἴρβιν Στόουν, «Ἡ ζωὴ ἑνὸς ἀνθρώπου» (Βὰν Γκόγκ), μετάφρ. Ἐλ. Εἰμαρμένου. Ἀλ. Καρρέλ, «Ὁ Ἄνθρωπος, αὐτὸ τὸ ἄγνωστο», μετάφρ. Β. Καζαντζῆ καὶ Μ. Συριοπούλου «Σελίδες ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς Παλιᾶς Γενιτσαρικῆς Τουρκίας». Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς περιηγήσεις τοῦ Ἐβλιὰ Τσελεμπῆ (στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, στὸ 16ο αἰώνα, μὲ πλῆθος σπανιώτατες καὶ ὡραιότατες εἰκόνες καὶ μινιατοῦρες τῆς ἐποχῆς), διαλεγμένα καὶ ἐξηγημένα ἀναλυτικὰ ἀπὸ τὸν Α. Α. Πάλλη. Τέλος, τοῦ Ράϊνερ Μαρία Ρίλκε, «Γράμματα σ᾽ ἕνα νέο ποιητῆ», μετάφραση τοῦ Μ. Πλωρίτη, ποὺ διαβάστηκαν πολύ. Τοῦ ἴδιου, «Ἡ ἀγάπη κι ὁ θάνατος τοῦ σημαιοφόρου Χριστοφόρου Ρίλκε» μετάφραση τῆς Ρένας Καρθαίου. Τὸ ἴδιο βιβλίο κυκλοφόρησε μετὰ 3 μῆνες σὲ μετάφραση τοῦ Ν. Παπαρρόδου μὲ θαυμάσιες ξυλογραφίες τοῦ Γάλλου ζωγράφου Τ. Νόττον. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι παρελείψαμε νὰ ἀναφέρομε ὅσα τυπώθηκαν στὶς Ἐπαρχίες καὶ ὅσα δὲν ἔπεσαν στὴν ἀντίληψή μας ἢ λησμονήσαμε. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἀξίζει νὰ τονιστεῖ εἶναι, ὅτι ἡ βιβλιοπωλικὴ καὶ ἡ φιλαναγνωστικὴ κίνηση ποὺ παρουσιάστηκε στὴν πολεμικὴ ἐποχή, συνεχίστηκε καὶ αὐξήθηκε στὴν Κατοχή, ἐξαιτίας ὅπως εἴπαμε τῶν τότε συνθηκῶν, τοῦ ξεπεσμοῦ τῆς δραχμῆς καὶ τῆς ἀναζωπύρωσης τοῦ πατριωτικοῦ αἰσθήματος, ἀλλὰ καὶ ὅσο πλήθαινε καὶ θέριεβε ἡ Ἀντίσταση καὶ ζύγωνε ἡ Ἀπελευθέρωση, τόσο αὔξαινε καὶ ἡ ἐκδοτικὴ κίνηση, γιατί, καθὼς ξαίρομε ὅλοι μας, οἱ Τέχνες καὶ τὰ Γράμματα βλαστάνουν καὶ ἀνθίζουν σὲ χρόνια εἰρηνικὰ κ᾽ ἐλεύθερα.

Ἡ ἀντίσταση

Τοῦ Κ. ΠΟΡΦΥΡΗ

Ὅπως ὁλόκληρη ἡ Ἐθνικὴ Ἀντίσταση, ἔτσι καὶ ἡ Πνευματικὴ Ἀντίσταση δὲ χρησιμοποίησε παράνομα μόνο μέσα. Πῆρε καὶ διάφορες νόμιμες μορφές. Κι αὐτὴ ἡ Πνευματικὴ Ἀντίσταση μὲ νόμιμους τρόπους ξεκίνησε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ποὺ μπῆκε ὁ καταχτητὴς στὴ χώρα, μὲ τὴν ὑπεύθυνη στάση τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας ἀντίκρυ στὴ μεγάλη Ἐθνικὴ Περιπέτεια.

1. Οἱ καταχτητὲς μπαίνουν στὴν Ἑλλάδα

Στὶς 23 τοῦ Ἀπρίλη 1941, ἡ προδοσία ἄνοιγε τὶς πόρτες τῆς Ἑλλάδας στὸν καταχτητή: ὑπόγραψε τὴ συνθηκολόγηση. Τὴν ἴδια μέρα ἡ ἁμαρτωλὴ τεταρταυγουστιανὴ ἡγεσία, ἄφηνε ἐπαίσχυντα τὴν Ἑλλάδα, διαπράττοντας τὴν τελευταία στιγμὴ τὴν πιὸ ἄτιμη καὶ αἰσχρή της πράξη: παραδίνοντας τοὺς πολιτικούς της ἀντιπάλους, ποὺ εἶχε κλεισμένους στὰ στρατόπεδα, γιὰ νὰ τοὺς σκοτώσει ὁ ξένος καταχτητής. Κι ὁ διευθυνόμενος τύπος δημοσίευε πανομοιότυπα συνθήματα, ποὺ οὐσιαστικὰ προπαγάνδιζαν στὸ λαὸ νὰ δεχτεῖ μοιρολατρικὰ τὸ γεγονὸς τῆς ἥττας, τῆς προδοσίας καὶ τῆς ξένης κατοχῆς καὶ τοῦ ὑποβάλλανε τὴν ἰδέα πὼς ὁ καταχτητὴς θ' ἀναγνωρίσει τὰ δικαιώματά του: «Θάρρος, καρτερία καὶ ὑπομονή», «Ἀνεγνώρισαν τὴν γενναιότητα καὶ τὴν νίκην τοῦ στρατοῦ μας. Θ' ἀναγνωρίσουν καὶ τὸ δίκαιόν μας»(1).

Στὶς 27 τοῦ Ἀπριλιοῦ οἱ Γερμανοὶ μπαίνουν στὴν Ἀθήνα. Σ' ἕνα καφενεῖο, στὸ τέρμα Ἀμπελοκήπων, τοὺς περιμένει ἡ Ἐπιτροπὴ Παράδοσης: ὁ Στρατιωτικὸς Διοικητὴς Ἀττικοβοιωτίας Στρατηγὸς Καβράκος, ὁ Νομάρχης Ἀττικῆς Κ. Πεζόπουλος καὶ οἱ διορισμένοι ἀπὸ τὴ Διχτατορία Δήμαρχοι Ἀθήνας καὶ Πειραιᾶ Ἀμβρόσιος Πλυτᾶς καὶ Μιχ. Μανοῦσος. Ὁ Ἀμβρόσιος Πλυτᾶς προσφωνεῖ τοὺς Γερμανούς: «Ἐκ μέρους τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, σᾶς εὐχαριστῶ διότι ἐσεβάσθητε τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία ἔδωσε τὸ φῶς τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Δὲν ἦτο δυνατὸν ἕνας λαὸς ὅπως ὁ γερμανικὸς παρὰ νὰ σεβασθῆ τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἑλλάδος. Εὐχαριστῶ καὶ πάλιν».

Τὴν ἴδια μέρα ὁ Ἴλαρχος Γιακόμπι κι ὁ ὑπολοχαγὸς Ἐλσνὶτς τηλεγραφοῦν στὸν Χίτλερ: «Φύρερ μου — τὴν 27ην Ἀπριλίου 1941 καὶ ὥραν 8.10' πρωϊνὴν ἐφθάσαμεν εἰς Ἀθήνας, ὡς πρῶτα γερμανικὰ στρατεύματα καὶ τὴν 8.45' ὑψώσαμεν τὴν γερμανικὴν σημαίαν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Χάϊλ μάϊν Φύρερ. Ἴλαρχος Γιακόμπι τοῦ 10ου συντάγματος τοῦ Βιραδεμβούργου καὶ ὑπολοχαγὸς Ἐλσνίτς, 6ης ὀρεινῆς μεραρχίας». Ὅλα αὐτὰ δημοσιεύονταν στὶς ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες τῆς 28 τοῦ Ἀπριλίου, μαζὶ μὲ μιὰν ἀνακοίνωση τοῦ Δημάρχου, ποὺ συνιστοῦσε στοὺς κατοίκους «πειθαρχίαν καὶ ὑπακοὴν εἰς τὰς διαταγὰς τῶν ἀρχῶν».

Ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες ὁ Τσολάκογλου ἀξιοποιοῦσε τὴν προδοσία του: σχημάτιζε τὴν πρώτη κατοχικὴ κυβέρνηση καὶ στὸ διάγγελμά του στὸν ἑλληνικὸ λαὸ διακήρυχνε:

«...Ἡ σκληρὰ πραγματικότης εἶναι ὅτι, μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Γερμανικοῦ στρατοῦ καὶ μετὰ τὴν φυγὴν τῶν Ἄγγλων δὲν δύναται νὰ γίνῃ οὐδεὶς πλέον λόγος περὶ συνεχίσεως τοῦ ἀγῶνος(...) Ἕλληνες,

Πρέπει ν' ἀναλάβωμεν τὴν τύχην τῆς χώρας σθεναρῶς εἰς τὰ χέρια μας καὶ ν' ἀντιζωμεν κατάματα τὴν σκληρὰν πραγματικότητα.

Διὰ ν' ἀνταποκριθῶμεν εἰς ταῦτα ἀπεφασισα ἀπὸ κοινοῦ μεθ' ὅλων τῶν στρατηγῶν καὶ ἀξιωματικῶν τοῦ ἀγωνισθέντος Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ νὰ σχηματίσω ὑπὸ τὴν προεδρίαν μου Κυβέρνησιν, ἥτις θὰ ἐξασκῇ τὴν ἐξουσίαν της ἀνεξάρτητα τῆς μέχρι τοῦδε Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος ἑδραζομένην ἐπὶ μόνης κυριάρχου θελήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

μὲ νόμιμα μέσα

Αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ μόνη νόμιμος Κυβέρνησις ἐν Ἑλλάδι καὶ θὰ ἔχῃ ὡς ἐντολὴν καὶ μοναδικὸν προορισμόν, τῇ συγκαταθέσει τῶν δυνάμεων κατοχῆς, ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν τάξιν (...)

Δι' ὃν λόγον ὑπεσχέθην τελικῶς ὡς ἐναπομείνας εἰς τὸ μέτωπον ἀνώτερος Διοικητὴς τῶν στρατευμάτων νὰ δώσω εἰς σᾶς τὴν διαταγὴν νὰ καταθέσητε τὰ ὅπλα, διὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς λόγον σᾶς προσκαλῶ σήμερον νὰ μὲ ἀκολουθήσητε πρὸς ἀναστήλωσιν τῆς φιλτάτης μας Πατρίδος. Ὁ λόγος οὗτος εἶναι ὅτι ἔπρεπε πλέον νὰ σταματήσῃ ἡ ἄσκοπος αἱματοχυσία...»

Αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐθελοδουλείας, τῆς σύγχυσης, τῆς μοιρολατρείας, τῆς παθητικότητας, τῆς προσαρμογῆς, τῆς ὑποταγῆς προσπαθοῦσε νὰ ἐμφυσήσει μέσα στὴν ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων ἡ διορισμένη ἀπὸ τὴν 4η Αὐγούστου καὶ ἀπὸ τὸν καταχτητὴ ἡγεσία. Καὶ ἔτσι χωρὶς νὰ δικαιολογοῦνται, ἐξηγοῦνται καὶ μερικὲς «πνευματικὲς» ἐκδηλώσεις ποὺ εἴτε συνιστοῦσαν ἀνοιχτὰ τὴ συνεργασία μὲ τὸν καταχτητὴ εἴτε, ὅταν λίγες μέρες ἀργότερα οἱ ἁπλοῖ ἄνθρωποι ζητωκραύγαζαν ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴ Λέσχη τοὺς Ἄγγλους αἰχμαλώτους, διαμαρτύρονταν καὶ φώναζαν πὼς πρέπει «οἱ λιονταρῆδες τῶν ἀνωνύμων ἐκδηλώσεων νὰ παύσουν νὰ ἐγκληματοῦν κατὰ τοῦ τόπου των» καὶ «ἡ νεολαία νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πολιτικὴ καὶ ν' ἀφοσιωθεῖ στὸ ποδόσφαιρό της...»(2).

Σ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα καὶ σ' αὐτὸ τὸ κλῖμα ἔπρεπε πρῶτα - πρῶτα ν' ἀντιδράσει ἡ ὑπεύθυνη πνευματικὴ ἡγεσία.

2 Τὸ σύνθημα τῆς πνευματικῆς Ἀντίστασης

Τὸ σύνθημα γιὰ τὴν ἔναρξη τῆς Πνευματικῆς Ἀντίστασης τὸ ρίξανε μ' ὅλη τὴ συνείδηση τῆς εὐθύνης τους δυὸ ποιητές: ὁ Ἄγγελος Σικελιανὸς κι ὁ Κώστας Βάρναλης.

Στὶς 26 κιόλας τοῦ Ἀπρίλη, κ' ἐνῶ εἶχε πιὰ ὑπογραφεῖ ἡ συνθηκολόγηση, ὁ Βάρναλης, ἀπὸ τὶς στῆλες τῆς «Πρωΐας», ὅπου ἔγραφε, μιλώντας γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν Θερμοπυλῶν, θύμιζε τὴ συμβολικὴ σημασία τῆς θυσίας τοῦ Λεωνίδα καὶ τὴν προδοσία τοῦ Ἐφιάλτη: «Οἱ Θερμοπύλες» ἔγραφε «εἶναι ἀπὸ τὰ ἱερώτερα ὄχι μονάχα ἐθνικὰ παρὰ πανανθρώπινα σύμβολα. Εἶναι, μὲ τὴ στενή του ἔννοια, τὸ σύμβολο τῆς πιὸ ὑψηλῆς πατριωτικῆς ἀνδρείας καὶ μὲ τὴν πλατύτερή του ἔννοια, κάθε μεγάλης ἀρετῆς, ποὺ ἔχει γιὰ προϋπόθεσή της τὴν ἐσχάτη θυσία (...) Ἐκεῖ λοιπὸν γράφτηκε μιὰ ἀπὸ τὶς λαμπρότερες σελίδες τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Ἐκεῖ ἐδόθηκε τὸ μάθημα σ' ὅλον τὸν κόσμο, πὼς δὲν ὑπάρχει τίποτα ἱερώτερο στὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν ἐλευθερία. Καὶ μὲ τὸ πέρασμα τῶν καιρῶν οἱ Θερμοπύλες γίνανε σύμβολο πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν καιρῶν καὶ τῶν τόπων...». Καὶ τέλειωνε τὸ χρονογράφημα, μὲ τὸ γνωστὸ ποίημα τοῦ Καβάφη:

Τιμὴ σ' ἐκείνους ὅπου στὴν ζωήν των
ὥρισαν καὶ φυλάγουν Θερμοπύλες. (...)
Καὶ περισσότερη τιμὴ τοὺς πρέπει
ὅταν προβλέπουν (καὶ πολλοὶ προβλέπουν)
πὼς ὁ Ἐφιάλτης θὰ φανεῖ στὸ τέλος
κι' οἱ Μῆδοι ἐπιτέλους θὰ διαβοῦνε.

Στὶς 29 τοῦ Ἀπριλιοῦ, τὴ δεύτερη δηλαδὴ μέρα τῆς γερμανικῆς κατοχῆς, ὁ Βάρναλης τέλειωνε τὸ χρονογράφημά του στὴν «Πρωΐα» γιὰ τὸν Κρυστάλλη, μὲ στίχους ἀπὸ τὸν «Σταυραετό», ποὺ ἦταν ἕνας καθαρὸς ὑπαινιγμὸς γιὰ τὸ πέσιμο τῆς πατρίδας καὶ μιὰ κραυγὴ λαχτάρας γιὰ τὸ ξανανέβασμα:

Καὶ τυραννιέμαι καὶ πονῶ καὶ σβιέμαι νύ-
(χτα μέρα.
Παρακαλῶ σε, σταυραητέ, γιὰ χαμηλώσου
(ὀλίγο
καὶ δόσμου τὶς φτεροῦγες σου καὶ πάρε με
(μαζί σου

πάρε με ἀπάνου στὰ βουνά, τὶ θὰ μὲ φάει (ὁ κάμπος.

Καὶ τὴν Πρωτομαγιὰ ὁ Βάρναλης τέλειωνε τὸ χρονογράφημά του, ποὺ εἶχε τὸν τίτλο «Τὸ ἀηδόνι», μὲ τοὺς δικούς του στίχους:

Ἄ, δὲ θαμπώνει τὴ λαλιά μου
θανάτου φοβέρα...

μιὰ ἔμμεση ἀπάντηση τοῦ Πνεύματος στὶς ἀνακοινώσεις τῶν καταχτητῶν ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ δημοσιεύονται μὲ χτυπητὰ πλαίσια στὶς ἐφημερίδες καὶ ποὺ ἀπειλοῦσαν μὲ θάνατο τοὺς ὑπόδουλους γιὰ διάφορες παραβάσεις.

Μὰ καὶ τὰ τρία αὐτὰ χρονογραφήματα τοῦ Βάρναλη ἦταν ἁπλοῖ ὑπαινιγμοὶ καὶ ἔμμεσες ἀπαντήσεις στὰ γιομάτα ἀγωνία ἐρωτηματικὰ ποὺ πλημμύριζαν ἐκείνη τὴ στιγμὴ τὶς ψυχές. Τὴν πρώτη προσπάθεια γιὰ ἕνα προγραμματισμένο περιεχόμενο Πνευματικῆς Ἀντίστασης ἔκανε ὁ Ἄγγελος Σικελιανός, μὲ τὸ μανιφέστο ποὺ δημοσίεψε στὴ «Νέα Ἑστία» τοῦ Μάη τοῦ 1941, μὲ τὸν τίτλο «Τὸ σημερινὸ ἑλληνοκεντρικὸ πνευματικὸ αἴτημα». Ἔγραφε:

«...Ἡ κεντρική, ἡ καθολικὴ Ἑλληνικὴ Ἀλήθεια, στὴν ἀκέραιη καὶ μεστὴ ἱστορικὴ πνευματικὴ διάρθρωσή της, παραμένει σκορπισμένη στὶς ψυχὲς καὶ στὰ μυαλά μας καὶ χρειάζεται ἐργασία, καιρὸς καὶ κόπος νὰ τὴν ἰδοῦμε ἀπ' τὴν ἀρχή της κι ἀπ' τὰ πόδια ὡς τὸ κεφάλι μὲ τὸ νοῦ καὶ τὶς καρδιές μας καθαρά [...] Ἡ ὥρα ἐσήμανε ὅπου ὅλοι ὅσοι δουλεύουμε στὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδας ὑποχρεούμαστε νὰ ξέρουμε πὼς ἂν τὸ ἱερὸ ὑποσυνείδητο τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ποὺ ὡς μὲ προχτὲς ἐθαυματούργησε, ὀφείλει τώρα νὰ ὑψωθεῖ ὡς μὲ τὸ ὕψος μιᾶς του νέας ἱστορικῆς ἀποστολῆς, ἀνάγκη πᾶσα, σὲ σοφὴν ἀναλογία μὲ τὸν κρυφὸ δυναμισμό του νὰ στηθεῖ πάνω στὸ βάθρο μιᾶς ἀντίστοιχης Ἑλληνικῆς Παιδείας (...) Ἂς ἐργαστοῦμε μέρα - νύχτα, ὁ καθένας στὸν τομέα του κι ὅσο δύναται ὁ καθένας καὶ περισσότερο ἀπὸ κεῖνο ποὺ μπορεῖ, γιὰ ν' ἀναστήσει καὶ νὰ στήσει ἀνάμεσά μας καὶ στὸν κόσμο τὴν ὑ π έ ρ - τ α τ η ν Ἑ λ λ η ν ι κ ὴ ν Ἰ δ έ α ...»

Στὸ ἴδιο τεῦχος (3) τῆς Ν. Ἑστίας ὁ διευθυντὴς τοῦ περισδικοῦ Πέτρος Χάρης ἔγραφε στὸ ταχτικό του χρονογράφημα «Ὁ Νέος Κύκλος» ποὺ ἦταν οὐσιαστικὰ ἕνα παράλληλο σχόλιο στὸ μανιφέστο τοῦ Σικελιανοῦ: «Ἕνας κύκλος Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ἔκλεισε. Κι αὐτὸς ποὺ ἄνοιξε ὅσο κι ἂν σχηματίζεται κάτω ἀπὸ τὴ βαρειὰ σκιὰ μιᾶς ἐθνικῆς συμφορᾶς ποὺ ὅμοιά της δὲν εἶδε καὶ δὲν αἰστάνθηκε ὁ Ἑλληνισμὸς ἑκατὸ καὶ περισσότερα χρόνια, αὐτὸς ὁ νέος κύκλος, ὅσο κι ἂν κατακλύζεται ἀπὸ ἐρείπια καὶ γόους, δὲν εἶναι, δὲν μπορεῖ, δὲν πρέπει νὰ εἶναι βυθισμένος στὸ σκοτάδι (...) Ἡ Ἑλλάδα, ποὺ μᾶς περίμενε ἑκατὸ τόσα χρόνια κι ἀποροῦσε γιατί δὲν πλησιάζαμε κοντά της, περιμένει καὶ τώρα. Εἶναι γνωστή, κατασταλαγμένη ἡ ἱστορία της; Εἶναι ξεκαθαρισμένοι οἱ θρῦλοι της; Εἶναι καθορισμένες οἱ νεώτερες παραδόσεις της; (...) Θὰ ζήσουμε στὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Θὰ σκύψουμε πιὸ πολὺ στὴ γῆ της καὶ θὰ τὴ φιλήσουμε μὲ περισσότερη λαχτάρα. Ἀλλὰ στὸ προσκύνημα καὶ στὸ σφιχταγκάλιασμα αὐτό, ἂς μὴν κλείσουμε πόρτες καὶ παράθυρα. Ὅλ' ἀνοιχτά, ὅλα ὀρθάνοιχτα...».

Ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες, ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς σὲ ἐπιφυλλίδα του στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» τῆς 31 τοῦ Μάη μὲ τὸν τίτλο «Πνευματικὴ Περισυλλογὴ» συγκεκριμενοποιοῦσε τὸ ἑλληνοκεντρικὸ αἴτημα, μὲ τὸ αἴτημα γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας: «Πολλὲς φορὲς δοκιμάστηκε ὡς τώρα τὸ γένος μας καὶ πάντοτε μὲ τὸ πνεῦμα, μὲ τὴν πνευματικὴ δημιουργία κατόρθωσε νὰ ξαναβρεῖ τὴν ἰσορροπία του (...) Εἶναι ἀνάγκη ἐπείγουσα νὰ συνειδητοποιήσουμε (οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι) ὅτι δὲν ἀνήκουμε στὸν ἑαυτό μας ἀλλὰ σὲ μιὰ ὁλότητα, ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπὸ μᾶς ὅλους τὶς πνευματικὲς καὶ ψυχικὲς ἱκανότητες καὶ ἀρετές (...) Ἴσως ὅμως τὸν πρῶτο λόγο νὰ τὸν ἔχει αὐτὴ τὴ στιγμὴ ὁ ἱστορικός (...) Μέσα στὴ χιλιόχρονη ἱστορία μας (...) θὰ ἀντλήσουμε τὰ διδάγματα ποὺ μᾶς χρειάζονται (...) Ἡ ἱστορία θὰ μᾶς βοηθήσει νὰ βροῦμε τὸν ἑαυτό μας, νὰ ἐκφραστοῦμε...».

Ὁ Σικελιανός, μὲ τὸ μανιφέστο του, ποὺ βρῆκε τόσο ἄμεση ἀπήχηση, ἔδινε ἔτσι τὸ ἑλληνοκεντρικὸ περιεχόμενο τῆς Πνευματικῆς Ἀντίστασης. Μὰ τὸ σύνθημα αὐτὸ ἦταν λιγάκι θολὸ καὶ λιγάκι μονοκόματο καὶ προπαντὸς ἤθελε νὰ συμπληρωθεῖ μ' ἕνα ἄλλο σύνθημα: τὸ σύνθημα νὰ ἀνταποκριθεῖ τὸ πνεῦμα στὰ ζέοντα αἰτήματα τῆς στιγμῆς. Ἔτσι θὰ ὁλοκληρωνόταν τὸ ἑλληνοκεντρικὸ αἴτημα. Κι αὐτὸ τὸ ρεαλιστικὸ συμπλήρωμα στὸ περιεχόμενο τῆς Πνευματικῆς Ἀντίστασης, τὸ προσδιόρισε ὁ Κώστας Βάρναλης μὲ σειρὰ χρονογραφημάτων του στὴν «Πρωΐα». Στὸ πρῶτο ἀπ' αὐτά,(4) μὲ τίτλο «Τὸ ἀγεφύρωτο χάσμα», ἀφοῦ ἔκρινε αὐστηρὰ τὴν ὡς τώρα στάση τῶν λογοτεχνῶν, διακήρυχνε πὼς ἔχουν χρέος νὰ πλησιάσουν τὸ λαό:

«Ἀνάμεσα στὸ μεγάλο, ἀνώνυμο καὶ ἀνεύθυνο πλῆθος καὶ στὰ λιγοστὰ καὶ μεγαλώνυμα κι ὑπεύθυνα ἄτομα τῶν διανοουμένων τῆς Ἑλλάδας ὑπάρχει ἕνα «ἀγεφύρωτον χάσμα» ἕνα ἀμοιβαῖο ἰνκόγνιτο (...) Κι' ἀποδίδουμε τὴν εὐθύνη αὐτῆς τῆς «κεντρόφυγης σχέσεως» μεταξὺ κοινοῦ καὶ πνεύματος, στοὺς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος. Αὐτοὶ οἱ «ἥρωες» τοῦ πνεύματος δὲν λογαριάσανε ποτέ τους γιὰ «συνεργάτη» τὸ λαό, ὅπως τὸν λογαριάσανε ὅλοι οἱ μεγάλοι δημιουργοὶ (...) ἀλλ' οὔτε καὶ ὡς ἁπλὸν ἀκροατή τους δὲν τὸν καταδεχτήκανε (...) Ἐννοοῦμε τὴν ὑποχρέωση ποὺ ἔχει ὁ συγγραφέας νὰ βάζει τὴν καρδιά του ἀπάνω στὴν καρδιὰ τοῦ λαοῦ γιὰ νὰ χτυπήσει ὁμόρρυθμα μ' ἐκείνην κ' ἔτσι ὁ ἐκλεκτὸς τῆς Μοίρας «προφήτης» τοῦ Ἔθνους του νὰ μπορεῖ νὰ ἐκφράζει καὶ νὰ μορφοποιεῖ ἔγκυρα τὴ λαχτάρα καὶ τὴν ἀγωνία ἐκείνων ποὺ ζοῦνε στὸ σκοτάδι καὶ διψᾶνε φῶς. Ὁ πνευ-

Κ. Δημητριάδη. Προσπάθεια (Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἑστία» τὸ Μάη τοῦ 1945).

ματικὸς καὶ ὁ ψυχικὸς ὁδηγὸς ἔχει τὴν ὑποχρέωση ἀφ' ἑνὸς νὰ στερεώσει περισσότερο τὶς ζωντανὲς καὶ γόνιμες δυνάμεις τοῦ ἔθνους του καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ τοῦ ξερριζώσει ὅσες στεῖρες πλάνες ἔχει. Αὐτὸς θὰ τοῦ ἀνοίξει τὸ δρόμο πρὸς τὰ μελλούμενα, χωρὶς μ' αὐτὸ νὰ τοῦ κόβει τὴν συνέχειά του μὲ τὰ περασμένα...».

Σὲ λίγες μέρες ὁ Βάρναλης σ' ἕνα ἄλλο χρονογράφημα μὲ τὸν τίτλο «Παιδικισμὸς ἢ τὸ παραμύθι τῆς Ἄσπρης Ἀρκούδας»(5) χτυποῦσε τὰ συνθήματα φυγῆς ποὺ κρύβανε οἱ διάφορες ὕποπτες αἰσθητικὲς φωνασκίες: «Ὅταν οἱ λαοὶ χάνουν τὰ νερά τους (σὲ περιόδους χρόνιου ξεπεσμοῦ ἢ ξαφνικῶν ἀνατροπῶν) ζητοῦνε συνήθως τὴ σωτηρία τους μὲ τὴ «φυγὴ» ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Τὸ σύνθημα τῆς φυγῆς τὸ δίνουνε οἱ κατώτεροι τῶν περιστάσεων πνευματικοὶ ἡγέτες, ποὺ μὲ τὴν λιποψυχία τους καὶ τὴν ἀνεπάρκειά τους αὐξάνουν τὴ σύγχυση καὶ τὸν πανικό. Ἡ «φυγὴ» αὐτὴ κατευθύνεται ἢ πρὸς τὰ «καλὰ περασμένα» ἢ πρὸς τὸ «Ἐγὼ» τοῦ καθενός. Ἡ πρώτη φυγὴ εἶναι ἕνα εἶδος Ψυχοσάββατου: ὁμαδικὴ ἔξοδο τῶν ζωντανῶν πρὸς τοὺς τάφους.(5α) Οἱ λογιότατοι, ποὺ πιάνουνε τὸ ἔθνος ἀπὸ τὸ λαρύγγι καὶ τοῦ χώνουνε τὸ κεφάλι μέσα στὸ παχνὶ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου γιὰ νὰ γίνει ἄνθρωπος· οἱ Κάτωνες, ποὺ θέλουνε νὰ ξαναχυθεῖ ἡ ζωὴ στὰ καλούπια τῶν ἁπλῶν ἠθῶν καὶ τοῦ πατριαρχικοῦ βίου τῶν προγόνων·(6) οἱ Ἀρνητάδες (Ἀποστολάκης κλπ.) ποὺ ζητοῦνε νὰ ξαναγίνουμε παιδιὰ γιὰ νὰ ξαναβροῦμε τὸ σωστό μας δρόμο, εἶναι ὅλοι ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι τῆς... ψυχοσαββατιάτικης «φυγῆς». Εἶναι οἱ κλασικοὶ τύποι τοῦ «κοσμοδιορθωτοῦ» στὶς ἐποχὲς τοῦ χρόνιου ξεπεσμοῦ. Ἡ φυγὴ πρὸς τὸ «Ἐγὼ» εἶναι φυγή, φυσικά, ἐγωϊστική. Τὸ κάθε ἄτομο κοιτάει νὰ σωθεῖ μοναχό του ἀδιαφορώντας γιὰ τοὺς ἄλλους. Προσπαθεῖ καὶ κατορθώνει νὰ κλείσει τὴ ζωὴ μέσα στὸν ἐλεφάντινο πύργο του, μακριὰ ἀπὸ κάθε γείτονα, ὅσο τὸ δυνατὸ ἀκινδυνότερα καὶ χωρὶς εὐθύνες. Ὁ διανοούμενος ποὺ ἀφοσιώνεται στὴν ἐκστατικὴ θεώρηση τῶν αἰωνίων καὶ ἀπολύτων οὐσιῶν· ὁ ποιητὴς ποὺ συχαίνεται τὸ ἀνίερο πλῆθος καὶ παραληρεῖ «αἰνιγματώδη ἔπη» ὅπως λέει ὁ Αἰσχύλος· ὁ ὑλοζωϊστής, ποὺ ρίχνεται μὲ τὰ μοῦτρα στὴν ἄκρατη ἀπόλαυση τῶν αἰσθησιακῶν ἡδονῶν, εἶναι οἱ κυριότεροι ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι τῆς ἐγωϊστικῆς φυγῆς...».

Σ' ἕνα του τρίτο χρονογράφημα μὲ τίτλο «Χαλδαῖοι καὶ μαθηματικοί», ὁ Βάρναλης ξαναγυρίζει στὸ θέμα τῆς φυγῆς:

«...Ἀλλὰ εἶναι κ' ἕνα τέταρτο εἶδος «φυγῆς»: ἡ στροφὴ πρὸς τὴ μαγεία, δηλ. στὸν πρωτόγονο «προλογικισμόν», ὅπου ἡ σχέση τῶν ἀνθρώπων μὲ τοὺς «κόσμους», τὸ φυσικὸ

καὶ τὸ ἀνθρώπινο, τὸ «μακρόκοσμο» καὶ τὸ «μικρόκοσμο», δὲν εἶναι οὔτε φυσική, οὔτε λογική, παρὰ ὑπερφυσικὴ σχέση τοῦ ὁρατοῦ μὲ τὸ ἀόρατο, ποὺ «ἐπιτελεῖται» μὲ τὸ θαῦμα (....) Τέτοιοι τύποι παρουσιάζονται πολλοὶ στὶς ἐποχὲς τοῦ ἀργοῦ ξεπεσμοῦ ἢ τῶν ἀπότομων τρανταγμάτων. «Χαλδαῖοι» καὶ «Μαθηματικοὶ» δηλ. ἀστρολόγοι καὶ ἀριθμομάγοι...».

Καὶ σὰν γιὰ νὰ δόσει ὁ ἴδιος ἕνα δεῖγμα τῆς προσήλωσης τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου στὴν πραγματικότητα, ὁ Βάρναλης δημοσιεύει ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες ἕνα ἄλλο χρονογράφημα. Ἂς θυμηθοῦμε πὼς ἐκεῖνο τὸν καιρό, οἱ ἐφημερίδες εἶναι γιομάτες ἄρθρα, λόγους, διακηρύξεις ποὺ συνιστοῦν τὴ συνεργασία μὲ τὸν καταχτητή, ἀπαγορεύσεις (φερμπότεν) τῶν ἀρχῶν κατοχῆς, ἀνακοινώσεις ὅτι ζητοῦνται... νέοι πρὸς κατάταξιν εἰς τὴν χωροφυλακὴν κλπ. Πρὶν ἀπὸ λίγο εἶχε πέσει κ' ἡ Κρήτη, ὅπου οἱ Γερμανοὶ διαπράξανε ἀνήκουστες βαρβαρότητες. Κι ὁ Βάρναλης, δίχως ν' ἀναφέρεται βέβαια ἄμεσα στὸ γεγονός, παραθέτει στὸ χρονογράφημά του «Αἰσχύλος - Ἐρωτόκριτος»(7) τὴν περιγραφὴ ποὺ κάνει ὁ Βιτσέντσος Κορνάρος γιὰ τὸν Καραμανίτη καὶ ποὺ θύμιζε τόσο παραστατικὰ ἐκείνη τὴ στιγμὴ τὸ Γερμανὸ καταχτητή:

Ἐπρόβαλεν ὡσὰν θεριὸ ἕνας Καραμανίτης
ὁπού 'χεν ὄχτρητα πολλὴ μὲ τὸ νησὶ τῆς (Κρήτης...
Εἰς τὸ σπαθίν του πίστευγε κ' ἐκεῖνον (ἐπροσκύνα
πάντα πολέμους κ' ἔχτρητες, πάντα μαλιὲς (ἐκίνα...
Στὴν κεφαλή 'χε ὁλόμαυρο τὸ Χάρο μὲ (δρεπάνι
καὶ μὲ τὸ αἷμα γράμματα κι ὄχι μὲ τὸ (μελάνι
κ' ἔλεγαν: «Ὅποιος μὲ θωρεῖ, ἂς τρέμει (κι ἂς φοβᾶται
καὶ τὸ σπαθὶ ὁποὺ βαστῶ, κανένα δὲ (λυπᾶται».

Ἔτσι ὁ ποιητὴς Ἄγγελος Σικελιανὸς (κι ὁ Πέτρος Χάρης κι ὁ Κ. Δημαρᾶς) κι ὁ ποιητὴς Κώστας Βάρναλης, δίνοντας τὸ σύνθημα γιὰ τὴν Πνευματικὴ Ἀντίσταση, προσδιόριζαν ταυτόχρονα καὶ τὸ περιεχόμενό της: ἑλληνοκεντρικὸ καὶ ρεαλιστικό. Κέντρο ἡ Ἑλλάδα κι ὁ Λαός της, ὄχι ὅμως σὰν ἀφηρημένες, μεταφυσικὲς ἔννοιες, ὅπως τὶς ἀντιλαμβανόταν κατὰ κάποιο τρόπο ὁ Σικελιανός, ποὺ δὲν εἶχε ἀκόμα κάνει τὸ ἀποφασιστικὸ βῆμα γιὰ νὰ ριχτεῖ στοὺς κόλπους τοῦ λαϊκοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος, παρὰ ἡ Ἑλλάδα καὶ ὁ Λαός της στὴ συγκεκριμένη του ὑπόσταση, μὲ τὴ γιομάτη αἵματα καὶ θυσίες ἱστορία του, μὲ τὰ πρόσφατα μεγαλουργήματά του στὰ βουνὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ μὲ τὸν τραγικὸ ἀγώνα του ἐκείνης τῆς στιγμῆς γιὰ τὴν ἐπιβίωση, γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸν ξένο τύραννο καὶ γιὰ τὴ λύση τῶν προβλημάτων του στὴν ἀπελευθερωμένη Ἑλλάδα.

3. Τὰ ἔντυπα

Ἡ Πνευματικὴ Ἀντίσταση χρησιμοποίησε γιὰ βῆμα καὶ προμαχώνα της μερικὰ περιοδικὰ κ' ἐφημερίδες. Κάτω ἀπὸ τὴ βάρβαρη προληπτικὴ λογοκρισία τοῦ καταχτητῆ, τὰ περιοδικὰ κι οἱ ἐφημερίδες ἦταν ὑποχρεωμένα νὰ μετροῦν τὸν κάθε λόγο τους καὶ νὰ βρίσκουν κάθε φορὰ διάφορους τρόπους καὶ διάφορα περικαλύμματα, γιὰ νὰ λένε μὲ ὑπαινιγμούς, μὲ μεταφορές, μὲ ἀλληγορίες, μὲ σύμβολα καὶ μὲ ὑπονοούμενα, μερικὰ πράγματα, χωρὶς νὰ δίνουν ὑποψίες στὸν καταχτητή. Βέβαια ἡ κυβέρνηση τῶν Κουϊσλινγκ προσπαθοῦσε νὰ κατευθύνει τὸν τύπο, προπαντὸς τὸν καθημερινό, καὶ νὰ τοῦ ἐπιβάλλει τὰ θέματα ποὺ ἤθελε νὰ προβάλλει. Καὶ τὰ διάφορα ἔντυπα, ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ τῆς ἀγωνιστικῆς τους διάθεσης ἀντιδροῦσαν.

Ἡ Νέα Ἑστία. Ἀπὸ τὰ περιοδικὰ πολὺ συνεπὴ πνευματικὴ ἀντίσταση ἔκανε ἡ «Νέα Ἑστία». Στὸ πρῶτο της κιόλας τεῦχος μετὰ τὴν κατάχτηση τῆς χώρας, προγραμματίζει τὴν πορεία της μὲ τὸ μανιφέστο τοῦ Σικελιανοῦ καὶ μὲ τὸ χρονογράφημα τοῦ διευθυντῆ της ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω. Στὸ ἴδιο τεῦχος δημοσιεύει ἐκτὸς κειμένου φωτογραφία ἑνὸς γλυπτοῦ τοῦ Κ. Δημητριάδη, μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Προσπάθεια»: ἕνας λαβωμένος μαχητής, συγκεντρώνει ὅλες του τὶς δυνάμεις γιὰ νὰ ξανασηκωθεῖ, κ' ἐκεῖνο τὸ γλυπτὸ ἔπαιρνε τὴ συγκεκριμένη στιγμὴ ἀλληγορικὴ σημασία, γιὰ τὴν πεσμένη καὶ λαβωμένη Ἑλλάδα, ποὺ δὲν θὰ πέθαινε ὅμως. Ὁ Στ. Μυριβήλης εἶχε στὸ ἴδιο τεῦχος ἕνα ποίημα - ἀλληγορία τοῦ ἑλληνικοῦ δράματος μὲ τὸ τίτλο «Ὁ Ἄγγελος τῆς λύπης»:

Ἄγγελε τῆς λύπης,
Γιὰ σένα σκύβω, παίρνω καὶ στήνω ὄρθ (ἀνάμεσα στὰ δάχτυλά σ
Τὸ κρῖνο τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ποὺ φέγγ (καὶ σκοτώ
Τὸ αἷμα τοῦ δικαίου στὴ ρίζα του
Καὶ ἀνάσταση στὰ πέταλά του.
Ἡ προφητεία καίγει στὰ χείλη μου,
Ἀναμένο κάρβουνο τοῦ θυσιαστήριου:
«Ἀναστήτω ὁ Θεὸς μὲ τὰ γαλάζια μαλλιὰ
Μὲ τὰ μάτια ἀπὸ γελαστὰ σμαράγδια».

Στὸ «Δεκαπενθήμερο κριτικὲς τοῦ Π. Χάρη, τοῦ Κ. Δημαρᾶ καὶ τοῦ Γ. Κορδάτου γιὰ τρία βιβλία ποὺ ἀναφέρονταν στὴν ἰδεολογικὴ προετοιμασία τοῦ 21: Τὸν «Κοσμᾶ Αἰτωλὸ» τοῦ Φ. Μιχαλόπουλου, τοὺς «Ἕλληνες Ἰατροὺς ἐν Ρουμανίᾳ» τοῦ Σαραφίδου καὶ «Τὸ Βιβλίο Ἔρωτος ἀποτελέσματα καὶ ὁ Ψαλλίδας» τοῦ Κ. Παπαχρίστου.

Στὰ ἑπόμενα τεύχη της τοῦ 1941 ἡ «Νέα Ἑστία» δημοσιεύει μελέτες διαφόρων γιὰ θέματα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ καὶ ἐθνικὴ ἱστορία, γιὰ προεπαναστατικὲς καὶ ἐπαναστατικὲς μορφές, καὶ ποιήματα καὶ θέατρο ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὶς ἴδιες πνευματικὲς περιοχές. Ἔτσι ὁ Λῖνος Πολίτης δημοσιεύει Γράμματα τοῦ Σολωμοῦ καὶ τῆς μητέρας του,(8) κι ὁ Π.

(Ξυλογραφία, τοῦ Σπύρου Βασιλείου)

Ο ΜΠΙΣΤΙΚΟΣ

Νἄμουν τὸ Μάη μπιστικός, τὸν Αὔγουστο δραγάτης
καὶ στὴν καρδιὰ τοῦ χειμωνιοῦ νἄμουνα κρασοποῦλος.
Μὰ πλιὸ καλά 'ταν νἄμουνα ἁρματωλὸς καὶ κλέφτης.
'Αρματωλὸς μὲς στὰ βουνὰ καὶ κλέφτης μὲς στοὺς κάμπους.
νἄχα τὰ βράχια ἀδέρφια μου, τὰ δέντρα συγγενάδια,
νὰ μὲ κοιμᾶν οἱ πέρδικες, νὰ μὲ ξυπνᾶν τ' ἀηδόνια
καὶ στὴν κορφὴ τῆς Λιάκουρας νὰ κάνω τὸ σταυρό μου...

(Δημοτικό.)

Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἑστία» τὸ Γενάρη τοῦ 1942)

Λεκατσᾶς κρίνει τὰ «Νέα Προλεγόμενα στὸν Ὅμηρο τοῦ Κορδάτου»(9), ὁ Γ. Ζώρας δίνει τὴ μελέτη του γιὰ τὶς σπουδὲς τοῦ Κάλβου(10), ὁ Μιχ. Ροδᾶς τὸ μονόπραχτο «Μεσολόγγι», ὅπου δραματοποιεῖ ἕνα ἐπεισόδιο ἀπὸ τὴν ἔξοδο ποὺ ἀναφέρει ὁ Κασομούλης(11), ὁ Νῖκος Βέης δημοσιεύει μελετήματα γιὰ τὸν πρωτομάρτυρα τῆς Ἑλληνικῆς Λευτεριᾶς Ρήγα Βελεστινλῆ(12), ὁ Γ. Περάτης δημοσιεύει ποίημα ἀφιερωμένο στὴν Ἑλληνίδα(13) καὶ ὁ Θεοτοκᾶς κάνει μιὰ προσπάθεια ἀξιολόγησης τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη καὶ δημοσιεύει τὸ ποίημά του γιὰ τὸν Κάλβο «Ὁ γέρος Ἀετός» (14). Τέλος τὸ Χριστουγεννιάτικο τεῦχος της ἡ «Νέα Ἑστία» τὸ ἀφιερώνει στὸν Παπαδιαμάντη.

Τὸ 1942 ὁ Ν. Βέης συνεχίζει τὰ μελετήματά του γιὰ τὸ Ρήγα(15) καὶ ὁ Π. Φλῶρος δίνει ἕνα θεατρικὸ κομμάτι ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Καποδίστρια(16). Μὰ τὴ χρονιὰ αὐτὴ συμπληρώνονταν 150 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου κ' ἡ «Νέα Ἑστία» εἶχε κιόλας ἀναγγείλει ἀπὸ τὰ Χριστούγεννα πὼς θὰ ἀφιερώσει ὁλόκληρο τεῦχος στὸν ἄτεγκτο ποιητὴ τῆς Λευτεριᾶς καὶ τῆς Ἀρετῆς, μὲ τὴν πεποίθηση πὼς «ὁ Ἀνδρέας Κάλβος ἔπρεπε νὰ ὑψωθεῖ ἀνάμεσα στὴ δουλεία ἀρρενωπὸς καὶ προκλητικός, ποιητὴς καὶ Ἕλληνας». Ἡ προετοιμασία τοῦ ἀφιερώματος ἄρχισε καὶ προχωροῦσε κ' ἡ «Νέα Ἑστία» ἑτοίμαζε μιὰν ἀπὸ τὶς ὡραιότερες προσφορές της. Μὰ ἡ Ἰταλικὴ λογοκρισία, μυρίστηκε τὴν ἐθνικὴ σημασία τοῦ ἀφιερώματος κι ἀφοῦ ταλαντεύτηκε λίγο, ἔδοσε μὲ ἀπειλητικὸ τόνο τὴν ἀπάντηση: ἡ «Νέα Ἑστία» δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ ἀφιερώσει τεῦχος στὸν Κάλβο(17), γιατὶ ὁ Κάλβος... εἶναι Ἰταλὸς ποιητής!

Ἀπὸ τὸ 1942 ὁ Σπ. Βασιλείου ἀρχίζει νὰ δημοσιεύει στὴ «Νέα Ἑστία» καὶ συνεχίζει ὡς τὴν ἀπελευθέρωση τὶς ξυλογραφίες του, ἐμπνευσμένες ἀπὸ δημοτικὰ τραγούδια, καθὼς κι ἀπὸ ποιήματα τῶν πιὸ μεγάλων Ἑλλήνων ποιητῶν, ποὺ ἐκφράζανε τὴ διάθεση τοῦ Ἔθνους γιὰ Ἀντίσταση. Οἱ ἀλληγορικὲς αὐτὲς ξυλογραφίες ἀγαπήθηκαν πολὺ ἀπὸ τὸ κοινὸ καὶ ἦταν γιὰ ὅλη τὴν κατοχὴ στὸ κέντρο τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἐνδιαφέροντος. Οἱ ἀρχὲς κατοχῆς δὲν εἶχαν ὑποψιαστεῖ τίποτα. Μόνο γιὰ μιὰ ξυλογραφία τοῦ Βασιλείου ποὺ εἶχε τοὺς στίχους τοῦ Πτωχοπρόδρομου:

Οὐ μὴ ἤνοιγα τὸ ἁρμάριν μου
καὶ ηὕρισκα ὅτι γέμει
ψωμίν, κρασὶν πληθυντικὸν
καὶ θηνομαγειρείαν
καὶ παλαμιδοκόμματα
καὶ τζίρους καὶ σκουμπρία...

ἡ λογοκρισία βρῆκε πὼς μποροῦσε νὰ εἶναι πρόκληση... γιὰ τὸ λαὸ ποὺ πεινοῦσε καὶ ἀπαγόρευσε αὐτὴ τὴ λεζάντα. Ὁ Βασιλείου ἔβαλε τότε ἄλλους στίχους τοῦ Πτωχοπρόδρομου:

Ἀνάθεμα τὰ γράμματα
Χριστὲ καὶ ποὺ τὰ θέλει.

Ἡ «Νέα Ἑστία» μιὰ καὶ ματαιώθηκε τ τεῦχος Κάλβου, ἔκανε στὸ τεῦχος της τῆ 15 Δεκεμβρίου ἕνα μικρὸ ἀνθολόγιο ἀπ ἐκκλησιαστικοὺς ρήτορες τῆς περιόδου τῆ Τουρκοκρατίας, μὲ εἰσαγωγικὸ μελέτημα τ Δημ. Μπαλάνου. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ κατάφε ρε νὰ δόσει μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ φλογερὰ ἐθνε γερτικὰ καὶ δημοκρατικὰ κείμενα, ποὺ εὗρ σκαν ἐκείνη τὴ στιγμὴ θερμὴ ἀποδοχὴ ἀπ τοὺς ἀναγνῶστες:

«Καὶ τώρα, κεχαριτωμένη Παρθένε, πίπτο τας εἰς τοὺς παναχράντους σου πόδας, ἄλ δὲν ἐπιθυμῶ ἀπὸ σέ, παρὰ τὴν ἄμαχόν σ προστασίαν πρὸς βοήθειαν καὶ συντήρησ τοῦ φιλοχρίστου στρατοῦ, πρὸς διωγμὸν κ ἐξολόθρευσιν τοῦ ἀντιθέου τυράννου. Ἐ πότε, πανακήρατε κόρη, τὸ τρισάθλιον γ νος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὑρίσκεται εἰς δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφέρτου δουλείας; ἕως π τε νὰ τοῦ πατεῖ τὸν εὐγενικὸν λαιμὸν ὁ βά βαρος; (...) Καὶ δείχνοντάς σοι τὴν σκλ ροτάτην τυραννίδα τῶν ἀθέων ἀγαρηνῶν, ἐ πίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνί τοῦ ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀπολύτρωσιν».

(Ἠλίας Μηνιάτης)

«Νὰ σπουδάζετε τὰ παιδιά σας νὰ μ θαίνουν ἑλληνικά, διότι ἡ Ἐκκλησία μ εἶναι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὸ γένος μ εἶναι Ἑλληνικόν (...) Καλύτερα ἀδελφέ μ νὰ ἔχεις ἑλληνικὰ σχολεῖα εἰς τὴν χώρ σου παρὰ νὰ ἔχεις βρύσες καὶ ποτάμια.

(Κοσμᾶς Αἰτωλὸς)

«Ναί, ζῶμεν ὦ ἄνδρες Ἕλληνες! καὶ τώ ρα εἴμεθα ἰσχυρότεροι, διότι ἐδοκιμάσθη σταθερότης ἡμῶν. Ζῶμεν, ὦ Ἕλληνες! ἀλλ ἡ ζωή μας ἂς ἀφιερωθῇ μετὰ δόξης πρὸ ὄλεθρον τοῦ τυράννου...».

(Κων)νος Οἰκονόμου ὁ ἐξ Οἰκονόμων)

«Ἀλλ' ὦ κυβερνήτα τοῦ παντός!... δι φύλαξε τὸν κυβερνήτην ἡμῶν ἀπὸ τὸ ὀλ θριον τῶν φατριῶν μίασμα. Φώτισέ τον μάθει ὅλας τὰς ἀληθινὰς τῶν μεγάλων δυ τυχιῶν καὶ συμφορῶν μας αἰτίας (...) Ἀ ξίωσε δὲ καὶ ἡμᾶς νὰ ἰδῶμεν (...) τὴν πα τρίδα ἀληθῶς ἐλευθέραν, αὐτόνομον καὶ ν νεξάρτητον καὶ νὰ καυχώμεθα ὅτι οὐχὶ πά θος χαμερπές, οὐδὲ ἰδιοτέλεια, οὐδὲ πνεῦμ φατρίας, ἀλλ' αὐτὸ τὸ δίκαιον, αὐτὸ τῆ Ἑλλάδος τὸ πολιτικὸν σύναγμα, Αὐτὸς Σ κυβερνᾶς τὴν Ἑλλάδα...».

(Θεόφιλος Καΐρης)

Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1943 ἔφτασε παράνομ στὴν Ἑλλάδα τὸ γαλλικὸ περιοδικὸ «Fo faine», ποὺ ἔβγαινε στὸ Ἀλγέρι κι ὅπ δημοσιεύονταν ἕνας ὕμνος στὴ Λευτεριὰ τ Πὼλ Ἐλυάρ. Τὸ φλογερὸ αὐτὸ ποίημα τ μετάφρασε ὁ Νάσος Δετζώρτζης καὶ τὸ δη μοσίεψε στὴ «Νέα Ἑστία»:

(Ξυλογραφία τοῦ Σπ. Βασιλείου)

Καὶ ἐσυνέβηκε αὐτὲς τὶς ἡμέρες, ὁποὺ οἱ Τοῦρκοι ἐπολιορκούσαν τὸ Μεσολόγγι καὶ συχνὰ ὁλημερὶς καὶ κάποτε ὁλονυχτὶς ἔτρεμε ἀπὸ τὸ κανόνισμα τὸ πολύ.

Καὶ κάποιες γυναῖκες μεσολογγίτισσες ἐπερπατούσαν τριγύρου γυρεύοντας γιὰ τοὺς ἄντρες τους, γιὰ τὰ παιδιά τους, γιὰ τ' ἀδέρφια τους, ποὺ πολεμούσανε.

Καὶ στὴν ἀρχὴ ἐντρεπόντανε νὰ βγοῦνε καὶ ἐπροσμένανε τὸ σκοτάδι γιὰ ν' ἁπλώσουν τὸ χέρι, ἐπειδὴ δὲν ἦταν μαθημένες.

Καὶ εἶχανε δούλους καὶ εἶχανε σὲ πολλὲς πεδιάδες γίδια, βόϊδια καὶ πρόβατα πολλά.

Καὶ ἀκολούθως ἐβιαζόντανε καὶ ἐσυχνοτηράζανε ἀπὸ τὸ παραθύρι τὸν ἥλιο πότε θὰ βασιλέψει γιὰ νὰ βγοῦνε.

Ἀλλὰ ὅταν ἐπερισσέψανε οἱ χρεῖες, ἐχάσανε τὴν ἐντροπή, ἐτρέχανε ὁλημερίς.

Καὶ ὅταν ἐκουραζόντανε, ἐκαθόντανε στ' ἀκρογιάλι καὶ συχνὰ ἐσηκώνανε τὸ κεφάλι κι ἀκούανε γιατὶ ἐφοβόντανε μὴ πέσει τὸ Μεσολόγγι.

Καὶ τὶς ἔβλεπε ὁ κόσμος νὰ τρέχουνε τὰ τρίστρατα, τὰ σταυροδρόμια, τὰ σπίτια, τὰ ἀνώγια καὶ τὰ χαμώγια, τὶς ἐκκλησίες, τὰ ξωκλήσια, γυρεύοντας.

Καὶ ἐλαβαίνανε χρήματα, πανιὰ γιὰ τοὺς λαβωμένους.

Σολωμὸς

Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἑστία» τὸ Φλεβάρη τοῦ 1942)

ΜΙΑ ΜΟΝΗ ΣΚΕΨΗ

Στὰ τετράδιά μου τοῦ σχολειοῦ
στὰ δέντρα στὸ ἀναλόγι μου
στὸ χιόνι καὶ στὴν ἀμμουδιὰ
γράφω τ' ὄνομά σου.

Σὲ ὅσες σελίδες διάβασα
σὲ κάθε ἄγραφο φύλλο
λιθάρι ἢ τέφρα, αἷμα, χαρτί,
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στὰ χρυσαφιὰ εἰκονίσματα
στ' ἅρματα τῶν πολεμιστῶν
στὰ ρηγικὰ τὰ στέμματα
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στὴν ἔρημο καὶ στοὺς δρυμοὺς
στὶς φωλιὲς καὶ στὰ σπαρτὰ
στὸ ἀπόηχο τῆς νιότης μου
γράφω τ' ὄνομά σου.

Σὲ κάθε θάμα τῆς νυχτὸς
στὸ ἄσπρο ψωμὶ τῆς μέρας
στὶς ἐποχὲς ποὺ ὑφαίνονται
γράφω τ' ὄνομά σου.

Σὲ κάθε ἀκρούλα γαλιανὴ
στὸ βάλτο πράσινο ἥλιο
στὴ λίμνη ἀσήμι ζωντανὸ
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στοὺς κάμπους στὸν ὁρίζοντα
καὶ στὶς φτεροῦγες τῶν πουλιῶν
στῶν ἵσκιων τὸ ἀνακύκλισμα
γράφω τ' ὄνομά σου.

Σὲ κάθε ἀνάβρα χαραυγῆς
στὴ θάλασσα στὰ πλεούμενα
στὸ μανιασμένο τὸ βουνὸ
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στῶν σύννεφων τὸν ἄσπρο ἀφρὸ
στῆς μπόρας τὸ ἱδρωκόπημα
στὴν πύκνα τῆς στιφῆς βροχῆς
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στὰ σχήματα ποὺ στίλβουνε
στὰ κουδουνάτα χρώματα
σ' ὅ,τι εἶναι ἀλήθεια φυσικὴ
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στὰ μονοπάτια τὰ ξυπνὰ
στὶς δημοσιὲς τὶς διάπλατες
καὶ στὶς πλατεῖες ποὺ ξεχειλοῦν
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στοῦ λύχνου τὸ πρωτάναμα
στοῦ λύχνου τὸ ξεψύχισμα
σὲ ὅλα μαζὶ τὰ σπίτια μου
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στὸ δίλοβο τῆς κάμαρης
καὶ τοῦ καθρέφτη μου καρπὸ
στὸ ἄδειο ὄστρακο τῆς κλίνης μου
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στὸ τρυφερό μου τὸ σκυλὶ
στ' ἀφτιά του τὰ ὀρθοστήλωτα
στὸ ἀδέξιο τὸ ποδάρι του
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στὸ κατῶφλι τῆς πόρτας μου
σὲ κάθε πράμα γνώριμο
στὴ φλόγα ἑστίας εὐλογητῆς
γράφω τ' ὄνομά σου.

Σὲ κάθε σμίξιμο σαρκὸς
στὸ μέτωπο τῶν φίλων μου
σὲ κάθε δόσιμο χεριοῦ
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στὸ κρούσταλλο τῆς ἔκπληξης
στὰ χείλη ποὺ προσέχουνε
πολὺ πιὸ πάνω ἀπ' τὴ σιωπὴ
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στὰ ρημαγμένα μου ἄσυλα
στοὺς γκρεμισμένους φάρους μου
στὰ τείχη τῆς ἀνίας μου
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στὸν χωρὶς πόθους μισεμὸ
στὴ γυμνὴν ἀπομόνωση
στοῦ θανάτου τὰ πρόθυρα
γράφω τ' ὄνομά σου.

Στὴν ὑγεία ποὺ ἐπέστρεψε
στὸν κίνδυνο ποὺ χάθηκε
στὴν ἄμνημην ἐλπίδα μου
γράφω τ' ὄνομά σου.

Καὶ μ' ἑνὸς λόγου τὴ βουλὴ
τὴ ζωή μου ἀρχίζω πάλι
γιὰ νὰ σὲ νοιώσω εἶδα τὸ φῶς
γιὰ νὰ σὲ ὀνομάζω

'Ελευθερία.

Μὰ γιὰ νὰ ἐπιτρέψει ἡ λογοκρισία νὰ δημοσιευτεῖ αὐτὸ τὸ ποίημα, χρειάστηκε ὁ Νάσος Δετζώρτζης νὰ ἐπιμείνει πολύ: ἡ ἑλληνικὴ λογοκρισία ἀπαιτοῦσε νὰ ἀπαλειφθεῖ ἡ τελευταία λέξη: 'Ελευθερία. Μὰ τότε τὸ ποίημα ἔχανε ὅλο του τὸ νόημα, γινόταν ἕνα ἁπλὸ ἐρωτικὸ παραλήρημα. 'Ο Δετζώρτζης πῆγε τότε στὴν ἰταλικὴ ὑπηρεσία λογοκρισίας. Στὸ τέλος πῆρε τὴν ἄδεια ἀπὸ ἕναν ('Ιταλὸ) διπλωμάτη ποὺ εἶχε πιὸ πολλὴ κατανόηση ἢ πιὸ λίγες αὐταπάτες. Αὐτὸς τοῦ εἶπε ἐμπιστευτικά:

«Γιατί ὄχι; Μὲ ποιό δικαίωμα θ' ἀπαγορεύαμε στοὺς "Ελληνες νὰ ποῦν πὼς ἀγαποῦν τὴ Λευτεριά; Μόνο ἕνα πρᾶγμα μὲ στενοχωρεῖ. Νά, αὐτοὶ οἱ στίχοι: J' ecris ton nom sur... Sur... Sur le risque disparu.

Βέβαια, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐκστρατείας τῆς 'Αφρικῆς, πρόσθεσε μὲ παράξενο τρόπο, εἶναι ἀλήθεια πὼς δὲν ὑπάρχει πιὰ κανένας κίνδυνος γιὰ τὴν 'Ελλάδα. Μὰ νὰ δίνουμε κιόλας ἐμεῖς στοὺς "Ελληνες τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ λένε καὶ νὰ τὸ ξαναλένε... Τέλος πάντων, τόσο τὸ χειρότερο! "Εχετε τὴν ἄδεια!»(18)

Στὰ 1943—1944 ὁ Θανάσης Πετσάλης δημοσιεύει στὴ «Νέα 'Εστία»(18α) τὴν «Καμπάνα τῆς "Αγια - Τριάδας», χρονικὸ γιὰ τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης καὶ τὴ «Ρεματιὰ τοῦ Βαρλαὰμ» διήγημα ἀπὸ τὸ 1821(19), ὁ Γ.

Καλότυχα εἶναι τὰ βουνά, καλότυχοι εἶν' οἱ κάμποι,
ποὺ Χάρο δὲν ἀκαρτεροῦν, φονιὰ δὲν περιμένουν,
μὸν περιμένουν ἄνοιξη, τ' ὄμορφο καλικαῖρι,
νὰ πρασινίσουν τὰ βουνά, νὰ λουλουδοῦν οἱ κάμποι.

(Δημοτικὸ)

(Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἑστία» τὸ Μάη τοῦ 1942)

Βαλέτας διάφορα Σολωμικὰ καὶ τὴ μαχητικὴ μελέτη του «Ποιητικὸς Γενιτσαρισμός», ὅπου μιλάει γιὰ τὴ δουλικὴ στάση τοῦ Βηλαρᾶ καὶ τοῦ Χριστόπουλου(20), (κι αὐτὸ θύμιζε κάποια ἀνάλογα φαινόμενα ἐκείνης τῆς τραγικῆς ὥρας), ὁ Νῖκος Βέης τὰ «Μαλλώματα τῶν Βουνῶν στὰ Νεοελληνικὰ Γράμματα»(21) (τὴ στιγμὴ ποὺ τὰ Ἑλληνικὰ Βουνὰ ἀντηχοῦσαν ἀπὸ τὰ τραγούδια τῶν μαχητῶν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα), ὁ Ἄγγελος Τερζάκης τὸ «Παλαμήδι»(22) κι ὁ Δημήτρης Σταύρου μετάφραση Σέλλεϋ(23). Στὸ τελευταῖο πρὶν ἀπ' τὴν ἀπελευθέρωση τεῦχος τῆς «Νέας Ἑστίας»(24) δημοσιεύεται ὁμιλία τοῦ Σικελιανοῦ γιὰ τὸν Βαλαωρίτη. Γιὰ διάφορα ἄλλα δημοσιεύματα τῆς «Νέας Ἑστίας» θὰ μιλήσω πιὸ κάτω.

Π ε ι ρ α ϊ κ ὰ Γ ρ ά μ μ α τ α. Τὸν Ἰούλη τοῦ 1942 ξαναβγῆκαν τὰ «Πειραϊκὰ Γράμματα», τοῦ Κλέαρχου Μιμίκου, ποὺ εἶχαν διακοπεῖ μὲ τὴν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν στὴ χώρα. Στὰ «Πειραϊκὰ Γράμματα» (ποὺ ἀπὸ τὸ τεῦχος τοῦ Ἰουλίου 1943 μετονομάστηκαν «Γράμματα») δημοσιεύτηκαν διάφορες συνεργασίες, μὲ οὐσιαστικὸ — ἂν καὶ σκεπασμένο βέβαια — ἀντιστασιακὸ χαρακτήρα. Ὁ ποιητὴς Κ. Ἀθ. Κωνσταντινίδης - Ξενάκης δημοσιεύει ἕνα του ποίημα μὲ τὸν τίτλο «Εὐχὴ» γιὰ τὴν τραγικὴ μάνα:

Μάνα, ἀνήμπορη κοίτεσαι καὶ πάλι
τὸ ἀλάφιασμα τὸ ἀτέλειωτο σὲ λειώνει
καὶ σὲ πνίγει ὁ βραχνάς, ὦ πόνοι, πόνοι.

Ὁ Μ. Λουντέμης, ὁ Χρ. Λεβάντας, ἡ Ἄλλη Ἀλεξίου, κ.ἄ., δημοσιεύουν διάφορα πεζά. Ὁ Λεων. Παυλίδης δίνει τὴ μελέτη «Ὁ χαρακτήρας τῆς λογοτεχνίας», ὅπου ὑποστηρίζει: «Ἡ λογοτεχνία πρέπει νἄχει ψηλὰ τὶς κεραῖες της, ἄγρυπνη καὶ δραματικὴ τὴ συνείδησή της καὶ πρόθυμα, διαμορφωτικὰ καὶ θαρραλέα τὰ μέσα της...» καὶ διατηρώντας τὴν ἀνταπόκρισή της στὸ παρὸν ὀφείλει «νὰ τείνει σύγκαιρα ὁρώντας καὶ ἐλέγχοντας τὴν ἔννοια καὶ μορφὴ τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν, πρὸς τὴν ἀναποκάλυπτη ἀκόμη στάθμη τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τοῦ κόσμου καὶ τοῦ μελλούμενου ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ»(26). Ὁ Λέων Κουκούλας δίνει ἕνα Σχέδιο Εἰσαγωγῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Θεάτρου καὶ ὁ Γ. Κορδᾶτος θέτει τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιστοιχίας πολιτικῆς καὶ λογοτεχνίας καὶ ὑποστηρίζει πὼς μ' αὐτὸ τὸ πρῖσμα πρέπει νὰ μελετηθεῖ ἡ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία(27).

Τὸ Μάρτη τοῦ 1943 ὁ Ρήγας Γκόλφης δημοσιεύει στὰ «Πειραϊκὰ Γράμματα» ἕνα ποίημα, κραυγὴ γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ Ἔθνους καὶ γιὰ τὸ ρόλο τῆς ποίησης στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες:

Στ' ἀπροσμέτρητα δεινὰ
παρηγόρια ὁ Στίχος.
Ἐκειμέσα θὰ σαλεύει
δρόμους ἄλλους ν' ἀγναντεύει
πάντα ἀδρὴ καὶ μοναχὴ
μέσ' σὲ ἀγώνων ταραχὴ
κάποτε θὰ ζωντανεύει
κι ὅλο θὰ χαροπαλεύει
τῶν Ἑλλήνων ἡ ψυχή(28).

Στὰ «Πειραϊκὰ Γράμματα» παρουσιάστηκαν ἀκόμα διάφορες μελέτες, στοχασμοὶ καὶ ποιήματα Κ. Καρθαίου, Στρ. Μυριβήλη, Γ. Ζώρα, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Γ. Λαμπελέτ, Κλ. Παράσχου, Ρ. Γκόλφη, Θ. Μουστοξύδη, Γ. Βαλέτα, κ.ἄ. Ἡ Ρένα Καρθαίου δημοσιεύει μεταφρασμένα ἀπὸ τὴν ἴδια κινέζικα ποιήματα(29) καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1944 πάνω στὴν πιὸ μεγάλη ἔνταση τῆς τρομοκρατίας τοῦ καταχτητῆ, μὲ τὰ μπλόκα καὶ τὶς ὁμαδικὲς ἐκτελέσεις ὁ Ν. Καζαντζάκης δίνει ἕνα χορικὸ ἀπὸ τὸν «Προμηθέα Πυρφόρο, Δεσμώτη, Λυόμενο», μοιρολόϊ γιὰ τὸ χαμὸ τῶν λεβέντηδων.(30)

Ἄχ τυφλή, χιλιαντρού, πρασινόμαλλη
μάνα Γῆς γιγαντόστηθη
ἄχ πονῶ τὸν τσισέβαστο πόνο σου
καὶ κοιτῶ τοὺς ἀπόγκρεμους
στοχασμοὺς τοῦ Θεοῦ μὲ ἀνατρίχιασμα.

Πῶς τοὺς γέννησες, Μάνα, τοὺς γίγαντες
σὲ οὐρανοῦ σφιχταγκάλιασμα
μαλλιαρούς, θρασερούς, πολυκέφαλους
καὶ κρυφὰ τοὺς καμάρωνες
τοὺς Θεοὺς νὰ χυμοῦν νὰ γκρεμίσουνε!

Μὰ φριχτὸ τοῦ Θεοῦ τὸ ἀσπροπέλεκο
κεφαλές, ραχοκόκκαλα
τριχωτὰ λαιμοτράχηλα, στόματα
ὁ Θεὸς τοὺς λεβέντηδες
σοῦ τοὺς ρίχνει στὰ Τάρταρα, Μάνα μου!

Στὰ «Γράμματα» δημοσιεύτηκε καὶ ἕνα κεφάλαιο ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα «Πρηκπέσσα Ἰζαμπώ», ποὺ ἔγραφε μέσα στὴ κατοχὴ ὁ Τερζάκης, μὲ ἔντονο ἀντιστασιακὸ περιεχόμενο.

Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ πολύτιμες ὑπηρεσίες τῶν «Πειραϊκῶν Γραμμάτων» ἦταν ὁ ἀγώνας τους γιὰ τὴν ἑνότητα τῶν λογοτεχνῶν. Γιατὶ στὰ χρόνια 1943—1944 παρουσιάστηκαν στὴν Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν διάφορες διασπαστικὲς τάσεις μὲ ταπεινὲς καὶ ὕποπτες ἐπιδιώξεις. Τὰ «Πειραϊκὰ Γράμματα» μὲ ἐπαινειλημμένα τους σημειώματα καταγγείλανε τὶς τάσεις αὐτὲς καὶ ἀποκαλύψανε τοὺς ἀναμολόγητους σκοποὺς καὶ ἔτσι ἡ διατήρηση τῆς ἑνότητας ὀφείλεται ὡς ἕνα μεγάλο βαθμὸ καὶ στὴ δική τους συμβολή(31).

Φ ι λ ο λ ο γ ι κ ὰ Χ ρ ο ν ι κ ά. Μὲ τὴν ἄνοδο τῆς πνευματικῆς ἀνησυχίας — γι' αὐτὴ θὰ μιλήσουμε πιὸ κάτω — παρουσιάζονται μέσα στὰ 1944 καινούργια περιοδικά: τὰ «Φιλολογικὰ Χρονικὰ» εἶχαν διευθυντὴ τὸν Ν.Σ. Μοναχὸ καὶ μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς ὡς τὸ τεῦχος Ἰουνίου (8 - 12) τὸν Ἄλκη Ἀγγέλογλου καὶ Ἀστέρη Κοβατζῆ.(32) Συνεργάτες τους εἶχαν τοὺς Μ. Λουντέμη, Ν. Πεντζίκη, Ν. Παππᾶ, Λ. Σακελλαρίου, Β. Λαούρδα, Γ. Σφακιανάκη, Ρίτα Μπούμη

Παιδιά, πῆρ' ὁ χινόπωρος, παιδιά, πῆρ' ὁ χειμώνας,
πέσαν τὰ φύλλ' ἀπ' τὰ κλαριά, ξεσκῶσαν τὰ λημέρια,..
Παιδιά, νὰ ξεχειμάσουμε καὶ τοῦτο τὸ χειμώνα.

(Δημοτικὸ)

(Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἑστία» τὸ Νοέμβρη τοῦ 1943)

Παππᾶ, Γ. Βαλέτα, Ν. Γκάτσο, Γ. Θέμελη, Νικ. Βρεττάκο, Εὔα Βλάμη, Ζωὴ Καρέλλη, Βασ. Βαρίκα, Μάριο Πλωρίτη, Κλ. Παράσχο, Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο κ.ἄ.

Ὁ Μιχάλης Σακελλαρίου δημοσίεψε σὲ συνέχειες τὴν ἱστορική του μονογραφία «Γ. Λογοθέτης Λυκοῦργος», ὅπου ἔδοσε ὅλη τὴν πολυκύμαντη ζωὴ καὶ τὴ φλογερὴ ἐπαναστατικὴ καὶ δημοκρατικὴ δράση τοῦ σαμιώτη ἥρωα τοῦ 1821(33) κι ὁ Νῖκος Παππᾶς ἕνα μαχητικὸ ἄρθρο, μὲ τὸν τίτλο «Ἡ Κυριακάτικη Ποίηση», ὅπου ἔκανε ἐπίθεση ἐναντίον σ' ἐκείνους ποὺ γράφουν «ἀνάερα, φωτεινά, γαλάζια, ἐπιδερμικὰ» ποιήματα, δίχως ν' ἀκοῦν «ἄλλους ἤχους, κανένα βογγητό, καμιὰ φωνὴ ποὺ νὰ μοιάζει μὲ ἀνθρώπινη».(34)

Τὸν ἴδιο καιρὸ κυκλοφόρησε καὶ τὸ περιοδικὸ «Καλλιτεχνικὰ Νέα» μὲ διευθυντὴ τὸν Κώστα Μεραναῖο. Δυστυχῶς οὔτε στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, οὔτε ἀλλοῦ μπόρεσα νὰ βρῶ αὐτὸ τὸ περιοδικὸ γιὰ νὰ δόσω μιὰ εἰκόνα τῆς ἀντιστασιακῆς του προσπάθειας. Τέλος στὴν κατοχὴ πρωτοεκδόθηκε ἡ «Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιὰ» τοῦ Ἀρ. Μαυρίδη.

Π ρ ω ῖ α. Ἀπὸ τὶς καθημερινὲς ἐφημερίδες τὴν πιὸ συνεπῆ καὶ μαχητικὴ πνευματικὴ ἀντίσταση ἔκανε ἡ «Πρωῖα», ποὺ εἶχε ἀρχισυντάκτη τὸν Καράντζα. Τὸ πνευματικό της ἐπιτελεῖο ἦταν πολὺ δυνατό. Ξέχωρα ἀπὸ τὸν Βάρναλη εἶχε συνεργάτες της τούς: Ν. Βέη, Λ. Ἀκρίτα, Μ. Καραγάτση, Α. Τερζάκη, Η. Βενέζη, Λ. Κουκούλα, Α. Παπαδήμα. Π. Χάρη, Γ. Λαμπρινό, Ε. Κριαρᾶ, Γ. Ξεφλούδα, Μ. Περάνθη, Γ. Φουσάρα, Λ. Καρζῆ, Α. Σαχίνη, Γ. Θεοτοκᾶ, Ν. Βρεττάκο, Μ. Λουντέμη, Β. Ρώτα, Μανώλη Χατζηδάκη, Δ. Βεζύρογλου, Γ. Πράτσικα, Π. Φλῶρο, Γ. Βαλέτα, Κ. Σούκα, Ν. Ἀθανασιάδη, Α. Δόξα, Κ. Μπίρη, Α. Πανσέληνο, Θ. Κωτσόπουλο, Γ. Καραπάνο, Ναπ. Λαπαθιώτη, Α. Παπαγιαννόπουλο - Παλαιό, Κ. Λῶλο, Μ. Λυγίζο, Θ. Σγουρδέλη, Ι. Κουτσοχέρα, Γιάν Κουχτσόγλου, Γ. Ἀσπρέα, Εὐθ. Παπαδημητρίου, Κώστα Μαρίνη, Ἄλκη Θρύλο, Χρ. Ἀγγελομάτη κ.ἄ. Οἱ συνεργάτες αὐτοὶ ξέχωρα ἀπὸ τὶς πνευματικὲς μάχες ὅπου πῆραν μέρος, ἔκαναν καθημερινὰ τὴν παρουσία τους στὴν πνευματικὴ ἀντίσταση μὲ τὸν ἕνα ἢ μὲ τὸν ἄλλο τρόπο κ' ἡ «Πρωῖα» εἶχε

γίνει τὸ ἐντρύφημα, μὰ κι ὁ πνευματικὸς καθοδηγητὴς χιλιάδων ἀνθρώπων. Οἱ στῆλες της ἦταν καθημερινὰ γεμάτες ἀπὸ ἄρθρα, ἐπιφυλλίδες, συζητήσεις, χρονογραφήματα, πάνω σὲ ὅλα τὰ φλέγοντα πνευματικὰ θέματα: μορφὲς καὶ ἰδέες, παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον, παράδοση καὶ σύγχρονη τέχνη, πεζογραφία καὶ ποίηση, ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ζωγραφική, ἀρχαιολογία καὶ πολεοδομία, τέχνη καὶ Λαός, τέχνη καὶ Κοινωνία, θέατρο καὶ κινηματογράφος, μουσικὴ καὶ χορός, γλώσσα καὶ παιδεία κ.τ.λ. Οἱ συνεργάτες τῆς «Πρωΐας» μὲ ἀγωνιστικότητα, μὲ γνώση, μὲ εὐθύνη, κατευθύνανε τὴν πνευματικὴ μάχη, ἔθεταν προβλήματα, γκρεμίζανε εἴδωλα, καθαρίζανε τὸν πνευματικὸ χῶρο ἀπὸ τοὺς τριβόλους καὶ τ' ἀγκάθια, καταρρίπτανε σκουριασμένες ἰδέες, μ' ἕνα λόγο ἑτοιμάζανε τὸ ἔδαφος γιὰ μιὰν ἄνθιση ποὺ θ' ἀκολουθοῦσε ἂν δὲν κοβόταν βίαια ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ τόπου(35).

Ἐλεύθερον Βῆμα — Ἀθηναϊκὰ Νέα — Καθημερινή. Ἀντίθετα ἀπὸ τὴν «Πρωΐα», τὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» (ποὺ μεταπελευθερωτικὰ ἔγινε ἁπλῶς «Βῆμα»), κράτησε στὸν πνευματικὸ τομέα μιὰ στάση γενικὰ συγκρατημένη. Τὰ μόνα ἀξιόλογα δημοσιεύματα ποὺ εἶδαν τὸ φῶς στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» ἦταν οἱ ἐπιφυλλίδες τοῦ Κ. Δημαρᾶ γιὰ μερικὰ ἐπιβλητικὰ νεοελληνικὰ θέματα (Γεμιστός, Λούκαρης, Βούλγαρης, Καραῆς, Μαρτελάος, Μελέτη τῆς λογοτεχνίας μας, Ζητήματα γιὰ μελέτη, φιλόσοφοι καὶ μεταφράσεις, Διγενῆς Ἀκρίτας κ.ἄ.), οἱ ἐπιφυλλίδες καὶ οἱ κριτικὲς τοῦ Μιχ. Ροδᾶ, τὰ καλλιτεχνικὰ ἄρθρα τοῦ Μαρ. Καλλιγᾶ, ὅπως ἡ σειρὰ «Γύρω ἀπὸ τὴ λαϊκὴ κατοικία» κλπ.. Ἀκόμα πιὸ μικρὴ ἦταν ἡ προσφορὰ τῶν «Ἀθηναϊκῶν Νέων» (τῶν σημερινῶν «Νέων») στὴν πνευματικὴ μάχη, μὲ τὶς ἐπιφυλλίδες μόνον τοῦ Γρ. Ξενοπούλου καὶ τὰ εὐθυμογραφήματα τοῦ Μ. Ψαθᾶ καὶ ἀνύπαρκτη παντελῶς τῆς «Καθημερινῆς». Κι ἀντὶ γιὰ τὶς γόνιμες συζητήσεις ποὺ γίνονταν στὴν «Πρωΐα», ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ «Ἐλευθέρου Βήματος» καὶ τῆς «Καθημερινῆς»(36) ἄναψαν μερικοὶ προσωπικοὶ καυγάδες ἀνάμεσα στοὺς συνεργάτες τους.

Τὰ βιβλία. Τὸ βιβλίο γενικὰ ἔπαιξε σπουδαῖο ἀντιστασιακὸ ρόλο στὴν περίοδο τῆς κατοχῆς.(36α) Ἐξαιρετικὰ ὅμως ὁ ρόλος ὁρισμένων βιβλίων ἦταν ἀκόμα πιὸ σημαντικὸς καὶ ἰδιαίτερος: Τέτοιο ρόλο παίξανε οἱ «Μορφὲς τοῦ 21» τοῦ Γ. Λαμπρινοῦ. Βγῆκαν σὲ μιὰ κρίσιμη στιγμή: ἀπὸ τὴν παλιὰ πολιτικὴ ἡγεσία τοῦ τόπου ἕνα μέρος εἶχε βολευτεῖ μὲ τὸν καταχτητὴ καὶ προδόσει τὸν Ἑλληνικὸ Λαό, ἕνα ἄλλο τόχε σκάσει στὸ ἐξωτερικὸ κ' ἕνα τρίτο καιροσκοποῦσε καὶ συνιστοῦσε παθητικότητα καὶ ἀναμονή. Τὸ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα ποὺ ἀναπτυσσόταν ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἐμπνεύσει στὸ Λαὸ πίστη στὸν ἑαυτό του.

Οἱ «Μορφὲς» ποὺ διάλεξε ὁ Γ. Λαμπρινὸς γιὰ νὰ παρουσιάσει στὸ εὐρύτερο κοινὸ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ 21, δὲν ἀνῆκαν στὰ παλιὰ τζάκια, ἢ στὰ ἀρχοντικὰ στοιχεῖα, ποὺ ὅσα δὲν πρόδοσαν εἶχαν ὡστόσο πολὺ ἀμφιταλαντευτεῖ καὶ εἶχαν συρθεῖ μὲ τὸ στανιὸ στὴν Ἐπανάσταση καὶ στὶς δύσκολες στιγμὲς τὴν ἀρνήθηκαν ἢ τὴν πρόδοσαν, φροντίζοντας ὡστόσο νὰ προβληθοῦν καὶ νὰ καρπωθοῦν ὀφέλη στὴ μετεπαναστατικὴ ἐποχή. Ἀνῆκαν στοὺς «ἀφανεῖς», ἁπλοὺς ἀνθρώπους τοῦ Λαοῦ, ποὺ αὐτοὶ πῆραν σὲ κρίσιμες στιγμὲς τὴν Ἐπανάσταση στὰ χέρια τους. Αὐτοὶ δημιούργησαν τὸ 21 κ' οἱ προεκτάσεις στὰ ἐπίκαιρα γεγονότα ἦταν ἀναπόφευκτες: τὸ ἴδιο κ' ἐκείνη τὴ στιγμή, ὅταν ἡ ἐπίσημη ἡγεσία ἢ πρόδινε ἀνοιχτὰ ἢ καιροσκοποῦσε, οἱ ἡγέτες τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος θὰ ξεπεταχτοῦν ἀπὸ τὰ λαϊκὰ σπλάχνα. Κι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη τὸ βιβλίο τοῦ Γ. Λαμπρινοῦ ἦταν ἕνα σοβαρὸ μέσο φρονηματισμοῦ, ποὺ ἐκείνη τὴν κρίσιμη ὥρα βοηθᾶνε τὸν ἀγωνιζόμενο Λαὸ νὰ ἀποχτήσει πίστη στὶς ἀπέραντες δυνάμεις του.

Στὸν «Κοτζάμπαση τοῦ Καστρόπυργου», ἕνα μυθιστόρημα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ 21, ὁ Μ. Καραγάτσης ἔδινε τὴν ἀντίθετη ὄψη τοῦ νομίσματος: ἐκείνους ἀκριβῶς ποὺ καιροσκοπῶντας πότε ἔπαιζαν ρόλο ἀρχηγῶν, πότε πρόδιναν καὶ ποὺ ὡστόσο κατάφερναν πάντα νὰ ἐπιβάλλονται καὶ νὰ κάθουνται στὸ σβέρκο τοῦ ἀγωνιζόμενου Λαοῦ. Κι ὁ «Κοτζάμπασης» προκάλοῦσε μοιραῖες προεκτάσεις στὴν πραγματικότητα τῆς στιγμῆς. Οἱ ἴδιοι ποὺ προδίνουν σήμερα, θὰ προσπαθήσουν νὰ παρουσιαστοῦν, ὅταν τὰ πράγματα θἄρθουν βολικὰ — καὶ θὰ βοηθήσουν μ' ὅλες τους τὶς δυνάμεις γιὰ νἄρθουν τὰ πράγματα βολικὰ — σὰν ὑπερπατριῶτες καὶ τιμητὲς καί... ὑπερεθνικόφρονες ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. Ἂν λοιπὸν οἱ «Μορφὲς» τοῦ Λαμπρινοῦ ἐμπνέανε στὸ Λαὸ πίστη στὸν ἑαυτό του, ὁ «Κοτζάμπασης» τοῦ Καραγάτση τὸν δίδασκε νὰ μὴν ἐμπιστεύεται τὴν ἐξωλαϊκὴ καὶ ἀντιλαϊκὴ ἡγεσία — προϋπόθεση ἐξίσου ἀναγκαία ἐκείνη τὴ στιγμὴ γιὰ τὸ συνεπὲς ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα.

Τὸ ἴδιο σημαντικὸ ρόλο, ἂν καὶ σὲ διαφορετικὸ χῶρο, ἔπαιξε τὸ βιβλίο τοῦ Χρ. Ἔσπερα (Χρ. Εὐελπίδη) «Ἀρχαϊκὰ Τρίπτυχα»: ἦταν μιὰ τσουχτερὴ σάτιρα τῆς ἐξουσίας τῶν Τριάντα Τυράννων στὴν Ἀρχαία Ἀθήνα. Κ' ἐδῶ τὰ κατάλοιπα τῆς 4ης Αὐγούστου ποὺ ἡ εὐθύνη τους γιὰ τὴν Ἐθνικὴ καταστροφὴ ἦταν βαρύτατη, ἀπειλοῦσαν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ὅπου εἶχαν καταφύγει νὰ γυρίσουν ὕστερα ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ νὰ ἐπιβάλουν καὶ πάλι στὸν Ἑλληνικὸ Λαὸ τὴν τυραννία τους, τὸ ξετίναγμα τῆς δικτατορίας τῶν Τριάντα Τυράννων, μὲ φράσεις μάλιστα ποὺ θύμιζαν ἔντονα τὴ φρασεολογία τοῦ τεταρταυγουστιανοῦ φασισμοῦ, ἔπαιρνε τὶς φυσικές του προεκτάσεις κ' ἔτσι τὸ βιβλίο τοῦ Ἔσπερα γινόταν ἕνα ὅπλο ἐθνικοῦ καὶ δημοκρατικοῦ φρονηματισμοῦ.

Ἐθνεγερτικὸ ρόλο ἔπαιξαν καὶ ἄλλα βιβλία: ὁ Ἀλκαῖος - βάρδος καὶ καπετάνιος τοῦ 21 τοῦ Βαλέτα, ὁ Νικηταρᾶς τοῦ Γρηγορίου, ὁ Γ΄ Τόμος Κασομούλη τοῦ Βλαχογιάννη, Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος (τοῦ Σο-

λωμοῦ) ἀπὸ τὸν Λ. Πολίτη, Τὰ Μωραΐτικα Τραγούδια τῆς Γεωργίας Ταρσούλη κ.τ.λ. Ἡ Ἰαπωνία - Κίνα τοῦ Καζαντζάκη, παρ' ὅλη τὴν ἐπέμβαση τῆς λογοκρισίας, γιόμιζε αἰσιοδοξία τὸν ἀναγνώστη μ' ἐκείνη τὴ στερνὴ — καὶ προφητικὴ — φράση τους γιὰ τὴ μακρυνὴ χώρα ποὺ ἀγωνιζόταν σκληρὰ ἐνάντια στὸν Ἰαπωνικὸ ἱμπεριαλισμὸ — τὸ σύμμαχο τοῦ χιτλερισμοῦ: «Βλογημένη νά 'ναι ἡ λασπερὴ τούτη Κίνα, ἡ μόνη σήμερα στὸν κόσμο ποὺ μπορεῖ νὰ σοῦ δόσει ἀπὸ τώρα νὰ μαντέψεις μὲ ὑπερηφάνεια τὴ μελλούμενη, τὴν πιὸ μακρυνὴ ἀνθρωπότητα». Τέλος τὸ «Πιάνο» τοῦ Βασίλη Ρώτα, μιὰ σάτιρα τοῦ μαυραγοριτισμοῦ καὶ μιὰ ὁμολογία πίστης στὸν πεινασμένο λαό, ποὺ δὲν τἄβαζε ὡστόσο κάτω, καθὼς καὶ τὰ «Παιδιάτικα Τραγούδια» του — ποὺ τὰ διάβαζαν μικροὶ καὶ μεγάλοι καὶ ἴσως πιὸ πολὺ οἱ μεγάλοι παρὰ οἱ μικροὶ — ὅπου μιλοῦσε γιὰ τὰ ψηλὰ πετάγματα τῶν Ἀετῶν, ποὺ δὲ μποροῦσαν νὰ τοὺς φτάσουν τὰ πουλιὰ τοῦ κοτετσιοῦ, γιατὶ εἶχαν τὸ μυαλό τους μόνο στὴν κοιλίτσα τους, εἶχαν μεγάλη ἀπήχηση στὰ πλατύτερα στρώματα: Τὸ «Πιάνο» παιζόταν καὶ τὰ «Παιδιάτικα Τραγούδια» ἀπαγγέλλονταν στὰ πάρτυ, στὶς συνοικιακὲς γιορτὲς κι ἀργότερα στὰ Ἐλεύθερα Βουνά.

4. Οἱ κύριες μάχες τῆς πνευματικῆς ἀντίστασης

Ὅλη ἡ Πνευματικὴ Ἀντίσταση ἦταν ἕνας συνεχὴς ἀγώνας. Μὰ μέσα στὰ τέσσερα χρόνια τῆς φασιστικῆς κατοχῆς ἐντόπισε πολλὲς φορὲς τὰ πυρά της σὲ ὁρισμένους στόχους κ' ἐκεῖ ἔδοσε τὶς κύριες μάχες της.

30 τοῦ Μάη 1941. Στὶς 31 τοῦ Μάη 1941 οἱ Ἀθηναῖοι κοιτάζοντας κατὰ τὴν Ἀκρόπολη, δὲν εἶδαν τὴ μισητὴ σβάστικα ποὺ ἀπὸ δῶ κ' ἕνα μῆνα κυμάτιζε δίπλα στὴν ἑλληνικὴ σημαία. Σὲ λίγο κυκλοφόρησε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα ἡ εἴδηση: ἄγνωστοι Ἕλληνες πατριῶτες τὴν κατεβάσανε τὴν προηγούμενη νύχτα, τὴν κάμανε κομάτια καὶ τὴν πετάξανε. Τὴν ἴδια μέρα, 31 τοῦ Μαγιοῦ, οἱ Γερμανοὶ ἀνακοίνωναν: «Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 30 πρὸς τὴν 31 Μαΐου ὑπεξηρέθη ἡ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κυματίζουσα Γερμανικὴ πολεμικὴ σημαία παρ' ἀγνώστων. Διενεργοῦνται αὐστηραὶ ἀνακρίσεις. Οἱ ἔνοχοι καὶ οἱ συνεργοὶ αὐτῶν θὰ τιμωρηθῶσι διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου». Τὴν ἑπομένη ἡ ἐφημερίδα «Καθημερινὴ» σ' ἕνα πηχιαῖο κύριο ἄρθρο, μὲ τὸν τίτλο «Κακοῦργοι πράξεις», ἔγραφε: «...καὶ φθάνομεν εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς οἰκτρότητος νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ αὐτὴν τὴν πολεμικὴν σημαίαν των ἀπὸ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου κατ' εὐγενῆ καὶ φιλόφρονα διάθεσιν ἐκυμάτιζε παραπλεύρως τῆς κυανολεύκου...»(37) Μ' ἀπὸ κείνη τὴ στιγμὴ ὁ Ἱερὸς Βράχος ἔπαιρνε γιὰ τοὺς Ἕλληνες ξέχωρα ἀπὸ τὴν παλιὰ καὶ μιὰν ἄλλη, καινούργια σημασία: γινόταν τὸ σύμβολο τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα ποὺ ἄρχιζε. Αὐτὸ τὸ ἀγωνιστικὸ σύμβολο λοιπόν, χωρὶς ἄμεση ἀναφορὰ στὸ γεγονός, πρόβαλε ἡ «Νέα Ἑστία». Στὸ τεῦχος τῆς 1 τοῦ Ἰούνη, δημοσίευε ἐκτὸς κειμένου μιὰ φωτογραφία Καρυάτιδας καὶ χρονογράφημα τοῦ Π. Χάρη μὲ τὸν τίτλο «Προσκύνημα»: «Ὑπάρχουν Ἀθηναῖοι, ἔγραφε, ποὺ δὲν ἀνέβηκαν οὔτε μιὰ φορὰ στὸ Λυκαβητό. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ Ἀθηναῖοι ποὺ δὲν εἶχαν ἀνέβει ποτὲ στὴν Ἀκρόπολη (...) Πῶς ν' ἀνέβουν; Οἱ ἄνθρωποι ἀποφασίζουν κ' εὔκολα πραγματοποιοῦν μιὰ ἐκδρομή, δηλαδὴ μιὰ μετακίνηση καὶ τὸ πολὺ πολὺ μιὰ ἀνάβαση σώματος. Ἐνῶ ἡ Ἀκρόπολη τοὺς ζητάει κάτι διαφορετικό: ἄνοδο ψυχῆς (...) Καὶ ξαφνικὰ ἔγινε τὸ Θαῦμα. Μιὰν Ἀπριλιάτικη νύχτα, μὲ καθαρότατο οὐρανὸ καὶ λαμπρὸ φεγγάρι, ἡ Ἀκρόπολη ἔνιωσε ὅλη τὴν Ἀθήνα κοντά της. γύρω της, νὰ τὴν ἀγκαλιάζει, νὰ τὴ σφίγγει, νὰ κολλάει ἀπάνω της καὶ νὰ ζεῖ μόνο μὲ τὴν ἐπαφή της, μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ τῆς χάριζε, μὲ τὴν ἀταραξία της. Ἦταν ἡ νύχτα τῆς πρώτης μεγάλης ἀεροπορικῆς ἐπιδρομῆς (...) Ἐκείνη τὴν ἡμέρα κ' ἐκείνη τὴ νύχτα ἔγινε ἡ ἄνοδος τῶν ψυχῶν τους κ' ἔκαμαν τὸ προσκύνημα ποὺ ὄφειλαν χρόνια καὶ χρόνια...»(37α) Καὶ στὰ ἑπόμενα τεύχη δημοσίεψε διάφορα γλυπτὰ ἀπὸ τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης.

Ἡ 25 Μαρτίου. Κάθε ἐπέτειο τῆς ἐθνικῆς γιορτῆς, οἱ κυβερνήσεις τῶν Κουΐσλιγκς προσπαθοῦσαν νὰ ἐκμεταλλευτοῦν τὸ ἐθνικὸ αἴσθημα τῶν ὑποδούλων γιὰ νὰ προπαγανδίσουν μὲ δημοκοπικὰ ἐπιχειρήματα καὶ θεατρινίστικα καμώματα πὼς ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἔχει συμφέρον νὰ συνεργαστεῖ μὲ τὸν καταχτητὴ καὶ πὼς θὰ βρεῖ τὴν πραγματική του ἐλευθερία μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς «νέας» (δηλ. φασιστικῆς) Εὐρώπης: «Ἕλληνες! Θαρρεῖτε, πιστεύετε, καρτερεῖτε καὶ ἐργάζεσθε (37β) μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ ἀνατείλουν καλύτεραι διὰ τὴν πατρίδα μας ἡμέραι μέσα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Νέας Εὐρώπης». ἔλεγε ὁ Τσολάκογλου στὸ διάγγελμά του στὶς 25 Μαρτίου 1942. Καὶ τὴν ἴδια μέρα γονάτιζε θεατρινίστικα μπροστὰ στὸν Ἄγνωστο Στρατιώτη.(37γ) Ἀνάλογα ἔλεγε κι ὁ Κ. Λογοθετόπουλος στὰ 1943, ἐπαναλαμβάνοντας τὴν ναζιστικὴ θεωρία περὶ «προνομιούχου φυλῆς». Κι ὁ Ι. Ράλλης συνιστοῦσε στὶς 25 Μαρτίου 1944 νὰ σημαιοστολιστεῖ ἡ Ἀθήνα:

«Αὔριον ἐπέτειον τῆς Ἐθνικῆς ἑορτῆς μας, ἔλεγε ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο, ἡ ἔνδοξος ἑλληνικὴ κυανόλευκος καλεῖται νὰ κυματίσει ἐλεύθερα(!) ὑπεράνω ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος. Μὲ παλμοὺς συγκινήσεως θὰ τὴν χαιρετίσουν ὅλοι οἱ τίμιοι Πατριῶται. Ἔπαυσαν, εὐτυχῶς νὰ συντρέχουν αἱ προϋποθέσεις αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τέσσερα σχεδὸν ἔτη εἶχον ὑποχρεώσει τὴν σημαίαν μας εἰς ὑποστολὴν καὶ ἀφάνειαν. Τὸ Γερμανικὸν Ἔθνος τὸ ὁποῖον ἀπονέμει πάντοτε τιμὴν καὶ σέβας εἰς τοὺς ἥρωας ἰδίᾳ δ' εἰς τοὺς μικροὺς λαοὺς τοὺς ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ, συνήνεσε μεθ' ὑψηλόφρονος προθυμίας εἰς τὸν πανηγυρισμὸν τῆς Ἐθνικῆς ἑορτῆς μας. Δι-

ότι καὶ ἡ Ἑλλὰς μάχεται ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ.

Πολιτισμὸς σημαίνει Πατρίς. Πολιτισμὸς σημαίνει Ἔθνος. Πολιτισμὸς σημαίνει Ἐλευθερία. Καὶ ἂν μάχεται ἡ Ελλὰς μὲ ἰσχνὰ ὑλικὰ ἐφόδια ἐναντίον τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι ἀπειλοῦν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ κόσμου, μάχεται ὅμως μὲ ὅλας τὰς δυνατότητας τῆς ψυχῆς της. Καὶ ὁ ψυχικὸς αὐτὸς ἀγών της εἶναι τόσον μᾶλλον ἄξιος τιμῆς, καθ' ὅσον, ἂν καὶ διεξάγεται ἐν τῷ μέσῳ μυρίων ὑλικῶν ταλαιπωριῶν, ὁλοκληρώνει, ἐν τούτοις, ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν στερεώτερον τὸν τίμιον ἑλληνικὸν κόσμον ὡς ἀπόρθητον προπύργιον πίστεως καὶ ἀντοχῆς, γύρω ἀπὸ τὰ ἀθάνατα ἰδεώδη τῆς Ἐλευθέρας Πατρίδος καὶ τοῦ Ἐλευθέρου Ἔθνους, γύρω ἀπὸ τὴν πολύτιμον αὐτὴν κληρονομίαν τοῦ Εἰκοσιένα.

Ἡ πολυσήμαντος ἔννοια τὴν ὁποίαν περικλείει ἡ εὐγενὴς συγκατάθεσις τῶν Γερμανικῶν Ἀρχῶν νὰ ἑορτάσωμεν τὴν Ἐθνικὴν ἐπέτειον εἶναι αὐτόδηλος. Δὲν χρειάζεται σχόλια. Ἡ Ἱερὰ Φλόξ, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν Ὀλυμπίαν ἔφθασε μέχρι τοῦ Γερμανικοῦ Σταδίου ἦτο φῶς Ἀθανασίας καὶ ἦτο ἀδύνατον νὰ σβεσθῇ: Φέγγει καὶ μέσα εἰς τὰ ἀδιαπέραστα σκότη τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ πολέμου, ὡς παρήγορος ὑπόσχεσις αἰθρίου μέλλοντος. Συγκρατημένοι καὶ ἀξιοπρεπεῖς μὲ Χριστιανικὴν συνείδησιν τῶν πενθίμων δοκιμασιῶν τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει ὁ πόλεμος, ἂς ἐπανυψώσωμεν αὖριον τὴν Ἐθνικήν μας Σημαίαν ὑπερήφανον καὶ ἐλπιδοφόρον. Δὲν χρειάζονται πρὸς τοῦτο οὔτε διάκοσμοι, οὔτε θόρυβοι, οὔτε ἀλαλλαγμοί. Ἔστω βλέποντες, ἂς φέρωμεν τὰς ψυχάς μας χαλυβδωμένας καὶ συμπαγεῖς εἰς τὸ ὕψος τῶν ἡρωϊκῶν παραδόσεών μας, εἰς τὸ ὕψος τῶν κρισιμωτάτων στιγμῶν τοῦ παρόντος, εἰς τὸ ὕψος τῶν μελλοντικῶν μας ἐλπίδων. Ἔστω βλέποντες, ἂς ἔχωμεν πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν φιλοδοξίαν νὰ μᾶς ἐνθυμοῦνται, καὶ νὰ μᾶς σκέπτωνται αἱ ἐπερχόμεναι γενεαί, ὅπως ἐνθυμούμεθα καὶ σκεπτόμεθα ἡμεῖς τοὺς προγόνους τοῦ Εἰκοσιένα, μὲ ὑπερηφάνειαν, μὲ σέβας, μὲ τιμὴν καὶ εὐγνωμοσύνην».(37δ)

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ Κουΐσλιγκς προσπαθοῦσαν νὰ ἐκμεταλλευτοῦν καὶ τὸ λαϊκὸ θρησκευτικὸ αἴσθημα. Μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴν ἀνίερη προσπάθεια τῶν Κουΐσλιγκς νὰ συλλήσουν τὰ ὅσια καὶ τὰ ἱερὰ τοῦ Ἔθνους, οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι προσπάθησαν ν' ἀντιδράσουν, δίνοντας τὸ πραγματικὸ νόημα τῆς μεγάλης Ἐθνικῆς γιορτῆς καὶ ἐθνικὸ ἀγωνιστικὸ περιεχόμενο στὶς θρησκευτικὲς γιορτὲς ἁρπάζοντας ἔτσι ἀπὸ τὰ ἀνίερα χέρια τῆς προδοσίας τὴν πολύτιμη ἐθνικὴ παρακαταθήκη. Τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου 1942 ὁ Βάρναλης, περιγράφοντας τὸ λεβέντη Ἅγιο, δίνει τὴν εἰκόνα τοῦ λαϊκοῦ ἀγωνιστῆ, ποὺ ἐκείνη τὴ στιγμὴ πολεμοῦσε στὰ Ἑλληνικὰ Βουνά: «Εἶναι (ὁ Ἅϊ - Γιώργης») ὁ μεγαλύτερος ἅγιος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὁ περισσότερο ἀγαπημένος τοῦ λαοῦ καὶ χιλιοτραγουδισμένος ἀπὸ τοὺς καλύτερους ὑμνογράφους. Εἶναι ὁ πρωταθλητάρχης καὶ πρωτοστράτηγος καὶ νικητὴς θεόπνευστος μεγαλομάρτυς καὶ τροπαιοφόρος· ἔαρ νοητὸν καὶ ἔαρ τῆς χάριτος... Ἀλλὰ ὁ λαὸς μὲ τὴ θερμή του φαντασία τοῦ ἀποδίδει ὡραῖα ἀνδραγαθήματα. Εἶναι ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας τῶν Ἁγίων κι ὁ χριστιανὸς Περσεὺς τῆς ἀρχαίας μυθολογίας».(37ε)

Τὸ Μάρτη τοῦ 1943 ὁ Ξενόπουλος δημοσιεύει στὰ «Πειρ. Γράμματα» μελέτημα ὅπου ἀποκαθιστᾶ καὶ ἑρμηνεύει τὸν σολωμικὸ στοχασμὸ «Κλεῖσε στὴν ψυχή σου τὴν Ἑλλάδα...», δίνοντάς του ἔτσι ἕνα εὐρύτερο καὶ καθολικότερο νόημα, ποὺ ἀντιστοιχοῦσε στὸ εὐρύτερο καὶ καθολικότερο περιεχόμενο τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα ἐναντίον στὸν καταχτητή. Ἐπακολούθησε συζήτηση ὅπου πῆρε μέρος ὁ Βάρναλης καὶ διάφοροι ἄλλοι, ποὺ ὁλοκλήρωσε τὴν καθολικότητα τοῦ στοχασμοῦ. Τὸν ἴδιο καιρὸ ὁ Τερζάκης δημοσιεύει ἐπιφυλλίδα: «Τὸ νόημα τοῦ ἀγῶνος» (τοῦ 21) κι ὁ Γ. Βαλέτας ἐπιφυλλίδα γιὰ τὸ Ρήγα.(37στ) Στὰ 1944 ὁ Δημαρᾶς μιλώντας(37ζ) γιὰ «Τὸ Εἰκοσιένα καὶ τὸ τραγοῦδι», παραθέτει ἐθνεγερτικὰ τραγούδια τοῦ Μαρτελάου, Κοραῆ, Παράσχου κ.ἄ.:

Φίλοι μου συμπατριῶται
δοῦλοι θἄμαστε ὡς πότε.

Θαρρεῖτε τοίνυν, ἀδελφοί, ὁμογενεῖς θαρρεῖτε νῦν μεθ' ἡμῶν εἶν' ὁ Θεός, μηδένα φοβηθεῖτε.

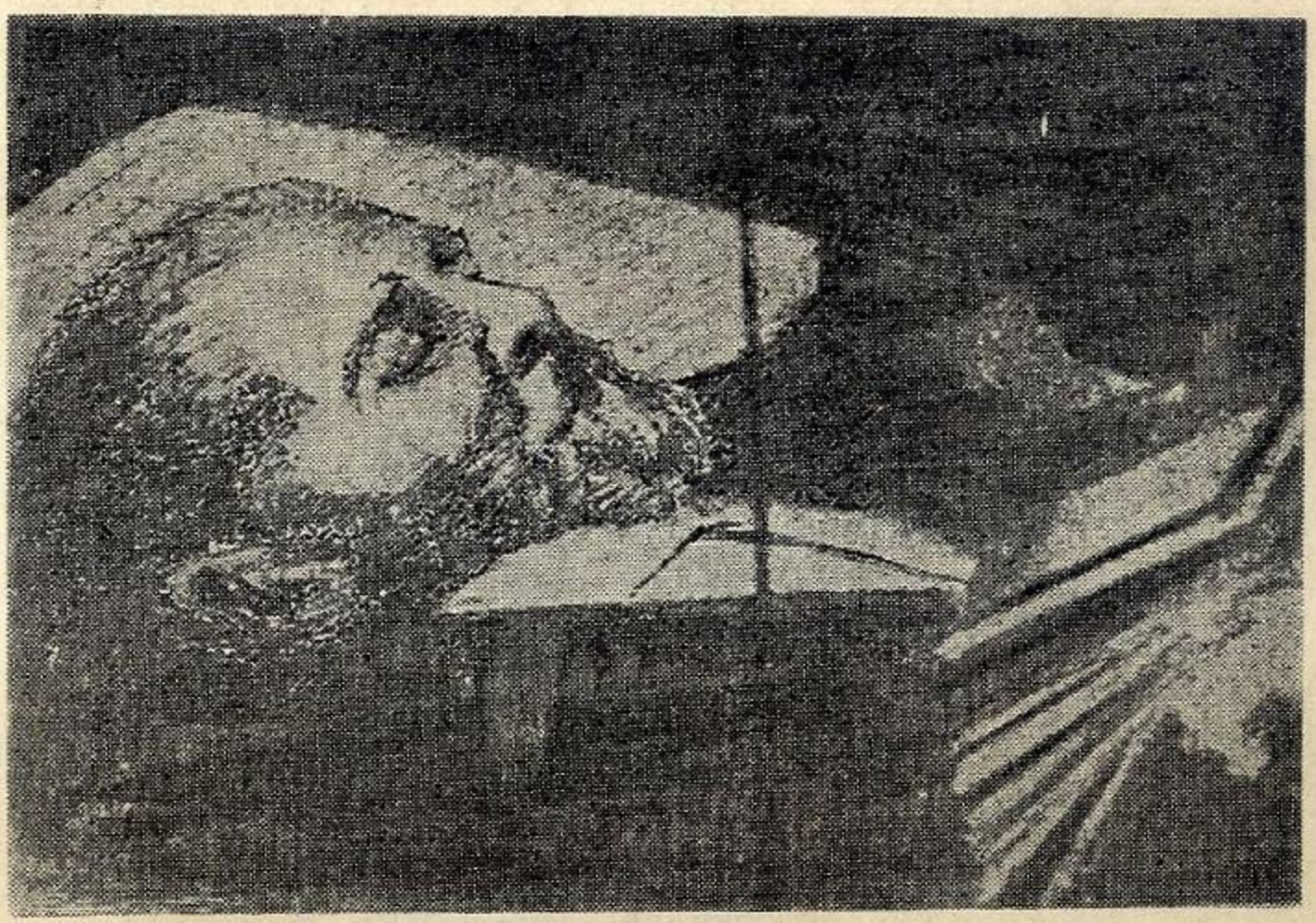
Ἡ μάχη ἐναντίον τοῦ μυστικισμοῦ, τοῦ ἀποκρυφισμοῦ καὶ τοῦ μεσσιανισμοῦ.

Ἀπὸ τὶς πρῶτες μέρες τῆς κατοχῆς παρουσιάστηκαν διάφορα κρούσματα ἀποκρυφισμοῦ, μυστικισμοῦ, μεσιανισμοῦ, περιπτώσεις οὐσιαστικὰ φυγῆς ἀπὸ τὴν κρίσιμη ἱστορικὴ στιγμή. Ἀπὸ πολλὲς μεριὲς ἐρχόντανε βιβλία, ποὺ μιλοῦσαν γιὰ τὴ μαγικὴ γλώσσα, ἢ γιὰ τὴ μαγικὴ δύναμη τῶν ἀριθμῶν, γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ στραφοῦν οἱ ἄνθρωποι μέσα τους ἢ στὸν οὐρανό, ἢ ποὺ πρότειναν διάφορες «κοσμοσωτήριες» λύσεις. Αὐτὲς οἱ ἀπόψεις, κωμικὲς ἀπὸ πρώτη ματιά, ἐγκλείανε ὡστόσο τὴν ἀπειλὴ νὰ ἐπηρεάσουν τὰ πιὸ καθυστερημένα λαϊκὰ στρώματα, νὰ τὰ ἀποτραβήξουν ἀπὸ τὸν ἀγώνα καὶ νὰ τὰ στρέψουν σὲ ἐξωγήϊνες ἐπιδιώξεις.

Στὴ μάχη ἐναντίον στὸν ἀποκρυφισμό, στὸ μυστικισμὸ καὶ στὸν μεσιανισμὸ ἠγήθηκε ὁ Κώστας Βάρναλης, καὶ χρησιμοποιώντας γιὰ βασικὸ ὅπλο τὴ σάτιρα, κονιορτοποίησε μὲ τὴ γελοιοποίηση ὅλες αὐτὲς τὶς «κοσμοσωστικὲς» θεωρίες σὲ πολλὰ χρονογραφήματά του ἀπὸ τὶς στῆλες τῆς «Πρωΐας».(38) Οἱ τίτλοι ποὺ εἶχαν μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ χρονογραφήματα εἶναι χαρακτηριστικοί: Ἀριθμοφρενία κι ἀριθμομαντεία, Κοσμοσωτῆρες, Ἡ βλακοκρατία, 99, 5589 κλπ., Ἀριθμομαγεία, Ὁ 3129, Κι ἄλλος Καπαδόκης, Καὶ πάλι περὶ φυγῆς κ.τ.λ.

Ὁ θάνατος τοῦ Παλαμᾶ

Στὶς 27 τοῦ Φλεβάρη 1943 πέθανε ὁ Παλαμᾶς. Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς νιώθει πὼς ὁ

Ὁ Παλαμᾶς στὸ φέρετρο

Ἐθνικὸς Ποιητὴς συντρίβεται ἀπὸ τὸ ἄχθος τῆς φασιστικῆς κατοχῆς καὶ οὐσιαστικὰ εἶναι θῦμα τῶν καταχτητῶν. Καὶ ὁ ποιητὴς γίνεται ἀμέσως ἕνα ἐπιβλητικὸ ἀντιστασιακὸ σύμβολο. Τὴ νεκρολογία ποὺ γράφει στὴν «Πρωΐα» ὁ Βάρναλης, τὴν τελειώνει μὲ τοὺς παλαμικοὺς στίχους:

Ὁ Ἀκρίτας εἶμαι, Χάροντα
δὲν περνῶ μὲ τὰ χρόνια
.. ..

Δὲ χάνομαι στὰ Τάρταρα
μοναχὰ ξαποσταίνω.
Στὴ ζωὴ ξαναφαίνομαι
καὶ λαοὺς ἀνασταίνω.

Ἡ κυβέρνηση τῶν Κουϊσλινγκς κ' οἱ Γερμανοὶ νομίζουν πὼς θὰ καταφέρουν νὰ δημοκοπήσουν: ἡ ταφὴ γίνεται μὲ ἔξοδα τοῦ κράτους καὶ τὴν κηδεία παρακολουθοῦν ἐκπρόσωποι τῆς λεγόμενης ἑλληνικῆς κυβέρνησης καὶ τῶν Γερμανικῶν ἀρχῶν κατοχῆς. Μὰ εἶναι γνωστὰ τὰ γεγονότα ποὺ ἀκολούθησαν καὶ ποὺ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ὡραιότερες ἑλληνικὲς ἀντιστασιακὲς πράξεις. Μπροστὰ στὸν ἀνοικτὸ τάφο τοῦ Παλαμᾶ, ὁ Γιώργης Κατσίμπαλης ἄρχισε τὸν Ἐθνικὸ Ὕμνο, ποὺ τὸν πῆραν χιλιάδες στόματα καὶ ἡ φωνὴ τοῦ Σικελιανοῦ βρόντησε τρομερή:

...Οἱ σημαῖες οἱ φοβερὲς
Στῆς Λευτεριᾶς ξεδιπλωθῆτε τὸν ἀέρα.

Ποίημα ἀπάγγειλε κι ὁ Σωτήρης Σκίπης. Τὸ ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ εἶναι πολὺ γνωστὸ καὶ δημοσιεύτηκε κι ἀπαγγέλθηκε πολλὲς φορὲς ἀπὸ τότε.(40) Γι' αὐτὸ δίνουμε ἐδῶ τὸ ποίημα τοῦ Σκίπη, ποὺ ἂν δὲν ἔχει τὴν ὑψηλὴ ποιότητα τοῦ ποιήματος τοῦ Σικελιανοῦ, δὲν ὑστερεῖ ὅμως σὲ ἐθνικὸ φρόνημα ἀπὸ κεῖνο:

ΣΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

Μέσ' ἀπὸ τὰ κάγκελλα τ' ἀόρατα
τῆς ἀπέραντής μας φυλακῆς
μέσα στὸ κελλὶ τὸ σκοτεινό μας
δὲν ἐβάσταξες στὸν πόνο τῆς φυλῆς
κ' ἔπεσες σὰ δρῦς
ἀπὸ τὰ χτυπήματα
κάποιων μαύρων ξυλοκόπων
στὸ σκοτάδι τῆς νυχτιᾶς τῆς τραγικῆς
δίχως νὰ προσμένεις τὴν ἀχτίδα
τῆς καινούργιας χαραυγῆς.

Κ' ἔπεσες καθὼς ἀπὸ σεισμὸ
πέφτει μιὰ μαρμάρινη κολόνα
κάποιου πανάρχαιου ναοῦ.

Σὰ ναὸς ὁποὺ χτυπιέται
ἀπὸ τὰ βόλια τῶν βαρβάρων.

Σὰν τὸν Παρθενώνα
ἥρωα, ποιητὴ τοῦ αἰώνα.

Μάτια στερεμένα ἀπὸ τὶς τόσες
συμφορὲς
δάκρυα δὲ θὰ χύσουνε γιὰ Σένα.
Θὰ σὲ κλάψουνε μιὰ μέρα
οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ποὺ μᾶς σκοτώνουν ἕναν-ἕνα,
σὰν ξυπνήσουν ἀπ' τὴ μέθη τους
κι ἀντικρύσουν τί ἐρημιὲς
ἐσκορπίσανε στὸ διάβα τους
σ' ἀναρίθμητες καρδιές.

Πᾶς καὶ πᾶς γιὰ τὸ ταξίδι σου
τὸ ἀχερούσιο, τὸ στερνό,

ὦ πρωτότοκε ἀδερφέ μας,
ὅμως κοίτα πῶς ξοπίσω σου
οἱ Ἕλληνες σὲ χαιρετᾶνε

Ὁ καθένας ἕνα στίχο σου
ψέλνοντας μελωδικό,
σὲ ξεπροβοδᾶνε
μὲ τὰ μύρια σου τραγούδια
ποὺ βουΐζουν σὰ μελίσσια
πάνω, ἀπ' Ἀπριλιοῦ λουλούδια
σὰ νὰ προμηνᾶνε τὴν Ἀνάσταση
ὦ μεγάλε ραψωδέ μας.

Τὸ ποίημα τοῦ Σκίπη κυκλοφόρησε χειρόγραφο ἀπὸ χέρι σὲ χέρι καὶ ἀργότερα δημοσιεύτηκε στὴ χειρόγραφη ἔκδοση «Μέσα ἀπὸ τὰ Τείχη» καὶ πέρασε στὸν παράνομο τύπο.(41)

Ὁ θάνατος κ' ἡ ἀντιστασιακὴ πράξη τῆς κηδείας τοῦ Παλαμᾶ εἶχαν ἀπήχηση στὶς στῆλες τοῦ καθημερινοῦ καὶ περιοδικοῦ τύπου: «Οἱ χιλιάδες τοῦ λαοῦ ποὺ κατέκλυσαν προχθὲς τὸ νεκροταφεῖον, ἐξεκίνησαν ἀπὸ κάθε γωνιὰ τῆς Ἀθήνας — τῆς καρδιᾶς τῆς Ἑλλάδος — γιὰ νὰ τοῦ διαδηλώσουν τὴν εὐγνωμοσύνη αὐτῆς τῆς χώρας στὸ ἐκλεκτότερο τέκνο της, νὰ ἰδοῦν σὲ ὅλη τὴ μεγαλοπρέπειά του τὸ ἑλληνικὸ θαῦμα μὲ τὰ δικά του μάτια, ποὺ ἔγιναν μάτια τοῦ Ἔθνους. Κ' ἔτσι ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς μὲ τὴν τελετὴ τῆς ταφῆς του ἔγραψε τὸ τελευταῖο ὑπέροχο ποίημά του μὲ τὸν ἥλιο ν' ἀστραποβολάει πάνω ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ γῆ, μὲ τὸν Ὑμηττὸ ποὺ ἄκουε τὸ ἐρωτικὸ τραγοῦδι τοῦ Σαρωνικοῦ. Κ' ὁλόγυρά του ὁ Λαός, μὲ μιὰ ψυχή, τὴ δική του, μὲ τὴν ἴδια ἀνάταση, μὲ τὸν ἴδιο πόθο, ποὺ ὑψώνεται πάνω ἀπὸ καιρούς, ἀκατάλυτους, ὅπως ἡ ψυχὴ τῶν Σαλαμίνων... «Σ' αὐτὸ τὸ φέρετρο ἀκουμπάει ἡ Ἑλλάδα» ὅπως εἶπε κι ὁ Σικελιανός...». Ἔτσι ἔγραφε τὴν ἑπομένη ἡ «Πρωΐα», ποὺ τοῦ ἀφιερώνει μιὰ σειρὰ ἐπιφυλλίδες της, τῶν Χάρη, Καραγάτση, Τερζάκη, Βενέζη, Καραντώνη, Βέη, Ρώτα.(43) «Πρέπει νὰ χτυπήσει, γράφει ὁ Βενέζης μιλώντας γιὰ τὴ σάτιρά του. Γιατὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ διάθεση ὑπάρχει τὸ ὅραμα ποὺ πρέπει νὰ ὑπηρετηθεῖ: ὑπάρχει τὸ ὅραμα τῆς Ἑλλάδας».

Στὸν Παλαμᾶ καὶ στὴν κηδεία του ἀφιερώνουν ἄρθρα καὶ ἐπιφυλλίδες στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα», στὰ «Ἀθηναϊκὰ Νέα» καὶ στὴν «Ἀκρόπολη» οἱ Κ. Δημαρᾶς, Μιχ. Ροδᾶς, Π. Παλαιολόγος, Α. Λιανουδάκης, Γρ. Ξενόπουλος, Βασ. Ἡλιάδης, Γ. Φτέρης, Α. Παπαδήμας κ.ἄ.(44) Ὁ Μαρῖνος Καλλιγᾶς προτείνει νὰ στηθεῖ γιὰ τὸν Παλαμᾶ ὄχι ἁπλῶς προτομή, παρὰ μνημεῖο ἄξιο τοῦ ποιητῆ, καὶ θέτει γενικότερα τὸ ζήτημα πὼς οἱ προτομὲς δὲν εἶναι γι' ἀνοιχτὸ χῶρο.(45α) Ἀργότερα ὁ Μᾶρκος Αὐγέρης δημοσιεύει στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» μιὰ σειρὰ ἄρθρα γιὰ τὸν Παλαμᾶ: «Καταλάβαινε, ἔγραφε, βαθειὰ τὴν ἱστορική του ἀποστολὴ καὶ δείχτηκε πνευματικὸς ἥρωας κι ὁδηγὸς παράξιος, ἀποφασιστικὸς μ' ὅλη τὴ φυσική του ἀσθενικότητα, ἀδίσταχτος μ' ὅλη τὴν ποιητικὴ συστολή, ἄφοβος μπροστὰ στὴν ἀλήθεια καὶ τὸ χρέος». Καὶ παραθέτει τοὺς στίχους τοῦ ποιητῆ:

Καὶ μὲ τὴ ρουμελιώτισσα παλληκαρίσια λύρα
τὰ ἡρωϊκὰ καὶ τὰ ἱερὰ διαλάλησα καὶ πῆρα...

«...Μὲ τὸν καιρό, συνεχίζει, ὁ Παλαμᾶς γίνεται ἡ φωνὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ποὺ ἀγκαλιάζει ὁλόκληρη τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ καὶ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, ποὺ τὴ σκέψη του τὴν ἀπασχολοῦν βαθιὰ κι ἀδιάκοπα οἱ τύχες τῆς πατρίδας του...».

Κ' ἡ «Καθημερινὴ» γράφει σὲ σχόλιό της γιὰ τὸ θάνατο τοῦ «Παλαμᾶ: «...Ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς μητρὸς - πατρίδος θὰ αἰσθανθεῖ βαθύτατα τὸ αἴσθημα τοῦ δέους ἐμπρὸς εἰς τὸν νεκρὸν τῆς προσωπικότητος ποὺ μετουσίωσε εἰς ἀξίους τῆς παλαιᾶς καὶ μεγάλης ποιητικῆς παραδόσεως στίχους τὰ ἰδανικά, τοὺς παλμοὺς καὶ τὰς ἐξάρσεις μιᾶς ἀξιοπρεποῦς φυλῆς...». Καὶ τὴν μεθεπομένη σχολιάζει τὴ λαϊκὴ συμμετοχὴ στὴν κηδεία καὶ δημοσιεύει νεκρολογία γραμμένη ἀπὸ τὸ Σπ. Μελᾶ.(47)

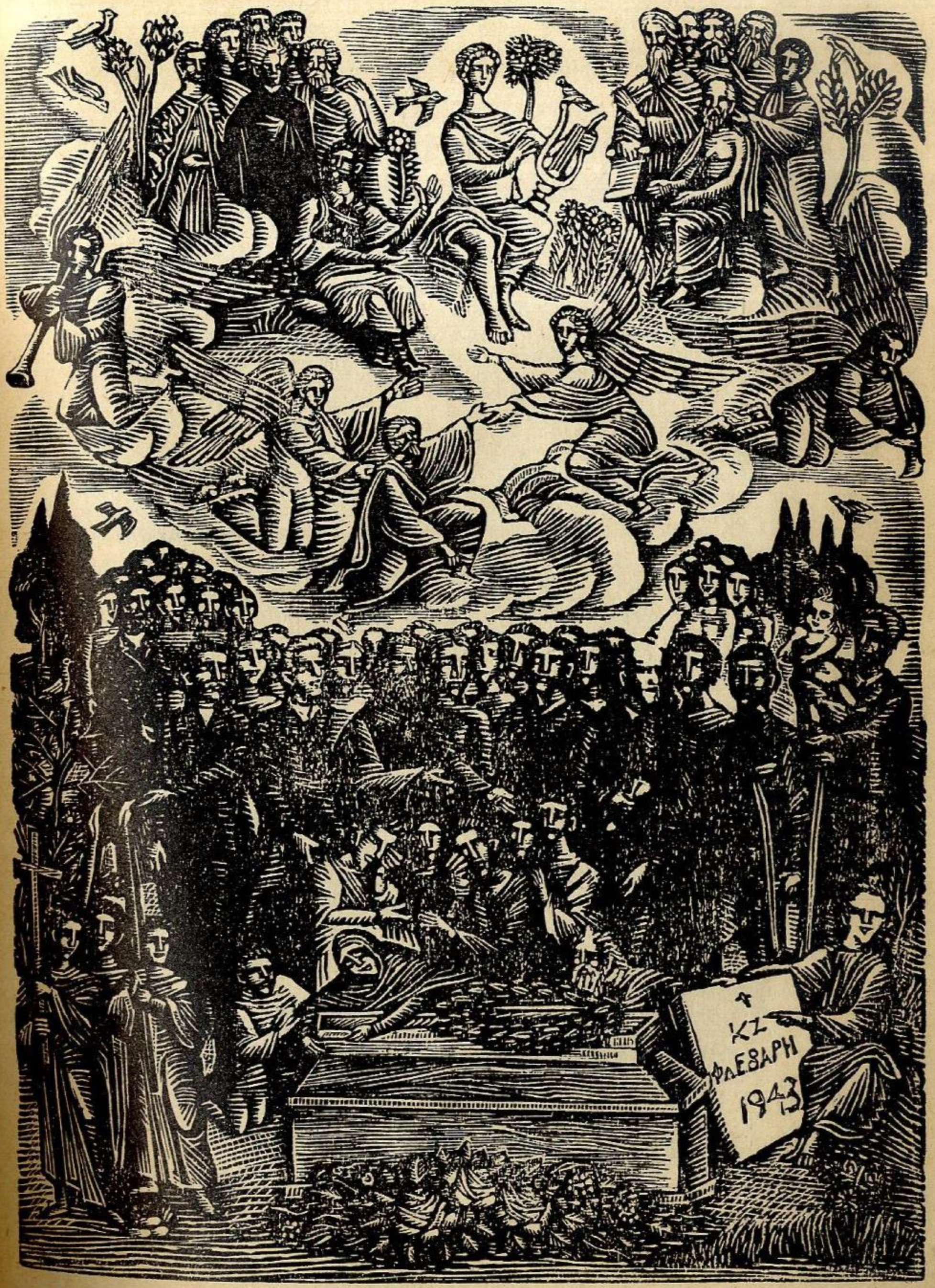
Ἀπὸ τὰ περιοδικά, ἡ «Νέα Ἑστία» καὶ τὰ «Πειραϊκὰ Γράμματα» ἀφιέρωσαν εἰδικὰ τεύχη(48) στὸν Παλαμᾶ. Στὸ ἀφιέρωμα τῆς Νέας Ἑστίας» δημοσιεύεται ποίημα τοῦ Μαλακάση. Γράφουν οἱ Παπανούτσος, Ἀνδρέτης, Βέης, Ξενόπουλος, Δημαρᾶς, Μιχαλόπουλος, Αὔρα Θεοδωροπούλου, Ἀλκ. Θρύλος κ.ἄ. Δημοσιεύεται τὸ ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ καὶ ξυλογραφία «Ἡ ταφὴ τοῦ Παλαμᾶ» τοῦ Σπ. Βασιλείου. Ὁ Ν. Γιοριώτης δίνει ἕνα ἐπιγραμματικὸ ἐπίγραμμα:

Ἐγὼ ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς...
πρώτη ὅμως ὁρόξασα Ἑσενα, πατρίδα μου,
(Ἑλλάδα μεγάλη
καὶ στῶν θριάμβων τὴν αἴγλη καὶ στῆς σκ
(βιᾶς τὰ σκοτάδια
Στέκεις ἀθάνατη Ἐσύ, κ' ἐγὼ ἀθάνα
(ἂν καὶ στὸ χῶμα
βλέπω ἀνεμίζουνε πάλι τ' ἄγια φτερά
(τὰ αἰώνια.

Στὸ ἀφιέρωμα τῶν «Γραμμάτων» γρά
οἱ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Ἄγρας, Λ.
λίτης, Μ. Κριαρᾶς, Γρ. Ξενόπουλος, Λ.
κούλας, Παπατσώνης, Ρ. Γκόλφης, Γ. Β
τας καὶ ὁ Κλ. Μιμῖκος δημοσιεύει τὸ
λουθο Ἐπιτάφιο:

Κοιμήσου! τῆς Ἑλλάδας ἀκατάλυτη ἡ
τὸν τάφο Σου πάντα θὰ ραίνει κρῖνα
καὶ ἀντικρυνά σου πάντα τὸ γλαυκὸ
(θὰ
τὰ νικητήρια ἀπὸ τὴ Σαλαμῖνα!

Τὸν ἴδιο καιρὸ ἐκδόθηκε κι ὁ πρῶτος τ
τοῦ βιβλίου τοῦ Αἰμ. Χουρμούζιου «Ὁ Π
μᾶς καὶ ἡ ἐποχή του», ποὺ εἶναι μιὰ π
κ' ἡ πιὸ σημαντικὴ ὡς τὰ τώρα προσπ
κοινωνιολογικῆς ἑρμηνείας καὶ τοποθέτ
τοῦ Ἐθνικοῦ Ποιητῆ. Ἔτσι ἡ Πνευμ
Ἀντίσταση χρησιμοποίησε καὶ τόνισε δ
παιρνε πιὸ πολὺ ἐκεῖνο τὸ τρισέβαστο
στασιακὸ Σύμβολο: τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ.

Σπ. *Βασιλείου. Ἡ ταφὴ τοῦ Παλαμᾶ, (Ξυλογραφία. Δημοσιεύτηκε στὴ «Νέα Ἑστία» τὸ 1943).*

Ὁ θάνατος τοῦ Γληνοῦ

Στὶς 23 τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1943 πέθανε ὁ Δημήτρης Γληνός. Μπορεῖ γιὰ τὸν Παλαμᾶ νὰ μὴ συναντοῦσε κανεὶς ἀνυπέρβλητες δυσκολίες γιὰ νἄβρει τρόπους νὰ μιλήσει, ἀλληγορικὰ ἔστω, γι' αὐτόν. Μὰ δὲν ἦταν τὸ ἴδιο γιὰ τὸν Γληνό. Γιὰ τὸ Γληνὸ ὅλος ὁ κόσμος ἤξερε πὼς ἦταν μαρξιστὴς καὶ δραστήριο στέλεχος τοῦ λαϊκοῦ κινήματος καί, ὅπως ἔγινε τότε γνωστὸ ἀπὸ τὸν παράνομο «Ριζοσπάστη», μέλος τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Ἑλλάδας. Κι ὅμως ἡ «Πρωΐα» δὲν δίστασε νὰ τὸν νεκρολογήσει σὲ πρωτόστηλο ἄρθρο, ὅπου ἔγραφε: «Ὁ ξαφνικὸς θάνατος τοῦ Δ. Γληνοῦ ἀποτελεῖ δυσαναπλήρωτη ἀπώλεια γιὰ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα καὶ τὴ σύγχρονη σκέψη. Κανεὶς δὲν θὰ μπορέσει σήμερα νὰ ἐκφράσει τὸ βάρος καὶ τὸ μέγεθος τοῦ χαμοῦ αὐτοῦ καὶ νὰ χαρακτηρίσει τὴ βαθειὰ σημασία του γιὰ ὅσους μένουν πίσω του στὴ ζωὴ καὶ στὸν πνευματικὸ στίβο, στερημένοι ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὴν πολυσύνθετη ἀκτινοβολία τῆς μεγάλης αὐτῆς φυσιογνωμίας, ποὺ μὲ τὴν προπαρασκευὴ πραγματικοῦ φιλοσόφου καὶ κοινωνικοῦ καθοδηγητοῦ ἔλαμψε σὰν περαστικὸ μετέωρο μέσα στοὺς σκοτεινοὺς ὁρίζοντες τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς κ' ἔσβησε μέσα στὴν περίοδο τῆς ὡριμότητάς του, τὴ στιγμὴ ποὺ ἑτοιμαζόταν νὰ δώσει στὸ ἔθνος τοὺς φωτεινότερους καὶ πολυτιμότερους καρποὺς τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς του προσπάθειας...». (49). Ἂς σημειωθεῖ πὼς εἶχε γίνει γνωστὸ ὅτι ὁ Γληνὸς ἑτοιμαζόταν ν' ἀνέβει στὸ Βουνό.

Ὁ κ.Δ. Γεωργούλης πάλι σὲ ἐκτενῆ νεκρολογία του στὴν «Νέα Ἑστία»,(50) ἔγραφε. «...Ὁ Γληνὸς ἀνήκει στὶς προσωπικότητες ἐκεῖνες πού, ὅσο ἔντονα κι ἂν συμμετέχουν στὴ ζωὴ τῆς σύγχρονῆς τους ἐποχῆς, ἔχουν ἐκ τῶν προτέρων δαμάσει τὴν ἐποχή τους, ἔχουν ξεφύγει ἀπὸ τὰ σύνορά της καὶ ὑψώνονται γιὰ μᾶς τοὺς ἄλλους ὡσὰν δεῖχτες ποὺ μᾶς καθοδηγοῦν. Ἕνα πλῆθος ὄχι μόνο ἀπὸ ἐκπαιδευτικούς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε λογῆς ἀνθρώπους ἔβλεπαν στὴ μορφή του τὴν προσωπικότητα ποὺ ἀχτινοβολοῦσε ἀνθρώπινο μεγαλεῖο, ποὺ ἐζοῦσε στὴν πραγματικότητα ὄχι γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ συνόλου (...) Τὸ Γληνὸ τὸν ἐχαρακτήριζε αὐτὸ ποὺ ξεχωρίζει τὶς φυσιογνωμίες τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν καὶ πραγματοποιῶν, ἡ πίστη πρὸς τὰ προβλήματα καὶ ἡ σταθερότητα στὶς μεγάλες ἐπιδιώξεις. Ὑπηρέτησε μὲ ὅλη του τὴ δύναμη τὸ ἰδανικὸ τῆς ἐξύψωσης τοῦ Λαοῦ, θυσιάζοντας τὴν ὑγεία του καὶ τὴν ἀτομική του εὐτυχία, ἔμεινε πάντοτε ἕνας πρωταγωνιστὴς στὸ στρατόπεδο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Δημοτικισμοῦ, χωρὶς συμβιβασμοὺς καὶ ὑποχωρήσεις καὶ δὲν κλονίστηκε ποτὲ ἡ πεποίθησή του γιὰ τὴν ἱερότητα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης (...) Ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν σοφῶν τῆς Ἰονικῆς καὶ Ἀττικῆς γῆς, δὲν θέλησε νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ δάσκαλος τοῦ Λαοῦ του».

Ἡ ποιητικὴ πράξη τοῦ Σικελιανοῦ

Ἀπὸ τὸν καιρὸ ἀκόμα τοῦ πολέμου τῆς Ἀλβανίας ὁ Σικελιανὸς θέλησε μὲ τὴ μεγαλόστομη λύρα του νὰ ὁδηγήσει τὸ Λαό του. Ὁ ἀγώνας ἐναντίον στὸν ἰταλικὸ φασισμὸ στεφανωνόταν μὲ τὴ νίκη. Μ' ἀλλοίμονο ἂν αὐτὴ ἡ νίκη σήμαινε ἐπιστροφὴ στὴν ὡς τὸν πόλεμο ἑλληνικὴ πραγματικότητα. Ἡ νίκη ἔπρεπε νὰ καθαρίσει ὅ,τι σάπιο καὶ νὰ ὁδηγήσει σὲ μιὰ καινούργια Ἑλλάδα. Αὐτὸ διακηρύχνει ὁ Σικελιανὸς στὸν Ἑλληνικὸ Λαό, στὸ «Γράμμα ἀπὸ τὸ Μέτωπο», ποὺ δημοσιεύτηκε στὴ «Νέα Ἑστία» λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν κατάρρευση:

.....Τί ἀλίμονό μας
ἂν καρτερεῖτε μιὰ ἄνοιξη σὰν πρῶτα
κι ὄχι τὴν ἄνοιξη ποὺ λέω πὼς θἄρτει
σπαθὶ κρατώντας δίστομο, φερμένη
μὲ τὰ φτερὰ τῆς Νίκης, νὰ θερίσει
ὅ,τι δὲν εἶν' ἀνάμεσό σας ἄξιο
νὰ τὴ δεχτεῖ...
Κι αὐτό 'ναι ποὺ μὲ κάνει
τὴν ὥρα τούτη ποὺ Σοῦ γράφω, φίλε
νὰ Σὲ ρωτήσω: «Εἶστ' ἕτοιμοι ἢ δὲν εἶστε
νὰ τὴ δεχτεῖτε τέτιαν ἄνοιξη;»
Ἴσως
νὰ πεῖς μπορεῖ νὰ περιμένουν κάποιοι
τέτοια ποὺ λέω, βγαλμένη ἀπ' τὸ καμμίνι
τῆς μάχης, ἀπ' τὶς μάχες πυρωμένη,
σάμπως χαλκὸ ἀναμμένο, μὲ τὴ ζώνη
πολεμικὰ ζωσμένη, μὲ τὰ μάτια
σὰ φλόγα καὶ στὰ χείλη της ἀπάνω
τοῦ λαοῦ τὴ γλώσσα, ἀπόκριση ζητώντας
στὴν ἴδια γλώσσα ἀπ' ὅλους σας...

(...) Μὰ οἱ ἄλλοι; Ἀκόμα εἶναι πολλοὶ αὐ-
(τοῦ κάτω;
Αὐτοὶ ποὺ στὸ ζεστό τους τὸ κρεβάτι
τρεμολογοῦν νὰ ὀνειρευτοῦν τὸ χιόνι,
μὰ ἀπ' τὰ παχιὰ τὰ στρώματά τους ξάφνου
πετιῶνται ὡσὰ βρυκόλακες, νὰ μποῦνε
στὸν ψεύτικό τους τάφο, νὰ γλυτώσουν
μιὰν ἔρμη ζωὴ ποὺ οἱ ἴδιοι ὁρίζοντές της
πλατύτεροι ἀπ' τὸν τάφο αὐτὸ δὲν εἶναι;
Αὐτοὶ ποὺ τρέμουνε τοῦ λαοῦ τὴ γλώσσα
σὰν ἄκουσμα σειρήνας;
Πέσμου φίλε...
Ἀλλ' ὄχι... ἀλλ' ὄχι... Τί θὰ πεῖς, τὸ ξέρω!
—«Πνέμα γυμνό! Εὐωδιὰ σπαθιοῦ πλυμένου
μὲς στ' ἄχαρο αἷμα τῶν ὀχτρῶνε! Νίκη
νίκη στὰ σκιάχτρα ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη... Τρόμος
ναί, τρόμος στὰ φαντάσματα!...
Ἡ Ἑλλάδα
θὲ νὰ γυρίσει νά 'βρει τὴν Ἑλλάδα!».

Ἐνάμισυ μῆνα ἀφοῦ μπῆκαν οἱ καταχτητὲς στὴ χώρα, ὁ Σικελιανός, ὕστερα ἀπὸ τὸ μανιφέστο του γιὰ τὸ ἑλληνοκεντρικὸ αἴτημα, δημοσίευε στὴ «Νέα Ἑστία»(50α) τὸ «Στυγὸς Ὅρκο» πὼς θὰ μείνει ὁ ποιητὴς — κι ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς — κοντὰ στοὺς μεγάλους νεκροὺς τῆς Λευτεριᾶς, καὶ μὲ τὸ ὅραμά τους γιὰ μιὰ καινούργια Ἑλλάδα:

.. ..

Μὰ τώρα λέω ποὺ Σεῖς μ' ἀνοίξατε τὸ δρόμο,
μὲ πάτημα χοροῦ στὰ ἐρέβη προχωρώντας
πολεμιστές μου ἀθάνατοι,
καὶ πὼς σιμά Σας
τὰ σκότη τοῦ θανάτου εἶναι σὰν ἴσκιος
μεγάλου δέντρου, ποὺ κοντὰ-κοντὰ ἁπλωμένοι
γιὰ τὴν Ἑλλάδα κουβεντιάζουμε, ὡς τὴ βλέ-
(πατε τὴν ὥρα
ποὺ τὰ μάτια σας ἔκλεισαν σ' αὐτὸ τὸν
(κόσμο,
τὸν κόσμο ποὺ γκρεμίζονταν, αὐτὴ γιὰ ν'
(ἀνατείλει
φωτισμένη ἀπ' τὴ λάμψη τῆς ψυχῆς Σας,
καὶ πὼς μιλῶ μαζί Σας,
νεκροὶ ἀδερφοί μου τοῦ βουνοῦ, τοῦ πέλαου
(καὶ τοῦ κάμπου
γιὰ τὰ προπλάσματα μιᾶς νέας ζωῆς ποὺ
(θά 'ρτει
μὲς στὸ φῶς τῆς θυσίας Σας, ἀδερφοί μου!
.. ..

Ἀπὸ κοντά Σας πιὰ δὲ φεύγω,
.. ..

μὰ ἐδῶ σ' Ἐσᾶς ἀφήνω τὴν καρδιά μου,
κρυφὸ χοροστασιό,
πυρὰ νεκρῶν μεγάλη,
περιβόλι μαζὶ καὶ κοιμητήρι·
ὥσπου χορεύοντας τὸν Κλέφτικο καὶ τὸ
(Συρτὸ βαθιά της,
μιὰν ὥρα Ἐσεῖς νὰ σπάσετε καὶ τὰ δεσμά
(της,
σ' ἕνα μόνο παλμὸν ἀναγάλλιας,
τὸν παλμό Σας,
σ' ἕνα μόνο ρυθμὸ γυρισμοῦ,
τὸ χορό Σας,
τὸν αἰώνιο χορὸ τῆς Ἑλλάδας!

Τὸ «Γράμμα ἀπὸ τὸ Μέτωπο» καὶ ὁ «Ὅρκος Στυγὸς» εἶναι ἕνας σταθμὸς στὴν ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ. Μὲ τὰ ποιήματα αὐτά, ἐγκαινιάζεται ὁ τελευταῖος κύκλος τῆς ποιητικῆς του πράξης, μὰ ἐγκαινιάζεται οὐσιαστικὰ κ' ἡ Ἀντιστασιακὴ ποίηση στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τότε καὶ σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς, ὁ Σικελιανὸς θὰ σταθεῖ ὁ ποιητὴς - ὁδηγός, πυρσὸς νὰ καίγεται τὸ πνεῦμα του γιὰ νὰ φωτίζει τὸ δρόμο τῶν σκλάβων. Ὁ Σικελιανὸς δίνει καὶ παίρνει ἀπὸ τὸ Λαό του, γίνεται ἕνα μαζί του. Κάθε καινούργια ἐμφάνιση τοῦ Σικελιανοῦ, εἴτε μὲ βιβλία εἴτε σὲ περιοδικά, εἴτε παράνομα — τὰ «Ἀκριτικά», ὁ «Δαίδαλος στὴν Κρήτη», ἡ «Σίβυλλα» — εἶναι κι ἀπὸ μιὰ ἀντιστασιακὴ μάχη. Ἀντιστασιακὴ διάθεση ὑπάρχει βέβαια καὶ στὸ ἔργο ἄλλων ποιητῶν. (Λ.χ. στὴ «Δοκιμασία» τοῦ Ρίτσου ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1943 ἐπρόκειτο νὰ δημοσιευτεῖ καὶ τὸ ἀντιστασιακὸ ποίημα «Παραμονὲς ἥλιου». Ἡ γερμανικὴ λογοκρισία ὅμως ποὺ ἀντιλήφθηκε τὸ μήνυμά του πίσω ἀπ' τὴν καλυμμένη διατύπωση, ἀπαγόρεψε τότε τὴ δημοσίευσή του στὴ συλλογὴ καὶ τὸ ποίημα δημοσιεύτηκε τὸ 1956 στὸ βιβλίο τοῦ Ρίτσου «Ἀγρύπνια»). Μὰ τὴ συνεχῆ, τὴν ἀδιάκοπη, τὴν καθημερινή, τὴ μεγάλη μάχη τὴ δίνει ὁ Σικελιανός. Μπορεῖ στὴν ἀδυσώπητη αὐτὴ ποιητικὴ πράξη νὰ ὑπάρχουν καὶ παραστρατήματα. Μὰ καὶ σὲ ποιὰ πράξη δὲν ὑπάρχουν αὐτά; Ἕνα εἶναι τὸ βέβαιο πὼς ὁ Σικελιανὸς μέσα στὴ φωτιὰ τῆς μάχης ἀναδείχτηκε ὁ ἀναμφισβήτητος ἡγέτης.

Οἱ συζητήσεις γιὰ τὴ γλώσσα

Στὰ τέλη τοῦ 1941 ὁ καθηγητὴς Ι. Κακριδῆς δημοσίεψε τὸ βιβλίο του «Ἑλληνικὴ Κλασσικὴ Παιδεία» χρησιμοποιώντας τὸ μονοτονικὸ σύστημα. Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν θυμήθηκε τότε — τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ καταχτητὴς ἔσφιγγε τὸ βρόχο στὸ λαιμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ — πὼς ἀπὸ τὴν κατάργηση τῶν τόνων «κινδυνεύουν τὰ πάτρια» καὶ τὸ Πειθαρχικὸ Συμβούλιο κάλεσε τὸν Ι. Κακριδῆ σὲ ἀπολογία. Μὰ ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ποὺ οὐσιαστικὰ μετάθετε τὸ ζήτημα τοῦ ἐθνικοῦ κινδύνου, ἀπὸ τοὺς βαρύτατα ὑπεύθυνους καταχτητὲς καὶ συνεργάτες τους, στὸν καθηγητὴ Ι. Κακριδῆ, ποὺ ἔκανε ἴσα - ἴσα μιά, δισταχτικὴ ἔστω, ἀναγεννητικὴ προσπάθεια, ξεσήκωσε τὴν ὀργὴ καὶ τὴν ἀγανάχτηση ὅλων τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Κ. Βάρναλης γράφει σὲ χρονογράφημά του μὲ τὸν τίτλο «Ὀρθογραφομαχία»: «Δὲν ὑπάρχει σχεδὸν ἄνθρωπος ποὺ νὰ μὴν ἔγινε σοβαρὸς μὲ τὶς σημερινὲς συνθῆκες τῆς ζωῆς καὶ δὲν ὑπάρχει ἐπίσης ἄνθρωπος ποὺ νὰ συγχίζει τὰ ζωτικὰ προβλήματα μὲ τὶς μπαγκατέλλες. Κι ὅμως ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ Πανεπιστημίου θυμήθηκε τὰ δημοκοπικὰ κλέη τῆς μιστριωτικῆς ἐποχῆς καὶ ἐξεστράτευσε ἐναντίον τοῦ κ. Ι. Κακριδῆ, ἐπειδὴ ὁ κ. καθηγητὴς ἐφόνευσε ἀσπλάχνως τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς...».(51)

Σὲ λίγες μέρες ὁ Γρ. Ξενόπουλος σ' ἐπιφυλλίδα του στὰ «Ἀθηναϊκὰ Νέα» μὲ τὸν τίτλο «Φιλοσοφικὰ ἀφιλοσόφωτα» κάνει κι αὐτὸς ἐπίθεση ἐναντίον στὴ φιλοσοφικὴ σχολή.(52) Στὸ μεταξὺ παρουσιάζονται σὰν μάρτυρες γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὸν καθηγητὴ Ι. Κακριδῆ οἱ πιὸ σοβαροὶ πνευματικοὶ καὶ κοινωνικοὶ παράγοντες τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Κ' ἡ «Νέα Ἑστία», σχολιάζοντας τὸ ζήτημα, γράφει: Τὸ «ζήτημα Κακριδῆ», αὐτὸ τὸ ὀλίσθημα τοῦ ἀνωτάτου πνευματικοῦ μας ἱδρύματος ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ ὁδηγήσει σ' ἕναν ἀπολογισμὸ τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ σὲ ὅσους εἶχαν γονατίσει κάτω ἀπὸ τὰ γεγονότα, θὰ κάμει ἀκόμα πιὸ ὀδυνηρὴ τὴ δύσκολη αὐτὴ ἐποχή, ἀλλὰ σὲ ὅσους ζοῦν μὲ ὁλόκληρη τὴν αἰσιοδοξία τους, θὰ δόσει τὴ δύναμη γιὰ μιὰ τελειωτικὴ πνευματικὴ μάχη καὶ μιὰ ριζικὴ ἠθικὴ ἐκκαθάριση...».(53) Καὶ πιὸ κάτω λέει πὼς στὴ δίκη βρέθηκαν ἀντιμέτωποι δυὸ κόσμοι. Ἡ «Νέα Ἑστία» ἀποφάσισε νὰ κυκλοφορήσει σὲ χωριστὴ ἔκδοση τὴ «Δίκη τῶν Τόνων», μὲ τὶς καταθέσεις τῶν κύριων μαρτύρων στὴν ὑπόθεση Κακριδῆ.

Τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1942, τὸ Πειθαρχικὸ Συμβούλιον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ἔβγαλε τὴν ἀπόφασή του καὶ ἔπαψε τὸν Κακριδῆ γιὰ δυὸ μῆνες. Μὰ ὕστερα ἀπ' αὐτό, ἀντὶ

νὰ σβήσει, μεγάλωσε ἀκόμα πιὸ πολὺ ἡ συζήτηση, καὶ λαμπάδιασε ὅταν οἱ καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ζώρας, Μαρινάτος κ. ἄ., ἔβγαλαν τὴν «Ἀντιδικία τῶν Τόνων» ὅπου ὑπερασπίζονταν τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα.

Ἡ συζήτηση κ' ἡ ἀντιδικία ποὺ εἶχε ἀρχίσει τὸ 1942 μὲ τὸ διωγμὸ τοῦ Ι. Κακριδῆ, μιὰ ἀντιδικία οὐσιαστικὰ ἀνάμεσα σὲ δυὸ κόσμους, φούντωσε μὲ τὴν ἔκδοση ἀπὸ τὸν Ὀργανισμὸ Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματικῆς τῆς Δημοτικῆς Γλώσσας. Πρὶν ἀπ' τὸν πόλεμο εἶχε συγκροτηθεῖ Ἐπιτροπή, ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Μανώλη Τριανταφυλλίδη, γιὰ νὰ συντάξει μιὰ γραμματικὴ τῆς Δημοτικῆς πρὸς χρήση τῶν μαθητῶν. Ἡ Ἐπιτροπὴ δέχτηκε διάφορες πιέσεις ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση τῆς 4ης Αὐγούστου κι οἱ πιὸ ἀδιάλλαχτοι δημοτικιστὲς ἀναγκάστηκαν νὰ ἀποχωρήσουν. Ἔτσι δημοσιευόταν στὰ 1942 μιὰ συμβιβαστικὴ γραμματική, ἔργο κυρίως τοῦ γλωσσολόγου Μανώλη Τριανταφυλλίδη. Μ' ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ὁ πνευματικὸς κόσμος διχάστηκε ἀπέναντι στὴ Γραμματική. Μπροστὰ στὴ γλωσσικὴ ἀναρχία ποὺ ἐπικρατοῦσε, μερικοὶ (Βενέζης, κ.ἄ.) ὑποστήριξαν τὴν ἄποψη πὼς θὰ πρέπει ὅλοι νὰ πειθαρχήσουν στοὺς κανόνες ποὺ ἔθετε ἡ Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ τῆς Δημοτικῆς Γλώσσας. Μὰ οἱ ἀδιάλλακτοι δημοτικιστὲς μ' ἐπικεφαλῆς τὸ Βάρναλη, διακήρυξαν πὼς αὐτὸ θὰ σήμαινε ἀποδοχὴ τοῦ γλωσσικοῦ συμβιβασμοῦ. Τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας κι ὄχι μόνο τῆς λογοτεχνικῆς ἔπρεπε νὰ λυθεῖ ριζικά.

Ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ ἔπρεπε νὰ ἐπιβληθεῖ παντοῦ: στὴν Ἐπιστήμη, στὴ Διοίκηση, στὴ Δικαιοσύνη. Ἡ θαρραλέα ὑπεράσπιση τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ ποὺ ἔκανε ὁ συνεπὴς δημοτικισμός, συνδυάστηκε καὶ μὲ τὴν ὑπόθεση τῆς «Δίκης τῶν τόννων» καὶ στὶς συζητήσεις αὐτὲς πῆραν μέρος ὄχι μόνο ὅλοι σχεδὸν οἱ λογοτέχνες μὰ καὶ πολλοὶ ἐπιστήμονες, καλλιτέχνες καὶ ἁπλοὶ ἄνθρωποι. Ἐνδεικτικὰ ἁπλῶς ἀναφέρουμε μερικὰ ὀνόματα καὶ θέματα τῶν συζητήσεων αὐτῶν:

Στὴν «Πρωΐα» παίρνουν μέρος στὶς συζητήσεις οἱ Βάρναλης, Βενέζης, Χάρης, Τερζάκης, Καραγάτσης, Ρώτας, Κριαρᾶς, Δημ. Βεζύρογλου, Σπετσάκης, Μαν. Μενεγάκης, Γ. Καραπᾶνος, Ἰωσ. Σηφαλάκης, Α. Ρούσος, Κώστας Μπίρης, Ξ. Καράκαλος, Παν. Λεκατσᾶς, Κροκεάτης, Στελλάκης, Π. Τσαμπάσης, Ἄγγ. Δόξας, Ναπ. Λαπαθιώτης, Μ. Μιχαηλίδης - Νουάρος, Ἀναστ. Εὐθυμίου, Ν. Μηλιώρας καὶ συζητοῦν τὰ θέματα: Νεοελληνικὴ Γραμματική, ἡ Δημοτικὴ στὴν Ἐπιστήμη, ἡ Δημοτικὴ στὴν Ἰατρική, γλώσσα καὶ λογοτεχνία, ἡ Δημοτικὴ στὴ Γεωπονία, ἡ Δημοτικὴ κ' οἱ ἐπιστημονικοὶ ὅροι, οἱ τόνοι, οἱ σολοικισμοὶ τῆς καθαρεύουσας, γλώσσα καὶ ζωή,(54) κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» παίρνουν μέρος στὴ συζήτηση οἱ Δημαρᾶς, Λιανουδάκης, Μ. Μιχαηλίδης - Νουάρος, Τζαμουράνης, Ι. Πετρουνάκος, Ν. Λανίτης, Δ. Σαράτσης, ποὺ συζητοῦν τὰ θέματα τῆς Νεοελ. Γραμματικῆς καὶ τῆς Δημοτικῆς στὴν Ἐπιστήμη.(55)

Στὰ «Πειραϊκὰ Γράμματα» ὁ Μαν. Τριανταφυλλίδης ὑποστηρίζει στὸ ἄρθρο του «Ἡ Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ κ' οἱ Νέοι» πὼς οἱ νέοι πρέπει νὰ μάθουν τὴ γλώσσα. Ὁ Στρ. Μυριβήλης, ἀπαντώντας σ' ὅσους ἰσχυρίζονται πὼς ξεπεράστηκαν οἱ μεγάλοι δημοτικιστές, λέει πὼς δὲν ξεπεράστηκαν αὐτοὶ παρὰ ξεπεράστηκε ὁ κόπος ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ μάθει κανεὶς τὴ γλώσσα. Ὁ Γ. Θεοτοκᾶς μιλώντας γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ δημοτικισμοῦ λέει: «Θὰ καταλήξουμε μιὰ μέρα κάπου κοντὰ στὸν Ψυχαρικὸ κανόνα, δηλαδὴ σ' ἕνα σύστημα ριζοσπαστικότερο βέβαια ἀπὸ τῆς σημερινῆς Γραμματικῆς». Τὸ ἴδιο τὸ περιοδικό, σχολιάζοντας τὴν ἔκδοση τῆς «Ἀντιδικίας τῶν τόνων», ὀνομάζει τοὺς ἐκδότες της «Τελευταίους τῶν τόνων». Τέλος ὁ Κ. Καρθαῖος (ποὺ ἦταν παλιότερα στὴν Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Γραμματικῆς καὶ εἶχε ἀποχωρήσει), ὑποστήριξε σὲ ἄρθρο του πὼς ἡ Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ τῆς Δημοτικῆς εἶναι γραμματικὴ τῆς σχολικῆς δημοτικῆς, ποὺ θὰ ἀλλάξει ὅταν ἐπικρατήσει ἡ δημοτική. Πρέπει νὰ τὴν μελετήσουμε, μὰ ὄχι καὶ νὰ τὴν ἀκολουθήσουμε. Στὴν ὀρθογραφία πρέπει νὰ εἴμαστε ριζοσπαστικότεροι. Χρειάζεται τονικὴ μεταρρύθμιση.(57)

Οἱ συζητήσεις γιὰ τὴν γλώσσα δὲν γίνονταν μόνον ἀπὸ τὶς στῆλες τῶν περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων, παρὰ καὶ ἀπὸ τὸ βῆμα διαφόρων πνευματικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν σωματείων. Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1943 ἔγινε στὸν Δικηγορικὸ Σύλλογο Ἀθηνῶν σύσκεψη μὲ θέμα τὴν ἁπλοποίηση τῆς ἐπιστημονικῆς γλώσσας. Μίλησαν ὁ Ἀλεξ. Σβῶλος, ὁ Κ. Τριανταφυλλόπουλος, ὁ Γρ. Κασιμάτης καὶ ὁ γλωσσολόγος Μανώλης Τριανταφυλλίδης. Ἀπὸ τὴ σύσκεψη προῆλθε ἡ ὁμάδα δημοτικιστῶν νομικῶν, ποὺ εἶχε μέλη τούς: Ι. Σκουριώτη, Ἀπ. Βογιατζῆ, Κ. Κουτσογιαννάκη, Λ. Μπρούλη, Ι. Παπαθεοδώρου, Σ. Σπετσάκη κ.ἄ.(58) Τέλος ὁ Γιάννης Κορδάτος τυπώνει τὴν «Ἱστορία τοῦ Γλωσσικοῦ ζητήματος», ὅπου ἔδινε ἱστορικὰ τὴ διαμάχη τῶν δυὸ κόσμων.

Ἡ λύση τῶν πνευματικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν προβλημάτων

Οἱ συζητήσεις γιὰ τὴ γλώσσα ἐκείνη τὴν τραγικὴ ὥρα, δὲν ἦταν μιὰ ἄγονη, ἀνεδαφικὴ καὶ σχολαστικὴ βυζαντινολογία. Γιὰ ἱστορικοὺς λόγους ποὺ ἀνάγονται στὸ γενικότερο θέμα τοῦ ἑλληνικοῦ κοινωνικοῦ συμβιβασμοῦ, ἔμεναν — καὶ μένουν — ἄλυτα στὴν Ἑλλάδα μιὰ σειρὰ ἀστικοδημοκρατικὰ προβλήματα στὸ χῶρο τοῦ ἐποικοδομήματος. Ἕνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι καὶ τὸ γλωσσικό.(59) Κ' οἱ συζητήσεις ποὺ γίνονταν γιὰ τὴ γλώσσα, γίνονταν μὲ τὴν προοπτικὴ μιᾶς γενικότερης ἀλλαγῆς στὴν ἀπελευθερωμένη Ἑλλάδα, ὅπου θὰ λυνόταν καὶ τὸ γλωσσικό. Καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια οἱ συζητήσεις εἶχαν ἔντονο ἀντιστασιακὸ χαρακτήρα.

Μὰ δὲν περιορίζονταν μόνο στὴ γλώσσα. Στὴν ἀπελευθερωμένη Ἑλλάδα ἔπρεπε νὰ λυθοῦν καὶ μιὰ σειρὰ ἄλλα πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ προβλήματα. Καὶ αὐτὰ τὰ προβλήματα τὰ ἔθετε πρὸς συζήτηση ἡ Πνευματικὴ Ἀντίσταση ἀπὸ τὶς στῆλες κυρίως τῆς «Πρωΐας», μὰ καὶ ἄλλων ἐντύπων.(60) Τὰ πνευματικὰ θέματα ποὺ προβλήθηκαν καὶ συζητήθηκαν ἦταν: Α΄ τὸ θέμα τῆς Λαϊκῆς Μόρφωσης. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἔγραψε σειρὰ ἐπιφυλλίδες ὁ Γ. Βαλέτας, ὅπου διατύπωσε τὴν ἄποψη πὼς πρέπει νὰ ἀναληφθεῖ μιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ ἀξιοποιηθεῖ ἡ ἑλληνικὴ πνευματικὴ παράδοση. Τὸ ἴδιο ὑποστήριξε καὶ ὁ Κ. Δημαρᾶς. Ὁ Νῖκος Βέης καθὼς κ' οἱ δυὸ προηγούμενοι κι ὁ Μ. Κριαρᾶς ἐπιχείρησαν νὰ προβάλουν μὲ ἐκλαϊκευτικὸ τρόπο μιὰ σειρὰ πνευματικὲς μορφὲς καὶ γεγονότα τῆς Τουρκοκρατίας.(61) Β΄ Τὸ θέμα τῆς μελέτης καὶ τῆς ἀξιοποίησης τῆς Λαϊκῆς Τέχνης καὶ τοῦ Λαϊκοῦ Θεάτρου. Μ' αὐτὸ τὸ θέμα ἀσχολήθηκε προπαντὸς ὁ Βασίλης Ρώτας μὰ κι ὁ Κ. Βάρναλης, κι ὁ Π. Τσαμπάσης καὶ μερικοὶ ἄλλοι.(62) Γ΄ Τὸ θέμα τῆς μελέτης καὶ ἀξιοποίησης τῶν λαϊκῶν διοικητικῶν θεσμῶν (Κοινότητας). Μ' αὐτὸ ἀσχολήθηκαν ὁ Β. Ρώτας κι ὁ Ἀναστ. Εὐθυμίου.(63)

5. Ἡ Λαϊκὴ ἀνταπόκριση.

Μέσα στὶς σκοτεινὲς μέρες τῆς δουλείας, ἡ Πνευματικὴ Ἀντίσταση φώτισε τὸ δρόμο τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ βοήθησε τὸ σκληρό του ἀγώνα. Πρώτη φορὰ ὕστερα ἀπὸ τὸ 21 οἱ Πνευματικοὶ ἄνθρωποι πλησιάσανε τόσο πολὺ τὸ λαό, ἔτσι ποὺ νὰ ἐκμηδενιστεῖ, νὰ ἐξαφανιστεῖ, σχεδὸν τελείως ἡ ἀπόσταση ποὺ τοὺς χώριζε ὡς τότες ἀπ' αὐτόν. Καὶ πήγαιναν κοντά του ὄχι γιὰ νὰ ἀνακαλύψουν τὸ γραφικὸ ἢ ἐξωτικὸ στοιχεῖο ποὺ ἀναζήτησε στὸ Λαὸ ὁ Δημοτικισμός, ὄχι γιὰ νὰ περιγράψουν εἰδυλιακὰ τὰ «ἀγνὰ λαϊκὰ ἤθη» καὶ τὴν «ἀγνὴ λαϊκὴ ζωή», παρὰ γιὰ νὰ δόσουν στὸ Λαὸ τὴν πεμπτουσία τῆς σκέψης τους καὶ νὰ πάρουν ἀπ' αὐτὸν καινούρια ζωή, νὰ τραφοῦν ἀπὸ τὸ αἷμα του. Μὰ κ' ἡ λαϊκὴ ἀνταπάκριση ἦταν κάτι ποὺ οἱ σκεπτικοὶ κ' οἱ ἄπιστοι δὲν τὸ περίμεναν. Πρώτη φορὰ παρουσιάστηκε στὴν Ἑλλάδα μιὰ τόσο θερμὴ συμμετοχὴ τῶν πλατύτερων λαϊκῶν στρωμάτων στὴν πνευματικὴ μάχη. Πηγαίνοντας οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι κοντὰ στὸ Λαό, δὲν κάναν καμιὰν αἰσθητικὴ ἀβαρία δὲν κατεβάζανε καθόλου τὴν τέχνη τους. Πήγαιναν πιὸ κοντὰ στὴ λαϊκὴ ψυχή, πιάνανε τὸ λαϊκὸ παλμὸ καὶ τὸν ἐκφράζανε. Ἀντίθετα ὅμως ὁ Λαὸς μὲ μιὰ μεγαλειώδη ἐνάταση, μ' ἕνα καταπληκτικὸ ἄλμα, ξεπερνώντας τὴν καθυστέρησή του, ἀνέβηκε στὶς πιὸ ψηλὲς πνευματικὲς σφαῖρες, κι αὐτὴ ἡ πνευματικὴ ἔξαρση, κ' ἡ ἀντιστοιχία Πνεύματος καὶ Λαοῦ, εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ φαινόμενα τῆς κατοχικῆς περιόδου.

Μὰ τὸ φαινόμενο αὐτό, ποὺ ἄστραψε στὶς πιὸ κρίσιμες ὧρες τῆς νεώτερης ἱστορίας μας, δὲν ἦταν παρ' ὅλ' αὐτὰ κάτι ξαφνικό, δὲν ἦταν ἕνα «θαῦμα». Ἴσα ἴσα κυοφορήθηκε καιρὸ μέσα στὴν ἑλληνικὴ ζωή, ἀκολούθησε ἕναν μακρὺ καὶ ἐπίπονο δρόμο μὲ ἀνεβάσματα καὶ πτώσεις, προχωρήματα καὶ πισωγυρίσματα, ἀνατάσεις καὶ βίαιες διακοπές. Τὶς πρῶτες ρίζες του θὰ πρέπει νὰ τὶς ἀναζητήσουμε, πολὺ πίσω, στὰ πρῶτα φτερουγίσματα τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητας. Μὰ ὁ σπόρος ποὺ ἔκανε νὰ φυτρώσει στὸν αἰώνα τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (1750 — 1821 περίπου) πνίχτηκε, ὅπως ὁ σπόρος τοῦ εὐαγγελικοῦ σπορέα, ἀπὸ τ' ἀγκάθια ποὺ θράσεψαν μὲ τὴν ἥττα τῶν λαϊκῶν δυνάμεων ὕστερα ἀπὸ τὸ 21. Ἡ περιπέτεια αὐτὴ κράτησε ἑκατὸ ὁλόκληρα χρόνια. Ἀπὸ τὸ τέλος τῆς δεύτερης δεκαετίας τοῦ αἰώνα μας ἀρχίζει καὶ πάλι μιὰ ἀνησυχία, ποὺ γιγαντώνεται μὲ τὴν πρώτη ἐξόρμηση τοῦ λαϊκοῦ κινήματος, καὶ ποὺ ἀνακόπτεται ὅμως μὲ τὴ διχτατορία τοῦ Παγκάλου. Ὕστερα ἀπ' αὐτὸ ἔχουμε μιὰ καινούρια πνευματικὴ ἄνοδο, ποὺ φτάνει σὲ σημεῖο ἔκκρηξης στὰ 1936, μὰ τότε ἀνακόπτεται καὶ πάλι ἀπὸ τὴν 4η Αὐγούστου. Μέσα ὡστόσο στὰ χρόνια τῆς φασιστικῆς διχτατορίας, παρουσιάζονται τὰ προμηνύματα μιᾶς καινούριας ἀνόδου, ποὺ ἀνακόπτεται κι αὐτὴ ἀπὸ τὴν ὑποδούλωση τῆς χώρας. Μὰ καὶ πάλι, μέσα στὸ σκοτάδι τῆς κατοχῆς, ἡ σπίθα ποὺ κουφόκαιγε κάτω ἀπὸ τὴ στάχτη, ἀνάβει σιγὰ - σιγά, γίνεται φωτιά, ποὺ φουντώνει καὶ λαμπαδιάζει, γιὰ νὰ σβηστεῖ βίαια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση.

Ὁ πίνακας ποὺ παραθέτουμε γιὰ τὴν κίνηση τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὸ 1913 ὡς τὸ 1949, εἶναι χαρακτηριστικός, γιατὶ δείχνει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἑλικοειδῆ πορεία τῆς πνευματικῆς ἀνάπτυξης:

Βιβλία κατατεθέντα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη ἀπὸ τὰ 1913—1949:

Ἔτος	ἀριθμὸς καταθέσεων	Ἔτος	ἀριθμὸς καταθέσεων
1913	473	1931	641
1914	663	1932	696
1915	812	1933	1172
1916	458	1934	928
1917	464	1935	616
1918	597	1936	704
1919	500	1937	466
1920	485	1938	796
1921	896	1939	1014
1922	748	1940	866
1923	756	1941	399
1924	968	1942	241
1925	900	1943	729
1926	622	1944	995
1927	907	1945	726
1928	528	1946	847
1929	697	1947	1073
1930	998	1948	1079
		1949	1120

Στὴν περίοδο τῆς Κατοχῆς ἡ πρώτη στενότερη ἐπαφὴ τῶν πλατύτερων λαϊκῶν στρω-

μάτων μὲ τὰ πνευματικὰ θέματα γίνεται στὰ διάφορα «πάρτυ» ποὺ ὀργανώνουν οἱ Ὀργανώσεις τῆς Ἀντίστασης, γιὰ σκοποὺς οἰκονομικοὺς καὶ ψυχαγωγικούς. Στὰ πάρτυ αὐτὰ ὅπου πήγαιναν οἱ νέοι κυρίως, κουβαλώντας μαζὶ μὲ τοὺς ρεβιθοκεφτέδες τους καὶ μιὰ κιθάρα, ἕνα ἀκορντεόν, ἕνα βιβλίο καὶ ἴσως, στὴν ἀπομέσα τσέπη τους, ἕνα δικό τους ποίημα, χόρευαν, τραγουδοῦσαν, ἀπάγγελναν, συζητοῦσαν τέλος μὲ ζέση γιὰ τὰ βιβλία, γιὰ τὶς διαλέξεις, γιὰ τὸ θέατρο, γιὰ τὰ πνευματικὰ ζητήματα. Σ' ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ πάρτυ πρωτοαπαγγέλλεται τὸ ποίημα «Τρεῖς Δρόμοι» τοῦ Λ. Κουκούλα ποὺ γράφτηκε στὰ 1941:

Τώρα ποὺ πατηθήκανε τὰ κάστρα μας
τώρα ποὺ ἡ γῆ μας αἷμα ἱδρώνει κόκκινο,
τρεῖς δρόμοι τώρα, παληκάρι μου, ἀνοιχτοί,
τρεῖς δρόμοι εἶναι μπροστά σου.
Ἂν ἔχεις φρόνηση καὶ ὑπομονὴ
κι ἂν σιωπηλὰ μπορεῖς τὸν πόνο σου ν' ἀλέθεις,
πάρε τὸν ἕνα, τὸ μακρύτερο.
Δύσκολος εἶναι, μὰ ἕνα ξέφωτο
στὴν ἄκρη του σ' ἀφήνει ν' ἀγναντεύεις.
Ἂν πάλι τὸ αἷμα σου εἶναι ἀράθυμο
καὶ δὲν βαστᾶς νὰ βλέπεις τὴ σοδειά μας
νὰ τήνε τρῶνε τάλογα τοῦ ὀχτροῦ
καὶ σὺ νὰ σήπεσαι σὰ μῆλο,
πάρε τὸν ἄλλο δρόμο.
Πάει στὸ βουνὸ ψηλὲς φωτιὲς
τῆς λευτεριᾶς ποὺ ἀνάβει ὁ πόθος.
Μονάχα ἀμφίβολος πὼς εἶναι ὁ γυρισμός.
Ἂν ὅμως προτιμᾶς τὴ σιγουριά σου
δίχως νὰ σὲ τρομάζει ἡ πληρωμή,
πὲς στὸν ὀχτρὸ Willkommen.
Τὸ κόκκινο γαρούφαλο τῆς νιότης σου
πέτα το μὲς στὴ λάσπη
καὶ τὸ στερνὸ πάρε τὸ δρόμο ποὺ ἀπομένει.
Εἶναι ἀπ' τοὺς τρεῖς ὁ πιὸ στρωτός.
Τώρα ποὺ ξέρεις, παληκάρι μου,
οἱ τρεῖς οἱ δρόμοι ποιοί εἶναι,
ὤ, μὴ βιαστεῖς γιὰ τὸ θεὸ νὰ μὲ ρωτήσεις
ποιόν νὰ διαλέξεις πρέπει ἀπὸ τοὺς τρεῖς.
Ὅταν ρωτήσεις πρῶτα τὴν καρδιά σου
καὶ τὰ εἴκοσί σου χρόνια, Παληκάρι μου,
τότε θὰ νιώσεις πὼς ἡ ὁρμήνεια μου
θὰ σὲ ντροπιάσει, ὅποια κι' ἂν εἶναι.(64α)

Ἔτσι ἀρχίζει νὰ δημιουργεῖται μιὰ πνευματικὴ ζύμωση, ποὺ ἔχει ἄμεσο ἀντίχτυπο στὸ βιβλίο, στὸ θέατρο, στὴ συναυλία. Ἀρχίζουν νὰ ἀγοράζουν βιβλία ἄνθρωποι ποὺ ἀγνοοῦσαν προηγούμενα αὐτὸ τὸ εἶδος. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ τὸ θέατρο, ὅπου συρρέουν χιλιάδες καινούριοι θεατές. Τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1941 κιόλας, ὁ κόσμος κάνει οὐρὰ στὸ Βιβλιοπωλεῖο τοῦ Κολλάρου γιὰ ν' ἀγοράσει τὴν «Ν. Ἑστία» τὴν ἀφιερωμένη στὸν Παπαδιαμάντη. «Τὴν παραμονὴ τῆς Πρωτοχρονιᾶς — γράφει στὸ ἄλλο φύλλο της ἡ «Ν. Ἑστία» — ποὺ κυκλοφόρησε ἡ Χριστουγεννιάτικη «Νέα Ἑστία», τὸ βιβλιοπωλεῖο Κολλάρου κατακλύστηκε κυριαλεκτικὰ ἀπὸ κόσμο ποὺ ζητοῦσε τὸ τεῦχος ἀπὸ πολὺ πρωΐ καὶ ποὺ δὲν παράλλαζε ἀπὸ παλιορκούμενο φοῦρνο τῶν πολεμικῶν αὐτῶν ἡμερῶν...»(65) Οἱ πνευματικὲς ἀνησυχίες τοῦ πλατύτερου κοινοῦ ὁδηγοῦν τὴν «Πρωΐα» λίγους μῆνες ἀργότερα νὰ ἐπανδρώσει καὶ μὲ ἄλλα στελέχη τὸ πνευματικό της ἐπιτελεῖο, νὰ ἐγκαινιάσει τὴ σειρὰ τῶν ἐπιφυλλίδων καὶ στὸ τέλος νὰ ἀφιερώσει ὅλη σχεδὸν τὴν πρώτη σελίδα της — ξέχωρα ἀπὸ τὸ χῶρο ποὺ πιάνανε τὰ πολεμικὰ ἀνακοινωθέντα τῶν Γερμανῶν καὶ Ἰταλῶν καὶ οἱ ἀνακοινώσεις γιὰ ἐκτελέσεις — σὲ πνευματικὰ θέματα. Ἡ οἰκονομικὴ ἀστάθεια, δὲν εἶναι εὐνοϊκὸς παράγοντας γιὰ νὰ στραφεῖ ἡ ἐπιχειρηματικὴ δραστηριότητα πρὸς τὸ βιβλίο, καὶ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινό, ποὺ ὁλοένα ὀγκώνεται, καταφεύγει στὰ ὑπάρχοντα βιβλία.(66) Μὰ μὲ τὴν αὐξανόμενη ζήτηση τοῦ βιβλίου, δημιουργοῦνται καινούριοι ἐκδοτικοὶ οἶκοι καὶ δραστηριοποιοῦνται οἱ παλιοὶ κι' ἔτσι ἀρχίζουν νὰ βγαίνουν πολλὰ βιβλία, καὶ ἡ ἐκδοτικὴ κίνηση κάνει πραγματικὸ ἅλμα στὰ 1943 (ἀπὸ 241 στὰ 1942 φτάνει στὰ 729 τὸ 1943). Μὰ τὸ πιὸ ἀξιοπρόσεχτο στοιχεῖο, δὲν εἶναι τόσο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκδιδόμενων βιβλίων, ὅσο ἡ ἀγοραστικὴ κίνηση τῶν βιβλιοπωλείων. Οἱ ἐκδότες ἀρχίζουν πιὰ νὰ βγάζουν τὰ βιβλία σὲ δυὸ καὶ σὲ τρεῖς καὶ σὲ τέσσερες χιλιάδες ἀντίτυπα — ἐνῶ προπολεμικὰ λίγα βιβλία ἐκδίδονταν σὲ πάνω ἀπὸ 1000 ἀντίτυπα — ποὺ ἐξαντλοῦνται δμως γρήγορα κι αὐτὰ καὶ οἱ ἐκδότες ὑποχρεώνονται νὰ βγάζουν δεύτερη ἔκδοση.(67) Μ' ἀκόμα πιὸ ἀξιοπρόσεχτο εἶναι τὸ ὅτι τὸ καινούριο ἀγοραστικὸ κοινὸ τῶν βιβλιοπωλείων ἦταν νέοι ἄνθρωποι, καὶ προπαντὸς ὑπάλληλοι, φοιτητὲς καὶ ἐργάτες, ποὺ δὲν ἀγόραζαν τὸ βιβλίο γιὰ νὰ στολίσουν τὴν ἐταζέρα τους, ἀλλὰ ποὺ τὸ κουβαλοῦσαν μαζί τους στὸ γραφεῖο, στὸ Πανεπιστήμιο, στὸ μηχανουργεῖο, στὴν παράνομη συνεδρίαση, ποὺ τὸ γιόμιζαν μολυβιές, δαχτυλιὲς καὶ λαδιές, μὰ ποὺ τὸ καταβρόχθιζαν λαίμαργα καὶ τὸ ἀφομοίωναν καὶ τὸ συζητοῦσαν.(68) Καὶ τὸ ἴδιο γινόταν καὶ μὲ τὸ κοινὸ τῶν θεάτρων.(69)

Σύμπτωμα αὐτῆς τῆς γενικῆς ἀνόδου, ἦταν τὸ ὅτι ἐκδίδονται καὶ νέα ἔντυπα. Στὴ Θεσσαλονίκη κυκλοφορεῖ τὸ «Ξεκίνημα». Στὴν Ἀθήνα βγαίνουν καινούρια περιοδικά, ποὺ γι' αὐτὰ μιλήσαμε πιὸ πάνου. Τέλος ἕνα καινούριο φαινόμενο στὴν πνευματικὴ ζωὴ εἶναι οἱ διαλέξεις. Οἱ διάφοροι θεατρικοὶ ἐπιχειρηματίες, ὑπολογίζοντας στὴ δίψα τοῦ κοινοῦ γιὰ πνευματικὴ τροφή, ὀργανώνουν διαλέξεις, μὲ ὁμιλητὲς διαφόρους πνευματικοὺς ἀνθρώπους. Ἡ εἴσοδος στὶς διαλέξεις εἶναι μὲ εἰσιτήριο κι ὅμως τὸ κοινὸ γεμίζει ἀσφυκτικὰ τὰ θέατρα καὶ οἱ ἴδιες διαλέξεις ἐπαναλαμβάνονται δυὸ καὶ τρεῖς καὶ ἑφτὰ φορὲς κ' ἕνας νεότευκτος ἐκδοτικὸς οἶκος — ὁ «Παρθενὼν» — τὶς ἐκδίδει σὲ μικρὰ φυλλάδια ποὺ πουλιοῦνται σὰν ψωμί. Καὶ ξέχωρα ἀπὸ τὶς διαλέξεις ποὺ ὀργανώνονται ἀπὸ τὰ θέατρα, τὸ ἴδιο κάνουν καὶ πολλὰ σωμα-

τεῖα, κοινωνικὰ καὶ ἐπαγγελματικά, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ ἄλλες καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις. Ἐνδεικτικὰ μόνο θ' ἀναφέρουμε μερικὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς διαλέξεις καὶ ἐκδηλώσεις. Στὸ θέατρο Κυβέλης, μιλοῦν ὁ Σκίπης γιὰ τὸ Σολωμό, ὁ Μελᾶς γιὰ τὸν Παλαμᾶ, ὁ Ξενόπουλος γιὰ τὸν Μαλακάση, ὁ Χάρης γιὰ τὸν Καρυωτάκη, ὁ Ροδᾶς γιὰ τὸν Κρυστάλλη, ὁ Μυριβήλης γιὰ τὸν Γρυπάρη, ὁ Τερζάκης γιὰ τὸν κίνδυνο τοῦ θεάτρου. Στὴ σειρὰ τῶν διαλέξεων τοῦ Θεάτρου Τέχνης ὁ Κάρολος Κοὺν μιλάει γιὰ τὶς αἰσθητικὲς καὶ καλλιτεχνικὲς κατευθύνσεις τοῦ Θεάτρου Τέχνης. Στὴ σειρὰ τῶν διαλέξεων τῆς Δραματικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου ὁ Νῖκος Βέης μιλάει γιὰ τὸ Κρητικὸ Θέατρο ἐπὶ Βενετοκρατίας. Ὁ Π. Παλαιολόγος μιλάει μὲ θέμα «Ὁ κόσμος ποὺ ἔρχεται». Ὁ Ν. Χαντζάρας μιλάει μὲ θέμα «Ὁ Πορφύρας κι ὁ Πειραιεὺς» στὴ συναυλία ποὺ ὀργάνωσε ἡ Χριστιανικὴ Μαθητικὴ Ἀλληλεγγύη ὑπὲρ τῶν ἀπόρων μαθητῶν. Τέλος ὁ Ἄγγελος Σικελιανὸς μιλάει στὸ θέατρο Ἡρώδη γιὰ τὸν Βαλαωρίτη καὶ στὸ ἴδιο θέατρο, στὴ Συναυλία ποὺ ὀργάνωσε μὲ ἔργα Μπετόβεν στὶς 3.8.44 ὁ Σύλλογος Ἀρχιτεκτόνων, μὲ θέμα Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ Μουσική.

Αὐτὴ ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα προξενεῖ κατάπληξη καὶ πολλοὶ προσπαθοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὸ φαινόμενο. Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1942 ὁ Ε. Τζαμ(ουράνης) διαπιστώνει πὼς ὅλος ὁ κόσμος διαβάζει.(70)

Τὸ ἴδιο διαπιστώνει ἀργότερα γιὰ τὸ θέατρο ὁ Ν. Ἀθανασιάδης(71) καὶ γιὰ τὸ βιβλίο ὁ Π. Παλαιολόγος(72) (μὲ κάποιο σκεπτικισμὸ) κι ὁ Κώστας Παράσχος(72α) κι ὁ Μιχ. Ροδᾶς (ἐνθουσιαστικά): «Πρὸ τοῦ πολέμου, λέει, παρετηρεῖτο τοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνες ἀνάπαυλα στὴν ἔκδοση βιβλίων... Στὶς ἡμέρες τοῦ σημερινοῦ πολέμου ἡ βιβλιοφιλία τοῦ κόσμου εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γίνονται ἐκδόσεις σὲ ὅλες τὶς ἐποχές.»(72β) Ὁ Γ. Χατζίνης πάλι γράφει στὴν «Ν. Ἑστία» γιὰ τὸν ὀργασμὸ τῶν διαλέξεων:(72γ) «Ὁ κόσμος ποὺ ἔσπευδε σὲ πυκνὲς μάζες νὰ γεμίσει πολλὲς φορὲς ὡς τὸ ἀδιαχώρητο τὴ σάλα τοῦ θεάτρου Κυβέλης, δὲν ἦταν γιὰ νὰ παρακολουθήσει κινηματογράφο ἢ θέατρο, ἀλλὰ — πρᾶγμα παράδοξο ὅσο καὶ συγκινητικὸ — γιὰ ν' ἀκούσει νὰ τοῦ μιλοῦν γιὰ ποίηση [...] Δόθηκε εὐκαιρία σὲ ὅσους δὲ μπόρεσαν νὰ τὶς παρακολουθήσουν νὰ τὶς διαβάσουν τυπωμένες σὲ φυλλάδια. Καθὼς ἔμαθα μάλιστα καὶ ἡ ζήτησή τους ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες δὲν ἦταν ἀξιοπερίφρόνητη. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸ πνευματικὸ ζήτημα τῆς ἡμέρας...».

Ὁ Ἄγγ. Δόξας διαπιστώνει πὼς «τὸ ἑλληνικὸ βιβλίο κι ὄχι μονάχα τὸ λογοτεχνικὸ κι ὄχι μονάχα τὸ βιβλίο μὰ κ' ἡ διάλεξη καὶ τὸ θέατρο κ' ἡ συναυλία ἀπόχτησαν τὰ δυὸ τελευταῖα χρόνια στὸν τόπο μας πολύ, πάρα πολὺ περισσότερο κοινό, ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ γνώρισαν κάθε ἄλλη ἐποχή».(73) Κι ὁ Γ. Ρ(οῦσος) γράφει τὶς πρῶτες μέρες τοῦ 1944: «Εἴδατε τί γίνεται αὐτὲς τὶς ἡμέρες στὰ βιβλιοπωλεῖα; Συνωστισμὸς πρωτοφανής, κίνησις ἄνευ προηγουμένου... Τέτοια δίψα τῆς νεολαίας γιὰ διάβασμα ποτὲ ἄλλοτε δὲν εἶχαν δεῖ τὰ βιβλιοπωλεῖα». Διαπιστώνει κατόπιν πὼς ἀγοραστὲς δὲν εἶναι οἱ πλούσιοι καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσει αὐτὴ τὴ βιβλιογραφία, μὰ τὴν ἀποδίδει σὲ διάφορα ἐξωτερικὰ καὶ τεχνικὰ αἴτια, ὅπως εἶναι ἡ συρροὴ στὴν Ἀθήνα ἐπαρχιωτῶν. Καὶ στὸ τέλος καταλήγει στὸ μελαγχολικὸ συμπέρασμα πὼς ὕστερα ἀπὸ τὸν πόλεμο θὰ περάσει αὐτὴ ἡ τάση.(74) Ὁ Π. Παλαιολόγος ἀνησυχεῖ, (ὅπως κι ὁ Π. Χάρης στὴ «Ν. Ἑστία») γιατὶ ἡ ἐκδοτικὴ πλημμυρίδα ρίχνει τὴν ποιότητα.(75) Ὁ Ροῦσος πάλι, μιλώντας γιὰ τὴν ἄνθηση τοῦ θεάματος ἀναρωτιέται ἂν δημιουργήθηκε καινούριο κοινὸ κι ἂν αὐτὸ τὸ κοινὸ θὰ μείνει,(76) ἐνῶ ὁ Κ. Γιαννιώτης μιλώντας γιὰ τὴν κίνηση τοῦ βιβλίου ἰσχυρίζεται πὼς πρόκειται γιὰ ἕναν ὀργασμὸ ποὺ δὲν ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα καὶ ὑποστηρίζει πὼς εἶναι προτιμότερα λίγα βιβλία καὶ καλὰ παρὰ πολλὰ ἀμφίβολης ποιότητας.(77)

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὶς διάφορες ἀπαισιόδοξες διαπιστώσεις, καὶ τὶς διαμαρτυρίες γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ βιβλίου,(78) ἡ ἐνθουσιαστικὴ συμμετοχὴ τῶν πλατύτερων λαϊκῶν στρωμάτων στὴν Πνευματικὴ Μάχη, ἦταν ἕνα γεγονὸς ἀνυπολόγιστης ἀξίας, σύμπτωμα τῆς μεγάλης ἀντιστασιακῆς ἔξαρσης ὅλου τοῦ λαοῦ καὶ ποὺ μὲ τὴ σειρά του ἐπιδροῦσε στὴν Πνευματικὴ Ἀντίσταση καὶ τὴν ἔκανε πιὸ πεισματική, πιὸ ἀδιάλλαχτη καὶ πιὸ ὑπέροχη. Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα παρουσιάστηκε τὸ φαινόμενο ὄχι μιᾶς πνευματικῆς κίνησης ἁπλῶς, ἀλλὰ μιᾶς ἔντονης καὶ ὁλοκληρωμένης καὶ γεμάτης Πνευματικῆς Ζωῆς.

6. Ἡ ἀπελευθέρωση.

Τὸ Πνεῦμα ἔδοσε γι' ἄλλη μιὰ φορὰ τὴ μάχη του. Ἔδοσε τὴ μάχη του καὶ τὴν κέρδισε.(79) Ἡ συμβολή του γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἦταν ἀποφασιστική. Οἱ Λογοτέχνες ποὺ βγῆκαν ματωμένοι(80) κι αὐτοὶ μὰ ἀκμαῖοι ἀπὸ τὴ μάχη, γιορτάζουν τὴν Ἐθνικὴ Ἀπελευθέρωση μὲ μιὰν ἱστορικὴ συγκέντρωση τῆς Ἑταιρίας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν. Στὴ γιορταστικὴ αὐτὴ συγκέντρωση μιλάει ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑταιρίας, ὁ ποιητὴς Ἄγγελος Σικελιανός. Κι ὁ λόγος του, ποὺ μ' αὐτὸν κλείνει ἐτοῦτο τὸ ἁπλὸ καὶ χωρὶς ἀπαιτήσεις μελέτης Χρονικὸ τῆς Πνευματικῆς Ἀντίστασης, ἦταν ἕνας ὑπέροχος ἀπολογισμός, μὰ κ' ἕνας ὁραματισμὸς γιὰ τὶς μελλοντικὲς Πνευματικὲς Μάχες.(81)

Πρὸς μιὰ ἀποφασιστικὴ πνευματικὴ στροφὴ

Ἡ Ἑταιρία μας συγκεντρώνεται σήμερα σὲ γενικὴ συνέλευση, ἔπειτα ἀπ' τὰ στάδια τῆς φριχτότερης δοκιμασίας ποὺ γνώρισε μαζὶ μ' ὁλόκληρο τὸ λαό μας ἡ ἱστορία μας,

γιὰ νὰ χαιρετίσει πρῶτα μ' ἕνα ὁλόψυχο, περήφανο καὶ ἀδάμαστο παλμό της, τὴν ἀνατολὴ τῆς νέας μας, τῆς παράποτε τρανῆς σὲ προοπτικὴ δημιουργικῆς ἀνοικοδόμησης καὶ εὐθύνης κοσμοϊστορικῆς μας λευτεριᾶς.

Τὴ Λευτεριὰ αὐτὴ Συνάδελφοι, τὴ θεωροῦμε κιόλας σ' ὅλο της τὸ ἀνάστημα καὶ τὴ «γνωρίζουμε» κατὰ τὸ Σολωμικὸ ὅρο — ἀλλὰ πολὺ βαθύτερα, ψηλότερα καὶ ἑδραιότερα — ἀπ' τὴν καινούργια φούχτα τοῦ σπαθιοῦ της κι ἀπ' τὴ νέα της φοβερὴ καὶ δίστομη λεπίδα.

«Λαϊκὴ Θέληση» λέγεται ἡ φούχτα τούτη τοῦ καινούργιου της σπαθιοῦ, ποὺ γιὰ μᾶς, πνευματικοὺς ἀνθρώπους, μεταφράζεται ἄ μεσα καὶ ὑπεύθυνα σὲ θέληση γενικῆς κάθαρσης καὶ ἀναγέννησης τοῦ τόπου μας, καὶ Οἰκονομία καὶ Κοινωνικὴ Δικαιοσύνη οἱ δυὸ νέες της γιγάντειες κόψεις.

Σὲ ποιό ἀκόνι ἐτροχιστήκανε, Συνάδελφοι, αὐτὲς οἱ δυὸ γιγάντειες κόψες, τὸ κατέχουμε ἀνεξαίρετα ὅλοι. Ἀπὸ τὶς 28 τοῦ Ὀχτώβρη τοῦ 1940 ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, ὁρμώντας πρὸς τ' Ἀλβανικὰ βουνὰ γιὰ νὰ συντρίψει τὸν Φασιστικὸ ἐχθρό, ἔσπαζε σύγχρονα καὶ τὰ ἐσωτερικὰ βαριὰ κι ἀηδῆ δεσμά του. Ἡ θεϊκή του ὁρμηλασία εἶχε ὡς ἄφεση τὸ μέγα τοῦτο γεγονός. Ἀνέβαινεν, ἀνέβαινε τὰ Ἀλβανικὰ βουνὰ ὁ θεῖος Ἑλληνικὸς Λαός μας, αἰώνιος ἔφηβος, γιὰ νὰ συντρίψει τὸν ἐπιδρομέα, ἀλλὰ σύγχρονα καὶ γιὰ νὰ λυτρωθεῖ ἀπ' τὴ βόχα τοῦ τρομαχτικὰ κλειστοῦ καὶ τραγικὰ κακέκτυπου, ἐκεῖνο τὸν καιρό, φασιστικοῦ σπιτιοῦ μας.

Ἀνέβαινε ἀπὸ μιὰ κορφὴ σ' ἄλλη κορφή γιὰ ν' ἀπαντήσει, στὴν ὑψηλότερη ἀπ' ὅλες, τὴν ὑπέρτατη, τὴν τέλεια σύνθεση τοῦ ἰδανικοῦ του, τὸν Ἐλεύθερο Ἕλληνα, καὶ τὸν Ἐλεύθερο Ἄνθρωπο μαζί.

Κ' ἐκεῖ ἀπάνω, μέσα στὴ φωτιὰ τῶν ἴδιων του τῶν θριάμβων, σὲ βαθμὸ παράλληλο μὲ τούτους, διάβαινε βαθιά του μιὰ ὁλοένα ὀγκούμενη ἐσωτερική του ἀγωνία: «Ὅταν τελειώσει ἐδῶ ἀπάνω ὁ πόλεμος — ἡ ζωτικὴ ἐπικὴ ἀποστολή μας — ὅταν θὰ γυρίσουμε στὸν τόπο μας καὶ πάλι, τάχα τί θὰ μᾶς προσμένει; Ἡ γιγάντεια κάθαρση ποὺ ἐπιτελεῖται ἐδῶ ἐπάνω θά 'χει τὸν ἀντίχτυπό της, τὸ ἀντίστοιχο πνευματικό, ἠθικό, πολιτειακὸ ἀντίκρυσμά της, ἐκεῖ κάτου;».

Καὶ ἡ πρόοδο τῆς Ἰδέας τῆς Ἐλευθερίας, ἐμεγάλωνε κι ὡρίμαζε ἔκτοτε ὁλοένα στὸν Ἑλληνικὸ Λαό. Δὲν πρόκειται νὰ ἐξιστορήσω ὅλα τὰ στάδια τῆς ὡρίμανσης αὐτῆς, Ἀρκεῖ νὰ ξαναζήσουμε γιὰ μιὰ στιγμὴ στὴ σκέψη μας τὸ τελευταῖο. Τὸ ἀποτρόπαιο πέρασμα ὅλου τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἀπ' τὴν κόλαση τοῦ Σαδισμοῦ τῶν Οὔννων.

Δὲν ἐπιχειρῶ νὰ πῶ μὲ μάταια λόγια τί ἦτανε ὁ Σαδισμός. Ὑπάρχουνε ἄλλωστε ἐδῶ ἀγαπημένοι μας συνάδελφοι ποὺ σωθήκανε προχτὲς ἀκόμα ἀπὸ τὰ δόντια τῆς δύσοσμης αὐτῆς ὕαινας, ποὺ τοὺς κράταγε μὲ τ' ἄλλα ἀδέρφια μας στὸ Χαϊδάρι, καὶ πού, μ' ὅσα ἔχουμε νὰ καταθέσουμε κ' ἐμεῖς στὴν Ἱστορία, θὰ συμπληρώσουν ἄξια τὸ κεφάλαιο αὐτό.

Ἀλλὰ νά ποὺ μέσ' ἀπὸ τὴ φοβερὴ αὐτὴ κόλαση γεννιέται ἀγάλι - ἀγάλι, ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ σπλάχνα τοῦ Λαοῦ ἡ φοβερή, ἡ ἅγια ἀντίσταση.

«Τὰ χελιδόνια τοῦ θανάτου Σοῦ μηνᾶν μιὰν ἄνοιξη
καινούρια Ἑλλάδα κι ἀπὸ τὸν τάφο Σου γιγάντεια γέννα.
Μάταια βιγλίζει τῶν Ρωμαίων ἡ κουστωδία τριγύρω Σου.
Ἀκόμα λίγο κι ἀναστaίνεσαι σὲ νέο Εἰκοσιένα!»

ἔγραφα κιόλας στὶς 25 τοῦ Μάρτη τοῦ 1942 πρὶν φανοῦνε οἱ Γερμανοὶ καὶ μαζὶ μὲ τὸν Αὐγέρη, τὸ Θεοτοκᾶ, τὸ Δημαρᾶ κι ἄλλους δημοσιεύαμε τότε τοὺς στίχους αὐτοὺς σὲ παράνομο τύπο.

Καὶ τὸ νέο Εἰκοσιένα μὲ τὸν ἐρχομὸ τῶν Γερμανῶν σαρκώνεται σὲ γιγάντεια πραγματικότητα.

Στὸ καμίνι τῆς δοκιμασίας μας, ἀπ' τὴν ὥρα αὐτὴ καὶ μπρός, σφυρηλατεῖται σὲ ἀντοχὴ καὶ συνοχὴν ἀσύγκριτη, σὲ ὕψος, βάθος, πλάτος, ὁ νέος Ἑλληνικὸς Ἄνθρωπος. Ἡ φοβερὴ Σχολὴ τῶν μαρτυρίων μας εἶναι διάπλατα ἀνοιχτή. Ζυμωμένη ἀδιάκοπα μὲ τὸ αἷμα καὶ τὰ κόκκαλα καὶ τὸ μεδούλι τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ποὺ σφάζεται, ἐξανδραποδίζεται, κρεμιέται, τουφεκίζεται καθημερινά, πραγματοποιεῖται ἀγάλι - ἀγάλι, ἡ νέα πολιτικὴ μας ὡριμότητα.

Αἴτημα Ἐθνικῆς Ἐλευθερίας, αἴτημα ἀληθινῆς Κοινωνικῆς Δικαιοσύνης, αἴτημα ἀνώτατης πνευματικῆς, δημιουργικῆς τῶν ὅλων ἐπιστέγασης ἀνδρώνεται ὁλοένα πιὸ πολὺ βαθιά μας, καὶ μιὰ ὑπέρτατη συνειδητὴ κατάφαση στὸ γενικό, στὸ ὁμαδικὸ ἐπιφορικό μας χρέος — ἐθνικό, κοινωνικό, ἠθικό, οἰκονομικό, πνευματικὸ — γεμίζει ὅλων τῶν πραγματικῶν Ἑλλήνων τὶς καρδιές.

Καὶ νά σήμερα, ποὺ ἐμεῖς, τὸ πνευματικὸ ὑπεύθυνο Σωματεῖο, τοῦ τόπου, μ' ὅσους ἄλλους κ' ἐξωλογοτεχνικὰ ἀκόμα σκέπτονται καὶ βλέπουνε μαζί μας, ξεχωρίζουμε σὲ καθαροὺς βαθμοὺς καὶ στάδια τὸ θέμα τῆς ὁλοκλήρωσης τῆς σημερινῆς μας κοσμοϊστορικῆς Ἐλευθερίας:

1ος βαθμός: Ἐθνικὴ Ἀπελευθέρωση, κι ἀναγνώριση καὶ δικαίωση ὅλων τῶν ἐθνικῶν μας διεκδικήσεων.

2ος βαθμός: Συνολικὴ ἐπιδίωξη πραγματοποίησης τῆς πλέριας ἠθικῆς ζωῆς τοῦ τόπου, μὲ πολιτειακὴ ἐξασφάλιση καὶ κατοχύρωση τῆς Κοινωνικῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Ἰσότητας ὅλων μας ἀπέναντι τοῦ Νόμου.

3ος βαθμός: καὶ ποὺ νὰ μᾶς ἀφορᾶ ἀπόλυτα καὶ ὑπεύθυνα ὡς πνευματικοὺς ἀνθρώπους: Κάθοδό μας στὸ Λαὸ καὶ σφυρηλάτηση σταθερῶν κατευθύνσεων, ὡς τὴν ὥρα τῆς δημιουργίας ἑνὸς κοινοῦ Πνεύματος, ὅπου νὰ

καθρεφτίζεται ἀντάξια ἡ πραγματικὴ Ἐλευθερία ὅλων μας καὶ τοῦ καθενός μας χωριστά.

Συνάδελφοι,

Μιλώντας γιὰ ὅσα μίλησα κι ὅπως ἐμίλησα, δὲν λησμονῶ, βεβαιότατα, πὼς ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια μὲ τιμήσατε δίνοντάς μου τὴν προεδρία τῆς Ἑταιρίας καὶ μὲ βοηθήσατε σημαντικότατα μὲ τὴν ἔξοχη ἐκλογὴ τῶν μελῶν τοῦ Διοικητικοῦ της Συμβουλίου, στὰ ὁποῖα ἐκφράζω τὶς εὐχαριστίες καὶ τὴν ἀνεπιφύλαχτή μου εὐγνωμοσύνη. Ὀφείλω λοιπὸν μιὰ σύντομη λογοδοσία ὅλων μας ὡς Διοικητικοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴ δράση μας σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, δράση περιβαλλόμενη — αὐτὸ τὸ ξέρετε ὅλοι Σας χωρὶς νὰ τονιστεῖ ἰδιαίτερα — ἀπὸ ἐποχὴ ἀπίστευτης ἀντίδρασης, ἀπὸ ἐποχὴ πώρωσης ἀπέναντι τῶν αἰτημάτων τῶν πνευματικῶν τοῦ τόπου στελεχῶν. Παρ' ὅλα τοῦτα, καὶ ἂν ἀκόμα ἡ πλευρὰ τῆς κατ' ἀρχὴν ἐπιβαλλόμενης ἀπὸ τὴν Πολιτεία (Πολιτεία προδοτικὴ ἄλλωστε κι οὐσιαστικὰ ἀνύπαρκτη) οἰκονομικῆς ἐνίσχυσης τῶν μελῶν κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ὑστέρησε τρομαχτικὰ — κ' ἐπλαισιώθη μὲ περισσὴ ἀδιαφορία καὶ ψεύδη καὶ ὑποσχέσεις ἀπὸ τοὺς πραγματικὰ ὑπεύθυνους — στὸ ἠθικὸ ὅμως ἐπίπεδο τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἑταιρίας προσβλέπει μὲ τὸ μέτωπο ὑψηλὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν καθαυτὸ ἠθικῶν του εὐθυνῶν ἀπέναντι τοῦ Σωματείου. Στὶς πολλαπλὲς καταδιώξεις ποὺ ὑπέστησαν ὁρισμένα μέλη τῆς Ἑταιρίας μας, στὸ κεφάλαιο τῆς εὐεργετικῆς ἐπίδρασης τοῦ Συμβουλίου μας καὶ σὲ ἐξωλογοτεχνικὲς ἀκόμα καταδιώξεις, ὁ τόνος τῆς ἀδερφικῆς φροντίδας, τῆς ἀντίστασης καὶ τῆς πάλης ἐκρατήθηκαν ἀπ' ὅλους μας σχεδὸν στὴ «διαπασῶν». Κρατήθηκε στὴ διαπασῶν, καθὼς κρατήθηκε ἄλλωστε πολὺ ψηλὰ ἡ Λογοτεχνία μας, ἀπάνω ἀπόλυτα ἀπὸ ὅλους τοὺς κινδύνους τῆς τρομαχτικῆς αὐτῆς περιόδου. Λεπτομέρειες τῶν ἐνεργειῶν μας, ἂν καὶ πολλὲς ἀπ' αὐτὲς ξεφεύγουν τὸ πλαίσιο τῶν ἀπέναντι τῆς Ἑταιρίας ὑποχρεώσεών μας κ' ἐπομένως δὲν ἀναφέρονται στὰ πρακτικά, θὰ Σᾶς ἀνακοινώσει, ἂν τὸ θελήσετε, ὁ ἀγαπητὸς γραμματέας τῆς Ἑταιρίας Σπῦρος Θεοδωρόπουλος, ποὺ σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ἐφανέρωσε — ὅπως πάντα σ' ὅ,τι ἀναλαβαίνει — περισσὴ δραστηριότητα καὶ ζῆλο.

Γενικὰ λοιπὸν μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ Ἑταιρία μας, καὶ γενικότερα ὁ λογοτεχνικὸς κόσμος τοῦ τόπου, στάθηκε, μ' ὅλες τὶς ἄλλες ὀργανώσεις ποὺ παλέψανε ἄμεσα στοὺς διάφορους τομεῖς τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης, στὴν κύρια γραμμὴ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα.

Καὶ νά ἡ πρόσφατη ὥρα, ποὺ μαζὶ μὲ τὰ πρῶτα μηνύματα τῆς Ἐλευθερίας, σύνδρομα μὲ τὴν ἀφύπνιση ὅλων τῶν εὐθυνῶν τῆς Ἀναγέννησης τοῦ τόπου, μὲ οὐσιαστικὸ προβάδισμα σὲ τοῦτες τὶς εὐθῦνες τὴν εὐθύνη τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς παιδευτικῆς μας Ἀναγέννησης, ἡ Ἐθνικὴ Κυβέρνηση μᾶς ἀναγγέλλει τὴν ἵδρυση χωριστοῦ τμήματος Ἀκαδημίας Γραμμάτων, τμήματος αὐτόνομου ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ χωρήσει ἡρωϊκὰ κι ἀνεπηρέαστα στὴν ἐπιδίωξη τῆς εἰσόδου στὴ συνολικὴ τοῦ τόπου ζωὴ τῶν πιὸ ἀδρῶν πνευματικῶν μας καὶ παιδευτικῶν συγχρόνως αἰτημάτων.

Συνάδελφοι,

Ἡ ὥρα τῆς ἀνατολῆς τῆς Ἐθνικῆς Ἐλευθερίας μας θὰ παράμενε δίχως νόημα καὶ προορισμὸ χωρὶς τὴ συνανατολὴ ἢ τὴν κατάχτηση ἀπὸ μέρος μας καὶ τῶν πνευματικῶν μας καὶ παιδευτικῶν Ἐλευθεριῶν. Καὶ καθὼς ἦρθε γενικὰ καὶ γιὰ τὸν κόσμο ὁλόκληρο ἡ τρανὴ στιγμὴ τῶν μεγάλων κοινωνικῶν συγκομιδῶν, ἦρθε γιὰ ὅλους βέβαια, ἀλλὰ — τὸ τονίζω ὑπεύθυνα — πρῶτα γιὰ μᾶς σὰν Ἕλληνες, ἡ ἐποχὴ τοῦ μεγάλου πνευματικοῦ θερισμοῦ πού, γενικά, ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ ἐσπείρανε στὴν γῆν ὁλόκληρη οἱ Ἑλληνικοὶ αἰῶνες κι ἀπ' τὴν ἄλλη οἱ πρόσφατοι πνευματικοὶ νεκροὶ ἥρωές μας ἢ ἐργάτες τοῦ Λόγου, ποὺ ὀνειρεύτηκαν καὶ ποὺ δουλέψανε, ὅσο κι ὅπως ἠμποροῦσαν, γιὰ τὴν ὥρα αὐτοῦ τοῦ θερισμοῦ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ κρατήσουμε ἑνὸς λεπτοῦ σιγὴ γιὰ τοὺς πρόσφατους αὐτοὺς νεκροὺς πνευματικούς δουλευτές: Παλαμᾶ, Γρυπάρη, Μαλακάση, Τραυλαντώνη, Φωτιάδη, Σημηριώτη, Σαραντάρη, Δρίβα, Βουτιερίδη, Δασκαλάκη, Λαπαθιώτη, κι ἀκόμα ἄλλους ἀφανέστερους ποὺ δούλεψαν μὲ τὸ αἷμα τους γιὰ τοῦτο τὸ σκοπό, καὶ γιὰ ὅλους τοὺς ἀδικοθάνατους ἡρωϊκοὺς νεκρούς μας.

Συνάδελφοι,

Ὁ ρόλος ποὺ μπορεῖ νὰ παίξει σήμερα ὁ πνευματικὸς κόσμος μας εἶναι τεράστιος. Ἡ στιγμὴ ἐσήμανε ποὺ στὴν tabulam rasam ἀπὸ τὶς ψεύτικες πνευματικὲς ἀξίες μας, θὰ χαράξουμε ἀνεξίτηλα τὶς ἀνόθευτες καὶ τὶς πραγματικές.

Ἡ Ἑλλάδα ἔχει νὰ ξαναπάρει ἀπὸ τὰ χέρια μας μιὰ πανάρχαιη καὶ μαζὶ νεώτατη διαθήκη καὶ ποὺ δυστυχῶς εἶναι ἄγνωστη — οἱ ἐπιτήδειοι κατόρθωσαν νὰ μείνει ἄγνωστη — γιὰ τοὺς πολλούς. Καὶ ἡ διαθήκη αὐτὴ εἶναι ἀπὸ ἄκρη σ' ἄκρη «κοινωνική».

Δὲν εἶναι ἡ ὥρα βέβαια νὰ φωτίσω τὸ γιγαντιαῖο αὐτὸ κεφάλαιο. Ἀρκεῖ νὰ πῶ τοῦτο σήμερα: Ἐπὶ αἰῶνες, ἡ Ἑλληνικὴ Κοινωνία, ἀπὸ σκληρὴ ἱστορικὴ Μοίρα, παράμεινε δίχως πραγματικὸ φυσιολογικὸ κοινωνικὸ τύπο, χωρὶς ἀνώτερες δημιουργικὲς Ἀρχὲς ποὺ νὰ προκαθορίζουνε τοὺς σκοποὺς καὶ τὸν προορισμὸ τῆς Ἱστορίας μας, χωρὶς Μέθοδο ποὺ νὰ ἰσορροπεῖ τὴ γενικὴ πορεία μας, χωρὶς κατευθύνσεις ποὺ νὰ συντάσσουνε καὶ νὰ ταξινομοῦνε ὑπεύθυνα τὰ κεκτημένα μας ἀποτελέσματα καὶ συμπεράσματα. Τὸ σοβαρὸ αὐτὸ κενὸ καλούμεθα σήμερα, ἀγαπητοὶ Συνάδελφοι, νὰ τὸ ἀναπληρώσουμε ἐμεῖς. Γιγάντειος ἆθλος, ἀλλὰ ποὺ χρωστᾶμε νὰ τὸν κάμουμε χωρὶς ἐνδοτικότητα, χωρὶς περιστροφές, χωρὶς καμιὰ ἐσωτερικὴ ἀδυναμία. Γιὰ

τὴ βασικὴ συγκεκριμένη ἀντιμετώπιση ἀπὸ μέρος μας αὐτοῦ τοῦ ἄθλου θὰ Σᾶς κάμει εἰδικὴ ἀνακοίνωση, κατόπι ἀπὸ στενὴ γι' αὐτὸ ἐπικοινωνία καὶ συνεργασία μας, ὁ φίλτατός μου Αὐγέρης. Κι ὁ ἆθλος ἐτοῦτος, ἂν ἀληθινὰ τὸ θέλουμε θὰ τελεσθεῖ. Οὐσιαστικὴ ἱστορική μας καὶ πνευματικὴ παράδοση, τὸ διαιώνιο ὑγιέστατο λαϊκό μας πνεῦμα, τὸ διαιώνια Ἑλληνικά μας ἤθη, ἡ μυστικὴ προετοιμασία τῶν νέων πνευματικῶν μας στελεχῶν στὰ πιὸ ἐπίμαχα πνευματικὰ καὶ κοινωνιολογικὰ αἰτήματά μας, ὅλα τοῦτα, κι ἄλλα ἀκόμα, ἀσφαλέστατα περιλαβαίνουνε ἱκανὲς δυνάμεις γιὰ ν' ἀναγνωριστοῦμε σύντομα, ὅλοι μας μέσα στὴν ἴδια Ἀλήθεια καὶ γιὰ νὰ δουλέψουμε φυσιολογικὰ καὶ βέβαια γιὰ τὴν ὀργανικὴ ἀνόρθωση τοῦ νέου Κοινωνικοῦ μας Κράτους, μιᾶς ἀκλόνητης, ὑπεύθυνης κι οὐσιαστικῆς Λαοκρατίας.

Στὸ πλατύτατο τραπέζι τῆς τραπῆς τῆς Οἰκουμενικῆς Δικαιοσύνης, ποὺ αὔριο θὰ στρωθεῖ γιὰ ὅλους τοὺς λαούς, καὶ στὸ πλευρὸ τῶν συναγωνιστῶν μας, εἴμαστε ἀπόλυτα βέβαιοι ὅτι ἀπὸ τὸ κρασὶ τοῦ πιὸ μεγάλου ἱστορικοῦ τρύγου ὅπου γνώρισεν ὡς τώρα ἡ Ἀνθρωπότητα, ἀπ' τὸ νάμα τῆς νεώτατης ἱστορικῆς Ἀμπέλου πρῶτος θὲ νὰ πιεῖ, γιὰ νά 'μπει πιὰ μὲ οἰκουμενικὰ δικαιώματα στὴ νέα ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ ζήσει ἀληθινή, φυσιολογική, δημιουργική του ζωή, ὁ Ἑλληνικὸς Λαός.

Ἀλλὰ τὸ ποτήρι αὐτό, οὐσιαστικά, ὀφείλει νὰ δικαιοῦται πρῶτος ὡς τὴν ὥρα ἐκείνη νὰ τὸ ὑψώσει ὁ πνευματικὸς κόσμος τῆς Ἑλλάδας, μὲ τὴν πλέρια τούτην ἀπ' τὰ βάθη του εὐχὴ μαζὶ κ' ἐπιταγή:

Ἂς σπάσει ὁ Λόγος τὰ δεσμὰ
κι ἂς μείνει ἡ μιὰ κραυγή μας:
«Ἀπάνω ἀπὸ τὴ γῆ μας
τὸ Πνεῦμα ν' ἁπλωθεῖ».

Τί σκίζει πιὰ τὸ σάβανο
κι ἀπὸ τὸ τάφο βγαίνει
ἡ Ἑλλάδα Ἀναστημένη
μὲ νέο τρανὸ σπαθί!

Τὸν οὐρανὸ ἀγγίζοντας,
μὲ τοῦτο θὰ χαράξει
σὲ Σκέψη καὶ σὲ Πράξη
τὸ νέο κατεβατό,

ποὺ ἐμεῖς νὰ τὸ φυλάξουμε,
μὲ χέρια λαβωμένα
δουλεύουμε ὁλοένα
τὴν ἄξια Κιβωτό!

Σημειώσεις

1. Ἐφημερίδες τῆς 26.4.1941.

2. Ὁ Τσολάκογλου ἀνακοίνωνε στὶς ἐφημερίδες τῆς 31.5.41 «Λαμβάνω ἀφορμὴν ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἐκδηλώσεως συμπαθείας πρὸς αἰχμαλώτους Ἄγγλους, ἔξωθι τῆς Ἀθηναϊκῆς Λέσχης, ἐφιστῶ διὰ τελευταίαν φορὰν τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι τοιαῦται ἐκδηλώσεις βλάπτουν τὸ ἐθνικὸν συμφέρον» κ.τ.λ.

3. Τὸ τεῦχος αὐτὸ κυκλοφόρησε κατὰ τὰ μέσα τοῦ Μαγιοῦ.

4. «Πρωῖα» 31.5.41.

5. «Πρωῖα» 8.6.41. Βλ. καὶ Κ. Βάρναλη «Αἰσθητικὰ - Κριτικὰ» Α', σ. 187.

5α. Ἂς σημειωθεῖ πὼς ἐκεῖνο τὸν καιρὸ μερικοὶ ρίχνανε τὸ σύνθημα «Πίσω στὴ γῆ».

6. «Πρωῖα» 19.6.41.

7. «Πρωῖα» 22.6.41. Βλ. καὶ Κ. Βάρναλη: «Αἰσθητικὰ - Κριτικὰ» Β', σ. 136. Πιστεύω πὼς σοβαρὸ μειονέχτημα τῆς ἔκδοσης αὐτῆς εἶναι ἡ παράλειψη τῆς χρονολογίας πρωτοδημοσίευσης τῶν ἄρθρων. Γιατὶ τὰ «Αἰσθητικὰ καὶ Κριτικὰ» ποὺ ἔγραψε ὁ Β. στὴν περίοδο τῆς κατοχῆς, καθὼς ἔχουν μιὰ ἄμεση ἀντιστοιχία μὲ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς, παίρνουν καὶ μιὰν ἄλλη σημασία ξέχωρα ἀπὸ τὴν καθαρὰ αἰσθητικὴ κριτική. Ἡ παράλειψη αὐτὴ νομίζω πὼς πρέπει νὰ ἐπανορθωθεῖ σὲ ἄλλη ἔκδοση τῶν Ἁπάντων τοῦ Βάρναλη.

8. Ν. Ἑστία, Μάϊος 1941.

9. Ν. Ἑστία 1.6.1941.

10. Ν. Ἑστία 15.6.41.

11. Ν. Ἑστία 1.7.41.

12. Ν. Ἑστία 1.9.41 καὶ 1.11.41.

13. Ν. Ἑστία 15.11.41.

14. Ν. Ἑστία 1.10.41 καὶ 1.12.41.

15. Ν. Ἑστία 1.2.42.

16. Ν. Ἑστία 15.11.42.

17. Ν. Ἑστία, ἀρ. 467) 1946 ἀφιέρωμα στὸν Κάλβο, ὅπου ἀναφέρεται τὸ ἱστορικὸ στὸ κύριο ἄρθρο ποὺ ἔχει τίτλο «Ἡ περιπέτεια ἑνὸς τραγουδιοῦ».

18. Ν. Ἑστία 15) 12) 42.

18α. Ν. Ἑστία 1.4.43 καὶ Roger Milliex A l' école du Peuple Grec. Σελ. 137 καὶ 157-158

19. Ν. Ἑστία 1) 1) 43 καὶ 1) 1) 44.

20. Ν. Ἑστία 1) 5) 43 καὶ 1) 5) 44.

21. Ν. Ἑστία 1) 1) 44.

22. Ν. Ἑστία 15)1)44.

23. Ν. Ἑστία 15)5)44.

24. Ν. Ἑστία 15)8 — 1)9)44.

25. Πειραϊκὰ Γράμματα, Ἰούλιος 1942.

26. Πειραϊκὰ Γράμματα, Ἰούλιος 1942.

27. Πειραϊκὰ Γράμματα, Ἰούλιος 1942.

28. Πειραϊκὰ Γράμματα, Μάρτιος 1943.

29. Γράμματα, Μάϊος — Ἰούνιος 1944.

30. Γράμματα, Αὔγουστος 1944. Μερικοὺς μῆνες πρωτύτερα, ὁ Π. Παλαιολόγος μιλώντας γιὰ τὸ βιβλίο τῆς Ἀθηνᾶς Ταρσούλη «Τὰ τραγούδια τοῦ Μωριᾶ», (Ἐλ. Βῆμα, 30.3.44) παραθέτει ἀπ' αὐτὴ τὴ συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν ἐτοῦτο τὸ μοιρολόϊ:

Ἐλᾶτε νὰ τοὺς κλάψουμε ὅλους τοὺς πεθαμένους
τοὺς περσινούς, τοὺς φετεινούς, τοὺς ἀλησμονημένους
Νὰ μαζωχτοῦν τὰ δάκρυα μας, νὰ γένουνε ποτάμι
ποτάμι, κινοπόταμο, νὰ πᾶ στὸν Κάτου Κόσμο
γιὰ νὰ νιφτοῦνε οἱ ἄνιφτοι, νὰ πιοῦν οἱ διψασμένοι
νὰ βάλουν κι οἱ γραμματικοὶ νερὸ στὸ καλαμάρι.

31. Ἡ διάσπαση τῆς ἑνότητας τῶν λογοτεχνῶν ποὺ δὲν πέτυχε τότε, ἔγινε ἀργότερα, στὰ τέλη τοῦ 1947.

32. Δὲ μπόρεσα δυστυχῶς νὰ ἰδῶ τὸ πρῶτο τεῦχος, ὅπου πιθανὸν θὰ ὑπῆρχε κάποιο προγραμματικὸ ἄρθρο.

33. Φιλολογικὰ Χρονικά, ἀριθ. 2 — 14) 1944.

34. Φιλολογικὰ Χρονικά, τεῦχος 15)3)44.

35. Θὰ ἦταν ἀνιαρὸ νὰ ἀπαριθμήσει κανεὶς ὅλα τὰ θέματα ποὺ ἀπασχόλησαν τοὺς πνευματικοὺς συνεργάτες τῆς «Πρωΐας» μέσα στὰ τέσσερα κατοχικὰ χρόνια. Θὰ χρειαστεῖ ὅμως κάποτε νὰ γίνει μιὰ συστηματικὴ ἀποδελτίωση καὶ μελέτη ὅλου αὐτοῦ τοῦ σημαντικοῦ ὑλικοῦ.

36. Ἡ «Καθημερινὴ» ἔκανε μιὰν ἀπόπειρα νὰ ἀνοίξει καὶ προσωπικὸ καυγᾶ μὲ τὸν Κ. Βάρναλη. Ὁ Βάρναλης σ' ἕνα του χρονογράφημα στὴν «Πρωΐα», εἶχε κ' ἐτούτη τὴ φράση: «Ἂν μιὰ μαϊμοὺ τῆς φορέσουμε κόκκινο βρακί...». Τὴ φράση αὐτὴ εἰρωνεύτηκε μὲ σχόλιό της ἡ «Καθημερινὴ» ὡς ἀσύνταχτη: «Ἂν μιὰ μαϊμοῦ τῆς φορέσουμε κόκκινο βρακὶ καὶ τὴν ἀπολύσουμε στὸ δάσος οἱ συντρόφισσές της τῆς ἀγέλης θὰ τὴν ξεσκίσουν...» γράφει εἰς... ἄπταιστον δημοτικὴν συνεργάτης μιᾶς ἐφημερίδος. Δυστυχῶς θὰ τὴν ξεσκίσουν καὶ ἔτσι ἡ συμπαθὴς κοκκινοφοροῦσα μαϊμοὺ δὲν θὰ δυνηθεῖ νὰ ξεσκίσει τὸ ἀπολυτήριον γυμνασίου τοῦ συνεργάτη τῆς συναδέλφου καί... φαντασθῆτε ἐὰν δὲν πρόκειται περὶ ἀπολυτηρίου γυμνασίου ἀλλὰ περὶ πτυχίου ἄλλης τινὸς σχολῆς ἀσχολουμένης μὲ τὸ συντακτικόν». Ὁ Βάρναλης ἀπάντησε σ' αὐτὸ τὸ σχόλιο: «Κάποια συνάδελφος εἰρωνεύεται τὴ φράση μας: «Ἂν μιὰ μαϊμοῦ τῆς φορέσουμε» κ.τ.λ. ὡς ἀνακόλουθη. Ἂν ἡ συνάδελφος ἐφαρμόζει στὴ δημοτικὴ γλώσσα τοὺς νόμους τῆς ἀττικῆς διαλέκτου. σ' αὐτὸ δὲν φταίει βέβαια ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Ἰδοὺ κι ἄλλα παραδείγματα: «Τρώγοντας ἔρχεται ἡ ὄρεξη» (παροιμία) ἢ «Ἐγὼ μ' ἔκαψε ἡ πρώτη κουμπαριὰ» (Δασκαράτος). Κι ὁ Βάρναλης τελειώνει μὲ δηκτικότητα: «Ἂς περιοριστεῖ λοιπὸν ἡ συνάδελφος σὲ ὅσα τυχὸν ξέρει κι ἂς μὴν ἀνακατεύεται σὲ ὅσα ὁμολογουμένως δὲν ξέρει». Ἡ «Καθημερινὴ» ἀνταπάντησε μὲ δικολαβίστικο σχόλιο ποὺ εἶχε τὸν τίτλο «Δέν... τρώγεται». Ἔγραφε: «Ἡ δημώδης παροιμία, ἡ ὁποία εἶπεν ὅτι «τρώγοντας ἔρχεται ἡ ὄρεξι» ἀσφαλῶς δὲν ἐννόει ὅτι ἡ ὄρεξις ἔρχεται «τρώγοντας»... ἡ μαϊμοῦδες τὸ ἀπολυτήριον τοῦ γυμνασίου — (ἢ τὸ πανεπιστημιακὸν πτυχίον;) — τοῦ συνεργάτου τῆς πρωϊνῆς συναδέλφου. Ἁπλούστατα διότι «ἡ μαϊμοῦδες» προτιμοῦν ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τάς... λαχανίδας. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν φράσιν τοῦ μακαρίτου Λασκαράτου: «Ἐγὼ μ' ἔκαψε ἡ πρώτη κουμπουριὰ» (sic) ἐὰν διαβασθεῖ μ' ἕνα κόμμα μετὰ τὴν ἀντωνυμίαν θὰ παύσει νὰ ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα διὰ τὸν συνεργάτην τῆς συναδέλφου». Τὴν ἄλλη μέρα ὁ Βάρναλης σὲ χρονογράφημά του μὲ τὸν τίτλο «Γραμματικά», ἀναλύει ἐπιστημονικὰ τὸ ἀνακόλουθο σχῆμα τῆς δημοτικῆς γλώσσας καὶ καταλήγει μὲ τοῦτα τὰ γιομάτα περιφρόνηση λόγια γιὰ τὸν συντάκτη τοῦ σχολίου τῆς «Καθημερινῆς»: «Ἀλλὰ ποῦ νὰ δίνουμε τώρα μαθήματα στὸν νεαρὸ ἀμαθῆ... Τελεία καὶ παῦλα λοιπὸν γιὰ νὰ βρεῖ καιρὸ τὸ παιδὶ νὰ μελετήσει». Βλ. «Πρωΐα» 21, 24 καὶ 27)2)42 καὶ «Καθημερινὴ» 22)2 καὶ 24)2)42.

36α. Γιὰ τὸν εἰδικὸ ρόλο ποὺ παίξανε τὰ βιβλία στὴν πνευματικὴ μάχη, μιλάει στὸ σχετικό του μελέτημα ὁ συνεργάτης τῆς «Ε.Τ.» Χρ. Γανιάρης.

37. «Καθημερινὴ» 1)6)41. Σχετικὰ ἄρθρα ὑποχρεώθηκαν νὰ δημοσιεύσουν ὅλες οἱ ἐφημερίδες. Μὰ τὰ πιὸ πολλὰ ἦταν γραμμένα μὲ τρόπο ποὺ ἔδειχνε τὸν καταναγκασμό.

37α. Ἡ δημοσίευση τοῦ χρονογραφήματος αὐτοῦ τὴν ἑπομένη τοῦ κατεβάσματος τῆς σβάστικας μπορεῖ νὰ ἦταν ἁπλῆ σύμπτωση γιατὶ τὸ πιθανώτερο εἶναι πὼς ἡ «Νέα Ἑστία» εἶχε ἤδη τυπωθεῖ ὅταν ὁ Γλέζος κι ὁ Σάντας κατέβασαν τὴ σημαία. Μὰ τὸ χρονογράφημα πῆρε τὴν ἀλληγορική του σημασία.

37β. Ἂς σημειωθεῖ πὼς οἱ ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ὀργανώσεις γιόρταζαν μαχητικὰ τὶς ἐθνικὲς ἐπέτειες μὲ ἀπεργίες καὶ διαδηλώσεις.

37γ. Βλ. ἐφημερίδες τῆς 25 καὶ 26)3)42.

37δ. Ὁ λαὸς ἔδοσε τὴν πραγματικὴ ἔννοια στὰ λόγια τοῦ Ράλλη καὶ κανένας δὲν πειθάρχησε στὴ σύσταση. Μόνο τὰ δημόσια γραφεῖα ἀναρτήσανε σημεῖες.

37ε. Πρωΐα 24)4)42.

37στ. Πειραϊκὰ Γράμματα, Μάρτιος 1943. Πρωΐα 25)3)43, 26)3)43, 31)3)43, 3)4)43, 4)4)43, 9)4)43 καὶ 14)4)43.

37ζ. Ἐλεύθερον Βῆμα 25)3)44.

38. «Πρωΐα» 11)7)41, 17)8)41, 30)10)41, 26)11)42, 23)12)42, 6)4)43, 18)9)43, 23)11)43. Ἕνας ὀπαδὸς τῆς ἀριθμομαγείας

γράφει στὸ Βάρναλη πὼς τὸ ὄνομα «Ἀδὰμ» ἀντιστοιχεῖ στὸν ἀριθμὸ 46 καὶ τὸ ὄνομα «Εὔα» στὸν ἀριθμὸ 406. «Ποία ἡ σημασία τοῦ μηδενὸς ποὺ βρίσκεται στὸ μέσον τοῦ ἀριθμοῦ τῆς Εὔας; Βαθὺ τὸ νόημά του!» Τὸ πράγμα ὅμως δὲν ἦταν τόσο ἀστεῖο, ἀφοῦ στὴ μαγικὴ δύναμη τῶν ἀριθμῶν πίστευαν καὶ μερικοὶ σοβαροὶ λογοτέχνες, ποὺ κι αὐτοὺς ὅμως δὲν παραλείπει ὁ Β. νὰ σατιρίσει. Στὸ χρονογράφημα «Χαλδαῖοι καὶ Μαθηματικοὶ» ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, κάνοντας ὑπαινιγμὸ γιὰ τὶς ἀποκρυφικὲς ἰδέες τοῦ Ν. Καζαντζάκη, ἔγραφε: «Ὅλοι οἱ ἀριθμοὶ ἔχουνε τὸ βαθύτερό τους νόημα καὶ ἡ καθένας εἶναι «ἡ κλεὶς τῆς ἀβύσσου!» Ἀλλὰ οἱ πιὸ ἱεροὶ εἶναι ὁ 3, ὁ 4, ὁ 7 καὶ ὁ 12. Στὴν τωρινὴ νεκρανάσταση αὐτῆς τῆς ἀριθμομαγείας «ἡγεῖται» τοῦ χοροῦ τῶν ἀριθμῶν ὁ 3. Τὸ νεότερό μας «ἐθνικὸν ἔπος» ἔχει 33.333 στίχους...» (Ἡ Ὀδύσσεια τοῦ Καζαντζάκη).

39. «Πρωῖα» 28)2)43.

40. Τελευταία φορὰ δημοσιεύτηκε στὸ πρόγραμμα καὶ ἀπαγγέλθηκε ἀπὸ τὴν καλλιτέχνιδα Ἀλέκα Κατσέλη στὴ μεγάλη ἐκδήλωση γιὰ τὸν Ἄγγελο Σικελιανὸ ποὺ ὀργάνωσε στὶς 4)2)1962, στὸ θέατρο Κοτοπούλη, ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν.

41. Τὸ ποίημα τοῦ Σκίπη δημοσιεύτηκε ἀργότερα ἀνώνυμα στὸ πρῶτο τεῦχος τῶν παράνομων «Πρωτοπόρων».

42. Πρωῖα 2)3)43.

43. Πρωῖα 16 - 23)3)43.

44. Ἐλεύθερον Βῆμα 28)2, 2)3, 3)3, 19)3)43 Ἀθηναϊκὰ Νέα 1)3)43, 2)3)43, Ἀκρόπολις 2)3)43.

45. Ἐλεύθερον Βῆμα 17)3)43.

45α. Μετὰ ἕνα μῆνα περίπου, στὶς 24)4)43 γράφει καὶ ὁ Κ. Μπίρης στὴν «Πρωῖα» πὼς πρέπει νὰ γίνουν μνημεῖα γιὰ τοὺς ἐθνικοὺς ποιητές.

46. Ἐλεύθερον Βῆμα 20)3)43 κ. ἑ.

47. «Καθημερινὴ» 28)2 καὶ 2)3)43.

48. Τὰ τεύχη τῶν Χριστουγέννων 1943.

49. Πρωῖα 29)12)43.

50. Ν. Ἑστία 1)1)44.

50α. Ν. Ἑστία 15)6)41.

51. Πρωῖα, 11)2)42.

52. Ἀθηναϊκὰ Νέα 23)2)42.

53. Ν. Ἑστία 1)8)42. Σχόλια μὲ τὸ ἴδιο θέμα ὑπάρχουν καὶ στὰ κατοπινὰ φύλλα.

54. «Πρωῖα», φύλλα τῆς 4, 12 καὶ 17 Δεκέμβρη 1942, 8, 24, 26, 27 καὶ 30 Γενάρη, 3, 20, 23 καὶ 24 Φλεβάρη, 30 Μάη, 3, 12, 16, 17 καὶ 20 Ἰούνη, 1, 3, 4, 7, 18 καὶ 30 Ἰούλη, 13 Αὐγούστου, 1, 9, 15, 22 καὶ 24 Σεπτέμβρη, 8 καὶ 12 Ὀχτώβρη, 13 Νοέμβρη καὶ 22 Δεκέμβρη 1943.

55. «Ἐλεύθερον Βῆμα» φύλλα τῆς 9 Δεκέμβρη 1942, 19 Ἰούνη, 17 Νοέμβρη, 27, 29 καὶ 31 Δεκέμβρη 1943.

56. Ἐλεύθερον Βῆμα 25)7)44.

57. Πειραϊκὰ Γράμματα: Δεκέμβριος 1942, Φεβρουάριος 1943, Ἀπρίλιος 1943, Ἰούλιος 1944.

58. Βλ. Πειραϊκὰ Γράμματα, Μάϊος 1943.

59. Ἡ γλώσσα καθαυτὴ δὲν ἀνήκει στὸ ἐποικοδόμημα. Μὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι ἀστικοδημοκρατικὸ πρόβλημα στὴν περιοχὴ τοῦ ἐποικοδομήματος.

60. Εἶναι γνωστὸ ἄλλωστε πὼς τὰ Ἐθνικοαπελευθερωτικὰ Κόμματα καὶ Ὀργανώσεις εἶχαν συγκροτήσει παράνομες ἐπιτροπὲς μελέτης καὶ ἐπεξεργασίας τῶν ἀστικοδημοκρατικῶν προβλημάτων καὶ τῶν τρόπων λύσης τους. Ἀπὸ τὰ μέλη αὐτῶν τῶν Ἐπιτροπῶν καὶ ἄλλους προῆλθαν ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση οἱ Σύλλογοι: Ἐπιστήμη - Ἀνοικοδόμηση (Ε.Π. Α.Ν.), Ἑταιρεία Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Σύλλογος γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ κ.τ.λ., κ.τ.λ.

61. «Πρωῖα», φύλλα τῆς 3 Μάη, 7, 14, 16 καὶ 28 Ἰούνη, 9 καὶ 23 Αὐγούστου, 6, 13 καὶ 27 Σεπτέμβρη, 25 Ὀχτώβρη, 1 Νοέμβρη, 6, 13 καὶ 20 Δεκέμβρη 1942. Ἐπίσης σὲ διάφορα φύλλα ἀπὸ τὸ Μάρτη ὡς τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1943.

«Ἐλεύθερον Βῆμα» 14, 22 καὶ 29 Ἰούλη, 4 Αὐγούστου τοῦ 1941 καὶ 15 Ἰούλη καὶ 21 Νοέμβρη τοῦ 1943.

62. «Πρωῖα», φύλλα τῆς 25)6, 6)7, 26)8, 7)9, 22)10, 29)10 καὶ 27)12, τοῦ 1943.

63. Πρωῖα 28)8)43, 24)9)43.

64. Ἡ ἔλλειψη μιᾶς κρατικῆς σοβαρῆς στατιστικῆς καὶ βιβλιογραφικῆς ὑπηρεσίας δὲν δίνει τὴ δυνατότητα νὰ μελετήσει κανεὶς τὸ θέμα τῆς κίνησης τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου. Οἱ ἰδιωτικὲς βιβλιογραφίες εἶναι καὶ ἀτελεῖς καὶ περιορισμένες χρονικά. Τὸ βιβλιογραφικὸ Δελτίο τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας, ποὺ συντάσσεται ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ κ. Ἄλκη Γιαννοπούλου, μόνο τελευταῖα ἄρχισε νὰ ἐκδίδεται κ' ἔπειτα εἶναι ἀξιοθρήνητο κι ἀνυπόληπτο γιατὶ ἀποκλειστικό του μέλημα ἔχει πῶς νὰ ἐξαφανίζει τὰ προοδευτικὰ ἔντυπα, συνεπῶς δὲ δίνει ἀληθινὴ εἰκόνα γιὰ τὴν κίνηση τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου, ἀλλὰ μιὰ εἰκόνα ὑπαγορευμένη ἀπὸ ταπεινὲς σκοπιμότητες. Τὸ πολύτιμο πάλι Ἀναλυτικὸ Δελτίο τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου, ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1946. Γι' αὐτὸ χρησιμοποιήσαμε στοιχεῖα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ποὺ χωρὶς νὰ εἶναι τελείως ἀκριβῆ (γιατὶ ἀρκετὰ βιβλία δὲν κατατίθενται τὴ χρονιὰ τῆς ἐκδόσης τους καὶ μερικὰ δὲν κατατίθενται καθόλου) δίνουν ὡστόσο μιὰ κατὰ προσέγγιση ἰδέα στὴ εἰκόνα τῆς κίνησης τοῦ βιβλίου.

64α. Οἱ καταχτητὲς καὶ οἱ κυβερνήσεις τοχῆς διαισθάνθηκαν τὴν ἀντιστασιακὴ σημασία τῶν πάρτυ καὶ τὰ ἀπαγόρευσαν.

65. Ν. Ἑστία 1)1)42.

66. Ὁ Γρ. Ξενόπουλος λέει σὲ μιὰ ἐπιστολίδα του στὰ «Ἀθηναϊκὰ Νέα», πὼς ἐπειδὴ δὲν ἐκδίδονταν καινούργια βιβλία ἦταν ἀναγκασμένος νὰ διαβάζει καὶ νὰ ξαναδιαβάζει τὰ πιὸ ἀπίθανες παλιὲς ἐκδόσεις.

67. Πολλὰ βιβλία βγῆκαν σὲ δεύτερη καὶ τρίτη ἔκδοση μέσα στὴν κατοχή. Μὰ δὲν εἶναι εὔκολο νὰ δόσει κανεὶς ἀκριβῆ στοιχεῖα γιατὶ δὲν ὑπάρχει βιβλιογραφία τῆς περιόδου. Ἀναφέρω πρόχειρα ἀπὸ μνήμης τὰ βιβλία: «Μορφὲς τοῦ 21» τοῦ Γ. Λαμπρινοῦ, «Βὰν Γκὸγκ» τοῦ Ἴρβιγκ Σόου, «Διαλέξεις» τοῦ ἐκδ. οἴκου «Παρθενὼν» κ.τ.λ.

68. Μοῦ διηγιόταν κάποιος ἐκείνη τὴν ἐποχὴ πὼς σ' ἕνα τραμ ἀνέβηκε μιὰ παρέα νέοι ἐργάτες ποὺ σχόλαζαν ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο. Ἄρχισαν νὰ συζητοῦν γιὰ τὶς τελευταῖες ἐκδόσεις καὶ μιὰ νεαρὴ ἐργάτρια μὲ φόρμα, ἀνάλυσε θαυμάσια τὴ «Γαλήνη» τοῦ Βενέζη.

69. Δὲν ἀναφέρομαι διεξοδικότερα στὴν ἐκδοτικὴ κίνηση καὶ στὴ θεατρικὴ δραστηριότητα, γιατὶ στὸ εἰδικὸ αὐτὸ τεῦχος τῆς Ε.Τ. τὸ ἀφιερωμένο στὴν Πνευματικὴ Ἀντίσταση, ἄλλοι συνεργάτες καταπιάνουνται μ' αὐτὰ τὰ θέματα.

70. Ἐλεύθερον Βῆμα, 18)4)42.

71. Πρωῖα 1)4)43.

72. Ἐλεύθερον Βῆμα 19)5)43.

72α. Πρωῖα 27)7)43.

72β. Ἐλεύθερον Βῆμα 12)8)43.

72γ. Ν. Ἑστία 1)8)43.

73. Πρωῖα 14)11)43.

74. Ἐλεύθερον Βῆμα 5)1)44. Μὲ τὴν ἦττα τοῦ λαϊκοῦ κινήματος ἀνακόπηκε καὶ πάλι βίαια αὐτὴ ἡ τάση. Μὰ γρήγορα ξαναγεννήθηκε καὶ βρισκόμαστε σήμερα καὶ πάλι μάρτυρες μιᾶς καταπληχτικῆς ζήτησης βιβλίου. Καὶ τὸ σημερινὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ἔχει τὶς ρίζες του στὴν πνευματικὴ ἄνθιση τῆς κατοχῆς.

75. Ἐλεύθερον Βῆμα 11)1)44.

76. Ἐλεύθερον Βῆμα 29)1)44.

77. Ἐλεύθερον Βῆμα 15 - 17)3)44.

78. Εἶναι διαπιστωμένο πὼς κάθε φορὰ ποὺ παρουσιάζεται ἄνθιση τοῦ βιβλίου ξεκινάει ἀπὸ τὴν ποσότητα καὶ καταλήγει πάντα στὴν ποιότητα.

79. Ἂν χάθηκε ἡ κερδισμένη μάχη, τὴν εὐθύνη δὲν τὴν ἔχει τὸ Πνεῦμα.

80. Σὲ ἄλλη στήλη δημοσιεύεται ὁ κατάλογος τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων ποὺ πέσανε στὴ μάχη τῆς Λευτεριᾶς.

81. Ὁ λόγος τοῦ Σικελιανοῦ δημοσιεύτηκε στὸ πρῶτο τεῦχος ποὺ ἔβγαλε ἡ Ν. Ἑστία μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση 15.9 — 1.11.44.

Κ. Π.

Φωτογραφία ἀπὸ τὴν κηδεία τοῦ Παλαμᾶ. Διακρίνονται ὁ Σπύρος Μελᾶς, ὁ Μ. Τόμπρος, ὁ Κούλης Ἀλέπης, ἡ Μαρίκα Κοτοπούλη, ὁ Σικελιανός, ὁ Ἡλ. Βενέζης καὶ ὁ τότε διευθυντὴς γραμμάτων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας Μαντούδης.

Ἰδεολογικὴ Τής Νομοθεσίας τής

Τοῦ ΧΡΗΣΤΟΥ

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ δικαίου στὴν ἱστορικὴ φάση τῆς ἀνταγωνιστικῆς κοινωνίας ἐπιβεβαιώνει μέσα ἀπ' ὅλους τοὺς μεγάλους ἱστορικοὺς σταθμούς του — συγκεφαλαιωτικὲς διατυπώσεις ἀντίστοιχων οἰκονομικοκοινωνικῶν σχηματισμῶν — ὅτι εἶναι τὸ σύστοιχο τοῦ μεταβλητοῦ, ἱστορικοῦ τύπου τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἀποτελεῖ ἑνότητα, εἶναι ἀναπόσπαστο μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐξουσία, τὸ κράτος, γιατὶ ἔτσι καὶ μόνο εἶναι δίκαιο, δηλαδὴ κανόνας κοινωνικὰ ἐξαναγκαστὸς καὶ μπορεῖ νὰ στερεώνει, νὰ ἐπικυρώνει καὶ νὰ ρυθμίζει τὶς κοινωνικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀντιθέσεών τους, ποὺ πηγάζουν ἀπ' αὐτές, σχέσεις ποὺ διαμορφώνει ἡ κάθε φορὰ οἰκονομικὴ συγκρότηση τῆς κοινωνίας καὶ ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενό του (δίκαιο δουλοκτητικό, φεουδαρχικό, ἀστικό).

Ἐπιβάλλεται λοιπὸν τὸ δίκαιο διὰ μέσου τοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα, ἡ κάθε φορὰ ἰσχύουσα ἔννομη τάξη εἶναι «ἐκ γενετῆς» ἀποτέλεσμα κερδισμένης νίκης ποὺ τερματίζει πάντα μιὰν ἀντίθεση καὶ δημιουργεῖ μιὰν ἄλλη ἀνάμεσα στὶς παλιὲς καὶ τὶς νέες κοινωνικὲς σχέσεις, καὶ γι' αὐτὸ στὴ μακρυὰ ἱστορικὴ φάση τῆς ἀνταγωνιστικῆς κοινωνίας γίνεται κατὰ κανόνα καὶ διαδοχικὰ δίκαιο τῆς ἀπελευθέρωσης μιᾶς τάξης καὶ τῆς ὑποταγῆς μιᾶς ἄλλης. Ὄντας τόσο δραστικά, τόσο ἐνεργητικὰ στοιχεῖα, τὸ δίκαιο, ἡ νομοθεσία, οἱ νομικοὶ θεσμοί, ἐπιδροῦν σ' ὅλο τὸ κοινωνικὸ ἐποικοδόμημα, καθορίζουν τὸ χαρακτήρα ὅλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν σχέσεων καὶ δίνουν τὴν ἑνότητα στὸ δοσμένο κοινωνικὸ σύστημα. Ὅμως ἡ νομοθεσία, μιὰ μορφὴ κοινωνικῆς συνείδησης, ποὺ ἀπηχεῖ καὶ ἀνταανακλᾶ καὶ τὸ πνεῦμα ἑνὸς λαοῦ, τὶς πολιτικὲς καὶ νομικὲς θεωρίες ποὺ εἶναι παράγωγα τῶν ὅρων ὕπαρξης τῶν κοινωνικῶν καθεστώτων, δὲν εἶναι μικρότερης σημασίας, ὅσο καὶ ἂν ἡ συνείδησή μας γιὰ τὴ σύνδεσή τους καὶ τὴν καταγωγή τους ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ βάση τῆς κοινωνίας ἀλλοιώθηκε στὴν πορεία καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τῆς πολιτικῆς μορφῆς τῆς ἔννομης τάξης καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ κρατικοῦ νομοθετικοῦ συγκεντρωτισμοῦ.

Ἀλλὰ τί ἐκφράζει, τί ἀναγκαῖα ἀνταανακλᾶ σὰν μορφὴ τῆς κοινωνικῆς συνείδησης ἡ νομοθεσία, ποιός εἶναι «ὁ λόγος τοῦ νόμου» (ratio legis), ὅπως ἀποκαλεῖ ἡ ἑρμηνευτικὴ τοῦ δικαίου τὶς ἰδέες ποὺ ὑπαγόρευσαν τὴ θέσπισή της;

Τὸ δίκαιο ἀπὸ τὴν κοινωνική του καταγωγὴ καὶ κατὰ βάση δὲν ἐνσαρκώνει, μὲ ὅλες τὶς καλὲς προαιρέσεις, τὶς ἀφηρημένες ἔννοιες, τοῦ «δικαίου» καὶ τοῦ «ἴσου». Τὸ δίκαιο δὲν ἦταν ποτέ, γιὰ τὶς κοινωνίες αὐτές, δίκαιο ἴσης συμμετοχῆς τῶν μελῶν τους στὸ κοινωνικὸ παραγωγικὸ καὶ καταναλωτικὸ κεφάλαιο. Μέσα σὲ τέτοια κοινωνικὰ καθεστῶτα νομιμοποιεῖ ἄνισες κοινωνικὲς σχέσεις, καταμερισμὸ ἐργασίας ὁρισμένης ἱστορικῆς βαθμίδας, εἶναι δίκαιο πολύμορφης ἀνισότητας. Ἐνσαρκώνει ἄρα κατὰ βάση ἰδέες καὶ θεωρίες σύστοιχες πρὸς τὸ περιεχόμενο τοῦ δικαίου καὶ στὸ βουλητικό της στοιχεῖο, αὐτὴ ἡ ἰδιότυπη μορφὴ κοινωνικῆς συνείδησης ἐκφράζει τὴ θέληση τῆς τάξης ποὺ κυβερνάει τὸ κράτος, τὴ συγκεφαλαιωτικὴ αὐτὴ ἀνταανάκλαση τῶν οἰκονομικῶν της ἀναγκῶν, καὶ δημιουργεῖ τὴ δική της ἔννομη τάξη, τοὺς δικούς της βιοτικοὺς ὅρους σὰν γιὰ ὅλους ἰσχύοντες, σὲ ρητοὺς ὁρισμοὺς καταναγκασμοῦ. Ἔτσι ὁ νόμος δὲν εἶναι «ἡ οὐσία τῶν κοινῶν ἰδεῶν» ὅπως ἔλεγε ὁ Hauriou(*) οὔτε «κοιναὶ ὑπολήψεις τοῦ Ἔθνους», κατὰ τὸν Κορραῆ, μὰ οὔτε ἡ «γενικὴ θέληση» τοῦ λαοῦ, ὅπως ὅριζε ἡ ἐπαναστατικὴ Διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, στὴν μεταγενέστερη ἐξέλιξη τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ κράτους καὶ μὲ τὴ σύγχρονη μάλιστα κοινοβουλευτικὴ τεχνικὴ τοῦ νόμου.**

(*) M. Hauriou, Principes du droit public, σελ. 233, Paris 1916.

(**) Κατὰ τὸν καθηγ. Ἀλ. Σβῶλο «ὁ νόμος εἶναι ἡ προκαθωρισμένη ἔκφρασις τῆς θελήσεως τῆς κομματικῆς πλειοψηφίας» (Προβλήματα Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας σελ. 18, Ἀθῆναι 1931).

Ἐπιτομὴ Ἐθνικῆς Ἀντίστασης

ΚΑΛΑΤΖΗ

Ὅλα τὰ νομοθετικὰ κείμενα ἀστικοῦ καὶ πολιτειακοῦ δικαίου ἐπιβεβαιώνουν τὴ θέση αὐτή, ἀπ' τὸν κλασσικὸ ἀστικὸ γαλλικὸ κώδικα, τὴν «ὑποδειγματικὴ» αὐτὴ προσαρμογὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου στὶς νεώτερες ἀστικὲς σχέσεις τῆς «ἐμπορευματικῆς» παραγωγῆς, ὡς τοὺς καταστατικοὺς θεσμοὺς τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν κρατῶν. Οἱ ὁρισμοὶ τῶν δικῶν μας συνταγμάτων τοῦ Μεγάλου Ἀγώνα, ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ αὐτὴ ἄποψη, ἀπηχοῦν δόγματα πολιτικῆς ἰδεολογίας ποὺ ἔρχονται ἀπ' τὴ ζωηφόρα πηγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ — τὰ σκιρτήματα τοῦ ἔθνους πρὸς τὴν ἐλευθερία — ὅπου ἀντικαθρεφτίζονται καὶ δόγματα τῆς γαλλικῆς ἐπαναστατικῆς φιλοσοφίας, ἐκείνης ποὺ προετοίμασε τὴν πολιτικὴ κατάρρευση τῆς φεουδαρχίας. Ὅλοι οἱ τύποι τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας ποὺ ὑπάρχουν στὴ σημερινὴ πολιτειακὴ πραχτική, ὅπως καὶ ὁ τύπος τῆς σοσιαλιστικῆς σοβιετικῆς ἢ τῆς λαϊκῆς δημοκρατίας, ἔχουν τὶς θεωρητικές, δογματικές τους βάσεις, ἐνσαρκώνουν ἀντίστοιχες ἰδεολογίες, ποὺ βγαίνουν πάντα ἀπ' τὶς εἰδικὲς συνθῆκες τῆς ζωῆς. Ἀλλοιῶς οἱ ἰδέες αὐτὲς θ' ἀποτελοῦσαν εἰκονικὴ παράσταση (fictio), καὶ ὁ νόμος θὰ συγκρουόταν σὲ κάθε βῆμα μὲ τὴ ζωή. Αὐτὸ φαίνεται στὶς περιόδους ποὺ οἱ εἰδικὲς συνθῆκες ἀλλάζουν ριζικὰ καὶ οἱ ἰδέες τοῦ νόμου ἀναφέρονται σὲ ξεπερασμένες βιοτικὲς σχέσεις.

Ἀλλὰ παρόμοια ὅπως τὸ δίκαιο, ἔτσι καὶ ἡ κοινωνικὴ αὐτὴ ἰδεολογία ποὺ ἐνσαρκώνεται σ' αὐτό, ἔχει ἀντιφατικὸ χαραχτήρα. Εἶναι προοδευτικὴ καὶ ἀντιδραστική, ἀνοίγει καὶ κλείνει τὸν ὁρίζοντα τῶν παλιῶν καὶ τῶν νέων βιοτικῶν σχέσεων. Ἔρχεται κι αὐτὴ πάντα μέσα ἀπ' τὸ στίβο τοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα, ἀπ' τὸ κανάλι τῶν κομμάτων καὶ τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ποὺ συνειδητοποιεῖ τὰ προβλήματά τους καὶ σὰν θεωρία ἐμπνέει καὶ καθοδηγεῖ, γιὰ νὰ γίνει, ἐπικρατώντας πολιτικά, καὶ δίκαιο, ἔννομη τάξη, μιὰ καὶ ἡ πολιτικὴ κυριαρχία ἀποτελεῖ καὶ θ' ἀποτελεῖ στὶς κοινωνίες αὐτές, τὴ μορφὴ τῆς ἔννομης τάξης τους. Καὶ παρόμοια ὅπως οἱ πραγματικὲς κοινωνικὲς σχέσεις παίρνουν ἐνεργητικὴ μορφὴ ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση τοῦ νόμου, ὅταν ἐγγραφοῦν μέσα στὴ νομοθεσία, ἔτσι καὶ οἱ ἰδέες ποὺ τὶς ἐκφράζουν. Ἡ ἐπίδρασή τους τότε στὶς ἄλλες σφαῖρες τῆς κοινωνικῆς ἰδεολογίας γίνεται δραστικώτερη παρ' ὅσο προτήτερα.

Ἀξίζει ἐδῶ νὰ μνημονευτεῖ μιὰ χρήσιμη γιὰ τοὺς καιρούς μας ἐπίδραση τῆς νομικῆς σκέψης στὴν προεπαναστατικὴ Γαλλία, οἱ νομικοὶ τοῦ μεσαίωνα (legistes), γιατὶ ἀνήκει στὶς ὡραῖες παραδόσεις τοῦ νομικοῦ λειτουργήματος.

Οἱ legistes σὰν ὑπηρεσία τους στὴν ἱστορία τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καὶ στὸ ἐνεργητικὸ τῆς προοδευτικῆς νομικῆς σκέψης, ἔχουν τὴ μεγάλη τους συμβολὴ στὴν «ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς γῆς», συμβολὴ σὲ μιὰ ἱστορικὴ ἀλλαγή, στὴ μεταβολὴ τῆς φεουδαρχικῆς οἰκονομικῆς βάσης ἢ, σὲ νομικὴ διατύπωση, στὴν κατάργηση ὅλου τοῦ φεουδαλικοῦ δικαίου καὶ στὴν καθιέρωση τῆς νομοθεσίας τῶν νέων τότε ἀστικῶν σχέσεων. Ἡ σύνδεσή τους μὲ τὴ γῆινη, ὁ προσανατολισμός τους μὲ τὴν κοινωνικὴ βάση τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ ἄκαμπτη, σφοδρὴ καὶ ἀσυμφιλίωτη πάλη τους γιὰ τὴν ἀλλαγὴ ἐκείνη καὶ τὴν ἐπικράτηση τῆς τρίτης τότε τάξης τῆς ἐποχῆς τους, στέκει σὰν παράδειγμα ἀξιομίμητο μπροστὰ καὶ στὴ νεώτερη νομικὴ διακονία, τὴ σημερινή, ποὺ ζεῖ, κινεῖται καὶ δρᾶ μέσα σ' ἕνα καθεστὼς παρόμοιας δουλοπαροικίας.

Σ' αὐτὲς τώρα τὶς ἀναλογίες καὶ μ' αὐτὴ τὴ βασικὰ κοινωνικὴ γενεαλογία τοῦ δικαίου, ἡ νομοθεσία καὶ οἱ θεσμοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ποὺ συγκεφαλαιώνουν σὲ νομικὸ ἐποικοδόμημα τὶς προοδευτικὲς στιγμὲς τῆς ἱστορίας του, ἀνήκουν ἀναμφισβήτητα στὸν κύκλο τῶν ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ του. Δείχνουν, δίπλα στὶς ἄλλες πνευματικές του ἐκδηλώσεις, τὴν τάξη του στὸν πολιτισμὸ καὶ ἀντανακλοῦν οὐσιαστικὰ τὴ βαθμίδα τῆς κοινωνικῆς καὶ ἱστορικῆς του ὕπαρξης.

Μπορεῖ λοιπὸν νὰ γίνει, καὶ ἔχει τὴ θέση της μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἰδεολογίας τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, μιὰ σύνοψη τῶν

ἰδεῶν της ἐκείνων, ποὺ πραγματώθηκαν μέσα στὴ νομοθεσία της, τὴ νεώτερη πολιτειακὴ νομοθεσία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, σὲ σύνδεση μὲ τοὺς ἱστορικοὺς ὅρους ποὺ ἔθρεψαν καὶ καθώρισαν τὴν Ἀντίσταση αὐτή, τὸ μέγιστο γεγονὸς τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς στὸ δεύτερο αἰώνα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας.

II

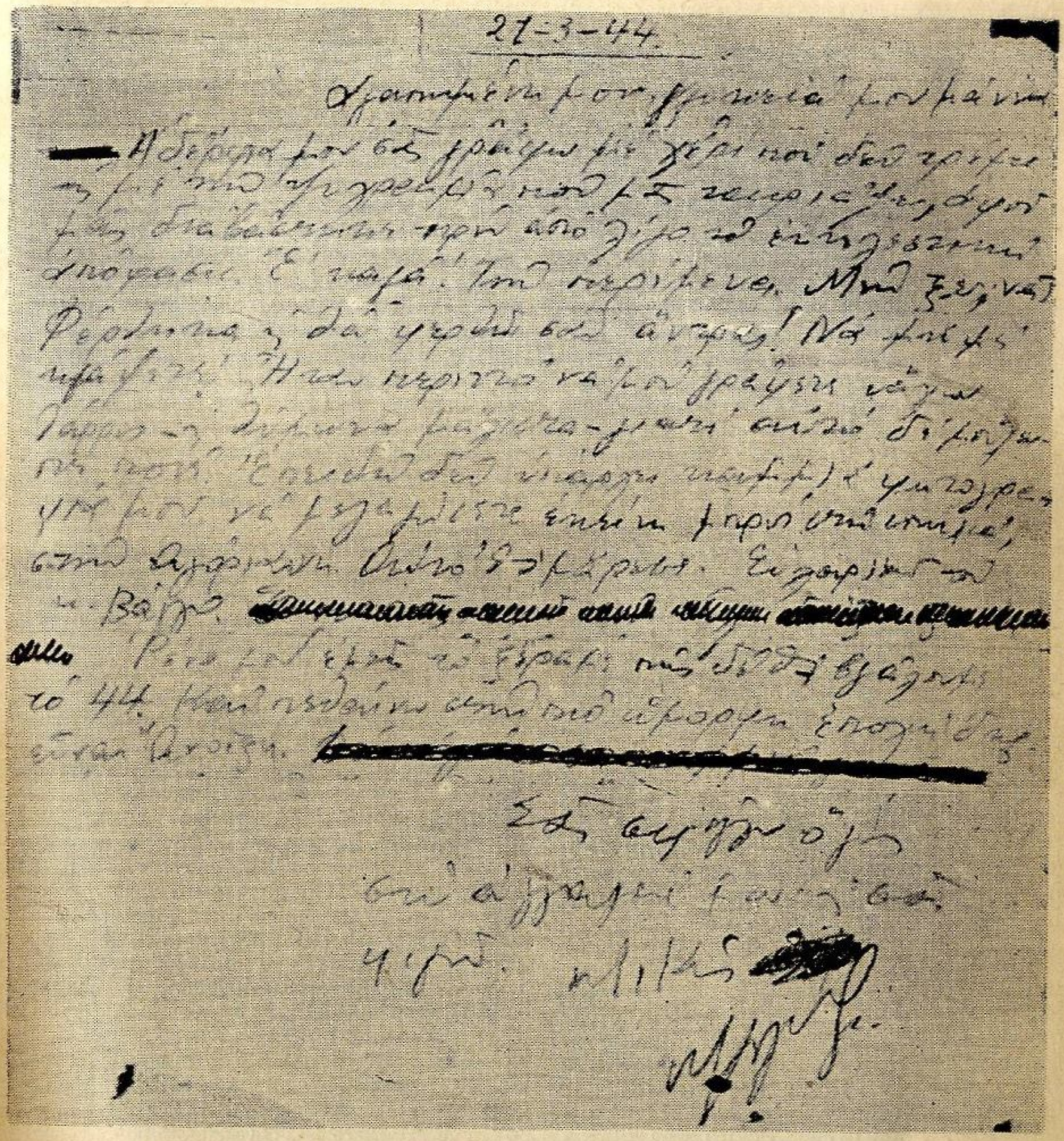
Ἡ κρυμένη ρίζα τῆς κρίσης ποὺ ἀπ' τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1909, τὴ συμβατικὴ ἀφετηρία της, κρατάει καὶ συστρέφεται ὡς σήμερα στὴ χώρα μας, κάτω ἀπ' ὅλη τὴν πολύμορφη ὄψη της, εἶναι ἡ ἀντίθεση καὶ ἡ σύγκρουση τοῦ λαοῦ μὲ τὴ μέσα καὶ ἔξω ὀλιγαρχία τοῦ τόπου. Στὴν καθυστερημένη πατρίδα μας, παρ' ὅλες τὶς πολεμικὲς θύελλες ποὺ τὴν ἔδειραν βαθειὰ καὶ ἀσταμάτητα σ' ὅλη τὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας καὶ πέρα — θύελλες ἀναπόφευκτες καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ πρώτου παγκόσμιου πόλεμου καὶ ἑνὸς ἀντικειμενικοῦ, ἀλυτρωτικοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος — παρουσιάζονταν οἱ δυνατότητες, ὅροι εὐνοϊκότεροι καὶ πιὸ ὥριμοι γιὰ τὴ γοργὴ τελείωση τοῦ ἀστικοῦ της μετασχηματισμοῦ, γιὰ τὸ ἀνέβασμά της ἀπ' τὴν πρωτόγονη γεωργική της βάση στοὺς νέους τρόπους παραγωγῆς, τοὺς κεφαλαιοκρατικούς.

Δὲν ἦταν μόνο ἡ φυσιογνωμία ἑνὸς Βενιζέλου, ποὺ δέσποζε τὴν ἐποχή του. Οὐσιαστικώτερα, στὴν ἱστορικὴ κονίστρα πρόβαλλαν ὁρμητικὲς οἱ δυνάμεις τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ τῆς ἐγγροτιᾶς, ἕνα ἐφηβικό, ρωμαλέο δημοκρατικὸ κίνημα βαθύτερης ἀλλαγῆς, ἀλλὰ καὶ σημαιοφόρος τοῦ ζωογόνου αὐτοῦ μετασχηματισμοῦ. Γιατὶ στὴν ὁλοκλήρωσή του θρέφονταν καὶ τράνευαν οἱ ὅροι καὶ τῆς δικῆς του ἀνάπτυξης, καὶ τῆς δικῆς του ἱστορικῆς ἀποστολῆς. Ὀργανωτὴς καὶ καθοδηγητὴς τῆς πάλης τῶν ἐργαζομένων, ξεσηκώνει τὴν πόλη, ἀφυπνίζει τὸν ἀγρὸ σὲ δράση γιὰ τὴν λύση τῶν προβλημάτων τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Σὰν γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ὅμως ἡ δραστικὴ δύναμη τῆς πολιτικῆς ἐπέμβασης στὴν ἱστορία, τὴν προηγούμενη ὅσο καὶ τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξη καὶ τὴ μορφὴ τῆς κρίσης αὐτῆς καθώρισε γιὰ πολὺ ὁ ἀρχικὸς πολιτικὸς συμβιβασμὸς τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας, τῆς κυβέρνησης τῆς «Ἀνορθώσεως» τοῦ 1910, μὲ τὶς «παλιὲς» δυνάμεις τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀντίδρασης, ποὺ μόλις εἶχε ἀνατρέψει ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1909. Αὐτὸς ἔθρεψε τὴν ἀντίδραση καὶ τὴν ὅρθωσε ἀντιμέτωπη στὰ βαθειὰ καὶ μόνιμα συμφέροντα τοῦ τόπου καὶ τὴν ἔκαμε ἱκανὴ νὰ ἐξαπολύσει ἕναν πρῶτο πολυχρόνιο ἐσωτερικὸ διχασμὸ καὶ ν' ἀνατρέψει τὴν πρώτη νεοελληνικὴ δημοκρατία. Καὶ τὴν ἀνέτρεψε γιατὶ στὴ σύνδεσή της μὲ τὸ ἀνερχόμενο λαϊκὸ κίνημα καὶ μὲ τὴ γόνιμη ροπή του μποροῦσε νὰ πάρει ζωὴ καὶ πλάτος τὸ ἰδεολογικὸ περίβλημά της καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴν πολιτειακὴ μορφὴ μὲ τὴ σχετικὴ κοινωνικὴ ἀξία νὰ σφυροκοπήσει μιὰ μεταβολὴ τοῦ ρυθμοῦ τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς καὶ μιὰ γοργὴ κυοφορία τῶν νέων μορφῶν της. Στὸ ἑπόμενο βῆμα, στὴν κατάλυση δηλαδὴ καὶ τῶν τύπων τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ πολιτεύματος, ποὺ ἔπαιρνε τέτοιο περιεχόμενο ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ στιγμὴ τῆς κοινωνικῆς μας ἀνάπτυξης, ὅρθωσε αὐτὴ τὴν ἀντίδραση ἡ ἴδια ἡ ἀστικὴ πολιτικὴ ἡγεσία ποὺ 25 χρόνια προτήτερα σὰν Ἀνόρθωσις συγκράτησε τὴν πτώση της καὶ σταμάτησε τὴ διαδοχή της. Καὶ ἡ ἴδια τώρα ἀντίδραση μὲ ἕνα ὠμὸ πραξικόπημα ἐπέβαλε πάνω στὰ 90% τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τὴ φασιστικὴ τεταρταυγουστιανὴ διχτατορία, τὴν ἀπόλυτη πολιτικὴ κυριαρχία τῆς ὀλιγαρχίας.

Ἡ τεταρταυγουστιανὴ «Μεταβολὴ» ἦταν μιὰ μεταβολὴ πρὸς τὰ πίσω. Τὸ «Νέο Κράτος» της, ἀναβλάστηση μιᾶς παλιᾶς ρίζας τῆς ἀπόλυτης βαυαρικῆς μοναρχίας στὸ λίπασμα τῶν φασιστικῶν ἰδεωδῶν. Μὲ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ ἰσοζυγίου τῶν ἐξουσιῶν ἀνάμεσα στὴν κυβέρνηση, τὴν κυριαρχία τοῦ νόμου καὶ τὶς λαϊκὲς ἐλευθερίες, ὅλο τὸ σύνταγμα τῆς χώρας συστάλθηκε στὴ σκόπιμη θέληση ἑνὸς δικτάτορα. Ἡ κυβερνητικὴ νομοθεσία πολιτογραφήθηκε ἀπὸ τότε καὶ πολιτογράφησε μὲ τὴ σειρά της στὴ χώρα θεσμοὺς ἀστυνομικοῦ κράτους ποὺ ἐπιζοῦν καὶ τώρα: τὴν κρατικοποίηση τοῦ συνδικαλιστικοῦ - συνεταιριστικοῦ κινήματος καὶ τῶν ἐπαγγελματικῶν ὀργανισμῶν, σὰ θεσμὸ «κοινῆς γνώμης», τὴν ἐπέχταση τῆς ἀστυνομίας τῆς δημόσιας τάξης στὴν ἱερὴ σφαῖρα τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης, τὴ σύγχυση τῆς συνταγματικῆς νομιμότητας καὶ τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητας — μείωση τοῦ κύρους τῆς δικαιοδοτικῆς ἀποστολῆς τῆς δικαιοσύνης, τὴν ἑνότητα τῆς ὀλιγαρχίας, τὴν ταυτότητα κόμματος - κράτους καὶ τὴ νέα θεότητα τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, τὴν Εὔνοια. Ὁ τύπος, ὅσος δὲν τραβήχτηκε στὶς νεοχριστιανικὲς κατακόμβες γιὰ νὰ σώσει τὴν ἐλευθερία του, «τὴν κιβωτὸ τῆς δημοκρατίας», ἔγινε τύπος τοῦ Βίσμαρκ καὶ τοῦ Χίτλερ, «τύπος ἑρπετῶν». Ἡ ἀκραία συγκέντρωση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὰ χέρια τοῦ διχτάτορα μᾶς κληροδότησε ἕνα ἄκρατο διοικητικὸ συγκεντρωτικὸ σύστημα ποὺ συσσωμάτωσε στὴν κρατικὴ διοίκηση καὶ τὸ τελευταῖο πεδίο τῆς συλλογικῆς ἐνέργειας τοῦ λαοῦ, τὸν πατροπαράδοτο ἐθνικολαϊκό μας θεσμὸ τῆς αὐτοδιοίκησης — ἕνα συγκεντρωτισμὸ ποὺ ὅσο δὲ συνδυάζεται μὲ τὴ λαϊκὴ κυριαρχία «ὑποβιβάζει» ὅπως ἔλεγε ὁ Tocqueville ἕνας ἀδυσώπητος ἐχθρὸς παρόμοιου γαλλικοῦ διχτατορικοῦ καθεστῶτος καὶ παρόμοιου διοικητικοῦ συγκεντρωτισμοῦ, «ὑποβιβάζει κάθε ἔθνος σ' ἕνα κοπάδι ζῶα, δουλευτάρικα καὶ δειλά, μὲ βοσκοφύλακα τὴν κυβέρνηση».

Μὰ βασικὴ ἀρχὴ τῆς διχτατορίας στάθηκε τὸ δόγμα τῶν ἀπολυταρχικῶν καθεστώτων «ὁ τρόμος καὶ δυὸ - τρεῖς ἰδέες». Ἀντὶ νὰ ἀριθμεῖ τὶς ἀνθρώπινες κεφαλές, ἡ διχτατορία ἄρχισε νὰ τὶς σπάζει. Ἀναλαβαίνοντας αὐτὴ ἡ ἴδια γιὰ λογαριασμὸ τῆς ὀλιγαρχίας τοῦ πλούτου τὸν ταξικὸ ἀγώνα ἔσπειρε τὴν τρομοκρατία, ξαπόλυσε ἕνα δεύτερο ἐθνικο-

Γράμμα ἐκτελεσμένου στὴν Κατοχή.

διχασμό, ἐπιδιώκοντας νὰ ξεριζώσει τὴν ἔξη τῆς ἐλευθερίας, νὰ ὑποτάξει τὴ χώρα στὴ βουλιμία καὶ τὸ συβαριτισμὸ τῶν ντόπιων καὶ ξένων μονοπωλίων, ν' ἀφήσει ἀμετάβλητη τὴν πρωτόγονη ἑλληνικὴ παραγωγικὴ βάση. Καὶ φυλάκισε καὶ ἐκτόπισε στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ δολοφόνησε ἀστοὺς δημοκρατικοὺς ἡγέτες καὶ λαϊκοὺς ἡγέτες τοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος, τοὺς ἐνάρετους λευΐτες τῆς ἐθνικῆς προκοπῆς καὶ τῆς δημοκρατίας.

Ὅλη τὴν τεταρταυγουστιανὴ κυβερνητικὴ νομοθεσία τὴν ἐμπνέουν πραγματικὰ δυὸ - τρεῖς ἰδέες. Ἐνσαρκώνει σὲ ἑλληνικὴ ἔκδοση αὐτούσια τὴ χιτλερικὴ θεωρία τοῦ δημόσιου δικαίου τοῦ τρίτου Reich: Τὴ θεοποίηση τοῦ κράτους, ἐνσαρκωτῆ τῆς θείας Πρόνοιας, τὴ θεοποίηση τοῦ γενικοῦ συμφέροντος καὶ τὴν ἐκμηδένιση τοῦ φιλελευθερισμοῦ, τὴ συστολὴ τοῦ ἀνθρώπου σὲ μόριο τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Αὐτὴ εἶναι ἡ τρισύλλαβη ἰδεολογία τῆς 4ης Αὐγούστου, ἰδεολογία βγαλμένη ἀπὸ τὸ μουσεῖο τῆς πολιτικῆς ἀρχαιολογίας, ἀπ' τὴ φιλοσοφία τοῦ Hegel ποὺ ἐπέδρασε καὶ ἐπιδρᾶ στὴν πολιτικὴ καὶ νομικὴ σκέψη τῆς χώρας μας, ἀπ' τὸ νοσηρὸ ἐγκέφαλο τῆς νιτσεϊκῆς φιλοσοφίας. Αὐτὴ ἡ θεωρία δημιούργησε ἕνα ρεῦμα ἐναντίον τοῦ φιλελευθερισμοῦ κατὰ τὸ 19ο αἰώνα καὶ προπαρασκεύασε θεωρητικὰ ἀπὸ τότε τὴν ἀπολογία τοῦ φασιστικοῦ παροξυσμοῦ, καὶ τοῦ ἰμπεριαλιστικοῦ του πολέμου. Αὐτὴ τὴν κατήχηση τοῦ τρίτου Reich μεταφύτεψαν ἐδῶ ἀπὸ χρόνια οἱ ὀπα-

δοὶ τῶν γερμανῶν νομοδιδασκάλων ἀπ' τὸν Gerber ὡς τὸ νεώτερο Hüber, καὶ τὶς πρόβαλαν σὰν θεωρητικὲς βάσεις καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ δημόσιου δικαίου καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ κράτους, προπαρασκευάζοντας ἔτσι τὴ δικαίωση καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ φασισμοῦ. «Ἡ χιτλερικὴ ἐπανάσταση, ἔλεγε ὁ Χίτλερ, εἶναι τὸ ἀντίδοτο τοῦ πολιτικοῦ φιλελευθερισμοῦ τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης. Τὸ καθεστὼς Ναζὶ εἶναι τὸ ἀντίθετο τῆς καθολικῆς ψήφου.(*) Ἡ ἄρνηση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ σὰν τυπικοῦ ἐκφραστῆ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ἡ ἄρνηση τοῦ ἀτομικισμοῦ σὰν ἐχθροῦ τοῦ γενικοῦ συμφέροντος, ἀντίπαλου τῆς ὁλότητας, εἶναι καὶ ἡ ἰδεολογικὴ φαρέτρα τῆς ἑλληνικῆς διχτατορίας.(**) Ἡ θεωρητικὴ σημερινὴ τάση νὰ ἐπιδιωχθεῖ ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ παντοδυναμία της ἀπέναντι στὴ Βουλή, εἶναι κληροδότημα τοῦ διχτατορικοῦ καθεστῶτος. Ὄρθωσε καὶ ἡ τετάρτη Αὐγούστου ἀπέναντι στὶς ἀρνητικὲς πλευρὲς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀτομικισμοῦ τὴν ἰδέα τῆς ὁλότητας, ὡσὰν νὰ μὴν εἶναι φιλοσοφία τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῆς τυρανίδας τὸ δόγμα «διαίρει καὶ βασίλευε», ἡ κατάπνιξη κάθε δεσμοῦ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ἡ κατάπνιξη τοῦ συλλογικοῦ, ἡ ἐκμηδένιση ἀκριβῶς τῆς ὁλότητας ποὺ καὶ σὰν ἔννοια εἶναι ἀδύνατο νὰ συλληφθεῖ, ἔννοια ὁλότητας μὲ ἄτομα σακατεμένα ἀπὸ τὸν τρόμο, φαγωμένα ἀπ' τὴν πείνα, σκοτεινὰ ἀπ' τὴν πνευματικὴ νάρκη, καὶ ὡσὰν ἀντίθετα νὰ μὴν εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ Λαοκρατικὴ Δημοκρατία, οἱ δυνάμεις ποὺ θρέφουν τὸ συμφέρο τῆς ὁλότητας, σὰν νὰ μὴ βρίσκεται τελικὰ μέσα στὴν ἐλεύθερη ἄσκηση τῶν κοινῶν ἡ ἔννοια τῆς ὁλότητας μὲ τὸ βαθὺ ἴσκιο τῆς πατρίδας πάνω καὶ δίπλα στὰ ἄτομα.

Ὅλη αὐτὴ ἡ φιλοσοφία τοῦ κράτους εἶναι μιὰ νεώτερη στρώση στὴν παλιὰ ἀπολογητικὴ τῆς καθυστέρησής μας, τοῦ «στρατοπέδου συγκεντρώσεως λιμοκτονούντων ἀνθρώπων», στὴ δικαίωση τῆς ἰμπεριαλιστικῆς ἐπέκτασης τῆς στενῆς γεωγραφικῆς παραγωγικῆς μας βάσης σὲ βάρος ἄλλων χωρῶν, καὶ τῆς μετανάστευσης, ποὺ προβάλλονται σὰν σανίδα ἐθνικῆς σωτηρίας.(***)

Τὸ διχτατορικὸ καθεστὼς ποὺ συμπίεσε τὶς οὐσιαστικὲς σχέσεις τῆς χώρας καὶ βασάνισε ἐπὶ τέσσερα χρόνια τὸ λαό, θἄπεφτε τελικὰ κάτω ἀπ' τὴν πάλη του λίγο ὕστερα ἀπ' τὸ πρῶτο του χτύπημα, τὸ κίνημα τῆς Κρήτης (1938), αὐτῆς τῆς πάντα ὄρθιας δημοκρατικῆς ἔπαλξης τῆς Ἑλλάδας, ἂν δὲν χτυποῦσε τὶς ἐθνικές μας Θερμοπῦλες ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος.

Ἂν ἡ μοίρα τῶν ἀνθρώπων κάτω ἀπὸ τέτοια καθεστῶτα εἶναι ἡ τριλογία ἔνστιχτο, ὑποταγὴ καὶ βασανισμός, ἡ μοίρα τῶν ἐθνῶν εἶναι τελικὰ ἡ σκλαβιά. Ἡ τεταρταυγουστιανὴ διχτατορία τοῦ «τρίτου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ» ἔχει καταδικασθεῖ ἀπ' τὸ λαὸ καὶ ἀπ' τὴν ἐθνική μας ἱστορία· στὴν ἄνοδό της κατάλυσε τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία τοῦ λαοῦ καὶ στὴν πτώση της τὴν ἐθνική του ἐλευθερία. Τὰ ἡνία της τὰ πῆραν οἱ κυβερνήσεις τῆς Κατοχῆς τὰ ὄργανα τῶν καταχτητῶν. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅμως ξεσηκώθηκε σὲ ἀγώνα γιὰ νὰ πολεμήσει τοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς τυράννους του, ποὺ βρίσκονται μαζὶ αὐτὰ τὰ χρόνια μέσα στὴ χώρα.

III

Ἡ νέα ἐθνικὴ σκλαβιὰ ποὺ τὴν συμβόλιζε ὁ βαρὺς ἴσκιος ποὺ ἄπλωσαν σ' ὅλη τὴ χώρα οἱ σημαῖες τοῦ Ἄξονα πάνω ἀπὸ τὸν ἱερὸ βράχο τῆς Ἀκρόπολης, τὸ καθεστὼς «ἐλευθερίας τῶν δυνατῶν καὶ ὑποδούλωσης τῶν ἀδυνάτων» τῆς «Νέας Εὐρώπης», μὲ ἡγεμόνα καὶ κυρίαρχο τὴ φασιστικὴ Γερμανία, σήμαινε καὶ προμηνοῦσε γιὰ τὸ ἔθνος μιὰ καινούργια ἱστορικὴ ἐξαφάνιση. Ἡ θεμελιακὴ ἀντίθεση ποὺ δεσπόζει τώρα πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι ἡ θανάσιμη ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ ὑπόδουλο ἔθνος καὶ στοὺς κατακτητές του, καὶ κυρίαρχο πρόβλημα τοῦ λαοῦ μιὰ ὁλοκληρωμένη ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία, μιὰ δεύτερη παλιγγενεσία. Μὰ ἡ ἀνακατάχτηση ἀπ' τὸ λαὸ τοῦ πρώτου ὅρου τῆς ὕπαρξής του καὶ τῆς ἐξέλιξης τῆς ἐθνικῆς του ζωῆς, ποὺ ἀποφάσιζε γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους, μόνο σὰν καρπὸς πάλης καὶ νίκης, καρπὸς ποιοτικῆς ἀλλαγῆς, μποροῦσε νἄρθη. Ἔπρεπε νὰ δουλέψει στὸν ἴδιο νόμο τῆς ἱστορικῆς ἀναγκαιότητας, νὰ χαλκευθεῖ μέσα στὴν ἴδια ἐθνικοϊστορικὴ πράξη, τὴ διαπλαστικὴ πράξη τῆς ἐθνικῆς μας ὕπαρξης τοῦ 1821, αὐτὴ ποὺ βασικὰ ἔφερε τὸ ἔθνος μαζὶ μὲ ἄλλους ἀπαραίτητους ὅρους, ἀπ' τὸ σκοτεινὸ φαράγγι τῆς δουλείας στὸ διάφεγγο τῆς ἐλευθερίας.

Στὸν ἑλληνικὸ λαό, μπροστὰ σ' ὅλο τὸ ἔθνος ἔπεφτε τὸ ὑπέρτατο αὐτὸ χρέος. Μὰ ἡ ἑλληνικὴ ἔπαλξη ἔπεσε, ἀφοῦ δημιούργησε τὸ ἀλβανικὸ Ἔπος, καὶ σὰν ἔπαλξη τοῦ παγκόσμιου ἀντιφασιστικοῦ πολέμου, ποὺ ἐξακολουθοῦσε σκληρὸς καὶ ἀδυσώπητος πρὸς τὴν κρίσιμη ὥρα του.

Τὸ ἐθνικό μας αὐτὸ χρέος ἦταν γι' αὐτὸ ἀναγκαῖα δεμένο καὶ μὲ ἕνα συμμαχικὸ χρέος, ἑνωμένο μὲ τὴν παγκόσμια ἀντιϊμπεριαλιστική, ἀπελευθερωτικὴ πάλη τῶν λαῶν κατὰ τῶν φασιστικῶν δυνάμεων τοῦ Ἄξονα, τοῦ ὑποδουλωτῆ τοῦ ἔθνους μας. Μόνο στὴ σύζευξη αὐτὴ ἦταν νοητή, ἐδῶ καὶ παντοῦ, σ' ὅλες τὶς κατεχόμενες χῶρες, νοητὴ καὶ πραγματοποιήσιμη ἡ ἀποτίναξη τοῦ φασιστικοῦ ζυγοῦ.

(*) Τὸ κείμενο ἀπ' τὸ Mein Kampf τοῦ Χίτλερ βλ. στὸν Henri Decugis, Etapes du droit, σ. 372 Paris, 1946.

(**) Αὐτὲς τὶς ἰδέες ἀναμάσησαν μὲ ἀξιώσεις «πρωτοτυπίας» οἱ θεωρητικοὶ τῆς 4ης Αὐγούστου ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ φασιστικοῦ περιοδικοῦ «Τὸ Νέον Κράτος» καὶ «Ἀρχεῖον Ἑλληνικοῦ Δημοσίου Δικαίου καὶ Πολιτικῆς Ἐπιστήμης».

(***) Τὴ θεωρητικὴ στήριξη αὐτῆς τῆς θέσης - λύσης τῶν ἑλληνικῶν προβλημάτων βλ. στοῦ Ξ. Ε. Ζολώτα, «Ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ γίνη βιώσιμος» ἔκδ. Παπαζήση, Ἀθῆναι 1945.

Ἡ Ἑλλάδα κάτω ἀπ' τὴν Κατοχὴ ἦταν θέατρο τοῦ παγκόσμιου αὐτοῦ πολέμου. Ἡ οἰκονομία της συσσωματώθηκε στὴν πολεμικὴ οἰκονομία τοῦ Ἄξονα καὶ ἡ κατεύθυνση τοῦ πολέμου τὴ μετάτρεψε σὲ ἐπιθετικὸ ὁρμητήριο γιὰ τὴν προώθησή του στὸ μέτωπο τῆς βόρειας Ἀφρικῆς καὶ τὴν ἐκμηδένιση τῶν συμμαχικῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν βάσεών της. Ἡ Ἑλλάδα στὴν πορεία τοῦ πολέμου θὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ Βαλκανικοῦ σημείου στήριξης τοῦ Ἄξονα καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν γραμμῶν ἐφοδιασμοῦ πρὸς τὸ Ἀφρικανικὸ μέτωπο καὶ τὴ Μέση Ἀνατολή. Αὐτὰ καθόριζαν τὸ χαρακτήρα τῆς γερμανοϊταλικῆς κατοχῆς στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπ' ἐδῶ καθορίζονταν καὶ ἡ ἑνότητα τοῦ ἐθνικοῦ μας καὶ τοῦ συμμαχικοῦ πολέμου, ἡ πραγματικὴ ἱστορικὴ βάση τοῦ κινήματος Ἐθνικῆς Ἀντίστασης. Δημιουργήθηκε γιατὶ ὑπῆρχαν ἕτοιμες καμωμένες ἀπ' τοὺς ὅρους τῆς ὡς τότε ἐξέλιξής μας, οἱ δυνάμεις ποὺ ἀνάλαβαν καὶ τερμάτισαν νικηφόρα τὸν ἐθνικὸ αὐτὸ ἀγώνα. Εἶναι οἱ δυνάμεις τοῦ λαϊκοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος, αὐτὲς ποὺ πολέμησαν τὸν ἐσωτερικὸ φασισμὸ τῆς τεταρταυγουστιανῆς διχτατορίας, ἡ ἀγροτιὰ καὶ ἡ ἐργατικὴ τάξη, σφυρηλατημένες μέσα σὲ μιὰ προηγούμενη φάση παρόμοιας πάλης στὴν τραχειὰ πεῖρα τοῦ ἀντιδιχτατορικοῦ μετώπου, ὁπλισμένες γι' αὐτὸ μὲ συνεπῆ, ἄκαμπτη, ἀντιφασιστικὴ ἰδεολογία. Αὐτὲς ἦταν ἡ ἡγετικὴ δύναμη ποὺ χρειαζόταν τὸ ἔθνος γιὰ νὰ ἀνακτήσει τὴν ἐλευθερία του, γιὰ νὰ λύσει τὸ πρόβλημα ζωῆς ἢ θανάτου, ποὺ ἔβανε ἐπιταχτικὰ ἡ νέα ἀποφασιστικὴ ἱστορικὴ ἐποχή του.

Μὰ ἡ ἐθνικὴ Ἀντίσταση δὲν ἦταν μόνο μιὰ ἑνότητα ἐθνικοῦ καὶ παγκόσμιου ἀγώνα. Δὲν ξανάστησε μόνο τὴν πεσμένη ἑλληνική μας ἔπαλξη. Μέσα στὸ σκοτεινὸ χῶρο τῆς «Νέας Εὐρώπης», τῆς Κατοχῆς, δὲν ἀνόρθωσε καὶ μιὰ προφυλακὴ τοῦ παγκόσμιου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα. Ἦταν καὶ κοινότητα ἰδεολογική. Ἡ τιτανικὴ αὐτὴ πάλη ἔγινε γεγονὸς τῆς συνείδησης, πέρασε στὴ σφαῖρα τοῦ πνεύματος, γιὰ νὰ πάρει τὴν ὀργανωτικὴ καὶ ψυχοκινητικὴ δύναμή του, νὰ μετατραπεῖ τελικὰ σὲ πανανθρώπινη νίκη πάνω στὶς καταστροφικὲς δυνάμεις τοῦ φασισμοῦ, γιὰ νὰ σπρώξει· τελικὰ πιὸ ψηλὰ τὸν τύπο τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, ποὺ οἱ λαοὶ ὁραματίζονται καὶ παλεύουν νὰ οἰκειοποιηθοῦν

Τὸ προοδευτικὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενο, τὸ κοινὸ αὐτὸ κεφάλαιο ἰδεῶν τοῦ ἀντιφασιστικοῦ στρατοπέδου,(*) μέσα στὴ σκέψη ὅλων τῶν Ἑλλήνων, στὶς συνθῆκες τῆς κατοχῆς καὶ τοῦ πολέμου, ἔχει τὴ διαπλοκή του μὲ τὰ ἐθνικά μας κίνητρα καὶ μεστώνει μὲ τὸ χυμό τους. Εἶναι τὰ ἰδανικὰ τῆς Ἐθνικῆς ἐπαναστατικῆς παράδοσής μας, τῆς ἐθνικῆς περηφάνειας, τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς ἀγάπης στὴν ἐλευθερία. Ἀνταύγειες ἀπ' τὸν ἐθνεγερτήριο λόγο τοῦ κλασσικοῦ νεοελληνικοῦ μας Διαφωτισμοῦ καὶ ἀντηχήσεις νέες ἀπ' τὸν πανεθνικό μας ξεσηκωμὸ καὶ ἀπ' τὴν κλαγγὴ τῶν ὅπλων τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης. Γι' ἄλλη μιὰ φορὰ στὴν ἱστορία μας ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς μας ἐλευθερίας εἶναι «ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη τῶν ἑλλήνων τὰ ἱερά».

Αὐτὲς οἱ ἀρχὲς — ἀρχὲς ἀνατροπῆς τῶν τυράννων καὶ ἐλευθέρων καταστατικῶν θεσμῶν, ἔγιναν κινητήριες δυνάμεις τοῦ ἀγώνα καὶ θεμελιώνουν ἰδεολογικὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση καὶ γι' αὐτὸ μοιράζονται τὴ λαμπρὴ δόξα της. Ἰδεολογικὲς ἀρχὲς ποὺ μὲ τὴ λαϊκὴ ἡγεσία τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης φώτισαν πιὸ βαθιὰ τὸν ἀγώνα τῆς πόλης καὶ τοῦ βουνοῦ καὶ πιὸ βαθιὰ ἀποκάλυψαν μπροστὰ στοὺς συκοφάντες τους πὼς ἡ ἐργατικὴ τάξη καὶ ἡ ἀγροτιὰ ἔχουν κάτω ἀπ' τὸ λερὸ πουκάμισό τους πατριωτισμὸ καὶ πατρίδα!

IV

Τὸ δίκαιο τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης πηγάζει ἀπ' τὸν ἐθνικὸ ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ρυθμίζει τὶς καταστάσεις αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα καὶ τὶς νέες κοινωνικὲς ἀνάγκες καὶ ἀποκρυσταλλώνει τὴν ἰδεολογία του σὰν κατευθυντήριες ἀρχές του. Τὴν ἀποκρυστάλλωση καὶ τὸν τρόπο ἰδιαίτερα τῆς πραγμάτωσης αὐτῆς δίνουν σὲ ζωηρὴ ἀπεικόνιση οἱ θεσμοὶ τῆς Λαϊκῆς Δικαιοσύνης (πράξη 57/1944), τῆς τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης (πράξη 55/1944) καὶ οἱ πολιτειακοὶ ὁρισμοὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου (Ψήφισμα Α/1944).

Ὁλόκληρο τὸ νομικὸ καὶ πολιτικὸ οἰκοδόμημα τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας, ποὺ ἄρχισε νὰ συγκροτεῖται καὶ βαθμιαῖα νὰ διαμορφώνεται ἀπ' τὴν ἄνοιξη τοῦ 1942 γιὰ νὰ συστηματοποιηθεῖ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1944, ἦταν ἡ ἀναγκαία ἀνάπτυξη τοῦ κρατοῦντος κοινωνικοῦ καθεστῶτος. Μιὰ κίνηση σὲ ἀνοδικὴ γραμμή. Ἡ νομοθεσία τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης ἀποτέλεσε ἀνατροπὴ τῶν ἀντιλαϊκῶν τμημάτων τοῦ δικαίου μας καὶ βασικὰ τῆς τεταρταυγουστιανῆς ἔννομης τάξης. Ἡ κεντρικὴ τάση της — σύμφωνα ἄλλωστε καὶ μὲ τὸ σκοπὸ τοῦ δικαίου — ἦταν ἡ κατασφάλιση τῆς ὕπαρξης, τῆς αὐτοσυντήρησης καὶ τῆς ἑνότητας τῆς ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς μας κοινότητας, βασικῶν ὅρων γιὰ τὴ νικηφόρα διεξαγωγὴ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ εἶναι τὸ δίκαιο μιᾶς καινούργιας ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς κατάστασης, ἐναρμονισμένο στὶς συνθῆκες τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ πολέμου καὶ στηριγμένου στὴν κατηγορηματικὰ ἐκφρασμένη βούληση τοῦ βασικοῦ λαϊκοῦ συνταγματικοῦ παράγοντα. Δὲν ἔθιξε τὶς βάσεις τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος καὶ τοῦ πολιτειακοῦ καθεστῶτος καὶ τὶς βάσεις τῆς νομικῆς τους τάξης (θεσμοὺς ἰδιοκτησίας, οἰκογενείας, μορφὴ πολιτεύματος) ἢ τὸ ἐκκλησιαστικὸ καθεστώς.

(*) Αὐτὸ τὸ ἰδεολογικὸ κεφάλαιο εἶναι οἱ κοινοὶ σκοποὶ τοῦ πολέμου ποὺ διακήρυξε ὁ Χάρτης τοῦ Ἀτλαντικοῦ (14 Αὐγούστου 1941) καὶ ἡ Τριμερὴς Συμφωνία καὶ Δήλωση Τεχεράνης (1 Δεκέμβρη 1943).

Ἡ ὀργάνωση τοῦ ζωντανοῦ ἐκείνου πυρῆνα τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας καὶ τῆς νεοελληνικῆς ἀναγέννησης ἔγινε πάνω στὶς βάσεις τῶν παραπάνω δυὸ ἐθνικολαϊκῶν θεσμῶν. Μ' αὐτοὺς κυρίως διαπλάστηκε ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης καὶ ἀπ' αὐτοὺς πῆρε τὸ χαραχτήρα της σὰν ἐξουσίας τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἔθνους. Ἀποτέλεσε ἀναμφισβήτητα ἐπανάσταση ποὺ ἐπικράτησε καὶ ἀναγνωρίστηκε ἀπ' τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ἐκπροσώπηση τοῦ Κινήματος Ἐθνικῆς Ἀντίστασης ἑνώθηκε μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση τοῦ ἐξωτερικοῦ.(*)

Οἱ κύριες θέσεις τῶν «διαβλημένων» αὐτῶν θεσμῶν καὶ οἱ νέες ἀρχὲς ποὺ τοὺς διέπουν εἶναι μεταρρυθμίσεις, ποὺ ἂν θεωρηθοῦν σὰν «ρήξη δικαίου» ἀπὸ τυπικὴ νομικὴ ἄποψη, στὴν οὐσία ὅμως φανερώνουν εἴτε μία παλὺ καθυστερημένη, στοιχειώδη ἀναπροσαρμογὴ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ νομικοῦ καθεστῶτος σὲ θεσμοὺς δικονομικούς, ὀργανωτικοὺς τῆς δικαιοσύνης, οὐσιαστικοῦ δικαίου καὶ διοικητικοὺς ποὺ ἰσχύουν σ' ὅλες τὶς χῶρες μὲ ἀντιπροσωπευτικὴ Κυβέρνηση, εἴτε ἐπαναθεμελίωση θεσμῶν δικονομικῶν καὶ διοικητικῶν, καθιερωμένων στὴν παλιότερη νομοθεσία μας, ποὺ ἐπιβλήθηκε ἀπ' τὶς συνθῆκες τῆς κατοχῆς καὶ τοῦ πολέμου.

Λαϊκὴ Δικαιοσύνη: «Τὰ δικαστήρια τοῦ λαοῦ εἶναι δικαστήρια οὐσίας καὶ ἀποβλέπουν ν' ἀποκαταστήσουν τὸ δικαίωμα ποὺ παραβιάζεται καὶ νὰ περιφρουρήσουν τὴν κοινωνία ποὺ βλάφτεται ἀπ' τὴν ἄδικη πράξη».

Δυὸ εἶναι οἱ κύριοι χαρακτῆρες τῆς λαϊκῆς δικαιοσύνης. Ἡ θεσμοθέτηση α) τοῦ συστήματος τοῦ αἱρετοῦ τῶν δικαστῶν, τῆς ἐκλογῆς τους ἀπ' τὸ λαό. Εἶναι διεύρυνση τῆς βάσης τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, θεσμὸς τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας, ἀντικατάσταση τοῦ γραφειοκρατικοῦ συστήματος διορισμοῦ τῶν δικαστῶν καὶ ἡ περιστολὴ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Εἶναι θεσμὸς τῆς ἄμεσης δημοκρατίας ποὺ ἰσχύει καὶ γιὰ τ' ἀνώτερα μάλιστα δικαστήρια σὲ μιὰ σειρὰ χῶρες τῆς δυτικῆς Εὐρώπης(**) καὶ ἔχει τὸ προηγούμενό του καὶ στὴν Ἑλλάδα.(***) Ἡ ἐξασφάλιση τῶν ἀρχῶν τῆς νομομάθειας συνάντησε καὶ ἐδῶ ὅπως καὶ στὴν πρακτικὴ τῶν χωρῶν αὐτῶν ἐμπόδια, ποὺ τελικὰ τὰ παραμέριζε ἡ διαφορετικὴ σύσταση τοῦ Ἀκυρωτικοῦ τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας. Καὶ β) τῆς συμβιβαστικῆς δικαιοσύνης. Ὁ θεσμὸς αὐτὸς ἴσχυσε στὴν παλιότερη ἑλληνικὴ δικονομία καὶ καταργήθηκε στὰ 1837 (Νόμος ΑΥΝΖ).(****)

Οὐσιαστικὸ γραφτὸ δίκαιο δὲ θέσπισε ἡ Ἐθνικὴ Ἀντίσταση. Μοναδικὴ πηγὴ αὐτοῦ τοῦ δικαίου εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς λαϊκῆς δικαιοσύνης: «οἱ δικαστὲς δικάζουν σύμφωνα μὲ τὴ συνείδησή τους, ἔχοντας πάντα ὑπ' ὄψει ὅ,τι ὅλος ὁ κόσμος νομίζει δίκαιο καὶ ὀρθό».

Στὶς Γενικὲς Ἀρχὲς τοῦ οὐσιαστικοῦ δικαίου προστέθηκε ἕνας νέος θεσμός: ἡ νόμιμη ἀντιπροσώπευση τῶν μισθωτῶν ἀπ' τὸ σωματεῖο τους στὴν ἐπιδίωξη τῶν δικαιωμάτων τους ποὺ ἀπορρέουν ἀπ' τὴν σύμβαση ἐργασίας. Σημαντικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ δικαίου εἶναι καὶ ἡ μεταρρύθμιση γιὰ τὰ κατώτατα ὅρια ἀποδοχῶν τῶν μισθωτῶν (διασφάλιση τῆς συντήρησης τοῦ μισθωτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του) ἡ ἐξίσωση τῶν ἀποδοχῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ποὺ ἀσχολοῦνται στὴν ἴδια δουλειὰ καὶ ἡ καθιέρωση γενικῆς ἀστικῆς εὐθύνης κατὰ τῶν ἐργοδοτῶν ποὺ ἀθετοῦν τὶς ὑποχρεώσεις τους: διπλασιασμὸς τῆς ὀφειλῆς τους πρὸς τὸ μισθωτό, ποὺ τὰ δικαιώματά του ἀσκεῖ πάλι σὰν ἀντιπρόσωπός του καὶ γιὰ λογαριασμό του τὸ σωματεῖο του καὶ χωρὶς ἐντολὴ τοῦ ἐργαζόμενου μισθωτοῦ. Ἡ παράβαση αὐτὴ τοῦ ἐργοδότη καθιερώθηκε καὶ σὰν ποινικὸ ἀδίκημα (ποινὴ φυλάκισης ὡς τρεῖς μῆνες, σὲ ὑποτροπὴ ἓξ καὶ παράλληλα προσωπικὴ κράτηση).(*****)

Στὸ ποινικὸ δίκαιο προστέθηκαν νέα ἀδικήματα:

α) γιὰ τὴ συνεργασία μὲ τὸν ἐχθρὸ (πράξη 8/1944 «τιμωρία τῶν ὀργάνων τῶν κατακτητῶν»). Ἡ Πράξη αὐτὴ εἶναι ὁ πρόλογος τῆς Συντακτικῆς Πράξης 1)3—6 Νοεμβρίου 1944 «περὶ ἐπιβολῆς ποινικῶν κυρώσεων κατὰ τῶν συνεργασθέντων μετὰ τοῦ ἐχθροῦ», ποὺ ἔβγαλε ἡ Κυβέρνηση Ἐθνικῆς Ἑνότητας. β) γιὰ πράξεις «σαμποτὰζ» ποὺ συνίστανται σὲ κάθε ἀπὸ πρόθεση παρεμπόδιση τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα ἢ πρόκληση ζημίας σ' αὐτόν. γ) γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ ἰδιωνύμου, τοῦ Α.Ν. 1075 τῆς δικτατορίας, ἂν καὶ εἶχε κυρίως συμβολικὴ ἀξία, ἀφοῦ ὅπως γράφει ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεση τῆς σχετικῆς Πράξης «οὐσιαστικὰ ἐξαφανίστηκε, ἀπ' τὴν ὥρα ποὺ ξέσπασε ὁ πόλεμος μὲ τὸ ἀντιφασιστικὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενο ποὺ τοῦ ἔδωσαν οἱ λαοί, κάθε φασιστικὸς θεσμὸς καὶ κάθε φασιστικὸς νόμος».

Στὶς ποινὲς ἡ νομοθεσία τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης πρόσθεσε καὶ νέες: προσωπικὴ ἐργασία γιὰ κοινωφελῆ ἔργα, δημόσια ἐπίπληξη καὶ ἐφοπλισμὸ τοῦ ἀντάρτη, στέρηση ἀπὸ κάθε ἐπικοινωνία, καὶ μὲ προφορικὸ ἀκόμα λό-

---

(*) Βλ. Α. Σβώλου, «Ἡ νομικὴ φύση τῆς ΠΕΕΑ» στὴ «Σοσιαλιστικὴ Ἐπιθεώρηση» φ. 1 - Ἰούλιος 1945 καὶ Ἀλ. Λίποβατς, σχετικὸ ἄρθρο στὴ «Νέα Ζωὴ» τ. 4 - 1945.

(**) Σὲ πολλὲς πολιτεῖες τῆς Β. Ἀμερικῆς, στὴν Ἑλβετία καὶ ἀλλοῦ (βλ. J. Hatschek — Ἠλ. Κυριακοπούλου, «Γεν. Δημόσιον Δίκαιον» σελ. 301 ἑπ., Ἀθῆναι 1931.

(***) Ἐπὶ Τουρκοκρατίας οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες δίκαζαν καὶ διοικοῦσαν (βλ. Π. Ἀργυροπούλου. Ἡ Δημοτικὴ Διοίκησις ἐν Ἑλλάδι, σ. 37 ἑπ, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρομε καὶ τὸ λαϊκὸ δικαστήριο (Ἠλιαία) τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας.

(****) Τὰ πρῶτα λαϊκὰ δικαστήρια στὸ Μοριὰ (Λακωνία) λεγόντανε «Διαιτητικὲς Ἐπιτροπές», στὴ Ρούμελη (Εὐρυτανία) «Ἐπιτροπὲς Συμβιβασμοῦ».

(*****) Ὁ Νόμος 690/1945, ποὺ ἰσχύει σήμερα καὶ καθιερώνει ἕνα τέτοιο αἴτημα ἔγινε φυσικὰ ἀργότερα.

Φωτοτυπία ὁμολόγου ἀξίας πεντακοσίων ὀκάδων σιτάρι. (Ἀπὸ τὰ ὁμόλογα ποὺ ἐτύπωσε ἡ ΠΕΕΑ γιὰ τὴν πληρωμὴ τῶν προμηθειῶν ποὺ ἀπαιτοῦσε ὁ ἐθνικοαπελευθερωτικὸς ἀγώνας),

γο, ἀποκλεισμὸ καὶ ἀποπομπή του στὸ τέλος ἀπ' τὸ στρατὸ γιὰ ἀναξιότητα.

Παράλληλα, νέα ἀδικήματα προστέθηκαν στὴ Στρατιωτικὴ Ποινικὴ Νομοθεσία ποὺ ἐφαρμόστηκε ἀπ' τὰ Στρατοδικεῖα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, πράξεις ποὺ στρέφονταν κατὰ τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγώνα καὶ τῶν δυνάμεων ποὺ τὸν διεξήγαγαν, κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων καὶ τῶν ἀπελευθερωτικῶν ὀργανώσεων.

Ἡ τοπικὴ Αὐτοδιοίκηση «ἡ ὀργανωμένη λαϊκὴ ἐξουσία ποὺ ἀσκεῖται μὲ αἱρετοὺς ἀντιπροσώπους καὶ ἀπ' εὐθείας μὲ τὶς συνελεύσεις τοῦ λαοῦ γιὰ τὴ διοίκηση τῆς πόλης, τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς ἐπαρχίας», μετὰ ἀπὸ μιὰ πρώτη ἀνόρθωσή της μὲ τὸν κώδικα ποὺ ψήφισαν οἱ λαϊκοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων στὸ ὀρεινὸ Γαρδίκι (Αὔγουστος 1943), ἀποκρυσταλλώνεται τελικὰ στὰ μέσα τοῦ 1944. Βάσεις τῆς Αὐτοδιοίκησης εἶναι οἱ θεσμοὶ ἄμεσης δημοκρατίας α) ἡ λαϊκὴ συνέλευση στὶς μικρὲς κοινότητες καὶ τὸ δημοψήφισμα στὶς μεγάλες καὶ στοὺς δήμους, β) ἡ λαϊκὴ πρωτοβουλία, τὸ δικαίωμα δηλαδὴ τῶν πολιτῶν νὰ παραπέμπουν στὴν κρίση καὶ ἀπόφαση τῆς συνέλευσης ζητήματα τοῦ λαοῦ, ποὺ δὲν ἀνήκουν στὴ νόμιμη ἁρμοδιότητά της. Ὁ θεσμὸς ἔτσι ἐνσάρκωσε, ὅσο τὸ δυνατὸ τελειότερα, τὴν ἰδέα τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, πέρα ἀπὸ τὴν τυπικὴ ἀναγνώρισή της, μὲ τὴν πλατειὰ σύμπραξη τοῦ λαοῦ στὴ διαχείριση τῆς τοπικῆς ἐξουσίας. Πῆρε μορφὲς ἀπ' τὴν ἐθνικὴ μας παράδοση καὶ ἔγινε ἱκανὸς ὁ θεσμὸς αὐτὸς νὰ ὑπηρετήσει ἄμεσα τὸν ἐθνικὸ ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα. Ἂν ὑπάρχει μιὰ ξενικὴ πλαγιαστικὴ ἐπίδραση στὸ θεσμὸ τῆς αὐτοδιοίκησης εἶναι ὁ τρόπος τῆς ὀργάνωσης τοῦ δημοψηφίσματος καὶ τῆς αἴτησης λαϊκῆς πρωτοβουλίας, παρμένος ἀπὸ παρόμοιο θεσμὸ τῆς Ἑλβετικῆς Δημοκρατίας.

Μέσα στὸ βραχὺ στάδιο τῆς λειτουργίας τους, οἱ βασικοὶ αὐτοὶ πολιτικοὶ θεσμοὶ ἀνέβασαν τὸ πολιτικὸ καὶ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο τῆς ὑπαίθρου. Ἡ ὀντότητα καὶ τὸ κῦρος τῆς αὐτοδιοίκησης καὶ τῆς λαϊκῆς δικαιοσύνης ἁπλώθηκε καὶ στὶς κατεχόμενες περιοχές, ποὺ ὅπου συνόρευαν μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, ἔφερναν σ' αὐτὲς τὰ ζητήματά τους γιὰ λύση. Τὸ νομολογιακὸ ὑλικὸ ποὺ κρατάει ἡ προφορικὴ παράδοση, δείχνει μὲ πόση εὐλάβεια στὶς παραδόσεις καὶ στὴ λαϊκὴ ἔννοια τοῦ δικαίου ἀσκήθηκε στὴν πράξη ἡ θεμελιώδης αὐτὴ λαϊκὴ ἐξουσία.

Οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ ὅπως καὶ ἡ ὅλη νομοθεσία τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης θεμελιώνονται πάνω στὶς ἀρχὲς τοῦ πολιτειακοῦ καὶ συνταγματικοῦ δικαίου ποὺ θέσπισε τὸ Α΄ Ψήφισμα τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου.

Οἱ διατάξεις του συνοπτικὰ εἶναι: 1) Ἡ λαϊκὴ κυριαρχία σὰν πηγὴ τῶν ἐξουσιῶν τοῦ κράτους. 2) «Οἱ λαϊκὲς ἐλευθερίες εἶναι ἱερὲς καὶ ἀπαραβίαστες. Τὸ ἀγωνιζόμενο ἔθνος θὰ τὶς προστατεύσει ἀπὸ κάθε ἀπειλὴ ἀπὸ ὁπουδήποτε καὶ ἂν προέρχεται». 3) Ἡ ἰσονομία καὶ ἰσοπολιτεία τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν τῆς Ἑλλάδας. 4) Ἡ αὐτοδιοίκηση καὶ ἡ λαϊκὴ δικαιοσύνη ἀνακηρύσσονται θεμελειώδεις θεσμοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. 5) Παρόμοια, ἡ ἐργασία βασικὴ κοινωνικὴ λειτουργία «ποὺ δημιουργεῖ δικαίωμα γιὰ τὴν ἀπόλαυση ὅλων τῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς». 6) «Ἐπίσημη γλώσσα γιὰ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς δημόσιας ζωῆς καὶ γιὰ ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ».

Ἡ ἐπαναθεμελίωση τῆς ἐξουσίας τοῦ λαοῦ (**lex populi suprema voluntas**) ποὺ εἶχε καταλύσει ἡ τεταρταυγουστιανὴ δικτατορία ἦταν ἀρχὴ ὅλων τῶν ἑλληνικῶν συνταγμάτων ἀπὸ τὴν ἵδρυση τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ μας πολιτεύματος (1864). Καὶ δὲ θάχε καμμιὰ ἔννοια, θάταν ἁπλὴ συνταγματικὴ ταυτολογία, ἂν δὲν ἐνσαρκωνόταν μέσα στοὺς θεμελιώδεις πολιτικοὺς θεσμοὺς τοῦ λαοῦ, τὴν αὐτοδιοίκηση καὶ τὴ λαϊκὴ δικαιοσύνη, ἂν δὲν ἔπαιρνε μιὰ νέα κατοχύρωση ἡ θεωρητικὰ ὡς τώρα ἀναγνώριση τῆς ἀναπαλλοτρίωτης καὶ πρωτογενοῦς λαϊκῆς κυριαρχίας σὰν ἀρχῆς συνταγματικῆς, ἂν δὲν γινόταν τὸ δέσιμό της μὲ τὴν πλατειὰ ἄσκηση αὐτῶν τῶν ἐξουσιῶν ἀπ' τὸ λαό, ποὺ τελικὰ εἶναι κατοχύρωση τῶν ἐλευθεριῶν του, τῆς ἀφετηρίας τῆς δημοκρατίας. Μιὰ πρώτη ἐγγύηση καὶ ἀρτίωση τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας εἶναι ἡ διάταξη γιὰ τὶς λαϊκὲς ἐλευθερίες. Τὰ ἀτομικὰ

δικαιώματα δὲν ἦταν ποτὲ παράγωγο ὁποιουδήποτε ἐθνικοῦ πνεύματος. Ἔχουν καρποφορήσει ἀπ' τὴν ἐποποιΐα τῆς πάλης τῶν λαῶν κατὰ τῆς δεσποτικότητας τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ ἐπαλήθευσή τους ἡ νομοθετικὴ οὔτε ὁλοκληρωμένη ἦταν ποτὲ οὔτε σταθερὰ ἐγγυημένη μὲ τὴν δικαστικὴ ἐπαγρύπνηση. Συνειδητοποίηση αὐτῆς τῆς ἐποποιΐας εἶναι ἡ ἀντίληψη πὼς οἱ λαϊκὲς ἐλευθερίες εἶναι οἱ ἐγγυητὲς τοῦ συντάγματος καὶ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, γιατὶ ἕνας λαὸς τότε εἶναι κυρίαρχος, ὅταν εἶναι ἐλεύθερος.

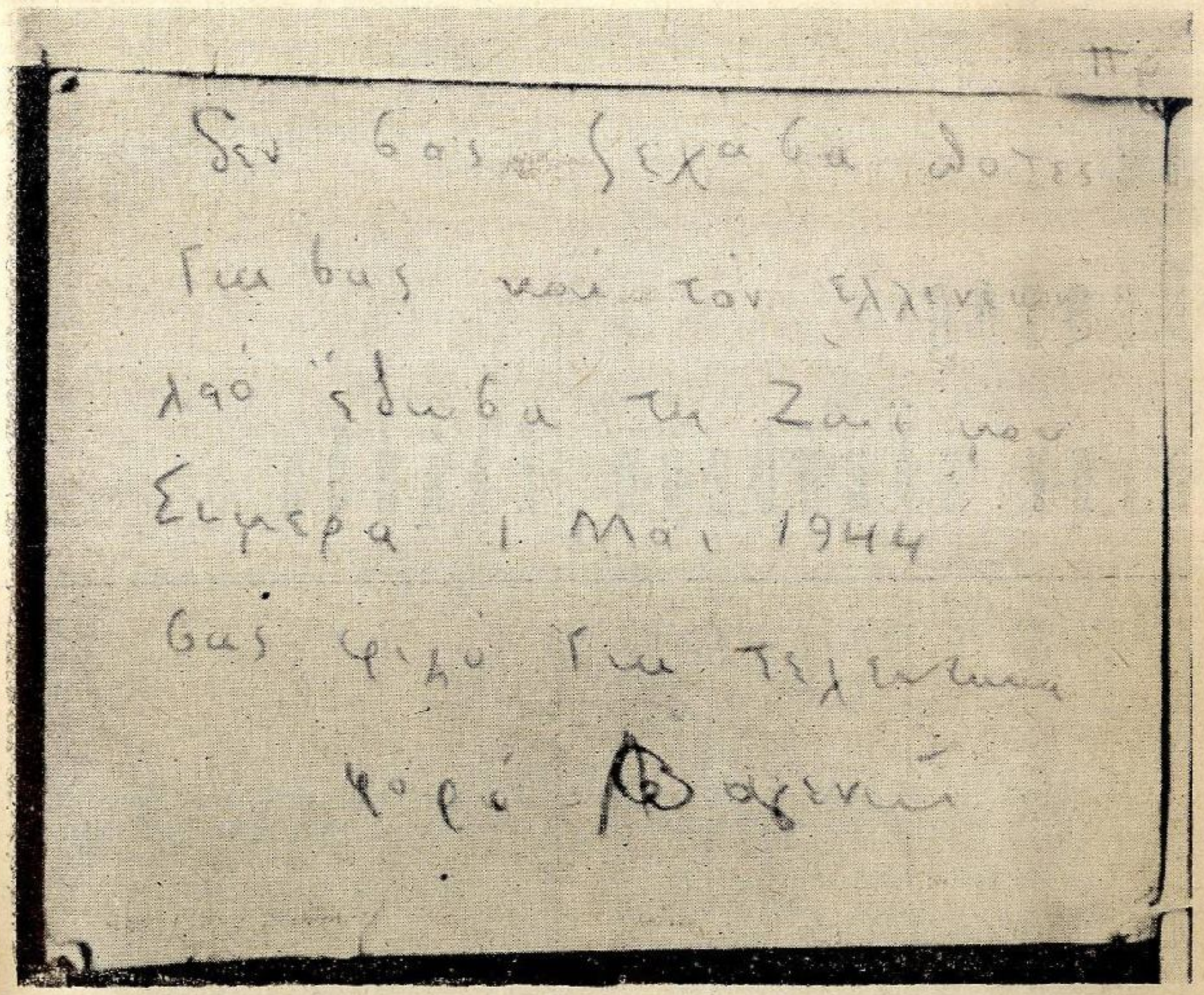
Διεύρυνση καὶ δεύτερη κατοχύρωση αὐτῆς τῆς κυριαρχίας εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσονομίας καὶ τῆς ἰσοπολιτείας ὅλων τῶν Ἑλλήνων: «ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἔχουν ἴσα πολιτικὰ καὶ ἀστικὰ δικαιώματα». Ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς Ἑλληνίδας ἀπὸ πανάρχαια δουλεία, ποὺ πρωτάρχισε στὴ χώρα μας μὲ τὴν κοινωνικὴ κίνηση τοῦ «Σοσιαλιστικοῦ Ὁμίλου Γυναικῶν» καὶ τοῦ «Συνδέσμου τῶν Ἑλληνίδων ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναικὸς» — δὲν ἐνσαρκώνει στὴν νομοθεσία τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης τόσο μιὰ ἰδέα, ὅσο ἕνα δικαίωμα. Τὸ κατάχτησε ἀπὸ παλιοὺς καιροὺς ἡ ἑλληνίδα, ἡ ἐργάτισσα τοῦ ἀγροῦ καὶ τῆς πόλης. Μὰ δὲν ἀρκέστηκε στὸ νὰ δημιουργεῖ καὶ νὰ θρέφει τὶς νεοελληνικὲς γενιὲς μὲ τὸ γάλα τῆς ἐλευθερίας. Τὸ κατάχτησε βγαίνοντας ἡ ἴδια στὴ μάχη τῆς πατρίδας, παλιὰ καὶ τώρα. Σκόρπισε τὸ αἷμα της στὶς κορφὲς τῆς Πίνδου, στὰ ὀδοφράγματα τῆς κατοχῆς, στὸν πραχὺ ἀχὸ τῆς ἀπελευθερωτικῆς πάλης — ὡραία καὶ ὑψηλὴ θυσία στὸ βωμὸ τῆς πατρίδας! Ἀκόμα μὲ τὴ διάταξη αὐτὴ τοῦ ψηφίσματος πῆρε βάθος καὶ θεμέλιο νέο ἡ λαϊκὴ κυριαρχία μὲ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας. Πρώτη φορὰ τότε στὴν ἱστορία τῆς χώρας ἡ Ἑλληνίδα ἀπόχτησε δικαίωμα ψήφου καὶ τὸ ἄσκησε καθολικὰ πρώτη φορὰ στὶς κοινοτικὲς ἐκλογὲς καὶ στὴν ἐκλογὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου, σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἐλεύθερη καὶ κατεχόμενη. Ἡ κατοπινὴ ἀναγνώριση στὴ γυναίκα τοῦ δικαιώματος ψήφου (1951), ἔχει αὐτὸ τὸν προηγούμενο ἱστορικὸ σταθμό. Ἡ διάταξη ἀντανακλᾶ ἀκόμα τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτικοῦ αἰσθήματος στὸ μισὸ τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ μας καὶ ἐκφράζει τὴν ἀρχὴ τῆς ἰσομοιρίας στὴ διακυβέρνηση τοῦ τόπου, μαζὶ καὶ μιὰ ἐγγύηση τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐργασίας σὰν βασικοῦ κοινωνικοῦ λειτουργήματος, βαθύτερη ἀνάπτυξη καὶ πλατύτερη τῆς διάταξης τοῦ δημοκρατικοῦ συντάγματος τοῦ 1927 (ἄρθρ. 22), δὲν εἶναι μιὰ ἁπλὴ διακήρυξη πίστης στὴν ἐργασία, σὰν βάση τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι κανόνας ὑποχρεωτικός, ποὺ χαράζει τὸ δρόμο πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς δικαιότερης κοινωνικῆς τάξης καὶ δικαιοσύνης στὴν καταναμὴ τοῦ καταναλωτικοῦ κεφαλαίου, καὶ βελτίωσης γενικὰ τῶν ὅρων τῆς ἐργασίας. Θεμελιώνει γι' αὐτὸ πιὸ γερὰ τὴν ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, συνδυάζοντάς τη μὲ μιὰ ἀπαρχὴ κοινωνικῆς δημοκρατίας.

Ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ, ἡ ρωμέϊκη γλώσσα, «ποὺ ἔχει στὰ λαογραφικά της τὴ μελωδία καὶ στὰ ποιητικά της τὸ ρυθμὸ καὶ τὸ πάθος καὶ τὴν πειθὼ στὰ ρητορικά της», καθὼς ἔλεγε ἕνας φωτισμένος Ἕλληνας, ὁ Μεγάλος Λογοθέτης τῆς Βλαχιᾶς Φωτιάδης, γίνεται γιὰ πρώτη φορά, σὲ τέτοιο νομοθετικὸ κείμενο, ἡ γλώσσα τῆς γενικῆς ἀγωγῆς τοῦ ἔθνους. Δὲν ἀποτελεῖ αὐτὴ ἡ καθιέρωσή της ἁπλὸ στολίδι μέσα στὸν πίνακα τῶν ἐθνικῶν ἀξιῶν, ποὺ τὶς δικαίωσε ἡ Ἐθνικὴ Ἀντίσταση τοῦ λαοῦ. Ὁ δημοτικισμός, σὰν φιλελεύθερο, ἀστικὸ ἰδεαλογικὸ κίνημα, εἶχε τελειώσει τὴ ζωή του μέσα στὴν κρίση τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Συνδέθηκε ὅμως αὐτὸ τὸ πρῶτο στοιχεῖο τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ καὶ τοῦ νέου ἰδεολογικοῦ κινήματος τῆς χώρας μας μὲ τὰ ἱστορικὰ πεπρωμένα τοῦ λαϊκοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος καὶ πῆρε σάρκα καὶ ζωὴ μὲ τὸν αἱματόβρεχτο ἀγώνα του. Ὁ λαὸς μπῆκε στὴν ἱστορικὴ σκηνὴ μὲ τὰ ὅπλα του καὶ μὲ τὴν γλώσσα του καὶ μὲ τὶς παραδόσεις του. Σ' αὐτὴ τὴ γλώσσα κήρυξε τὸν ἄδολο πατριωτισμό του, τὴν πολεμική του ἰαχή, τὴ νίκη του καὶ τὸν ἀνθρωπισμό του, καὶ ἔβαλε τὸ θεμέλιο τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ. Ἡ νομοθεσία προηγήθηκε στὴν ἐπαλήθευση αὐτῆς τῆς συνταγματικῆς ἀρχῆς, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ δικαστήρια (Πράξη 30/1944 (Γλῶσσα τῶν ἀποφάσεων καὶ πρακτικῶν τῶν Δικαστηρίων»).

Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ νομοθετικὴ διαμόρφωση καὶ διατύπωση σὲ θεσμοὺς καὶ καταστατικοὺς ὁρισμοὺς τῶν ἰδεῶν ποὺ κατεύθυναν τότε τὸ λαὸ στὸν ἀγώνα τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τὴν μέσα καὶ ἔξω ὀλιγαρχία. Καὶ γι' αὐτὸ ἐξακολουθοῦν ν' ἀποτελοῦν τὸ βαθύτερο πυρῆνα καὶ τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς συνείδησης. Ἡ ἀντίληψη πὼς τὸ διοικητικὸ καθεστὼς τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης ἔφερνε «τὴ σφραγίδα τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ Σοβιετικὴ Ρωσία ἐνσαρκώνει τὰ ἐγκαινιασθέντα συστήματα τῶν ἐλευθέρων περιοχῶν» καὶ ὅτι σχετιζόταν μὲ τὴ νομοθεσία τῆς πρώτης ἐπαναστατικῆς περιόδου τῆς Ρωσίας, δείχνει ἢ ἄγνοια τῶν θεσμῶν τῆς Σοβιετικῆς Δημοκρατίας ἢ πρόθεση ποὺ δὲν τιμᾶ τὴν ἀντικειμενικὴ ἐπιστημονικὴ σκέψη. Καὶ οἱ ἱστορικὲς συνθῆκες καὶ οἱ θεσμοὶ ποὺ παραλληλίζονται εἶναι ριζικὰ διαφορετικοί. Κανένας παραλληλισμὸς τῶν θεσμῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης δὲ μπορεῖ νὰ γίνει μὲ τὰ ρωσικὰ συμβούλια ἐργατῶν—στρατιωτῶν, μὲ τὴν τροποποίηση τοῦ ἐκλογικοῦ δικαίου, τὸ κρατικὸ συνέδριο, τὴ σύσταση προκοινοβουλίου κλπ., τῆς προσωρινῆς ρωσικῆς κυβέρνησης τοῦ Μάρτη 1917.(*)

Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσότητα, κάτω ἀπὸ καθεστὼς οὐσιαστικῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, στάθηκαν οἱ κατευθυντήριες ἰδέες τῆς νομοθεσίας τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης στὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, δίπλα στὴν πρωταρχικὴ ἀρχὴ τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἔθνους ἀπ' τὴ σκλαβιὰ τῆς Κατοχῆς. Καὶ ἂν πῆραν

Σημείωμα ἐκτελεσμένου τὴν Πρωτομαγιὰ τοῦ 44. (Ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο φωτογραφικὸ ἀρχεῖο τῆς κ. Βούλας Παπαϊωάννου)

βάθος, ζωὴ καὶ ἀλήθεια ποὺ ποτὲ δὲν εἶχαν μὲ τὴν ὡς τώρα ἀσθενική τους παρουσία στὴ δημόσια ζωὴ τῆς χώρας 100 τόσα χρόνια, καὶ σκόρπιζαν γι' αὐτὸ τὸ σκεπτικισμὸ καὶ τὴ δυσπιστία γιὰ τὸ ἀνθρώπινο περιεχόμενο τῆς δημοκρατίας, εἶναι γιατί, μὴν ἔχοντας τὰ δόγματα αὐθύπαρκτη οὐσία καὶ ἀξία, πέρασαν τὸ ὡς τώρα στάδιό τους μέσα σὲ δυσμενεῖς, ἀπρόσφορους συσχετισμοὺς δυνάμεων. Τὴν ἀπόχτησαν καὶ μέστωσαν τὴν ὑπόστασή τους ὅταν συνδυάστηκαν μὲ τὴν εὔφορη δύναμη τῆς λαϊκῆς ἐξουσίας.

Ἀπὸ ἄποψη νομοθεσίας ἡ Ἑλλάδα δὲν ἀπελευθερώθηκε. Ἡ κατοχικὴ νομοθεσία ἐπεχτάθηκε καὶ σὲ περιοχὲς ποὺ δὲν τὴν γνώρισαν στὴν κατοχή, καὶ ζεῖ ἀκόμα. Παρόμοιο ζήτημα προβάλλει καὶ γιὰ τὴ νομοθεσία τῶν κυβερνήσεων τῆς Αἰγύπτου, γιὰ τὴ νομοθεσία τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, ποὺ οὔτε ὁ Λίβανος, οὔτε ἡ Κυβέρνηση τῆς Ἐθνικῆς Ἑνώσεως, οὔτε ἡ Βάρκιζα πρόβλεψε. Μὰ αὐτὸ εἶναι τὸ μικρότερο κακό. Τὸ μεγάλο κακὸ τοῦ ἔθνους εἶναι τὸ ἠθικό, νομικὸ καὶ πολιτικὸ πρόβλημα ποὺ δημιούργησε ὁ διωγμὸς τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, γιὰ τὸ λόγο πὼς δὲν ἄφησαν ἀνενόχλητους τοὺς συνεργάτες τῆς κατοχῆς «ν' ἀτιμάζουν τὸ ἀσπαῖρον ὑπὸ τὴν πτέρναν τοῦ κατακτητοῦ σῶμα τῆς πατρίδος». Διωγμὸς καὶ πρόβλημα ποὺ ἐξακολουθοῦν ἀκόμα καὶ τώρα.

Ἡ νομοθεσία τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης ἦταν πρόοδος ὁλόκληρης ἱστορικῆς ἐποχῆς, μεγάλο βῆμα στὴν ἱστορία τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τῆς χώρας. Νομοθεσία ἀναδημιουργική, ποὺ ἔδωσε λύση σὲ βασικὰ προβλήματα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἄνοιξε τὸν κλεισμένο δρόμο τοῦ 21 πρὸς τὴ λαοκρατικὴ δημοκρατία καὶ ἔφερε πιὸ ψηλὰ τὴ νεοελληνικὴ προοδευτικὴ ἰδεολογία.

Τὴν ἀνάτρεψε βέβαια ἡ ἐπίθεση τῆς ἀγγλοαμερικανικῆς ξενοκρατίας. Ἀκόμα μιὰ φορά, ἡ βία σταμάτησε τὴν ὁμαλὴ ἐξέλιξη τῆς χώρας. Μὰ δὲ χάθηκε. Χύθηκε μαζὶ μὲ τὸ αἱματωμένο ποτάμι τοῦ ἐθνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα καὶ καταστάλαξε στὴ μεταλλικὴ φλέβα, στὸ ἄδυτο τῆς ἐθνικῆς μας παράδοσης, ἕνα νέο καὶ δυνατὸ κλωνάρι στὸν κορμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ.

(*) Τὴν ἀναφερόμενη ἄποψη βλ. στὴ Δ. Ι. Ζέππου, Λαϊκὴ Δικαιοσύνη εἰς τὰς ἐλευθέρας περιοχὰς τῆς ὑπὸ Κατοχὴν Ἑλλάδος. § § 97 ἑπ., Ἀθῆναι 1945. Ἁπλὴ ἀνάγνωση τῆς ρωσικῆς νομοθεσίας τῆς περιόδου ἐκείνης ἀναιρεῖ τὴν παρὰ πάνω ἄποψη. Βλ. σχετικὰ καὶ Axel Freiherr, Die yesetjyebumy der rus — sischen Revolutions §§ 1 — 32, Max Niemeyer Vertay Halle, 1920.

Τὸ Θέατρο στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα

ΚΑΘΕ ΦΟΡΑ ποὺ γυρνάει ὁ νοῦς στὰ μεγάλα χρόνια τῆς Ἀντίστασης, κατὰ τὰ Ρουμελιώτικα χωριά, φέρνει μπροστά μου, κοντὰ στὰ τόσα καὶ τόσα, ἕνα ξύλινο θεατρικὸ πατάρι σὲ σχολικὴ αἴθουσα ἢ σὲ πλατεία, φωταγωγημένο τὰ βράδυα μὲ τὰ λυχνάρια καὶ τὶς γκαζόλαμπες ποὺ κουβάλησαν οἱ ἀγρότες χαρούμενοι ἀπ' τὰ φτωχόσπιτά τους — ἕτοιμο γιὰ παράσταση.

Αὐτὸ τὸ πατάρι θὰ τὸ βρίσκατε τότε σὲ πολλὰ χωριὰ τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας, ὀρεινὰ καὶ καμπίσια. Στὴ θέση τῆς αὐλαίας ἀνέμιζε ἀνάλαφρα, σὰ σημαία, ἕνα κομμάτι πανὶ καφεπράσινο, ἀπὸ συμμαχικὸ ἀλεξίπτωτο.

Ἐκεῖ μαζευόταν ὁλόκληρο τὸ χωριό. Ἄντρες καὶ γυναῖκες. Γέροι καὶ παιδιά. Περαστικοὶ ἀντάρτες. Ἂν ἡ παράσταση γινόταν στὸ σχολειὸ κάθονταν στὰ θρανία — οἱ περισσότεροι γιὰ πρώτη φορά, ὅπως γιὰ πρώτη φορὰ βλέπανε θέατρο. Γιὰ τὶς ὑπαίθριες παραστάσεις εἶχαν μαζί τους σκαμνιὰ καὶ καρέκλες ἢ κάθονταν στὰ πεζούλια τῆς ἐκκλησιᾶς.

Περίμεναν τὴν ἔναρξη πότε τραγουδώντας ἀντάρτικα τραγούδια, πότε μὲ τὰ μάτια καρφωμένα στὴν κλειστὴ σκηνή, ἀμίλητοι καὶ περήφανοι, σὰ νὰ ἦταν νὰ τοὺς ἀποδοθοῦν τιμές, ὕστερα ἀπὸ μιὰ μεγάλη νίκη τους. Δὲ χρειαζόταν νὰ χτυπήσει κουδούνι. Τὸ ἄνοιγμα τῆς αὐλαίας ἔκοβε καὶ τὸν παραμικρὸ ψίθυρο.

Καὶ νά, ἡ σκηνὴ ξωντάνευε τοὺς ἥρωες. Ἀπ' τὸν Ρήγα Βελεστινλῆ ὣς τοὺς τωρινοὺς ἀντάρτες. Ἕνας πάντα ὁ μῦθος. Μόνο ποὺ τώρα φαινόταν τὸ τέλος πολὺ κοντινό. Χαιρόμαστε τὴ δικαίωση...

Τὸ θέατρο ἔμπαινε στὸν ἀγώνα. Μπορεῖ ὁ κατακτητὴς νὰ βρισκόταν ἀπωθημένος πέρα ἀπ' τὸ ποτάμι. Μπορεῖ ἀκόμα νἄβαλε μπροστὰ τὰ μηχανοκίνητα σ' ἀτέλειωτη φάλαγγα καὶ νἄφτασε ὣς ἐδῶ — νἄκαφε, νὰ ρήμαξε, νὰ διαγούμισε. Δὲ στεκόταν γιὰ πολὺ στὸ χωριό, ἔφευγε πρὶν σουρουπώσει. Ἔτρεμε πιὰ τοὺς ἴσκιους. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ χωριοῦ εἶχαν τραβηχτεῖ στὰ γύρω ὑψώματα καὶ γύριζαν πίσω τὴν ἄλλη στιγμὴ πασχίζοντας νὰ ξεχωρίσουν τί τοὺς ἀπόμεινε, γιὰ νὰ ξαναφτιάσουν καινούργιο βιὸς ἀπ' τὸ τίποτα, μαθημένοι χρόνια τώρα κι αἰῶνες νὰ ὑπομένουν, νὰ μάχονται, νὰ ἐλπίζουν. Καὶ τὰ παιδιά τους — τὰ μεγαλύτερα βγῆκαν ἀντάρτες — τὸ ἴδιο βράδυ τῆς συμφορᾶς, στήνανε καινούργιο θεατρικὸ πατάρι, ἔδειχναν πὼς δὲν τὸ βάζουν κάτω.

Σὲ λίγο, ἀνάμεσα στὰ καψαλιασμένα σπίτια, μπροστὰ σὲ θεατὲς ποὺ τὰ θυσιάζανε ὅλα γιὰ νὰ κρατηθεῖ λεύτερος τοῦτος ὁ τόπος, ἄρχιζε καὶ τὸ θέατρο — φυλάκιο «προκεχωρημένο» — νὰ δίνει τὴ μάχη του...

ΚΑΘΕ ΠΕΡΙΟΧΗ τῆς ὀρεινῆς Ἑλλάδας ποὺ ἐλευθερωνόταν — ἀπ' τὴν ἄνοιξη τοῦ 1942 — ὀργάνωνε μαζὶ μὲ τὴν ἀντίστασή της καὶ τὴν ψυχαγωγία της. Μὲ τραγούδια κατέβαιναν στὰ χωριὰ οἱ πρῶτοι ἀντάρτες, μὲ χοροὺς τοὺς ὑποδέχονταν. Ἡ μιὰ νίκη ἔφερνε τὴν ἄλλη. Κ' ἡ μιὰ γιορτή, ἔσμιγε μὲ νέα γιορτή. Ὡς τὴν ἄνοιξη τοῦ 1943 ἔγινε κιόλας τὸ μεγάλο «θαῦμα». Βγαίνοντας ἀπ' τὴ Χασιὰ τῆς Ἀττικῆς, μποροῦσες νὰ διαβεῖς τὴν Παρνασίδα, τὴ Ρούμελη, τ' Ἄγραφα, νὰ περάσεις στὸν κορμὸ τῆς Πίνδου καὶ νὰ τραβᾶς πιὸ πάνω ἀκόμα, δίχως ν' ἀντικρύσεις οὔτε ἀπὸ μακριὰ ἰταλογερμανοὺς φασίστες — ν' ἀνασαίνεις ἀχόρταγα λεύτερο ἀέρα.

Ἕνας τέτοιος ἀγώνας γιὰ τὴ λευτεριά, γιὰ μιὰ καλύτερη ζωή, δὲ γίνεται μόνο μὲ τὸ ντουφέκι. Τὰ νιάτα πρωτοστατοῦσαν σὲ ὅλα. Βάλθηκαν ν' ἀνοίξουν πάλι τὰ σχολειά, νὰ φτιάσουν στὸ χωριό τους παιδικὸ σταθμό, ν' ἀντιμετωπίσουν τὰ ζητήματα τῆς καθαριότητας καὶ τῆς ὑγείας, νὰ ὀργανώσουν λέσχη μ' ἐφημερίδα τοῦ τοίχου, μὲ μιὰ μικρὴ βιβλιοθήκη, μὲ ραδιόφωνο γιὰ τὶς εἰδήσεις. Ἀπέραντες οἱ δυσκολίες, ἀπέραντες κ' οἱ δυνάμεις. Τὸ θέατρο λο-

Τοῦ ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ

γαριάστηκε σὰν βάση γιὰ τὰ προγράμματα τῆς ψυχαγωγίας. Ἕνα χωριὸ νἄκανε τὴν ἀρχὴ καὶ νἄδινε παράσταση, ἀκολουθοῦσαν καὶ τ' ἄλλα.

Τὸ κυριότερο πρόβλημα ἦταν ἡ ἔλλειψη ἔργων ποὺ νὰ μὴ δημιουργοῦν ἀξεπέραστα ἐμπόδια στὸ ἀνέβασμά τους καὶ ταυτόχρονα ν' ἀνταποκρίνονται στὸν πατριωτικὸ ἐνθουσιασμὸ καὶ στὴν ἀγωνιστικότητα τοῦ ξεσηκωμένου λαοῦ. Τὸ φτωχὸ νεοελληνικὸ δραματολόγιο ἐλάχιστα προσφερόταν. Λείπανε τότε κ' οἱ προϋποθέσεις γιὰ μιὰ συστηματικὴ ἐπιλογὴ θεατρικῶν κειμένων. Τελικὰ ξεχώρισαν τρία - τέσσερα ἔργα, μὰ δὲ φτάναν. Οἱ ἀπελευθερωτικὲς ὀργανώσεις φρόντιζαν ὅπως μποροῦσαν νὰ γραφτοῦν ἔργα ἐμπνευσμένα ἀπ' τὸν ἀγώνα. Κυρίως χρειάζονταν μονόπρακτα. Τὸ πρόγραμμα θὰ τὸ συμπλήρωναν ἀπαγγελίες ποιημάτων καὶ τραγούδια.

Μεγάλες οἱ ἀνάγκες. Ὅλα τὰ ἐλεύθερα χωριὰ φιλοδοξοῦσαν νὰ δώσουν παραστάσεις. Τί νἄκαναν; Στὴν ἀρχή, ὅπου τύχαινε κανένας νέος ἢ καμμιὰ νέα μὲ κάποια «ἔφεση», ὅπως λένε, στὴ λογοτεχνία, καθόταν καὶ σκάρωνε μερικὲς σκηνές. Εἴχαμε καὶ περιπτώσεις ὁμαδικοῦ γραψίματος ἔργου σ' ὁρισμένα χωριά. Μαζεύονταν δυὸ - τρεῖς ἢ καὶ περισσότεροι καὶ μὲ τὴ βοήθεια κάποιου «εἰδικότερου» ποὺ τύχαινε κάποτε νὰ εἶδε θέατρο, νὰ πῆρε μέρος σὲ σχολικὴ παράσταση, γινόταν ἡ «δουλειά». Τοὺς μύθους καὶ τοὺς ἥρωες — σὲ ὑποτυπώθη βέβαια μορφὴ δοσμένους — τοὺς παίρνανε ἀπ' ὅσα ζούσανε ἢ ἄκουγαν.

Κ' ἔτσι ὅμως τὸ ἀντιστασιακὸ θεατρικὸ «ρεπερτόριο» ἔμενε φτωχότατο. Οἱ ἐκκλήσεις διασταυρώνονταν ἀνάμεσα στὰ χωριὰ καὶ στὶς ἐπαρχίες, ἀνάμεσα στὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα καὶ στὴν ἀδούλωτη Ἀθήνα. Ἔργα. Λίγοι βέβαια συγγραφεῖς, ἀκόμα κι ἀπὸ τοὺς δόκιμους, μπόρεσαν ν' ἀνταποκριθοῦν. Ὄχι πὼς οἱ «ἀξιώσεις» ἦταν σπουδαῖες. Κάθε ἄλλο. Οὔτε οἱ συγγραφεῖς ἔδειξαν «ἀδιαφορία». Ὅσοι ὡστόσο ζούσανε κάτω ἀπ' τὸν ἴσκιο τοῦ κατακτητῆ στὴν Ἀθήνα, δὲν καταφέρνανε νὰ φανταστοῦν ἔστω καὶ σχηματικά, τὴν ἀτμόσφαιρα, τὴ ζωὴ στὰ ἐλεύθερα βουνά. Καὶ κάθε ἀπόπειρα σημείωνε ἀποτυχία...

Παίρνανε στὰ χέρια τους τὰ χωριατόπαιδα τοῦτα τὰ θεατρικὰ κείμενα καὶ χωρὶς νὰ διεκδικοῦν «δάφνες» «κριτικοῦ», νιώθανε πὼς ἦταν ψεύτικα, φτιαχτὰ — τοὺς ἔλειπε ἡ πρώτη σπίθα κάθε μικροῦ ἢ μεγάλου ἔργου: ἡ γνησιότητα, ἡ πηγαία αἴσθηση τῆς ζωῆς. Προτιμότερα ἦταν τὰ «ντόπια» αὐτοσχέδια ἔργα μὲ τὶς τόσες ἀφέλειες κι ἀδεξιότητες. Αὐτὰ κ' ἐκεῖνα τὰ λίγα τῶν δοκίμων συγγραφέων ποὺ ξεχώρισαν, τυπώνονταν στὸν πολύγραφο ἢ σὲ κάποιο παράνομο τυπογραφεῖο κ' οἱ ἡρωϊκοὶ σύνδεσμοι (οἱ ταχυδρόμοι τοῦ ἀγώνα) ἀναλαβαίνανε τὶς ἀνταλλαγές.

Οἱ ὀργανώσεις τῆς ἐλεύθερης Θεσσαλίας στέλνανε στὴν ἐλεύθερη Πελοπόννησο, στὴ Μακεδονία, στὴ Ρούμελη, σ' ὅλες τὶς ἐλεύθερες περιοχὲς τὰ ἔργα ποὺ γράφτηκαν ἐκεῖ μαζὶ μὲ τὶς ἐφημερίδες τους καὶ τ' ἄλλο ἔντυπο ὑλικὸ — γιὰ τὸ Ἀρχεῖο — βέβαιες πὼς ὅταν θὰ πάρουνε κι αὐτὲς ταχυδρομεῖο κάποια περιοχὴ θὰ τοὺς στείλει θεατρικὸ ἔργο. Μὰ πάλι δὲν τὸ κρατοῦσαν μόνο γιὰ λογαριασμό τους. Ἀμέσως τὸ βγάζαν σὲ μερικὰ ἀντίτυπα καὶ τὸ διοχετεύανε κι ἀλλοῦ, μπὰς καὶ δὲν ἔφτασε!

Ὄχι σπάνια τύχαινε νὰ στείλει μιὰ περιοχὴ ἕνα ἔργο πρωτότυπο κ' ὕστερα ἀπὸ καιρὸ νὰ τὸ ξαναπάρει σὲ «ἄλλη ἔκδοση», τυπωμένο στὰ πιὸ ἀπίθανα μέρη...

Ἂς μὴ νομίσει κανεὶς πὼς μ' αὐτὸ τὸν τρόπο λύθηκε τὸ πρόβλημα τοῦ «ρεπερτορίου». Θὰ ἦταν κάτι περισσότερο ἀπὸ ὑπερβολή. Ὁπωσδήποτε ὅμως, κουτσὰ - στραβὰ βολεύτηκαν τὰ πράματα. Ἀρκετὰ χωριὰ καὶ πρὸ πάντων οἱ πρῶτες ἐλεύθερες πολιτεῖες σὰν τὸ Καρπενήσι, δίνανε μιὰ ἢ δυὸ φορὲς τὸ μήνα θεατρικὲς παραστάσεις.

ΤΑ ΠΙΟ πολυπαιγμένα ἔργα ἦταν τὸ «Νὰ ζεῖ τὸ Μεσολόγγι» καὶ ὁ «Ρήγας Βελεστινλῆς» τοῦ Βασίλη Ρώτα. Τὸ «Νὰ ζεῖ τὸ Μεσολόγγι» παίχτηκε καὶ διασκευασμένο ἀπὸ ἀνώνυμο διασκευαστὴ σὲ μερικὰ χωριὰ τῆς Ρούμελης — μπορεῖ καὶ ἀλλοῦ. Οἱ ἀγωνιστὲς τοῦ Εἰκοσιένα δώσανε τὴ θέση τους στοὺς ἀντάρτες καὶ φυσικὰ συγχρονίστηκε κι ὁ μῦθος τοῦ ἔργου. Ἐπίσης κυκλοφόρησαν καὶ παίχτηκαν μιὰ ὁλόκληρη ἐπιθεώρηση μὲ τὸν τίτλο «Ἡ Λαϊκὴ Δημοκρατία» καὶ μερικὰ μικρὰ μονόπρακτα. Δὲν ξέρω ἂν διασώθηκε πουθενὰ ἀπὸ τοῦτα τὰ τελευταῖα κανένα ἀντίγραφο.

Ἡ ἐπιθεώρηση «Ἡ Λαϊκὴ Δημοκρατία» σατίριζε τὴ μεταξικὴ δικτατορία καὶ τοὺς πάτρωνές της, τοὺς κατακτητὲς κι αὐτοὺς ποὺ συνεργάζονταν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μαζί τους. Εἶχε σκηνὲς κι ἀπ' τὴν Ἀντίσταση τοῦ λαοῦ. Στὸ «φινάλε» παρουσιαζόταν σὲ σύντομες εἰκόνες τὸ μέλλον τῆς ἐλεύθερης κι ἀνεξάρτητης πατρίδας μας στὰ χέρια τῶν ἐργαζομένων — ἕνα εὐτυχισμένο μέλλον ποὺ οἱ σπόροι του ἄρχιζαν κιόλας ν' ἀνθίζουν πάνω στ' ἀντάρτικα βουνὰ μὲ τὴ λαϊκὴ αὐτοδιοίκηση καὶ κυριαρχία...

Περαστικὸς τὴν Ἄνοιξη τοῦ 1943 ἀπ' τὴν Ὑπάτη, ἔτυχε νὰ βρεθῶ λίγο πρὶν ἀπὸ μιὰ δοκιμὴ τῆς ἐπιθεώρησης «Ἡ Λαϊκὴ Δημοκρατία». Ἦταν σούρουπο κ' ἔρχονταν λαχανιασμένα ἀπ' τὰ χωράφια τους τὰ μέλη τοῦ τοπικοῦ «θιάσου» (κοριτσόπουλα καὶ νέοι 15 - 18 χρονῶ) γιὰ νὰ πάρουν μέρος στὴ δοκιμή. Πασπαλισμένα τὰ ροῦχα, τὰ χέρια καὶ τὰ μαλλιὰ μὲ χῶμα — θαρροῦσες ὅμως πὼς γύρισαν ἀπὸ κάποιο παιχνίδι κι ὄχι ἀπὸ τὴ σκληρὴ δουλειὰ τοῦ καπνοχώραφου...

Μὲ τί ἁπλότητα «προβάριζαν» τὸ ρόλο τους. Σὰ νὰ ἔγινε τὸ θέατρο ἡ φυσικὴ συνέχεια τῆς καθημερινῆς δουλειᾶς καὶ τοῦ ἀγώνα. Κι αὐτὸ τὸ εἶδα καλύτερα, ὅταν τὴν Κυριακὴ τὸ βράδυ δόθηκε ἡ παράσταση στὸ σχολεῖο τῆς Ὑπάτης. Ὅλα ἕτοιμα. Λάμπες ἀσετυλίνης ἐξασφάλιζαν τὸν ἀπαραίτητο φωτισμό, τὸ πατάρι στημένο πάνω σὲ δυὸ σειρὲς θρανίων, ἡ αὐλαία, ἕνα δεύτερο «ριντὼ» γιὰ τὶς ἀλλαγὲς τῶν σκηνῶν καὶ τοὺς «προλόγους», τὰ χρειαζούμενα «ἐπιπλα» καὶ κοστούμια. Κι ὁ κόσμος «σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις» γέμισε ἀσφυκτικὰ τὶς ὁλάνοιχτες σχολικὲς αἴθουσες.

Ἡ παράσταση κύλησε ζωηρά, ἀπρόσκοπτα, μέσα σὲ μιὰ ἐγκάρδια καὶ χαρούμενη ἀτμόσφαιρα ποὺ τὴ δονοῦσαν τὰ χειροκροτήματα κ' οἱ ζητωκραυγές, τὰ γέλια καὶ τὰ δημαδικὰ τραγούδια... Λίγο πιὸ κάτω, στὸν κάμπο, μισὴ ὥρα δρόμο, πέρα ἀπ' τὰ Λουτρὰ — ἐρειπωμένα τότε — ὁ ἥμερος Σπερχειὸς χάραζε τὸ σύνορο. Ἐδῶθε ἀπ' τὸ ποτάμι τ' ἀντάρτικα φυλάκεια. Στὴν ἀντικρυνὴ ὄχθη τὰ γερμανικά.

Καὶ τὸ θέατρο — ἠθοποιοὶ καὶ κοινὸ — χαιρόταν αὐτὴ τὴν ἔξαρση τῆς παλληκαριᾶς καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἔτσι ἔπαιρνε ἀπέραντες διαστάσεις καὶ τὸ πιὸ ἰσχνὸ θεατρικὸ κείμενο κ' ἡ πιὸ «ἐρασιτεχνικὴ» ἠθοποιΐα. Ὁ παραμικρότερος ἀντίλαλος ἠχοῦσε στὶς καρδιὲς σὰν πελώρια καμπάνα. Κάθε χειρονομία φαινόταν ἀκριβὴς σὲ κεῖνο ποὖθελε νὰ ἐκφράσει. Δὲν ἔμπαινε ποτὲ πρόβλημα ποιοὶ θὰ παίζανε θέατρο. Οἱ νέοι κ' οἱ νέες τῶν χωριῶν μας εἶχαν ἐξοικειωθεῖ μέσα στὸν ἀγώνα νὰ μιλοῦν μπροστὰ σὲ κόσμο, νὰ ἐκφράζονται χωρὶς ἡ καθημερινὴ ἀνάγκη νὰ τοὺς ἐπιτρέψει νὰ νιώσουν αὐτὸ ποὺ λέμε «τράκ». Στὶς συνεδριάσεις, στὰ συνέδρια καὶ στὶς συνελεύσεις ἔπαιρναν πάντα τὸ λόγο. Εὔκολο λοιπὸν τὸ πέρασμα ἀπ' τὸ «βῆμα» στὸ «πατάρι». Ἔπειτα ὁ περιβόητος «ἀέρας τῆς σκηνῆς» ἐδῶ ὑπῆρχε ἄφθονος. Ἐρχόταν μαζὶ μὲ τὸν ἀέρα τῆς λευτεριᾶς!

ΘΥΜΑΜΑΙ κάποιο χειμωνιάτικο πρωινὸ στὸ χιονισμένο Καρπενήσι, ἔφτασε μὲ τὴ γκλίτσα του ἕνα δεκαπεντάχρονο τσοπανόπουλο. Εἶχε πεζοπορήσει ὅλη τὴ νύχτα δρασκελώντας τὸ Βελοῦχι. Φαινόταν διαστικό. Δὲν καθόταν νὰ ξαποστάσει. «Θέλει τὸ χωριό μου, μᾶς εἶπε, νὰ κάνει θέατρο κ' ἦρθα νὰ μοῦ δώσετε ἔργα. Γίνεται θέατρο χωρὶς ἔργα;» Θὰ μποροῦσα ν' ἀφηγηθῶ πολλὰ παρόμοια περιστατικὰ ποὺ δείχνουν πόσες ζωντανὲς δυνάμεις κρύβει μέσα του αὐτὸς ὁ τόπος ὅταν σηκώνει κεφάλι. Ἔργα ζητοῦσε μὲ τὸ τηλέφωνο κ' ἕνα ἄλλο ρουμελιώτικο χωριό. Ἡ παραγγελία γραμμένη ἀνορθόγραφα σ' ἕνα πρόχειρο χαρτὶ ἀπ' τὸν ἀντάρτη-τηλεφωνητή, (ὅλα σχεδὸν τὰ ἐλεύθερα χωριὰ τότε, εἶχαν ἀποκτήσει τηλεφωνικὴ σύνδεση χρησιμοποιώντας ἀντὶ γιὰ καλώδια, ἀγκαθωτὸ σύρμα) βρισκόταν φυλαγμένη σὲ κάποιο ἀρχεῖο σὰν ἱερὸ ντοκουμέντο — καὶ μήπως δὲν ἦταν; — μὰ χάθηκε τὸν Δεκέμβρη...

Ἐκτὸς ἀπ' τὸ θέατρο, δίνονταν ταχτικὰ ψυχαγωγικὲς βραδυὲς σ' ὁλόκληρη τὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, μὲ μουσική, τραγούδια κι ἀπαγγελίες. Στὸ Καρπενήσι ὅπου βρισκόταν ἡ ἕδρα τῆς 13ης Μεραρχίας τοῦ ΕΛΑΣ συμμετεῖχαν σ' αὐτὲς τὶς βραδυὲς καὶ δυὸ Ἰταλοὶ αἰχμάλωτοι. Ὁ ἕνας ἔπαιζε πιάνο κι ὁ ἄλλος βιολί. Ζοῦσαν ἀνάμεσά μας, περιορισμένοι βέβαια, μὰ ἥσυχα. Ἀπ' τὴ στιγμὴ ποὺ ἔπαψαν νᾶναι κατακτητές, κανένας πιὰ δὲν τοὺς ἔβλεπε σὰν ἐχθρούς.

Ἦταν ἀκόμα κ' ἕνας γερμανὸς φαντάρος ἀντιφασίστας ποὺ τὄσκασε ἀπ' τὴ μονάδα του (ὑπηρετοῦσε στὴν Ἀθήνα), βρῆκε τρόπο νὰ συνδεθεῖ μὲ τὶς ἀπελευθερωτικὲς ὀργανώσεις κ' ἦρθε στὸ βουνὸ ὕστερα ἀπὸ τρομερὲς περιπέτειες. Ζητοῦσε νὰ πολεμήσει — μὰ δὲν εἴχαμε ἔλλειψη ἀπὸ παλικάρια. Ντουφέκια μᾶς λείπανε. Αὐτὸς ὁ γερμανός, ἀνῆκε πρὶν ἀπ' τὴν ἄνοδο τῶν χιτλερικῶν στὴν ἀντιφασιστικὴ νεολαία τῆς πατρίδας του, ἦταν σπουδαῖος μῖμος ὅλων τῶν χιτλερικῶν ἡγετῶν κ' ἔπαιρνε μέρος στὶς ψυχαγωγικὲς βραδυές.

Θὰ πρέπει ἀκόμα ν' ἀναφέρω ἐδῶ, τὸν Γιῶργο Κουτοῦγκο καὶ τὸν ἀδικοχαμένο τραγουδιστὴ Νῖκο Καμβύση. Ὁ Κουτοῦγκος, ἐξόριστος κατὰ τὴ Μεταξικὴ δικτατορία, ἔπαιζε περίφημη κιθάρα καὶ μὲ τὰ χωρατὰ καὶ τὶς μιμήσεις του (σατίριζε τὸν Μουσολίνι) κρατοῦσε μόνος ὁλόκληρο πρόγραμμα. Ἔκανε περιοδεῖες στὰ χωριὰ κ' εἶχε γίνει πραγματικὰ λαοφιλής. Ὁ Νῖκος Καμβύσης γνωστὸς τραγουδιστὴς στὴν Ἀθήνα — γυιὸς ἠθοποιοῦ — σπούδαζε ταυτόχρονα νομικὰ στὸ Πανεπιστήμιο, καταδιώχτηκε ἔμμως γιὰ τὴν ἀπελευθερωτικὴ δράση του ἐκεῖ

κ' ἦρθε στὴν ἐλεύθερη Ρούμελη. Μὲ τὴν ὡραία του φωνή, τὸ κέφι καὶ τὸ χιοῦμορ του, πρωτοστατοῦσε στὶς ψυχαγωγικὲς βραδυὲς τοῦ Καρπενησιοῦ ποὺ ἦταν τότε τὸ κέντρο, ἡ «πρωτεύουσα», ἡ καρδιὰ τοῦ ἀντάρτικου.

ΜΠΑΙΝΑΜΕ πιὰ στὸ 1944. Ἦταν ὁ χρόνος τῆς λευτεριᾶς. Στὶς Κορυσχάδες τῆς Εὐρυτανίας συνῆλθε τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο μ' ἐκλεγμένους ἀντιπροσώπους — σὲ μυστικὴ καὶ «παράνομη» ψηφοφορία — ἀπ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Στὴ Βίνιανη ἐγκαταστάθηκε ἡ ΠΕΕΑ, ἡ Κυβέρνηση τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης.

Ὁ πόλεμος συνεχιζόταν πιὸ ἄγριος τώρα. Ὡστόσο μπῆκαν τὰ θεμέλια τοῦ λαϊκοῦ κράτους — ἡ λαϊκὴ Αὐτοδιοίκηση, ἡ λαϊκὴ Παιδεία καὶ Δικαιοσύνη. Φυσικὰ δὲ μποροῦσε ν' ἀγνοηθεῖ καὶ τὸ θέατρο. Ἡ Κυβέρνηση τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης βοήθησε ὅσο μποροῦσε νὰ ἱδρυθεῖ ὁ πρῶτος ἐπίσημος — ἂς ποῦμε — θίασος στὰ ἐλεύθερα βουνά.

Ζύγωνε καλοκαίρι. Στὴ Ρούμελη βρισκόταν, ἀπὸ μερικοὺς μῆνες, ὁ ποιητὴς Βασίλης Ρώτας, ὁ ἀδάμαστος μπάρμπα-Βασίλης. Ἦρθε δῶ μὲ τὴ γκλίτσα, τὶς ἀρβύλες, τὸ μπερεδάκι καὶ καὶ τὴ λεβεντιά του γιὰ ν' ἀγωνιστεῖ πιὸ ἐλεύθερα ἀπ' ὅσο ἀγωνιζόταν μυστικά, μὰ πάντα μπρός, στὴν κατεχόμενη Ἀθήνα. Τὸν θυμᾶμαι στητό, πάνω στ' ἀγριοβούνια, καθὼς ἔτσι δὰ εἶναι καὶ σήμερα, μὲ περηφάνεια παλικαριοῦ, πότε ν' ἀστραποβολᾶ χαρούμενος γιὰ τὰ θαύματα τοῦ μεγάλου ἀγώνα, πότε νὰ στοχάζεται τὸ τραγούδι τῆς Εὐρυτανίας χαϊδεύοντας ἁπαλὰ τὰ γκρίζα γένια του — ἀντάρτης τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδιᾶς, θρεμμένος ἀπ' τοὺς Κολοκοτρωναίους στὸ Μοριᾶ.

Στὸν μπάρμπα-Βασίλη ἀνάθεσε ἡ ΠΕΕΑ νὰ φτιάσει ἕνα θεατρικὸ συγκρότημα καὶ νὰ περιοδεύσει στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, νὰ δώσει παραστάσεις. Κ' ἐκεῖνος, κάλεσε ἀμέσως κοντά του, πρῶτα ὅσους βρίσκονταν ἐκεῖ γύρω κ' εἶχανε σχέση μὲ τὸ θέατρο: Τὸν ἠθοποιὸ Γιῶργο Δήμου καὶ δυὸ τελειόφοιτους δραματικῆς σχολῆς τῆς Ἀθήνας, τὸν Βάση καὶ τὴν Ἄννα. Κάλεσε ἀκόμα καὶ τὸν γνωστὸ σήμερα συνθέτη τοῦ «Διγενῆ» Ἀλέκο Ξένο ποὺ εἶχε τότε μελοποιήσει τὸ «Ἐμπρὸς» τοῦ Παλαμᾶ, τὸν ὕμνο τῆς ΠΕΕΑ καὶ πολλὰ τραγούδια τοῦ ἀγώνα. Πῆρα κ' ἐγὼ ἕνα μήνυμα τοῦ μπάρμπα-Βασίλη — βρισκόμουν στὴν Εὐρυτανία — νὰ πάω νὰ τὸν ἀνταμώσω, ἀφήνοντας κάθε ἄλλη δουλειά, γιὰ ν' ἀναλάβω ὑπεύθυνος τοῦ θιάσου.

Μαζευτήκαμε ὅλοι στὸ Νεοχῶρι, στὰ νοτιοδυτικὰ σύνορα τῆς Θεσσαλίας. Ὅταν ἔφτασα, τὸ συγκρότημα εἶχε συμπληρωθεῖ μὲ δυὸ κοπέλλες ἀπ' τὴν Καρδίτσα, τελειόφοιτες γυμνασίου — ἦταν στὴν ὀργάνωση τῆς Νεολαίας καὶ τὶς κυνήγησαν οἱ κατακτητὲς — μὲ δυὸ νέους ἀντάρτες ποὺ τραυματίστηκαν σὲ μάχες καὶ δὲ μποροῦσαν πιὰ νὰ συνεχίσουν τὴ σκληρὴ ζωὴ τοῦ πολέμου καὶ μὲ μερικοὺς ἄλλους. Εἴχαμε καὶ δυὸ «ἀετόπουλα»: Τὸν γυιὸ τοῦ μπάρμπα-Βασίλη, τὸν Νικηφόρο, δωδεκάχρονο παλικαράκι τότε (σήμερα εἶναι συνθέτης σπουδασμένος στὴ Βιέννη) καὶ τὴ Λένα, ὀχτὼ χρονῶ, μὲ τὴ μεγαλύτερη ἀδερφούλα της — κατάγονταν ἀπ' τὸ Βόλο κ' οἱ γονεῖς τους πολεμοῦσαν στ' ἀντάρτικο...

Μᾶς παραχωρήθηκε τὸ σχολειὸ τοῦ χωριοῦ. Ἐκεῖ ζούσαμε ὅλοι μαζὶ σὰν ἀδέρφια καὶ κάναμε τὸ πρωὶ καὶ τ' ἀπόγευμα δοκιμὲς στὸν «Ρήγα Βελεστινλῆ» τοῦ Βασίλη Ρώτα μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ. Οἱ ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ὀργανώσεις μᾶς ἔδωσαν ἕνα-δυὸ συμμαχικὰ ἀλεξίπτωτα καὶ φτιάσαμε μ' αὐτὰ τὴν αὐλαία, τὸ περιστροφικό, τὴ δεύτερη αὐλαία, ὁρισμένα κοστούμια τοῦ ἔργου. Μπόλικο πανί, ἀντοχῆς, μεταξωτό, ἔκανε γιὰ τὴ δουλειά μας μὲ τὸ πάρα πάνω. Ἄλλα «σκηνικὰ» δὲ χρειαζόμαστε. Ὁ ποιητὴς πρόσθεσε στὸ ἔργο του ἕναν ἀφηγητὴ ποὺ πρὶν ἀπὸ κάθε σκηνὴ καθόριζε στοὺς θεατὲς τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο — ἀ λὰ Σαίξπηρ. Οἱ ἀπαραίτητες καρέκλες καὶ κανένα τραπέζι, θὰ βρίσκονταν στὰ μέρη ποὺ θὰ δίναμε παραστάσεις.

Τὸ πρόβλημα τῶν κοστουμιῶν θὰ τὸ λύναμε πάλι μὲ «πραχτικὸ» τρόπο. Δοκιμάσαμε τὰ μαῦρα χωριάτικα σκουτιά, τὰ γιορτινά, κ' εἴδαμε πὼς καθὼς ἔφταναν σχεδὸν ὡς τὸ γόνατο, μᾶς ἐξυπηρετοῦσαν θαυμάσια. Συμπληρωμένα μὲ ἄσπρα πουκάμισα, ὅπου ὁ γιακᾶς θἄμενε πρὸς τὰ πίσω ἀνασηκωμένος καὶ μ' ἕνα φαρδὺ σκοῦρο λαιμοδέτη, θὰ χαρακτηριζόταν τὸ ντύσιμο τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρήγα. Ὅλα τοῦτα θὰ τὰ δανειζόμαστε ἐπίσης ἀπὸ τὰ χωριὰ ποὺ θὰ περνούσαμε γιὰ παράσταση — ἐμεῖς διαθέταμε ἐλάχιστα σκουτιὰ κι ἄσπρα πουκάμισα...

Ὅσο γιὰ τὸ φωτισμό, θὰ προσαρμοζόμαστε ἀνάλογα. Θὰ μαζεύαμε δανεικὲς γκαζόλαμπες ἢ λάμπες ἀμίαντου. Δὲν ἀποκλειόταν νὰ βρίσκαμε στὸ δρόμο μας νὰ λειτουργεῖ καὶ καμμιὰ ἠλεκτρικὴ γεννήτρια — ὅπως εἶχε ὁ Ἁλμυρὸς γιὰ τὶς «ἔκτακτες περιστάσεις» — καὶ νἄχαμε «πολιτισμένη» φωταψία. Ἦταν καὶ καλοκαίρι, θὰ παίζαμε τὸ σούρουπο σ' ἀνοιχτὸ χῶρο — ἴσαμε νὰ σκοτεινιάσει, θὰ μᾶς ἔρριχνε τοὺς «προβολεῖς» του τὸ λιόγερμα...

Ὅταν λύθηκαν ἔτσι αὐτὰ τὰ σοβαρὰ προβλήματα, εὔκολα τὰ καταφέραμε μὲ τὸ μακιγιάρισμα.

Καὶ σκηνή; Ποῦ θὰ παίζαμε; Ἁπλούστατα. Θὰ δανειζόμαστε πάλι ἐπὶ τόπου μερικὲς σανίδες καὶ πρόκες, θὰ στήναμε ἕνα πρόχειρο πατάρι πάνω σὲ θρανία ἢ σὲ σχολικὲς ἕδρες — ἐκτὸς καὶ τύχαινε νἄχει ἡ πλατεῖα τοῦ χωριοῦ κανένα φυσικὸ ὕψωμα. Ἐκεῖνο ποὺ ζητοῦσε ὁ μπάρμπα-Βασίλης ἦταν τὸ ὕψος τῆς σκηνῆς νὰ φτάνει τὸ ἐνάμισυ μέτρο, γιὰ νὰ βλέπουν καλὰ ὅλοι οἱ θεατές.

Τὰ καθίσματα θὰ τἄφερνε ὁ καθένας ἀπ' τὸ σπίτι του, καμμιὰ καρέκλα, κανένα σκαμνί. Ἐμεῖς θὰ φροντίζαμε νὰ μποῦνε μερικὲς σειρὲς θρανία ἢ πάγκοι.

Πολλὴ δουλειά. Κ' ἔπρεπε ὁ θίασος νὰ δίνει κάθε μέρα καὶ σ' ἄλλο χωριὸ παράσταση — νὰ στήνει ἕνα ὁλόκληρο θέατρο σὲ κάθε χωριό. Μὰ δὲν πάλευε μοναχός του. Εἶχε μαζί του ἕναν ἀγωνιστὴ λαὸ ποὺ θὰ βοηθοῦσε μὲ τὴ μεγαλύτερη αὐταπάρνηση κι ἀγάπη...

ΚΑΠΟΥ ἕνα μήνα κάναμε στὸ «Ρήγα» ἐν-

τατικὲς δοκιμές. Ταυτόχρονα ἑτοιμάζαμε κ' ἕνα δεύτερο πρόγραμμα μὲ δυὸ μονόπρακτες κωμωδίες, μιὰ τοῦ Βασίλη Ρώτα καὶ μιὰ δική μου, μὲ ἀπαγγελίες καὶ τραγούδια. Ὁ Ἀλέκος Ξένος διάλεξε τὰ πιὸ καλλίφωνα μέλη τοῦ θιάσου καὶ σχημάτισε μιὰ μικρὴ χορωδία. Ἔτσι θὰ προσφέραμε ὅπου πηγαίναμε δυὸ προγράμματα, ἕνα δραματικὸ κ' ἕνα εὔθυμο.

Βέβαια, ἡ ἀπασχόληση τοῦ θιάσου, δὲν ἦταν μόνο οἱ δοκιμές. Ὀργανώσαμε μιὰ ὁμαδικὴ ζωή: Γιὰ τὴν καθαριότητα, γιὰ τὸ συσσίτιο, γιὰ διάφορα μορφωτικὰ μαθήματα — οἱ ἠθοποιοὶ διδάσκονταν κι ὀρθοφωνία — γιὰ τὴν ψυχαγωγία. Μὰ πάνω ἀπ' ὅλα δὲν ξεχνούσαμε πὼς λίγο πιὸ πέρα γινόταν πόλεμος μὲ τοὺς κατακτητὲς κ' ἔπρεπε νἄναι κανεὶς ὄχι μόνο ἐνήμερος, ἀλλὰ καὶ ἄξιος αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἀγώνα, εἴτε πάλευε μὲ τὸ ντουφέκι, εἴτε μὲ τὸ τραγούδι. Τὰ ζητήματά μας τὰ λύναμε οἱ ἴδιοι, μὲ καλόπιστη συζήτηση. Κι ὁ μπάρμπα-Βασίλης ἀπαιτοῦσε νὰ τὸν λογαριάζουμε καὶ νὰ τὸν κρίνουμε χωρὶς τὴν παραμικρὴ διάκριση, ἕτοιμος νὰ δεχτεῖ παρατηρήσεις γιὰ ὁ,τιδήποτε...

ΣΤΟ ΝΕΟΧΩΡΙ ἔμενε κ' ἕνα κλιμάκιο τῆς ἐγγλέζικης στρατιωτικῆς ἀποστολῆς μὲ δυὸ-τρεῖς ἀξιωματικοὺς ποὺ τοὺς ὑπηρετοῦσαν κάπου εἴκοσι Ἰταλοὶ φαντάροι, παραδομένοι στοὺς ἀντάρτες ὅταν συνθηκολόγησαν οἱ φασίστες. Τοῦτοι οἱ ἐγγλέζοι, ἔδειξαν «ἐνδιαφέρον» γιὰ τὸ θίασο. Ἦρθαν στὶς δοκιμές, χάρηκαν μὲ τὴ γνωριμία τοῦ Βασίλη Ρώτα — τὸν ξέρανε σὰν ἕναν ἀπ' τοὺς πιὸ διακεκριμένους, καθὼς εἶπαν, μεταφραστὲς τοῦ Σαίξπηρ — καὶ μᾶς κάλεσαν στὸ κονάκι τους...

Κουβεντιάσαμε, ἂν ἔπρεπε νὰ πᾶμε. Ἡ πρόσκληση ὅμως ξανάγινε μὲ μεγαλύτερη ἐπιμονή, ἀρκετὲς φορές. Σκεφτήκαμε μπὰς καὶ παρεξηγηθοῦμε. Κ' οἱ δισταγμοί μας ὑποχώρησαν. Κάποιο ἀπογευματάκι λοιπόν, νἄμαστε ὅλοι, ἀπαρτία, στὸ ἐγγλέζικο κονάκι.

Βρεθήκαμε μπροστὰ σ' ἕνα ὀργανωμένο γλέντι «τρικούβερτο». Κ' οἱ εἴκοσι Ἰταλοὶ φαντάροι καταγίνονταν στὸ μαγειρεῖο. Μᾶς στρώσανε ποτὰ καὶ μεζέδες ποὺ κ' ἡ τολμηρότερη φαντασία δὲ μποροῦσε νὰ συλλάβει, συνηθισμένη νὰ ἐμπνέεται μὲ μαυροφάσουλα χωρὶς λάδι — χώρια τὰ τσιγάρα πολυτελείας, ὁ γνήσιος καφές, τὰ γλυκίσματα — κ' ἕνας φωνόγραφος νὰ παίζει συνέχεια...

Τὰ χάσαμε. Μόνο γιὰ «πάρτυ» δὲν εἴμαστε προετοιμασμένοι. Καὶ δὲν ἀργήσαμε νὰ διαπιστώσουμε τὰ πραγματικὰ «ἐλατήρια» τῆς τόσο ὑποχρεωτικῆς ἐγγλέζικης «πρόσκλησης»: Οἱ «φίλοι» μας δὲ θέλανε νὰ χάσουν τὴν εὐκαιρία — ἡ «συμμαχικὴ βοήθεια» κ' οἱ δολοπλοκίες πολὺ τοὺς ἔπλητταν στὰ κακοτράχαλα βουνὰ — καὶ γιὰ νὰ διασκεδάσουν τὴν ἀνία τους ἔδειξαν χοντρικὰ ὅλη τὴν «ἀβρότητα» τῶν «τζέντλεμεν» στὰ θηλυκὰ μέλη τοῦ θιάσου...

Χωρὶς χασομέρια, σηκωθήκαμε νὰ φύγουμε. Εἴπαμε πὼς ἡ ἐπίσκεψή μας εἶχε τὴν ἔννοια μιᾶς φιλικῆς ἀνταπόκρισης, μᾶς ἔλειπε κάθε ὄρεξη γι' ἀναπάντεχα γλέντια καὶ τὸ καθημερινό μας πρόγραμμα ἔπρεπε νὰ τηρηθεῖ μὲ τὰ βραδυνὰ μαθήματα καὶ τὶς συζητήσεις. Ἤθαμε δῶ, ἀντὶ νὰ πᾶμε στὸν ἀπογευματινὸ περίπατο.

Οἱ ἐγγλέζοι τὸ «φύσαγαν καὶ δὲν κρύωνε» ποὺ εἶδαν τὰ σχέδιά τους νὰ χαλᾶνε ἀπότομα. Δὲν ἀπογοητεύτηκαν. Σὲ νέα εὐκαιρία, κινήθηκαν μ' ἐκπληκτικὴ δραστηριότητα γιὰ νὰ πετύχουν ὅπου ἀστόχησαν τὴν πρώτη φορά. Μιὰ ἀπὸ τὶς κοπέλλες τοῦ θιάσου ἀρρώστησε ἄσχημα. Τὸ συσσίτιό μας φτωχὸ καὶ μονότονο τῆς προκάλεσε ἐξανθήματα σ' ὅλο τὸ κορμὶ καὶ ἀδάσταχτους πόνους. Δὲν ξέραμε τί νὰ κάνουμε. Καὶ σὲ λίγες μέρες θἄπρεπε ν' ἀρχίσει ἡ περιοδεία. Μπορούσαμε φυσικὰ νὰ βροῦμε ἀντικαταστάτρια, ὅμως εἴχαμε εὐθύνη γιὰ τὴ ζωὴ τῆς φίλης μας, κι αὐτὸ μᾶς ἀπασχολοῦσε πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλο.

Τὄμαθαν οἱ ἐγγλέζοι κ' ἔδειξαν πάλι συγκινητικὸ ἐνδιαφέρον. Τρέξανε καὶ πρότειναν στὸ μπάρμπα-Βασίλη νὰ μεταφέρουν τὴν ἄρρωστη στὸ νοσοκομεῖο τους — πέρα, στὰ Ἄγραφα. Ἐκεῖνος, ποὺ σὰν πατέρας ἀνησυχοῦσε γιὰ ὅλους μ' αἰσθήματα βαθύτατης στοργῆς, βρῆκε «σωτήρια» αὐτὴ τὴ λύση. Καὶ δέχτηκε χωρὶς πολλὲς συζητήσεις. Λεφτὸ δὲν ἔχασαν τότε οἱ ἐγγλέζοι. Τὴν ἴδια στιγμὴ γύρισαν στὸ σχολειὸ μὲ τρία ἄλογα, νὰ παραλάβουν τὴν κοπέλλα.

Σὰν τοὺς εἴδαμε τόσο «ἐγγλέζους» πῆγε ὁ νοῦς μας στὸ κακό. Πῶς θ' ἀφήσουμε μόνη τὴ φίλη μας; Καὶ ποῦ θὰ τὴν πᾶνε οἱ ὑποχρεωτικοὶ «σύμμαχοι»; Μήπως δὲν εἴχαμε δεῖ τὶς διαθέσεις τους; Καὶ μήπως νιάστηκαν ποτὲ νὰ περιθάλψουν τραυματισμένους ἀντάρτες; Γιατί τώρα τόση προθυμία; Ὄχι, θὰ φροντίζαμε νὰ ἐπικοινωνήσουμε μὲ κανένα ἀντάρτικο νοσοκομεῖο. Δὲν τὄχαμε σκεφτεῖ. Τὄπαμε στοὺς ἐγγλέζους — ἀκριβῶς μόλις ἑτοιμάζονταν γι' ἀναχώρηση...

Ἔτσι ποὺ εἶχαν μπλεχτεῖ τὰ πράματα, ἡ ματαίωση, ὅσο καὶ νὰ τὸ προσπαθήσαμε, δὲν ἔγινε μὲ ὅλους τοὺς κανόνες τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς. Καμμιὰ φορὰ χρειάζεται κι αὐτό. Χολιάστηκαν οἱ ἐγγλέζοι γιὰ τὴ δεύτερη τούτη ψυχρολουσία — προτιμότερο, παρὰ νὰ χτυπούσαμε μεῖς τὸ κεφάλι μας. Ἡ κοπέλλα ἔφυγε τὴν ἄλλη μέρα γιὰ τὸ ἀντάρτικο νοσοκομεῖ. Δὲν ἄργησε νὰ γιατρευτεῖ. Κ' ἦρθε ἀργότερα καὶ μᾶς ἀντάμωσε στὴν περιοδεία, χαρούμενη ποὺ γλύτωσε μιὰ «ἐνδεχόμενη» περιπέτεια...

Δὲ θέλει ρώτημα πὼς κουβεντιάσαμε ὕστερα ὅλοι μαζὶ τὰ πάρα πάνω κι ὁ καλός μας μπάρμπα-Βασίλης δὲν ἀρνήθηκε τὸ μερτικὸ τῆς εὐθύνης του: Εἴμαστε μιὰ ὁμάδα κ' ἔπρεπε τὸ κάθε τὶ ν' ἀποφασίζεται ἀπὸ κοινοῦ. Συμφώνησε — καὶ μᾶς εὐχαρίστησε μὲ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀνοιχτὴ καρδιὰ τοῦ ἀληθινοῦ ἀγωνιστῆ. Ἔτσι μᾶς ἔδωσε ἕνα δίδαγμα ὑψηλοῦ ἤθους — ἀπ' τὰ τόσα ποὺ θὰ μᾶς ἔδινε κατὰ τὴν σκληρὴ πορεία μας στὰ βουνά...

ΘΕΩΡΗΣΑΜΕ χρέος μας, ἡ πρώτη παράσταση τοῦ «Ρήγα Βελεστινλῆ», νὰ γίνει στὸ χωριὸ ποὺ μᾶς φιλοξενοῦσε. Θὰ ἦταν ἡ «ἀβὰν πρεμιέρ», ποὺ λένε. Καλέσαμε μιὰ Κυριακὴ

βράδυ ὅλο τὸ χωριό. Ἡ αἴθουσα τοῦ σχολείου γέμισε ἀσφυχτικά. Πρὶν ἀπὸ τὴν παράσταση, ὁ μπάρμπα-Βασίλης, βγῆκε καὶ χαιρέτησε, μίλησε γιὰ τὸ θέατρο καὶ τὴ θέση του μέσα στὸν ἀγώνα. Λόγια καθαρά, ζεστά, ἐγκάρδια — σπινθοβολοῦσαν ἀπὸ τὸ λαϊκὸ πνεῦμα τοῦ ποιητῆ.

Μετὰ τὸ χαιρετισμό, ἁπλώθηκε στὴν αἴθουσα μιὰ βαθειὰ σιωπὴ σὰ νὰ νιώσανε ὅλοι ξαφνικὰ — οἱ περισσότεροι γιὰ πρώτη φορὰ θὰ βλέπανε θέατρο — πὼς ἔχει κι ἄλλες χαρὲς τοῦτος ὁ κόσμος. Καὶ νά, βγαίνει τώρα στὸ προσκήνιο τὸ παλικαράκι μας, ὁ Νικηφόρος, μὲ δάφνινο στεφάνι στὰ μαλλιά, ντυμένος μὲ μιὰ σκουρόχρωμη χλαμύδα, στὸ ρόλο τοῦ ἀφηγητῆ. Ἄρχισε:

Ὦ, νἄχαμε προσκήνιο τὴν κορφὴ τοῦ Ὀλύμπου
καὶ τὴ βροντὴ φωνή μας γιὰ νὰ διαλαλοῦμε
τῆς λευτεριᾶς τὸ κήρυγμα στὴν οἰκουμένη!
....
Παρακαλοῦμε φίλοι κι ἀκριβοὶ θεατές μας
νὰ δείξετε καλογνωμιὰ καὶ συγκατάβαση
καὶ μὲ τὴν πλούσια φαντασία σας νὰ μπαλώσετε
τὰ φτωχικά μας μέσα. Στὸ πατάρι τοῦτο
νὰ ἰδεῖτε πολιτεῖες τοῦ παλιοῦ καιροῦ κι
(ἀνθρώπους
πρὶν δυὸ αἰῶνες, ὅταν ὁ βραχνᾶς τῆς βίας
πλάκωνε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν κόσμον ὅλο...
....
Καλόβολοι φανεῖτε σᾶς παρακαλοῦμε
γιατὶ ὅσο δὲ φαντάζεστε σᾶς ἀγαποῦμε
κι ἀπ' τὴν καλή σας γνώμη κρέμεται ἡ πνοή μας
στὰ χέρια σας εἶναι ἡ χαρά μας κ' ἡ ζωή μας!

Ἡ παράσταση συνεχίστηκε ἀπρόσκοπτα, μὲ ζωντάνια κ' ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση. Δὲν ἦταν τὰ χειροκροτήματα ποὺ μᾶς τὸ βεβαίωσαν αὐτὸ μόλις ἔκλεισε ἡ αὐλαία. Ὁ κόσμος στάθηκε καὶ μᾶς περίμενε νὰ κατέβουμε ἀπ' τὴ σκηνή, νὰ κουβεντιάσει μαζί μας, νὰ μᾶς ἐκφράσει τὴ χαρὰ καὶ τὶς εὐχαριστίες του. Τώρα θὰ τοῦ λύθηκε κάθε ἀπορία γιατὶ φωνάζαμε στὸ σχολειό του ὅλη μέρα...

Αὐθόρμητα, ἡ φιλικὴ ἀτμόσφαιρα δημιούργησε τὸ κέφι γιὰ ἕνα μικρὸ γλέντι. Ἀκολούθησαν τραγούδια καὶ χοροὶ — μερικοὶ τρέξανε σπίτι τους κ' ἔφεραν ὅ,τι βρισκόταν, λίγο κρασί, ψωμί. Ὡς ἀργὰ τὸ βράδυ μείναμε μὲ τὸ χωριό. Δὲ φανταζόμαστε τέτοια «πρεμιέρα», οὔτε τὴν ξανάδαμε ποτέ...

Τὴν ἴδια ἀπήχηση εἶχε τὴν ἑπόμενη Κυριακὴ καὶ τὸ δεύτερο πρόγραμμά μας μὲ τὶς κωμωδίες, τὶς ἀπαγγελίες καὶ τὴ χορωδία. Τὸ θέατρο μᾶς ἔδεσε μὲ τὸ χωριό. Ὅπως θὰ τὸ βλέπαμε ἀκόμα καλύτερα στὴν περιοδεία μας, τὸ θέατρο χτίζει τὰ πιὸ ἀτράνταχτα γεφύρια, φτάνει νὰ βγαίνει ἀπ' τὰ σπλάχνα τοῦ λαοῦ, νὰ ζεῖ καὶ νὰ ἐκφράζει τοὺς ἀγῶνες του.

Φεύγοντας ἀπ' τὸ Νεοχώρι μᾶς ξεπροβόδισαν ὅλοι ὡς τὰ τελευταῖα σπίτια...

Ο ΘΙΑΣΟΣ ἦταν καλεσμένος στὸ Β' Πανθεσσαλικὸ Συνέδριο τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου. Ἀπὸ κεῖ θἄρχιζε ἡ περιοδεία. Τὸ συνέδριο θὰ γινόταν σὲ μιὰ πλαγιὰ τοῦ Ὄιταμου, κάτω ἀπ' τὰ βαθύσκιωτα ἐλάτια. Μοναδικὴ εὐκαιρία νὰ δοκιμαστεῖ τὸ θέατρό μας ἀπ' τοὺς ἀντιπροσώπους ὁλόκληρης τῆς ξεσηκωμένης Θεσσαλίας.

Πεζοπορούσαμε τραγουδώντας. Φορτώσαμε σὲ δυὸ ζῶα τὰ «σκηνικὰ» καὶ τὰ μπογαλάκια μας. Τὸ Νεοχώρι μᾶς ἔδωσε κ' ἕνα τρίτο ζῶο, μπὰς καὶ τὸ χρειαστεῖ κανένας ἀπὸ μᾶς. Ἀλλὰ οἱ περισσότεροι προτιμούσαμε τὸν ποδαρόδρομο. Καὶ πρῶτος ὁ μπάρμπα-Βασίλης...

Φτάσαμε στὸν Ὄιταμο τὴν παραμονὴ τοῦ Συνεδρίου. Καὶ τί ἔκπληξη! Βρεθήκαμε μπροστὰ σ' ἕνα μεγάλο δπαίθριο θέατρο! Ἐκεῖ, στὸ δάσος, δπῆρχε ἄφθονη ξυλεία κομμένη σὲ σανίδες καὶ στὸ σημεῖο ποὺ ἡ πλαγιὰ σχημάτιζε ἕνα φυσικὸ «κοῖλον», σκάψανε οἱ δργανωτὲς τοῦ Συνεδρίου, ἀμφιθεατρικά, ὁλόκληρες σειρὲς ἀπὸ κερκίδες. Τ' ἀναχώματα τὰ στέριωσαν μὲ τὴν ξυλεία ποὺ εἶχαν κ' ἔτσι μποροῦσαν νὰ καθήσουν ἄνετα κάπου δυὸ χιλιάδες ἄτομα. Τόσοι ἦταν κ' οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πανθεσσαλικοῦ Συνεδρίου — τόσοι κ' οἱ θεατές μας...

Στὸ κάτω μέρος, σχηματιζόταν μιὰ ἡμικυκλικὴ «δρχήστρα». Ἐδῶ στήθηκε ἡ σκηνὴ ποὺ τὴν ἡμέρα φιλοξενοῦσε τὸ Προεδρεῖο τῶν συνέδρων καὶ τὸ «βῆμα» τῶν δμιλητῶν. Ὅλα τοῦτα γίνηκαν μέσα σὲ τρία μερόνυχτα, ὅπως μάθαμε.

Καὶ νὰ ἦταν μόνο ἡ διαμόρφωση τοῦ χώρου; Ἑκατοντάδες «γιατάκια» «στεγάζανε» τὰ βαθύσκιωτα ἐλάτια, καμωμένα μὲ ξερόκλαδα, γιὰ νὰ κοιμοῦνται τὴ νύχτα οἱ δυὸ χιλιάδες ἀντιπρόσωποι. Ἐπίσης μὲ τέλειο σύστημα εἶχε δργανωθεῖ, ὄχι μόνο ἡ παρασκευὴ τοῦ συσσιτίου, ἀλλὰ κ' ἡ γρήγορη διανομή του γιὰ ν' ἀποφεύγονται τὰ ἄσκοπα χασομέρια.

Τὸ Συνέδριο ἄρχισε μὲ μηνύματα θριάμβου. Ἡ ὥρα τῆς λευτεριᾶς ἦταν πιὰ πολὺ κοντά. Ἀπ' τὴν πλαγιὰ τοῦ Ὄιταμου ἀντικρύζαμε τὸν θεσσαλικὸ κάμπο μὲ τὶς πολιτεῖες του — τὰ στάχυα, ἀπέραντη ὁλόχρυση θάλασσα, κυμάτιζαν περήφανα περιμένοντας τὸ πρῶτο λεύτερο καλοκαίρι...

Μόλις σκοτείνιαζε, σταματοῦσαν οἱ ἐργασίες τοῦ Συνεδρίου. Οἱ ἀντιπρόσωποι πήγαιναν γιὰ τὸ βραδυνὸ φαγητὸ κ' ἐμεῖς, βρίσκαμε καιρὸ καὶ στήναμε τὰ «σκηνικά» μας, ἑτοιμαζόμαστε γιὰ παράσταση. Στὶς 9 τὸ βράδυ, ξαναγέμιζαν κόσμο οἱ κερκίδες κι ἄνοιγε ἡ αὐλαία. Ἐδῶ εἴχαμε καὶ τυπωμένα προγράμματα μὲ τὴ Διανομή...

Ἡ «πρώτη» μας ἔγινε μὲ τὸ «Ρήγα Βελεστινλῆ». Πόση ἐντύπωση ἔκανε τὸ ἔργο, τὸ δείχνει τοῦτο τὸ περιστατικό: Καθόμαστε μὲ τὸν μπάρμπα-Βασίλη στὶς «κουίντες» καὶ παρακολουθούσαμε τὴν παράσταση. Ξαφνικά, ἕνας γαϊδαρᾶκος ἀπ' τοὺς τόσους ποὺ εἶχαν φορτωθεῖ τοὺς ἀντιπροσώπους καὶ τοὺς φέρανε δῶ, νόμισε πὼς ἦταν ἡ καταλληλότερη στιγμὴ γιὰ νὰ κάνει ἐπίδειξη τῶν φωνητικῶν του προσόντων.

Ὁ μπάρμπα-Βασίλης, γυρίζει καὶ μὲ κοιτάζει ἀνήσυχος, χουφτιάζει μὲ ἀπόγνωση τὸ πρόσωπό του. Ἀπὸ ἕνα «τίποτα» κρέμονται ὅλα στὸ θέατρο. Ἔτσι καὶ «σπάσει» ἡ ἀτμόσφαιρα, πᾶνε ὅλα χαμένα. Κ' εἴμαστε στὴ σκηνὴ ποὺ ὁ Ρήγας ἀποφασίζει νὰ κατέβει στὴν Ἑλλά-

δα. Ἡ συγκίνηση, ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή, κρατοῦσε καὶ τὴν ἀνάσα τῶν θεατῶν...

Τὸ χειρότερο ἦταν πὼς κι ἄλλα δυὸ - τρία τετράποδα σπεύσανε νὰ συναγωνιστοῦν «ἐν χορῷ» τὸ «προλαλῆσαν». Ἀλλὰ μὲ ἀνακούφιση ἀπερίγραπτη διαπιστώσαμε γρήγορα πὼς ἡ βέβηλη αὐτὴ παρεμβολή, θαρρεῖς καὶ δὲν ἀκούστηκε ἀπ' τὸ κοινό. Δὲν προκάλεσε τὸ παραμικρὸ χαχάνισμα, τὸν παραμικρὸ ψίθυρο. Μὲ τόση ἀφοσίωση παρακολουθοῦσαν ὅλοι τὴ φλογισμένη μορφὴ τοῦ Ρήγα.

Τέλειωσε ἡ παράσταση μέσα σὲ ζητωκραυγὲς καὶ χειροκροτήματα. Τὸ ἄλλο βράδυ παίξαμε τὸ εὔθυμο πρόγραμμα. Καὶ στὴν ἀποχαιρετιστήρια βραδυὰ μᾶς ζήτησαν καὶ ξαναπαίξαμε τὸν «Ρήγα Βελεστινλῆ».

Ὡς τὰ ξημερώματα ἡ ἥμερη πλαγιὰ τοῦ Ἰταμοῦ ἀντιλαλοῦσε ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἀγῶνα. Κανένας δὲν ἔκλεισε μάτι...

ΠΗΡΑΜΕ πιὰ τὸ βάφτισμα. Συζητήσαμε τὶς παρατηρήσεις μας καὶ γιὰ τὰ δυὸ προγράμματα καὶ ξεκινήσαμε. Ἡ Κυβέρνηση τῆς Ἀντίστασης μᾶς ἐφοδίασε μὲ τὶς πιὸ θερμὲς συστάσεις γιὰ νὰ γίνει πιὸ εὔκολη ἡ πορεία μας. Ἂν δὲ μποροῦσαν νὰ μᾶς συντρέξουν οἱ ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ὀργανώσεις, δόθηκε ἐντολὴ στὶς κατὰ τόπους ἐπιμελητεῖες τῶν ἀνταρτῶν, νὰ καλύπτουν ἐκεῖνες τὶς καθημερινές μας ἀνάγκες. Αὐτὸ τὸ «προνόμιο» δὲν τὄχε κανένας ἄλλος, γιατὶ ὁ ΕΛΑΣ ἀποτελοῦσε τώρα ἀναγνωρισμένο κ' «ἐπίσημα» τμῆμα τῶν ἐθνικῶν μας στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἀνεξάρτητο ἀπ' τὶς ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ὀργανώσεις.

Φυσικὰ κ' ἐμεῖς, στὶς κατὰ τόπους ἀντάρτικες ἐπιμελητεῖες, ἀπ' ὅπου ζητούσαμε βοήθεια μόνο στὴ μεγάλη ἀνάγκη, θὰ προσφέραμε τὶς εἰσπράξεις μας: Ἀντὶ γιὰ εἰσιτήριο, λέγαμε νὰ μᾶς δίνουν ὅσοι ἔχουν μιὰ μικρὴ ποσότητα ἀπὸ τὴ σοδειά τους: Μισὴ ὀκὰ στάρι, ἂν τὸ χωριὸ ἔβγαζε στάρι, ἢ πενήντα δράμια λάδι κλπ. Πολλοὶ θεατὲς ἔρχονταν κρατώντας σὲ ντορβάδες ἢ μπουκάλια τὸ εἰσιτήριό τους σὲ «εἶδος» καὶ τ' ἄδειαζαν στὴν εἴσοδο τοῦ θεάτρου. Βρίσκονταν ἐκεῖ τσουβάλια ἢ γκαζοτενεκέδες. Δὲν εἴχαμε βέβαια θυρωρό. Εἴπαμε, εἰσιτήριο πλήρωναν μόνον ὅσοι μποροῦσαν καὶ θέλανε.

Ἔτσι, σὲ κάθε παράσταση, μαζεύαμε 200 - 300 ὀκάδες στάρι, ἢ 50 - 60 ὀκάδες λάδι. Ἄλλα χωριὰ μᾶς δίνανε πατάτες, φουντούκια, ὄσπρια, ὅ,τι σοδεύανε. Ὁ λαός μας φιλοτιμιόταν, ὅπως πάντα. Ἤξερε πὼς αὐτὰ ποὺ συγκεντρώναμε, τὰ παραδίναμε τὴν ἴδια στιγμὴ στὴν Ἐπιμελητεία τοῦ χωριοῦ τους, γιὰ τοὺς ἀντάρτες, μὲ γραφτὲς ἀποδείξεις. Ἦταν μιὰ προσφορὰ καθόλου εὐκαταφρόνητη γιὰ κείνη τὴν ἐποχή. Ὁ πληθωρισμὸς εἶχε ἀχρηστέψει τὸ χαρτονόμισμα. Συνολικὰ τὶς εἰσπράξεις μας θὰ τὶς ζήλευε, τότε, καὶ ἀθηναϊκὸ θέατρο. Κι ἂν κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς τόσο δύσκολες συνθῆκες, γίνονταν τέτοια «θαύματα», μαντεύει κανεὶς τί βάσεις γιὰ τὸν πολιτισμό, δημιουργεῖ μιὰ στεριωμένη λαϊκὴ ἐξουσία.

Ἂς ἔρθουμε ὅμως στὴν περιοδεία μας. Τραβήξαμε ἀπ' τὰ ὀρεινὰ νότια σύνορα τῆς Θεσσαλίας, περάσαμε ἀπ' τὸ κεφαλοχώρι Λεοντάρι, πάνω ἀπὸ τὰ Φάρσαλα καὶ πέσαμε στὸν λεύτερο κάμπο τοῦ Ἀλμυροῦ. Στὰ πιὸ μεγάλα χωριὰ δίναμε παραστάσεις κ' ἔρχονταν ὅλοι στὸ θέατρο, ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, μὲ τὶς καρέκλες ἢ τὰ σκαμνιά τους στὸνα χέρι καὶ μὲ τὸ «εἰσιτήριο σὲ εἶδος», στὸ ἄλλο...

Ὁ Ἀλμυρὸς ἦταν ἡ πρώτη λεύτερη πολιτεία ποὺ θὰ φιλοξενοῦσε τὸ θίασο. Ρημάχτηκε ἀπ' τοὺς καταχτητές. Πολλὰ ἐρείπια γύρω, σπίτια καψαλιασμένα. Ὅμως, οἱ καρδιὲς βαστοῦσαν γερά. Εἶχε ζωντάνια ὁ κόσμος, χαιρόταν τὴ λευτεριά του. Μείναμε μιὰ βδομάδα ἐκεῖ καὶ δίναμε κάθε βράδυ παράσταση σ' ἕναν θερινὸ κινηματογράφο. Ἡ μάντρα γέμιζε κόσμο κάθε βράδυ. Ἐδῶ χρησιμοποιήσαμε γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἠλεκτρικό. Μάθαμε πὼς ὑπάρχει μιὰ «γεννήτρια» ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ λειτουργήσει ἂν βρίσκαμε πετρέλαιο. Ποῦ θὰ τὸ βρίσκαμε ὅμως; Μᾶς εἶπαν πὼς μιὰ μικρὴ ποσότητα εἶχε ἡ ἐπιμελητεία τοῦ ΕΛΑΣ.

Ἔκανε τὸ σχετικὸ «διάβημα» ὁ μπάρμπα-Βασίλης, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα. Λίγο τὸ πετρέλαιο καὶ χρειαζόταν γι' ἄλλες, πιὸ «ἐπείγουσες» ἀνάγκες. Γιὰ νὰ δοθεῖ στὸ θέατρο, ἔπρεπε νὰ διατάξει ὁ διοικητὴς τοῦ τάγματος. Νέο διάβημα στὸν διοικητή. Κ' ἐκεῖνος ἔφερε τὶς ἀντιρρήσεις του. Ἄρχισε τότε ὁ μπάρμπα-Βασίλης νὰ τοῦ λέει πὼς καὶ τὸ θέατρο εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ ἐπείγουσες ἀνάγκες τοῦ ἀγώνα. Ἂν θέλει νὰ πειστεῖ ὁ συναγωνιστής, ἂς ἔρθει τὸ βράδυ νὰ δεῖ μιὰ παράσταση, ἀφοῦ βέβαια μᾶς παραχωρήσει τὸ ἀπαραίτητο πετρέλαιο. Ἔτσι καὶ δὲν ἱκανοποιήθηκε ἂς κόψει τὸν ἐφοδιασμό μας σὲ καύσιμα...

Αὐτὸ κ' ἔγινε. Ἦρθε ὁ διοικητὴς στὸ θέατρο, ἐνθουσιάστηκε κ' ἐξασφαλίσαμε ἠλεκτροφωτισμὸ γιὰ ὅλες τὶς παραστάσεις.

Γιορτὴ θαρροῦσες κ' εἶχε ὁ Ἀλμυρὸς ὅσες μέρες ἔπαιζε κεῖ ὁ θίασος. Μιὰ τόσο μικρὴ πολιτεία, οὔτε στ' ὄνειρό της θὰ ξανάδε πὼς μπορεῖ νὰ κρατήσει μιὰ βδομάδα θέατρο καὶ νὰ τὸ γεμίζει...

Πολλοὶ κατέβαιναν κι ἀπὸ τὰ γύρω χωριὰ γιὰ νὰ «θεατριστοῦν». Ἄκουγαν φαίνεται πὼς ἄξιζε τὸν κόπο νἄρθουν...

ΕΝΑ ΒΡΑΔΥ, μετὰ τὴν παράσταση, ζύγωσαν δειλὰ - δειλὰ στὰ παρασκήνια δυὸ γεροντάκια καὶ ζήτησαν τὸν μπάρμπα-Βασίλη. Φοροῦσαν μιὰ ξεθωριασμένη στολὴ καὶ πηλίκια — ὅπως μάθαμε ἦταν πρώην φύλακες στὶς ἀγροτικὲς φυλακὲς Κασαβέτη ποὺ βρίσκονταν μερικὰ χιλιόμετρα πιὸ πέρα, στὴν καρδιὰ τοῦ κάμπου. Οἱ φυλακὲς εἶχαν καταργηθεῖ ὅταν λευτερώθηκε ἡ περιοχὴ καὶ τώρα ζοῦσαν ἐκεῖ γύρω οἱ φύλακες μὲ τὶς φαμίλιες τους, μερικοὶ παλιοὶ κατάδικοι μαζὶ μὲ τοὺς ντόπιους — δὲν ξεπερνοῦσε τοὺς τριακόσιους κατοίκους αὐτὸ τὸ χωριό.

Τὰ δυὸ γεροντάκια εἶχανε δεῖ τὴ χτεσινὴ παράσταση καὶ ξανάρθανε σήμερα νὰ μᾶς παρακαλέσουν νὰ πάει τὸ θέατρο καὶ στὸ χωριό τους.

—Δυστυχῶς, δὲ γίνεται, τοὺς ἀποκρίθηκε ὁ μπάρμπα-Βασίλης. Ἂν ἀρχίσουμε νὰ πηγαί-

νουμε καὶ σὲ τόσο μικρὰ χωριά, θὰ χάσουνε τὴν εὐκαιρία πολλοὶ περισσότεροι νὰ δοῦνε θέατρο... Γι' αὐτὸ προτιμᾶμε τὰ μεγάλα χωριά.

Τὰ γεροντάκια ἐπιμέναν. Ὁ μπάρμπα-Βασίλης τοὺς ἀράδιασε γιὰ νὰ πεισθοῦν, τὶς «τεχνικὲς δυσκολίες».

—Ἔχουμε κανονίσει, τοὺς εἶπε, νἄρθουνε αὔριο τρία ζῶα νὰ φορτωθοῦν τὰ πράματά μας γιὰ νὰ πᾶμε στὸ Φτελιό, τὸ κεφαλοχώρι...

—Μὴ σᾶς νιάζει. Θὰ σᾶς στείλουμε μεῖς κάρρα νὰ σᾶς φέρουνε στὸ δικό μας χωριὸ κι ἀπὸ κεῖ θὰ σᾶς δώσουμε τρία ἄλογα ἐπειδὴ δὲν πάει καρρόδρομος στὸ Φτελιὸ — καὶ θὰ γίνει ἡ δουλειά σας.

—Ναί, μὰ δὲν μποροῦμε νὰ χασομερήσουμε.

—Μιὰ μέρα σᾶς θέλουμε, νὰ παίξετε τὸ Ρήγα...

—Ναί, μὰ ὅσο νὰ γίνει τὸ πατάρι...

—Πέστε μας τί πατάρι θέλετε καὶ θὰ τὸ βρετε ἕτοιμο.

—Ναί, μὰ εἶναι κ' οἱ λάμπες.

—Λάμπες ἔχομε στὰ σπίτια μας. Θὰ τὶς φέρουμε ὅλες στὸ θέατρο!

—Ναί, μὰ χρειαζόμαστε καὶ μερικὰ σκουτιὰ μαῦρα καὶ ἄσπρα πουκάμισα γιὰ νὰ φορέσουν αὐτοὶ ποὺ παρασταίνουν τοὺς φραγκοντυμένους!

—Θὰ σᾶς ἔχουμε καὶ μαῦρα σκουτιὰ κι ἄσπρα πουκάμισα!

—Ναί, μὰ ξέρετε, οἱ παραστάσεις μας γίνονται καὶ γιὰ ἕναν ἄλλον σκοπό. Μαζεύουμε τρόφιμα γιὰ τοὺς ἀντάρτες. Τὸ δικό σας χωριό, μικρὸ εἶναι, δὲ θὰ δώσει οὔτε τριάντα ὀκάδες σιτάρι.

—Πόσες ὀκάδες μαζεύετε ἀπ' τὰ μεγάλα χωριά;

—Διακόσιες πενήντα, τριακόσιες...

—Θὰ τὶς ἔχετε. Τριακόσιες καθαρές!

Ὅλα τὰ προβλήματα τὰ λύνανε στὸ πὶ καὶ φὶ τὰ δυὸ γεροντάκια. Μπροστὰ σὲ τόση ἐπιμονή, ἀποφασίσαμε νὰ μὴ τοὺς χαλάσουμε τὸ χατήρι καὶ ν' ἀλλάξουμε δρομολόγιο γιὰ μιὰ μέρα.

Πραγματικά, τ' ἄλλο πρωί, φτάσανε τὰ κάρρα στὴν ὁρισμένη ὥρα καὶ φορτώσαμε. Μπαίνοντας στὸ χωριό, μᾶς κερτεροῦσαν κ' οἱ ἑβδομήντα φαμίλιες του — τόσες περίπου ἦταν — γιὰ τὰ καλωσορίσματα. Πήρανε τοὺς ἠθοποιοὺς στὰ πιὸ καλὰ σπίτια, τοὺς φέρανε ζεστὸ νερὸ νὰ πλυθοῦν, ἕνα γερὸ κολατσιὸ καὶ τοὺς παραχώρησαν τὸ διπλὸ κρεββάτι μὲ πεντακάθαρα σεντόνια.

Ὅσα ὑποσχέθηκαν τὰ γεροντάκια, εἶχαν γίνει στὴν ἐντέλεια. Σὲ μιὰ μεγάλη αἴθουσα τῶν καταργημένων φυλακῶν, στὴν τραπεζαρία, βρισκότανε στημένο τὸ πατάρι στὶς ὁρισμένες διαστάσεις. Κ' οἱ λάμπες ὅλου τοῦ χωριοῦ σὲ παράταξη, στὸ προσκήνιο. Κ' ἔξω στὸ προαύλιο στρωμένο τραπέζι λουκούλειο γιὰ τὸ θίασο. Καὶ σ' ἕνα «κελλὶ» τὰ μαῦρα σκουτιὰ καὶ τ' ἄσπρα πουκάμισα. Καὶ στὴν ἀποθήκη πέντε σακκιὰ μὲ τὸ στάρι ζυγιασμένο, γιὰ παραλαβή. Τριακόσιες ὀκάδες καθαρές!

Ἡ παράσταση ἔγινε τὸ βράδυ. Σάββατο ἦταν. Ἦρθε ὅλο τὸ χωριό. Καὶ ξέσπασε μεγάλη χαρὰ μόλις ἔκλεισε ἡ τελευταία αὐλαία. Προσέξαμε ὡστόσο πὼς ἡ σκηνὴ δὲ φωτιζόταν καλὰ μὲ τὶς γκαζόλαμπες γιὰ ὅσους κάθονταν πίσω. Ἀπ' τὴ μέση τῆς μεγάλης αἴθουσας τὰ πρόσωπα χάνονταν σὲ σκιές.

Βγῆκε στὸ προσκήνιο ὁ μπάρμπα-Βασίλης πρὶν φύγει ὁ κόσμος κ' εἶπε πὼς τὸ ἔργο θὰ ξαναπαιχτεῖ αὔριο τὸ πρωὶ ὕστερα ἀπ' τὴ λειτουργία τῆς ἐκκλησιᾶς. Ὁ ἀσθενικὸς φωτισμὸς ἐμπόδισε πολλοὺς νὰ καλοδοῦνε. Καὶ στὸ θέατρο πρέπει καὶ ν' ἀκοῦμε καὶ νὰ βλέπουμε καθαρά. Ὅποιοι θέλουν λοιπὸν νἄρθουν αὔριο τὸ πρωὶ ποὺ ἡ σκηνή μας θὰ φωτίζεται κι ἀπὸ τὸ φῶς τῆς μέρας.

Πραγματικά, τὸ πρωί, ὕστερα ἀπ' τὴν ἐκκλησιά, ξανάρθε πάλι, μὲ τὸν ἴδιο ἐνθουσιασμό, ὅλο τὸ θεατρόφιλο χωριουδάκι!

ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΑ κινήσαμε γιὰ τὸ Φτελιὸ μὲ μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη στὴ δουλειά μας. Καὶ μᾶς χρειαζόταν αὐτὴ ἡ ἐνισχυμένη ἐμπιστοσύνη. Ἀκούγαμε πὼς τοῦτο τὸ χωριὸ ἀποτελοῦσε μιὰ ἐξαίρεση: Διαβρώθηκε τόσο ἀπὸ κείνους ποὺ δὲν πάψανε, ἀλλοίμονο, νὰ καλλιεργοῦν τὴ διχόνοια, ὥστε δὲ βοηθοῦσε πρόθυμα τὸν ἀγώνα.

—Νὰ φανταστεῖτε, μᾶς, λέγανε, πὼς μὲ πολλὲς γκρίνιες μᾶς δίνει δυὸ-τρία ζῶα γιὰ νὰ προωθήσουμε ἀκόμα καὶ πολεμοφόδια τοῦ λαϊκοῦ στρατοῦ. Κ' εἶναι πλούσιο χωριό, δὲν πειράχτηκε ἀπ' τοὺς καταχτητές. Θὰ σᾶς συμβουλεύαμε νὰ τὸ παρακάμψετε. Θὰ βρεῖτε δυσκολίες...

—Μὰ ἴσα-ἴσα, στὸ Φτελιὸ εἶναι ἡ θέση μας, ἀπάντησε ὁ μπάρμπα-Βασίλης. Αὐτὴ εἶναι ἡ δουλειὰ τοῦ θεάτρου. Ὄχι μόνο νὰ βρίσκει φίλους, μὰ καὶ νὰ κάνει φίλους — νὰ μονιάζει τὸν κόσμο...

Περπατούσαμε ἀπ' τὰ χαράματα ὡς τ' ἀπομεσήμερο. Φτάσαμε στὸ Φτελιὸ τραγουδώντας. Τὰ σπίτια, κατάκλειστα. Κανεὶς δὲν ἔβγαινε νὰ μᾶς καλωσορίσει. Ὅπως μάθαμε ἀργότερα, τὸ χωριό, σχεδὸν ὁλόκληρο, δούλευε στ' ἀλώνια τοῦτες τὶς μέρες. Γύριζε τὸ σούρουπο καὶ τὸ βράδυ πήγαινε καὶ κοιμόταν ἔξω γιατὶ καταντοῦσε μαρτυρικὸς ὁ ὕπνος ἀπ' τὰ κουνούπια. Μὰ πάλι, τόση βουβαμάρα κ' ἐρημιά, δὲν ἦταν καλὸ σημάδι. Κάποια γυναίκα, κάποιος γέροντας, δὲ θἄπρεπε νὰ μᾶς πλησιάσει; Κάνα-δυὸ π' ἀνταμώσαμε μᾶς χαιρέτησαν πολὺ «τυπικά»...

Δὲ χάσαμε τὸ θάρρος μας. Προχωρήσαμε γιὰ τὴν πλατεῖα χωρὶς νὰ σταματήσουμε τὸ τραγούδι. Ἤμαστε κουρασμένοι ἀπ' τὸ δρόμο. Ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ ριχτοῦμε στὴ δουλειά. Παιδευτήκαμε ὅσο νὰ «ξετρυπώσουμε» τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν ὀργανώσεων καὶ τὸν πρόεδρο τῆς κοινότητας. Καὶ τοῦτοι μᾶς δέχτηκαν ἐπιφυλαχτικά. Ὅταν μάλιστα τοὺς εἴπαμε πὼς θὰ χρειαστοῦμε μερικὰ πράματα γιὰ νὰ ἑτοιμάσουμε τὴν παράσταση — σκουτιά, πουκάμισα, λάμπες, ξυλεία — κούνησαν τὸ κεφάλι τους σὰ νὰ μᾶς λέγανε πὼς δύσκολα θὰ «βολευτοῦμε». Φοβόντουσαν πὼς λίγοι θἄρχονταν στὴν παράσταση καὶ πιὸ λίγοι ἀκόμα θὰ «πλήρωναν» τὸ — «σὲ εἶδος» — εἰσιτήριο.

Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦσε ἦταν νὰ εἰδο-

ποιηθεῖ τὸ χωριὸ γιὰ τὸν ἐρχομό μας. Οἱ περισσότεροι λείπανε σκόρπιοι στὰ χωράφια καὶ τ' ἁλώνια τους καὶ θὰ γύριζαν τὸ σούρουπο γιὰ νὰ δειπνήσουν, νὰ πάρουν στρωσίδια καὶ νὰ πᾶνε νὰ κοιμηθοῦν μακρυὰ ἀπ' τὰ κουνούπια. Ἀποφασίσαμε νὰ παίξουμε τὸ ἄλλο βράδυ. Ἔτσι, ἀπόψε, θὰ βρίσκαμε καιρὸ νὰ ἰδωθοῦμε μὲ τοὺς Φτελιῶτες. Καὶ θὰ ἑτοιμαζόμαστε καλύτερα.

Ἡ πλατεία τοῦ χωριοῦ, ἀρκετὰ μεγάλη, χωριζόταν μὲ σκαλοπάτια σὲ δυὸ ἐπίπεδα. Στήσαμε τὴ σκηνὴ στὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο. Παιδευτήκαμε γιὰ νὰ βροῦμε σανίδες καὶ πρόκες. Εἴχαμε ὅμως μιὰ ἐλπίδα πὼς ὡς αὔριο θὰ συμπληρώναμε τὸ βεστιάριό μας μὲ τ' ἀπαραίτητα μαῦρα σκουτιὰ κι ἄσπρα πουκάμισα.

Σκοτείνιαζε κ' ἐμεῖς καρφώναμε. Ἄρχισαν νἄρχονται οἱ Φτελιῶτες. Στέκονταν ἀπόμερα σὰν ξαφνιασμένοι καὶ παρακολουθοῦσαν ἀμίλητοι τὴ δουλειά μας. Δὲν ἄργησε νὰ γεμίσει ἡ πλατεία μὲ μικρὲς δμάδες χωρικῶν.

Τότε, ἀνέβηκε στὸ πατάρι ὁ μπάρμπα-Βασίλης καὶ μὲ σταθερὴ φωνὴ παρακάλεσε ὅσους θέλουν νὰ τὸν ἀκούσουν πὼς ἔχει ἕνα λόγο νὰ τοὺς πεῖ. Ἐκεῖνοι σάλεφαν ἀνάλαφρα κι ὅσο μιλοῦσε ὁ ποιητής μας, κοντοζύγωναν.

Τὸ νομίζω σοβαρὴ ἀπώλεια γιατὶ δὲ μπόρεσα νὰ κρατήσω λέξη μὲ λέξη ἐκεῖνο τὸ λόγο του. Ἀποφεύγω νὰ διατυπώσω ἔστω καὶ πρόχειρα μιὰ φράση. Τὸ ἴδιο θἄκανα κι ἂν μοῦ ζητοῦσε κανεὶς νὰ πῶ ἕνα στίχο ποὺ δὲν καλοθυμᾶμαι — γιὰ νὰ μὴν καταστρέψω παραλλάζοντας καὶ τὸ παραμικρὸ νόημα. Μίλησε μ' ὁλάνοιχτη καρδιὰ ὁ μπάρμπα-Βασίλης κ' ἔλαμπε σὰν Ἀπόστολος μέσα στὸ λιόγερμα.

Εἶπε γιὰ τὸ θέατρο, γιὰ τὸ πῶς τὄξερε ὡς τότε ὁ λαὸς καὶ γιατί τὸ περιφρονοῦσε. Ἐξήγησε τί εἶναι τὸ θέατρο καὶ τί γυρεύει τώρα ἐδῶ, τὴν ὥρα ποὺ ἡ πατρίδα ματώνει γιὰ τὴ λευτεριά της. Τελειώνοντας πρόστεσε πὼς αὔριο θὰ παίξουμε γιὰ τὸ χωριὸ κι ὅποιοι θέλουν ἂς δώσουν ἀπὸ μισῆ ὀκᾶ στάρι ἢ ἀπὸ πενήντα δράμια λάδι στὴν Ἐπιμελητεία τῶν Ἀνταρτῶν.

Ἦταν μιὰ δμιλία γεμάτη ζωντάνια, εἰλικρίνεια καὶ πνεῦμα. Δὲν τῆς ἔλειπαν οὔτε τὰ χωρατὰ ἐκεῖ ποὺ χρειάζονταν. Τὰ ψυχρὰ πρόσωπα χαμογέλασαν, τὰ μάτια ἔπαψαν νὰ μᾶς κοιτάζουν σὰν ξένα. Ἔτσι μᾶς φάνηκε. Μπορεῖ νὰ πέφταμε κ' ἔξω. Ἀλλὰ νά, τὸ ἄλλο βράδυ, κατέβηκε ὅλο τὸ χωριὸ στὴν πλατεῖα νὰ δεῖ παράσταση. Πάνω ἀπὸ χίλιες ψυχές. Αὐτὸ μᾶς ἔδωσε κουράγιο καὶ ταυτόχρονα μᾶς ἔκανε νὰ νιώσουμε πιὸ ἀσήκωτο τὸ βάρος τῆς εὐθύνης μας. Λίγο πρὶν ἀνοίξει ἡ αὐλαία, εἴχαμε φοβερὸ «τρὰκ», ἕνα δέος, σὰ νὰ δοκιμαζόταν τώρα καὶ γιὰ πάντα, ἡ ἀγάπη μας σὲ τούτη τὴν παράξενη δουλειά...

—Παιδιά, προσέχτε. Παιδιά, βάλτε τὰ δυνατά σας...

Μὲ τί ὑπερένταση ἔγινε ἡ παράσταση. Στὴ σκηνὴ καὶ στὰ παρασκήνια βρισκόμαστε ὅλοι σὰ νὰ μᾶς ἔκαιγε δυνατὸς πυρετός. Ἔκλεισε ἡ αὐλαία μέσα σὲ σιωπή. Κοιταχτήκαμε ἀποκαμωμένοι. Μόνο ποὺ δὲ μᾶς πιάσανε τὰ κλάματα....

Καὶ τότε, ἀπότομα, ξεσπᾶνε τέτοια χειροκροτήματα ποὺ ποτὲ δὲν ξανακούσαμε. Μὴν ὀνειρευόμαστε; Παραμερίζουμε λίγο τὴν αὐλαία καὶ τί νὰ δοῦμε. Ὅλος ὁ κόσμος σὰν ἕνα κύμα ξεχύθηκε τώρα πρὸς τὸ μέρος μας ζητωκραυγάζοντας μ' ἁπλωμένα χέρια, θαρρεῖς καὶ ζητοῦσε ν' ἀγκαλιάσει τὴ σκηνή. Πολλοὶ σκαρφάλωσαν στὸ πατάρι κ' ἔτρεξαν νὰ μᾶς εὐχαριστήσουν...

Τὰ πάρα πάνω μοιάζουν ἀληθινὰ μὲ ὄνειρο. Οἱ Φτελιῶτες μάλωναν ποιὸς θὰ μᾶς περιποιηθεῖ πρῶτος. Κι ὄχι μόνο ἦρθαν σύσσωμοι στὸ θέατρο καὶ τ' ἄλλο βράδυ, στὸ εὔθυμο πρόγραμμα, ὄχι μόνο μᾶς βοήθησαν νὰ καταρρίψουμε ρεκὸρ «εἰσπράξεων», ἀλλὰ καὶ δὲ μᾶς ἄφηναν νὰ φύγουμε. «Θὰ κάτσετε δῶ, μᾶς εἶπανε δυὸ-τρεῖς μέρες, ὅσο θέλετε, νὰ ξεκουραστεῖτε. Θὰ σᾶς φιλοξενήσουμε στὰ σπίτια ποὖχουμε κάτω στὴ θάλασσα».

Μπορούσαμε νὰ τοὺς ἀρνηθοῦμε; Ζήσαμε ἀνάμεσά τους δυὸ μέρες «σὰν ἄρχοντες», ὅπως ἔλεγε εὐτυχισμένος ὁ μπάρμπα-Βασίλης. Κι ὅταν φεύγαμε — θυμᾶμαι πὼς ἦταν ἕνα συννεφιασμένο πρωινό, ψιχάλιζε — ἀντὶ νὰ μᾶς δανείσει τὸ χωριὸ τρία ζῶα γιὰ νὰ φορτώσουμε τὰ πράματά μας, κατέβασε στὴν πλατεῖα εἴκοσι ζῶα μὲ τὴν ἀπαίτηση νὰ πᾶμε ὅλοι καβάλα! Ὅσα καὶ νὰ τοὺς λέγαμε πὼς προτιμοῦμε τὸν ποδαρόδρομο, ἐπιμέναμε νὰ μᾶς ἀκολουθήσουν τὰ ζῶα μὲ τοὺς ἀγωγιάτες τους ὡς τὸ ἑπόμενο χωριό...

Κινήσαμε καθὼς ἤρθαμε, τραγουδώντας. Ὅμως τώρα, βγαίναν ὅλοι στὰ κατώφλια καὶ στὰ παραθύρια τους καὶ μᾶς ἀποχαιρετοῦσαν. Τέτοιες μάχες κερδίζει τὸ θέατρο.

Η ΠΟΡΕΙΑ μας συνεχίστηκε. Παίξαμε στὴ Σούρπη καὶ τραβήξαμε γιὰ τὴ Νέα Ἀγχίαλο ποὺ ἀκουμπάει στὸν κόλπο τοῦ Παγασητικοῦ. Ἦταν μιὰ μικρὴ παραθαλάσσια πολιτεία δοσμένη ὁλόκληρη στὸν ἀγώνα. Οἱ καταχτητὲς τὴν κατάκαψαν γιὰ νὰ τὴν ἐκδικηθοῦν, σκότωσαν πολλὰ παλικάρια. Σὲ κάθε βῆμα ἔβλεπες καφαλιασμένα ἐρείπια. Οἱ ἄνθρωποι ξανάφτιαχναν λεύτεροι τὴ ζωή τους, δὲ λογάριαζαν θυσίες. Μικρασιάτες οἱ περισσότεροι, πάλευαν χρόνια μὲ τὴ φωτιὰ καὶ τὸν ξερριζωμό...

Μείναμε τέσσερις μέρες, παίξαμε ἀπὸ δυὸ φορὲς τὸ κάθε πρόγραμμα. Ἡ παρουσία τοῦ θεάτρου ἔδωσε μεγάλη χαρά. Ἐκεῖ μάθαμε πὼς λευτερώθηκε ἡ Καρδίτσα. Σκεφτήκαμε νὰ πᾶμε, νὰ λάβουμε μέρος στὴ γιορτή της. Μὰ ἦταν πολὺς ὁ δρόμος. Θ' ἀργούσαμε. Ὕστερα πήραμε διαταγὴ νὰ περάσουμε στὸ Πήλιο. Ἔπρεπε νἄμαστε κοντὰ στὸ Βόλο ποὺ δὲ θ' ἀργοῦσε κ' ἐκεῖνος νὰ λευτερωθεῖ.

Ἀναγκαστικὰ θὰ περνούσαμε τὴ δημοσιὰ καὶ τὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Λάρισας - Βόλου, ἀνάμεσα στὰ Γερμανικὰ φυλάκια. Προχωρήσαμε ἀπ' τὴ μεριὰ τοῦ Βελεστίνου. Φτάσαμε νυχτὸς τ' ἀπόγευμα σ' ἕνα «ἀκραῖο» χωριό. Θὰ καθόμαστε ὡς νὰ βραδυάσει Τὸ χωριὸ βρισκόταν σὲ ψήλωμα. Ἔρχονταν κι ἄλλοι ἀπὸ διάφορες κατευθύνσεις γιὰ νὰ περάσουν μαζί μας. Μαζευτήκαμε καμμιὰ πενηνταριά. Θὰ μᾶς συνόδευαν με-

ρικοὶ ἀντάρτες. Ἀκούστηκε πὼς οἱ Γερμανοὶ μάθανε σὲ ποιὸ σημεῖο γινόταν τὸ πέρασμα γιὰ τὸ Πήλιο καὶ δὲν ἀποκλειόταν νὰ χτυπήσουν...

Περιμέναμε νὰ σκοτεινιάσει καλὰ γιὰ νὰ κινήσουμε. Στὴ μέση τῆς φάλαγγας βάλαμε τὰ φορτωμένα ζῶα. Ὁ θίασος ἀκολουθοῦσε. Προσέχαμε ν' ἀλαφροπατᾶμε, κρατούσαμε ὧς καὶ τὴν ἀνάσα μας. Κάθε λεφτὸ φαινόταν αἰώνας. Βιαζόμαστε νὰ περάσουμε. Οἱ ἀντάρτες μὲ τὰ μυδράλια ἕτοιμα στὸ χέρι πετοῦσαν πέρα - δῶθε, ἀκροβολίζονταν. Θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀργὰ ὅταν πλησιάσαμε τὴ δημοσιά. Πόσον καιρὸ εἴχαμε νὰ πατήσουμε σὲ ἄσφαλτο. Μέσα στὴν ἀγωνία μας σκεφτήκαμε πὼς μοιάζει μὲ χαλί...

Κοντὰ βρισκόταν κ' οἱ ράγες τοῦ τραίνου. Στὴ δική τους «γραμμὴ» φρουροῦσαν τὰ χιτλερικὰ φυλάκια. Περπατούσανε μὲ σταθερὸ βῆμα, ὁ ἕνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλο σὲ κάποια ἀπόσταση. Μὲς στὸ σκοτάδι γυάλιζαν οἱ σιδερόδοκοί. Θὰ περνούσαμε χωρὶς κανένα «ἀπρόοπτο». Δὲν προφτάσαμε νὰ τὸ συλλογιστοῦμε — ἴσως γιὰ παρηγοριὰ — κ' ἔγινε τότε κάτι ποὺ δὲν τὄβαζε τὸ μυαλό μας.

Καθὼς ἄρχισε ἡ φάλαγγα νὰ διαβαίνει, ἕνα ἀπ' τὰ φορτωμένα ζῶα σταμάτησε ἀπότομα πάνω στὶς γραμμές. Τὸ κεντρίζαμε νὰ προχωρήσει. Τίποτα. Μουλάρωσε, ποὺ λένε. Τὸ σπρώχναμε στὰ καπούλια. Δὲν τ' ἀποφάσιζε νὰ τὸ κουνήσει. Μᾶς περίχυσε κρύος ἱδρώτας. Ἤμαστε χαμένοι. Δὲ θέλανε καὶ περισσότερο νὰ μᾶς πάρουν εἴδηση οἱ Γερμανοί. Τὰ χρειαστήκαμε. Ζυγώνει ἕνας ἀντάρτης καὶ μὲ χειρονομίες μᾶς ρωτάει γιατί σταματήσαμε. Τοῦ δείχνουμε τὸ πεισματάρικο ζῶο. Ἂν τ' ἀφήναμε κεῖ, πᾶνε τὰ «σκηνικά» μας...

Μιὰ λύση ἀπόμενε. Πῶς τὴ βρήκαμε, δὲν ξέρω. Αὐτὸ ποὺ ξέρω εἶναι πὼς ὅσοι στεκόμαστε σιμά, βουτᾶμε στὰ χέρια τὸ ζῶο καὶ «σηκωτὸ» τὸ περάσαμε πάνω ἀπ' τὶς γραμμές. Αὐτὸ ἤθελε. Ἀμέσως «ξεπεισμάτωσε» κ' ἔτρεξε μπροστά. Εὐτυχῶς δὲν εἴχαμε ἄλλο ἀπροσδόκητο γεγονός. Φτάσαμε περασμένες δώδεκα, κατάκοποι, σ' ἕνα ξεροχώρι, στὴ δυτικὴ πλαγιὰ τοῦ Πηλίου. Κοιμηθήκαμε στὰ στασίδια τῆς ἐκκλησιᾶς — ἡ ὥρα περασμένη καὶ δὲ γινόταν νὰ μᾶς πᾶνε σὲ καταλύμματα...

Ἀπὸ κεῖ, τὸ πρωί, σκαρφαλώσαμε κατάκορφα στὸ βουνὸ καὶ πέσαμε τ' ἀπομεσήμερο στὴ Ζαγορά. Τέλειωναν πιὰ οἱ περιπέτειες. Γιατὶ ἡ περιοδεία μας στὰ ὄμορφα χωριὰ τοῦ Πηλίου — Μακρινίτσα, Τσαγγαράδα, Μηλιές, Ἀργαλαστὴ — ἔμοιαζε μὲ πανηγύρι. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραστάσεις ὀργανώναμε διαλέξεις μὲ πνευματικὰ θέματα, βοηθούσαμε τοὺς νέους νὰ φτιάσουν δικό τους θέατρο, λέσχη μ' ἐφημερίδα τοῦ τοίχου καὶ βιβλιοθήκη κ.ἄ.

Στὸ Πήλιο βρῆκε λίγο καιρὸ ἥσυχο ὁ μπάρμπα - Βασίλης καὶ κάθησε νὰ γράψει ἕνα ἔργο ἐμπνευσμένο ἀπ' τὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση. Προσπαθούσαμε νὰ τὸν ἀπαλλάξουμε ἀπ' τὶς πολλὲς σκοτοῦρες γιὰ νὰ συνεχίζει τὸ γράψιμο — ἂν καὶ πάντα «σκάρωνε» καὶ κάτι. Πότε ἕνα ποίημα, πότε ἕνα θεατρικὸ κείμενο. Καὶ ζητοῦσε ἀπ' ὅλους νὰ τοῦ λέμε ἀνοιχτὰ τὴ γνώμη μας, ἕτοιμος νὰ δεχτεῖ ἀπ' τὸν καθένα, ὁποιαδήποτε παρατήρηση.

Θυμᾶμαι, ὅταν μᾶς διάβασε τὴ μονόπρακτη κωμωδία ποὺ παίζαμε στὸ εὔθυμο πρόγραμμα, διαφωνήσαμε ὅλοι μαζί του γιὰ τὸν τρόπο ποὺ χειριζόταν τὸ θέμα. Εἴπαμε τὴ γνώμη μας μὲ τὴ σειρά, κάνοντας ὅπως μπορούσαμε καὶ μερικὲς συγκεκριμένες παρατηρήσεις. Ὁ καλός μας μπάρμπα - Βασίλης δὲ δίστασε νὰ παραδεχτεῖ πὼς ἔχουμε δίκιο. Καὶ ξανάγραψε μερικὲς σκηνές.

Ἀναφέρω τὸ περιστατικὸ γιατὶ νομίζω πὼς βοηθάει νὰ κρίνει κανεὶς πῶς λειτουργοῦσε αὐτὸ τὸ θεατρικὸ συγκρότημα.

Ἐκεῖ, στὸ Πήλιο, μάθαμε πὼς λευτερώθηκε ἡ Ἀθήνα. Τρελλάθηκαν νὰ χτυποῦν ἀναστάσιμα οἱ καμπάνες. Ξεχύθηκε στοὺς δρόμους τὸ χωριὸ καὶ χόρευε κ' ἔκλαιγε, κι ἀγκαλιαζόταν καὶ τραγουδοῦσε. Ζήτω ἡ Ἀθήνα! Ὅλα τὰ χωριὰ στέλνανε μὲ καμπάνες τὸ μεγάλο μήνυμα, τὄνα στ' ἄλλο. Βούϊζαν τὰ γύρω βουνά, παίρνανε τὸν ἀντίλαλο τὰ πάρα πέρα, οἱ κάμποι. Λεύτερη Ἀθήνα σήμαινε λεύτερη πατρίδα...

Ὁ θίασος μὲ τοὺς νέους τοῦ χωριοῦ ὀργάνωσε τὸ ἴδιο βράδυ πανηγύρι γιὰ τὰ νικητήρια. Ὅπου νᾶναι θὰ ἔρχόταν κ' ἡ σειρὰ τοῦ Βόλου. Κάθε μέρα χτυποῦσαν γιορτάσιμες καμπάνες. Κάθε μέρα καὶ μιὰ Ἀνάσταση — γιὰ κάθε λεύτερη πολιτεία μας

Σὲ λίγο, πάνω ἀπὸ κάποιο ὕψωμα, παρακολουθούσαμε τὰ συμμαχικὰ ἀεροπλάνα νὰ σφυροκοποῦν τὰ γερμανικὰ καράβια στὸν Παγασητικό. Οἱ χιτλερικοὶ δὲ μποροῦσαν πιὰ νὰ τὸ σκάσουν οὔτε ἀπ' τὴ θάλασσα, οὔτε ἀπ' τὴ στεριά. Στὸ δρόμο τοὺς περίμεναν οἱ ἀντάρτες.

Βρεθήκαμε στὸ Βόλο τὸ ἴδιο πρωὶ ποὺ ξύπνησε ἡ ἡρωϊκὴ ἐργατούπολη λυτρωμένη ἀπὸ τὴν τρίχρονη σκλαβιά. Ἐγκατασταθήκαμε σὲ κεντρικὸ παραλιακὸ θέατρο κι ἀρχίσαμε καθημερινὲς παραστάσεις, μ' ἐλεύθερη εἴσοδο. Γιὰ πρώτη φορὰ «πατούσαμε» σκηνὴ «ἐπίσημη» μὲ κάποιο τεχνικὸ ἐξοπλισμό. Κι ὅμως, δὲ μᾶς ἔκανε καμμιὰ ἐντύπωση. Εἴχαμε δεῖ πιά, κοντὰ στὰ τόσα καὶ τόσα, πὼς τὸ θέατρο ποὺ βγαίνει ἀπ' τὰ σπλάχνα τοῦ λαοῦ, μπορεῖ νὰ δοξαστεῖ καὶ στὸ πιὸ ταπεινὸ πατάρι.

Ἐδῶ ἔκλεισε ἡ μικρὴ ἱστορία τοῦ θεάτρου τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης στὰ ἐλεύθερα βουνά.

★

Τοῦ Γ. ΠΕΤΡΗ

Σὲ κανέναν ἄλλον ἴσως πνευματικὸ τομέα δὲν εἶχε τόσο καθολικὸ χαρακτήρα ἡ συμμετοχὴ στὴν ἀντίσταση, ὅσο στὸν τομέα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν. Ὅλοι σχεδὸν οἱ καλλιτέχνες μας, μ' ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, πῆραν μέρος στὴν ἀντίσταση κι ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του ἔδωσε τὸ παρὸν στὴ μεγάλη μάχη τοῦ Ἔθνους ἐνάντια στὸν καταχτητή. Εἶναι κι αὐτὸ ἕνα ἀπ' τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, πὼς οἱ ἄνθρωποι φοβοῦνται ἀκόμα ν' ἀποκαλύψουν τὴν ἀντιστασιακή τους δράση, ἐνῶ ἀλλοῦ τὴν θεωροῦν σὰν τὸ πιὸ σημαντικὸ μέρος τῆς ζωῆς τους. Ὅταν καμμιὰ φορὰ ἐρθεῖ καὶ στὸν τόπο τοῦτο ἡ γαλήνη, κ' ἡ ἀντίσταση, πέρα ἀπὸ πολιτικὲς τοποθετήσεις, καταλάβει στὴν πρόσφατη ἱστορία μας τὴν τιμητικὴ θέση ποὺ τῆς ἀξίζει, τότε ὁ κατάλογος ποὺ θὰ πρέπει νὰ καταρτισθεῖ θὰ εἶναι πολὺ μακρὺς καὶ θ' ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους τίτλους γιὰ τὴν ἀντίσταση τοῦ πνεύματος. Κ' ἐκτὸς ἀπ' τοὺς ζωντανούς, θὰ περιλάβει, ἀλλοίμονο! καὶ πολλοὺς πεθαμένους, ἡρωϊκοὺς νεκρούς, ποὺ μαζὶ μὲ τὴν τέχνη τους βάλανε καὶ τὴν ἴδια τὴ ζωή τους στὸν ἀγώνα γιὰ τὸ ξεσκλαβωμὸ τῆς πατρίδας.

Δὲν ἔμεινε λοιπὸν κανείς. Μιὰ τεράστια δραστηριότητα ἀναπτύχτηκε ἀπ' τοὺς καλλιτέχνες. Νέοι καὶ παλιοὶ τρόποι χρησιμοποιήθηκαν. Ἡ παράνομη δράση χρησιμοποιήθηκε πλατειά. Μὰ δὲν ἄφησαν καὶ καμμιὰ νόμιμη ἐκδήλωση ἀνεκμετάλλευτη. Οἱ γέροι κ' οἱ γνωστοὶ παρουσίασαν ἔργα συμβολικὰ ποὺ ὁ ἀγωνιστὴς ἔνοιωθε τὴ σημασία τους. Τὰ σωματεῖα τους ξεσηκώθηκαν γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους καὶ γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Ἔθνους. Οἱ ἴδιοι κατέβηκαν μαζὶ μὲ τὸ λαὸ στὶς μεγάλες διαδηλώσεις καὶ συγκρούστηκαν στὰ πεζοδρόμια μὲ τὰ στρατεύματα κατοχῆς καὶ μὲ τοὺς προδότες μισθοφόρους τους. Μὰ τὴ σφραγίδα, ὅπως ἔγινε καὶ σ' ὅλους τοὺς ἄλλους ταμεῖς δράσης, εἴτε ἦταν πνευματικοὶ εἴτε ὄχι, τὴν ἔβαλαν πάλι οἱ νέοι μὲ μιὰ ζωτικότητα ποὺ ξεπέρασε κάθε προηγούμενο. Ἰδιαίτερα οἱ σπουδαστὲς τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν μὲ τὸν ἐνθουσιασμό τους καὶ τὴν αὐταπάρνησή τους ἔγραψαν μερικὲς ἀπ' τὶς πιὸ λαμπρὲς σελίδες τῆς ἀντίστασης.

Θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ κάνουμε, μὲ τὸ ὑλικὸ ποὺ μπορέσαμε νὰ συγκεντρώσουμε ἕνα γενικὸ σχεδιάγραμμα αὐτῆς τῆς τεράστιας συμβολῆς τῶν καλλιτεχνῶν μας στὴν ἀντίσταση. Δὲν εἶναι ὥρα γιὰ μελέτη, περισσότερο πρέπει νὰ στραφοῦμε πρὸς τὴν καταγραφὴ τοῦ ὑλικοῦ μας, τὴν ἀπήχητη τῶν περιστατικῶν. Δεκαεφτὰ τόσα χρόνια διωγμοὶ ἔχουν κιόλας φέρει σημαντικὲς ἀπώλειες στὸ ἴδιο τὸ ἱστορικὸ ὑλικὸ ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ μιὰ τέτοια δουλειά. Ἀρχειακὸ ὑλικὸ δὲν βρίσκεται σχεδὸν πουθενά. Ὀνόματα καὶ περιστατικά, κάθε μέρα ποὺ περνᾶ, σβύνουν ἀπὸ τὴ μνήμη μας. Θὰ κάνουμε λοιπὸν τὴν ἀρχή, τὸ σκελετὸ ἑνὸς ἀπολογισμοῦ καὶ ἴσως αὐτὸ γίνει ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἐρθοῦν στὸ φῶς περισσότερα πράμματα ἀπ' ὅλους ποὺ τὰ φύλαξαν στὴ μνήμη τους, σὰν ἱερὴ παρακαταθήκη.

Ἡ ἀντιστασιακὴ ὀργάνωση καλλιτεχνῶν

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1942 μιὰ ὁμάδα ἀπὸ 7 καλλιτέχνες μαζεύτηκε στὸ πίσω μέρος τοῦ

Οἱ καλλιτέχνες στὴν πάλη γιὰ τὴ λευτεριὰ

μικροῦ πράσινου ξύλινου κιοσκιοῦ ποὺ βρίσκεται στὰ δεξιὰ τῆς εἰσόδου στὸν κεντρικὸ διάδρομο τοῦ Ζαππείου, καὶ ποὺ λειτουργεῖ ἀκόμα, ὅπως καὶ τότε, σὰν καφενεῖο, καὶ ἔβαλε τὰ θεμέλια γιὰ τὴν πρώτη ξεχωριστὴ ἀντιστασιακὴ ὀργάνωση καλλιτεχνῶν. Ἡ ὀργάνωση αὐτὴ μὲ τὸν καιρὸ μεγάλωσε καὶ ἔκλεισε μέσα της τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν ζωγράφων τῆς Ἀθήνας.

Τὰ καθήκοντά της δὲν ἦταν μόνο καλλιτεχνικά. Ὅπως καὶ οἱ ἄλλες ἐπαγγελματικὲς ὀργανώσεις εἶχε πρὶν ἀπὸ κάθε τι ἄλλο καθήκοντα ἀγωνιστικά, συνδικαλιστικά, δηλ. καθήκοντα ἐθνικά.

Αὐτὴ ἡ ὀργάνωση καθοδήγησε τὰ μέλη της γιὰ τὴν ἔντονη συμμετοχή τους στὴν ἀντιστασιακὴ ζωὴ τῶν ὀργανώσεων. Τὰ μέλη της πῆραν μέρος σ' ὅλες τὶς λαϊκὲς κινητοποιήσεις, στὶς διαδηλώσεις, στὸ μάζεμα ὑπογραφῶν στὰ ὑπομνήματα ποὺ πρόβαλαν τὰ ἐθνικὰ αἰτήματα στὶς ἀρχὲς κατοχῆς. Ἡ ἴδια αὐτὴ ὀργάνωση πῆρε στὰ χέρια της καὶ ὀργάνωσε τὸ συσσίτιο ποὺ εἶχαν κάνει οἱ ἀρχὲς κατοχῆς γιὰ τοὺς καλλιτέχνες, ποὺ στὴν ἀρχὴ ἦταν μιὰ ὑπόθεση καθαρὰ προπαγανδιστικὴ καὶ τὴν χρησιμοποιοῦσαν διάφορα πρόσωπα τῆς ἡμέρας γιὰ τὴν προβολὴ τοῦ ἑαυτοῦ τους. Τὸ συσσίτιο αὐτὸ λειτουργοῦσε στὶς μυκηναϊκὲς αἴθουσες τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Κάθε μεσημέρι μαζευόντουσαν ἐκεῖ ὅλοι οἱ καλλιτέχνες κ' ἔπαιρναν τὰ τρόφιμά τους. Θὰ μείνει ἀξέχαστο στὴ μνήμη ὅσων παρακολούθησαν τὸ θέαμα τῶν γνωστῶν σήμερα καὶ νέων τότε καλλιτεχνῶν ποὺ κουβαλοῦσαν τὰ τρόφιμα στὶς αἴθουσες ποὺ περίμεναν οἱ πεινασμένοι καλλιτέχνες ἐνῶ πάνω στοὺς τοίχους, θλιβερὴ ἀντινομία, φάνταζαν ἀκόμα τὰ κοσμήματα ποὺ ἦταν ζωγραφισμένα γιὰ τὴ διακόσμηση αὐτῶν τῶν αἰθουσῶν. Τὸ συσσίτιο αὐτὸ βάσταξε σ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς καὶ δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολὴ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς ἔσωσε πολλοὺς καλλιτέχνες μας ἀπὸ βέβαιο ἀφανισμό.

Ἡ ἴδια αὐτὴ ὀργάνωση διοργάνωσε καὶ μιὰν αἴθουσα ἐκθέσεων στὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας, ποὺ ἔμεινε γνωστὴ σὰν γκαλερὶ Μούρ. Στὴν αἴθουσα αὐτὴ οἱ καλλιτέχνες ἐξέθεταν ἔργα τους καὶ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ ἀγοραζόταν ἀπὸ ὅσους εἶχαν τὰ μέσα. Ἡ πηγὴ αὐτὴ ἦταν σημαντικὴ βοήθεια γιὰ πολλοὺς καλλιτέχνες.

Ὅμως τὸ πιὸ σημαντικὸ ἴσως ἀπὸ τὴ δράσης τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς στὸν τομέα τῶν συνδικαλιστικῶν διεκδικήσεων ἦταν ἡ σύσταση τοῦ Καλλιτεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου, ποὺ ἀκόμα ζεῖ κ' ἐργάζεται μὲ τὸν ἴδιο νόμο ποὺ ἔκαναν οἱ ἀρχὲς κατοχῆς.

Τὸ καλλιτεχνικὸ ἐπιμελητήριο

Προπολεμικὰ ὑπῆρχαν στὴν Ἀθήνα ἕξι συνολικὰ καλλιτεχνικὰ σωματεῖα ζωγράφων κ' ἕνα σωματεῖο γλυπτῶν. Στὸ διάστημα τῆς μεταξικῆς δικτατορίας ἔγινε ἀνάγκη νὰ ὑπάρξει μιὰ ἐνιαία ἐκπροσώπηση τῶν καλλιτεχνῶν στὶς σχέσεις τους μὲ τὸ κράτος κ' ἔτσι ἱδρύθηκε ἡ Ἕνωση Σωματείων Εἰκαστικῶν Τεχνῶν (Ε.Σ.Ε.Τ.), ποὺ ἦταν μιὰ δευτεροβάθμια συνδικαλιστικὴ ὀργάνωση κ' εἶχε σὰν μέλη της τὰ ἑφτὰ σωματεῖα ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω. Ἡ κατοχὴ βρῆκε τὴν ΕΣΕΤ σὲ διάλυση, ἐνῶ ὁ νέος ὀργανισμός, παρ' ὅλες τὶς συζητήσεις δὲν εἶχε ἀκόμα ἐγκριθεῖ. Οἱ καλλιτέχνες μας κατὰ τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ

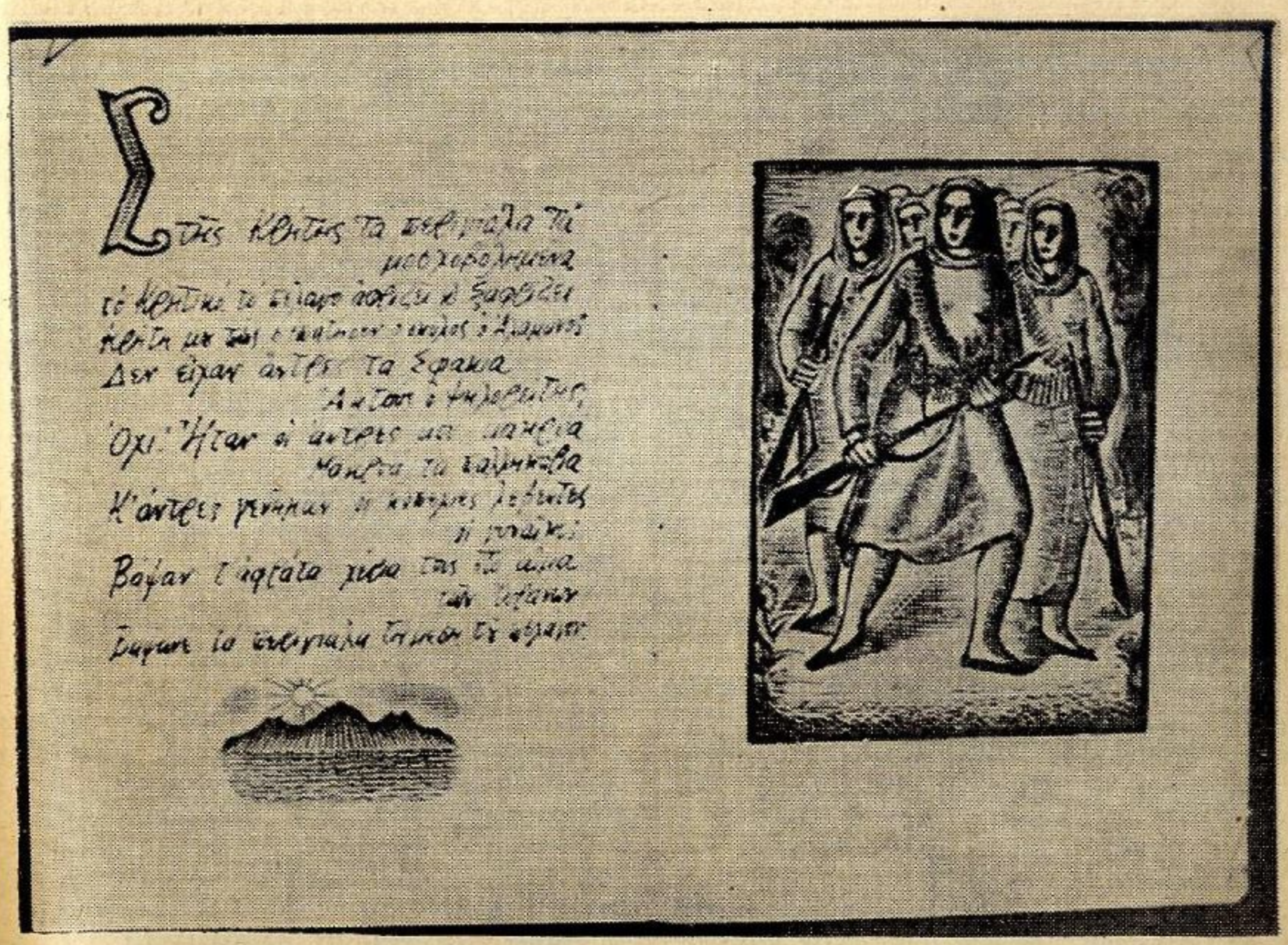
Δυὸ σελίδες ἀπὸ τὸ λεύκωμα ποὺ κυκλοφόρησε παράνομα στὴν κατοχή.

συναντιοῦνται καθημερινὰ στὸ συσσίτιο κ' ἔτσι εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ συζητοῦν τὰ προβλήματά τους καὶ νὰ προβάλλουν τὶς ἀναγκαῖες λύσεις. Ἀπὸ τὶς συζητήσεις αὐτὲς καὶ μὲ κύριους μοχλοὺς τοὺς ὀργανωμένους καλλιτέχνες βγῆκε σὰν συμπέρασμα πὼς ἔπρεπε νὰ ὀργανωθεῖ μιὰ ἐνιαία καλλιτεχνικὴ ὀργάνωση ποὺ στὴν διοίκησή της νὰ ἐκπροσωποῦνται ὅλοι οἱ καλλιτεχνικοὶ τομεῖς. Γενικὰ ἡ συνάντηση αὐτὴ ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ γόνιμες ζυμώσεις ποὺ ἐπέδρασαν πολὺ εὐεργετικὰ στὴ ζωὴ τῶν ἴδιων τῶν καλλιτεχνῶν.

Ἡ ἀρχικὴ πρόταση ἦταν νὰ ὀργανωθεῖ ἕνα Συνδικᾶτο Εἰκαστικῶν Τεχνῶν, ποὺ νὰ λειτουργεῖ πάνω σὲ δημοκρατικὲς βάσεις καὶ νὰ ἐκπροσωποῦνται ὅλοι οἱ τομεῖς τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν: ζωγραφική, γλυπτική, χαρακτικὴ καὶ διακοσμητικὲς τέχνες. Μιὰ ὀλιγομελὴς ἐπιτροπὴ σύνταξε ἕνα σχέδιο καταστατικοῦ καὶ μαζεύτηκαν στὸ Μουσεῖο καμμιὰ πενηνταριὰ καλλιτέχνες γιὰ νὰ συζητήσουν αὐτὸ τὸ σχέδιο. Ἡ συζήτηση ἔγινε μὲ τάξη καὶ τὸ καταστατικὸ αὐτὸ εἶχε οὐσιαστικὰ ἐγκριθεῖ ὅταν στὸ τέλος ἀποφασίστηκε νὰ πείσουν τὶς ἀρχὲς κατοχῆς νὰ γίνει ἕνας νόμος ποὺ νὰ καθιερώνει ἕνα Καλλιτεχνικὸ Ἐπιμελητήριο, ὅπως εἶχε γίνει παλιώτερα μὲ τὸ Τεχνικὸ Ἐπιμελητήριο. Ἐδῶ δὲν θὰ ἐπρόκειτο πιὰ γιὰ ἁπλὸ συνδικᾶτο, ποὺ ἡ συμμετοχὴ θὰ ἦταν προαιρετική, μὰ γιὰ ἕναν ὀργανισμὸ δημοσίου δικαίου ὅπου ἡ συμμετοχὴ θὰ ἦταν ὑποχρεωτική. Πολλοὶ βέβαια καλλιτέχνες φοβήθηκαν πὼς ἔτσι θὰ ὑπῆρχε δυνατότητα γιὰ ἐπεμβάσεις τῶν ἀρχῶν κατοχῆς, μὰ τελικὰ οἱ ἐπιφυλάξεις ἄρθηκαν κ' ἔτσι ἱδρύθηκε τὸ Τεχνικὸ Ἐπιμελητήριο. Ὁ νόμος ἐγκρίθηκε σχετικὰ εὔκολα κ' ἔτσι ἱδρύθηκε τὸ Καλλιτεχνικὸ Ἐπιμελητήριο ποὺ οἱ καταστατικές του ἀρχές, οἱ κύριες καὶ γενικὲς γραμμές, βασίζονταν πάνω στὸ Καταστατικὸ τοῦ Συνδικάτου, ποὺ ἀναφέραμε. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, ὅταν ἔγιναν οἱ συνελεύσεις τῶν διαφόρων τμημάτων, ἐκλέχτηκε ἡ πρώτη του Διοίκηση ποὺ φρόντισε νὰ θεωρηθεῖ διατηρητέος ὁ κατοχικὸς νόμος κ' ἔτσι ὑπάρχει σήμερα τὸ Ἐπιμελητήριο. Ἂς σημειωθεῖ γιὰ τὴν ἱστορία, πὼς ἀπὸ τότε δὲν ἔγινε κανένα βῆμα οὔτε γιὰ τὸ Ταμεῖο Προνοίας, οὔτε γιὰ τὸ Ταμεῖο Συντάξεως ποὺ προβλέπει ὁ ἱδρυτικός του νόμος. Τὸ Ἐπιμελητήριο αὐτὸ εἶναι καρπὸς τῆς Ἀντίστασης.

Ἡ Καλλιτεχνικὴ Ἐπαγγελματικὴ Ἔκθεση — Νομιμότητα

Ἡ πιὸ σημαντικὴ νόμιμη ἀντιστασιακὴ δήλωση στὸν τομέα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν ἦταν ἡ Καλλιτεχνικὴ Ἐπαγγελματικὴ Ἔκθεση. Ἦταν μιὰ ἔκθεση ποὺ τὴν ὀργάνωσε τὸ Κράτος, ἡ Πανελλήνια Ἔκθεση τῆς Κατοχῆς, ποὺ γινότανε στὶς αἴθουσες τοῦ

Δυὸ σελίδες ἀπὸ τὸ λεύκωμα ποὺ κυκλοφόρησε παράνομα στὴν κατοχή.

χαιολογικοῦ Μουσείου. Ἐκεῖ παρουσίαζαν ἔργα τους οἱ φτασμένοι, οἱ ἐπαγγελματίες ζωγράφοι. Τὶς δυὸ πρῶτες ἐκθέσεις τὶς σαμποτάρισαν οἱ ἀντιστασιακοὶ καλλιτέχνες κ' ἔτσι τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν οἰκτρὰ ἀποτυχημένο. Τὴν ἔμπνευση τῆς ἔκθεσης αὐτῆς τὴν εἶχαν οἱ Ἰταλικὲς ἀρχὲς κατοχῆς. Οἱ καλλιτεχνικὲς ὀργανώσεις τὴν εἶδαν σὰν μιὰν ἐκδήλωση «συνεργασίας» μὲ τὸν καταχτητὴ καὶ ἡ προπαγάνδα τους τελεσφόρησε σὲ βαθμὸ ποὺ μόνο μερικοὶ ἄσημοι καὶ ἀνώνυμοι παρουσίασαν ἔργα τους. Ἄλλως τε, ἡ τότε διεύθυνση τῶν καλλιτεχνικῶν αὐτῶν ἐκδηλώσεων προσπαθοῦσε νὰ ψαρέψει ἀπ' αὐτὲς καὶ συνεργασία γιὰ τὸ ὄργανο τῆς Ἑλληνοϊταλικῆς πνευματικῆς συνεργασίας, δηλ. τὸ γνωστὸ περιοδικὸ «Κουαντρίβιο». Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ πὼς ἐλάχιστοι καλλιτέχνες (δυὸ ἢ τρεῖς) δέχτηκαν νὰ συνεργαστοῦν στὸ περιοδικὸ αὐτὸ καὶ γι' αὐτὸ στὴν ἀπελευθέρωση ἀποκλείστηκαν ἀπὸ τὸ Καλλιτεχνικὸ Ἐπιμελητήριο.

Ἀργότερα οἱ ἀντιστασιακὲς καλλιτεχνικὲς ὀργανώσεις, ποὺ στὸ μεταξὺ εἶχαν δυναμώσει πολύ, εἶδαν τὴν ἔκθεση μὲ ἄλλο μάτι. Σκέφτηκαν δηλ. πὼς θὰ μποροῦσαν νὰ μετατρέψουν τὴν κατοχικὴ αὐτὴ ἐκδήλωση σὲ πράξη ἀντιστασιακὴ κι ἀκόμα νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ κατοχικὲς ἀρχὲς διέθεταν σὰν δόλωμα τεράστια ποσὰ γιὰ ἀγορὲς ἔργων, ποὺ στὶς δυὸ πρῶτες ἐκθέσεις πῆγαν σ' ἀνεύθυνα μᾶλλον χέρια. Πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς ἡ πεῖνα κ' ἡ δυστυχία τῶν καλλιτεχνῶν μας ἦταν στὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀφάνταστη καὶ πὼς οἱ περισσότεροί τους εἶχαν μοναδικὸ πόρο ζωῆς τὸ συσσίτιο. Ἔτσι στὴν τρίτη Καλλιτεχνικὴ Ἐπαγγελματικὴ Ἔκθεση οἱ καλλιτεχνικὲς συνδικαλιστικὲς ὀργανώσεις ποὺ λειτουργοῦσαν νόμιμα, χωρὶς νὰ πάρουν ποτὲ ἀπόφαση γιὰ ἐπίσημη συμμετοχή τους στὴν κατοχικὴ ἔκθεση, ἀποφάσισαν ν' ἀποδεσμεύσουν τὰ μέλη τους καὶ νὰ τ' ἀφήσουν σὰν ἄτομα ἐλεύθερα νὰ συμμετάσχουν. Οἱ ἀντιστασιακοὶ καλλιτέχνες σκέφτηκαν νὰ δώσουν ἀντιστασιακὸ περιεχόμενο στὰ ἔργα τους καὶ μαζὶ νὰ ἐπωφεληθοῦν κι ἀπ' τὰ σημαντικὰ χρηματικὰ ποσὰ ποὺ μοίραζαν οἱ κατοχικὲς ἀρχές. Ἔτσι τὰ ἔργα τους ἦταν σχεδὸν ὅλα ἀνάλογα μὲ τὴν περίσταση. «Δὲν ἦταν δυνατὸ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ νὰ ζωγραφίζουμε ἄνθη», μᾶς ἔλεγε προχτὲς ἕνας γνωστὸς καλλιτέχνης. Ἐκεῖ οἱ καλλιτέχνες μας βρῆκαν τὸν τρόπο κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ καταχτητῆ νὰ παρουσιάσουν σ' ὅλο τὸ βάθος τὴν ἀντιστασιακή τους διάθεση. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τους ἦταν τόσο δυνατά, ποὺ πιάστηκαν καὶ κλείστηκαν στὶς φυλακὲς Ἀβέρωφ. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ καθηγητῆ τῆς χαρακτικῆς Γιάννη Κεφαλληνοῦ. Σ' ἕνα χαρακτικό του σχεδίασε τὸ σῶμα τῆς Ἑλλάδας πεσμένο κάτω, κι ἀπὸ πάνω του, μαῦ-

ρα κοράκια οἱ καταχτητὲς νὰ τσιμποῦν τὸ καταματωμένο κορμί της. Ὁ συμβολισμὸς ἦταν διαφανὴς κι ὁ δάσκαλος πιάστηκε. Ὁ ζωγράφος Κανᾶς παρουσίασε ἐπίσης, δίνοντας ἀσφαλῶς τὴν καλύτερη περίοδο τῆς ζωγραφικῆς του, τὰ ἄθλια σύμβολα τοῦ ξεπεσμοῦ, τὶς πόρνες ποὺ γύριζαν μὲ τοὺς καταχτητὲς ἢ κουστωδίες ἀνθρώπων ποὺ βάδιζαν πρὸς τὸ θάνατο. Ὁ καλλιτέχνης πιάστηκε ἀπ' τοὺς καταχτητές, ὅπως ἐπίσης γιὰ ἀνάλογα ἔργα τους οἱ χαράκτες Τάσσος καὶ Κορογιαννάκης. Χρειάστηκε μιὰ ἔντονη κινητοποίηση τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τοῦ λαοῦ, ποὺ πίεσαν καὶ τὸ κατοχικὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας γιὰ νὰ τοὺς ἀφήσουν, ὕστερα ἀπὸ πολλὲς ταλαιπωρίες ἐλεύθερους. Τοὺς ζήτησαν τότε νὰ πᾶνε οἱ ἴδιοι στὴν κομμαντατούρα γιὰ νὰ κάψουν μὲ τὰ ἴδια τους τὰ χέρια τὰ ἔργα τους. Αὐτοὶ ἀρνήθηκαν καὶ προτίμησαν νὰ ἐξαφανιστοῦν.

Μιὰ νεκρὴ φύση, ποὺ πέρασε ἀπαρατήρητη ἀπ' τοὺς καταχτητές, μὰ ποὺ οἱ ἐπισκέπτες κατάλαβαν καλὰ τὸ νόημά της, ἦτανε καμωμένη μὲ ἕνα κουτὶ σπίρτα κ' ἕνα χωνὶ ἁλάτι. Ἦταν τὰ εἴδη ποὺ εἶχαν μοιράσει οἱ ἀρχὲς κατοχῆς στὸν πληθυσμὸ γιὰ τὸ Πάσχα! Καὶ γιὰ νὰ δώσουμε καὶ μιὰν ἄλλη πλευρά, ποὺ ἦταν δὰ καὶ ἡ μοναδικὴ στὰ καλλιτεχνικὰ χρονικά μας, ὅταν κάποιος γλύπτης ἔστειλε μιὰ προτομὴ τοῦ Χίτλερ, δουλεμένη στὸ ξύλο, συνάντησε τέτοια ἀντίδραση ποὺ δὲν τόλμησε οὔτε νὰ πατήσει γιὰ νὰ ζητήσει πίσω τὸ ἔργο του ποὺ δὲν ἐκτέθηκε μὰ καταστράφηκε ἀπ' τοὺς ἴδιους τοὺς καλλιτέχνες στὰ ὑπόγεια τοῦ Μουσείου! Οἱ Γερμανοὶ ἔκαναν αὐστηρὲς ἀνακρίσεις μὰ μερικοὶ καλλιτέχνες ποὺ μιλοῦσαν τὴ γλώσσα τους τοὺς ἔπεισαν πὼς ἦταν ἕνα κακὸ κατασκεύασμα ποὺ δὲν ἦταν τῆς περιωπῆς τοῦ Φύρερ κ' ἔτσι δὲν πῆρε μεγαλύτερη ἔκταση τὸ ἐπεισόδιο.

Ἡ τρίτη αὐτὴ ἔκθεση ἔγινε τὸ 1943 κ' ἦταν κ' ἡ τελευταία. Ὅταν οἱ Γερμανοὶ ζήτησαν ἀργότερα νὰ τὴν ξανακάνουν ὁρῆκαν τόση ἀδιαφορία ποὺ κατάλαβαν πὼς ἦταν ἀδύνατο νὰ τὴν συνεχίσουν.

Μιὰ ἄλλη μορφὴ νόμιμης πάλης τῶν καλλιτεχνῶν μας ἦταν κ' οἱ ὑπογραφές τους, ποὺ τὶς ἔβαζαν φαρδιὰ - πλατιὰ κάτω ἀπὸ τὰ μεγάλα ὑπομνήματα ποὺ κυκλοφοροῦσαν τότε πλατειὰ καὶ κατάληγαν στὶς κατοχικὲς ἀρχές, καὶ πρόβαλλαν τὰ ἔντονα λαϊκὰ αἰτήματα. Σ' ἕνα τέτοιο ὑπόμνημα ποὺ ζητοῦσε νὰ σταματήσουν οἱ ἐκτελέσεις ὑπόγραψαν, μαζὶ μ' ἄλλους τιτλούχους καὶ οἱ πρόεδροι τῶν καλλιτεχνικῶν ὀργανώσεων. Ἡ κομμαντατούρα ζήτησε τότε τὰ ὀνόματά τους καὶ οἱ περισσότεροι ἔσπευσαν πάλι νὰ ἐξαφανιστοῦν. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση ἑνὸς βετεράνου μας καλλιτέχνη ποὺ ἔμεινε ὣς τὴν τελευταία στιγμὴ στὴ δουλειά του, γιατὶ δὲν ἤθελαν νὰ τὸν ἀνησυχήσουν οἱ φίλοι του καλλιτέχνες εἰδοποιώντας τον γιὰ τὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεχε. Ἔκαναν ὅμως κάτι ἄλλο. Ἐγκατέστησαν ἀπ' ἔξω μιὰν εἰδικὴ φρουρὰ ἀπὸ γνωστούς του καλλιτέχνες ποὺ θὰ τὸν φυγάδευαν ἂν πήγαιναν οἱ καταχτητὲς ἢ τὰ ὄργανά τους νὰ τὸν συλλάβουν.

Πολλὲς φορὲς οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ γλύπτες μας γινότανε ὁ μοχλὸς ποὺ ξεσήκωνε καὶ καλλιτέχνες ἄλλων κλάδων γιὰ τὴν ἀντίσταση.

Χαρακτηριστικὴ ἦταν μιὰ τέτοια πλατιὰ προσπάθεια ποὺ συγκέντρωσε λογοτέχνες, ἱστορικούς, ἀρχαιολόγους, ζωγράφους, γλύπτες κ.τ.λ. στὴν πάλη γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐπιβίωση τοῦ Ἔθνους, ἐναντίον τῆς ἰταλικῆς τακτικῆς γιὰ τὸν ἐξανδραποδισμό του.

Νόμιμες ἐκθέσεις ὀργάνωσαν καὶ οἱ σπουδαστὲς τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν στὶς αἴθουσες τοῦ Πολυτεχνείου μὲ ἔργα ἀντιστασιακὰ ποὺ προκάλεσαν τὴν προσοχὴ τοῦ κοινοῦ κ' ἔγιναν τὸ κέντρο σημαντικῶν ζυμώσεων. Σημαντικὴ ἐπίσης ἦταν καὶ ἡ συμμετοχή τους στὴ διακόσμηση τοῦ ἐντευκτηρίου τῆς λέσχης τους ποὺ τὴν εἶχαν κοινὴ μὲ τοὺς σπουδαστὲς τοῦ Πολυτεχνείου. Ἡ διακόσμηση αὐτὴ ἐκτελέστηκε τὸ χειμώνα τοῦ 1943. Ὅλοι σχεδὸν οἱ σπουδαστὲς ἔδωσαν ἀπὸ ἕνα σχέδιό τους, καμωμένο εἰδικὰ γιὰ τὴν περίσταση, κ' ἕνας συνάδελφός τους, καλὸς σχεδιαστὴς καὶ γνωστὸς σήμερα καλλιτέχνης, ἀνάλαβε νὰ ἐκτελέσει ὁλόκληρη τὴ φρίζα γιὰ νὰ ἔχει μιὰν ἑνότητα στὸ ὕφος της. Θέμα τῆς φρίζας αὐτῆς ἦταν ἡ φοιτητικὴ ζωή, οἱ χαρές της καὶ τὰ προβλήματά της. Κατάπληκτοι ἔβλεπαν οἱ ἐπισκέπτες αὐτὰ τὰ ἐνθουσιώδη παιδιὰ νὰ ζωγραφίζουν δημόσια, κάτω ἀπ' τὴ μύτη τοῦ καταχτητῆ τὶς γεμᾶτες ἀπὸ ἀντιστασιακὸ παλμὸ ζωγραφιές τους. Ὑπῆρχαν ἐκεῖ σκηνὲς ἀπὸ γλέντια μὲ φοιτητὲς (οἱ ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις ὀργάνωναν κάθε τόσο ἐκεῖνα τὰ θρυλικὰ «πάρτυ», ἢ δημόσια γλέντια γιὰ νὰ κάνουν τὴ δουλειά τους καμουφλαρισμένα), ἐκδρομὲς (κι αὐτὲς ἦταν μορφὴ ἀντιστασιακῆς συγκέντρωσης) τὸ συσσίτιό τους, ποὺ ἦταν πάντα στὸ κέντρο τῶν διεκδικήσεών τους, ἐρωτικὰ ραντεβοῦ κ.τ.λ. Ὅμως ἡ φρίζα αὐτὴ δὲν κράτησε γιὰ πολὺν καιρό. Μερικοὶ εὐέλπιδες, μ' ἐπικεφαλῆς ἕναν τρομοκράτη, μπῆκαν μέσα καὶ τὴν ἔκαναν κομμάτια. Ὅσοι σπουδαστὲς βρέθηκαν ἐκεῖ καὶ πῆγαν νὰ τὴν ὑπερασπίσουν ἔφαγαν ἁλύπητο ξύλο. Ὁ ἴδιος ὁ καλλιτέχνης ποὺ τὴν ζωγράφισε κακοποιήθηκε βάναυσα.

Πολλὰ μέσα νόμιμα χρησιμοποιήθηκαν τότε ἀπ' τοὺς καλλιτέχνες μας γιὰ νὰ τονώσουν τὴν ἀντιστασιακὴ διάθεση τοῦ λαοῦ μας. Τὰ σκηνικὰ τοῦ θεάτρου, πλαισίωναν πάντα πετυχημένα τοὺς κρυφοὺς ὑπαινιγμοὺς ἢ τὴν Ἀντιστασιακὴ συμβολικότητα τοῦ ἔργου. Σὲ δημόσιους χώρους, σὲ γιορτές, Χριστούγεννα, Ἀπόκρηες, σὲ δημόσιες καὶ συνδικαλιστικὲς λέσχες οἱ ζωγράφοι ἦταν παρόντες. Ἔκαναν τὴ δουλειά τους, ἕνα ζωγραφικὸ ἀντιστασιακὸ κήρυγμα ποὺ ὅλοι οἱ θεατὲς μποροῦσαν νὰ ξεδιαλύνουν τὸ νόημά του. Κανεὶς δὲν τὸ θεωροῦσε κατώτερο τῆς τέχνης του νὰ κάνει τέτοιες διακοσμήσεις. Ὅλοι τὸ ἐπιζητοῦσαν, ὅλοι τὸ θεωροῦσαν ζωτικό τους καθῆκον.

Τέλος σὲ βιβλία καὶ περιοδικὰ φάνηκαν

Κ. Πλακωτάρη: Π ε ῖ ν α. (Κυκλοφόρησε παράνομα ἀπὸ χέρι σὲ χέρι στὴν Κατοχή.)

σημαντικὰ χαρακτικὰ ἔργα ποὺ ἡ κατοχικὴ λογοκρισία δὲν τὰ πῆρε εἴδηση καὶ τὰ ἄφησε νὰ κυκλοφορήσουν. Γιὰ ἕνα μεγάλο διάστημα ἡ «Νέα Ἑστία» δημοσίευε ξυλογραφίες τοῦ Σπ. Βασιλείου ποὺ πολὺ ἀργότερα ἡ κατοχικὴ λογοκρισία πῆρε εἴδηση γιὰ τὸ ἀληθινό τους νόημα.

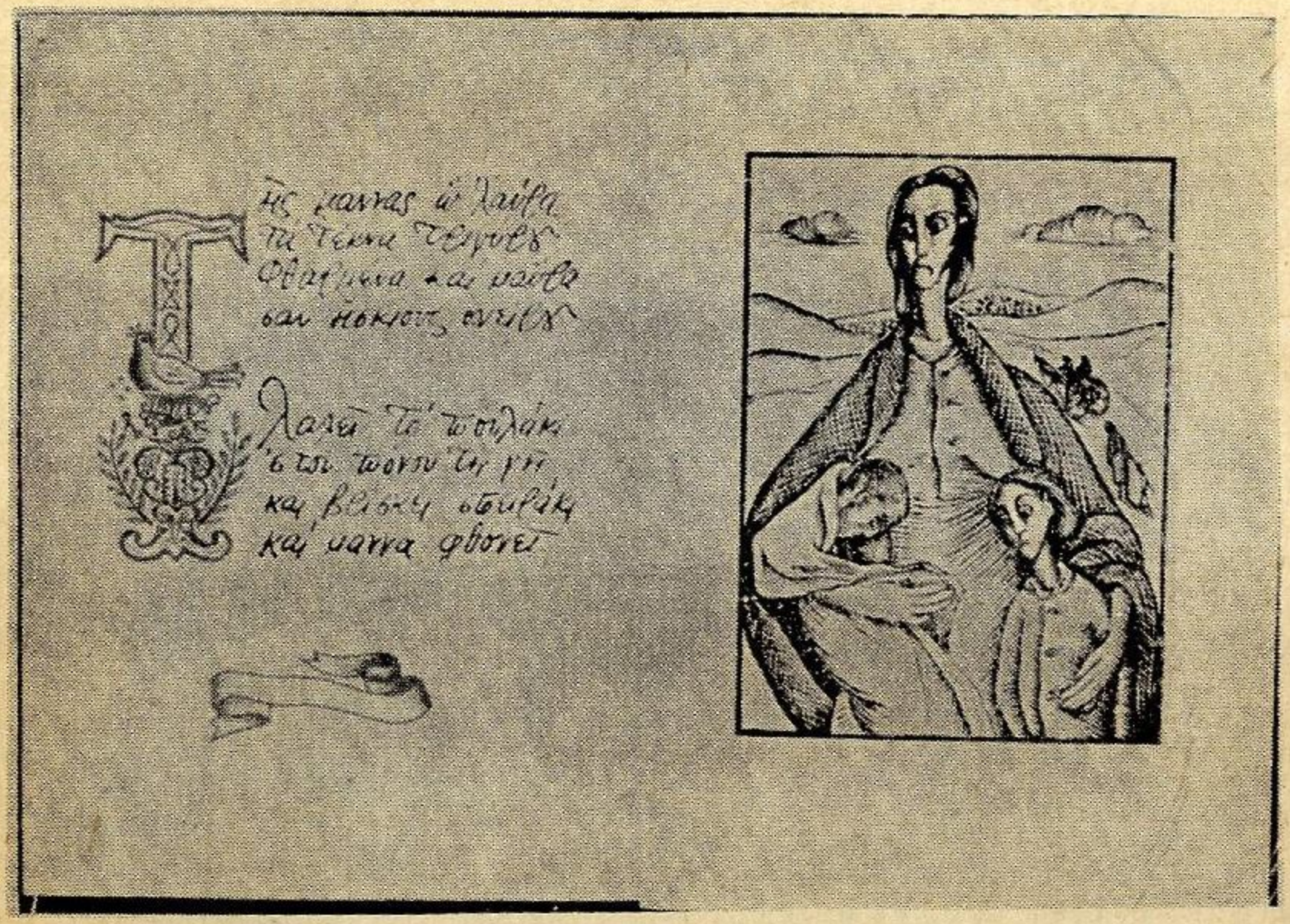
Ὅμως τὸ μεγαλειῶδες εἰκαστικὸ ἔπος τὸ ἔγραψαν οἱ καλλιτέχνες μας, νέοι καὶ μεγάλοι, μὲ τὴν παράνομη δουλειά τους.

Ἕνα συνεργεῖο νεολαίας — Παρανομία

Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς κιόλας τοῦ 1943 ὀργανώθηκε ἕνα γερὸ συνεργεῖο ἀπὸ σπουδαστὲς στὸ δωμάτιο, τὸ περίφημο 4, ποὺ ἔμενε κάποιος συνάδελφός τους, ποὺ εἶχε τραυματιστεῖ στὴ διαδήλωση τῆς 5ης τοῦ Μάρτη καὶ γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ μείνει κλεισμένος στὸ σπίτι του. Τὸ δωμάτιο αὐτὸ βρισκόταν στὰ Πευκάκια, ψηλὰ στὸν Ἅγιο Νικόλα. Μιὰ ἀπ' τὶς κυριώτερες δουλειές τους ἦταν νὰ ἐπιμελοῦνται τὸ παράνομο ὄργανο τῆς νεολαίας ποὺ τυπωνόταν στὸν πολύγραφο. Μαζὶ μ' αὐτὸ οἱ νέοι αὐτοὶ σπουδαστὲς σκάλιζαν βινιέττες σὲ λινόλεουμ, τὶς προσάρμοζαν σ' ἕνα τοξοειδὲς ταμπὸν κ' ὕστερα τὶς τύπωναν μὲ ἀνάριο μελάνι, στὸ πάνω μέρος τῆς σελίδας. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο εἰκονογραφοῦσαν πολλὲς φορὲς τὶς πολυγραφημένες νεολαιῖστικες ἐφημερίδες τους.

Ἡ πιὸ μεγάλη τους ὅμως ἐπίδοση ἦταν ἡ ἀφίσσα τοίχου. Πολλὲς χιλιάδες εἶναι οἱ ἀφίσσες ποὺ ἔβγαλε αὐτὸ τὸ συνεργεῖο. Οἱ ἴδιοι τὶς σχεδίαζαν, τὶς σκάλιζαν, τὶς τύπωναν καὶ πολλὲς φορὲς ἔβγαιναν καὶ τὶς κολλοῦσαν τὶς νύχτες στοὺς τοίχους τῆς Ἀθήνας. Πολὺ ἀργότερα, ὅταν οἱ ὀργανώσεις δέθηκαν πιὸ γερά, τὶς σχεδίαζαν καὶ τὶς χάραζαν μόνο. Ὑπῆρχαν ἄλλα συνεργεῖα γιὰ τὸ τύπωμα κι ἄλλα γιὰ τὸ κόλλημα στοὺς τοίχους. Ὅλα τὰ συνθήματα τῶν ὀργανώσεων Ἀντίστασης, ὅλα τὰ πολιτικὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς, ἔγιναν τέτοιες ἀφίσσες. Ἡ συμβολή τους δὲν ἦταν ἡ καθαρὰ αἰσθητική τους προσφορά, μὰ ὁ ρόλος ποὺ ἔπαιζαν ἀνάμεσα στὸ λαό. Τὸ κουράγιο ποὺ ἔδιναν, ἡ ἐκλαΐκευση τῶν ἀντιστασιακῶν θέσεων, ἡ τόνωση τῆς ἀντιστασιακῆς διάθεσης, μιὰ τεράστια ψυχολογικὴ βοήθεια γιὰ νὰ διαλυθεῖ τὸ ἄγχος ποὺ ἔφερνε σὲ μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, τόσο ἡ τρομοκρατία τῶν καταχτητῶν, ἡ πεῖνα καὶ ἡ ἐξαθλίωση, ὅσο καὶ ἡ ἀδυναμία τους νὰ βροῦν ἕνα διέξοδο σ' αὐτὸ τὸ ἐφιαλτικὸ παρόν. Ἡ συμβολὴ τῆς μικρῆς αὐτῆς ἀφίσσας τῶν ἡρωϊκῶν παιδιῶν τοῦ συνεργείου πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι πραγματικὰ ἀνεκτίμητη.

Γιὰ τὶς ἀφίσσες αὐτὲς χρησιμοποιήθηκαν ὅλοι οἱ γνωστοὶ τρόποι μὰ καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι πρωτότυποι, δικοί τους. Ἕνας τέτοιος δικός τους τρόπος ἦταν ἕνα εἶδος τύπωμα μὲ ὕφασμα, περίπου κάτι ἀνάλογο μὲ τὴ σημερινὴ μεταξοτυπία. Σ' ἕνα καμμάτι λινάτσα ποὺ ἦταν ἁλυμένη μὲ γουταπέρκα, πρόβαλλαν μ' ἕνα ὀξὺ τὴ γουταπέρκα στὰ μέρη ποὺ ἤθελαν νὰ τυπώσουν. Ὕστερα προσάρμοζαν

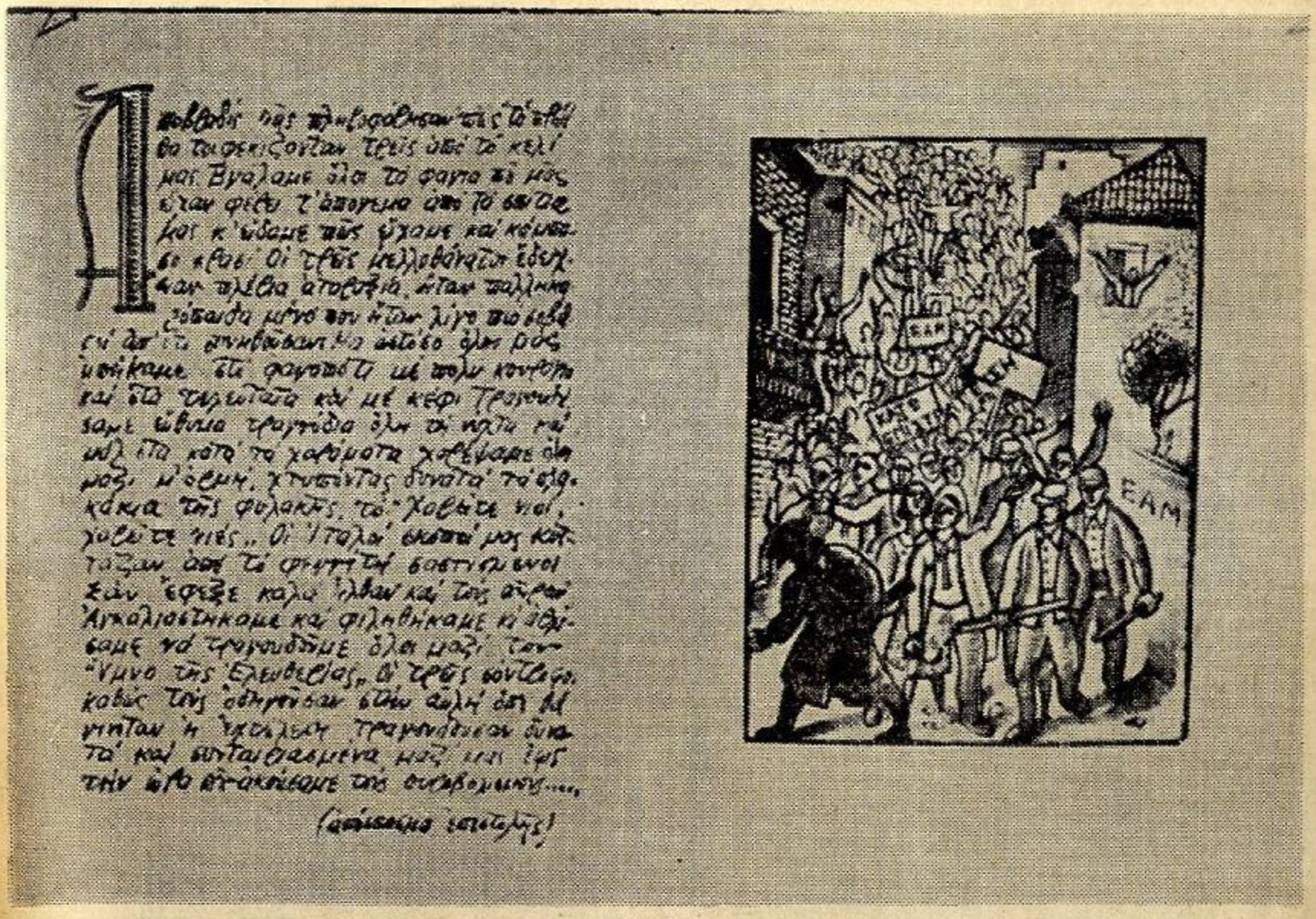

Δυὸ σελίδες ἀπὸ τὸ λεύκωμα ποὺ κυκλοφόρησε παράνομα στὴν κατοχή.

τὴ λινάτσα πάνω στὸ χαρτὶ καὶ περνοῦσαν τὸν κύλινδρο μὲ τὸ μελάνι. Ὁ τρόπος αὐτὸς ἐγκαταλείφτηκε γρήγορα γιατὶ ἡ γουταπέρκα καταστρέφονταν εὔκολα καὶ δὲν ἔβγαιναν πολλὲς ἀφίσσες.

Μεγάλη βοήθεια τοὺς ἔδωσε ἕνα πρόχειρο μὰ καταπληχτικὸ πιεστήριο, δικῆς τους κατασκευῆς, ποὺ ἐπινόησε ἕνας σπουδαστὴς τῆς γλυπτικῆς, ὁ πιὸ πολυμήχανος τῆς παρέας τους. Αὐτὸ τὸ πιεστήριο διαμόρφωσε σὲ πολὺ σημαντικὸ βαθμὸ τὴν ὅλη πορεία τῆς δουλειᾶς τους. Πάνω σ' ἕναν κύλινδρό του προσαρμοζόταν τὸ χαραγμένο λινόλεουμ. Τρεῖς μικρότεροι κύλινδροι ἀπὸ πάνω του μετάφερναν μελάνι ἀπ' τὸ μελανεῖο στὸ χαραγμένο λινόλεουμ καὶ διάφορες ρυθμιστικὲς βίδες κανόνιζαν τὴν ἔντασή του. Τέλος ἡ ἄκρη τοῦ χαρτιοῦ ποὺ ἦταν τυλιγμένο σὲ ρολλὸ καὶ κομμένο σὲ πλάτος ἴσο μὲ τὴ διάσταση τοῦ κυλίνδρου, περνοῦσε ἀνάμεσα στὸν κύλινδρο μὲ τὸ χαρακτικὸ καὶ σ' ἕναν ἄλλον μικρότερο ποὺ βρίσκονταν ἀπὸ κάτω του κ' ἦταν τυλιγμένος μὲ λάστιχο. Ὅταν γύριζαν τὴ μανιβέλλα ποὺ περνοῦσε ἀπ' τὸν ἄξονα τοῦ μεγάλου κυλίνδρου γύριζαν ὅλοι οἱ κύλινδροι, τὸ χαρτὶ ξετυλιγόταν ἀπ' τὸ ρολλό του καὶ τὸ χαρακτικὸ τυπωνόταν συνέχεια πάνω του. Μποροῦσαν ἔτσι νὰ τυπωθοῦν καὶ 2.000 ἀφίσσες τὴ μέρα, σὲ διαστάσεις 25Χ35 μ' αὐτὸ τὸ πρωτότυπο κυλινδρικὸ ταχυπιεστήριο! Σχέδια ἢ ἀκουαρέλλες, ἔκαναν ὅλοι οἱ φίλοι τῆς παρέας. Ὁ τραυματισμένος συνάδελφός τους τὰ χάραζε ὅλ' αὐτὰ στὸ λινόλεουμ κ' ὕστερα τὰ τύπωναν ἀμέσως. Πολλὲς φορὲς φώναζαν παρέες νέα παιδιὰ καὶ κοπέλλες καὶ μὲ πινέλλα χρωμάτιζαν μὲ νερόχρωμα τὶς ἀφίσσες ποὺ κάθε βράδυ διαλαλοῦσαν ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς Ἀθήνας τὰ συνθήματα τοῦ ἀγώνα καὶ ξεσήκωναν τὸ λαὸ γιὰ τὴν ἀντίσταση. Κάποτε μάλιστα τὸ χαρτὶ περνοῦσε 2 - 3 φορὲς ἀπὸ τὸ πιεστήριο ὅταν ἤθελαν νὰ κάνουν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀσπρόμαυρο κ' ἕνα τρίτο χρῶμα, συνήθως κεραμιδί. Τὰ λινόλεουμ αὐτὰ πηγαίνανε καὶ σ' ἄλλα συνεργεῖα ποὺ τὰ τύπωναν μ' ἄλλα μέσα καὶ συχνὰ τέτοιο ὑλικὸ στέλνονταν καὶ στὶς ἐπαρχίες. Πολὺ συχνὰ ὅμως οἱ ἐπαρχίες, ὅσες εἶχαν τὰ μέσα, ἀνατύπωναν τὶς ἀφίσσες ποὺ τοὺς ἔστελναν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα κ' ἔτσι ἡ φωνὴ τοῦ μικροῦ αὐτοῦ συνεργείου ἔφτανε ὡς τὶς ἄκρες τῆς χώρας.

Ἄλλες φορὲς ἀντὶ γιὰ λινόλεουμ χρησιμοποιούσανε κανονικὰ κλισσὲ σὲ τσίγκο ποὺ τὰ ἔκαναν οἱ ἴδιοι οἱ καλλιτέχνες. Σχεδίαζαν δηλαδὴ μὲ λιθογραφικὸ μελάνι τὴν ἀφίσσα τους πάνω σὲ μιὰ πλάκα τσίγκο κ' ὕστερα τὴν ἔβαζαν σ' ἕνα μπάνιο μὲ ὀξύ. Τὸ ὀξὺ αὐτὸ βαθούλωνε τὰ ἀκάλυπτα μέρη τοῦ τσίγκου κ' ἔτσι εἶχαν στὴ διάθεσή τους ἕνα κανονικὸ κλισσὲ γιὰ νὰ τὸ προσαρμόσουν στὸν κύλινδρο τοῦ ταχυπιεστηρίου τους.

Δυὸ σελίδες ἀπὸ τὸ λεύκωμα ποὺ κυκλοφόρησε παράνομα στὴν κατοχή.

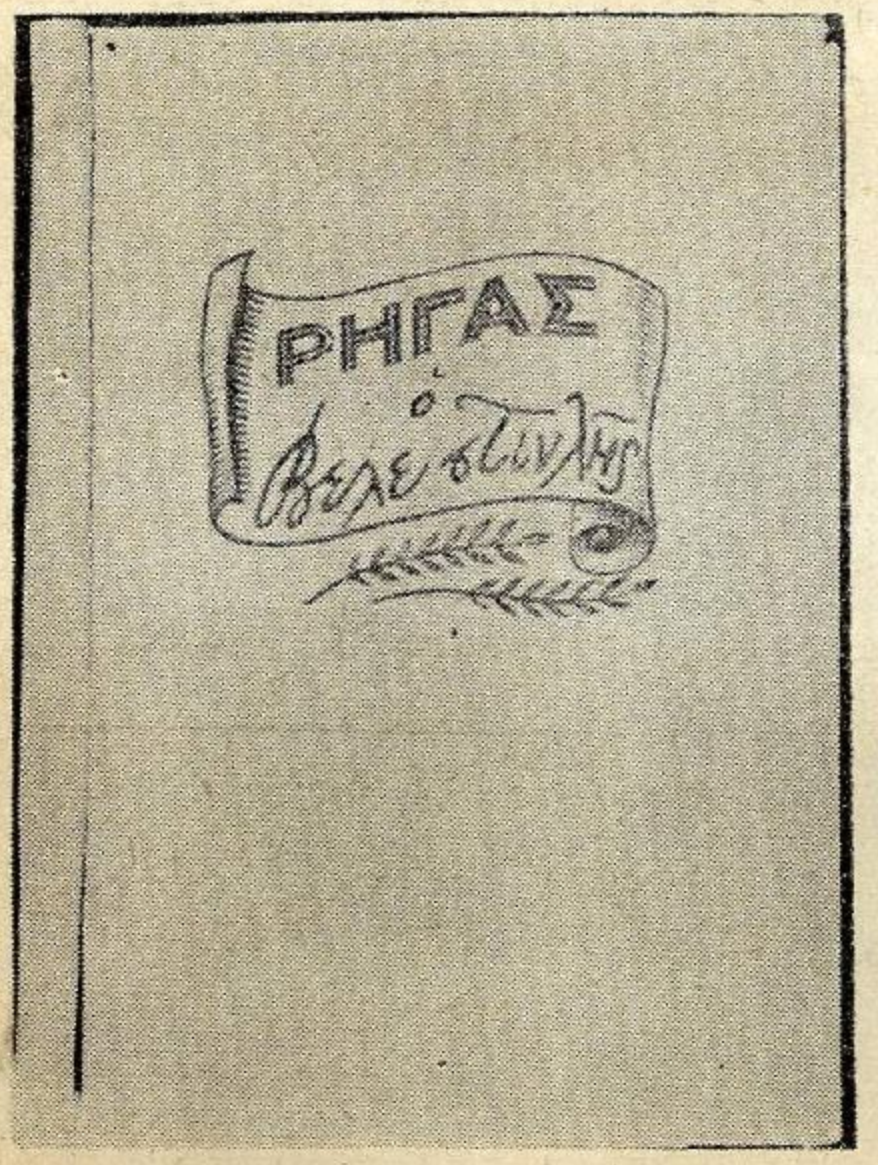
ἀλλὰ μποροῦσαν νὰ τὸ τυπώσουν καὶ στὸ χέρι.

Μὰ ἡ δουλειὰ τοῦ συνεργείου δὲν περιοριζόταν μόνο σ' αὐτό. Πάνω σὲ κομμάτια λάστιχα χάραζαν διάφορες παραστάσεις καὶ μ' αὐτὰ ὕστερα, ἀπαράλλαχτα σὰ νὰ σφράγιζαν, τύπωναν χιλιάδες μικρὰ χαρτάκια, μὲ συνθήματα καὶ παραστάσεις, τὰ πασίγνωστα τρύκ. Τὰ ἔνσημα γιὰ τοὺς ἐράνους καὶ τὶς συνδρομὲς γιὰ τὴν 'Αντίσταση τυπωνότανε πάντα μ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Γιὰ νὰ τυπώνουν στὶς λεῖες ἐπιφάνειες τῶν τοίχων ἀγωνιστικὲς παραστάσεις εἶχαν ἐπινοήσει ἕναν ἄλλο πρωτότυπο τρόπο. Πάνω σὲ μιὰ μεμβράνη πολυγράφου χάραζαν τὴν παράσταση ποὺ ἤθελαν. Ὕστερα κολλοῦσαν τὴ μεμβράνη πάνω σ' ἕνα μελανωμένο χαρτόνι. Κάθε φορὰ ποὺ ἀκουμποῦσαν σ' ἕνα μάρμαρο, λεία πέτρα κ.τ.λ. τὴ μεμβράνη καὶ μὲ τὸ χέρι πίεζαν ἀπὸ πάνω τὸ χαρτόνι, ἡ παράσταση ἔβγαινε πάνω στὸ λεῖο τοῖχο.

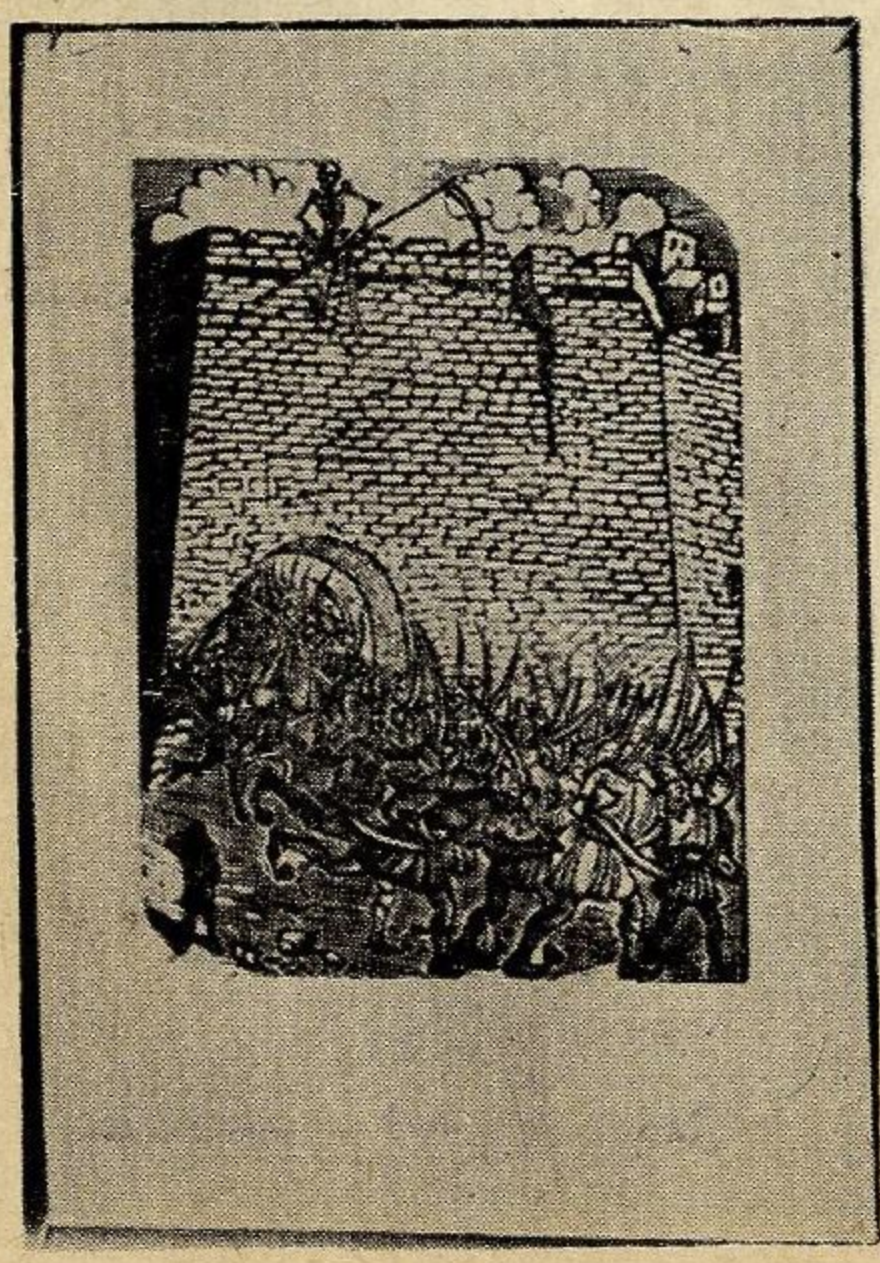
Τὸ ἴδιο αὐτὸ συνεργεῖο κατασκεύαζε καὶ τὶς περίφημες «χειροβομβίδες» ἀπὸ τρύκ. Τὰ χαρτάκια τυλίγονταν σφιχτὰ πάνω σ' ἕνα κομμάτι ξύλο κι ἀπὸ πάνω περνοῦσαν ἕνα στριμμένο λάστιχο ποὺ τὰ κρατοῦσε δεμένα. Στοὺς ὑπαίθριους ἢ κλειστοὺς κινηματογράφους ἕνας ἀπ' τὰ μέλη τοῦ συνεργείου πετοῦσε ψηλὰ ὅταν τὰ φῶτα ἦταν σβηστὰ ἕνα τέτοιο δέμα. Τὸ λάστιχο ξετυλίγονταν, τὰ χαρτάκια λευτερώνονταν κ' ὕστερα ἔπεφταν ἀπὸ ψηλὰ κι ἅπλωναν σ' ὅλη τὴ σάλλα. Οἱ θεατὲς τσέπωναν τὰ τρὺκ κ' ἔφευγαν. Γιὰ χρόνια οἱ Γερμανοὶ κ' οἱ συνεργάτες τους ἀποροῦσαν ἀπὸ ποῦ πέφτουν αὐτὰ τὰ χαρτιὰ καὶ δὲν ἔβρισκαν ἐξήγηση.

Ἂς ξαναφέρουμε στὸ νοῦ μας μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀφίσσες τοῦ συνεργείου ποὺ ἔγιναν πασίγνωστες. Οἱ ἐμπρησμοὶ κ' οἱ βιασμοὶ ἀπ' τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Τσολιάδες — Ὁ Ράλλης ποὺ γυάλιζε τὴν πελώρια γερμανικὴ μπότα — Ἑνότητα στὴ Νεολαία — Ὁ Μπουρλοτιέρης — Στ' ἅρματα (ἡ περίφημη σὰν χαλκογραφία ἀφίσσα μὲ μιὰν ἀντάρτισσα ποὺ σηκώνει πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι της τὸ ὅπλο της) Καλὴ 'Ανάσταση! ἡ ἀντιστασιακὴ ἀφίσσα ποὺ κυκλοφόρησε τὸ Πάσχα τοῦ 1943, ἡ Καισαριανή, τὸ Κάστρο τοῦ Ὑμηττοῦ μὲ τοὺς τρεῖς ἥρωες νέους, τὸ Κάστρο τῆς Καλλιθέας κ.ἄ. Πολλὲς ἀπ' αὐτὲς εἶχαν ἐκτὸς ἀπ' τὶς φιγοῦρες καὶ στίχους γραμμένους γιὰ τὰ ἴδια περιστατικὰ ἀπὸ ἀντιστασιακοὺς ποιητές.

Πολὺ συχνὰ οἱ νέοι μας ἔβγαιναν καὶ κρέμαζαν μεγαλύτερες ἀφίσσες ποὺ τὶς εἶχαν ζωγραφίσει στὸ χέρι πάνω σὲ μεγάλα χαρτόνια. Θὰ μείνει ἀνεξίτηλο στὴ μνήμη ὅσων τὸ ἔζησαν τὸ θέαμα τῶν μεγάλων αὐτῶν χαρτονιῶν ποὺ εἶχαν μεγάλες φιγοῦρες καὶ συνθήματα ποὺ ἦταν κρεμασμένα στὰ σύρματα ποὺ κρατοῦσαν τὰ ἠλεκτροφόρα σύρματα τῶν τραμ. Εἶχαν πάλι ἐπινοήσει,

Σελίδες ἀπὸ τὸ λεύκωμα ποὺ κυκλοφόρησε παράνομα στὴν κατοχή.

ἕναν πρωτότυπο τρόπο νὰ τὰ κρεμάζουν ἐκεῖ ψηλά. Τὸ χαρτόνι εἶχε δυὸ ἄγγιστρα ποὺ ἦταν δεμένα σ' ἕνα μακρὺ σπάγγο ποὺ στὴν ἄκρη του ἦταν μιὰ κρεμασμένη πέτρα. Πετοῦσαν τὴν πέτρα ὥστε νὰ περάσει ὁ σπάγγος ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ τοῦ σύρματος, τὸ χαρτόνι ἀνέβαινε ψηλὰ καὶ κρεμάζονταν ἀπὸ τὰ δυὸ ἄγγιστρα στὸ σύρμα. Τότε λειτουργοῦσε ἕνας ἔξυπνος καὶ ἁπλὸς μηχανισμὸς ποὺ λευτέρωνε τὸ σπάγγο. Τὸν μάζευαν κ' ἔφευγαν. Οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ ἀρχὲς κατοχῆς βρίσκαν τὸ μπελᾶ τους γιὰ νὰ ξεκρεμάσουν αὐτὰ τὰ συνθήματα ποὺ στὸ μεταξὺ ἔκαναν τὴ δουλειά τους. Κάποιο βράδυ οἱ καλλιτέχνες αὐτοὶ κρεμοῦσαν τέτοια ἀγωνιστικὰ ταμπλὼ στὴν ὁδὸ Μάρνη ὅταν μπλέχτηκαν οἱ σπάγγοι καὶ ἀναγκάστηκαν νὰ σταθοῦν γιὰ νὰ τοὺς ξεμπλέξουν. Ἕνας Γερμανὸς ποὺ περιπολοῦσε τοὺς πῆρε εἴδηση καὶ πλησίασε, ἄναψε τὸ κλεφτοφάναρό του πάνω τους γιὰ νὰ δεῖ τί ἔκαναν. Τοὺς περιεργάστηκε ἔτσι ἀρκετὴ ὥρα, μὰ δὲν κατάλαβε τί συνέβαινε, γιατὶ ἔσβησε τὸ φῶς κ' ἐξακολούθησε τὴν πορεία του. Οἱ νέοι αὐτοὶ καλλιτέχνες κέρωσαν, πίστεψαν πὼς ἔφτασε ἡ στερνή τους ὥρα. Μὰ συνῆλθαν ὅταν τὸν εἶδαν νὰ φεύγει κ' ἐξακολούθησαν τὴ δουλειά τους. Τὸ πρωῒ βρέθηκαν κρεμασμένα πολλὰ τέτοια ζωγραφισμένα συνθήματα.

Τέλος ἀπ' τὸ ἴδιο αὐτὸ συνεργεῖο κυκλοφόρησε καὶ τὸ πρῶτο παράνομο λεύκωμα τῆς νεολαίας. Εἶχε ὀχτὼ σχέδια ποὺ τὰ ἔκαναν ὀχτὼ καλλιτέχνες καὶ τὰ συνόδευαν ἀνάλογα ἀγωνιστικὰ ποιήματα. Ὁ νέος μὲ τὸ χωνὶ ἦταν ἀπ' τὰ πιὸ σημαντικὰ σχέδια. Μιὰ κοπέλλα ζωγράφος εἶχε σχεδιάσει νέους χτίστες ποὺ ἔχτιζαν κ.τ.λ.

Παράνομη δράση

Ἡ πιὸ σημαντικὴ ἐκδήλωση τῶν καλλιτεχνῶν στὴν παράνομη ἀντιστασιακή τους δουλειὰ ἦταν ἡ χάραξη καὶ ἡ ἐκτύπωση τῆς ἀντιστασιακῆς ἀφίσσας. Ὅσοι ζήσανε στὴν Ἀθήνα τὰ μαῦρα ἐκεῖνα χρόνια θὰ θυμοῦνται τὴν παρηγοριὰ ποὺ ἔδιναν οἱ μεγάλες χρωματιστὲς ἀφίσσες ποὺ τοιχοκολλιόνταν ἀπ' τὶς ὀργανώσεις στοὺς δρόμους καὶ τὸ μεγάλο ρόλο ποὺ διαδραμάτιζαν στὸν ἀγώνα ἐναντίον τοῦ καταχτητῆ. Ἕνα μεγάλο μέρος ἀπ' τὶς ἀφίσσες αὐτὲς προερχόταν ἀπὸ τὰ συνεργεῖα τῶν ὥριμων καλλιτεχνῶν ποὺ μαζὶ μὲ τὶς ἄλλες τους ἐθνικὲς ἀσχολίες δὲν ὑστέρησαν καὶ στὸν τομέα αὐτὸν τῆς ἐθνικῆς δραστηριότητας. Οἱ ἀφίσσες ἐδῶ δὲν ἦταν συνήθως μιὰ ἁπλὴ δημοσιογραφικὴ δουλειά. Πολλὲς ἀπ' αὐτές, ὅπως καὶ ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ἀφίσσες τῶν νέων εἶχαν σοβαρὲς αἰσθητικὲς ἀπαιτήσεις. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἦταν ἡ ζωγραφικὴ τῆς ἐποχῆς. Τὸ σκοπό τους τὸν ἐξυπηρετοῦσαν πληρέστερα γιατὶ ὁ ἀγωνιστικός τους παλμὸς εὕρισκε ἀνάλογα αἰσθητικὰ μέσα στὴν ἀπόδοσή του.

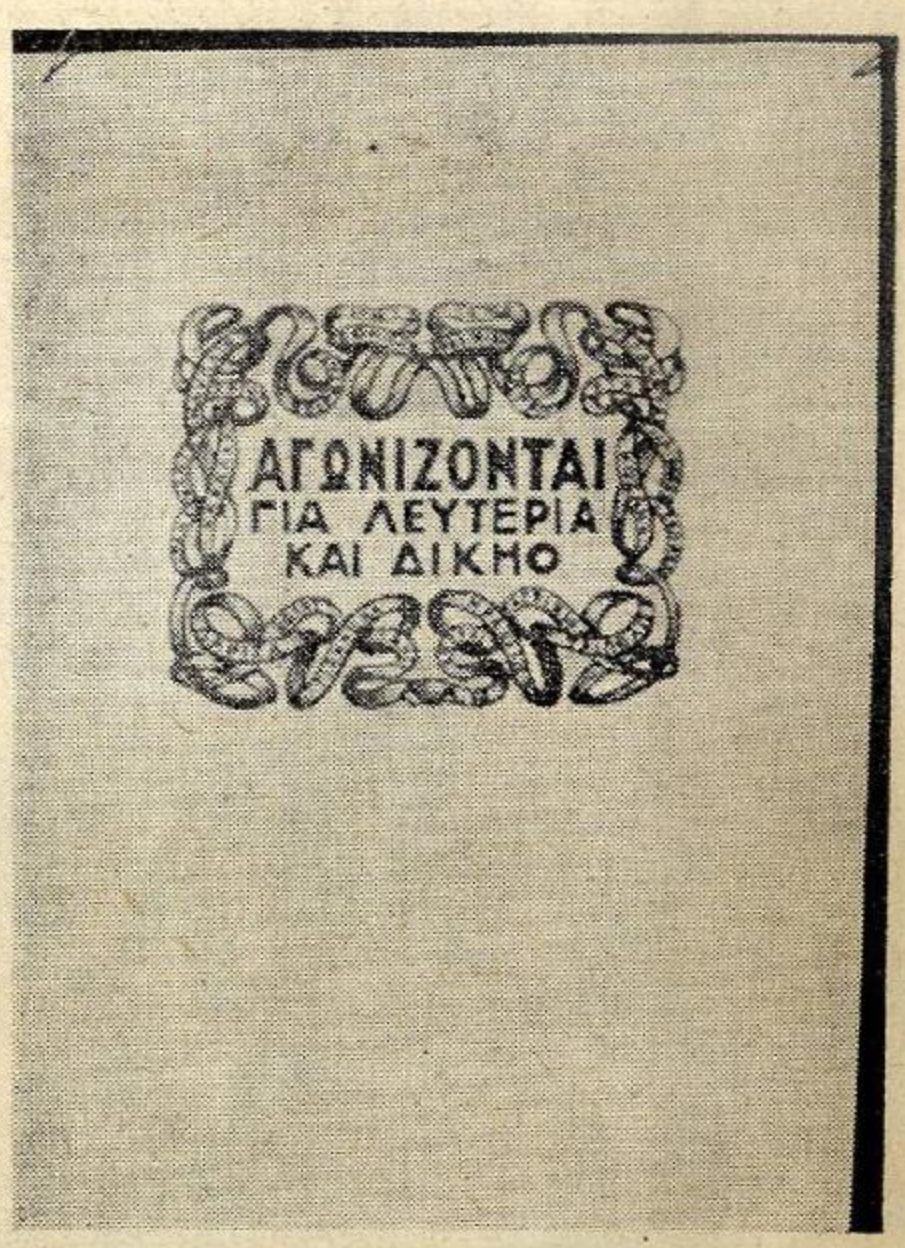
Οἱ καλλιτέχνες ὀργανωμένοι μέσα στὶς ἀγωνιστικὲς ἀντιστασιακὲς ὀργανώσεις εἶχαν

καταρτίσει εἰδικὰ κεντρικὰ συνεργεῖα γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Δὲν χάραζαν ὅμως μόνο δικά τους σχέδια. Τὸ κίνημα τῆς ἀντίστασης εἶχε τόσο καθολικὸ χαρακτήρα ὥστε ὅλοι οἱ νεοέλληνες καλλιτέχνες σχεδίασαν ἀφίσσες ποὺ τὶς χάραζαν τὰ συνεργεῖα ἐκεῖνα καὶ τὶς τύπωναν. Πολλὰ βέβαια σχεδιάστηκαν ἀπὸ τοὺς ἴδιους καλλιτέχνες τῶν συνεργείων, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα σχεδιάστηκαν ἀπὸ ἄλλους. Τὶς τυπωμένες αὐτὲς ἀφίσσες τὶς παραλάβαιναν ὕστερα τὰ συνεργεῖα τῶν ὀργανώσεων ποὺ ἦταν εἰδικὰ γιὰ τὸ τοιχοκόλλημα. Ὅσο σοβαρὴ κ' ἐπικίνδυνη ἦταν ἡ σχεδίαση κ' ἡ χάραξη αὐτῶν τῶν ἐπαναστατικῶν παραστάσεων ἄλλο τόσο, ἴσως καὶ περισσότερο ἦταν κ' ἡ πράξη αὐτὴ τῶν ἁπλῶν μαχητῶν τῶν ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων ποὺ βγαίναν τὴ νύχτα προστατευόμενοι ἀπὸ εἰδικοὺς φύλακες γιὰ νὰ φέρουν τὸ μήνυμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς αἰσιοδοξίας στὸ λαὸ τῆς Ἀθήνας.

Φυσικὰ οἱ ἀφίσσες αὐτὲς δὲν ἔμεναν ὅλες στὴν Ἀθήνα καὶ τὰ περίχωρα. Πολλὰ ἀντίτυπα στελνόταν καὶ στὶς ἐπαρχίες ἢ στὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα κι ὅπου ὑπῆρχαν τὰ μέσα γίνονταν ἀνατυπώσεις τους.

Οἱ ἀφίσσες αὐτὲς ἦταν ξυλογραφίες, συνήθως χαραγμένες σὲ ὄρθιο ξύλο ἢ λινόλευκο κ' ἔμοιαζαν ἔτσι μὲ τὴ λεπτὴ χάραξή τους σὰν παληὲς γκραβοῦρες. Συνήθως εἶχαν πολλὰ χρώματα καὶ γι' αὐτὸ ἡ διαδικασία τῆς χάραξης καὶ τοῦ τυπώματος ἀπαιτοῦσε πολὺν κόπο καὶ δεξιοτεχνία. Γιὰ νὰ ἐξοικονομήσουν χρόνο καὶ νὰ βγάλουν ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερες, οἱ ἀγωνιστὲς καλλιτέχνες ἔκαναν ἕναν πετυχημένο συνδυασμὸ νόμιμης καὶ παράνομης τεχνικῆς δουλειᾶς. Δηλ. συνήθως πήγαιναν μερικὰ ξύλα σὲ ἕνα κοινὸ τυπογραφεῖο καὶ τύπωναν μερικὰ χρώματα, κομματιαστὰ καὶ μὲ διαφορετικὴ σειρά, ὥστε ὁ τυπογράφος νὰ μὴν ἀντιληφτεῖ τί ἀκριβῶς συνέβαινε. Ὕστερα αὐτὰ τὰ μισοτυπωμένα χαρτιὰ τὰ κουβαλοῦσαν οἱ καλλιτέχνες στὰ ἐργαστήριά τους καὶ μὲ τὰ δικά τους μικρὰ πιεστήρια ἢ καὶ μὲ τὸ χέρι, τύπωναν τὰ συμπληρωματικὰ κομμάτια τῆς ἀφίσσας, χρώματα καὶ σχέδια, κ' ἔτσι συμπληρωνόταν οἱ παραστάσεις. Ἦταν πολὺ δύσκολο στὸν τυπογράφο ποὺ τύπωσε τὰ μισὰ ξύλα νὰ γνωρίσει τὶς ἀφίσσες ποὺ ἔβλεπε ἕτοιμες καὶ κολλημένες στὰ ντουβάρια τῆς Ἀθήνας. Τὸ μικρὸ πιεστηριάκι ποὺ τὴν συμπλήρωνε τὴν μεταμόρφωνε τόσο ποὺ γινόταν ἀγνώριστη. Στὸ ἐργαστήρι ἑνὸς γνωστοῦ καλλιτέχνη σώζεται ἀκόμη μιὰ τέτοια πρόχειρη πρέσσα, ἀκριβὸ κειμήλιο τῆς πνευματικῆς ἀντίστασης.

Ἡ πρώτη ἀφίσσα τῶν μεγάλων κυκλοφόρησε στὶς 25 τοῦ Μάρτη τοῦ 1943 καὶ καλοῦσε τὸ λαὸ σὲ κείνη τὴ μεγαλειώδη ἐθνικὴ ἐκδήλωση ποὺ ἔγινε τότε μπροστὰ στὸν ἄγνωστο στρατιώτη. Εἶχε στὸ βάθος ἕναν ἥλιο ποὺ ἔγραφε τὸ «Ὄχι» τοῦ λαοῦ καὶ μπροστὰ κυμάτιζε περήφανη ἡ γαλανόλευκη. Κάτω κι ἀπάνω ὑπῆρχαν γραμμένα τὰ φλογερὰ συνθήματα τῶν ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων.

Ἄνω: Σελίδα ἀπὸ τὸ λεύκωμα τῆς Κατοχῆς.

Κάτω: Σελίδα ἀπὸ τὸ κατοχικὸ λεύκωμα τῆς ΕΠΟΝ.

Ἄλλες τέτοιες ἀφίσσες εἶχαν σὰν θέμα τὴν ἐκλαΐκευση τῶν μεγάλων νικῶν τῶν συμμάχων καὶ τῶν ἐνόπλων ἀντιστασιακῶν δυνάμεων. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς σὲ ὄρθιο ξύλο πάλι, παρίστανε τὸν Ἐγγλέζο στρατηγὸ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τὸ στρατάρχη Τιμοσένκο. Ἄλλες εἶχαν γιὰ θέμα τὴν ἀνάγκη ἀγώνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ λαοῦ, κι ἄλλες στιγμάτιζαν τὸ αἶσχος τῆς πείνας, ὅπου εἶχαν καταδικάσει τὸ λαὸ οἱ καταχτητές. Τέλος ὑπῆρχαν ἀφίσσες ποὺ κήρυτταν τὴν ἀλληλεγγύη τοῦ λαοῦ μὲ τοὺς φυλακισμένους ἀγωνιστές, τὴν προσπάθεια νὰ ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι οἱ ἀγωνιστὲς τῆς ἀντίστασης ποὺ κρατιώτανε κατὰ χιλιάδες στὸ Χαϊδάρι καὶ τ' ἄλλα στρατόπεδα καὶ τὶς φυλακές. Εἶναι ἀλήθεια τραγικὸ πὼς τὸ ἴδιο αἴτημα τῶν ἀντιστασιακῶν καλλιτεχνῶν ἐξακολουθεῖ νάναι καὶ σήμερα ἀκόμα, ἄμεσο κ' ἐπιταχτικό, σχεδὸν ὅπως καὶ τότε, καὶ πὼς πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀφίσσες ἐκεῖνες μποροῦν νάχουν καὶ σήμερα τὴν ἴδια ἐπικαιρότητα, ὅπως καὶ στὰ μαῦρα ἐκεῖνα χρόνια τῆς σκλαβιᾶς.

Ἡ τελευταία ἀφίσσα ποὺ τύπωσε τὸ συνεργεῖο τῶν μεγάλων, γνώρισε μιὰν ἐξαιρετικὴ τύχη, εἶχε μιὰ πολὺ εὐχάριστη περιπέτεια. Ξεκίνησε νὰ τυπωθεῖ παράνομη. Εἶχαν ἤδη χαραχτεῖ τὰ ξύλα κ' εἶχαν ἀρχίσει τὰ τυπώματα, ὅταν ἔφυγαν οἱ καταχτητὲς ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Οἱ καλλιτέχνες κουβάλησαν ἀμέσως τὰ σύνεργά τους σ' ἕνα τυπογραφεῖο κ' ἔβαλαν μπρὸς τὸ νόμιμο τύπωμα. Ἦταν μιὰ μεγάλη πολύχρωμη ἀφίσσα ποὺ παρίστανε τὶς τρεῖς συμμαχικὲς σημαῖες, τὴν καθεμιὰ μὲ τὰ δικά της χρώματα, ποὺ κυμάτιζαν ἀδερφωμένες καὶ ποὺ τὰ κοντάρια τους ἦταν μπηγμένα πάνω στὸν κομματιασμένο ἀγκυλωτὸ σταυρό. Μὲ τὴν ἀφίσσα αὐτὴ γιόρτασε ἡ Ἀθήνα τὴν ἀπελευθέρωσή της. Γέμισαν, φανερὰ πιὰ καὶ νόμιμα, οἱ τοῖχοι ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ παράνομη δημιουργία τῶν ἀντιστασιακῶν καλλιτεχνῶν καὶ χιλιάδες χέρια τὴν κάρφωσαν σὲ ξύλα καὶ τὴν κουνοῦσαν ἐνθουσιαστικὰ σὲ κεῖνες τὶς ἀξέχαστες γιορταστικὲς ἐκδηλώσεις ποὺ γνώρισε ἡ Ἀθήνα τὶς μέρες τῆς ἀπελευθέρωσης.

Βέβαια ἡ δραστηριότητα τῶν καλλιτεχνῶν ἐκείνων δὲν περιορίστηκε μόνο στὴν ἀφίσσα. Τύπωσαν ἀρκετὸ παράνομο ὑλικὸ μὲ πολυτελῆ ἐμφάνιση ποὺ κυκλοφόρησε πλατειὰ χέρι μὲ χέρι κι ἀνάμεσα σ' αὐτὸ σημαντικὴ θέση κατέχει καὶ τὸ λεύκωμα τοῦ ΕΛΑΣ, τὸ πρῶτο συγκροτημένο παράνομο καλλιτεχνικὸ ἄλμπουμ, μὲ καλλιτεχνικὸ ξώφυλλο, πρόλογο κ.τ.λ. Καμιὰ δεκαριὰ πρωτότυπα χαρακτικά, ὅλα μὲ ἐπαναστατικὰ ἀντιστασιακὰ θέματα ἀποτελοῦσαν τὸ πολύτιμο ὑλικό του. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ τύπωσαν χιλιάδες κουπόνια ἐράνων, μὲ τὸ μέσον τῆς σφραγίδας ποὺ εἶχε χαραχτεῖ πάνω σὲ λάστιχο.

Μιὰ ἐπίσης σημαντικὴ ὑπηρεσία ποὺ πρόσφεραν οἱ μεγάλοι ἦταν καὶ ἡ χάραξη σὲ πλάκες τοῦ ὑλικοῦ ποὺ χρειαζότανε γιὰ διάφορες ἀντιστασιακὲς ἐπιτροπές συνελεύσεις κ.τ.λ. Θὰ μείνει ἀξέχαστο σὲ ὅσους τὸ ἔζησαν τὸ παρακάτω περιστατικό:

Ἕνα ζεῦγος καλλιτεχνῶν εἶχαν χαράξει πάνω σὲ ξύλα ὅλο τὸ ἐκλογικὸ καὶ ἄλλο ὑλικὸ ποὺ χρειαζότανε γιὰ τὶς ἐργασίες του τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο ποὺ εἶχε τὴν ἕδρα του στὶς Κορυσχάδες καὶ ἡ ἀντιστασιακὴ κυβέρνηση τοῦ βουνοῦ, καὶ ἡ ΠΕΕΑ. Οἱ χαραγμένες ἐκεῖνες πλᾶκες παραδόθησαν σ' ἕνα παράνομο ραντεβοῦ στὸν ὑπεύθυνο, κάπου πίσω ἀπὸ τὸ Μουσεῖο γιὰ νὰ καταλήξει σὲ μιὰν ὑπόγεια ταβέρνα τῆς ὁδοῦ Πατησίων, τὸ πασίγνωστο «Μενίδι», ἀπὸ ὅπου ἐπρόκειτο νὰ σταλεῖ στὸ βουνό. Τὸ δέμα ἦταν ἀρκετὰ ὀγκῶδες καὶ ἀρκετὰ βαρὺ γι' αὐτὸ ὅλη αὐτὴ ἡ δουλειὰ ἔγινε μὲ πολλὲς προφυλάξεις. Τὴν ταβέρνα ὅμως ἐκείνη τὴν χρησιμοποιοῦσαν γιὰ στέκι κι ἄλλα διαφορετικὰ ἀντιστασιακὰ συνεργεῖα. Ἔτσι οἱ Γερμανοί, θέλοντας ν' ἀνακαλύψουν ἕνα συνεργεῖο ποὺ εἶχε γράψει μὲ νερόχρωμα διάφορα συνθήματα στοὺς τοίχους, παρακολούθησαν τὸ δρόμο ποὺ ἔπαιρναν οἱ σταλαγματιὲς ποὺ ἔπεφταν ἀπὸ τὸ τρύπιο φαίνεται τενεκέ, ὅπου ὑπῆρχε τὸ χρῶμα. Οἱ σταλαγματιὲς αὐτὲς τοὺς ἔφεραν ὡς τὴν ταβέρνα ἐκείνη καὶ τότε ἔγινε μπλόκο, πιάστηκαν τὰ γκαρσόνια κ' ἐρευνήθηκε μ' ἐπιμέλεια τὸ κτίριο. Τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἔρευνας ἦταν πραγματικὰ ἀναπάντεχα. Γιατὶ βρέθηκε, κάπου κρυμένος, ἕνας ἀσύρματος, ἀπὸ κείνους ποὺ προμήθευαν οἱ ὑπηρεσίες τῆς ἀγγλικῆς ὑπηρεσίας «Ἰντέλλιντζενς Σέρβις» σὲ διάφορα συνεργεῖα γιὰ νὰ τοὺς μεταδίδουν πληροφορίες. Φαίνεται πὼς κάποιο τέτοιο συνεργεῖο χρησιμοποιοῦσε ἐκείνη τὴ μοιραία ταβέρνα γιὰ στέκι κ' οἱ Γερμανοὶ ἔπεσαν πάνω της ψάχνοντας γιὰ τὸ συνεργεῖο ποὺ ἔγραφε στοὺς τοίχους. Στὴν ἔρευνα ἐκείνη βρέθηκε καὶ τὸ χαραγμένο ἐκεῖνο ὑλικὸ τῆς ΠΕΕΑ καὶ κουβαλήθηκε στὴν ὁδὸ Μέρλιν. Ἔγιναν τότε αὐστηρὲς ἀνακρίσεις, ὅμως καθὼς δὲν μπόρεσαν ν' ἀντιληφτοῦν τί ἀκριβῶς ἦταν τὸ ὑλικὸ αὐτό, δὲν ἔδωσαν συνέχεια στὴν ὑπόθεση. Φυσικὰ οἱ καλλιτέχνες ποὺ δούλεψαν γι' αὐτό, καὶ ποὺ τυχαῖα πληροφορήθηκαν τὴν περιπέτειά του, πῆραν ἔντονα μέτρα ὥστε κι ἂν ἀνακαλυφτεῖ ἡ προέλευσή τους, νὰ μὴν τοὺς βροῦν οἱ καταχτητές.

Παράνομη ζωγραφική

Εἴδαμε ὡς τώρα τὴ ζωγραφικὴ στὴν ὑπηρεσία τῶν νόμιμων ἐκδηλώσεων τῆς ἀντίστασης (καλλιτεχνικὴ ἐπαγγελματικὴ ἔκθεση, λέσχες, σκηνικὰ) καὶ μόνο σὲ πίνακες ποὺ κρεμοῦσαν οἱ καλλιτέχνες στὰ σύρματα τῶν τραμ ἦταν ζωγραφικὴ τοῦ χεριοῦ. Ὅλα τ' ἄλλα ἀνάγονταν στὸ ἔντυπο ὑλικὸ ποὺ τύπωναν οἱ ὀργανώσεις καὶ τὰ συνεργεῖα καὶ τὸ κολλοῦσαν στοὺς τοίχους ἢ τὸ κυκλοφοροῦσαν χέρι μὲ χέρι. Ὑπῆρχε ὅμως καὶ καθαυτὸ παράνομη ζωγραφική. Δηλ. πολλοὶ ζωγράφοι μεγάλοι ἢ νέοι, φρουρούμενοι ἀπὸ τὶς ἔνοπλες δυνάμεις τῆς ἀντίστασης ζωγράφιζαν στοὺς τοίχους μεγάλες παραστά-

Κ. Πλακωτάρη: 'Αντίποινα στὸ Δουργούτι (Κυκλοφόρησε παράνομα στὴν κατοχὴ χέρι - χέρι)

σεις κ' ἔγραφαν καὶ τ' ἀνάλογα συνθήματα. Στὴν πραγματικότητα εἰκονογραφοῦσαν τὰ συνθήματα τῆς στιγμῆς, γινόταν δηλ. μὲ τὴν καθοδήγηση τῶν ὀργανώσεων μὰ εἶχαν ἐπαναστατικὸ παλμὸ καὶ ἡ καλλιτεχνική τους σημασία ἦταν σημαντικὴ σὲ πολλὲς περιπτώσεις. 'Η Καισαριανὴ ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς συνοικίες ποὺ ἀναπτύχτηκε αὐτὴ ἡ δουλειά μὰ καὶ σ' ἄλλες συνοικίες ἀντιστασιακοὶ καλλιτέχνες ἔκαναν αὐτὴ τὴ δουλειά.

Μὰ καὶ στὰ πιὸ κεντρικὰ μέρη σκαρφάλωναν ἄφοβα στὰ μαδέρια καὶ μὲ τὰ πινέλλα τους ζωγράφιζαν τὶς ἐπαναστατικές τους μορφές. Συνήθως διάλεγαν μεγάλες ἐπιφάνειες, μὲ καθαροὺς τοίχους, ποὺ νὰ φαίνονταν ὅμως ἀπὸ μακρυά. "Ηταν μιὰ δουλειὰ ποὺ τὴν ἔκαναν ὄχι κεντρικὰ συνεργεῖα μὰ συνοικιακὲς ὀργανώσεις. Στὴν ὁδὸ Συγγροῦ πολὺ συχνὰ ἔγιναν τέτοιες ζωγραφιές. Στὴ στροφὴ τοῦ Κουκακιοῦ ἐπίσης, γιατὶ περνοῦσε πολὺς κόσμος καὶ τὸ τράμ. Μερικὰ ἀπ' τὰ θέματα ποὺ διατηρήθηκαν ἀκόμα στὴ μνήμη μας καὶ ποὺ ἔγιναν πολλὲς φορές, ἦταν τά: ὀχτὼ δράμια λάδι — τὰ κοράκια τοῦ φασισμοῦ ποὺ ἅρπαζαν τὰ τρόφιμα — ἡ παραγωγὴ στὸν 'Ελληνικὸ λαὸ — ἐπὶ ποδὸς πολέμου κ.τ.λ. Μιὰ παρέα ἀπὸ νέους καλλιτέχνες ζωγράφισαν παραστάσεις καὶ συνθήματα στὸ βάθρο τοῦ ἀγάλματος τοῦ Κωνσταντίνου στὸ πεδίο τοῦ "Αρεως καὶ ὅταν εἶδαν πὼς δὲν τοὺς πῆραν εἴδηση πῆγαν στὴ διπλανὴ λίμνη τοῦ "Αλσους καὶ ζωγράφισαν ἀπὸ μέσα στὰ κρηπιδώματα παραστάσεις διακοσμητικὰ καὶ συνθήματα. Τρεῖς ἄλλοι, ποὺ τὸ εἶχαν ἄχτι νὰ ζωγραφίσουν στὴν ὁδὸ Πανεπιστημίου, πῆγαν μπρὸς στὸ 'Οφθαλμιατρεῖο, οἱ δυὸ στάθηκαν μπροστὰ κι ἄρχισαν τὴν κουβέντα, δῆθεν ἀδιάφοροι κ' ἐκάλυψαν τὸν τρίτο φίλο τους ποὺ ζωγράφισε στοὺς τοίχους τοῦ 'Οφθαλμιατρείου, καὶ ἀργότερα στὴν Βιβλιοθήκη. Οἱ Γερμανοὶ κ' οἱ Ράλληδες ἔτριβαν μὲ τὴν αὔριο τὰ μάτια τους.

Μιὰ καὶ μιλοῦμε γιὰ παράνομη ζωγραφική, πρέπει ἀκόμα ν' ἀναφέρουμε καὶ τὸ πλῆθος ἀπὸ μικρὰ ἔργα χαρακτικῆς ποὺ ἔκαναν ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀντιστασιακοὶ καλλιτέχνες, (χαράκτες καὶ ζωγράφοι), ποὺ ἀντιπροσώπευαν, ὅπως εἴπαμε καὶ παραπάνω, τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν καλλιτεχνῶν μας, καὶ ποὺ τὰ τύπωναν σὲ ἀρκετὰ ἀντίγραφα κ' ὕστερα τὰ κυκλοφοροῦσαν κρυφά, χέρι μὲ χέρι, ἀνάμεσα στοὺς σκλαβωμένους πατριῶτες μας. Τέτοια μικρὰ χαρακτικὰ καὶ ἀλληγορικὲς παραστάσεις, μὰ καὶ μὲ θέματα ἀμέσως ἀντιστασιακά, ἔφταναν σὲ πολλὰ χέρια καὶ ζέσταιναν πολλὲς καρδιές. Ἀνάμεσα στὸ πλῆθος αὐτῶν ἂς θυμηθοῦμε ἐκεῖνο τὸ σταυρωμένο παιδάκι, ποὺ κυκλοφόρησε ὁ βετεράνος χαράκτης μας, καὶ ποὺ ἦταν κοινὸ μυστικὸ ποιὸς ἦταν ὁ δημιουργός του.

Στὸ βουνὸ

Εἶχε γίνει πιὰ ἡ ΠΕΕΑ, ἡ κυβέρνηση δηλ. τῆς Ἀντίστασης κ' εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὴ Ρούμελη, ὅταν μιὰ συντροφιὰ ἀπὸ ἀντιστασιακοὺς καλλιτέχνες, μεγάλοι καὶ νέοι, πῆραν ἐντολὴ νὰ πᾶνε στὸ βουνὸ γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὶς νέες ἀνάγκες ποὺ δημιουργήθηκαν στὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τρέχουσα δουλειά, προπαγανδιστικὲς ἀφίσσες, ἐπιμέλεια ἔντυπου ὑλικοῦ, διακόσμηση διαφόρων χώρων κ.τ.λ., τὸ συνεργεῖο αὐτὸ ἔκανε καὶ μεγάλη μνημειακὴ ζωγραφική. Γνωστὸς ζωγράφος ζωγράφισε μεγάλες φιγοῦρες στὴν αἴθουσα ποὺ συνεδρίαζε τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο, ποὺ εἶναι ἀπ' τὶς πιὸ σημαντικὲς ἐκδηλώσεις τῆς μεγάλης ἀντιστασιακῆς ζωγραφικῆς. Ἕνας ἄλλος νέος καλλιτέχνης ἔκανε μιὰ σειρὰ ἀπὸ σημαντικὰ σχέδια ποὺ ἀρκετὰ ἔχουν ἤδη δημοσιευτεῖ. Τέλος ἄλλος καλλιτέχνης κράτησε σκίτσα ἀπ' ὅλες τὶς προσωπικότητες τῆς ἀντίστασης (ὑπουργούς, συμβούλους, πολιτικὲς προσωπικότητες, στρατηγούς, ἀξιωματικούς, καπετάνιους, ἀντάρτες κ.τ.λ.) κι ἀπὸ κεῖ βγῆκε ἕνα λεύκωμα λιθογραφημένο, μοναδικὸ ντοκουμέντο προσωπογραφιῶν τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἀντίστασης.

Ἡ καλύτερη τῆς Εὐρώπης

Δοσμένη ἔτσι ἡ δραστηριότητα τῶν καλλιτεχνῶν τῆς ἀντίστασης, χωρὶς ὀνόματα καὶ μ' ἐλάχιστα σχετικὰ περιστατικά, ἀποκτᾶ ἀναγκαστικὰ ἕνα χαρακτήρα στατικό, γιὰ κεῖνον ποὺ δὲν τὴν γνώρισε ἀπὸ κοντὰ καὶ προσπαθεῖ νὰ τὴν συλλάβει μὲ τὰ φτωχὰ τοῦτα χρονικά. Ἔπρεπε νὰ ξέρει κανεὶς τὸν πυρετὸ τῆς δουλειᾶς, τὸν ὄγκο της, τὸν ἐνθουσιασμὸ τῶν καλλιτεχνῶν, ὅλων τῶν καλλιτεχνῶν, τὴν καθολικὴ ὅπως εἴπαμε συμμετοχή τους, ἐκείνη τὴν ἀέναη δράση, τὸ πήγαινε - ἔλα, ἀπ' τὰ κεντρικὰ συνεργεῖα στὶς συνοικιακὲς ὀργανώσεις, τοὺς ἀπίθανους τομεῖς ἐργασίας ποὺ ἀναλάμβαναν, τὴν τόλμη τους μὰ καὶ τὴν ἐφευρετικότητά τους, τὸ πλαισίωμά τους ἀπὸ ἀποφασισμένους ἀνθρώπους, μὰ νὰ ἔχη ὑπόψη του καὶ τὸ μαζικὸ χαραχτήρα τοῦ κινήματος, τὶς χιλιάδες ἀγωνιστὲς ποὺ πάλευαν σὲ κάθε γωνιὰ τῆς σκλαβωμένης χώρας, γιὰ νὰ ἐντάξει μέσα τους καὶ τὴ δράση τῶν καλλιτεχνῶν, γιὰ νὰ συλλάβει κάτι ἀπὸ τὸν ἀνυπέρβλητο ἐκεῖνο καλλιτεχνικὸ ἀγώνα ποὺ ὅμοιό του δὲν γνώρισε ποτὲ ἡ χώρα. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἀληθινὰ οἱ καλλιτέχνες μας στὴν περίοδο τῆς κατοχῆς ὑπῆρξαν ἀντάξιοι τοῦ λαοῦ μας, πὼς διαδραμάτισαν τὸ ρόλο ποὺ περιμένει κανεὶς ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς ἀνθρώπους στὶς δύσκολες ἐθνικὲς στιγμές.

Μερικὲς μόνο πτυχὲς ἀπ' τὴν ἀντίστασή τους σκιαγραφήθηκαν παραπάνω. Εἶναι κρῖμα ποὺ ἔχουν κιόλας λησμονηθεῖ ὀνόματα, πράξεις, περιστατικά. Πολὺ λίγα πράμματα ἔγιναν γνωστὰ καὶ στὸ ἐξωτερικό. Ὅμως παντοῦ ὅπου ἔγινε γνωστὴ ἡ συμμετοχή, ἔστω καὶ μὲ τὴν περιορισμένη κλίμακα τῆς ἀφήγησης ἢ τῆς ἀποσπασματικῆς ἔκθεσης, ξεσήκωσε τὸ θαυμασμὸ καὶ τὴν ἔκπληξη. Ὅταν μετὰ τὴν κατοχὴ ἦρθε ἐδῶ μιὰ ὁμάδα ἀπὸ ξένους δημοσιογράφους, ζήτησε νὰ δεῖ καὶ μερικὰ δείγματα ἀπὸ τὴν ἐργασία τῶν καλλιτεχνῶν μέσα στὸ κίνημα τῆς ἀντίστασης. Μαζεύτηκαν πρόχειρα μερικὰ πράμματα στὸ ἐργαστήρι ἑνὸς καλλιτέχνη καὶ οἱ ξένοι πῆγαν νὰ τὰ δοῦν. Ἀπὸ τὴν πρώτη ματιὰ ἔμειναν κατάπληκτοι. Ὅταν ἐξέτασαν ὅλο τὸ ὑλικὸ ποὺ ἔβαλαν οἱ ἀντιστασιακοὶ καλλιτέχνες στὴ διάθεσή τους, ἐκδήλωσαν τὸν πιὸ βαθὺ θαυμασμό τους. Σὲ κανένα μέρος τῆς Εὐρώπης, βεβαίωσαν τοὺς παρισταμένους, δὲν ὑπῆρξε τέτοια σοβαρὴ δουλειά, οὔτε σὲ ὄγκο οὔτε σὲ ποιότητα. Πάνω σ' αὐτὸ ἔχουμε τὴ μαρτυρία τοῦ χαράκτη Α. Τάσου ποὺ δέχτηκε στὸ ἐργαστήρι του τοὺς ξένους δημοσιογράφους καὶ ποὺ τὸν διαβεβαίωσαν πὼς πουθενὰ (εἶχαν κιόλας ταξιδέψει σ' ἀρκετὲς χῶρες) δὲν συνάντησαν τέτοια πυκνὴ ἀντιστασιακὴ καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα. Καὶ πάλι δὲν εἶχαν ὑπόψη τους παρὰ ἐλάχιστα δείγματα τῆς προσφορᾶς τῶν καλλιτεχνῶν μας στὴν ἀντίσταση.

Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ θυμηθοῦμε, μαζὶ μὲ τὴν ἐπώνυμη συμμετοχὴ καὶ τὴν ἀνώνυμη καλλιτεχνικὴ ἀντιστασιακὴ δημιουργία. Χιλιάδες ἀφίσσες κυκλοφόρησαν τότε ζωγραφισμένες καὶ τυπωμένες ἀπὸ ἀνώνυμους λαϊκοὺς τεχνίτες. Δὲν ἔκαναν τέχνη, οὔτε γνώριζαν τίποτε ἀπὸ σχέδιο, σύνθεση, χρῶμα ἢ τεχνική. Ἤθελαν ἁπλᾶ νὰ εἰκονογραφήσουν τὴν ἰδέα τους, μιὰν ἰδέα ἁπλή, ξεκαθαρισμένη καὶ σίγουρη. Ἀπαράλλαχτα μὲ τοὺς χιλιάδες ἐγωνιστὲς ποὺ ἔβγαιναν κ' ἔγραφαν μὲ τὸ πινέλλο καὶ τὸ μπουγέλο στὸ χέρι, οἱ λαϊκοὶ αὐτοὶ αὐτοσχέδιοι ζωγράφοι, ζωγράφιζαν τὴν παράσταση ποὺ ἤθελαν, ἀφηγούνταν ἔξυπνα καὶ παραστατικὰ τὸ νόημά τους, κι ἀντὶ γιὰ μιὰ φράση ἔβλεπες μὲ τὴν αὐριο γεμάτους τοὺς δρόμους τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὶς πρωτότυπες αὐτὲς λαϊκὲς ζωγραφιὲς ποὺ χάριζαν μαζὶ τὸ κουράγιο καὶ κάποτε καὶ τὸ γέλιο μὲ τὴν τσουχτερή, συχνὰ σκεπτική τους διάθεση. Συνήθως οἱ καλλιτέχνες αὐτοὶ

δὲν ἀποτελοῦσαν μόνιμα συνεργεῖα. Μερικοὶ ἀπ' αὐτούς, μέλη συνοικιακῶν ὀργανώσεων ἔκαναν αὐτὴ τὴ δουλειὰ κ' οἱ ὀργανώσεις βρίσκαν τὸν τρόπο γιὰ τὸ τύπωμα καὶ τὴν τοιχοκόλληση. Μερικὲς ἀπ' τὶς ἀφίσσες αὐτὲς εἶναι σημαντικὰ δείγματα τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος καὶ τῆς λαϊκῆς σοφίας.

Μερικὰ συμπεράσματα

Τὸ εἴπαμε κι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ ἀφηγήματος, πὼς δὲν ἦρθε ἀκόμα ἡ ὥρα νὰ συγκεντρωθεῖ ὅλο τὸ ὑλικό, ἔργα - περιστατικὰ - περίγυρο, ἀπὸ ὅπου θὰ προκύψει ἡ μελέτη. Ὅμως κι αὐτὸ εἶναι ἕνα ἐπιτακτικὸ καθῆκον, καθῆκον στὴν τέχνη μας καὶ στὸν ἑαυτό μας, ποὺ πρέπει νὰ βρεῖ τὸ δρόμο του γιὰ τὴν πραγμάτωσή του. Μὰ κι ἀπὸ ὅσα μόνο ἔχουμε παραπάνω ἀναφέρει, μποροῦν νὰ βγοῦν μερικὰ συνοπτικὰ συμπεράσματα ποὺ ἴσως ἀποτελοῦν τὸ σκελετὸ μιᾶς μελέτης ποὺ θὰ φωτίσει ὅλη αὐτὴ τὴν περιοχὴ τῆς καλλιτεχνικῆς μας δραστηριότητας.

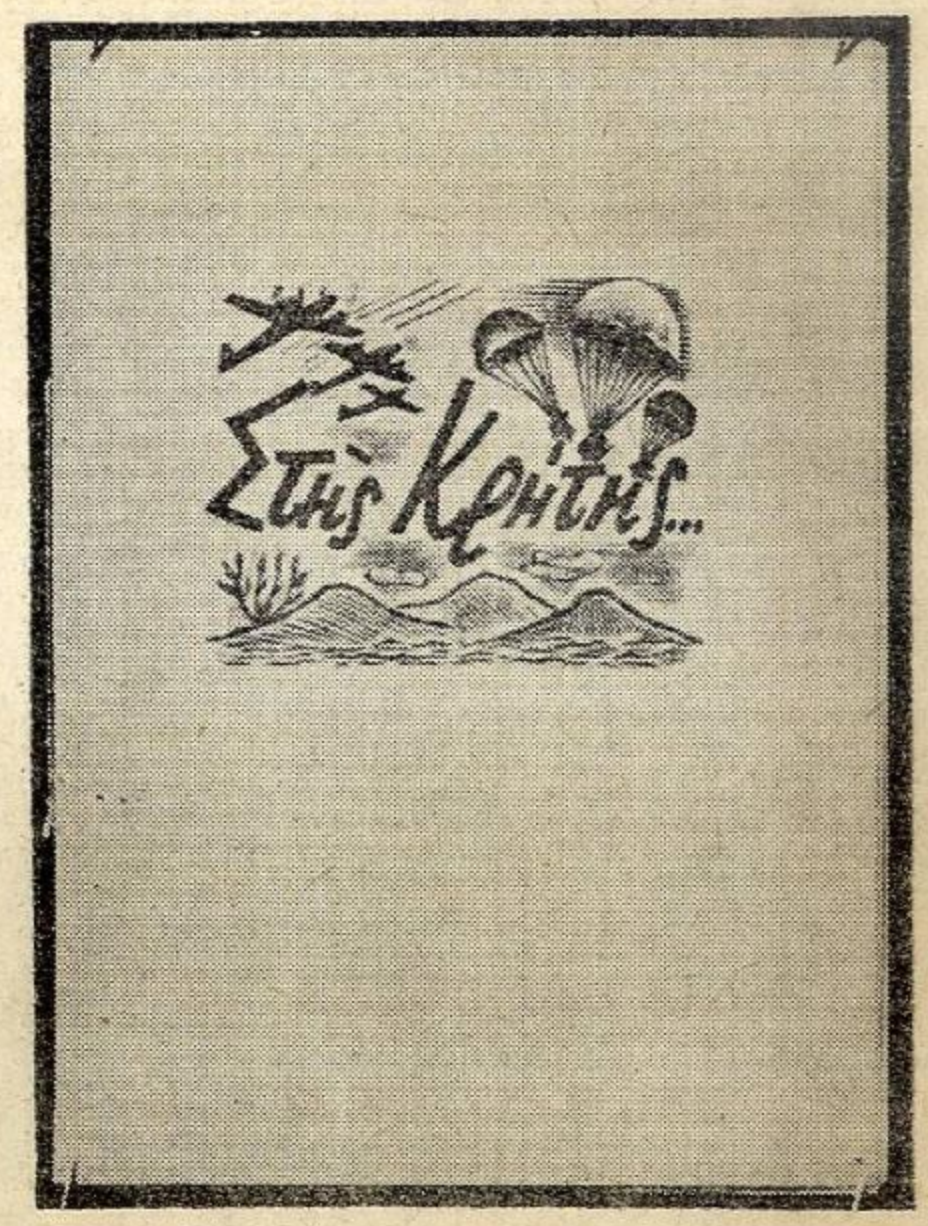
Ἡ Ἀντίσταση ἀρχίζει στὸν πνευματικὸ τομέα, οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς μεταξικῆς δικτατορίας. Ἡ κατοχὴ δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀποκορύφωση τῆς ἐγκατάστασης τοῦ φασισμοῦ στὴ χώρα μας, ποὺ ἀπροσχημάτιστα καταλύει καὶ τὶς ἐλάχιστες ἐλευθερίες τοῦ λαοῦ μὰ καὶ καταπατᾶ κάθε ἔννοια ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἀξιοπρέπειας.

Οἱ καλλιτέχνες μας εἶχαν ἤδη ἀντιληφτεῖ τὸ νόημα τῆς δικτατορίας. Σημαντικὸς σταθμὸς δράσης εἶναι ἡ δουλειὰ ποὺ γίνεται ἀπὸ τότε στὴ Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν, κυρίως στὸ ἐργαστήρι τοῦ Κεφαλληνοῦ, ποὺ κι ὁ ἴδιος τότε ἦταν ἀντιδικτατορικὸς καὶ εἶχε ἀποκαταστήσει στὴ Σχολὴ μιὰ δημοκρατικὴ διοίκηση. Μὲ τὴν κατοχὴ οἱ καλλιτέχνες ἐντείνουν τὶς προσπάθειές τους γιὰ τὴν ἐκπλήρωση ἑνὸς καθήκοντος ποὺ τὸ εἶχαν ἤδη συλλάβει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς δικτατορίας.

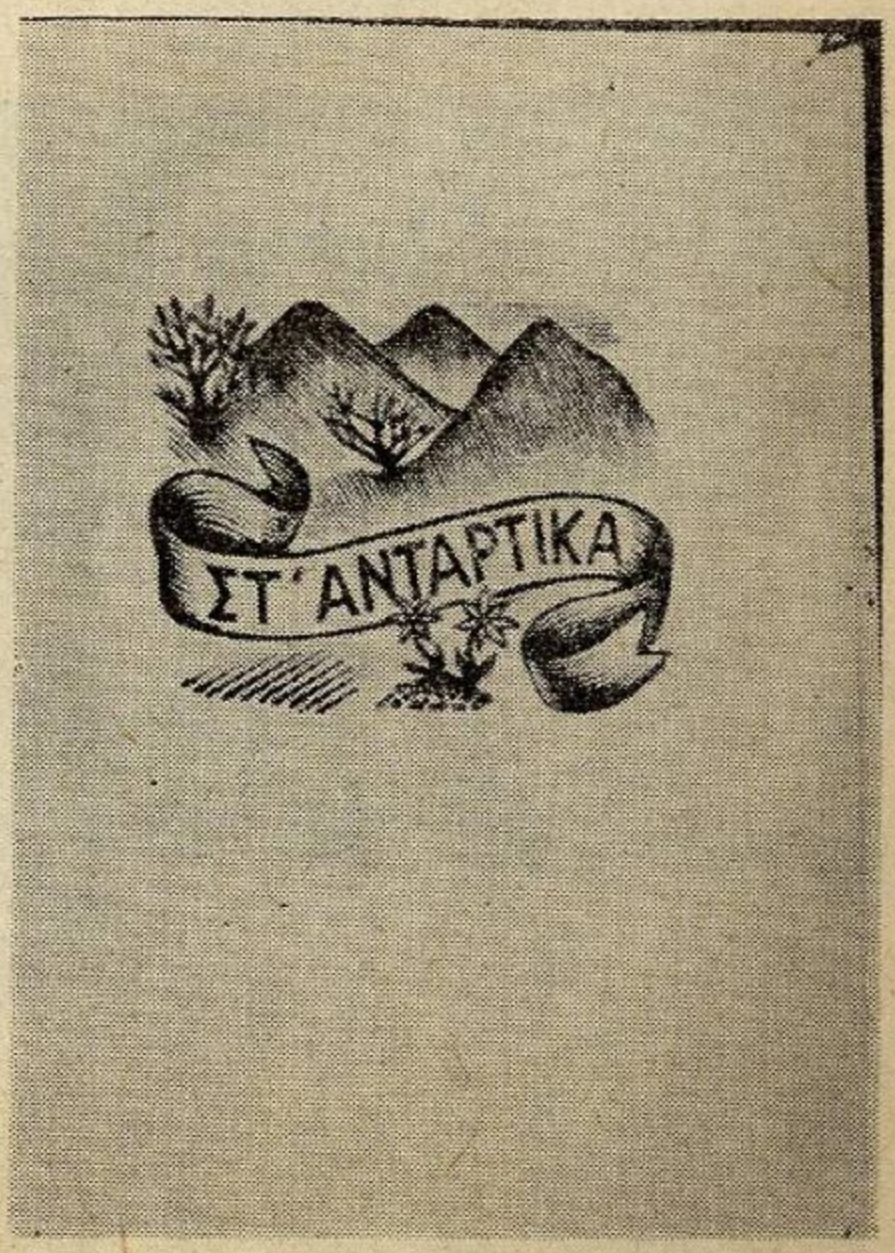
Τὸ περιβάλλον ὅπου ζοῦν οἱ καλλιτέχνες μας εἶναι εὐνοϊκὸ ἀπὸ κάθε ἄποψη. Ὁλόκληρος ὁ λαὸς πάλλεται ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὴν ἀντίσταση. Οἱ νίκες τοῦ λαοῦ μας στὸ Ἀλβανικὸ μέτωπο ἔχουν ἤδη κουρελιάσει τὸ περιεχόμενο τῆς μεταξικῆς δικτατορίας. Ἡ πάλη ἀρχίζει ἐντατικὰ στὸ ντόπιο φασισμὸ καὶ συνεχίζεται στὴν κατοχή, ἐνάντια στὴν πρωταρχική του πηγή, τὶς φασιστικὲς δυνάμεις, ποὺ ἡ ἄνοδός τους στὴν ἐξουσία σὲ νευραλγικὰ σημεῖα τῆς Εὐρώπης ἐνθάρρυνε κ' ἐδραίωσε, ὡς τὸ σημεῖο ποὺ μπόρεσε, καὶ τὸ ντόπιο φασιστικὸ πείραμα.

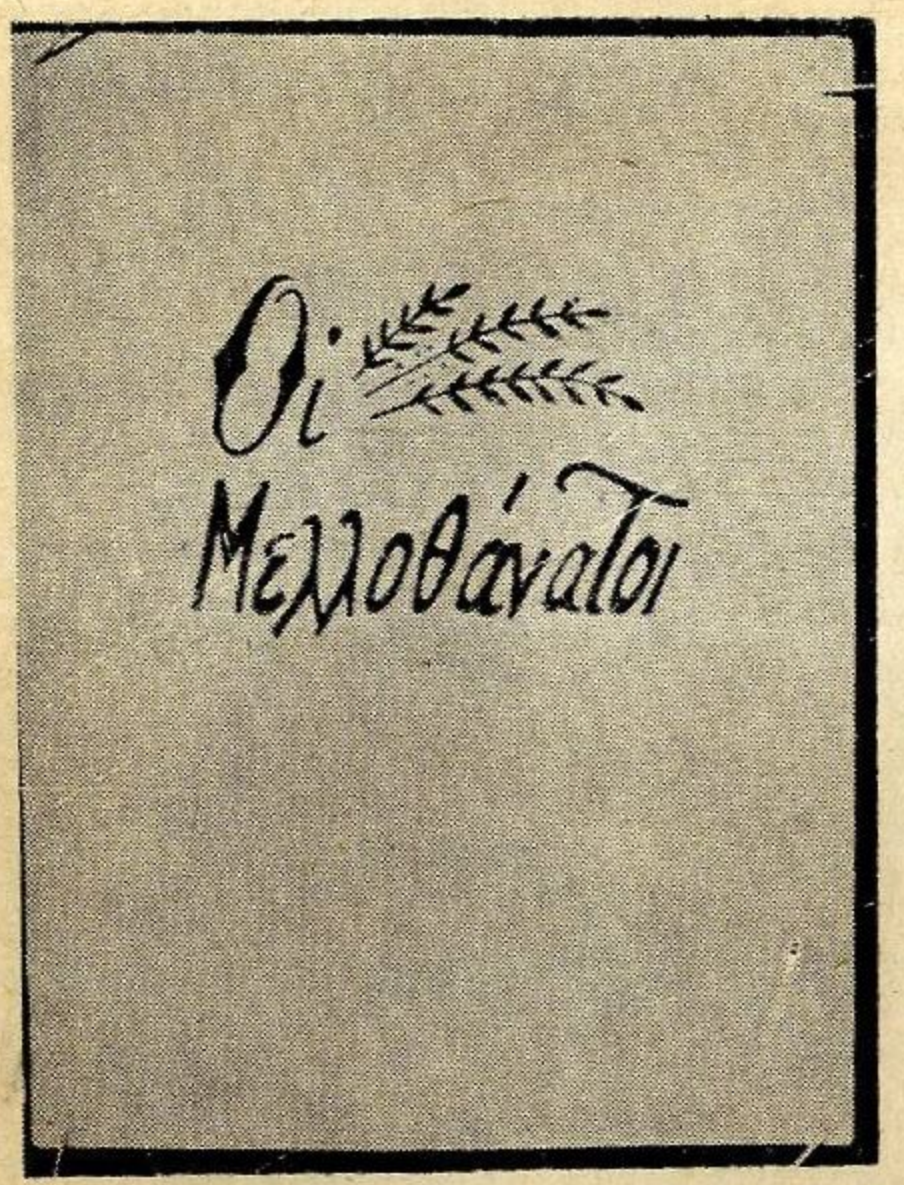
Αὐτὴ ἡ ἔλλειψη ἀπόστασης, ἀπὸ πλευρὰ διάθεσης, ἀνάμεσα στοὺς καλλιτέχνες καὶ τὸ κοινό, βοηθᾶ ὥστε οἱ καλλιτέχνες νὰ ριχτοῦν πρωτοπόροι στὸν ἐνιαῖο Ἀντιφασιστικὸ ἀγώνα, ποὺ μὲ τὴν κατοχὴ παίρνει καὶ πιὸ ξεκάθαρο ἐθνικὸ χαρακτῆρα καὶ ξεσηκώνει νέες μάζες γύρω τους, ὡς τὰ χτὲς ἀδιάφορες, ἀνυποψίαστες καὶ κάποτε καὶ ἀντίθετες.

Τὸ κύριο καλλιτεχνικὸ εἶδος τῆς στιγμῆς εἶναι ἡ ἀφίσσα. Αὐτὴ γίνεται κάτω ἀπ' τὶς

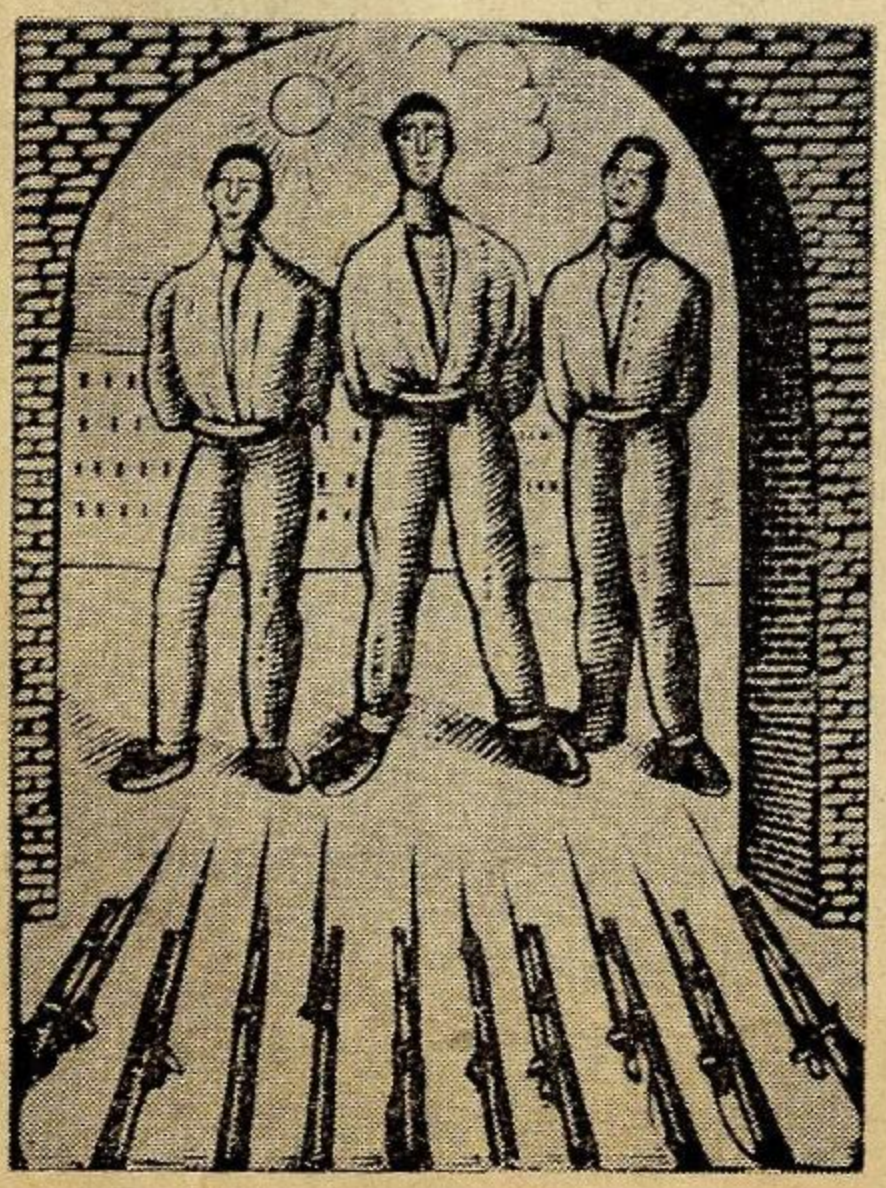

Σελίδες ἀπὸ τὸ παράνομο λεύκωμα τῆς Κατοχῆς.

Σελίδες ἀπὸ τὸ παράνομο κατοχικὸ λεύκωμα.

δοσμένες συνθῆκες καὶ τὶς συγκεκριμένες ἀνάγκες. Πολλὲς φορὲς γίνεται μὲ ἔμπνευση κ' ἐκτέλεση τῶν ἴδιων τῶν καλλιτεχνῶν. Συχνὰ ὅμως γίνεται καὶ μὲ παραγγελία τῶν ὑπεύθυνων τῆς ὀργάνωσης.(*) Τὸ κύριο στοιχεῖο στὸ ἔργο δὲν εἶναι ἡ αἰσθητική του, ἡ ποιότητα τῆς μορφῆς του, παρὰ ὁ μῦθος, τὸ ἀνέκδοτο, αὐτὸ ποὺ γενικὰ τὸ λέμε θέμα καὶ ποὺ σὲ τέτοιες περιπτώσεις μόνο ταυτίζεται μὲ τὸ περιεχόμενο. Τὸ περιεχόμενο αὐτὸ εἶναι ἄλλωστε καὶ ἡ κύρια ἀποστολὴ τοῦ ἔργου. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἀπευθύνεται ὅσο τὸ δυνατὸ σὲ πλατύτερα στρώματα. —ρέπει νὰ εἶναι σαφὲς καὶ συγκεκριμένο. Χωρὶς αὐτὸ ἡ ἀφίσσα τῆς κατοχῆς, μὰ καὶ ἡ τέχνη ὁλόκληρη τῆς ἐποχῆς, θὰ ἦταν κυριολεχτικὰ ἀκατανόητη. Γιὰ νὰ πετύχει πληρέστερα τὴν ἐπικοινωνία γράφεται σὲ μιὰ γλώσσα εὔληπτη. Κ' εἶναι γι' αὐτὸ ρεαλιστικὸ — ἀναπαραστατικό. Οἱ μάζες ξεκινοῦν πάντα ἀπὸ τὸ περιεχόμενο, ποὺ πρέπει νὰ τὸ καταλάβουν πολὺ καλά, νὰ μιλήσει μέσα τους, κι αὐτὸ θὰ γίνει μόνο ἂν τὶς ἐκφράζει, γιὰ

Ἕνα χαρακτηριστικὸ περιστατικὸ ποὺ ἀξίζει νὰ διασωθεῖ εἶναι καὶ τοῦτο. Ὅταν ἄρχιζε ὁ Ἑλληνοϊταλικὸς πόλεμος, ὁ Κεφαλληνός, καταλαβαίνοντας τὸ ἀληθινὸ νόημα αὐτοῦ τοῦ πολέμου, δηλ. τὸν ἀντιφασιστικὸ χαρακτήρα ποὺ ἀναγκαστικὰ ἀποχτοῦσε, πῆγε ὁ ἴδιος στὸ Μεταξᾶ καὶ πρόσφερε μιὰ σειρὰ ἀφίσσες ποὺ θὰ ἔκαναν οἱ μαθητές του στὸ ἐργαστήριο χαρακτικῆς τῆς Σχολῆς. Τότε ἡ Βάσω Κατράκη ἔκανε τὴ γνωστὴ ἀφίσσα ποὺ παριστάνει τὴ χωριατοπούλα ποὺ πλέκει γιὰ τοὺς στρατιῶτες, ὁ Α. Τάσσος τὴν ἀφίσσα μὲ τὸν ἔνοπλο φουστανελὰ ποὺ δείχνει μὲ τὸ δάχτυλο τὸ διαβάτη καὶ τὸν ρωτᾶ: ἔδωσες ἐσύ;» (ἐννοώντας τί ἔδωσες γιὰ τὸν ἐθνικὸ ἀγώνα), ὁ Δῆμου ἕνα ἀγροτικὸ ζευγάρι καὶ ἄλλα. Ὅταν πέθανε ὁ Μεταξᾶς κι ἀνοίχτηκε ἡ διαθήκη του διαπιστώθηκε πὼς κληροδοτοῦσε ὅλη τὴν περιουσία του στοὺς συγγενεῖς του καὶ τίποτα στὸν ἐθνικὸ ἀγώνα, ποὺ τὸν εἶχε τόσο ἐνισχύσει τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ λαοῦ καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ ὑστέρημά του. Κάποιος ἄγνωστος πῆρε τότε μιὰν ἀφίσσα τοῦ Τάσσου καὶ τὴν κόλλησε πάνω στὸν τάφο του στὸ Α΄ Νεκροταφεῖο.

(*) Ἴσως τὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ φωτιστεῖ καλύτερα ἂν μελετηθοῦν καὶ οἱ κατὰ καιροὺς στάσεις τῶν συγκεκριμένων πολιτικῶν προσώπων ποὺ διαδραμάτισαν αὐτὸ τὸ ρόλο. Εἶναι φυσικὸ νὰ ἀντιλαμβάνεται ὁ καθένας διαφορετικὰ ἕναν τέτοιο ρόλο κι ἀνάλογα νὰ πλαταίνει ἢ νὰ στενεύει καὶ τὸ πλαίσιο τῆς πρωτοβουλίας τοῦ καλλιτέχνη. Στοὺς μεγάλους, τὸ ρόλο αὐτὸ τὸν ἔπαιξε γιὰ τὸ μεγαλύτερο διάστημα τῆς κατοχῆς μιὰ πραγματικὰ ἡρωϊκὴ μορφή, ἡ Ἠλέκτρα Ἀποστόλου. Δὲν καθοδήγησε ψυχρὰ μὰ ἐμψύχωνε, ξεσήκωνε τὸν ἐνθουσιασμὸ τῶν συνεργατῶν της, τοὺς ἔπειθε. Ὁπωσδήποτε ὅμως, φαίνεται πὼς ἐπενέβαινε ἐνεργὰ καὶ καθόριζε ἀρκετὰ στοιχεῖα ἀπὸ κεῖνα ποὺ ἔπρεπε νὰ περιληφθοῦν στὸ ἔργο.

νὰ φτάσουν μὲ τὸν καιρὸ καὶ στὴν αἰσθητικὴ θεώρηση τῆς μορφῆς.

Ὅταν γραφτεῖ μιὰ τέτοια μελέτη, ἕνα μεγάλο μέρος της θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ γόνιμη ἐπίδραση ποὺ εἶχε αὐτὴ ἡ καλλιτεχνικὴ δράση στὴν αἰσθητική, τὴν πνευματικὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ λαοῦ. Οἱ μεγάλες μάζες πλησίασαν τὸ καλλιτέχνημα γιὰ πρώτη φορὰ μέσον τῆς ἀντίστασης, κ' ἐκεῖ ἔνοιωσαν τὴ σημασία του. Τὸ πιὸ μεγάλο ἀναγνωστικὸ σημερινὸ κοινό, οἱ περισσότεροι καὶ οἱ πιὸ ἐνεργητικοὶ φιλότεχνοι, οἱ πιὸ πολλοὶ ἐπισκέπτες τῶν ἐκθέσεων πέρασαν οἱ ἴδιοι ἄμεσα ἢ μέσον τῶν οἰκογενειῶν τους ἀπὸ τὴν ἀντίσταση.

Μεσολαβεῖ ὅμως ἡ προσωπικότητα ἑνὸς καλλιτέχνη ποὺ πέρα ἀπ' τὸ μῦθο νοιάζεται ἀναγκαστικὰ καὶ γιὰ τὴν αἰσθητική του ἀπόδοση. Κάνει λοιπὸν ἔργο τέχνης καὶ στὶς πιὸ δύσκολες στιγμές, παρόλο ποὺ ἡ ἀποστολή του εἶναι σχεδὸν δημοσιογραφική. Ζητᾶ δηλ. νὰ πληροφορήσει καὶ νὰ πείσει. Δὲν κάνει ὅμως πράμματα ποὺ εἶναι γι' αὐτὸν ἀδιάφορα. Ὅ,τι ζωγραφίζει γιὰ τοὺς ἄλλους, εἶναι καὶ δικός του καϋμός. Ἔχει συγκινηθεῖ βαθύτατα καὶ ὁ ἴδιος ἀπ' αὐτά. Τὸ ἔργο εἶναι λακωνικό, ἔχει πεταχτεῖ κάθε φλυαρία, συνοψίζει τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, ποὺ μπορεῖ ὁ περαστικὸς μὲ μιὰ ματιὰ νὰ τὰ συλλάβει. Πέρα ἀπ' τὸ νοημματικὸ ἔχει λοιπὸν κ' ἕνα συγκινησιακὸ περιεχόμενο. Εἶναι ἐπίκαιρο μὰ ἀντλεῖ καὶ ἀπὸ ἕναν συμβολισμό, ποὺ θὰ πετύχει ἀνάλογα μὲ τὰ πνευματικὰ καὶ αἰσθητικὰ ἐφόδια τοῦ δημιουργοῦ του. Τὰ σύμβολα εἶναι κατὰ κανόνα εἰκόνες ποὺ ἀντλοῦν ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἱστορία, κυρίως τὴν πρόσφατη, τὸ περιεχόμενό τους. Εἶναι λοιπὸν ἔργα προπαγάνδας, ἀλλὰ σύγχρονα καὶ ἔργα τέχνης.

Ἂν ὅλα αὐτὰ εἶναι κάπως αὐτονόητα στὸ ἔργο τέχνης - ἀφίσσα, θὰ ἦταν πιὸ δύσκολο νὰ τὰ παραδεχτεῖ κανεὶς στὸ καθαυτὸ ἔργο τέχνης. Κι ὅμως ἐδῶ, χωρὶς καμιὰν ἐξωτερικὴ ἐπέμβαση, ἀντλώντας ἀπὸ τὴ διάθεση τοῦ καλλιτέχνη, τὴν κύρια αὐτὴ πηγὴ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, προκύπτουν πάλι ἔργα μὲ καθαρὸ καὶ σαφὲς τὸ προπαγανδιστικὸ περιεχόμενο. Κι αὐτὸ καὶ νόμιμο εἶναι καὶ ὑγιές. Ὑπάρχει ὡς ἕνα σημαντικὸ σημεῖο ἡ ἴδια διαδικασία καλλιτεχνικῆς σύλληψης καὶ δημιουργίας μαζὶ ἐνσυνείδητη καὶ αὐθόρμητη ὅπως καὶ στὴν ἀφίσσα.

Τὸ ἔργο τέχνης, ὅπου παρουσιάστηκε, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη, μιὰν ἀνάγκη ζωτική, ἀνάγκη ὑπάρξεως, νὰ εἶναι στρατευμένο. Νὰ διηγηθεῖ, νὰ διδάξει, νὰ φρονιματίσει, νὰ σ γκινήσει. Θέλει νὰ ἐκφράσει τὸ παρόν, νὰ εἶναι σύγχρονο. Μπορεῖ τὰ σύμβολά του νὰ μὴν εἶναι πάντα τόσο ἄμεσα, μολονότι κάποτε καταφεύγει καὶ σὲ πολὺ ἄμεσα καὶ διαφανῆ, μὰ κάνει οὐσιαστικὰ τὴν ἴδια δουλειά, ἀπὸ ἀνάγκη ζωῆς. Δὲν θέλει νὰ πεθάνει. Αὐτὸ τὰ ἐξηγεῖ ὅλα.

Τὸ ὅτι ἐπεμβαίνουν παράγοντες ἐξω - αἰσθητικοὶ δὲν σημαίνει πώς, ἀναγκαστικὰ γι' αὐτὸ καὶ μόνο, τὸ ἔργο ποὺ θὰ προκύψει θὰ εἶναι καὶ ἔργο παρακμῆς. Μιὰ ματιὰ σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις θὰ μᾶς πείσει γι' αὐτό. Τὰ ἔργα τοῦ Παναγιώτη Ζωγράφου ἔγιναν μὲ παραγγελία καὶ κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ Μακρυγιάννη κ' ἦταν μάλιστα προορισμένα νὰ εἰκονογραφήσουν συγκεκριμένα ἱστορικὰ περιστατικά. Μὰ μήπως κ' ἔργα πιὸ μεγάλα καὶ πιὸ θαυμαστά, ἂς ποῦμε μόνο τὰ πιὸ μεγάλα ἔργα τῆς Ἀναγέννησης, δὲν ἔγιναν κάποτε ἀπὸ ἀνάλογες συνθῆκες; Μήπως ὁλόκληρη ἡ θρησκευτικὴ τέχνη, κατὰ πρῶτο λόγο ἡ βυζαντινή, δὲν ἐξυπηρετοῦσε λόγους καθαρὰ δογματικούς, τυπολατρικούς; Ἡ στενὴ σύνδεση κοινοῦ καὶ καλλιτέχνη, ἡ ἐπικοινωνία τους, στὴ δοσμένη στιγμὴ μέσον τοῦ μύθου, δηλ. τοῦ περιεχόμενου, στὴν προκείμενη περίσταση δικαιώνει αὐτὲς τὶς καταστάσεις. Στὴν κατοχὴ κάθε ἀκροβατισμὸς θὰ ἤτανε ἔξω ἀπὸ τὴ στιγμὴ καὶ θὰ ἔκανε μιὰν τέχνη ἄδεια κι ἀσυμβίβαστη, ἀντίθετη μὲ τοὺς πόθους καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τοῦ λαοῦ. Κι ὅταν τὸ κοινὸ ἔνοιωθε ἐχθρικὴ ἢ ἀδιάφορη τὴ στάση τῶν καλλιτεχνῶν διὰ μέσου τοῦ ἔργου τους, τότε τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ ἔσβυνε, δὲν θὰ ἔβρισκε τόπο νὰ ριζοβολήσει.

Οἱ συνθῆκες δουλειᾶς κι ὁ προορισμὸς τῶν ἔργων ἐπιβάλλουν καὶ ἀρκετὰ στοιχεῖα στὴ σφαίρα τῆς τεχνικῆς. Ἡ τεχνικὴ μένει τότε σὲ μιὰ κατάσταση, ἂς τὴν ποῦμε, πρωτόγονη. Μὰ πλουτίζει τοὺς καλλιτέχνες μὲ ἐμπειρίες καὶ εὔκολα μποροῦμε ν' ἀνιχνεύσουμε τὴν καταγωγὴ πολλῶν συγχρόνων στοιχείων της καὶ στὸ μεταπολεμικὸ ἔργο αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν καλλιτεχνῶν. Ἀπ' αὐτοὺς πάλι πέρασαν καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους ποὺ τὰ καλλιέργησαν ἀνάλογα ἢ τὰ ὑπέταξαν στὶς δικές τους ἐκφραστικὲς ἀνάγκες.

Ἡ μεταπολεμικὴ ζωγραφική, ἄντλησε τὶς πιὸ ζωτικές της φλέβες, ἀπὸ τὴν κατοχικὴ περίοδο, δηλ. ἀπὸ τὴν Ἀντιστασιακὴ Τέχνη. Τέτοια τέχνη σὰν πνεῦμα, σὰν περιεχόμενο, μποροῦμε νὰ βροῦμε σὲ πολλοὺς καὶ σημαντικοὺς νεοέλληνες καλλιτέχνες. Πολλοὶ βέβαια ἔνοιωσαν τὴν ἀνάγκη νὰ ἐκφράσουν θεματογραφικὰ τὴν Ἀντίσταση. Μὰ ἡ κύρια σχέση, ἡ πιὸ βαθειὰ καὶ ἡ πιὸ οὐσιαστική, πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στὸ πνεῦμα πολλῶν ἀπ' τοὺς πιὸ καλοὺς νεοέλληνες καλλιτέχνες, γλῦπτες καὶ ζωγράφους.

Ἡ Ἀντίσταση ἦταν ἕνα πολὺ μεγάλο γεγονὸς στὸν ἐθνικό μας βίο. Θὰ μποροῦσε λοιπὸν νὰ γονιμοποιήσει τὴ δραστηριότητά μας σὲ πολλοὺς τομεῖς, ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ ὡς τὸν καλλιτεχνικό. Ὅμως κάτι τέτοιο δὲν ἔγινε κ' οἱ αἰτίες εἶναι πολὺ γνωστές. Ἔτσι τὶς ἀπηχήσεις ποὺ θὰ βροῦμε στοὺς καλλιτέχνες μας θὰ πρέπει νὰ τὶς ὀνομάσουμε ἀποσπασματικές. Ἔλειψε ἀκόμα ἡ μεγάλη σύνθεση, τὸ ἔπος, ποὺ θὰ ἐκφράσει αὐτὴ τὴν τεράστια ἐκδήλωση ἑνὸς λαοῦ. Οἱ καλλιτέχνες μας ἔχουν βέβαια τὸ λόγο, πάλι. Μὰ ἴσως ἡ ὅλη αὐτὴ ὑπόθεση νὰ μὴν ξεκινᾶ ἀπ' τὸν καλλιτεχνικὸ τομέα.

Μιὰ ἀναπάντεχη ναυμαχία

Πολλοὶ καλλιτέχνες μας, πέρα ἀπὸ τὴν τέχνη τους βάλανε στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀντίστασης καὶ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό τους κι αὐτὸ ὄχι γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ ἀναγκαστικὰ περιεῖχε ἡ καλλιτεχνική τους δραστηριότητα παρὰ καὶ οἱ ἴδιες οἱ πράξεις τους πέρα κι ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτή. Ἕνα τέτοιο χαρακτηριστικὸ περιστατικὸ συνέβη στὴ Μυτιλήνη μὲ πρωταγωνιστὴ τὸ ζωγράφο Ὀρέστη Κανέλλη ποὺ ἔμενε ἐκεῖ, στὴν πατρίδα του, στὸ χωριὸ Πέτρα, σ᾽ ὅλο τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς. Τὸ καταχωροῦμε σήμερα στὸ περιοδικὸ ὅπως τὸ περιέσωσε μιὰ ἀξιόπιστη μαρτυρία αὐτόπτη, σὰν φόρο τιμῆς σ᾽ ὅλους τοὺς καλλιτέχνες μας ποὺ πῆραν μέρος σὲ ἀνάλογες πράξεις, μὰ ποὺ ὁ χρόνος δυστυχῶς δὲν περιέσωσε τὰ συγκεκριμένα περιστατικά.

Ἡ κατοχὴ στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου τέλειωσε πιὸ γρήγορα παρὰ στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Οἱ γερμανοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ τὰ ἐγκαταλείψουν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1944 καὶ νὰ συμπτυχθοῦν στὴ Μακεδονία. Αὐτὲς τὶς τελευταῖες μέρες τῆς κατοχῆς βρέθηκε ὁ Κανέλλης μιὰ μέρα στὸ Μόλυβο, τὸ γειτονικὸ χωριὸ τῆς Πέτρας, ὅπου οἱ γερμανοὶ εἶχαν μιὰ πρόχειρη ναυτικὴ βάση μὲ ἐξοπλισμένα βενζινόπλοια. Εἶχαν κιόλας φτάσει οἱ εἰδήσεις πὼς φεύγανε ἀπὸ τὸ νησὶ σήμερα - αὔριο. Στὸ Μόλυβο λοιπὸν εἶδε ὁ Κανέλλης δυὸ γερμανοὺς νὰ γυρίζουν ὁπλισμένοι σὰν ἀστακοὶ καὶ νὰ γυρεύουν νὰ κάνουν ἀνταλλαγὴ μὲ λάδι, ποὺ ἦταν μιὰ ἀπ᾽ τὶς πιὸ τυπικὲς μορφὲς τῆς ληστείας ποὺ ἐφάρμοσαν οἱ καταχτητὲς στὰ νησιά. Γρήγορα μαθεύτηκε πὼς εἶχαν φτάσει ἐκεῖ μαζὶ μ᾽ ἄλλους δυὸ συντρόφους τους μ᾽ ἕνα ἐξοπλισμένο βενζινόπλοιο καὶ πὼς ἀνακοίνωσαν πὼς ἀργότερα θὰ περνοῦσε μιὰ νηοπομπὴ ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη νὰ τοὺς παραλάβει. Μὲ λίγα λόγια εἶχαν κιόλας ὅλοι συνεννοηθεῖ καὶ τὸ σχέδιο καταστρώθηκε. Ἔπρεπε νὰ τοὺς συλλάβουν. Γιὰ νὰ ἐξουδετερώσουν ὅμως καὶ τὸν κίνδυνο τῆς νηοπομπῆς καὶ γιὰ νὰ φτάσουν ἐνισχύσεις ἀποφάσισαν νὰ τοὺς καθυστερήσουν ὥσπου νὰ φανεῖ κι᾽ αὐτή.

Τοὺς πῆγαν στὸ Δημαρχεῖο κι ἄρχισαν νὰ συζητοῦν τὶς ἐμπορικὲς προτάσεις τους. Σὲ λίγο ἔφταναν καὶ ἔνοπλες δυνάμεις τῆς Ἀντίστασης κι ὁ Κανέλλης συνέλαβε τοὺς δυὸ ἔνοπλους γερμανοὺς μέσα στὸ Δημαρχεῖο κ᾽ ὕστερα τοὺς ὁδήγησε στὸ λιμάνι γιὰ νὰ καλέσουν νὰ παραδοθοῦν καὶ ἄλλοι δυὸ σύντροφοί τους ποὺ βρίσκονταν μέσα στὸ βενζινόπλοιο. Χωρὶς ἀντίσταση οἱ γερμανοὶ παραδόθηκαν σὰν χαμένοι καὶ τότε διαπιστώθηκε πὼς διέθεταν βαρὺ ὁπλισμὸ καὶ πολλὰ στρατιωτικὰ ἐφόδια. Δὲν εἶχαν καλὰ - καλὰ προφτάσει νὰ τελειώσουν μὲ δαύτους ὅταν ἀπὸ τὸν ὅρμο τοῦ λιμανιοῦ πρόβαλε ἀκόμα ἕνα ἄλλο βενζινόπλοιο ἐξοπλισμένο ποὺ τραβοῦσε γιὰ τὸ λιμάνι. Πρὶν προφτάσει κανεὶς νὰ κάνει τίποτα, ἕνας ἀπ᾽

τοὺς αἰχμαλώτους γερμανούς, ἔβαλε τὰ χέρια στὸ στόμα σὰν χωνὶ καὶ εἰδοποίησε τοὺς συντρόφους του γιὰ τὸ τί συμβαίνει. Τὸ βενζινόπλοιο ἔκανε ἀμέσως μιὰν ἀπότομη στροφὴ καὶ ἔβαλε πλώρη γιὰ τ' ἀνοιχτά. Οἱ κάτοικοι ἀπομάκρυναν ἀμέσως τοὺς αἰχμαλώτους κι ὁ Κανέλλης ζήτησε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν ὅσοι θέλουν γιὰ νὰ τοὺς πιάσουν κι αὐτούς. Ἀρκετοὶ νέοι βρέθηκαν ἕτοιμοι νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Μπῆκαν στὸ γερμανικὸ καταδιωκτικό, ποὺ εἶχαν ἀφήσει στὸ λιμάνι οἱ γερμανοὶ τῆς βάσης ὅταν ἔφευγαν, πῆραν μαζί τους μερικὰ λιανοντούφεκα, μιὰ καὶ δὲν ἤξεραν νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ βαριὰ ὅπλα τῶν αἰχμαλώτων, κι ἀνοίχτηκαν κυνηγώντας τὸ ἐξοπλισμένο βενζινόπλοιο ποὺ ἔφευγε ὁλοταχῶς. Τὸ καταδιωκτικὸ ἦταν ὅμως πιὸ γρήγορο καὶ σὲ λίγο τοὺς πλησίασαν. Ἡ θάλασσα ἦταν ἀφάνταστα γαλήνια κι ὄμορφη μέσα στὸ καλοκαιριάτικο σούρουπο καὶ τελείως ἀνυποψίαστη γιὰ τὸ κακὸ ποὺ μποροῦσε νὰ συμβεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ στιγμὴ στὴν ἄλλη.

Ὅταν ζύγωσαν ἀρκετὰ τὸ ἄλλο σκάφος, ὁ Κανέλλης παράγγειλε στοὺς συντρόφους του νὰ ρίξουν μερικὲς μπαταριές, ὅλοι μαζὶ γιὰ νὰ ξεγελάσουν τοὺς γερμανοὺς πὼς εἶχαν αὐτόματα. Σὲ λίγο τὸ βενζινόπλοιο ἔκοψε τὴν πορεία του. Ὁ ἕλληνας καπετάνιος βγῆκε στὸ κατάστρωμα κι ὁ Κανέλλης πληροφορήθηκε πὼς μέσα ὑπῆρχαν τέσσερες ὁπλισμένοι γερμανοί. Ζήτησε τότε ἀπὸ τὸν καπετάνιο τοῦ δικοῦ του καραβιοῦ νὰ πλευρίσει στὸ ἄλλο καὶ γύρεψε ἀπὸ τὸν καπετάνιο τοῦ καταδιωκόμενου σκάφους νὰ πεῖ στοὺς γερμανοὺς νὰ βγοῦν ἄοπλοι στὴν κουβέρτα τοῦ καραβιοῦ. Μέσα στὸ νυχτερινὸ μισοσκόταδο εἶδε τότε μιὰ - μιὰ τὶς μαῦρες σιλουέττες τους νὰ διαγράφονται πελώριες στὸ κατάστρωμα τοῦ πλοίου. Σὲ λίγο ἦταν κ' οἱ τέσσερες μέσα στὸ καταδιωκτικὸ τοῦ Κανέλλη.

Ὁ Κανέλλης διάταξε νὰ τοὺς ἀκολουθήσει τὸ σκάφος ποὺ συνέλαβαν καὶ γύριζαν πιὰ πίσω, ὅταν εἶδαν νὰ ξεπροβάλλει ἀκόμα ἕνα βενζινόπλοιο. Ἡ ἐπιτυχία τοὺς εἶχε ἐνθουσιάσει. Κυνήγησαν κ' ἔπιασαν καὶ τὸ τρίτο βενζινόπλοιο. Μέσα του ἦταν ἕνας βούλγαρος ἔμπορος ποὺ εἶχε σὰν ὁρμητήριο τὴν Ἀλεξανδρούπολη κι ἀπὸ κεῖ ἐρχότανε στὸ νησὶ γι' ἀνταλλαγές. Φαίνεται πὼς εἶχε ἀπὸ μέρες ξεκινήσει ἀπὸ τὴ Θράκη καὶ δὲν εἶχε στὸ μεταξὺ πληροφορηθεῖ τί γινόταν στὴ Μυτιλήνη. Τὸ βενζινόπλοιο ἦταν φορτωμένο μὲ ζάχαρη καὶ ρύζι ποὺ προοριζόταν ν' ἀνταλλαγεῖ μὲ λάδι. Γύρισαν στὸ Μόλυβο, πῆραν καὶ τὸ πρῶτο βενζινόπλοιο ποὺ εἶχαν συλλάβει, καθὼς καὶ τοὺς πρώτους τέσσερους γερμανοὺς αἰχμαλώτους, κ' ὕστερα ἡ μικρὴ αὐτὴ νηοπομπὴ μὲ τὰ λάφυρα γύρισε στὴ γραφικὴ Πέτρα. Οἱ κάτοικοι κατέβηκαν κάτω στὸ μουράγιο κ' ὑποδέχτηκαν μὲ ἐνθουσιασμὸ τὸν Ὀρέστη Κανέλλη καὶ τὴ συντροφιά του.

στὴν ἐλεύθερη

Τοῦ ΜΙΧ. ΠΑΠΑΜΑΥΡΟΥ

Ὅταν ἔφτασα στὸ χωριὸ Βίνιανη τῆς Εὐρυτανίας, βρῆκα ἐκεῖ τὸν κ. Κ. Σωτηρίου, ποὺ εἶχε ξεκινήσει ἐνωρίτερα γιὰ νὰ συμμετάσχει στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο. Σὲ λίγες μέρες ἔφτασε καὶ ἡ Κα Ρόζα Ἰμβριώτη. Ἔτσι καὶ οἱ τρεῖς μαζὶ ἐπισκεφτήκαμε τὴν ἄλλη μέρα στὴ Γραμματεία τῆς Ὑγιεινῆς τὸ μακαρίτη Κόκκαλη, ποὺ προσωρινὰ εἶχε ἀναλάβει τὴ διεύθυνση καὶ τῆς Γραμματείας τῆς Παιδείας.

Ὕστερα ἀπὸ πλατειὰ συζήτηση, ἀποφασίσαμε νὰ ἑτοιμάσουμε μιὰ σειρὰ ἀποφάσεις τῆς ΠΕΕΑ, ὅπως ἐλέγονταν οἱ νόμοι τῆς Κυβέρνησης τῶν ἐλεύθερων βουνῶν, ποὺ νὰ κανονίζουν τὰ κυριότερα κεφάλαια τῆς Λαϊκῆς Παιδείας.

Μαζὶ μὲ ἄλλους ἐκπαιδευτικούς, ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὸ Ἐκπαιδευτικὸ Γραφεῖο τῆς ΠΕΕΑ, ἀρχίσαμε ἀμέσως ἐργασία. Στὴν ἀρχὴ συζητήσαμε διεξοδικὰ τὰ προβλήματα τῆς Ὀργάνωσης καὶ Διοίκησης τῆς Παιδείας. Ἔπρεπε ὄχι μόνο νὰ λογαριάσουμε πὼς καὶ πρὶν ἀπ' τὸν ἀγώνα, ἡ Παιδεία, τόσο στὸ ὀργανωτικὸ ὅσο καὶ στὸ διοικητικὸ μέρος ἐχώλαινε στὰ μέρη ἐκεῖνα, ἀλλὰ προπάντων ἔπρεπε νὰ λογαριάσουμε ὅτι, ἐμεῖς ἔπρεπε νὰ ἀλλάξουμε τὴν ἀρχὴ τῆς ἐκπαιδευτικῆς Ὀργάνωσης καὶ Διοίκησης. Πὼς ἐμεῖς ἔπρεπε νὰ ὀργανώσουμε μιὰ νέα λαϊκὴ - δημοκρατικὴ Παιδεία.

Ἡ δουλειά μας ἐβάδιζε καλά. Ζητήματα ὅπως, πόσο πρέπει νὰ εἶναι τὸ πλάτος κάθε σχολικῆς ἐπιθεώρησης, πόσοι μαθητὲς θὰ φοιτοῦν σὲ κάθε τάξη, ποιά εἶναι ἡ σημασία καὶ ἡ θέση τοῦ Νηπιαγωγείου σὲ μιὰ λαϊκὴ Παιδεία, τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς τοῦ Διδακτηρίου καὶ ἄλλα πραχτικὰ ἐκπαιδευτικὰ δουλεύονταν διεξοδικὰ σὲ καθημερινὲς συζητήσεις. Ἔτσι εἴχαμε ἑτοιμάσει τὶς ἐκπαιδευτικὲς θέσεις, ποὺ τὶς εἴχαμε ὑποβάλει στὸν Γραμματέα τῆς Παιδείας γιὰ νὰ πάρουν τὸ δρόμο τους.

Ἡ ἡγεσία τοῦ ἀγώνα πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ μετακινηθοῦμε ἀπὸ τὴ Βίνιανη, πηγαίνοντας βορειότερα.

Εἴχαμε φτάσει στὸ χωριὸ Ἄγραφα. Ἐκεῖ σταματήσαμε. Ἐπειδὴ τὸ χωριὸ αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀρκετοὺς συνοικισμούς, σκορπιστήκαμε κ' ἐμεῖς σ' αὐτούς. Μέσα ὅμως στὴ νευρικότητα καὶ στὴν ἀδιάκοπη μετακίνηση, δὲ μποροῦσε νὰ γίνει σοβαρὴ δουλειά. Ἔτσι χάνονταν οἱ μέρες. Γι' αὐτό, σὲ μιὰ συνεδρίαση, μὲ τὴν προεδρία τοῦ Γραμματέα τῆς Παιδείας, εἴπαμε νὰ ἱδρύσουμε μιὰ Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία καὶ νὰ παρασκευάσουμε ἀπὸ τοὺς ἐπονίτες μας, δασκάλους ὅπως τοὺς θέλαμε ἐμεῖς.

Ἱδρύθηκαν 2 Παιδαγωγικὰ Φροντιστήρια (Ἀκαδημίες), ἕνα στὸ Καρπενήσι καὶ τὸ ἄλλο στὴν Τύρνα τῆς Θεσσαλίας. Τὸ πρῶτο τὸ ἀναλάβαμε ἐγὼ καὶ ὁ κ. Σωτηρίου, τὸ δεύτερο ἡ Κα Ἰμβριώτη. Πῆρα ἀμέσως τὸ διορισμό μου καὶ ἔφυγα γιὰ τὸ Καρπενήσι. Ἐκεῖ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ΕΑΜ, συγκεντρώσαμε καμιὰ ὀγδονταριὰ ἐπονίτες καὶ ἐπονίτισσες, ποὺ στάθηκαν οἱ πρῶτοι σπουδαστὲς τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας.

Μιὰ Κυριακή, στὴ Λέσχη τοῦ Καρπενησιοῦ, μιλήσαμε ὁ κ. Σωτηρίου καὶ ἐγὼ στὸν κόσμο καὶ ἀναπτύξαμε τὴ σημασία τῆς κατάρτισης δασκάλων ὅπως τοὺς θέλει ἡ λαϊκὴ Παιδεία. Ἀμέσως τὴ Δευτέρα ἀρχίσαμε δουλειά.

Οἱ δυό μας, μὲ τὴ βοήθεια μερικῶν καλῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Ἑλ-

Ἡ Παιδεία
Ἑλλάδα
τὸν καιρὸ
τῆς κατοχῆς

λάδας, ποὺ εἶχαν ἔρθει στὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση, ἀρχίσαμε νὰ διδάσκουμε στὸ παλιὸ Διδακτήριο τοῦ γυμνασίου. Ἔπρεπε μέσα σὲ 2 - 2½ μῆνες νὰ περάσουμε ὅλη τὴν ὕλη ποὺ διδασκόταν στὶς δημόσιες Παιδαγ. Ἀκαδημίες. Μαζὶ ἔπρεπε νὰ δώσουμε καὶ στοιχεῖα φιλοσοφίας, καθὼς καὶ νὰ ἀναλύσουμε πλατειὰ τὶς βάσεις τῆς Ὀργάνωσης τῆς Νεολαίας.

Ἡ δουλειά μας πήγαινε ρολόϊ. Ὅλοι οἱ σπουδαστές μας, ἄντρες καὶ γυναῖκες, ὁδηγοῦνταν ἀπὸ τὴ μανία τῆς μάθησης. Ἐμεῖς πάλι, τὸ διδαχτικὸ προσωπικό, σὲ κοινὲς συνεδριάσεις, καθορίζαμε ἀκριβῶς τί καὶ πῶς ἔπρεπε νὰ διδάξουμε. Τὰ περισσότερα διδάγματα τὰ συζητούσαμε μὲ τοὺς σπουδαστές μας. Πολλὰ ὅμως, ἐπειδὴ δὲ μᾶς ἔπαιρνε ὁ καιρός, τοὺς τὰ λέγαμε δογματικά, σὰν πληροφορίες, καὶ τὸ βράδυ, κάνοντας τὸν περίπατό μας στὴν πλατεῖα τοῦ Καρπενησιοῦ, τὰ ἀναλύαμε καὶ τὰ ἐξηγούσαμε.

Ἕναν ὡραῖο χρωματισμὸ ἔδιναν στὴ διδασκαλία μας οἱ πολλοὶ ἐλεύθεροι ἐπισκέφτες, ποὺ ἔρχονταν ν' ἀκούσουν τὰ νέα πράματα, ὅπως διαδόθηκε στὸ Καρπενήσι, ποὺ διδάσκαμε στὴν Ἀκαδημία αὐτή. Οἱ ἐπισκέφτες ἦταν προπάντων γυναῖκες καὶ ἀπὸ τὶς διάφορες ὑπηρεσίες τοῦ ἀγώνα καὶ ντόπιοι κάτοικοι.

Στὶς 6 Αὐγούστου τοῦ 1944, τὸ Ἀντάρτικο τῆς Στερεᾶς εἶχε ὀργανώσει τὴ γιορτή του στὴν πλατεῖα τῆς πόλης. Εἴμαστε κ' ἐμεῖς καλεσμένοι καὶ προσπαθούσαμε, μὲ χορούς καὶ τραγούδια νὰ λαμπρύνουμε τὴ γιορτή. Σὲ μιὰ στιγμὴ καὶ ἐνῶ ἀπὸ τὸ καμπαναριὸ τῆς ἐκκλησίας ἀπαγγελλόταν ὁ «Ὁδηγητὴς» τοῦ Βάρναλη, ἔφταισε ἡ εἴδηση πώς, τὴ στιγμὴ ἐκείνη, μιὰ φάλαγγα Γερμανῶν ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Λαμία καὶ μιὰ ἄλλη ἀπὸ τὸ Ἀγρίνιο, μὲ κατεύθυνση τὸ Καρπενήσι.

Ἐκείνη τὴ νύχτα μείναμε ἄγρυπνοι στὸ Καρπενήσι. Μόλις ξημέρωσε, ὁ Διοικητὴς τῆς Περιοχῆς Στερεᾶς μᾶς διάταξε, ὁ καθένας μας νὰ φορτωθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀποθήκη μὲ 10 ὀκάδες φορτίο τροφίμων καὶ ὅλοι μαζὶ νὰ ξεκινήσουμε ἀμέσως πεζοὶ γιὰ τὸ χωριὸ Κεράσοβο, ὅπου εἶχε τὴν ἕδρα του τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ. Ἀπὸ κεῖ θὰ κάναμε ὅ,τι θὰ μᾶς ἐπέβαλλε ἡ περίσταση.

Ξεκινήσαμε βαδίζοντας ἀπάνω στὸ ξηροπόταμο πρὸς τὸν Ἄη - Θανάση: Ἄντρες, γυναῖκες, ἄλογα, γελάδια, κατσίκια, σκύλοι καὶ οἱ κότες τοῦ σπιτιοῦ στέναζαν κι ἀγκομαχοῦσαν ν' ἀνεβοῦν τὸν ἀνήφορο. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἑτερόκλιτα ὄντα ἀποτελοῦσαν μιὰ ἄγρια, μιὰ τραγική, μὰ στὸ βάθος μιὰ ὡραία εἰκόνα. Τέτοια ἄγρια εἰκόνα εἶχα ἀντικρύσει ἄλλη μιὰ φορὰ μέσα στὸν κεντρικὸ δρόμο τῆς Ἀδριανούπολης, στὸ τέλος τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ὅταν ὁλόκληρος ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Α. Θράκης προσπαθοῦσε νὰ προφτάσει νὰ καταφύγει στὴ Δυτικὴ Θράκη.

Τὸ βράδυ τῆς πρώτης ἐκείνης ἡμέρας τῆς φυγῆς ἀπὸ τὸ Καρπενήσι, φτάσαμε στὸ γιοφύρι τῆς Μέγδοβας. Ἐπειδὴ ἕνας ἀπὸ τοὺς συναδέλφους μας, μόλις ντύθηκε, δὲ μποροῦσε νὰ δεῖ τίποτα, ἔπρεπε νὰ μείνουμε ἐκειδά. Ἐπειδὴ ὅμως στὸ μέρος ἐκεῖνο δὲν ὑπάρχει οὔτε ἕως ἕνα ἀλώνι ἴσο μέρος, γιὰ νὰ κοιμηθοῦμε, ἀναγκασθήκαμε νὰ κατεβοῦμε στὴν κοίτη τοῦ ποταμοῦ καὶ ξαπλώσαμε δίπλα στὸ νερό, ἀπάνω στὶς κοτρῶνες. Εἴχαμε βάλει σκοπούς, ποὺ μᾶς ξύπνησαν μόλις βγῆκε τὸ φεγγάρι. Ξεκινήσαμε πάλι. Μόλις περά-

σαμε τὴ διασταύρωση τῶν δρόμων, εἴδαμε τοὺς Γερμανοὺς σὲ ἀπόσταση μισῆς ὥρας νὰ ἔρχουνται κατακεῖ.

Μὰ καὶ ὅταν, ὕστερα ἀπὸ 20 λεφτὰ τῆς ὥρας φτάσαμε στὸ Κεράσοβο καὶ βάλαμε τὸ καζάνι γιὰ νὰ βράσουμε τὰ φασόλια, βλέπουμε πάλι τοὺς Γερμανοὺς σὲ ἀπόσταση 500 μέτρων νὰ ἔρχουνται κατὰ τὸ χωριό. Ἀφήσαμε τότε τὰ φασόλια καὶ πεινασμένοι ἐξακολουθήσαμε τὸ δρόμο μας πρὸς τ' Ἄγραφα, βαδίζοντας σὲ ἀπότομες πλαγιὲς βουνῶν, σὲ κατσικόδρομους ποὺ ἔμοιαζαν μὲ μυρμηγκόδρομους.

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ Ἄγραφα, λοξοδρομήσαμε πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ φτάσαμε στὸ χωριὸ Τροβάτο, ὑψόμετρο 1200 μέτρα.

Σ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἀξέχαστη πορεία, ἐντύπωση μοῦ ἔκαμε τὸ θάρρος καὶ ἡ ἐπιμονὴ δυὸ σπουδαστριῶν, ποὺ σὲ ἄλλες περιπτώσεις θὰ ἦταν θαῦμα νὰ περάσουν μὲ τὰ πόδια αὐτὰ τὰ μέρη: Ἡ μιὰ ἦταν ἀνάπηρη στὸ ἕνα πόδι της καὶ περπατοῦσε μὲ πατερίτσες καὶ σίδερα στὸ πόδι. Ἡ ἄλλη εἶχε κάμει πρὶν λίγο καιρὸ ἐγχείρηση καὶ τῆς εἶχαν κόψει τρία δάχτυλα ἀπὸ τὸ ξεπαγιασμένο πόδι της. Πρὶν νἀρθεῖ στὴν Ἀκαδημία ἦταν ἀντάρτισσα. Καὶ ὅμως ἡ σπουδάστρια αὐτή, ἡ Ἀστέρω, κάθε βράδυ, κάτω ἀπὸ τὴν καρυδιὰ στὴν πλατεῖα τοῦ Τροβάτου, τραγουδοῦσε καὶ ἡ φωνή της ξαπλωνόταν γύρω καὶ ἀντιλαλοῦσε στ' ἀντικρυνὰ βουνά.

Μέσα στὴν ἐκκλησία τοῦ κάτω μαχαλᾶ τοῦ Τροβάτου, στεγάστηκε τώρα ἡ Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία τῶν Βουνῶν. Εἴμαστε τὸ κρυφὸ σχολειὸ τοῦ ἀγώνα. Τώρα δὲ φοβούμαστε τοὺς Τούρκους. Φοβούμαστε ὅμως τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς Ἕλληνες φασίστες. Μέσα στὴν ἐκκλησία αὐτὴ συνεχίσαμε τὴ διδασκαλία μας. Ἐγὼ δίδασκα τὴ συνηθισμένη ὕλη τῶν Ἀκαδημιῶν. Ὁ κ. Σωτηρίου ἀνάλυε καὶ ἐξηγοῦσε τὶς βάσεις τῆς Ὀργάνωσης τῆς Νεολαίας. Ὁ φίλος Μακεδονίτης δίδασκε φιλοσοφία καὶ οἱ ἄλλοι φίλοι διάφορα ἄλλα μαθήματα.

Μέσα στὴν ἐκκλησία αὐτή, γίνηκαν καὶ μὲ παιδιὰ τοῦ χωριοῦ ὑποδειγματικὲς καὶ δοκιμαστικὲς διδασκαλίες ὅλων τῶν μαθημάτων. Ἡ διδασκαλία ἦταν μυσταγωγία. Ὄχι μόνο ἐπικρατοῦσε ἄκρα σιωπὴ ἀνάμεσα στοὺς σπουδαστές, μὰ καὶ ἡ ἀθρόα ἐπίσκεψη τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ, ἔδινε ἕνα πανηγυρικὸ τόνο σ' ὅλη τὴν ἐργασία.

Ὁ παπὰς τοῦ χωριοῦ, μὲ τὴν ἀγκλίτσα του καθόταν σ' ἕνα στασίδι, δίπλα στὸ δεσποτικὸ καὶ ἀφουγκραζόταν. Ὁ πρόεδρος τοῦ χωριοῦ, ὁ εὐφυέστατος Ἀλέξης, καθόταν στὰ σκαλοπάτια τοῦ τέμπλου καὶ κάθε τόσο κατέβαζε τὸ κεφάλι, σημεῖο πὼς παραδεχόταν ὅ,τι ἄκουε.

Καὶ κάθε βράδυ, κάτω ἀπὸ τὴν καρυδιά, μαζεύονταν ἀρκετοὶ κάτοικοι τοῦ ἀπάνω καὶ τοῦ κάτω μαχαλᾶ καὶ ἐκεῖ τοὺς ἐξηγούσαμε καὶ τοὺς ἀναλύαμε διάφορα ζητήματα τοῦ ἀγώνα.

Ἀπέξω ἀπὸ τὴν ἴδια ἐκκλησία, δώσαμε καὶ τὰ ἀπολυτήρια τῶν σπουδαστῶν. Σὲ μιὰ γενικὴ συγκέντρωση σπουδαστῶν καὶ λαοῦ, διαβάσαμε ἕνα γράμμα τοῦ προέδρου μακαρίτη Ἀλ. Σβώλου, ποὺ μοῦ εἶχε δώσει ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀπόλυσης τῶν σπουδαστῶν. Καὶ αὐτὴ τὴ στιγμὴ θυμοῦμαι ἀκόμα τὴν ἀδελφικὴ συγκίνηση ποὺ μᾶς εἶχε καταλάβει ὅλους, σπουδαστὲς καὶ καθηγητές, τὴν τελευταία ἐκείνη ὥρα.

Οἱ σπουδαστές μας διορίστηκαν ὅλοι στὰ δημόσια σχολεῖα. πολλοὶ μάλιστα ἔμειναν διορισμένοι πολὺ καιρὸ καὶ μετὰ τὴ διάλυση τοῦ ΕΛΑΣ

⁂

Μετὰ τὴν ἀπόλυση τῶν σπουδαστῶν, ἐγὼ ἔμεινα στὸ Τροβάτο καὶ ἔγραψα τὸ Ἀναγνωστικὸ βιβλίο τῆς Ε΄ καὶ ΣΤ΄ τάξης «Ἐλεύθερη Ἑλλάδα».

Μιὰ δασκάλα, ποὺ ἐργαζόταν στὴν Ἀκαδημία, ἔγραψε στὸ Ἀναγνωστικὸ αὐτὸ ἕνα κεφάλαιο γιὰ τὴν «Πολιτοπουλίνα τοῦ Ἀγρινίου» καὶ ὁ σπουδαστὴς Μπάμπης ἔγραψε τὸ κεφάλαιο γιὰ τὸ Νικολὸ ποὺ σκότωσε τὸ Γερμανὸ στὸ χωριὸ Χιλιαδού.

Τὸ Ἀναγνωστικὸ αὐτὸ τυπώθηκε μὲ πολλὰ τυπογραφικὰ λάθη, γιατὶ παράλειψα νὰ πάω στὸ χωριό, ποὺ εἴχαμε τὸ πιεστήριό μας καὶ νὰ παρακολουθήσω τὴν ἐκτύπωσή του. Ὡστόσο, μόλις κυκλοφόρησε, μπῆκε στὰ σχολεῖα τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας καὶ διαβάστηκε ἀπὸ τὰ Ἑλληνόπουλα. Ὅπως μοῦλεγε στὰ Γιοῦρα ὁ μακαρίτης Κ. Παπανικολάου τῶν Σερρῶν, ποὺ ἦταν γραμματέας τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Γραφείου τῆς Γεν. Διοίκησης στὴ Θεσσαλονίκη, τὸ Ἀναγνωστικὸ αὐτὸ τυπώθηκε σὲ 100 χιλιάδες ἀντίτυπα καὶ σκορπίστηκε σ' ὅλες τὶς ἐλεύθερες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας. Τὸ ἴδιο μὲ διαβεβαίωσε καὶ ὁ μακαρίτης Ἠλίας Ἀποστολίδης, ποὺ ἦταν γραμματέας τοῦ ΕΑΜ Μακεδονίας.

Ἡλιούπολις - Ἀθηνῶν, Μάρτιος 1962

Τὸ στήσιμο ἑνὸς παιδικοῦ σταθμοῦ

Τῆς ΞΕΝΗΣ ΞΕΝΙΔΗ

Τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1944 οἱ Γερμανοὶ βρίσκονταν ἀκόμα στὴν Ἀθήνα κι ὅμως ἐμεῖς, στὴν Καρδίτσα, ζούσαμε ἐλεύθεροι, δουλεύαμε ἐλεύθεροι καὶ σ' ὅλους τοὺς τομεῖς εἴχαμε ἀρχίσει νὰ δημιουργοῦμε. Φτάνοντας ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Τύρνα, μετὰ τὸ τέλος τῶν μαθημάτων τοῦ Παιδαγωγικοῦ Φροντιστηρίου, ἀπ' τὴν πρώτη κιόλας μέρα εἶχα κ' ἐγὼ τὸ μερδικό μου στὴ δουλειά.

«Θὰ φροντίσεις νὰ ὀργανώσεις ἕνα Παιδικὸ Σταθμὸ γιὰ νὰ μποροῦν οἱ ἐργαζόμενες μητέρες ν' ἀφήνουν τὰ παιδιά τους». Αὐτὰ ἦταν τὰ λόγια ποὺ μοῦ εἶπε ὁ Σ. Μπαρμπουνάκης, ὅταν πῆγα νὰ τὸν συναντήσω καὶ πρόσθεσε πὼς θὰ συνεργαζόμουν μὲ τὴν ΕΠΟΝ ποὺ εἶχε ἀναλάβει αὐτὸ τὸν τομέα.

Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ΕΠΟΝ Θεσσαλίας ἔβαλε στὴ διάθεσή μου ἀμέσως ἕνα συνεργεῖο ἀπὸ Ἐπονίτες καὶ Ἐπονίτισες καὶ μοῦ ἔδωσε ἕνα πρόγραμμα λειτουργίας Παιδικῶν Σταθμῶν ποὺ εἶχε καταστρώσει γιὰ τὴν ΕΠΟΝ ἡ Ρόζα Ἰμβριώτη. Μ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καὶ μὲ πολλὴ αἰσιοδοξία ξεκινήσαμε.

Πολὺ σύντομα βρέθηκε τὸ κατάλληλο κτίριο, μιὰ ὡραία δίπατη μονοκατοικία λουσμένη ἀπ' τὸν ἥλιο καὶ τριγυρισμένη ἀπὸ ἕνα μικρὸ κῆπο. Λίγο ἀργότερα ὁρίστηκε καὶ τὸ προσωπικὸ τοῦ σταθμοῦ: μιὰ εἰδικευμένη νηπιαγωγὸς καὶ δύο Ἐπονίτισες, τελειόφοιτες τοῦ Γυμνασίου. Ὁμάδες ἀπὸ μητέρες θὰ φρόντιζαν ἐκ περιτροπῆς γιὰ τὴν ἑτοιμασία τοῦ μεσημεριάτικου φαγητοῦ καὶ τὸ καθάρισμα τοῦ κτίριου.

Εἴχαμε ὅμως ἀκόμα ν' ἀντιμετωπίσουμε τρία βασικὰ προβλήματα:

α) Νὰ συγκεντρώσουμε ἢ νὰ φτιάξουμε τὸ ὑλικὸ ποὺ μᾶς ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴ στοιχειώδη ἔστω λειτουργία τοῦ σταθμοῦ. Δηλ. τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἔπιπλα (τραπεζάκια, καρεκλίτσες κλπ.) καὶ τὸ ἀπαιτούμενο διδακτικὸ ὑλικὸ (παιχνίδια καὶ ἄλλο ἐποπτικὸ ὑλικό).

β) Νὰ ἐξασκήσουμε τὰ στελέχη ποὺ εἴχαμε διαλέξει γιὰ νηπιαγωγοὺς καὶ ποὺ δὲν εἶχαν οὔτε τὶς ἀπαιτούμενες γνώσεις οὔτε καὶ τὴν πρακτικὴ πεῖρα.

γ) Νὰ πείσουμε τὶς μητέρες νὰ μᾶς ἐμπιστευθοῦν τὰ παιδιά τους.

Μὲ πολὺ κέφι καὶ ἐνθουσιασμὸ τὸ συνεργεῖο ἀπὸ τοὺς Ἐπονίτες ρίχτηκαν στὴ δουλειὰ γιὰ νὰ συγκεντρωθεῖ τὸ ὑλικὸ ποὺ χρειαζόμαστε. Ἄλλοι καταπιάστηκαν μόνοι τους, ἄλλοι πῆγαν σὲ γνωστοὺς καὶ ἄγνωστους, σὲ συγγενεῖς καὶ φίλους, κ' ἔτσι ὕστερα ἀπὸ μερικὲς ἑβδομάδες εἴχαμε τὰ ἔπιπλα, καθὼς καὶ δυὸ τραμπάλες καὶ τρεῖς κούνιες. Μιὰ ἄλλη ὁμάδα ἀσχολήθηκε μὲ τὰ παιχνίδια. Τὰ ξυλουργεῖα μᾶς προμήθευσαν κομμάτια ἄχρηστα ξύλα, ποὺ τὰ βάψαμε καὶ τὰ κάναμε ὄμορφους κύβους. Μὲ κόντρα πλακὲ φτιάξαμε ζῶα, δέντρα, αὐλές, σπίτια, ὁλόκληρα χωριά. Ἀπὸ φελλοὺς καὶ ξυλάκια κάναμε ἔπιπλα. Βάψαμε μὲ διάφορα χρώματα κουκιὰ καὶ μακαρονάκια, συγκεντρώσαμε μολύβια, χαρτιά, χαρτόνια, πλαστελίνες, διάφορα ἄλλα παιχνίδια καὶ ἰδιαίτερα μπάλλες.

Στὸ διάστημα αὐτὸ διδάξαμε στὶς δύο Ἐπονίτισες, τὰ μόνιμα στελέχη τοῦ σταθμοῦ, στοιχεῖα ψυχολογίας τοῦ παιδιοῦ, τοὺς δώσαμε ὁδηγίες γιὰ τὴν ἀγωγὴ τῶν παιδιῶν τῆς προσχολικῆς ἡλικίας, καθὼς καὶ ἄλλες πρακτικὲς συμβουλὲς σχετικὲς μὲ τὴ λειτουργία παιδικῶν σταθμῶν (ὁμαδικὰ παιχνίδια, τραγούδια κ. ἄ.).

Τέλος καλέσαμε τοὺς γονεῖς νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸ ἕτοιμο πιὰ οἴκημα καὶ μὲ διάφορες ὁμιλίες κατατοπίσαμε τὶς μητέρες ἐπάνω στὴ σημασία καὶ τὴ χρησιμότητα τέτοιων κέντρων. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὅλη ἡ πόλη, μὲ λίγη περιέργεια καὶ πολλὴ συμπάθεια, παρακολουθοῦσε μέρα μὲ τὴ μέρα τὴ δουλειὰ ποὺ κάναμε κ' εἶχε μαθευτεῖ, λίγο-πολύ, παντοῦ, ποιὸς ἦταν ὁ σκοπός μας.

Ἔτσι τὴν πρώτη μέρα τῆς λειτουργίας τοῦ Παιδικοῦ Σταθμοῦ συγκεντρώθηκαν πάνω ἀπὸ 80 παιδιά, ποὺ χωρίσαμε σὲ τρεῖς ὁμάδες, ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία τους. Τὶς ἑπόμενες μέρες μᾶς ἦρθαν καὶ ἄλλα. Τὰ κρατούσαμε ἀπὸ τὶς 8 τὸ πρωΐ, ὡς τὶς 5 τὸ ἀπόγευμα. Τὸ μεσημέρι ἔτρωγαν ἐκεῖ ὡραῖο μαγειρεμένο καὶ ἄφθονο ζεστὸ φαγητό.

Φυσικὰ τὶς πρῶτες μέρες δὲν ἔλειψαν οἱ δυσκολίες καὶ τὰ παρατράγουδα. Τὰ παιδιά, ἀσυνήθιστα ἀκόμα, ἔκλαιγαν καὶ φώναζαν τὶς μητέρες τους. Ἄλλα δὲν ἤθελαν νὰ φᾶνε, ἄλλα δὲν ἤξεραν νὰ φᾶνε, πολλὰ δὲν πειθαρχοῦσαν στὶς ὁδηγίες ποὺ ἔπαιρναν καὶ στὴν ὁμαδικὴ ζωή. Τὴ μεγαλύτερη ὅμως ἔννοια μᾶς τὴν ἔδωσαν τὰ μικρότερα, ποὺ δὲν ἦταν ἀκόμα ἱκανὰ ν' ἀνταποκριθοῦν μόνα στὶς ἀνάγκες τους καὶ μᾶς ἔβαζαν κάθε στιγμὴ μπροστὰ σέ... κάθε λογῆς προβλήματα. Καὶ σὰν νὰ μὴ μᾶς ἔφταναν ὅλα αὐτά, γιὰ κάμποσες μέρες, βρισκόμαστε κυριολεκτικὰ ζωσμένοι ἀπὸ μητέρες, μεγαλύτερα ἀδέλφια, γειτόνους, περίεργους, περαστικοὺς ποὺ τριγύριζαν τὸ κτίριο, μᾶς παρακολουθοῦσαν καὶ σχολίαζαν.

Ὅμως τὸ μεγάλο βῆμα εἶχε γίνει. Σιγὰ-σιγὰ ὅλα θὰ ἔμπαιναν σὲ τάξη καὶ ὁ σταθμὸς θὰ λειτουργοῦσε κανονικά.

«Θὰ συνεργαστεῖς μὲ τὴν ΕΠΟΝ», μοῦ εἶχαν πεῖ τότε. Πραγματικὰ χάρη στὰ νέα παιδιὰ καταφέραμε νὰ στήσουμε τὸ Σταθμό μας. Ὅ,τι πετύχαμε ἔγινε μὲ τὴν ἐργατικότητα καὶ τὸν ἐνθουσιασμό τους. Ἡ ΕΠΟΝ στάθηκε ἡ ψυχὴ τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Ἡ Πανελλαδικὴ Συνδιάσκεψη τῶν ἐκπαιδευτικῶν στὴ

Τοῦ Κ. Θ. ΠΙΠΑ

Λάσπη! Ἕνα χωριὸ τῆς Εὐρυτανίας 6 - 7 χλμ. ἀπὸ τὸ Καρπενήσι. Δὲν ξέρω ἂν τὸ ὄνομα δικαιολογεῖται ἀπὸ τὰ πράγματα. Τὸ εἶδα τὸ 1ο δεκαπενθήμερο τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1944. Ἦταν ὄμορφο καὶ καταπράσινο. Κατάφυτο ἀπὸ ἔλατα, καστανιές, καρυδιὲς καὶ ἄλλα δέντρα. Πολλὰ ἀπὸ τὰ σπίτια του μεγάλα, καλοφτιαγμένα, ὄμορφα. (Λίγο ἀργότερα τὰ ἔκαψαν οἱ Γερμανοί). Στὴ μέση μεγάλη ὄμορφη πλατεῖα καὶ στὴ μιὰ πλευρά της, τὸ ἰσόγειο μικρὸ διδαχτήριο τοῦ δημοτικοῦ σχολειοῦ.

Ἐξαιρετικὴ κίνηση στὴ Λάσπη, τέτοια, ποὺ δὲ γνώρισε ποτέ. Γίνεται τότε ἐκεῖ «Συνδιάσκεψη ἀντιπροσώπων διδασκαλικῶν συλλόγων» τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας. Πῆραν μέρος ἀντιπρόσωποι ποὺ εἶχαν ἐκλέξει οἱ συνελεύσεις τῶν συλλόγων δημοδιδασκάλων Εὐρυτανίας, Φθιώτιδας, Παρνασίδας, Λοκρίδας, Ναυπακτίας, Μεσολογγίου, Ἀγρινίου, Τρικκάλων, Καρδίτσας, Λαρίσης, Μαγνησίας, Ἐλασσώνας. Ξεκίνησαν γιὰ νὰ ρθοῦν ἀντιπρόσωποι διδασκαλικῶν συλλόγων Ἠπείρου, δὲν πέρασαν ὅμως γιατὶ οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν ἐκκαθαριστικὲς ἐπιχειρήσεις πρὸς τὰ Χάσια. Τὸ ἴδιο καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν δασκάλων Δυτικῆς Μακεδονίας.

Παρακολούθησαν τὴ συνδιάσκεψη ἀντιπρόσωποι τῆς Γραμματείας τῆς Παιδείας τῆς Π.Ε.Ε.Α., τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου τοῦ ΕΛΑΣ, τῶν Δημ. Ὑπαλλήλων Στερεᾶς. Οἱ παιδαγωγοί μας Ρόζα Ἰμβριώτη, Κ. Σωτηρίου, Μ. Παπαμαῦρος. Ὁ συνδικαλιστὴς Μαργιόλης, ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἐργατικοῦ Ε.Α.Μ. Ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν ὀργανώσεων τῆς περιοχῆς Στερεᾶς καὶ τῶν τοπικῶν. Ὁλόκληρο τὸ παιδαγωγικὸ φροντιστήριο τοῦ Καρπενησιοῦ.

Ἴσως σήμερα δὲν κάνει ἐντύπωση ἡ συρροὴ τόσων ἀντιπροσώπων κ.ἄ. στὴ συνδιάσκεψη τῆς Λάσπης. Τὴ σημασία θὰ τὴ νιώσει ὁ καθένας, ἂν σκεφτεῖ πόσα κόποι καὶ φροντίδες χρειάστηκαν γιὰ νὰ ὀργανωθεῖ καὶ νὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτὴ σὲ κείνους τοὺς πολὺ δύσκολους καιρούς, πόση ἀποφασιστικότητα καὶ πίστη ἦταν ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ νὰ ρθοῦν πεζοὶ οἱ ἀντιπρόσωποι δάσκαλοι καὶ δασκάλες ἀπὸ τὴν Ἐλασώνα καὶ τὴ Λοκρίδα, ἀπὸ τὴν Κόνιτσα καὶ τὰ Γρεβενά, περνώντας κατσάβραχα, ρεματιὲς καὶ βουνοκορφές.

Ὅλο τὸ βάρος γιὰ τὴν ὀργάνωση αὐτῆς τῆς ἐργασίας, γιὰ τὴ στέγαση καὶ τὴν τροφοδοσία 3 — 4 μέρες τόσων ἀνθρώπων στὴ Λάσπη, ἔπεσε στοὺς ὤμους τῆς προσωρινῆς ὀργανωτικῆς ἐπιτροπῆς Δ) κῆς Ὁμοσπονδίας, ποὺ συγκροτήθηκε τὸ

Λάσπη τῆς Εὐρυτανίας

1943 στὴν Εὐρυτανία μὲ σπονδυλικὴ στήλη τὸν παλιὸ σύλλογο δασκάλων Εὐρυτανίας. Πόσα δὲν πρόσφερε αὐτός, πρὶν ἀπὸ τὴν 4η Αὐγούστου, στὸ κίνημα τῶν δασκάλων καὶ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων.

Ἡ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ τὸ 1936 κατάργησε τὴ Διδασκαλικὴ Ὁμοσπονδία καὶ τοὺς συλλόγους της, ὅπως κι ὅλες τὶς ὀργανώσεις τῶν Δημ. Ὑπαλλήλων. Πρώτη δουλειὰ τῶν δασκάλων στὶς ἐλεύθερες περιοχές, νὰ ἱδρύσουν καὶ νὰ ὀργανώσουν ξανὰ τὴ συνδικαλιστική τους ὀργάνωση. Κι αὐτὸς ἦταν ἕνας σκοπὸς τῆς συνδιάσκεψης στὴ Λάσπη.

Ἄλλοι σκοποί της: Νὰ βοηθήσει μὲ κάθε τρόπο, μὲ κάθε μέσο τὸ ἄνοιγμα καὶ τὴν ταχτικὴ λειτουργία τῶν κλειστῶν σχολείων στὶς ἐλεύθερες περιοχές. Νὰ γίνει συζήτηση πάνω στὰ τόσα ἄλυτα προβλήματα τῆς παιδείας στὴν ἐποχὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα.

Ἀρχίζει ἡ συνδιάσκεψη. Συγκροτεῖται σὲ σῶμα μὲ τὴν ἐκλογὴ προεδρείου. «Δημητρᾶτος, Σαξώνης, Χυτήρης, Πόλκος» (καὶ τόσοι ἄλλοι) διαβάζονται τὰ ὀνόματα τῶν ἐκπαιδευτικῶν — θυμάτων τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης. Κατανυχτικὴ σιγὴ ἑνὸς λεπτοῦ.

Χαιρετισμοὶ τῶν ἐξωκλαδικῶν ἀντιπροσώπων καὶ μπαίνομε στὴ συζήτηση. Πόσα καὶ πόσα θέματα δὲ συζητήθηκαν!

Ι. Ἐ κ π α ι δ ε υ τ ι κ ά : 1. Σκοποὶ καὶ κατευθύνσεις τῆς Παιδείας. 2. Ὀργάνωση τῆς Παιδείας. 3. Περιεχόμενο τῆς Παιδείας. 4. Λαϊκὴ διαφώτιση. 5. Μόρφωση διδαχτικοῦ προσωπικοῦ. 6. Διδαχτήρια καὶ ἐφοδιασμός τους, ὑγειονομικὴ παρακολούθηση καὶ φαρμακευτικὴ περίθαλψη τῶν μαθητῶν. 7. Διοίκηση τῆς Παιδείας. 8. Ὀργάνωση τῶν κεντρικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ ὑπουργείου Παιδείας.

Πάνω σ᾽ αὐτὰ δὲν ἔγινε μιὰ τυχαία καὶ πρόχειρη συζήτηση. Ὅλα ἐξετάστηκαν μὲ ἐπιστημονικὴ σοβαρότητα καὶ ἔξαρση ἀντάξια τῶν περιστάσεων. Πολλοὶ παράγοντες βοήθησαν σὲ τοῦτο: α) Ἡ μελέτη τῶν ἐκπαιδευτικῶν μας προβλημάτων στὴν κατεχόμενη Ἀθήνα ἀπὸ δυὸ ἐπιτροπές. Μία τῆς ΕΠΟΝ καὶ ἄλλη τοῦ ΕΑΜ τῶν ἐκπαιδευτικῶν. β) Ἡ πείρα καὶ ἡ συμβολὴ τῶν φωτισμένων παιδαγωγῶν ποὺ ἀναφέραμε. γ) Ἡ πείρα τῶν ἀντιπροσώπων τῶν συλλόγων, ποὺ χρόνια

δούλεψαν στὸ σχολεῖο καὶ τὸ πόνεσαν, πού πολλὲς φορὲς στὰ παιδαγωγικά τους καὶ τὰ συνδικαλιστικά τους συνέδρια συζήτησαν γιὰ τὸν «ἄταφο νεκρὸ» τὰ πάντα ἄλυτα ἐκπαιδευτικά μας προβλήματα.

II. Ἡ λειτουργία τῶν σχολείων. Ἔγινε πλατειὰ συζήτηση γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀνοίξουν ὅλα τὰ κλειστὰ σχολεῖα στὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, νὰ ἐργαστοῦν ταχτικά, νὰ μάθουν τὰ παιδιὰ γράμματα, νὰ τὰ φρονηματίσουν σ᾽ ἐκείνη τὴν κρίσιμη περίοδο, νὰ τὰ κάμουν ἱκανὰ νὰ προσφέρουν κι αὐτὰ ὅ,τι ἦταν μπορετὸ στὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση. Ἔλλειπαν οἱ δάσκαλοι; θὰ τοὺς ἀναπλήρωναν ὅσοι περνοῦσαν ἀπὸ τὰ παιδαγωγικὰ φροντιστήρια τῆς Π.Ε.Ε.Α. καὶ τελειόφοιτοι γυμνασίου — ἐπονίτες οἱ πιὸ πολλοί. Ἔλλειπαν ἀναγνωστικὰ βιβλία; θὰ γράφονταν καὶ θὰ ἐκδίδονταν ἀπὸ τὴν ΠΕΕΑ βιβλία, πού θ᾽ ἀνταποκρίνονταν στὶς ἀνάγκες τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα τοῦ λαοῦ. Εἶχαν καεῖ τὰ διδακτήρια; θὰ στεγάζονταν τὰ παιδιὰ σὲ σπίτια, σὲ ἐκκλησίες, σὲ καλύβια, ἢ θὰ δούλευαν τὰ σχολειὰ στὸ ὕπαιθρο.

(Παρόμοια προσπάθεια ἀποφασίστηκε νὰ γίνει καὶ γιὰ τὴ λειτουργία τῶν γυμνασίων στὶς πόλεις καὶ κωμοπόλεις πού πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο ὑπῆρχαν).

III. Συνδικαλιστικὴ ὀργάνωση τῶν δασκάλων. Ἡ συνδιάσκεψη τῆς Λάσπης ὅρισε προσωρινὴ διοικητικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐπανίδρυση τῆς Διδασκαλικῆς Ὁμοσπονδίας, μόλις θὰ τὸ ἐπέτρεπαν οἱ περιστάσεις, καὶ γιὰ τὸ ζωντάνεμα τῶν τοπικῶν συλλόγων τῶν δασκάλων. Ἀκολούθησαν πολλὲς συνελεύσεις δασκαλικῶν συλλόγων, ὅπου ἀναλύθηκαν ὅσες ἀποφάσεις πάρθηκαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση μὲ μέλη πού ὅρισε μιὰ μεγαλειώδικη συγκέντρωση τῶν δασκάλων Ἀθήνας — Πειραιᾶ (στὸ σχολεῖο τῆς ὁδοῦ Καλησπέρη, Νοέμβρης 1944). Ἔκαμε ὅλο τὸ 1945 ταχτικὰ τὴν ἔκδοση τοῦ «Διδασκαλικοῦ Βήματος». Ὀργάνωσε τὴν ἐπίσημη ἱδρυτικὴ συνέλευση, πού ψήφισε καταστατικὸ καὶ ἵδρυσε τὴ σημερινὴ «Διδασκαλικὴ Ὁμοσπονδία Ἑλλάδος».

IV. Ἡ θέση τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Δὲν παράλειψε ἡ συνδιάσκεψη νὰ συζητήσει γιὰ τὴ θέση τῶν δασκάλων ὅλων τῶν βαθμῶν τῆς Παιδείας. Τόνισε τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν οἰκονομική, κοινωνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ ἀποκατάσταση, πού γι᾽ αὐτὰ δεκάδες χρόνια ἀγωνίζονται οἱ ἐκπαιδευτικοί. Καὶ μιὰ συμβολικὴ χειρονομία τῆς ΠΕΕΑ: Στάλθηκε καὶ διαβάστηκε στὴ συνδιάσκεψη ἀπόφασή της, πού ἐξομοίωνε τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς μὲ τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ ΕΛΑΣ. Λέμε συμβολικὴ χειρονομία γιατὶ τότε οὔτε μισθοὶ σὲ χρῆμα δίνονταν κεῖ πάνω, οὔτε ἡ μερίδα τροφίμων ἢ τὰ χορηγούμενα εἴδη ἱματισμοῦ κλπ. στοὺς ἀξιωματικοὺς εἶχαν σημαντικὴ διαφορά, ἀπ᾽ ὅσα ἔπαιρναν οἱ ἁπλοὶ ἐλασίτες. Ἦταν ὅμως ἀπόφαση πού χαρακτηρίζει τὸ πνεῦμα καὶ τὴ διάθεση τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ λαοῦ.

Βαρειά, παραφορτωμένη ἦταν ἡ ἡμερήσια διάταξη τῆς συνδιάσκεψης τῆς Λάσπης. 3 — 4 ἡμέρες ὅλοι ἐργάστηκαν ἀκούραστα ἀπὸ τὶς 7 τὸ πρωῒ ὡς τὶς 8 τὸ βράδυ. Στὴ δίωρη μεσημεριάτικη διακοπὴ καὶ τὸ βράδυ, ὅλοι, ἀντιπρόσωποι καὶ σπουδαστὲς τοῦ παιδαγωγικοῦ φροντιστηρίου ἔτρωγαν σὲ κοινὸ τραπέζι στὴν πλατεῖα. (Τρόφιμα εἶχε προμηθευτεῖ ἡ ὀργανωτικὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὴν ΕΤΑ Στερεᾶς καὶ τοὺς συλλόγους τῶν δασκάλων τῆς Θεσσαλίας). Δὲν ἔλλειπαν τὰ βράδυα τὰ τραγούδια κ᾽ οἱ χοροὶ ἀπὸ τ᾽ ἀγόρια καὶ τὰ κορίτσια τῆς ΕΠΟΝ τῆς Λάσπης, ἀδερφωμένα μὲ τοὺς σπουδαστὲς καὶ τὶς σπουδάστριες τοῦ παιδαγωγικοῦ φροντιστηρίου Καρπενησιοῦ.

★

ÉCOLE NORMALE SUPÉRIEURE
45, Rue d'Ulm

Université de Paris

Paris, le Décembre 19 45

Hommage des Élèves de l'Ecole Normale Supérieure
à la nation grecque

Pendant quatre années, l'Ecole Normale Supérieure a témoigné, comme toute l'Université de France, d'une réserve hostile à l'égard des complices de l'ennemi et d'une dignité active en face de l'occupant nazi. Nombreux sont ses élèves qui ont rejoint les armées de la France libre ou pris une part importante à la résistance sur le sol même de la patrie. Elle reste fidèle au souvenir de ceux qui sont tombés, combattants, déportés, et tâche de s'en montrer digne.

Mais les élèves de l'Ecole Normale Supérieure n'oublient pas qu'au long de ces sombres années, ce leur fut toujours un puissant réconfort de se sentir invisiblement et fraternellement unis non seulement à tous les Français, mais aussi à tous les fils de l'Europe asservie dressés pour la défense de leurs libertés. Ils ont suivi avec une toute particulière émotion la lutte de ce peuple dont ils avaient appris à chérir le passé de culture et d'héroïsme: seul il tenait victorieusement tête aux bandes fascistes, puis s'affaissait sous les coups de l'Allemand. Mais celui-ci avait compté sans l'âme immortelle de l'Hellade, dont les habitants ne consentirent jamais au fond d'eux-mêmes, à voir pour toujours flotter sur l'Acropole le hideux étendard national-socialiste.

La Grèce maintenant renaît, et sa joie est la nôtre. Comme la nôtre, plus que la nôtre, sa renaissance est douloureuse, mais certaine. Nous souhaitons qu'elle sache retrouver intégralement dans le trésor de ses valeurs spirituelles celle même qu'elle nous a appris à chérir davantage: la liberté.

Vive la Grèce résistante et démocratique!

Παρίσι, Δεκέμβρης 1945

Οἱ μαθητὲς τῆς Ἐκὸλ Νορμὰλ Συπεριὲρ τιμοῦν τὸ Ἕλλην. Ἔθνος

Ἐπὶ τέσσερα χρόνια ἡ Ἐκὸλ Νορμὰλ Συπεριέρ, ὅπως καὶ ὅλα τὰ Πανεπιστήμια τῆς Γαλλίας, στάθηκε ἐχθρικὰ ἐπιφυλαχτικὴ ἀντίκρυ στοὺς συνέγοχους τοῦ ἐχθροῦ κ᾽ ἔδειξε ἐνεργητικὴ ἀξιοπρέπεια ἀντίκρυ στὶς ναζιστικὲς δυνάμεις κατοχῆς. Πολυάριθμοι μαθητές της κατατάχτηκαν στὰ στρατεύματα τῆς Ἐλεύθερης Γαλλίας ἢ ἔπαιξαν σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀντίσταση, στὸ ἔδαφος τῆς πατρίδας μας. Ἡ Σχολὴ τιμᾶ τὴ μνήμη ἐκείνων ποὺ ἔπεσαν, στὶς μάχες ἢ στὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης, καὶ προσπαθεῖ νὰ φανεῖ ἀντάξιά τους.

Ἀλλὰ οἱ μαθητὲς τῆς Σχολῆς δὲν ξεχνοῦν πὼς σ᾽ ὅλο τὸ διάστημα τῶν ζοφερῶν αὐτῶν χρόνων, στάθηκε μεγάλη ἀνακούφιση γι᾽ αὐτοὺς τὸ γεγονὸς ὅτι ἔνιωθαν ἀόρατα κι ἀδερφικὰ ἑνωμένοι ὄχι μόνο μὲ ὅλους τοὺς Γάλλους ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλους τοὺς γιοὺς τῆς ὑποδουλωμένης Εὐρώπης ποὺ εἶχαν ξεσηκωθεῖ γιὰ νὰ ὑπερασπιστοῦν τὶς ἐλευθερίες τους. Μὲ ἐντελῶς ἰδιαίτερη συγκίνηση παρακολούθησαν τὸν ἀγώνα ἐκείνου τοῦ λαοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ πολιτιστικὸ καὶ ἡρωϊκὸ παρελθὸν εἶχαν διδαχτεῖ ν᾽ ἀγαποῦν: Μόνος ὁ λαὸς αὐτὸς ἀντιστεκόταν νικηφόρα στὶς φασιστικὲς ὀρδὲς κ᾽ ἔπειτα ἔπεφτε κάτω ἀπὸ τὰ χτυπήματα τῶν Γερμανῶν. Ἀλλὰ αὐτοὶ εἶχαν κάνει τοὺς λογαριασμούς τους χωρὶς νὰ πάρουν ὑπ᾽ ὄψη τους τὴν ἀθάνατη ψυχὴ τῆς Ἑλλάδας, ποὺ οἱ κάτοικοί της δὲν δέχτηκαν ποτὲ κατὰ βάθος νὰ βλέπουν γιὰ πάντα τὴ μισητὴ ἐθνικοσοσιαλιστικὴ σημαία νὰ κυματίζει πάνω στὴν Ἀκρόπολη.

Ἡ Ἑλλάδα σήμερα ξαναγεννιέται κ᾽ ἡ χαρά της εἶναι καὶ δική μας χαρά. Ὅπως καὶ ἡ δική μας, καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴ δική μας, ἡ δική της ἀναγέννηση εἶναι ὀδυνηρὴ ἀλλὰ σίγουρη. Εὐχόμαστε νὰ μπορέσει μέσα στοὺς θησαυροὺς τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν της νὰ ξαναβρεῖ στὸ ἀκέραιο ἐκεῖνο ποὺ μᾶς δίδαξε ν᾽ ἀγαποῦμε πάνω ἀπ᾽ ὅλα: τὴν Ἐλευθερία.

Ζήτω ἡ Ἑλλάδα τῆς ἀντίστασης καὶ τῆς Δημοκρατίας.

Θέατρο

Τοῦ Γ. ΚΟΤΖΙΟΥΛΑ

Σὰν εἰσαγωγή

Μιλώντας γιὰ τὸν τόπο μας καὶ γιὰ τὰ χρόνια τὰ πρὶν τὸν πόλεμο, μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ τέχνη σ' ἐμᾶς δὲν εἶχε μεγάλη σχέση μὲ τὸ λαό. Ἦταν προνόμιο λιγοστῶν ἀργόσχολων κι' ἐκλεπτυσμένων. Αὐτοὶ ἀγόραζαν βιβλία, σύχναζαν σ' ἐκθέσεις, παρακολουθοῦσαν συναυλίες. Οἱ ἄλλοι, ὁ πολὺς λαός, εἶχαν μεσάνυχτα ἀπὸ τέτοια. Οὔτε τοὺς σχετικοὺς ὅρους, τὶς ὀνομασίες δὲν ἤξεραν καλὰ - καλά. Ἐξάλλου κ' οἱ ἄνθρωποι τῆς τέχνης δὲν καταδέχονταν οἱ περισσότεροι νὰ κοιτάξουν στὴ μάζα. Ἀντλοῦσαν τὰ θέματα ἀπ' τὸν ἑαυτό τους, τὰ περιόριζαν στὸ στενό τους κύκλο, ἀδιαφορώντας ἂν βρίσκουν ἀπήχηση ἀπὸ μέρος τοῦ συνόλου. Συχνὰ τοὺς ἀπομάκρυνε κ' ἡ τεχνοτροπία τους ἀπ' τὴν ἀντίληψη τοῦ μεγάλου κοινοῦ. Αὐτοὶ δὲν ἔγραφαν τάχα ἔργα μὲ «θέση». Αὐτοὶ ἔκαναν δῆθεν «καθαρὴ» τέχνη. Μ' ἄλλα λόγια, ἦταν ὀπαδοὶ τῆς τέχνης γιὰ τὴν τέχνη. Καὶ ζοῦσαν μακάρια στὸ φιλντισένιο τους πύργο.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀδράνεια ἦρθε νὰ ξεσηκώσει πολλοὺς ἡ περίοδος τῆς κατοχῆς, τοῦ ἐθνικοῦ μας ἀγώνα. Ὅ,τι δὲ σκέφτηκαν στὰ σοβαρὰ ἢ δὲν μπάρεσαν νὰ κάμουν στὴ δικτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου μὲ τὴν ἐπαίσχυντη λογοκρισία της, αὐτὸ παρουσιάστηκε πιὸ ἐπιταχτικά, μὲ τὴ μορφὴ τοῦ χρέους, τὴν τετραετία τοῦ ξένου ζυγοῦ. Ὁ καταχτητὴς εἶχε ἀφήσει κάθε πρόσχημα στὴν ἄκρη. Χτυποῦσε ἀλύπητα ὅλους τοὺς πατριῶτες. Κ' ἡ τυραννία διπλασιάστηκε, ξεσκεπάστηκε τώρα. Ἀπὸ κοινωνικὴ - οἰκονομικὴ ποὺ ἦταν, ἔγινε ἐπὶ πλέον ἐθνική. Σ' αὐτὴ τὴν πανελλήνια σκλαβιὰ μποροῦσε νὰ μείνει ἀδιάφορος ὁ τεχνίτης; Ἡ πατριωτική του συνείδηση δὲν τὸν ἄφηνε νὰ ἡσυχάσει. Δίπλα στὸ λαὸ ποὺ ἀγωνίζονταν, ποὺ ἔχυνε τὸ αἷμα του στοὺς δρόμους εἴτε στὰ βουνά, ἔπρεπε νὰ δώσει κι ὁ ἄνθρωπος τῆς τέχνης τὸ παρών του. Ἀλλοιῶς θἄταν λιποταξία. Οἱ πιὸ πολλοὶ βρῆκαν πραγματικὰ τὸν τρόπο νὰ ἐκδηλωθοῦν. Ἀργὰ ἢ γρήγορα τὰ σχετικὰ ἔργα τους θὰ ἰδοῦν, ἂν δὲν εἶδαν κιόλας τὸ φῶς.

Ἐκεῖνο ποὺ μένει ἄγνωστο ἀκόμα, ποὺ ἴσως νὰ μείνει γιὰ πολὺν καιρό, εἶναι ἡ ἐμφάνιση κ' ἡ δράση τῆς τέχνης ἔξω στὶς ἐλεύθερες περιοχές, ἐκεῖ ποὺ βρισκόνταν ἐξάλλου τὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἀγώνα. Ἔχει σημασία νὰ τονισθεῖ πὼς οἱ ἀντάρτες κι' ὁ πληθυσμὸς τῆς ὑπαίθρου αἰσθάνθηκαν πολὺ τὴν ἀνάγκη τῆς τέχνης. Κι' ὅπου δὲν εἶχαν εἰδικοὺς ἀνθρώπους γίνονταν οἱ ἴδιοι τεχνίτες, δημιουργοῦσαν μοναχοί τους. Πρῶτα - πρῶτα χρειάζονταν ψυχαγωγία. Ἐκεῖ στὸ λόγγο σχεδὸν ὅπου ζοῦσαν, δίχως βιβλία, δίχως ἄλλα ἔντυπα ἀπ' τὸν παράνομο τύπο ποὺ κ' ἐκεῖνος ἐρχότανε ἀραιά, οἱ σχετικὰ μορφωμένοι ἀπ' αὐτούς, ὅσοι ξέραν ἀπὸ ἀπαγγελία, οἱ καλλίφωνοι ἔπρεπε νὰ ποῦν κάτι τι γιὰ νὰ περάσει ἡ ὥρα. Ἔτσι καθιερώθηκαν οἱ ἀπαγγελίες, τ' ἀντάρτικα τραγούδια, πρῶτα σὲ μικρὸ ἔπειτα σὲ πλατύτερο κύκλο. Ἔλεγαν ὅτι θυμόνταν, ὅτι ταίριαζε στὶς περιστάσεις. Τὰ πιὸ πολλὰ ἔρχονταν ἀπ' ἀλλοῦ, ταξίδευαν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο. Ἀλλὰ ὅπου χρειάζονταν, ὅπου εἶχαν τὴ δυνατότητα συμπλήρωναν, ὅπως εἴπαμε καὶ μοναχοί τους.

(*) Αὐτὸς εἶν' ὁ τίτλος τῶν ἀφηγήσεών του γιὰ τὴ «Λαϊκὴ Σκηνὴ» θέατρο ποὺ ἔφτιαξε ὁ ἴδιος κατὰ τὴν περίοδο τῆς κατοχῆς στὴν Ἤπειρο καὶ ἔδινε παραστάσεις ὡς τὴ Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ τὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου. Τὰ ἔργα ποὺ ἔπαιζε ἡ «Λαϊκὴ Σκηνὴ» τῆς VIII Μεραρχίας τοῦ ΕΛΑΣ γράφτηκαν ἀπὸ τὸ Γιῶργο Κοτζιούλα καὶ εἶναι ἀρκετά.

στὰ βουνὰ*

Εἶναι ἀληθινὰ κρίμα ποὺ δὲν βγῆκαν στὰ βουνὰ περισσότεροι λογοτέχνες καὶ καλλιτέχνες. Θὰ εἶχαν νὰ προσφέρουν πολλὰ στὸν ἀγώνα, τόσα ποὺ δὲν τὸ φαντάζονται ἀπὸ δῶ. Θὰ εἶχαν σίγουρα νὰ ὠφεληθοῦν κ' οἱ ἴδιοι. Ἡ ἀλληλεπίδραση μεταξὺ τέχνης καὶ λαοῦ θἄταν πολὺ πιὸ ἀποδοτική. Τὰ παλληκάρια ποὺ πολεμοῦσαν χρειάζονταν τραγούδια. Ἔδιναν μάχες κ' ἤθελαν νὰ τὶς θυμοῦνται. Ἔμπαιναν στὰ χωριὰ κ' ἔπρεπε νὰ τὰ ξεσηκώσουν. Ποιὸς θἄγραφε τοὺς στίχους; Ποιὸς θἄβρισκε τὸ σκοπό; Οἱ ποιητὲς οἱ μουσουργοὶ ἔλειπαν στὰ κέντρα. Μὰ οἱ πολεμιστές, ὁ ἀγωνιζόμενος λαὸς δὲν ἀπογοητεύονταν εὔκολα. Αὐτοὶ ποὺ μὲ τὸ τίποτε εἶχαν δημιουργήσει ἕναν ἐπίφοβο στρατό, αὐτοὶ ποὺ εἶχαν θεμελιώσει μιὰ νέα κατάσταση στὰ χωριὰ ἦταν ἱκανοὶ νὰ τὰ βολέψουν μὲ ὅλα. Ἔτσι πέτυχαν ἀβοήθητοι καὶ στὸν τομέα τῆς τέχνης.

Ἀπ' τὶς ἁπλὲς ἀπαγγελίες καὶ τὰ τραγούδια τῆς ἀντίστασης, ποὺ δὲν ἀπαιτοῦσαν ἄλλωστε κανένα ὑλικό, προχώρησαν σὲ πιὸ σύνθετες, πιὸ δύσκολες ἐκδηλώσεις. Ἔκαμαν καὶ θ έ α τ ρ ο. Ἄρχισαν ἀπὸ μιμήσεις, σκέτς, κ' ἔφτασαν σὲ κανονικὲς παραστάσεις. Ἔκαμαν τὴν ἀρχὴ μὲ κουβέντες καὶ στὸ τέλος διαθέταν σκηνικά. Οἱ ἐρασιτέχνες ἐξελίχτηκαν σὲ ἀληθινοὺς ἠθοποιοὺς ποὺ ἱκανοποιοῦσαν ἀπόλυτα τὸ κοινό. Ἀπὸ τὸ «Χορὸ τοῦ Ζαλόγγου» κι ἄλλα τοῦ ἴδιου ποιοῦ μεταπήδησαν σ' ἔργα μὲ συγχρονισμένα θέματα, μὲ ἀνώτερη πνοή. Αὐτὰ ὅλα ἔγιναν χωρὶς διδασκαλίες, αὐθόρμητα καὶ ὁμαδικά, στὸ περιθώριο τῆς ἄλλης ὑπηρεσίας. Καὶ τὸ σπουδαῖο εἶναι πὼς βρῆκαν μεγάλη ἀπήχηση, πῆραν παλλαϊκὸ χαρακτήρα. Ἦταν θεάματα ἐλεύθερα γιὰ ὅλους, χωρὶς εἰσιτήριο, χωρὶς διατυπώσεις. Τἄβλεπαν κ' οἱ γυναῖκες, τἄβλεπαν καὶ τὰ παιδιά, ποὺ τὰ χάραζαν γιὰ πάντα στὸ ξάστερο μυαλό τους.

Ἡ λέξη θέατρο μόλις ἦταν γνωστὴ ὡς τότε στὰ περισσότερα χωριά. Τὴ μεταχειρίζονταν ὅμως μ' ἔννοια μεταφορική, ἐξευτελιστική. Λέγοντας γιὰ κάποιον ἢ κάποια «γίνηκε θέατρο!» ἐννοοῦσαν πὼς τὸν ρεζίλεψαν, τὸν ἔκαμαν σουργούνι. Μονάχα ὅσοι κατέβαιναν μιὰ φορὰ στὸ παζάρι, στὴν ἐμποροπανήγυρη τῆς ἐπαρχίας, εἶχαν τὸν τρόπο νὰ ἰδοῦν ἀπ' αὐτὸ τὸ πράμα. Μονάχα γελοῦσαν μὲ τὰ κωμικὰ παθήματα τοῦ Μπαρμπαγιώργου ἀπὸ τὸν ἀνεψιό του ἢ μὲ τοὺς ἀτέλειωτους ξυλοδαρμοὺς τοῦ τελευταίου ἀπὸ τὸ Χατζαϊβάτη. Αὐτὸ ἦταν ἡ μόνη πεῖρα τους ἀπὸ τὴ σκηνή. Ἀκόμα τὶς ἀπόκρηες τῆς Λαμπρῆς, ὅταν ἔβγαιναν στὸ μεσοχώρι οἱ «προσωπίδες» καὶ παράσταιναν πρόχειρα τὸ πιὸ πολὺ μὲ χειρονομίες, ἦταν κι αὐτὸ ἕνα εἶδος θέατρο γιὰ τοὺς χωριάτες. Ἀλλὰ ἐτοῦτο ποὺ τοὺς φέραν οἱ ἀντάρτες, ποὺ τοὺς δημιούργησαν οἱ ὀργανώσεις, ἦταν κάτι ἀλλοιώτικο, κάτι πολὺ πιὸ ζηλευτό. Τοὺς διασκέδαζε ὅμορφα καὶ συνάμα τοὺς ἄνοιγε τὰ μάτια. Τοὺς ἔφερνε κοντὰ σὲ μιὰ μορφὴ γνήσιου πολιτισμοῦ.

Ἀμέτρητες εἶναι οἱ θεατρικὲς ἐκδηλώσεις στὶς ἐπαρχίες μας ὡς τὴ λεγόμενη ἀπελευθέρωση. Ἄλλες εἶχαν περιορισμένα πλαίσια, ἄλλες ξανοίχτηκαν καὶ πιὸ πλατιά. Στὶς περισσότερες πρωτοστατοῦσαν οἱ νεώτεροι, οἱ ἐπονίτες. Ὅσοι προπάντων ἀνῆκαν στὶς ὑποδειγματικὲς ὁμάδες πρόσφεραν σπουδαῖες ὑπηρεσίες στὸ κεφάλαιο αὐτό. Δὲν ἔδιναν παραστάσεις μόνο στὶς ἕδρες τους (αὐτὸ γινόταν καὶ μὲ τοὺς ἄλλους ἀντάρτες) ἀλλὰ περιόδευαν καὶ στὰ χωριὰ ψυχαγωγώντας ἔτσι τὸ πλῆθος. Σὲ πολλὰ τοὺς δόθηκε εὐκαιρία νὰ στήσουν καὶ σκηνή. Κ' ἔτσι τὸ πέρασμά τους ἄφηνε πίσω σημάδια ἐξέλιξης. Τὰ κακοπάτια ἐκεῖνα μέρη ὀργώνονταν ὅλο καὶ πιὸ βαθιά, μὲ τὸ ἀλέτρι τῆς προό-

δου. Οἱ σπόροι δὲ φαίνονται πιὰ μὰ κάποτε θὰ βγοῦνε.

Νομίζω πὼς ἐπιβάλλεται, μόλις ἀνασάνουμε ἀπὸ τὴ συνέχιση τῆς κατοχῆς, οἱ ὑπεύθυνοι γιὰ τέτοιες δουλειὲς νὰ συγκεντρώσουν τὰ στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν καὶ νὰ τὰ φέρουν στὴ δημοσιότητα. Θὰ φωτιστεῖ μιὰ πλευρὰ τοῦ ἀγώνα ἀπὸ τὶς πιὸ ἀνέλπιστες, τὶς πιὸ συγχρονισμένες. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου ἡ πολύμορφη ἀντίδραση προσπαθεῖ μὲ ὅλα της τὰ μέσα νὰ κηλιδώσει τὸν τίμιο ἀγώνα μας, ἔχουμε ὑποχρέωση ἀπέναντι τῆς ἱστορίας ν' ἀποστομώσουμε τοὺς συκοφάντες μὲ τὰ γεγονότα.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ παρακίνησε κ' ἐμᾶς νὰ δώσουμε τὴν ἀφήγηση ποὺ ἀκολουθεῖ. Ἀφήνοντας στοὺς ἄλλους τὰ δικά τους, θὰ περιγράψουμε ὅσο μποροῦμε πιὸ σύντομα καὶ ἁπλᾶ μιὰ θεατρικὴ προσπάθεια ποὺ σχετίζεται μὲ τὸν ἀγώνα καὶ ποὺ τὴ ζήσαμε ἀπὸ κοντά. Γιὰ τὸ πρῶτο πρόσωπο ποὺ θὰ μεταχειριστοῦμε ἀναπόφευκτα, ζητᾶμε συγγνώμην ἀπὸ πρίν.

Τὸ πρῶτο βῆμα

Εἴμαστε στὸ 1944, ἔβγα χειμῶνα, στὰ ριζὰ τῶν Τζουμέρκων. Ἡ ἕδρα τοῦ κλιμακίου ΕΛΑΣ Ἠπείρου — Δυτ. Στερεᾶς βρίσκεται στὸ Βουργαρέλι. Τὸ Βουργαρέλι ἦταν ἄλλοτε ἀπ' τὰ καλύτερα χωριά, τὸ πιὸ πολιτισμένο τῆς περιοχῆς (...) τὸ ἐλατόφυτο μεγαλοχώρι, τὸ θαυμάσιο γιὰ παραθερισμό, μεταβλήθηκε σὲ πένθιμα χαλάσματα κι ἀποκαΐδια. Λίγα σπίτια μένουν ὀρθά (...)

Ἦταν μιὰ χειμωνιὰ διαβολεμένη. Ἂν κ' ἔμπαινε ἡ ἄνοιξη πιά, ἡ βροχὴ καὶ τὸ χιόνι δὲν ἐννοοῦσαν νὰ κόψουν. Τὸ νερόχιονο ἔμπαινε ὡς τὰ κόκκαλα, οἱ δρόμοι τοῦ χωριοῦ ἦταν παγωμένοι. Ἡ γρίππη ἔδινε κ' ἔπαιρνε μὲς στοὺς ἀντάρτες. Δὲν εἶχαν οὔτε ζάχαρη νὰ κάμουν ἕνα ζεστό. Ἔβραζαν τσάϊ τοῦ βουνοῦ μὲ χαρουπόμελο, ἅμα βρίσκαν.

Ἐκεῖνες τὶς μέρες, ἔπειτ' ἀπ' τὴ συμφωνία τῆς Πλάκας, διαλύθηκε τὸ Κλιμάκιο κ' ἔφυγε ὁ Ἄρης μὲ τὴ συντροφιά του. Ἄφησαν ἐκεῖ τὴν ΥΙΙΙ Μεραρχία μὲ τὸ στρατηγό, Αὐγερόπουλο, ποὺ εἶχε λάβει μέρος καὶ στὶς χειμερινὲς ἐπιχειρήσεις. Θἄμενε γιὰ ἐνίσχυση, στὰ σύνορα τοῦ Ἀράχθου κ' ἕνα σύνταγμα θεσσαλικό. Ἀπ' τὴ Θεσσαλία εἶχαν στείλει καὶ τὸν καινούργιο καπετάνιο τῆς Μεραρχίας, τὸν Κόζιακα. Ἦταν πανύψηλος, μὲ ροῦσα γένια, θεαματικός.

Πλησίαζε ἡ 25 Μαρτίου κι οἱ ἀντάρτες ἑτοιμάζονταν γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἑορτή. Θὰ γίνονταν ἐπίσημη δοξολογία στὴν καμμένη ἐκκλησία, τὸν πανηγυρικὸ θὰ ἐκφωνοῦσε ὁ ὑπασπιστὴς τῆς Μεραχίας. Τὸ ἀπόγεμα θ' ἀκολουθοῦσε παράσταση μὲ τὸ «Νὰ ζεῖ τὸ Μεσολόγγι» τοῦ Ρώτα. Τὸ ἑτοίμαζαν οἱ νέοι τοῦ χωριοῦ. Θὰ λάβαιναν καὶ κοπέλλες, ποὺ ἦταν ἀρκετὰ ξεβγαλμένες ἐκεῖ. Ξανάχαν παίξει, μοῦ φαίνεται.

Λίγες μέρες πρὶν ἀπ' τοῦ Εὐαγγελισμοῦ οἱ ἀντάρτες μοῦ ζήτησαν κ' ἐμένα κάτι.

—Θ' ἀπαγγείλω ἕνα ποίημα, τοὺς εἶπα.

Τὸ ξέραν, ἀλλὰ δὲν ἀρκοῦσε. Αὐτοὶ θέλαν κάτι ἄλλο, ποὺ νὰ βαστάει πιὸ πολύ.

—Ἔχουμε καὶ τὸ δρᾶμα, τοὺς λέω.

Αὐτοῦ ζητοῦσαν νὰ καταλήξουν κι αὐτοί. Μοῦ ζητοῦσαν νὰ γράψω κ' ἐγὼ ἕνα ἀνάλογο. Ἐκεῖνο ἦταν παλιό, γιὰ τὸ Εἰκοσιένα. Τὸ δικό μου θὰ μιλοῦσε γιὰ τὰ σημερινά. Ὅσο θέλαν ἂς κράταγαν καὶ τὰ δυό, αὐτοὶ δὲ βαριόνταν νὰ τὰ παρακολουθήσουν.

Ἦταν τόση ἡ δίψα τους, τέτοια ἡ ἀπαίτησή τους, ὥστε ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσω. Καὶ ἄρχισα νὰ σκέφτομαι πῶς νὰ τὰ βγάλω πέρα, ἐγὼ ποὺ ποτὲ ὡς τότε δὲν εἶχα καταπιαστεῖ μὲ τὸ θέατρο, ποὺ δὲ θἄχα ἰδεῖ οὔτε εἴκοσι παραστάσεις σ' ὅλη τὴ ζωή μου. Ἀλλὰ κ' οἱ σύντροφοί μου εἶχαν δίκιο. Ποιὸς ἄλλος θὰ τοὺς ἔγραφε ἂν ὄχι ἐγώ;

Κάθισα λοιπὸν μ' ἐκεῖνον τὸν διαβολόκαιρο στὴν ἄκρη ἀπ' τὴ γωνιὰ καὶ συμπώντας τὰ ξύλα ποὺ ἔβγαζαν καπνό, σκάρωσα στὰ γρήγορα ἕνα θεατρικὸ διάλογο μὲ τρία τέσσερα πρόσωπα, χωρὶς δράση σχεδόν. Τοῦ ἔβαλα καὶ τίτλο: «Τὸ καινούργιο Εἰκοσιένα».

Τὸ διάβασα σὲ καναδυὸ καὶ τοὺς ἄρεσε. Ἀνάλαβαν κιόλας νὰ τὸ παίξουν. Ἀκόμα ἔβγαλαν μὲ καρμπὸν καὶ τρία τέσσερα ἀντίγραφα. Τὸ ἕνα ἤθελε νὰ τὸ πάρει μαζί του ὁ καπετὰν Ἑρμῆς, τοῦ Ἀνεξαρτήτου συντάγματος, ποὺ διάζονταν νὰ φύγει τὴν προπαραμονὴ τῆς γιορτῆς.

Ὅταν ἔγινε ἡ παράσταση, πάλι μὲ χιόνι, μὲ ἄθλιον καιρό, σ' ἕνα ἀκατοίκητο σπίτι σὰν ἀχερώνα, σὰ χάνι, ἔπειτ' ἀπ' τὸ καθεαυτοῦ ἔργο παίχτηκε καὶ τὸ δικό μου. Νόμιζα πὼς οἱ θεατές, στριμωγμένοι σὲ κάτι παλιοσάνιδα, ἄλλοι καθιστοί, ἄλλοι ὄρθιοι, ἀνάμεσα σὲ τσιγάρα καὶ λάμπες ποὺ κάπνιζαν, νόμιζα πὼς δὲ θἄχαν ὑπομονὴ νὰ καθίσουν ἄλλο μέσα κεῖ. Κανένας ὅμως δὲν ἔλεγε νὰ φύγει κ' ἔμειναν ὅλοι ὡς τὸ τέλος. Ἡ πρόχειρη ἐκείνη σκηνή μου τοὺς εἶχε κινήσει τὴν προσοχή, μὲ τὴ γλώσσα, τὸ τοπικὸ χρῶμα, κ' ἐγὼ δὲν ξέρω μὲ τί.

Ἀπάνω σ' αὐτὸ ἀκούω μιὰ φωνή, πολλὲς φωνές:

—Τὸ συγγραφέα!.. Τὸ συγγραφέα!...

Ποιὸς δαίμονας τοὺς εἶχε σφυρίξει αὐτὴν τὴν λέξη στ' αὐτί; Ποῦ ἤξεραν αὐτοὶ οἱ ἀρεσίβιοι ἀπὸ πρεμιέρες θεάτρων! Μοῦ φαινόταν ἄπρεπο, μὰ τὴν ἀλήθεια, νὰ γίνεται λόγος γιὰ κάτι ποὺ ἐγὼ τὸ εἶχα γράψει παίζοντας, σχεδὸν γιὰ νὰ τοὺς ξεφορτωθῶ. Κ' εἶναι ζήτημα ἂν εἶχαν γίνει δυὸ ἢ τρεῖς πρόβες.

Ὡστόσο οἱ φωνὲς ὅλο μεγάλωναν. Ἀκούγονταν κι ἀπὸ δίπλα μου πιά, ὅπου μὲ βλέπαν. Τί νὰ κάμω, ἀνέβηκα στὴ σκηνή! Κι' ἀπὸ κάτω βροντοῦσαν τὰ παλαμάκια, φώναζαν, σφύριζαν, (ὄχι βέβαια γιὰ ν' ἀποδοκιμάσουν), ἀξιωματικοί, καπεταναῖοι, ἀντάρτες. Ἔπειτα ἤθελαν καὶ λόγο.

Εἶχα συγκινηθεῖ πολὺ ἀπ' τὴν ὑποδοχή τους, τόσο ποὺ ἀμφιβάλλω ἂν θὰ μὲ συγκινήσει ἄλλη μου ἐπιτυχία. Ἔβλεπα πὼς ἐργαζόμουν στὴ λογοτεχνία τόσα χρόνια χω-

ρὶς κάποια, ἔστω καὶ ἠθική, ἀνταμοιβή. Τὸ μόνο ποὺ κέρδιζε κανεὶς ἦταν τὰ διφορούμενα τῶν καλοθελητῶν. Καὶ τώρα βρισκόσουν μπροστὰ σὲ μιὰ γενικὴ ἀναγνώριση, σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα ποὺ πάλλονταν ἀπὸ ζωή. Ἔτσι ἀμοίβει τὸ θέατρο τοὺς ἐκλεχτούς του, ἄμεσα καὶ ζωντανά. Ἦταν νὰ ντρέπομαι ἀλήθεια ποὺ ὑποτίμησα τόσο πολὺ τὴν ἀντίληψη τοῦ κοινοῦ, ποὺ ἔδωσα τόσο λίγη σημασία στὸ γράψιμό μου. Θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς ἀποζημιώσω τὸ ταχύτερο μὲ καλύτερη ἐργασία.

Αὐτὰ περίπου τοὺς εἶπα, τέτια ὑπόσχεση τοὺς ἔδωσα πάνω ἀπ' τὴ σκηνή.

Καὶ ὅλοι ἐκεῖνο τὸ βράδι ἔμειναν ἱκανοποιημένοι.

Τὴν ἄλλη μέρα μὲ κάλεσε ὁ νέος καπετάνιος μας στὰ γραφεῖα τῆς Μεραρχίας. Μοῦ ζήτησε πληροφορίες γιὰ νὰ μάθει ποιὸς εἶμαι. Ἦταν φοιτητὴς τῆς νομικῆς, ἀλλὰ δὲν παρακολουθοῦσε τὰ γράμματα. Δουλειά του εἶχε νὰ μαζεύει ἀντάρτες καὶ νὰ πολεμάει.

—Ἄκουσε, μοῦ λέει ὁ Κόζακας. Ἐγὼ δὲν ξέρω πολλὰ λόγια. Ἀπ' αὐτὸ ποὺ εἶδα φαίνεται πὼς κάτι ἔχεις μέσα σου. Ἐμεῖς τοὺς τίμιους τεχνίτες, ἐκείνους ποὺ βοηθᾶν τὸ λαό, ξέρουμε νὰ τοὺς ἐχτιμᾶμε. Δούλεψε λοιπόν, γράψε κι ἄλλα, ἐδῶ εἴμαστ' ἐμεῖς.

Μὲ παρακινοῦσε κι αὐτὸς νὰ συνεχίσω.

Ἀλλὰ πιὸ ἐπίμονος ἦταν ἕνας ἄλλος, περαστικὸς ἀπὸ κεῖ, φιλοξενούμενός μας. Τὸν ἔβλεπα γιὰ πρώτη φορά, λεγόταν Δημήτρης Καλλιτέχνης. Τὸ δεύτερο ἦταν ψευδώνυμό του, ἀργότερα ἔμαθα τὸ πραγματικό του. Αὐτὸς μ' ἕναν ἄλλο, τὸ Γιάννη Νισύριο, περιόδευαν τὰ τμήματά μας καὶ τὰ χωριὰ παίρνοντας ἀράδα φωτογραφίες μὲ κάτι εἰδικὲς μηχανές. Ἀνῆκαν στὸ κινηματογραφικὸ συνεργεῖο τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου. Εἶχαν συγκεντρώσει ἀμέτρητο ὑλικό, ἀπὸ τὰ ἔμψυχα καὶ ἄψυχα τοῦ ἀγώνα, μὰ δὲν ξέρω ἂν διασώθηκαν ἀπὸ τόσες καταστροφές. Τέτοιες αὐθεντικὲς μαρτυρίες θᾶταν διδάγματα καὶ γιὰ τὶς μέλλουσες γενιές.

Ὁ Δημήτρης λοιπόν, ποὺ κοντὰ στὴν ἄλλη του ἐργασία ἔπαιρνε καὶ ὡραῖα σκίτσα τῶν ἀγωνιστῶν, κυνηγώντας ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ γιατὶ δὲν εὐκαιροῦσαν, ὅταν χωριζόμασταν μοῦ εἶπε:

—Ἀπὸ σένα ἀπαιτῶ νὰ μὴν ἀφήσεις τὸ θέατρο. Δὲν ξέρω τί ἄλλα κάνεις, ἀλλὰ ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ θέατρο. Εἶδες πόσο τοὺς ἄρεσε, πόσο σὲ χειροκρότησαν προχτές;

Μὲ τὴν εὐκαιρία μοῦ ἀποκάλυψε πὼς ἐκεῖνο τὸ ἀνέβασμά μου στὴ σκηνὴ τὸ εἶχε προκαλέσει ὁ ἴδιος. Ὑπολόγιζε στὴν ἐντύπωση ποὺ θὰ μοῦκανε καὶ κοίταζε, λέει, νὰ μὲ γλυκάνει. Ἤξερε κι αὐτὸς ἀπὸ τέτοια, ἤξερε πόσο κολακεύονται οἱ καλλιτέχνες. Ἤθελε νὰ μὲ δέσει, νὰ μοῦ κάμει συμβόλαιο μὲ τὸ κοινό. Γι' αὐτὸ εἶχε δώσει ὁ ἴδιος τὸ σύνθημα γιὰ τὰ χειροκροτήματα.

Ἔφυγε μὲ τὴ βεβαίωση πὼς δὲ θὰ σταματοῦσα τὴ δουλειά μου.

Πραγματικὰ μὲς στὸν Ἀπρίλη ἔγραψα δυὸ τρία μονόπραχτα, πιὸ ἐπιμελημένα πιά, μὲ θέματα ἀπ' τὸν ἀγώνα. Ἕνα ἀπ' αὐτά, «Ὁ ὑπεύθυνος», ποὺ εἶχε καὶ στοιχεῖα κωμωδίας, τὸ ἔπαιξε ἡ ἴδια ὁμάδα ἐρασιτεχνῶν στὸ Βουργαρέλι. Παίχτηκε τὴν ἡμέρα τ' Ἁγιωργιοῦ, ἐνῶ ἐγὼ ἔλειπα σὲ περιοδεία, μὲ τὸ γιατρὸ τῆς Μεραρχίας. Ἔμαθα ὅμως ἀργότερα πὼς εἶχε κι αὐτὸ ἐπιτυχία. Ὅλοι ἀπ' τὸ χωριὸ γέλασαν μὲ τὴν καρδιά τους. Ὁ λόγος ἦταν πὼς τὸ θέμα τὸ εἶχα πάρει ἀπὸ κεῖ, μὲ ἥρωες γνωστὰ πρόσωπα, μὲ ὑπαινιγμοὺς ποὺ εὔκολα τοὺς νιώθαν.

—Τί νὰ τοῦ κάμω ποὺ δὲν εἶναι δῶ! φοβέριζε κατόπι στ' ἀστεῖα ἡ κυρὰ Θυμία, ἡ γερόντισσα ποὺ κοιμόμουν στὸ σπίτι της. Τοῦ ἄναβα τὴ φωτιὰ καὶ πυρωνόταν κι αὐτὸς συνομπόλιαζε τόνα καὶ τ' ἄλλο. Ἀκόμα καὶ τὸν Ἰταλὸ ποὺ ἔχω στὸ κατώι, κι αὐτὸν τὸν ἔβαλε μέσα. Κ' ἐκεῖνος ὁ ἀχαΐρευτος ὁ Γιῶργο Μιχαλάκης ποὺ μὲ τὸ μαντήλι στὸ κεφάλι καὶ μὲ τὰ γυαλιὰ στὰ μάτια σκούπαγε τάχα ἀπάνω στὰ σανίδια κι ὅλο μελέτανε τὴ φωτιὰ καὶ σωμὸ δὲν εἶχε! Κ' οἱ ἄλλοι γέλαγαν ἀπὸ γύρω κ' ἐγὼ δὲν εἶχα τόπο νὰ σταθῶ. Ἄχ, δὲν θὰ ματάρθει ποτὲ στὴν πόρτα μου, θὰ τοῦ δείξω ἐγώ! ψευτομάλωνε ἡ ἀξέχαστη κυρὰ Θυμία.

Κατὰ βάθος ὅμως ἦταν εὐχαριστημένη κι αὐτὴ κι ὅλοι οἱ χωριανοί. Ὅταν ξαναπέρασα ἀπὸ κεῖ μοῦ ζητοῦσαν θέατρο πάλι.

Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ καὶ κάτι ἄλλο. Τὸ μισὸ τῆς ἐπιτυχίας ὀφειλόταν στοὺς ἠθοποιούς, σὲ δυὸ τρεῖς ἀπ' αὐτούς. Κι ἂν εἶχε σταθεῖ ἐκεῖνο τὸ πρῶτο κομμάτι, χρωστοῦσα τὴν ἐπιτυχία του σ' ἕνα ἀπ' τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου, τὸν ἀμίμητο Δῆμο Γούλα, χωριάτη 50 περίπου χρονῶ. Μόλις ἄνοιγε ἐκεῖνος τὸ στόμα του, ξεραίνονταν ὅλοι στὰ γέλια. Τόσο ἔμφυτη, ἀβίαστη τοῦ ἦταν ἡ ἠθοποιΐα. Ἦταν ἐξασκημένος ὅμως κι ἀπὸ παλιότερες παραστάσεις, στὸ Ρωτόκριτο καὶ ἄλλα.

Ἔβλεπα τώρα μὲ τὰ μάτια μου πὼς στὸ θέατρο τὸ ἕνα σκέλος εἶναι ὁ συγγραφέας, τὸ ἄλλο ὁ ἠθοποιός. Καὶ γιὰ νὰ καλοπιάσω τὸ μουστακάτο Δῆμο Γούλα, ποὺ εἶχε ἀδυναμία στὶς λιχουδιές, τὸν κρυφοφίλεψα κάμποσες χοῦφτες σῦκα καὶ σταφίδα ἀπ' τὴ φτωχή μας ἐπιμελητεία.

Μεταφράζει ὁ ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΥΛΟΥΦΑΚΟΣ

Ἂν ὑπάρχει ἕνας μύθος ποὺ εἶναι πάντα καλὸ γιὰ μᾶς τοὺς ἐργάτες τῆς διανόησης νὰ τὸν στοχαζόμαστε πάντα, τότε ἀσφαλῶς ὁ μύθος αὐτὸς εἶναι τοῦ Ἀνταίου. Τοῦ Ἀνταίου, ποὺ ξανάπαιρνε ζωὴ καὶ δύναμη μόνο ὅταν τὰ πόδια του ἀκουμποῦσαν στὴ γῆς, στὴ Γαία, τὴ μητέρα του. Πλούσιος μὲ κάθε λογῆς ἑρμηνεῖες ὁ μύθος αὐτὸς μᾶς ὑποβάλλει ἀνάμεσα σ' ἄλλα καὶ τοῦτο: Ἂν ἐμεῖς οἱ διανοούμενοι δὲ θέλουμε νὰ πνίξουν ἡ ματαιότητα καὶ ἡ ἀφαίρεση τὴ ζωντανὴ σκέψη μας ἀνάμεσα οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅπως ἔπνιξε ὁ Ἡρακλῆς τὸν Ἀνταῖο, πρέπει νὰ τὴν κρατᾶμε σὲ μόνιμη ἐπαφὴ μὲ τὸ ἀνθρώπινο ἔδαφος ποὺ τὴν κυοφόρησε καὶ τὴν ἐξέθρεψε, δηλ. μὲ τὸ λαό. Πρέπει νὰ τὴν ἀποκοβόμαστε ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες μάζες καὶ ἀπὸ τὴ λαϊκὴ πραγματικότητα, γιατὶ δὲν ὑπάρχει διώσιμη κουλτούρα ἂν δὲν βρίσκεται σ' ἐπαφὴ μ' αὐτές. Φιλοξενούμενος τῆς Ἑλλάδας στὸ διάστημα αὐτῶν τῶν ὡραίων καὶ τρομερῶν χρόνων, καταθέτω σήμερα ἐνώπιόν σας τὴ μαρτυρία πὼς οἱ ἐπιστήμονες καὶ οἱ διανοούμενοι τῆς νεώτερης Ἑλλάδας ἐπέδειξαν ἀπὸ τὸ 1940 ὡς τὸ 1944 τὴν πιὸ παραδειγματικὴ πίστη στὸ πνεῦμα τοῦ μύθου ποὺ εἶχαν ἐπινοήσει οἱ πρόγονοί τους.

Πρὶν ἀπὸ πέντε χρόνια, σὰ σήμερα, ἡ Ἑλλάδα ζοῦσε τὴ δέκατη μέρα τῆς δοξασμένης ἀντίστασής της ἐνάντια στὸν ἄδοξο ἐπιδρομέα.

Μιὰ χοῦφτα κακοταΐσμένοι, κακοντυμένοι καὶ κακοεξοπλισμένοι στρατιῶτες, σὰν τοὺς δικούς μας μαχητὲς τοῦ 1792, ἀλλὰ καὶ ὅμοια μ' αὐτοὺς φλογεροὶ καὶ φανατισμένοι, ἑτοιμάζονταν κιόλας νὰ ξαναδιώξουν πίσω στὸ ἀλβανικὸ ἔδαφος αὐτὸν τὸν ἀλαζόνα ἐχθρό, ποὺ εἶχε προβλέψει τὸ κάθε τι γιὰ μιὰ γοργὴ πορεία πρὸς τὴν Ἀθήνα — ἀκόμα καὶ τὰ μαντολίνα ποὺ θὰ διασκέδαζαν στοὺς πρόποδες τῆς Ἀκρόπολης τοὺς ἥρωές του, κατὰ τὶς ὧρες τῆς σχόλης τους.

Πολὺ σύντομα ὁ Καίσαρας τοῦ Βερολίνου — διαβάσαμε πρόσφατα στὸν τύπο τὴ συνταρακτικὴ ἀποκάλυψη — θὰ ἔνιωθε μεγάλες ἀνησυχίες μπροστὰ στὶς στρατιωτικές, διπλωματικὲς καὶ ψυχολογικὲς συνέπειες τῆς ὀπισθοχώρησης τοῦ Καίσαρα τῆς Ρώμης. Τὸ θαῦμα αὐτὸ εἶχε ἐπιτελέσει ὁ ἑλληνικὸς λαός, μονάχος του ὁ λαός, παρακινημένος ὄχι ἀπὸ τὴ θέληση ἑνὸς «ὁδηγοῦ», ὅπως στὰ φασιστικὰ καθεστῶτα, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ συλλογικὴ ἰδέα - δύναμη ποὺ ἀνάβρυζε μέσα ἀπὸ τὴν πρόσφατη ἱστορία του ὅπως καὶ μέσα ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ μακρυνοῦ παρελθόντος του, ἀπὸ τὸ πάθος γιὰ τὴ λευτεριά. Κ' ἔτσι σ' ἐκεῖνο τὸ πένθιμο φθινόπωρο τῆς ἥττας μὲ τοὺς ὁρίζοντες κλειστοὺς ἀπὸ παντοῦ, ἡ ἱστορικὴ διαίσθηση τοῦ ἑλληνικοῦ

---

1. Αὐτὸ τὸ προσχέδιο μελέτης ποὺ τὸ ἑτοίμασα στὴ Γαλλία μὲ βάση τὶς προσωπικές μου ἀναμνήσεις καὶ μερικὲς πληροφορίες ποὺ ἔλαβα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα δὲν προβάλει τὴν ἀξίωση ὅτι ἐξαντλεῖ τὸ θέμα. Ἐλπίζω νὰ συμπληρώσω τὴ μελέτη ἀργότερα μὲ τὴ βοήθεια τῶν φίλων μου.

Οἱ διανοούμενοι τῆς Ἑλλάδας στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀντίστασης[1]

Τοῦ ROGER MILLIEX

λαοῦ καὶ ἡ παληκαριά του ἔκαναν καὶ πάλι τὴν Ἀθήνα παγκόσμια ἑστία φωτός, οἰκουμενικὴ ἀκρόπολη τῆς ἐλπίδας.

Οἱ διανοούμενοι τῆς Ἑλλάδας ἔκλιναν τὸ γόνατο μπροστὰ στὸ ἄξαφνα φανερωμένο μεγαλεῖο αὐτοῦ τοῦ «Ρήγα λαοῦ», ὅπως θαυμάσια τὸν ἀποκάλεσε ὁ Πὼλ Ἐλυάρ. Οἱ πιὸ ζωντανοὶ ἀνάμεσά τους, ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν ἀγωνιστεῖ γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς λαϊκῆς λαλιᾶς, τῆς δημοτικῆς γλώσσας, διάβασαν στὴ λαϊκὴ ἐποποιΐα τῆς Ἀλβανίας τὴ δοξασμένη ἐπικύρωση μιᾶς πίστης, ποὺ τώρα περισσότερο ἀπὸ ποτὲ ἄλλοτε τὸ κοινωνικὸ καὶ ἐθνικό της περιεχόμενο ξεπερνοῦσε κατὰ πολὺ τὰ στενὰ πλαίσια τῆς γλωσσολογίας.

Οἱ διανοούμενοι αὐτοὶ ἔνιωσαν τώρα, περισσότερο ἀπὸ ποτὲ ἄλλοτε τὴν ἐπιτακτικὴ ἀναγκαιότητα γιὰ μιὰν ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ λαό, μὲ τὴν πηγὴ αὐτοῦ τοῦ θαυματουργοῦ μεγαλείου.

Στρατευμένος ὁ ποιητὴς Ὀδυσσέας Ἐλύτης, ἐπικεφαλῆς τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς ποίησης, θέλησε νὰ πάρει μέρος σὰν ἁπλὸς στρατιώτης στὴν πρώτη γραμμή, σ' ὁλόκληρη τὴ μάχη τῆς Ἀλβανίας. Ὁ μυθιστοριογράφος Γιῶργος Θεοτοκᾶς, ποὺ δὲν εἶχε κληθεῖ, ζήτησε μόνος του νὰ ὑπηρετήσει. Πρεσβύτεροί τους, ὁ Μυριβήλης κι ὁ μεγάλος Σικελιανὸς ἐπέμειναν νὰ πᾶνε ἐπὶ τόπου, στὰ κατσάβραχα καὶ τὰ χιόνια τῆς Βόρειας Ἠπείρου γιὰ νὰ κοινωνήσουν ἀπ' τὴν ἴδια τὴν ἀγέρωχη ψυχὴ αὐτῶν τῶν «λιμασμένα ἀχόρταγων γιὰ τὴν πατρίδα τους» ποὺ διαφέντευαν ὄχι τὸ ἔδαφος μὰ τὴν τιμὴ τῆς Ἑλλάδας καθὼς καὶ τὴν τιμὴ τῆς ὑποδουλωμένης ἢ πετρωμένης Εὐρώπης.

Στὰ μετώπισθεν, διανοούμενοι τῆς κλάσσης τοῦ Κ. Δημαρᾶ ἔβαναν ὅλο τὸν ἐνθουσιασμό τους στὴν πνευματικὴ κινητοποίηση καὶ ξαναγύριζαν πλουτισμένοι ἀπὸ τὶς περιοδεῖες τους στὴν ἐπαρχία ὅπου εἶχαν ἀκούσει νὰ χτυπάει παντοῦ ἡ ἴδια ἀγέρωχη καὶ λεβέντικη καρδιὰ τοῦ μετώπου.

Ἡ ὁλικὴ συντριβὴ τῆς Ἑλλάδας ποὺ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1941 ἀναγκάστηκε νὰ ὑποκύψει κάτω ἀπ' τὰ μανιασμένα μηχανοκίνητα τῶν δυὸ συζευγμένων φασισμῶν, δὲν ἔβαλε τέρμα σ' αὐτὸ τὸ τέντωμα τῆς λαϊκῆς θέλησης. Κ' ἔχουμε κάθε δικαίωμα νὰ βεβαιώσουμε πὼς δὲν ὑπῆρξε καμιὰ λύση συνέχειας ἀνάμεσα στὴν ὁρατὴ ἐξάμηνη ἀντίσταση τῆς μάχης τῆς Ἀλβανίας, καὶ στὴν ἀόρατη, ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα γιὰ τὴ λοιπὴ Εὐρώπη, ἀντίσταση τῶν τεσσάρων χρόνων τῆς κατοχῆς. Ὅταν, ἐνάντια σὲ κάθε στενὴ κοινὴ λογική, ἡ Ἑλλάδα ἀντιστεκόταν στὸν Ἄξονα, ὅπως ἄλλοτε ὁ Δημοσθένης συμβούλευε τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀντισταθοῦν στὸ Φίλιππο, ἐν ὀνόματι τοῦ παρελθόντος κι ὅταν ἀκόμα δὲν ὑπῆρχε ἐλπίδα, δὲν εἶχε λογαριάσει τὴν ὁλικὴ ἐπιτυχία ποὺ τὴν κέρδισε ἐκ τοῦ περισσοῦ, ἀλλὰ μόνο τὴν ἱστορικὴ δικαίωση. Κατὰ συνέπεια, τὸ Μάη τοῦ 1941, ἡ πάλη συνεχιζόταν. Παρόμοια, ἡ ἐκμηδένιση ἑνὸς περιορισμένου μετώπου μάχης, πρὸς τὸ ὁποῖο εἶχε στραμμένα τὰ μάτια του

ὁλόκληρο τὸ ἔθνος, δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιφέρει κανένα πλῆγμα σ' αὐτὴ τὴ γόνιμη συμμαχία λαοῦ καὶ διανοουμένων ἐνάντια στὴν τυραννία. Τώρα πιὰ ἡ τυραννία θὰ βρισκόταν παντοῦ — καὶ θὰ ὀνομαζόταν ἰταλικὴ κατοχή, γερμανικὴ κατοχή, βουλγαρικὴ κατοχή, γιατὶ ἡ μικρὴ Ἑλλάδα εἶχε τὸ θλιβερὸ προνόμιο τῆς τριπλῆς κατοχῆς καὶ παρατηρεῖται μιὰ κάπως διαστικὴ τάση νὰ λησμονηθεῖ ἡ τρίτη... — ἀλλὰ καὶ παντοῦ θὰ βρίσκονταν οἱ μαχητὲς τῆς λευτεριᾶς. Καὶ μαζί τους οἱ περισσότεροι καὶ καλύτεροι ἐκπρόσωποι τῆς ἑλληνικῆς διανόησης.

Δυὸ ἀπ' αὐτούς, — ἂς τοὺς χαιρετίσουμε ἐδῶ, γιατὶ στὴ συνέχεια δὲν πρόκειται νὰ ἐγκαταλείψουμε τὸ ἔδαφος τῆς κατεχόμενης χερσονήσου — ὁ συγγραφέας Δημήτρης Φωτιάδης, ὁ σημερινὸς διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ «Ἐλεύθερα Γράμματα» κι ὁ μεγάλος ποιητὴς Γιῶργος Σεφέρης ἔφυγαν γιὰ νὰ πολεμήσουν μὲ τὸν προφορικὸ λόγο καὶ μὲ τὴν πέννα σ' ἐλεύθερα χώματα, στὶς γραμμὲς τῶν Ἑλλήνων τοῦ Λονδίνου καὶ τοῦ Κάιρου.

Ἡ πρώτη ἀρετή, ἀρνητικὴ ἀκόμα, ἀλλὰ ἤδη πολύτιμη, ποὺ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε στοὺς Ἕλληνες διανοούμενους, εἶναι ἡ ἀκεραιότητά τους, ἡ τέλεια ὀρθότητα κρίσης καὶ χαρακτήρα ἀντίκρυ στὸν καταχτητή. Σὲ καμμιὰ ἄλλη χώρα, νομίζω, τῆς κατεχόμενης Εὐρώπης, ἡ ἀναλογία τῶν διανοουμένων ποὺ συνεργάστηκαν μὲ τὸν καταχτητὴ δὲν ὑπῆρξε μικρότερη ἀπὸ ὅσο ἦταν στὴν Ἑλλάδα. Ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση, ποὺ ὅπως φαίνεται μολύνθηκε κάπως περισσότερο ἀπὸ τὸ μίασμα τῆς συνεργασίας, μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ Μέση Ἐκπαίδευση, ἡ Κατώτερη Ἐκπαίδευση (οἱ δασκάλες προπάντων στάθηκαν ἄψογες), τὰ ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα, οἱ τεχνικοί, οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ καλλιτέχνες σχημάτισαν ἕνα ἀδιάσπαστο μέτωπο ἀξιοπρέπειας καὶ ἀποφασιστικότητας. Ἀπὸ τὰ 120 μέλη της ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν μονάχα ἕνα διέγραψε γιὰ συνεργασία μὲ τὸν ἐχθρό. Σὲ σύνολο 500 καλλιτεχνῶν τοῦ θεάτρου, μονάχα τρεῖς ἠθοποιοὶ καὶ τέσσερες ἀοιδοὶ διαγράφηκαν. Στοὺς δημοσιογράφους, στοὺς μηχανικούς, στοὺς ἀρχιτέκτονες τὸ πόσοστὸ ἦταν τὸ ἴδιο πολὺ χαμηλό. Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ ἀποχτοῦν πολὺ μεγαλύτερη σημασία ἂν θυμηθοῦμε πὼς αὐτὴ ἡ ἀκεραιότητα τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει τὴν τρομερὴ δοκιμασία τοῦ λιμοῦ καὶ τῶν πειρασμῶν ποὺ αὐτὸς δημιουργοῦσε, κι ἂν πάρουμε ὑπ' ὄψη μας πὼς ὁρισμένοι ἀνάμεσά τους, ὅπως ὁ συγγραφέας Τραυλαντώνης πέθαναν ἀπὸ ἀσιτία. Δὲν ἦταν σπάνιο φαινόμενο νὰ βλέπεις ἠθοποιοὺς ποὺ λιποθυμοῦν ἀπὸ τὴν πείνα στὴ μέση τῆς πρόβας. Γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν μὲ ὑπομονὴ τὸ βάσανο, τὸ γύριζαν στὸ χιοῦμορ. Διασκέδαζαν προπάντων παρωδώντας ἕνα γνωστὸ ποίημα πού, προσαρμοσμένο στὴν περίσταση ἄρχιζε μὲ τὴν πονεμένη ἀναφώνηση: «πεινῶ». Καὶ σ' αὐτὸ ἀκόμα οἱ διανοούμενοι τῆς Ἑλλάδας οἰκειώθηκαν τὶς ἀρετὲς ἑνὸς λαοῦ ποὺ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ τρομακτικοῦ χειμώνα 1941 - 1942 στάθηκε μεγαλειώδης μὲ τὸ στωϊκισμὸ κι ἀκόμα μὲ τὸ χιοῦμορ του.

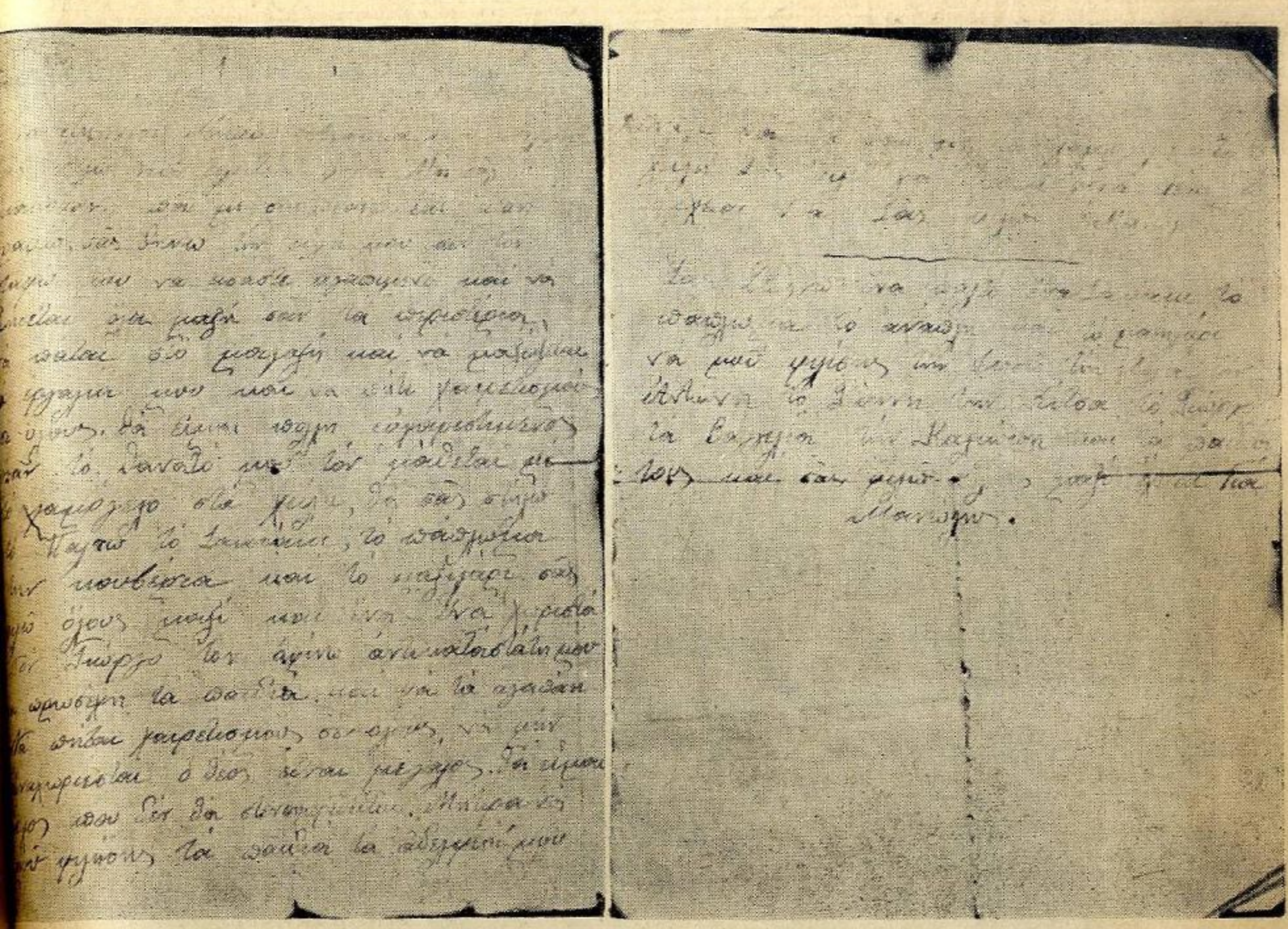
Ἰδοὺ ἡ μαρτυρία ποὺ καταθέτει συνολικὰ γιὰ ὅλους τοὺς συναδέλφους του ὁ χαράκτης Σπύρος Βασιλείου, ἕνας σπουδαῖος ἀντιστασιακὸς καλλιτέχνης:

«Οἱ Ἕλληνες καλλιτέχνες στὴν ὁλότητά τους σχεδόν, κράτησαν τὸ κεφάλι πολὺ ψηλά. Πείνασαν κι αὐτοί, γνώρισαν τὰ βάσανα, τὴν ἀρρώστεια, στερήθηκαν τὸ ψωμὶ καὶ τὰ χρώματα, ἀλλὰ δὲν λύγισαν. Εἶχαν κι αὐτοὶ τοὺς νεκρούς τους, τὰ θύματα τῆς πείνας, τοὺς ἐκτελεσμένους τους, τοὺς ἀγνοουμένους τους, τοὺς κρατουμένους τους, τοὺς ἀναπήρους τους. Ἀπ' τοὺς κόλπους τους βγῆκαν ἀντάρτες, παράνομοι, φυματικοί, μερικοὶ ποὺ τρελλάθηκαν. Ἀλλὰ δειλούς, ποὺ γιὰ λίγη καλοπέραση ἔκαναν πράξεις ὑποταγῆς στὸν εἰσβολέα καὶ τὸν ὑπηρέτησαν, δὲν ἔχουμε νὰ μετρήσουμε παρὰ ἕναν - δυό, τὸ πολὺ - πολὺ τρεῖς, ἀνάμεσά μας».

Ὅσο γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες, πολλοὶ διάρρηξαν μὲ πάταγο κάθε πολιτιστικὸ δεσμό τους μὲ τὴ Γερμανία τὴ μέρα τῆς κατοχῆς. Ἔτσι, ὁ ἑλληνιστὴς Κακριδῆς, ποὺ ἡ κατάρτισή του εἶναι ὁλότελα γερμανική, μοῦ ἐμπιστεύτηκε μιὰ μέρα τὴν ἀμηχανία του, ἐπειδὴ γιὰ λόγους ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας ἦταν ὑποχρεωμένος, στὴ μέση τῆς ἐπιστημονικῆς σταδιοδρομίας του, νὰ διακόψει — καὶ ποιός ξέρει γιὰ πόσο καιρό, — πολλὲς καὶ ζωτικὲς συνεργασίες μὲ Γερμανοὺς ἐρευνητές. Ἔτσι, ὁ ἀρχαιολόγος Καροῦζος, ὁ σημερινὸς διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῆς Ἀθήνας, στὶς 27 τοῦ Ἀπρίλη 1941 δὲν καθυστέρησε στιγμὴ νὰ πάρει θέση. Καθὼς ἐκεῖνο τὸ πρωῒ ἄνοιξε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὸ παράθυρό του κι ἀντίκρυσε τὴ φάλαγγα τῶν μοτοσυκλετῶν καὶ τῶν θωρακισμένων, τὶς κόκκινες σημαῖες μὲ τοὺς μαύρους ἀγκυλωτοὺς σταυρούς, ποὺ τοῦ θύμισαν ἐνστικτωδῶς τὸ στίχο τοῦ Δάντη «Τὰ φλάμπουρα τοῦ βασιλιᾶ πᾶνε μπρὸς ἀπ' τὴν κόλαση», ξανάκλεισε τὰ παντζούρια κι ἀμέσως ἔστειλε τὴν παραίτησή του ἀπὸ μέλος τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου:

«Χρειαζόταν», ἐδήλωσε, «νὰ τοὺς ἀφαιρέσω κάθε ἐλπίδα ἐπιτυχίας στὴν ἀπόπειρα ποὺ θὰ ἔκαναν — καὶ μάντευα πὼς αὐτὴ θὰ ἦταν συστηματικὴ καὶ μεθοδικὴ — νὰ μᾶς σπιλώσουν ὅλους μὲ ἀθῶες προτάσεις εἰρηνικῆς καὶ πολιτιστικῆς συνεργασίας».

Τέλος τὸ 1942, τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ λιμὸς βρισκόταν στὸ κορύφωμά του, οἱ Γερμανοὶ πρότειναν στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, τὴ δημιουργία ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ Ἰνστιτούτου στὸν Πειραιᾶ. Τότε ὁ καθηγητὴς τῆς ἀνατομίας Σκλαβοῦνος, ποὺ κι αὐτὸς ἦταν τῆς γερμανικῆς σχολῆς, ἀπεύθυνε στὴν Ἀκαδημία μιὰ θαρραλέα καὶ πολύκροτη ἐπιστολή, ὅπου οὐσιαστικὰ ἔγραφε πὼς πρὶν ἀπὸ κάθε τι ἄλλο οἱ Γερμανοὶ θὰ ἔκαναν καλύτερα νὰ δώσουν πίσω στοὺς Ἕλληνες σπουδαστὲς τὰ ὄργανα τῶν ἐργαστηρίων ποὺ τὰ εἶχαν λεηλατήσει καὶ πὼς τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ Ἕλληνες πέθαιναν ἀπ' τὴν

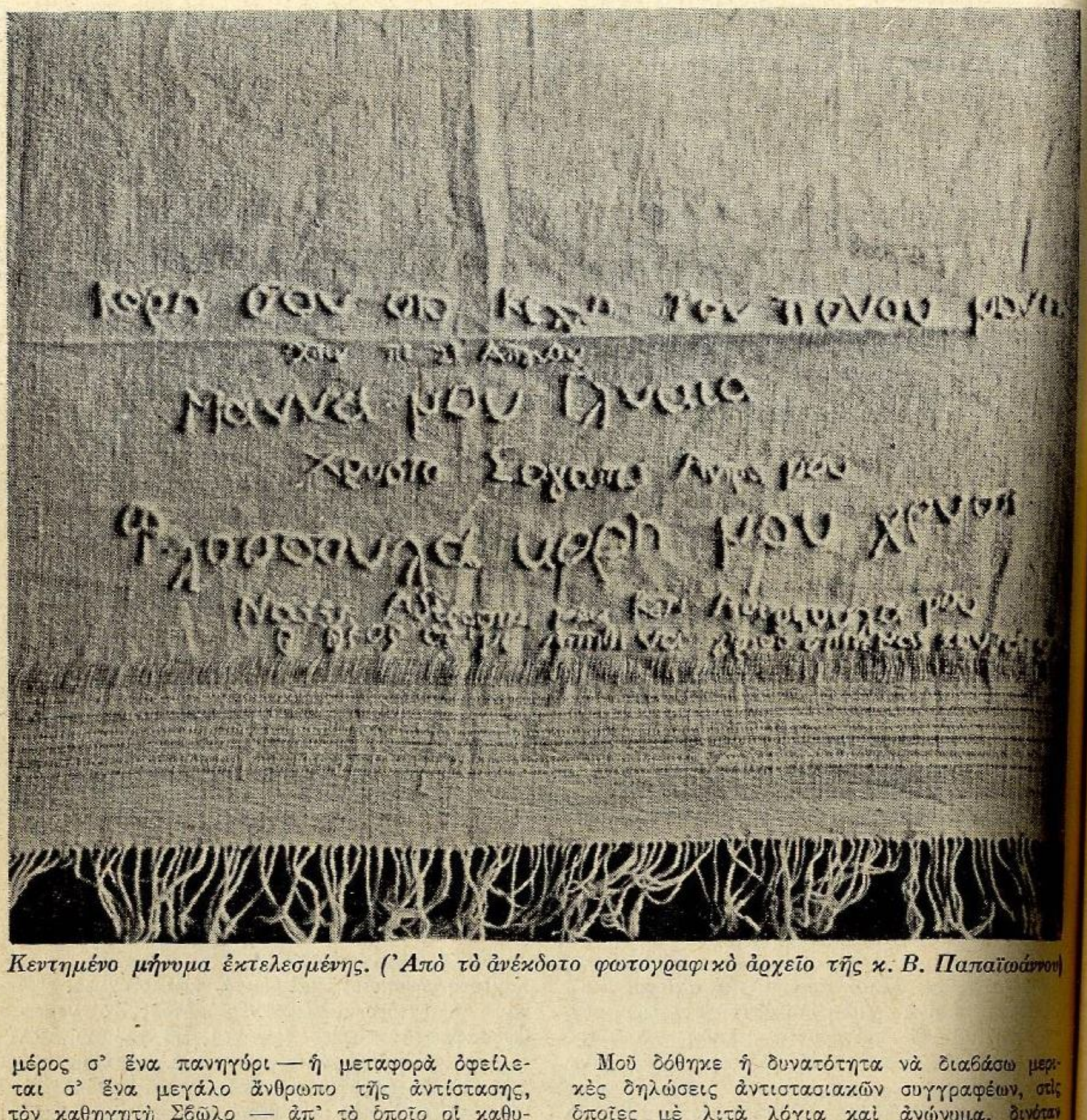

Γράμμα ἐκτελεσμένου. (Ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο φωτογραφικὸ ἀρχεῖο τῆς κ. Βούλας Παπαϊωάννου)

πεινα, ὑπῆρχαν ἄλλοι τρόποι πιὸ ἄμεσοι καὶ λιγότερο γελοῖοι γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ πεινασμένα πλήθη τοῦ Πειραιᾶ, ἀπὸ τὴν ἵδρυση ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ Ἱνστιτούτου.

Αὐτὴ ἡ διαμαρτυρία τοῦ ἐπιστήμονα καὶ τοῦ πατριώτη ἦταν κιόλας μιὰ θετικὴ χειρονομία ἀντίστασης. Ἡ θετικὴ δραστηριότητα τῶν πανεπιστημιακῶν καὶ τῶν διανοουμένων ἐνάντια στὸν καταχτητή, στὴν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ σὲ κάθε ἄλλη κατεχόμενη χώρα, νομίζω, ἀσκήθηκε ταυτόχρονα σὲ δυὸ ἐπίπεδα ποὺ συχνά, ἐξ ἄλλου, διασταυρώνονταν: Στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης, γενικὰ καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς καθαυτὸ πνευματικῆς ἀντίστασης. Ἡ διάκριση αὐτὴ εἶναι τεχνητή, ὅπως κάθε διάκριση, ἀλλὰ ἔχει τὸ προσὸν ὅτι ὑπογραμμίζει γιὰ μὰν ἀκόμα φορὰ τὸ γεγονὸς πὼς ἡ ἑλληνικὴ διανόηση δὲν ἀποκόπηκε ἀπὸ τὶς μάζες ποὺ ἀγωνίζονταν καὶ ὑπόφεραν καὶ πὼς δὲν ὀχυρώθηκε πίσω ἀπὸ τὴ δική της ἀντίσταση, γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπ' τὰ πλήγματα ποὺ κατάφερνε ἔφοχη ἡ καταπίεση στὸ πλατὺ λαϊκὸ κίνημα. Ἴδιοῦ, ἄλλωστε, μερικὲς διακριβώσεις ποὺ ἂν καὶ ἀτελεῖς καὶ κατὰ προσέγγιση, εἶναι ὡστόσο ἀρκετὰ εὔγλωττες: Πιάστηκαν πέντε συγγραφεῖς (ἀπ' τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας μεταφέρθηκε δίμηρος), τέσσερες μουσικοί, τέσσερες τουλάχιστο ἠθοποιοὶ καὶ ἑφτὰ καλλιτέχνες. Ἕνας ἀπ' τοὺς καλλιτέχνες αὐτούς, ὁ νεαρὸς ζωγράφος Λευτέρης Ἀγγέλου, 23 χρόνων, πιάστηκε τὴ στιγμὴ ποὺ μετάφερνε παράνομο τύπο: Γιὰ νὰ ξεφύγει μὲ κάθε τρόπο τὴ σύλληψη, ρίχτηκε ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ τρίτου ὀρόφου ἑνὸς χτιρίου στὴν ὁδὸ Σταδίου, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ σπάσει τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια του, πρᾶμα πού, ὅμως, δὲν ἐμπόδισε τὴ μεταφορά του στὴ Γερμανία.

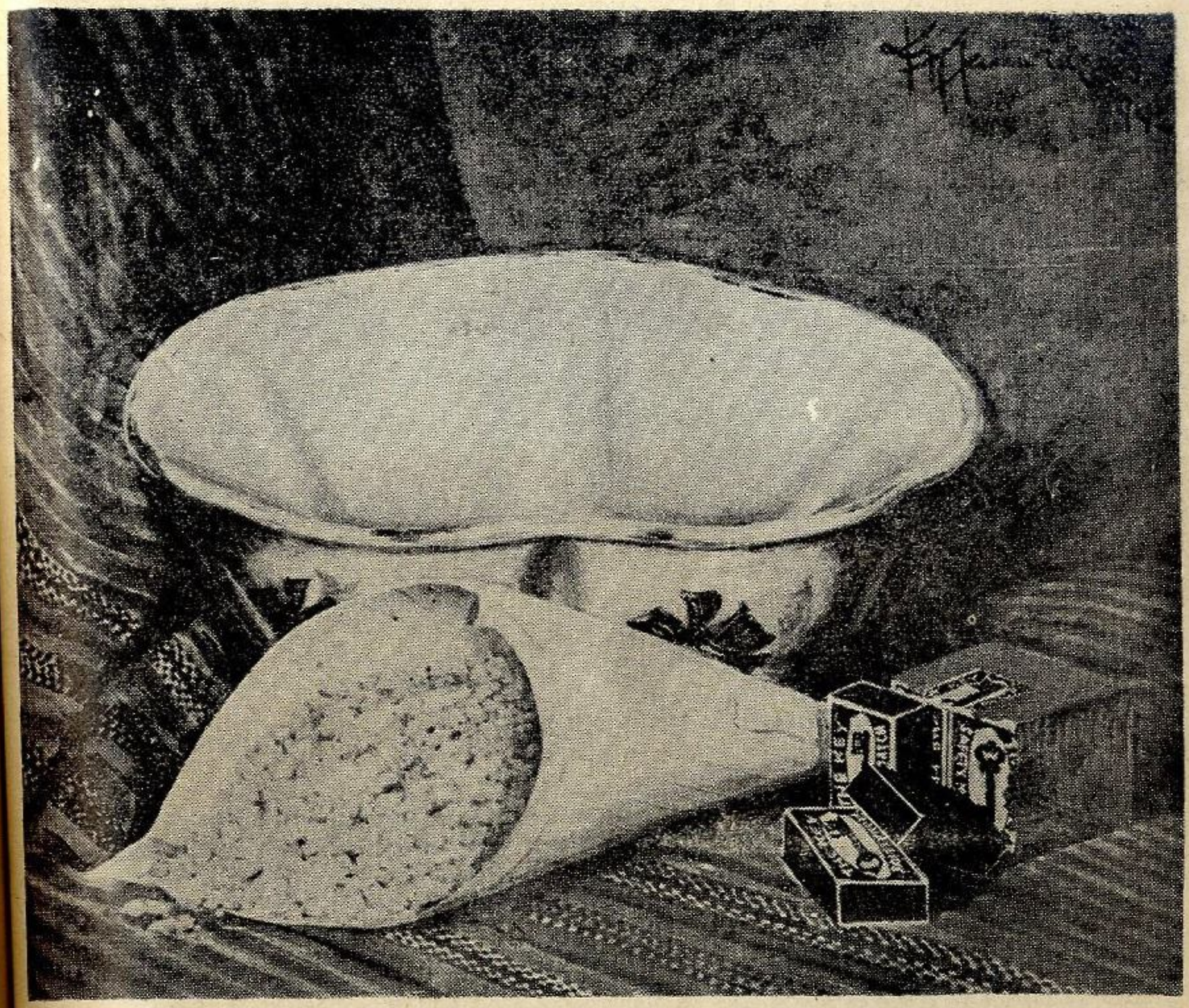
Στὶς μεγάλες διαδηλώσεις στοὺς δρόμους, τὶς τόσο πυκνές, τόσο πολυάριθμες καὶ τόσο λεβέντικες, ποὺ ἀπὸ τὶς 25 τοῦ Μάρτη 1942 ἔκαναν τὴν Ἀθήνα — δὲν φοβοῦμαι διόλου νὰ τὸ βεβαιώσω — πρώτη ἀντιστασιακὴ πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης, ἔβλεπε κανεὶς πάντα στὴν πρώτη γραμμὴ τοὺς φοιτητές, τοὺς καθηγητές, τοὺς συγγραφεῖς, τοὺς καλλιτέχνες, τοὺς ἐπιστήμονες. Ὅπως θἄπρεπε νὰ τὸ περιμένει κανείς, σ' αὐτὲς τὶς συγκρούσεις ἀόπλων ἀνθρώπων μ' ἕνα θωρακισμένο καταχτητή, οἱ φοιτητὲς μαζὶ μὲ τοὺς ἐργάτες, ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ πλήρωναν τὸ μεγαλύτερο φόρο αἵματος. Τοὺς ἔβλεπες νὰ τρέχουν πρὸς τὸ θάνατο, γιὰ νὰ φτάσουν ἐκεῖ ποὺ ἦταν ἡ πυκνότερη μάζα τῶν διαδηλωτῶν, μὲ τὴν ἴδια διασύνη ποὺ συνήθως δείχνει κανεὶς γιὰ ν' ἀποφύγει τὸν κίνδυνο, ἢ μᾶλλον ποὺ δείχνει ὅταν σπεύδει νὰ πάρει

Κεντημένο μήνυμα ἐκτελεσμένης. (Ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο φωτογραφικὸ ἀρχεῖο τῆς κ. Β. Παπαϊωάννου)

μέρος σ' ἕνα πανηγύρι — ἡ μεταφορὰ ὀφείλεται σ' ἕνα μεγάλο ἄνθρωπο τῆς ἀντίστασης, τὸν καθηγητὴ Σβῶλο — ἀπ' τὸ ὁποῖο οἱ καθυστερημένοι ἀποκλείονται. Κ' οἱ αὐτόπτες μάρτυρες δὲ θὰ ξεχάσουν ποτὲ τὴν ἀκόλουθη σκηνὴ ποὺ συνέβη στὴν Ἀθήνα στὶς 22 Ἰούλη 1943, ὅταν ἔγινε ἡ γιγαντιαία διαδήλωση 400.000 ἀτόμων ποὺ διαμαρτύρονταν ἐνάντια στὴν ἐπέκταση τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς, κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία στέναζαν ἀπὸ τὸ 1941 οἱ δυὸ ἑλληνικὲς περιοχὲς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Ἕνα γερμανικὸ ἄρμα μάχης πάτησε καὶ σύνθλιψε μιὰ κοπέλλα 19 χρόνων, ποὺ καθὼς βρισκόταν ἐπικεφαλῆς τῶν διαδηλωτῶν εἶχε σταθεῖ μπροστὰ στὸ τάνκς μὲ ὑψωμένα τὰ μπράτσα, σὰν γιὰ νὰ τὸ σταματήσει. Τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ θωρακισμένο ὄχημα περνοῦσε πάνω ἀπ' τὸ κορμί της, μιὰ σπουδάστρια, μαθήτρια τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου, ἡ Κούλα Λίλη, ρίχνεται πάνω στὸ τάνκς, βγάζει τὸ παπούτσι της καὶ χτυπάει μ' αὐτὸ ἐπανειλημμένα στὸ κεφάλι τὸν ὁδηγό. Ὁ Γερμανὸς τράβηξε τὸ πιστόλι του καὶ πυροβόλησε. Ἡ κοπέλλα πέθανε λίγες ὧρες ἀργότερα λέγοντας: «Δὲ λυπᾶμαι γιὰ τίποτα. Εἶμαι Ἑλληνίδα».

Μοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ διαβάσω μερικὲς δηλώσεις ἀντιστασιακῶν συγγραφέων, στὶς ὁποῖες μὲ λιτὰ λόγια καὶ ἀνώνυμα, δινόταν ἀναλυτικὸς ἀπολογισμὸς τοῦ καθενὸς γιὰ τὴν ἀγωνιστική του δράση. Μὲ κατάπληξη εἶδα νὰ σημειώνεται κάθε φορὰ στὴν πρώτη ἀράδα ἡ συμμετοχὴ τοῦ συγγραφέα σ' ὅλες τὶς συλλογικὲς ἐκδηλώσεις, τὶς διαμαρτυρίες καὶ τὰ διαβήματα τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης, εἴτε ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς ἐπιβίωσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἴτε γιὰ τὴν ἀπαίτηση νὰ ἀπελευθερωθοῦν οἱ ὅμηροι, εἴτε γιὰ νὰ ματαιωθεῖ ἡ πολιτικὴ ἐπιστράτευση — ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἡ μόνη κατεχόμενη χώρα ὅπου μιὰ ἀπέραντη λαϊκὴ ἐξανάσταση ἔκανε νὰ ἀποτύχει ριζικὰ ἡ ἀναγκαστικὴ ἐπιστράτευση — εἴτε γιὰ νὰ διαδηλώσουν φωναχτὰ τὴν ὀργή τους ἐνάντια στὸν τύραννο δυὸ μαρτυρικῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ πραγματικά, σ' αὐτὸ τὸ παρὼν μπροστὰ στὸ λαό, καὶ σ' αὐτὸ τὸν κίνδυνο ποὺ τὸν μοιράστηκαν μαζί του, βρισκόταν ἡ ἀρχὴ κάθε ἔγκυρου ἀρραβώνα. Μ' ἀρέσει τὸ ὅτι ἕνας συγγραφέας σημειώνει αὐτὴ τὴν προσωπικὴ λεπτομέρεια μιᾶς σκηνῆς καταπίεσης: «Κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἐπιδρομῆς στὴ συνοι-

Κ. Πλακωτάρη: «Νεκρὴ φύση» (ἁλάτι καὶ σπίρτα) 1942. (Ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἔκθεση ποὺ ἔγινε στὸ Μουσεῖο στὰ 1942).

κία μου ὑποχρεώθηκα νὰ παραμείνω ὀχτὼ ὧρες γονατιστός».

Ὁ μυθιστοριογράφος Ἠλίας Βενέζης ποὺ σύντομα, καθὼς ἐλπίζουμε, θὰ μπορέσετε νὰ κάνετε τὴ γνωριμία του σὲ μετάφραση, συμμερίστηκε αὐτοὺς τοὺς κινδύνους ὡς τὴ φυλάκιση, ὅταν ἡ Γκεσταπὸ τὸν ἔπιασε μαζὶ μὲ τοὺς χίλιους συναδέλφους του τῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὥρα τῆς πατριωτικῆς συγκέντρωσης γιὰ τὸ γιορτασμὸ τῆς 28 Ὀχτώβρη 1940, ἡμέρας τῆς ἰταλικῆς ἐπίθεσης. Καὶ τὴ σωτηρία του τὴν ὀφείλει στὴν κινητοποίηση ποὺ ἔκαναν προσωπικὰ γι' αὐτὸν ὅλοι οἱ φίλοι καὶ θαυμαστές του. Ὅσο γιὰ τὸ συγγραφέα Θέμο Κορνάρο καὶ τὸν ἱστορικὸ Γιώργη Λαμπρινό, γνώρισαν τὴ φρίκη τοῦ τρομεροῦ στρατοπέδου τοῦ Χαϊδαριοῦ, ἀφοῦ πρῶτα διάβηκαν ἀπὸ τὸν προθάλαμο τῆς κόλασης, τὶς αἴθουσες βασανιστηρίων τῆς ὁδοῦ Μέρλιν, ἕδρας τῶν Ἐς-Ἐς. Τὴν τύχη τους συμμερίστηκαν, ἡ κυρία Κριαρᾶ, βοηθὸς τῆς παιδαγωγικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας καὶ ὁ σύζυγός της διευθυντὴς τῶν Βυζαντινῶν ἀρχείων στὴν Ἀκαδημία Ἀθήνας, ἡ πιανίστα Εὐη Πανᾶ, ὁ διευθυντὴς Καλῶν Τεχνῶν Πάγκαλος, ὁ ἠθοποιὸς Οἰκονομίδης καὶ ἄλλοι.

Οἱ ἄνθρωποι τοῦ θεάτρου ἀπ' τὴν πλευρά τους συνεισφέρανε ταχτικὰ στὰ μαζικὰ κινήματα τὴ σημαντικὴ ἐνθάρρυνση τῆς δημοτικότητάς τους. Ἔτσι, στὶς 16 Ἰούλη 1942 τὸ πλῆθος ἀναγνώρισε πολλὲς ἀπὸ τὶς πιὸ προσφιλεῖς τους ἠθοποιοὺς στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς διαδήλωσης νὰ σπρώχνουν τὰ καροτσάκια τῶν ἡρωϊκῶν ἀναπήρων τοῦ Ἀλβανικοῦ πολέμου. Ἐπὶ ἕνα χρόνο οἱ ἀνάπηροι ἀποτελοῦσαν τὴν ἐθελοντική, ἀκούραστη, ἐνθουσιώδη καὶ ἀλίμονο, πολλὲς φορὲς δεκατισμένη προφυλακὴ ὅλων τῶν διαδηλώσεων. Οἱ ἴδιες καλλιτέχνιδες, τὸ ἑπόμενο καλοκαίρι, ὅταν ἔγινε ἡ συγκέντρωση κατὰ τῶν Βουλγάρων, περιμάζευαν τοὺς πληγωμένους καὶ τοὺς σκοτωμένους ποὺ βρίσκονταν πεσμένοι στὴ μέση τοῦ δρόμου, ἐνῶ δυὸ ἀπὸ τοὺς ἄντρες συναδέλφους τους τοὺς ἔπιασαν οἱ Γερμανοί.

Τὰ ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα δὲν ἔμειναν μακριὰ ἀπ' τὴ γενικὴ μαχητικὴ ὁρμή. Στὶς 5 τοῦ Ἀπρίλη οἱ Γερμανοὶ κρέμασαν πέντε πατριῶτες στὶς πιπεριὲς μιᾶς παρόδου τῆς λεωφόρου Κηφισίας. Ἀπὸ τοὺς πέντε δυὸ ἦταν για-

τροί, ἕνας φαρμακοποιὸς καὶ ἕνας δικηγόρος. Οἱ καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Κασσιμάτης, Χωρέμης καὶ Λοῦρος ἔσμιξαν στὸ Χαϊδάρι μὲ χιλιάδες ἄλλους πατριῶτες, ἐνῶ οἱ συνάδελφοί τους Βέης, Πανταζῆς, ὁ πρύτανις τοῦ Πολυτεχνείου Κιτσίκης καὶ ἄλλοι, συνέχιζαν τὸν καλὸ ἀγώνα τῆς ἀντίστασης μέσα στὶς πόλεις. Μὲ τὴ μεγαλύτερη χαρὰ ἀναφέρω μαζὶ μὲ τὰ ὀνόματά τους καὶ τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀπὸ τοὺς συναδέλφους μας, τοῦ καθηγητῆ Νισὲμ Μπεάρ, καθηγητὴ τῆς γαλλικῆς στὴν Ἀνωτάτη Σχολὴ Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν, ὁ ὁποῖος ἂν καὶ χτυπήθηκε σκληρότατα ἀπὸ τὸ ρατσισμό, τόσο ὁ ἴδιος προσωπικὰ ὅσο καὶ ἡ οἰκογένειά του, δὲν ἔπαψε ὡστόσο νὰ ἐκτρέφει καὶ νὰ συντηρεῖ στὶς ψυχὲς τῆς σπουδάζουσας νεολαίας τῆς Ἀθήνας καὶ τῶν Ἑλλήνων πατριωτῶν τὴν ἀγάπη γιὰ τὴ Γαλλία. Ὄχι γιὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ καὶ δυθισμένη στὸ λήθαργο Γαλλία, ἀλλὰ γιὰ τὴ ζωντανὴ καὶ ξεσηκωμένη ὁλάκερη στὴν πάλη, παροῦσα στὸν ἀγώνα ἐνάντια στὸν κοινὸ ἐχθρό.

Ἀνάμεσα στοὺς πανεπιστημιακοὺς ποὺ ἔπεσαν θύματα τοῦ ναζισμοῦ, δυὸ προσωπικότητες πρώτου πλάνου, ἀποχτοῦν συμβολικὲς διαστάσεις. Ἡ πρώτη, εἶναι μιὰ γυναίκα, ἡ Μάρω Μαστρακᾶ, ἐλεύθερη καθηγήτρια, οὐμανίστρια θρεμμένη μὲ γαλλικὸ πνεῦμα καὶ γεμάτη λατρεία γιὰ τὴ χώρα μας. Ἐπειδὴ ἀνακάτευε γαλλικὲς λέξεις στὰ ἑλληνικά της, οἱ φίλοι της τὴν πείραζαν λιγάκι καὶ τὴν εἶχαν βαφτίσει Μαμζὲλ Μπαρμπλέ, μιὰ μέρα ποὺ ἡ λέξη συρματόπλεγμα ἦρθε στὰ χείλη της γρηγορώτερα γαλλικὰ παρὰ ἑλληνικά. Προδότες τὴν παράδωσαν στοὺς Ἐς-Ἐς μαζὶ μ' ἄλλες πατριώτισσες. Μαζὶ μ' ἐκεῖνες ἀρνεῖται στὸ Χαϊ-ἀγώνα καὶ οἱ Γερμανοὶ τὶς κράτησαν καὶ τὶς δέκα ἀπομονωμένες δυὸ ὁλόκληρα ἡμερόνυχτα. Πέρασαν τὴν τελευταία τους νύχτα τραγουδώντας καὶ περιποιούμενες τὴν ὁμορφιά τους, καὶ τὴν ἄλλη μέρα τὴν αὐγή, στὶς 10 τοῦ Μάη 1944, ἡ Μαμζὲλ Μπαρμπλέ, — Χὲρρ Ντόκτορ τὴν ἀποκαλοῦσαν οἱ Γερμανοὶ ὑποταγμένοι μπρὸς στὸ κῦρος καὶ τὴ λεβεντιά της — τουφεκίστηκε μαζὶ μὲ τὶς ἐννιὰ συντρόφισσές της στὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς. Ὁ θάνατός τους, ἂν ἦταν θάνατος, ἔγινε σύμφωνα μὲ τὰ πατροπαράδοτα, γιατὶ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς δέκα γυναῖκες παρουσιαζόταν μπρὸς στὶς σφαῖρες τοῦ ἀποσπάσματος ἀφοῦ πρῶτα ἀποσπαζόταν ἀπὸ τὸν ἐπικήδειο χορὸ ποὺ οἱ ἄλλες συνέχιζαν νὰ τὸν τραγουδοῦν καὶ νὰ τὸν χορεύουν ὡς τὸ τέλος. Μιλῶ γιὰ τὸν περίφημο χορὸ τοῦ Ζαλόγγου, ποὺ τὸν εἶχαν χορέψει πρὶν ἀπὸ ἑνάμιση αἰώνα οἱ Σουλιώτισσες:

Στὴ στεριὰ δὲ ζεῖ τὸ φάρι
μήτε ἀνθὸς στὴν ἀμμουδιὰ
καὶ οἱ Ἕλληνες δὲ ζοῦνε
δίχως τὴν ἐλευτεριά.

Οἱ δέκα γυναῖκες ἀκολουθοῦσαν ἀπὸ κοντὰ τοὺς διακόσιους συντρόφους τους ποὺ εἶχαν τουφεκιστεῖ τὴν Πρωτομαγιὰ τοῦ 1944 ἔχοντας ἐπικεφαλῆς ἕναν καθηγητὴ γυμνασίου, τὸ θρυλικὸ Ναπολέοντα Σουκατζίδη, γιὰ τὸν ὁποῖο ὅλοι οἱ πρώην κρατούμενοι τοῦ στρατοπέδου στὸ Χαϊδάρι μιλοῦν μὲ θρησκευτικὴ λατρεία. Τόσο ὁ ἀγωνιστὴς αὐτὸς εἶχε γίνει ἡ ὑπομονετικὴ καὶ στωϊκὴ ψυχὴ τῆς ἀντίστασης μέσα στὸ στρατόπεδο, τόσο ἡ ἀκτινοβολία τῆς λαϊκῆς του ἁγιότητας εἶχε ἀποσπάσει τὸ θαυμασμὸ τῶν ἴδιων τῶν δημίων του. Ὄντας ἐπικεφαλῆς μπλὸκ πρόσφερε ὁ ἴδιος τὸ κορμί του στὶς σωματικὲς τιμωρίες ποὺ τὸν πρόσταζαν νὰ δώσει ὁ ἴδιος στοὺς συντρόφους του. Κι ὅταν τὴν αὐγὴ στὸ στερνὸ προσκλητήριο, ὁ Γερμανὸς διοικητὴς τοῦ στρατοπέδου θέλησε νὰ τὸν σώσει μὲ κάθε τρόπο ἀπ' τὸ ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα, αὐτὸς ἀρνήθηκε ν' ἀφήσει νὰ βάλουν στὴ θέση του ἄλλον. Ἔσμιξε μὲ τοὺς 199 μελλοθάνατους ποὺ φρεσκοξυρισμένοι καὶ ντυμένοι τὰ καλά τους, κινοῦσαν τραγουδώντας ἐκείνη τὴ Μαγιάτικη αὐγὴ πρὸς τὴν ὕστατη θυσία. Μέσα σὲ διάστημα δέκα ἡμερῶν ἡ Μάρω Μαστρακᾶ κι ὁ Ναπολέοντας Σουκατζίδης σφράγισαν δυὸ φορὲς μὲ τὸ αἷμα τους τὴν ἀπελευθερωτικὴ συμμαχία λαοῦ καὶ διανοουμένων ἐνάντια στὴν καταπίεση.

Ἡ συμμαχία αὐτὴ ἐκδηλώθηκε καὶ μὲ ἄλλους τρόπους ἐκτὸς ἀπ' τὴν πλάϊ-πλάϊ συμμετοχὴ στὸν ἀγώνα καὶ τὴ θυσία. Οἱ διανοούμενοι πρόσφεραν στὴν ὀργάνωση τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης μιὰ συμβολὴ ποὺ πολλὲς φορὲς εἶχε ἀποφασιστικὸ χαρακτήρα πρωτοπορίας. Ἔτσι, συγγραφεῖς καὶ καλλιτέχνες εἶχαν ἐπωμιστεῖ τὴ σύνταξη καὶ τὴν εἰκονογράφηση τοῦ παράνομου τύπου, ποὺ ἡ ἀνάπτυξή του στάθηκε ἐξαιρετικὰ ἀνθηρὴ στὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι, οἱ φοιτητὲς ἔκαναν τὶς γειτονικὲς πρὸς τὸ πανεπιστήμιο συνοικίες, ὅπου ἦταν ὁ τομέας τῆς δραστηριότητάς τους, συνοικίες - πρότυπα ὡς πρὸς τὴ διάδοση τοῦ παράνομου τύπου καὶ τὴν ἀφθονία τῶν ἐπιγραφῶν στοὺς τοίχους. Ὡστόσο, ἐκεῖνοι ποὺ πρῶτοι ἐφάρμοσαν τὴν τεχνικὴ τῆς τοιχοπροπαγάνδας, τεχνικὴ ποὺ χρησιμοποιήθηκε εὐρύτατα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀντίσταση, ἦταν οἱ ἠθοποιοί. Ἕνας ἀπὸ τοὺς νέους αὐτοὺς καλλιτέχνες ἐδήλωνε:

—«Μωρέ, δὲ μπορῶ νὰ δῶ ἕνα κομμάτι ἄσπρο μάρμαρο χωρὶς νὰ μοῦρθει ἀμέσως νὰ γράψω ἀπάνω, ἀκόμα κι ἂν στέκεται σκαπὶς δίπλα. Κι ἄμα δὲν τὸ καταφέρω μὲ πιάνει μεγάλη σκασίλα».

Ἀντίκρυ σ' ἕνα φοβερὸ ἀλλὰ ἀρκετὰ χοντροκέφαλο ἐχθρό, τὰ παιχνίδια τοῦ Ὀδυσσέα μὲ τὸν Κύκλωπα ξαναγίνονταν ἐπίκαιρα. Συνέβαινε, στὸ ἴδιο τὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας, μπροστὰ στὸ ξενοδοχεῖο Μεγάλη Βρεταννία, ὅπου εἶχε τὴν ἕδρα του τὸ γερμανικὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο, νὰ σταματάει λίγα μόλις μέτρα πιὸ πέρα ἀπὸ ἕναν ἐπιβλητικὸ κι ἀλύγιστο φρουρὸ ἕνα ζευγαράκι τάχα ἐρωτευμένων, ἀπορροφημένο ἀπ' τὴν κουβέντα. Σὲ μιὰ στιγμὴ ὁ νέος ἔγερνε πρὸς τὸ μέρος τῆς κοπέλας, ὅπως γιὰ νὰ κάνει πιὸ τρυφερὴ τὴ διάχυση... καὶ μὲ γοργὸ χέρι χάραζε πάνω στὸν τοῖχο πίσω ἀπ' τὴ ράχη τῆς τὸ συμβολικὸ ρολόϊ ποὺ ἔδειχνε 12 παρὰ πέντε, καὶ μιὰν ἐπιγραφὴ σὲ γερμανικὴ γλώσσα νὰ θυμίζει στὸν ἐχθρὸ πὼς ἡ ὥρα τῆς ἦτανε του κόντευε νὰ σημάνει. Ὕστερα ἀπ' αὐτό, τὸ συνεργεῖο τῶν δυὸ νεαρῶν ἠθοποιῶν ἀπομακρυ-

Ἡ φοβερὴ κλούβα ὅπου οἱ Γερμανοὶ ἔβαζαν μέσα πατριῶτες καὶ τὴν τοποθετοῦσαν μπροστὰ ἀπ' τοὺς σιδηροδρομικοὺς συρμοὺς γιὰ ν' ἀποφεύγουν τὰ σαμποτάζ. (Μὲ τὸ βέλος ὁ λογοτέχνης Ζήσης Σκάρος).

νόταν καὶ πήγαινε νὰ συνεχίσει λίγο πιὸ πέρα τὴν εἰκονογραφημένη προπαγάνδα ποὺ τσάκιζε τὸ ἠθικὸ τοῦ ἐχθροῦ.

Ὑπῆρξε ἀκόμα καὶ κεῖνο τὸ θέατρο ποὺ ὅλο τὸ προσωπικό του ἀνῆκε στὴν ἀντίσταση, ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς ὡς τοὺς κομπάρσους, τοὺς μηχανικούς, τὶς καθαρίστριες καὶ τὸν ταμία, καὶ εἶχε μεταβληθεῖ σὲ ἐργαστήρι παράνομου πολύγραφου. Οἱ ἠθοποιοὶ πήγαιναν καὶ δούλευαν ἐκεῖ πρὶν ἀπ' τὴν παράσταση, στὰ διαλείμματα ἢ ἀκόμα καὶ στὸ διάστημα ποὺ μεσολαβοῦσε ἀνάμεσα σὲ δυὸ εἰσόδους τους στὴ σκηνή. Καὶ τὸ τεχνικὸ προσωπικὸ ἐπέβλεπε ταυτόχρονα τόσο τὴν παράσταση γιὰ νὰ ρυθμίζει τὶς εἰσόδους στὴ σκηνή, ὅσο καὶ τὴ σάλα γιὰ τὸ φόβο μιᾶς ξαφνικῆς ἐπιδρομῆς. Μιὰ μέρα, — ἦταν τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ ἀντίσταση καλοῦσε τοὺς Ἕλληνες νὰ σηκωθοῦν «ἐπὶ ποδὸς πολέμου» — οἱ τσίλλιες τοῦ θεάτρου νόμισαν πὼς πῆραν χαμπάρι κάτι ὕποπτες κινήσεις στὸ βάθος τῆς σάλας κ' ἔδωσαν τὸ σύνθημα τοῦ συναγερμοῦ. Ὅσο ν' ἀνοιγοκλείσεις τὰ μάτια σου, τὸ ἀτύπωτο χαρτὶ εἶχε μεταφερθεῖ στὸ ταμεῖο, ὁ πολύγραφος εἶχε χωθεῖ μέσα στὸ σάκκο του καὶ κρυφτεῖ μέσα στὶς πτυχὲς τῆς αὐλαίας καὶ οἱ πολυγραφημένες προκηρύξεις παραχώθηκαν μέσα στὸν κόρφο τῆς ἠθοποιοῦ ποὺ ἔμπαινε στὴ σκηνή. Ἀλλὰ τὸ φόρεμά της ἦταν κοντομάνικο καὶ τὰ πολυγραφημένα χαρτιὰ γλίστρησαν ἀπ' τὸν κόρφο της στὸ τραπέζι ὅπου κάθησε. Ἐκείνη τὴ στιγμή, σύμφωνα μὲ τὸ ἔργο, ἡ ὑπηρέτρια ἔφερνε ἕνα μήνυμα στὸν κύριο. Αὐτὸς πῆρε ἀπ' τὸ τραπέζι τὸ πρῶτο χαρτὶ ποὺ βρῆκε μπροστά του καὶ ἀφηρημένος ἄρχισε νὰ διαβάζει δυνατὰ τὸ κείμενο τῆς προκήρυξης.

—Ἕλληνες, στὸ ποδάρι... Σταμάτησε ἔγκαιρα, καὶ μὲ χαμηλὴ φωνὴ ἀπείλησε στ' ἀστεῖα τὴ συνάδελφό του: «Ἅμα σὲ ξαναδῶ νὰ φορᾶς κοντομάνικα, θὰ καλέσω μονάχος μου νὰ σὲ πιάσουν!»

Ἔφαγα πολλὴ ὥρα ὥσπου νὰ ἐγκαταλείψω τὴν πρωτεύουσα καὶ νὰ χαιρετήσω ἐκείνους τοὺς διανοούμενους τῶν πόλεων ποὺ πῆραν τὸν προγονικὸ δρόμο τῶν βουνῶν, σμίγοντας ὡς τὸ ὕψιστο σημεῖο μὲ τὴ λαϊκὴ ἀντίσταση, στὸ κλαρί.

Βγῆκε στὸ κλαρί... Στὴν Ἑλλάδα, μήτε ἡ λέξη μήτε ἡ πράξη εἶναι κάτι καινούργιο. Εἶναι μιὰ μακραίωνη παράδοση σφυρηλατημένη κάτω ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ζυγό. Ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια ὕστερα ἀπ' τοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία, τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος ξαναβλέπει τοὺς γιούς του στὸ βουνό, ὅμοια φλογεροὺς ὅπως καὶ στὰ χρόνια τὰ παλιά. Καὶ νὰ ποὺ κοντά τους γιὰ πρώτη φορὰ σὲ τόσο μεγάλο ἀριθμό, — σημάδι τῆς πολιτιστικῆς προόδου καὶ τῆς διαφοροποίησης ποὺ συντελέστηκαν στὸ μεσοδιάστημα — ὁ λαὸς ἀπὸ τὰ πεδινὰ μέρη στέλνει ἐκεῖ πάνω τοὺς πιὸ ζωντανοὺς καὶ τοὺς πιὸ πιστοὺς ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων του.

Ἀπὸ τὶς 26 ὡς τὶς 28 Ἰούλη 1944 γίνεται πάνω στὴν Πίνδο, τὴ δοξασμένη κιόλας ἀπ' τὸν πόλεμο τοῦ 1940, ἕνα συνέδριο τῆς Θεσσαλικῆς ἀντίστασης. Ἀπὸ τοὺς 175 ποὺ πῆραν μέρος σ' αὐτό, 83 ἦταν ἐργάτες καὶ ὑπάλληλοι, 40 ἀγρότες, 11 τεχνικοὶ καὶ 31 διανοούμενοι. Ἄλλωστε, ἐκεῖνος ποὺ καθοδηγεῖ καὶ μὲ ὑποδειγματικὸ μάλιστα τρόπο ὅλη τὴν ἀντίσταση στὴ Θεσσαλία, εἶναι ἕνας προικισμένος δημοσιογράφος, ὁ Καραγιώργης.

Μονάχα ἡ ἀρρώστεια ἐμπόδισε τὸ μεγάλο ποιητὴ Ἄγγελο Σικελιανὸ νὰ σμίξει μὲ τοὺς ἀντάρτες — ποὺ συνεχίζουν ἴδια κακοντυμένοι, κακοταϊσμένοι καὶ κακοεξοπλισμένοι ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἴδια πίστη, τὴν ἐποποιΐα τῆς Ἀλβανίας — καὶ νὰ ἐπιστέψει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν ὑπέροχη ἀντιστασιακὴ δράση ποὺ ἀναπτύσσει ἀκούραστα στὴν Ἀθήνα.

Πάντως οἱ συγγραφεῖς ἐκπροσωπήθηκαν στὸ ἀντάρτικο ἀπὸ τὸν δραματουργὸ καὶ ποιητὴ

Βασίλη Ρώτα κι ἀπὸ τὸν ποιητὴ Κοτζιούλα. Οἱ ἄλλοι καλλιτεχνικοὶ κλάδοι στέλνουν στοὺς ἀντάρτες καμιὰ εἰκοσαριὰ ἐκπροσώπους τους: ἕξη ζωγράφους - χαράκτες, ἕνα γλύπτη, ἕνα μουσικὸ καὶ κάμποσους ἠθοποιούς.

Κ' ἐδῶ πάλι, ἡ σπουδάζουσα νεολαία βρίσκεται στὴν πρώτη γραμμή. Ἕνας λόχος μαχητῶν ἀποτελέστηκε σχεδὸν ὁλόκληρος ἀπὸ σπουδαστὲς καὶ σπουδάστριες, (γιατὶ στὸ ἑλληνικὸ ἀντάρτικο οἱ νεαρὲς κοπέλλες κ' οἱ γυναῖκες φόρεσαν τὰ στρατιωτικὰ καὶ πήρανε στὸ χέρι τὸ ντουφέκι). Σ' αὐτοὺς προστέθηκαν καὶ δεκατέσσερες νέοι δάσκαλοι.

Θὰ ἤθελα ἐδῶ νὰ μνημονέψω ἕναν ἀπὸ τοὺς σπουδαστὲς αὐτούς, ποὺ τὸ ὄνομά του συνδέεται μὲ τ' ὄνομα μιᾶς οἰκογένειας ποὺ τιμάει ταυτόχρονα καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴ γαλλικὴ φιλία. Πρόκειται γιὰ ἕνα παλιὸ μαθητή μου, ποὺ τὰ γλυκὰ ἐφηβικὰ χαρακτηριστικά του διατηροῦνται ζωηρὰ στὴ μνήμη μου: Ἀπελλῆ Καστανάκη τὸν λέγανε καὶ ἦταν σπουδαστὴς τοῦ Πολυτεχνείου. Σκοτώθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὸ ἀντάρτικο, στὸ βουνὸ Οἴτη, σὲ ἡλικία 19 χρόνων. Γιὸς ἑνὸς σκιτσογράφου ποὺ χαίρει μεγάλης ἐκτίμησης καὶ ξάδερφος τοῦ μυθιστοριογράφου Θράσου Καστανάκη, ὁ νεαρὸς Ἀπελλῆς εἶχε διδαχτεῖ, ἀπὸ τὴ σθεναρὴ ἐθνικὴ στάση καὶ τῶν δυό, τὴν ἀπέχθεια γιὰ τὸ Ναζισμὸ ποὺ κρατοῦσε ὑπόδουλες τὶς δυὸ ἀγαπημένες του χῶρες: τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Γαλλία. Καὶ ἡ ἀπέχθειά του τὸν ἔκανε νὰ φτάσει πρόθυμα ὡς τὴν ὑπέρτατη θυσία.

Οἱ νέοι αὐτοὶ παραδειγματίζονταν ἀπὸ μεγάλους πανεπιστημιακοὺς καθηγητές, οἱ ὁποῖοι ἀναλάβαιναν τὶς ἐθνικὲς εὐθῦνες καὶ ἐπιδείχναν ὑψηλὸ σθένος πολίτη, συμμεριζόμενοι τοὺς ἴδιους κινδύνους καὶ τὶς ἴδιες σωματικὲς κακουχίες. Οἱ καθηγητὲς ποὺ βγῆκαν στὸ βουνό, ὁ Σβῶλος, ὁ Γεωργαλᾶς, ὁ Κόκκαλης, ὁ Ἀγγελόπουλος, ὁ Σιμίτης ἔχοντας στὸ πλευρό τους τὸν δικηγόρο Τσιριμῶκο κι ἄλλους πανεπιστημιακούς, ὅπως ὁ φίλος μας Μιλτιάδης Παπαμιλτιάδης, τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν κι ὁ δημοσιογράφος Καρβούνης, στάθηκαν ἀληθινὰ τὸ καύχημα τῆς ἑλληνικῆς ἀγωνιστικῆς διανόησης καὶ πραγματικοὶ ὁδηγοὶ τῆς πνευματικῆς ἀντίστασης, καθὼς κι ὁ Σικελιανὸς στὴν Ἀθήνα. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπικεφαλῆς τῆς ἔνοπλης ἀντίστασης, — στὸ πλάϊ τῶν ὁποίων οἱ πανεπιστημιακοί, ἐπαγγελματίες τῆς πνευματικῆς ἐργασίας, διεξῆγαν τὸν καλὸ ἀγώνα, — ἂν δὲν ἦταν πάντα διανοούμενοι ἦταν συχνὰ πνευματικοὶ μὲ τὸν τρόπο τους. Καὶ πολλὲς φορὲς ἔδειξαν πὼς εἶχαν μιὰ καταπληκτικὴ αἴσθηση τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἱστορίας τους καὶ τῆς φυλῆς τους.

Θὰ σᾶς ἀναφέρω, σὰν ἀπόδειξη, τὴ θαυμάσια ἀπάντηση ποὺ ἔδωσε μιὰ μέρα ὁ ἐπικεφαλῆς μιᾶς ἀντάρτικης ὁμάδας στὸν ἀξιωματικὸ ἑνὸς γερμανικοῦ τμήματος ποὺ ἔδρευε στὸ Μπελέτσι τῆς Θεσσαλίας. (Ὁ Γερμανὸς ἀξιωματικὸς εἶχε ζητήσει ἀπὸ τοὺς ἀντάρτες τὸ πτῶμα ἑνὸς στρατιώτη του ποὺ εἶχε σκοτωθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς σύγκρουσης).

«Πρὸς τὴ διοίκηση τῆς γερμανικῆς μονάδας, στὸ Μπελέτσι.

Παρὰ τὸ ἀπροσμέτρητο μίσος ποὺ νιώθουμε γιὰ κάθε Γερμανὸ ἐπιδρομέα, σᾶς παραδίνουμε τὸ λείψανο, ἀκολουθώντας τὴν παράδοση τοῦ λαοῦ μας. (Βλ. Ὁμήρου Ἰλιάδα)».

Αὐτὴ ὑπῆρξε στὶς μεγάλες της γραμμὲς ἡ συμμετοχὴ τῶν πανεπιστημιακῶν καὶ τῶν διανοούμενων τῆς Ἑλλάδας στοὺς κοινοὺς ἀγῶνες τῆς ἐθνικῆς τους ἀντίστασης. Αὐτοὶ ὅμως σὰν ἐργάτες τοῦ πνεύματος εἶχαν ἐπίσης καὶ τὸν ἰδιαίτερο, τὸ δικό τους τρόπο ἀντίστασης ἐνάντια στὴ θανάσιμη γιὰ τὸ πνεῦμα ἀπειλὴ ποὺ ἔφερνε μαζί της ἡ γερμανικὴ κατοχὴ στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀλλοῦ. Στὸν δικό τους τομέα τῆς πνευματικῆς μάχης οἱ διανοούμενοι διεξήγαγαν τὸν ἀγώνα μὲ τὰ δικά τους εἰδικὰ ὅπλα.

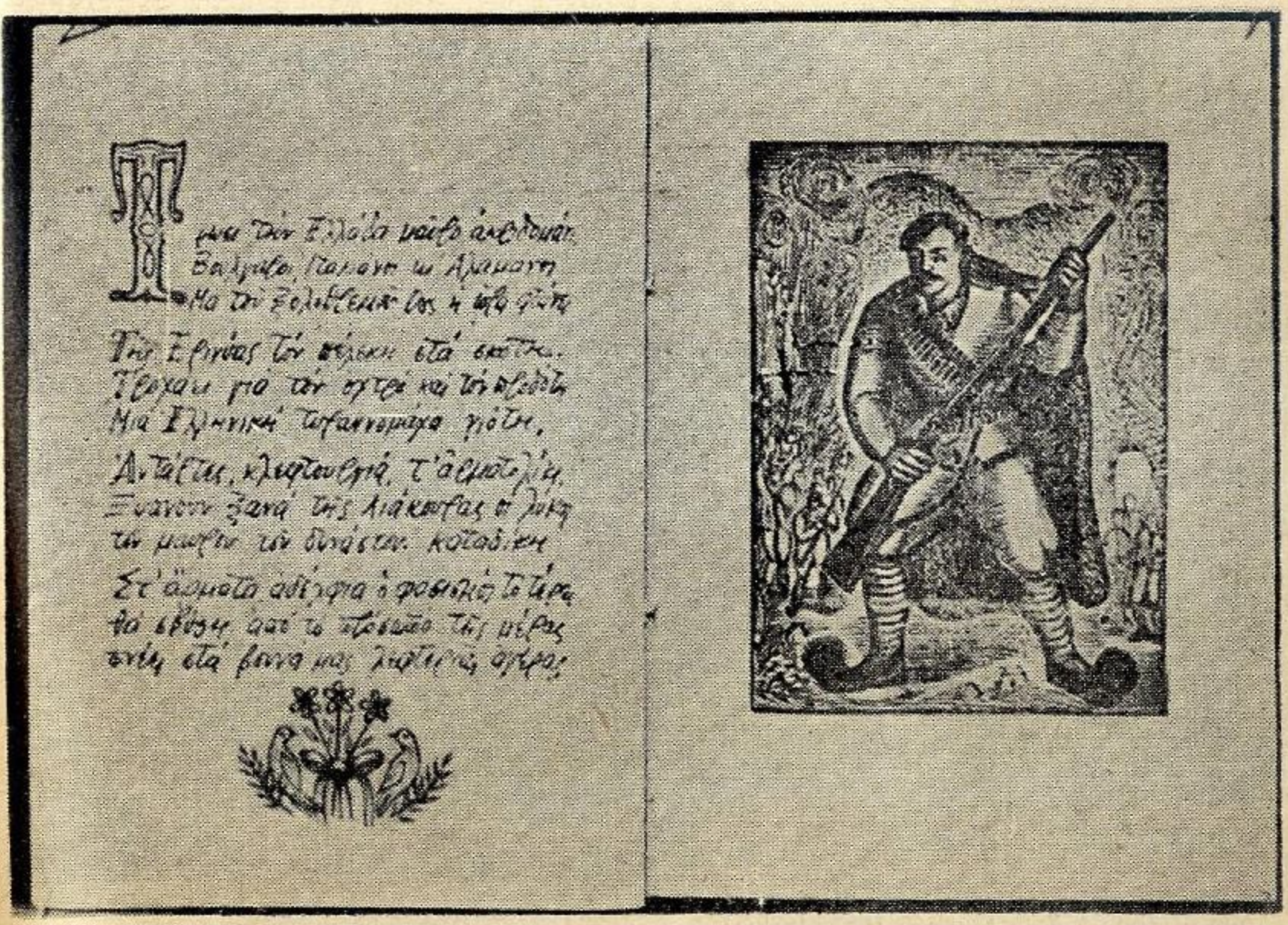
Τὸ δικό τους σαμποτὰζ λ.χ. στρεφόταν ἐνάντια στὶς προσπάθειες τῆς ἐχθρικῆς προπαγάνδας. Σαμποτὰζ ἦταν ἡ ἀποχή τους ἀπὸ δρισμένες ἐκδηλώσεις, τὸ ὄχι ποὺ ἔλεγαν σ' ἄλλες περιπτώσεις, τὰ τεχνάσματα ποὺ μηχανεύονταν.

Ὅταν τὸ 1942 οἱ Ἰταλοί, ποὺ κατεῖχαν τότε τὴν Ἀθήνα, θέλησαν νὰ ὀργανώσουν μιὰ καλλιτεχνικὴ ἔκθεση, ποὺ ἀσφαλῶς θὰ τὴν ἐκμεταλλεύονταν ἔπειτα γιὰ νὰ καμουφλάρουν στὰ μάτια τῆς κοινῆς γνώμης καὶ νὰ παρουσιάσουν σὰν ἀσήμαντα τὰ μαρτύρια τῆς λιμοκτονούσας Ἑλλάδας, οἱ πιὸ συνειδητοὶ καλλιτέχνες ἔρριξαν στοὺς συναδέλφους τους τὸ σύνθημα τῆς ἀποχῆς, καὶ ἡ καμπάνια τους στέφθηκε μὲ σχεδὸν πλήρη ἐπιτυχία. Στὴν ἀνοιχτὴ ἐπιστολὴ ποὺ κυκλοφόρησαν ἔγραφαν ἐπὶ λέξει:

«Θὰ βγοῦμε ἐμεῖς νὰ ποῦμε στὴν ὑποδουλωμένη καὶ μαχόμενη Εὐρώπη πὼς ὁ φασισμὸς ἔκανε τὴ ζωὴ παράδεισο, ποὺ τὸ μόνο ποὺ τοῦ ἔλειπε ἦταν οἱ ἐκθέσεις καὶ πὼς τώρα πιὰ δὲν τοῦ λείπει τίποτα ἀφοῦ καὶ ἐκθέσεις ἔχουμε;...»

Ἀσφαλῶς τὸ ἴδιο κίνητρο, μαζὶ μὲ τὴν στάση ποὺ ἐπέβαλε τὸ ἐθνικὸ πένθος, ἔκανε τὴν πιανίστα Μαρίκα Παπαϊωάννου, εἰδικὴ στὴ γαλλικὴ μουσική, νὰ μὴν παίξει οὔτε μιὰ φορὰ μπροστὰ στὸ κοινὸ καὶ τὴ μεγάλη τραγῳδὸ Μαρίκα Κοτοπούλη νὰ μὴν ἐμφανιστεῖ ἀπὸ σκηνῆς σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς.

Χάρη στὴν ἐπαγρύπνηση τῶν ἀνθρώπων τοῦ θεάτρου, δὲν ξεστομίστηκε ποτὲ ἀπὸ ἑλληνικὴ σκηνὴ οὔτε μιὰ λέξη ποὺ νὰ μποροῦσε νὰ ἐξυπηρετήσει τὴν πολιτικὴ τοῦ ἄξονα. Κ' ὅμως ὁ τομέας τοῦ θεάτρου ἀποτελοῦσε ἰδιαίτερο στόχο τῶν προσπαθειῶν τοῦ καταχτητῆ καὶ τῶν συνενόχων του. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἕλληνες ἠθοποιοὶ βρῆκαν τὸν τρόπο ν' ἀρνηθοῦν τὴ συνεργασία τους στὴν κυβέρνηση τῶν Κουϊσλινγκ, ὅταν αὐτὴ θέλησε νὰ ὀργανώσει παραστάσεις ὑπὲρ τῶν οἰκογενειῶν τῶν ταγματασφαλητῶν ποὺ εἶχαν σκοτωθεῖ ἀπὸ τοὺς πατριῶτες. Κι ὅταν ἡ κυβέρνηση αὐτὴ ἐπέβαλε τὸ κλείσιμο τῶν θεάτρων σ' ἔνδειξη πένθους γιὰ τὸ βομβαρδισμὸ τοῦ Πειραιᾶ ἀπὸ τοὺς συμμάχους, οἱ ἠθοποιοί, μιὰ καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ ἐμποδίσουν τὸ κλείσιμο, ζήτησαν νὰ τοὺς πληρωθεῖ τοὐλάχιστο αὐτὴ ἡ μέρα τῆς ἀναγκαστικῆς ἀργίας, καὶ τὸ πέτυχαν. Σ' ἐκείνη τὴν περί-

Δυὸ σελίδες ἀπὸ τὸ παράνομο κατοχικὸ λεύκωμα.

πωση οἱ κυβερνητικοὶ εἶπαν στοὺς ἠθοποιούς:
«Δὲν εἶστε Ἕλληνες!»
Κι αὐτοὶ ἀποκρίθηκαν:
«Ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἴμαστε Ἕλληνες, δὲ θέλουμε νὰ κάνουμε αὐτὸ ποὺ θέλουν νὰ μᾶς βάλουν οἱ καταχτητὲς νὰ κάνουμε!»
Ἀναλογίζομαι ἐπίσης τὸν καθηγητὴ Ζακυνθινό, τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῆς Ἀθήνας. Ὅταν στὶς 25 τοῦ Μάρτη 1942, μέρα τῆς ἐθνικῆς γιορτῆς, πηγαίνοντας νὰ ἐκφωνήσει τὸν πανηγυρικὸ τῆς ἡμέρας στὴν αἴθουσα τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου βρέθηκε μπροστὰ σ' ἕνα ἀκρατήριο ἀποτελούμενο σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ Γερμανοὺς στρατιωτικοὺς κ' Ἕλληνες ἀστυφύλακες, ἐνῶ οἱ φοιτητὲς εἶχαν διωχτεῖ ἀπὸ μέσα, ἀρνήθηκε ἐπίμονα νὰ μιλήσει κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθῆκες, κραυγάζοντας:
«Ὄχι! Δὲ θὰ μιλήσω! Τοῦτο δὲν εἶναι Πανεπιστήμιο!»

Συχνὰ χρειάστηκε νὰ χρησιμοποιηθοῦν τεχνάσματα γιὰ νὰ σαμποταριστοῦν καὶ νὰ καταστρατηγηθοῦν ὁρισμένες ἀπαγορεύσεις τῆς λογοκριτικῆς τῶν καταχτητῶν καὶ τῶν συνεργατῶν τους. Λ.χ. οἱ ἑλληνικὲς ἐθνικὲς φορεσιὲς εἶχαν ἀπαγορευτεῖ πρὸ πάντων στὶς σκηνὲς τοῦ ἐλαφροῦ θεάτρου, γιὰ τὸ φόβο ὑπερβολικὰ θερμῶν λαϊκῶν ἐκδηλώσεων: Ἐπινοοῦσαν τότε ἐνδυμασίες ποὺ κάποιες λεπτομέρειές τους θύμιζαν τὶς ἑλληνικὲς ἐθνικὲς φορεσιές. Κι ὁ Ἀθηναῖος θεατής, ξύπνιος ἀπὸ τὰ γεννοφάσκια του, ἔμπαινε στὸ νόημα καὶ τὶς χειροκροτοῦσε μὲ κάποιο πιὸ ζωηρὴ χαρά. Τὸ ρωσσικὸ ρεπερτόριο ἦταν, φυσικά, ἀπαγορευμένο, καθὼς καὶ τὸ σύγχρονο γαλλικὸ (μονάχα οἱ κλασσικοί μας ἐπιτρέπονταν ἐπειδὴ οἱ Γερμανοὶ τοὺς ἔκριναν ἀκίνδυνους). Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις βάφτιζαν τὸ Ρῶσσο συγγραφέα Πολωνὸ καὶ τὸ Γάλλο, Βέλγο, κ' ἡ δουλειὰ γινόταν. Ὅλη ἡ Ἀθήνα μάθαινε ἀπὸ αὐτὶ σ' αὐτὶ τὸ κόλπο καὶ οἱ σάλες μὲ τὰ καμουφλαρισμένα ἔργα γέμιζαν ἀσφυκτικά.

Εἶναι αὐτονόητο πὼς ἡ καλύτερη ταχτικὴ γιὰ νὰ κάνουν ν' ἀποτύχει ἡ ἐχθρικὴ προπαγάνδα ἦταν νὰ ἐνισχύουν στὸ μέγιστο βαθμὸ τὸ καθαρὰ ἐθνικὸ στοιχεῖο σ' ὅλες τὶς πολιτιστικὲς ἐκδηλώσεις. Τὰ ἀθηναϊκὰ θέατρα ἀνέβαζαν ὅσο μποροῦσαν περισσότερα ἑλληνικὰ ἔργα. Καὶ κάθε φορὰ ποὺ μιὰ παράσταση μποροῦσε νὰ ξεφύγει τὴ λογοκρισία, (ὅταν λ.χ. δινόταν στὰ πλαίσια τοῦ στενοῦ κύκλου ἑνὸς σχολείου ἢ μιᾶς ἀπομακρυσμένης συνοικίας), τὸ πρόγραμμά της καταρτιζόταν μὲ ἔργα καθαρὰ πατριωτικῆς ἔμπνευσης.

Τὴ μέρα ὅπου παίχτηκαν ἀποσπάσματα ἀρχαίων τραγωδιῶν στὸ Ὠδεῖο Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ μεγάλου ἠθοποιοῦ Βεάκη, τὸ κέρδος στάθηκε διπλό: ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ ἠθικό, γιατὶ τὸ θέαμα εἶχε ἐθνικὴ πηγή, κι ἀπ' τὴν ἄλλη ὑλικό, γιατὶ οἱ εἰσπράξεις διατέθηκαν, κρυφὰ βέβαια, ὑπὲρ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος. Καὶ οἱ Γερμανοὶ στρατιωτικοὶ ποὺ τρελλαίνονταν γιὰ τὰ ἀρχαῖα καὶ συνοστίζονταν ἐκεῖνο τὸ βράδυ στὶς κερκίδες τοῦ θεάτρου, δὲν ἔμαθαν ποτὲ τί λογῆς εὐλαβικὴ πράξη εἶχαν κάνει, ἄθελά τους, ὅταν ἀγόραζαν τὸ εἰσιτήριο.

Σ' ὅλους τοὺς τομεῖς ἐξαίρονταν οἱ ἑλληνικὲς πνευματικὲς ἀξίες κι αὐτὸ γινόταν τόσο ἀπὸ ἐνστικτώδη ἀντίδραση, ὅσο κι ἀπὸ ἐνσυνείδητη μαχητικὴ διάθεση.

Τὰ μέλη τοῦ Γυναικείου Συλλόγου Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν, — ποὺ γραμματέας του ἦταν ἡ ἀξέχαστη Μάρω Μαστρακᾶ, — ἀνάλαβαν νὰ μιλοῦν στὰ παιδιὰ καὶ στοὺς ἐφήβους ποὺ συγκεντρώνονταν στὰ λαϊκὰ συσσίτια. Στὶς συζητήσεις ποὺ ἀκολουθοῦσαν μετὰ τὸ γεῦμα οἱ γυναῖκες αὐτὲς μιλοῦσαν γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία καὶ μυθολογία, γιὰ τὸ νεοελληνικὸ φολκλόρ, καὶ προπάντων θύμιζαν στὰ παιδιὰ τὸ πάντα ἐπίκαιρο παράδειγμα τῶν ἡρώων καὶ ἡρωΐδων τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας (1821 - 1827).

Καθηγητὲς καὶ καθηγήτριες ὅπως ἡ κ. Μπινιάρη - Πλακοκεφάλου, συγγραφεῖς ὅπως ἡ Ἕλλη Ἀλεξίου, ἡ Σοφία Παπαδάκη, ὁ Μενέλαος Λουντέμης, ὁ Βαλέτας, ἠθοποιοί, μουσικοί, χορεύτριες, ἀφοσιώθηκαν σ' ἕνα παρόμοιο σκοπό. Ὀργάνωναν μαθήματα, διαλέξεις καὶ γιορτὲς γιὰ τοὺς ἀνάπηρους τοῦ Ἀλβανικοῦ πολέμου, τὰ πιὸ ἄξια καὶ γενναῖα μέλη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας ποὺ ἔπασχαν περισσότερο ἀπ' ὅλους.

Αὐτὴ ἡ ἰδιαίτερη μορφὴ ἀγώνα μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ στὴ σωστὴ ἀξία της, ὅταν ξέρει κανεὶς πὼς ἕνα χρόνο ἀργότερα θὰ ξεσποῦσε πάνω σ' αὐτὲς τὶς χιλιάδες τῶν δοξασμένων τραυματιῶν ἀπὸ κρυοπαγήματα ἡ πιὸ μισητὴ κι ἀνελέητη καταδίωξη, καὶ πὼς μέσα στὴν ἐκδικητικὴ μανία της ἡ γερμανικὴ λογοκρισία θὰ ἔφτανε ἀκόμα καὶ νὰ διαγράψει τὴ λέξη «τραυματίες» ἀπὸ ἕνα πένθιμο ἐμβατήριο τοῦ νεαροῦ συνθέτη Καζάσογλου. Ἡ ἴδια λογοκρισία ἀπαγόρεψε ἐπίσης ἀπὸ ἕνα πρελούδιο τοῦ ἴδιου συνθέτη ὁρισμένες μουσικὲς φράσεις, δανεισμένες ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ ἐθνικὸ ὕμνο, ποὺ εἶναι ὕμνος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀναστημένης Ἑλλάδας. Ἦταν ἡ ἐποχὴ ὅπου ἀπαγορεύτηκε καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Λαμπρινοῦ «Μορφὲς τοῦ 21». Τόσο πολὺ ὁ καταχτητὴς ἔτρεμε τὴ μολυσματικὴ ἐπίδραση τοῦ καθάριου καὶ φλογεροῦ πάθους γιὰ λευτεριά, ποὺ εἶχε πρὶν ἀπὸ ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια ξεσηκώσει τὴν Ἑλλάδα ἐνάντια σὲ μιὰ μακραίωνη κατοχή.

Αὐτὸ τὸ πρόγραμμα ὑπεράσπισης τῶν ἀπειλούμενων ἀπὸ τὸν καταχτητὴ ἐθνικῶν ἀξιῶν τὸ εἶχαν χαράξει δυὸ συγγραφεῖς ἀμέσως μόλις μπῆκαν οἱ Γερμανοὶ στὴν Ἀθήνα, στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Νέα Ἑστία» ποὺ κυκλοφόρησε κάτω ἀπὸ τὸ καθεστὼς κατοχῆς. Ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ Πέτρος Χάρης ὑποστήριζε τότε πὼς ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶχε νικηθεῖ, πὼς εἶχε χάσει μόνο ἕναν πόλεμο, καὶ πὼς τὸ καθῆκον τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων ἦταν ὄχι νὰ λουφάξουν καὶ νὰ κλειστοῦν στὸν ἑαυτό τους, ἀλλὰ νὰ συνειδητοποιήσουν ὀξύτερα ἀπὸ ποτὲ ἄλλοτε τὸν ἑλληνισμό τους, μ' ἄλλα λόγια: νὰ συνεχίσουν νὰ ἀντιστέκονται. Ἀπ' τὴν πλευρά του ὁ Σικελιανὸς μὲ τὸ κῦρος τοῦ προφήτη τῆς σημερινῆς καὶ τῆς αἰώνιας Ἑλλάδας διακήρυχνε τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ ἑλληνοκεντρισμοῦ κ' ἔκανε νὰ λάμπει σὰν ἄστρο πάνω ἀπ' τὴ βουλιαγμένη χώρα αὐτὸ ποὺ τὸ ἀποκαλοῦσε «ὑπέρτατη ἑλληνικὴ ἰδέα».

Φυσικά, τὰ δυὸ αὐτὰ κείμενα βρῆκαν ἀντίθετη τὴ γερμανικὴ λογοκρισία, ἀλλὰ ἡ διεύθυνση τῆς «Νέας Ἑστίας» διευκρίνησε πὼς ἂν ἐπρόκειτο νὰ μὴ συμπεριληφθοῦν στὸ τεῦχος αὐτὲς οἱ δυὸ προεισαγωγικὲς δηλώσεις, θὰ βρισκόταν ὑποχρεωμένη νὰ διακόψει τὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ. Ὕστερα ἀπὸ πολλὲς προσπάθειες ἡ ἀδιαλλαξία της ἀνταμείφτηκε: Πέτυχε νὰ τῆς δοθεῖ ἡ ἄδεια δημοσίευσης τῶν δυὸ ἄρθρων στὸ τεῦχος τῆς 1 - 15 Μάη 1941.

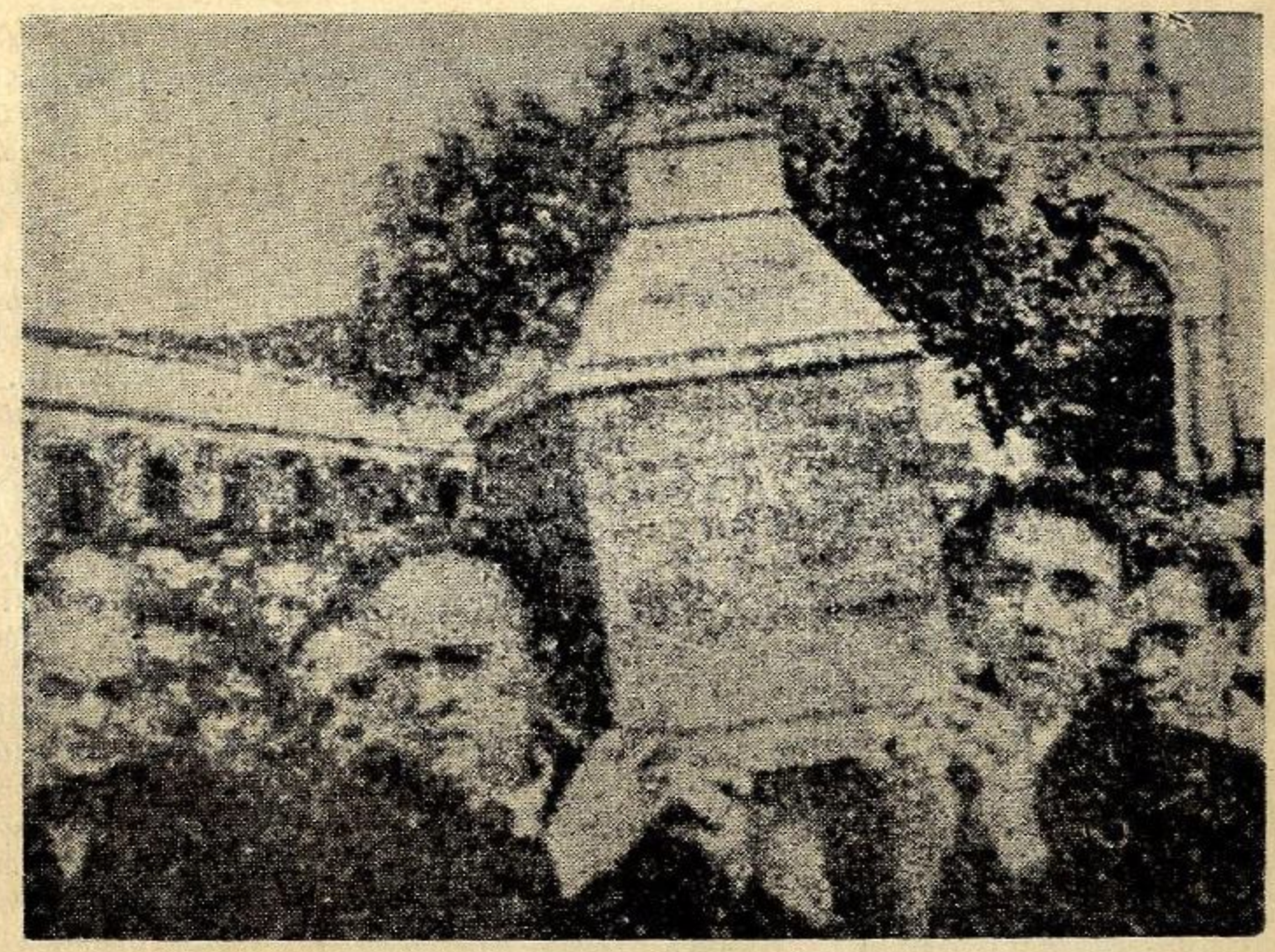
Ἡ «Νέα Ἑστία», — τὸ μόνο σημαντικὸ περιοδικὸ ποὺ ἐκδιδόταν ταχτικὰ σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς — στάθηκε πιστὴ σ' αὐτὴ τὴ γραμμὴ ταχτικῆς. Καταπιάστηκε προπάντων νὰ ἐξάρει σὲ ὀγκώδη εἰδικὰ τεύχη ποὺ εἶχαν αἰσθητὴ ἀπήχηση, τὶς νεοελληνικὲς ἀξίες τοῦ περασμένου καὶ τοῦ τρεχούμενου αἰώνα. Ἂν ἡ λογοκρισία ἀπαγόρεψε τὴν ἔκδοση τοῦ εἰδικοῦ τεύχους ποὺ ἦταν ἀφιερωμένο σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς βάρδους τῆς ἐλευθερίας, στὸν ποιητὴ Κάλβο, ὡστόσο κυκλοφόρησαν ὀγκώδη τεύχη γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, καὶ γιὰ τοὺς μεγάλους νεκροὺς τῆς χρονιᾶς 42 - 43: τὸν ἐθνικὸ ποιητὴ Παλαμᾶ, τοὺς ποιητὲς Γρυπάρη καὶ Μαλακάση καὶ τὸν πεζογράφο Τραυλαντώνη.

Ἡ «Νέα Ἑστία» ἐκτέθηκε ἀκόμα καὶ σὲ ἀνοιχτὴ δίωξη, κάνοντας τὸ τόλμημα νὰ τιμήσει τὸ Γενάρη τοῦ 1944 μὲ δέκα ὁλόκληρες στῆλες τὸ Δημήτρη Γληνό, ἕνα ἀπὸ τὰ φωτεινότερα πνεύματα τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας, ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀντιστασιακοὺς διανοούμενους τῆς πρώτης σειρᾶς, ὁ ὁποῖος - εἶχε πεθάνει πρὶν ἀπὸ λίγο, μὰ ποὺ ἐξακολουθοῦσε ὡστόσο νὰ βαρύνεται στὰ μάτια τῶν καταχτητῶν καὶ τῶν συνενόχων τους μὲ τὸ θανάσιμο ἁμάρτημα ὅτι ἀνῆκε στὴ μαρξιστικὴ ἰδεολογία. Τὰ Ἐς - Ἐς ἐπενέβησαν καὶ ἡ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ πρέπει νὰ λογάριασε γιὰ μεγάλη τύχη τὸ γεγονὸς ὅτι τὴ γλύτωσε μονάχα μὲ μιὰ τριμηνη διακοπὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ περιοδικοῦ, σὰν τιμωρία γιὰ τὸ ἔνοχο νεκρολογικὸ ἄρθρο.

Ἡ προσπάθεια τῆς «Νέας Ἑστίας» δὲν ἦταν ἀπομονωμένη. Παρατηρήθηκε μεγάλη ἄνθιση κονσέρτων ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἄρθρων, μελετῶν καὶ διαλέξεων ἀφιερωμένων στὴν ἱστορία τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, στὴ γλώσσα της, στὸν πολιτισμό της, στοὺς ποιητές της.

Ἡ Σοφία Ἀντωνιάδου, καθηγήτρια τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λεΐντεν, μπλοκαρισμένη ἀπὸ τὸν πόλεμο στὴν Ἀθήνα, δίδασκε ἐπὶ δυὸ χρόνια ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία στοὺς συμπατριῶτες της, μὲ θαυμάσια πατριωτικὴ φλόγα. Καὶ πέτυχε ὄχι μονάχα νὰ παρακολουθεῖται πιστὰ ἡ διδασκαλία της σὲ τριάντα τρία συνεχὴ μαθήματα, ἀλλὰ καὶ νὰ πολλαπλασιάζεται τὸ ἀκροατήριό της.

Στὸν καθημερινὸ τύπο, τὰ ἱστορικὰ καὶ λογοτεχνικὰ ἄρθρα τοῦ Δημαρᾶ, τοῦ Αὐγέρη, τοῦ Βάρναλη, τοῦ Ρώτα, τοῦ Βαλέτα ἀνέβαιναν παρόμοιο ἦχο. Θυμᾶμαι ἀκόμα τὴ μεγάλη ἐπιτυχία ποὺ εἶχε μιὰ χυμώδης διάλεξη τοῦ Ρώτα γιὰ τὴ λαϊκὴ ποίηση. Ἡ διάλεξη ἐκείνη ἐπαναλείφθηκε τόσες φορὲς καὶ

Ὁ Ἄγγελος Σικελιανὸς καὶ φοιτητὲς κουβαλοῦν τὸ φέρετρο τοῦ Παλαμᾶ.

σὲ τόσο κοντινὰ διαστήματα, ὥστε τὴν τελευταία φορὰ ὁ διαλεξίας ὑποχρεώθηκε νὰ παραδώσει τὸ κείμενό του σὲ ἄλλον γιὰ νὰ τὸ διαβάσει, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος εἶχε χάσει τὴ φωνή του ἀπὸ ὑπερκόπωση.

Στὴν ἐπιτυχία αὐτὴ μποροῦσε νὰ δεῖ κανεὶς χειροπιαστὰ αὐτὸ ποὺ εἶπα λίγο πρίν: τὴν ἐνστικτώδη καὶ ταυτόχρονα ἠθελημένη καταφυγὴ τῆς ἑλληνικῆς διανόησης στὶς πιὸ ὑγιεῖς καὶ πιὸ ἄμεσες πηγὲς τῆς πνευματικότητας καὶ τῆς παληκαριᾶς τοῦ γένους.

Ὑπῆρξα κατασυγκινημένος αὐτόπτης μιᾶς ἄλλης ἐθνικῆς, πνευματικῆς καὶ λαϊκῆς ἐκδήλωσης, πολὺ ὑψηλότερης σημασίας. Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ τὸ ἔχω ἀφηγηθεῖ καὶ παλιότερα στὰ **«Cahiers du Sud»**, ἀλλὰ μὲ τρόπο ἀναγκαστικὰ ὄχι ὁλοκληρωμένο, ἐξ αἰτίας τῆς κατοχῆς: Πρόκειται γιὰ τὴν κηδεία τοῦ ἐθνικοῦ ποιητῆ Κωστῆ Παλαμᾶ, στὶς 28 τοῦ Φλεβάρη 1943.

Ἡ κηδεία αὐτὴ ὑπῆρξε μιὰ ὑψηλὴ θεία λειτουργία τοῦ πατριωτικοῦ πνεύματος συγχωνευμένου μὲ τὸ ποιητικὸ πνεῦμα. Κατὰ τὴ διάρκειά της τὸ ἀμέτρητο πλῆθος κοινώνησε ἀπ' τὴν ἴδια πίστη μὲ τοὺς τρεῖς κορυφαίους τοῦ χοροῦ του, ἀπ' τὴν ἴδια θέληση ἀντίστασης τραγουδώντας μαζὶ μὲ τὸν Γιῶργο Κατσίμπαλη πάνω ἀπ' τὸν τάφο — ὅπου οἱ καταχτητὲς εἶχαν τὸ θράσος νὰ καταθέσουν στεφάνους — ἕναν δονούμενο ἀπὸ διαμαρτυρία ἐθνικὸ ὕμνο. Κοινώνησε ἀπὸ τὴν ἴδια θέληση ἀναθέματος κ' ἐλπίδας, ἀκούοντας μέσα στὴν ἐκκλησία τοῦ νεκροταφείου τὰ παληκαρίσια ποιήματα ποὺ ἀπάγγειλαν πάνω ἀπ' τὸ φέρετρο τοῦ Παλαμᾶ ὁ Σωτήρης Σκίπης κι ὁ Ἄγγελος Σικελιανός. Ὁ Σκίπης ἐκτέθηκε ἀνοιχτὰ στὴν ἐκδικητικότητα τῶν δυὸ καταχτητῶν ἀναφέροντας στὸ ποίημά του «τὸ κελλὶ τὸ σκοτεινό μας» καὶ τοὺς «βαρβάρους» ποὺ μᾶς σκοτώνουν ἕναν-ἕναν κι ἀναγγέλλοντας τὴν «Ἀνάσταση».

Ὁ Σικελιανὸς ξεδίπλωσε στὴν τελικὴ βροντὴ τοῦ ποιήματός του τὶς «φοβερὲς σημαῖες τῆς Λευτεριᾶς».

Λίγες μέρα ἀργότερα ὁ Σικελιανὸς ἔδωσε μιὰν ὑψηλοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου διάλεξη γιὰ τὸν Παλαμᾶ. Σ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς ὁμιλίας του δὲν ἔπαψε νὰ «ἐκτίθεται» καὶ προκάλεσε μ' αὐτὴν μιὰν ἀξέχαστη ἐκδήλωση, ποὺ πέρα ἀπ' τὸν Παλαμᾶ ἐξῆρε τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρη καὶ κατάληξε σὲ ἀληθινὴ ἀποθέωση ἐθνικοῦ ἐνθουσιασμοῦ.

Ἀλλὰ ἡ ὑπεράσπιση καὶ ἡ ἔξαρση τῶν ἐθνικῶν ἀξιῶν, ὅπως φαίνεται καθαρὰ μὲ τὸ παράδειγμα τῶν δυὸ ποιητῶν ποὺ ἀνάφερα, συμβαδίζουν ἀξεχώριστα μὲ μιὰ πιὸ ἐπιθετικὴ στάση ἐνάντια στὸν τύραννο. Ἄλλωστε, ἂν χάρη στὸ ἐθνικὸ πένθος τὰ δυὸ ποιήματα τοῦ Σικελιανοῦ καὶ τοῦ Σκίπη μπόρεσαν ν' ἀπαγγελθοῦν πάνω ἀπ' τὸ φέρετρο τοῦ Παλαμᾶ, δὲν μπόρεσαν ὅμως νὰ δημοσιευθοῦν παρὰ μόνο παράνομα,(1) γιατὶ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ γίνει λόγος γιὰ ὑποβολὴ στὴν ἐχθρικὴ λογοκρισία αὐτῶν τῶν τόσο ἄμεσων προκλήσεων. Θὰ ἐπανέλθουμε σύντομα σ' αὐ-

---

1· Τὸ ποίημα τοῦ Σικελιανοῦ δημοσιεύτηκε στὸ ἀφιερωμένο στὸν Παλαμᾶ τεῦχος τῆς «Νέας Ἑστίας» τὸ 1943. (Σημ. Μετ.)

τὴ τὴν παράνομη πλευρὰ τῆς πνευματικῆς μάχης.

Οἱ Ἕλληνες διανοούμενοι σὰν τέτοιοι ἔδωσαν ἐπίσης τὶς ἀνοιχτὲς μάχες τους στὸ φῶς τῆς μέρας. Οἱ μάχες αὐτές, ἂν καὶ σὲ πρώτη ματιὰ εἶχαν τὴν ὄψη συνδικαλιστικῆς κίνησης, ὡστόσο σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀνάγονταν σὲ ἐπιθετικὴ θέληση ἐνάντια στὸν καταχτητή. Αὐτὸν τὸν καταχτητὴ καὶ τοὺς συνεργάτες του ὁ Σικελιανός, ἀκούραστος πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, ὑποχρεώθηκε νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσει πολλὲς φορὲς γιὰ νὰ σώσει τοὺς συναδέλφους του ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τὴν τρομοκρατία.

Τὸ ὅπλο τῆς ἀπεργίας ποὺ τόσο συχνὰ χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὸ μόνιμο ξεσηκωμὸ τῆς Ἀθήνας στὰ χρόνια 1942 - 1944, τὸ μετακειρίστηκαν καὶ οἱ ἠθοποιοὶ στὶς 10 τοῦ Σεπτέμβρη 1942 καὶ στὶς 21 τοῦ Ἰούνη 1943.

Νόμιμα ἐπίσης, ἀλλὰ καμουφλαρισμένα, διεξαγόταν, ἔπειτα, κι ὁ μικρὸς πόλεμος τῶν ὑπαινιγμῶν, τῶν ὑπονοούμενων, τῶν ἐπίβουλων συγκρίσεων, τῶν λεκτικῶν ἢ σκιτσογραφικῶν ἀψιμαχιῶν, ποὺ ἔκαναν οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ καλλιτέχνες κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν φιλοσόφων τοῦ 18 αἰ. Τὸν πόλεμο αὐτὸν τὸν ἔκαναν, ἄλλωστε, ὅλοι οἱ ἀντιστασιακοὶ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων στὴν κατεχόμενη Εὐρώπη ἐνάντια στὸν καινούργιο δεσποτισμό.

Στὸ πρόγραμμα τῶν λαϊκῶν ἐπιθεωρήσεων, ποὺ ἀξίζει νὰ τὶς παρακολουθεῖ κανείς, ἂν ὄχι γιὰ τὴν ποιότητά τους — ποὺ εἶναι συχνὰ μέτρια — τοὐλάχιστο γιὰ νὰ καταλάβει κάτι ἀπ' τὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ θεάτρου τοῦ Ἀριστοφάνη, εἶχε θεσπιστεῖ σιωπηλὰ ἕνας μυστικὸς ἀντιστασιακὸς κώδικας ἀνάμεσα στοὺς συγγραφεῖς, τοὺς ἠθοποιοὺς καὶ τὸ κοινό.

Σ' αὐτὸ τὸ λεξικό, ἡ φλογέρα καὶ τὸ θυμάρι ἐσήμαιναν βουνό, δηλ. ἀντάρτικο. Τὰ χελιδόνια ἐσήμαιναν τὰ συμμαχικὰ βομβαρδιστικά, ὁ χειμώνας τὴ σκλαβιὰ καὶ φυσικὰ ἡ ἄνοιξη τὴν ἐλευθερία. Οἱ Γερμανοὶ σάστιζαν στὴν ἀρχὴ μὲ τὴ φρενίτιδα ἐνθουσιασμοῦ ποὺ προκαλοῦσαν στὸ πλῆθος αὐτὲς οἱ ἀθῶες λέξεις. Ὥσπου μιὰ μέρα κάποιος προδότης τοὺς ἔμπασε στὸ νόημα καὶ ἔβαλαν σὲ ἀπαγόρευση καὶ τὸ χειμώνα καὶ τὴν ἄνοιξη καὶ τὰ χελιδόνια καὶ τὸ θυμάρι.

Τοῦτο βέβαια δὲν ἐμπόδισε τὸ ἀθηναϊκὸ κοινὸ νὰ ὑποτροπιάζει σὲ κάθε εὐκαιρία ποὺ τοῦ δινόταν, μήτε τὰ χελιδόνια νὰ ξαναγυρνᾶν στὸν ἀττικὸ οὐρανό. Μιὰ Κυριακὴ πρωί, σ' ἕνα ρεσιτὰλ τραγουδιοῦ τὸ κοινὸ χειροκροτοῦσε θερμὰ τὴν τραγουδίστρια ὅταν ξάφνου ἀκούστηκαν οἱ σειρῆνες. Οἱ θεατὲς ἀντὶ νὰ ἐγκαταλείψουν τὴ σάλα, δὲν τὸ κούνησαν ἀπ' τὴ θέση τους καὶ ζήτησαν ἀπ' τὴν καλλιτέχνιδα νὰ συνεχίσει μ' ἕνα λαϊκὸ κρητικὸ τραγούδι κατάλληλο γιὰ τὴν περίσταση:

«Χίλιες φορὲς καλόδεχτοι
φίλοι καὶ συμπεθέροι»

Ξέσπασε τότε ἕνα τέτοιο παραλήρημα, ὥστε οἱ Γερμανοὶ στρατιωτικοὶ ποὺ παραβρίσκονταν στὸ ρεσιτὰλ διάταξαν νὰ συλληφθεῖ ἡ τραγουδίστρια. Στὴ γενναία αὐτὴ καλλιτέχνιδα τὴ Φρόσω Κοκκόλα ἐπιμένω ν' ἀποδώσω ἰδιαίτερη τιμὴ γιὰ τὸν πατριωτικὸ σκοπὸ ποὺ ἔταξε στὸν ἑαυτό της στὸ διάστημα τῆς κατοχῆς: Ἀπαρνούμενη τὶς δόξες τοῦ σοβαροῦ θεάτρου, ἀφιερώθηκε στὸ ἐλαφρὸ θέατρο ἐπειδὴ ἐκεῖ πήγαινε ὁ λαός. Καὶ ἐκείνη ἤθελε νὰ διδάξει συστηματικὰ στὸ λαὸ αὐτό, τὸ λαϊκὸ τραγούδι τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τῆς ἀντίστασης στὸν Ὀθωμανὸ καταχτητή.

Οἱ Ἕλληνες τῆς ἀντίστασης μποροῦσαν ν' ἀντλήσουν ἀπὸ τὸν πλούσιο θησαυρὸ τῶν προγόνων τους ἄφθονα κείμενα καυτῆς ἐπικαιρότητας, ὅπως ἐκεῖνο τὸ ἐπίγραμμα ποὺ ἐξυμνεῖ τὴν παληκαριὰ τοῦ Αἰσχύλου, γιοῦ τοῦ Εὐφορίωνος, μαχητῆ τοῦ Μαραθώνα. Τὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ δημοσιεύτηκε στὴ «Νέα Ἑστία» μεταφρασμένο στὰ νεοελληνικά, μὲ λόγια ἐλάχιστα κολακευτικὰ γιὰ τοὺς Πέρσες τοῦ 20 αἰ. ποὺ θὰ τὸ διάβασαν στὸ περιοδικό. (Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἡ παχυλὰ βάρβαρη μέθη ὅπου τοὺς εἶχαν βυθίσει οἱ ἐφήμερες ἐπιτυχίες τους, κρατοῦσε τοὺς σύγχρονους αὐτοὺς Πέρσες σὲ τέτοια ἱστορικὴ ἀσυνειδησία, ὥστε χωρὶς νὰ νιώθουν ντροπὴ σκέπασαν μὲ γερμανικὲς ὑπογραφὲς τὴ στήλη τῶν Μαραθωνομάχων, πάνω ἀπ' τὸν τύμβο τῶν πεσόντων στὴ μάχη τοῦ 480 π.Χ. Τὸ διαπίστωσα ὁ ἴδιος πολλὲς φορὲς σ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς κατοχῆς).

Ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης ἐκτιμοῦσε σ' ὅλη τὴν ἀξία της τὴν πονηριὰ μιᾶς τέτοιας παράθεσης καθὼς καὶ τὴν τόνωση ποὺ πρόκυπτε ἀπ' αὐτήν. Παρόμοια αἰσθήματα ἔνιωθε ὅταν διάβαζε, στὸ ἴδιο περιοδικό, τὴν περίφημη περικοπὴ ἀπὸ τὴν ἐξιστόρηση τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τοῦ Θουκυδίδη. Στὴν περικοπὴ ἐκείνη, ἕνας συμβολικὸς διάλογος ἀνάμεσα στοὺς ἰμπεριαλιστὲς τῆς Ἀθήνας καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Μιλήτου ποὺ ἡ ἀνεξαρτησία τους ἀπειλοῦνταν, ἀντιτάσσει στὶς κυνικὲς ὀρέξεις τοῦ ἰσχυρότερου τὴ δίκαιη διαμαρτυρία τῶν μικρῶν κοινοτήτων καὶ τοῦ ἠθικὰ αὐτόνομου ἀνθρώπου.

Μιὰ ὡραία ἡμέρα τοῦ 1943, ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης διάβασε, γεμάτος χαρά, ἕνα μακρὺ ἐρωτικὸ ποίημα, ἕνα εἶδος λιτανείας μαδριγαλίων, ποὺ τέλειωνε μὲ τὸ ὄνομα τῆς ἀγαπημένης, τῆς κοινῆς, ἀγαπημένης ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων: τῆς Ἐλευθερίας. Ἦταν τὸ περίφημο ποίημα «Μιὰ μόνη σκέψη», τοῦ Ἐλυάρ, μ' ἑλληνικὴ φορεσιά. Ὅλοι θυμόμαστε πῶς ἀρχίζει:

«Γράφω τ' ὄνομά σου...»

Μὲ ὡραία ἄκαμπτη ἐπιμονή, ὁ μεταφραστής του κ. Νάσος Δετζώρτζης χτύπησε ὅλες τὶς πόρτες τῆς ἰταλικῆς λογοκρισίας καὶ τελικὰ κατάφερε ν' ἀποσπάσει τὴν ἔγκριση τῆς δημοσίευσης ἀπὸ κάποιον διπλωμάτη ποὺ εἶχε περισσότερη κατανόηση ἢ λιγότερες αὐταπάτες. Αὐτὸς τοῦ εἶπε ἐμπιστευτικά: «Γιατί ὄχι; Μὲ ποιό δικαίωμα θ' ἀπαγορεύαμε στοὺς Ἕλληνες νὰ ποῦν πὼς ἀγαποῦν τὴν Ἐλευθερία; Ὡστόσο ὑπάρχει κάτι ποὺ μ' ἐνοχλεῖ: Βλέπετε, αὐτοὶ οἱ στίχοι:

Γράφω τ' ὄνομά σου πάνω... πάνω

πάνω στὸν κίνδυνο ποὺ χάθηκε

Βέβαια, πρόσθεσε μὲ παράξενο τρόπο, μετὰ τὴ μάχη τῆς Ἀφρικῆς, εἶναι ἀλήθεια πὼς χάθηκε πιὰ κάθε κίνδυνος γιὰ τοὺς Ἕλληνες. Μὰ ἀπ' αὐτοῦ ὡς τὸ σημεῖο νὰ τοὺς δίνουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ λένε καὶ νὰ τὸ ξαναλένε... Τέλος πάντων, τόσο τὸ χειρότερο! Ἔχετε τὴν ἄδεια!»

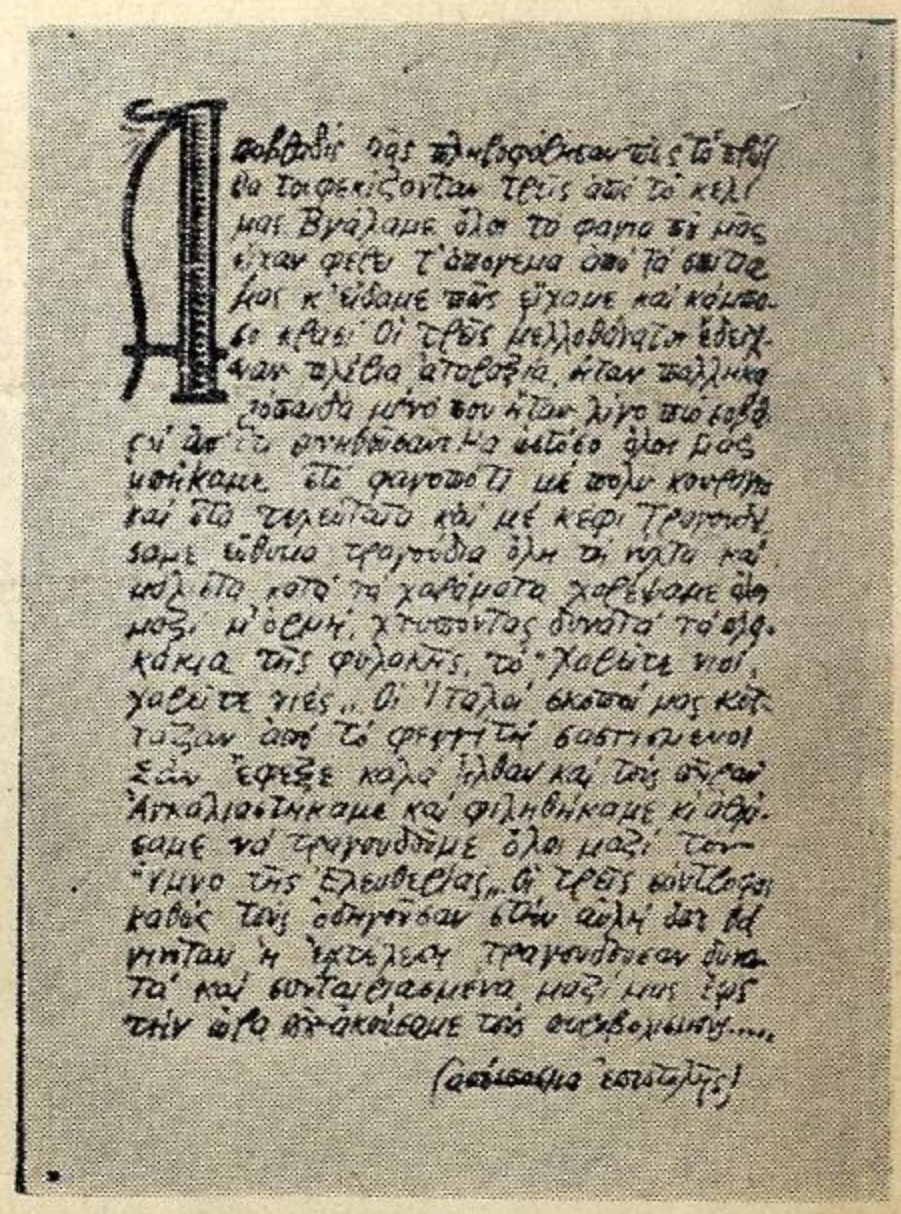
Στὸ ἑβδομαδιαῖο περιοδικὸ «Καλλιτεχνικὰ Νέα» ποὺ ἐκδιδόταν τὸ 1943 ἀπὸ μιὰ ὁμάδα συγγραφέων καὶ καλλιτεχνῶν τῆς ἀντίστασης, οἱ κλωτσὲς ἐνάντια στὸ φασισμὸ μόλις κατάφερναν νὰ καλύπτονται κάτω ἀπ' τὴ μορφὴ ποιημάτων, ἀνανεωμένων μύθων τοῦ Αἰσώπου, ἢ ἀκόμα καὶ σκὲτς γιὰ παιδικὸ θέατρο. Ὁ ἀκατάβλητος κι ἀνεξάντλητος Βασίλης Ρώτας, εἶχε ἀφοσιωθεῖ ὁλόψυχα σ' αὐτὴ τὴ δουλειὰ κ' ἔρριχνε ἐνάντια στὸν κίβδηλο ἡρωϊσμὸ τοῦ φασισμοῦ βέλη ποὺ μόλις καὶ μετὰ βίας καλύπτονταν. Ἕνας ἀπὸ κείνους τοὺς μύθους, ποὺ εἶχε τὸν τίτλο «ἡ μαϊμοῦ» καὶ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ Αἰσώπου, ἀναφερόταν στὴν πτώση τοῦ ἀποκρηάτικου Καίσαρα ποὺ πρῶτος ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶχε ξεμασκαρέψει στὰ μάτια ὅλου τοῦ κόσμου.

Μιὰ μαϊμοῦ εἶχε φορέσει βρακί, καὶ γιὰ νὰ κάνει τὶς ἄλλες μαϊμοῦδες νὰ σκάσουν ἀπ' τὴ ζήλεια, πηδοῦσε ὅλη τὴν ὥρα ἀπ' τὸ ἕνα δέντρο στ' ἄλλο. Ξάφνου ὅμως γλυστράει καὶ θέλει νὰ χρησιμοποιήσει τὴν οὐρά της γιὰ νὰ πιαστεῖ, ξεχνώντας πὼς τὴν εἶχε παραχώσει μέσα στὸ βρακί. Πέφτει βαρειὰ καταγῆς κ' οἱ ἄλλες μαϊμοῦδες ξεσπᾶν σὲ χάχανα. Σακατεμένη βγάζει τὸ βρακί της καὶ φιλοσοφεῖ: «Κάλλιο μιὰ λεύτερη οὐρὰ παρὰ μιὰ βρακοφορεμένη δόξα».

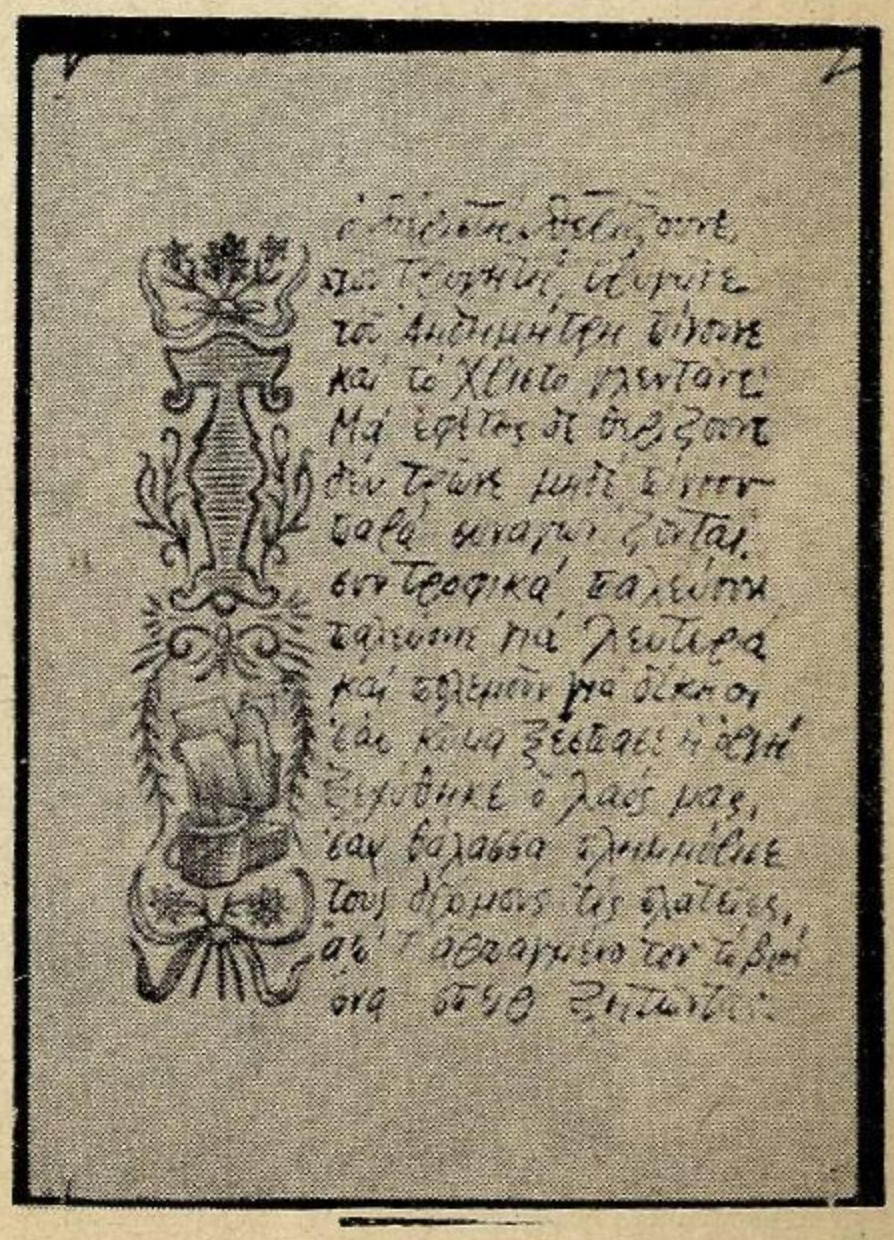
Στὸ ἴδιο τεῦχος τῶν «Καλλιτεχνικῶν Νέων» ὁ Μάρκος Αὐγέρης, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ ἕνα ἔργο τοῦ Ὁ Νήλ, ποὺ παιζόταν τότε σὲ κάποιο ἀθηναϊκὸ θέατρο, ἀντέτασσε στὴν ἀτομιστικὴ στάση τῆς ἀγωνίας μπρὸς στὸ θάνατο τὴν ἀντίληψη ἑνὸς καινούργιου κόσμου, νέου καὶ αἰσιόδοξου. Γιὰ τὸν κόσμο αὐτὸν ὁ θάνατος εἶναι ἐνεργητικὴ ἐπίστεψη μιᾶς ἔντονης ζωῆς, εἶναι ἔκρηξη ζωῆς, δημιουργία ζωῆς, ἑστία ἠθικῆς ἀκτινοβολίας γιὰ τὸ μέλλον ἑνὸς λαοῦ.

Πῶς νὰ μὴ δεῖ κανεὶς νὰ παρουσιάζονται ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς γραμμὲς οἱ γεμάτες λεβεντιὰ μορφὲς τῶν νεαρῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἀντίστασης, ποὺ καθημερινὰ στοὺς δρόμους τῆς Ἀθήνας πιστοποιοῦσαν μὲ τὴν ἐνθουσιώδη προσφορὰ τοῦ ἑαυτοῦ τους αὐτὴ τὴν ἡρωϊκὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ θάνατο;

Ἡ ὁμάδα αὐτὴ τῶν διανοουμένων εἶχε συγκεντρωθεῖ ἀπὸ τὸ 1941 κιόλας, δηλ. ἀμέσως ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς κατοχῆς γύρω ἀπ' τὸ Μάρκο Αὐγέρη καὶ τὸ Βασίλη Ρώτα. Ξεχωρίζω μερικὰ ὀνόματα προσφιλῆ σὲ πολλοὺς καλλιτέχνες τοῦ Παρισιοῦ, ὅπως τοῦ σκηνοθέτη Γιάννη Σαράν, τοῦ γλύπτη Ἀπάρτη, τοῦ ἀρχιτέκτονα Πάνου Τζελέπη καὶ προσθέτω τὸ ὄνομα ἑνὸς νέου γλύπτη μὲ μεγάλο ταλέντο, τοῦ Μέμου Μακρῆ, καὶ τ' ὄνομα τοῦ ἀγαπητοῦ μου Κώστα Ζατμη, τοῦ τόσο δραστήριου κι ἀφοσιωμένου προέδρου τῆς Γαλλοελληνικῆς

Σελίδες ἀπὸ τὸ παράνομο κατοχικὸ λεύκωμα.

Ἕνωσης Νέων. Μ' αὐτὴ τὴ δεκάδα τῶν συνεργατῶν ὁ Βασίλης Ρώτας εἶχε δημιουργήσει τότε ἕνα «Θεατρικὸ Σπουδαστήριο». Τὸ σπουδαστήριο αὐτὸ λειτούργησε ἕξοχα, ὀργανώνοντας μικροὺς περιοδεύοντες θιάσους ποὺ ἔπαιζαν σὲ συνοικιακὲς αἴθουσες καμουφλαρισμένα ἀντιφασιστικὰ ἔργα. Μάχη μὲ παρόμοιες προθέσεις, μπροστὰ σὲ παρόμοια λαϊκὸ ἀλλὰ νεαρώτερο ἀκροατήριο διεξῆγε στὴ σφαῖρα τῆς σάτιρας καὶ τὸ κουκλοθέατρο μὲ τὶς δυὸ ὁμάδες του, ποὺ τὶς εἶχε ὀργανώσει ὁ Γυναικεῖος Σύλλογος Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν.

Στὴν καλυμμένη ἐπίθεση ποὺ ἔκανε ὁ λόγος, οἱ ζωγράφοι πρόσφεραν τὴν ἐπικουρεία τῆς γραμμῆς. Σχεδὸν σὲ κάθε ἔκδοση τῆς «Νέας Ἑστίας» θαυμάζαμε μέσα μας τὶς τολμηρότητες τοῦ προικισμένου χαράκτη Σπύρου Βασιλείου, καὶ κάθε φορὰ τρέμαμε γιὰ λογαριασμό του. Εὐτυχῶς ἡ τυφλὴ λογοκρισία δὲν παρατήρησε ποτὲ στὶς ξυλογραφίες του τὰ συμβολικὰ ἐμβλήματα τῆς νίκης, ποὺ ὁ Βασιλείου δὲν ἔπαιρνε κὰν τὸν κόπο νὰ τὰ κρύψει: τὸν ὑψωμένο ἀντίχειρα τῶν ἀπεικονιζομένων μορφῶν καὶ τὰ ἄφθονα V ποὺ βρίσκονταν σκορπισμένα στὰ τοπία. Τὸ ἴδιο, δὲν πῆρε μυρουδιὰ ποτὲ τὴν ἐπιθετικὴ ἐπικαιρότητα τῶν κειμένων ποὺ διάλεγε ὁ Βασιλείου ἀπὸ τὸ ἡρωϊκὸ λαϊκὸ τραγούδι τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τὰ εἰκονογραφοῦσε. Ἔβλεπε λ.χ. ἕναν ἀνάπηρο μὲ κομμένο πόδι νὰ παίζει μιὰ κρητικὴ λύρα — διπλὸς ὑπαινιγμός: ἀνάπηρος καὶ Κρητικὸς — καὶ νὰ τραγουδάει τὸ λαϊκὸ τετράστιχο:

Καιροὶ εἶν' αὐτοὶ κι ἀλλάζουνε
θὰ γειάνουν τὰ φτερά μας
Καὶ θὲ νὰ βροῦμε, Ἑλλάδα μου
τὴ δόξα τὴν παλιά μας.

Ἢ, ἀκόμα, ἕναν τσοπάνο μὲ τὸ κοπάδι καὶ τὴ φλογέρα του μὰ καὶ μ' ὁλόκληρη τὴν ἁρματωσιά του στὸ πλάϊ. Κ' ἡ ξυλογραφία αὐτὴ εἶχε γιὰ λεζάντα τὸ ἀκόλουθο κείμενο:

«Νἄμουν τὸ Μάη μπιστικός,
τὸν Αὔγουστο δραγάτης
καὶ στὴν καρδιὰ τοῦ χειμωνιοῦ,
νἄμουνα κρασοπῦλος.
Μὰ πλιὸ καλὰ 'ταν νἄμουνα
ἁρματωλὸς καὶ κλέφτης
(διάβαζε ἀντάρτης)
Νὰ ἔτρωγα τούρκικα κορμιά,
σκλάβο νὰ μὴ μὲ λένε».

Παρὰ τὶς ἐπανειλημμένες προκλήσεις του ὁ Σπύρος Βασιλείου εἶχε τὴ σκανδαλώδη τύχη νὰ μὴν τραβήξει ἀπάνω του τοὺς κεραυνοὺς τῆς λογοκρισίας Τέσσερις ὅμως ἀπ' τοὺς συναδέλφους του στάθηκαν λιγότερο τυχεροί.

Μετὰ τὴν πρώτη ἀπόπειρα ἔκθεσης ποὺ τὴ σαμποτάρισαν, οἱ καλλιτέχνες δέχτηκαν νὰ πάρουν μέρος σὲ μιὰ δεύτερη, ἀφοῦ πρῶτα ἡ Διεύθυνση Καλῶν Τεχνῶν τοὺς διαβεβαίωσε πὼς ὁ καταχτητὴς δὲ θὰ ἐκμεταλλευόταν αὐτὴ τὴν καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωση. Χωρὶς νὰ τὰ ἔχουν συμφωνήσει μεταξύ τους ἀπὸ πρίν, οἱ καλλιτέχνες ἐξέθεσαν ἔργα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸν πόλεμο στὴν Ἀλβανία, ἀπὸ τὴν πεῖνα κι ἀπὸ τὶς διώξεις τῶν πατριωτῶν σκοπεύοντας μὲ τὸ καλλιτεχνικό τους παρὼν νὰ τονώσουν τὸ ἠθικὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπισκεπτῶν τῆς Ἔκθεσης. Οἱ Ἰταλοὶ μάνιασαν γι' αὐτὸ τὸ πράμα ποὺ τὸ θεώρησαν συνωμοσία. Ἔκλεισαν τὴν ἔκθεση καὶ συνέλαβαν τὸν καθηγητὴ τῆς χαρακτικῆς στὴ Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν Γιάννη Κεφαλληνό, ποὺ θεωρήθηκε ἔνοχος ἐπειδὴ παρουσίασε μιὰ σειρὰ ἔργα μὲ πτώματα σκελετωμένα ἀπὸ τὴν πεῖνα, καθὼς καὶ τρεῖς νέους καλλιτέχνες, τὸν Κορογιαννάκη, τὸν Κανᾶ καὶ τὸν Τάσσο, ποὺ εἶχαν κι αὐτοὶ ζωγραφίσει ἢ χαράξει σκηνὲς ἀπὸ τὸ λιμό. Ὕστερα ἀπ' αὐτὸ ὁ διοικητὴς τῆς φασιστικῆς ἀστυνομίας τοὺς συγκάλεσε σ' ἕνα πραγματικὸ ἄρυτο ντὰ φέ, ὑποχρεώνοντάς τους νὰ καταστρέψουν μὲ τὰ ἴδια τους τὰ χέρια τὰ ἔργα τους.

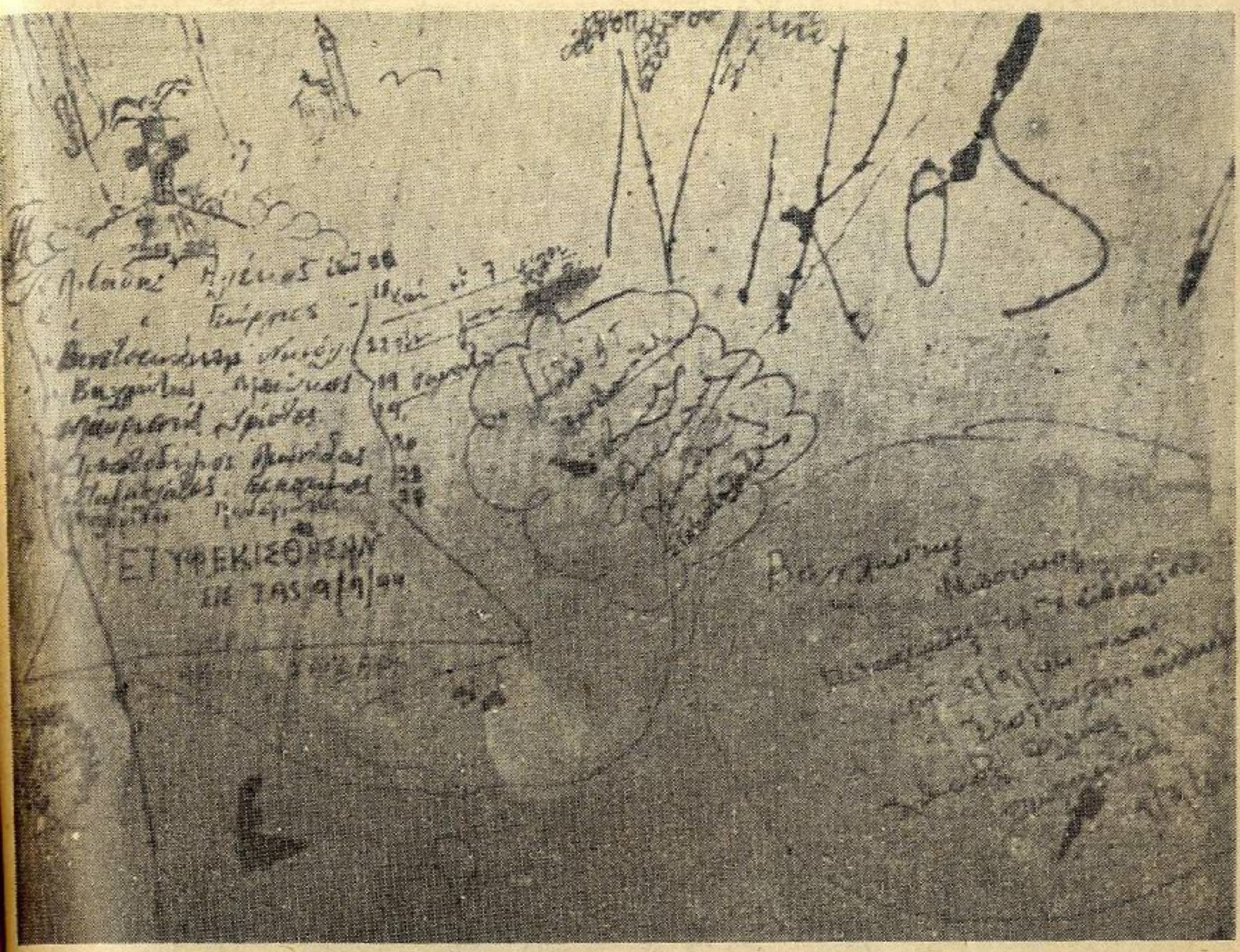
Αὐτή, ἡ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωση τῶν καταχτητῶν, μισητὴ καὶ γελοία ἱστορία ἔχει καὶ μιὰν ἀρκετὰ νόστιμη ἀνεκδοτικὴ πλευρά. Ὁ χαράκτης Τάσσος εἶχε ἐκθέσει δυὸ ἔργα. Ἕνα μαχητικό, ποὺ ἀπεικόνιζε ἕναν ἐργάτη πεθαμένο ἀπ' τὴν πεῖνα, κ' ἕνα καθαρὰ πλαστικό, στερημένο ἀπὸ κάθε ἐχθρικὴ πρόθεση. Τὸ δεύτερο αὐτὸ ἔργο εἶχε τὸν τίτλο «Ὁ τρελλός». Ἔβλεπες σ' αὐτὸ ἁπλᾶ καὶ μόνο ἕναν τρελλὸ μὲ ἁδρὰ χαρακτηριστικά, μ' ἕναν ἐπίδεσμο στὸ κεφάλι καὶ κοντά του ἕνα ἀθῶότατο κόκκινο λουλούδι. Αὐτὸ τὸ κόκκινο λουλούδι ἀναστάτωσε τὸ φοβιτσάρη καταχτητή. Ὁ καλλιτέχνης ὑποβλήθηκε σὲ ἐξαντλητικὲς ἀνακρίσεις. Προσπαθοῦσαν ἔτσι νὰ τοῦ ἀπασπάσουν φοβερὲς ὁμολογίες γιὰ τὴν κρυφὴ σημασία αὐτῆς τῆς διακοσμητικῆς λεπτομέρειας. Φτάνοντας στὰ ἔσχατα ὁ καταταλαιπωρημένος καλλιτέχνης θεώρησε καλὸ νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἑαυτό του μιὰ εἰρωνικὴ παρατήρηση:

«Πῶς εἶναι δυνατόν», ἀπάντησε, «ὁ πανίσχυρος ἄξονας νὰ φοβᾶται... ἕνα κόκκινο λουλουδάκι;»

Τότε ὁ Ἰταλὸς ἀστυνομικὸς εἶπε στὸ γραφέα: «Γράψε: Μὲ τὸ κόκκινο λουλούδι ὁ Τάσσος ὑπονοεῖ τὴ Ρωσσία ποὺ δῆθεν θὰ νικήσει, καὶ τὸ θρίαμβο τοῦ Κομμουνισμοῦ».

Ὁ τρελλὸς καὶ τὸ λουλούδι του δδηγήθηκαν στὴν πυρὰ τοῦ ἄουτο ντὰ φέ. Εὐτυχῶς ἡ πλάκα εἶχε τοποθετηθεῖ σὲ ἀσφαλισμένο μέρος καὶ τὸ ἔργο παραμένει σήμερα μνημεῖο τῆς βλακείας ἑνὸς ἀπὸ τοὺς τρεῖς τυράννους τῆς Ἑλλάδας.

Ἡ καταπίεση ὑποχρέωνε πιὰ τοὺς διανοούμενους νὰ εἶναι προσεχτικώτεροι καὶ ἡ πνευματικὴ ἀντίσταση ἀναγκάστηκε νὰ παίρνει ὅλο καὶ πιὸ συχνὰ τοὺς ὑπόγειους δρόμους τῆς παρανομίας. Στὸν κοινὸ παράνομο τύπο ξεμύτιζε κάτω ἀπ' τὴν ἀνωνυμία ἡ παρουσία τῶν συγγραφέων καὶ τῶν πανεπιστημιακῶν, μὲ ἱστορικὰ ἄρθρα ἢ μὲ μαχητικὰ ποιήματα. Ἐκλεκτοὶ διανοούμενοι ὅπως ὁ Γιῶργος Θεοτοκᾶς συνεργάστηκαν στὴν παράνομη ἐφημερίδα «Ἐλευθερία». Στὶς ἐφημερίδες τοῦ ἀντάρτικου, ὅπως στὸ «Ρήγα» τῆς Θεσσαλίας τὰ ποιήματα τοῦ Ρώτα, τοῦ Κοτζιούλα καὶ τοῦ Σπήλιου μποροῦσαν νὰ φέρουν τὶς ὑπογραφὲς τῶν ποιη-

Τὰ ὀνόματα καὶ οἱ ὑπογραφὲς «ἑφτὰ φίλων στὴ ζωὴ καὶ στὸ θάνατο», ὅπως τὰ ἔγραψαν τὴν παραμονὴ τῆς ἐκτέλεσής τους σ' ἕναν τοῖχο τοῦ στρατοπέδου τοῦ Χαϊδαριοῦ. (Ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο φωτογραφικὸ ἀρχεῖο τῆς κ. Βούλας Παπαϊωάννου).

τῶν, καθὼς καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ ἄρθρα τῶν γιατρῶν, τῶν δικηγόρων ἢ τῶν ἀγρονόμων, ποὺ δημοσιεύονταν ταχτικὰ σ' αὐτές, τρεῖς φορὲς τὴ βδομάδα.

Οἱ διανοούμενοι ἐκεῖνοι ἀγωνίζονταν ἀνοιχτὰ ἂν ὄχι μὲ τὸ ἀντάρτικο ὅπλο στὸ χέρι, (ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες ποὺ ἀνάφερα πιὸ πάνω, μονάχα ὁ γλύπτης ζώστηκε τὰ σταυρωτὰ φισεκλίκια), πάντως μὲ τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. Ὀργάνωναν παντοῦ, ἀκόμα καὶ στὰ πιὸ μικρὰ χωριὰ τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας καὶ στὰ λημέρια τῶν ἀνταρτῶν, τὴν πολιτιστικὴ ζωή: θέατρα, μαθήματα, διαλέξεις, ἀπαγγελίες, κονσέρτα, βιβλιοθῆκες, λέσχες καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τὴν ἐκπαίδευση. Ἐνῶ στὴν Ἀθήνα καὶ στὶς κατεχόμενες περιοχὲς τὰ σχολεῖα ἦταν τὸν περισσότερο καιρὸ κλειστά, στὴν ἐλεύθερη Θεσσαλία φοιτοῦσαν κανονικὰ 36.000 μαθητές. Ἡ διακεκριμένη παιδαγωγὸς Ρόζα Ἰμβριώτη ἔγραψε στὸ ἀντάρτικο ἕνα ἀναγνωστικὸ ποὺ προοριζόταν ἰδιαίτερα γιὰ τὰ παιδιὰ τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας.

Τὸ συγκινητικώτερο πραγματικὰ στοιχεῖο αὐτῆς τῆς πελώριας πολιτιστικῆς προσπάθειας, ποὺ κύριος ἐμψυχωτής της στάθηκε ὁ Βασίλης Ρώτας, ἦταν ἡ φροντίδα γιὰ τὴν ποιότητα ποὺ οἱ διανοούμενοι πάσκιζαν νὰ τὴν ἀναπτύξουν στὸ μέγιστο δυνατὸ βαθμό. Θὰ ἀναφέρω μόνο ἕνα παράδειγμα ποὺ δείχνει τὴ σοβαρότητα τῆς συμβολῆς τους σ' αὐτὸ τὸν τομέα: Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1944, ἐνῶ ἡ μάχη γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση βρισκόταν στὸ κορύφωμά της, οἱ διανοούμενοι ἵδρυσαν στὴ Θεσσαλία μιὰ Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία, ἕνα σεμινάριο γιὰ τὴν παιδαγωγικὴ ἀνοικοδόμηση τῆς ἐπαρχίας, στὸ ὁποῖο φοίτησαν 65 σπουδαστές.

Τέλος διευκρινίζω ὅτι οἱ ἐκδόσεις τοῦ βουνοῦ ποὺ δημοσίεψαν ἀνάμεσα σ' ἄλλα ἕνα βιβλίο γιὰ τὸν Παλαμᾶ, ἕνα βιβλίο τοῦ Ἐρεμπουργκ σ' ἑλληνικὴ μετάφραση, καὶ συλλογὲς μαχητικῶν ποιημάτων, ἦταν ἐγκατεστημένες στ' Ἄγραφα σὲ ὑψόμετρο 2000.

Ἂς ξαναγυρίσουμε στὴν Ἀθήνα. Οἱ διανοούμενοι ἱδρύουν ἐκεῖ τὰ δικά τους παράνομα ὄργανα. Ἕνας ἠθοποιὸς δημοσιεύει μονάχος του ἕνα πολυγραφημένο δελτίο τὸν «Καλλιτέχνη», ποὺ βρίσκει θερμότατη ὑποδοχὴ ἀπὸ μέρους τῶν ἀνθρώπων τοῦ θεάτρου. Οἱ σπουδαστὲς τῆς Ἀθήνας βγάζουν τὸ δικό τους ὄργανο τὴ «Φλόγα», ὄνομα καὶ πράμα. Οἱ σπουδαστὲς τῆς Θεσσαλονίκης βγάζουν τὰ «Ἐλεύθερα νειάτα». Τέλος μιὰ δεκάδα ποιητῶν, μυθιστοριογράφων καὶ δοκιμιογράφων ἀπὸ τοὺς

καλύτερους καὶ δυναμικώτερους τῆς χώρας, βγάζει τοὺς «Πρωτοπόρους» ποὺ ἦταν κάτι σὰν εἶδος «Λὲτρ Φρανσαίζ» τῆς Ἑλλάδας, ἀλλὰ πιὸ μικρὸ σ' ἐμφάνιση καὶ μὲ πιὸ σύντομη σταδιοδρομία (μονάχα πέντε φύλλα ἐκδόθηκαν).

Ἐξ ἄλλου ποιητὲς καὶ καλλιτέχνες συνεχίζουν νὰ συνεργάζονται στενὰ μὲς στὴν παράνομη πάλη. Κυκλοφοροῦν μυστικὰ τρεῖς χειρόγραφες συλλογὲς ἀπαγορευμένων ποιημάτων σὲ ἑκατὸ ἀντίτυπα ἡ κάθε μιὰ καὶ διακοσμημένες μὲ ξυλογραφίες. Τὴν καλλιγραφικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἐργασία ἔκανε ὁ Σπύρος Βασιλείου. Τὰ κείμενα ἦταν τοῦ Σικελιανοῦ (τὰ «Ἀκριτικά», τοῦ Σκίπη («Πίσω ἀπ' τὰ τείχη») καὶ τοῦ Ἅγ. Θέρου («Ἡ Δρακογενιά»). Οἱ ὡραῖες αὐτὲς ἐκδόσεις εἶναι ἔργο ἀγάπης καὶ παληκαριᾶς, γιατὶ μ' ὅλο ποὺ κυκλοφόρησαν κάτω ἀπ' τὴ μύτη τῆς λογοκρισίας, φέρουν φαρδιὰ-πλατιὰ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ καλλιτέχνη καὶ μάλιστα γραμμένη μὲ τὸ χέρι τους. Μὲ τὴν ἴδια περιφρόνηση πρὸς κάθε περίσκεψη καὶ μὲ τὸ ἴδιο ἀξιοσέβαστο θάρρος οἱ καθηγητὲς Ἀγγελόπουλος καὶ Ζολώτας θὰ ὑπογράψουν τὶς δυὸ περὶ Σοσιαλισμοῦ ἐργασίες τους ποὺ τυπώθηκαν παράνομα. Τέλος ὁ Βασιλείου κι ὁ Ἀστεριάδης κυκλοφοροῦν μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ ἀπὸ χειρόγραφα διακοσμημένα μὲ γκραβοῦρες: ἐπίκαιρα κείμενα ἀπ' τὴ λαϊκὴ ποίηση, ἀποσπάσματα ἀπὸ ἐθνικοὺς συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Κάλβος, ὁ Σολωμός, ὁ Μακρυγιάννης, παροιμίες καὶ λαϊκὰ γνωμικὰ ποὺ τόνωναν τὸ ἠθικὸ καὶ ὑποδαύλιζαν τὴ φλόγα τῆς ἐκδίκησης, συμβολικὰ ἡμερολόγια, πρωτοχρονιάτικες κάρτες, ἀκόμα καὶ ἔργα κεραμικῆς. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἔφεραν τὴ σφραγίδα τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς αἰσιοδοξίας. Ἦταν καθοδηγητικὰ συνθήματα δανεισμένα ἀπὸ τὴν προγονικὴ σοφία ἑνὸς λαοῦ ποὺ δὲν ἀντιμετώπιζε γιὰ πρώτη φορὰ ξένη κατοχή.

Ἐξ ἄλλου, ὅλοι σχεδὸν οἱ Ἕλληνες χαράκτες, καμιὰ τριανταριὰ περίπου, βρίσκονται στὶς προφυλακὲς τῆς παράνομης πάλης. Αὐτοὶ φτιάχνουν σὲ κάθε συνοικία τὶς ἀμέτρητες ἀντιστασιακὲς ἀφίσσες — μερικὲς ἀπ' τὶς ὁποῖες ἦταν ὡραιότατες — εἰκονογραφοῦν τὸν παράνομο τύπο, κάνουν τὶς μακέττες τῶν ἐνσήμων, τῶν δημολόγων τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας κλπ. Αὐτὰ τὰ δημόλογα τὰ τύπωσαν μὲ θαυμαστὴ τόλμη στὶς ἐγκαταστάσεις τῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος σὲ 50.000 ἀντίτυπα καὶ σὲ πέντε διαφορετικὰ χρώματα, μέσα σὲ ἐλάχιστο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ Σάββατο τὸ βράδυ ὣς τὴ Δευτέρα τὸ πρωὶ χωρὶς νὰ πάρει κανένας μυρουδιὰ αὐτὴ τὴν ἔξοχη ἐργασία ποὺ συντελέστηκε τόσο διακριτικὰ καὶ τόσο σωστά!

Τέλος οἱ χαράκτες συνεισφέρουν τὴ συμβολή τους σὲ συλλογικὰ ἔργα εὐρύτερου αἰσθητικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἐκδίδουν μυστικὰ δυὸ πολυτελῆ λευκώματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς νεολαίας του. Τὰ ἔργα αὐτὰ δὲν τόνωναν μόνο τὸ ἠθικὸ ἐκείνων ποὺ τὰ ἔβλεπαν, ἀλλὰ στάθηκαν καὶ ρωμαλέα τεκμήρια τῆς παρανομίας. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ τελευταῖα ἔργα τοῦ μεγάλου ζωγράφου Παρθένη, προπάντων γιὰ κεῖνο τὸν ἐπιβλητικὸ πίνακα, ὅπου ἕνας ἄγγελος τῆς ἀποκάλυψης μὲ τὴν σάλπιγγά του, ἀπ' τὴν ὁποία κρέμεται ἕνα γαλανόλευκο φλάμπουρο, συμβολίζει μὲ πραγματικὰ ἀκτινοβόλο τρόπο τὴν Ἑλλάδα τοῦ 1940 καθὼς καὶ τὴν αἰώνια Ἑλλάδα ποὺ καλεῖ τὴν παγκόσμια συνείδηση σὲ σταυροφορία γιὰ τὴ λευτεριά!

Ὅλοι οἱ καλλιτέχνες καὶ οἱ ποιητὲς ποὺ ἔζησαν ἀπὸ κοντὰ τὸ καθημερινὸ μεγαλεῖο τῆς λαϊκῆς ἀντίστασης, καὶ τὴ θαύμασαν κ' ἔνιωσαν ταπεινοσύνη μπροστά της, ἔταξαν στὸν ἑαυτό τους κοινὸ καθῆκον νὰ τὴν εἰκονογραφήσουν καὶ νὰ τὴν τραγουδήσουν.

Ἔτσι ὁ νεαρὸς συνθέτης Ἀλέκος Ξένος κατὰ τὴν παραμονή του στὸ ἀντάρτικο συνέλεξε 80 περίπου τραγούδια, αὐθόρμητα δημιουργήματα τῆς λαϊκῆς μούσας τοῦ βουνοῦ, στὰ ὁποῖα ἀναζεῖ ἄλλοτε ὁ ἡρωϊκὸς τόνος τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν, κι ἄλλοτε οἱ πονεμένοι τόνοι τῶν μοιρολογιῶν, ὅταν λ.χ. μιὰ κοινότητα θρηνεῖ, τραγουδώντας καὶ χορεύοντας, τὸ χωριό της ποὺ τὄκαψαν οἱ Γερμανοί. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ποιήτρια Σοφία Παπαδάκη ποὺ στάθηκε ἡ ἀκάματη καὶ ἄδουσα ψυχὴ τῆς ἀθηναϊκῆς ἀντίστασης.

«Ἡ πρώτη μου ἀντίδραση», γράφει, «στὴν ἀρχὴ τῆς κατοχῆς, τότε ποὺ τίποτα δὲν ἦταν ἀκόμα ὀργανωμένο, στάθηκε τὸ τραγούδι. Ἔγραφα ποιήματά γιὰ τὴ σκλαβιὰ καὶ γιὰ τὴν πεῖνα. Δημοσιεύτηκαν ἀργότερα στὸν παράνομο τύπο».

Χωρὶς διόλου νὰ παραμελήσει τὴν πελώρια ἀντιστασιακὴ δραστηριότητα ποὺ ἀνάπτυξε σὰν πολιτιστικὸ καὶ παιδαγωγικὸ τομέα, κοντὰ στὶς νεολαιῖστικες ὀργανώσεις, καθὼς καὶ στὶς πολιτιστικὲς λέσχες ποὺ ἱδρύθηκαν σχεδὸν παντοῦ στὶς ἀπελευθερωμένες συνοικίες τὸ 1944, (δραστηριότητα ποὺ παρουσιάζεται σὰν ἕνα ἐπιβλητικὸ σύνολο ἀπὸ διαλέξεις, μαθήματα, σκέτς, προκηρύξεις κλπ.) ἡ Σοφία Παπαδάκη διερμήνεψε σὲ σαράντα περίπου ποιήματα τὶς χαρὲς καὶ τὶς θλίψεις τοῦ ἀγώνα. Ἐκείνη σύνθεσε τὸν ὕμνο τῶν 200 ἐκτελεσμένων ποὺ θυσιάστηκαν τὴν Πρωτομαγιὰ στὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς, στὸ «Βωμὸ τῆς Λευτεριᾶς», ὅπως ἐπωνομάστηκε τὸ γήπεδο βολῆς μὲ τὰ κυπαρίσσια, ὅπου ἔδωσαν τὴ ζωή τους 600 ἀπὸ τοὺς 11.600 Ἀθηναίους πατριῶτες ποὺ σκότωσαν οἱ καταχτητές. Ἐκείνη τραγούδησε καὶ τὰ τρία παληκάρια τοῦ Ὑμηττοῦ, ποὺ ὀχυρωμένα σ' ἕνα σπίτι κράτησαν ἀπ' τὸ πρωὶ ὣς τὸ βράδυ μιὰ ἑκατοντάδα ἐπιτιθεμένους. Ἐκείνη, ἀκόμα, ἐξύμνησε τοὺς δέκα πολιορκημένους ἥρωες τῆς Καλλιθέας, ποὺ ὕστερα ἀπὸ πολύωρη κι ἄγρια ἀντίσταση σὲ καμιὰ ἑκατοστὴ Γερμανοὺς καταγματασφαλῆτες, προτίμησαν, ὅταν ἐξάντλησαν πιὰ τὰ πυρομαχικά τους, νὰ αὐτοκτονήσουν παρὰ νὰ παραδοθοῦν. Τὰ μέλη τῆς ἀντίστασης ἀπ' ὅλες τὶς συνοικίες τῆς Ἀθήνας πήγαιναν ἀργότερα μὲ τὶς δάφνες καὶ τὶς στεμμαῖες τους καὶ τὶς ἐπιγραφές τους νὰ προσκυνήσουν ἐκεῖνο τὸ σπιτάκι ποὺ οἱ δέκα ἥρωες τὸ εἶχαν κάνει κάστρο καὶ ποὺ ἀμέσως μετά,

τὸ λαϊκὸ αἴσθημα τὸ μετέβαλε σὲ τόπο λατρείας. Ἐκεῖ τὰ μέλη τῆς ἀντίστασης διάβαζαν κι ἀποστήθιζαν ἐπὶ τόπου τὸ ποίημα τῆς Σοφίας Ἡαπαδάκη, ποὺ ἦταν χαραγμένο σὲ μαρμάρινη πλάκα, τοποθετημένη ἀπὸ τοὺς νέους τῆς ἀντίστασης στὸν τόπο τῆς δεκαπλῆς θυσίας.

Βέβαια, δὲν εἶναι σίγουρο ὅτι τὸ ποίημα τοῦτο ποὺ φλέγεται ἀπὸ ἄμεση συγκίνηση — καθὼς κι ἄλλα ποιήματα παρόμοιας πρόθεσης, — θὰ διασωθεῖ στὶς μελλοντικὲς ἀνθολογίες τῆς νεοελληνικῆς ποίησης. Ἄλλωστε ἡ αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση ὅλης αὐτῆς τῆς ἀγωνιστικῆς τέχνης ξεφεύγει ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ἀποψινῆς βραδυᾶς. Ἀναφέροντας αὐτὸ τὸ ἰδιαίτερα συμβολικὸ τελευταῖο παράδειγμα, θέλησα ἁπλῶς νὰ θυμίσω τί θαυμάσιο ὄργανο ἀνθρώπινης ἐπικοινωνίας μπορεῖ νὰ ξαναγίνει ἡ τέχνη, ὅταν δὲν εἶναι ἀποσπασμένη ἀπὸ τὴ ζωὴ κι ἀπὸ τὴ δράση, ὅταν ἡ ποίηση, ὅπως τόλεγε πρὶν λίγο καιρὸ ἡ Ἔλσα Τριολὲ γιὰ τὸ Μαγιακόφσκυ, συνεισφέρει τὴ δική της λύση στὸ κοινὸ πρόβλημα. Κι' ἀκόμα, θέλησα νὰ θυμίσω ἄλλη μιὰ φορά, τὸ πόσο ἡ ἑλληνικὴ διανόηση στάθηκε, κατὰ τὰ ἡρωϊκὰ ἐκεῖνα χρόνια, πιστὴ στὶς μάζες ποὺ ἀγωνίζονταν κ' ἔδιναν τὴ ζωή τους γιὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου· πόσο πιστὴ στάθηκε στὸ μύθο τοῦ Ἀνταίου.

Στὴν Ἑλλάδα, ἀπ' τὴν πρώτη κιόλας στιγμὴ τῆς σκλαβιᾶς, ἦταν φανερὸ τὸ χρέος τόσο γιὰ τὸ διανοούμενο ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο τοῦ λαοῦ. Γιατὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν πρώτη στιγμή, τόσο ὁ ἕνας ὅσο κι ὁ ἄλλος θεώρησαν τὸ θρίαμβο τοῦ φασισμοῦ σὰν κάτι ἱστορικὰ προσωρινὸ καὶ πρόσκαιρο. Ἕνας τέτοιος κοινωνικὸς συγχρονισμὸς ἀποτελεῖ μεγάλη εὐτυχία γιὰ ἕνα ἔθνος. Ἐπιτρέπει νὰ προεξοφλήσουμε πὼς ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἔχει πολὺ γόνιμα ἀποτελέσματα γιὰ τὸ πνευματικὸ μέλλον αὐτοῦ τοῦ ἔθνους. Ἰδοὺ ὁ κριτικὸς Αὐγέρης ποὺ ἀναγγέλλει κιόλας αὐτὴ τὴν ὑπόσχεση. Σὲ μιὰ συνέντευξή του δηλώνει:

«Ἡ τραγωδία ποὺ ζήσαμε, ἡ ἠθικὴ μέθη ποὺ νιώθαμε τὴν ὥρα τῆς μάχης, ἡ πίστη ποὺ ἀποχτήσαμε γιὰ τὶς ἀσύγκριτες ἀρετὲς τοῦ λαοῦ μας δὲν μποροῦν παρὰ νὰ τονώσουν καὶ νὰ πλουτίσουν τὴν πνευματική μας ζωὴ καὶ τὴν τέχνη μας στὸ μέλλον... Ὁ λαός μας ἔδωσε καινούργιο περιεχόμενο καὶ καινούργια ὁρμὴ στὴ ζωή μας.»

Τὶς πένθιμες χειμωνιάτικες νύχτες τῆς πείνας μᾶς συνέβαινε ν' ἀκοῦμε τραγούδια ποὺ εἶχαν παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ θάρρος νὰ ὑψώνονται στοὺς δρόμους τῆς Ἀθήνας. Καὶ στὶς μαῦρες νύχτες τῆς τρομοκρατίας πάλι τραγούδια. Μερικὲς φορὲς ἦταν τραγούδια ἔξαρσης ποὺ ἔφταναν στὸ κέντρο τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὶς ἀπελευθερωμένες ἢ μισοαπελευθερωμένες συνοικίες γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὸ ἠθικὸ τοῦ καταπιεζόμενου ἀκόμα πληθυσμοῦ. Καὶ πολλὲς φορὲς συνέβαινε τότε, ἕνας ἀπ' τοὺς τραγουδιστὲς ποὺ ἐκτελοῦσαν ἐκείνη τὴν ἀποστολὴ νὰ πέσει κάτω ἀπὸ τὶς ριπὲς μιᾶς ἐχθρικῆς περιπόλου. Ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή, πῶς θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ μὴ συνεχίσουν οἱ διανοούμενοι

Ἕνας Γερμανὸς καβάλλα στὸ ἄγαλμα τοῦ Κοραῆ μπρὸς στὸ Πανεπιστήμιο. Κάτω δεξιὰ καθιστὸς ὁ Στρατῆς Δούκας ποὺ μόλις εἶδε αὐτὴ τὴν ἐκδήλωση τοῦ Χιτλερικοῦ πολιτισμοῦ ἔσπευσε νὰ τὴν ἀποθανατίσει μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι ἤθελε νὰ φωτογραφηθεῖ.

τὸ τραγούδι ἀπ' τὴ μεριά τους, δηλ. πῶς νὰ μὴ γράφουν ποιήματα, νὰ μὴ ζωγραφίζουν, νὰ μὴ συνθέτουν μουσική, νὰ μὴ διδάσκουν δείχνοντας τὴν ἴδια παληκαριά, τὴν ἴδια λεβεντιά, τὸν ἴδιο ἀποστολικὸ ζῆλο;

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀξιοπρέπεια, ἀπ' αὐτὴ τὴν πνευματικὴ ζωτικότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁλόκληρου, ἀπ' αὐτὸ τὸ κουράγιο του νὰ τραγουδάει μέσα στὴ δοκιμασία, μπορεῖ ν' ἀντλήσει κανεὶς γιὰ λογαριασμὸ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ λαοῦ μιᾶς μικρῆς ἀποκληρωμένης χώρας τὸ ἴδιο κίνητρο ἐλπίδας ποὺ ἄντλησε πρὶν ἀπὸ 20 χρόνια ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ τὴν εἰσροὴ τῶν προσφύγων κάτω ἀπὸ συνθῆκες ποὺ ἦταν ἤδη πολὺ τραγικὲς γιὰ τὴ δύσμοιρη Ἑλλάδα.

«Ποιὸς ξέρει ἂν ὁ σεισμὸς ποὺ μᾶς συγλονίζει», ἔγραφε, «ποιὸς ξέρει ἂν δὲν ἔγινε γιὰ νὰ μᾶς ὁδηγήσει σ' ἕναν καινούργιο κόσμο, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ θὰ προορίζεται νὰ συνεχίζει χαρούμενη καὶ γαληνεμένη τὴν πορεία της γιὰ τὰ μεγάλα καὶ τὰ θαυμαστά, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ κόλαση τῆς δυστυχίας δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ κόψει τὸ τραγούδι της, κι ἀφοῦ, ὅπως ὁ Ὅμηρος τραγουδάει κι ἀκόμα τραγουδάει».

Ἂς εὐχηθοῦμε σ' αὐτὴ τὴν τόσο βασανισμένη ἑλληνικὴ ψυχὴ νὰ ξαναβρεῖ, ὅπως λέει ἡ λαϊκὴ μοῦσα τὰ φτερὰ καὶ τ' ἀλλοτινό της μεγαλεῖο, καὶ νὰ συνεχίσει, ὅπως λέει ὁ Παλαμᾶς, τὴν πορεία καὶ τὸ τραγούδι της χαρούμενη καὶ γαληνεμένη.

Ἡ Πνευματικὴ ἀντίσταση

Τοῦ ΘΑΝΑΣΗ ΦΩΤΙΑΔΗ

Ἡ πρωτεύουσα τῆς Β. Ἑλλάδας εἶναι ὑπὸ τὴν τριπλὴ κατοχή, κέντρο ἐθνικῆς πνευματικῆς ἀντίστασης. Πανεπιστήμιο, συγγραφεῖς, καλλιτέχνες, δάσκαλοι κρατοῦν τὴ θέση τους καὶ δίνουν τὸ παράδειγμα στὸν ἀνθιστάμενο λαό. Τέσσερα χρόνια ἀδιάκοπου ἀγώνα γιὰ τὴν ἐμψύχωση καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ὑπόδουλου λαοῦ.

Ἡ Θεσσαλονίκη, ὅταν βρέθηκε, τὸ πρωῒ τῆς 9ης Ἀπριλίου 1941, ὑπὸ τὴν κατοχὴ τῶν χιτλερικῶν λεγεώνων τοῦ Φὸν Λὶστ εἶχεν ἤδη πίσω της μιὰ πολύχρονη καὶ ἡρωϊκὴ ἀγωνιστικὴ ἱστορία, τόσο στοὺς λαϊκοὺς καὶ πολιτικοὺς ἀγῶνες, ὅσο καὶ στοὺς πνευματικοὺς - ἐκπολιτιστικούς.

Τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης, ἱδρυμένο σὲ χρόνια ἀστικοδημοκρατικῆς ἀνόδου (Παπαναστασίου, 1925), ὑπῆρξε ἀπὸ τὴν ἀρχή του κέντρο οὐσιαστικῆς πνευματικῆς ἐξυψώσεως, ποὺ ἡ ἀκτινοβολία του ἔφθανε σ' ὅλη κυριολεκτικὰ τὴν Ἑλλάδα, ὑπερπηδώντας τὶς περισσότερες φορὲς καὶ τὸ Ἀθήνησι Πανεπιστήμιο. Αὐτὸ ἐξηγεῖται κυρίως ἀπὸ τὴ στελέχωσή του μὲ πολλὰ προοδευτικὰ στοιχεῖα (Χ. Θεοδωρίδης, Ι. Ἰμβριώτης, Μαν. Γριανταφυλλίδης, Στ. Κυριακίδης κ.ἄ.) καὶ τὴν ἔλλειψη συντηρητικῆς ἑστίας, ὅπως στὴν Ἀθήνα. Ὁ ζωντανὸς παλμὸς καὶ οἱ δημοκρατικὲς ἀναζητήσεις τῆς φοιτητικῆς νεολαίας τῶν χρόνων ἐκείνων ἄφησαν ἔντονα ἴχνη, ποὺ τὰ βρίσκουμε νὰ ἐπικρατοῦν καὶ στὴν κρίσιμη ἱστορικὴ στιγμὴ τῆς κατοχῆς. Πρόσφατες ἦταν ἀκόμη τότε οἱ θυελλώδεις συζητήσεις φοιτητῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἀκροατῶν στὰ μαθήματα - διαλέξεις Ἐλευθεροπούλου καὶ Θεοδωρίδη πάνω στὰ καίρια τότε θέματα τοῦ Διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ, τοῦ φασισμοῦ, τῆς Ἱσπανικῆς Ἀντιστάσεως, τῶν Λ. Μετώπων κ.ἄ. Πρόσφατη ἦταν ἐπίσης ἡ ἀγωνιστικὴ συμπαράσταση τοῦ φοιτητικοῦ, τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ μαθητικοῦ ἀκόμη κόσμου στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἀπόκρουση τοῦ ἀνερχομένου φασισμοῦ (μεγάλες φοιτητικὲς καὶ μαθητικὲς ἀπεργίες τὸ 1935 — 1936 καὶ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς μεταξικῆς δικτατορίας, ὅταν ἑκατοντάδες φοιτητῶν καὶ μαθητῶν καθὼς καὶ δεκάδες καθηγητῶν καὶ δασκάλων ἐκακοποιήθηκαν καὶ ἐξετοπίσθηκαν). Ἔτσι ἡ 28η Ὀκτωβρίου 1940 βρῆκε τὸν πνευματικὸ κόσμο τῆς Θεσσαλονίκης μὲ ξεκάθαρες, σωστὲς θέσεις γιὰ τὸν ἐπιθετικὸ φασισμό, ξένο καὶ ντόπιο, δεδομένου ὅτι παρ' ὅλα τὰ μέτρα λειτουργοῦσε τὸ παράνομο Ἀντιφασιστικὸ Μέτωπο, μὲ ἔντυπα, παρανόμους ἐράνους κλπ. Ἡ πανεθνικὴ τότε ἐξέγερση κατὰ τῶν εἰσβολέων ἔδωσε τὸ σύνθημα κινητοποιήσεως τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀντιφασιστικοῦ Μετώπου. Ἦταν ἀναγκαία ἐκτὸς τῶν πολιτικῶν συνθημάτων καὶ ἡ μὲ κάθε μέσο συμβολὴ στὸν ἀγώνα τοῦ Ἀλβανικοῦ μετώπου. Ἔτσι ἐνισχύθηκαν τὰ ψυχαγωγικὰ συνεργεῖα τοῦ Ε. Ε. Σταυροῦ ποὺ ἔδιναν χαρὰ καὶ στοργὴ στοὺς τραυματίες, τονώθηκε ἡ μὲ τὸ ὑστέρημα τῶν λαϊκῶν κυρίως τάξεων, ἀποστολὴ μαλλίνων κλπ. στὸ μέτωπο, ἡ προβολὴ ἀντιφασιστικῶν κειμένων στὰ τοπικὰ ἔντυπα, ἡ συγκέντρωση καλῶν βιβλίων, ὀργανώθηκαν πολλὲς διαλέξεις μὲ μαχητικὸ περιεχόμενο κ.λ.π.

Ὁ πνευματικὸς κόσμος στὸν πόλεμο ἐκεῖνο ἔδωσε καὶ τὴν αἱματηρή του συνεισφορά, μὲ ἡρωϊκοὺς θανάτους στὸ μέτωπο (π.χ. ἐφ. ἀνθυπολοχαγὸς φοιτητὴς Τσιγκούνης κ.ἄ.), μὲ ἀναπηρίες καὶ κρυοπαγήματα. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὰ μετόπισθεν στὴν ἀπειλουμένη, προκεχωρημένη καὶ βομβαρδιζομένη Θεσσα-

στὴ Θεσσαλονίκη

λονίκη κρατήθηκαν ἀνέπαφα ἀπὸ κάθε ἡττοπάθεια ἢ πανικό. Ἡ δημοκρατικὴ - ἀντιφασιστικὴ ψυχὴ τῆς Θεσσαλονίκης ἔπαλλε ἀπτόητη στὶς τραγικὰ δύσκολες ἐκεῖνες στιγμές. Καὶ μόνον, τὸ ἀπόγευμα τῆς 7ης Ἀπριλίου 1941, δεύτερης μέρας τῆς Γερμανικῆς ἐπίθεσης, ὅταν ὑπὸ συνεχῆ συναγερμὸ καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰ τῶν γερμανικῶν στούκας ἡ ἀστράτευτη Πανεπιστημιακὴ νεολαία ἀνάμεικτη μὲ στρατευμένους καὶ μὲ τραυματίες συνεκρότησε διαδήλωση κατὰ τῶν χιτλερικῶν ποὺ προελαύναν, εὑρέθηκε ἕνας μεγαλόσχημος κύριος μὲ στολὴ ἀξιωματικοῦ τῆς E.O.N. καὶ ἅρπαξε στὸ κεντρικώτερο σημεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, μιὰ συμμαχικὴ (ἀμερικανικὴ) σημαία ἀπὸ τοὺς διαδηλωτές...

Τὴν στιγμὴ ἐκείνη ἄρχιζε πραγματικὰ ὁ τετράχρονος ἀντιστασιακὸς ἀγώνας τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τῶν ξένων καὶ ἐγχωρίων φασιστῶν.

Ἡ Θεσσαλονίκη στοὺς πρώτους μῆνες τῆς κατοχῆς εἶχε ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἀποστολὴ νὰ φροντίσει γιὰ τοὺς μαχητὲς τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ποὺ ἐρχόντανε ἀπὸ τὸ μέτωπο ἢ τὰ στρατόπεδα τῶν Γερμανῶν καὶ θέλαν νὰ πᾶνε σπίτια τους. Ἔτσι μέσα στὸ Πανεπιστήμιο πρόβαλε ἡ πρώτη αὐτοσχέδια ὀργάνωση, τὸ Μάη τοῦ 1941, καὶ ἐνῶ τὸ κεντρικὸ κτίριο τοῦ Πανεπιστημίου κατελήφθη ὅλο σχεδὸν ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, σχηματίσθηκε μιὰ ὀργάνωση, χωρὶς ὄνομα κάν, ἀλλὰ μὲ στελέχωση ἀπὸ τὸ Ἀντιφασιστικὸ Μέτωπο Νέων. Εἶχαν σκοπὸ νὰ βοηθοῦν τοὺς ἀποστρατευθέντες μὲ κάθε μέσο: ρουχισμό, εἰσιτήρια, στέγη, τροφή. Αὐτὴ ἡ δράση, ἦταν τὸ κύτταρο ποὺ δημιούργησε ἀργότερα τὴ θαυμάσια ἀντιστασιακὴ ἑστία τοῦ Πανεπιστημίου. Τὴν ἑστία ποὺ λειτούργησε πάνω σὲ μιὰ θαυμαστὴ ἰσορροπία τῆς νόμιμης ἐμφάνισης καὶ τῆς ὀργάνωσης ποὺ λειτουργοῦσε ὑπὸ παράνομες συνθῆκες. Αὐτὴ ἡ δράση ἐπίσης, ἔδωσε πολλὰ στελέχη στὶς κατοπινὲς μορφὲς Ἀντίστασης, καὶ στὸν πνευματικὸ τομέα.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1941 λειτουργοῦν ἤδη 2 — 3 πυρῆνες ἀντιστασιακοὶ ἀπὸ φοιτητὲς Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν, ποὺ ἦλθαν στὴν Θεσσαλονίκη. Κυκλοφοροῦν 2 — 3 φύλλα μιᾶς χειρόγραφης ἐφημερίδας, τῆς «Ἐλεύθερης Νιότης», ποὺ στὸ 4 φύλλο της γίνεται πολυγραφημένη καὶ ποὺ μοιράζεται στοὺς φοιτητὲς ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς συντάχτες της. Ἐδῶ ἀναφαίνεται ἡ ζωηρὴ προσωπικότητα τοῦ ἥρωα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης Θώμη Χατζηθωμᾶ, φοιτητὴ τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν, ποὺ σκοτώθηκε ἀργότερα ἐπὶ κεφαλῆς τῆς παναθηναϊκῆς διαδήλωσης κατὰ τῆς καθόδου τῶν Βουλγάρων, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1943, ἐμπρὸς στὸ Ὀφθαλμιατρεῖο. Ὁ Θώμης, Θεσσαλονικεὺς τὴν καταγωγή, ἔγινε ἡ ψυχὴ τῆς Ἀντίστασης στοὺς πρώτους ἐκείνους μῆνες τῆς κατοχῆς. Καὶ συνελήφθη ἕνα βράδυ, μοιράζοντας τὴν «Ἐλεύθερη Νιότη». Ἦταν λίγο μετὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν πρώτων ἡρώων τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν φοιτητῶν Καπέτση καὶ Διουρινοῦ. Ἔμεινε ἐγκάθειρκτος καὶ ἀπελευθερώθηκε μὲ προσωπικὴ ἐπέμβαση τοῦ εἰσαγγελέα τότε Θεσ)νίκης Κωνσταντινίδη. Στὸ μεταξὺ ὅμως ἡ φοιτητικὴ Νεολαία, παραδειγματισμένη καὶ σωστὰ ὁδηγημένη ξετυλιγόταν σὲ διαρκῆ ἀνάπτυξη. Ἔρχονταν μὲ τὸν καθηγητὴ Θεοδωρίδη, ψυχὴ καὶ ἔπαλξη τῆς Ἀντίστασης σ' ὅλα τὰ χρόνια αὐτά, τὰ ἔντυπα καὶ οἱ ὁδηγίες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ἀρχίζουμε λίγο πολὺ νὰ ξεχωρίζουμε τοὺς στόχους: Ὁ λαὸς τῆς Θεσ)νίκης μὲ τὸν πρόσθετο βραχνὰ καὶ τῆς Βουλγαρικῆς κατοχῆς, ποὺ ἔφθανε λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη, μὲ τὶς διάφορες φασιστικὲς προπαγάνδες (Ἰταλική, Βουλγαρική, Ρουμανικὴ) ἔπρεπε νὰ μείνει ἀνέπαφος, νὰ ζήσει ὅσο μποροῦσε Ἑλληνικά, νὰ μὴν παραδοθεῖ στὴν ἀπογοήτευση καὶ τὴν ἐξαχρείωση ποὺ διέδιδαν τὰ κατοχικὰ στρατεύματα. Δημιουργοῦνταν κύκλοι, ποὺ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Παλαμᾶ

καὶ τοῦ Σολωμοῦ φτάναν νὰ μαζεύουν τρόφιμα γιὰ τοὺς κρατούμενους στὸ στρατόπεδο Παύλου Μελᾶ.

Κυκλοφορεῖ παράνομα ἡ ποιητικὴ συλλογὴ «Ἐλεύθερες φωνὲς»(1) ποὺ κοντὰ στ' ἄλλα εἶχε καὶ τοὺς στίχους:

Οἱ δοῦλοι τοῦ βορρᾶ / σήμερα θὰ βηματίσουν μὲ τὰ σιδερένια βήματα./Ἴσως κι αὔριο βηματίσουν/μεθαύριο ὅμως/τὰ βήματά τους θὰ πνιγοῦν/στὸ αἷμα τῆς ἀνταπόδοσης. (Αὔγουστος 1941). Μὲ πρωτοβουλία τοῦ Θ. Χατζηθωμᾶ ποὺ στὸ μεταξὺ ἀπελευθερώθηκε (Σεπτέμβρης 1941) δημιουργεῖται ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ σύμπηξη ἑνὸς «Ὀργανισμοῦ Ὑγείας» στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ ἰδέα ἦταν μεγαλοφυής: Προβλέποντας προφητικὰ τὴν ἀναπόφευκτη ταλαιπωρία, κατὰ τὸν ἐπερχόμενο χειμώνα τοῦ λαοῦ, θὰ συγκεντρώνονταν γιατροὶ καὶ ἐπιστήμονες ὅλων τῶν κλάδων, ποὺ θὰ μεριμνοῦσαν γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ὅλων τῶν προβλημάτων. Ἤρθαμε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ Ὑγιεινομικὸ Κέντρο καὶ ὡς πρῶτο στόχο ὑποδείξαμε τὸν Οἶκο τοῦ φοιτητῆ, ποὺ λειτουργοῦσε ὑπὸ πρωτόγονες συνθῆκες. Ἔγιναν διάφορες ἐνισχύσεις ἀπὸ τρόφιμα, ἐνδύματα καὶ φάρμακα, μὲ τὴν κινητοποίηση τῆς Ὑπηρεσίας Προνοίας. Ἀλλὰ οἱ Γερμανικὲς ἀρχές, μὲ τοὺς πληροφοριοδότες τους, τὰ μυρίστηκαν ὅλα καὶ ἔτσι σταμάτησε ἡ προσπάθεια, ματαιώθηκε ἡ ἱδρυτικὴ συνέλευση, στὸ Σταθμὸ Πρώτων Βοηθειῶν, ὅπου εἶχαν κληθεῖ Καθηγητὲς Πανεπιστημίου, γιατροί, δικηγόροι, δημοσιογράφοι, πρόεδροι ἐπαγγελματικῶν σωματείων κλπ.

Ὁ Θ. Χατζηθωμᾶς ἀναγκάζεται νὰ φύγει στὴν Ἀθήνα. Δὲν ἦταν ἀκόμη καιρός, γιὰ τόσο μεγάλες καὶ μαζικὲς ὀργανώσεις. Ἀργότερα θὰ δημιουργηθοῦν οἱ προϋποθέσεις γιὰ κάτι τέτοιο.

Ὁ χειμώνας τοῦ 1941 — 1942 βρίσκει τὸν κόσμο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἰδίως τὸν πνευματικό της τομέα σὲ συνθῆκες πολὺ δύσκολες, ἀλλὰ μὲ τὴν ὕπαρξη ἑνὸς ἀκμαίου Ἐθνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου. (Ἱδρύθηκε τὸ Σεπτέμβρη 1941). Ὅλον τὸν χειμώνα οἱ ὁμάδες πολλαπλασιάζονται καὶ μάλιστα δημιουργοῦσαν δυναμικοὺς πυρῆνες στοὺς δυὸ Ναυτικοὺς Ὁμίλους τῆς πόλης τὸν Ν.Ο.Θ. (Ναυτικὸς Ὅμιλος Θεσσαλονίκης), καὶ Ι.Ο.Θ. (Ἱστιοπλοϊκὸς Ὅμιλος Θεσσαλονίκης). Γίνονται ὁμαδικὲς συγκεντρώσεις, ὅπου μὲ πρωτοβουλία τῶν ἀντιστασιακῶν στελεχῶν διαβάζονται κείμενα ἐθνικά, γίνονται συζητήσεις καὶ συλλέγονται εἴδη γιὰ ἄπορες οἰκογένειες κρατουμένων.

Στὸν Οἶκο τοῦ φοιτητῆ, ἀρχίζουν οἱ πρῶτες, ἀλλὰ ἐνθουσιώδεις συγκεντρώσεις καὶ κυκλοφοροῦν χειρόγραφα καὶ πολυγραφημένα διάφορα ἐθνικὰ καὶ ἀντιστασιακὰ κείμενα.

Ἔτσι φτάνουμε στὴν πρώτη μεγάλη ἐκδήλωση τῆς 25 τοῦ Μάρτη 1942 μὲ καταθέσεις στεφάνων, ὁμιλίες στὰ ἡρῶα, ζητωκραυγὲς ὅπως: «Ζήτω ὁ Ὄλυμπος», «Ζήτω ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση» (δροῦσαν ἤδη στὸν Ὄλυμπο οἱ πρῶτες ἀντάρτικες ὁμάδες) κλπ. Ἡ μέρα ἐκείνη ἔδειξε πόσο καλὰ εἶχε δουλέψει ἡ Ἀντιστασιακὴ ὀργάνωση στὴν πόλη, ἔδειξε ἐπίσης ὅτι καὶ ὁ δρόμος ἦταν σωστός. Ὡς τὸ βράδυ ἡ Θεσσαλονίκη μιλοῦσε ὁλόκληρη «γιὰ τοὺς φοιτητὲς ποὺ τόδειξαν» — ὁ λαὸς εἶχε δώσει τὸ δίδαγμα καὶ μάλιστα μὲ τὴ σπουδάζουσα νεολαία του...

Τώρα ὁ ἀέρας τῆς Ἀντίστασης παρασύρει ἕνα - ἕνα τὰ ὀχυρά, τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου, τὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη. Ἤδη στὶς 8 Μαρτίου 1942, δίδεται μὲ πρωτοβουλία μας Συναυλία ὀρχήστρας τζὰζ ὑπὲρ τοῦ ἀπόρου παιδιοῦ τοῦ Π.Ι.Κ.Π.Α., ποὺ πολλὰ συμμαχικὰ τραγούδια τοὺς ἀλλάζουμε τὸν τίτλο γιὰ νὰ περάσουν ἀπὸ τὴ λογοκρισία.

Στὸν Ναυτικὸ ὅμιλο, μὲ πρωτοβουλία μας γίνονται δύο καλλιτεχνικὲς ἐκθέσεις. Οἱ εἰσπράξεις καὶ τῶν δύο θὰ διατεθοῦν γιὰ τὸ συσσίτιο τῶν ἀπόρων Ναυτικῶν. — Ὁ κόσμος προσέρχεται καὶ ἀντικρύζει μὲ συγκίνηση τόσους νέους, ποὺ μὲ συνθῆκες ἀληθινὰ ἡρωϊκὲς ζωγραφίζουν τοπεῖα ἑλληνικά, ἑλληνικὲς φορεσιὲς καὶ ὅ,τι προκαλεῖ τὴν ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια. Ἐκφωνοῦνται λόγοι στὰ ἐγκαίνια. Τὸ ἐθνικὸ χρῶμα κυριαρχεῖ (ἡ Α΄ Ἔκθεση 9—23 Νοέμβρη 1941, ἡ Β΄ 18—30 Ὀκτώβρη 1942).

Στὸν Ἱστιοπλοϊκὸ Ὅμιλο γίνονται συγκεντρώσεις κάθε Κυριακὴ καὶ διαβάζονται ἐθνικὰ κείμενα.

Στὸ Πανεπιστήμιο οἱ καθηγητὲς Χ. Θεοδωρίδης καὶ Γιάννης Ἰμβριώτης ὁμιλοῦν τακτικὰ μὲ ἀφορμὴ τὰ μαθήματα, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ γιὰ νὰ γεμίσουν τὴν ψυχὴ τῆς νεολαίας μὲ τὰ ἰδανικὰ ἑνὸς ὡραίου ἀγώνα. Στὸ τέλος αὐτῶν τῶν μαθημάτων γίνεται πάντα μιὰ μικροδιαδήλωση, ποὺ φέρνει σ' ὅλη τὴν πόλη καὶ σ' ὅλα τὰ σπίτια τὸν παλμὸ τοῦ Ἔθνους.

Στὶς 28 Ὀκτωβρίου 1942 μὲ πρωτοβουλία τῶν ὀργανώσεων τῆς Ἀντίστασης γίνεται ἐκδήλωση σὲ 3 ἐκκλησίες τῆς πόλης, γιατὶ στὸ Πανεπιστήμιο ἐξ ἀφορμῆς τῶν πολλῶν ἐκδηλώσεων ἔχουν ἐγκατασταθεῖ γερμανοὶ σκοποί. Στὸ Ἀμφιθέατρο τοῦ Κεντρικοῦ Πανεπιστημίου ὁ καθηγητὴς Γ. Τενεκίδης ποὺ διδάσκει τὸ Δημόσιον Διεθνὲς Δίκαιον, φρονηματίζει τὴ Νεολαία.

Τὸ 1943 εἶναι ὁ χρόνος ποὺ ἔβαλε τὶς γερὲς βάσεις στὴν Πνευματικὴ Ἀντίσταση τῆς Θεσσαλονίκης.

Δὲν μένει ἐκπολιτιστικὸ σωματεῖο ἢ φιλανθρωπικὴ ὀργάνωση ποὺ νὰ μὴν προσεγγίζεται καὶ νὰ μὴν καθοδηγεῖται σωστὰ πρὸς τὰ ἐθνικὰ πλαίσια τοῦ καιροῦ. Ἡ ἀθλουμένη νεολαία, μὲ τὰ στοιχειώδη μέσα τῆς ἐποχῆς, ἔπρεπε νὰ ἐξυπηρετεῖ καὶ αὐτὴ ἕναν ἐθνικὸ ἀπελευθερωτικὸ σκοπό. Ἤδη στὰ βουνὰ τῆς Μακεδονίας πολεμοῦν τοὺς κατακτητὲς καὶ πολλοὶ διανοούμενοι, πολλοὶ φοιτητὲς καὶ ἐπιστήμονες. Σ' αὐτοὺς πρέπει νὰ στέλνονται ἐνισχύσεις κάθε μορφῆς καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἔρχεται ἡ σωστὴ κατεύθυνση

1: *Σημ. Ε. Τ. Συλλογὴ τοῦ Θ. Φωτιάδη.*

καὶ κυρίως ἡ ζεστὴ πνοὴ καὶ ἡ αἴσθηση τῆς δύναμης.

Στὸ Συνέδριο τῆς Νεολαίας ποὺ γίνεται τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943 πάνω στὸ ἐλεύθερο βουνὸ Πάϊκο, μεταβαίνουν πολλὰ ἐκπολιτιστικὰ στελέχη τῆς Θεσσαλονίκης, κάτω ἀπ' τὴ μύτη τῶν γερμανῶν, καὶ φέρνουν ἐπιστρέφοντας πλῆθος χρήσιμες γνώσεις καὶ τὸν ἐνθουσιασμό.

Ἡ καταδίωξη τῶν ἑβραίων στὴ Θεσσαλονίκη, προκαλεῖ τὴν ἄμεση ἐπέμβαση τῶν ὀργανώσεων γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τῶν συλλήψεων καὶ τὴν φυγάδευση ὅσων μποροῦσαν. Ἕνα ἀπὸ τὰ θύματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι καὶ ὁ θεσσαλονικεὺς Μωρὶς Ἀρδίττη, καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λυών, ποὺ ἔφυγε μὲ τὴν κατάληψη τῆς Γαλλίας καὶ βοήθησε τὴν Ἀντίστασή μας στὰ πρῶτα της βήματα. Χάθηκε, μὲ τὴν τεράστιά του γνώση, στὰ κρεματόρια τοῦ φασισμοῦ, μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους ὁμοφύλους του.

Στὶς 25 Μαρτίου 1943 ὀργανώνεται ἡ μεγάλη ἐκδήλωση γιὰ τὴν ἐθνικὴ γιορτή: Ὅλο τὸ Πανεπιστήμιο, συγκεντρώνεται στὴν Ἁγία Σοφία καὶ τὴν ὥρα ποὺ τελειώνει ἡ λειτουργία τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀκούγεται μέσα στὸ ναὸ ἡ κραυγὴ «Ζήτω ἡ Λευτεριά». Τὰ μάτια βουρκώνουν καὶ οἱ ψυχὲς ὀρθώνονται στὰ ὕψη τῶν πιὸ ὡραίων ἐθνικῶν θυσιῶν. Ἀμέσως δημιουργοῦνται φάλαγγες, μπαίνει ἐπὶ κεφαλῆς τὸ ἑτοιμασμένο δάφνινο στεφάνι, ποὺ τὸ κρατᾶ ὁ ποιητὴς Ἄνθιμος Φιλητᾶς καὶ διὰ μέσου τῆς Θεσσαλονίκης κατευθυνόμαστε πρὸς τὸν Λ. Πύργο τραγουδώντας ἐμβατήρια. Ἡ διαδήλωση διαρκῶς πυκνώνει. Φτάνουμε στὸ μνημεῖο τοῦ ἥρωα Βότση, ὅπου ἐκφωνοῦνται λόγοι γεμάτοι παλμό. Καὶ ἐνῶ ὅλο ἐκεῖνο τὸ παλλόμενο πλῆθο τραγουδᾶ τὸ «Χαῖρε, ὦ, χαῖρε Ἐλευθεριά», οἱ χωροφύλακες ἀποδίδουν τιμὲς καὶ ὁ Ἄνθιμος καταθέτει τὸ στεφάνι μας...

Τὸ πλῆθος ὅμως δὲν διαλύεται· δὲν φτάνουν ὅλα αὐτά, θέλουμε νὰ στεφανώσουμε ὅσους πιὸ πολλοὺς γίνεται ἥρωες καὶ τραβοῦμε γιὰ τὸν Τσάμη Καρατάσσο, ἥρωα τῆς παλιγγενεσίας. Περνοῦμε ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ καθηγητῆ Χαρ. Θεοδωρίδη καὶ ζητοῦμε νὰ μᾶς μιλήσει ἀπὸ τὸ μπαλκόνι. Αὐτός, δάσκαλος ἀληθινὰ τοῦ Γένους, φέρνει τὴ Σημαία καὶ μᾶς τὴν ρίχνει. Ἦταν ἀπὸ τὶς ὁμορφότερες στιγμὲς τῆς ὁρμητικῆς ἐκείνης ἐποχῆς. Βάλαμε μπρὸς τὴ σημαία καὶ γυρίζαμε ὅλη τὴν πόλη ὡς τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ γερμανοὶ τῆς Γκεσταπὸ μὲ τὰ πέταλα στὸ στῆθος μᾶς διέλυσαν μὲ τὴ βία.

Ἔτσι ἦταν ἐκείνη ἡ Ἄνοιξη, ἡ Ἄνοιξη τοῦ 1943 στὴν ἡρωϊκὴ Θεσσαλονίκη — ὅπως ἔγραφε τότε ὁ ποιητὴς Γ. Καφταντζῆς:

Μέσα σὲ τόσα λουλούδια
σὲ τόσο αἷμα καὶ καπνὸ
δὲν ἔβλεπες, δὲν ξεχώριζες
ἂν πολεμοῦσε ἡ ἄνοιξη
ἢ ἂν ἀνθοῦσε ἡ Λευτεριά.

Στὶς 14 Μαρτίου 1943 γίνεται μιὰ Ἑλληνικὴ Καλλιτεχνικὴ Ἑορτὴ στὸ Θέατρο Λ. Πύργου. Μέσα στ' ἄλλα οἱ χοροὶ Μακεδονικός, Κλέφτικος, Καραγκούνα, Ρουσούλαινα. Οἱ νότες τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας ἔρχονται στὶς καρδιὲς τῶν ὑποδούλων.

Μέσα στὸ καλοκαίρι τοῦ 1943 παίρνει σάρκα καὶ ὀστὰ ἡ μεγάλη ἐκπολιτιστικὴ ὀργάνωση τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ Ε.Ο.Π. (Ἐκπολιτιστικὸς Ὅμιλος Πανεπιστημίου). Στὴν ἀρχὴ τοῦ 1943 μερικοὶ χοροὶ στὸν «Οἶκο Φοιτητοῦ» καὶ μερικὲς ἐκδηλώσεις τῶν σκιτσογράφων φοιτητῶν. Καὶ σὲ λίγο πρόβαλλε ἕνας ἐπιβλητικὸς ὀργανισμὸς μὲ ἓξ τμήματα, Φιλολογικό, Θεατρικό, Εἰκαστικῶν Τεχνῶν, Μουσικό, Ἀθλητικὸ καὶ Ἐκδόσεων.

Ἀρχίζουν ἐκδηλώσεις, ὅπως, ἀθλητικοὶ ἀγῶνες, μουσικὲς γιορτὲς μὲ χορωδία μικτὴ 70 ἀτόμων, διαλέξεις, θεατρικὲς ἐκδηλώσεις μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Κρατικοῦ Θεάτρου (κλιμάκιο τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀθηνῶν) καὶ τέλος βγαίνει τὸ περιοδικὸ «Ξεκίνημα». Ἐδῶ ἀξίζει νὰ σταθοῦμε λίγο.

Τὸ περιοδικὸ αὐτὸ ἔβγαλε μέχρι τὴν Ἀπελευθέρωση 12 τεύχη μὲ πάνω ἀπὸ 250 συνολικὰ σελίδες. Εἶχε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φοιτητικὴ ὕλη (Κίνηση τῆς Φοιτ. Λέσχης, τοῦ Φοιτητ. Συσσιτίου κλπ.) καὶ γενικώτερα θέματα πού, ὅσο ἐπέτρεπαν οἱ ἀρχὲς κατοχῆς μὲ τὴ λογοκρισία τους, βοηθοῦσαν τὸν ὑπόδουλο λαὸ στὴ διατήρηση τοῦ ἐθνικοῦ — μαχητικοῦ του πνεύματος. Ἔτσι ξεφυλλίζοντας τὸν τόμο, βλέπουμε δημοτικὰ τραγούδια, ἄρθρα γιὰ τὴν ἐπιβίωση, τὴ λαϊκὴ κατοικία, «Ἀπὸ τὸ 1821 στὴ Μακεδονία», ἀπὸ τὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Περικλῆ, ἡ «Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου» κ.ἄ.

Γράφουν φοιτητές, καθηγητὲς Πανεπιστημίου, λογοτέχνες Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν. Εἶναι μιὰ θαυμαστὴ πνοὴ μέσα στὴν ξερὴ κατοχή, μιὰ πνοὴ ποὺ φτάνει παντοῦ καὶ προκαλεῖ ἐκδηλώσεις ἐνθουσιασμοῦ παντοῦ.

Μεταξὺ τῶν καθηγητῶν ποὺ ἐνεργὰ βοηθοῦν τὴν ἐκπολιτιστικὴ αὐτὴ ἐξόρμηση τῶν νέων, εἶναι οἱ Νικ. Ρουσσόπουλος, Ἀντ. Σιγάλας, Στρ. Πελεκίδης, Κάρ. Ἀλεξανδρίδης, Ξανθάκης (σήμερα Ἀκαδημαϊκὸς) καὶ ἄλλοι.

Στὶς 28.11.1943 ὁ Ε.Ο.Π. ἐμφανίζει νέα μουσικὴ ἐκδήλωση μὲ ἀπαγγελίες καὶ τραγούδια στὸ θέατρο Ἠλύσσια. Τὸ διασωθὲν πρόγραμμα γράφει: οἱ εἰσπράξεις θὰ διατεθοῦν γιὰ τὸ φοιτητικὸ συσσίτιο. Μεταξὺ τῶν κομματιῶν ποὺ ἀκούστηκαν εἶναι καὶ οἱ ἀθάνατοι στίχοι τοῦ Εὐριπίδη:

Τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ντροπῆς τὸ πρόσωπο
(ποῦ τάχα
μπορεῖ νὰ κάνει τίποτες, ὅταν κρατεῖ ἡ
(ἀσέβεια
τὴ δύναμη στὰ χέρια της; Ὅταν
(περιφρονιέται σ' αὐτὸν τὸ κόσμο
ἡ ἀρετὴ κι' ὅταν νικάει τοὺς νόμους
(ἡ ἀνομία;

Γιὰ τὶς γιορτὲς ποὺ πλησιάζουν, πρέπει νὰ δοθεῖ ἡ λιγοστὴ χαρὰ στὰ παιδάκια τῶν

Ὁ φοιτητὴς ποιητὴς Ἄνθιμος Φιλητᾶς καταθέτει στεφάνι

ἱδρυμάτων τῆς Θεσσαλονίκης: Δημιουργεῖται τὸ Πρότυπο Κουκλοθέατρο στὴν «Μέριμνα τοῦ Παιδιοῦ», ποὺ περιοδεύει στὶς διάφορες συνοικίες. Μιὰ πρωτοβουλία ποὺ θ' ἀποτελέσει τὴ βάση γιὰ ἕναν εὐρύτερο ὀργανισμό, λίγο ἀργότερα.

Τὸ Λύκειο Ἑλληνίδων Θεσσαλονίκης, πλαισιωμένο ἀπὸ κοπέλλες μὲ ἀκέραια ἐθνικὴ συνείδηση, ἐργάζεται κι' αὐτὸ γιὰ τὸν κοινὸ σκοπό: Τὸ Νοέμβρη τοῦ 1943, παίρνει μέρος στὴν ἀθλητικὴ γιορτὴ καὶ ἐνθουσιάζει τὸν κόσμο μὲ τοὺς λαϊκοὺς χορούς.

Στὶς 26.12.43 διοργανώνουν τὴν Καλλιτεχνικὴ Ἔκθεση Νέων, ὅπου λαμβάνουν μέρος νέες ἐργαζόμενες, φοιτήτριες, μαθήτριες ἀπὸ τὴν πόλη καὶ τὴ Μακεδονικὴ ἐπαρχία, ὅπου παρουσιάζεται ἕνας ζωντανὸς παλμὸς καὶ μιὰ ἀφύπνιση.

Στὶς 6.2.44 ἐμφανίζεται ἕνα κουαρτέττο ἐγχόρδων καὶ στὶς 15.2.44 μιὰ διάλεξη τοῦ Λ. Κουκούλα γιὰ τὴν «Καταγωγὴ τοῦ Θεάτρου, στὶς 27.2.44 διάλεξη τοῦ Γ. Θέμελη γιὰ τὸ δημοτικὸ «Τοῦ λεβέντη καὶ τοῦ Χάρου».

Στὶς 12 Μαρτίου 1943 γίνεται φιλολογικὸ μνημόσυνο γιὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ θανάτου τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὁμιλίες ἀπαγγέλλονται μεγάλα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν Δωδεκάλογο, ποὺ προκαλοῦν ρίγη ἀνατάσεως.

Τὸ δάφνινο στεφάνι ἔχει κατατεθεῖ κ' ἕνας φοιτητὴς ἀπαγγέλλει λόγια ἐλευθερίας...

Στὶς 21.2.44 γίνεται στὸ Κρατικὸ Θέατρο χορευτικὴ ἐπίδειξη τῆς Ἀγάπης Εὐαγγελίδου ὑπὲρ τοῦ Ὀρφανοτροφείου Μέλισσα, στὸ πιάνο ὁ Τώνης Γεωργίου.

Τὴν Κυριακὴ 26.3.44 ἐγκαινιάζεται ἡ Α΄ χιουμοριστικὴ ἔκθεση τῶν φοιτητῶν. Σατιρίζονται, ὅσο ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἄγρυπνη λογοκρισία, τὰ βάσανα τῆς κατοχῆς, οἱ νεανικὲς σκοτοῦρες, ἡ «γραφειοκρατία» τῶν πανεπιστημιακῶν ἀρχῶν.

Στὶς 2.4.44 ἡ Φοιτητ. Ἐπιτροπὴ Λέσχης ὀργανώνει γιορτὴ μὲ ἐπιμέλεια τοῦ σκηνοθέτη Κωστῆ Μιχαηλίδη — Σκὲτς καὶ πολλὰ δημοτικὰ τραγούδια. Ἀκόμη καὶ μιὰ Πολωνέζα τοῦ Σοπὲν στὸ πιάνο, ποὺ πολλὰ λέει ἐκείνη τὴν ὥρα...

Στὶς 9.4.44 Συναυλία τραγουδιοῦ Χ. Οἰκονομίδη ὑπὲρ τῆς Μερίμνης Παιδιοῦ.

Στὶς 16.4.43, ἡμέρα τοῦ Πάσχα, ὁ ΕΟΠ στὸ Κρατικὸ Θέατρο δίνει μεγάλη Καλλιτεχνικὴ Γιορτὴ μὲ σκέτς, ὀρχήστρα ἐγχόρδων, χορωδία.

Στὶς 23.4.43 οἱ φοιτητὲς ἐπισκέπτονται τὸ Σανατόριο, μοιράζουν δῶρα στοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἐκτελοῦν ἕνα πλούσιο πρόγραμμα.

Στὸ μεταξὺ ὅλες οἱ παραπάνω ἐκδηλώσεις συγκλίνουν στὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἵδρυση ἑνὸς μεγάλου ὀργανισμοῦ Ψυχαγωγίας καὶ Ὑγείας τοῦ Παιδιοῦ. Γίνεται μιὰ συγκέντρωση στὸ Ἄσυλο Παιδιοῦ, ὅπου καλοῦνται οἱ ἁρμόδιοι καλλιτεχνικοί, ἐπιστημονικοὶ κ.ἄ. παράγοντες καὶ διαβάζεται ἀπὸ διαπρεπῆ γυναίκα ἐπιστήμονα μιὰ ἔξοχη εἰσήγηση.

Στὶς 21.5.44 στὸ Κρατικὸ Θέατρο Μουσικὸ Πρωϊνὸ μὲ τὴ Συμφωνικὴ ὀρχήστρα καὶ χορωδία τοῦ Πανεπιστημίου. Ποιότης ἐξαιρετικὴ καὶ πνεῦμα ἀνάτασης. Μέσα στὸ Μάη γίνονται τρεῖς διαλέξεις, τοῦ Ἀγ. Τσομπανάκη μὲ θέμα «Ἡ Δημοτικὴ στὶς ἐπιστῆμες», τοῦ Γ. Βακαλὸ (ποὺ βρίσκεται στὴ Θεσσαλονίκη μὲ τὸ Κρατικὸ Θέατρο, ὡς σκηνογράφος του) μὲ θέμα «Σχέση Τέχνης καὶ Ζωῆς» καὶ τοῦ Λ. Κουκούλα μὲ θέμα «Τὸ Ρωμαϊκὸ Θέατρο».

Στὶς 14 Μαΐου 1944 ἀνοίγει ἡ Ἔκθεση Τέχνης μὲ ἔργα Γ. Βακαλό, Χρ. Λεφάκη, Γ. Παραλῆ, Πολ. Ρέγκου. Ἡ ποιότης εἶναι αἰσθητή, ὁ κόσμος ποὺ γεμίζει τὶς αἴθουσες βλέπει πὼς ὁ κατακλυσμὸς τοῦ Γ΄ Ράϊχ ἀφήνει ἀναγκαστικὰ τὶς νησίδες, ἀπ' ὅπου διακρίνουμε τὴ χώρα μας νὰ ζεῖ.

Εἶναι ἡ εὐκαιρία νὰ δημιουργηθεῖ καὶ ἕνα καλλιτεχνικὸ - πνευματικὸ κέντρο, δεδομένου ὅτι δὲν ὑπάρχει στὴ Θεσσαλονίκη λογοτεχνικὸ Σωματεῖο. Μὲ τὶς σύντονες προσπάθειες τῶν ὀργανώσεων, μὲ χίλιους κινδύνους συγκεντρώνονται σ' ἕνα ἀρχοντικὸ τῆς πόλης, πάνω ἀπὸ 150 ἄτομα, καθηγητὲς Πανεπιστημίων, λογοτέχνες, ἐπιστήμονες, ζω-

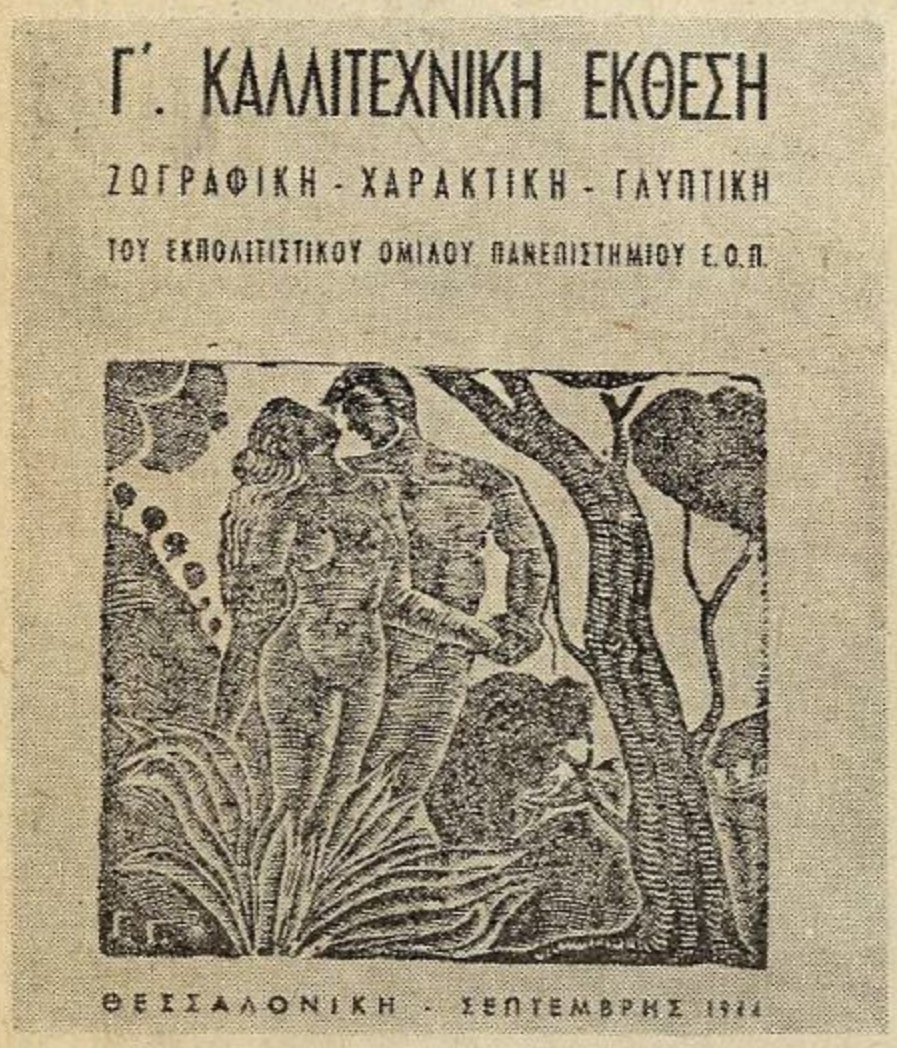
Φοιτητὲς καὶ λαὸς τραγουδοῦν τὸν Ἐθνικὸ ὕμνο μπρὸς τὸ μνημεῖο Βότση

Ἄνω: Ἡ σφραγίδα τῆς Ἑταιρίας

Κάτω: Ἐξώφυλλο ἔκθεσης στὴ Θεσσαλονίκη

γράφοι, μουσικοί, φοιτητές, δάσκαλοι. Μένουν σύμφωνοι, γιὰ τὴν ἵδρυση μιᾶς ἀνεπτυγμένης Ἑταιρείας Φίλων Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν. Ὑπογράφεται τὸ Καταστατικό, καὶ ἑτοιμάζεται ἡ σφραγίδα της). Οἱ ἀρχὲς κατοχῆς, ὅμως, σοφὰ εἰδοποιημένες ἀπὸ γνωστὰ σὲ μᾶς «πρόσωπα» σταματοῦν καὶ αὐτὴ τὴ μεγάλη προσπάθειά, ποὺ θὰ ἀπέδιδε πολλὰ ἂν προχωροῦσε.

Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ ἀγώνας τῶν φοιτητῶν, ὁ ἐθνικὸς καὶ τῆς ἐπιβιώσεως προκαλεῖ καθημερινὲς συλλήψεις. Τὸ στρατόπεδο Παύλου Μελᾶ γνωρίζει ὅλο καὶ περισσότερους φοιτητὲς μέλη τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης. Ἀπ' αὐτοὺς πολλοὶ ἐκτελοῦνται, ὅπως π.χ. ὁ φοιτητὴς Φιλολογίας Νῖκος Μπαλῆς, ἕνας φωτισμένος ἐπιστήμονας καὶ ὁ φοιτητὴς Ἰατρικῆς Ἀθηνῶν Πασχάλης Πασχαλίδης, ποὺ ἐκτελέστηκε μὲ τὴν ὁμάδα Μακεδόνων κρατουμένων, ποὺ ἀρνήθηκαν νὰ πάρουν τὴ Βουλγαρικὴ ὑπηκοότητα γιὰ νὰ σωθοῦν, ὅπως ἤθελαν οἱ Γερμανο-βουλγαρικὲς ὑπηρεσίες.

Ἡ δίωξη τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων ἔφθασε καὶ στοὺς καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου: Ἀρχὲς Ἰουνίου τοῦ 1944 ὄργανα τῶν ὑπηρεσιῶν ἀσφαλείας τῶν Γερμανῶν, ἄριστα πληροφορημένα γιὰ τὴν πατριωτικὴ κίνηση καὶ δράση μέσα στὸ Πανεπιστήμιο, συνέλαβαν αἰφνιδιαστικὰ τοὺς καθηγητὲς Δημήτριο Καββάδα (ἄλλοτε πρύτανι τοῦ Πανεπιστημίου), Γιάννη Ἰμβριώτη καὶ Γεώργιο Τενεκίδη. Οἱ δύο πρῶτοι κλείστηκαν στὸ στρατόπεδο Παύλου Μελᾶ, ὁ δὲ τρίτος, κάτω ἀπὸ αὐστηρὴ ἀρχικὰ ἀπομόνωση, στὶς φυλακὲς Βαγιανοῦ τῆς S. D. ὅπου περνοῦσαν κάτω ἀπὸ φριχτὲς συνθῆκες διαβίωσης μέσα στὰ δεσμωτήρια τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ ἐξοντωτικὲς ἀνακρίσεις συνεχίζονταν καὶ οἱ τάξεις τῶν κρατουμένων ὅλο καὶ πλήθαιναν καὶ συνεχῶς ἀραίωναν. Πράκτορες τῆς S. D. βοηθούμενοι ἀπὸ τὰ ἐγχώρια ὄργανά τους — ταγματασφαλῖτες τοῦ Δάγκουλα καὶ τοῦ Βήχου — χτυποῦσαν πρὶν ξημερώσει τὶς πόρτες τῶν κελλιῶν γιὰ τὸ προσκλητήριο τῶν μελλοθανάτων. Οὔτε μιὰ περίπτωση λυγίσματος στὸ φρόνημα τῶν κρατουμένων δὲν παρουσιάστηκε. Βέβαιοι γιὰ τὴν τύχη ποὺ τοὺς περίμενε, οἱ ἀγωνιστὲς βάδιζαν περήφανα πρὸς τὸ θάνατο. Τὶς περισσότερες φορὲς ψέλναν πατριωτικὰ ἄσματα. Ὅσο πλησιάζει ἡ ἀπελευθέρωση τόσο ἐντείνονται οἱ φῆμες γιὰ τὴ διάλυση τῶν φυλακῶν καὶ στρατοπέδων καὶ γιὰ τὴν ἀπαγωγὴ τῶν κρατουμένων στὴ Γερμανία. Τέλος ἡ προώθηση τῶν πρώτων ἀπελευθερωτικῶν τμημάτων ἐπιταχύνει τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἀλύγιστων πνευματικῶν καθοδηγητῶν τῆς νεολαίας.

Καλοκαίρι τοῦ 1944. Τὰ μηνύματα τῆς πτώσης τοῦ Χιτλερισμοῦ πυκνώνουν. Τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα, ἀπὸ Βορρᾶ καὶ Νότο, προσεγγίζουν τὴν Ἑλλάδα, οἱ ἐλεύθερες περιοχὲς στὴ χώρα μεγαλώνουν. Αὐτὰ δίνουν στὸ λαὸ τῶν ὑποδούλων πόλεων τὸ κουράγιο καὶ τὸν ἐνθουσιασμό. Οἱ ἐκπολιτιστικὲς ἐκδηλώσεις πληθαίνουν.

Στὸν Ναυτικὸ Ὅμιλο δίνονται δυὸ ἐπιθεωρήσεις μὲ χιοῦμορ καὶ πολὺ Ἑλληνικὸ χρῶμα. Τὰ τραγουδάκια τους μείναν γιὰ πολλὰ χρόνια ζωντανά.

Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1944, δίνονται στὸ θερινὸ Κρατικὸ Θέατρο, «Τ' Ἀρραβωνιάσματα» τοῦ Δ. Μπόγρη ἀπὸ τὸ θεατρικὸ τμῆμα τοῦ ΕΟΠ. Ἡ ἐπιτυχία εἶναι πρωτοφανής. Στὸ πρόγραμμα, μεταξὺ τῶν ἄλλων γράφουμε: «Ὁ Ἐκπολιτιστικὸς Ὅμιλος Πανεπιστημίου ἔδωσε ἀγνὲς πνευματικὲς χαρὲς στὸ λαὸ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ γι' αὐτὸ ἀγαπήθηκε καὶ στέριωσε στὴ λαϊκὴ ψυχή».

Μέσα στὸν Αὔγουστο ἐγκρίνεται ἀπὸ τὸ Πρωτοδικεῖο τὸ Καταστατικὸ τοῦ μεγάλου Ὀργανισμοῦ Ψυχαγωγίας - Ὑγείας Παιδιοῦ (Ο.Ψ.Υ.Π). Προετοιμάζει τὴν «Ἑβδομάδα τοῦ Παιδιοῦ», μὲ ἕνα πλούσιο πρόγραμμα

Ἡ διαδήλωση τῶν νέων τῆς Θεσ)νίκης κατευθύνεται πρὸς τὴν κατοικία τοῦ καθηγητῆ Χαρ. Θεοδωρίδη... Ἐκεῖ ὁ καθηγητὴς ἀφοῦ τοὺς προσφωνεῖ, τοὺς ρίχνει τὴν σημαία μας... Ἡ διαδήλωση συνεχίζεται γιὰ τὸ στεφάνωμα τῶν ἡρώων! (Διακρίνεται δεξιὰ ὁ Χ. Θεοδωρίδης)

γιορτῶν καὶ διαλέξεων γύρω στὴν ὑγεία καὶ τὴ χαρὰ τοῦ παιδιοῦ. Λειτουργεῖ ἤδη τὸ τμῆμα Κουκλοθέατρου.

Σύγχρονα γίνεται μιὰ τεράστια προσπάθεια στὰ ἀθλητικὰ σωματεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, ὥστε νὰ κατευθύνεται ἡ ἀθλητικὴ ἰδέα πρὸς τὰ ἰδεώδη, τὰ μαχητικὰ - ἐθνικὰ τοῦ καιροῦ αὐτοῦ.

Εἶναι τότε ποὺ ἕνα λαϊκὸ δίστιχο, δημοσιευόμενο στὸ περιοδικὸ «Ξεκίνημα», κυκλοφόρησε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα σ' ὅλη τὴ Μακεδονία:

Ἐγὼ εἶμαι τ' ς ἀστραπῆς παιδὶ καὶ
(τῆς βροντῆς ἐγγόνι,
σὰ θέλω ἀστράφτω καὶ βροντῶ,
(σὰ θέλω ρίχνω χιόνι.....

Στὶς 17 Σεπτεμβρίου 1944, γίνονται τὰ ἐγκαίνια τῆς Γ΄ καλλιτεχνικῆς ἔκθεσης τῶν φοιτητῶν (Ζωγραφικὴ - Χαρακτικὴ - Γλυπτικὴ). Ἔγιναν στὰ ἐγκαίνια ὁμιλίες, μουσικὸ πρόγραμμα καὶ πλῆθος κόσμου παρέλασε ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντα ἔργα.

Μέσα στὸ Σεπτέμβρη κυκλοφοροῦν μὲ τὶς φροντίδες μας δυὸ ἐφημεριδοῦλες: τὸ ΔΕΛΤΙΟ τοῦ Λυκείου Ἑλληνίδων καὶ ἡ ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΦΩΝΗ, τῶν συνεργαζομένων ἀθλητικῶν σωματείων.

Προετοιμάζεται ἤδη μεγάλη Λαϊκὴ Ἀθλητικὴ Γιορτή, μὲ ὁμιλίες, χοροὺς ἐθνικοὺς καὶ μουσικὴ μπάντα.

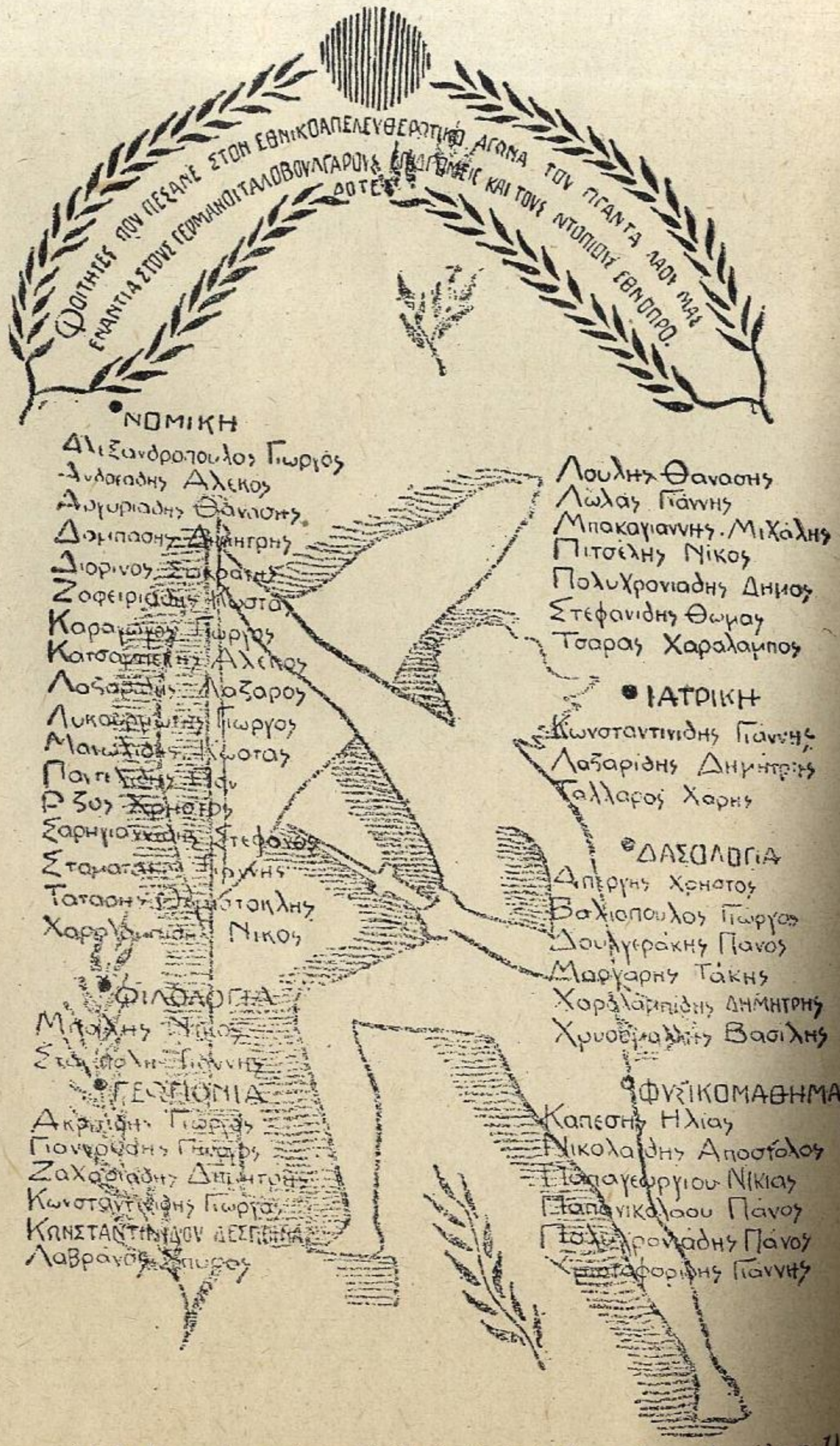
Τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ γεγονότα ἔρχονται ἐσπευσμένα. Ἡ Ἀθήνα ἀπελευθε-

ρώνεται. Τὴν ἴδια βραδυὰ ἡ πάνω πόλη τῆς Θεσσαλονίκης ἀπελευθερώνεται ἀπὸ ἀνταρτικὰ τμήματα. Οἱ γερμανοὶ κρατοῦν ἕνα μόνο τμῆμα τῆς κάτω πόλης, τόσον ὅσο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ φυγή τους μὲ κάθε μέσο, ἀκόμα καὶ μὲ γαϊδουράκια...

Τὸ δρᾶμα εἶναι στὸ τέλος του. Ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ τῆς Θεσσαλονίκης διασώθηκε. Λείψαν πολλοί, ἀλλὰ γλυτώσαμε τὸ πᾶν, γλυτώσαμε τὴν τιμή μας. Τίποτε δὲ μᾶς λύγισε, οὔτε καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος.

Ἡ πνευματικὴ Θεσσαλονίκη ἔδωσε ὄχι μόνο τὸ παρόν, ἀλλὰ καὶ τὸ μήνυμα τῆς Ἀντίστασης. Δὲν ξεχνιοῦνται αὐτὰ ποτέ· πρόσκαιρα παρασιωποῦνται, στὸ τέλος ὅμως ζοῦν ἱστορικά.

Οἱ Ἕλληνες δώσανε καὶ στὴ Θεσσαλονίκη τὸ παράδειγμα ὅτι ἀγωνίζονται, τραγουδώντας καὶ πεθαίνουν πάντα χτενισμένοι. Ἔτσι στὶς 30 Ὀκτωβρίου 1944, ὅταν ἔφυγε καὶ ὁ τελευταῖος Οὖννος ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τῆς Β. Ἑλλάδας, κατεβήκαμε στοὺς ἐλεύθερους δρόμους ἥσυχοι ὅτι ἐκπληρώσαμε τὸ ἐθνικό μας χρέος. Ἥσυχοι καὶ περήφανοι γιὰ πάντα.

Ἀπὸ τὸ σπουδαστικὸ περιοδικὸ τῆς Θεσσαλονίκης «Φοιτητὴς» (ἀρ. φ. 1)

Οἱ Ἐκπαιδευτικοὶ στὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση

Τοῦ Κ. Θ. ΠΕΡΑΙΟΥ

Ὁ Βασίλης Παπανικολάου, δάσκαλος στὸ Κρίκελο τῆς Εὐρυτανίας (σκοτώθηκε μετὰ τὴν κατοχὴ) ἔγραψε σὲ γράμμα του τὸ 1940 ἀπὸ τὸ Ἀλβανικὸ μέτωπο περίπου τὰ ἑξῆς:

«...Ὑπηρετώντας στὸ σχολειὸ ὅλοι ἀγωνιζόμασταν γιὰ νὰ καλλιτερέψουμε τὴ θέση τοῦ δασκάλου καὶ ν' ἀνυψώσουμε τὴ λαϊκὴ παιδεία. Ἡ 4η Αὐγούστου σταμάτησε αὐτή μας τὴν προσπάθεια. Τὸ φασισμὸ πρῶτα κάπως θεωρητικὰ τὸν πολεμούσαμε. Τὰ τελευταῖα χρόνια τὸν γνωρίσαμε στὴν πράξη. Οἱ φασίστες στὴ χώρα μας μᾶς φίμωσαν, μᾶς ὁδήγησαν ἀνέτοιμους στὸν πόλεμο, ποὺ μᾶς κήρυξαν οἱ ἄλλοι φασίστες τοῦ Μουσολίνι.... Τώρα πολεμοῦμε γιὰ νὰ διατηρήσουμε τὴν ἀνεξαρτησία μας. Πολεμοῦμε ἐνάντια σὲ κάθε φασισμό, πρέπει νὰ τὸν ἐξαφανίσουμε ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς...»

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1944 ἕνας ἄλλος δάσκαλος, ὁ Ἀντώνης Κατσιμάνης, ἀνάπηρος συνταξιοῦχος (ὑπηρετοῦσε πρὶν στὴν Κηφισιά, τὸν ἐκτέλεσαν τὸν Αὔγουστο τοῦ 1944 οἱ Γερμανοὶ στὴ Σπερχειάδα) ἔγραφε κι αὐτὸς σὲ γράμμα του:

«...Ὅσοι εἶχαν πρωτοστατήσει στὴ συνδικαλιστικὴ κίνηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν, πιστεύω νὰ νιώθουν τώρα κάποια ἱκανοποίηση. Δάσκαλοι καὶ καθηγητὲς κινοῦν ὅλες τὶς τοπικὲς ὀργανώσεις τοῦ λαοῦ στὸ σκληρὸ πόλεμο κατὰ τῶν ξένων καταχτητῶν. Ἐκπαιδευτικοὶ παντοῦ ἐμψυχώνουν τὸ λαὸ νὰ πολεμάει γιὰ τὴ λευτεριά του.... Πρῶτα, λίγοι, πολὺ λίγοι ἀγωνιζόμαστε γιὰ μιὰ καλύτερη αὐριανὴ μέρα. Τώρα γίναμε πολλοί....»

Εἶναι δυὸ γράμματα πολὺ χαρακτηριστικὰ καὶ γι' αὐτὸ τὰ ἀναφέρω. Ἐξηγοῦν ἐπιγραμματικὰ τοὺς λόγους, ποὺ ἔκαμαν τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς ὁμόθυμα νὰ πάρουν μέρος στὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση.

Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ἀπὸ τὰ 1920 ἀγωνίζονται μὲ τὶς συνδικαλιστικές τους ὀργανώσεις γιὰ τὰ ἐπαγγελματικά τους ζητήματα καὶ τὴ μόρφωση τοῦ λαοῦ. Καὶ ἡ πεῖρα τῶν ἀγώνων τους αὐτῶν, τοὺς ἔδωσε ὥθηση νὰ βασανίσουν ὅλα τὰ προβλήματα καὶ νὰ τοποθετήσουν τὸν ἑαυτό τους στὴν προοδευτικὴ κοινωνικὴ κίνηση. Ἔτσι ἦταν ἕτοιμοι ψυχολογικὰ γιὰ ν' ἀγωνιστοῦν κατὰ τῶν καταχτητῶν καὶ τοῦ φασισμοῦ γιὰ τὴ λευτεριὰ τοῦ λαοῦ καὶ τὴν κοινωνική του ἀποκατάσταση.

Πόσα καὶ πόσα δὲν πρόσφεραν οἱ ἐκπαιδευτικοὶ στὴν περίοδο 1940—1945!

Δίνομε παρακάτω ἕνα σκιαγράφημα τοῦ ρόλου τους στὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση.

—Ἔφεδροι ἀξιωματικοὶ οἱ πιὸ πολλοὶ πολέμησαν σὰ λιοντάρια τοὺς φασίστες τοῦ Μουσολίνι στὴν Ἀλβανία καὶ τὶς σιδερόφραχτες ὀρδὲς τοῦ Χίτλερ στὴ Μακεδονία. Πολλοὶ ἔπεσαν ἐκεῖ, γιὰ νὰ μὴ περάσει ὁ φασισμός. Ἀνεξακρίβωτος ὁ ἀριθμός τους.

—Ἀπὸ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1941 ἀρχίζουν πιὸ δύσκολοι καιροί, μπαίνει ἡ χώρα στὴ μαύρη κατοχή. «Κι ἀκαρτέρει, κι ἀκαρτέρει...» δὲ χτυπάει τὰ χέρια ὁ λαὸς «ἀπὸ τὴν ἀπελπισιά». Ἐλπίζει καὶ περιμένει τὴν ἀνάσταση καὶ ἐργάζεται γι' αὐτή. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ πασχίζουν νὰ κρατήσουν ὑψωμένο τὸ ἠθικὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Κρύβουν καὶ σώζουν ἀπὸ τὰ νύχια τῶν ἐχθρῶν, συμμάχους στρατιῶτες, ποὺ ἔμειναν ξεκομμένοι στὴν Ἑλλάδα. Γνώρισα πολλοὺς στρατευμένους ἐκπαιδευτικοὺς ἀπὸ τὴν Κρήτη, ποὺ καταριόταν τὴν Κυβέρνηση τοῦ κουΐσλιγκ Τσολάκογλου, γιατὶ τοὺς κράτησε στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ δὲν τοὺς ἄφησε νὰ πάρουν μέρος στὴ μάχη κατὰ τῶν χιτλερικῶν ἀλεξιπτωτιστῶν, ποὺ ἔδινε τότε τὸ νησί τους. Ἀκόμα ἐκπαιδευτικοὶ ἀπὸ τότε συνδέονται καὶ βοηθοῦν τὸ ἔργο μυστικῶν συμμαχικῶν ἀποστολῶν, μὲ τὴ συλλογὴ καὶ μετάδοση στρατιωτικῶν πληροφοριῶν. (Πολλοὶ ἔχουν γι' αὐτὸ παρασημοφορηθεῖ ἀπὸ Σ.Μ.Α.).

—Ἱδρύονται οἱ ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ὀργανώσεις. Ἀπὸ τοὺς πρώτους προσχωροῦν οἱ ἐκπαιδευτικοὶ (80% περίπου ἀπὸ δασκάλους καὶ καθηγητὲς γίνονται μέλη τους) καὶ

προσφέρουν μεγάλες ὑπηρεσίες καὶ στὶς κατεχόμενες πόλεις καὶ στὶς ἐλεύθερες περιοχές. Ἑκατοντάδες ἀπ' αὐτοὺς χύνουν τὸ αἷμα τους στὸ βωμὸ τῆς λευτεριᾶς.

Ἡ δράση τους στὶς κατεχόμενες πόλεις

—Στὶς πόλεις καὶ κυρίως στὴν Ἀθήνα-Πειραιᾶ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ἔδωσαν πολλὰ στελέχη στὶς ὀργανώσεις ΕΑΜ, ΕΑ, ΕΠΟΝ καὶ μαχητὲς στὸν ΕΛΑΣ. Πῆραν πάντοτε μέρος στὶς ἡρωϊκὲς ἐκδηλώσεις τοῦ ὑπόδουλου λαοῦ. Τὸ 1942 στὴν κατάθεση στεφάνων κατὰ τὴν ἐθνικὴ ἑορτή, τὸ 1943 ἐνάντια στὴν παραχώρηση τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης στοὺς Βουλγάρους, τὸ 1944 ἐνάντια στὴν ἐπιστράτευση ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κλπ. Ἀργότερα (1944) ἔστειλαν ἀρκετὰ μέλη τους γιὰ τὴν ἐπάνδρωση τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς ΠΕΕΑ.

—Ἕνα ἀπὸ τὰ συνθήματα τοῦ ΕΑΜ ἦταν ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ λαοῦ. Πολύπλευρη σχετικὴ δράση ἀνάπτυξαν οἱ ἐκπαιδευτικοί: Ἔκαμαν πολλὲς κινητοποιήσεις γιὰ νὰ χορηγηθοῦν συσσίτια, γάλα καὶ ἄλλα τρόφιμα στὰ σχολεῖα, ὀργάνωσαν τὰ μαθητικὰ συσσίτια μὲ καθολικὴ συμμετοχὴ σ' αὐτὰ τῶν μαθητῶν. Πάρα πολλοὶ πῆραν μέρος στὶς ἐπιτροπὲς λαϊκῶν συσσιτίων καὶ βοήθησαν γιὰ τὴν ἐπιτυχία τους καὶ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἐπισιτιστικοῦ ἔργου τῆς ΕΟΧΑ. Συγκρότησαν κλαδικὲς συνδικαλιστικὲς ἐπιτροπές, ποὺ ἐξαρτημένες ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Πανυπαλληλικὴ Ἐπιτροπὴ Δημ. Ὑπαλλήλων ἔκαμαν συνεχεῖς ἀγῶνες γιὰ τὴν ταχτικὴ ἀναπροσαρμογὴ στὴν ἀκρίβεια τῆς ζωῆς, τῶν μισθῶν ποὺ ἐξευτελίζονταν μὲ τὸ πληθωρικὸ χαρτονόμισμα. (Μεγαλειώδης ἦταν ἡ ἀπεργία τους τὸ Μάρτη τοῦ 1944). Ἱδρυσαν μαζικοὺς συνεταιρισμοὺς καὶ πέτυχαν νὰ τοὺς χορηγοῦν συχνὰ τρόφιμα, ροῦχα, ὑποδήματα.

—Μὲ πολλὲς κινητοποιήσεις δάσκαλοι καὶ καθηγητὲς ἀνάγκασαν τὶς κατοχικὲς κυβερνήσεις νὰ βελτιώσουν τὴ βαθμολογική τους θέση στὴ δημοσιοϋπαλληλικὴ ἱεραρχία. (Πολλὲς ἀπὸ τὶς καταχτήσεις τους ἐκεῖνες ἔγιναν ἡ βάση γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῶν δικαίων βαθμολογικῶν αἰτημάτων τους ἀπὸ τὸ 1945 καὶ ἔπειτα).

—Τέλος οἱ ἐκπαιδευτικοὶ τῶν Ἀθηνῶν συνεργάστηκαν στὴ σύνταξη, ἔκδοση, διανομὴ καὶ κυκλοφορία τοῦ παράνομου τύπου τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν ὀργανώσεων, προφύλαξαν, ἔκρυψαν καὶ ἔστειλαν στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα πολλοὺς καταζητουμένους καὶ καδιωκόμενους πατριῶτες. Βοήθησαν τὴν ὀργάνωση τῆς ΕΠΟΝ. Συγκρότησαν ἐπιτροπὲς μελέτης τῶν ἐκπαιδευτικῶν προβλημάτων, ποὺ ἐργάστηκαν μῆνες καὶ κατάληξαν σὲ συγκεκριμένα ἀξιοπρόσεχτα συμπεράσματα.

Στὶς ἐλεύθερες περιοχὲς

Πιὸ σημαντικὲς ἦταν οἱ ὑπηρεσίες, ποὺ πρόσφεραν οἱ ἐκπαιδευτικοὶ στὶς ἐλεύθερες περιοχές, στὸν ἀγώνα γιὰ τὴ λευτεριὰ τοῦ λαοῦ.

—Πολλοὶ κατατάχτηκαν στὸν ΕΛΑΣ σὰν ἀξιωματικοὶ ἢ ἁπλοὶ ἐλασίτες καὶ πολέμησαν μὲ τ' ὅπλο στὸ χέρι τοὺς καταχτητές.

—Στελέχωσαν τὶς τοπικὲς ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ὀργανώσεις καὶ ἐργάστηκαν γιὰ νὰ ἐπιτύχουν οἱ θεσμοὶ τῆς λαϊκῆς δικαιοσύνης, τῆς λαϊκῆς αὐτοδιοίκησης κλπ., γιὰ νὰ δημιουργήσουν καὶ ν' ἀνεβάσουν μιὰ πολιτιστικὴ κίνηση σὲ κάθε χωριό.

—Προσπάθησαν νὰ λειτουργήσουν ὅλα τὰ κλειστὰ σχολεῖα, μὲ τὸ διορισμὸ προσωρινῶν ἐπιθεωρητῶν, ὅπου ἔλλειπαν, μὲ προσωρινοὺς δασκάλους ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὰ παιδαγωγικὰ φροντιστήρια τῆς ΠΕΕΑ καὶ μὲ τελειόφοιτους γυμνασίου - ἐπονίτες. Ὀργάνωσαν μαθητικὰ συσσίτια μὲ τρόφιμα ποὺ προμήθευε ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση ἢ ποὺ προέρχονταν ἀπὸ προαιρετικὲς εἰσφορὲς τῶν κατοίκων. Ἵδρυσαν σχολὲς ἀναλφαβήτων.

—Βοήθησαν τὴ Γραμματεία Παιδείας τῆς ΠΕΕΑ γιὰ νὰ ὀργανωθοῦν καὶ νὰ λειτουργήσουν καλὰ τὰ παιδαγωγικὰ φροντιστήρια: 1) Καρπενησίου - Τροβάτου, 2) Τύρνας καὶ 3) Γρεβενῶν γιὰ νὰ ἐργαστοῦν οἱ ἀπόφοιτοί τους στὰ κλειστὰ σχολεῖα.

—Πέτυχαν τὴ συνδικαλιστικὴ ὀργάνωση καὶ σύνδεση τῶν δασκάλων, κυρίως Στερεᾶς - Θεσσαλίας, μὲ τὴ συγκρότηση τοπικῶν δασκαλικῶν συλλόγων καὶ τὴ σύγκληση συνδιάσκεψης ἀντιπροσώπων αὐτῶν τῶν συλλόγων στὴ Λάσπη τῆς Εὐρυτανίας. Ἡ συνδιάσκεψη αὐτή, ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα, ὅρισε προσωρινὴ διοικητικὴ ἐπιτροπὴ διδασκαλικῆς ὁμοσπονδίας, ποὺ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἐξέδωσε ὅλο τὸ 1945 τὸ Διδασκαλικὸ Βῆμα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1946 ἵδρυσε τὴ σημερινὴ «Διδασκαλικὴ Ὁμοσπονδία Ἑλλάδος».

—Στὴ συνδιάσκεψη τῆς Λάσπης (Αὔγουστος 1944) ἔγινε συζήτηση πλατειὰ πάνω στὰ βασικὰ ἐκπαιδευτικά μας προβλήματα, ποὺ κατάληξε σὲ ἀξιόλογα πορίσματα.

—Ἔγραψαν τὰ ἀναγνωστικὰ 1) «Τὰ ἀετόπουλα» γιὰ τὴν Γ΄ καὶ Δ΄ τάξη τοῦ δημοτικοῦ καὶ 2) «Ἡ Ἐλεύθερη Ἑλλάδα» γιὰ τὴν Ε΄ καὶ Στ΄ τάξη τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Ἡ ΠΕΕΑ ἔκαμε τὴν ἔκδοσή τους καὶ μπῆκαν στὰ σχολεῖα τῶν Ἐλεύθερων περιοχῶν τὸ Δ΄ τρίμηνο τοῦ 1944.

⁂

Σ' ὅλα τ' ἄλλα κράτη τιμοῦν ὅσους πῆραν μέρος στὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση ἐνάντια στοὺς καταχτητὲς καὶ ἐξαίρουν τὴ δράση τους. Θὰ περίμενε κανεὶς καὶ στὴν Ἑλλάδα νὰ ἔχει γίνει τὸ ἴδιο: Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση νὰ γίνει ἀναγνώριση τοῦ πατριωτικοῦ αὐτοῦ ἔργου τοῦ κλάδου τῶν ἐκπαιδευτικῶν, ποὺ ἑκατοντάδες μέλη του ἔχυσαν τὸ αἷμα τους γιὰ τὴ λευτεριὰ τοῦ λαοῦ, νὰ γίνει ἀναγνώριση ὅλης γενικὰ τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης.

Ὅμως μὲ τὴν κατάσταση, ποὺ οἱ ξένοι ἀπὸ τὸ 1945, ἐπέβαλαν στὴ χώρα μας, ὄχι μονάχα τοῦτο δὲν ἔγινε, ἀλλὰ ἀντίθετα ἄρχισε ἄγριος διωγμὸς τῶν ἐκπαιδευτικῶν. Βαρὺ ἔγκλημα θεωρήθηκε ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἐκ-

παιδευτικοῦ κλάδου στὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση. Καὶ νὰ ἡ ἀπόδειξη:

Ἑφτὰ καθηγητὲς ἀνωτέρων σχολῶν, 2500 δάσκαλοι καὶ καθηγητὲς τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τῶν γυμνασίων ἀπολύθηκαν ἀπὸ τὴ θέση τους μὲ τὸ Θ΄ Ψήφισμα. Πολλοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ παραιτηθοῦν, ἐνῶ ἄλλοι ἀπολύθηκαν «δι' ἐγκατάλειψιν θέσεως» γιατὶ τοὺς καταδίωκαν οἱ τρομοκράτες τῶν παρακρατικῶν ὀργανώσεων καὶ οἱ ὑπηρεσίες δημοσίας ἀσφαλείας. Ἑκατοντάδες ἐξορίστηκαν, δεκάδες πέρασαν ἀπὸ ἔκτακτα στρατοδικεῖα ἢ ἄλλα δικαστήρια καὶ φυλακίστηκαν, 102 ἐκτελέστηκαν. Πολλοὶ ἐξευτελίστηκαν, διαπομπεύτηκαν (δηλώσεις, βιασμοὶ καὶ κούρεμα διδασκαλισσῶν κλπ.), δεινοπάθησαν κι αὐτοὶ κ' οἱ οἰκογένειές τους. Πολλὲς ἑκατοντάδες ἀπολύθηκαν — ἀπολύονται καὶ σήμερα — «δι' ἔλλειψιν νομιμοφροσύνης». Ἄλλες ἑκατοντάδες βρίσκονται καὶ σήμερα «ὑπὸ παρακολούθησιν». (Πρόσφατα ἕνας χωροφύλακας ζήτησε τὶς ἐκθέσεις μαθητῶν, νὰ κρίνει γιὰ τὴ «νομιμοφροσύνη» τοῦ δασκάλου των!) Καὶ ἄλλα πολλὰ ἀκόμα.

Πᾶνε λοιπὸν χαμένα, τόσοι κόποι καὶ τόσες θυσίες τῶν ἐκπαιδευτικῶν;

Ὄχι, χίλιες φορὲς ὄχι! φωνάζουν σήμερα δάσκαλοι καὶ καθηγητές.

Ἡ ὑπέροχη Ἐθνικὴ Ἀντίσταση τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἀποτελεῖ μεγάλο κεφάλαιο γι' αὐτόν. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ εἶναι περήφανοι γιατὶ ὁλόψυχα πῆραν μέρος σ' αὐτή. Θὰ διατηρήσουν ἄσβηστη τὴ μνήμη τῶν θυμάτων ἀπὸ τὸν κλάδο τους. Θ' ἀγωνιστοῦν μαζὶ μὲ ὅλο τὸ λαὸ γιὰ ν' ἀποκατασταθεῖ καὶ νὰ ἀξιοποιηθεῖ ἡ Ἐθνικὴ Ἀντίσταση. Αὐτοὶ οἱ ἴδιοι θὰ τὴν ἀξιοποιήσουν μέσα στὰ σχολεῖα φρονηματίζοντας τοὺς μαθητές τους μὲ τὰ τόσα παραδείγματα αὐτοθυσίας, ἀνδρείας καὶ πατριωτισμοῦ ποὺ μᾶς προσφέρει.

Οἱ θυσίες τῶν ἐκπαιδετικῶν γιὰ τὸ λαὸ καὶ τὴν πατρίδα

Στὶς ἀρχὲς τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1942, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἔγγραφη καταγγελία ἀνώνυμη ποὺ στάλθηκε στὶς Γερμανικὲς Ἀρχὲς Κατοχῆς, πιάστηκαν ἀπὸ τὴν Γκεστάπο τοῦ Πειραιᾶ οἱ δάσκαλοι Μιχάλης Πετρόπουλος, Θεμιστοκλῆς Παρασκευόπουλος, Μῆτσος Σταυρόπουλος καὶ ὁ ὑπάλληλος τῶν Ταμιευτηρίων Γιῶργος Γαλιώτης, γιὸς τοῦ δασκάλου Πειραιῶς, Κώστα Γαλιώτη. Οἱ δυὸ πρῶτοι ἦταν δασκάλοι Πειραιῶς καὶ ὁ τρίτος Ἀθηνῶν.

Οἱ συλλήψεις ἔγιναν μέσα στὰ σχολεῖα κατὰ τὴν ὥρα τῆς διδασκαλίας.

Ἦταν ἡ πρώτη ὁμαδικὴ σύλληψη Δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ τὸ γεγονὸς συγκίνησε βαθειὰ ὅλους τοὺς Δημοσίους ὑπαλλήλους καὶ ἰδιαίτερα τὸν Δασκαλικὸ κόσμο Ἀθηνῶν - Πειραιῶς.

Ὕστερα ἀπὸ φριχτὰ βασανιστήρια ποὺ ὑπέστησαν στὰ κρατητήρια τῆς Γκεστάπο, κλείστηκαν στὶς φυλακὲς Ἀβέρωφ καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1943 καταδικάστηκαν ἀπὸ τὸ Γερμανικὸ Στρατοδικεῖο σὲ θάνατο, διότι σύμφωνα μὲ τὸ κατηγορητήριο: «α) παρεκίνησαν τὸν πληθυσμὸν εἰς ἐξέγερσιν κατὰ τῶν Γερμανικῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς, β) παρενέβαλον ἐμπόδια εἰς τὴν γερμανικὴν πολεμικὴν μηχανὴν καὶ γ) παρέσχον βοήθειαν εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων κατοχῆς».

Ἡ συγκίνηση τοῦ ὑπαλληλικοῦ κόσμου τώρα, ἔχει φτάσει στὸ ἀποκορύφωμά της, μὰ καὶ ἡ ἀπόφασή του νὰ παλαίψει γιὰ τὴ σωτηρία τῶν μελλοθανάτων εἶναι ἀλύγιστη.

Κάτω ἀπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ ΕΑΜ καὶ τῆς Κεντρικῆς Πανυπαλληλικῆς Ἐπιτροπῆς, ἀμέσως μετὰ τὴν καταδίκη ἀρχίζουν οἱ κινητοποιήσεις τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ ὅλων τῶν Δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ οἱ προετοιμασίες γιὰ τὴν κήρυξη Πανυπαλληλικῆς ἀπεργίας, μὲ αἴτημα τὴ σωτηρία τῶν ὑπαλλήλων.

Μπροστὰ στὴν τέτοια ἀποφασιστικότητα καὶ μαχητικότητα τῶν Δημ. ὑπαλλήλων, ἀναγκάζονται οἱ Γερμανικὲς Ἀρχὲς νὰ ὑποχωρήσουν καὶ διατάζουν τὴν ἐπανάληψη τῆς δίκης.

Ἡ δίκη πράγματι ξαναγίνεται καὶ τὸ Γερμανικὸ Στρατοδικεῖο καταδικάζει καὶ τοὺς 4 πατριῶτες σὲ ποινὲς ἀπὸ 4 - 100 χρόνια εἱρκτῆς.

Μετὰ τὴν ἀναθεώρηση τῆς δίκης μετάγονται στὶς φυλακὲς Αἰγίνης, ἀλλὰ μετὰ ἕνα μῆνα τοὺς γίνεται ἡ ἀνακοίνωση ὅτι δι' εἰδικῆς πράξεως τοῦ Γερμανοῦ Διοικητοῦ Ἑλλά-

δος κηρύχτηκαν ὅμηροι καὶ ὅτι ἐὰν γίνει σαμποτὰζ θὰ τουφεκιστοῦν.

Μεταφέρονται οἱ Μιχάλης Πετρόπουλος καὶ Μῆτσος Σταυρόπουλος πρῶτα καὶ μετὰ ὁ Θεμ. Παρασκευόπουλος, στὴν 3η Ἀκτίνα τῶν Φυλακῶν Αἰγίνης, στὴν ἀκτίνα τῶν ὁμήρων.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1943 γερμανικὸ ἀπόσπασμα σταλμένο ἀπ' τὶς κεντρικὲς φυλακὲς Ἀβέρωφ παραλαβαίνει τοὺς τρεῖς δασκάλους μαζὶ μὲ ἄλλους 25 ὁμήρους καὶ τοὺς μετάγει στοῦ Ἀβέρωφ ὅπου τοὺς ἀπομονώνουν αὐστηρά.

Ὅμως, κατὰ τὴ διαδρομὴ ἀπὸ τὴν Αἴγινα στὸν Πειραιᾶ, ἕνας ἀπὸ τοὺς δασκάλους σὲ ἀρκετὰ χαρτιὰ ἀπὸ πακέττα τῶν τσιγάρων, ἔγραψε τὰ παρακάτω:

«28 ὅμηροι μεταγόμαστε ἀπὸ τὴν Αἴγινα στοῦ Ἀβέρωφ γιὰ ἐκτέλεση, εἰδοποιῆστε τὸν ...τάδε, ὁδὸς τάδε, ἢ τηλεφωνῆστε στὸ τάδε τηλέφωνο».

Τὰ χαρτιὰ αὐτὰ τὰ πέταξε κατὰ διαστήματα ἀπὸ τὴ σχισμένη τέντα τοῦ αὐτοκινήτου, στὸ δρόμο.

Πρὶν ἀκόμα καλὰ-καλὰ φτάσει τὸ γερμανικὸ αὐτοκίνητο στοῦ ΑΒΕΡΩΦ, εἶχαν κιόλας εἰδοποιηθεῖ οἱ πατριωτικὲς ὀργανώσεις καὶ ἡ κινητοποίηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ ὅλου τοῦ λαοῦ ἀρχίζει γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ὁμήρων.

Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ κατὰ μάζες ρίχνονται στὶς πόρτες τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου καὶ ζητοῦν νὰ ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν κουΐσλιγκ Πρωθυπουργό. Ἀπαιτοῦν τὴ σωτηρία τῶν ὁμήρων.

Πρῶτο ἀποτέλεσμα τῆς πάλης τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ ὅλου τοῦ λαοῦ ἦταν ἡ ἀναβολὴ τῆς ἐκτέλεσης κατὰ 48 ὧρες καὶ δεύτερο ἡ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκτελεσθέντων ἀπὸ 30 (28 ἀπὸ τὴν Αἴγινα καὶ 2 ἀπὸ τὸ Τατόϊ) σὲ 10.

Μέσα στοὺς δέκα ἦταν καὶ οἱ δυὸ δάσκαλοι τοῦ Πειραιῶς Μιχάλης Πετρόπουλος καὶ Θεμ. Παρασκευόπουλος ποὺ πῆγαν μὲ τὸ κεφάλι ψηλὰ κραυγάζοντες: «Ζήτω ἡ Λευτεριά, Ζήτω τὸ ΕΑΜ!»

Οἱ ὑπόλοιποι ποὺ ζήσανε μεταχθήκανε στὶς 22 Ἰουνίου 1943 ξανὰ στὴν Αἴγινα. Ὁ δάσκαλος Μῆτσος Σταυρόπουλος ξανακλείστηκε στὴν ἀκτίνα τῶν ὁμήρων, ὅπου ἀρρωσταίνει βαρειὰ καὶ μετάγεται στὸ Νοσοκομεῖο Κρατουμένων (μιὰ αἴθουσα τοῦ Δημοτικοῦ Νοσοκομείου) γιὰ θεραπεία.

Ἐκεῖ, ὕστερα ἀπὸ λίγο ἑτοιμάζεται ἡ ἀπόδραση ὅλων τῶν τῶν νοσηλευομένων. Ὅμως ὁ ἐχθρὸς παραμονεύει. Κάποιος προδίδει τὸ μυστικὸ καὶ δὲν ἀργοῦν τὰ χιτλερικὰ κτήνη νὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους.

Σιδεροδένουν τὸ Μῆτσο Σταυρόπουλο μαζὶ μὲ ἕναν ἄλλο πατριώτη καὶ τὸν δδηγοῦν στὴν ἀπομόνωση τοῦ Ἀβέρωφ.

Ὕστερα ἀπὸ δυὸ ἑβδομάδες κλείνεται στὸ Χαϊδάρι, ὅπου ἐκρατοῦντο χιλιάδες πατριῶτες, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἐκπαιδευτικοί. Ἀπὸ τὸ Χαϊδάρι στὶς 31 Μαρτίου 1944 ἀπέδρασε μαζὶ μὲ ἄλλους πατριῶτες.

Ἀργότερα εἶχε τὴν ἀτυχία νὰ ξαναπιαστεῖ ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τῶν Γερμανῶν καὶ κλείστηκε στὶς φυλακὲς μέχρι τὴν ἀπελευθέρωση.

Γενικώτερα ὅμως οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ἦταν προετοιμασμένοι γιὰ τὴν Ἀντίσταση. Ἡ ἐργασία τους, ἡ σύνδεσή τους μὲ τὸ λαό, οἱ ἀγῶνες τους γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴ βελτίωση τῆς θέσης τους, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰ. καὶ δῶθε, ἡ συμμετοχή τους στὸ λαϊκὸ κίνημα τοὺς ἀνάδειξαν ἱκανοὺς γιὰ νὰ πάρουν μέρος σὰν ἕνας ἄνθρωπος στὸν ἀγώνα κατὰ τοῦ φασισμοῦ, γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Ἔθνους στὰ κρίσιμα χρόνια τῆς τριπλῆς φασιστικῆς κατοχῆς.

Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ἦταν προετοιμασμένοι τὸ ἴδιο γιὰ θυσίες. Ἀπὸ τὰ Ἀθεϊστικὰ τοῦ Βόλου (1910), τὶς διώξεις τοῦ 1920, τὶς ὅμοιες τῆς δικτατορίας τοῦ Παγκάλου, τὰ Μαρασλειακά, τὶς ἀπολύσεις καὶ τιμωρίες γιὰ συνδικαλιστικὴ δράση ἀπὸ τὸ 1927-1936, τὶς διώξεις μὲ βάση τὸ ἰδιώνυμο καὶ ἄλλους ἀντιϋπαλληλικοὺς νόμους, τὶς ὁμαδικὲς ἀπολύσεις ἑκατοντάδων ἐκπαιδευτικῶν τὸ 1935 καὶ τὶς ἐξορίες καὶ φυλακίσεις ὡς τὸ 1936 δεκάδες χρόνια τὰ προοδευτικὰ στοιχεῖα τῆς ἐκπαίδευσης σήκωναν τὸ βάρος διώξεων λογῆς-λογῆς.

Οἱ ἀπηχήσεις τῶν ἀγώνων, διωγμῶν καὶ θυσιῶν τους διαπότιζαν, φρονηματοποιοῦσαν τὸν κλάδο ὁλόκληρο. Ἡ 4η Αὐγούστου μὲ τὴν ἐξορία στὸ στρατόπεδο τῆς Ἀκροναυπλίας καὶ τὰ ξερονήσια τοῦ Αἰγαίου δεκάδων ἐκπαιδευτικῶν μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Δ. Γληνό, μὲ τὴ δολοφονία τοῦ δασκάλου Παύλου Σταυρίδη στὴν Ἀκροναυπλία, τὴν καταπίεση τοῦ συνόλου τῶν ἐκπαιδευτικῶν κορύφωσε γιὰ προπολεμικὰ τὶς θυσίες αὐτές.

Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ δὲν δίδασκαν μόνο γιὰ Λευτεριὰ καὶ δικαιοσύνη ἀλλὰ τὰ ἔκαναν πράξη καὶ γι' αὐτὸ εἶπαν στὸ σύνολό τους «παρών» στὴ κρίσιμη ὥρα γιὰ τὴν πατρίδα. Στὴν Ἀλβανία καὶ τὰ μετόπισθεν τὸ 1940-41 ἔδωσαν ὅλο τὸ πάθος τῆς ἐθνικῆς τους ψυχῆς, γιὰ νὰ ἑνώσουν τὸ λαὸ στὴν ἀντίσταση καὶ κατανίκηση τοῦ φασισμοῦ.

Σὲ 106 ἀνεβαίνουν τὰ ὀνόματα, ποὺ μιὰ ὄχι πλήρης, πρώτη ἔρευνα ἀποκάλυψε, ἐκπαιδευτικῶν ποὺ μαρτύρησαν στὰ σκληρὰ ἀλλὰ ἔνδοξα ἐκεῖνα χρόνια. Ἡ ἔρευνα εἶναι ἱερὸ χρέος νὰ συνεχισθεῖ ὥστε νὰ ἀποδοθεῖ ἡ ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη καὶ ὁ τίτλος τιμῆς, ποὺ τοὺς ἀνήκει, στοὺς νεκρούς μας.

1. Δ η μ ή τ ρ η ς Γ λ η ν ό ς, ὁ κάλλιος τῶν ἐκπαιδευτικῶν, ποὺ πιὰ εἶχε ἀναδειχθεῖ σὲ μεγάλο πολιτικὸ ἡγέτη, ἀφοῦ ἔδωσε τὴν ἔμπνευση, καθοδήγηση, ὀργανωτικὴ καὶ ἀγωνιστικὴ δράση του στὴ μεγάλη ὑπόθεση τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς δουλωμένης πατρίδας μας, πρόσφερε καὶ τὴ ζωή του στὶς 26 Δεκέμβρη 1943. Πέθανε σὲ ἐγχείρηση ποὺ θεωρήθηκε ἀπαραίτητη γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ὑποβληθεῖ στὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς τοῦ βουνοῦ, τῆς Ἐλεύθερης Ἑλλάδας, ὅπου σὲ λίγες μέρες θὰ ἀνέβαινε. Ἡ μεγάλη διάνοια μὲ τὸ ἀνυπέρβλητο ἦθος καὶ τὴ μοναδικὴ δύναμη ἔκφρασης, ποὺ ὑπηρετοῦσε τὸ λαὸ 40 χρόνια, ἔφυγε σὲ μιὰ κρίσιμη ἀποφασιστικὴ ὥρα γιὰ τὸν τόπο. Δεμένος μὲ τὸ λαὸ χάρη στὴ δουλειά του καὶ τὴν ἀγάπη του σ' αὐτόν, ἀνακάλυπτε στὴ δούλεψη

τοῦ λαοῦ τὴν ἀλήθεια καὶ σκαλὶ-σκαλὶ ἀνέβαζε τὴ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ του δουλειὰ ὡς τὴν ὁλοκλήρωση. Δάσκαλος καὶ σοφός· φιλελεύθερος, σοσιαλιστής, κομμουνιστής· ὁ Γληνὸς ἀπορρίπτοντας στὴν πορεία του κάθε δέσμευση — θέσεις, τιμές, περιουσία — πέθανε σὰν μέλος τῆς Γραμματείας τῆς Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ.Ε. δίνοντας πάντα στὴν πράξη τὸ παράδειγμα γιὰ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ δράση.

2. Ἀθανασιάδης Κ., καθηγητής, Καλάβρυτα. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὶς 13-12-1943 μαζὶ μὲ 1.000 ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ τῆς κωμόπολης.

3. Ἀραπατζῆς. Δάσκαλος.

4. Ἀκριτίδης Γ., δάσκαλος ἀπὸ τὴν Πηγὴ Ἀξιούπολης. Ὀργανωτὴς κ' ἡγέτης τοῦ λαοῦ τῆς περιφερείας του στὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγώνα. Ἐξέδιδε καὶ κυκλοφοροῦσε ἔντυπο ἀντιστασιακὸ ὑλικό. Πιάστηκε ἀπὸ τὴ φασιστικὴ Βουλγαρικὴ Ὀχράνα καὶ ἐκτελέστηκε.

5. Ἀλιτάκος Δημ., δάσκαλος Ἁγ. Νικολάου Σπάρτης. 75 χρονῶν. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὴν 1-3-1944.

6. Ἀλεξιάδης Μάκης, καθηγητὴς Θεσσαλονίκης.

7. Βαφειάδης Λάζαρος, δάσκαλος στὰ Λευκόσια Ἔδεσσας. Ὀργάνωσε τὸ λαὸ τῆς περιοχῆς του ἐνάντια στὴ γερμανο-βουλγάρικη κατοχή. Τὸ σχολεῖο του ἦταν ἀποθήκη τροφίμων καὶ πυρομαχικῶν γιὰ τοὺς ἀντάρτες. Πιάστηκε καὶ ἐκτελέστηκε ἀπὸ τὴ φασιστικὴ Βουλγαρικὴ Ὀχράνα.

8. Βαστάκης Δημ., Παπαδάσκαλος στὸ Μεγάλο Χωριὸ Εὐρυτανίας. Πιάστηκε ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς τὸ Δεκέμβρη 1942 καὶ βασανίστηκε φριχτά. Τὸν κρέμασαν, τοῦ ξερίζωσαν τὰ γένια καὶ τοῦ ἔκαμαν πολλὰ ἄλλα μαρτύρια γιὰ νὰ προδώσει. Στάθηκε ἥρωας. Τελικὰ τὸν ἔκαψαν μαζὶ μὲ τὸ σπίτι, ὅπου τὸν βασάνιζαν. Βρέθηκε μέσα στὰ ἀποκαΐδια μόνο ὁ μεταλλικὸς σταυρός του, ὁ σκελετὸς ἀπὸ τὰ γυαλιὰ καὶ ἀπὸ τὸ καλυμαύχι του.

9. Βούλγαρης Κώστας, δάσκαλος Δομοκοῦ. Συνδικαλιστής. Ἐξόριστος ἀπὸ τὴ δικτατορία στὸ στρατόπεδο τῆς Ἀκρονανπλίας παραδόθηκε στοὺς Ἰταλούς. Σὰν φυματικὸς κρατήθηκε στὸ σανατόριο Πέτρας κι ἀπὸ κεῖ μεταφέρθηκε στὸ στρατόπεδο Παύλου Μελᾶ Θεσσαλονίκης. Ἐχτελέστηκε γιατὶ δὲν δέχτηκε νὰ πάρει τὴ Βουλγαρικὴ ὑπηκοότητα.

10. Βενετᾶς Γ., δάσκαλος. Σκοτώθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοτσολιάδες στὶς 8-3-1944 στὴν Κοκκινιά.

11. Γιαννόπουλος Ἀντρέας, καθηγητὴς Φυσικῶν τοῦ Βαρβακείου. Παλιὸς συνδικαλιστής. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὸ 1944.

12. Γαλάνης Γιάννης, δάσκαλος Σερρῶν. Παλιὸς συνδικαλιστής. Ἐκτελέστηκε στὴ Λοκρίδα ἀπὸ Γερμανοὺς τὸ 1944.

13. Γιαννακὸς Νώντας, δάσκαλος Ἀθηνῶν, κρατούμενος στὸ στρατόπεδο Παύλου Μελᾶ. Ἐκτελέστηκε τὸ 1943.

14. Γεωργόπουλος Γιάννης, δάσκαλος.

15. Γαλανάκης. Ἐκτελέστηκε.

16. Γιατρᾶς Ἀντ., δάσκαλος Ζακύνθου. Πιάστηκε γιὰ τὴν ἐθνικοαπελευθερωτική του δράση ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς τὸ Δ)βρη 1942. Πνίγηκε ὅταν μεταφέρονταν στὴν Ἰταλία μαζὶ μὲ ἄλλους ὁμήρους καὶ βυθίστηκε τὸ πλοῖο, τὸ 1943.

17. Γεννηματᾶς Φαίδων, δάσκαλος, ἔφεδρος ἀξιωματικός. Πληγώθηκε βαρειὰ στὴν Ἀλβανία. Τὸν ἔπιασαν οἱ Ἰταλοὶ καὶ ὅταν τὸν μετέφεραν στὴν Ἰταλία πνίγηκε.

18. Δημητρᾶτος Παναγῆς, δάσκαλος στὴν Ἀθήνα. Ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς σοσιαλιστικῆς κίνησης στὸν τόπο μας. Πρόεδρος καὶ Γραμματέας τῆς Διδασκαλικῆς Ὁμοσπονδίας πολλὲς φορές. Πρόεδρος τῆς Συνομοσπονδίας Δ.Υ. Μέλος τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Δ. Βήματος στὴν ἐπανέκδοσή του τοῦ 1935. Συγγραφέας πολλῶν βιβλίων γιὰ τὸ Δημοτικὸ καὶ Γυμνάσιο καὶ μὲ πολλὲς ἄλλες ἐργασίες. Πιάστηκε ἀπὸ τὴν Εἰδικὴ Ἀσφάλεια καὶ παραδόθηκε στοὺς Γερμανούς. Μ' ὅλες τὶς πιέσεις ἀρνήθηκε νὰ ἀποκηρύξει τὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγώνα κ' ἐκτελέστηκε στὶς 22-4-44 ἀπὸ «ἑλληνικὸ» ἐκτελεστικὸ ἀπόσπασμα.

19. Διπλαράκος Βαγγέλης, δάσκαλος Νιγρίτας, ἀπὸ τὴ Σπάρτη. Ἐκτελέστηκε.

20. Δατσέρης Γιάννης, δάσκαλος Ἀθηνῶν. Ἐκτελέστηκε τὸ 1944.

21. Ἐξαρχόπουλος Μάριος, καθηγητὴς στὸ Γυμνάσιο Καλλιθέας ἀπὸ τὴν Ἀμοργό. Ἐκτελέστηκε.

22. Εὐθυμιάδης Ἀποστόλης, δάσκαλος Καστοριᾶς. Συνδικαλιστής. Συγγραφέας διδαχτικῶν βιβλίων. Πιάστηκε στὴν Ἀθήνα κ' ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὸ 1944.

23. Ζαχαριουδάκης Ν., δάσκαλος. Ἐκτελέστηκε.

24. Ζαχαριάδης Χρῆστος, δάσκαλος Ἔδεσσας. Γιὰ τὴ συμμετοχή του στὶς ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ὀργανώσεις, ντόπιοι προδότες καὶ Γερμανοὶ τὸν ἔπιασαν καὶ τὸν κάψανε ζωντανὸ στὸ χωριὸ Ἀρσένι μπροστὰ στὰ μάτια τῆς γυναίκας του καὶ τῶν δυὸ παιδιῶν του.

25. Ζημόπουλος.

26. Ζαδές, δάσκαλος Καβάλας.

27. Ἰωαννίδης, δάσκαλος Κιλκίς.

28. Μῆτσος Θωμᾶς.

29. Κότσιρας Γιῶργος, καθηγητὴς στὸν Πειραιᾶ καὶ γραμματέας τῆς Ἐθνικῆς Ἀλληλεγγύης Ἀθήνας. Πιάστηκε ἀπ' τὴν Εἰδικὴ Ἀσφάλεια, τὸν Ἰούλιο 1944, βασανίστηκε καὶ πέθανε ἀπ' τὰ μαρτύρια τὴν ἴδια μέρα.

30. Κωστάκης Γ., δάσκαλος, ἐκτελέστηκε.

31. Λαζάρου Γιάννης τοῦ Ἀρτέμη, δάσκαλος Λαδᾶ Καλαμάτας, 37 χρονῶν. Πιάστηκε ἀπὸ τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας στὴν Καλαμάτα καὶ ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὶς ὄχθες τοῦ Νέδοντα τὴν Πρωτομαγιὰ τοῦ 1944.

32. Κοσκινᾶς Μπάμπης, δάσκαλος. Οἱ καταχτητὲς ἀφοῦ τὸν κράτησαν σὲ διάφορα στρατόπεδα (Τρίκαλα, Παύλου Μελᾶ) τὸν ἐκτέλε-

σαν στὴν Ἀθήνα τὸ Φλεβάρη 1943 (Ἀβέρωφ).

33. Καϊλᾶς Κ., δάσκαλος Καματεροῦ Ἀττικῆς. Γερμανοτσολιάδες τὸν ἔσφαξαν στὸν Ἀσπρόπυργο 1944 γιὰ τὴν ἐθνικοαπελευθερωτική του δράση.

34. Κοντόπουλος Χρ., δάσκαλος.

35. Καντήλης, δάσκαλος.

36. Καρυοφύλλης Γ., δάσκαλος στὸ Μεγάλο Χωριὸ Εὐρυτανίας. Πιάστηκε ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς τὸ Δεκέμβρη 1942 καὶ βασανίστηκε σκληρὰ γιὰ νὰ μαρτυρήσει τὴν ὀργάνωση καὶ γιὰ τοὺς ἀντάρτες. Στὶς γυναῖκες ποὺ ἔκλαιγαν βλέποντας τὰ μαρτύριά του φώναξε: «Δὲν ταιριάζουν κλάματα σὲ Ἑλληνίδες. Εἶναι ντροπή. Θάρρος χρειάζεται. Ζήτω ἡ Ἑλλάδα μας». Ἐκτελέστηκε τὴν ἴδια μέρα στὸ Μεγάλο Χωριό.

37. Κατσάλη Κωνσταντία, νηπιαγωγὸς Γρεβενῶν. Κάηκε ζωντανὴ μαζὶ μὲ ἄλλες γυναῖκες στὸ Κηπουργιὸ - Γρεβενῶν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὸν Ἰούλιο 1944.

38. Κίτσος Γιῶργος, δάσκαλος Ἔδεσσας. Ἀντάρτης τοῦ ΕΛΑΣ. Ἔπεσε σὲ ἐνέδρα πηγαίνοντας γιὰ σπουδαία ἀποστολὴ καὶ σκοτώθηκε πολεμώντας.

39. Κουρέλας Βαγγέλης, δάσκαλος Γρεβενῶν. Ἀντάρτης τοῦ ΕΛΑΣ. Σκοτώθηκε σὲ μάχη μὲ τοὺς Γερμανοὺς τὸν Ἰούλιο 1944.

40. Κρόκος.

41. Κοσμᾶς Μῆτσος, δάσκαλος. Ἐκτελέστηκε τὴν Πρωτομαγιὰ τοῦ 1944 μὲ τοὺς 200 στὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς.

42. Κολυβᾶς Κώστας, καθηγητὴς μαθηματικῶν Ζακύνθου. Πιάστηκε ἀπὸ τοὺς Ἰταλούς. Πνίγηκε, ὅταν βούλιαξε τὸ καράβι ποὺ τὸν μετέφερε μαζὶ μὲ ἄλλους ὁμήρους στὴν Ἰταλία, τὸ Φλεβάρη 1943.

43. Κατσιμάνης Ἀντώνης, δάσκαλος Κηφισιᾶς. Συνταξιοῦχος ἀνάπηρος. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὴ Σπερχειάδα τὸν Ἰούλιο 1944.

44. Κουρούκλης, καθηγητὴς Θεσσαλονίκης.

45. Κουρούνης Κλέαρχος, καθηγητὴς μαθηματικῶν. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς τὸ 1943.

46. Καρούμαλος, δάσκαλος Διστόμου. Σκοτώθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὴν καταστροφὴ τοῦ Διστόμου (10.6.1944) «Φονεύσαντες εἰς τὴν οἰκίαν του τὸν δάσκαλον Καρούμαλον καὶ τὴν σύζυγόν του, ἐνῶ τὸ διασωθὲν τέκνον των ἀνευρέθη ὑπὸ τῶν διασωθέντων, ἱστάμενον ποὸ τῶν πτωμάτων τῶν γονέων του» (Ἀπὸ τὴν Πρᾶξη 9 τοῦ δικαστηρίου ἐγκλημάτιῶν πολέμου).

47. Κοσμίδης Σόλων, δάσκαλος Δράμας. Ἐκτελέστηκε τὸ 1944 ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὴν Ἀθήνα.

48. Κουτίβας Γιῶργος τοῦ Ἀθαν., καθηγητὴς Μαθηματικῶν ἀπὸ τὸν Κάμπο Ἀβίας Καλαμάτας, 33 χρονῶν. Πιάστηκε στὴ Καλαμάτα ἀπὸ τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας καὶ ἐκτελέστηκε στὶς ὄχθες τοῦ Νέδονα (Καλαμάτα) στὶς 16-6-1944.

49. Κουτουμάνος Τζανέτος, καθηγητὴς μαθηματικῶν ἀπὸ τὴν Ἀλαγονία Καλαμάτας, 28 χρονῶν. Πιάστηκε στὴ Σπάρτη καὶ ἐκτελέστηκε στὸ Μονοδέντρι στὶς 18-4-1944.

50. Κουρνέττας Νίκος τοῦ Παν., καθηγητὴς μαθηματικῶν, ἀνάπηρος τοῦ πολέμου τῆς Ἀλβανίας, 30 χρονῶν. Πιάστηκε ἀπὸ τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας στὴν Ἀθήνα καὶ ἐκτελέστηκε ἔξω ἀπὸ τὴ Λαμία τὸ 1944.

51. Λαλόπουλος Θανάσης, δάσκαλος Καβάλας, ἀποσπασμένος στὴν Ἀθήνα στὴν κατοχή. Συνδικαλιστής. Ἀνέπτυξε μεγάλη ἐθνικοαπελευθερωτικὴ δράση. Πιάστηκε στὶς 16 Μάη 1944, βασανίστηκε σκληρὰ καὶ παραδόθηκε στοὺς Γερμανούς. Ἐκτελέστηκε στὶς 24 Αὐγούστου 1944 μαζὶ μὲ 20 ἄλλους στὴν Καλλιθέα.

52. Λαδᾶς Βαγγέλης, καθηγητὴς Θεσσαλονίκης. Συνδικαλιστής. Ἀνάπτυξε ζωηρὴ ἐθνικοαπελευθερωτικὴ δράση. Οἱ Γερμανοὶ τὸν βασάνισαν φοβερὰ πρὶν τὸν σκοτώσουν τὸ 1944.

53. Μαυρομάτης Γιάννης, καθηγητὴς στὴν Ἀθήνα. Γιὰ τὴν ἐθνικοαπελευθερωτικὴ του δράση οἱ Γερμανοὶ τὸν βασάνισαν πολὺ καὶ τὸν σκότωσαν τὸ 1944. Πέταξαν ἔπειτα τὸ πτῶμα του σ' ἕνα ρέμα στὸ Αἰγάλεω.

54. Μηλιώνης Φώτης, δάσκαλος.

55. Μανωλόπουλος Κώστας, δάσκαλος ἀπὸ τὴ Βαλύρα, Μεσσηνίας. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὰ Μέγαρα στὶς 7-5-44. Στὴν Ἰταλικὴ ἔκδοση «Γράμματα τῶν καταδικασμένων σὲ θάνατο Εὐρωπαϊκῆς Ἀντίστασης» Πρόλογος τοῦ Μάνν, Ἔκδοση 1956, (σελ. 436), γράφεται γι' αὐτόν: «Κωνσταντῖνος Μανωλόπουλος (Κώστας) 39 χρονῶν, δάσκαλος, γεννήθηκε στὴν Ἀμαλιάδα (Πελοπόννησος) τὸ 1905. Κρατήθηκε 5 μέρες στὸ κελλὶ τῆς Μέρλιν στὴν Ἀθήνα ὅπου βασανίστηκε καὶ μεταφέρθηκε στὴ φυλακὴ Καλλιθέας (Ἀθήνα). Τουφεκίστηκε στὶς 17 Μάη 1944 στὰ Μέγαρα (Ἀττικὴ) μὲ τὸ Γ. Δανιόλο, Γ. Δημητσιάνο καὶ ἄλλους 15 πατριῶτες.

(Τὰ παρακάτω εἶναι γραμμένα μὲ τὸ αἷμα του σὲ δυὸ σανίδια τοῦ κελλιοῦ του, ποὺ τα πῆρε ἡ οἰκογένειά του στὸ τέλος τοῦ πολέμου).

Ἀγωνία
12
ὧρες
7 τὸ πρωὶ
ὡς 6
θὰ τυφεκισθεῖ
ὁ Κώστας
Μανωλόπουλος
δάσκαλος
Καλλιθέας
ΙΧ Δημοτικοῦ Σχολείου
16—5—44
Ἂς εἰδοποιηθεῖ
ἡ οἰκογένειά μου
γιὰ τὴ
Λευτεριὰ 16-5-44»

56. Μαθιουδάκης Γιάννης, καθηγητής. Ἐκτελέστηκε στὴν Κρήτη.

57. Μπακάλης Ἀναστάσιος.

58. Μπάρκας, δάσκαλος Κοντογόνι Πυλίας. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Ἰταλούς.

59. Μπακόπουλος, γυμνασιάρχης Καρδίτσας. Πιάστηκε γιατὶ ὁ γιός του τελειόφοιτος Γυμνασίου πῆγε ἀντάρτης. Κρατήθηκε σὰν ὅμηρος στὸ στρατόπεδο Λάρισας. Ἐκτελέστηκε στὶς 8-3-1944 μαζὶ μὲ ἄλλους 40 γιὰ ἀντίποινα μιᾶς ἀνατίναξης στὰ Τέμπη. «...Ὅλοι οἱ μελλοθάνατοι ἀτάραχοι. Οὔτε μιὰ λέξη δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὰ χείλη τους. Ἀνάμεσά τους καὶ ὁ γυμνασιάρχης Μπακόπουλος».

60. Μαστρακᾶ Μάρω, καθηγήτρια.

61. Μανουσάκης Γιάννης, δάσκαλος ἀπὸ τὸ Ἀσηγώνιο Κρήτης. Σκοτώθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὶς 2-6-42.

62. Μάνταχας, δάσκαλος στὰ Χανιά. Σκοτώθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὶς 7-10-1943.

63. Νικολακόπουλος.

64. Πόλκος Βαγγέλης, δάσκαλος Δράμας. Ἀπὸ τὴ Ραχούλα Καρδίτσας. Συνδικαλιστής. Ἐκτελέστηκε τὴν Πρωτομαγιὰ τοῦ 1944 στὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς.

65. Πλαστήρας Σωτήρης, δάσκαλος Μελισσίου Γρεβενῶν. Σὲ μπλόκο τὸ Φλεβάρη 1943 σκοτώθηκε πολεμώντας γιὰ νὰ σώσει τὶς γυναῖκες τοῦ χωριοῦ ποὺ καταδίωκαν οἱ Ἰταλοί.

66. Παπαδόπουλος Μύρων, δάσκαλος Κιλκίς. Ἐκτελέστηκε τὴν Πρωτομαγιὰ τοῦ 1944 στὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς.

67. Παρασκευόπουλος Θ., δάσκαλος Πειραιᾶ.

68. Πετρόπουλος Μ., δάσκαλος Πειραιᾶ.

69. Πιστόλης Κ., δάσκαλος Λαμίας. Ἐκτελέστηκε τὸ 1943.

70. Παπακωνσταντίνου Δ., δάσκαλος Ἔδεσσας. Γιὰ τὴν ἐθνικοαπελευθερωτική του δράση τὸν συνέλαβαν ντόπιοι καὶ Γερμανοί. Κρατήθηκε στὸ στρατόπεδο Παύλου Μελᾶ καὶ ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανούς.

71. Πατέρας Γιάννης, καθηγητής. Ἐκτελέστηκε μὲ ἄλλους 40 ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς σὲ ἀντίποινα γιὰ ἀνατίναξη στὰ Τέμπη.

72. Παπαδημητρίου Θ., δάσκαλος Καλλιθέας, Ἀργαλαστῆς Βόλου, ὑπολοχαγὸς τοῦ ΕΛΑΣ. Σκοτώθηκε στὴ μάχη μὲ τοὺς Γερμανοὺς στὴν Τσούκα Καρπενησίου τὸ 1944.

73. Παπαχριστοφόρου Γιάννης, καθηγητὴς στὴν Ἀθήνα. Ὀργάνωσε καὶ καθοδήγησε τοὺς δασκάλους καὶ καθηγητὲς τῆς Ἀθήνας, τοὺς ὑπαλλήλους τῶν Ἀνωτάτων Ἐκπαιδευτικῶν, τῶν κληρικῶν καὶ τελικὰ τῶν ἀξιωματικῶν. Οἱ Γερμανοὶ τὸν σκότωσαν μὲ φριχτὰ βασανιστήρια στὴν Μέρλιν καὶ πέταξαν τὸ σῶμα του τὴν Πρωτομαγιὰ τοῦ 1944 στο σκουπιδότοπο τοῦ Ψυχικοῦ.

74. Παπάκωνσταντίνου Μ.

75. Πλασιὰς Γ.

76. Πάρτσιος Ἠλίας, δάσκαλος Ἡράκλειας Σερρῶν. Γιὰ τὴν ἐθνικοαπελευθερωτική του δράση οἱ συνεργάτες τῶν Γερμανῶν ΠΑΟτζῆδες ἀφοῦ τὸν βασάνισαν σκληρὰ (τοῦ ἔσπασαν τὰ χέρια, τοῦ ἔβγαλαν τὰ μάτια κ.ἄ.) τὸν ἐκτέλεσαν στὴν Νιγρίτα τὴν ἄνοιξη τοῦ 1944.

77. Παλάκας Χριστόδουλος. Ἐκτελέστηκε στὰ στρατόπεδα τῆς Γερμανίας (Ἄουσβιτς;)

78. Ρουμπέας. Νώντας τοῦ Εὐαγ., δάσκαλος ἀπὸ τοὺς Δολοὺς Καλαμάτας, 31 χρονῶν. Πιάστηκε ἀπὸ τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας στὸ χωριό του στὶς 28-12-1943. Παραδόθηκε στοὺς Γερμανοὺς ποὺ τὸν ἐκτέλεσαν στὴν Παλιόχουνη Μεγαλούπολης στὶς 23.2.1944.

79. Ρόκος, δάσκαλος Ἔδεσσας. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανούς.

80. Ρουμελιώτης Γιάννης, δάσκαλος Μαγούλας Σπάρτης. Ἀντάρτης τοῦ ΕΛΑΣ. Σκοτώθηκε τὸ 1943 σὲ μάχη.

81. Ροζῆς ἢ Παρασκευόπουλος Θεμ., ἀπὸ τὴν Τρίπολη. Ἐπιθεωρητής. Ἐκτελέστηκε στὶς 15-5-44 ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τῆς Γκεστάπο στὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς.

82. Ροντογιάννης, δάσκαλος Λευκάδος. Σκοτώθηκε σὲ μάχη μὲ τοὺς Γερμανοὺς τὸ 1943.

83. Στεφανίδης, δάσκαλος Λάρισας. Ἐκτελέστηκε τὸν Αὔγουστο 1944 στὸ Βόλο ὅπου ἦταν ἀπὸ τοὺς δραστήριους ὀργανωτὲς τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης. Οἱ Γερμανοὶ τὸν κυνήγησαν στοὺς δρόμους τοῦ Βόλου καὶ τὸν ἐκτέλεσαν ἐπὶ τόπου.

84. Σταλόπουλος.

85. Σκιαδόπουλος Ν.

86. Συρμακέζης, δάσκαλος Ἰωαννίνων. Σκοτώθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς γιὰ τὴν ἐθνικοαπελευθερωτική του δράση τὸ 1943.

87. Σαξώνης Μῆτσος, δάσκαλος. Συνδικαλιστής. Γενικὸς Γραμματέας Ὁμοσπονδίας Δ. Γ Μακεδονίας - Θράκης, ἀντιπρόσωπος στὶς Γενικὲς Συνελεύσεις τῆς Δ.Ο. Γιὰ τὴν συνδικαλιστική του δράση ἀπολύθηκε. Ἡ διχτατορία Μεταξᾶ τὸν φυλάκισε καὶ τὸν παρέδωσε στοὺς Ἰταλοὺς τὸ 1941. Δραπέτευσε καὶ ἐντάχτηκε στὴν πρώτη ἀντάρτικη ὁμάδα τῆς Ρούμελης τοῦ Ἄρη Βελουχιώτη. Στὶς 29 Ὀχτώβρη 1942 σκοτώθηκε στὴ μάχη τοῦ Κρίκελλου Εὐρυτανίας.

88. Σαμπανίδης Γιαν., δάσκαλος Τρίκομου Γρεβενῶν. Τὸν ἔκαψαν ζωντανὸ μαζὶ μὲ πολλοὺς χωριανούς του στὴν ἐκκλησιὰ τοῦ χωριοῦ του τὸν Ἰούλιο τοῦ 1944 οἱ Γερμανοί.

89. Σούλη Ἀναστασία, δασκάλα στὸ χωριὸ Πύργοι Πτολεμαΐδας. Γιὰ τὴν ἀντιστασιακή της δράση πιάστηκε στὶς 23-4-44 ἀπὸ Γερμανοὺς καὶ προδότες. Στὶς 26-4-44 μαζὶ μὲ ἄλλους συγχωριανούς της ἀφοῦ τὴν ὑποχρέωσαν νὰ ἀνοίξει μόνη τὸν τάφο της, Γερμανοὶ καὶ συνεργάτες τους τὴν ἐκτέλεσαν στὴν Πτολεμαΐδα.

90. Σαμπάνης Γιάννης.

91. Στεργέλης Κώστας, δάσκαλος Ἔδεσσας. Ὀργανωτὴς τοῦ λαοῦ τῆς περιφέρειάς του στὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγώνα. Συνεργάτες τοῦ καταχτητὴ τὸν παρέδωσαν στοὺς Γερμανούς. Κρατήθηκε στὸ στρατόπεδο Παύλου Μελᾶ καὶ ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὸν Ἰούνη 1944.

92. Σιωμόπουλος Κώστας, Γυμνασιάρχης Παραμυθιᾶς. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς τὸ 1943.

83. Τσίρκας Κώστας, δάσκαλος Θεσσαλονίκης. Συνδικαλιστής. Ἡ διχτατορία τῆς 4ης Αὐγούστου τὸν ἐδίωξε, τὸν ἔκλεισε στὸ στρατόπεδο Ἀκροναυπλίας καὶ τὸν παρέδωσε

Στὴ φωτογραφία: Μία ὁμάδα Ὁμήρων τὴν ἄνοιξη τοῦ 1943 στὴ φυλακὴ τῆς Αἴγινας. Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ δυὸ εἶναι δασκάλοι: Ὄρθιος στὴ μέση ὁ ξανθὸς εἶναι ὁ Μιχάλης Πετρόπουλος, ἐκτελεσθείς. Στὴ μέση καθιστὸς μὲ τὰ γυαλιὰ ὁ Μῆτσος Σταυρόπουλος

στὸν καταχτητή. Ἐκτελέστηκε μὲ τοὺς 200 τὴν Πρωτομαγιὰ τοῦ 1944 στὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς.

94. Τσαλίκης Τάσος, δάσκαλος Βόλου. Κρατούμενος στὰ στρατόπεδα Τρικάλων καὶ Λάρισας. Ἐκτελέστηκε μὲ τοὺς 200 τὴν Πρωτομαγιὰ τοῦ 1944 στὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς.

95. Ταβουλαρίδης Πέτρος, συνταξιοῦχος δάσκαλος ἀπὸ τὰ Τσέρια Καλαμάτας, 66 χρονῶν. Πιάστηκε ἀπὸ τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας καὶ ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὴν Πρωτομαγιὰ τοῦ 1944.

96. Τούρπας.

97. Τζορμπατζηκωστῆς.

98. Τόσκας, παπαδάσκαλος στὶς Κυδωνιὲς Γρεβενῶν. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὸν Ἰούλιο 1944.

99. Τάκης Γιῶργος, δάσκαλος Θεσ)κης. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς στὶς 8-9-44 στὸ Αἰγάλεω.

100. Χυτήρης Κώστας, δάσκαλος Ξάνθης. Συνδικαλιστής. Ἐκλέχτηκε ἀναπληρωματικὸς αἱρετὸς Ἐκπαιδευτικὸς Σύμβουλος τὸ 1936. Γιὰ τὴν συνδικαλιστική του δράση ἡ δικτατορία τὸν κρατοῦσε ἀπὸ τὸ 1936 στὸ στρατόπεδο Ἀκροναυπλίας καὶ τὸν παρέδωσε στοὺς καταχτητές. Ἐκτελέστηκε τὴν Πρωτομαγιὰ τοῦ 1944 στὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς.

101. Χασιώτης Κώστας, δάσκαλος Ἁγίας Παρασκευῆς Βόλου. Ἀπὸ τοὺς δραστήριους ἡγέτες τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης Μαγνησίας. Ἐκτελέστηκε στὸ μπλόκο τοῦ Ἄνω Βόλου τὸ Μάρτη τοῦ 1944 ἀπὸ τοὺς Γερμανούς.

102. Χατζῆς.

103. Ὑψηλάντη Βίκυ, δασκάλα Θεσσαλονίκης. Πιάστηκε ἀπὸ τὸ Δάγκουλα στὶς 24-8-44 καὶ παραδόθηκε στοὺς Γερμανοὺς ποὺ τὴν ἐκτέλεσαν.

104. Τσουκαλᾶς Γιῶργος, δάσκαλος ἀπὸ τὴν Ἤπειρο. Ὄμηρος στὸ στρατόπεδο Φεραμόντι (Ἰταλία) ὅπου καὶ πέθανε τὸ 1943.

105. Ἀθανασιάδης Κώστας ἀπὸ τὸ Βογιατσικὸ Κοζάνης. Δάσκαλος στὸ πρότυπο Ἀκαδημίας Θεσσαλονίκης. Σκοτώθηκε τὸ 1941 ἀπὸ τοὺς ταγματασφαλίτες (Δάγκουλα).

106. Ἀνδριώτης ἀπ' τὴ Μυτιλήνη. Σκοτώθηκε ἀπ' τοὺς Γερμανούς.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
Δ/ΝΣΙΣ ΛΑΪΚΗΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΕΩΣ
Αρ.πρ.:Γ1861/280.- Αθήναι τῇ 12ῃ Ἰουλίου 1941.-

ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ

ΠΡΟΣ

Ἅπαντας τοὺς Δ/ντὰς Θεάτρων καὶ Θιασάρχας

ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΑΣΤΙΩΝ

-.-

Κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου Θεατρικῶν Ἔργων, ἀπαγορεύεται ἐφεξῆς, καὶ μέχρι νεωτέρας διαταγῆς, ἡ ἐπὶ σκηνῆς ἐμφάνισις φουσταντελλοφόρων, ἐκτὸς προκειμένου περὶ παλαιῶν κωμειδυλλίων καὶ εἰδυλλιακῶν δραμάτων, ὡς ἡ "Γκόλφω", ὁ "Ἀγαπητικός τῆς Βοσκοπούλας" κλπ.

Ὁμοίως ἀπαγορεύεται ἡ ἐμφάνισις ἐνδυμασιῶν Ἠπείρου, Μακεδονίας, Κερκύρας καὶ Κρήτης.-

Τέλος, ἀποφάσει τῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ μέχρι νεωτέρας διαταγῆς, ἀπαγορεύεται ὅπως, ἐκτελοῦνται "Κρητικαὶ μαντινάδες" οἱουδήποτε περιεχομένου.-

Ὁ Δ/ντὴς Λαϊκῆς Διαφωτίσεως

Κ.ΠΟΛΙΤΗΣ

Κοινοποίησις

Ἐπιτροπὴν Ἐλέγχου θεατρ.ἔργων.
Ἀστυνομικὴν Δ/νσιν Ἀθηνῶν
Ἐνταῦθα

Σωματεῖον Ἑλλήνων Ἠθοποιῶν.-

Ἀκριβὲς ἀντίγραφον
Ὁ Προϊστάμενος

Δυὸ ἔγγραφα τῆς κατοχικῆς λογοκρισίας (βλ. σχετικὰ στὴν ἑπόμενη σελίδα «Τὸ θέατρο στὴν ἀντίσταση».)

Θεσσαλονίκη τῇ 23.12.43.

Πρὸς

τὸν κ. Διευθυντὴν τοῦ Κρατικοῦ Θεάτρου

Ἐνταῦθα.

Κατ'ἐντολὴν τοῦ προϊσταμένου τῆς Γερμανικῆς Λογοκρισίας διαβιβάσθη ὑμῖν ἐπανειλημμένως καὶ προφορικῶς καλεισθε νὰ ἐπισκεφθῆτε ταύτην, ἐντὸς τῆς αὔριον κατὰ τὴν 10ην ὥραν π.μ. εἰς τὸ Νοσοκομεῖον Καλαμαριᾶ ὅπου νοσηλεύεται (ἀρ. θαλάμου 13) φέροντες μεθ'ὑμῶν καὶ τὸ λογοκριθὲν παρ'ἡμῶν κείμενον τῆς " Λουΐζας Μίλλερ".

Κατ'ἐντολήν

Ὁ ἐντεταλμένος ἐπὶ τῆς λογοκρισίας
ἐπὶ τῶν θεατρικῶν ἔργων, κινηματογράφων κ.λ.π.

Δ.Γ. Διαγόπουλος

Τοῦ ΘΑΛΗ ΔΙΖΕΛΟΥ

Τὸ θέατρο βρέθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Κατοχῆς σ' ἕνα κλῖμα φασιστικῆς ἀσφυξίας καὶ ἔπρεπε νὰ παλαίψει πολὺ σκληρὰ γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ξεφύγει καὶ νὰ ἐκπληρώσει τοὺς σκοπούς του. Οἱ καταχτητὲς εἶχαν ρίξει τὸ μεγαλύτερο βάρος τῆς ἀντικαλλιτεχνικῆς τους προσπάθειας στὴ φίμωση καὶ στὴν περιστολὴ τῆς δράσης του. Καὶ τοῦτο γιατὶ οἱ αἴθουσες τοῦ θεάτρου ἦταν ὁ μόνος σχεδὸν τόπος μαζικῆς συγκέντρωσης. Τὸ θέατρο εἶναι Τέχνη, ποὺ ἔρχεται σὲ ζωντανὴ ἐπαφὴ μὲ τὴ μεγάλη μάζα, μπορεῖ νὰ τὴν ἐπηρεάσει π.ὸ ἄμεσα. Στὸ θέατρο συναντιόνταν οἱ ἄνθρωποι κι ἀποχτοῦσαν ἐκεῖ μέσα τὴν ψυχικὴ ἄνεση καὶ ἀσφάλεια, ποὺ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὶς ψυχοφθόρες σκέψεις τῆς καθημερινότητας, νὰ δψωθοῦν σὲ ἡρωϊκώτερες ἀποφάσεις. Στὸ θέατρο μέσα ἔβλεπες πὼς δὲν ἤσουν μόνος, πὼς κι ἄλλοι πολλοὶ ποθοῦσαν ὅ,τι κ' ἐσὺ ποθοῦσες, πὼς πολλοὶ ἦταν ἕτοιμοι στὴν παραμικρὴ εὐκαιρία νὰ ἐκφράσουν τὰ ἐθνικὰ καὶ ἀντιφασιστικά τους αἰσθήματα.

Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους ὁ ρόλος τοῦ θεάτρου μας στὴν Ἀντίσταση ἦταν πολὺ μεγάλος καὶ πολὺ βαρύς. Ἔπρεπε νὰ πλησιάσει τὸν κόσμο, νὰ τονώσει τὸ φρόνημα τοῦ δουλωμένου λαοῦ, νὰ τοῦ δώσει κουράγιο, νὰ τοῦ γλυκάνει τὸν πόνο.

Ἀνάλογα λοιπὸν ἦταν καὶ τὰ μέτρα τῶν καταχτητῶν ἐναντίον τοῦ θεάτρου: Αὐστηρὴ λογοκρισία τῶν ἔργων, ἐπιτροπές, παραεπιτροπές, ἀπαγορεύσεις ἔργων, «κόψιμο» διάφορων σκηνῶν, στενὴ παρακολούθηση, συλλήψεις ἠθοποιῶν καὶ ἀνθρώπων τοῦ θεάτρου, ἀκόμα κ' ἐκτελέσεις, κλείσιμο κάθε τόσο τῶν θεάτρων μὲ διάφορες ἀνύπαρχτες αἰτιολογίες, πιέσεις κάθε εἴδους, μπλόκα σὲ διάφορα θέατρα, πλαστὲς κατηγορίες.

Παρ' ὅλα τοῦτα τὸ θέατρό μας στὴν Κατοχὴ δὲν ὑπέστειλε τὴ σημαία του, πάλαιψε μὲ τὸν τρόπο του, ἀντιστάθηκε καὶ τὶς περισσότερες φορὲς νίκησε. Σὲ κάθε μέτρο τῶν καταχτητῶν εὕρισκε καὶ τὸ ἀντίμετρο, κάθε φιρμάνι τῆς λογοκρισίας ἔμενε οὐσιαστικὰ στὸ τέλος ἀνεφάρμοστο.

Ὅλη τούτη ἡ ἱστορία τῆς πολύμορφης ἀντίστασης τοῦ θεάτρου μας εἶναι σχεδὸν ἄγνωστη στοὺς νεώτερους σ' ὅλη της τὴν ἔκταση. Προσπαθήσαμε νὰ συγκεντρώσουμε, ὅσο μπορούσαμε, περισσότερο ὑλικό, ἐλέγχοντας τὴν ἀκρίβεια τῶν διαφόρων πηγῶν. Οἱ δυσκολίες ποὺ συναντήσαμε ἦταν μεγάλες. Καὶ πρῶτα-πρῶτα οἱ ἐφημερίδες καὶ τὰ λογοτεχνικὰ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀποσιωποῦσαν ἀναγκαστικὰ πολλὰ χαραχτηριστικὰ γεγονότα ἢ τὰ ἔγραφαν ἀλλοιωμένα ἐπειδὴ ἡ λογοκρισία Τύπου στὴν Κατοχὴ ἦταν πολὺ αὐστηρή. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ παράνομος τύπος, εἶχε πολλὲς δυσκολίες, λίγη ὕλη, δὲν εἶχε ταχτικὴ ἔκδοση καὶ γι' αὐτὸ δὲ μποροῦσε νὰ παρακολουθεῖ μὲ ἀπαιτήσεις πλήρους ἐνημέρωσης τὰ θεατρικὰ γεγονότα. Ὡστόσο τὸ περιοδικὸ «Νέα Ἑστία» καὶ τὸ παράνομο λογοτεχνικὸ περιοδικὸ «Πρωτοπόροι» μᾶς δίνουν ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ σχηματίσουμε prima facie τὴν εἰκόνα τῆς θεατρικῆς μας κίνησης στὴν Κατοχή. Ἐπίσης στοιχεῖα ὑπάρχουν στὶς ἐκδόσεις καὶ τὰ ἀρχεῖα τῶν θεάτρων. Γιὰ ὁρισμένα γεγονότα παρσίγνωστα, ὅπως τὰ διάφορα μπλόκα στὰ θέατρα καὶ οἱ συλλήψεις κ' ἐκτελέσεις ἠθοποιῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν σχετικὰ ἔγγραφα. Νομίζουμε ὅτι σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις πρέπει νὰ καταφύγουμε στὴ μνήμη πολλῶν ἀνθρώπων, ὥστε τὰ γεγονότα τοῦτα νὰ φτάσουν στοὺς νεώτερους σὰν ἱστορικὰ συμβάντα χωρὶς ἀμφισβήτηση. Γι' αὐτὸ ἀπευθυνθήκαμε σὲ παλαιοὺς ἠθοποιοὺς κι ἀνθρώπους τοῦ θεάτρου μας — αὐτόπτες μάρτυρες τῶν γεγονότων αὐτῶν. Δυσκολίες πολλὲς συναντήσαμε στὴ συγκέντρωση ἐπίσημων ἐγγράφων τῆς Ὑπηρεσίας Λογοκρισίας. Καὶ μόνη ἡ παράθεση τῶν ἐγγράφων τούτων θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ μᾶς δώσει

Τὸ Θέατρο στὴν Ἀντίσταση

μιὰ ἀνάγλυφη εἰκόνα τῆς ἔκτασης ποὺ εἶχε πάρει ἡ ἀντίσταση τοῦ θεάτρου μας τότε: Ἀπαγορεύσεις ἔργων, κόψιμο σκηνῶν, ἐπιβολὴ ποινῶν σὲ συγγραφεῖς, θιασάρχες καὶ ἠθοποιούς, ἐπανειλημμένες δμολογίες τῆς Ὑπηρεσίας Λογοκρισίας ὅτι τὰ θέατρα «ἐντέχνως, συνεχῶς καὶ παρὰ τὰς σχετικὰς διατάξεις ἐνεργοῦν ἀντιγερμανικὴν προπαγάνδαν». Δυστυχῶς ὅμως, ὅλα τοῦτα τὰ ἔγγραφα — γιὰ λόγους ποὺ δὲν ὀφείλονται σὲ μᾶς — δὲ μποροῦμε νὰ τὰ δώσουμε στὴ δημοσιότητα πρὸς τὸ παρόν. Μερικὰ μόνο δημοσιεύουμε ὅσα εὐγενικὰ μᾶς παραχώρησε ἀπὸ τὸ προσωπικό του ἀρχεῖο ὁ κ. Γιολάσης.

Ἐπίσης βρήκαμε ἀρκετὴ προθυμία γιὰ ἐξυπηρέτηση ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ τοῦ θεάτρου μας κ. Γ. Σιδέρη.

Θὰ θέλαμε ἐπίσης νὰ εὐχαριστήσουμε τὸν κ. Β. Μεσολογγίτη, πρόεδρο τοῦ Σ.Ε.Η., τοὺς σκηνοθέτες κ.κ. Κάρολο Κοὺν καὶ Τάκη Μουζενίδη, τοὺς ἠθοποιοὺς κ.κ. Τ. Καρούσο, Ἀσπασία Παπαθανασίου, τὴν δίδα Ἠρὼ Χαντᾶ κ.ἄ., ποὺ μὲ τὰ προσωπικά τους ἀρχεῖα καὶ τὶς ἀναμνήσεις τους μᾶς βοηθήσανε νὰ δλοκληρώσουμε, ὅσο μᾶς ἦταν δυνατό, τὴν εἰκόνα τοῦ θεάτρός μας.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως, μόνο μία ἀμυδρὴ εἰκόνα καταφέρνουμε νὰ δώσουμε ἱστορικὰ ντοκουμενταρισμένη ἀπὸ τὴν Ἀντίσταση τοῦ θεάτρου μας. Ἕνα μεγάλο μέρος αὐτῆς τῆς δραστηριότητας, ἐκεῖνο ποὺ ἀφορᾶ τοὺς περιοδεύοντες στὴν ἐπαρχία θιάσους (κυρίως ἐπιθεωρησιακούς) ἀναγκαστικὰ μᾶς διαφεύγει. Σχεδὸν καμιὰ γραφτὴ μαρτυρία γι' αὐτοὺς τοὺς θιάσους δὲν ὑπάρχει. Εἶναι ὅμως γνωστὸ πόσο σημαντικὸ ρόλο ἔπαιξε στὸ φρονηματισμὸ τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας τὸ περιοδεῦον θέατρο. Μὲ τεράστιους οἰκονομικῆς κατάρρευσης, μὲ θυσίες καὶ ἡρωϊσμούς, ξεκινοῦσαν ὁμάδες ἠθοποιῶν γιὰ τὴν ἐπαρχία. Πολλὲς φορὲς ἡ ἀποστολή τους ἦταν πολύμορφη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θεατρικὴ δουλειά, διάφορα μέλη τῶν θιάσων ἔπαιζαν καὶ τὸ ρόλο τοῦ συνδέσμου μὲ τὶς ἔνοπλες ὁμάδες Ἀντίστασης τοῦ Βουνοῦ καὶ μετέφεραν πληροφορίες (ὁ Βασίλης Μεσολογγίτης γι' αὐτὸ τὸ λόγο πιάστηκε ἀπ' τοὺς Γερμανοὺς στὸ Μεσολόγγι, ὅταν εἶχε πάει ἐκεῖ μ' ἕνα ἐπιθεωρησιακὸ θίασο). Τούτη ἡ προσφορὰ ἦταν ἀρκετὰ μεγάλη στὸν ἀντιστασιακὸ ἀγώνα, ἂν σκεφτοῦμε πὼς ὑπῆρχαν μεγάλες δυσκολίες μετακίνησης στὴν κατοχὴ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος στὸ ἄλλο, πὼς χρειαζόταν ἄδεια ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς γιὰ κάθε μετακίνηση προσώπου καὶ πὼς τὶς περισσότερες φορὲς αὐτὴ ἡ ἄδεια δὲν δινόταν.

Γιὰ νὰ ἐκτιμηθεῖ λοιπὸν συνολικὰ ἡ προσφορὰ τοῦ θεατρικοῦ μας κόσμου στὴν Ἀντίσταση θὰ πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ὑπολογίσουμε (ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θέατρο τοῦ Βουνοῦ, τῶν φυλακῶν, τῶν στρατοπέδων) τὴν κάθε εἴδους δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων τοῦ θεάτρου μας στὸν ἀγώνα ἐναντίον τῶν κατακτητῶν. Ἀναφέρουμε ἐδῶ — γιὰ τὴν ἱστορία καὶ μόνο — πὼς οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες τοῦ θεάτρου ἦταν ὀργανωμένοι ἢ εἶχαν κάποιο σύνδεσμο μὲ τὶς ὀργανώσεις Ἐθνικῆς Ἀντίστασης. Πρωτοστατοῦσαν πάντοτε στὶς διάφορες λαϊκὲς ἐκδηλώσεις ἐναντίον τοῦ Κατακτητῆ — τοὺς βρίσκουμε στὶς μεγάλες διαδηλώσεις γιὰ τὴν Ἐπιστράτευση, γιὰ τὴν κάθοδο τῶν Βουλγάρων, γιὰ τὴν ἐπιβίωση, νὰ παίρνουν ἐνεργὸ μέρος καὶ μὲ τὴν παρουσία τους νὰ τονώνουν τὸ ἠθικὸ καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸ τοῦ λαοῦ. Δὲν ἔχαναν καμιὰ εὐκαιρία σὲ διάφορες φιλικὲς συγκεντρώσεις μὲ τὶς ἀπαγγελίες πατριωτικῶν καὶ ἀντιστασιακῶν ποιημάτων νὰ τονώνουν τὸ ἠθικὸ τοῦ κόσμου. Μοίραζαν προκηρύξεις πατριωτικοῦ περιεχομένου στὰ σπίτια καὶ στοὺς δρόμους τὰ βράδυα ποὺ γυρνοῦσαν ἀπ' τὴν παράσταση ἢ τὶς πρόβες. (Συνεργεῖο ἠθοποιῶν πέταξε μιὰ μέρα προκηρύξεις μέσα στὴ Μητρόπολη, σὲ κάποια ἐπίσημη τελε-

τὴ παρουσία τῶν Στρατιωτικῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς). Πολλοὶ ἠθοποιοὶ πέρασαν ἄμεσα στὴν ἔνοπλη ἀντίσταση, ἄλλοι πιάστηκαν ἀπ' τοὺς Γερμανούς, ἄλλοι ἐκτελέστηκαν. Ἔκαναν συχνὰ ἀπεργίες γιὰ δικά τους ἐπαγγελματικὰ ζητήματα, ἀλλὰ καὶ γιὰ συμπαράσταση πρὸς ἀπεργίες ἐργατικὲς ἢ παλλαϊκῶν αἰτημάτων. (Ἀπ' αὐτὴ μάλιστα τὴ δραστηριότητα θορυβημένοι οἱ καταχτητὲς συλλαμβάνουν τὸν πρόεδρο καὶ τὸν ἀντιπρόεδρο τοῦ Σ.Ε.Η. Σπύρο Πατρίκιο καὶ Θοδ. Μορίδη κι ἀναγκάζονται νὰ τοὺς ἀπελευθερώσουν μόνο μετὰ ἀπὸ πίεση, διαμαρτυρίες καὶ ἀγῶνες τῶν καλλιτεχνῶν τοῦ θεάτρου).

Πῶς λειτουργοῦσε ἡ λογοκρισία

Οἱ Γερμανοὶ ἐφάρμοζαν τὸ μεταξικὸ Νόμο περὶ ἐλέγχου θεατρικῶν ἔργων (μὲ συμπληρωματικὲς ἀστυνομικὲς διαταγὲς) μέχρι τὸ 1942 — γεγονὸς ποὺ δείχνει καθαρὰ τὴ συγγένεια τῆς πολιτικῆς τους μὲ τὴν τεταρταυγουστιανὴ πολιτικὴ ἀντίκρυ στὴν Τέχνη. Τὸ 1942 ἐκδίδεται ἕνας Α.Ν. τῆς Κατοχικῆς «ἑλληνικῆς» Κυβέρνησης (Α.Ν. 108/1942) ποὺ ρύθμισε τελειωτικὰ τὰ τῆς Θεατρικῆς Λογοκρισίας. Εἶναι χαραχτηριστικὸ τὸ ὅτι ὁ κατοχικὸς αὐτὸς «νόμος» ἰσχύει ὡς τὰ σήμερα καὶ συνεχίζει νὰ ρυθμίζει ἀκόμα τὰ θεατρικά μας πράγματα!

Ἀλλὰ ἂς δοῦμε ἀπὸ κοντὰ τὸν τρόπο ποὺ δούλευε ἡ Λογοκρισία στὴν Κατοχή.

Ἀπὸ «ἑλληνικῆς» πλευρᾶς, στὴ Γενικὴ Διεύθυνση Τύπου καὶ Ραδιοφωνίας, ὑπῆρχε ἡ «Διεύθυνση Λαϊκῆς Διαφωτίσεως» (δημιούργημα τῆς μεταξικῆς δικτατορίας), ποὺ εἶχε τὴν ἐποπτεία πάνω στὴν πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα. Ἡ Διεύθυνση αὐτὴ ἐξέδιδε τὶς διάφορες διαταγὲς ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ λειτουργία καὶ τὴ λογοκρισία τῶν θεάτρων. Κοντά της ὑπῆρχε μιὰ «Ἐπιτροπὴ Ἐλέγχου Θεατρικῶν Ἔργων» στὴν ὁποία ὑποβάλλονταν ὑποχρεωτικὰ ὅλα τὰ ἔργα κ' οἱ ἐπιθεωρήσεις 10 μέρες πρὶν ἀπὸ τὸ ἀνέβασμα. Παρακολουθοῦσε τὴ γενικὴ πρόβα σὲ ρυθμὸ παράστασης μὲ κοστούμια καὶ σκηνικὰ κ' ἔπαιρνε τὶς σχετικὲς ἀποφάσεις — χορηγοῦσε ἢ ὄχι ἄδεια, ἔκοβε σκηνὲς κλπ. Ἡ ἐπιτροπὴ τούτη ἀποτελούντανε, κατὰ μεγάλη πλειοψηφία, ἀπὸ ἀνώτερους ἀξιωματικοὺς τῆς Ἀστυνομίας, ποὺ φυσικὰ δὲν εἶχαν καὶ μεγάλη σχέση μὲ τὴν Τέχνη καὶ μὲ τὸ θέατρο.

Παράλληλα ὅμως ὑπῆρχαν καὶ δυὸ Ἐπιτροπὲς τῶν Στρατευμάτων Κατοχῆς, μιὰ γερμανικὴ καὶ μιὰ ἰταλική, μὲ τὶς ἴδιες ἀκριβῶς ἁρμοδιότητες. Στὴν ἑλληνικὴ ἐπιτροπὴ οἱ γερμανοὶ κ' οἱ ἰταλοὶ εἶχαν ἀπὸ δύο ἀντιπροσώπους, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ παρακολουθοῦν καὶ νὰ ἐλέγχουν τὶς ἐργασίες καὶ τὸν τρόπο δράσης τῶν ἑλλήνων.

Ἀπὸ ἄποψη λοιπὸν ὀργανωτικὴ ἡ κατοχικὴ λογοκρισία ἦταν, μποροῦμε νὰ ποῦμε... ἰδανική. Κάθε ἔργο, πρὶν ἀνεβαστεῖ στὴ σκηνή, περνοῦσε ἀπὸ τρεῖς ἐπιτροπὲς καὶ ἐλέγχοταν στὴ γενικὴ πρόβα ἀπὸ Γερμανούς, Ἰταλοὺς κ' Ἕλληνες.

Γιὰ νὰ σχηματίσουμε μιὰ ἄμεση εἰκόνα τοῦ «πνεύματος» τῆς κατοχικῆς λογοκρισίας δίνουμε στὸν ἀναγνώστη ὁλόκληρη τὴν ὑπ' ἀριθ. 1850) ΙΙΙ) 11.7.1941 ἐγκύκλιο τῆς «Διευθύνσεως Λαϊκῆς Διαφωτίσεως» πρὸς τοὺς θιασάρχες καὶ διευθυντὲς θεάτρων. Λέει ἡ ἐγκύκλιος:

«Ἀναφερόμενοι εἰς τὴν ἀπὸ 12 Μαΐου ἐ.ἔ. ὑπ' ἀριθ. 7 ἐγκύκλιον ἡμῶν ὡς καὶ τὴν ἀπὸ 30 Ἰουνίου τοιαύτην, καὶ κατόπιν ἀποφάσεων τῆς κατὰ τὸν Νόμον Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου Θεατρικῶν Ἔργων, ἐπανειλημμένως ἀσχοληθείσης μὲ τὴν παρατηρουμένην καταφανῆ ἀπροθυμίαν πρὸς συμμόρφωσιν εἰς τὰς μέχρι τοῦδε ὑποδείξεις μας, ἐντελλόμεθα τὰ ἀκόλουθα:

1. — Τὰ διὰ πρώτην φορὰν ἀναβιβαζόμενα ἔργα εἴτε πρωτότυπα εἴτε μεταφρασμένα ὡς καὶ τὰ μεμονωμένα «νούμερα» δέον ἀπαραιτήτως νὰ ὑποβάλλωνται μετὰ τῆς σχετικῆς αἰτήσεως ἀδείας εἰς διπλοῦν καὶ ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δακτυλογραφημένα, εὐπρεπῶς καὶ εὐαναγνώστως ἐπιγεγραμμένα. Τὸ ἓν τῶν ἀντιγράφων τούτων θέλει ἐπιστρέφεται μετὰ τῶν τυχὸν διορθώσεων εἰς τὸν αἰτοῦντα μετὰ τῆς σχετικῆς ἀδείας τὸ δὲ ἕτερον μὲ τὰς αὐτὰς τυχὸν διορθώσεις θέλει παραμένει εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς καθ' ἡμᾶς ὑπηρεσίας διὰ νὰ δύναται αὕτη νὰ ἐνεργῇ ἀκωλύτως καὶ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὸν ἔλεγχον τῆς πρὸς τὰς ὑποδείξεις της συμμορφώσεως.

2. — Τὰ ἔργα ἅτινα προτίθεται ἕκαστος θίασος ἢ μεμονωμένοι ἠθοποιοὶ νὰ ἀναβιβάσουν ἀπὸ σκηνῆς, δέον πρὸ οἱασδήποτε ἐνεργείας (ἀγγελίας εἰς ἐφημερίδας, διαφημίσεως, μελέτης ὑπὸ τῶν ἠθοποιῶν, κατασκευῆς σκηνικῶν καὶ ἀμφιέσεων κλπ.) νὰ ὑποβάλλωνται εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν Ἐλέγχου Θεατρικῶν Ἔργων πρὸς ἔγκρισιν.

3. — Διὰ τὰ ἔργα ἅτινα ἔτυχον κατὰ τὰ ἀνωτέρω τῆς ἡμετέρας ἐγκρίσεως καὶ κατὰ πρῶτον ἀναβιβαζόμενα ἀπὸ σκηνῆς δέον νὰ καλεῖται ἡ Ἐπιτροπὴ τρεῖς τὸ βραδύτερον ἡμέρας πρὸ τῆς πρώτης παραστάσεως, νὰ παραστῇ εἰς γενικὴν δοκιμὴν μὲ ἀρτίαν ἐμφάνισιν, ἤτοι σκηνικά, ἐνδυμασίας κλπ. καὶ μὲ πλήρη ἐκτέλεσιν τοῦ κειμένου, μετὰ τῆς μουσικῆς, ἐφ' ὅσον θὰ πρόκειται περὶ μουσικοῦ ἔργου, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ κανονικῆς παραστάσεως, ἵνα ἐξ ὅλων τούτων τῶν στοιχείων δυνηθῇ νὰ μορφώσῃ ἡ Ἐπιτροπὴ πλήρη γνώμην καὶ νὰ χορηγήσῃ τὴν ὁριστικὴν ἄδειαν διὰ τὰς παραστάσεις.

Τονίζεται ἰδιαιτέρως ὅτι **βαρεῖαι κυρώσεις** θέλουσιν ἐπιβληθῇ καὶ ὅτι οὐδεμία ἐπιείκεια δι' οἱονδήποτε λόγον θέλει ἐπιδειχθῇ εἰς τοὺς ἀπειθοῦντας καὶ μὴ τυχὸν συμμορφουμένους ἐφ' ἑξῆς εἰς τὰς ἀνωτέρω ἡμῶν ὑποδείξεις.

Ὁ Διευθυντὴς Λαϊκῆς Διαφωτίσεως: Κ. Πολίτης».

Ὑπῆρχε ὅμως κ' ἕνας ἀρκετὰ μεγάλος ἀριθμὸς ἐγκυκλίων καὶ εἰδικῶν διατάξεων ποὺ ὅριζαν τί συγκεκριμένα ἀπαγορεύεται στὰ θέατρα. Ἀπὸ σχετικὲς διαταγὲς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἄλλα ἔγγραφα (ἐφημερίδες, περιοδικὰ) δίνουμε μιὰ συνοπτικὴ εἰκόνα αὐτῶν τῶν ἀπαγορεύσεων καὶ διατάξεων:

1) Ἀπαγορεύονταν τὸ ἀνέβασμα συμμαχικῶν ἔργων, ἢ ἔργων ποὺ ἀναφέρονται σὲ συμμαχικὲς χῶρες, ἢ γενικὰ μνεία ἔστω τῶν λέ-

ξεων: Ἄγγλος, Ἀμερικανός, Ἀμερικὴ κλπ.

2) Γίνονταν συστάσεις στοὺς θιάσους — καὶ καμιὰ φορὰ ὑποχρεώνονταν — ν' ἀνεβάζουν γερμανικὰ ἔργα.

3) Μὲ ἐγκύκλιό της (30.12.1941) ἡ Ἐπιτροπὴ ἀπαγορεύει νὰ γίνεται στὰ ἔργα μνεία τῆς πείνας καὶ τῆς ἔλλειψης τροφίμων.

4) Ἀπαγορεύονταν νὰ γίνονται στὶς παραστάσεις χειρονομίες καὶ αὐτοσχεδιασμοί, ποὺ δὲν ὑπῆρχαν στὴ γενικὴ πρόβα.

5) Τὸ ρεπερτόριο τοῦ θιάσου ἔπρεπε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς σαιζὸν νὰ ὑποβάλλεται στὴ λογοκρισία. Ἀπαγορεύονταν μετὰ νὰ παιχτεῖ ἔργο ποὺ δὲν περιλαμβάνονταν στὸ ρεπερτόριο.

6) Ἀπαγορεύοταν ἡ ἐμφάνιση ἀπὸ σκηνῆς προσώπων μὲ ἐθνικὲς ἐνδυμασίες καὶ εἰδικὰ φουστανελλοφόρων.

7) Ἀπαγορεύονταν τὰ σκηνικὰ ποὺ παρίσταναν βουνό, πλαγιὲς κλπ., γιατὶ θύμιζαν στὸ κοινὸ τὸν ἔνοπλο ἀντιστασιακὸ ἀγώνα καὶ προκαλοῦσαν θύελλα ἐνθουσιασμοῦ.

8) Μετὰ τὴ Μάχη τῆς Κρήτης ἀπαγορεύτηκε στὰ θέατρα νὰ παίζωνται κρητικὲς μαντινάδες, γιατὶ ὁ κόσμος κυριολεχτικὰ ξεσηκωνόταν μόλις τὶς ἄκουγε. Ἡ ἀπαγόρευση εἶναι ρητή. Ἔχουμε στὰ χέρια μας τὴν ὑπ' ἀριθ. 1861)383 τῆς 12 Ἰουλίου 1941 ἐγκύκλιο τῆς «Διευθύνσεως Λαϊκῆς Διαφωτίσεως» ποὺ μέσα στ' ἄλλα λέει:

«...Τέλος, ἀποφάσει τῆς Ἐπιτροπῆς (Ἐλέγχου Θεατρικῶν Ἔργων) καὶ μέχρι νεωτέρας διαταγῆς, ἀπαγορεύεται ὅπως ἐκτελοῦνται «Κρητικαὶ μαντινάδες» οἱουδήποτε περιεχομένου»!

Σὲ περίπτωση παράβασης ἐπιβάλονταν αὐστηρότατες ποινές. Οἱ ποινὲς ἄρχιζαν ἀπὸ χρηματικὲς καὶ μποροῦσαν νὰ φτάσουν μέχρι διάλυση τοῦ θιάσου, κλείσιμο τοῦ θεάτρου καὶ σύλληψη τῶν μελῶν του. Τὴν ποινικὴ εὐθύνη γιὰ τὶς παραβάσεις τῶν διατάξεων τῆς λογοκρισίας εἶχαν ὁ θιασάρχης, ὁ καλλιτεχνικὸς διευθυντὴς τοῦ θιάσου, ὁ ἠθοποιὸς καὶ ὁ συγγραφέας, μεταφραστὴς ἢ διασκευαστὴς ἀπὸ κοινοῦ! Ἔτσι πίστευαν πὼς κάποιος ἀπ' ὅλους αὐτοὺς θὰ φοβόταν καὶ θ' ἀντιδροῦσε στὸ ν' ἀνέβει ἕνα ἔργο ποὺ δὲ συμφωνεῖ ἀπόλυτα μὲ τὶς διατάξεις τῆς λογοκρισίας.

Ἡ δράση τῆς Λογοκρισίας καὶ ἡ ἀντίδραση τοῦ Θεάτρου μας

Οἱ διατάξεις τῆς λογοκρισίας βρισκόταν πολλὲς φορὲς τρόπος νὰ μὴν ἐφαρμόζονται, ἄλλοτε ἔμμεσα — καὶ ἀτιμώρητα — καὶ ἄλλοτε ἄμεσα — μὲ τὸν κίνδυνο τῆς ποινῆς.

Τὸ ὅτι συχνὰ παραβαίνονταν οἱ διαταγὲς τῆς λογοκρισίας τὸ ὁμολογεῖ πολλὲς φορὲς ἡ ἴδια ἡ «Διεύθυνσις Λαϊκῆς Διαφωτίσεως» σὲ σχετικὲς ἐγκυκλίους της. Λέει στὴν ὑπ' ἀριθ. 134)4.6.1941 μεταξὺ ἄλλων: «Ἐν συνεχείᾳ τῆς ὑπ' ἀριθ. 711 ἀπὸ 12.5.41 ἡμετέρας ἐγκυκλίου, ἐφιστῶμεν καὶ πάλιν τὴν προσοχὴν ὑμῶν ἐπὶ τῆς αὐστηρᾶς τηρήσεως τῆς δευτέρας αὐτῆς παραγράφου καθόσον, ὡς διεπιστώθη πλεῖσται ὅσαι παραβάσεις αὐτῆς ἐσημειώθησαν παρὰ τοῦ ἐλαφροῦ ἰδίως θεάτρου». Στὴν ὑπ' ἀριθ. 1850 ἐγκύκλιο (ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω) ὁμολογεῖται πάλι πὼς «...κατόπιν ἀποφάσεων τῆς κατὰ τὸν Νόμον Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου Θεατρικῶν Ἔργων, ἐπανειλημμένως ἀσχοληθείσης μὲ τὴν παρατηρουμένην καταφανῆ ἀ π ρ ο θ υ μ ί α ν π ρ ὸ ς σ υ μ μ ό ρ φ ω σ ι ν εἰς τὰς μέχρι τοῦδε ὑποδείξεις μας...» Σὲ μιὰ ἄλλη ἐγκύκλιο τῆς 11.8.1942 ἡ ἴδια ἡ κατοχικὴ λογοκρισία ὁμολογεῖ μὲ λεπτομέρειες τὸν τρόπο Ἀντίστασης τοῦ θεάτρου μας μ' αὐτὰ τὰ λόγια: «Παρὰ τὰς ἐπανειλημμένας συστάσεις... ἔνιοι ἠθοποιοί, ἰδίως τῶν θιάσων Ἐπιθεωρήσεων καὶ Ποικιλιῶν, ἐξακολουθοῦν ν' αὐτοσχεδιάζουν ἀπὸ σκηνῆς, εἴτε νὰ προσθέτουν φράσεις ἢ λέξεις, πέραν τῶν ἐγκεκριμένων κειμένων, ἀκόμη δὲ καὶ νὰ ἐκτελοῦν ἐνίοτε τὰ κατόπιν ἐλέγχου διαγραφέντα σημεῖα αὐτῶν, εἴτε καὶ διὰ χειρονομιῶν ἢ κινήσεων ν' ἀλλοιώνουν τὴν ἔννοιαν τῶν κειμένων».

Οἱ θίασοι προσπαθοῦσαν νὰ βρίσκουν τρόπους γιὰ νὰ καταστρατηγοῦν τὴ λογοκρισία. «Παρετηρήθη, ὅτι ἐ λ ά χ ι σ τ α τῶν θεάτρων συνεμορφώθησαν πρὸς τοὺς καθιερωμένους τύπους», ὁμολογεῖ τὴν ἥττα της ἡ λογοκρισία (19.10.1942).

Ἔτσι μέσα ἀπὸ τὰ ἐπίσημα κείμενα τῆς Κατοχικῆς Λογοκρισίας μποροῦμε νὰ σχηματίσουμε μιὰ ἀρκετὰ σαφῆ εἰκόνα τῆς ἔκτασης καὶ τοῦ τρόπου ποὺ ἔκανε τὴν Ἀντίστασή του τὸ θέατρό μας στὴν Κατοχή.

α) Τὸ ἐλαφρὸ θέατρο

Ἐκεῖνο ποὺ περισσότερο τοὺς πείραζε, ὅπως φαίνεται κι ἀπὸ τὰ ἔγγραφα καὶ τὶς ὁμολογίες τῆς λογοκρισίας, ἦταν ἡ δουλειὰ ποὺ ἔκαναν οἱ θίασοι Ἐπιθεωρήσεως. Πραγματικὰ ἡ Ἐπιθεώρηση στὴν κατοχὴ ἦταν στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς Ἀντίστασης. Εἶχε τὴ δυνατότητα, μὲ τὰ διάφορα τραγούδια, ὑπονοούμενα καὶ χειρονομίες, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ νὰ ἐλίσσεται πιὸ εὔκολα μέσα στὸ συρφετὸ τῶν διαταγῶν τῆς λογοκρισίας κι ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ἐνθουσιάζει πιὸ ἄμεσα τὸ κοινὸ καὶ ν' ἀνεβάζει τὸ ἀγωνιστικό του φρόνημα. Μᾶς εἶπαν ἁπλοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, πὼς ὅποτε πήγαιναν στὸ θέατρο γυρνοῦσαν μὲ τὸ ἠθικὸ πιὸ ψηλὰ καὶ μ' ἕνα κρυφὸ ἐνθουσιασμὸ μέσα τους. Ἄλλοι μᾶς εἶπαν πὼς θυμοῦνται μὲ συγκίνηση διάφορα ἔργα κ' ἐπιθεωρήσεις ποὺ εἶχαν δεῖ στὴν κατοχή.

Ποιός δὲ θυμᾶται τὴν «Χωριάτα» τοῦ Γ. Φτέρη, ποὺ μελοποίησε ὁ Θ. Σακελλαρίδης (τραγουδήθηκε ἀπὸ τὴ Σοφία Βέμπο), ποὺ ἦταν μήνυμα λεβεντιᾶς κ' αἰσιοδοξίας στὰ μαῦρα χρόνια τῆς κατοχῆς. Χαραχτηριστικὸ εἶναι ὅτι τὸ τραγούδι αὐτὸ τραγουδιόταν γιὰ πολὺν καιρὸ καὶ μετὰ τὴν κατοχή:

«Χωριάτα εἶμαι ὅλο γειὰ
καὶ σὰν τὴ γρηούλα τὴ γιαγιὰ
φοράω τὸ βαρέζι.
Γενιὰ σὲ νιώθω σὰν πιοτὸ
σὰν τὸ κρασὶ τὸ δυνατὸ
καὶ σὰν τὸ πετιμέζι.

Κι ἂν εἶναι δύσκολες χρονιὲς
τὰ παλληκάρια μὲ τὶς νειὲς
θὰ ζευγαρώσουν πάλι.
Ἄλλα θὲ νἄρθουνε παιδιὰ
καινούργιους κλώνους καὶ κλαδιὰ
τὸ δέντρο μας θὰ βγάλει.
Ἐδῶ ράτσα ἀγαπημένη
εἶσαι σ' ὅλα σκορπισμένη
στὸ καντήλι, στὸ λυχνάρι,
στὸ τραγούδι, στὸ τροπάρι.»

Τὰ ἁπλὰ αὐτὰ λόγια ἦταν γιὰ κείνη τὴν ἐποχὴ συνθήματα. Τὸ τραγούδι πέρασε γρήγορα στὸ στόμα τοῦ λαοῦ, τραγουδήθηκε παντοῦ κ' ἦταν ἀδύνατο οἱ Γερμανοὶ νὰ τὸ ἀπαγορέψουν.

Τὰ θέματα τῶν Ἐπιθεωρήσεων στρέφονταν κυρίως γύρω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἐλευθερία, τὸ μαυραγορίτισμό. Ὅπως μᾶς εἶπε ὁ κ. Βασ. Μεσολογγίτης, πρόεδρος τοῦ Σ.Ε.Η., ἡ γερμανικὴ λογοκρισία πάρα πολλὲς φορὲς ἐπενέβαινε στὰ κείμενα τῶν ἐπιθεωρήσεων, ἀσκοῦσε πίεση ἐναντίον τῶν θιασαρχῶν καὶ ἠθοποιῶν, ἀπειλοῦσε. Παρ' ὅλ' αὐτὰ ὅμως βρίσκοταν ὁ τρόπος νὰ ξεγελιοῦνται οἱ Γερμανοί. Τὸ ρωμέϊκο χιοῦμορ ἔκανε παραλληλισμοὺς μὲ τὴν τότε κατάσταση, ποὺ δύσκολα οἱ γερμανοὶ μποροῦσαν νὰ τοὺς καταλάβουν — καὶ νὰ τοὺς ἀπαγορέψουν. Ἔτσι στὴν παράσταση βρισκόνταν μπροστὰ σὲ ξεσπάσματα ἐνθουσιασμοῦ τοῦ κοινοῦ, ποὺ δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ἐξηγήσουν.

Θ' ἀναφέρουμε ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα: Στὸ θέατρο «Μοντιὰλ» λειτουργοῦσε ἕνας ἀξιόλογος μουσικὸς θίασος Ἠρῶς Χαντᾶ — Σπάρτακου μὲ συνεργασία τῆς Κρατικῆς Ὀρχήστρας. Οἱ Γερμανοί, ὅταν εἶδαν τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἐπιτυχία τοῦ θιάσου, προσπάθησαν νὰ δείξουν δῆθεν ἐνδιαφέρον, νὰ τὸν ὑποστηρίξουν μὲ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ τὸν θέσουν κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό τους. Ἔτσι καλοῦν τὴν Ἠρὼ Χαντᾶ (τέλη τοῦ 1943) στὸ Τμῆμα Καλλιτεχνῶν κι ἀφοῦ τὴ συγχαίρουν γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ θιάσου, τῆς προτείνουν νὰ ἐπιχορηγήσουν τὸ θίασο. Καὶ μὲ τρόπο ὑποδείχνουν πὼς μπορεῖ ὁ θίασος ν' ἀνεβάζει σύγχρονες γερμανικὲς ὀπερέττες (χιτλερικές). Ὁ σκοπός τους ἦταν ξεκάθαρος. Ἡ θιασάρχις ὅμως ἔδωσε ἀρνητικὴ ἀπάντηση, παρ' ὅλο ποὺ ἤξερε πολὺ καλὰ πὼς οἱ Γερμανοὶ θ' ἀντιμετώπιζαν ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς μὲ ἀνοιχτὴ ἐχθρότητα τὸ θίασο. (1)

Ἤξεραν στὸ θίασο, πὼς ἡ λογοκρισία ἀπαγορεύει τὶς ἐθνικὲς ἐνδυμασίες γενικά, τὶς ἐπιτρέπει ὅμως ὅταν πρόκειται γιὰ κλασικὰ ἔργα. Σκέφτηκαν λοιπὸν πὼς θὰ ἐνθουσίαζε πολὺ τὸ κοινὸ μιὰ παράσταση μὲ βουνὸ κ' ἐθνικὲς ἐνδυμασίες. Βρῆκαν τὸν τρόπο νὰ καταστρατηγήσουν τὴ σχετικὴ διαταγὴ τῆς λογοκρισίας: Θὰ διασκεύαζαν τὴν «Γκόλφω» σὲ ὀπερέττα κ' ἔτσι θὰ κατάφερναν τὸ σκοπό τους. Πραγματικὰ κατάφεραν καὶ πῆραν τὴν ἄδεια ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κι ἀνέβασαν τὸ ἔργο. Ἡ ἐπιτυχία ἦταν πολὺ μεγάλη, ἀθρόα ἡ προσέλευση τοῦ κοινοῦ. Παιζόταν ἐπὶ μῆνες τὸ ἔργο μὲ αὐξανόμενη ἐπιτυχία. Εἶχε κ' ἕνα σημαδιακὸ τραγουδάκι ποὺ τραγουδήθηκε πολὺ κείνη τὴν ἐποχή:

«Φέτος τὸ καλοκαιράκι
θὲ ν' ἀνθίσουνε τὰ κλώνια
καὶ θὰ ῥθοῦν τὰ χελιδόνια....»

Ὁ κόσμος ἔμπαινε στὸ νόημα καὶ χειροκροτοῦσε μὲ ἐνθουσιασμό: Ἡ λευτεριὰ δὲ θ' ἀργήσει νἄρθει, φέτος «θ' ἀνθίσουνε τὰ κλώνια». Μὲ τὰ χελιδόνια ὁ κόσμος ἐννοοῦσε τὰ συμμαχικὰ ἀεροπλάνα.

Οἱ Γερμανοὶ θορυβήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἔργου. Κάτι ἔπρεπε νὰ κάνουν. Ἀπαγορεύουν τὸ τραγουδάκι, μὰ ὁ κόσμος πιὰ τὸ εἶχε πάρει καὶ τὸ τραγουδοῦσε στὶς γειτονιὲς καὶ στὶς παρέες.

Δὲν ἱκανοποιήθηκαν ὅμως. Ἔτσι τὸ Μάρτη τοῦ 1944 οἱ Γερμανοὶ κλείνουν τὸ θέατρο καὶ συλλαμβάνουν τὴν Ἠρὼ Χαντᾶ.

Χαρακτηριστικὴ τοῦ ἀντιστασιακοῦ πνεύματος ποὺ κάτεχε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ θεάτρου μιας εἶναι καὶ ἡ πληροφορία ποὺ μᾶς ἔδωσε ὁ κ. Βασ. Μεσολογγίτης. Τὰ θερινὰ θέατρα πολλὲς φορές, ὅταν ἀπόξω ἀκούγοταν τὸ περίφημο «χωνί», σταματοῦσαν κείνη τὴν ὥρα τὴν παράσταση καὶ μέσα σὲ οἰγὴ καὶ συγκίνηση ὁ κόσμος παρακολουθοῦσε τὶς πληροφορίες καὶ τὰ συνθήματα ποὺ μετέδιδε ἡ προφορικὴ αὐτὴ ἐφημερίδα τῆς Ἀντίστασης. Καὶ μετὰ ἡ παράσταση συνεχιζόταν κανονικὰ σὰ νὰ μὴ συνέβαινε τίποτα. Τοῦτο ἦταν κάτι, ποὺ οἱ Γερμανοὶ δὲν μποροῦσαν μήτε νὰ τὸ προβλέψουν, μήτε νὰ τὸ σταματήσουν.

Ἡ ἀντιστασιακὴ δραστηριότητα τῶν θιάσων Ἐπιθεωρήσεως ἐκτείνεται, ὅπως εἴπαμε καὶ στὴν ἀρχή, σὲ χώρους ποὺ δύσκολα μποροῦμε τώρα νὰ ἐρευνήσουμε. Ἀρκετοὶ θίασοι περιόδευαν στὴν ἐπαρχία κι ἄλλοι ἔφτασαν καὶ μέχρι τὴ Μέση Ἀνατολὴ (Λίβανο, Αἴγυπτο, Κύπρο) ἐμψυχώνοντας τὰ τμήματα τοῦ Στρατοῦ μας καὶ τοὺς ἄλλους πρόσφυγες, ποὺ κατέφυγαν σ' αὐτὲς τὶς χῶρες συνεχίζοντας σ' ἄλλο πεδίο τὸν ἀγώνα κατὰ τοῦ ναζισμοῦ. Ἀπὸ σημείωση τοῦ κ. Γιάννη Σιδέρη πληροφορούμαστε πὼς τρία συγκροτήματα, δύο ἐπιθεωρησιακὰ (τῆς Βέμπο κι ἄλλο ἕνα) κ' ἕνα πρόζας (τοῦ Λεμοῦ), περιόδευαν κεῖνα τὰ χρόνια τὴ Μέση Ἀνατολή.

6) Τὸ θέατρο πρόζας

Ὁ ἀγώνας πάλι τοῦ θεάτρου πρόζας στὴν κατοχὴ εἶχε κι αὐτὸς τὶς ἰδιομορφίες του.

Τὸ δύσκολο πρόβλημα τῆς ἐπιβίωσης οἱ ἠθοποιοί μας τὸ ἀντιμετώπισαν πάνω στὴν πιὸ σωστὴ βάση: Στὴν ἀλληλοβοήθεια. Οἱ ἠθοποιοὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου ἱδρύουν Ἐπιτροπὴ Συσσιτίου καὶ κάθε ἠθοποιὸς προμηθεύεται ἀπὸ ἕνα δελτίο συμμετοχῆς σ' αὐτὸ τὸ συσσίτιο. Συγκροτεῖται μιὰ ἐπιτροπὴ (Μπαστιᾶς, Ζάρας, Παυλάκης, Χριστοφίδης) γιὰ τοὺς ἀνέργους κυρίως ἠθοποιούς, μὲ σκοπὸ νὰ δίνει ἐπιδόματα καὶ νὰ συμπληρώνει τὰ φτωχὰ μεροκάματα τῶν ἠθοποιῶν. Περισσότερα ὅμως στοιχεῖα γιὰ τὴ δράση αὐτῆς τῆς ἐπιτροπῆς δὲν κατέχουμε. Συχνὰ ἐξ ἄλλου δίνονταν παραστάσεις ἔκτακτες μὲ σύμπραξη μεγάλων ἠθοποιῶν ὑπὲρ τῶν ἀπόρων καλλιτεχνῶν.

Ἕνας μεγάλος παράγοντας ποὺ δυσκόλευε ἀκόμα περισσότερο τὴν οἰκονομικὴ θέση τῶν θεάτρων στὴν κατοχὴ ἦταν οἱ κίνδυνοι ποὺ διέτρεχε τότε ὁ κόσμος κυκλοφορώντας στοὺς δρόμους. Ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος ἦταν οἱ βομβαρδισμοί. Δημόσια καταφύγια δὲν ὑπῆρχαν ἀρκετά, ὥστε νὰ μποροῦν οἱ θεατὲς νὰ καταφεύγουν σὲ περίπτωση συναγερμοῦ.(2) Τυχερὰ ἦταν τὰ θέατρα ποὺ εἶχαν ἰδιωτικὰ καταφύγια. Σὲ διαφημιστικὰ ἔντυπα τῶν θεάτρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἴδαμε νὰ διαφημίζουν τὰ ἰδιόκτητα καταφύγιά τους. Παράλληλα οἱ ὧρες ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένα ἀπὸ τὶς ἀστυνομικὲς διατάξεις νὰ παίζουν τὰ θέατρα ἦταν ἀκατάλληλες (3.30′ μ.μ. ἡ ἀπογευματινή, 7 μ.μ. ἡ βραδυνὴ παράσταση) καὶ δυσκόλευαν πολὺ τοὺς ἐργαζόμενους νὰ παρακολουθοῦν τὸ θέατρο.

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ οἱ Γερμανοὶ μὲ διάφορες ἀνύπαρχτες αἰτίες ἔκλειναν κάθε τόσο τὰ θέατρα — δῆθεν γιὰ τὸν κίνδυνο ἐπιδημιῶν. Στὴν οὐσία ὅμως αὐτὰ τὰ κλεισίματα ἦταν μέσα στὸ γενικώτερο σχέδιο τῶν πιέσεων. Ἔτσι τὸ 1942 οἱ Γερμανοί, μὲ ἀφορμὴ δῆθεν τὸν ἐξανθηματικό, κλείνουν τὰ θέατρα γιὰ ἕνα περίπου μήνα (18 Μαΐου — 10 Ἰουνίου). Ἡ ζημία ἦταν πολὺ μεγάλη. Ἑκατοντάδες ἄνθρωποι τοῦ θεάτρου μένουν ἄργοὶ καὶ χωρὶς πόρους γιὰ ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα. Μὰ δὲν τὸ βάζουν κάτω. Προετοιμάζουν σ' αὐτὸ τὸ διάστημα καινούργια ἔργα, γιὰ ν' ἀπαντήσουν μ' αὐτὸ τὸν πρωτότυπο τρόπο στὴ φασιστικὴ αὐθαιρεσία: Πέντε πρεμιέρες πανηγυρίζουν τὸ ἄνοιγμα τῶν θεάτρων! Τὸ 1943 ἐπαναλαμβάνεται πάλι τὸ ἴδιο. Οἱ καταχτητὲς κλείνουν πάλι τὰ θέατρα γιὰ λιγώτερες μέρες τούτη τὴ φορὰ (23 — 30 Ἰουλίου).(3) Στὶς 22 Ἰουλίου εἶχε γίνει ἡ μεγάλη διαδήλωση στὴν Ἀθήνα ἐναντίον τῆς καθόδου τῶν Βουλγάρων στὴ Θεσσαλονίκη. Γιὰ ὑπόψη οἱ Γερμανοὶ κλείνουν τὰ θέατρα μὲ τὴν πρόφαση τῆς «δημοσίας ἀσφαλείας». Ἴσως αὐτὸ νὰ ἔγινε κι ἄλλες φορὲς — μᾶς ἐμποδίζει ὅμως ἡ τότε λογοκρισία τοῦ τύπου γιὰ νὰ ἔχουμε περισσότερες κι ἀκριβεῖς πληροφορίες.

Γιὰ νὰ δώσει τὴ μάχη του τὸ θέατρο πρόσταζε εἶχε νὰ παλαίψει μ' ἕνα σημαντικὸ πρόβλημα: Ἀποκλείονταν ἀπὸ τὸ ρεπερτόριό του τὰ ἔργα τῶν συμμαχικῶν χωρῶν. Ἔπρεπε τὸ ρεπερτόριό του ὑποχρεωτικὰ νὰ περιλαμβάνει τὸ δραματολόγιο τῶν χωρῶν τοῦ Ἄξονα καὶ τὸ σχετικὰ φτωχὸ ἑλληνικὸ δραματολόγιο. Οἱ Γερμανοὶ πίεζαν πάρα πολὺ τοὺς θιάσους ν' ἀνεβάζουν ναζιστικὰ ἔργα ἢ παλιὸ ἔργα ἔστω γερμανικά. Εἶναι ὅμως ἀξιοσημείωτο καὶ τιμητικὸ γιὰ τὸ θέατρό μας τὸ γεγονὸς πὼς ἐλάχιστα γερμανικὰ ἔργα ἀνέβασε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς κι αὐτὰ κλασικά. Παράλληλα εὗρισκε τὸν τρόπο ν' ἀνεβάζει συμμαχικὰ ἔργα ξεγελώντας τὴν ἀκαταπόνητη στὰ θεατρικὰ λογοκρισία ἀλλάζοντας τὸν τίτλο, τ' ὄνομα τοῦ συγγραφέα καὶ τῶν προσώπων τοῦ ἔργου.

Αὐτὸ ἔκανε τὸ «Θέατρο Τέχνης» τοῦ Καρόλου Κοὺν στὰ 1943 μὲ τὰ «Καπνοτόπια» τοῦ Ἀμερικανοῦ συγγραφέα Κώλντουελ. Τὸ ἔργο τὸ πῆρε ἀπ' τὴν κατοχικὴ λογοκρισία «Γιὰ ἕνα

Μιὰ ἀνέκδοτη φωτογραφία ἀπὸ τὴν «Γκόλφω» ποὺ ἀπαγόρεψαν οἱ Γερμανοὶ γιὰ τὶς ἐθνικὲς ἐνδυμασίες καὶ γιὰ τὸ βουνό.

Οἰκονομικὲς δυσκολίες στὰ θέατρα: Πρόγραμμα τυπωμένο πρόχειρα πάνω σὲ ἐφημερίδα.

κομμάτι γῆς» τοῦ Γάλλου συγγραφέα Κωντὲλ (γαλλικὰ ἔργα ἐπιτρέπονταν). Ὁ κίνδυνος φυσικὰ ἦταν πολὺ μεγάλος ἂν ἀνακαλύπτονταν αὐτὴ ἡ παράβαση. Μποροῦσε νὰ φτάσει καὶ μέχρι κλεισίματος τοῦ θεάτρου — ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἄλλες ποινὲς ποὺ θὰ ὑφίσταντο ὁ θιασάρχης καὶ τὰ μέλη τοῦ θιάσου.

Τὸ «Θέατρο Τέχνης» ὅμως εἶχε τὸ θάρρος νὰ διακινδυνεύσει τὸ ἀνέβασμα κ' ἑνὸς ἄλλου «ἀπαγορευμένου» ἔργου: Μὲ ἔσχατο κίνδυνο ἀνεβάζει στὴν κατοχὴ τὸν «Βυθὸ» τοῦ Μάξιμ Γκόρκυ.

Ἀπὸ σημειώσεις τοῦ κ. Γ. Σιδέρη μαθαίνουμε πὼς τὸ ἀμερικάνικο ἔργο «Ἡ Θεία Τζούλια» παρουσιάζεται σὰν γαλλικό, ἑνὸς ἀνύπαρκτου Ρενὲ Σαρὰν (χωρὶς περισσότερες πληροφορίες). Ἐπίσης ὁ Στ. Σπηλιωτόπουλος μεταφράζει καὶ διασκευάζει ἕνα ἔργο τοῦ **Owen Davies** μὲ τὸν τίτλο «Κοράκια» καὶ τὸ παρουσιάζει σὰ δικό του ἔργο γιὰ νὰ τὸ περάσει ἀπ' τὴ λογοκρισία. (Στὸ πρόγραμμα μὲ φιλολογικὴ εὐσυνειδησία σημειώνει τὴ λέξη «μίμηση»).

Τὸν Ἰούλη τοῦ 1941 ὁ θίασος «Κατερίνας» ἀνεβάζει ἕνα πολωνέζικο ἔργο(4) μὲ τὸν ψεύτικο τίτλο «Ἡ καλὴ ἐλπίδα» σὰν ἔργο τοῦ Οὐγγαρέζου συγγραφέα Χάγερμαν.(5) (Κ' ἐδῶ περισσότερα στοιχεῖα δὲ μπορούσαμε νὰ ἔχουμε. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀναφέρεται στὸ Λεύκωμα τοῦ θεάτρου Κατερίνας γιὰ τὰ δεκαπεντάχρονα τοῦ θιάσου).

Τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς κύριους στόχους τῶν καταχτητῶν καὶ τῶν συνεργατῶν τους. Ἐδῶ ἐφάρμοζαν κάθε εἴδους πίεση γιὰ τὴ φίμωσή του. Ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε τὸ τί ἔγραφε τότε τὸ παράνομο λογοτεχνικὸ περιοδικὸ «Πρωτοπόροι» (τεῦχος Νοέμβρη 1943) γιὰ τὸ Ἐθνικὸ — ποὺ δείχνει ὅμως συγχρόνως καὶ τὸ κλῖμα ποὺ ἦταν ἀναγκασμένο νὰ κινεῖται τότε ὅλο τὸ θεατρό μας: «Ἡ ἄξια διεύθυνση τοῦ (Ἐθνικοῦ) Θεάτρου πνίγεται μέσα στὶς ἀνόητες καὶ τυχοδιωκτικὲς ἐπεμβάσεις τοῦ Ράλλη, ποὺ κατάφερε μὲ τὴ ρουσφετολογία καὶ τὶς βρωμιὲς νὰ χαντακώσει τὸν ἐπίσημο θεατρικὸ ὀργανισμὸ τῆς χώρας μας σὰ νὰ πρόκειται γιὰ ἐκλογικὸ τσιφλίκι τοῦ Κράτους τῶν προδοτῶν».

Οἱ ἠθοποιοὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου ἔδειξαν ἀξιόλογη ἀντιστασιακὴ δραστηριότητα στὴν κατοχὴ καὶ βοηθοῦσαν τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Γερμανῶν μὲ κάθε τρόπο. Εἶχαν ἱδρύσει ἕνα «Συνεταιρισμὸ ἠθοποιῶν καὶ τεχνικοῦ προσωπικοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου» μὲ ποικιλότροπη καὶ πλούσια δράση. Ὁ κύριος σκοπός του βέβαια ἦταν ἡ ἀλληλοβοήθεια τῶν μελῶν του. Ἀλλ' ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ συγκέντρωνε ἀπὸ τὸ ὑστέρημα τῶν μελῶν του χρήματα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἀγώνα κατὰ τῶν καταχτητῶν.

Ὅλη τούτη τὴ δραστηριότητα τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου δὲν τὴν ἔβλεπαν μὲ καλὸ μάτι οἱ καταχτητὲς κ' οἱ συνεργάτες τους. Ἐφάρμοσαν κάθε δυνατὸ μέσο γιὰ νὰ πτοήσουν τοὺς καλλιτέχνες του, μὰ δὲ τὸ πετύχαιναν. Δὲν τοὺς ἔμενε παρὰ ἡ ἀνοιχτὴ τρομοκρατία.

Ἔτσι φτάνουμε τὸ 1943 στὸ περίφημο μπλόκο τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου. Εἶχαν κείνη τὴ μέρα συνέλευση οἱ ἠθοποιοί. Κάτι τέτοιες δμαδικὲς συγκεντρώσεις δὲν ἄρεσαν στοὺς καταχτητές. Ἔτσι μπλοκάρισαν μὲ στρατὸ τὴ συνέλευση καὶ συλλαμβάνουν τὸν Π. Κατσέλη, τὸν Γ. Γληνὸ καὶ τὸ Γιάννη Βεάκη. Σκόπευαν νὰ συλλάβουν καὶ τὸν Τ. Καροῦσο, ἀλλὰ κατάφερε νὰ διαφύγει.

Παρ' ὅλες αὐτὲς τὶς πιέσεις τὸ θέατρο πρόζας τραβοῦσε τὸ δρόμο του δίνοντας πάντα νικηφόρα τὴ μάχη μὲ τοὺς καταχτητές. Ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀξιόλογους θιάσους στῆν κατοχή, ποὺ εἶχε μεγάλη ἀπήχηση στὸ ἀθηναϊκὸ κοινὸ κι ἀγαπήθηκε ἀπ' τὸν κόσμο, ἦταν ὁ θίασος Βεάκη - Μανωλίδου - Παπᾶ - Δενδραμῆ στὸ θέατρο «Πάνθεον», πλαισιωμένος ἀπὸ σημαντικὰ στελέχη τοῦ θεάτρου μας. Τὸ 1943 μὲ μεγάλη ἐπιτυχία κι ἀθρόα προσέλευση τοῦ κοινοῦ ἀνεβάζει τὰ «Θαμπὰ τζάμια» τοῦ Οὐκρανοῦ συγγραφέα Γ. Ζαπόλα σὲ μετάφραση Τ. Καροῦσου καὶ σκηνοθεσία Τ. Μουζενίδη. Ὁ συμβολισμὸς τοῦ ἔργου βοήθησε νὰ σημειώσει τὸ ἔργο μεγάλη ἐπιτυχία.

Νὰ τί ἔγραφαν οἱ «Πρωτοπόροι» στὸ τεῦχος Νοεμβρίου 1943 γιὰ τὰ «Θαμπὰ τζάμια»: «Κ' ἐρχόμαστε στὸ «Πάνθεον». Ὁ θίασος αὐτὸς ἀποτελέστηκε ἀπὸ μερικὰ ἀπὸ τὰ καλύτερα στελέχη τοῦ θεάτρου μας, ὅπως εἶναι ὁ Βεάκης, ἡ Μανωλίδου, ὁ Παπᾶς, ὁ Δενδραμῆς, ὁ Παρασκευᾶς. Γι αὐτὸ καὶ οἱ ἀξιώσεις τοῦ κοινοῦ εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι πολλὲς καὶ μεγάλες. Μὲ χαρά μας μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς οἱ ἀξιώσεις αὐτὲς στὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ συγκροτήματος μὲ τὸ ἔργο τοῦ Οὐκρανοῦ συγγραφέα Γ. Ζαπόλα «Τὰ θαμπὰ Τζάμια» ἱκανοποιήθηκαν σὲ σημαντικὸ βαθμό. Τὸ ἔργο πρῶτα ἔχει μιὰ ρωμαλέα ποιητικὴ διάθεση, ἀξιόλογη θεατρικὴ τέχνη, τύπους ἁδρὰ διαγραμμένους μὲ συμβολικὸ περιεχόμενο — προσόντα ὅλα πού τὸ κάνουν ἕνα πραγματικὸ ἔργο τέχνης, ἔργο ποὺ μὲ τὴν πρωτοποριακή του κατεύθυνση ξεπερνάει τὸ ὅριο τοῦ μετρίου. Ἕνας θερμὸς ἔπαινος ἀξίζει στὸν Καροῦσο γιὰ τὴ μετάφρασή του καὶ στὴ διεύθυνση τοῦ θεάτρου γιὰ τὴν ἐκλογή του. Ὁ Βεάκης σ' ὅλη του τὴν ἀνάπτυξη τοῦ μεγάλου ταλέντου του, ὁ Παπᾶς παίζει ἐπὶ τέλους ὄχι πιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ ἕνα ἰσχυρὸ τύπο καὶ ἐπιβεβαιώνει ἔτσι τὸ ἐξαιρετικό του ταλέντο καὶ ὁ Δενδραμῆς εἶναι ἄριστος στὸ μικρό του ρόλο. Ἀντιρρήσεις θὰ εἴχανε κανεὶς γιὰ τὴ Μανωλίδου, ποὺ τὰ φυσικά της προσόντα δὲν τὴν εὐνοοῦν στὰ ἔργα τοῦ κλίματος αὐτοῦ, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογηθεῖ πὼς μέσα στὸ σύνολο τῆς παράστασης τὰ μειονεκτήματά της ἐξαφανίζονται καὶ στέκει ἱκανοποιητικά».

Ὁ ἴδιος θίασος στὶς 6-12-1943 ἀνεβάζει τὸν «Σοβαρὸ Ἐρνέστο» τοῦ Μπέρναρ Σόου καὶ κρατάει πάνω ἀπὸ μήνα μὲ ἀρκετὴ ἐπιτυχία. Οἱ Γερμανοὶ ἀρχίζουν ν' ἀνησυχοῦν. Ὁ θίασος διατρέχει κίνδυνο. Γιὰ νὰ τοὺς ἐξευμενίσουν ἀποφασίζουν ν' ἀνεβάσουν ἕνα «ἀκίνδυνο» γερμανικὸ ἔργο. Στὶς 14 Ἰανουαρίου 1944 στὸ θέατρο «Πάνθεον» ἀνεβαίνουν «Τὰ νειάτα» τοῦ Γερμανοῦ συγγραφέα Μὰξ Χάλμπε. Τὸ ἔργο εἶχε μεγάλη ἀποτυχία. Τὸ κοινὸ καταλαβαίνει καὶ δὲν πάει στὸ θέατρο. Ἦταν μιὰ ἀπο-

κιμασία γιὰ τοὺς Γερμανοὺς τὸ ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ δὲ μπόρεσε νὰ κρατηθεῖ παραπάνω ἀπὸ μιὰ ἑβδομάδα. Μπροστὰ στὴν ἀποτυχία καὶ στὸν οἰκονομικὸ κίνδυνο ὁ θίασος ἀποφασίζει νὰ κατεβάσει τὸ ἔργο.

Ἀλλὰ ἐδῶ παρεμβαίνει ἡ γερμανικὴ λογοκρισία κ' ὑποχρεώνει τὸ θίασο νὰ συνεχίσει τὶς παραστάσεις τοῦ γερμανικοῦ ἔργου, ἔστω μὲ οἰκονομικὴ ζημία... (6)

Ἀξιόλογοι θίασοι πρόζας ἦταν καὶ ὁ θίασος Κοτοπούλη, Ἀνδρεάδη, (7) τοῦ «Λυρικοῦ», ὁ θίασος Μιράντας - Παπᾶ, τὸ «Ἅρμα Θέσπιδος» κ.ἄ. Ἂς δοῦμε τί γράφουν οἱ «Πρωτοπόροι» στὸ τεῦχος Αὐγούστου 1943 γιὰ τὸ θίασο Ἀνδρεάδη καὶ τὰ ἀξιόλογα ἔργα ποὺ ἀνέβασε: «Τὸ θέατρο Ἀνδρεάδη..... ἀνέβασε τὴ «Σουπιὰ» τοῦ Μπαλζὰκ (διασκευὴ Φάμπρ) ποὺ εἶχε μιὰ πρόσθετη ἀξία γιατὶ οἱ ἥρωές του ἀξιωματικοὶ τῶν μεταναπολεοντείων χρόνων ζωγραφίζονταν μ' ὅλη τὴν ἁρπακτικότητα καὶ τὸν τυχοδιωκτισμὸ τῶν σημερινῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Χίτλερ. Ἐπὶ πλέον ἀνέβασε τὸ «Κλειδὶ τῆς Εὐτυχίας» τῆς Πετροβάτου (ἀνώνυμη συνεργασία καὶ διόρθωση Σκουλίδη) ἕνα ζωντανὸ καὶ πραγματικὰ ἑλληνικὸ κομμάτι μὲ στοιχεῖα κοινωνικῆς σάτυρας καὶ πλατύτερης σκέψης».

γ) Τὸ ἐρασιτεχνικὸ θέατρο

Εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ συλλάβουμε τὴν ἔκταση τῆς δράσης τῶν ἐρασιτεχνικῶν θιάσων καὶ διαφόρων ἄλλων ἰδιωτικῶν γκροὺπ ἀπὸ τὰ γραφτὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὴν κίνηση τοῦ ἐρασιτεχνικοῦ θεάτρου δὲν τὴν παρακολουθοῦσε ὁ δισέλιδος τύπος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κ' εἶναι δύσκολο νὰ φτάσουν ὡς ἐμᾶς ἀπόλυτα ἔγκυρες πληροφορίες γύρω ἀπὸ τὴ δράση του. Γνωρίζουμε πάντως καλὰ (ἀπὸ διηγήσεις κι ἀπὸ λίγα γραφτὰ κείμενα ποὺ ἔχουμε στὰ χέρια μας) πὼς ὁ ρόλος του στὴν πνευματικὴ ἀντίσταση ἦταν ἀρκετὰ σημαντικός.

Οἱ διάφορες ἰδιωτικὲς συγκεντρώσεις καὶ οἱ φιλολογικοὶ ὅμιλοι ἦταν ἕνα ἔδαφος, ὅπου δούλεψαν πολὺ γόνιμα οἱ ἄνθρωποι τοῦ θεάτρου μας, ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματική τους δραστηριότητα. Συχνὰ τέτοιες συγκεντρώσεις, ποὺ ξέφευγαν τὴ γερμανικὴ λογοκρισία μὲ τὸν ἰδιωτικὸ χαραχτήρα τους, παίζονταν ἀπαγορευμένα πατριωτικὰ σκέτς, ἀπαγγέλονταν πατριωτικὰ κι ἀντιστασιακὰ ποιήματα, χορεύονταν ἐθνικοὶ χοροί, τραγουδιόνταν κλέφτικα κι ἀντάρτικα ἄσματα. Οἱ ἠθοποιοί μας, ὄχι μόνο δὲν ἀρνιόνταν ποτέ, ἀλλὰ καὶ ἐπιδίωκαν τέτοιες ἰδιωτικὲς παραστάσεις, γιατὶ ἤξεραν καλὰ πόσο ἐμψύχωναν τὸν κόσμο αὐτὲς οἱ ἐλεύθερες ἐκδηλώσεις μακρυὰ ἀπὸ τὸ αὐστηρὸ μάτι τοῦ καταχτητῆ.

Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ οἱ διάφορες ἑνώσεις καὶ ἱδρύματα ποὺ ὀργάνωναν ἐρασιτεχνικὲς καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις. Θ' ἀναφέρουμε δῶ μερικά, ἀπὸ σχετικὰ ἔγγραφα ποὺ βρίσκονται στὰ χέρια μας — δηλώνοντας συγχρόνως πὼς αὐτὲς οἱ ἐρασιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις στὴν κατοχὴ ἦταν πολὺ περισσότερες ἀπ' ὅσες ἐμεῖς ἀναφέρουμε.

Ἦταν τὸ «Λύκειο Ἑλληνίδων» Θεσσαλονίκης ποὺ συχνὰ ὀργάνωνε παραστάσεις μὲ πλούσιο πατριωτικὸ περιεχόμενο.

Στὸ «Δελτίο Λυκείου Ἑλληνίδων Θεσσαλονίκης» στὸ 1ο τεῦχος του (Ὀχτώβρης 1944) διαβάζουμε στὴ στήλη τῆς κίνησης τῶν διαφόρων τμημάτων του: «Στὶς 25 τοῦ Μάρτη (τὸ Φιλολογικὸ τμῆμα) γιόρτασε τὴ μέρα τῆς Ἐθνικῆς μας ἀπελευθέρωσης μὲ ὁμιλίες, ἀπαγγελίες δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ ἐχτέλεση ἐθνικῶν λαϊκῶν χορῶν. Στὶς 23 τοῦ Ἰούνη 1944, μέρα τοῦ Κλείδωνα, ἔγινε ἀναπαράσταση τοῦ λαϊκοῦ μας ἐθίμου Κλείδωνα..... Πῆρε μέρος (τὸ μουσικὸ τμῆμα) σὲ συγκεντρώσεις ποὺ διοργάνωσε τὸ τμῆμα δ)νίδων μὲ τὶς φροντίδες τῆς δ)νίδος Α. Λαμπριανίδου. Στὶς 26 Αὐγούστου 1943 ἔδωσε μιὰ μικρὴ συναυλία ἐγχόρδων καὶ στὶς 3 Φεβρουαρίου 1944 ὀργάνωσε, χάρη στὶς ἀκούραστες προσπάθειες τῶν δ)νίδων Νεδέλκους καὶ Λαμπριανίδου στὸ κινηματοθέατρο «Ἠλύσια», συναυλία, ποὺ τὰ ἔσοδά τους διατέθηκαν γιὰ τὸ συσσίτιο τῆς φοιτήτριας. Μελετᾶται ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ τμήματος ἡ ὀργάνωση χορῳδίας ποὺ θὰ πλαισιώσει τὶς γιορτὲς καὶ συγκεντρώσεις ποὺ πρέπει νὰ γίνουνται γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος μέσα στὶς γυναῖκες».

Ἕνας ἄλλος ὅμιλος ποὺ φαίνεται νὰ εἶχε ἀξιόλογη δράση στὴν κατοχὴ ἦταν ὁ «Ἐκπολιτιστικὸς Ὅμιλος Πανεπιστημίου» τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔχουμε στὰ χέρια μας ἕνα πρόγραμμα τοῦ ὁμίλου ἀπὸ μιὰ καλλιτεχνικὴ γιορτὴ ποὺ διοργάνωσε τὸ Κρατικὸ Θέατρο Θεσσαλονίκης τὴν Κυριακὴ τὸ πρωὶ 16 τοῦ Ἀπρίλη 1944.

Ὁ ὅμιλος εἶχε δική του ὀρχήστρα ἐγχόρδων, εἶχε δική του μικτὴ χορῳδία καὶ δικό του θίασο, ποὺ ἔπαιξε τὶς «Φοιτητικὲς Γκίνιες» τοῦ φοιτητῆ Π. Οἰκονομίδη.

Ἐπίσης σ' ἕνα ἄλλο πρόγραμμα τοῦ Πανεπιστημιακοῦ Ὁμίλου ἀπὸ μιὰ ἐκδήλωση ποὺ ὀργάνωσε στὴν αἴθουσα τοῦ κινηματοθεάτρου «Ἠλύσια» στὶς 28 τοῦ Νοέμβρη 1943 διαβάζουμε: «Ὁ Ἐκπολιτιστικὸς Ὅμιλος Πανεπιστημίου παρουσιάζει τὴν τραγῳδὸ κ. Ἔφη - Ἄγρα Κατσικοπούλου τοῦ Κονσερβατουὰρ τῶν Παρισίων σὲ ρεσιτὰλ ἀπαγγελίας μὲ μουσικὴ ὑπόκρουση, μὲ τὴ σύμπραξη τοῦ γνωστοῦ τενόρου κ. Γιαννόπουλου. Πιάνο ὁ κ. Γεώργ. Χουρμουζιάδης. Οἱ εἰσπράξεις γιὰ τὸ φοιτητικὸ συσσίτιο. Στὸ πρόγραμμα ὑπάρχουν ἀπαγγελίες, ἀποσπάσματα ἀπὸ τραγῳδίες τοῦ Εὐριπίδη, ποιήματα τοῦ Κ. Παλαμᾶ, Κ. Οὐράνη, Ι. Πολέμη κ.ἄ.

Στὶς 14 Μαρτίου 1943 στὸν Λευκὸ Πύργο μὲ πρωτοβουλία τοῦ Στάθη Μεταλλινοῦ καὶ Ρένου Ἀργυρίου διοργανώνεται «ἑλληνικὴ καλλιτεχνικὴ ἑορτὴ» μὲ πλούσιο ἐθνικὸ περιεχόμενο (ἐθνικοὶ χοροὶ καὶ σκέτς).

Ὁ Σύλλογος «Μέριμνα Παιδιοῦ Θεσσαλονίκης» μαθαίνουμε ἀπὸ προγράμματά του ὅτι ἔχει συγκροτήσει πρότυπο κουκλοθέατρο, χορῳδία καὶ ὀρχήστρα καὶ διοργανώνει συχνὰ ἀνάλογες παραστάσεις.

Τὸ Κρατικὸ Θέατρο Θεσ/νίκης στὴν Κατοχή

Τὸ 1943 ἱδρύθηκε τὸ Κρατικὸ Θέατρο Θεσσαλονίκης. Διευθυντής του διορίστηκε ὁ Λέων

Κουκούλας (τώρα Πρόεδρος τῆς Ἑταιρίας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν). Σκηνοθέτης ὁ Κωστῆς Μιχαηλίδης. Σκηνογράφος ὁ Γιῶργος Βακαλὸ καὶ ὁ Βασίλης Καλπογιάννης. Ἐνδυματολόγος ὁ Ν. Φωτάκης. Τὸ θίασο ἀπαρτίσαν οἱ ἠθοποιοί: Μάνος Κατράκης, Νίκος Χατζίσκος, Γιάννης Αὐλωνίτης, Χρηστίνα Καλογερίκου, Ἑλένη Χατζηαργύρη, Παντελὴς Ζερβός, Διον. Παπαγιαννόπουλος, Κύμης Ραυτόπουλος, Κώστας Παπᾶς, Χ. Ταμπάκης, Φ. Φραγκούλης, Ἀνδρ. Παντόπουλος, Κ. Οἰκονομίδης, Γ. Βλαχόπουλος, Ἑλλη Ξανθάκη, Δ. Κεφάλα, Σαπφὼ Νοταρᾶ, Ντ. Βολονάκη, Ι. Αὐλωνίτου, Μ. Ραυτοπούλου, Μ. Κοεμτζοπούλου, Σοφ. Δήμου, Εὐτ. Παυλογιάννη, Α. Τριανταφυλλίδη, Ν. Κατσιώτης, Τ. Ὀλύμπιος, Ν. Δημητρακόπουλος, Κ. Ντίνος, Σπ. Χριστοφορίδης, Μ. Νικολόπουλος, Ξ. Ἀργυρόπουλος, Τ. Μακρίδης, Μ. Σκορδίλης.

Οἱ συνθῆκες ἦταν δύσκολες. Ἡ κυκλοφορία ἀργὰ τὰ βράδυα μετὰ τὶς πρόβες ἦταν πολὺ ἐπικίνδυνη, παρ' ὅλο ποὺ οἱ ἠθοποιοὶ εἶχαν ἄδειες κυκλοφορίας. Οἱ Γερμανοὶ ὅταν ἔβλεπαν ἄνθρωπο στὸ δρόμο μετὰ τὰ μεσάνυχτα τὸν πυροβολοῦσαν χωρὶς βέβαια νὰ τόν... ρωτήσουν, ἂν ἔχει ἄδεια κυκλοφορίας. Ἔτσι οἱ πρόβες δυσκολεύονταν πολύ. (Ὁ Ἀνδρέας Παντόπουλος κόντεψε νὰ σκοτωθεῖ ἕνα βράδυ μετὰ τὴν πρόβα ὅταν δέχτηκε στὸ δρόμο πυρὰ ἀπὸ γερμανικὴ περίπολο).

Τὸ μεγαλύτερο ὅμως ἐμπόδιο γιὰ νὰ μπορέσει νὰ κάνει τὴ δουλειά του τὸ θέατρο στὴν κατοχὴ ἦταν ἡ λογοκρισία.

Τὰ μάρμαρα τοῦ ἑβραϊκοῦ νεκροταφείου καὶ ἡ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ»

Ὅταν ὁ θίασος ἔφτασε στὴ Θεσσαλονίκη βρῆκε τὸ «κτίριο» τοῦ Κρατικοῦ Θεάτρου σὲ ἄθλια κατάσταση. Ὁ Λέων Κουκούλας ἀπευθύνθηκε στὴ γερμανικὴ Διοίκηση. Πραγματικὰ ὕστερα ἀπὸ μερικὲς μέρες, ἄξαφνα ἕνα πρωῒ εἶδε τὴν πλατεία τοῦ θεάτρου στρωμένη μὲ μάρμαρα. Ἀπὸ λόγους λοιπὸν ἀβροφροσύνης πῆγε νὰ εὐχαριστήσει τὸ Διοικητὴ τῆς πόλης Μὰξ Μέρτεν, ἀλλὰ κατάπληχτος πληροφορήθηκε πὼς τὰ μάρμαρα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸ στρῶσιμο τῆς πλατείας προέρχονταν ἀπὸ τὸ Ἑβραϊκὸ Νεκροταφεῖο τῆς πόλης. (8)

Ἡ λογοκρισία τῶν καταχτητῶν ζήτησε ἀπὸ τὸν διευθυντὴ τοῦ θιάσου νὰ τῆς θέσει ὑπ' ὄψη τὸ ρεπερτόριό του.

Στὴν ἀρχὴ ζητήθηκε ἡ ἄδεια ν' ἀρχίσει ὁ θίασος μὲ τὴ «Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ» σὲ ἀνοιχτὸ χῶρο, στὴν πλατεία τῆς Ἁγίας Σοφίας. Οἱ Γερμανοὶ βρέθηκαν ἀμέσως μπροστὰ σὲ δίλημμα. Δὲ λογάριαζαν κατὰ κανένα τρόπο νὰ ἐπιτρέψουν νὰ παιχτεῖ ἕνα τέτοιο ἔργο σὲ ἀνοιχτὸ χῶρο.

Τὸ ἔργο ἄρχισε νὰ ἑτοιμάζεται. Ὅταν ὁ θίασος ἦταν σχεδὸν ἕτοιμος, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν πρεμιέρα, ἡ γερμανικὴ λογοκρισία εἰδοποιεῖ πὼς τὸ ἔργο εἶναι ἀπαγορευμένο καὶ δὲν θὰ ἐπιτρέψει νὰ παιχτεῖ.

Ὁ Γερμανὸς ἐπὶ τῆς λογοκρισίας ἀξιωματικὸς Γιοῦγκε δμολόγησε καθαρὰ τὸ λόγο τῆς ἀπαγόρευσης τοῦ ἔργου στὸ διευθυντὴ τοῦ θιάσου:

—«Πῶς φανταστήκατε ποτέ, ὅτι ἦταν δυνατὸν νὰ ἐπιτρέψουμε νὰ παιχτεῖ ἕνα τέτοιο ἔργο καὶ μάλιστα στὸ ὕπαιθρο μπροστὰ σὲ χιλιάδες θεατές; Νομίσατε, ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμή, ὅτι θ' ἀφήναμε ν' ἀκούγονται κάθε τόσο ἑβραϊκὰ ὀνόματα, ὅπως Σάρα, Ἰακώβ, Ἀβραὰμ σὲ μιὰ πόλη ὅπου πρὶν λίγο καιρὸ εἴχαμε συλλάβει καὶ εἴχαμε στείλει σὲ στρατόπεδα συγκέντρωσης 15.000 Ἑβραίους;»

Κ' ἔτσι τὸ ἔργο δὲν εἶδε ποτὲ τὸ προσκήνιο.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας οἱ Γερμανοὶ ἤθελαν νὰ δείξουν στὸ θίασο πὼς δὲν θὰ ἐπέτρεπαν πρωτοβουλία κινήσεων, πὼς τὰ βήματά του θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν μετρημένα. Ὁ δρόμος ἦταν δύσκολος ἀπὸ πολλὲς πλευρές.

Ἡ πάλη λοιπὸν ἀρχίζει στὶς 4 Νοεμβρίου 1943 μὲ πρῶτο ἔργο τὴν «Τρισεύγενη» τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἡ ἐπιτυχία ἦταν ἀναπάντεχη. Τὸ κοινὸ ἐνθουσιάστηκε κ' ἔτρεχε κατὰ μάζες στὸ θέατρο. Οἱ καταχτητὲς θορυβήθηκαν. Μὰ ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ ἐμψύχωσε πολὺ τὰ μέλη τοῦ θιάσου.

Οἱ καταχτητὲς ὅμως θέλησαν νὰ δοκιμάσουν ἕνα «κόλπο», ποὺ τὸ νόμιζαν ἀποτελεσματικό: Ἔπρεπε μὲ κάθε τρόπο («νόμιμο» βέβαια) ν' ἀπομακρύνουν τὸ θίασο ἀπὸ τὴν πόλη γιὰ νὰ σταματήσει κ' ἡ ἀκτινοβολία του στοὺς κατοίκους της. Πῶς ὅμως; Συνέλαβαν ἕνα σατανικὸ σχέδιο ποὺ δὲ μποροῦσε εὔκολα νὰ ξεφύγει κανένας. Θὰ ἀναγνώριζαν τὴν ἀξία καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ ποιότητα τοῦ θιάσου ἐπισήμως, θὰ δμολογοῦσαν πὼς ὑπηρετεῖ ὑψηλὴ τέχνη καὶ πὼς τὸ γερμανικὸ κοινὸ θὰ ἦταν εὐτυχές, ἐὰν ἔβλεπε τὸ θίασο.

Ἔτσι καλοῦν ἐπισήμως τὸ Κρατικὸ Θέατρο Θεσσαλονίκης — ἀναγνωρίζοντας τὴν ἀξία του — νὰ δώσει παραστάσεις στὴ Βιέννη καὶ στὸ Μόναχο...

Ὁ διευθυντὴς τοῦ θεάτρου κατάλαβε ἀμέσως σὲ τί ἀπέβλεπε ἡ πρόταση τούτη τῶν Γερμανῶν καὶ ἀξιοπρεπέστατα καὶ θαρραλέα τὴν ἀπόρριψε — παρ' ὅλο ποὺ ἤξερε καλὰ πὼς ἡ ἀπόφασή του τούτη θὰ εἶχε κακὸ ἀντίχτυπο στὴν τύχη τοῦ θιάσου.

Μετὰ τὴν «Τρισεύγενη» ὁ θίασος ἑτοιμαζόταν ν' ἀναβάσει τὴ «Βαβυλωνία» τοῦ Βυζαντίου. Ὅταν ὑποβλήθηκε τὸ κείμενο στὴν ἐπιτροπὴ ἐλέγχου ἡ λογοκρισία κάλεσε τὸ Διευθυντὴ τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ ὑπέδειξε νὰ προσθέσει στὸ κείμενο τοῦ Κυπρίου φράσεις ποὺ νὰ περιέχουν αἰχμὲς ἐναντίον τῆς τότε συμμάχου Ἀγγλίας. Ὁ διευθυντὴς ὅμως ἀρνήθηκε. Δήλωσε στὴ λογοκρισία πὼς τοῦ ἦταν ἀδιανόητο νὰ παραποιήσει ἕνα νεοελληνικὸ κείμενο.

Ἡ πρεμιέρα ἦταν ἕνας θρίαμβος. Τὸ κοινὸ ἐνθουσιάστηκε. Εἰδικὰ μάλιστα στὴ σκηνὴ ποὺ ὁ Πελοποννήσιος λέει «Ἀποφασίσαμε νὰ λευτερώσουμε τὴν Ἑλλάς. Πάει τὸν ξορκίσαμε πιὰ τὸν μαγκούφη τὸν Μπραήμη» ὁ κόσμος ξέσπασε σὲ ἀκράτητες ἐκδηλώσεις κ' ἡ αἴθουσα σείστηκε ἀπ' τὰ χειροκροτήματα.

Ἀμέσως τὴν ἄλλη μέρα κιόλας κάλεσαν στὴν

Κομμαντατοὺρ τὸ διευθυντὴ καὶ τὸ σκηνοθέτη καὶ τοὺς προειδοποίησαν, πὼς ἡ στάση τους δὲν τοὺς ἀρέσει καθόλου καὶ πὼς δὲν θὰ τὰ πᾶνε καλὰ μέχρι τέλους.

—«Ἡ στάση τοῦ ἠθοποιοῦ, ποὺ ἔπαιζε τὸν Πελοποννήσιο, ἦταν προκλητική. Μιλοῦσε σὰ νὰ ἦταν ἐκπρόσωπος τοῦ ΕΑΜ! Ἂς ἔχετε χάρη, ποὺ σᾶς σεβόμαστε σὰν καλλιτέχνες, ἀλλιῶς θἄπρεπε αὐτὴ τὴ στιγμὴ νὰ εἶστε κατὰ ἕνα κεφάλι κοντύτεροι...»

Ὁ κλοιὸς ἄρχισε σιγὰ-σιγὰ νὰ σφίγγει. Οἱ Γερμανοὶ ἔδειξαν καθαρὰ πὼς ἦταν ἀποφασισμένοι νὰ λάβουν μέτρα, νὰ μὴ δειλιάσουν μπροστὰ σὲ τίποτα. Ἔτσι ἔφτασαν μέχρι τὸ σημεῖο νὰ λογοκρίνουν... γερμανικὸ ἔργο.

Ὁ θίασος ἑτοίμαζε τὸ κλασικὸ ἔργο «Kabbale und Liebe» («Ραδιουργία καὶ Ἔρωτας») τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ ποιητῆ Σίλλερ — μὲ τὸν τίτλο «Λουΐζα Μίλλερ». Τὸ κείμενο ὑποβλήθηκε στὴ λογοκρισία. Στὸ ἔργο τοῦτο τοῦ Σίλλερ μὲ τὸν ἀξιόλογο κοινωνικὸ προβληματισμό του τὸ μόνο πρόσωπο ποὺ κάπως μπορεῖ νὰ σταθεῖ σὲ μιὰ ἀξιοπρέπεια εἶναι μιὰ Ἀγγλίδα, ἡ Λαίδη Μίλλφορδ. Τὰ ἄλλα πρόσωπα (Γερμανοὶ) εἶναι διεφθαρμένοι καὶ ἀσυνείδητοι, καὶ ἀπεχθάνονται τοὺς ἁπλοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ.

Ἡ γερμανικὴ ὅμως λογοκρισία δὲ μποροῦσε νὰ ἀνεχθεῖ μιὰ Ἀγγλίδα νὰ βγαίνει κερδισμένη ἀπὸ τὴ σύγκρισή της μὲ Γερμανούς. Κ' ἔτσι ἔκανε κάτι ποὺ δὲ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ τὸ πιστέψει ἂν δὲν ὑπῆρχαν τὰ ἐπίσημα ντοκουμέντα. Ἀλλάζουν τὴν ἐθνικότητα Μίλλφορδ καὶ τὴν κάνουν Γερμανίδα (κόμισα Γιοχάνα)!

Καὶ τὸ ἔργο τοῦτο τὸ κοινὸ τὸ ὑποδέχτηκε μ' ἐνθουσιασμό. Εὕρισκε στὸ ἔργο πολλὲς εὐκαιρίες νὰ ἐκδηλώσει τὰ ἀντιγερμανικά του αἰσθήματα.

Οἱ Γερμανοὶ κάτι ἔπρεπε νὰ κάνουν γιὰ ν' ἀποκαταστήσουν στὰ μάτια τοῦ κοινοῦ τὴ γερμανικὴ ἀστικὴ τάξη, ποὺ τόσο εἶχε... διασυρθεῖ μὲ τὴ «Λουΐζα Μίλλερ». Φτάνουν ἔτσι μέχρι τὸ σημεῖο νὰ ὑποχρεώσουν τὸ θίασο ν' ἀνεβάσουν τὴ «Μαρία Μαγδαληνὴ» τοῦ Χαῖμπελ — γεγονὸς πρωτάκουστο στὰ χρονικὰ τῆς λογοκρισίας. Νόμιζαν ἔτσι πὼς θὰ πετύχαιναν τὸ σκοπό τους, ἀλλὰ τὸ κοινὸ — ὅπως καὶ σὲ κάθε ἔργο — εὕρισκε πάντα εὐκαιρίες νὰ ἐκδηλώνει τὰ πραγματικά του αἰσθήματα ἀπέναντι τῶν Γερμανῶν καταχτητῶν.

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο λοιπὸν καὶ κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες ἔκανε τὴν ἀντίστασή του κατὰ τῶν καταχτητῶν τὸ Κρατικὸ Θέατρο στὴ Θεσσαλονίκη.

Ἀξίζει ὅμως νὰ ἀναφέρουμε ἕνα χαρακτηριστικό, ποὺ δδήγησε τελικὰ στὴ σύλληψη κι ἀπομάκρυνση τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Θεάτρου:

Ὅταν ἔφτασε ὁ θίασος στὴ Θεσσαλονίκη οἱ Γερμανοὶ γιὰ νὰ φανοῦν μεγαλόψυχοι καὶ φιλότεχνοι πρόσφεραν ἀμέσως στὰ μέλη τοῦ θιάσου σπίτια καλὰ ἐπιπλωμένα καὶ μ' ὅλα τὰ σκεύη τους. Τοῦτα τὰ σπίτια προέρχονταν ἀπὸ συλληφθέντες καὶ ἐκτελεσθέντες Ἑβραίους. Γενικὰ ὅ,τι παράλαβε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ὁ θίασος περιλήφθηκαν σ' ἕνα πρωτόκολλο ποὺ τὸ ὑπόγραψε ὁ Λ. Κουκούλας, σὰν διευθυντής. Μεταξὺ τῶν ἄλλων παρέλαβε καὶ 1.000 περίπου καρέκλες, περιουσία τοῦ Κρατικοῦ Θεάτρου, ποὺ

Δίνουμε παρακάτω ἕνα χαρακτηριστικὸ πίνακα τῆς ἔκτασης τῆς ἐπιτυχίας τοῦ θιάσου, ποὺ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πολὺ σημαντική.

Ἔργα	Σύνολο παραστάσεων	Μέσος ὅρος θεατῶν: Κατὰ παράσταση	Μέσος ὅρος θεατῶν: κατὰ μέρα	Θεατὲς
1) «Τρισεύγενη» τοῦ Παλαμᾶ	30	619	786	19.533
2) »Βαβυλωνία» τοῦ Βυζαντίου	23	556	673	12.798
3) «Λουΐζα Μίλλερ» τοῦ Σίλλερ	46	496	617	22.832
4) «Πειρασμὸς» τοῦ Ξενόπουλου	39	398	469	15.503
5) «Τὸ τραγούδι τῆς Κούνιας» τοῦ Μαρτινὲθ—Σέρρα	34	397	453	11.784
6) «Ὁ Καλόκαρδος Γρουσούζης» τοῦ Γκολντόνι	28	354	472	9.913
7) «Μαρία Μαγδαληνὴ» τοῦ Χαῖμπελ	26	343	496	8.920*
Σύνολο . . .	226			101.283

* Ἡ «Μαρία Μαγδαληνὴ», τὸ ἔργο ποὺ ἐπέβαλαν οἱ Γερμανοὶ ἔρχεται τελευταῖο σὲ κίνηση.

ἦταν ἀποθηκευμένες στὸ Λευκὸ Πύργο. Ἐκπρόσωπος τῶν Γερμανῶν στὸ θίασο κι ἄγρυπνο μάτι τῶν κινήσεων τῶν μελῶν του ἦταν ἕνας κάποιος Τζώνης, ποὺ θεωρήθηκε ἁρμόδιος στὰ θεατρικὰ ἐπειδή, φαίνεται, κάποτε δούλευε σὲ καμπαρέ. Αὐτὸς σιγὰ-σιγὰ φυγάδευε τὶς καρέκλες τοῦ θεάτρου καὶ τὶς πουλοῦσε. Ὅταν κάποτε ἔγινε ἔλεγχος ὁ διευθυντὴς τοῦ θεάτρου ἀνέφερε τὸ περιστατικὸ στοὺς Γερμανούς. Τότε ὁ ἀξιωματικὸς ἔξω φρενῶν τοῦ ἀπάντησε:

—«Τολμᾶτε τὰ θέσετε σὲ ἀμφιβολία τὴν τιμιότητα ἑνὸς Γερμανοῦ ὑπαξιωματικοῦ;»

Ἡ «τιμιότητα» κ' οἱ καταχρήσεις τοῦ Γερμανοῦ ὑπαξιωματικοῦ δδήγησαν τὸν δυστυχῆ Τζώνη τελικά, ὅπως μᾶς πληροφόρησε ὁ Λ. Κουκούλας, στὴν αὐτοκτονία...

Ὅλες τοῦτες οἱ προστριβές, ἡ ἀπήχηση ποὺ εἶχε στὸ κοινὸ τῆς Θεσσαλονίκης ὁ θίασος, τὸ ἀλύγιστο θάρρος τοῦ διευθυντῆ του, κατέληξαν ἡ ἁρμοδιότητα γιὰ τὸ θίασο νὰ περάσει ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τῆς λογοκρισίας στὶς ὑπηρεσίες τῶν Ἐς-Ἐς. Συλλαμβάνεται ἔτσι ὁ Λέων Κουκούλας κ' ἡ ζωή του διατρέχει κίνδυνο. Ἡ ζωή του βέβαια σώζεται, ἀλλὰ ὁ Κουκούλας ἐξαναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψει τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ θίασό της καὶ νὰ ἐπιστρέψει στὴν Ἀθήνα. Διευθυντὴς τοῦ θιάσου ὁρίστηκε ὁ Θανάσης Κυριαζῆς.

Γιὰ τὴν ἱστορία καὶ γιὰ νὰ ὁλοκληρώσει ὁ ἀναγνώστης τὴν εἰκόνα τῆς δραστηριότητας τοῦ θιάσου καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐπιτυχίας του, δίνουμε τὸν πιὸ κάτω πίνακα γιὰ τὴν κίνησή του, ποὺ μᾶς παραχώρησε ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο του ὁ κ. Λ. Κουκούλας. (9)

Ἔτσι λοιπὸν τὸ Κρατικὸ Θέατρο Θεσσαλονίκης στὴν κατοχὴ ἔγραψε μιὰ ἔνδοξη καὶ ἡρωϊκὴ σελίδα στὴν ἱστορία τοῦ θεάτρου καὶ τὸ χρονικὸ τοῦ θιάσου εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιόλογα περιστατικὰ τῆς Ἀντίστασης τοῦ πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ μας κόσμου ἐναντίον τῶν ναζιστῶν καταχτητῶν καὶ τοῦ σκοταδισμοῦ. (10)

Ἡ κληρονομιὰ

Τὸ θέατρό μας κατάφερε μὲ τὸν τρόπο του καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς νὰ τονώνει τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ, νὰ τοῦ δίνει ἐλπίδες, νὰ τοῦ ζεσταίνει τὰ ὄνειρα. Ἔδωσε παλικαρίσια τὴ μάχη ἐναντίον τῆς λογοκρισίας καὶ τῶν πιέσεων τῶν καταχτητῶν καὶ τῶν «ἑλλήνων» συνεργατῶν τους καὶ νίκησε. Ποτὲ δὲ φοβήθηκε τὶς συνέπειες, ποτὲ δὲν πτοήθηκε ἀπὸ τὶς αὐστηρὲς ποινές, ποτὲ δὲν ὑποχώρησε μπροστὰ στὶς ἀπειλές. Δὲν ὑπῆρχε διάταξη ἢ ἀπαγόρευση τῆς λογοκρισίας, ποὺ νὰ μὴ παραβιάστηκε ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπὸ τὸ θέατρό μας. Ἄλλωστε χωρὶς τέτοιες παραβιάσεις δὲ θὰ μποροῦσε νὰ κάνει τὴ δουλειά του.

Τὸν ἀγώνα του τοῦτο τὸν πλήρωσε ἀρκετὰ ἀκριβὰ τὸ θέατρό μας. Κατ' ἀρχὴν οἱ οἰκονομικὲς συνέπειες ἦταν βαρειές. Τὰ ἐπανειλημμένα κλεισίματα τῶν θεάτρων ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἀφαιροῦσαν τὸ ἰσχνὸ μεροκάματο ἀπὸ τοὺς ἠθοποιοὺς καὶ τ' ἄλλο καλλιτεχνικὸ καὶ τεχνικὸ προσωπικό. Οἱ χρηματικὲς ποινὲς ποὺ ἐπέβαλλαν οἱ καταχτητὲς στὰ θέατρα σὲ παραβάσεις τῶν διατάξεων τῆς λογοκρισίας τσάκιζαν τοὺς θιάσους οἰκονομικά. (11)

Μὲ διάφορες ἀφορμὲς οἱ Γερμανοὶ προέβαιναν συχνὰ σὲ συλλήψεις ἠθοποιῶν μὲ σκοπὸ νἄχουν τὸ θέατρο σ' ἕνα κλῖμα τρομοκρατίας, ποὺ θὰ τοὺς ἐξασφάλιζε εὐκολώτερα τὴ φίμωσή του. Ἀναφέρουμε γιὰ τὴν ἱστορία ὀνόματα συλληφθέντων ἠθοποιῶν: Γιάννης Βεάκης, Καίτη Βερώνη, Γ. Γληνός, Π. Κατσέλης, Βασίλης Μεσολογγίτης, Θόδωρος Μορίδης, Ρένα Ντόρ, Γιῶργος Οἰκονομίδης, Σπύρος Πατρίκιος, Πάνος Πλέσσας, Ἡρὼ Χαντᾶ.

Ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἐκτελέστηκαν καὶ δύο ἠθοποιοί: Ὁ Λέανδρος Καβαφάκης καὶ ἡ χορεύτρια Μανταλένα.

Θὰ ὑπάρχουν ἴσως καὶ ἄλλα θύματα τῆς φασιστικῆς τρομοκρατίας, ποὺ ἐμεῖς δὲ γνωρίζουμε. Πολλοὶ ἐπίσης ἠθοποιοὶ καὶ ἄνθρωποι τοῦ θεάτρου μας κατέφυγαν στὸ Βουνὸ καὶ πῆραν ἐνεργὸ μέρος στὴν Ἔνοπλη Ἀντίσταση.

Στοὺς δύσκολους καιροὺς τῆς ναζιστικῆς κατοχῆς τὸ θεατρό μας μὲ τόσες θυσίες κατάφερε νὰ μείνει κοντὰ στὸ λαὸ καὶ τὶς ἀνάγκες του. Τοῦτο τὸ χρέος εἶναι πάντα ἐπιταχτικό.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Τὶς πληροφορίες μᾶς τὶς ἔδωσε ἡ Ἡρὼ Χαντᾶ.

2. Στὶς ἐπαρχίες δὲν ὑπῆρχαν καθόλου καταφύγια.

3. Πληροφορίες παρμένες ἀπὸ τὸ κ. Γ. Σιδέρη.

4. Στὴν κατοχὴ ἀπ' τὴ Λογοκρισία ἀπαγορεύονταν καὶ τὰ Πολωνέζικα ἔργα.

5. Τὰ Οὐγγαρέζικα ἔργα ἐπιτρέπονταν γιατὶ ἡ Οὐγγαρία ἀνῆκε τότε στὸν Ἄξονα.

6. Τὴν πληροφορία μᾶς δίνει ὁ κ. Τ. Μουζενίδης σκηνοθέτης τοῦ θιάσου. Ἔχουμε κι ἄλλο τέτοιο κροῦσμα στὴν Κατοχή: Ἡ Γερμανικὴ Λογοκρισία ὑποχρέωσε τὸ Κρατικὸ Θέατρο Θεσ/νίκης νὰ παίξει τὴ «Μαρία Μαγδαληνὴ» τοῦ γερμανοῦ συγγραφέα Χαῖμπελ.

7. Ὁ θίασος Κατερίνας

8. Τὴν πληροφορία μᾶς ἔδωσε ὁ ἴδιος ὁ κ. Λ. Κουκούλας.

9. Τὰ στοιχεῖα ἀφοροῦν στὴν περίοδο ποὺ ἦταν Διευθυντὴς τοῦ θιάσου ὁ Λ. Κουκούλας.

10. Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ Κρατικὸ Θέατρο Θεσσαλονίκης βρήκαμε ἀπὸ τὸν κ. Λ. Κουκούλα καὶ τὸ προσωπικό του ἀρχεῖο, ἀπὸ σχετικὸ δημοσίευμα τῶν «Δρόμων τῆς Εἰρήνης» (τεῦχος 40) καὶ ἀπὸ τὸ Θεατρικὸ Μουσεῖο.

11. Ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας τὸ ἔγγραφο τῆς Λογοκρισίας (13-6-42) ποὺ ἐπιβάλλει ποινὴ 5000 δρχ.: α) στὸ θιασάρχη τοῦ θεάτρου Σαμαρτζῆ, Ἀθ. Σκούρα, β) στὸν συγγραφέα τῆς ἐπιθεώρησης «Καλοκαιράκι» Δημ. Εὐαγγελίδη γιὰ παρεμβολὴ σκηνῶν ποὺ δὲν εἶχαν ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἐλέγχου Θεατρικῶν Ἔργων.

Οἱ Φοιτητὲς στὴν Ἀντίσταση

Τοῦ ΣΠΥΡΟΥ ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΥ

Ὀχτώβρης 1941. Τὸ Πανεπιστήμιο μόλις πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες εἶχε ἀνοίξει Οἱ καινούργιοι φοιτητὲς δὲν εἶχαν καλὰ - καλὰ γνωριστεῖ μεταξύ τους. Τὸ σάλπισμα φυσικὰ τοῦ ἀγώνα εἶχε δοθεῖ πολλοὺς μῆνες πρίν. Οἱ πρῶτες ἐθνικοαπελευθερωτικὲς σπουδαστικὲς ὁμάδες εἶχαν σχηματιστεῖ, ἔξω ἀπὸ τοὺς κλειστοὺς τότε πανεπιστημιακοὺς χώρους, ἀπ τὴν ἄνοιξη κιόλας τοῦ 1941. Πρωτοστάτησαν φοιτητὲς ποὖχε κατατρέξει ἡ μεταξικὴ δικτατορία καὶ ποὺ τοὺς ξανακυνήγησε ἔπειτα, ὅσους φυσικὰ γλύτωσαν ἀπὸ τ' ἀποσπάσματα καὶ τὰ στρατόπεδα τῶν κατακτητῶν, ἡ μεταπελευθερωτικὴ «ἐθνικοφροσύνη». Μὰ αὐτὲς οἱ ὁμάδες ἦταν πολὺ μικρές, δὲν εἶχαν προλάβει νὰ δουλέψουν, νὰ ριζώσουν καὶ ν' ἁπλωθοῦν στοὺς σπουδαστικοὺς χώρους. Κι ὅμως ἡ 28η Ὀκτωβρίου ἔφτανε κ' ἔπρεπε κάτι νὰ γίνει. Αὐτὸ δὲν τὸνιωθαν μονάχα οἱ ὀργανωμένοι. Τρεῖς - τέσσερες μέρες πρὶν ἀπ' τὴν ἐπέτειο, στοὺς διαδρόμους, στὶς αἴθουσες τοῦ Πανεπιστημίου εἶχαν ἀρχίσει οἱ συζητήσεις. Ἔπρεπε νὰ προετοιμαστοῦν τὰ πνεύματα, νὰ πειστοῦν οἱ διστακτικοὶ πὼς οἱ φοιτητὲς δὲ μποροῦσε νὰ στέκονται μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα ὅταν ἡ Πατρίδα ἦταν ὑποδουλωμένη κι ὁ κατακτητὴς ἐπιχειροῦσε νὰ ἐξανδραποδίσει τὸ Λαό της. Ἐξάλλου τὸ δρόμο τοῦ ἀγώνα τὸν εἶχαν δείξει οἱ πατριῶτες ποὺ εἶχαν κατεβάσει τὴ χιτλερικὴ σημαία ἀπ' τὴν Ἀκρόπολη. (Κανένας τότε δὲν ἤξερε πὼς ἐκεῖνοι οἱ ἥρωες ἦταν δυὸ νέοι, δυὸ σπουδαστές: ὁ Μανώλης Γλέζος κι ὁ Λάκης Σάντας).

Τὴν παραμονὴ τῆς ἐπετείου, τὸ Πανεπιστήμιο βρέθηκε γεμάτο συνθήματα τοῦ ΕΑΜ, τρύκ, προκηρύξεις ποὺ καλοῦσαν σὲ ἀγώνα κατὰ τῶν κατακτητῶν γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Λαοῦ καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Πατρίδας. Κι ἀνήμερα, σὲ ὅλες τὶς αἴθουσες, οἱ καθηγητὲς ὅταν μπῆκαν γιὰ τὴν παράδοση, ἢ βρῆκαν τὶς ἕδρες τους πιασμένες ἀπὸ φοιτητὲς ποὺ μιλοῦσαν γιὰ τὸ νόημα τῆς ἡμέρας καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ συνεχιστεῖ ὁ ἀντιφασιστικὸς ἀγώνας ἢ παραχώρησαν τὴ θέση τους σὲ τέτοιους ὁμιλητές. Γιὰ πρώτη φορὰ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς σκλαβωμένης ἑλληνικῆς πρωτεύουσας ἀντιλάλησε ἀπὸ τὸν Ἐθνικό μας ὕμνο. Σὲ μερικοὺς μῆνες θ' ἀντιλαλοῦσαν κ' οἱ δρόμοι τῆς Ἀθήνας.

Στὶς 24 Μαρτίου 1942 τὸ πρωῒ μικρὲς ὁμάδες φοιτητῶν μαζεύονται στὴν πλατεία Ἐξαρχείων. Εἶναι εἰδοποιημένοι ἀπὸ τὴν ὀργάνωσή τους, τὸ σπουδαστικὸ τμῆμα τοῦ ΕΑΜ Νέων, ποὺ κατευθύνει τὸν ἀγώνα στὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα. Οἱ περισσότεροι ἔρχονται ἐπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ φοιτητικὸ συσσίτιο, ὅπου ἐπὶ ὧρες περιμένουν κάθε μέρα μὲ τὰ κατσαρολάκια τους γιὰ νὰ πάρουν μιὰ κουταλιὰ μπλιγούρι ἢ νεροζούμι μὲ λιγοστὲς φακὲς γιὰ νὰ κρατηθοῦν στὰ πόδια τους. Δὲν ἔχει ἀκόμα γεμίσει ἡ πλατεία ὅταν ἀκούγονται τὰ πρῶτα χειροκροτήματα.

Νὰ κιόλας ποὺ γίνεται κάτι ποὺ πρὶν λίγους μῆνες κανένας ἄλλος ἴσως ἔξω ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους πρωτοπόρους δὲ θὰ μποροῦσε νὰ φανταστεῖ: ἐκεῖ στὸ κέντρο τῆς σκλαβωμένης πρωτεύουσας, κάτω ἀπὸ τὴ μύτη τῶν Γερμανοϊταλῶν κατακτητῶν, ἕνας σπουδαστής, ἕνα παληκάρι, ἀνεβασμένος σὲ μιὰ καρέκλα, λέει σύντομα, βιαστικὰ μερικὰ λόγια γιὰ τοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς θυσίες τῶν προγόνων μας τοῦ 21 «ποὺ μᾶς δείχνουν καὶ σήμερα τὸ δρόμο γιὰ νὰ λευτερωθοῦμε ἀπ' τοὺς καινούργιους τυράννους».

Τὰ βαθουλωμένα ἀπ' τὴν πείνα μάτια πετᾶνε φωτιές, τὰ ἀποβιταμινωμένα κορμιὰ σειῶνται σὰν τὰ δέντρα στὴν καταιγίδα. Κι ἀμέσως, μὲ τὸ ἐμβατήριο «Μαύρη εἶν' ἡ νύχτα στὰ βουνά», ποὺ τὸ τραγουδοῦν ἑκατοντάδες νεανικὲς φωνές, ξεκινᾶ ἡ πρώτη

διαδήλωση τῆς σκλαβωμένης Ἀθήνας. Τὰ παράθυρα ἀνοίγουν καὶ μαζὶ κ' οἱ καρδιὲς τῶν σκλάβων. Ἀκούγονται χειροκροτήματα, ἀπὸ κάποιο σπίτι πετοῦν μιὰ σημαία, κάπου βρίσκεται κ' ἕνα κοντάρι, ἕνας Δωδεκανήσιος φοιτητὴς τὴν παίρνει στὰ χέρια του καὶ γίνεται σημαιοφόρος. Τώρα φτάνουν κ' οἱ καθυστερημένοι κ' οἱ ἀνειδοποίητοι, πολλοὶ ἀφήνουν τὸ συσσίτιο — τί σημασία ἔχει ἂν θὰ μείνεις μιὰ μέρα νηστικός, ὕταν μεθᾶς μὲ τὸ «ἀθάνατο κρασὶ τοῦ 21»; — στὴ φάλαγγα μπαίνουν καινούργιοι ἀνυποψίαστοι ὡς τὰ χτὲς κ' ἕνας χείμαρρος 1.000 περίπου φοιτητῶν προχωρεῖ, ὅπως εἶχε προκαθοριστεῖ, πρὸς τὴν πλατεία Ξάνθου, στὸ Κολωνάκι, γιὰ νὰ στεφανώσει τὸ ἄγαλμα τοῦ Φιλικοῦ.

Στὴν ὁδὸ Σόλωνος, κοντὰ στὴ Νομικὴ Σχολή, δυὸ ζῶνες ἀστυφυλάκων προσπαθοῦν νὰ φράξουν τὸ δρόμο, μὰ τοὺς σαρώνει ἡ ὁρμὴ τῶν φοιτητῶν. Μερικοὶ διαδηλωτὲς περικυκλώνουν τὸν ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιωματικό, τοῦ θυμίζουν πὼς εἶναι Ἕλληνας καὶ τὸν καλοῦν νὰ μὴν ἐκτελεῖ τὶς ἐντολὲς τῶν Ἰταλῶν. Ἐκεῖνος δακρύζει, ἡ φάλαγγα στὸ μεταξὺ ἔχει προχωρήσει. Μὲ τὴ σημαία πάντα μπροστά, φτάνει στὴν πλατεία. Ἐκεῖ οἱ διαδηλωτὲς γονατίζουν μπροστὰ στὸ ἄγαλμα τοῦ Ξάνθου καὶ ψάλλουν τὸν Ἐθνικὸ Ὕμνο. Μιὰ φοιτήτρια ἀνεβαίνει νὰ στεφανώσει τὸ Φιλικό. Ἐκείνη τὴν ὥρα ὁρμοῦν οἱ καραμπινιέροι. Χτυποῦν μὲ τὰ κοντάκια τῶν ὅπλων, μὲ τὰ σπαθιά. Γίνεται μάχη γύρω ἀπ' τὴ σημαία. Ὁ Βασιλειάδης — ἔτσι τὸν ἔλεγαν τὸ Δωδεκανήσιο σημαιοφόρο — ἀμύνεται μὲ τὸ κοντάρι. Οἱ περισσότεροι διαδηλωτὲς ἀπωθοῦνται ἀπὸ τοὺς καραμπινιέρους καὶ καταφεύγουν στὴ Δεξαμενή.

Ἐκεῖ γίνεται νέα συγκέντρωση, βγαίνει ἄλλος ὁμιλητὴς κι ἀρχίζουν καινούργιες ἐκδηλώσεις. Μὰ ξαφνικά, ξεσπᾶ μεγάλο κακὸ ἀπὸ ἐκπυρσοκροτήσεις κι ὁμοβροντίες. Θαρρεῖς πὼς γίνεται ὁλόκληρος πόλεμος. Οἱ φοιτητὲς σκορποῦν, χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ καταλάβουν καλὰ-καλὰ τί συμβαίνει. Ἀργότερα ἀντιλήφτηκαν: Οἱ Ἰταλοὶ ἀπὸ τὸ Λυκαβηττὸ ἔριχναν ἐπιθετικὲς χειροβομβίδες καὶ πυροβολισμούς.

Αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη σοβαρὴ σύγκρουση τῶν σπουδαστῶν καὶ γενικώτερα τοῦ Λαοῦ τῆς Ἀθήνας μὲ τοὺς κατακτητές. Τὴν ἄλλη μέρα, 25 Μαρτίου μπροστὰ στὰ προπύλαια τοῦ Πανεπιστημίου, συγκεντρώνονται πάλι οἱ φοιτητές. Ὅταν πιὰ ἔχει σχεδὸν γεμίσει ὁ χῶρος, ξαφνικὰ οἱ ἑκατοντάδες τὰ νεανικὰ κορμιὰ γονατίζουν. Ξεσπᾶ ὁ Ἐθνικὸς Ὕμνος, μέσα στὴν καρδιὰ τώρα τῆς Ἀθήνας. Ὁ κόσμος στέκεται ξαφνιασμένος καὶ δακρύζει. Δὲν ἔχουν προλάβει οἱ φοιτητὲς νὰ τελειώσουν τὴν πρώτη στροφή, ὅπου ὁρμοῦν οἱ ἔφιπποι καραμπινιέροι καὶ χτυποῦν μὲ τὶς σπάθες. Ἡ ὁδὸς Πανεπιστημίου γεμίζει ἀπὸ Ἑλληνόπουλα ποὺ τὰ κυνηγοῦν οἱ Ἰταλοί. Ἡ διαδήλωση σκορπᾶ, μερικοὶ σπουδαστὲς πιάνονται καὶ βασανίζονται ἀπὸ τοὺς καραμπινιέρους. Μὰ μάταιος κόπος. Τὸ ποτάμι πιὰ δὲ σταματᾶ. Ἡ Ἀθήνα ἔχει πάρει τὸ «βάφτισμα τοῦ πυρὸς» κ' ἡ νεολαία ἔχει δώσει τὸν ὅρκο της, ἐκεῖ κάτω ἀπ' τ' ἀγάλματα τοῦ Ρήγα καὶ τῶν ἄλλων ἡρώων, γιὰ ἕνα νέο Εἰκοσιένα. Σὲ λίγο οἱ σπουδαστὲς δὲ θἄναι μόνοι. Στὸν ἀγώνα μπαίνουν οἱ ὑπάλληλοι, οἱ ἀνάπηροι, οἱ ἐργάτες.

Αὐτὲς ἦταν οἱ πρῶτες ἐκδηλώσεις τῆς ἀνοιχτῆς ἐθνικοαπελευθερωτικῆς πάλης τῶν σπουδαστῶν. Ἀκολούθησε μιὰ ἀληθινὴ ἐποποιΐα, ποὺ γι αὐτὴ θὰ μιλήσουμε συνοπτικὰ παρακάτω. Πρέπει ὅμως τώρα νὰ ποῦμε πὼς τὸν ἀγώνα τῶν σπουδαστῶν στὴν κατοχὴ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ τὸν δώσει κανεὶς ὅσο καὶ νἄχει ζήσει τὰ γεγονότα. Ὄχι μόνο γιατὶ ἡ πάλη αὐτὴ — ἡ συμμετοχὴ τῆς σπουδάζουσας νεολαίας στὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγώνα — ἦταν ἐξαιρετικὰ ποικιλόμορφη, πλούσια σὲ ἡρωϊσμοὺς καὶ θυσίες, συγκλονιστικὴ σὲ δραματικότητα, ἔνταση κι ἀγωνιστικὸ πάθος, θαυμαστὴ σ' ἐφευρετικότητα. Μὰ καὶ γιατὶ ὁ ἀγώνας τῶν σπουδαστῶν εἶχε πεδίο του ὁλέκληρη τὴν Ἑλλάδα. Δὲν ξετυλίχτηκε μονάχα στ' ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα ποὺ ἔγιναν φρούρια τῆς ἐλευθερίας.

Ἰδιαίτερα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς ΕΠΟΝ, τὸ Φλεβάρη τοῦ 1943, δεκάδες σπουδαστὲς πῆγαν στὶς ἐπαρχίες καὶ στὸ βουνὸ σὰν στελέχη τῶν ὀργανώσεων νεολαίας καὶ τῶν ἐπονίτικων ἀνταρτοομάδων. Πολλοί, ὅπως ὁ σπουδαστὴς τοῦ Πολυτεχνείου Νεῖλος Μαστραντώνης (Κλέαρχος), δὲν ξαναγύρισαν πίσω. Βρῆκαν ἡρωϊκὸ θάνατο πολεμώντας τοὺς κατακτητές. Ἐκεῖ οἱ σπουδαστὲς ἔπαιξαν σπουδαῖο ρόλο καὶ στὸ διαφωτισμὸ καὶ τὴν ἐκπαίδευση τοῦ χωριοῦ, σὰν στελέχη τῆς Λαϊκῆς Παιδείας. Ὅλη αὐτὴ ἡ καταπληκτικά, πλούσια καὶ γεμάτη αὐτοθυσία δράση ἀποτελεῖ πολύτιμο ἐθνικὸ κεφάλαιο. Ἂν δὲν ἐπικρατοῦσαν μεταπελευθερωτικὰ οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, οἱ συνεργάτες, οἱ καιροσκόποι καὶ οἱ ἀπόντες, ἀσφαλῶς ἡ ἐλεύθερη Πολιτεία θἄχε συγκεντρώσει μὲ στοργὴ κ' ἐπιμέλεια ὅλο τὸ σχετικὸ ὑλικὸ (προσωπικὲς διηγήσεις, παράνομο τύπο, προκηρύξεις κλπ., κλπ.) καὶ θἄχε συντάξει ὑπεύθυνα τὴν ἱστορία τῶν σπουδαστικῶν ἀγώνων στὴν κατοχή. Αὐτὸ τὸ ἔργο ποὺ δὲν ἔγινε ὡς τώρα, κι ὅμως εἶναι ἐθνικὴ ἀνάγκη νὰ γίνει, πρέπει νὰ τὸ ἀναλάβουν ὅσο γίνεται πιὸ σύντομα, οἱ ἴδιοι οἱ σπουδαστές. Μιὰ μικρὴ συμβολὴ σ' αὐτὴ τὴν προσπάθεια ἂς θεωρηθοῦν αὐτὲς οἱ γραμμὲς μ' ὅλες τὶς ἀτέλειες ποὺναι φυσικὸ νὰ ἔχουν — ἀφοῦ στηρίζονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὶς προσωπικὲς ἀναμνήσεις ἑνὸς ποὺ πῆρε μέρος σ' ἐκεῖνα τὰ γεγονότα, — καὶ τὰ ἔζησε ἀπὸ τὴ δική του περιορισμένη σκοπιά.

Οἱ ἐθνικὲς ἐκδηλώσεις ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω δὲν ἦταν ἡ μοναδικὴ ὡς τότε δράση τῶν σπουδαστῶν. Δὲν ἦταν μονάχα ἕνα θαυμαστὸ ξέσπασμα τῆς φιλελεύθερης καὶ πατριωτικῆς νεανικῆς ψυχῆς. Ἦταν, ὅπως κι ἀλλας σημειώσαμε, καρπὸς συστηματικῆς δου-

λειᾶς τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν ὀργανώσεων μέσα στὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα. Καὶ πρέπει νὰ ποῦμε ἀκόμα πὼς οἱ ἀγῶνες τῶν σπουδαστῶν στὴν κατοχή, ἂν καὶ πολὺ εὐρύτεροι, ἡρωϊκότεροι, ποιοτικὰ ἀνώτεροι ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά, ἔχουν ὅμως τὶς ρίζες τους στὸ προπολεμικὸ ἀντιφασιστικὸ - δημοκρατικὸ φοιτητικὸ κίνημα. Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαῖο τὸ ὅτι οἱ πρῶτοι ἡγέτες τῆς Ἀντίστασης τῶν σπουδαστῶν εἶχαν παίξει ρόλο στὸν ἀντιδικτατορικὸ ἀγώνα ἐπὶ 4ης Αὐγούστου. (Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὸ φοιτητὴ τῆς Ἰατρικῆς Κώστα Φλῶρο ποὺ δολοφονήθηκε τὸ 1944 ἀπὸ συνεργάτες τῶν κατακτητῶν, τὸ Λυκοῦργο — δυστυχῶς δὲ θυμᾶμαι τὸ πραγματικό του ὄνομα — ὀργανωτὴ τῶν πρώτων ἀντιστασιακῶν ὁμάδων στὸ Πανεπιστήμιο ποὺ σκοτώθηκε ἐπίσης τὸ καλοκαίρι τοῦ 1944 πολεμώντας τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς συνεργάτες τους στὴ διάρκεια ἑνὸς «μπλόκου» στὸ Περιστέρι, τὸν Ἀριστείδη Ὑφαντίδη ποὺ τὸν τουφέκισαν οἱ Γερμανοί, τὸ Σπύρο Μπογδάνο (Διογένη) — εἶναι ὁ ὁμιλητὴς τῆς πλατείας Ἐξαρχείων ποὺ ἀνάφερα ἀνώνυμα — καὶ ποὺ σήμερα βρίσκεται ἀναγκαστικὰ ἐκπατρισμένος στὶς σοσιαλιστικὲς χῶρες).

Ὁ ἀγώνας κατὰ τῆς πείνας

Ἀλλὰ ἂς ξαναγυρίσουμε στοὺς πρώτους μῆνες τῆς κατοχῆς. Παράλληλα μὲ τὶς ἀνοιχτὰ πατριωτικὲς ἐκδηλώσεις, οἱ σπουδαστὲς διεξήγαγαν κ' ἕνα ἄλλο καθημερινό, ἐπίμονο καὶ σκληρὸ ἀγώνα: τὸν ἀγώνα κατὰ τῆς πείνας καὶ τοῦ σκοταδισμοῦ. Στὶς ἀρχὲς τῆς κατοχῆς κατάφεραν νὰ λειτουργήσει συσσίτιο στὰ Πευκάκια. Ξαναφέρτε στὸ νοῦ σας, ὅσοι ζήσατε στὴν Ἀθήνα ἐκεῖνες τὶς μαῦρες μέρες τοῦ χειμώνα τοῦ 1941 - 1942, τὶς ἀτέλειωτες οὐρὲς τῶν σκελετωμένων νέων, ποὺ ἔζωναν τὸ χτίριο προσμένοντας νὰ πάρουν στὰ κατσαρολάκια τους λίγο μπομποτάλευρο ἢ μπλιγούρι. Ἦταν Ἀθηναῖοι κ' ἐπαρχιῶτες φοιτητὲς ἀποκλεισμένοι πολλοὶ ἀπὸ τὰ σπίτια τους, ποὺ ἐπέμεναν ὄχι μόνο νὰ ζήσουν μὰ καὶ νὰ συνεχίσουν νὰ σπουδάζουν γιὰ νὰ κρατήσουν σὲ λίγο μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ προωθημένα καὶ γερὰ ὀχυρὰ τῆς Ἐθνικῆς μας Ἀντίστασης.

Ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐπιβίωση ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα συνθήματα ποὺ ἔβριξε τότε τὸ ΕΑΜ γενικώτερα καὶ φυσικὰ καὶ τὸ ΕΑΜ Νέων (Συνασπισμὸς τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας — ΟΚΝΕ —, τῆς Σοσιαλιστικῆς Νεολαίας — ΣΕΠΕ —, τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας Νέων, τῆς Ὀργάνωσης Κοριτσιῶν κλπ.).

Ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐπιβίωση εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς ἐθνικοαπελευθερωτικῆς πάλης τῶν σπουδαστῶν καὶ γενικώτερα τοῦ ἀθηναϊκοῦ Λαοῦ στὰ 1942. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ χρόνο ὁ Λαὸς τῆς Ἀθήνας μὲ τὶς μεγαλειώδεις κινητοποιήσεις του, κέρδισε βασικὰ τὴ μάχη κατὰ τῆς πείνας. Ὑποχρέωσε τοὺς κατακτητὲς νὰ ἐπιτρέψουν τὴν εἰσαγωγὴ τροφίμων, τὴν ὀργάνωση λαϊκῶν συσσιτίων. Οἱ σπουδαστὲς κατάφεραν νὰ παραμερίσουν τοὺς διαφόρους ἐπιτήδειους καὶ νὰ πάρουν τὰ συσσίτιά τους στὰ δικά τους χέρια. Τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1942 ξεσπᾶ, ὀργανωμένη ἀπὸ τὸ ΕΑΜ, ἡ μεγάλη πανυπαλληλικὴ ἀπεργία, μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες καὶ τὶς μεγαλύτερες ἀπεργίες τῆς κατεχάμενης Εὐρώπης. Ἡ πίεση στὴν κυβέρνηση Τσολάκογλου καὶ στοὺς κατακτητὲς γίνεται κάθε μέρα καὶ πιὸ δυνατή.

Στὶς 6 Ἰούλη, σπουδαστές, μαθητές, ἀνάπηροι καὶ μερικοὶ ἐργατικοὶ κλάδοι ὀργανώνουν μιὰ ὁμαδικὴ παρουσίαση στὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν μὲ κύριο αἴτημα τὴ βελτίωση τῶν συσσιτίων. Ἡ ὁδὸς Καραγιώργη Σερβίας γεμίζει κόσμο πεινασμένο κι ἀγανακτισμένο. Ὁ Γκοτζαμάνης ἀρνεῖται νὰ δεχτεῖ ἐπιτροπὴ καὶ διατάσσει νὰ κλειδαμπαρώσουν τὴν πόρτα τοῦ Ὑπουργείου. Οἱ διαδηλωτὲς πεισμώνουν, ἀγριεύουν. Οἱ κραυγὲς «πεινᾶμε», «θέλουμε καλὰ σύσσίτια», ἀναστατώνουν τὴν περιοχή. Ὁ Γκοτζαμάνης ἐπιμένει νὰ μὴ θέλει ν' ἀκούσει ἐκπροσώπους τῶν διαδηλωτῶν. Θὰ τοὺς ἀκούσει μὲ τὸ ζόρι, ὅλους. Σπουδαστὲς καὶ μαθητὲς βάζουν τὶς πλάτες, τὰ πόδια καὶ τὰ χέρια τους κι ἀνοίγουν μὲ τὴ βία τὴ βαρειά, ἐμπαρωμένη πόρτα τοῦ Ὑπουργείου. Μελισσολόϊ ἀπὸ νέους, κορίτσια, μικροὺς μαθητὲς μὲ τὰ κατσαρολάκια τοῦ συσσιτίου στὸ χέρι κατακλύζουν τὶς σκάλες, τοὺς διαδρόμους, ἀκόμα καὶ τὰ γραφεῖα. Ἀλλὰ καὶ πάλι ὁ κ. ὑπουργὸς δὲ δέχεται. Ψιθυρίζεται πὼς ἔχει φύγει... ἀπὸ τὴν πίσω πόρτα... Σὲ λίγο κινητοποιεῖται ἡ ἀστυνομία, εἰδοποιοῦνται κ' οἱ Ἰταλοὶ ποὺ κυκλώνουν μὲ ἰσχυρὲς δυνάμεις ὁλόκληρη τὴν περιοχή. Δίνεται ἡ ἐντύπωση πὼς καταλύονται οἱ κατοχικὲς ἀρχὲς ἢ τουλάχιστο ἐξευτελίζονται μέσα στὴν καρδιὰ τῆς Ἀθήνας. Ἔτσι καθὼς ἔχουν στιβαχτεῖ ἑκατοντάδες διαδηλωτὲς μέσα στοὺς διαδρόμους οἱ Ἰταλοὶ δυσκολεύονται πολὺ νὰ τοὺς χτυπήσουν. Ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς Ἀστυνομίας Ἔβερτ προσπαθεῖ νὰ τοὺς πείσει ν' ἀδειάσουν τὸ Ὑπουργεῖο, ὑποσχόμενος πὼς δὲν θὰ συλληφθεῖ κανείς. Μάταια. Οἱ διαδηλωτὲς ἀξιώνουν νὰ δοῦν τὸν ὑπουργό. Φτάνει ἕνας ἀξιωματικὸς τῶν καραμπινιέρων, ζητάει καὶ ὑπόσχεται τὰ ἴδια, μὰ τοῦ ἀπαντοῦν μὲ τὶς κραυγὲς «πεινᾶμε», «μὴ μᾶς παίρνετε τὰ τρόφιμα» καὶ μὲ γιουχαΐσματα. Ἐκεῖνος χάνει τὴν ψυχραιμία του, βγάζει τὸ πιστόλι καὶ φοβερίζει. Κανένα ὅμως καὶ πάλι ἀποτέλεσμα. Οἱ διαδηλωτὲς σφίγγονται πιὸ πολὺ κοντὰ ὁ ἕνας στὸν ἄλλο καὶ ἐπιμένουν νὰ παρουσιαστεῖ ὁ ὑπουργός. Σὲ λίγο οἱ ἀστυνομικοὶ παίρνουν διαταγὴ ν' ἀρχίσουν «ἐκκαθαριστικές». Οἱ περισσότεροι φυσικὰ δὲν ἔχουν διάθεση νὰ ἐκτελέσουν τὸ «ὄρντινο» τῶν καραμπινιέρων. Μερικοὶ δακρύζουν. Ὑπάρχουν ὅμως κ' «Ἕλληνες» ποὺ χτυποῦν μὲ μανία. Μέσα στὴ φασαρία καὶ τὴν ταραχή, ἕνα σγουρόμαλλο παληκάρι μιλάει μὲ θερμὰ καὶ συγκινημένα λόγια στοὺς ἀστυνομικοὺς σκαρφαλωμένους στὰ κάγκελα τῆς σκάλας. Τοὺς καλεῖ νὰ μὴν ξεχνοῦν ποτὲ σὰν Ἕλληνες ποιός εἶναι ὁ κοινὸς ἐχθρὸς ποὺ βασανίζει καὶ τσαλαπατάει τὴν Πατρίδα. (Αὐτὸ

Βάσως Κατράκη : *"Ερχονται οἱ Γερμανοί!.. (Ξυλογραφία τῆς Κατοχῆς)*

τὸ ἀτρόμητο παληκάρι, μὲ τὴν καθάρια σκέψη καὶ τὸ σπάνιο χάρισμα λόγου, ποὺ βρισκόταν πάντα πρῶτος σ' ὅλους τοὺς σπουδαστικοὺς ἀγῶνες, ποὺ δὲν ἔδειξε ποτὲ φόβο ἢ κούραση, ἦταν ὁ φοιτητὴς τῆς Νομικῆς Ρ. Οἰκονομίδης. Τὸ 1944 τὸν παρέδωσαν «Ἕλληνες» στοὺς Γερμανοὺς καὶ τὸν ἐκτέλεσαν).

Οἱ ἀστυνομικοὶ «ἐκκαθαρίζουν» τὸ Ὑπουργεῖο, ἐνῶ οἱ καραμπινιέροι καταδιώκουν τοὺς διαδηλωτὲς ἀπ' ἔξω. Οἱ σκάλες καὶ οἱ περισσότεροι χῶροι ἔχουν πιὰ «ἐκκαθαριστεῖ», ὅταν ἀρχίζει ἡ «ἐπιχείρηση» στὸν τελευταῖο διάδρομο. Ἐκεῖ σπουδαστὲς καὶ μαθητὲς πιασμένοι μπράτσο μὲ μπράτσο ὑποδέχονται τοὺς ἀστυνομικοὺς ψάλλοντας τὸν Ἐθνικὸ Ὕμνο. Δὲ θυμᾶμαι πόσο κράτησε ἡ ἄνιση πάλη.

Οἱ Ἰταλοὶ ποὺ δὲν ἤθελαν νὰ ὀξύνουν τὰ πράμματα, μᾶς παράδωσαν στὴ Γενικὴ Ἀσφάλεια. Ἐκεῖ μᾶς κράτησαν καμιὰ ἑβδομάδα, μᾶς ἔκαναν... ἀντικομμουνιστικὰ μαθήματα κ' ὕστερα μᾶς παρέπεμψαν σὲ μιὰ ἐπιτροπὴ «ἀσφαλείας» μὲ πρόεδρο τὸ Νομάρχη Κιβωτὸ ποὺ ἐκτόπισε 11 ἀπὸ μᾶς σὰν πρωταίτιους τῶν γεγονότων, σὲ διάφορες ἐπαρχιακὲς πόλεις. Στὸ διάστημα αὐτὸ ἔγινε πρωτοφανὴς γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη κινητοποίηση κοινωνικῶν ὀργανώσεων καὶ σωματείων γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή μας.

Στὶς 16 Ἰουλίου γίνονται νέες ἐκδηλώσεις, ἀληθινὲς διαδηλώσεις καὶ συγκρούσεις σπουδαστῶν, ἐργατῶν καὶ ἀναπήρων μὲ τοὺς καραμπινιέρους καὶ τὴν ἀστυνομία στοὺς κεντρικοὺς δρόμους καὶ στὴν πλατεία Συντάγματος. Τὸν Αὔγουστο καὶ τὸ Σεπτέμβρη γίνονται νέες ἐκκλήσεις μὲ κύριο σύνθημα πάντα τὴν ἐπιβίωση.

«Στὴ στεριὰ δὲ ζεῖ τὸ ψάρι...»

Στὸ διάστημα αὐτό, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀγώνα κατὰ τῆς πείνας, οἱ σπουδαστὲς παλεύουν καὶ γιὰ τὴ μόρφωση, τὴν ψυχαγωγία καὶ τὸν ἐκπολιτισμό, ἀντιδροῦν στὰ σχέδια τῶν κατακτητῶν ποὺ θέλουν νὰ τσακίσουν τὸ ἠθικὸ τοῦ Λαοῦ μας. Ἀπὸ τὸ φθινόπωρο κιόλας τοῦ 1941, μὲ πρωτοβουλία τοῦ ΕΑΜΝ, ὀργανώνονται στὸ Πολυτεχνεῖο διαλέξεις - συζητήσεις πάνω σὲ ἐπιστημονικά, καλλιτεχνικὰ καὶ γενικώτερα πνευματικὰ θέματα μὲ ὁμιλητὲς καθηγητές, λογοτέχνες, ὅπως ὁ κ. Ρουσσόπουλος, ὁ Βασίλης Ρώτας κ.ἄ. καὶ σπουδαστές. Ἡ Λέσχη τοῦ Πολυτεχνείου γίνεται πραγματικὸ σχολειὸ ἐθνικοῦ φρονηματισμοῦ.

Στὸ Πανεπιστήμιο οἱ φοιτητές, μὲ παραστάσεις, διαμαρτυρίες κι ὁμαδικὲς παρουσιάσεις στοὺς ἁρμοδίους, καταφέρνουν νὰ τοὺς παραχωρηθεῖ τὸ ὑπόγειο τῆς Φοιτητικῆς Λέσχης. Μπορεῖ σήμερα νὰ φαίνεται κάπως παράξενο, ἴσως κι' ἀστεῖο, τὸ ὅτι δίνουμε σημασία σ' αὐτὴ τὴν «παραχώρηση» ποὺ ὑποχρεώθηκαν νὰ κάνουν στοὺς φοιτητὲς οἱ κατοχικὲς ἀρχές. Κι ὅμως ἐκεῖνο τὸ σκοτεινὸ κι ἀνήλιο ὑπόγειο ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο στὸ φοιτητικὸ ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγώνα. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς κατοχῆς ὁλόκληρη

Βάσως Κατράκη: *Λαϊκὸ Δικαστήριο. (Ξυλογραφία τῆς Κατοχῆς)*

ἡ Λέσχη ἦταν δεσμευμένη ἀπὸ τὴν κατοχικὴ κυβέρνηση. Τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας τῶν δοσιλόγων, ὅταν καὶ μὲ τὴ μεσολάβηση ὁρισμένων καθηγητῶν ποὺ παραστεκόταν στοὺς φοιτητικοὺς ἀγῶνες, δέχτηκε νὰ ἀποδεσμεύσει ἀπὸ ὁλόκληρη τὴ Λέσχη μόνο αὐτὸ τὸ ἄθλιο ὑπόγειο δὲ μποροῦσε νὰ φανταστεῖ τὴ σημασία της παραχώρησης. Καθὼς ἡ πρώτη ὁμάδα τῶν φοιτητῶν μπῆκε γιὰ νὰ τὸ παραλάβει ἀντίκρυσε ἕνα τεράστιο σωρὸ ἀπὸ μπάζα καὶ πέτρες τυλιγμένα στὶς ἀράχνες. Μὰ δὲν ἀποκαρδιώθηκε. Φοιτητὲς καὶ φοιτήτριες ἀνασκουμπώθηκαν καὶ δούλεψαν μὲ πάθος. Σὲ δυὸ-τρεῖς μέρες μέσα ὅλα ἦταν ἕτοιμα. Ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ τὸ φοιτητικὸ συσσίτιο, μεταφέρθηκαν σὲ λίγο καὶ τὰ γραφεῖα τῶν φοιτητικῶν συλλόγων καὶ τῶν συνεταιρισμῶν.

Ἀπὸ αὐτὸ τὸ ὑπόγειο ξεκινοῦν πιὰ οἱ φοιτητικὲς ἐπιτροπὲς ποὺ κάθε μέρα τρέχουν στὰ ὑπουργεῖα καὶ σ' ὅλες τὶς ἁρμόδιες ὑπηρεσίες γιὰ νὰ διεκδικήσουν τὰ φοιτητικὰ αἰτήματα. Ἐκεῖ ἔχει τὴν ἕδρα του ὁ σύλλογος ἐπαρχιωτῶν φοιτητῶν (ὁ ΣΕΦ) ποὺ ἀναπτύσσει μιὰ ἀξιόλογη δράση γιὰ τὰ ἰδιαίτερα ζητήματα τῶν ἐπαρχιωτῶν. Ἐκεῖ δουλεύει καὶ τὸ ΤΑΦ (τὸ Ταμεῖο Ἀπόρων Φοιτητῶν), ἐκεῖ καὶ ὁ ΕΟΦ (ὁ Ἐκπολιτιστικὸς Ὅμιλος Φοιτητῶν). Γιατί, μάλιστα, μέσα στὴν πείνα καὶ τὴ σκοτεινιὰ καὶ τὸ πένθος τῆς κατοχῆς, οἱ σπουδαστὲς ὀργάνωναν καὶ τὶς ἐκπολιτιστικὲς καὶ τὶς ψυχαγωγικές τους ἐκδηλώσεις. Δὲν ἔπρεπε σὲ καμιὰ περίπτωση νὰ χάσουν τὸ ἠθικό τους, νὰ στεγνώσει ὁ νοῦς κ' ἡ ψυχή τους, αὐτὸ ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ συνθήματα τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν τους ὀργανώσεων. Σὲ μιὰ γωνιὰ τῆς Λέσχης ἢ σ' ἕνα διπλανὸ καμαράκι κάνει τὶς πρόβες της ἡ φοιτητικὴ χορωδία, γράφεται ἡ ἐφημερίδα τοῦ τοίχου — μὲ τσουχτερὴ κριτικὴ καὶ καλόκαρδη σάτιρα γιὰ τοὺς ἀδιάφορους φοιτητὲς καὶ μὲ καθαροὺς ὑπαινιγμοὺς ἐναντίον τῶν ξένων τυράννων καὶ τῶν δοσιλόγων — ἐκεῖ προετοιμάζονται καὶ οἱ φοιτητικὲς ἐκδρομές. Γι' αὐτὲς τὶς ἐκδρομές, ποὺ γίνονται φυσικὰ σὲ κοντινά, γύρω ἀπ' τὴν Ἀθήνα μέρη, στὸ Καλαμάκι, στὸν Ἅλιμο, στὸν Ἅη Γιάννη τὸν Καρέα, στὸν Κόκκινο Μῦλο, θἄξιζε νὰ μιλήσει κανεὶς πολύ, γιατί, ἔξω ἀπ' ὅλα τἄλλα, ἦταν ἕνα σκολειὸ ἐθνικοῦ φρονηματισμοῦ. Ὅσοι τὶς ἔζησαν δὲν εἶναι εὔκολο νὰ τὶς ξεχάσουν. Ἐκεῖ γίνονται συζητήσεις, ἀναπτύσσεται τὸ πνεῦμα τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς ὁμαδικότητας καὶ τῆς εὐθύνης. Ὁρισμένες μετατρέπονται σὲ ἀνοικτὲς ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ἐκδηλώσεις. Στὸ Καλαμάκι, λόγου χάρη, σὲ μιὰ ἀπ' τὶς πρῶτες ἐκδρομές, φοιτητὲς καὶ φοιτήτριες ξεχύνονται στὴ Λεωφόρο, τὴν ὥρα τῆς πιὸ μεγάλης κυκλοφορίας ποὺ ὁ κόσμος περιμένει τὰ λεωφορεῖα γιὰ νὰ γυρίσει στὴν Ἀθήνα, καὶ στήνουν τὸ χορὸ μὲ ἐθνικὰ τραγούδια:

Στὴ στεριὰ δὲ ζεῖ τὸ ψάρι,
οὔτ' ὁ ἄνθὸς στὴν ἀμμουδιὰ
καὶ οἱ Ἕλληνες δὲ ζοῦνε
δίχως τὴν ἐλευτεριά...

Τὸ χορὸ τὸν σέρνει μιὰ ψηλὴ ρουμελιώτισσα φοιτήτρια τῆς Νομικῆς. Ὁ κόσμος καταλαβαίνει, χειροκροτεῖ, δακρύζει. Τὰ νιάτα ποὺ δὲ σκύβουν τὸ κεφάλι τοῦ δίνουν κουράγιο, καὶ τὸν γεμίζουν ἐλπίδες γιὰ τὸ μέλλον τοῦ τόπου. Κ' οἱ Ἰταλοὶ ποὺ βρίσκοντ' ἐκεῖ νιώθουν τί συμβαίνει, σαστίζουν. Μὰ ἄλλοι κάνουν στραβὰ μάτια κι ἄλλοι δὲν ξέρουν πῶς νὰ ἀντιδράσουν. Διαταγὴ δὲν ἔχουν ν' ἀπαγορεύουν καὶ τὶς ἐκδρομές... κ' ἔπειτα οἱ φοιτητὲς χορεύουν, δὲν κάνουν διαδήλωση... Αὐτὸ ξαναγίνεται πολλὲς φορές, στὰ πρῶτα χρόνια τῆς κατοχῆς. Ἡ ρουμελιώτισσα φοιτήτρια εἶναι πάντα πρώτη, ὅπως καὶ στὶς διαδηλώσεις, ὅπως καὶ στὴ φοιτητικὴ Λέσχη καὶ στὶς αἴθουσες τῆς Νομικῆς Σχολῆς. Σκορπᾶ κέφι, τρέχει ἐκεῖ ποὺ βλέπει ἕνα κατεβασμένο κεφάλι, ἕνα συννεφιασμένο πρόσωπο, δίνει κουράγιο. (Πέρασαν ἀπὸ τότε 20 χρόνια. Ἂν θέλετε τώρα νὰ γνωρίσετε αὐτὴ τὴν ἀγωνίστρια τῆς Ἀντίστασης, πηγαίνετε μιὰ μέρα στὶς φυλακὲς Ἀβέρωφ: τὴ λένε Φώφη Λαζάρου).

Ὁ πρῶτος νεκρός

Στὶς 22 Δεκεμβρίου γίνεται μιὰ ἀκόμα διαδήλωση ἔξω ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Ἐργασίας, στὴν ὁδὸ Στουρνάρα. Πρωτοστατοῦν πάλι οἱ φοιτητές, μὰ τώρα ἦταν πλῆθος κ' οἱ ὑπάλληλοι κ' οἱ ἐργάτες. Κύριο αἴτημα κοὶ πάλι ἡ ἐπιβίωση, τὰ συσσίτια. Μὰ τώρα ἀκούγεται βροντερὸ κ' ἕνα ἄλλο σύνθημα: «κάτω ἡ τρομοκρατία». Ὁ Λαὸς ζητεῖ νὰ σταματήσουν οἱ συλλήψεις, τὰ βασανιστήρια, οἱ ἐκτελέσεις ἀπὸ τὶς ἀρχὲς κατοχῆς. Οἱ Γερμανοὶ λυσσοῦν — στὸ βουνὸ ἔχουν βροντήσει τὰ πρῶτα ἀντάρτικα τουφέκια — κ' ἐπεμβαίνουν γιὰ πρώτη φορὰ ἔνοπλα. Χτυποῦν μανιασμένα. Πέφτει ὁ πρῶτος φοιτητὴς ἀπὸ τὰ βόλια τους: ὁ Μ ή τ σ ο ς Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ί δ η ς, μέλος τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας. Τραυματίζεται ἀπὸ κλωτσιὰ Γερμανοῦ στὰ γεννητικὰ ὄργανα κ' ἕνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας τοῦ Πανεπιστημίου κι ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς Ἀντίστασης στοὺς σπουδαστές: ὁ φοιτητὴς τῆς Ἰατρικῆς Φ ύ λ η ς Γ ε ω ρ γ ί ο υ (Βασίλης). Στὴν ἀρχὴ φαίνεται πὼς τὸ χτύπημα εἶναι ἐλαφρό, μὰ ἀργότερα ἐξελίσσεται σ' ἐπιδιδυμίτιδα. Καθὼς τότε δὲν ὑπῆρχαν τὰ μέσα, ὁ Βασίλης προσβάλλεται ἀπὸ φυματίωση στὸ αἷμα κ' ὕστερα ἀπὸ μῆνες πεθαίνει. Ἡ σπουδάζουσα νεολαία χάνει ἕνα ἀπὸ τοὺς διαλεχτοὺς ἡγέτες της.

Ἡ δολοφονία τοῦ Κωνσταντινίδη συγκλονίζει τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἱδρύματα. Στὴ Φοιτητικὴ Λέσχη γίνονται συγκεντρώσεις, ἐκφωνοῦνται λόγοι, ὀργανώνεται πολιτικὸ μνημόσυνο τοῦ ἥρωα. Πολυμελεῖς ἐπιτροπὲς ἐπισκέπτονται τὸν Πρύτανι καὶ τοὺς καθηγητὲς καὶ ἀξιώνουν νὰ γίνει ἐπίσημη διαμαρτυρία στὶς ἀρχὲς κατοχῆς.

Τὴν παραμονὴ τῆς Πρωτοχρονιᾶς τοῦ 1943, οἱ φοιτητὲς ὀργανώνουν στὴ Φοιτητικὴ Λέσχη μεγάλη γιορτή. Τιμοῦν τὸ νεκρό τους — μιὰ μεγάλη φωτογραφία του δεσπόζει στὴν αἴθουσα δαφνοστεφανωμένη — καὶ διακηρύσσουν τὴν ἀπόφασή τους νὰ συνεχίσουν ἀπτόητοι τὸν ἀγώνα. Ἡ αἴθουσα εἶναι στολισμένη μὲ πολὺ φροντίδα, ὑπάρχουν καλλιτεχνικὲς ἀφίσσες φιλοτεχνημένες ἀπὸ σπουδαστὲς τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν κ' ἐρασιτέχνες ζωγράφους. Ἐκεῖνο τ' ἀξέχαστο βράδυ, ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ τραγούδια, τὰ σκέτς, τοὺς χοροὺς καὶ τοὺς λόγους, ἔνιωθε καθεὶς τὸ μεγάλο μήνυμα τῶν φοιτητῶν: πὼς ἡ Ἑλλάδα δὲ σκύβει τὸ κεφάλι στὸν τύραννο, δὲ ζαλίζεται ἀπ' τὰ χτυπήματα, δὲ γονατίζει. Κ' ἦταν ἀκόμα μαῦρο τὸ σκοτάδι τῆς σκλαβιᾶς κ' ἡ συμμαχικὴ νίκη οὔτε ποῦχε ἀρχίσει νὰ ροδοχαράζει...

Τρομοκρατημένοι ἀπὸ τὸ ἀνέβασμα τῆς φοιτητικῆς πάλης, οἱ κατακτητὲς διατάσσουν τὸ κλείσιμο τοῦ Πανεπιστημίου. Μὰ ἡ Λέσχη (μιλᾶμε πιὰ γιὰ τὸ πνιχτικὸ ὑπόγειο ὅπου ἔκαιγε διαρκῶς τὸ ἠλεκτρικὸ φῶς) παραμένει ἀνοιχτό. Τὶς πρῶτες μέρες τοῦ 1943 ἡ ἰταλικὴ ἀστυνομία καὶ ἡ «ἑλληνικὴ» Εἰδικὴ Ἀσφάλεια κάνουν κ' ἐκεῖ ἔφοδο, πιάνουν μερικοὺς φοιτητές, ἄλλοι καταρθώνουν νὰ τὸ σκάσουν ἀπὸ τὴν πίσω πόρτα, ὁρισμένοι ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς ἡγέτες τῶν σπουδαστῶν καταζητοῦνται. Μὰ παρ' ὅλ' αὐτὰ ἡ Λέσχη συνεχίζει νὰ δουλεύει. Τὰ καλλιτεχνικὰ καὶ τὰ ψυχαγωγικὰ τμήματα ἑτοιμάζουν τὰ προγράμματά τους, ὀργανώνονται ἐκθέσεις. Ἐκεῖ πρωτοπαρουσιάζει ἔργα του, σὰ μέλος τοῦ ΕΟΦ, φοιτητὴς τότε τῆς Φιλολογίας, ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ γνωστοὺς σήμερα σκιτσογράφους τοῦ ἀθηναϊκοῦ Τύπου. Ἐκεῖ προετοιμάζονται τώρα οἱ νέοι ἀγῶνες, οἱ κινητοποιήσεις γιὰ ν' ἀνοίξει τὸ Πανεπιστήμιο, οἱ ἐθνικὲς ἐκδηλώσεις. Ἐκεῖ κυκλοφοροῦν καὶ τὰ νέα γιὰ τοὺς ἀντάρτες καὶ τὶς ἐπιτυχίες τους καὶ γίνονται ἔρανοι γιὰ τὴν ἐνίσχυσή τους.

«Κάτω ἡ ἐπιστράτευση»

Στὶς 23 Φεβρουαρίου 1943, σ' ἕνα σπίτι τῶν Ἀμπελοκήπων, οἱ ἐκπρόσωποι διαφόρων ὀργανώσεων τῆς νεολαίας ἱδρύουν τὴν Ἑνιαία Πανελλαδικὴ Ὀργάνωση Νέων (Ε.Π.Ο.Ν.). Τὴν μέρα ἐκείνη ἡ Ἀθήνα ξυπνᾶ βαμμένη στὸ πράσινο χρῶμα τῆς ΕΠΟΝ. Καὶ στὴ διαδήλωση ποὺ γίνεται τὸ μεσημέρι ἐναντίον τῆς τρομοκρατίας καὶ τῆς ἐπιστράτευσης ἀντηχεῖ γιὰ πρώτη φορὰ στοὺς δρόμους βγαλμένη ἀπὸ χιλιάδες νεανικὰ στήθη, ἡ κραυγὴ «ΕΠΟΝ, ΕΠΟΝ». Οἱ σπουδαστὲς καὶ πάλι παίζουν κύριο ρόλο.

Στὶς 5 Μαρτίου ἡ Ἀθήνα κατεβαίνει στοὺς δρόμους νὰ δώσει μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ μεγάλες μάχες τῆς ἱστορίας της. Οἱ Γερμανοὶ — ποὺ παθαίνουν στὸ μεταξὺ τὴ φοβερὴ πανωλεθρία τοῦ Στάλινγκραντ καὶ αἱμορραγοῦν σ' ὅλο τὸ Ἀνατολικὸ Μέτωπο — ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ἐργατικὰ χέρια γιὰ τὰ πολεμικά τους ἐργοστάσια. Ὅλες τους οἱ προσπάθειες γιὰ νὰ στρατολογήσουν ἀπ' τὴν Ἑλλάδα ἐθελοντές, παρὰ τὴν πεῖνα ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ θερίζει, δὲν φέρνουν κανένα ἀξιόλογο ἀποτέλεσμα. Ἀποφασίζουν λοιπὸν νὰ κάμουν ὑποχρεωτι-

κὴ ἐπιστράτευση. Καταρτίζουν κιόλας στὸ ὑπουργεῖο Ἐργασίας καταλόγους Ἑλλήνων ἐργατῶν, μὲ τὴ συνεργασία τῆς προδοτικῆς κυβέρνησης Λογοθετόπουλου. Τὸ ΕΑΜ ποὺ ἔχει παντοῦ ὀργανώσεις, ἀκόμα καὶ στὴν Ἀστυνομία (εἶναι γνωστὸ πὼς στὴν Ἑλλάδα ἔγινε, ὀργανωμένη ἀπὸ τὸ ΕΑΜ, ἡ μοναδικὴ σ' ὁλόκληρη τὴν κατεχόμενη Εὐρώπη ἀπεργία ἀστυνομικῶν) τὰ πληροφορεῖται ὅλα, κατατοπίζει τὸ Λαὸ καὶ στὶς 5 Μαρτίου δίνει τὴν μεγάλη ἀπάντησή του. Ἡ Ἀθήνα δὲν εἶχε ὡς τότε δεῖ τόσο πολυάνθρωπη, τόσο μαχητικὴ διαδήλωση. Ἀπὸ τὴν πλατεία τοῦ Θησείου, ἀπὸ τὴν πλατεία τῆς Δημαρχίας, ἀπὸ τὴν ὁδὸ Πειραιῶς, ἀπὸ τὴν Ὁμόνοια, ἀπὸ τὴν ψαραγορά, ἀπὸ τὸν Ἅγιο Κωνσταντίνο, ἀπ' τοὺς Ἀέρηδες κι ἀπὸ τὴν πλατεία Κάνιγγος ποὺ εἶχαν τὶς προσυγκεντρώσεις τους κι ἄκουσαν τοὺς ὁμιλητές τους, σωστὰ ἀνθρώπινα ποτάμια τραβοῦν ὁρμητικὰ πρὸς τὴν πλατεία Συντάγματος. Παρασέρνουν στὸ διάβα τους σὰν πρόχειρους ξύλινους φράχτες τὶς ζῶνες τῶν ἀστυνομικῶν. Πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια τους τὰ πλακὰτ ὑψώνονται σὰ δάσος. Οἱ κραυγὲς «Ε.Α.Μ.», «Ε.Π.Ο.Ν.», «Κάτω ἡ ἐπιστράτευση», μοιάζουν σὰν τὸ βουητὸ τῆς καταιγίδας. Εἶναι ἡ θύελλα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης καὶ τῆς Λευτεριᾶς.

Σὲ ὁρισμένα σημεῖα οἱ ἀνθρώπινοι χείμαρροι συναντοῦν δυνατότερα ἐμπόδια: τοὺς κατακτητὲς ποὺ χτυποῦν μὲ μανία. Ἐκεῖ πισωγυρίζουν λίγο, ἀλλάζουν ἐλαφρὰ τὴν πορεία τους, κόβονται καμιὰ φορὰ καὶ σὲ μικρότερα κομμάτια, ἀλλὰ ξαναβρίσκουν δρόμο γιὰ νὰ χυθοῦν στὴν κοινὴ κοίτη, ὅπως ἔχει ἀπὸ πρὶν καθοριστεῖ. Μιὰ τέτοια σύγκρουση γίνεται στὸ Μοναστηράκι. Ἐκεῖ βρίσκεται κ' ἡ κύρια δύναμη τῶν σπουδαστῶν. Οἱ ἔφιπποι καραμπινιέροι ἐφορμοῦν μὲ τὶς σπάθες. Ἡ λαοθάλασσα γιὰ λίγο κλονίζεται, γυρίζει πρὸς τὰ πίσω, μὰ ἀμέσως ξεχύνεται ἀπὸ ἄλλους δρόμους καὶ φτάνει στὸ Σύνταγμα. Οἱ σπουδαστὲς παλεύουν ἀνάμεσα στοὺς πρώτους. Τέτοιες συγκρούσεις γίνονται ταυτόχρονα σὲ πολλὰ σημεῖα, ἔτσι ποὺ ὁλόκληρο τὸ Κέντρο τῆς Ἀθήνας παρουσιάζει ὄψη ἀληθινοῦ πεδίου μάχης, μὲ νεκροὺς καὶ τραυματίες. Ἡ πρώτη μεγάλη σύγκρουση γίνεται τελικὰ στὸ Σύνταγμα ὅπου ἕνα μεγάλο μέρος τῶν διαδηλωτῶν καταφέρνει νὰ φτάσει στὸ Πολιτικὸ Γραφεῖο.

Ἀπὸ κεῖ ἕνα τμῆμα τῶν διαδηλωτῶν πᾶνε στὸ Ἐργατικὸ Κέντρο ὅπου ἀποδοκιμάζουν τοὺς διορισμένους ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς ἐργατοπατέρες καὶ ἕνα ἄλλο στὸ ὑπουργεῖο Ἐργασίας: ἐκεῖ δίνεται ἡ σκληρότερη μάχη τῆς μέρας. Οἱ διαδηλωτὲς μπαίνουν μέσα στὸ Ὑπουργεῖο, βρίσκουν μὲ τὴ συνεργασία τῶν ὑπαλλήλων τὶς καταστάσεις τῆς ἐπιστράτευσης, τὶς ρίχνουν ἔξω στὸ δρόμο καὶ τὶς καῖνε. Ἐδῶ ἐπεμβαίνουν ἡ Γκεστάπο καὶ τὰ Ἐς-Ἐς, χτυποῦν, πιάνουν, μὰ εἶναι πιὰ ἀργά. Ἡ διαδήλωση ἔχει πετύχει πιὰ τὸ σκοπό της.

Οἱ Γερμανοὶ ἀσφαλῶς σκέφτονται πὼς ἂν προχωρήσουν στὴν ἐπιστράτευση, θὰ χρειαστεῖ νὰ δεσμεύσουν στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ συγκρατήσουν τὸ Λαὸ περισσότερες δυνάμεις ἀπὸ τὰ ἐργατικὰ χέρια ποὺ θὰ ἐξοικονομήσουν. Βάζουν τὸ Λογοθετόπουλο νὰ ἀνακοινώσει ἀπὸ τὸν Τύπο ὅτι δὲν ἔγινε ποτὲ καμιὰ σκέψη γιὰ ἐπιστράτευση κι ὅτι πρόκειται γιά... διαδόσεις τῶν κομμουνιστῶν...

Ὁ θρίαμβος τοῦ Λαοῦ καὶ τοῦ ΕΑΜ εἶναι πλήρης! Ὁ σπουδαστὴς τοῦ Πολυτεχνείου Τορὸν εἶναι ἀνάμεσα σ' ἐκείνους ποὺ δώσανε τὴ ζωή τους αὐτὴ τὴν ἡμέρα, γι' αὐτὸ τὸ λαϊκὸ καὶ ἐθνικὸ θρίαμβο. Στὶς 21 Μαρτίου ἡ ΕΠΟΝ Σπουδαστῶν τοῦ κάνει μνημόσυνο στὸν Ἅγιο Παῦλο, ὅπως ἄρμοζε σ' ἕνα ἥρωα, μὲ πατριωτικὲς ἐκδηλώσεις καὶ φλογεροὺς λόγους γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ ἀγώνα ὡς τὴ Λευτεριὰ καὶ τὴ Νίκη. Καθὼς τελειώνει τὸ μνημόσυνο οἱ ἀστυνομικοὶ καὶ οἱ Ἰταλοὶ παραφυλᾶνε ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ καὶ χτυποῦν. Μερικοὶ φοιτητὲς τραυματίζονται, μὰ οἱ ἄλλοι ταμπουρώνονται στὶς γωνιὲς καὶ ἀπαντοῦν μὲ μιὰ ἀληθινὴ βροχὴ ἀπὸ πέτρες ποὺ κάνει τοὺς ἀστυνομικοὺς νὰ τὸ βάλουν στὰ πόδια καὶ τοὺς Ἰταλοὺς νὰ ζητήσουν ἐνισχύσεις...

25 Μαρτίου 1943

Ἡ ἐθνικὴ ἐπέτειος τὸ 1943 βρῆκε τὸ ΕΑΜ καὶ τὴν ΕΠΟΝ στὴν ὁρμητική τους ἄνοδο. Τρεῖς μέρες πρὶν ἡ Ἀθήνα κι ὁ Πειραιᾶς ἑτοιμάζονται ἐντατικὰ γιὰ τὴ μεγάλη γιορτή. Οἱ σπουδαστὲς δυὸ ὁλόκληρες νύχτες ρίχνουν προκηρύξεις, βάφουν τοὺς τοίχους, κρεμοῦν πλακὰτ μὲ πατριωτικὰ συνθήματα στὰ σύρματα. Ἑτοιμάζουν στὸ παράνομο τυπογραφεῖο τὴν ἐφημεριδούλα τους τὴ «ΦΛΟΓΑ». Τὰ Ἐξάρχεια κ' ἡ Νεάπολη, οἱ φτωχογειτονιές, πρέπει νἄχουν τὴν πιὸ γιορταστικὴ ὄψη σ' ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα.

Τὴν παραμονὴ τῆς ἐπετείου, κατὰ τὸ μεσημέρι, τὸ Πεδίο τοῦ Ἄρεως γεμίζει ἀπὸ νέους καὶ νέες. Οἱ Ἐπονίτες τῆς Ἀθήνας ἔχουν δώσει ἐκεῖ τὸ ραντεβοῦ τους... Ξαφνικὰ οἱ μικρὲς ὁμάδες ἑνώνονται σὲ μιὰ φάλαγγα χιλιάδων καὶ μὲ τὰ στεφάνια μπροστὰ τραβοῦν πρὸς τ' ἀγάλματα τῶν ἡρώων τοῦ 21. Οἱ καραμπινιέροι ποὺ εἶναι ἀπ' τὸ πρωῒ σ' ἐπιφυλακὴ κ' ἔχουν πιάσει τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα ὁρμοῦν, χτυποῦν καὶ πιάνουν ἀρκετούς. Μὰ οἱ νέοι πρόλαβαν νὰ δαφνοστεφανώσουν τ' ἀγάλματα τῶν ἡρώων. Καὶ τώρα ἡ διαδήλωση ποὺ εἶχε φανεῖ γιὰ μιὰ στιγμὴ πὼς σκόρπισε, ξαναπαρουσιάζεται πιὸ ζωηρὴ καὶ μεγάλη στὰ Ἐξάρχεια. Τραβᾶ καὶ φέτος γιὰ τὸν Ξάνθο, τραγουδώντας τὸ «Μαύρ' εἶν' ἡ νύχτα στὰ βουνά...» ποὺ στὸ τέλος τῆς πρώτης στροφῆς του τώρα γίνεται:

«κι ὁ ἀντάρτης ξεσπαθώνει, ξεσπαθώνει»

Ἀπὸ τὸ Κολωνάκι ἡ διαδήλωση κατεβαίνει στὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας καὶ περνᾶ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο, στεφανώνει τὸ ἄγαλμα τοῦ Ρήγα, σταματᾶ γιὰ λίγο καὶ ψάλλει τὸν Ἐθνικὸ Ὕμνο καὶ ξεχύνεται ὕστερα στὴν Πανεπιστημίου μὲ ρυθμικὲς κραυγὲς «ΕΠΟΝ, ΕΠΟΝ».

Φοιτητικὴ συγκέντρωση στὴν Κατοχή.

Τὴν ἄλλη μέρα οἱ κατακτητὲς κ' ἡ κυβέρνηση τῶν ἀνδρεικέλλων τους ἔχουν πάρει δρακόντεια μέτρα. Ἔχουν τοιχοκολλήσει αὐστηρὲς ποινὲς γιὰ ὅσους πάρουν μέρος σὲ συγκεντρώσεις, ἔχουν κινητοποιήσει ὅλες τὶς δυνάμεις τους, πάνοπλες, ἕτοιμες νὰ χτυπήσουν. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως ὁ Λαὸς τῆς Ἀθήνας κατέβαινε στοὺς δρόμους, ὅπως τὸν καλοῦσε τὸ ΕΑΜ κι οἱ ἄλλες ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ὀργανώσεις. Αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν ἦταν μονάχα οἱ σπουδαστές, ἦταν δεκάδες χιλιάδες Ἀθηναῖοι ὅλων τῶν ἡλικιῶν κι ὅλων τῶν ἐπαγγελμάτων. Ποτὲ ἡ Ἀθήνα δὲν γιόρτασε μὲ τέτοιο συγκλονιστικὸ τρόπο, δὲν τίμησε μ' ἕνα τέτοιο παλλαϊκὸ πανηγύρι τὴν ἐθνική μας ἐπέτειο.

Τὸ Ζάππειο ὅπου εἶχε ὁριστεῖ νὰ συγκεντρωθεῖ ἡ νεολαία, πλημμυρίζει μέσα σὲ λίγα λεπτὰ ἀπὸ νέους. Στὶς 10.30΄ ἀκριβῶς ὑψώνονται δάσος οἱ ἑλληνικὲς σημαῖες καὶ τὰ πλακάτ, ἄσπρα πουλιὰ πετοῦν στὸν ἀέρα οἱ προκηρύξεις καὶ θριαμβευτικὴ ἀκούγεται, βγαλμένη ἀπὸ 15 χιλιάδες νεανικὰ στόματα, ἡ κραυγὴ «ΕΠΟΝ, ΕΠΟΝ». Ὁ λαμπρὸς ἀνοιξιάτικος ἥλιος κάνει νὰ φαίνονται ἀκόμα πιὸ γιορταστικὰ τὰ πρόσωπα. Ἡ διαδήλωση τῶν νέων — σπουδαστῶν, ἐργατῶν, μαθητῶν, ὑπαλλήλων — ἑνώνεται στὴν Ἀμαλίας μὲ τὶς συνοικίες καὶ προχωροῦν ὅλοι μαζὶ γιὰ τὸ Σύνταγμα. Τὴν ἴδια στιγμὴ ξεμπουκάρουν ἀπὸ τὴ Μητροπόλεως οἱ ἐργάτες, μὲ πρώτους τοὺς τραμβαγιέρηδες, τὸ προσωπικὸ τῆς ΟΥΛΕΝ καὶ τοῦ Γκαζιοῦ. Καθὼς ἑνώνονται, μὲ ζητωκραυγές, τραγούδια καὶ ρυθμικὰ συνθήματα, οἱ δυὸ διαδηλώσεις, ἐφορμᾶ ἡ ἔφιππη καραμπινιερία, χτυπᾶ μὲ τὶς σπάθες, τσαλαπατᾶ κορμιὰ μὲ τὶς ὁπλὲς τῶν ἀλόγων. Χύνεται τὸ πρῶτο αἷμα, γιὰ μιὰ στιγμὴ ἡ διαδήλωση κοντοστέκεται, μὰ καὶ πάλι προχωρεῖ πιὸ ὁρμητικὴ ἀπὸ πρὶν μὲ τὶς σημαῖες πάντα μπροστά, φτάνει στὸ ἄγαλμα τοῦ Κολοκοτρώνη, τὸ στεφανώνει, ἀνεβαίνει Πανεπιστημίου, στεφανώνει τὸ Ρήγα καὶ τραβᾶ γιὰ τὸ Πάρκο. Εἶναι τόσες χιλιάδες τώρα ὁ κόσμος, ποὺ οἱ δρόμοι δὲν τὸν χωροῦν. Ὅλα τὰ παράθυρα ἀνοίγουν, γριὲς καὶ παιδάκια πετοῦν στοὺς διαδηλωτὲς λουλούδια καὶ σημαῖες.

Στὸ Πάρκο, στ' ἀγάλματα τῶν ἡρώων ἡ ἀνθρωποθάλασσα σταματᾶ καὶ γονατίζει. Νεκρικὴ σιωπή. Κοπέλλες, νέοι, μεστωμένοι ἐργάτες περνοῦν τὰ στεφάνια στὰ κεφάλια τῶν ἡρώων. Ἐκείνη τὴ στιγμὴ φρενάρουν μὲ διαβολεμένο θόρυβο τὰ ἰταλικὰ καμιόνια. Καραμπινιέροι καὶ στρατιῶτες πηδοῦν — ὁρμοῦν πάνω στὸ πλῆθος, χτυποῦν στὸ ψαχνό. Πέφτουν καρμιά, τὰ δάφνινα στεφάνια καὶ τὰ κατάλευκα ἀγάλματα βάφονται στὸ αἷμα...

Γιὰ πάντα νέοι, ἄλκιμοι, ὡραῖοι

Ἐδῶ τελειώνουν οἱ προσωπικές μου ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἐθνικοαπελευθερωτικὴ δράση τῶν σπουδαστῶν, Δὲν ἔζησα τὶς κατοπινὲς φάσεις τοῦ ἀγώνα τους κατὰ τῶν τυράννων ποὺ ἦταν ἀκόμα πιὸ δραματικὲς καὶ ἡρωϊκές. Μὰ ὅπου καὶ νἆταν κανεὶς μάθαινε τὶς μεγάλες πράξεις τῆς σπουδαστικῆς ἀντίστασης. Ὕστερα ἀπὸ τὴ μεγάλη παναθηναϊκὴ διαδήλωση τῆς 22ας Ἰουλίου 1943 ποὺ ματαίωσε τὴν ἐπέκταση τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς ὅλοι οἱ νέοι τῆς Ἀθήνας πρόφεραν μὲ συγκίνηση τὰ ὀνόματα τῶν σπουδαστῶν τοῦ Πολυτεχνείου Θανάση Τεριακῆ, Θώμη Χατζηθωμᾶ καὶ τῆς φοιτήτριας τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας Κούλας Λίλη μαζὶ μὲ τἄνομα τῆς Παναγιώτας Σταθοπούλου: Σκοτώθηκαν ἡρωϊκὰ μέσα στὴν ἄνοιξη τῆς ζωῆς τους, βάζοντας τὰ νεανικὰ στήθεια τους ἀσπίδα τῆς Λευτεριᾶς καὶ τῆς Ἑλλάδας στὰ τάνκς τῶν χιτλερικῶν βαρβάρων.

Ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 1943, κυριαρχεῖ καὶ στὶς μεγάλες πόλεις ὁ ἔνοπλος ἀπελευθερωτικὸς ἀγώνας. Οἱ διαδηλώσεις κ' οἱ ἄλλες μαζικὲς ἐκδηλώσεις πού, παρὰ τὴν ἄγρια τρομοκρατία τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν ταγμάτων ἀσφαλείας, δὲ σταματοῦν, γίνονται τώρα κομματιαστὰ κατὰ συνοικίες καὶ περιφρουροῦνται ἀπὸ ἔνοπλα τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ. Στὴν περίοδο αὐτὴ ποὺ οἱ χιτλερικοί, βλέποντας νὰ πλησιάζει τὸ τέλος τους, προσπαθοῦν νὰ σβήσουν μὲ τὴ φωτιὰ καὶ τὸ σίδερο κάθε ἀντίσταση τοῦ Λαοῦ μας, οἱ σπουδαστές, πολεμοῦν παντοῦ σὰν λιοντάρια. Εἰδικὰ σπουδαστικὰ συνεργεῖα γυρίζουν στὰ ἐργοστάσια καὶ τὶς συνοικίες, ποὺ δίνουν κουράγιο στοὺς φοβισμένους καὶ βοηθοῦν τὶς τοπικὲς ὀργανώσεις ὅπου τὶς ἔχει τσακίσει ὁ ἐχθρὸς νὰ ξαναστηθοῦν στὰ πόδια τους. Σὲ μιὰ τέτοια ἐξόρμηση τῆς ΕΠΟΝ Σπουδαστῶν στὰ ἐργοστάσια τῆς Νέας Ἰωνίας δυὸ φοιτητὲς σκοτώνονται ἀπὸ τοὺς τρομοκράτες ποὺ παραφύλαγαν. Ἕνας ἀκόμη, ὁ Κώστας Ρέπας, φοιτητὴς τῆς Νομικῆς, τὸ παιδὶ μὲ τὸ ἀνεξάντλητο κέφι πού, πότε μὲ τὸ βιολί, πότε μὲ τὴ φυσαρμόνικα, πότε μὲ τὸ τραγούδι, σκορποῦσε γύρω του τὴ χαρά, πιάνεται ἀπὸ τὰ ὄργανα τῶν κατακτητῶν, μεταφέρεται στὸ ἄντρο τῆς Εἰδικῆς Ἀσφαλείας, τὸ ξενοδοχεῖο «Κρυστάλ», βασανίζεται φριχτὰ γιὰ νὰ προδώσει, μὰ ξεψυχάει χωρὶς ν' ἀνοίξει τὸ στόμα του, παρὰ μόνο γιὰ νὰ κα-

ταραστεῖ τοὺς δημίους του καὶ νὰ ζητωκραυγάσει γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

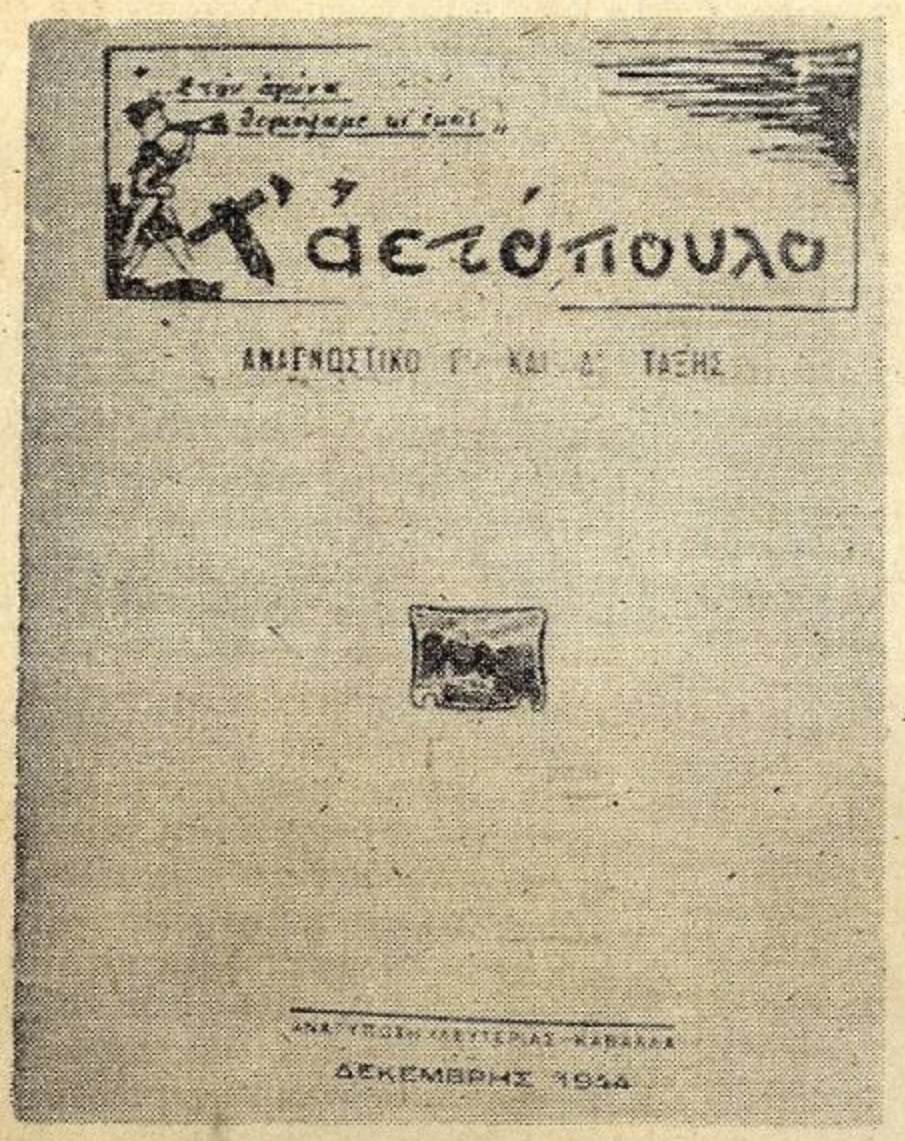
Σ' ὅλη αὐτὴν τὴν περίοδο ὡς λίγον καιρὸ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τὰ Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικὰ Ἱδρύματα ἔχουν καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς συνεργάτες τους καὶ ἔχουν μετατραπεῖ σὲ τόπους βασανιστηρίων τῶν πατριωτῶν σπουδαστῶν. Ἔτσι ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1943 ὡς τὴν ἀπελευθέρωση δεκάδες σπουδαστὲς πιάστηκαν ἀπὸ συνεργάτες τῶν κατακτητῶν, μεταφέρθηκαν σὲ στρατόπεδα καὶ τουφεκίστηκαν. Ἀναφέρουμε μερικὰ ὀνόματα: Α. Ζησιμᾶτος, Ν. Ματσούκας, Στράτος Δημόπουλος, Κ. Δημητριάδης, Φαίδων Ἀντωνόπουλος, Γ. Κουλουτπάνης, Στ. Κόλιας.

Ὁ Στράτος Δημόπουλος, φοιτητὴς τῆς Νομικῆς, ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀγωνιστὲς τῆς Ἀντίστασης, ἀπὸ τὰ πρῶτα στελέχη τοῦ ΕΑΜΝ καὶ τῆς ΕΠΟΝ, γνωστὸς σ' ὅλους τοὺς σπουδαστὲς μὲ τὸ ψευδώνυμο Λέοντας. Ἦταν ἕνα παιδὶ πολὺ λιγομίλητο καὶ σιωπηλὸ ποὺ ὅμως ὅταν ἀνέβαινε νὰ μιλήσει στοὺς συναδέλφους του γιὰ τὸν ἀγώνα, γιὰ τὴν Ἀντίσταση θαρρεῖς καὶ μεταμορφωνόταν. «Τὰ λόγια του, γράφει ἕνας συμφοιτητής του, δυνατά, καθάρια, γιομάτα φλόγα, καλοζυγισμένες σφυριές, νόμιζες πὼς ἔφευγαν ἀπ' τὸ δεξὶ χέρι του ποὺ ἀνεβοκατέβαινε σὲ μιὰ κίνηση βίαιη καὶ μονότονη. Μίλαγε, μίλαγε... κ' ἐμεῖς φλογιζόμαστε σὰν τὸ σίδερο ποὺ τὸ χτυπᾶνε στ' ἀμόνι...»

Στὶς 3 Μαΐου 1944 ἐκτέλεσαν τὸ Στράτο οἱ Γερμανοὶ μαζὶ μὲ 300 ἄλλους πατριῶτες. Στὰ χέρια τῶν δικῶν του ἔφτασε μόνο τοῦτο τὸ γράμμα:

> Σεβαστοὶ κ' ἡρωϊκοί μου γονεῖς καὶ ἀγαπητά μου ἀδέρφια. Σᾶς γράφω λίγα λόγια ἴσως τὰ στερνά μου. Σήμερα πῆραν 300 γιὰ ἐκτέλεση μαζὶ καὶ 7 ἀπὸ μᾶς ἀλφαβητικῶς. Φτάσαν κοντὰ σὲ μένα. Ἴσως σ' ὅλη τὴ ζωή μου σᾶς πόνεσα, καὶ τώρα σᾶς δίνω τὸ μεγαλύτερο πόνο. Θέλω νᾶστε περήφανοι ὅτι ὁ γιός σας ἔπεσε στὸν τίμιο ἀγῶνα γιὰ τὴ ζωή, Λευτεριά, προκοπὴ τοῦ Λαοῦ καὶ τὴν τιμὴ τῆς Πατρίδας. Ἀντάξιος γιὸς ἡρωϊκῶν γονιῶν. Σᾶς ἀφήνω γειὰ Στράτος».

Σὲ 120 ὑπολογίζονται οἱ σπουδαστὲς ποὺ ἔδωσαν τὴ ζωή τους στὸν ἀγώνα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης. Τὸ ὀνόματά τους πρέπει νὰ γίνουν γνωστά, ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράση τους νὰ μαθευτοῦν γιατὶ ἀποτελοῦν ἱερὰ κειμήλια τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας κι ὁλόκληρου τοῦ Ἔθνους... Ψάχνοντας τώρα τὴ μνήμη μου νὰ ξαναθυμηθῶ τὶς μεγάλες ἐκεῖνες ὧρες ποὺ πρωταρχίζαμε τὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγώνα στὸ Πανεπιστήμιο, συναντῶ νεκρούς, νεκρούς, ἀξέχαστες μορφὲς παλληκαριῶν ποὺ ἔφυγαν πολὺ νωρὶς ἀπὸ κοντά μας, προσφέροντας στὴν πατρίδα καὶ τὸ Λαό μας, ὅ,τι πολυτιμώτερο εἶχαν. Ἂς θυμηθοῦμε μερικοὺς ἀκόμα: ὁ Δημήτρης Ζωΐδης, φοιτητὴς τῆς Νομικῆς, κρεμάστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανούς, σ' ἕνα δέντρο στὸ Χαρβάτι, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1944, ὁ Γιάννης Δούκας, φοιτητὴς τῆς Φυσικομαθηματικῆς, τουφεκίστηκε τὸ Νοέμβρη τοῦ 1943 στὸ Γουδί. Ἀπὸ κοντά μας λείπει γιὰ πάντα κι ὁ Ἀλέκος Μητρόπουλος, ὁ Ἄρης, ἐπικεφαλῆς γιὰ μεγάλο διάστημα τῆς Ἀντίστασης στοὺς σπουδαστές. Ὅλοι αὐτοὶ ποὺ μὲ τὴν σπαραχτικὴ καὶ τόσο εὔγλωττη ἀπουσία τους εἶναι οἱ πιὸ ἀδιάψευστοι μάρτυρες τοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς κατατρεγμένης Ἐθνικῆς μας Ἀντίστασης καὶ τῆς αὐθεντικότητας τῶν ἰδανικῶν της, μένουν πάντα ζωντανοὶ στὴ σκέψη μας, μᾶς δίνουν κουράγιο στὶς δύσκολες ὧρες. Ὅπως εἶπε ὁ καθηγητὴς Δεσποτόπουλος μιλώντας τὸ 1945 στὸ μνημόσυνο τοῦ ἥρωα τῆς Νεολαίας Νείλου Μαστραντώνη, ὅλοι τους «ὑπάρχουν καὶ θὰ ὑπάρχουν ὅπως οἱ ὡραῖοι νεκροὶ τῆς ἱστορίας... χωρὶς νὰ σβηστεῖ στὴν καθημερινότητα ἡ ἀστραπὴ τῆς ἀλκῆς τους, γιὰ πάντα νέοι, ἄλκιμοι, ὡραῖοι». Θὰ ὑπάρχουν γιὰ νὰ μᾶς ζητοῦν δικαίωση τῆς μεγάλης θυσίας τους. Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα: γιὰ νὰ μᾶς θυμίζουν μὲ τὸ θάνατό τους πῶς πρέπει νὰ ζοῦμε.

Δύο ἀνα
Τῆς ἀντιστασι

ΡΟΖΑΣ ΙΜΒΡΙΩΤΗ

"Τ' ἀετόπουλο"

'Αναγνωστικὸ τῆς Γ' καὶ Δ' τάξεως
τοῦ Δημοτικοῦ

Τύρνα 1944

«Τὰ ἀετόπουλα»

Μὲ φώναξαν στὴν ἕδρα τῆς Π.Ε.Ε.Α.: «Θὰ γράψεις τὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Γ΄ καὶ Δ΄ τάξης τοῦ Δημοτικοῦ» μοῦ λέει ὁ γραμματέας τῆς Παιδείας Πέτρος Κόκκαλης. «Σὲ ἕνα μῆνα πρέπει νὰ εἶναι καὶ τυπωμένο. Ἔχεις γράψει ἀναγνωστικὰ καὶ θὰ τὰ βγάλεις πέρα». 'Ανταλλάξαμε τὶς σκέψεις μας πάνω στὸ θέμα. Θυμᾶμαι πὼς τὸ συμπέρασμα πάνω-κάτω ἦταν τὸ ἀκόλουθο.

Βέβαια θὰ πρέπει νὰ τηρηθοῦν οἱ παιδαγωγικὲς ἀρχὲς ποὺ πρυτανεύουν στὴν σύνταξη σχολικῶν βιβλίων, ὅμως μὲ μιὰ εἰδοποιὸ διαφορὰ «τὴν σημερινὴ (τοτινὴ) πραγματικότητα τῶν παιδιῶν».

'Εξήγησα, ὅτι οἱ μικροὶ μαθητὲς τῶν 9 καὶ 10 χρόνων τότε δὲν ἦταν τὰ συνηθισμένα παιδιὰ αὐτῆς τῆς ἡλικίας. Ἦταν τὰ παιδιά, χιλιάδες παιδιὰ στὰ χωριὰ καὶ στὶς πόλεις, ποὺ ἀναγκάστηκαν μέσα στὸν πόλεμο καὶ στὴν κατοχὴ μέσα σὲ μιὰ νύχτα, κάτω ἀπὸ ἀπερίγραπτη ἀγωνία καὶ πρόμο ν' ἀφήσουν τὰ σπίτια τους καὶ νὰ σωθοῦν εἴτε στὰ βουνὰ εἴτε σὲ ἄλλες πόλεις. Αὐτὰ τὰ παιδιὰ ζήσανε βομβαρδισμούς, ἐπιδρομὲς ἀεροπλάνων, νυχτερινὴ συσκότιση, πολυβολισμούς, πυροβολισμούς, μετακινήσεις στρατοῦ, μπλόκα, ἐκτελέσεις μπροστὰ στὰ μάτια τους. Οἱ εἰδικὲς αὐτὲς συνθῆκες συνιστοῦσαν ἰδιαίτερη ψυχολογία. 'Ωρίμασαν πρόωρα τὰ παιδιά, γέμισε τρόμους κ' ἐρωτήματα ἡ συνείδησή τους, βρίσκονταν ὁλοένα σὲ ψυχικὴ ὑπερδιέγερση. Προσπαθοῦν νὰ κατανοήσουν καὶ νὰ σηκώσουν τὸ μπόϊ τους ὡς τὸ ὕψος τῶν γεγονότων ποὺ ζοῦν, κι ὅλα αὐτὰ χωρὶς τὴν πεῖρα καὶ τὴ λογική, (γιατὶ εἶναι μικρά), ποὺ δίνουν τὸ σωστὸ νόημα καὶ περιεχόμενό τους. Ζοῦνε τώρα μέσα στὸν ἀγώνα μιὰν ἀνάτασση. Γράφουν τὰ ἴδια τὴν ἱστορία τῆς Πατρίδας. Περνοῦν κρυφὰ ἀπὸ τὶς γραμμὲς τῶν Γερμανῶν καὶ φέρνουν ὁδηγίες στοὺς ἀντάρτες. Κάμνουν τὰ ἴδια ἡρωϊκὲς πράξεις. Βασανίζονται καὶ δὲ βγαίνει λέξη ἀπὸ τὸ στόμα τους. Πεθαίνουν τραγουδώντας. Οὔτε λοιπὸν παραμύθια, οὔτε μικρὲς ἠθοπλιαστικὲς ἱστορίες, οὔτε ποιηματάκια γιὰ μικρά. Πρέπει νὰ νιώσουν, ὅσο μποροῦν, νὰ συλλάβουν ἔστω μὲ τὴν ἄγουρη σκέψη τους τὴν ἀτμόσφαιρα, τὴν ἱστορικὴ στιγμὴ ποὺ ζοῦνε. «Βλέπεις, Συναγωνιστή, εἶπα, δὲν ἔχουν καμμιὰ σχέση τὰ βιβλία ποὺ ἔγραφα ὡς τώρα μ' αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ γράψω σήμερα». Πῆγα ὕστερα στὸ δάσκαλο Σ. Μπαρμπουνάκη καὶ μείναμε σύμφωνοι γιὰ τὸ περιεχόμενο.

Τὸ ἀναγνωστικὸ «'Αετόπουλα» γράφτηκε μέσα σὲ 17 ἡμέρες. Γράφτηκε τὴ νύχτα μὲ τὸ λυχνάρι. Ὅμως στὴν πραγματικότητα καταγραφόταν στὴ μνήμη μου ὅλη τὴ μέρα μέσα στὸ Φροντιστήριο ἀπὸ τὶς ἀφηγήσεις ποὺ μοῦ ἔκαναν τὰ 'Αετόπουλα, οἱ Σπουδαστές, οἱ Καθηγητές, ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ παίρναμε ἀπὸ τὴν Π.Ε.Ε.Α. καὶ τὴν Πανθεσσαλική.

Τίποτα δὲν εἶναι μέσα σ' αὐτὸ τὸ βιβλιαράκι «φτιαχτό», «φανταστικό». Ὅλα ὅσα γράφει εἶναι γεγονότα τῆς καθημερινῆς ζωῆς μέσα στὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ καὶ ἀπολυτρωτικὸ ἀγώνα.

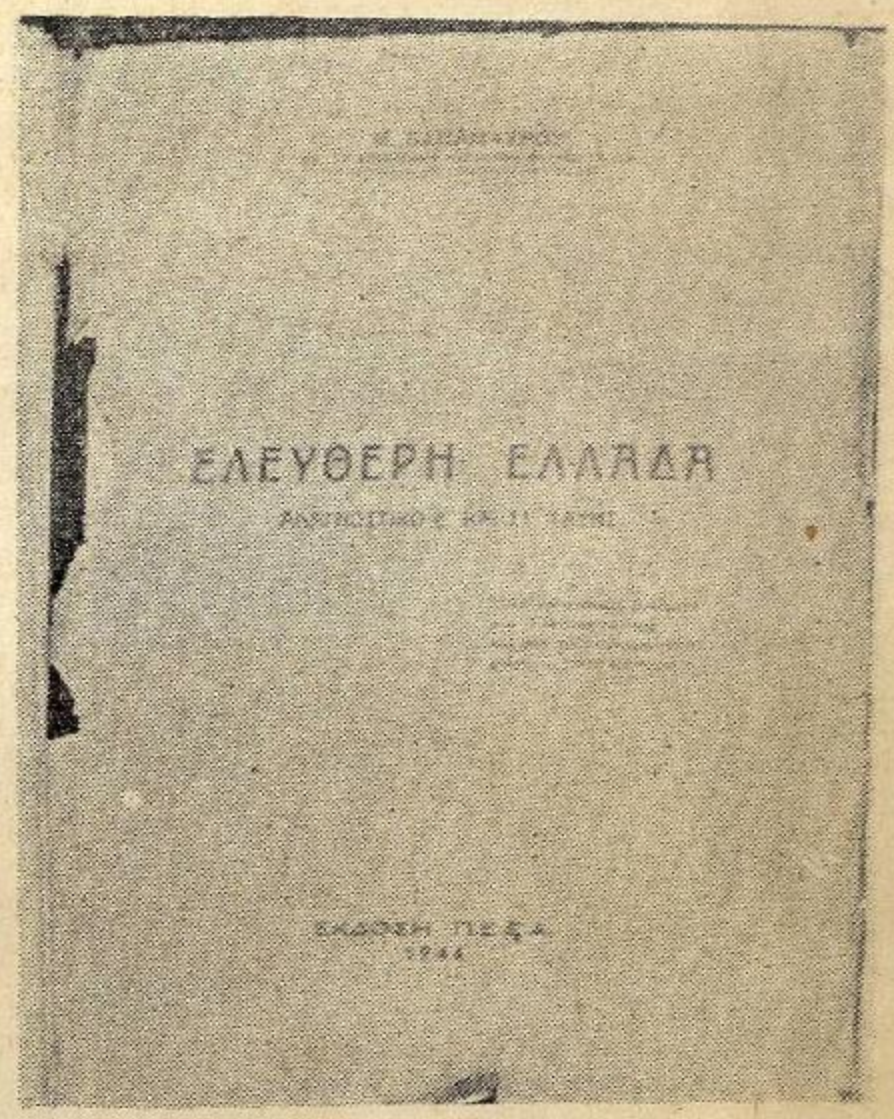
γνωστικὰ
ακῆς παιδείας

ΜΙΧ. ΠΑΠΑΜΑΥΡΟΥ

"Ἐλεύθερη Ἑλλάδα"

Ἀναγνωστικὸ τῆς Ε' καὶ ΣΤ' τάξης
τοῦ Δημοτικοῦ

Καρπενῆσι 1944

Ἀφῆκα τὸ Φροντιστήριο γιὰ 36 ὧρες καὶ τὸ πῆγα μονορροῦφι στὰ Πετρίλια. Κάθομαι καὶ τὸ διαβάζω στὸν Πέτρο Ροῦσσο ὅλη τὴ νύχτα. Τὸ πρωῒ βγῆκε ἡ ἀπόφαση. «Τέτια βιβλία μᾶς χρειάζονται» μοῦ εἶπαν. Φεύγω. Τὸ βιβλίο τυπώθηκε σὲ πολλὲς χιλιάδες ἀντίτυπα κ' ἔφτασε ὡς τὴν Καβάλα κι ὡς τὴν Πελοπόννησο.

«Τὰ Ἀετόπουλα» ὅπως καὶ τὴν «Ἐλεύθερη Ἑλλάδα» τὰ κατηγόρησε δριμύτατα ὁ παιδαγωγὸς Ἀλ. Δελμοῦζος. Τὰ εἶπε «ἐγκληματικά». Ἡ διάλεξή του αὐτὴ γίνηκε σὲ στιγμὲς ἄγριου διωγμοῦ.

Ἡ ἀπάντησή μου καὶ σήμερα εἶναι: Ἔχω πεποίθηση ὅτι τέτοιο μόνο ἀναγνωστικὸ μποροῦσε νὰ γραφεῖ τὶς ὧρες τοῦ ἀγώνα ποὺ ἔκανε ὁ λαὸς γιὰ τὴ λευτεριὰ καὶ τὴ δημοκρατία. Δὲν εἶναι βέβαια τὸ βιβλίο μὲ τὰ μέτρα τῆς καθιερωμένης παιδαγωγικῆς, ὅμως εἶναι κομμένο καὶ ραμμένο στὰ μέτρα τοῦ παιδιοῦ - ἥρωα ποὺ ἀγωνιζόταν μὲ ὅλο τὸ λαὸ γιὰ τὴ λευτεριὰ καὶ τὴ δικαιοσύνη.

Τὸ βιβλίο αὐτὸ στάθηκε πολύτιμο καὶ στοὺς ἐνήλικους ποὺ πρωτομάθαιναν γράμματα. Αὐτοὶ τὸ ἀγάπησαν πολύ.

«Ἡ Ἐλεύθερη Ἑλλάδα»

(Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν πρόλογο)

[...] Ἕνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα προβλήματα, ποὺ παρουσιάστηκε ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἦτανε καὶ τὸ πρόβλημα τῆς συγγραφῆς νέων σχολικῶν βιβλίων, διδαχτικῶν καὶ ἀναγνωστικῶν. Τὸ πρόβλημα, παρουσιάζει γενικὰ μεγάλες δυσχέρειες. Οἱ δυσχέρειες αὐτὲς ἤτανε ἀκόμα μεγαλύτερες γιὰ τὴν Π.Ε.Ε.Α.

Τὸ βιβλίο τοῦτο — ἕνα ἀπὸ τὴ σειρὰ ποὺ ἔχει ὑπ' ὄψη της ἡ Π.Ε.Ε.Α. νὰ ἐκδώσει — προορίζεται γιὰ ἀναγνωστικὸ τῆς Ε' καὶ ΣΤ' τάξης τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Μπορεῖ ὅμως νὰ διαβαστεῖ κι ἀπὸ τὰ παιδιὰ τῆς μέσης παιδείας σὰν ἐλεύθερο ἀνάγνωσμα. Συντάχτηκε ἀπὸ τὸν παιδαγωγὸ Μ. Παπαμαύρου μὲ τὴ συνεργασία καὶ ἄλλων ἐκπαιδευτικῶν, συνεργατῶν του στὸ Παιδαγωγικὸ Φροντιστήριο Καρπενησιοῦ. Ἐγκρίθηκε μὲ ἐλαφρὲς τροποποιήσεις ἀπ' τὶς ἁρμόδιες ὑπηρεσίες τῆς Π.Ε.Ε.Α.

Εἶναι ἕνα βιβλίο τοῦ ἀγώνα. Βγῆκε μέσα ἀπὸ τὸν Ἐθνικοαπελευθερωτικὸ καὶ λαολυτρωτικὸ ἀγώνα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀπηχεῖ τὸ ἡρωϊκὸ πνεῦμα του, τὸν πόθο γιὰ τὴ λευτεριά, τὴ θυσία καὶ τὴν παλικαριά. Εἶναι ἕνα βιβλίο, ποὺ ἐκφράζει πολύμορφα τὴν ψυχὴ τοῦ ἐπαναστατημένου λαοῦ μας καὶ ἀπεικονίζει τὸ παλλαϊκὸ ξεσήκωμα ἐνάντια στοὺς καταχτητές.

Πιστεύουμε ὅτι τὸ βιβλίο τοῦτο θὰ φωτίσει καὶ θὰ φρονηματίσει τὴν Ἑλληνικὴ νεολαία καὶ θὰ τῆς φανερώνει τὸ βαθὺ νόημα τοῦ ἀγώνα τοῦ λαοῦ μας ποὺ μάχεται γιὰ μιὰν ἐλεύθερη, λαοκρατούμενη, ἀνεξάρτητη, ἀκέραια, εὐτυχισμένη καὶ πολιτισμένη Ἑλλάδα.

Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ἕδρα τῆς Π.Ε.Ε.Α.,
Σεπτέμβρης 1944.

Τὸ κουκλοθέατρο στὸν ἀγώνα τῆς ἀντίστασης

Τοῦ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Στὸ σπίτι μου εἶχα πάντα μιὰ κούκλα καὶ ὅταν ἤθελα νὰ ξεκουραστῶ τὴ φόραγα στὰ χέρια καὶ ἄρχιζα τὴ συζήτηση μαζί της. Θὰ πῆτε, τί συζήτηση μποροῦσε νὰ κάνει κανεὶς μὲ μιὰ ἄψυχη κούκλα. Κι ὅμως.

Λοιπὸν ἔτσι, σὲ μιὰ τέτοια ξεκούραση, καναδυὸ γειτονόπουλα μαζέψαμε τὴ μαρίδα τῆς γειτονιᾶς καὶ τὸ ρίξαμε στὸ καλαμπούρι. Ξέχασα νὰ σᾶς πῶ, πὼς αὐτὸ γινόταν τὸν καιρὸ τῆς κατοχῆς. Τὸ γέλιο ἐκείνη τὴ μαύρη ἐποχὴ ἤτανε σπάνιο. Αὐτὸ φαίνεται πὼς ἔκανε ἐντύπωση καὶ σὲ μερικὲς μέρες μ' ἐπεσκέφθηκαν ἀπὸ μέρους τῆς Ἐθν. Ἀντίστασης καὶ μὲ παρακάλεσαν νὰ δώσω μερικὲς παραστάσεις στὰ παιδικὰ συσσίτια. Δέχτηκα βέβαια μὲ χαρά γιατὶ θὰ βοηθοῦσα καὶ γὼ μὲ τὴ τέχνη μου τὴν ὑπόθεση τοῦ ἔθνους. Καὶ μήπως μὲ τὸν Ἀλβανικὸ Πόλεμο δὲν παίξαμε γιὰ τοὺς τραυματίες μας στὰ Νοσοκομεῖα;

Ἀκόμα καὶ στὸ μέτωπο, θυμᾶμαι, τὴν Πρωτοχρονιὰ τοῦ 40 - 41 ὀργανώσαμε μὲ πρόχειρα μέσα μιὰ γιορτὴ καὶ ὁ κάθε φαντάρος ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπίδοσή του κάτι παρουσίαζε. Ἐγὼ πῆρα ἕνα μιάτσο μακαρόνια, τοὺς ἔβαλα μάτια - στόμα μὲ χαρτάκια καὶ στ' ἄλλο χέρι ἕνα τσαρούχι ποὺ καὶ σ' αὐτὸ ἔβαλα μάτια - μουστάκι καὶ τὰ παρουσίασα πάνω σὲ μιὰ τεντωμένη κουβέρτα, ἴσα ποὺ νὰ μὴν φαίνομαι — ὅπως τὴ σκηνὴ τοῦ φασουλῆ. Ἔτσι λοιπὸν ἀπὸ τὴν μιὰ ὁ μακαρόνης καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ τσαρούχης. Πρῶτος παρουσιαζόταν ὁ μακαρόνης μὲ τὰ τραγούδια του τὰ φανφαρόνικα καὶ μετὰ ὁ τσαρούχης μὲ τὰ γνωστὰ τῆς ἐποχῆς τραγούδια: τὸ Καϋμένε Μουσουλίνι.... καὶ ἄλλα. Λόγο στὸ λόγο καὶ μετὰ μιὰ τσαρουχιὰ καὶ τὰ μακαρόνια γίνονταν θρύψαλα. Τὸ ἐπεισόδιο ἤτανε ἀλληγορικὸ καὶ ἐνθουσίαζε.

Ἂς ἔλθουμε πάλι στὴν κατοχή. Λοιπὸν μὲ ἀγῶνες κατάφεραν μιὰ δμάδα νέοι ἀπὸ παλιοὺς προσκόπους κυρίως, νὰ ὀργανώσουν παιδικοὺς σταθμοὺς σὲ διάφορες συνοικίες καὶ τὰ παιδιὰ βρήκανε μιὰ στοργὴ ποὺ σὲ κείνη τὴν ἐποχὴ ἤτανε σὰν ὄνειρο. Τὸ συσσίτιο, χυλὸς ἀπὸ ξυλόψωμο ἢ χαρουπάλευρο ἔπαιρνε κάποια ἀξία ὅταν βρισκόταν τρόπος νὰ φαγωθεῖ μὲ λίγη χαρά.

Ἔπρεπε νὰ ξαναφιάξω ὁλόκληρο θίασο ἀπὸ φασουλῆδες. Καὶ ἡ πρώτη ὕλη γιὰ τὰ κεφάλια τῶν φασουλήδων - κουκλῶν εἶναι τὸ ἀλεύρι.

Μὴν ξεχνᾶμε πὼς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὅπως εἶπα, τρώγαμε χυλό. Λοιπὸν μὲ τὸν χυλὸ βάλαμε τὰ θεμέλια, ἐλλείψει ἀλευρόκολλας.

Ἔτσι σκαρώσαμε τὶς κοῦκλες καὶ σὲ λίγες μέρες ἤτανε ὅλα ἕτοιμα.

Γράφτηκαν καὶ τὰ πρῶτα σκέτς καὶ πήραμε τὴν πρώτη βάπτιση σ' ἕναν παιδικὸ σταθμό.

Οἱ πρωταγωνιστές μας Γαρίδας — Χάνος — Μπαρμπα - Γιώργης μὲ τὰ κουτοπόνηρα ἀστεῖα τους ξετρέλλαναν τὰ παιδιά. Ἀρχίσαμε κοῦκλες καὶ παιδιὰ καὶ γενήκαμε φίλοι.

Θυμᾶμαι σὲ μιὰ παράσταση τὰ περισσότερα παιδιὰ ξυπόλυτα, κακομοιριασμένα, ἄπλυτα. Βγαίνει ὁ Μπ. Γιώργης τραγουδώντας καὶ φέρνει καλούδια ἀπὸ τὸ χωριὸ νὰ τὰ δώσει στ' ἀνήψια του Γαρίδα καὶ Χάνο. Μὰ βλέποντας τὰ χέρια τοῦ Χάνου ἄπλυτα, τοῦ λέει: «Ἄει πλῦντα καὶ κόψε καὶ τὰ νύχια σου, καὶ μετὰ καλούδια». Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Γαρίδας μασούλαγε τὶς λυχουδιὲς καὶ ὁ Χάνος ἔβαλε τὰ κλάματα καὶ λέει τοῦ Μπ. Γιώργη πὼς καὶ τὰ παιδιὰ ἔχουν τὰ χέρια τους ἄπλυτα καὶ ἔχουν καὶ δέκα μέτρα νύχια καὶ ἔχουν.... Μὰ ὁ Μπάρμπας δὲν τὰ πιστεύει βέβαια αὐτὰ ποὺ λέει ὁ Χάνος, καὶ γιὰ νὰ ἀποδείξει πὼς τὰ παιδιὰ εἶναι πεντακάθαρα, τὰ φωνάζει νὰ δείξουν τὰ χέρια τους. Μερικὰ παιδιὰ σηκώνονται ὄρθια καὶ δείχνουν τὰ χέρια τους. Ἀλλὰ ὅμως τὰ βάνουν πίσω στὴν πλάτη τους καὶ τὰ κρύβουν.

Μόλις τοὺς βλέπει ὁ Χάνος ἀρχίζει νὰ φωνάζει καὶ νὰ χαλνάει τὸν κόσμο... Βέβαια γιὰ πρώτη μέρα πήρανε ὅλοι τὰ καλούδια τους.

Στὶς ἄλλες παραστάσεις μόλις ἐμφανιζόταν ὁ Μπάρμπας στὴ σκηνὴ σηκωνόταν ὅλη ἡ πλατεῖα καὶ δείχνανε τὰ καθαρὰ χέρια τους.

Μετὰ ἀπὸ ἀρκετὲς παραστάσεις μὲ θέματα πρόχειρα καὶ αὐτοσχέδια, τραβήξαμε τὸ ἐνδια-

φέρον τῶν παιδαγωγῶν καὶ συγγραφέων. Ἡ βοήθειά τους εἶναι πολύτιμη. Δίνουμε τὴν πρώτη ἐπίσημη παράσταση σὲ καλοκαιρινὸ θέατρο μὲ ἔργο τὸ «Πιάνο» τοῦ Βασ. Ρώτα. Ἡ παράσταση ἤτανε ἄρτια. Καλοσκηνοθετημένη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα ποὺ ἔδειξε ὅλη του τὴ μαστοριά. Οἱ θεατές μας μικροὶ καὶ μεγάλοι ξεκαρδίζονται μὲ τὰ χνέρια τοῦ Σπουργίτη καὶ Γαρδέλη εἰς βάρος τοῦ Μπ. Γιώργη. Ὁ Γαρδέλης παίζει φυσαρμόνικα (ἀκορντεὸν) καὶ ὁ Γαρίδας (ἀτσίδας) τραγουδάει:

Ὅλα εἶναι μάταια σαρδέλα Μπούμπαρος
ὅλά 'ναι πλάνη πάντζαρο σέσκουλα
εἶναι ὅλα φέματα κουκιὰ καὶ ρήγανη
σ' αὐτὸν τὸν κόσμο ψωμὶ καὶ ἐλιά.

(Στὸ σκοπὸ τοῦ «Φτερὸ στὸν ἄνεμο»).

Βγαίνει καὶ ὁ Μπ. Γιώργης φορτωμένος μὲ τὸ ταγάρι γεμᾶτο, τραγουδώντας:

Βλά μωρὲ Βλάχα — Βλάχα Βλαχοπούλα....

Βλέπει τὰ παιδιὰ ποὺ παίζουν τὴν φυσαρμόνικα καὶ τὰ ρωτάει: Τίν τοῦτα ὀρὲ ἀνίψιαμ;

—Πιάνο Μπάρμπα, πιάνο.

—Καὶ τί κάνει αὐτούνα - αὐτοῦ;

—Παίζει ὅλα τὰ τραγούδια, Μπάρμπα.

Ὁ Μπ. Γιώργης κατέβηκε στὴ Χώρα μὲ τὸ ταγάρι, νὰ ψωνίσει μιὰ μηχανὴ Σίγκερ γιὰ τὴν ἀνεψιά του. Τώρα ποὺ βλέπει τὸ πιάνο δὲν ξέρει τί νὰ κάνει. Τοῦ ἀρέσουν τόσο πολὺ τὰ τραγούδια. Ὁ Γαρίδας καὶ ὁ Χάνος εἶναι ξελιγωμένοι στὴν πεῖνα, πρέπει μὲ κάθε μέσον νὰ καταφέρουν νὰ πάρουν τὸ ταγάρι τοῦ Μπ. Γιώργη· ὥσπου νὰ τὸν πείσουν ξελιγώνονται ἄλλη μιὰ βολά. Μὰ τὰ καταφέρνουν. Καὶ ἔτσι ὁ Μπ. Γιώργης παίρνει τὸ «πιάνο» καὶ τελειώνει ἡ παράσταση.

Τὸ ἔργο εἶναι χρονικὸ τῆς ἐποχῆς — καθρέφτης τῆς καθημερινῆς συναλλαγῆς. Πράμα μὲ πράμα ὅπως καθιερώθηκε τὸ ἐμπόριο.

Τὴν παράσταση τὴν παρακολούθησαν καὶ φίλοι τῶν γραμμάτων καὶ τῆς Τέχνης. Αὐτὴ ἡ παράσταση μᾶς καθιέρωσε πιὰ σὰν συγκρότημα ὑπολογίσιμο. Πολὺ γρήγορα ἐνισχυθήκαμε ἀπὸ μαθητὲς Δραματικῶν Σχολῶν καὶ ἀρχίσαμε πιὸ τακτικὲς παραστάσεις σὲ διάφορες συνοικίες — ἱδρύματα — Νοσοκομεῖα.

Ἔτσι φθάσαμε στὰ 1943. Ἡ Ἐθν. Ἀντίσταση ἔχει φουντώσει σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα.

Γύρω ἀπὸ τὸ κουκλοθέατρο ἔχει σχηματιστεῖ ἕνας ὅμιλος ποὺ μὲ ἀγάπη ἀναλαμβάνουν καὶ μαθαίνουν νὰ κατασκευάζουν κοῦκλες καὶ μὲ ἀρκετὲς πρόβες καταφέρνουμε νὰ σχηματίσουμε ἕνα δεύτερο θίασο. Ὅταν λέμε ὅτι ἑτοιμάσαμε καινούργιο θίασο, γιὰ κεῖνη τὴν ἐποχὴ δὲν ἤτανε εὔκολο. Δὲν ἔφθανε ἡ καλὴ θέληση μόνον. Χρειάζονταν ὑλικά, ἐργαστήρι, τόπος γιὰ πρόβες. Ὅλα ὅμως ξεπερνιοῦνται χάρη στὸ ἐνδιαφέρον τῶν φίλων τοῦ κουκλοθεάτρου. Μιὰ καὶ ὑπάρχει καινούργιος θίασος στὴν Ἀθήνα, ἀποφασίσαμε νὰ πᾶμε τουρνὲ στὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Οἱ φίλοι καὶ συνεργάτες τοῦ θιάσου μας μαθαίνουν τὴν τελευταία μέρα τὴν ἀναχώρησή μας. Σφίγγουμε τὰ χέρια καὶ τὴν καρδιά μας. Διασκεδάζαμε τὴν συγκίνησή μας ὅτι γρήγορα θὰ ξανανταμωθοῦμε. Τὸ τελευταῖο βράδυ ὁ ὕπνος στὴν Ἀθήνα εἶναι συνέχεια ἕνα ὄνειρο μὲ χίλιες σκηνές.

...Κάποια στιγμὴ βλέπω τὸν Μπ. Γιώργη νὰ προπορεύεται μὲ τὴ γκλίτσα του καὶ τὸ ταγάρι του στὸν ὦμο. Τὸν ἀκολουθοῦμε ἐμεῖς οἱ ἄλλοι καὶ μαζὶ ὅλος ὁ θίασος ποὺχε ζωντανέψει. Ὁ Γαρίδας, ὁ Χάνος, ὁ Μάλωρος, ἡ Ἀσημίνα, ἡ θειὰ Βάβω καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι. Ὁ Μπάρμπας μὲ τὸ καλοκάγαθο βλέμα καὶ τὰ μεγάλα μάτια μᾶς κοιτάζει χαμογελαστά.

—Νά, μᾶς λέει, τώρα βρίσκεστε στὴ μάντρα μου μ' ὅλα τ' ἀγαθὰ τῆς ἀγαθοσύνης.

Καὶ πραγματικὰ τὴν ἄλλη μέρα βρισκόμαστε στὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Ἡ παρέα μας, ἔξη ἄτομα καὶ μαζί μας ἡ γυναίκα τοῦ φίλου μας Λευθέρη.

Ὅλοι μὲ τοὺς γυλιοὺς στὴν πλάτη.

Ἔξω στὰ Χασιὰ ἀνταμώνουμε τὶς πρῶτες ἀντάρτικες δμάδες. Ὅταν ξεκινήσαμε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μεταξύ μας ἤτανε καὶ ἕνας παπάς.

Ὁ Μαΐρμωσης με τὰ καλοῦδια

Ὁ χαρίδας

Τὸν βλέπουμε νὰ μπαίνει σὲ μιὰ φτωχοκαλύβα καὶ νὰ βγαίνει μὲ τὰ φισεκλίκια χιαστί.

Τὸ βράδυ μπαίνουμε στὸ χωριὸ Πύλη. Ἀνταμωνόμαστε μὲ τὶς ἀντάρτικες ὁμάδες τοῦ Καπετὰν Νικήτα. Ὅλοι τους μὲ γένεια.

Πλησιάζω ἕναν καὶ ρωτῶ ἂν εἶναι παπὰς καὶ αὐτός. Βάζουν τὰ γέλια. Κ' ἔτσι μαθαίνω πὼς ἕνα ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τῆς ἀνταρτοσύνης εἶναι καὶ τὰ γένεια. Χτυπάει ἡ σάλπιγγα γιὰ συσσίτιο βραδυνό. Ἔξω ἀπ' ἕνα μεγάλο καφενεῖο βράζει τὸ καζάνι.

Ὅλα μοῦ φαίνονται σὰν ὄνειρο. Παίρνουμε τὸ πρῶτο συσσίτιο ἀπὸ λεύθερο καζάνι καὶ ἀκοῦμε τὰ πρῶτα τραγούδια. Ἀνοίγω τὸ γυλιὸ καὶ βγάζω τὶς κοῦκλες γιὰ νὰ προσθέσουμε καὶ μεῖς λίγη χαρὰ σ' ὅλη αὐτὴ τὴ σκηνή. Τὸ κέντρο φωτίζεται μὲ λάμπες πετρελαίου. Στὸ ἀντίκρυσμα τῶν κουκλῶν γίνεται πανζουρλισμός. Ἕνας ἀντάρτης φοράει στὸν Γαρίδα τὸν σκοῦφο του μὲ τὸ σῆμα τοῦ ΕΛΑΣ, παίρνει καὶ στὰ χέρια δυὸ κοῦκλες καὶ ἀρχίζει αὐτὸς τὴν παράσταση πάνω ἀπὸ τὸν πάγκο τοῦ καφετζῆ, ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ μπουκάλια καὶ τὰ ποτήρια. Τ' ἀστεῖα του καὶ τὰ πειράγματα εἶναι τόσο ὄμορφα, ποὺ μᾶς ἐνθουσιάζουν ὅλους.

Ἔτσι ἔγινε καὶ ἡ γνωριμία τοῦ θιάσου μας μὲ τὴν ἀνταρτοσύνη. Δέκα πέντε μέρες πορεία ὥσπου νὰ φθάσουμε στὸ Καρπενῆσι. Ἀπ' ὅλα τὰ χωριὰ ποὺ περνούσαμε δίναμε καὶ καναδυὸ παραστάσεις. Στὸ δρόμο εἴχαμε καὶ μιὰ παρὰ λίγο ἀπώλεια. Δὲν ξέρω πῶς ἔγινε καὶ ὅταν φθάσαμε στὶς Κολοβάτες βλέπω καὶ μᾶς λείπανε τρεῖς κοῦκλες. Εἴχανε πέσει ἀπὸ τὸ μουλάρι ποὺ βρήκαμε στὸ δρόμο καὶ εἴχαμε ρίξει τοὺς γυλιούς μας. Τὶς εἶχε βρεῖ ἕνας τσοπάνος καὶ τὸν πετύχαμε ἴσα-ἴσα ποὺ χάλναγε τὰ κεφάλια τῶν κουκλῶν νὰ δεῖ μήπως εἶχαν τίποτα λίρες καὶ τὶς εἶχαν ρίξει οἱ Ἐγγλέζοι, ὅπως μᾶς εἶπε. Μὲ τὸ δίκιο του ὁ ἄνθρωπος. Τοῦ φάνηκε τόσο παράξενο.

Στὸ Καρπενῆσι ὅταν μάθανε ὅτι ἦλθε ὁ Κουκλοθίασος τοὺς φάνηκε περίεργο. Καὶ μάλιστα, γιὰ τὴν ἱστορία ποὺ λένε, δὲν μᾶς χορηγήσανε καὶ συσσίτιο.

Ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ ἄλλη ἀτμόσφαιρα ἐνθουσιασμοῦ καὶ δραστηριότητας ἀπ' ὅ,τι μποροῦσε κανεὶς νὰ φαντασθεῖ. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς ὑπάρχει ἡ ἀξίωση γενικά, ἡ κάθε ἐνέργεια τοῦ κάθε ἀτόμου καὶ ὀργανώσεως ν' ἀκολουθεῖ τὴν ταχύτητα τῆς σφαίρας τοῦ ἀντάρτη.

Ἡ ΕΠΟΝ ἔχει ὀργανώσει ἕνα παιδικὸ σταθμὸ γιὰ τὰ Ἀετόπουλα. Διακοσμοῦμε τὴν αἴθουσα κατάλληλα καὶ μ' ἕνα διαφημιστικὸ πανὼ πάνω στὴν πλατεῖα ἀγγέλλουμε τὴν παράσταση. Ὥρα ἐνάρξεως 11 πρωϊνὴ Κυριακῆς.

Ἡ αἴθουσα ἀπὸ πολὺ νωρὶς γέμισε ἀπὸ τὰ παιδιὰ ποὺ ἀνυπόμονα περίμεναν πότε ν' ἀρχίσουμε. Στὶς 11 ἡ ὥρα χρειάστηκε ν' ἀνοίξουμε πόρτες καὶ παράθυρα. Πρώτη φορὰ εἴχαμε τόσο πολὺ κόσμο. Ἀντάρτες, ἀετόπουλα καὶ ὅλο τὸ Καρπενῆσι, μικροὶ καὶ μεγάλοι. Παίξαμε ἕνα καινούργιο ἔργο τὴν Τσαρουχονανμαχία, ποὺ ἦταν ἀπὸ τὰ ὡραιότερα ἔργα ποὺ μᾶς εἶχε δώσει ἡ πέννα τοῦ Γρηγόρη.(*)

---

* *Τοῦ Γεράσιμου Σταύρου*

Εἶναι ἕνα ἔργο - παιχνίδι, ποὺ ὁ Καπετὰν Γαρίδας καὶ Χάνος παίρνουν τὸ τσαρούχι τοῦ Μπάρμπα Γιώργου. Τὸ ὁπλίζουν μὲ τὴν πίπα γιὰ κανόνι, τὴν γκλίτσα γιὰ κατάρτι καὶ τὸ κομπολόϊ γιὰ σφαῖρες καὶ κυνηγάει γερμανικὰ πολεμικὰ ποὺ κοιτᾶνε νὰ τὸ σκάσουν ἀπὸ τὸ λιμάνι. Στὸ τέλος ὅταν ξυπνάει ὁ Μπάρμπα Γιώργης καὶ βλέπει πὼς τοῦ λείπει τὄνα του τσαρούχι καὶ τὰ ὑπόλοιπα, τοῦ λέει ἡ Βάβω πὼς μήπως τ' ἀνήψια του ὁ Γαρίδας καὶ ὁ Χάνος τὰ πήρανε, ὁπότε ροβολάει στὸ λιμάνι. μαθαίνει τὰ καθέκαστα ἀπὸ τὸ τσούρμο καὶ μπαίνει σ' ἕνα βαρέλι καὶ τραβάει ἴσια γιὰ νὰ τοὺς πιάσει. Τ' ἀνήψια ἀφοῦ ἔχουν βουλιάξει τὰ πολεμικά, βλέπουν τὸ βαρέλι καὶ νομίζουν πὼς εἶναι ὑποβρύχιο καὶ ἀρχίζουν νὰ τὸ βομβαρδίζουν, ὁπότε μέσα ἀπὸ τὰ θρύψαλα τοῦ βαρελιοῦ βλέπουν τὸν Μπάρμπα τους ποὺ τοὺς ἁρπάζει στὶς χεροῦκλες του καὶ θὰ τοὺς ἔκανε τ' ἁλατιοῦ, ἐὰν δὲν ἐπεμβαίνανε τὰ παιδιὰ τῆς πλατείας, ποὺ παρακαλᾶνε τὸν Μπάρμπα νὰ τοὺς συγχωρέσει, γιατὶ φάνηκαν παληκάρια...

Εἶναι ἀπόλαυση νὰ παρακολουθεῖς τὴν ζωντάνια τῶν παιδιῶν ποὺ βλέπουν τὴν παράσταση τοῦ κουκλοθέατρου. Δίνουνε τὴν γνώμη τους στὶς ἐρωτήσεις τῶν κουκλῶν καὶ παίρνουνε μέρος πολλὲς φορὲς μόνα τους μὲ τέτοια ζωντάνια, πού σὲ καταπλήσσει.

Ἡ παράσταση φαίνεται ὅτι ἄρεσε μὲ τὸ παραπάνω, γιατὶ τὴν ἄλλη μέρα κιόλας χορηγήθηκε συσσίτιο στὸν θίασό μας. Αὐτὸ τὸ τονίζω, γιατὶ ἂν καὶ βρισκόμαστε στὴν Ἑλ. Ἑλλάδα, μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὑπάρχει στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα Κατοχή. Καὶ τὰ τρόφιμα εἶναι πολὺ δύσκολα. Σιτίζεται μόνον ὅποιος προσφέρει θετικὴ δουλειὰ στὸν Ἀγώνα. Αὐτὸς εἶναι ὁ γνώμονας τῆς στιγμῆς. Δὲν ὑπάρχουν περιθώρια γιὰ ἀργόσχολους.

Ὁ κυριότερος συντελεστὴς τῆς ἐπιτυχίας ἀπὸ δῶ καὶ πέρα εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ θιάσου μας, ποὺ μὲ τὰ ἔξυπνα εὑρήματα καὶ τὰ ὡραῖα του τραγούδια ἔκανε πολυαγάπητο τὸ κουκλοθεάτρό μας. Εἶναι ἡ μόνη ψυχαγωγία αὐτὴ τὴν ἐποχὴ μέσα στὸ Καρπενῆσι. Ἐδῶ μείναμε ἀρκετὸν καιρὸ καὶ δίναμε τακτικὲς παραστάσεις, εἴτε σὲ παιδιὰ εἴτε σὲ ἀντάρτες ἢ καὶ σὲ διάφορες συνδιασκέψεις καὶ συνέδρια, συμπληρώναμε τὴν ψυχαγωγία.

Τὰ καινούργια τραγούδια τοῦ Γρηγόρη τονισμένα ἀπὸ τὸν Ξένο(*) τὰ πρωτοτραγουδᾶνε οἱ κοῦκλες καὶ μετὰ τραγουδιώντανε ἀπὸ μικροὺς καὶ μεγάλους τό:

Θὰ γίνου Καπετάνιους
θὰ φτιάξου οὐμάδα
καὶ ἀμέσως ἡ Ἑλλάδα
θἀλευθερωθεῖ....

Τό:

Ἔχουμε τὰ φτερὰ τἀετιοῦ
τοῦ λιονταριοῦ τὴ χάρη
τὴν γρηγοράδα τἀλαφιοῦ...
καὶ τὴν ὁρμὴ τοῦ Ἄρη.

Καὶ πολλὰ ἄλλα.

Μᾶς ζητοῦν ἀπ' ὅλη τὴν Στερεὰ νὰ ἐπισκεφθοῦμε τὰ χωριά τους, νὰ παίξουμε καὶ νὰ τοὺς μάθουμε τὴν Τέχνη μας. Σ' ἕνα συνέδριο μάλιστα τῆς ΕΠΟΝ ἕνας ὑπεύθυνος ζητάει ἀπὸ ἕδρας: «Ὁ συναγωνιστὴς Κουκλοθέατρος πρέπει νὰ ἐπισκεφθεῖ καὶ τὰ χωριά μας καὶ νὰ μάθουμε καὶ ἐμεῖς νὰ παίζουμε».

Καὶ ἔτσι βαπτιστήκαμε: «Ὁ συναγωνιστὴς Κουκλοθέατρος» καὶ ἔτσι μᾶς γνωρίζει σχεδὸν ὅλη ἡ Στερεά.

Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὀργανώνεται στὸ Καρπενῆσι ἕνα παιδαγωγικὸ φροντιστήριο μὲ τὸν σκοπὸ οἱ ἀπόγονοι νὰ ξανανοίξουν στὶς πόλεις καὶ στὰ χωριὰ τὰ σχολειά. Κοντὰ στ' ἄλλα μαθήματα ξεκλέβουν καὶ καναδυὸ ὧρες γιὰ τὴν παιδικὴ ψυχαγωγία. Μαθαίνουν νὰ φτιάχνουν κοῦκλες, νὰ παίζουν, νὰ διακοσμοῦν τὴν σκηνὴ καὶ νὰ γράφουν καὶ ἔργα.

Ἔτσι ἀργότερα, ὅταν κάνουμε μιὰ περιοδεία μὲ τὸν θίασό μας, βρίσκουμε καὶ φυτώρια ἀπὸ κουκλοθιάσους μέσα στὰ σχολειά, ὅπως ὁ θίασος τῆς δασκάλας Ἑλένης ἀπὸ τὴν Σπερχειάδα καὶ ἄλλοι.

Ἀπὸ τὸ Καρπενῆσι ξεκινᾶμε γιὰ τὴν πρώτη ἀξιόλογη περιοδεία στὰ χωριὰ τῆς Λαμίας, Τυμφηστό, Ἅγ. Γιώργη, Λευκάδα, Μακρακώμη, Σπερχειάδα, Ὑπάτη, Κόμα κ.τ.λ. Τώρα παρέα ἔχουμε καὶ τὸν ἐπονίτη Νικολάκη ἀπὸ τὴν Λαμία, ποὺ εἶναι ἀπὸ τοὺς καλύτερους συνεργάτες. Εἶναι μαθητὴς Γυμνασίου στὴ Λαμία. Μὲ τὸ κουκλοθεάτρό του πρωτοστατεῖ στὸν ἀγώνα τῶν μαθητῶν γιὰ τὸ συσσίτιό τους. Οἱ παραστάσεις του ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι αὐτοσχέδιες. Ξεσκεπάζει μὲ τὶς κοῦκλες του τὰ πρόσωπα ποὺ κλέβουν τὸ συσσίτιό τους. Καὶ μιὰ φορὰ ἐπὶ κεφαλῆς χιλίων - δυὸ χιλιάδων μαθητῶν ἀναγκάζουν τὶς ἀρχὲς νὰ συνεχίσουν τὰ συσσίτια. Ὁ Νικολάκης μὲ τὸν ἀδελφό του Ἀλέκο ἔχουν τώρα δικό τους συγκρότημα.

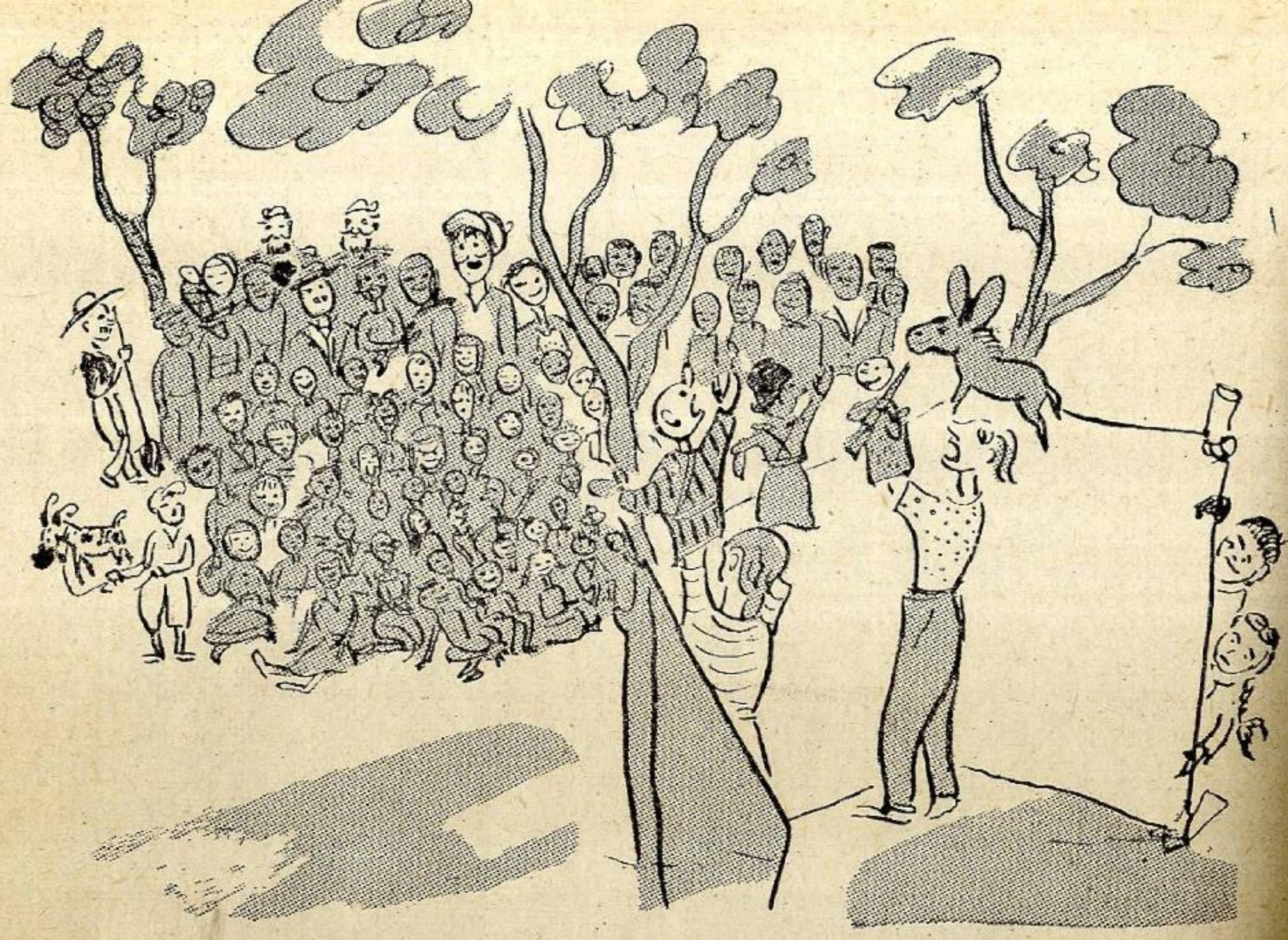
Στὴν Ὑπάτη μένουμε μιὰ ἑβδομάδα. Ἐδῶ ὑπάρχει παιδικὸς σταθμὸς καὶ τὰ ἀετόπουλα μὲ τὰ ξύλινα τουφεκάκια τους κατακλύζουν καθημερινὰ τὶς παραστάσεις μας.

Τώρα, τὸν χειμώνα τοῦ 43, γίνονται οἱ μεγάλες ἐκκαθαριστικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν Γερμανῶν. Μᾶς ἀνακόπτουν γιὰ λίγον καιρὸ τὶς παραστάσεις μας. Παίρνουμε τὸν δρόμο γιὰ τὰ Ἄγραφα. Ἀργότερα κατεβαίνουμε στὰ ἐλεύθερα Σάλωνα — (Ἄμφισα) Ἰτιὰ — Γαλαξίδι. Μετὰ ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῶν Ἰταλῶν πολλοὶ Ἰταλοὶ στρατιῶτες, ποὺ ξέρανε νὰ ζωγραφίσουν, νὰ παίξουν ἢ νὰ φτιάξουν κοῦκλες, θέλουν νὰ τοὺς πάρουμε κοντά μας. Σὲ μιὰ παράσταση μάλιστα παίρνει ὁ Μάριος τὴν κούκλα καὶ ἄρχισε νὰ παίζει καὶ νὰ λέει: Οὔνα φάτσα — οὔνα ράτσα. Ἦτανε καὶ καλὸς ζωγράφος, καὶ καλὸς ἄνθρωπος. Τὸν εἴχαμε ἀρκετὸ καιρὸ κοντά μας καὶ μὲ τὴν ἀπελευθέρωση ὅταν χωρίσαμε εἴχαμε δώσει ραντεβοῦ στὴ Βενετία. Ποιὸς ξέρει ποῦ νὰ βρίσκεται τώρα.

Ἕως ἐδῶ ἡ δουλειά μας πήγαινε πολὺ καλά. Δὲν ξέρω πῶς τὰ καταφέραμε καὶ χωριζόμαστε. Ὁ Γρηγόρης τράβηξε μὲ θίασο στὴν Θεσσαλία καὶ ὁ Λευθέρης μὲ τὴν γυναίκα του γιὰ τὴν Ἤπειρο. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς ΠΕΕΑ τὸ κουκλοθέατρο ἀρχίζει μιὰ καινούργια με-

---

* *Τὸν Ἀλέκο Ξένο.*

γάλη περιοδεία. Ἀρχίζουμε ἀπὸ τὰ πανέμορφα χωριὰ τοῦ Καρπενησιοῦ Χοροστιάδες - Μικρὸ Χωριὸ - Μεγάλο Χωριὸ - Προυσὸ - Θέρμες καὶ καταλήγουμε στὰ φιλόξενα χωριὰ τῆς Μακρυνίας. Στὴν Γαβαλοῦ ὀργανώνεται σχολὴ στελεχῶν παιδικῶν σταθμῶν καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία τὰ μαθαίνουμε καὶ κουκλοθέατρο. Οἱ μαθητὲς ὀργανώνουν μιὰ Λαϊκὴ Γιορτὴ μὲ παιχνίδια - τραγούδια - θεατρικὴ παράσταση καὶ κουκλοθέατρο μὲ δικές τους κοῦκλες καὶ παίχτες. Εἶναι μιὰ πολιτισμένη γιορτὴ ποὺ μὲ χαρὰ τὴν παρακολούθησε ὅλο τὸ χωριό. Ἐδῶ ὑπάρχει καὶ ἕνα νοσοκομεῖο τοῦ Ἑλλ. Ἐρυθροῦ Σταυροῦ. Τὸ προσωπικό του ποὺ παρακολούθησε τὴν παράσταση ἐκφράζεται μὲ συμπάθεια καὶ ἐνθουσιασμό.

—Στὴν Ἀθήνα πρὶν νὰ ξεκινήσουμε — μᾶς λένε — γιὰ τὴν Ἐλεύθερη Ἑλλάδα, μᾶς εἶχανε φοβερίσει πὼς θὰ κινδυνεύαμε ἀπὸ τοὺς ἀντάρτες. Καὶ ἔτσι στὴν ἀρχὴ εἴμαστε φοβισμένοι. Τώρα βλέπουμε τί ὀργάνωση καὶ τί πειθαρχία ὑπάρχει. Τέτοια γιορτὴ καὶ στὴν Ἀθήνα δύσκολα βλέπει κανείς.

Συνεχίζουμε τὴν περιοδεία μας στὰ ὑπόλοιπα χωριὰ τῆς Μακρυνίας καὶ φθάνουμε στὰ χωριὰ τοῦ Μεσολογγιοῦ μέχρι τὸ Κρυονέρι. Ἐδῶ ἀνταμωνόμαστε μὲ μιὰ Γερμανικὴ ὕλη ἱππικοῦ ποὺ ξεκουράζονται μετὰ ἀπὸ πορεία. Τοὺς παίζουμε γιὰ λίγη ὥρα καὶ συνεχίζουν καναδυὸ Γερμανοὶ νὰ παίζουν καὶ νὰ χασκογελοῦν. Στὸ τέλος μᾶς μαζέψανε καὶ χρήματα... Εὐτυχῶς καὶ δὲν εἶδαν τὶς κοῦκλες τοῦ Μουσουλίνι καὶ τοῦ Χιτλερίνη...

Περνοῦμε τὸ Αἰτωλικὸ καὶ μπαίνουμε στὸ Ξηρόμερο - Νιοχῶρι - Κατοχὴ - Πεντάλοφο - Γουριὰ - Κουνουπίνα - Μαχαλᾶς - Καβούνα κλπ. Ἡ ὑποδοχὴ ποὺ μᾶς γίνεται εἶναι μεγάλη. Ὅλα τὰ παιδιὰ μᾶς γνωρίζουν καὶ ξέρουν ὅλα τὰ τραγούδια τοῦ κουκλοθεάτρου μας. Στὴν Κουνουπίνα σώζουμε τὶς κοῦκλες μας ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κρύβοντάς τες σ' ἕνα φοῦρνο. Ἐδῶ τ' ἀντάρτικο ἔρχεται τακτικὰ σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς Γερμανούς. Κάτω στὸ Βοϊδολείβαδο, ἕνα βράδυ ὀργανώνουμε ἕνα γλέντι μὲ τοὺς ἀντάρτες ποὺ κάηκε τὸ πελεκοῦδι. Ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Γαρίδας φόρεσε γένεια καὶ μουστάκια ποὺ τἄφτιαξε ἕνας ἀντάρτης καὶ γίνηκε Ἐλασίτης...

Ἡ περιοδεία συνεχίζεται μέσω Βάλτου, ὥσπου φθάσαμε στὸ Καλεσμένο (παραδείσια μέρη). Μετὰ ἀπὸ ὀλιγοήμερη παραμονὴ στὸ Καρπενῆσι κατεβαίνουμε πρὸς τὰ Καμποχώρια. Εἶναι ἡ τρίτη μεγάλη περιοδεία ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ Λάσπη - Γαρδίκη - Κολοκυθιὰ - Μάρμαρα - ἀπὸ τὰ χωριὰ γύρω στὰ Βαρδούσια - Ἄμφισα - Χρυσὸ - Ἀράχωβα.

Ἡ Ἀράχωβα ἐλευθερώνεται ἀπὸ μιὰ μικρὴ ὁμάδα Ἐφεδροελασιτῶν καὶ Ἀνταρτῶν ἀναίμακτα. Κοντά μας τώρα ἔχουμε καὶ τὸν Φώτη Φωτεινό. Εἴμαστε κατὰ τύχη οἱ πρῶτοι ποὺ μπαίνουμε μέσα στὴν ἐλεύθερη Ἀράχωβα. Ἡ πρώτη δουλειὰ τῶν ὀργανώσεων εἶναι νὰ ἀνοίξουν τὰ σχολειά. Δίνουμε παράσταση στὴν Πάνω Πλατεῖα τὴν Κυριακή, ποὺ παρακολούθησε ὅλο τὸ χωριό. Ἡ παράσταση εἶναι αὐτοσχέδια, ποὺ τὴν σκαρώσαμε ἀπὸ τὰ γεγονότα ποὺ ἀκούσαμε... Λοιπόν, ὁ Μπάρμπα Γιώργης δίνει ἕνα γράμμα στὸν Χάνο νὰ τὸ μεταφέρει στὸν Καπετὰν Γαρίδα. Στὸ δρόμο, ὅπως πήγαινε μὲ τὸ γαϊδουράκι του, ἀκούει βήματα. Ρωτάει τὰ παιδιὰ καὶ τοῦ ἀπαντοῦν πὼς εἶναι ἕνας Γερμαναρᾶς. Ὁ Χάνος δὲν ξέρει ποῦ νὰ κρύψει τὸ γράμμα. Ρωτάει τὰ παιδιὰ καὶ τὰ παιδιά, τὸ καθένα, τοῦ λέει καὶ ἀπὸ ἕναν τρόπο. Στὸ τέλος ἀποφασίζει νὰ τὸ κρύψει στὸ αὐτὶ τοῦ Μέντωρα (τοῦ γαϊδά-

ρου). Ὁ Μέντωρας γαργαλιέται καὶ τσινάει μὰ τὰ παιδιὰ τὸν παρακαλᾶνε νὰ κρατηθεῖ ὅσο μπορεῖ ὥσπου νὰ περάσει ὁ κίνδυνος. Ὁ Γερμαναρᾶς ρωτάει τὸν Χάνο ποῦ πάει. Τί ἔχει μαζί του. Καὶ ἀρχίζει νὰ τὸν ψάχνει. Ὁ Μέντωρας ὅλο καὶ γαργαλιέται καὶ τσινάει ὥσπου ἀρχίζει καὶ τὸν Γερμαναρᾶ στὶς κλωτσιές. Ὁ Γερμανὸς μὲ τὴ σειρά του τὸν ἀρχίζει στὸ ξύλο. Ἕνα ἀπὸ τὰ ἀετόπουλα δὲν ἀντέχει, ἁρπάζει μιὰ βίτσα καὶ ξεχύνεται πάνω στὸν Γερμαναρᾶ καὶ ἀρχίζει νὰ τὸν κτυπάει. Ὁ Γερμανὸς τὸ βάζει στὰ πόδια φωνάζοντας: ἄχ, ἄχ, ἀπὸ τὸν πόνο. Καὶ ὅπως καταλαβαίνετε, τὸ ἄχ - ἄχ τοῦ πόνου ἦταν τοῦ κουκλοπαίχτη ποὺ ἔφαγε στὰ χέρια του τὶς βιτσιές. Καὶ ἔτσι ὁ Χάνος πηγαίνει στὸν προορισμό του ἔχοντας συμπαραστάτες καὶ τἄλλα παιδιά...

Κατεβαίνουμε πρὸς τὰ χωριὰ τῆς Θήβας. Περνᾶμε τὸ Κυριάκι - Χώστια - Κακόσι - Δόβραινα - Παλαιοπαναγιὰ κ.τ.λ. Ἐδῶ ἕνα κλιμάκιο τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας ὀργανώνει σχολὴ μὲ ἐξάμηνη φοίτηση. Μιὰ καὶ βρεθήκαμε ἐκεῖ μπαίνει στὸ πρόγραμμα καὶ τὸ μάθημα τῆς ψυχαγωγίας τοῦ παιδιοῦ. Ἀνταποκρινόμαστε ὅσο μποροῦμε. Τὰ μεγάλα γεγονότα στὴν Εὐρώπη δείχνουν ὅτι πλησιάζουμε στὸ τέλος τῆς Κατοχῆς. Τὸ θεριὸ κτυπιέται ἀπ' ὅλα τὰ μέρη. Ἡ Ἀθήνα ἔχει ζωσθεῖ γύρω - γύρω ἀπὸ τ' ἀντάρτικο. Ἡ Ἑλλάδα ἐλευθερώνεται. Τὴν ἀπελευθέρωση τὴν γιορτάζουμε στὴν Θήβα μ' ὅλη τὴν μεγαλοπρέπεια.

Γυρίζουμε στὴν Λαμία καὶ μαζὶ μὲ τὸν συνεργάτη μας Νικολάκη δίνουμε τακτικὲς παραστάσεις. Ἡ χαρά μας δὲ βάσταξε πολύ. Ἡ ἐπέμβαση τῶν Ἐγγλέζων καὶ τὰ θλιβερὰ ἐπακόλουθα τοῦ Δεκεμβρίου μᾶς τσάκισαν. Ἀντὶ νὰ κατεβοῦμε στὴν Ἀθήνα καὶ νὰ γιορτάσουμε τοὺς κόπους τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὁ λαὸς τῆς Ἀθήνας παίρνει τὸν μαρτυρικὸ ἀνήφορο. Τὴν τραγωδία αὐτὴ πῶς νὰ τὴν διασκεδάσεις;

Καὶ ὅμως μόλις βρίσκουμε τὴν εὐκαιρία δημιουργοῦμε ὅσο μποροῦμε ἀτμόσφαιρα χαρᾶς. Τώρα τὸ κοινό μας εἶναι περισσότερες φορὲς μεγάλο. Τρεῖς μῆνες δίνουμε παραστάσεις στὴ Λαμία - Στυλίδα - Μῆλο - Λειβαδιὰ - Πετρομαγούλα - Θήβα - Χαλκίδα καὶ ἀπὸ κεῖ στὴν Ἀθήνα.

Στὴν Ἀθήνα καὶ Πειραιᾶ κατὰ ἀραιὰ διαστήματα κάνουμε τὴν ἐμφάνισή μας. Τὴν Πρωτοχρονιὰ τοῦ 45 - 46 δίνουμε μιὰ πανηγυρικὴ παράσταση ποὺ θὰ μοίραζαν δῶρα στὰ παιδιά. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς γιορτῆς ἤτανε μιὰ Ἀμερικάνα Ὁδηγός. Περίφημη γυναίκα γιὰ τὴν φτωχολογιά. Σκαρώνουμε ἕνα ἔργο πρωτοχρονιάτικο:

...Τὰ παιδιὰ πηγαίνουν νὰ προϋπαντήσουν τὸν Ἀηβασίλη μ' ἕνα καρότσι ποὺ τραβάει ὁ Μέντωρας. Μέσα στὰ πολλὰ δῶρα εἶναι καὶ ἕνα παράξενο, ὅλο ἀγκάθια σιδερένια. Ὅταν τὸ ρωτοῦν τί παιχνίδι εἶναι αὐτό, τοὺς λέει πὼς εἶναι μπόμπα καὶ πὼς ἔχει πολλὴ δύναμη καὶ δὲν κρατιέται, καὶ θὰ σκάσει ν' ἀνατινάξει ὅλους στὸν ἀέρα. Καὶ ἀρχίζει νὰ μουγκρίζει καὶ νὰ χαλνάει τὸν κόσμο. Τὰ παιδιὰ φοβισμένα κρύβονται, ὡς καὶ ὁ Ἀηβασίλης φοβήθηκε. Τότε ἔρχεται ὁ Γαρίδας καὶ τοῦ λέει: Στάσου ἀδελφέ μου. Δὲν εἶναι κρίμα νὰ σκάσεις καὶ νὰ χαθεῖς καὶ νὰ χαθοῦμε καὶ μεῖς; Ἀφοῦ λὲς πὼς ἔχεις τόση δύναμη, ἔλα νὰ τραβήξεις ἐσὺ τὸ ἁμάξι. Ἔτσι καὶ γίνεται. Ἀνεβαίνει καὶ ὁ Μέντωρας στ' ἁμάξι καὶ τρεχάλα ἡ μπόμπα παίρνει τὸ καρότσι καὶ φέρνουν τὰ δῶρα στὰ παιδιὰ καὶ τὰ μοιράζει ἡ καλή μας Ἀμερικάνα ὅλο ἐνθουσιασμὸ καὶ χαρά....

Σήμερα ξαναθυμήθηκα πάλι τὴν κούκλα μου, καὶ ὅταν τὴν φόρεσα στὰ χέρια μου μὲ κοίταζε στὰ μάτια σὰν νὰ μοῦ ἔλεγε πὼς ἂν καὶ εἶναι ἄψυχη, ἔπαιξε τὸν ρόλο της κι' αὐτή, χαρίζοντας, στὶς δύσκολες στιγμὲς τῆς σκλαβιᾶς, λίγη ζωντανὴ χαρά.

Τοῦ ΣΤΡΑΤΗ ΤΣΙΡΚΑ

Παραδόσεις

Η κατάρρευση τοῦ μετώπου, ἡ διαφυγὴ τοῦ πολεμικοῦ στόλου στὴν Ἀλεξάνδρεια μαζὶ μὲ τὴν ἐξόριστη πιὰ Κυβέρνηση Τσουδεροῦ, καὶ ἡ πτώση τῆς Κρήτης σημαδεύουν τὸ πιὸ χαμηλὸ σημεῖο ποὺ ἔφτασε ποτὲ τὸ ἠθικὸ καὶ τὸ φρόνημα τοῦ Αἰγυπτιώτη Ἑλληνισμοῦ. Μὰ ἡ καταστροφὴ εὕρισκε τοὺς πνευματικούς του ἀνθρώπους μὲ πολύχρονες ἀγωνιστικὲς παραδόσεις. Ἀπὸ τὸ 1925 ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Καβάφη λάμπει κάτω ἀπὸ ἕνα ὑπόμνημα διαμαρτυρίας τῶν Ἀλεξανδρινῶν λογίων γιὰ τὴν ἐξάμηνη παύση τοῦ Κ. Βάρναλη. Στὰ χρόνια τῆς μεταξικῆς δικτατορίας τὰ δημοκρατικὰ καὶ προοδευτικὰ στοιχεῖα συνεργάζονται στὸν καϊρινὸ ἡμερήσιο «Κήρυκα» τοῦ Ε. Σαμίου. Τὸ φύλλο του τῆς 4 Αὐγούστου 1939 εἶναι ἕνα δεῖγμα πανελλήνιας συσπείρωσης ἐναντίον τοῦ φασισμοῦ, μὲ συνεργασίες τοῦ Σλῆμαν, τοῦ Πλαστήρα, τοῦ Σ. Βενιζέλου, τοῦ Ι. Σοφιανόπουλου καὶ ἀρθρογράφων τῆς ἀριστερᾶς. Τραβηγμένο σὲ πολλὲς χιλιάδες, κυκλοφορεῖ εὐρύτατα στὴ Μ. Ἀνατολὴ καὶ στὴν Εὐρώπη. Ὁ Μεταξᾶς σ' ἕνα λόγο του ἀπὸ τὴν Κόρινθο ἀναγκάζεται ν' ἀναφέρει ὀνομαστικὰ τὴν ἐφημερίδα καὶ ν' ἀπαντήσει μὲ σοφίσματα στὰ ὅσα τοῦ καταμαρτυροῦσε. Στὴν Ἀλεξάνδρεια βγαίνουν ἀπὸ τὸν Στέφανο Πάργα τὰ ἑβδομαδιαῖα «Παναιγύπτια», ποὺ δημοσιεύουν τὰ γνωστὰ ὑπομνήματα τῶν Κενελλόπουλου, Καφαντάρη, Σοφιανόπουλου κ.ἄ. Ἡ Πρεσβεία τοῦ Καΐρου ζητάει τὴν ἀπέλαση τοῦ Πάργα καὶ τοῦ συνεργάτη του Α. Μπρούσαλη. Μεγάλες κινητοποιήσεις σ' ὅλη τὴν Αἴγυπτο ματαιώνουν τὶς ἀπελάσεις, μὰ ὁ Πάργας, ὁ στυλοβάτης τῶν «Γραμμάτων», ὁ προοδευτικὸς ἐκδότης ποὺ γέμισε τὸ πανελλήνιο μὲ τὶς ὡραῖες καὶ φωτεινὲς ἐκδόσεις του, μπαίνει σὲ νοσοκομεῖο καὶ πεθαίνει ἀπὸ μετεγχειρητικὴ ἐμβολή. Ὁ Ἱσπανικὸς πόλεμος ἀνεβάζει τὴν ἀντιφασιστικὴ ἀγωνιστικότητα τῶν ἑλλήνων διανοουμένων τῆς Αἰγύπτου. Κομμάτι κι αὐτοὶ τοῦ παγκόσμιου κινήματος γιὰ τὴ ματαίωση τοῦ πολέμου καὶ τὴ συντριβὴ τοῦ φασισμοῦ, βγάζουν τὸ ἀξιόλογο περιοδικὸ «Πολιτισμός», ποὺ ὕστερα ἀπὸ λίγο τὸ σταματάει ὁ σκοταδισμὸς τοῦ Φαρούκ καὶ τῶν Ἄγγλων ἀντιδραστικῶν.

Ἡ κατάσταση

Γιὰ νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὸ εἶδος τοῦ διμέτωπου καὶ κάποτε τριμέτωπου ἀγώνα ποὺ εἶχαν νὰ κάνουν οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι, θὰ ποῦμε λίγα καὶ γιὰ τὴν κατάσταση. Ἀπὸ τὶς 3 Σεπτεμβρίου 1939 ποὺ ἔμπαινε ἡ Ἀγγλία στὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, ἡ Αἴγυπτος εἶχε μεταβληθεῖ οὐσιαστικὰ σὲ κατεχόμενη καὶ πάλι χώρα. Ὁρισμένα ἄρθρα τῆς Ἀγγλοαιγυπτιακῆς Συνθήκης τοῦ 1936 δίναν στοὺς Βρετανοὺς τὸ δικαίωμα, σὲ περίπτωση πολέμου ἢ ἀπειλῆς πολέμου, ἐργολαβικὰ νὰ ἐλέγχουν ἄμεσα τὶς πιὸ βασικὲς ὑπηρεσίες τοῦ τόπου, ἀπὸ τὴν ἄμυνα, τὴν ἀσφάλεια καὶ τὶς συγκοινωνίες ὡς τὸν ἀνεφοδιασμὸ καὶ τὴ λογοκρισία. Ἔτσι ὁλόκληρη ἡ πνευματικὴ ζωή, ὁ τύπος, οἱ ἐκδόσεις, οἱ θεατρικὲς παραστάσεις, οἱ συγκεντρώσεις, οἱ διαλέξεις ἀκόμη καὶ οἱ συναυλίες ἐλέγχονταν καὶ κατευθύνονταν ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους. Καὶ γιὰ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὴν προστασία καὶ τὴν ἐνίσχυση τοῦ συμμαχικοῦ ἀγώνα, ὁ ἔλεγχος αὐτὸς ἦταν νόμι-

Ἡ πνευματικὴ ἀντίσταση στὴ Μέση Ἀνατολὴ

μος κι ἐπιθυμητὸς — ἂς ἔχουμε ὑπ' ὄψη τὸν κοσμοπολιτικὸ χαρακτήρα τῶν πλουτοκρατικῶν τάξεων τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν πολυάριθμη Ἰταλικὴ ἀλλὰ καὶ τὴ γερμανικὴ παροικία, ποὺ εἶχαν διαβρωθεῖ ἀπὸ τὸ δηλητήριο τοῦ χιτλεροφασισμοῦ. Ἀλλὰ οἱ Ἄγγλοι γιὰ ζητήματα τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐφαρμόζαν τὴ γραμμὴ τῶν ἀντιδραστικῶν τοῦ Φόρεϊν Ὄφφις. Ἔτσι λ.χ. οἱ ὅροι ΕΑΜ καὶ ΕΛΑΣ ἀπαγορεύονταν νὰ φανοῦν στὸν τύπο ἕως τὸ πρῶτο τρίμηνο τοῦ 1944, γιὰ ν' ἀπαγορευθοῦν καὶ πάλι ὕστερα ἀπὸ μερικοὺς μῆνες. Καὶ παρουσιαζόταν τὸ τραγελαφικὸ αὐτό: Τηλεγραφήματα τοῦ Ρώϋτερ ποὺ ἀναφέρνε ἐπιχειρήσεις τοῦ ΕΛΑΣ ἐναντίον τῶν καταχτητῶν, νὰ «μεταφράζονται» στὸν αἰγυπτιώτικο τύπο ἔτσι ποὺ τὶς ἐπιτυχίες νὰ τὶς καρποῦνται τὰ «ἐθνικὰ τμήματα ἀνταρτῶν»—δηλαδὴ ὁ Ζέρβας καὶ ν' ἀποσιωπᾶται τελείως τὸ γεγονός, πὼς οἱ μάχες αὐτὲς δόθηκαν καὶ κερδίθηκαν ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ. Φυσικά, μήτε λόγος νὰ γίνεται γιὰ ἄδειες κυκλοφορίας νέων ἐφημερίδων. Οἱ ἀντιφασίστες διανοούμενοι ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ ἐκφράζονται στὸν ἐλεγχόμενο τύπο μὲ ἀλληγορίες καὶ ὑπαινιγμοὺς ἢ νὰ καταφεύγουν στὶς ἐκδόσεις βιβλίων, ποὺ κι αὐτὲς λογοκρίνονταν μὲ τὴν ἴδια αὐστηρότητα.

Οἱ ραδιουργίες τῶν ἀντιδραστικῶν ἄγγλων πρακτόρων, τύπου Ντὸν - Στὸτ καὶ Κρίς, ποὺ ὑπονόμευαν καὶ σαμποτάριζαν τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα τοῦ λαοῦ στὴν Ἑλλάδα, θὰ μέναν ἄγνωστες στὸν ἑλληνισμὸ τῆς Αἰγύπτου, ἂν δὲν κυκλοφοροῦσαν τὰ μυστικὰ φύλλα τῶν ὀργανώσεων τοῦ στρατοῦ («Ἀντιφασίστας») τοῦ ναυτικοῦ («Ἐλευθερία») τῆς ἀεροπορίας («Ἀστέρας») καὶ ἡ «Ἐθνικὴ Ἀνεξαρτησία».

Ἂς δοῦμε ὅμως τὴν κατάσταση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐπίσημης Ἑλλάδας. Ἂν τὰ στρατευμένα παιδιὰ τοῦ λαοῦ, οἱ ναῦτες, οἱ φαντάροι, οἱ ἀεροπόροι καὶ οἱ τίμιοι ἀξιωματικοί τους, φέρναν μέσα στὰ πλήθη τῆς παροικίας τὴν πνοὴ τῶν νικητῶν τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν γιγαντομάχων τῆς Κρήτης, ἡ ἡγεσία τους, στὴ μεγάλη της πλειοψηφία, ἔμενε ἀκόμα μολυσμένη ἀπὸ τὸ φιλοδικτατορισμὸ καὶ τὸν πεμπτοφαλαγγιτισμὸ ποὺ εἶχαν καταστρέψει τὴν Ἑλλάδα. Ἀρκεῖ ἕνα καὶ μόνο παράδειγμα γιὰ νὰ ζωγραφίσει τὸ ἰλιγγιώδικο χάσμα ποὺ χώριζε τὶς «δυὸ Ἑλλάδες». Ὁ στρατηγὸς ποὺ πρῶτος διορίστηκε ἀπ' τὴν ἐξόριστη Κυβέρνηση ἀρχηγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Μ. Ἀνατολή, μὲ ἡμερησία διαταγή του ἔλεγε στοὺς στρατιῶτες πὼς «οἱ Ἕλληνες ἀρκετὰ πολέμησαν. Τώρα δὲν ἤρθαμε ἐδῶ νὰ φτιάξουμε στρατὸ γιὰ πόλεμο. Ἁπλῶς μονάχα ἕναν στρατουλάκο γιὰ τὶς παρελάσεις καὶ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουμε τὴν τάξη στὴν Ἑλλάδα, ὕστερα ἀπὸ τὸν πόλεμο»! Στὸ μεταξὺ χιλιάδες προσφύγων ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, κατάφθαναν, φεύγοντας τὴ γερμανικὴ σκλαβιά. Τοὺς μάχιμους τοὺς κατατάσαν σὲ μονάδες γιὰ νὰ γίνουν... χωροφύλακες μιᾶς Ἑλλάδας ποὺ θὰ τὴν ἀπελευθέρωναν οἱ «αἰώνιοί μας σύμμαχοι» — μὲ τὸ ἀζημίωτο φυσικά.

Ἀλλὰ κι ἐσωπαροικιακὰ ἡ κατάσταση δὲν παρουσιαζόταν καλύτερη. Ἂς προσπεράσουμε τὸ ἀλλοπρόσαλλο καὶ τὴ σύγχιση τοῦ ἡμερησίου τύπου. Ἀκόμη καὶ ὁ «Κήρυκας» μὲ τὸ τιμημένο του παρελθόν, εἶχε χάσει τὰ νερά του καὶ παράπεε μέσα σ' ἕνα κλῖμα φανατικοῦ φιλοβρεταννισμοῦ. Μὰ ὁ κίνδυνος προερχόταν κυρίως ἀπὸ τ' ἀμετανόητα, τὰ συνειδητὰ στελέχη τῆς μεταξικῆς ΕΟΝ ποὺ

τότε βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ ριχτοῦν σὲ μιὰ λυσσαλέα, πεμπτοφαγγίτικη καμπάνια γιὰ νὰ συντρίψουν τὸ ἀγωνιστικὸ ἠθικὸ τῆς παροικίας καὶ τοῦ στρατεύματος.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1942, ὁ Π. Κανελλόπουλος, ἀντιπρόεδρος τότε τῆς ἀνασχηματισμένης Κυβέρνησης Τσουδεροῦ, ἔλεγε πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιστρατευθοῦν μερικὲς ἡλικίες ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τῆς Αἰγύπτου, γιὰ μιὰ οὐσιαστικώτερη παρουσία τῆς Ἑλλάδας στὸ πολεμικὸ μέτωπο. Πρὶν ἀκόμη δημοσιευτεῖ ἡ διαταγὴ τῆς ἐπιστράτευσης, στελέχη τῆς ΕΟΝ, χρησιμοποιώντας τὸν ἐκδοτικό της μηχανισμό, κυκλοφοροῦν κατὰ χιλιάδες μὲ τὸ ταχυδρομεῖο τὴ διαβόητη προκήρυξη «πρὸς τὰς Μητέρας». Ἰδοὺ ἕνα χαρακτηριστικὸ ἀπόσπασμα: «Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Αἰγύπτου ἔγινε τὸ ἀντικείμενο τῆς πιὸ αἰσχρῆς καὶ ἄτιμης ἐκμετάλλευσης, τῶν στρατοκρατῶν συμφεροντολόγων, ποὺ ἦρθαν ἀπ' ἔξω πειναλέοι γιὰ νὰ καθήσουν ἐπάνω μας σὰν βδέλες καὶ νὰ στραγγίσουν τὸ αἷμα μας... Κανεὶς δὲν πρέπει νὰ παρουσιασθεῖ. Κανείς, μὰ κανεὶς ἀπολύτως». Ἔτσι κατάληγε αὐτὴ ἡ κατάπτυστη προκήρυξη ποὺ καλοῦσε τὶς μητέρες νὰ μὴ στείλουν τὰ παιδιά τους στὴν ἐπιστράτευση γιατὶ θὰ τὰ χάσουν ἄδικα. Οἱ ἀνακρίσεις, ποὺ διατάχθηκαν τότε ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση, δὲν προχώρησαν πέρα ἀπὸ τὰ προκαταρκτικά, γιατὶ ὅλα τὰ νήματα ὁδηγοῦσαν σὲ «μεγάλα πρόσωπα!»

Στὸν ἀπολογισμὸ ἑνὸς χρόνου δράσης ἀπὸ τὴν ἵδρυσή του, ὁ Ἑλληνικὸς Ἀπελευθερωτικὸς Σύνδεσμος (ΕΑΣ) — ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει διεξοδικώτερα παρακάτω — δίνει μιὰ εἰκόνα τῆς κατάστασης ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ 1941—1942. Ἀφοῦ πεῖ πὼς οἱ ἀκατάσχετες στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες τοῦ Ἄξονα καὶ ἡ ἀρχικὴ γερμανικὴ προέλαση μέσα στὴ Σοβιετικὴ Ἕνωση, δίναν ἀρκετὸ βάρος στοὺς κομπασμοὺς τῶν χιτλερικῶν ραδιοφώνων, πὼς ἡ κατάχτηση τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν ἄξονα ἦτανε μόνο ζήτημα χρόνου, συνεχίζε.: «Οἱ αἰώνιοι γερμανόπληκτοι τῶν καφενείων ἦταν στὶς δόξες τους. Μὲ ψιθυρισμοὺς σᾶς ἀνακοίνωναν τὶς τελευταῖες ψευτιὲς τῶν γερμανικῶν σταθμῶν, τὰ τελευταῖα ἀνέκδοτα εἰς βάρος τῆς ΡΑΦ, τοῦ Στάλιν ἢ τοῦ Τσῶρτσιλ, καὶ συζητοῦσαν σοβαρὰ γιὰ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία τῆς τέλειας καταστροφῆς τοῦ Λονδίνου ἢ τῆς εἰσόδου τοῦ θριαμβευτῆ Χίτλερ στὴ Μόσχα. Μὰ καὶ στοὺς ὑπεύθυνους κύκλους ἡ κατάσταση δὲν ἦταν πολὺ καλύτερη. Ἀκούγατε ἀνθρώπους, ποὺ ἡ θέση τους προϋπόθετε πὼς θᾶταν πατριῶτες, νὰ σᾶς ἐξηγοῦν γιατί κατὰ βάθος ὁ Τσολάκογλου καὶ ὁ Λογοθετόπουλος ἦταν πραγματικοὶ ἐθνοσωτῆρες, καὶ γιατί τὸ καλύτερο ποὺχαν νὰ κάνουν οἱ Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ ἦταν νὰ κάτσουν στ' αὐγά τους καὶ ν' ἀποφύγουν τὴν ἐπιστράτευσή τους στὶς ἔνοπλες δυνάμεις, ποὺ ἡ Κυβέρνηση ἦταν «ὑποχρεωμένη νὰ τὴν κάνει γιὰ τοὺς τύπους». Βέβαια οἱ προδότες αὐτοὶ δὲν βρίσκαν πλέρια ἀπήχηση μέσα στὴν Παροικία μας, ποὺ ὡς σύνολο ποτὲ δὲν ἔπαψε νὰ ἔχει πίστη στὴ συμμαχικὴ νίκη. Μὰ οἱ πεμπτοφαλαγγιτικὲς διαδόσεις, οἱ ἐγκύκλιοι «τῶν μανάδων» καὶ ἡ ἀπόκρυψη τῶν εἰδήσεων ποὺρχόταν ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, συνέτειναν στὸ νὰ προετοιμάσουν ἐδῶ ἕνα ἔδαφος κατάλληλο, γιὰ τὴν ἀνάπτυξη κάθε εἴδους ἀντεθνικῆς, ἀντιπατριωτικῆς καὶ ἀντισυμμαχικῆς δράσης ἀπ' τὰ ὄργανα τοῦ Χίτλερ καὶ τὰ ὑπολείμματα τῆς 4ης Αὐγούστου, τὰ ντόπια καὶ τὰ εἰσαχθέντα».

Τὸ περιοδικὸ «Ἕλλην»

Εἶναι φανερὸ πὼς ἕνα δημοσιογραφικὸ ὄργανο, μὲ ξεκαθαρισμένη γραμμὴ γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ πολέμου, μὲ συνέπεια καὶ συνοχὴ στὶς ἀπόψεις του, θὰ εἶχε νὰ παίξει σοβαρὸ ρόλο μέσα στὸ ἰδεολογικὸ χάος ποὺ κυριαρχοῦσε. Αὐτό, οἱ ἀντιφασίστες διανοούμενοι τῆς παροικίας τὸ ἀντιλαμβάνονταν. Καταλάβαιναν πὼς τὰ ἄρθρα καὶ τὰ σημειώματα, ποὺ κατόρθωναν νὰ δημοσιεύουν πότε στὴ μιὰ καὶ πότε στὴν ἄλλη ἐφημερίδα δὲν ἦταν ἀρκετὰ γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ σταθερὴ καὶ μόνιμη πηγὴ διαφώτισης. Μὰ οἱ ἀγγλικὲς ὑπηρεσίες δὲν δίναν ἄδειες γιὰ νέες ἐφημερίδες. Τότε ὁ παλαίμαχος δημοκράτης Ἄγγελος Κασιγόνης, ἐγκαταστημένος πιὰ στὸ Κάϊρο, πρόσφερε τὸ περιοδικό, τὸν «Αἰγυπτιώτη Ἕλληνα», ποὺ ἔβγαζε ἄλλοτε μισὸν στὰ ἑλληνικὰ καὶ μισὸν στ' ἀραβικά. Ἡ 25 Μαρτίου 1942 εἶναι μιὰ σημαντικὴ χρονολογία στὴν ἱστορία τῆς παροικίας. Κυκλοφορεῖ τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ νέου περιοδικοῦ Ἕλλην. Μιὰ λακωνικὴ προγραμματικὴ διακήρυξη τοῦ διευθυντῆ καταλήγει: «Αὐτὸ θάναι τὸ πρόγραμμα καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτῆς ἐπιθεωρήσεως: νὰ πολεμήσει τὸ φασισμό». Ἀπὸ τὸ δεύτερο κιόλας φύλλο ἔχει πάρει τὴ μορφὴ ποὺ θὰ κρατήσει ὡς τὸν ἀριθμὸ 21 (15 Ὀκτωβρίου 1943). Εἶναι ἕνας πετυχημένος συνδυασμὸς πολιτικῆς καὶ λογοτεχνικῆς ὕλης. Τὰ «λόγια σταράτα» — μόνιμη στήλη, μὲ σύντομα, τσουχτερὰ σημειώματα — κάναν τὸν ἔλεγχο τῶν παροικιακῶν, ἑλληνικῶν καὶ διεθνῶν γεγονότων, προχωρώντας τὸ νυστέρι ὡς ἐκεῖ ποὺ δὲν ἄφηναν ἄλλο οἱ λογοκριτές. Ἕνα ποίημα, ἕνα διήγημα ἢ ἄλλο πεζογράφημα, μιὰ μελέτη κάτω ἀπὸ τὸ γενικὸ τίτλο «Τὸ πνεῦμα ἐνάντια στὴ βία», ἕνα ἄρθρο γιὰ οἰκονομικὰ ἢ στρατιωτικὰ προβλήματα τοῦ συμμαχικοῦ ἀγώνα, βρίσκονταν ταχτικὰ σὲ κάθε φύλλο. Ὅλα ἀνέκδοτα καὶ πρωτότυπα ἢ μεταφρασμένα ἀπὸ συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ. Ἡ ὕλη συμπληρωνόταν μὲ τὸ τακτικὸ σημείωμα τοῦ Λ. Ἰωάννου ποὺ ἔπαιζε ρόλο κύριου ἄρθρου. Ἐκεῖ συνοψίζονταν καὶ ξεκαθαρίζονταν κάθε φορὰ τὰ ζητήματα ποὺ εἶχαν γενικώτερη σημασία στὸν ἀντιφασιστικὸν ἀγώνα. Ἔτσι, ἀπὸ τὶς 15 Ἀπριλίου 1942, δινόταν ἡ εὐκαιρία στοὺς διανοούμενους ποὺ βγάζαν τὸν «Ἕλληνα» νὰ διακηρύξουν: «Πρέπει νὰ τὸ τονίσουμε ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς: ὅσο μεγάλος κι' ἂν εἶναι ὁ ρόλος μας —ἐμᾶς τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐγκατεστημένων ἢ νεοφτασμένων στὸ στράτευμα — εἶναι ρόλος βοηθητικός. Αὐτοὶ ποὺ πεθαίνουν σήμερα στὴ σκλαβιά, τὰ ὀχτὼ ἑκα-

ΕΛΛΗΝ — Journal Hebdomadaire

Ἕλλην

ΣΑΒΒΑΤΟΝ
15
Ἀπριλίου 1944

ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΑΧΟΜΕΝΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΓΙΑ ΕΝΑ ΕΝΙΑΙΟ ΕΘΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Τὸ Ε.Α.Μ.

[illegible]

Ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἕνωσης Ἀντιστρατιωτικῶν ἐφοπλιστῶν τῆς Ἑλλάδος ἐνθουσιασθεῖσα, ἀπὸ τὸν Ἡρωϊσμὸ Ἑλλήνων ναυτικῶν, ποὺ ἀντέταξαν τὴν ἑνότητα ἡρωϊσμῶν κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων καὶ ἐπιτυγχάνων ἀπεικονισμοὺς αὐτῶν, τὴν ἐκλογὴν σας Συγγραφεῖς ὅπως ἐπιτύχωμεν ἐμεῖς τοὺς ἴδιους σκοπούς.

Ἄνομος ἀφορισμὸς, ζοῦσαν ἄλλοτε ἀμέσως ἐφημερίδων ἐπιφανῶν ἀπὸ τὴν ἐγκληματικὴν καὶ ἀπαράδεκτον ἀπόφασιν τῆς ἐφημερίδος τοῦ μακαρίτου Γύζη, Τούτου καὶ τοὺς ἐπομένους συνεχίζουν τὴν ἐφαρμογὴν ἀπηυθυνόμενοι πρὸς τὸν τότε Σύνταγμα τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεσμοφυλακίου.

Ἐκφράζομεν κατὰ τάξιν, τὰ ἐπιφυλάσσομεν τὴν ἐφαρμογὴν ἀπὸ ἐφ' ἑκατοντάδας, διότι τὸ ἐν Ἑλλάδι γεγονότα πολλῶν κακῶν, ἔχει ἤδη δόσιμον τοῦ κράτους εἰς τὴν διεθνῆ του.

Παρακολουθοῦμεν τὰ σημειούμενα ἐξ ἀνάγκης μὲς ἐπιφυλάξεις ὅπως τῶν Ὀρθοδόξων, Καθολικῶν καὶ Προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν, τοὺς Γερμανοὺς ζὼ Βουκουρέστι διὰ τὰ ἐγκλήματα των, τυμπανοκρουσιῶν, ἐπίσημα γεγονότα καὶ μνημεῖα τῶν ἡμιθέων ἀμοιβῆς κέντρων, γυναικῶν καὶ παιδιῶν καὶ τοῦ μαρτυρικοῦ ἀθῶον πληθυσμοῦ.

Καθολικὸν ὅμως τὸ ταχύτερον ὀργανωθῇ Κεφαλὴν ἐφοπλιστῶν Ἑλλάδος Ἑνότητας καὶ ἀντιφρονήσῃ ἐπίσης Ἑλλὰς Σήμερα.

Γιὰ ὅσους ἐκ Ἑλλάδος πληροφορηθοῦν καταμερικῶς.

ΕΛΛΗΝ!
† Μητροπολίτης Δονδύνης

ΤΟ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Εἰς ἀπάντησιν τοῦ τηλεγραφήματός σας καὶ τῆς μακρᾶς ὁμιλίας τοῦ κ. Ἐνὸς Βενιζέλου ἐπιθυμοῦμεν νὰ σᾶς γνωρίσωμεν τὴν ἀμέσως παντοίας ἀνεπιφράς κομμουνιστικὰς ἀπὸ τὴν ἰδίαν τῆς ἐθνικῆς ἑνότητας καὶ ὅτι πολεμοῦμεν ἀπὸ τὴν ἀντιπροσωπείαν της καὶ ὅλην τὴν ἀντιβολσεβισμὸν καὶ τὰς ἀνωμαλίας. Τὰ βασικὰ ἡμερόβια πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ὑπάρχουν ὁμόφωνα γνώμαι κοινὰ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ μέσα τῆς Ἑλλάδος οἱ ὁποῖοι ὅπως διάφορα πολιτικὰ κατεύθυνσιν κάθε «προσπάθειαν» πρὸς κάθε τὴν ἑνότητος κοινὸς ὁρίζος τοῦ λαοῦ μας. Εἶναι ἀντιπρόσωποι, ὅπως ἐξετηρήθησαν οἱ κύκλοι διὰ τὴν ἄμεσην διάλυσιν, ὥστε ὅπως νὰ κατευθύνεται νὰ διὰ ὅλων οἱ διαπραγματεύσεις, συμφώνως πρὸς τὴν κατὰ βάσιν, τὰς ὁποίας ἀναθέτουν. Παντοῦ, εἴμεθα ἀνάφεν διὰς ἀποτέλεσμα τὸν ἀνεπιφράστων μας, διὰ νὰ μεταβῇ τὴν συνεργασίαν.

(Ε.Υ.Ε.)

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς Ἑλλάδος
Γ. ΣΙΑΝΤΟΣ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ!

Τὸ πάσχα βρίσκει γιὰ τέταρτη φορὰ σκλάβο τὸ λαό μας. Δὲν θὰ τὸ γιορτάσει ὅλλα καὶ δὲν θὰ μείνει νεκρός. Θὰ συνεχίσει τὸν πιὸ ἀνισο ἀγῶνα του μέσα ἀπ' τὸν Ἅδη τῆς σκλαβιᾶς του νὰ χαμόσει τὸ βράχο ποὺ κάθεται πάνω στὰ στήθη του. Μέσα τὸν τράνταξε τόσο πολὺ μαζί με τοὺς ἐλεύθερους λαοὺς του θὰ τὶς ρουγιὲς καὶ τὰ ραγίσματα τὸ φῶς τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως γιγαντώνει τοὺς σκλάβους.

Πλησιάζει ἡ ὥρα ποὺ ὁ λαός μας σὰν ἕνας ἥρως θ' ἀνασταθεῖ καὶ θὰ διχάσει ἀπὸ φῶς τῆς λευτεριᾶς μὲ τὰ λιθάρια καὶ τὶς κλίγες του.

Πληρώθη ἡ ὥρα ποὺ ὅλοι μαζί-θ' ἀναφωνήσουμε τὸ ἐθνικό μας ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ.

ΒΑΣΤΑ, ΚΑΗΜΕΝΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ, ΒΑΣΤΑ!

(Δ. Σολωμός)

Θέλεις νὰ δεῖς τὴν Ἑλλάδα κατὰ πρόσωπο; Θέλεις νὰ γνωρίσεις τὴν ψυχὴ σου ποὺ ἀγωνίζεται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς προϊστορίας καὶ τοὺς αἰῶνες; Σήκου τὸ μάτι σου πρὸς τὸ Μεσολόγγι. Στὰ τετράγωνα καὶ χτίσματα, στοὺς μπαρουτοκαπνισμένους τοίχους καὶ στὶς κανονιὲς γυμνὲς ποὺ ὅχτω φορὲς ἔκλαψε νερὸ, δὲ μὲς μπαρούτι, ἀντικρύζεις μιὰ ζωὴ καὶ κάμαρες μὲ τόσο σκοτάδι καὶ τόση κανονιὰ Κι ἕνα λαὸ τὸ Μεσολόγγι, ποὺ ἔλεγαν οἱ Ἕλληνες Ἰδεολόγοι, ἀλαφρωτὸ καὶ κουφοβολήσει, ὅλλη μὲ τὰ κεφάλι ψηλὰ καὶ τὴν τιμὴ τῶν ὅπλων τοὺς σκοφτὰ γιατὶ κρατοῦνε τὰ γέρο ὀφέζουν κι ἀνοιχτὰ θαμπὸ ἔχνε τέτοιος χαλασμὸς ποὺ ὁ πόνος ἀπαλαίτησε καὶ ξυπνᾶνε καὶ σκιάζει: νέ γέρια ; Πιὰ δὲν κλοῦνε καὶ κάτω ζωντανὸ Νὰ ὅλους ὁ κύριος τὴ φωνὴ τῆς Ἑλλάδας καὶ γιατρειὰ γιὰ τὴν πληγοφορία του καὶ τὴ μεγαφυχία του καὶ εἶπε : «Κλεῖ κλεῖ νὰ γιατρεύεται καὶ κατὰ ἐγκλε.

Ἔξω εἶναι καὶ σὰν τοὺς ἀγγέλους ἀπὸ μαρμαρο ἡ φλόγα τοῦ Μεσολογγιοῦ ἀνασταίνονται. Ὁ Ἐλευθεράκης τοῦ Ἐπιτέλους, κρατώντας ἀπ' τὸ μέσο Μεσολογγι, σταθερεῖται ἀπὸ μιὰ ἔξαρση ἀλλόκοτη, κι' αὐτὸς, ποὺ συμβολίζει τὴ λευτεριὰ καὶ τὴν ἐνότητα, κοιτάζει μιὰ ἀναπαντοχὴ δημιουργία ἀπὸ τὰ ἀνεμόπετα, πάντα μεγαλύτερα νὰ κοιτάζει.

Σὲ κείνη τὴ γωνιὰ τῆς Δημοκρατίας, τὴ μάνα τοῦ ἡρώων, θὰ δεῖς νὰ κατευθύνεται διάφορη ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων. Καρτέρησε, ὑποφρονῆ, λέτρεψε καὶ μεγαλεῖα. Ὅποιος μαζί της θέλει νὰ μετρηθῇ κάπως καὶ ντραπιάστηκε. Ὁλοντευχῆσε' ὁ Μπαλάφας, ὁ Μακρυγιάννης, ὁ Κίτσος Τζαβέλας, ὁ Μακρυγιάννης καὶ ὁ Χίλιες.

Γιατί σήμερα δὲν εἶναι στὰ μάτια τὸ Μεσολόγγι. Εἶναι ὁλόκληρη ἡ Ἑλλάδα ποὺ πολεμοῦμενη ὅλλα ἐλεύθερη, μὲ μιὰ ψυχὴ καὶ μὲ μιὰ γνώμη πολεμᾶ παλληκαρίσια. Πολεμᾶ καὶ φονεύει Πολεμᾶ μὲ χίλιους διαφόρους μὲ τοὺς Ὁμηρικοὺς ἀνθοκορφάδες καὶ τοὺς Βουνέμους ἡμέτερες μὲ τοὺς ἀτόφιους τρόβολες καὶ τοὺς ξένους ἐκπειλλέστες, μὲ τὴν πείνα, μὲ τὴ ὄψα, μὲ τὸ κρύο καὶ μὲ τὴν ἀρρώστια. Πολεμᾶ καὶ, καὶ μέρες τοῦ περνᾶ καὶ δὲ ἐγγίζει, εἶναι καὶ μιὰ νίκη, κανὸς κ ἕνα σκαλὶ πρὸς τὴ λευτεριὰ καὶ τὴν Ἐπιτροπὴ. Ὅλο φλωτέρα κι' ὅλο μαρτύρια.

Πάλεμα καὶ ποσοτάζει μὲ μιὰ φωνὴ ἀγριεμένη γιατὶ τὴν ἐνιγα τὸ σκιὸ πιὰ καὶ νὰ σκοτώσῃ τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ της ν' ἀφήσουν τὰ τιμὲς χέρια τῶν παιδιῶν της καὶ τοῦ ἀναλειτήσαν μέσ' ἀπὸ ἀγῶνα καὶ σκότος νὰ κοιμηθοῦν ὅπως ἔλεγαν τὸ ἀναφορὲς τοῦ Ἔθνους.

Μεσολόγγι. Λόμποστε γιὰ χρέγιες κόσμε, ποὺ μὲ πεῖσμα καὶ καταπάτησε, βαστᾶς τὴ σκάλα τῆς Ἀνεξαρτησίας καὶ δὲν τὴν μᾶζις κατω, ὁπωσδήποτε. Τὸ σῶμα τὴ μέρα τῆς Πίστης καὶ τὸ δίκιο ἀρρέλαιε τὸ ἀρχαῖο καταπάνω μὲς τὸ ἀπὸ τὰ καταπατημένα ἀπὸ ἐγκλεῖα καὶ τὰ βράνου.

Βαστᾶ, καημένο Μεσολόγγι βαστᾶ!

ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΙΑΣ

10 Ἀπριλίου 1826 — Η ΕΞΟΔΟΣ

Λόγια Σταράτα

Ὁ Μητροπολίτης Κοζάνης

Ὁ μητροπολίτης Κοζάνης ὁ πνευματικὸς ἡγέτης τῆς ἐπανάστασης, ποὺ ἐξελίχθηκε κράτος τὰ ἀναπτυκτὰ ἀπὸ καὶ βγῆκε μαζὶ μὲ τοὺς ἀντάρτες μας στὰ βουνά, ὁ ἀληθινὸς ἀρχηγὸς αὐτὸς κληρικός, ποὺ οἱ ἀνάδοχοί του Γκεσταπίτες διέκειναν πρὶν λίγες μέρες ἀκόμα ὅτι ἐγκατέλειψε τὸν ἀγῶνα γιὰ λόγους συμπροσωπικοὺς μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ Ε.Α.Μ., ἔκανε τηλεγράφημα μήνυμα μέσο τοῦ στρατηγοῦ Στρατῆ.

Ἡ σημασία τοῦ μηνύματος αὐτοῦ ἔχει ἐξαιρετικὴ σπουδαιότητα, γιατὶ διαπιστώνει τρανὰ τὴν ἐπιθυμία συνεργασίας τοῦ Ε.Α.Μ. γιὰ τὸν σχηματισμὸ Κυβέρνησης Ἐθνικῆς ἑνότητος, καὶ ἔπειτα γιατὶ τὸ μήνυμα εἶναι μιὰ ἐμμέση ἀπάντηση σ' ὅλους ἐκείνους ποὺ συκοφάντησαν, ποὺ προσπάθησαν νὰ ἀποκτήσουν τὸ Ε.Α.Μ. καὶ κάνε δὲ χηγὸς του δὲν ἐργάζονται ἀντεθνικά!

« Ἐπιβάλλεται, γράφει τὸ μήνυμα τοῦ Κοζάνης, ὅπως σχηματισθεῖ τὸ ταχύτερο Κυβέρνηση Ἐθνικοῦ συνασπισμοῦ καὶ συγκροτηθεῖ ἑνιαῖος Ἐθνικὸς Στρατός. Τὰ δεινὰ τοῦ Ἔθνους πληθύνονται καθημερινῶς.

Περιλαμβάνουν τὰ τελευταῖα σχόλια δὲν χρειάζονται.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ε.Α.Μ.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ε.Α.Μ. εἶναι σύμφωνος μὲ τὶς ἀρχὲς καὶ τὰ προγράμματα ποὺ Μὰ ἐμπόδιζε ὅλοι οἱ Ἕλληνες καὶ νὰ συντονίσουν τὶς ἐνέργειές τους γιὰ τὴν πραγματοποίηση ὅσο σκοπεύει. Τὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας καὶ τὴν καταχώρωση τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ.

Πάνω ἀπὸ τὰ συνθήματα τούτα ἀκολουθήσε ἡ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τὴς ν' ἀφήσουν τὰ τιμὲς χέρια τῶν παιδιῶν της καὶ τοῦ ἀναβλύσιγαν μέσ' ἀπὸ ἀγῶνα καὶ σκότος νὰ κοιμηθοῦν ὅπως ἔλεγαν τὸ ἀναφορὲς τοῦ Ἔθνους.

Τὸ Ε.Α.Μ. ἔκαμε ἔπαινο ἀληθινὸ προπαγάνδας γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση καὶ τὸν συντονισμὸ σὲ ὅσους τὴς Κυβέρνησης Μέσης Ἀνατολῆς μὲ τὶς δυνάμεις τῆς ἀντίστασης καὶ δοῦνε στὴν ὑπόθεση τῆς χώρας.

Μὲ τὴ σημερινὴ του ἀπόφαση ἔρχεται κατάπαυση, μιὰς μὲ τὸ βῆμα τῆς ἀριστερᾶς μὲ τὸ χαμόγελο συλλαμβάνεται πόδι τῆς τὰ καταδιωγμένα ἀπὸ ἐγκλεῖα καὶ τὰ βράνου.

Βαστᾶ, καημένο Μεσολόγγι βαστᾶ!

ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΙΑΣ

Ἡ κατάσταση στὴν Τσεχοσλοβακία

Τὸ πρῶτο θῦμα τῆς ναζιστικῆς αἱματοβῆς ἡ Τσεχοσλοβακία. Στὶς 15 Μαρτίου 1939 τὰ γερμανικὰ στρατεύματα κατελάμβαναν ὁλόκληρη τὴ χώρα. Βοηθοῦμενοι ἀπὸ τοὺς φιλογερμανοὺς προδότες ἀπελπισίας

Ἀπ' αὐτὴ τὰ σημεῖα ἀρχίζει ὁ Γολγοθᾶς τοῦ Τσεχο-

Σελίδωμα τῶν σκοπῶν
λων τῶν λαῶν τῆς ἐλεύθερ
ων ἐν μέσῳ τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τῶν
λαῶν τῆς ζώνης.

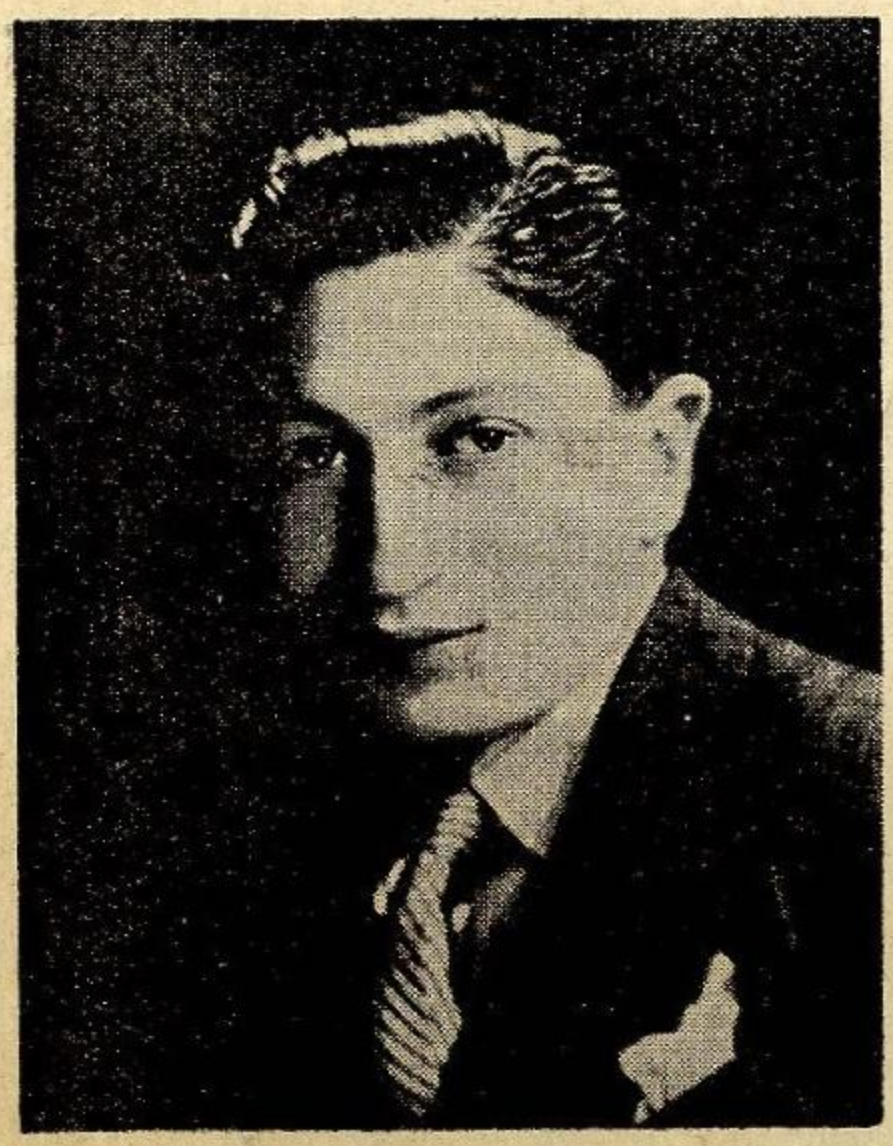
Ἐκ τοῦ ἀγῶνος νὰ διάφωμε
τῶν ἀποστόλων τῶν
ψυχρογενῶν δυνάμεων καὶ
τῆς ἀποκτήσεως γιὰ κάποιες ἀπὸ τὶς ἀπόψεις
ἀφορμὴ ἀπὸ τὴ ζήλια.

Κάποιος ἀπὸ λαλοῦμε

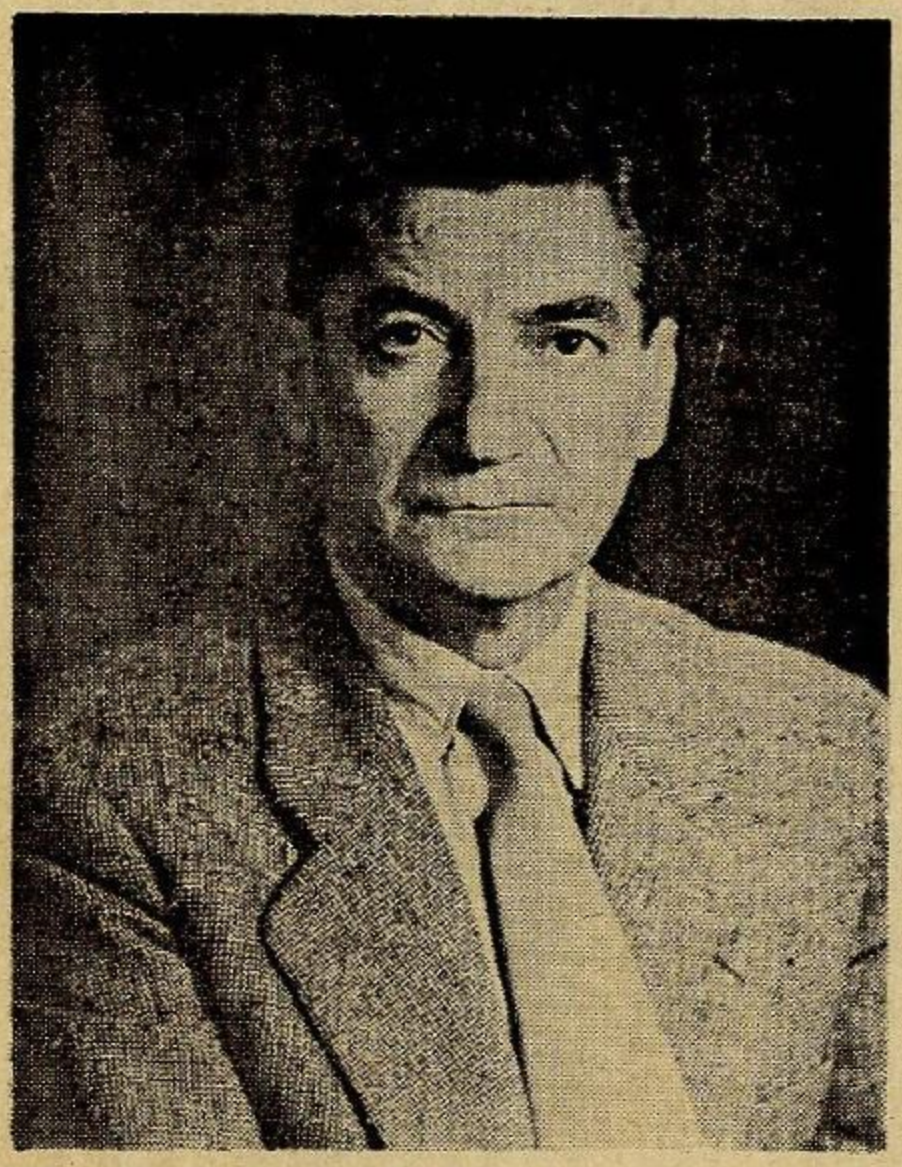
ΕΠΙ ΤΗ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ

Ὁ «ΕΛΛΗΝ» εὔχεται σ' ὅλους τοὺς συνδρομητὲς τοῦ, τοὺς ἀναγνῶστες καὶ τοὺς φίλους του καὶ ἰδιαίτερα σὲ κείνους ποὺ μὲ τὸ θάνατο στὸ χῶμα ἔκλαιγαν στὸ πλευρὸ τῶν γενναίων μας Συμμάχων, τὸ σπουδαῖο Ἀνθρωπιστικὸ Πόλεμο γιὰ τὴ λευτεριὰ τῆς Πατρίδας, γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἀνεξαρτησία καὶ τὴ λαϊκὴ Κυριαρχία: ΚΑΛΗ ΑΝΑΣΤΑΣΗ.

Ἡ πρώτη σελίδα τῆς αἰγυπτιώτικης ἑβδομαδιαίας ἐφημερίδας «ὁ Ἕλλην» (φύλ. 15ης Ἀπριλίου 1944)

Ἄνω: Νεανικὴ φωτογραφία τοῦ Στρατῆ Ζερμπίνη (Μεγαλοβιομήχανος ἀντιφασίστας καὶ λαμπρὸς διανοούμενος), φυλακίστηκε κ' ἐξορίσθηκε γιὰ τὴ δράση του στὸν Ε.Α.Σ. Πέθανε στὴ Γαλλία τὸ 1950.

Κάτω: Ὁ ζωγράφος Ἀριστομένης Ἀγγελόπουλος, κύριος μοχλὸς τῆς ἔκθεσης «Δυὸ χρόνια σκλαβιᾶς». (Ζεῖ τώρα στὸ Παρίσι)

τομμύρια τῶν Ἑλλήνων ποὺ ἔμειναν ἐκεῖ, — ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ ποὺ εἶναι σήμερα κάτω ἀπὸ τὴ φασιστικὴ μπότα, — εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ θὰ παίξουν τὸν πρωτεύοντα ρόλο στὸ τελειωτικὸ τσάκισμα τοῦ φασισμοῦ, καὶ ποὺ θὰ δημιουργήσουν τὴν καινούργια ἐλεύθερη Ἑλλάδα, εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ δικαιωματικά, μετὰ τὴ νίκη θὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὸν κατάλληλο τρόπο ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε καὶ στὴ χώρα μας γιὰ τὴν κατοχύρωση τῶν ἰδανικῶν γιὰ τὰ ὁποῖα σήμερα μαχόμαστε, τὴ δημοκρατία καὶ τὴν ἐλευθερία. Συζητήσεις μεταξύ μας περὶ τοῦ τί πολίτευμα θὰ «προσφέρουμε» στὸν ἑλληνικὸ λαὸ μετὰ τὴ νίκη, χωρὶς οὔτε κὰν νὰ τὸν συμβουλευτοῦμε, εἶναι στεῖρες καὶ ἔχουν ὡς συνέπεια νὰ μᾶς ἐμποδίζουνε στὴν καλὴ διεξαγωγὴ τοῦ ἀγώνα».

Στὸ πέμπτο τεῦχος τοῦ «Ἕλληνα» (1η Ἰουνίου 1942) τὸ κύριο ἄρθρο, μὲ τίτλο «Ἐθνικὸν Ἀπελευθερωτικὸν Μέτωπον» τονίζει: Καὶ στὴν Ἑλλάδα ἑπομένως, ἐπιβάλλεται ἡ ὀργάνωση ἑνὸς γεροῦ Ἐθνικοῦ Μετώπου ἀπὸ ὅλα τὰ ἀντιφασιστικὰ κόμματα καὶ τὶς λαϊκὲς ὀργανώσεις, ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἕλληνες ποὺ πονοῦνε τὸν τόπο μας καὶ θέλουνε μιὰ Ἑλλάδα ἐλεύθερη καὶ πολιτισμένη, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε ξενικὴ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση. Σκοπὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Μετώπου, δὲν μπορεῖ σήμερα νὰ εἶναι παρὰ μόνον ἡ ἀπελευθέρωση τῆς χώρας μας ἀπὸ τοὺς φασίστες καταχτητὲς καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀποκατάσταση σὰν χώρας, πραγματικὰ ἐλεύθερης, ἀνεξάρτητης, ἀπαλλαγμένης ἀπὸ κάθε ξενικὸ ζυγὸ καὶ ἐπιρροές». Ἡ περικοπὴ μοιάζει σὰ νὰ βάζει θέσεις γιὰ μιὰ προσεχῆ ἵδρυση τοῦ ΕΑΜ, ἐνῶ τὸ ΕΑΜ εἶχε ἤδη ἱδρυθεῖ ἀπὸ τὶς 21 Σεπτεμβρίου 1941. Τὸ μεγάλο αὐτὸ γεγονός, οἱ διάφορες ὑπηρεσίες δὲν εἶχαν κατορθώσει νὰ τὸ κρατήσουν μυστικὸ ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς ἀνθρώπους τοῦ παροικιακοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ παραπάνω διατύπωση, εἶναι λοιπὸν ἕνα τέχνασμα γιὰ νὰ παρακαμφθοῦν οἱ ἀπαγορεύσεις τῆς λογοκρισίας. Αὐτὸ φαίνεται πιὸ καθαρὰ στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἄρθρου ὅπου τονίζεται: «Ἔχουμε τὴ γνώμη, ὅτι, ὅταν ξέρουμε πῶς εἶναι ὀργανωμένοι καὶ ἀγωνίζονται στὴν Ἑλλάδα, δηλαδὴ ὅταν ξέρουμε ποιός εἶναι ὁ πολιτικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐκεῖνοι ἐκεῖ δουλεύουν, αὐτὸ θὰ μᾶς ὠφελήσει κ' ἐμᾶς στὴν ὀργάνωση τοῦ δικοῦ μας ἀγώνα πάνω σὲ σωστὲς καὶ παράλληλες βάσεις. Ἡ συνταύτιση τοῦ ἀγώνα πάνω σὲ κοινὴ πολιτικὴ γραμμὴ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐμᾶς τοῦ ἐξωτερικοῦ θὰ εἶναι ἕνα ἐπὶ πλέον ὅπλο ἐνάντια στὸ φασισμό». Πιὸ καθαρὰ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ μποῦνε τὰ πράγματα! Τὸ αἴτημα τῆς ἑνότητας τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα, ποὺ θὰ ἐξασφάλιζε τὸ ὁμαλὸ πέρασμα στὶς μεταπελευθερωτικὲς καταστάσεις καὶ θὰ προστάτευε τὸν τόπο ἀπὸ κάθε ἐμφύλια σύγκρουση, προβάλλονταν καὶ ἀπὸ τοὺς διανοούμενους τῆς παροικίας καὶ μάλιστα νωρίς, πρὶν ἀπὸ τὶς νίκες τοῦ Ἀλαμέϊν καὶ τοῦ Στάλινγκραντ.

Ἔφτασ' ἡ ὥρα κι ἀδέρφια ξυπνᾶτε κι ὁλόρθοι σταθεῖτε!
Στὸ ἕνα χέρι λοστὸς δυνατός, θυμωμένος ν' ἀστράφτει
τὰ βαρειὰ νὰ γκρεμίσουμε τείχη ποὺ κλείνουν τὸν κόσμο...
Στ' ἄλλο χέρι ν' ἀστράφτει δρεπάνι, ἀνοιχτό, σὰν ἀγκάλη
τὸ χαρούμενο θέρος ν' ἀρχίσει, τὸ μέγα τὸ θέρος...
(Ἐλπίδα)

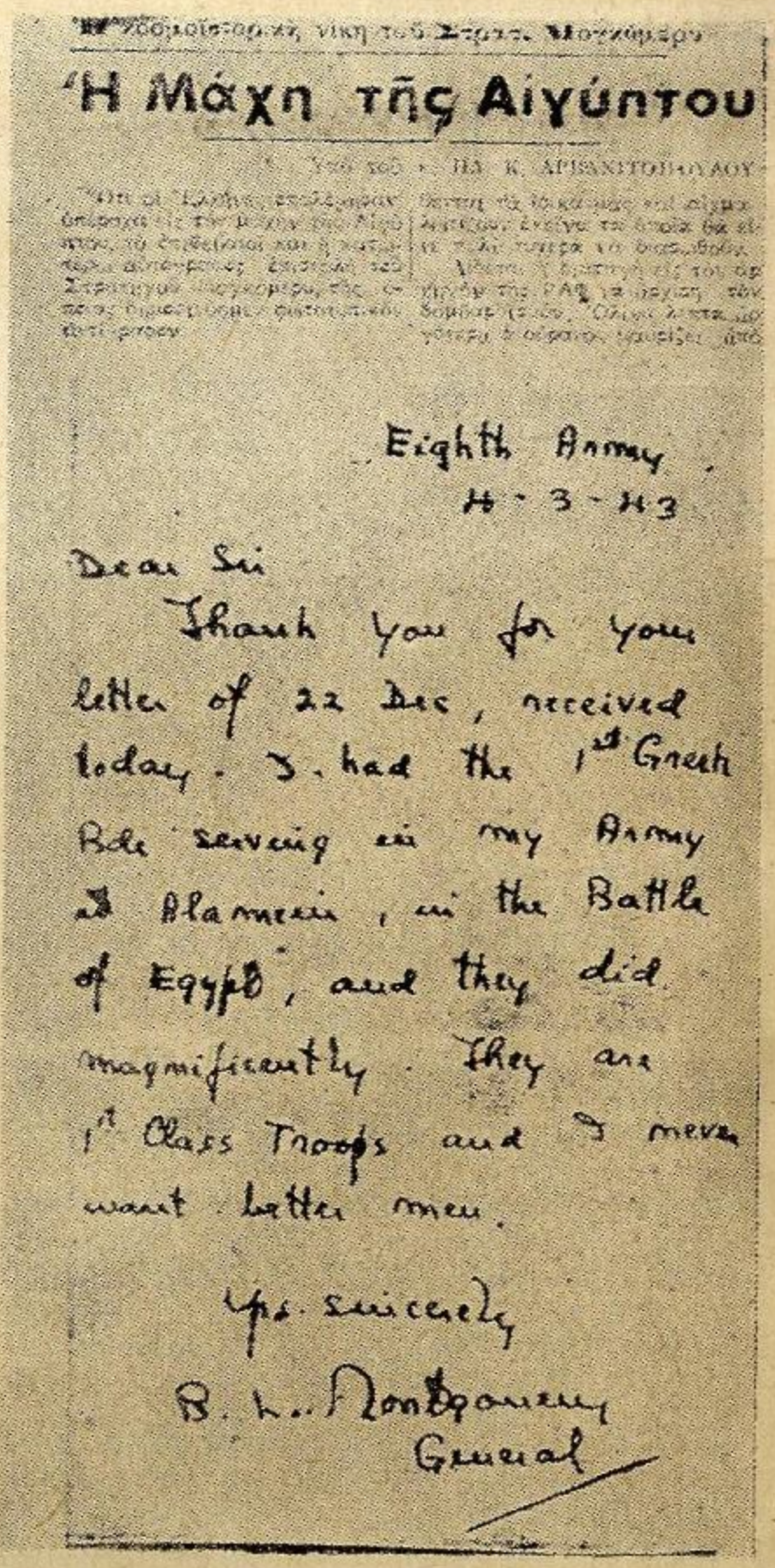
Ἔτσι τραγουδοῦσε ὁ Θεοδόσης Πιερίδης στὴν ἀμέσως ἑπόμενη σελίδα τοῦ ἄρθρου ποὺ εἴδαμε. Τὸ περιοδικὸ διαβάζεται μὲ πάθος καὶ διαδίνεται πλατειὰ ὄχι μόνο στὶς παροικίες ἀλλὰ καὶ μέσα στὸ στράτευμα, στὸ ναυτικό, στὴν ἀεροπορία Δυόμιση χιλιάδες ἀντίτυπα μόλις ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ καλύψουν τὶς ἀνάγκες τῆς Αἰγύπτου, τῆς Παλαιστίνης, τῆς Συρίας, τοῦ Λιβάνου καὶ τοῦ Σουδάν.

Ὁ Ἰούνιος τοῦ 1942 εἶναι ὁ κρίσιμος μήνας γιὰ τοὺς συμμάχους στὴν Αἴγυπτο. Ὁ Ρόμμελ προχωροῦσε ἀκάθεκτος πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὸ Κάϊρο. Ἡ σύνταξη τοῦ «Ἕλληνα», γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο, φροντίζει νὰ δημοσιέψει στὸ τεῦχος 6 (15 Ἰουνίου 1942) τὰ κυριώτερα σημεῖα ἑνὸς ἄρθρου τοῦ Τὸμ Οὐΐτριγκαμ, Ἄγγλου λογοτέχνη καὶ παλαίμαχου τοῦ Ἱσπανικοῦ ποὺ ἐξηγοῦσε πῶς πρέπει ν' ἀντιμετωπίζεται μιὰ χιτλερικὴ αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεση μέσα στὶς πόλεις, τὴν τακτικὴ τῆς ὁδομαχίας, τὰ πρόχειρα μέσα καταστροφῆς τῶν ἐχθρικῶν τάνκς, τὰ τεχνάσματα τοῦ ἐχθροῦ κλπ.

Στὸ 12ο τεῦχος (15 Δεκεμβρίου 1942) ἕνα ἄρθρο μὲ τίτλο «Ἐθνικὸ Ἀπελευθερωτικὸ Μέτωπο», τοῦ Θ. Πιερίδη αὐτό, ξεφεύγει τὴν προσοχὴ τῆς λογοκρισίας. Στὸ ἄρθρο περιγράφονται οἱ σκοποί, καὶ γίνεται ἕνας σύντομος ἀπολογισμὸς τῆς δράσης τοῦ ΕΑΜ στὴν Ἑλλάδα ὡς τὰ τότε. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ «Ταχυδρόμος» τῆς Ἀλεξάνδρειας δημοσίευε τὶς ἀποφάσεις τοῦ ΕΑΜ (τυπώνοντας παντοῦ: ΕΑΝ ἀπὸ ἀβλεψία ἢ κουτοπονηριὰ) καὶ σχολιαστικὰ σημειώματα τοῦ Στρατῆ Ζερμπίνη, ποὺ ἦταν ἀπὸ τοὺς στυλοβάτες τοῦ «Ἕλληνα».

Τὸ περιοδικὸ ἀποχτάει μεγάλο κῦρος. Ἐκεῖ θὰ δώσει νὰ τυπωθεῖ, πιάνοντας σχεδὸν ὁλόκληρο τὸ τεῦχος 18 (15 Ἰουνίου 1943), τὴ διάλεξή του γιὰ τὸ Μακρυγιάννη ὁ Γ. Σεφέρης. Κι ὅταν ἡ πρώτη ἀντιπροσωπεία τοῦ ΕΑΜ φτάνει στὸ Κάϊρο τὸ φθινόπωρο τοῦ 1943 γιὰ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Κυβέρνηση Τσουδεροῦ, στὸν «Ἕλληνα» θὰ δώσει ὁ Πέτρος Ροῦσος τὸ ἄρθρο «Ἱστορικὴ Προσταγὴ τοῦ Ἔθνους» (τεῦχος 20, 15 Σεπτεμβρίου 1943) ὅπου τονίζεται ἀκόμη μιὰ φορὰ ἡ ἀνάγκη τῆς ἑνότητας τοῦ ἀγώνα.

Ἡ πρώτη περίοδο τοῦ δεκαπενθήμερου ἢ μηνιαίου «Ἕλληνα» κλείνει μὲ τὸ ἄρθρο 21 τῆς 15 Ὀκτωβρίου 1943. Ἀπὸ καθαρὰ λογοτεχνικὴ ἄποψη, ἕνας ἀναλυτικὸς ἀπολογισμὸς θὰ φανέρωνε πλούσια προσφορά, μὰ δὲν ὑπάρχει ὁ χῶρος. Θὰ σημειώσουμε τὰ κυριώτερα. Ὁ ποιητὴς Φώτης Ἀγγουλές,

Χαρακτηριστικὴ νίκη τοῦ Στρατ. Μοντγκόμερυ

'Η Μάχη τῆς Αἰγύπτου

Eighth Army
4-3-43

Dear Sir
Thank you for your letter of 22 Dec, received today. I had the 1st Greek Bde serving in my Army at Alamein, in the Battle of Egypt, and they did magnificently. They are 1st Class Troops and I never want better men.

Yrs. sincerely
B. L. Montgomery
General

Ἐπιστολὴ τοῦ Μοντγκόμερυ στὸν ὁμογενῆ τῆς Ἀμερικῆς κ. Χρ. Βρεττό. (Δημοσιεύτηκε σὲ Αἰγυπτιώτικη ἐφημερίδα)

Ὀγδόη Στρατιὰ 4-3-43

Ἀγαπητὲ κύριε,

Σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν ἐπιστολή σας τῆς 22ης Δεκεμβρίου, ποὺ τὴν ἔλαβα σήμερα. Εἶχα τὴν 1η Ἑλληνικὴ ταξιαρχία νὰ ὑπηρετεῖ στὴ Στρατιά μου στὸ Ἐλ Ἀλαμέϊν, στὴ μάχη τῆς Αἰγύπτου καὶ οἱ ἄνδρες της ἐπολέμησαν μεγαλειωδῶς. Εἶναι πρώτης τάξεως στρατιῶτες καὶ ποτὲ δὲ θὰ ἐπιθυμοῦσα καλύτερους ἄντρες.

Εἰλικρινὰ δικός σας
Β. Λ. ΜΟΝΤΓΚΟΜΕΡΥ
Στρατηγὸς

πρόσφυγας ἀπὸ τὴ Χίο, ποὺ ὑπηρετοῦσε στὸ στρατό, πρωτοεμφανίζεται μὲ τὸ «Στίγμα» στὸ τεῦχος 14 (15.2.43). Στὸ τεῦχος 16 (15.4.43) δίνει τὸ ὑπέροχο «Στοιχειωμένη νύχτα» μὲ τὸ σαιξπήρειο ρίγος του:

Τί καταραμένη νύχτα... Στοίχειωσε κι ἡ πόλη, λές.
Καὶ στὰ ρημαγμένα σπίτια μὲ τὶς ἄνανθες αὐλὲς
τὰ στοιχειὰ γλεντοκοπώντας κρουταλοῦν τὶς πόρτες τους
σὰ φασίστες ποὺ χτυπᾶνε ἠλιθίως τὶς μπότες τους.
Πάνω στοῦ σπιτιοῦ τὴ στέγη, μ' ἕνα καύκαλο μωροῦ
πεθαμένου ἀπὸ τὴν πεῖνα, φτιάχνει ἡ Φρίκη μιὰ μπουροῦ,
καὶ φυσᾶ καὶ ζωντανεύει τῶν πνιγμένων τὶς λαχτάρες,
τ' ἀγκομαχητὰ τῶν γέρων, τῶν μανάδων τὶς κατάρες,
καὶ φυσᾶ κι ἀπὸ τὴ νύχτα ποὺ τὴν ἔθαψε τὸ χιόνι,
πιότερο ἡ ψυχὴ στῆς Φρίκης τοὺς ἀλλαλαγμοὺς παγώνει.
Τὰ γυμνὰ κλαριὰ τῶν δέντρων τρίζουν καὶ στενάζουνε
κι οἱ τριγμοί τους μέσ' στὴ νύχτα μὲ βλαστήμιες μοιάζουνε.

Τί καταραμένη νύχτα... Στοίχειωσε κι ἡ πόλη, λές.
Κι ἀπ' τὰ κλειδωμένα σπίτια κι ἀπ' τὶς ἔρημες αὐλές,
ἄκουσε... σφυριὲς χτυπᾶνε μακρυνὲς καὶ ρυθμικὲς
σὰ νὰ σπάζουν ἁλυσίδες, σὰ ν' ἀνοίγουν φυλακές.

Ὁ Ἀγγουλὲς θὰ δώσει τὸν ἄλλο μήνα τὸ «Νανούρισμα». Ἀξιόλογα ποιήματα δημοσίεψαν ἀπὸ τὰ πρῶτα τεύχη τοῦ «Ἕλληνα» ἡ Εὐγενία Παλαιολόγου, ὁ Νικόλαος Φύλλας, ὁ Θ. Πιερίδης, ὁ Γιάννης Σμέρτης κ.ἄ. Ὁ Γλαῦκος Ἀλιθέρσης ἔδωσε τὸ «Ἰούνιος» (ἀρ. 6) καὶ στὸ τελευταῖο τῆς σειρᾶς (21) τὸ «Ἑλλάδα» ποὺ ἀρχίζει:

Εἶναι γιατὶ ἀγαποῦμε τὰ καράβια
ὅπου εἶναι ἡ τόλμη, ἡ λευτεριὰ κι ἡ γνώση
ὅπου ἱστορία καὶ περιπέτεια σμίγουν
κι ὁ χρυσὸς μύθος ζῆ τὴ φαντασία!
Ρυθμὸς ὑγείας ἡ θάλασσα τοῦ Αἰγαίου.

καὶ τελειώνει:

Ὄρθια ἐσὺ μνήμη μου, ὦ ἀβασίλευτο ἄστρο,
ποὺ φέγγεις τῶν χαρούμενων ἐλπίδων,
ὑπόσχεση καὶ προσδοκία καὶ πίστη:
ν' ἀνθίσει ἡ νέα γενιὰ μιὰ νέα Ἑλλάδα!

Μελέτες κάτω ἀπὸ τὸ γενικὸ τίτλο «Τὸ πνεῦμα ἐνάντια στὴ βία» δημοσιεύτηκαν γιὰ τὸν Χάϊνε, Ἀλέξανδρο Πετέφη, Ἀνδρέα Κάλβο, Ταρὰς Γρηγόριεβιτς Σεβτσένκο, Ρήγα Φερραῖο, Ἀντὰμ Μιτσκίεβιτς, Ἀνρὶ Μπαρμπύς, Ἀλέξανδρο Πούσκιν, Κωνσταντῖνο Θεοτόκη, Κωστῆ Παλαμᾶ, Κώστα Χατζόπουλο, Μαξὶμ Γκόρκυ, Βαλταῖρο κ.ἄ. ἀπὸ τούς: Λ. Ἀράπη, Νικόλα Φύλλα, Θωμᾶ Παλαμούτη, Στρατῆ Τσίρκα κ.ἄ.

Δημοσιεύτηκαν ἐπίσης καὶ διηγήματα πρωτότυπα καὶ σὲ μετάφραση, λογοτεχνικοὶ διάλογοι τοῦ Γιώργου Φιλίππου, ρεπορτὰζ ἀπὸ τὴν Ἀντίσταση στὴν Ἑλλάδα κλπ. Ἰδιαίτερα πρέπει ν' ἀναφερθοῦν τὰ οἰκονομικὰ καὶ πολιτικοεπιστημονικὰ ἄρθρα τοῦ ἀείμνηστου Στρατῆ Ζερμπίνη, ποὺ τὰ διακρίνει ἰσόρροπη κρίση καὶ καθαρὴ διατύπωση. Τὰ εἰδικὰ προβλήματα τῶν σχέσεων ποίησης καὶ πολέμου ἀγγίχτηκαν σὲ δυὸ ἄρθρα τοῦ Τσίρκα (Οἱ ποιητὲς καὶ ὁ πόλεμος, οἱ νέοι Ἄγγλοι ποιητές).

Ἔτσι κλείνει ἡ πρώτη περίοδος τοῦ «Ἕλληνα». Κι ἀρχίζει ἡ δεύτερη. Τὸ περιοδικὸ γίνεται ἑβδομαδιαῖο, ὄργανο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Συνδέσμου, μὲ ἀρχισυντάκτη του τὸν ποιητὴ Θ. Πιερίδη. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς χαρακτήρας του μένει πίσω. Τώρα εἶναι μιὰ μαχητικὴ ἐφημερίδα, ποὺ παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τὰ γεγονότα καὶ κάποτε χαράζει καὶ τὸ δρόμο τους. Ὡστόσο ἡ ποιότητα μένει πάντοτε ψηλή, χάρη στὴν τακτικὴ συνεργασία ὅλων τῶν λογοτεχνῶν ποὺ εἴδαμε καὶ στὴν πρώτη περίοδο. Τὸ φύλλο τῆς 25 Μαρτίου 1944 εἶναι ἕνας ἄθλος ἀπὸ ἄποψη εἰκονογράφησης καὶ ὕλης, γιὰ τὰ πολεμικὰ ἐκεῖνα χρόνια. Τραβιέται σὲ 5000 ἀντίτυπα καὶ γίνεται ἀνάρπαστο, προπαντὸς στὸ στρατὸ καὶ τὸ ναυτικό. Στὶς 4 Ἀπριλίου 1944, μὲ τὸ γενικὸ ξεσήκωμα τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, ποὺ ἀξίωναν ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση Τσουδεροῦ νὰ ἀποδεχτεῖ τὶς προτάσεις τῆς Π.Ε.Ε.Α. καὶ νὰ προχωρήσει στὴν πραγματοποίηση τῆς Ἐθνικῆς Ἑνότητας, φυλακίζεται ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους ὁ ἀρχισυντάκτης Θ. Πιερίδης. Ὁ Ἄγγελος Κασιγόνης καὶ ὁ Στρατῆς Ζερμπίνης ἐξορίζονται στὴ Ν. Ἀφρική. Ὁ Γ. Φιλίππου κι ὁ Θ. Ματσάκης κλείνονται σὲ στρατόπεδο κλπ. Μὰ τὸ φύλλο ἐξακολουθεῖ νὰ βγαίνει καλύπτοντας ὅλη τὴν περίοδο τῆς κυβερνητικῆς κρίσης (παραίτηση τοῦ Τσουδεροῦ), ἐνῶ στὸ Λίβανο συνεχίζονται οἱ διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ΕΑΜ, τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τῶν ἄλλων ὀργανώσεων τῆς Ἑλλάδας. Φυσικά, ἡ λογοκρισία εἶναι τώρα τόσο ἄγρυπνη ποὺ χρειάζονται χίλια τεχνάσματα γιὰ νὰ εἰπωθοῦν μὲ ἀλληγορίες καὶ παραβολὲς γιὰ πιὸ οὐσιαστικὰ πράγματα. Ἕνα κύριο ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο «Βρυκόλακες» γιὰ τοὺς ἀπόντες ἀπὸ τὸν ἀγώνα πολιτικοὺς τῆς Ἑλλάδας, ποὺ ἐμφανίζονταν τώρα στὸ προσκήνιο μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Τσῶρτσιλ, ἐπισύρει τοὺς μύδρους τῆς λογοκρισίας.

Ἂς δοῦμε ὅμως ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὸ φύλλο τῆς 29 Ἀπριλίου 1944 — 14ο καὶ τελευταῖο τῆς δεύτερης περιόδου. (Οἱ ἀγγλικὲς ὑπηρεσίες σταμάτησαν τὸ 15ο πάνω στὰ πιεστήρια μὲ τὴν κυνικὴ δικαιολογία πὼς ὁ Ἄγγελος Κασιγόνης... ἐγκατέλειψε τὴν Αἴγυπτο!) Κύριο ἄρθρο: «Οἱ ταχυδακτυλουργοὶ τῆς πολιτικῆς». «Μᾶς λένε πὼς τὰ πολιτικά μας κόμματα δὲν μπορούσανε νὰ δρά-

σουν στὰ φανερὰ ἐνάντια στὸν κατακτητή, ὅπως τὸ κάνανε οἱ ἐθνικὲς ὀργανώσεις. Σάμπως νὰ μπορεῖ νὰ χωρέσει τὸ μυαλὸ κανενὸς πὼς τὰ πολιτικὰ κόμματα μιᾶς χώρας σκλαβωμένης θὰ μποροῦσαν νὰ ἔχουν ἄλλην ἀποστολὴ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναλάβουνε ἀμέσως καὶ ἀδίσταχτα τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν καθοδήγηση τῆς ἀντίστασης.(...) Ὅσοι δὲν τὸ κάμανε εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ δὲν νιώσανε ποτὲς τὶς ἀνάγκες καὶ τὸ ζυγὸ τοῦ λαοῦ μας καὶ τοῦ κάκου πολεμᾶνε τώρα μὲ μαστορικὲς ταχυδακτυλουργίες νὰ μᾶς ἀποδείξουνε πὼς ἡ στάση τῆς «σιγηλῆς καὶ ἀξιοπρεποῦς ἐγκαρτέρησης», ποὺ συμβουλεύανε στὸ λαό μας, ἦταν ἐκείνη ποὺ ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἐθνικὴ ὑπόθεση» κλπ. Ἀμέσως ἀπὸ κάτω στὴν πρώτη στήλη εἶχε τυπωθεῖ αὐτὸ τὸ καρεδάκι μὲ τὸ ποίημα καὶ τὴ σημείωση:

Ἀθάνατη Ἑλλ. Σάτιρα

ΡΑΜΠΑΓΑΣ

Θὲς τὴν ἐξουσία
πάντα νὰ τρυγᾶς ;
Στὴ Ραμπαγαδία
γίνου Ραμπαγᾶς !

Μὲ τοὺς δημοκράτες
εἶσαι καὶ πεινᾶς ;
Γύρνα τους τὶς πλάτες
νὰ καλοπερνᾶς !..

ΚΛ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΟΥ

(Ἀπὸ τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ «Ραμπαγᾶ» στὰ 1878)

Σ η μ. «ΕΛΛ» Ἡ λέξη «Ραμπαγᾶς» εἶναι ξενικὴ ἀλλὰ πολιτογραφήθηκε στὴν Ἀθήνα κατὰ τὸ 1878, σημαίνει δὲ ἕνα εἶδος πολιτικοῦ τυχοδιώκτου, ρευστοῦ χαρακτῆρος, μεταλλάσσοντος ἀρχὰς καὶ φρονήματα ἀντὶ ὑλικῶν ἀνταλλαγμάτων.

Εἶχαν τυπωθεῖ καὶ κυκλοφορήσει τὰ πρῶτα 200 φύλλα, ὅταν ἡ λογοκρισία ἀπαίτησε μὲ τηλεφώνημα νὰ βγεῖ τὸ καρεδάκι γιατί, λέει, θιγόταν μ' αὐτὸ «γνωστὸς πολιτικός». Στὴ θέση του μπῆκε ἕνα διαφημιστικὸ τετράγωνο.

Πάντοτε στὴν πρώτη σελίδα: Ἄρθρο: «Τὸ πνεῦμα τῆς Διασκέψεως τῆς Τεχεράνης». Ἐπίσης ἕνα μεγάλο καὶ ὡραῖο κλισὲ μὲ τὴ Νίκη τῆς Σαμοθράκης καὶ μὲ τὴ λεζάντα: «Ἂς σ' ἔχουν οἱ γερμανοφασίστες καὶ οἱ κουΐσλινγκ τους. Δική μας εἶσαι, ὁλοδική μας. Σὲ γέννησε τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων καὶ σ' ἀνάστησε τὸ αἷμα ποὺ ἀπὸ τὰ παληὰ τὰ χρόνια ἴσαμε σήμερα χύνεται γιὰ τὴ Λευτεριά. Δική μας εἶσαι καὶ δική μας θὰ μένεις». Ἀμέσως δίπλα, στὰ Λόγια Σταρᾶτα, ἕνα σημείωμα: «Νίκες τῶν Κουίσλινγκ»: «Ὑπάρχουν «νίκες», πού, κοιταγμένες μέσα στὸ χρόνο, ἰσοδυναμοῦν μὲ ὁλοκληρωτικὲς πανωλεθρίες... Ὁ Λαβὰλ καὶ ὁ Πεταὶν προσπαθοῦν νὰ ξαναφορέσουν τὸ προσωπεῖο. Ἄδικα. Τὸ ξεσκέπασμα ἔχει γίνει τὸν Ἰούνιο τοῦ 1940...» κλπ. Σημείωμα καὶ κλισσὲ προσπαθοῦν ἀμυδρὰ καὶ μὲ παραβολὲς νὰ μιλήσουν γιὰ τὴν ἔνοπλη καταστολὴ τῆς ὁμόθυμης κινητοποίησης καὶ πάλης τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ στρατοῦ γιὰ Ἐθνικὴ Ἑνότητα. Στὴ δεύτερη σελίδα τὸ ταχτικὸ χρονογράφημα: «Ὁ Λαὸς δὲ γελιέται» τοῦ Κώστα Πετρανῆ (ψευδώνυμο γνωστοῦ ποιητῆ). Ἄρθρο: «Τὰ Ἐθνικὰ Ἀπελευθερωτικὰ Κινήματα τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης», τρεῖς στῆλες. Ποίημα: «Ἄρης Βελουχιώτης».

Ἡ Ἑλλάδα βγῆκε στὰ βουνὰ τὸ δίκιο της νὰ πάρει,
τὸ δίκιο ποὺ τῆς τόπνιξαν φονιάδες καὶ προδότες.
Ἔχει λεβέντικα παιδιά, ποὺ χάρο δὲ λογιάζουν
Ἔχει πρωτοπαλλήκαρο τὸν Ἄρη Βελουχιώτη !

Ἕνα σημείωμα: «Ἐργάτες τῆς θάλασσας», ὅπου θυμίζεται ἡ σημαντικώτατη πολεμικὴ συμβολὴ τῶν ἑλλήνων ναυτεργατῶν. Εἶναι μιὰ ἔμμεση διαμαρτυρία γιὰ τὶς συλλήψεις γιὰ τοὺς διωγμοὺς τῶν ναυτεργατῶν ποὺ μὲ τὸν ἡρωϊσμό τους εἶχαν σώσει τὸ Τομπρούκ στὴν πρώτη του πολιορκία καὶ τὴ Μάλτα. Ἕνα ρωσικὸ διήγημα τοῦ Β. Ἀδραμάτσκη «Ὁ Νικολάκης». Τρίτη σελίδα: Ἕνα ἱστορικὸ σημείωμα τοῦ Γ. Φιλίππου (ἔγκλειστος τότε) μὲ τίτλο «Ἀσυνέπειες». Πληροφορίες μέ τίτλο: Ἀδιάκοπος δρᾶσις τοῦ ΕΛΑΣ, ἀπὸ τὶς 20 τοῦ Μάρτη ὡς τὶς 5 τοῦ Ἀπρίλη. Σημείωμα: «Σκληροὶ ἀλλ' ἀποδοτικοὶ ἀγῶνες τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ». Ἡ στήλη τῆς Γυναίκας: «Ἐαμίτισσες ἀγωνίστριες τῆς Λευτεριᾶς!» Σελίδες ἀπὸ Εἰκοσιένα: «Ἐμεῖς δὲν εἴμεθα γιὰ τέτοια πράγματα. Ὁ ραγιᾶς καλὰ περνᾶ καὶ νὰ καθήσετε ἥσυχα...» Τετάρτη σελίδα: Ἄρθρο: «Ἑλλὰς — Γιουγκοσλαβία». Ἐπίσης: «Πανελλήνια Πένθη: Ὁ ἀγωνιστὴς Δ. Γληνός». τοῦ Τεύκρου Ἀνθία. Λογοτεχνικὴ κριτική: Κρίνονται οἱ δυὸ ποιητικὲς συλλογὲς τού Θ. Πιερίδη (φυλακισμένος): «Ἐρωτικὴ Ἱστορία» καὶ «Τραγούδια τῆς Ἐλπίδας», ἀπὸ τὸν Κώστα Προυσῆ (ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὰ «Κυπριακὰ Γράμματα).

Ὁ «Ἕλληνας» γνώρισε τρίτη (ἑβδομαδιαῖος) καὶ τέταρτη (μηνιαῖος) περίοδο μὲ ἀρχισυντάκτη πάντα τὸ Θ. Πιερίδη, καὶ πέμπτη μὲ ἀρχισυντάκτη τὸ διηγηματογράφο Κώστα Κουτρῆ, ὡς τὸ Μάρτη τοῦ 1947. Τότε κλείστηκε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς μὲ τὸ δικαιολογητικὸ τῆς ἀπουσίας τοῦ Ἄγγελου Κασιγόνη ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο. Βρισκόταν ὁ ἄνθρωπος στὴ Μακρόνησο! Ὁ «Ἕλληνας» μέσα στὰ πέντε αὐτὰ χρόνια τῆς ζωῆς του δὲ χαμήλωσε μήτε μιὰ φορὰ τὴ σημαία τῆς Ἀντίστασης. Ἔπεσε μαχόμενος, γράφοντας μιὰ ἀπὸ τὶς ὡραιότερες σελίδες τῆς Πνευματικῆς Ἱστορίας τοῦ ἀπόδημου Ἑλληνισμοῦ.

Τὸ περιοδικὸ «Ἑλλάδα»

Εἶχαν κυκλοφορήσει τὰ πρῶτα ἕξη τεύχη τοῦ «Ἕλληνα», ὅταν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1942 ἔβγαινε, τυπωμένη κάπου στὴν Παλαιστίνη, ἡ «Ἑλλάδα» «τῶν Ἑλλήνων Στρατιωτῶν». Ἕνας ἀπὸ τοὺς κύριους μοχλοὺς ἦταν ὁ ποιητὴς Φώτης Ἀγγουλές, ποὺ εἶχε ἀναλάβει μὲ ἄλλους στρατευμένους τυπογράφους καὶ τὴν τεχνικὴ πλευρὰ τῆς ἔκδοσής της. Ἐκεῖνοι ποὺ δίναν ἄδεια γιὰ τὴν «Ἑλλάδα» μπο-

ρεῖ νὰ ἐλπίζανε πὼς μὲ τὸ περιοδικὸ αὐτὸ θὰ κατόρθωναν νὰ ἀνακόψουν τὴν κυκλοφορία καὶ τὴν ἐπιρροὴ τού «Ἕλληνα» μέσα στὶς ἔνοπλες δυνάμεις. Ἀλλὰ βγῆκαν γελασμένοι. Ἀπὸ τὸ δεύτερο κιόλας τεῦχος ἡ «Ἑλλάδα» ἔβαζε τὴ θέση: «Δὲν εἴμαστε μόνον ἕνας στρατὸς ξερός, εἴμαστε στρατὸς ἰδεῶν, στρατὸς κοινωνικός. Πολεμοῦμε τὸ φασισμὸ καὶ κοντά του τὴν ἰδέα τῆς ἀποχτήνωσης. Ἔχουμε ὅλες τὶς δυνατότητες νὰ τὸ ἀναπτύξουμε τὸ περιοδικό μας, νὰ τὸ κάνουμε ὄργανο μιᾶς ὁμαδικῆς προσπάθειας, νὰ κάνουμε ἐλεύθερα τὴν κριτική μας καὶ τὸν ἔλεγχο, ἀλλὰ νὰ τὸ πονᾶμε».

Μ' αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις, καὶ μὲ τὰ πολιτικὰ γεγονότα ποὺ ἀκολούθησαν, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ τραβήξει ἡ «Ἑλλάδα» τὸ δρόμο ποὺ θέλαν νὰ τῆς δώσουν οἱ φαντάροι συντάχτες της. Γι' αὐτὸ κι ἡ στᾶδιοδρομία τοῦ περιοδικοῦ ἦταν μᾶλλον σύντομη.

Ὁ Ἑλληνικὸς Ἀπελευθερωτικὸς Σύνδεσμος (ΕΑΣ)

Τὸ Γενάρη τοῦ 1943 ἱδρυόταν τμήματα τοῦ ΕΑΣ στὸ Κάϊρο, τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὸ Πὸρτ - Σάϊτ. Ἕνας πολιτικὸς ἄνδρας μὲ ἀδιαμφησβήτητα δημοκρατικὰ φρονήματα, ὁ Γεώργιος Ροῦσος, ἄλλοτε ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπὶ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, καὶ ποὺ σὲ λίγους μῆνες, τὸ ἀντιφασιστικὸ κίνημα τοῦ Στρατοῦ (Μάρτης 1943) θὰ τὸν κάνει ἀντιπρόεδρο τῆς Κυβέρνησης Τσουδεροῦ, ὑποστηρίζει μὲ τὸ κῦρος του τὴν ἵδρυση τοῦ ΕΑΣ. Τὰ βασικὰ σημεῖα τῶν σκοπῶν τοῦ ΕΑΣ εἶχαν διατυπωθεῖ πρὶν ἀπὸ ἕνα χρόνο ἀπὸ τὸν «Ἕλληνα», ὅπως τὸ θυμίζει καὶ μὲ σημείωμά του ὁ Α. Κασιγόνης. Τὸ πρόγραμμα τοῦ ΕΑΣ ἔκανε ἕνα παραλληλισμὸ μὲ ἄλλους ἀγῶνες τοῦ Γένους κι ἔβαζε τὰ καθήκοντα τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ: «Ὅπως στοὺς περασμένους αἰῶνες τῆς σκλαβιᾶς, οἱ ἐλεύθεροι Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔδρασαν μὲ ἐπιμονὴ καὶ ἡρωϊσμὸ καὶ πρόσφεραν στὸν ἀγώνα τῆς λευτεριᾶς τὰ ὑπάρχοντα καὶ τὶς ζωές τους, ἔτσι καὶ σήμερα οἱ ἴδιοι ἐλεύθεροι Ἕλληνες δὲν μποροῦν νὰ μείνουν ἁπλοὶ θεατὲς τῆς τιτανομαχίας ποὺ γίνεται στὴν πατρίδα μας. Ἔχουν χρέος νὰ λάβουν μέρος σ' αὐτὴν ἀγκαλιάζοντας ὅλους τοὺς πολεμικούς, πολιτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς σκοποὺς γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μάχεται καὶ πεθαίνει. Ἐὰν ὁ ἑλληνισμὸς τοῦ ἐξωτερικοῦ μείνει μακρυὰ ἀπὸ τὸν πολύμορφο ἀγώνα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐὰν δὲν προσχωρήσει ὁλοκληρωτικὰ σ' αὐτὸν καὶ δὲν ἀφομοιώσει βαθειὰ τὸ γενικὸ ἐθνικὸ καὶ κοινωνικὸ του περιεχόμενο, προετοιμάζει ἕνα ἀγεφύρωτο χάσμα μὲ τὸ λαό μας, χάσμα ποὺ θὰ φανερωθεῖ τραγικὰ στὶς μέρες τοῦ ἀγώνα καὶ τραγικώτερα μετὰ τὴ νίκη». Μὲ συγκεκριμένα καθήκοντα ἄμεσης δράσης ὁ ΕΑΣ ἐννοοῦσε: 1) Κινητοποίηση γιὰ τὸν ὁλοκληρωτικὸ ἰδεολογικὸ καὶ ἔνοπλο ἀγώνα ἐναντίον τοῦ φασισμοῦ, 2) Συμμετοχὴ στὶς προσπάθειες γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ λαοῦ μας ἀπὸ τὴν ἐξαθλίωση καὶ τὸν θάνατο τῆς πείνας, 3) Ἐνίσχυση μὲ κάθε τρόπο καὶ ἰδίως οἰκονομικὰ τῆς πάλης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ (ἀποστολὴ χρημάτων στὶς μυστικὲς ὀργανώσεις, τὰ μυστικὰ ἔντυπα κλπ.), 4) Συμμετοχὴ στὶς προσπάθειες γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων ποὺ παρουσιάζει ἡ ὀργάνωση τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων στὴ Μ. Ἀνατολὴ (ἐπιδόματα στὶς οἰκογένειες, πρόσφυγες κλπ.), 5) Διαφωτισμὸ τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης, καθὼς καὶ τῆς ξένης, γιὰ τὴν κατάσταση στὴν Ἑλλάδα, 6) Διαφωτισμὸ τῆς κοινῆς γνώμης σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ σημερινοῦ ἀγώνα τῆς ἀνθρωπότητας γενικὰ καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἐξέχοντες νομικοί, ὅπως οἱ ἀείμνηστοι Μιχ. Βαλτικός, Γιάννης Λαχωβάρης καὶ Νῖκος Βαλεντῆς, λογοτέχνες καὶ δημοσιογράφοι ὅπως ὁ Θ. Πιερίδης, ὁ Ἄγγελος Κασιγόνης, ὁ Θ. Ματσάκης, ὁ Γιάννης Παππᾶς, ἐκπαιδευτικοὶ ὅπως ὁ Γ. Ἀθανασιάδης, ὁ Γρηγόρης Πετρώνδας, ὁ Πᾶνος Ξένος, ζωγράφοι ὅπως ὁ Ἀρ. Ἀγγελόπουλος, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Ἀλεξανδρινῆς Βιβλιοθήκης Ν. Μεταξᾶς, ὁ μεγαλοβιομήχανος Στρατῆς Ζερμπίνης, κ.ἄ. ἀπαρτίζουν τὰ διοικητικὰ συμβούλια στὸ Κάϊρο, τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὸ Πὸρτ - Σάϊτ. Οὐσιαστικὰ ὁ ΕΑΣ εἶναι ἡ πολιτικὴ δύναμη ποὺ κινεῖ ὁλόκληρη τὴν παροικιακὴ ἀντίσταση ἐνάντια στὸ φασισμὸ καὶ στοὺς ὑπονομευτὲς τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀγωνιζομένου Ἔθνους. Μέσα σὲ λίγους μῆνες «τὸ θαυμάσιο ἀπελευθερωτικό μας κίνημα, τόσο τὸ πολιτικὸ ὅσο καὶ τὸ στρατιωτικό, μὲ τὶς ἑκατοντάδες χιλιάδες διαδηλωτῶν, ἀπεργῶν ἢ στρατιωτικὰ ὀργανωμένων ἀνταρτῶν ἔγινε, ἀπὸ ἄγνωστο καὶ συκοφαντημένο ποὺ ἦταν, τὸ πραγματικὸ καμάρι τῶν Ἑλλήνων τῆς Αἰγύπτου». Οἱ προσπάθειες τῶν πεμπτοφαλαγγιτῶν καὶ τῶν διασπαστῶν «συναντοῦν σήμερα μιὰ τεράστια ἀντίδραση καὶ πολὺ συχνὰ ἀναγκάζονται νὰ καταφεύγουν σὲ ἀπονενοημένα διαβήματα ποὺ δὲν κάνουν ἄλλο ἀπ' τὸ νὰ τοὺς ξεσκεπάζουν καὶ νὰ τοὺς ἀπομονώνουν» (Ἀπολογισμὸς ἑνὸς χρόνου τοῦ ΕΑΣ, Ἰανουάριος 1944).

Τὰ τρία τμήματα τοῦ ΕΑΣ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δημοσιογραφικό τους ὄργανο, τὸν «Ἕλληνα», διαφώτιζαν ἀδιάκοπα τὴν κοινὴ γνώμη μὲ διαλέξεις καὶ συζητήσεις ποὺ γίνονταν δυὸ φορὲς τὴ βδομάδα στὰ ἐντευκτήριά τους. Στὶς ἐθνικὲς γιορτές, διοργάνωναν μεγάλες συγκεντρώσεις σὲ κινηματοθέατρα. Ὁ πανηγυρισμὸς τῆς 28 Ὀχτωβρίου στὰ 1943 στὴν Ἀλεξάνδρεια πῆρε χαρακτήρα πλατειὰ παροικιακό. Ἐπιτροπὴ μὲ πρόεδρο τὸ Μικὲ Σαλβάγο, πρόεδρο τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας καὶ μέλη τοὺς Κλ. Νικολάου, Κ. Ταβουλαρίδη, Ν. Γιαμώδη καὶ Δρα Ἀγγελικὴ Παναγιωτάτου, ὀργάνωσε πατριωτικὴ συγκέντρωση στὸν κινηματογράφο «Ριάλτο» μὲ πάνω ἀπὸ δύο χιλιάδες ἀκροατὲς καὶ μὲ πρωτοφανῆ ἐπιτυχία. Ὁ ποιητὴς Θ. Πιερίδης ἔκανε τὸν πανηγυρικὸ τῆς ἡμέρας τονίζοντας ἰδιαίτερα: «Νὰ παραμερίσουμε ὅ,τι μπορεῖ νὰ μᾶς χωρίσει, ν' ἁπλώσουμε τὰ χέρια ἀδερφικά, καὶ νὰ βάλουμε μπροστά

Ἐξόριστοι στὸ Κερεν: Ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά: Ὁ ὑποσμηναγὸς Γεωργακόπουλος, ὁ Ζερμπίνης κ' ἡ γυναίκα του, ὁ συν)χης Στεφανάκος, ὁ ἐπισμηναγὸς Παπατσώρης, ὁ λοχαγὸς Κωστάκης κ' ἡ Ἔλλη Παπαδημητρίου.

μας, γιὰ ἐμπνευστὴ καὶ γιὰ κριτήριο τῆς κάθε μας ἐνέργειας μικρῆς ἢ μεγάλης, τοῦ καθενὸς ἀπὸ μᾶς, μικροῦ ἢ μεγάλου, νὰ βάλουμε ἀποκλειστικὰ μπροστά μας τοὺς μεγάλους σκοποὺς ποὺ μᾶς ἑνώνουν». Ἡ θύελλα τῶν χειροκροτημάτων ποὺ ξέσπασε στὸ σημεῖο αὐτό, σφράγισε καὶ τὸ νόημα ὁλόκληρης τῆς συγκέντρωσης. Στὸ Πὸρτ - Σάϊτ ἡ παροικία γέμισε ἀσφυχτικὰ τὴν αἴθουσα τοῦ Παρθεναγωγείου τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας. Ἀπαγγέλθηκε ὁ ὅρκος τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τραγουδήθηκε ἡ «Λευτεριά». Τὸν πανηγυρικὸ ἐξεφώνησε ὁ Γραμματέας τοῦ ΕΑΣ στὸ Πὸρτ - Σάϊτ Π. Ν. Ξένος ἀρχίζοντας μὲ τοὺς στίχους τοῦ Καβάφη:

Ἀνδρεῖοι σεῖς ποὺ πολεμήσατε καὶ πέσατ' εὐκλεῶς
τοὺς πανταχοῦ νικήσαντας μὴ φοβηθέντες.

Τὴν ἴδια μέρα στὸ Κάϊρο γίνονταν τὰ ἐγκαίνια τῆς ἔκθεσης «Δυὸ χρόνια σκλαβιᾶς—Δυὸ χρόνια ἀγώνα», ὕστερα ἀπὸ τὴν καταπληκτικὴ ἐπιτυχία ποὺ εἶχε σημειώσει στὴν Ἀλεξάντρεια. Τὰ ἐγκαίνια τοῦ Καΐρου γίνηκαν μὲ τὴν παρουσία τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ε. Τσουδεροῦ, τοῦ Ἀντιπροέδρου Γ. Ρούσσου, τῶν ὑπουργῶν Βούλγαρη καὶ Δημητράκη, τοῦ Ἀντιπροέδρου τῆς Γαλλικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀπελευθερώσεως καὶ πολλῶν ἄλλων. Ἀλλὰ γιὰ τὴν ἔκθεση ἀξίζει νὰ ποῦμε περισσότερα.

Ἡ ἔκθεση αὐτὴ ἦταν ὁ καρπὸς μιᾶς εὐτυχισμένης συνεργασίας ζωγράφων καὶ ποιητῶν τῆς Ἀλεξάντρειας μὲ τὶς ὑπηρεσίες τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης. Ἀλλὰ ἡ ἐπιτυχία ἐξασφαλίστηκε μόνο γιατὶ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς «Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας Τύπου τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως» βρισκόταν ἕνας μεγάλος ποιητὴς καὶ δημοκράτης, ὁ Γ. Σεφέρης. Μὲ τόλμη ὁ Σεφέρης ἄνοιξε τὰ ἀρχεῖα τῆς Ὑπηρεσίας καὶ πρόσφερε στοὺς διοργανωτὲς τῆς ἔκθεσης τοῦ ΕΑΣ ὅσα στοιχεῖα χρειάζονταν γιὰ νὰ πληροφορηθεῖ ὁ κόσμος τὸ δρᾶμα τῆς κατεχόμενης Ἑλλάδας καὶ τὸ ἔπος τῆς Ἀντίστασης. Στὶς τέσσερες συνεχόμενες αἴθουσες τοῦ «Ἀτελιὲ» ζωγραφίστηκαν πανὼ ποὺ παριστάναν ζωντανὰ τὶς παλλαϊκὲς διαδηλώσεις τῆς Ἀθήνας, τὶς ἀπεργίες, τὶς μάχες τῶν ἀνταρτῶν, ἀλλὰ καὶ τὶς ἐκτελέσεις, τοὺς θάνατους ἀπὸ πείνα, τὸ κάρρο τοῦ Δήμου μὲ τοὺς πεθαμένους. Ζωγραφικοὶ πίνακες πραγματικῆς τέχνης ἐναλάσσονταν μὲ τὰ πανώ, ἐνῶ στατιστικές, φωτογραφίες καὶ μοντοκουμέντα στερέωναν τὰ ὅσα παραστάνονταν. Μιὰ φυσικὴ ἀναπαράσταση τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ ἔστησαν οἱ Γερμανοὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς Κάνδανος, ἕνα κελὶ φυλακῆς, ἕνα κομμάτι ψωμὶ ἀπὸ ξυλάλευρο, μιὰ σούπα τοῦ μπακάλη, ἕνα πουρνάρι κ.ἄ. δίναν στοὺς ἐπισκέπτες τῆς ἔκθεσης μιὰν ἄμεση ἀντίληψη τῆς καθημερινῆς τραγωδίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Φρίκη

Ὁ ἀγώνας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἀκόμη μιὰ πολὺ ἄγνωστη ἱστορία.

Γιὰ τὴν Ἀλβανία, γιὰ τὸν πρῶτο φριχτὸ χειμώνα τῆς σκλαβιᾶς, γιὰ τὴν πυρωμένη βούληση ποὺ ξαναζωντάνεψε τὶς ὑψηλότερες στιγμὲς τοῦ Γένους, ἔχουν γραφεῖ βέβαια πολλὰ καὶ σὲ βιβλία καὶ στὸν παγκόσμιο τύπο, ἔχουν ἀκουστεῖ πολλὰ καὶ ἀπὸ ἐπίσημα βήματα καὶ ἀπὸ τὰ ραδιόφωνα.

Ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ὁ Ἕλληνας τοῦ ἐξωτερικοῦ ποὺ ζεῖ μὲ τὸν παλμὸ τῆς πατρίδας του, ἔχει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἄκουσε λόγια μεγάλης συμπάθειας ποὺ τὸν γεμίζουν εὐγνωμοσύνη, ὅτι διάβασε ἀριθμοὺς καὶ ὀνόματα καὶ κατορθώματα καὶ καταστροφές, ἀλλὰ ὅτι τοῦ λείπει ἕνα πρᾶγμα: αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ οἱ ἀριθμοὶ καὶ ἡ στεγνὴ ἀφήγηση τῶν γεγονότων δὲν μποροῦν νὰ ἀποδώσουν—μιὰ ζωντανὴ ἐμπειρία.

Μιὰ φορὰ σ' ἕνα νοσοκομεῖο τῆς Ἀθήνας ἔκοψαν τὸ πόδι ἑνὸς στρατιώτη. Ὅταν ξύπνησε τὸ παλικάρι ἀπὸ τὸ χλωροφόρμιο καὶ κατάλαβε, γύρισε λίγο τὸ κεφάλι πάνω στὸ προσκέφαλο καὶ ἄρχισε νὰ σιγοτραγουδάει: "'Απ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη..." Αὐτὸ δὲν εἶταν μονάχα ὁ «Ὕμνος», εἶταν ἡ παμπάλαια ραψωδία ἑνὸς λαοῦ ποὺ γιὰ χρόνια καὶ αἰῶνες θυσιάζεται γιὰ

Οἱ δυὸ σελίδες τοῦ λευκώματος μὲ τὸν πρόλογο τοῦ Γ. Σέφερη.

προκαλοῦσαν οἱ φωτογραφίες τῶν παιδιῶν τῆς Κατοχῆς:

Ἀλλὰ ἔχουν μάτια κάτασπρα χωρὶς ματόκλαδα
καὶ τὰ χέρια τους εἶναι λιγνὰ σὰν τὰ καλάμια.
Κύριε, ὄχι μ' αὐτούς. Γνώρισα
τὴ φωνὴ τῶν παιδιῶν τὴν αὐγή...

εἶχε γράψει μὲ ἱερὸ δέος ὁ Σεφέρης ὅταν τὶς πρωτοεῖδε. Στὸ κέντρο τῆς μεγαλύτερης αἴθουσας ἕνα τραπέζι καὶ πάνω του, κάτω ἀπὸ κρύσταλλο, ὅλες οἱ ἐφημερίδες καὶ τὰ περιοδικὰ τῆς Ἀντίστασης ἀπὸ τὶς κατεχόμενες πόλεις καὶ τὰ ἐλεύθερα βουνά. Τὰ πανὼ καὶ τοὺς πίνακες συνόδευαν ἐπεξηγηματικὰ κείμενα καλογραμμένα.

Ἀμέσως μὲ τὸ ἄνοιγμά της ἡ ἔκθεση ἔκαμε αἴσθηση μεγάλου καλλιτεχνικοῦ καὶ πολιτικοῦ γεγονότος. Δὲν ἦταν μόνο τὰ πλήθη τῆς παροικίας, οἱ φαντάροι καὶ οἱ ναῦτες ποὺ τὴν ἐπισκέπτονταν. Ἔρχονταν καὶ ξένοι, πολλοὶ Αἰγύπτιοι καὶ προπαντὸς ἀνταποκριτὲς τῶν μεγάλων συμμαχικῶν ἐφημερίδων. Ὁ ΕΑΣ τύπωσε ἀμέσως ἕνα λεύκωμα σὲ χαρτὶ πολυτελείας μὲ ὅλους τοὺς πίνακες καὶ τὰ κείμενα τῆς ἔκθεσης καὶ μὲ τὸν ἐμπνευσμένο πρόλογο τοῦ Σεφέρη ποὺ ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ τὸν διαβάσει στὴν παρατιθέμενη φωτοτυπία. Γίνηκαν πολλὲς ἐκδόσεις αὐτοῦ τοῦ λευκώματος στὰ ἑλληνικά, τὰ γαλλικὰ καὶ τ' ἀγγλικά, ποὺ φέρανε στὶς συμμαχικὲς χῶρες καὶ πέρα ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς Μ. Ἀνατολῆς τὸ μήνυμα τῆς Ἔκθεσης. Ζωγράφοι ποὺ ἐργάσθηκαν γιὰ τὴν ἔκθεση: Α. Ἀγγελόπουλος, Δ. Λίτσας, Ἀριστείδης Παπαζώρζ, Νῖκος Γῶγος, Μικὲς Πήττας, Ἀντώνιος Νῖνος, Μ. Κέτσης, Νίτσα Μηλιώτου, Ποιητές: Γ. Σεφέρης, Θ. Πιερίδης, Ν. Φύλλας, Εὐγενία Παλαιολόγου, Σ. Τσίρκας.

Ὁ ΕΑΣ ἀγωνίστηκε πάντοντε γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἑνότητα. Κάνοντας τὸν ἀπολογισμὸ τοῦ πρώτου χρόνου τῆς δράσης του μιὰ ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ του Γραμματέα καταλήγει: «Τρίτη βασικὴ ἐπιδίωξη γιὰ τὸν καινούργιο χρόνο ἔχομε τὴν πλέρια ἀναγνώριση τῆς πρωτεύουσας σημασίας ποὺ ἔχει ὁ ἀπελευθερωτικὸς ἀγώνας ποὺ διεξάγεται στὶς πολιτεῖες καὶ τὰ βουνὰ τῆς Ἑλλάδας. Καὶ ὡς συνέπεια αὐτῆς τῆς ἀναγνώρισης, τὴν ἑνοποίηση τοῦ ὅλου ἀγώνα τοῦ λαοῦ μας, δηλ. τοῦ ἀγώνα τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ ἀγώνα τοῦ Ἐξωτερικοῦ, μέσα σὲ μιὰ κοινὴ καθοδήγηση ποὺ θὰ τὸν ρυθμίζει καὶ θὰ τὸν διευθύνει μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ὅλου συμμαχικοῦ ἀγώνα. Ὁ συντονισμὸς αὐτὸς εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ νὰ μπορέσουμε κ' ἐμεῖς σὰν ἔθνος νὰ ρίξουμε ὅλη μας τὴ δύναμη πλάϊ στὰ ἄλλα Ἑνωμένα Ἔθνη κατὰ τὶς ἀποφασιστικὲς μάχες τοῦ 1944, νὰ λυτρώσουμε τὴν τυραννισμένη πατρίδα μας, νὰ πετύχουμε τοὺς δύο μεγάλους σκοποὺς γιὰ τοὺς ὁποίους μάχεται ὁ λαός μας: Ἐθνικὴ Ἀπελευθέρωση καὶ Λαϊκὴ Κυριαρχία» (Ἰανουάριος 1944).

Ἦταν λοιπὸν μοιραῖο, ὁ ΕΑΣ, σὰν πολιτικὴ ὀργάνωση τοῦ παροικιακοῦ ἑλληνισμοῦ, νὰ δεχτεῖ κι αὐτὸς τὰ χτυπήματα τῆς ἀγγλοελληνικῆς ἀντίδρασης, ὅταν οἱ Ἑλληνικὲς Ἔνοπλες Δυνάμεις τῆς Μ. Ἀνατολῆς ζήτησαν τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1944 τὸ σχηματισμὸ Κυβέρνησης Ἐθνικῆς Ἑνότητας. Τὰ ἐντευκτήρια τοῦ ΕΑΣ κλείνονται καὶ στὶς τρεῖς πόλεις καὶ τὰ περισσότερα μέλη τῶν συμβουλίων του φυλακίζονται ἢ ἐξορίζονται. Πολλοὶ ἐκπαιδευτικοὶ χάνουν τὶς θέσεις τους ἢ πέφτουν ὑπὸ δυσμένεια. Γενικὰ οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τοῦ παροικιακοῦ ἑλληνισμοῦ μοιράζονται τὴν τύχη τῶν χιλιάδων ἑλλήνων φαντάρων καὶ ἀξιωματικῶν, ναυτῶν, ἀεροπόρων καὶ ναυτεργατῶν, ποὺ φυλακίστηκαν καὶ

τὴ λευτεριά. Μιάν ἄλλη φορὰ ἕνα πεινασμένο παιδάκι πῆγε ν'ἁρπάξει μια κουραμάνα ἀπὸ ἕνα φορτωμένο καμιόνι τῆς κατοχῆς. Ὁ Γερμανὸς φρουρὸς τοῦ ἔπιασε τὸ χέρι καὶ τοῦ τὸ τσάκισε πάνω στὸ γόνατό του, ὅπως τσακίζεις ἕνα ραβδί: "Ἀπ'τὰ κόκκαλα βγαλμένη..."

Πόσο τὰ αἰσθανόμαστε αὐτὰ τὰ πράγματα; Πόσο αὐτὰ τὰ πράγματα μᾶς ἔχουν ἀλλάξει; Ἡ ἀληθινὴ βίωση ἀλλάζει τὸν ἄνθρωπο. Ἀλλὰ ἔχουμε ἄραγε ζήσει ἀρκετὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἡρωισμούς, τὰ μαρτύρια καὶ τὶς θυσίες; Ἔχουμε ἄραγε διακρίνει, διαβάζοντας ἀριθμοὺς καὶ ξερὰ ὀνόματα σκοτωμένων καὶ χαλασμένων τόπων ἀπὸ τὴν πεῖνα κι'ἀπὸ τὸ σίδερο, ἔχουμε διακρίνει ἀνάμεσα στὶς γραμμὲς τῆς βραδυνῆς ἐφημερίδας, ποιὰ μοῖρα δουλεύει πίσω ἀπὸ τὸ σπαραγμὸ τῆς μάνας, τὴν κραυγὴ τοῦ ἄντρα ποὺ τουφεκίζουν, ἢ τὴν ἀπόφαση τοῦ παλικαριοῦ ποὺ ξαναδίνει τὸν ὅρκο τοῦ Ρήγα;

Ἡ σημερινὴ ἔκθεση δὲν ἔχει ἄλλο σκοπὸ παρὰ νὰ φέρει τὸν ἐπισκέπτη πιὸ κοντὰ στὴ ζωὴ τῶν ἀδελφῶν μας ποὺ ἀγωνίζονται στὴν Ἑλλάδα. Γι'αὐτὸ τὸ σκοπὸ χρησιμοποίησε, ὅσο μποροῦσε περισσότερο, τὸ μέσο τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς εἰκονικῆς ἀναπαράστασης, ξεκινώντας πάντα ἀπὸ ἀντικειμενικὰ στοιχεία. Ἄλλωστε οἱ φωτογραφίες ποὺ συνοδεύουν τὰ ἐκθέματα δείχνουν ἀρκετὰ καθαρὰ ὅτι ἡ πραγματικότητα τῶν ἡμερῶν μας ξεπερνᾶ κάθε φαντασία.

Ἡ σημερινὴ ἔκθεση εἶναι ἀκόμη ἕνας μικρὸς φόρος τιμῆς σὲ ὅσους ἀγωνίζονται γιὰ μιὰ ἐλεύθερη πατρίδα.

Γ. Στ. Σεφεριάδης

βασανίστηκαν στὰ στρατόπεδα τῆς Ἀφρικῆς ὡς τὸ τέλος τοῦ πολέμου γιατὶ δὲν δέχτηκαν ποτὲ ν' ἀποκηρύξουν τὸ δίκαιο τοῦ αἰτήματος γιὰ Ἐθνικὴ Ἑνότητα. Μὰ ἡ τρομοκρατία δὲν ἄγγιξε καθόλου τὸ ζωογονημένο ἀπὸ τὸν ΕΑΣ ἀντιφασιστικὸ φρόνημα τῆς παροικίας. Ὅταν ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ Λίβανο ἔρχεται στὴν Αἴγυπτο ὁ ἀείμνηστος Νῖκος Καρβούνης καὶ δίνει διαλέξεις γιὰ τὸν ἀγώνα τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ ΕΛΑΣ, δὲν ὑπάρχει αἴθουσα στὸ Κάϊρο ἢ στὴν Ἀλεξάντρεια ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ χωρέσει τὶς χιλιάδες τῶν ἀκροατῶν. Ὁ «Ἕλληνας» βρίσκεται ἀκόμη ὑπὸ ἀπαγόρευση. Μὰ τώρα εἶναι πιὰ ὁ ἡμερήσιος παροικιακὸς τύπος ποὺ γίνεται τὸ βῆμα τοῦ Καρβούνη. Ἀπὸ τὸν «Ταχυδρόμο», ἀπὸ τὴν «Ἐφημερίδα» τῆς Ἀλεξάντρειας, ἀπὸ τὸν «Κήρυκα» τοῦ Καΐρου, ἀκούεται ἡ τίμια καὶ ἤρεμη φωνή του νὰ μιλάει, νὰ ἐξηγάει, νὰ νουθετεῖ, καὶ νὰ ἐνθουσιάζει. Ὕστερα ἔρχεται ἡ Καζέρτα καὶ ὁ Δεκέμβρης. Μὰ τοῦτα, ὅπως λέει κι ὁ ποιητής, εἶναι μιὰ ἄλλη ἱστορία.

Ὁ ἔρανος γιὰ τὶς βιταμίνες

Ἕνα χαρακτηριστικὸ κεφάλαιο ἀπὸ τὴ δράση τοῦ ΕΑΣ εἶναι ὁ «Ἔρανος Βιταμινῶν». Χαρακτηριστικὸ καὶ γεμάτο διδάγματα.

Ὁ ἔρανος ἦταν ἀναπόφευχτη προέκταση τῆς Ἔκθεσης «Δυὸ χρόνια σκλαβιᾶς - δυὸ χρόνια ἀγώνα». Ὅταν ἄνοιξε ἡ ἔκθεση στὴν Ἀλεξάντρεια, οἱ λαϊκὲς τάξεις τῆς παροικίας βάλανε λίγες μέρες ὥσπου νὰ ὑπερνικήσουνε δυὸ ψυχολογικὰ ἐμπόδια: Γινότανε σὲ χῶρο μὲ ξενικὴ ὀνομασία (Ἀτελιὲ) κ' ἔπρεπε ν' ἀνεβοῦνε σκάλες ὡς τὸν πρῶτο ὄροφο! Μὰ ὁ Ἀλεξαντρινὸς τύπος ἔπαιξε τὸ ρόλο του κι ἀπὸ τὴν τρίτη μέρα ἄρχισε τὸ προσκύνημα. Δέκα χιλιάδες ἐπισκέπτες τὸ πρῶτο δεκαήμερο. Δόθηκε παράταση μιᾶς ἑβδομάδας. Ποτὲ ὁ ἀριθμὸς δὲν ἔπεσε κάτω ἀπὸ τοὺς 800 — χώρια τὰ σκολειὰ ποὺ ἔρχονταν ὁμαδικὰ μὲ τοὺς δασκάλους τους. «Πολλαὶ γυναῖκες καταθέτουν ἄνθη πρὸ τῆς στήλης στὴν ὁποίαν ἔχουν ἀναγραφῆ τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων εἰς Ἀλαμέϊν, ἐνῷ ἄλλαι ἀπερχόμεναι τῆς ἐκθέσεως, μεταβαίνουν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σάββα καὶ ἀνάβουν κεράκια», (Ταχυδρ. 12.10.1943). Μὰ πιὸ πολλὲς ἦταν ἐκεῖνες, ποὺ συγκινημένες ἀπὸ τὴ ζωντανὴ ἀναπαράσταση τοῦ δράματος τῆς πείνας, προσπαθούσανε νὰ δώσουν χρήματα στοὺς ὀργανωτὲς τῆς ἔκθεσης. Στὴν ἄρνησή τους ρωτοῦσαν: «Μὰ πῆτε μας, πῆτε μας τί νὰ κάνουμε;» Τὸ πράγμα ἐπαναλήφτηκε μὲ μεγαλύτερη ἐπιμονὴ στὸ Κάϊρο. Ἡ ἰδέα τοῦ ἐράνου δὲν ἦταν ἔμπνευση τοῦ ΕΑΣ. Ἦταν ἐπιταγὴ τῆς παροικιακῆς μάζας. Ὁ ΕΑΣ ἀρκέστηκε νὰ ὀργανώσει, νὰ βάλει σὲ σωστὰ κανάλια τὸ κατακλυσμιαῖο αἴσθημα τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης ποὺ ξεσήκωσε μὲ τὴν ἔκθεση.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς τὸν ἴδιο καιρὸ κι ἄλλοι ἔρανοι συνεχίζονταν μὲ ἀποτελέσματα καθόλου ἐνθαρρυντικά. Ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς εἶχε ἐκδόσει λαχεῖο «πρὸς ἀποστολὴν γάλακτος εἰς Ἑλλάδα». Μὰ στὶς 15 Νοεμβρίου 1943 ἡ μόνιμη Ἐπιτροπή του στὴν Αἴγυπτο δημοσίευσε ἀνακοίνωση: τὰ λαχεῖα δὲν πουλήθηκαν ὅλα «καθότι δὲν ἐπεδείχθη ἡ δέουσα προθυμία ὑπὸ τῆς Παροικίας, πολλὰ δὲ γραμμάτια μᾶς ἐπεστράφησαν» γι' αὐτὸ καὶ ἡ κλήρωση ἀναβάλλονταν.

Μέσα στὸ ὑλικὸ ποὺ παρέδωσε ἡ Κεντρικὴ Ὑπηρεσία Τύπου τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως στὸν ΕΑΣ γιὰ νὰ ὀργανώσει τὴν ἔκθεση, ἦταν

καὶ μιὰ ἔκθεση τοῦ Ἰταλοῦ γιατροῦ Βελάσκο Σουέλο γιὰ τὴν κατάσταση τῶν παιδιῶν στὴν Ἑλλάδα: «Ὅλα τὰ παιδιὰ ἔπαψαν, ἀπὸ ἓξ μῆνες τουλάχιστον, νὰ παίρνουν βάρος· τοὺς λείπει ὁλότελα ἡ ὄρεξις· οἱ μικρότεροι δὲν παύουν νὰ κλαῖνε, ἐνῷ οἱ μεγαλύτεροι δὲν ἔχουν κέφι γιὰ τίποτα, ἀρνοῦνται νὰ παίξουν, μένουν ὧρες ὁλόκληρες σκυμμένοι σὲ μιὰ γωνιὰ καὶ γενικὰ παρουσιάζουν τὰ συμπτώματα μιᾶς βαθειᾶς μελαγχολίας. Ἐν γένει οἱ ὅροι τῆς χώνεψης καὶ ἡ αἱματοποίησις βρίσκονται σὲ πλήρη κατάπτωση. Τὰ μικρὰ ἔχουν τὴν ἐπιδερμίδα χλωμή, ξερή, χωρὶς ἐλαστικότητα. Ἡ μυϊκὴ ὑποτονία εἶναι καταφανής. Ἡ γλῶσσα τους εἶναι κυανωτικὴ καὶ ἀτροφική. Τέλος οἱ νευρικὲς καὶ μυϊκὲς ἀντιδράσεις εἶναι ἐξασθενημένες». Παρακάτω ἔλεγε πὼς ὅλα, χωρὶς ἐξαίρεση, πάσχουν ἀπὸ δυσεντερία καὶ ἀπὸ μιὰ ἀκράτητη φαγοῦρα, τὸ δέρμα τους πέφτει σὲ μικρὰ κομματάκια. «Ἐπὶ πλέον πάσχουν ἀπὸ ἀϋπνία». Ὁ Θέμης Ματσάκης, μέλος τοῦ Δ.Σ. τοῦ ΕΑΣ στὸ Κάϊρο, μὲ τὴν ἔκθεση αὐτὴ στὸ χέρι πῆρε σειρὰ τοὺς Ἕλληνες γιατρούς. Ὕστερα τὴ δημοσίεψε μὲ τὸν τίτλο: «Ὁπλισθεῖτε μὲ ψυχραιμίαν καὶ διαβάστε». Ἔτσι, στὶς 17 Ὀχτωβρίου 1943 ἀντιπρόσωποι ἐννέα Ἑλληνικῶν Σωματείων συνέρχονταν στὸ Κάϊρο μὲ πρόσκληση τοῦ ΕΑΣ. Τὴν Κυριακὴ 24 τοῦ ἴδιου μήνα, 18 Σωματεῖα καὶ Ὀργανώσεις ἀποφασίζουν ὁμόφωνα νὰ διενεργήσουν ἔρανο γιὰ τὴν ἀποστολὴ βιταμινῶν, γιατὶ κινδυνεύουν «λόγῳ τελείας ἀποβιταμινώσεως πλέον τῶν 400.000 παιδίων ἡλικίας 2—12 ἐτῶν». Ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ ἐράνου εἶχε ἐξασφαλίσει τὴν ὑποστήριξη τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ «καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως διὰ τοῦ Ἀντιπροέδρου αὐτῆς κ. Γεωργίου Ρούσου». Μέσα στὴν Ἐπιτροπὴ βρίσκονταν γνωστοὶ ἐκπρόσωποι τῆς δεξιᾶς, ποὺ ἀνάλαβαν ἀμέσως ν' ἀποστομώσουν κάποιους κακοήθεις ὑπαινιγμούς. (Βλ. ἐφ. «Φῶς», Κάϊρο, 1.11.1943). Ἀλλὰ ἡ ἀντίδραση μεταφέρθηκε καὶ στὴν Ἀλεξάντρεια. Ὁ Γ. Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος διατύπωσε τὴ γνώμη πὼς περιττεύουν οἱ νέες ἐπιτροπές, κι αὐτὸ ποὺ ἐπιβάλλεται εἶναι νὰ ἐνισχυθεῖ ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρός. Ἀμέσως τοῦ ἀπαντάει ὁ Ν. Βαλεντῆς τοῦ Δ.Σ. τοῦ ΕΑΣ (Ἀλεξάντρεια) μὲ γράμμα: «...διερωτῶμαι διατί τὴν ἐπιτακτικὴν αὐτὴν ἀνάγκην τῆς ἐνισχύσεως τοῦ Ε.Ε.Σ. διὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἀποστολῆς γάλακτος, φαρμάκων καὶ βιταμινῶν διὰ τὰ παιδιὰ τῆς Ἑλλάδος, δὲν τὴν ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΟΥΝ εὐθὺς ἀμέσως, τὰ ΜΕΓΑΛΑ ΑΠΟΘΕΜΑΤΑ ποὺ ἔχουν τὰ Ταμεῖα Προνοίας τῶν Α.Β.Υ. τῶν Πριγκήπων καὶ Πριγκηπισσῶν τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι προτιμότερον νὰ σώσωμε ΣΗΜΕΡΑ 100.000 Ἑλληνόπουλα, διὰ τῆς ἀποστολῆς γάλακτος, φαρμάκων καὶ βιταμινῶν, μὲ τὰ ἀποθέματα ὅλων τῶν Ταμείων». Ὁ κ. Ἀπ. Λεοντῆς, ἀρχισυντάκτης τοῦ «Ταχυδρόμου», δημοσιεύει τὸ γράμμα τοῦ «ἐγκρίτου δικηγόρου» καὶ τὸν ὑποστηρίζει. (Ταχ. 6.11.43). Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Βιταμινῶν τοῦ Καΐρου Δρ Ι. Ἰωάννου, προκαλεῖ ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Μουρατιάδη, πρόεδρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ ποὺ τοῦ λέει: «Ὁ Ε.Ε.Σ. εὐχαρίστως ἐπιβεβαιώνει τὴν δοθεῖσαν εἰς τὸν ΕΑΣ προφορικὴν ὑπόσχεσίν μου, ὅτι θὰ βοηθήσει μὲ ὅλα του τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα διαθέτει, τὸ ἀναληφθὲν ἔργον σας καὶ θὰ φροντίση διὰ τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν ταχυτέραν ἀποστολὴν τῶν βιταμινῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα». Στὶς 27 Νοεμβρίου δημοσιεύεται ἡ ἔκκληση, ὁ ἔρανος ἀρχίζει στὸ Κάϊρο τὴν 1 Δεκεμβρίου 1943. Στὸ μεταξὺ ἔχει ἱδρυθεῖ Ἐπιτροπὴ Ἐράνου καὶ στὴν Ἀλεξάντρεια. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν γιὰ τὴν Ἱστορία τὰ Σωματεῖα καὶ Ὀργανισμοὶ ποὺ τὴ συγκρότησαν: Ἑλληνικαὶ Κοινότητες Ἀλεξανδρείας καὶ Ἰβραημίας, ὁ «Αἰσχύλος - Ἀρίων», οἱ ἐφημερίδες «Ταχυδρόμος», «Ἀνατολή», «Φὰρ Ἐζυψιέν», ἡ Ἑλληνικὴ Ναυτεργατικὴ Ἕνωση, ὁ ΕΑΣ, οἱ Ἔφεδροι Ἀξιωματικοί, ἡ Διδασκαλικὴ Ἕνωση, τὸ Λαϊκὸν Συσσίτιον, οἱ Ἀπόφοιτοι, οἱ Στοὲς Πτολεμαΐος καὶ Κυψέλη, οἱ Ἀδελφότητες: Κρητῶν, Πελοποννησίων, Κων)πολιτῶν, Σαμίων, Κυπρίων, Λημνίων, Χίων, Καρυστίων καὶ Σιφνίων, ὁ Σ.Ε.Γ.Α.Σ., τὸ Σπίτι Ἐνόπλων Δυνάμεων, τὰ Σωματεῖα τῶν Ἀρτοποιῶν καὶ τῶν Γκαρσονιῶν καὶ ἡ «Μάννα». Ὁ ἔρανος ἄνοιξε μὲ προσφορὰ τοῦ Στρατῆ Ζερμπίνη (ΕΑΣ) μὲ 500 λίρες. Μὰ τὰ γκαρσόνια τῆς Ἀλεξάντρειας εἶχαν προηγηθεῖ μὲ 25 λίρες ποὺ στείλανε ἀπ' εὐθείας στὸν Κ. Μουρατιάδη γιὰ τὸν Ἔρανο Βιταμινῶν. Τὴν πρώτη μέρα στὸ Κάϊρο ὁ ἔρανος πιάνει 2.500 λίρες. Τὴν ἡρωϊκὴ νότα στὸ ξεκίνημα τὴ δίνουν οἱ ἐπιζῶντες ἀξιωματικοὶ καὶ ναῦτες τοῦ ἀντιτορπιλλικοῦ «Ὄλγα» ποὺ εἶχε βουλιάξει στὴ Λέρο. Μάζεψαν μεταξύ τους 60 λίρες κι ὁ ἔρανος συνεχιζόταν. Μέσα σ' ἕξη μέρες ὁ ἔρανος εἶχε καλύψει τὶς πρῶτες δέκα χιλιάδες λίρες. Ἀποφασίστηκε νὰ δημοσιεύονται ὅλες οἱ προσφορὲς καὶ τὰ λεφτὰ νὰ κατατίθενται στὴν Τράπεζα Ἀθηνῶν. Τμηματικὰ ἀπὸ κεῖ νὰ στέλνονται στὸν Κ. Μουρατιάδη. Ἐπιτροπὲς ἀπὸ κυρίες καὶ δεσποινίδες θὰ περιέρχονταν τοὺς δρόμους, τὰ δημόσια κέντρα, τοὺς κινηματογράφους, τὶς ἐκκλησίες. Ἄλλες θὰ ἐπισκέπτονταν τὶς συνοικίες. Στὶς 9 τοῦ Δεκέμβρη, τὰ πληρώματα δυὸ ἐμπορικῶν πλοίων δίνουν στὴν Ἐπιτροπὴ 200 λίρες. Μιὰ Ἑλληνίδα, ἡ καλλιτέχνις Μαίρη Λεμοῦ, ἔχει ἀκόμη νωπὲς τὶς εἰκόνες τῆς πείνας ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Γράφει ἄρθρο στὸν «Ταχυδρόμο» (11.12.43) κι ἀπαντάει στὰ ψιθυριστὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀντίδρασης: «Γιατί νὰ χαλᾶμε τὴν καρδιά μας;... Λέμε πὼς εἶναι προπαγάνδες... Λέμε κιόλας πὼς δὲν μποροῦμε τίποτε νὰ κάμωμε. Τώρα, πὼς κι ἂν στείλωμε, τὰ παίρνουν τὰ μισὰ οἱ Γερμανοί. Τροφοδοτοῦμε τὸν ἐχθρό. Καλλίτερα νὰ πεθάνουν οἱ δικοί μας παρὰ νὰ φᾶνε, ἔστω καὶ λίγο, οἱ κατακτηταί. Εἶναι τόσο εὔκολο μάλιστα αὐτὸ νὰ τὸ λέμε, ὅταν οἱ στενοὶ συγγενεῖς μας βρίσκονται ὅλοι ἐδῶ κοντά μας, σὲ ἀσφάλεια... Κι ὅταν μιὰ μέρα ἀνοίξουν οἱ δρόμοι κι ἡ λευτεριὰ θὰ περπατᾶ «στὴν ἔρημη γῆ», τότε θὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε: «Κύτταξε τί ἔκαμαν οἱ Γερμανοί!» Καὶ θὰ ἔχωμε

Τὸ ἐξώφυλλο τοῦ λευκώματος τῆς ἔκθεσης «Δυὸ χρόνια σκλαβιᾶς»

ἥσυχη τὴ συνείδησή μας ὅτι δὲν εἴχαμε εὐκαιρία νὰ βοηθήσουμε». Κι ὁ ἔρανος συνεχίζεται μὲ μεγαλύτερο ἐνθουσιασμό. Οἱ ἐρανίστριες μαζεύουν μέσα σ' ἕνα Σαββατοκύριακο 1.100 λίρες. «Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν μέχρι τοῦδε ποσῶν, προέρχεται ἀπὸ τὰ λαϊκώτερα στρώματα καὶ ἀπὸ τὰ ἰσχνώτερα βαλάντια» (Ταχ. 14.12.43). Οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ ναῦτες τοῦ πολεμικοῦ «Μιαούλης» προσφέρουν 100 λίρες. Τρεῖς μαῦροι Νοτιοαφρικανοὶ φαντάροι στὸ σταθμὸ Ραμλίου σταματοῦν ὅλους τοὺς συναδέλφους τους καὶ τοὺς ἀναγκάζουνε νὰ ρίξουνε στὸ κουτὶ τοῦ ἐράνου. Στὸ Παλιὸ Τελωνεῖο Κινέζοι ναυτεργάτες δίνουν καὶ βοηθοῦν στὸν ἔρανο. Ὁ «Ταχυδρόμος» μιλάει γιὰ «αὐτόματον διεθνὲς δημοψήφισμα». Στὸ Κάϊρο ὁ ἔρανος ἔφτασε τὶς 6.000 λίρες. Ἡ παροικία Τάντας μάζεψε 300 λίρες. Ποδοσφαιρικὴ συνάντηση Ἀγγλικῆς καὶ Ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας, ὅλες οἱ εἰσπράξεις γιὰ τὸν Ἔρανο. Πέντε Ἑλληνικοὶ κινηματογράφοι τῆς Ἀλεξάντρειας διαθέτουν τὶς εἰσπράξεις μιᾶς μέρας. Ὁ κ. Σοφοκλῆς Βενιζέλος, ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν πρόσφερε 100 λίρες. Στὶς συνοικίες «οἱ προϊστάμενοι καὶ ὑπάλληλοι παραλειπομένων τυχὸν καταστημάτων, καλοῦν μόνοι των τὴν Ἐπιτροπὴν ἵνα προσφέρουν τὸν ὀβολόν των». «Ἐ ξ η σ φ α λ ί σ θ η ἡ τ ε λ ε ί α ἐ π ι τ υ χ ί α τ ο ῦ ἐ ρ ά ν ο υ τ ῶ ν β ι τ α μ ι ν ῶ ν» (Ταχ. 30.12.43). Τὸ Τρίτο Τμῆμα Διαβιβάσεων 2ου Συντάγματος Πυροβολικοῦ στέλνει 23 λίρες. Ἡ Ἀεροπορικὴ μοίρα 335 στέλνει 385 λίρες, οἱ σμηνίτες ἔδωσαν τὸ μισό τους μισθό. Ἡ Παροικία τῆς Μανσούρας στέλνει τὶς πρῶτες χίλιες λίρες. Τὸ πολεμικὸ «Κανάρης» 175 λίρες. Σ' ἕνα μῆνα εἶχαν μαζευτεῖ 15.000 λίρες στὴν Ἀλεξάντρεια. Ἡ Τάντα συνολικὰ 343. Τὰ Κοινοτικὰ Σχολεῖα τῆς Ἀλεξάντρειας 353. Πιὸ συγκινητικὴ ἀπ' ὅλες εἶναι ἴσως ἡ εἰσφορὰ τοῦ Ὄγδοου Τάγματος ποὺ εἶχε σχηματισθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐκκαθαρισμένους ἀντιφασίστες ἀξιωματικοὺς καὶ φαντάρους καὶ στρατοπέδευε στὴ Βεγγάζη. Τὴν πρώτη Κυριακὴ τοῦ Γενάρη μαζεύει 2.009 λίρες καὶ τὶς στέλνει τηλεγραφικά. Ὁ διοικητής του ταγματάρχης Μ. Τσιαδῆς γράφει στὸ Μουρατιάδη: «Λυπούμεθα διότι ἐρχόμεθα τελευταῖοι νὰ προσθέσωμεν τὸν ὀβολόν μας, τούτου ὀφειλομένου εἰς τὸ ὅτι ὅλως ἐξωδίκως, ἀλλὰ καὶ καθυστερημένως ἐλάβομεν γνῶσιν τῆς τόσον πατριωτικῆς κινήσεως».

Ὁ παροικιακὸς τύπος εἶχε ἤδη μιλήσει γιὰ δημοψήφισμα. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ Ἐράνου ἔπαιρνε τὴν ὄψη πυρκαγιᾶς ποὺ ξαπλώνεται καὶ δὲ λέει νὰ κοπάσει. Ἔμμεσα βέβαια, ἦταν καὶ μιὰ ἐπιτίμηση τῆς Κυβέρνησης Τσουδεροῦ ποὺ πρώτη αὐτὴ ἔπρεπε νὰ εἶχε φροντίσει γιὰ τὴν ἀποστολὴ βιταμινῶν. Ὁ Τσουδερὸς νομίζει πὼς ἦρθε ἡ στιγμὴ νὰ ἀνακόψει τὸ ρεῦμα. Δημοσιεύει μιὰ κουτοπόνηρη ἀνακοίνωση: Πὼς ἐπεδοκίμασε τὸν ἔρανο γιὰ

Δυὸ σελίδες ἀπὸ τὸ λεύκωμα τῆς ἔκθεσης «Δυὸ χρόνια σκλα-

τὶς βιταμίνες. Μὰ ἔχει καθῆκον νὰ κάμει γνωστὸ πὼς «ἀπὸ ἔτους καὶ πλέον, γίνεται, μερίμνῃ αὐτῆς, τακτικὴ ἀποστολὴ βιταμινῶν» στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Καναδᾶ καὶ τὴν Ἑλβετία. Πὼς ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ἀναλαμβάνει τὴ δαπάνη τῆς ἀποστολῆς τῶν ἀπαιτουμένων βιταμινῶν. Πὼς θεωρεῖ σκοπιμώτερο νὰ διατεθεῖ ὁ ἔρανος γιὰ τὴν ἀγορὰ «ἐπιτοπίως γάλακτος καὶ λίπους διὰ τὰ παιδιὰ τῆς Ἑλλάδος». (Ταχ. 6.1.44).

Ἡ Ἐπιτροπὴ Ἐράνου τοῦ Καΐρου καλεῖ Γενικὴ Συνέλευση στὶς 10 Ἰανουαρίου 1944 καὶ ἐκδίδει ἀνακοίνωση ποὺ τονίζει:

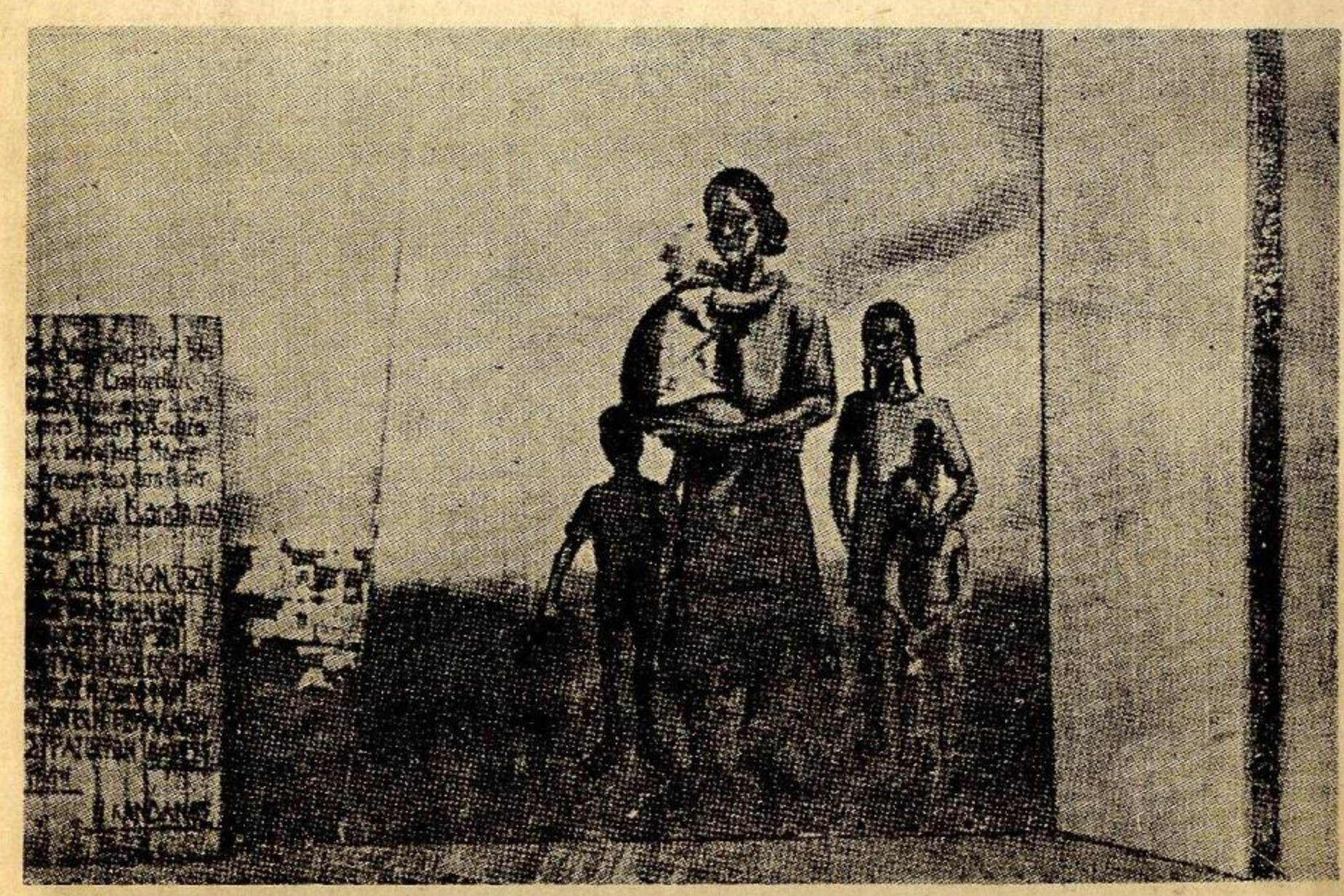
1. Ὁ ἔρανος ἔγινε μὲ τὴν ἔγκριση καὶ τὴν ἐνθάρρυνση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης σύμφωνα μὲ γράμμα τοῦ Ἀντιπροέδρου της Γ. Ρούσου τῆς 6 Νοεμβρίου 1943 καὶ τὸ δημοσιεύει.

2. Ὁ Ἑλληνικὸς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς Αἰγύπτου μὲ γράμμα του τῆς 20 Δεκεμβρίου 1943 βεβαιώνει πὼς ὁ ἴδιος ὁ Τσουδερὸς ὑπόσχονταν «νὰ πράξει πᾶν τὸ δυνατὸν διὰ νὰ μᾶς βοηθήσει εἰς τὸν σκοπόν μας».

3. Μιὰ ἐπιτροπὴ ἀπὸ ἐκπροσώπους τῶν Ἐπιτροπῶν Ἐράνου Βιταμινῶν Καΐρου καὶ Ἀλεξανδρείας ζητοῦσε ἀκρόαση στὶς 5 Ἰανουαρίου ἀπὸ τὸν Τσουδερὸ γιὰ νὰ τὸν ἐνημερώσει πάνω στ' ἀποτελέσματα. Τὴν ἐπέτυχε στὶς 8 Ἰανουαρίου, δηλαδὴ τὴ μέρα τῆς δημοσίευσης τῆς κουτοπόνηρης ἀνακοίνωσης.

Στὴ συνάντηση αὐτὴ τοῦ ἐπέδωσαν ὑπόμνημα ὅπου τονιζόταν ὅτι ὁ Ἔρανος εἶχε μεγάλη ἐπιτυχία γιατὶ ἔγινε μὲ ἀποκλειστικὸ σκοπὸ τὴ γοήγορη ἀποστολὴ βιταμινῶν. Πὼς δὲν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ διαθέσουν τὶς 30.000 λίρες ποὺ εἶχανε μαζευτεῖ «δι' ἄλλην τινὰ ἀνάγκην». Ἐξ ἄλλου ἡ λεπτομερὴς κατάσταση τῶν βιταμινῶν ποὺ στάλθηκαν ἀπὸ τὸν Καναδᾶ φανέρωνε «μικρὰς μόνον ποσότητας συμπεπυκνωμένων βιταμινῶν (Α καὶ Δ) καταλλήλων διὰ παιδιὰ (περίπου 70.000 δόσεις). Ἐνῶ οἱ βιταμίνες ποὺ θὰ παράγγελνε ἡ Ἐπιτροπὴ στὴν Ἀμερικὴ μέσῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ «περιλαμβάνουσι τὰ κυριώτερα εἴδη Α, Β1, Β2 καὶ νικοτικὸ ὀξύ, ἀποτελοῦσι δηλαδὴ τὸν καταλληλότερον συνδυασμὸν βιταμινῶν δι' ὑποσιτιζόμενα παιδιὰ πάσης ἡλικίας». Τὸν παρακαλοῦσε θερμά, αὐτὲς τὶς βιταμίνες νὰ βρεῖ τρόπο νὰ τὶς στείλει στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἔστειλε καὶ τὶς ἄλλες τοῦ Καναδᾶ. Δήλωνε πὼς μόλις τελείωνε μ' αὐτὸ τὸν ἔρανο, ἡ Ἐπιτροπὴ εὐχαρίστως θ' ἀναλάβαινε κάθε ἐνέργεια «τείνουσαν νὰ ἐνισχύσῃ καθ' οἱονδήποτε τρόπον τὴν κυβερνητικὴν προσπάθειαν διὰ τὸν ἐπισιτισμὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ τὸ καλὸν τῆς πατρίδος ἐν γένει».

Στὴ συνάντηση αὐτὴ τελικὰ ὁ Τσουδερὸς εἶχε δηλώσει πὼς «ἡ Ἐπιτροπὴ εἶναι ἐλεύθερα νὰ ἀποστείλη τὰς βιταμίνας εἰς Ἑλλά-

βιᾶς» (Πλάϊ στὰ ἐκτιθέμενα ἔργα διακρίνεται ἕνα ἀπὸ τὰ πανὼ)

δα διὰ τοῦ ὑπ' αὐτῆς ὑποδειχθέντος τρόπου, δηλαδὴ διὰ τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ Ἑλληνικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καὶ φροντίδι τῆς ἐν Ἀμερικῇ Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς Περιθάλψεως».

Στὸ μεταξὺ ὁ ἔρανος συνεχιζόταν. Οἱ Κύπριοι ποὺ εἶχαν στρατολογηθεῖ στὶς Ἀγγλικὲς Δυνάμεις στέλναν τώρα κι αὐτοὶ τὸν ὀβολό τους. Τέλος Μαρτίου τὸ ποσὸ εἶχε φτάσει τὶς 34 χιλιάδες καὶ τὰ διαβήματα γιὰ νὰ σταλοῦν οἱ βιταμίνες μέσῳ τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ συνεχίζονταν.

Σύμφωνα μὲ ἀνακοίνωση τῆς Μόνιμης Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἑλλ. Ἐρ. Σταυροῦ, ὡς τὶς 8 Ἀπριλίου εἶχαν παραδοθεῖ στὰ χέρια της ἀπὸ ἐράνους γιὰ τὶς βιταμίνες:

στὴν Ἀλεξάντρεια	18.877	λίρες
στὸ Κάϊρο	9.573	»
ἀπ' εὐθείας στὸν Ε.Ε.Σ.	6.168	»
Σύνολο	34.628	»

Οἱ ἐνέργειες μέσῳ τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ συνεχίζονταν. «Ἂς εὐχηθοῦμε πὼς γιὰ χάρη τῶν δύστυχων παιδιῶν μας δὲν θὰ βρεθοῦν στὸ δρόμο τῶν βιταμινῶν καὶ ἄλλα ἐμπόδια. Ἂς εὐχηθοῦμε νὰ γίνει πραγματικότης ἡ βοήθεια στὸν τυραννισμένο λαὸ τῆς Ἑλλάδας, ἡ ἐνσάρκωση αὐτὴ τῆς ἀληθινῆς ἑνότητας τοῦ ξεντεμένου Ἑλληνισμοῦ γύρω ἀπ' τὸν ἀγῶνα τοῦ λαοῦ μας». («Ἕλλην» 18.3.44). Στὸ μεταξὺ εἶχε πέσει ἡ κυβέρνηση Τσουδεροῦ. Τελικὰ οἱ βιταμίνες δὲν στάλθηκαν! Τὸ ποσὸ ἔφτασε τὶς 41 χιλιάδες, μὰ ἔμενε μπλοκαρισμένο. Δυὸ χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση συνῆλθαν τὰ σωματεῖα καὶ οἱ ὀργανώσεις ποὺ πρωτοστάτησαν στὸν ἔρανο, μέσα στὰ γραφεῖα τοῦ «Αἰσχύλου» στὴν Ἀλεξάντρεια κι ἀποφάσισαν μὲ τὸ ποσὸ αὐτὸ νὰ ἱδρυθεῖ στὴν Ἑλλάδα ἕνα Πρεβαντόριο γιὰ τὰ προσφυγικὰ Ἑλληνόπουλα χωρὶς διάκριση. Ὕστερα ἀπὸ καιρὸ ὁ Ἀντ. Μπενάκης βεβαίωσε τὴν Ἐπιτροπὴ πὼς ἔφτασαν στὴν Ἀθήνα 34.000 λίρες, ἐκτὸς ἀπὸ 7.000 ποὺ δόθηκαν στὸν Πατριάρχη «κατ' ἐντολὴν τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως Παύλου». Λίγο ἀργότερα πέθανε ὁ Ἀντ. Μπενάκης. Τὰ ἐλάχιστα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Βιταμινῶν ποὺ ἀπόμειναν στὴν Αἴγυπτο δὲν ἔχουν ἄλλες πληροφορίες.

Μιὰ χαρακτηριστικὴ συζήτηση

Καθὼς βλέπουμε ὡς ἐδῶ, ἡ πνευματικὴ ἀντίσταση στὴ Μ. Ἀνατολὴ ἦταν ἄρρηκτα δεμένη μὲ τὰ πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ γεγονότα. Μὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ θὰ μᾶς ἔπαιρναν πάρα πολὺ χῶρο καὶ θὰ μᾶς ἔβγαζαν ἴσως ἀπὸ τὸ θέμα μας ἂν ἐπιχειρούσαμε νὰ τὰ δώσουμε μὲ κάποια σειρὰ καὶ στὶς λεπτομέρειές τους. Γι' αὐτὸ εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητο τὸ βιβλίο τοῦ Βασίλη Νεφελούδη «Ἕλληνες

Πολεμιστὲς στὴ Μ. Ἀνατολὴ» (ἐκδ. «Ὁ Ρήγας» — Ἀθήνα 1945) ποὺ δίνει μιὰ πυκνὴ καὶ πιστὴ περιγραφὴ ὅλων τῶν πλευρῶν τοῦ δράματος. Ἀλλὰ καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Ε. Ι. Τσουδεροῦ «Ἑλληνικὲς Ἀνωμαλίες στὴ Μέση Ἀνατολὴ» («Ἀετὸς» Ἀθήνα 1945) εἶναι χρήσιμο σὲ κεῖνον ποὺ ξέρει νὰ διαβάζει ἀνάμεσα στὶς γραμμές.

Τί γινόταν ὅμως ἡ Τέχνη μέσα στὸν ὀργασμὸ αὐτὸ τῆς «στρατευμένης» λογοτεχνίας; θὰ ρωτήσει κάποιος καλοπροαίρετος ἐραστὴς τῆς ποιότητας. Τὸ πρόβλημα ἀπασχόλησε τοὺς παροικιακοὺς πνευματικοὺς κύκλους ἀπὸ νωρίς, καὶ μιὰ συζήτηση ποὺ ἔγινε τότε ἀπὸ τὸν ἡμερήσιο τύπο τῆς Ἀλεξάντρειας, ἴσως νὰ μὴν εἶχε χάσει τὸ ἐνδιαφέρον της καὶ σήμερα. Κρίνοντας ἐπαινετικὰ στὸν «Ταχυδρόμο» την ποιητικὴ συλλογὴ τῆς Εὐγενίας Παλαιολόγου «Λύτρωση», ὁ Ν. Φύλλας ἔδωσε στὸν Τίμο Μαλάνο τὴν ἀφορμὴ ποὺ ζητοῦσε νὰ διατυπώσει τὶς σκέψεις του πάνω στὶς σχέσεις ποίησης καὶ ἀγώνα. Δίνουμε τὶς πιὸ χαρακτηριστικὲς περικοπὲς τοῦ ἄρθρου του ἀπὸ τὴν ἀλεξαντρινὴ ἡμερήσια «Ἡμέρα» (δεξιὰ) 28 Δεκεμ. 1942, ποὺ ὁ Τ. Μαλάνος εἶχε τὴν ἐπιμέλεια τῆς φιλολογικῆς της σελίδας γιὰ ἕναν καιρό:

Μπορεῖ ἕνας ποιητὴς νὰ λάβει μέρος σ' ἕναν κοινωνικὸ ἀγώνα, καὶ νὰ ὑπηρετήσει τὸν σκοπὸν αὐτό, δηλαδὴ νὰ κάνει ποίηση τάσεων χωρὶς νὰ προδώσει τὴν τέχνη του;... Πράγματι, μερικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι, σὲ καιροὺς ὅπως αὐτοὶ ποὺ περνᾶμε, ὁ ποιητὴς πρέπει ν' ἀφήσει κατὰ μέρος τὴν τέχνη του καὶ νὰ ἐργαστεῖ γιὰ τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη ποὺ εἶναι ἡ λύτρωση τῶν πολλῶν. Ὁμολογῶ πὼς ἡ σκέψη αὐτὴ εἶναι συγκινητική, καί, πὼς ὅσο ζητοῦν καὶ ἀγωνίζονται μὲ τὴν καρδιά τους γιὰ μιὰ τόσο μεγάλη ὑπόθεση, εἶναι ἄξιοι τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν πολλῶν. Ἀληθινὰ ὁ ἄνθρωπος πρέπει ἐπιτέλους νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ συνανθρώπου του, καὶ δίκαιο εἶναι νὰ δοῦν ὅλοι δικαιότερες μέρες. Ἀλλὰ ποιά εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ ποιητῆ ποὺ θὰ ταίριαζε περισσότερο σ' ἕναν τέτοιο ἀγώνα; Γιὰ μένα, μιὰ καὶ μόνη: ἡ ἐ γ ε ρ τ ι κ ή. Μονάχα αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ βρεῖ ἀπήχηση στὶς μάζες, γιατὶ οἱ μάζες δὲν ἔχουν τὴν ἀπαιτούμενη καλλιέργεια γιὰ νὰ συγκινηθοῦν ἀπὸ ἕνα ποίημα, ποὺ δὲν θὰ τοὺς μιλοῦσε τὴν ἁπλὴ γλώσσα τοῦ θούριου. Ἀλλ' αὐτὴ τὴν ἁπλὴ φωνὴ σπάνια τὴ βγάζουν οἱ πραγματικοὶ ποιητές. Τὴ φωνὴ αὐτή, ποὺ παρασύρει σὲ ἔξαλλον ἐνθουσιασμὸ τὰ πλήθη, μονάχα οἱ βάρδοι, μονάχα οἱ ἐμπνευσμένοι τῆς δράσης, μονάχα οἱ ἰδεολόγοι μποροῦν νὰ τὴν βγάλουν. Μήτε ὁ Rouget de Lisle, μήτε ὁ Béranger, μήτε καὶ ὁ δικός μας ὁ Ρήγας, ἦταν ποιητές. Καὶ ὅμως ἔβαλαν σὲ κίνηση τὰ πλήθη καὶ τὰ ἠλέκτρισαν. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δ ὲ ν ἔ γ ρ α φ α ν τ ὸ π ο ί η μ α ἀ λ λ ὰ σ τ ι χ ο υ ρ γ ο ῦ σ α ν τ ὴ ν κ ρ α υ γ ή. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ διαφορὰ πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψει μας, ἂν θέλουμε νὰ μὴ παρεξηγοῦμε τὰ ζητήματα. Ἀλλ' ἀποκλείεται νὰ ἔχει συνάμα ἕνας ἀληθινὸς ποιητὴς καὶ κοινωνικὸ ἰδανικό; Κάθε ἄλλο. Ἕνας ποιητὴς εἶναι καὶ αὐτὸς ἄνθρωπος μὲ σκέψη καὶ ἰδέες, εἶν' ἕνας δέκτης εὐαίσθητος τῶν γύρω του ὅρων, στοὺς ὁποίους ἀντιδρᾶ. Ἀλλ' ἕνας ποιητὴς εἶναι, πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἕνας τεχνίτης ποὺ ἀφομοιώνει καὶ μετουσιώνει τὸ ὑλικὸ ποὺ τοῦ προσφέρουν οἱ ἐντυπώσεις του. Ἐκεῖνο ποὺ τὸν κυριεύει εἶναι ἡ ἰ δ έ α τοῦ ποιήματός του, ποὺ θὰ τὴν πραγματοποιήσει μὲ τὰ μέσα ποὺ διαθέτει, ὡς τεχνίτης, λησμονώντας ὁλότελα, ἢ θυμούμενος πολὺ λίγο, τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα ποὺ τοῦ ἔδωκαν τὴν ἔμπνευση, δηλαδὴ τὸν πρῶτο ἐρεθισμό. Ἔτσι, ὁ ποιητὴς ἀντιδρᾶ μὲ τρόπους κρυφούς, ποὺ μονάχα στοὺς λίγους, τοὺς καλλιεργημένους, εἶναι γνωστοί. Ἕνας τέτοιος ποιητὴς δὲν προδίδει τίποτα ἀπὸ τὴν ποιητική του συνείδηση. Εἶναι ὁ ἀπόλυτος. Φυσικά, ἐὰν ἔχει καὶ κοινωνικὲς ἰδέες, οἱ ἰδέες του αὐτὲς θὰ μποῦν, θέλει δὲ θέλει, στὸ ἔργο του μέσα, γιατὶ δὲν ὑπάρχουν ποιητὲς ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, καὶ ὅταν ἀκόμα γράφουν γιὰ τὰ σύννεφα ἢ τὴ σελήνη. Ἀλλὰ μὲ τί τρόπο θὰ μποροῦσε ἀμεσώτερα ἕνας ποιητὴς νὰ δράσει κοινωνικά; Ὁ ἀμεσώτερος καὶ ἀποτελεσματικώτερος τρόπος εἶναι ἡ πρόζα. Ἕνα ἄρθρο λ.χ. θὰ μποροῦσε νὰ διδάξει τελεσφορώτερα τὶς μάζες. Ὁ ποιητὴς ποὺ θὰ τὸ ἔγραφε, θὰ ἔβαζε ἔτσι στὴ διάθεση τῆς ἰδεολογίας του τὸ ὄνομά του, τὸ κύρος του, χωρὶς νὰ προδίδει τίποτε ἀπὸ τὴν τέχνη του».

Τὸ ἄρθρο τελειώνει μὲ μιὰ προσωπικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Φύλλα, ποὺ δὲν προσθέτει τίποτε στὰ παραπάνω ἐπιχειρήματα. Περιέχει ἀκόμα τὴν ὁμολογία τοῦ Μαλάνου πὼς δὲν εἶναι στόφφα ἐπαναστατικὴ καὶ μήτε ποτὲ τὸν φανάτισαν οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες. «Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ἄλλως τε ποὺ ἐξακολουθῶ νὰ γράφω ποιήματα τ έ χ ν η ς, δηλαδὴ ν' ἀποτείνουμε στοὺς λίγους».

Ἡ ἀπάντηση, ποὺ ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος «μανιφέστου» τῶν «στρατευμένων» ποιητῶν, ἀξίζει ν' ἀναδημοσιευθεῖ ὁλόκληρη γιατὶ παρ' ὅλες τὶς ὑπερβολές της ἐδῶ κι ἐκεῖ, ἐκφράζει πιστὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς:

«Εἰς τὴν περιοχὴ τῆς Τέχνης

ΟΙ ΠΟΛΛΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΛΙΓΟΙ

Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ βιβλίου
τῆς Δίδος Παλαιολόγου

Σὲ βραδυνὴ ἐφημερίδα τῆς 27 Δεκεμβρίου ὁ κ. Μαλᾶνος, δημοσίεψε ἄρθρο μὲ τὸν τίτλο «Σκέψεις... διαβάζοντας τὸ τελευταῖο βιβλίο τῆς Παλαιολόγου».

Τὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶναι: α) Μιὰ προσπάθεια προσωπικῆς ἐπίθεσης ἐναντίον ἑνὸς ἀπὸ τοὺς ὑποφαινόμενους. β) Τὸ ποιητικὸ «πιστεύω» τοῦ κ. Μαλάνου.

Γιὰ τὴν προσωπικὴ ἐπίθεση νομίζουμε ὅτι δὲν χρειάζεται ἀπάντηση. Ἡ ἐποχὴ τῶν προσωπικῶν καυγάδων, τῶν φιλολογικῶν κομματισμῶν, τῶν λιβέλλων καὶ ἀνωνυμογραφιῶν πιστεύουμε πὼς πέρασε γιὰ πάντα.

Ἐρχόμαστε στὸ δεύτερο σημεῖο. Ὁ κ. Μαλάνος γράφει: «...μερικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι σὲ καιροὺς ὅπως αὐτοὶ ποὺ περνᾶμε ὁ ποιητὴς πρέπει ν' ἀφήσει κατὰ μέρος τὴν τέχνη του καὶ νὰ ἐργαστεῖ γιὰ τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη ποὺ εἶναι ἡ λύτρωση τῶν πολλῶν. Ὁμολογῶ πὼς ἡ σκέψη αὐτὴ εἶναι συγκινητικὴ καὶ πὼς ὅσοι ζητοῦν κι ἀγωνίζονται μὲ τὴν καρδιά τους γιὰ μιὰ τόσο μεγάλη ὑπόθεση, εἶναι ἄξιοι τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν πολλῶν. Ἐμεῖς λέμε: «Τὸ ζήτημα δὲν μπαίνει ἔτσι. Δὲν πρόκειται οἱ ποιητὲς ν' ἀφήσουν κατὰ μέρος τὴν τέχνη τους (καὶ νὰ τὴν ἐμπιστευτοῦν σὲ ποιούς;) καὶ νὰ πᾶνε πρὸς τοὺς πολλούς, πρὸς τὸ λαὸ δηλαδή, γιὰ νὰ τὸν σώσουν. Οἱ ποιητὲς τῆς σημερινῆς κοινωνίας δὲν εἶναι ἄξιοι νὰ διεκδικήσουν θέση ὁδηγητῆ καὶ σωτήρα τῶν λαῶν. Ἐμεῖς πιστεύουμε ὅτι ἔχουμε ἀνάγκη νὰ πᾶμε πρὸς τοὺς πολλοὺς ὄχι γιὰ νὰ τοὺς σώσουμε, ἀλλὰ γιὰ νὰ σωθοῦμε, γιὰ νὰ σώσουμε τὴν ποίηση.

Καὶ ἐξηγούμαστε: Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι σήμερα ἕνα τεράστιο χάσμα χωρίζει τὴ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ποιητῶν ἀπὸ τὸ λαό. Πῶς προῆλθε αὐτὸ τὸ χάσμα;

Ὁ κ. Μαλάνος τὸ ἐξηγάει μὲ μιὰ φράση: «Οἱ μάζες δὲν ἔχουν τὴν ἀπαιτούμενη καλλιέργεια γιὰ νὰ συγκινηθοῦν ἀπὸ ἕνα ποίημα».

Ἐμεῖς λέμε κάτι ἄλλο. Λέμε ὅτι ἡ Ποίηση καὶ οἱ ποιητὲς ἴσαμε τώρα εἶχαν διαφθαρεῖ, εἶχαν «μαιτρεσαριστεῖ» ἀπὸ τοὺς ὀλίγους καὶ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τοὺς ὀλίγους καὶ γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν ὀλίγων. Καὶ νά πῶς ἔγινε αὐτό: Ἴσαμε σήμερα τὸ εἶδος καὶ ἡ ποσότητα κάθε ἀνθρώπινης παραγωγῆς καθορίζονταν ὄχι ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς. Ἡ ἀγορὰ στὴν περίπτωση τῆς Ποίησης ἦταν: οἱ ἐκδοτικοὶ οἶκοι, τὰ περιοδικά, οἱ ἀργομισθίες, οἱ ἀκαδημίες, τὰ σαλόνια κλπ. Οἱ λίγοι, κυβερνώντας τὴν ἀγορὰ καθόριζαν καὶ τὸ «εἶδος» τῆς ποίησης.

Ἔτσι βλέπουμε τοὺς ποιητὲς ν' ἀκολουθοῦν τοὺς ὀλίγους στὸ κατρακύλισμά τους πρὸς τὸν ἐκφυλισμό, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ πολλοὶ —οἱ λαοὶ δηλαδὴ— ἀφοῦ ἐπὶ καιρὸ ἱκανοποίησαν τὴν ἀναμφισβήτητη ἀνάγκη τους γιὰ ποίηση καὶ μὲ τὰ μέσα ποὺ τοὺς ἀπομέναν, τὸ ζωντανὸ λόγο καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, τώρα σφυρηλατώντας τὰ ὅπλα, μὲ τὰ ὁποῖα πολεμοῦν καὶ γκρεμίζουν τὸ καθεστὼς τῶν ὀλίγων, ἑτοιμάζουν ταυτόχρονα τὶς φόρμες τῆς ποίησης ποὺ ζητᾶ ἡ δική τους κοινωνία.

Καὶ πιὸ συγκεκριμένα: Σήμερα ὁ φασισμὸς — ἔργο τῶν ὀλίγων — ἀπειλεῖ τὰ πάντα, καὶ τὴν ποίηση. Μόνη ἐλπίδα σωτηρίας ἀπὸ τὸ φασισμὸ εἶναι ἡ ὀργανωμένη ἀντίσταση τῶν λαῶν καὶ ἡ ὀργανωμένη τους ἀντεπίθεση. Σ' αὐτὴ τὴν ἀντίσταση, σ' αὐτὴ τὴν ἀντεπίθεση παίζεται ἡ τύχη τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ποίησης ἑπομένως. Κι ἂν ἀγαπᾶμε ἀληθινὰ τὴν Ποίηση, δὲν μποροῦμε νὰ ἐπιτρέπουμε γιὰ πολὺ ἀκόμα διάφορα βέλα νὰ μᾶς ἐμποδίζουν ἀπὸ τὴ διαπίστωση τῆς ἀλήθειας ποὺ εἶναι αὐτή: Ἡ τύχη τῆς ποίησης βρίσκεται στὰ χέρια τῆς πρωτοπορίας τῶν λαῶν, στὰ χέρια τῶν ἐργαζομένων. Γι' αὐτὸ ἐμεῖς πιστεύουμε πὼς σήμερα καθῆκον κάθε ἀληθινοῦ ποιητῆ εἶναι, ὄχι νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ποίησή του, ἀλλὰ παίρνοντάς την μαζύ του, φορτωμένος ἀπὸ πεῖρα, ἀπὸ τεχνική, ἀπὸ κουλτούρα, νὰ πάει στὸ στρατόπεδο τῶν πολλῶν, γιὰ νὰ τὰ σώσει ἀπὸ τὸ φασισμό. Καὶ ἐκεῖ ὅσο θὰ μελετᾶ καὶ θὰ ἐμβαθύνει τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς ὁποίους τόσο καιρὸ βρισκόταν μακρυὰ ἀπὸ τὸ λαό, τόσο καὶ περισσότερο θὰ γίνεται ἕνα μὲ τὸ λαό, τόσο καὶ περισσότερο θὰ ζωογονιέται ἀπὸ τὴν πνοή του, θὰ ἐμπνέεται γιὰ νέα ἔργα, ἀνώτερα, ἀντάξια τῆς μεγάλης εἰκογενείας ποὺ τοῦ ἄνοιξε τὴν ἀγκαλιά της. ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΛΚΑΙΟΣ, ΕΥΓΕΝΙΑ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ, Θ. ΠΙΕΡΙΔΗΣ, ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΚΑΣ, ΝΙΚΟΛΑΣ ΦΥΛΛΑΣ («Ἐφημερίς», Ἀλεξάντρεια, 8 Ἰανουαρίου 1943).

Οἱ Νεοαλεξανδρινοί

Σήμερα, ἡ προοπτικὴ τοῦ χρόνου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε ἀκόμα πιὸ καθαρὰ πόσο λαθεμένη ἦταν ἡ ἄποψη τοῦ Μαλάνου. Ὁλόκληρη τὴν ἀντιστασιακὴ ποίηση τῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τὸν Ἀραγκὸν καὶ τὸν Ἐλυάρ, ὡς τὸ Σικελιανό, τὸ Σεφέρη καὶ τὸ Ρίτσο, ἀποδείχνει πὼς εἶναι δυνατὸ νὰ γίνει ἀγωνιστικὴ ποίηση π ο ι ό τ η τ α ς ποὺ νὰ συγκινεῖ τὸ λαό, δίχως νὰ καταφεύγει κανεὶς στὴ «στιχούργηση τῆς κραυγῆς». Ἡ ἄποψη τοῦ Μαλάνου φανέρωνε ὡστόσο, τὴν ἔγνοια του «νὰ μὴν προδόσει ὁ ποιητὴς τὴν τέχνη του», κι αὐτὴ ἦταν μιὰ ἔγνοια νόμιμη, ποὺ ἔπαιξε θετικὸ ρόλο στὰ χρόνια ποὺ ἐξετάζουμε. Ἂν οἱ πέντε ποιητὲς τράβηξαν τὸ δρόμο ποὺ χαράζεται καὶ μέσα στὸ «μανιφέστο» τους, ὁ Μαλᾶνος, ἀπὸ τὴ δική του τὴ μεριά, δὲν ἔμεινε περιχαρακωμένος σὲ κανένα ἐλεφάντινο πύργο. Μὲ τὶς ἐκδόσεις του, μὲ τὴ δράση του, πρόσφερε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ μιὰ πιὸ ἔντονη πνευματικὴ ζωὴ στὴν Ἀλεξάντρεια, πασχίζοντας νὰ μὴ ξεφύγει ποτὲ ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ποιότητας ποὺ εἶχε μόνος του ὁρίσει. Εἶναι, βέβαια, ὁ πιὸ δραστήριος τῆς ὁμάδας τῶν «Νεοαλεξανδρινῶν», ποὺ ἱδρύθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 1942, μαζὺ μὲ τὸ Νάνη Παναγιωτόπουλο καὶ τὸν Τζὼν Πηλαβάκη, χάρις ἴσως καὶ στὴν ὀλιγόμηνη παρουσία τοῦ Γ. Σεφέρη στὴν Ἀλεξάντρεια τὸ καλοκαίρι τοῦ 1941. Οἱ Νεοαλεξανδρινοὶ ἐκδίδουν τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1942 τὴ «Λύρα» τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου μὲ πρόλογο τοῦ Σεφέρη, ποὺ βρίσκεται πιὰ στὴ Νότιο Ἀφρική, εἰδοποιώντας πὼς ἡ ἔκδοση αὐτὴ γίνηκε ἀπὸ λίγους φίλους «τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ Ἑλλάδα ἐμψυχωνόταν στὴν ἡρωϊκή της θυσία ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ ποὺ ἦταν καὶ ἰδανικὸ τοῦ Κάλβου» καὶ ὑποσχόμενοι κι ἄλλες παρόμοιες ἐκδόσεις «τῶν ποιητῶν τῆς Ἐλευθερίας». Δὲν εἶναι γνωστὸ γιατί τὴν ἐξαίρετη αὐτὴ ἔκδοση δὲν ἀκολούθησαν καὶ ἄλλες, μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεση τὴν ἔκδοση τῆς «Κόλασης τῶν Παιδιῶν» τῆς Λιλίκας Νάκου, στὶς παραμονὲς πιὰ τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ἑλλάδας, ὅταν καὶ πάλι βρισκόταν στὴν Αἴγυπτο ὁ Γ. Σεφέρης. Μήτε εἶναι γνωστοὶ οἱ λόγοι ποὺ ματαίωσαν τὴν ἔκδοση ἑνὸς «περιοδικοῦ ποιότητας», τοῦ «Εὔνοστου», ποὺ κάμποσο καιρὸ

ρὸ ὑπόσχονταν οἱ Νεοαλεξανδρινοί. Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς ὁ Μαλάνος στὰ πολεμικὰ ἐκεῖνα χρόνια βγάζει τὴ μελέτη του γιὰ τὸν Καβάφη σὲ δεύτερη ἔκδοση, βγάζει τὴ «Μυθολογία τῆς Καβαφικῆς Πολιτείας», βγάζει τὰ Κριτικὰ δοκίμια, προλογίζει καὶ φροντίζει τὴν ἔκδοση τῶν «Καβαφικῶν Αὐτοσχολίων», τοῦ Γ. Λεχωνίτη, τυπώνει τὰ «Ρόδα Θαλάμου», ἕνα τευχίδιο μ' ἕξη παλιά του ποιήματα ξαναδουλεμένα, ὅλα τῆς «ἄδολης τέχνης», ἐκδίδει τὶς σύντομες ἀλλ' ἀξιόλογες μελέτες του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸ Βάρναλη μ' ἐπιλογὴ ἀπὸ τὸ ἔργο τους, ἐπιμελεῖται τὴν φιλολογικὴ σελίδα τῆς «Ἡμέρας», παίρνει μέρος σὲ συζητήσεις, κριτικάρει, νουθετεῖ, θυμώνει.

Τὸ πιὸ περίεργο εἶναι πὼς γιὰ τὴν πολεμικὴ ποὺ ἔκανε ὁ Μαλάνος στὸ Φύλλα, ὁ Γ. Σεφέρης εἶχε ἔμμεσα ἐκφράσει τὴν ἄποψή του ἕ ν α χ ρ ό ν ο ν ω ρ ί τ ε ρ α μὲ τὶς παρακάτω περικοπὲς ἀπὸ τὸν πρόλογό του στὴ «Λύρα» τοῦ Κάλβου: «Δὲ συμφωνῶ μὲ ὅσους πιστεύουν πὼς εἶναι αὐταπόδειχτο τὸ ἀξίωμα ποὺ λέει ὅτι «πατριωτικὴ» ποίηση δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει. Μπορεῖ νὰ ὑπάρξει, καὶ σέβομαι ἰδιαίτερα τὸν Κάλβο ποὺ ἀφιέρωσε τὴ λύρα του στὴν ὑπηρεσία μιᾶς μεγάλης ὑπόθεσης. Ἄλλωστε τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν ἐμπόδισε διόλου νὰ γράψει ἀξιομνημόνευτους στίχους». Καὶ πιὸ πέρα: «Ἡ «πατριωτικὴ» ποίηση ἢ πιὸ σωστά, ἡ ποίηση ἑνὸς μεγάλου ἀγώνα, ποὺ εἶναι καὶ μεγάλος πόνος συνάμα· ἡ ποίηση μὲ τὴν ἔννοια τῶν «Περσῶν» τοῦ Αἰσχύλου ἢ τοῦ «200 π.Χ.» τοῦ Καβάφη, εἶναι μόνιμη μὲ ἕναν ὅρο: Νὰ μὴ θέλουμε νὰ πιστεύουμε πὼς μιὰ μέτρια ὑμνολογία εἶναι ποίηση, ἐπειδὴ ὁ ἀγώνας ποὺ ἐξυμνεῖ εἶναι ὁ δικός μας. Γιατὶ τότε δὲν κάνουμε ποίηση, κάνουμε πολιτική».

Ὁ διάλογος, θὰ μπορούσαμε λοιπὸν νὰ ποῦμε, γίνηκε, βασικά, πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τῶν «στρατευμένων ποιητῶν», ἀνάμεσα σὲ δυὸ φανατικοὺς θιασῶτες τῆς «ποιότητας»: τὸ Μαλάνο καὶ τὸ Σεφέρη. Ἡ προσφορά τους ἐκείνων τῶν χρόνων ἀποτελεῖ καὶ τὴν καλύτερη ἑρμηνεία τῶν δυὸ ἀπόψεων καὶ μᾶς δίνει τὸ μέσο ν' ἀποφασίσουμε σήμερα γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης. Ὁ Μαλάνος ἔμεινε καθηλωμένος στὶς αἰσθητικές του θέσεις, μεταξὺ Μπωντλαὶρ καὶ Πὼλ Βαλερύ. Ὁ πόλεμος, ὁ φασισμός, τὸ δρᾶμα τῆς Ἑλλάδας, ποὺ ἀναμφισβήτητα τὸν συγκινοῦσαν, δὲ βρέθηκε τρόπος νὰ καθρεφτιστοῦν ἢ νὰ προσανατολίσουν αἰσθητὰ τὸ ἔργο του. Ἐνῶ τὸ ἔργο τοῦ Σεφέρη δείχνει πὼς ἕνας αὐθεντικὸς ποιητής, δίχως νὰ προδόσει μήτε μιὰ στιγμὴ τὴν τέχνη του, ἀνεβαίνει μὲ σίγουρες δρασκελιὲς τὰ σκαλοπάτια τῆς μεγαλωσύνης, κάνοντας, ἀκριβῶς, «πατριωτικὴ ποίηση», «ποίηση ἑνὸς μεγάλου ἀγώνα, ποὺ εἶναι καὶ μεγάλος πόνος συνάμα».

Ὁ ποιητὴς Γ. Σεφέρης

Ὁλόκληρη ἡ ποίηση τοῦ Σεφέρη, τουλάχιστο ἀπὸ τὸ 1936 καὶ δῶθε, τρέφεται κολλημένη γερὰ πάνω στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα τοῦ καιροῦ του. Αὐτὴν ἀφομοιώνει καί, μετουσιωμένη τὴν ἐκφράζει μὲ σύμβολα μυθολογικά, ἱστορικά. Ἡ παίδευσή του εἶναι ἀπέραντη κι ἡ σοφία του νὰ σὲ ξεστρατίζει μέσα ἀπὸ τὸ λαβύρινθο τῆς σκέψης καὶ τῆς εὐαισθησίας του χρειάζεται νὰ μελετηθεῖ συστηματικά. Ἔτσι λ.χ. εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν κανεὶς μπορεῖ νὰ χαρεῖ σ' ὅλη τους τὴ πληρότητα τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς «Ἡμερολόγιο Καταστρώματος Β΄» ἂν δὲν ἔχει ζωντανὰ μέσα στὸ νοῦ του τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς τετράχρονης περίπου παρουσίας τῆς ἐξόριστης ἑλληνικῆς Κυβέρνησης στὸ ἐξωτερικὸ — κι ὄχι μόνο τὰ γεγονότα, ἀλλὰ καὶ τὴ σειρά τους, τὶς χρονολογίες τῆς πρώτης, τῆς δεύτερης, τῆς τρίτης μαζικῆς ἀντιφασιστικῆς κινητοποίησης τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, τῶν ἀνασχηματισμῶν τῆς Κυβέρνησης, τῆς τραγικῆς ἀπάτης στὸ Λίβανο, τὸ ὄργιο τῆς διαφθορᾶς καὶ τοῦ σφετερισμοῦ τῶν πολιτικάντηδων στὸ Κάϊρο.

Ἀμέσως ἀπὸ τὴν πρώτη σελίδα, ἀπὸ τὴν ἀφιέρωση «στὴ Μαρώ», ὁ ἀναγνώστης εἰδοποιεῖται πῶς πρέπει νὰ διαβάσει τοῦτα τὰ ποιήματα. Εἶναι μηνύματα μυστικά, ὀδυνηρὰ καὶ ἀργὰ γραμμένα, γιὰ νὰ σκοτώνεται ἡ ἀπέραντη ἀηδία καὶ πλήξη, ἑνὸς αἰχμάλωτου, ἑνὸς φυλακισμένου. Ἀλλὰ σὲ ποιόν παρὰ σ' ἕνα πιστὸ σύντροφο μποροῦσε, τότε, νὰ ἐμπιστευθεῖ τὸ κλειδὶ τῶν μυστικῶν του ὁ ποιητής;

Γιὰ κεῖνον ποὺ θυμᾶται τὶς δυσκολίες τοῦ Ε. Τσουδεροῦ μὲ τοὺς Ἄγγλους ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ μὲ τοὺς βασιλόφρονες ἀξιωματικοὺς ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1941, πόσο εὔγλωττοι φαίνονται οἱ στίχοι:

Καὶ νὰ σκεφθεῖς πὼς ξεκινήσαμε ἀποχαιρετώντας
Μὲ τὴν καρδιὰ γεμάτη σκάγια
Τὸν Ὀνοκρόταλο τὸν Πελεκάνο — αὐτὸν
Ποὺ εἶχε ἕνα ὕφος τσαλαπατημένου πρωθυπουργοῦ
Στὸ ζωολογικὸ κῆπο τοῦ Καΐρου

Πόσο διάφανα γίνονται τὰ πέπλα ποὺ σκεπάζουν τὴ «Μ ο ρ φ ὴ τ ῆ ς Μ ο ί ρ α ς», 1η Ὀχτώβρη 1941, ὅπου «σύντροφος» μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε πὼς εἶναι πάλι ἡ Μαρώ:

Πῶς πέσαμε, σύντροφε, μέσα στὸ λαγούμι τοῦ φόβου;
Δὲν ἦταν τῆς δικῆς σου μοίρας, μήτε τῆς δικῆς μου τὰ γραμμένα,
Ποτές μας δὲν πουλήσαμε μήτε ἀγοράσαμε τέτια πραμάτεια·
Ποιός εἶναι ἐκεῖνος ποὺ προστάζει καὶ σκοτώνει πίσω ἀπὸ μᾶς;

Ἄφησε μή ρωτᾶς, περίμενε· τὸ αἷμα, τὸ αἷμα.
Ἕνα πρωὶ θὰ σηκωθεῖ σὰν τὸν Ἅη Γιώργη τὸν καβαλάρη
Γιὰ νὰ καρφώσει μὲ τὸ κοντάρι πάνω στὸ χῶμα τὸ δράκοντα

Πρέπει κανεὶς νὰ θυμᾶται τὴ δημοκρατικὴ - ἀντιφασιστικὴ ἐξέγερση τοῦ Μάρτη τοῦ

1943 ποὺ ἔρριξε τὸν Π. Κανελλόπουλο κι ἔφερε στὴ θέση του τὸ Γ. Ροῦσο καὶ τοὺς «δημοκρατικοὺς ὑπουργοὺς» (Σ. Βενιζέλο, Β. Καραπαναγιώτη κ.ἄ.) καὶ νὰ φανταστεῖ τὴ θέση τοῦ Γ. Σεφέρη καὶ τὴ συνεργασία του μὲ τὸν ΕΑΣ στὴν Ἔκθεση «Δυὸ χρόνια σκλαβιᾶς — Δυὸ χρόνια ἀγώνα», γιὰ νὰ συλλάβει τὴν πίκρα τοῦ ποιήματος «Μέρες τ' Ἀπρίλη 1943» γραμμένο στὸ Κάϊρο, Σάρια Ἐμὰντ - ἐλ - Ντίν, δηλαδὴ μέσα στὰ γραφεῖα τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας Τύπου τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, στὶς 24 Ἰουνίου 1943:

Τρουμπέτες, τράμ, βορβορυγμοί, τρίξιμο φρένων
χλωροφορμίζουν τὸ μυαλό του ὅπως μετρᾶς
ὅσο βαστᾶς κι ἔπειτα χάνεσαι
στὴ νάρκη καὶ στὸ ἔλεος τοῦ χειρούργου.

Στοὺς δρόμους περπατᾶ μὲ προσοχή, νὰ μὴ γλιστρίσει
στὶς πεπονόφλουδες ποὺ ρίχνουν ἀδιαφόρετοι ἀραπάδες
ἢ πρόσφυγες πολιτικάντηδες καὶ τὸ σινάφι,
παραμονεύοντας: Θὰ τήνε πατήσει;—δὲ θὰ τὴν πατήσει:
Ὅπως μαδᾶς μιὰ μαργαρίτα·

προχωρεῖ
κουνώντας μιὰν ὑπέρογκη ἁρμαθιὰ ἀνωφέλευτων κλειδιῶν·
τὸ στεγνὸ γαλάζιο μνημονεύει
ρεκλάμες ξεβαμμένες τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκτοπλοΐας,
παράθυρα μανταλωμένα πάνω σὲ πρόσωπα ἀκριβά,
ἢ λίγο καθαρὸ νερὸ στὴ ρίζα ἑνὸς πλατάνου.

Προχωρεῖ πηγαίνοντας στὴ δουλειά του καθὼς
χίλια λιμάρικα σκυλιὰ τοῦ κουρελιάζουν τὰ μπατζάκια
καὶ τὸν γυμνώνουν.
Προχωρεῖ παραπατώντας, δαχτυλοδειχτούμενος,
κι ἕνας πηχτὸς ἀγέρας φέρνει γύρα
σκουπίδια, καβαλίνα, μπόχα καὶ καταλαλιά.

Πέντε μῆνες ζωῆς τῆς ἀνασχηματισμένης καὶ πάντοτε περιπλανόμενης Κυβέρνησης Τσουδεροῦ ἦταν ἀρκετοὶ γιὰ νὰ καταλάβουν κ' οἱ πιὸ αἰσιόδοξοι πὼς τὸ χάσμα μὲ τὴ μαχόμενη Ἑλλάδα ἔμενε ἀγεφύρωτο, πὼς ἡ σήψη τοῦ πολιτικαντισμοῦ ἀπειλοῦσε τὶς Ἔνοπλες Δυνάμεις στὴ Μ. Ἀνατολή. Ἕνας οὐρανὸς ἀβεβαιότητας καὶ ἀπόγνωσης σκέπαζε τὶς ψυχές. Ἰδοὺ τί βλέπει ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὴ θέση του:

ΘΕΑΤΡΙΝΟΙ, Μ.Α.

Μέση Ἀνατολὴ
Αὔγουστος '43

Στήνουμε θέατρα καὶ τὰ χαλνοῦμε
ὅπου σταθοῦμε κι ὅπου βρεθοῦμε
στήνουμε θέατρα καὶ σκηνικά,
ὅμως ἡ μοῖρα μας πάντα νικᾶ

καὶ τὰ σαρώνει καὶ μᾶς σαρώνει
καὶ τοὺς θεατρίνους καὶ τὸ θεατρώνη
ὑποβολέα καὶ μουσικοὺς
στοὺς πέντε ἀνέμους τοὺς βιαστικούς.

. . . . . .

(Πές μου ποῦ πᾶμε; πές μου ποῦ πᾶς;)

. . . . . .

(Πότε μᾶς γέννησαν: πότε μᾶς θάψαν;)

. . . . . .Δὲς
καὶ τὴν καρδιά μας· ἕνα σφουγγάρι,
στὸ δρόμο σέρνεται καὶ στὸ παζάρι
πίνοντας τὸ αἷμα καὶ τὴ χολὴ
καὶ τοῦ τετράρχη καὶ τοῦ ληστῆ.

Ἀλλὰ ὁ Αὔγουστος τοῦ 1943 εἶναι καὶ ὁ μήνας ποὺ ἔρχονται στὸ Κάϊρο γιὰ διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Τσουδερὸ ἡ πρώτη ἀποστολὴ τοῦ ΕΑΜ — ΕΛΑΣ, ὁ Γ. Καρτάλης τῆς ΕΚΚΑ, ὁ Κ. Πυρομάγλου γιὰ τὸν ΕΔΕΣ. Ὁ ποιητής, τὸν Αὔγουστο τοῦ 1943, βρίσκεται, βέβαια, στὸ Κάϊρο:

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΑ ΚΟΚΚΑΛΑ ΕΔΩ

Κάϊρο
Αὔγουστος '43

Ἀνάμεσα στὰ κόκκαλα
μιὰ μουσική:
περνάει τὴν ἄμμο,
περνάει τὴ θάλασσα.
Ἀνάμεσα στὰ κόκκαλα
ἦχος φλογέρας
ἦχος τυμπάνου ἀπόμακρος
κι ἕνα ψιλὸ κουδούνισμα,
περνάει τοὺς κάμπους τοὺς στεγνοὺς
περνάει τὴ θάλασσα μὲ τὰ δελφίνια.
Ψηλὰ βουνά, δὲ μᾶς ἀκοῦτε!
Βοήθεια! Βοήθεια!
Ψηλὰ βουνὰ θὰ λιώσουμε, νεκροὶ μὲ τοὺς νεκρούς!

Ὕστερα ἀπὸ ἕνα χρόνο, ὁ Λίβανος, ἡ Καζέρτα εἶχαν συντελεσθεῖ. Ὁ ποιητής, ὅπως πάντα, ἔζησε τὴν πραγματικότητα ἀπὸ πολὺ κοντά. Δὲν εἶναι μαῦρα προαισθήματα αὐτὰ ποὺ τὸν γεμίζουν, καθὼς περιμένει τὴν ὥρα τῆς ἐπιστροφῆς του νὰ χαράξει, πίσω ἀπὸ τὴ θάλασσα τοῦ Σαλέρνο, πίσω ἀπὸ τὰ λιμάνια τοῦ γυρισμοῦ». Εἶναι βεβαιότητες. Τὸ μεταπελευθερωτικὸ δρᾶμα τῆς Ἑλλάδας τρέμει ἀγχοτικὰ ὁραματισμένο πίσω ἀπὸ τὸ μεγάλο ποίημα «Τελευταῖος Σταθμὸς» ποὺ κλείνει τὸ «Ἡμερολόγιο Καταστρώματος, Β΄».

Ἐρχόμαστε ἀπ' τὴν ἄμμο τῆς ἔρημος ἀπ' τὶς θάλασσες τοῦ Πρωτέα
ψυχὲς μαραγκιασμένες ἀπὸ δημόσιες ἁμαρτίες,
καθένας κι ἕνα ἀξίωμα σὰν τὸ πουλὶ μέσ' τὸ κλουβί του.
Τὸ βροχερὸ φθινόπωρο σ' αὐτὴ τὴ γούβα
κακοφορμίζει τὴν πληγὴ τοῦ καθενός μας
ἢ αὐτὸ ποὺ θά 'λεγες ἀλλιῶς, νέμεση μοῖρα
ἢ μοναχὰ κακὲς συνήθειες, δόλο καὶ ἀπάτη,
ἢ ἀκόμη ἰδιοτέλεια νὰ καρπωθεῖς τὸ αἷμα τῶν ἄλλων.

(Cava dei Tirenni, 5 Ὀκτωβρίου 1941)

Μὰ ἡ φυσιογνωμία τοῦ Σεφέρη τῆς Μ. Ἀνατολῆς μένει ἀσυμπλήρωτη ἂν δὲν τονιστεῖ ὁ ρόλος του ὁ πνευματικός, ὅταν σχεδὸν μονάχος, κι ἴσως ἐνάντια στὴ θέληση ὁρισμέ-

νων ἐπισήμων, φορτώθηκε τὸ χρέος νὰ δώσει τόνο ὑψηλό, νὰ δώσει μορφὴ καὶ ποιότητα στὰ πάθη ποὺ συγκρούονταν στὸ χῶρο τῆς νέας, τῆς ξανὰ προσφυγικῆς Ἑλλάδας. Τότε, μὲ τὴν ὡραιότερη δημοτικὴ ποὺ ἀκούστηκε ποτὲ μέσα στὴν πόλη τοῦ Καβάφη, μπρὸς σὲ χιλιάδες στρατευμένων καὶ ἀστράτευτων Ἑλλήνων, μνημόνευε Κωστῆ Παλαμᾶ, μνημόνευε Μακρυγιάννη. Ὁ χῶρος δὲν μᾶς παίρνει πιὰ γιὰ νὰ δώσουμε περικοπὲς ἀπὸ τὶς δυὸ αὐτὲς διαλέξεις ποὺ συνδυάζουν τὸ βαθὺ κριτικὸ κοίταγμα μὲ τὸ κήρυγμα γιὰ περισσότερη εὐθύνη, περισσότερη ἀρετή, περισσότερη ἀγάπη καὶ φιλοπατρία. Θὰ ξαναθυμίσουμε μόνο τὶς χρονολογίες τους κι ὁ ἀναγνώστης, μ' ὅσα διάβασε ὡς τώρα, θὰ μπορέσει νὰ τὶς τοποθετήσει στὸ περιστασιακὸ κλῖμα τους: Ὁμιλία γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Παλαμᾶ, ἔγινε στὸ Κάϊρο στὶς 10 Μαρτίου 1943 καί, μὲ ἀναλυτικότερη μορφὴ στὴν Ἀλεξάντρεια στὶς 12 Ἰουνίου 1943. Ἡ ὁμιλία γιὰ τὸ Μακρυγιάννη στὴν Ἀλεξάντρεια στὶς 16 καὶ στὸ Κάϊρο στὶς 19 Μάη 1943. Τὰ στοιχεῖα τὰ παίρνουμε ἀπὸ τὸ βιβλίο «Δοκιμὲς» δοκίμια, ἀφιερωμένα ἀπὸ τὸ Σεφέρη «Στοὺς φίλους καὶ στοὺς συνοδοιπόρους ποὺ εἶναι στὴν Ἑλλάδα, μικρὸ σημάδι βαθείας ἀλληλεγγύης» (Κάϊρο, Φεβρουάριος 1944). Ἂς τονιστεῖ τέλος πὼς ὁ Σεφέρης ἦταν ὁ κύριος παράγοντας γιὰ τὴν πολυτελεστάτη ἔκδοση τῶν «Ἀκριτικῶν» τοῦ Σικελιανοῦ, ποὺ ἀντίγραφό του εἶχε φτάσει κρυφὰ στὴν Αἴγυπτο, ὅπως καὶ τῆς «Κόλασης τῶν Παιδιῶν» τῆς Νάκου, ποὺ εἶχε φτάσει μέσω Ἑλβετίας.

Οἱ ἐκδόσεις Ὁρίζοντες

Στὰ χρόνια τού δεύτερου παγκόσμιου πόλεμου παρατηρεῖται σ' ὅλες τὶς συμμαχικὲς χῶρες μιὰ δίψα γιὰ μάθηση καὶ γιὰ σοβαρὴ λογοτεχνία. Τὸ καλὸ βιβλίο ζητιέται παντοῦ, καὶ μάλιστα τὸ βιβλίο τῆς τσέπης. Οἱ στρατιῶτες, οἱ ναῦτες, γύρευαν σ' αὐτὸ ὄχι μόνο τὴν ψυχαγωγία ποὺ τοὺς ἔλειπε στὸ καράβι, στὸ στρατώνα ἢ στὸ χαράκωμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξήγηση τῆς τραγωδίας ποὺ ματοκυλοῦσε ὁλόκληρη σχεδὸν τὴν ἀνθρωπότητα. Στὴ Μέση Ἀνατολή, πολὺ γρήγορα ἐξαντλοῦνται οἱ παρακαταθῆκες τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων. Ἀκόμη καὶ ἰδιωτικὲς βιβλιοθῆκες μοσχοπουλήθηκαν τμηματικὰ ἢ ὁλόκληρες. Στὶς ἀνάγκες ποὺ δημιουργοῦσε αὐτὴ ἡ δίψα γιὰ μάθηση προσπάθησαν ν' ἀνταποκριθοῦν οἱ ἐκδόσεις «Ὁρίζοντες» τῆς Ἀλεξάντρειας. Σήμερα εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ βρεῖ κανεὶς σὲ παλαιοπωλεῖα αὐτὰ τὰ καμψὰ καὶ φροντισμένα βιβλιαράκια. Ὕστερα ἀπὸ τὸ κίνημα τοῦ Ἀπρίλη 1944, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἀντιφασίστες πολεμιστὲς κλείστηκαν στὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης τῆς Ἐρυθραίας, τῆς Λιβύης, τοῦ Σουδὰν καὶ τῆς Αἰγύπτου, μαζὺ μὲ τὶς διαμαρτυρίες τους γιὰ τὰ βασανιστήρια τῶν Ἄγγλων «συμμάχων», δὲν παραλείπανε ποτὲ νὰ θυμίζουν: στεῖλτε μας βιβλία! Τὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τῶν χιλιάδων ἐγκλείστων ἔκαμε ἕνα τεράστιο ἅλμα μέσα σ' αὐτὰ τὰ χρόνια, πρᾶγμα ποὺ συντέλεσε στὴ διατήρηση καὶ τὴν τόνωση τοῦ θαυμάσιου ἠθικοῦ τους.

Οἱ «Ὁρίζοντες» βάλανε σὲ κυκλοφορία, περὶ τὸ τέλος τοῦ 1942, 1) τὸ βιβλιαράκι τοῦ Γιώργου Φιλίππου «Στάλινγκραντ». Εἶναι ἕνα χρονικὸ τῆς ἀντίστασης τοῦ Στάλινγκραντ βγαλμένο ἀπὸ τὰ τηλεγραφήματα καὶ τ' ἀνακοινωθέντα ποὺ δημοσιεύονταν στὶς ἐφημερίδες. Τὸ μοντὰζ εἶναι ἀριστοτεχνικό, κι' ὁ ἀναγνώστης ζεῖ ἔντονα τὸ δρᾶμα δίχως καμιὰ «φιλολογικὴ» ἐπέμβαση τοῦ συγγραφέα.

2) Λάμπη Ράπα: «Τί εἶναι ἔθνος». Μιὰ μικρὴ ἀλλὰ πολὺ προσεγμένη μελέτη ποὺ ἀπαντοῦσε σ' ἕνα καφτὸ ἐρώτημα τῶν καιρῶν. Ἀρχικὰ εἶχε δοθεῖ σὲ διάλεξη στὸ Σύλλογο Ἀποφοίτων τῆς Ἀλεξάντρειας.

3) Φρ. Βὸλφ (μετ. Γ. Φιλίππου): «Στρατόπεδο συγκέντρωσης». Δυὸ διηγήματα ποὺ περιγράφουν τὴν μαρτυρικὴ ζωὴ τῶν ἐθελοντῶν τῆς Διεθνοῦς Ταξιαρχίας ὅταν κλείστηκαν στὰ γαλλικὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη τοῦ Φράνκο. Τὸ βιβλιαράκι τυπώθηκε στὸ 1943, πρὶν νὰ χαλκευτοῦνε τὰ στρατόπεδα τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Ἀλλὰ ὁ καθένας μπορεῖ νὰ φανταστεῖ σήμερα τὴν ἀπήχησή του ἐκεῖ μέσα, στὰ σκληρὰ χρόνια 1944—1946.

4) Θ. Πιερίδη: «Ἐρωτικὴ Ἱστορία» (ποίημα). Εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ φωτεινότερα δημιουργήματα ποὺ βγῆκε συνειδητὰ ἀπὸ ἀνθρώπου ψυχὴ στοὺς σκοτεινοὺς καιροὺς ποὺ ζοῦμε», ἔγραφε στὸν «Ταχυδρόμο» ἡ ἀείμνηστη Μαρία Ρουσσιᾶ.

5) Φώτη Ἀγγουλέ: «Φωνὲς» (ποιήματα). «Φωνὲς τῆς μεγάλη καταιγίδας τοῦ πολέμου, φωνὲς τοῦ πόνου τῶν σκλάβων, φωνὲς τῆς ἐξέγερσης τῶν ἀνταρτῶν, φωνὲς τοῦ σωματικοῦ πόνου, ἀλλὰ καὶ φωνὲς ἐλπίδας σ' ἕνα καλύτερο αὔριο», ἔγραφε μιὰ γαλλόφωνη ἐφημερίδα τοῦ Καΐρου. Ὁ Ἀγγουλές, μὲ ἀναρρωτικὴ τότε ἄδεια, πήγαινε κάθε μέρα στὸ τυπογραφεῖο καί, καίοντας ἀπὸ τὸν πυρετό, στοιχειοθετοῦσε τὶς «Φωνὲς» γιὰ νὰ περιορίσει τὰ ἔξοδα τῆς ἔκδοσης.

6) Θ. Πιερίδη: «Τραγούδια τῆς ἐλπίδας» (ποιήματα). «Ὁ Θ. Πιερίδης εἶναι ἕνα ζωντανὸ πνεῦμα καὶ μιὰ ποιητικὴ δύναμη ἀπὸ τὶς πιὸ ἄξιες τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς λογοτεχνίας». Κ. Προυσῆς στὰ «Κυπριακὰ Γράμματα».

7) Κ. Ν. Ἀκαθιώτη: «Ἐγερτήρια» (ποιήματα). «Δείχνει μιὰ λεπτότατη κ' εὐγενικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης». Κ. Προυσῆς «Κυπριακὰ Γράμματα».

8) «Κι ἄλλα διηγήματα ἀπὸ τὸ ρωσικό»: μεταφρασμένα ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ Ν. Λυκιαρδόπουλο, διηγήματα τῆς τιτανομαχίας τῶν λαῶν τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης.

9) Σ. Τσίρκα: «Ἀλλόκοτοι ἄνθρωποι κι ἄλλα διηγήματα».

10) Ν. Σύριου: «Νεοελληνικὰ προβλήματα». Μ' ἕνα ὕφος ἁπλὸ ἀλλὰ καὶ μὲ μεγάλη σαφήνεια καὶ γνώση ἐξετάζονται τὰ κυριώτερα οἰκονομικά, πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπισε ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ

τότε ποὺ γίνηκε ἀνεξάρτητο κράτος κι ἐκεῖνα ποὺ θ' ἀντιμετωπίσει μὲ τὴν ἀπελευθέρωση. Βιβλίο ἐξαιρετικῆς σημασίας ποὺ θἄπρεπε νὰ προσεχτεῖ περισσότερο.

11) Στρατῆ Ζερμπίνη: «Στοιχεῖα Πολιτικῆς Οἰκονομίας». Γραμμένα σὲ μορφὴ μαθημάτων γιὰ τὴ μόρφωση τῶν ἀντιφασιστῶν ἐγκλείστων, ὅταν ὁ συγγραφέας βρισκόταν φυλακισμένος ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους στὴν Ἐρυθραία. Εἶναι ἕνα δεῖγμα τῆς τεράστιας μορφωτικῆς δουλειᾶς ποὺ γίνηκε στὰ στρατόπεδα.

Οἱ Σύλλογοι Ἀποφοίτων

Οἱ μορφωμένοι νέοι τῆς Ἀλεξάντρειας καὶ τοῦ Καΐρου εἶχαν ἐπιστρατευτεῖ. Ἔπεφτε λοιπὸν τοὺς ὤμους τῶν παλαιότερων νὰ κρατήσουν ζωντανοὺς τοὺς Συλλόγους τους. Ὁ πόλεμος κι' ὁ ἀγώνας τῆς Ἑλλάδας εἶχαν ἀκόμη μιὰ εὐεργετικὴ συνέπεια. Ζωντάνεψε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κόσμου γιὰ διαλέξεις, γιὰ ἐρασιτεχνικὲς παραστάσεις, γιὰ κάθε εἴδους συγκεντρώσεις. Στὸ Κάϊρο ὁ μεγάλος διηγηματογράφος μας Νῖκος Νικολαΐδης δίνεται ὁλόκληρος κι ἀφιλοκερδῶς στὴν κατάρτιση ἐρασιτεχνῶν ἠθοποιῶν, σκηνογράφων, σκηνοθετῶν κλπ. Ἀνεβάζει τραγωδίες καὶ κλασσικὲς κωμωδίες. Στὴν Ἀλεξάντρεια γίνονται κάθε ἑβδομάδα διαλέξεις: Γιὰ τὸ Λασκαράτο, γιὰ τὸν Ἠλία Βενέζη, γιὰ τὸν Παλαμᾶ, γιὰ τὴ Νέγρικη ποίηση, γιὰ τοὺς νέους Ἄγγλους ποιητές, γιὰ τὸ Σικελιανὸ κλπ. κλπ. Στὶς 21 Φεβρουαρίου 1943 ὁ Σύλογος τῶν Ἀποφοίτων τῆς Ἀλεξάντρειας ὀργανώνει μὲ μεγάλη ἐπιτυχία φιλολογικὸ μνημόσυνο γιὰ τοὺς λογοτέχνες ποὺ πέθαναν στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Π. Ξένος μίλησε γιὰ τὸ Γρ. Καμπούρογλου, ὁ Γ. Α. Παπουτσάκης γιὰ τὸ Γρυπάρη, ὁ Χρ. Πετρώνδας γιὰ τὸν Ἐλ. Γιαννίδη, ἡ Εὐγ. Παλαιολόγου γιὰ τὴν Πηνελόπη Δέλτα καὶ ὁ Σ. Τσίρκας γιὰ τὸν Ἀναστ. Δρίβα. Τὴν Κυριακὴ 28 Μαρτίου 1943 ὀργανώνει ἐπιβλητικὸ μνημόσυνο γιὰ τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ στὸ «Ριάλτο». Μίλησαν: ὁ πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀντίστασης καὶ γνωστὸς φιλέλληνας Πιὲρ Ζουγκέ, ὁ Θ. Πιερίδης, ὁ Χρ. Πετρώνδας καὶ ὁ γυμνασιάρχης Κ. Φυτρᾶς.

Ἄλλες μορφὲς ἀντίστασης

Μὲ ὅσα εἴπαμε ὡς τὰ τώρα δὲν ἐξαντλοῦνται οἱ ποικίλες μορφὲς ποὺ πῆρε ἡ πνευματικὴ Ἀντίσταση στὴ Μ. Ἀνατολή. Ὁ παροικιακὸς ἡμερήσιος τύπος ἀναφέρθηκε περαστικὰ ἐνῶ ἔπαιξε, στὸ βαθμὸ τῶν δυνατοτήτων του, θετικὸ ρόλο στὶς περισσότερες περιπτώσεις. Δὲν ἀναφέρθηκαν ἀτομικὲς πρωτοβουλίες ὅπως τῆς Μαρίας Ρουσσιᾶ, ποὺ μὲ τὰ Γράμματα τῆς Ἀδελφῆς τοῦ Στρατιώτη στὸν «Ταχυδρόμο» κι ὕστερα σὲ βιβλίο (1942) ἔφερνε τὴ ζεστασιὰ καὶ τὴν ἀδελφικὴ στοργὴ στὰ στρατευμένα της ἀδέλφια, ὅπου καὶ νὰ βρίσκονταν, σ' ὅποιο ἰδεολογικὸ στρατόπεδο καὶ ἂν ἀνῆκαν. Δὲν πρέπει νὰ ξεχαστεῖ ἡ προσφορὰ τοῦ ζεύγους Λεμοῦ καὶ τοῦ Μ. Κέτση στὸν τομέα τοῦ σοβαροῦ θεάτρου, μήτε τῆς Βέμπο καὶ τοῦ Τραϊφόρου στὸ ἐλαφρό. Ὁ μεγάλος πιανίστας Γ. Θέμελης ἔδωσε πολλὰ ρεσιτὰλ γιὰ τὸ στρατὸ καθὼς καὶ ἄλλοι καλλιτέχνες, πρόσφυγες ἢ ἐγκαταστημένοι στὴν Αἴγυπτο προσφέρανε τὸ ταλέντο τους, γιὰ τὴ μεγάλη ὑπόθεση τῆς ἀντίστασης ἐναντίον τοῦ φασισμοῦ.

Γιὰ νὰ εἶναι πλήρης ἕνας ἀπολογισμὸς ἐκείνων τῶν χρόνων θὰ πρέπει νὰ περιλάβει καὶ τὴν ἀντίσταση τῶν ἄλλων παροικιῶν τῆς Μ. Ἀνατολῆς καὶ τὴ δράση ὁρισμένων διανοουμένων ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ, περαστικοὶ ὅπως ἡ Ἔλλη Παπαδημητρίου ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἢ ἄλλοι ἀπὸ τὴ Βηρυττό, τὸ Χαρτοὺμ κλπ. Καὶ πάλι: θὰ μένει νὰ γραφτεῖ ἕνα χωριστὸ ἄρθρο γιὰ τὴν Κύπρο.

Παρ' ὅλη τὴν προσπάθειά μας ξέρουμε πὼς ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν εἶναι πλήρης. Πολλὰ παραλείφθηκαν, πολλὰ ξεχάστηκαν. Λείπουν καὶ τὰ βοηθήματα αὐτὴ τὴ στιγμή. Ἂς θεωρηθεῖ λοιπὸν σὰν ἕνα πρῶτο ξεκαθάρισμα τοῦ ἐδάφους ποὺ θὰ ἔρθουν ἄλλοι ἱκανώτεροι νὰ καταμετρήσουν καὶ νὰ θεμελιώσουν πάνω του τὸ μνημεῖο. Αὐτοὶ θὰ ἔχουν νὰ κάνουν καὶ τὸν ἀπολογισμὸ τῶν προεκτάσεων τῆς μεσοανατολίτικης Ἀντίστασης μέσα στὸ ἔργο τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων, θὰ μιλήσουν δηλαδὴ γιὰ τὰ διηγήματα τῆς Μαρίας Ρουσσιᾶ τὰ ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸ δρᾶμα τῶν κατατρεγμένων ἀντιφασιστῶν, γιὰ τὰ ποιήματα τοῦ Θ. Πιερίδη, τῆς Εὐγ. Παλαιολόγου, τοῦ Ἀντώνη Μάρταλη, τῆς Ἑλένης Βοΐσκου, τὰ πεζογραφήματα τοῦ Σωτήρη Ἰορδάνου, τοῦ Ἀντώνη Ἰωνίνου καὶ πολλῶν ἄλλων. Ἡ πνευματικὴ ἀντίσταση στὴ Μ. Ἀνατολὴ εἶχε κι αὐτὸ τὸ ἐπακόλουθο: μιὰ τόνωση τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς καὶ τῶν ἐκδόσεων στὸ Κάϊρο καὶ τὴν Ἀλεξάντρεια.

Ἀθήνα 9.1961

Τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης

Τοῦ ΤΑΣΟΥ ΒΟΥΡΝΑ

1. «Τὸ ἀρχεῖο Ἐθνικῆς Ἀντίστασης»

Τὸ πολυτιμότατο ὑλικὸ ποὺ περικλείνει τὶς μαρτυρίες τῶν γεγονότων τῆς Ἀντίστασης, ἔπαθε φοβερὲς καταστροφὲς μέσα στὴν εἰκοσαετία ποὺ διέρρευσε. Ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση του ἕνα ὑλικὸ παράνομο, ποὺ ἐπισύρει κύρωση θανάτου γιὰ τὸν κάτοχο, ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἀποθησαυρισθεῖ τὴν ἐποχὴ τῆς Κατοχῆς. Ὑπῆρξαν, ὡστόσο, στὶς πόλεις πολλοὶ ἄνθρωποι ποὺ συγκρότησαν ἀρχεῖα μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους. Τὰ ἀρχεῖα αὐτὰ ἔπαθαν φοβερὲς ζημιὲς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση. Εἴτε καταστράφηκαν σὲ ἀκατάλληλες κρύπτες, εἴτε κατασχέθηκαν στοὺς ἀστυνομικοὺς διωγμούς. Στὴν τελευταία περίπτωση μποροῦν νὰ καταταγοῦν τὰ ἀρχεῖα τῶν μεγάλων μονάδων τοῦ ΕΛΑΣ, ποὺ ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν μονάδων τῆς Ἐθνοφυλακῆς ἢ τῆς Χωροφυλακῆς, μετὰ τὸν ἀφοπλισμὸ τὸ 1945.

Ἡ ἀνάγκη τῆς δημοσίευσης τῶν σωζομένων ἀντιστασιακῶν ἀρχείων ἔγινε κατανοητὴ ἀπὸ πολὺ νωρίς. Τὸ 1946 ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος «Νέα Βιβλία» ἀποφάσισε καὶ πραγμάτωσε τὴν ἔκδοση «Ἀρχείου Ἐθνικῆς Ἀντίστασης» ποὺ τὸ πρῶτο τεῦχος του ἀπὸ 52 σελίδες μεγάλου σχήματος 58Χ86, 4ο, κυκλοφόρησε τὸν μῆνα Ἀπρίλιο. Σύμφωνα μὲ τὸν προγραμματισμὸ τῆς ἐκδοτικῆς ἑταιρίας τὸ «Ἀρχεῖο» θὰ περιλάβαινε ἐπίσημα κείμενα, ὅπως πράξεις τῆς ΠΕΕΑ καὶ ἄλλων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὀργανώσεων, πολεμικὲς ἐκθέσεις, ἰδιωτικὰ ἔγγραφα, ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν, τὸν τύπο τῆς Ἀντίστασης, τὴ λογοτεχνία καὶ λαογραφία της, τὴν ἀντιστασιακὴ τέχνη καὶ τὴν βιβλιογραφία.

Τὸ «Ἀρχεῖο Ἐθνικῆς Ἀντίστασης» τῶν «Νέων Βιβλίων» ἔβγαλε δυὸ τεύχη: Τὸ πρῶτο τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1946 καὶ τὸ δεύτερο τὸν Αὔγουστο τοῦ 1946. Στὶς 52 σελίδες τοῦ 1ου τεύχους δημοσιεύονται Πράξεις καὶ ἀποφάσεις τῆς ΠΕΕΑ, ἀφήγηση τῆς μάχης τῆς Ἀμφιλοχίας, ἡ ἐπίθεση τῆς 16ης Ταξιαρχίας τοῦ ΕΛΑΣ κατὰ τῶν Γερμανῶν στὰ Φάρσαλα, Δεμερλῆ καὶ Λιανοκλάδι, κατάλογος ἀντιστασιακοῦ τύπου, λογοτεχνία καὶ τέχνη τῆς Ἀντίστασης κλπ. Τὸ δεύτερο τεῦχος ἀπὸ 46 σελίδες περιέχει πράξεις καὶ ἀποφάσεις τῆς ΠΕΕΑ.

2. Τὸ «Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως»

Ἡ ἀνώμαλη περίοδος ποὺ ἐπακολούθησε, δὲν ἐπέτρεψε ἔκδοση ἄλλου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ. Νέα προσπάθεια γιὰ τὴν ἀρχειακὴ ἀξιοποίηση τοῦ ὑλικοῦ τῆς Ἀντίστασης ἄρχισε μὲ τὸ «Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως» ποὺ κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸν Μάρτη τοῦ 1958 ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ἀντιστασιακοῦ παράγοντα καὶ τ. βουλευτῆ Κομνηνοῦ Πυρομάγλου. Τὸ «Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως» ἀριθμεῖ μέχρι σήμερα 43 τεύχη καὶ στὶς σελίδες του ἔχει ἀποτυπωθεῖ πολύτιμο ὑλικὸ ἀπὸ τὴ δράση τῶν κυριωτέρων ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων στὶς πόλεις καὶ τὴν ὕπαιθρο.

Συσσίτιο σὲ προσφυγόπουλα στὴ Μ. Ἀνατολή.

Οἱ Ἕλληνες πρόσφυγες στὴ Μέση Ἀνατολὴ

(ἀπόσπασμα)

Τῆς ΕΛΛΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ι. Οἱ λιγοστοὶ Πρόσφυγες τῆς Ἱερουσαλὴμ κι ὁ λυπημένος ἑορτασμὸς τῆς Ἐθνικῆς γιορτῆς τὸν πρῶτο χρόνο (1942)

Στὴν Ἱερουσαλὴμ βρεθήκαμε ὡς 40 οἰκογένειες καὶ μερικοὶ σκόρπιοι πρόσφυγες, νησιῶτες οἱ περισσότεροι, καθένας μὲ τὴν ἱστορία του. Μιὰ κοπέλλα ποὺ ταξίδεψε ἀπ' τὴ Σάμο ὅλη τὴ Μικρασιατικὴ παραλία ὡς τὴ Μερσῖνα, 15 ἄτομα, ποὺ γίνανε ὕστερα 28, σ' ἕνα καΐκι ἔγραψε ὡραῖο ἀφήγημα «Τὸ περιπετειῶδες ταξείδι μας», πρώτη γραπτὴ μαρτυρία. Εἶχαν ἔρθει καὶ μερικοὶ Θρακιῶτες ἀπὸ στεριᾶς.

Ἐγὼ ἔφτασα Δεκέμβρη τοῦ 1941, κ' ἐγὼ μὲ περιπέτειες, μοῦ πήρανε τὸ διαβατήριο, μοῦ ὁρίσανε τὴν Ἱερουσαλὴμ «ἀναγκαστικὴ διαμονή».

Γνωριστήκαμε ἀμέσως μὲ τοὺς δημοσιογράφους, Θόδωρο Δογάνη καὶ Γιῶργο Βιτιβίλια ποὺ δουλεύανε στὸ Ραδιοφωνικὸ Σταθμὸ τῶν Ἄγγλων. Συνδεθήκαμε φιλικὰ καὶ ἀντιμετωπίσαμε ἀπὸ κοινοῦ τὶς πρακτικὲς δυσκολίες καὶ δολοπλοκίες.

Ἡ Παλαιστίνη τότες εἶχε καθεστὼς ἀποικιοκρατικὸ κ' ἡ ἐξουσία ὅλη συγκεντρωμένη στὰ χέρια τῶν ἀστυνομικῶν καὶ στρατιωτικῶν, «Κατάσταση ἀνάγκης», δὲ βαστούσανε οὔτε προσχήματα γιὰ ἐλευθερίες. Εἴμαστε σχεδὸν σὲ ἀπομόνωση — στὴν ἀρχή.

Μέσα στὸ 1942 συστήσαμε σύλλογο μορφωτικὸ γιὰ νἄχομε ὑπόσταση νόμιμη, τὴ «Ἑλληνικὴ Ἑταιρία» — Greek Society —. Τὴν σύνταξη καὶ τὴν ἔγκριση τοῦ Καταστατικοῦ μας φρόντισε, χωρὶς ἀμοιβή, ἕνας φιλέλληνας Ἑβραῖος νομικός. Καὶ σὲ κάθε περίσταση Ἄραβες κ' Ἑβραῖοι μᾶς δείξανε πρόθυμα κ' ἔμπρακτα συμπάθεια. Ἐπίσης ἐνισχύθηκε ἡ G.S. ἀπὸ μιὰν ἀντιπροσωπεία «Φίλων», Κουακέρων Αὐστραλῶν ποὺ φανήκανε ἀμερόληπτοι, δὲν ξεχωρίζανε μάλιστα στὴν ἀρχή, δεξιοὺς ἢ ἀριστεροὺς συνεργάτες. Στὰ 2 χρόνια ἡ G.S. ἀτόνισε, συστήσαμε τμῆμα τοῦ ΕΑΣ ποὺ ἱδρύθηκε στὸ μεταξὺ στὴν Αἴγυπτο. (Ἐθνικὸς Ἀπελευθερωτικὸς Σύνδεσμος).

Τὸ δικό μας Πατριαρχεῖο κ' οἱ Ἁγιοταφίτες ποὺ ἐκπροσωποῦνε ζωντανὸ Ἑλ-

λησμὸ στὴν Παλαιστίνη δεχτήκανε τοὺς πρόσφυγες μὲ συγκίνηση στὴν ἀρχή. Ὁ Σάμιος Πατριάρχης Τιμόθεος παραχώρησε τὴ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ γιὰ στέγαση, ἕνα Κάστρο μοναστῆρι σὲ κοντινὸ προάστιο, καθὼς κι ἄλλα κελλιὰ στὰ Μοναστήρια τῆς Ἑλληνικῆς συνοικίας. Τὰ παιδιὰ γραφτήκανε δωρεὰν στὰ Σχολεῖα καὶ στὸ Γυμνάσιο τοῦ Πατριαρχείου, ἕνας ἀντιπρόσωπός του συνεργάστηκε μὲ τοὺς πρόσφυγες καὶ μὲ τὸν Ἐρυθρὸ Σταυρὸ σὲ διανομὲς ρουχισμοῦ, τροφίμων κλπ. Αὐτὰ μὲ αὐθόρμητη ἀλληλεγγύη σὰν τμῆμα κι ὁ κλῆρος ἐκεῖ τοῦ ἴδιου πολύπαθου λαοῦ. Ὅταν ἀνακατώθηκαν οἱ διάφορες ἑλληνοαγγλικὲς ὑπηρεσίες ἀσφαλείας, φάνηκε ὁ ἰδεολογικὸς διαχωρισμός, πάλι σὰ γνήσιο τμῆμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ διχάστηκε κι ὁ κλῆρος.

Ἡ παροικία ἐξάλλου εἶχε στενὰ τοπικὰ συμφέροντα, δὲ διαφοροποιήθηκε, ἐκτὸς ἀπὸ 1 - 2 φιλόξενα σπίτια οἱ ἄλλοι μᾶς θεωρήσανε ταραξίες.

Σὲ τέτοιες καταστάσεις ποὺ λείπουνε τόσα, παίρνουν μοναδικὴ ἀλογάριαστη σημασία καὶ τὰ πνευματικὰ ἐφόδια, ποιήματα, τραγούδια, σχέδια, ἔργα γνώριμα — ὅπως παίρνει σημασία ἰδιαίτερη καὶ μιὰ φασουλάδα.

Ἐκεῖ μᾶς λείψανε καὶ βιβλία καὶ χαρτιά, πουθενὰ «διανόηση», τριγύριζε ἡ μνήμη χωρὶς βοηθήματα. Γιὰ ἑορτασμὸ τῆς Ἐθνικῆς Ἑορτῆς ἀπ' τὸ Σταθμὸ (*) ἐκείνη τὴν πρώτη χρονιὰ τῆς προσφυγιᾶς θυμηθήκαμε τοὺς ἕξη στίχους τοῦ Σολωμοῦ: «Στῶν Ψαρῶν τὴν ὁλόμαυρη ράχη», ἔλαμπε, μᾶς ἔκαιγε τὸ ἐπίκαιρο πάλι δραμα. Ὁ ἐκφωνητὴς τὄπε 3 φορές· δὲν εἶπε ἄλλο τίποτα.

II. Ἐπαφές μας μὲ τὸν τύπο καὶ τὸ διεθνὲς κοινό, «ἡ Κυριακὴ τῶν Ἑλλήνων», ἑορτασμὸς στὶς 28 Ὀκτωβρίου (1942)

Στὴν Παλαιστίνη δὲν ἔβγαινε ἑλληνικὴ ἐφημερίδα. Ὁ Ἀραβικὸς τύπος ἦταν ἀπρόσιτος καὶ γιὰ τὸν ἴδιον τὸν ντόπιο πληθυσμό, λίγοι διαβάζανε. «Μωρὲ νὰ μὴ διαβάζ' τοελάηστον κανένας γείτονας ἐφημερίδα νὰ μαθαίνουμε κανένα νέο, παρὰ τὴν ἀνοίγ'ς μπροστὰ στὰ μάτια'ς καὶ φαίνεται σὰ χυμένο τσάϊ...» ἔλεγε κάποιος ποὺ νοσταλγοῦσε τὶς 4 μονοσέλιδες ἐφημερίδες τοῦ νησιοῦ του, καθεμιὰ κι ἄλλη πολιτικὴ ἀπόχρωση.

Ὅλος ἐξάλλου ὁ Ἰσραηλινὸς τύπος ἦτανε ἀπορροφημένος ἀπὸ τὸ δράμα τῶν ὁμοθρήσκων του. Ξέρανε ὅμως καλὰ καὶ τὰ διπλὰ παιχνίδια τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, ἐνδιαφερθήκανε στὸν ἀγώνα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ στὰ προσφυγικά μας ζητήματα. Στὸ «Palestine Post» ποὺ ἔβγαινε ἀγγλικὰ δώσαμε 4 συνεργασίες.

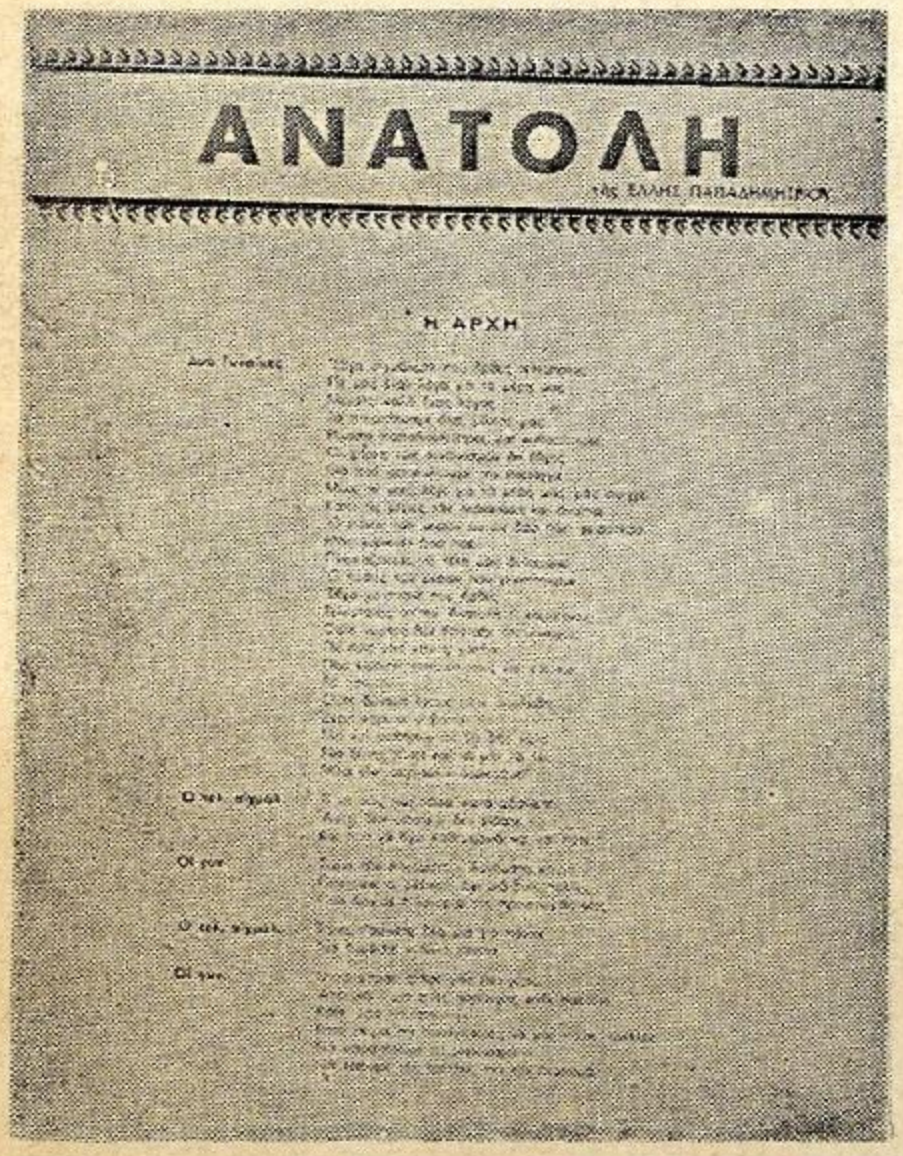
Ἐπίσης τὸν ἴδιο χρόνο συντάξαμε ὑπόμνημα μ' ἕναν φίλο συνειδητὸ Ἰταλοεβραῖο ἰδεολόγο μὲ τίτλο «Greek People versus its Monarchy = «Ἑλληνικὸς Λαὸς ἀντιμέτωπος μὲ τὴ μοναρχία του», ἔτσι τοποθετήσαμε τὸ θέμα συμπυκνωμένα, κυκλοφόρησε ἀνοιχτὰ σὰ νὰ μὴν πιστεύαμε πὼς ἡ λογοκρισία θὰ τὸ σταματήσει.

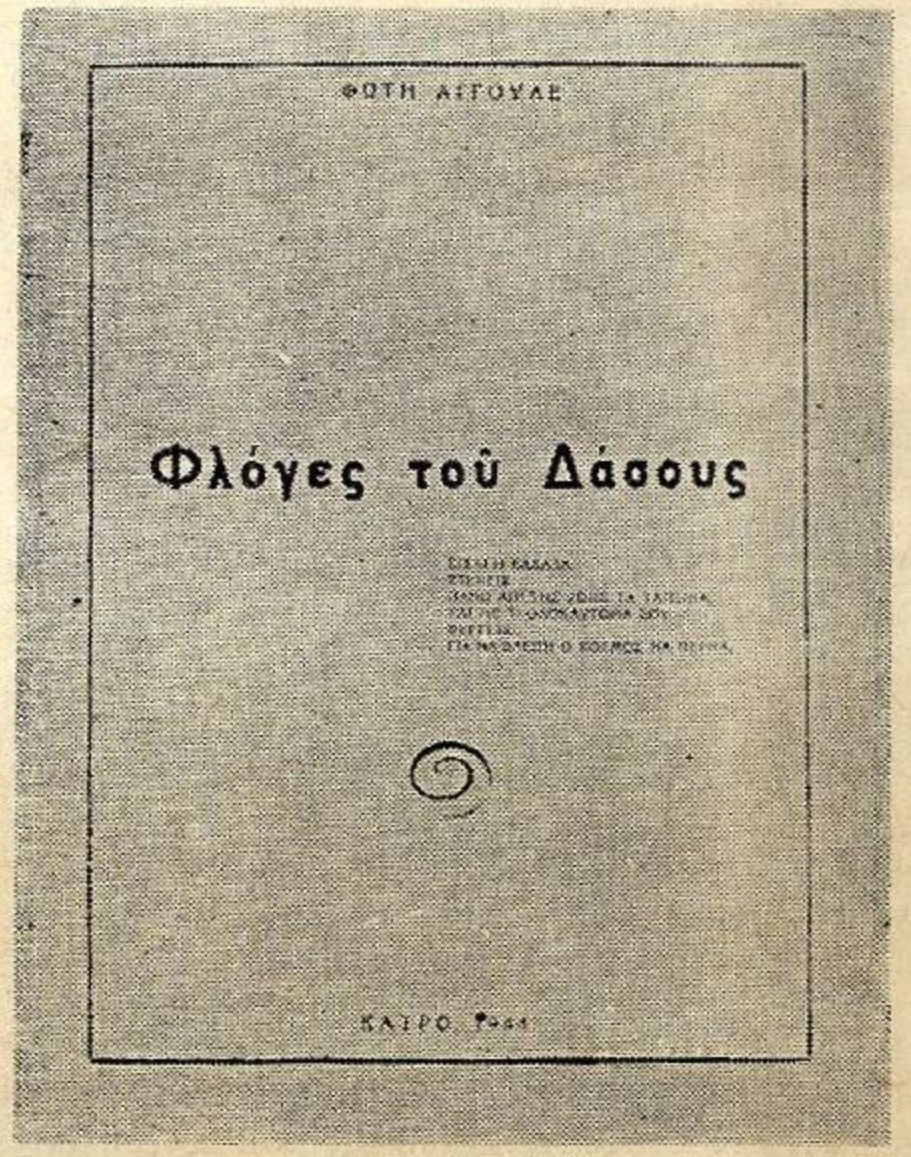
Καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1942 γίνανε μὲ πρωτοβουλία μας, τέσσερις ὁμιλίες σχετικὲς μὲ τὴν ἀντίσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σὲ γεωργικοὺς σοσιαλιστικοὺς συνοικισμοὺς (Κιμπούτς) στὸν Ἑβραϊκὸ τομέα.

Συζητήσεις καὶ ὁμιλίες μὲ πρόσφυγες σὲ αἴθουσες καφενείων τῆς Ἑλληνικῆς Παροικίας, μιὰν ἑορτὴ στὸ Ἀραβικὸ προάστιο Ραμάλλα καὶ μιὰ ἑορτὴ γιὰ τὶς οἰκογένειες τῶν Προσφύγων στὸ Σταυρό, ἐκεῖ καλέσαμε κ' ἐπισήμους, ἕνας μαθητὴς Σαμιώτης ἀπάγγειλε ἀπόσπασμα τῆς Ὠδῆς «Εἰς Σάμον» τοῦ Κάλβου, προσ-

---

(*). Οἱ ἐκπομπὲς τῆς Ἐλεύθερης Φωνῆς τῆς Ἑλλάδος δίνανε καθημερνὸ δελτίο εἰδήσεων κ' ἕνα σχόλιο. Στὴν ἀρχὴ τὸ ἕλλην. συνεργεῖο εἶχε γενικὴ ἐντολὴ καὶ ἀνάλογη ἐλευθερία νὰ ἐνθαρρύνει μὲ κάθε τρόπο - ὅπως κι ὁ Σταθμὸς τοῦ Λονδίνου - τὴν πολεμικὴ προσπάθεια. Ὅσο πλησίαζε ἡ συμμαχικὴ νίκη, στράφηκε ἡ προσοχὴ τῶν Βρετανῶν στὶς ἐξουσίες ποὺ θὰ διαδεχτοῦν τὸν καταχτητὴ καὶ στὴ διάλυση τῶν λαϊκῶν δυνάμεων — ὅπως ξέρομε. Τὸ συνεργεῖο ἀντίδρασε ὅσο μποροῦσε ὥσπου οἱ ἁρμόδιοι τοῦ Φόριν Ὄφφις, κλείσανε τὸ Σταθμό, καὶ συνεχίσανε τὴν προπαγάνδα τους ἀπ' τὸ «Σταθμὸ τῆς Μεσογείου».

ΑΝΑΤΟΛΗ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΣ ΠΑΡΑΔΗΜΗΤΡΟΣ
Η ΑΡΧΗ

ΦΩΤΗ ΑΓΓΟΥΛΕ
Φλόγες τοῦ Δάσους
ΚΑΙΡΟ

φέραμε καὶ μετάφραση ἀγγλικὴ γραφομηχανημένη στοὺς ξενόγλωσσους ἐπισκέπτες. Λειτουργοῦσε καὶ συσσίτιο μαθητικὸ ἐπὶ δύο χειμῶνες.

Γιὰ τὶς 28 Ὀκτωβρίου ὀργανώσαμε στὸν Ἀραβικὸ καὶ τὸν Ἑβραϊκὸ τομέα ἔρανο γενικό, μοναδικὴ ἐκδήλωση μέσα στὸ φανατικὸ διαχωρισμὸ ποὺ καλλιεργοῦσε ἡ Βρεταννικὴ ἐξουσία. Καὶ σὲ μιὰ πόλη μὲ τρεῖς διαφορετικὲς Κυριακές, μουσουλμανική, ἑβραϊκὴ καὶ χριστιανική. Ἐκείνη τὴ μέρα λοιπὸν γεμίσανε οἱ τοῖχοι ἀφίσες καὶ συνθήματα γιὰ τοὺς ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ Κατακτητῆ φασισμοῦ καὶ ναζισμοῦ, οἱ διαβάτες εἶχαν καρφιτσωμένα στὸ στῆθος τὸ σῆμα τοῦ ἐράνου, ἕναν εὔζωνο καὶ τὴν πολεμικὴ κραυγή μας «Ἀέρα». Μαζευτήκανε περίπου 400 λίρες καὶ ἀργότερα διαβιβαστήκανε στὸ Κάϊρο, στοὺς ἀντιπροσώπους ἀπ᾽ τὴν Ἑλλάδα, προσφορά μας στὸν ἀγωνιζόμενο λαό. Στὸν ἔρανο λάβανε μέρος μὲ προθυμία κ᾽ οἱ ὁμογενεῖς.

Τότε πάνω - κάτω ἦρθε κι ὁ στρατὸς ἀπ᾽ τὴ Συρία στὴν Παλαιστίνη, ἀνεβαίνανε οἱ δικοί μας καὶ στὴν Ἱερουσαλήμ, μαθαίναμε τὴν κατάσταση ἀπὸ πρῶτο χέρι ἂν καὶ μὲ καθυστέρηση, τὶς προκλήσεις τῶν μοναρχικῶν ἀξιωματικῶν καὶ τὴν Ἀντίσταση τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν στελεχῶν στὶς ταξιαρχίες. Ἔσπασε ἡ ἀπομόνωση, ζωντάνεψε κ᾽ ἡ Ἁγία Πόλις.

Εἶχε ἔρθει τὸ διάστημα ἐκεῖνο στὸ Ραδ. Σταθμό, ἔφερε ἀπ᾽ τὴν Αἴγυπτο πολλὰ νέα ὁ δημοσιογράφος Θόδωρος Βῶκος.

Ἦρθε τότες ἀποσπασμένος κι ὁ Φώτης Ἀγγουλὲς στὴν Ἱερουσαλήμ, βγάλανε στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Πατριαρχείου ἕνα περιοδικὸ λογοτεχνικὸ τοῦ Στρατοῦ. Ἀργότερα κυκλοφόρησε στὸν προσφυγικὸ κόσμο καὶ μιὰ ἐφημερίδα «Ὁ Ἀγώνας» μὲ περιεχόμενο ἀντιφασιστικό.

Τότε κάναμε καὶ μιὰ θεατρικὴ παράσταση, στὸ χτίριο τῆς ΧΑΝ, μὲ τὴ συνεργασία ἐρασιτεχνῶν τοῦ στρατοῦ, εἶχε μεγάλη ἐπιτυχία, ἦρθαν καὶ δεσποτάδες. Δὲ θυμοῦμαι καλὰ τὸ θέμα, θυμοῦμαι ὅμως πὼς προηγήθηκε συζήτηση ὁλόκληρη νύχτα καὶ καυγάδες ἀπὸ πλευρὰ καλλιτεχνικὴ ἐπειδὴ ἄλλοι θέλανε τὸ τέλος αἰσιόδοξο κι ἄλλοι θέλανε ἀκέριο τὸ δράμα.

ΤΟ ΒΡΑΒΕΙΟ "ΚΟΡΥΣΧΑΔΕΣ„

ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΟΥ ΔΙΗΓΗΜΑΤΟΣ

Ἡ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» τηρώντας τὴν ὑπόσχεση ποὺ εἶχε δώσει στὸ τεῦχος τοῦ περασμένου Δεκέμβρη, προκηρύσσει ἔπαθλο «Κορυσχάδες» γιὰ διήγημα ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν ἀντίσταση. Ὁ τίτλος τοῦ ἐπάθλου ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τιμῆς τῆς Ε.Τ. καὶ τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων στὴν προσβλημένη μνήμη τῆς ἀντίστασης μὲ τὴ μετονομασία τῶν Κορυσχάδων Εὐρυτανίας σὲ Κυψέλη.

Ὑπενθυμίζουμε ὅτι ἡ μετονομασία αὐτὴ ἔγινε πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες μὲ ἔμπνευση ἐκείνων ποὺ σκοπό τους ἔχουν νὰ σβήσουν ἀπὸ τὴ μνήμη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τὰ σύμβολα τῆς μεγάλης Ἀντίστασης, ἔστω κι ἂν αὐτὰ εἶναι πανάρχαια τοπωνύμια.

Στὶς Κορυσχάδες, μέσα στὴν ἐλεύθερη ἑλληνικὴ περιοχὴ ποὺ τὴ φρουροῦσαν τὰ ὅπλα τῶν ἀνταρτῶν τοῦ ΕΛΑΣ, συνῆλθε τὸ Μάη τοῦ 1944 τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο, ἡ βουλὴ τῆς μαχόμενης Ἑλλάδας καὶ πῆρε ἱστορικὲς ἀποφάσεις γιὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα καὶ τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἔχει λοιπὸν στὴν ἱσταρία μας θέση ἀνάλογη μὲ τὴν πρώτη ἐθνικὴ συνέλευση τοῦ ἀγωνιζόμενου ἔθνους τὸ 1822 στὴν Ἐπίδαυρο.

Ἡ πρόθεση τοῦ ἐπάθλου, πέρα ἀπὸ τὸ συμβολισμὸ τῆς ὀνομασίας του, εἶναι νὰ συμβάλει στὴν καλλιέργεια τῆς ἀντιστασιακῆς πεζογραφίας ποὺ ἀνεβάζει τὸ ἦθος καὶ τὸ σφρῖγος τῆς λογοτεχνίας μας στὶς ἀπαιτήσεις τῆς μεγάλης καὶ κρίσιμης ἐποχῆς μας.

Ἡ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» καλεῖ ὅλους ποὺ γράφουν καὶ ποὺ ἔχουν ζωντανὴ μέσα τους τὴ μνήμη καὶ τὴν ἀρετὴ τῆς ἀντίστασης — ἰδιαίτερα τοὺς νέους — νὰ πάρουν μέρος στὸ διαγωνισμό.

Ἔπαθλα. Θὰ βραβευθοῦν τὰ τρία καλύτερα διηγήματα.

Α΄ βραβεῖο, δρχ. 5.000
Ἀθλοθέτης ἡ Κα Μαρία Ἀλ. Σβώλου.

Β΄ βραβεῖο, δρχ. 3.000
Ἀθλοθέτης ἡ κ. Μάριον. Στεφ. Σαράφη.

Γ΄ βραβεῖο, δρχ. 1.000
Ἀθλοθέτης ἡ «Ἐπιθ. Τέχνης».

Οἱ τρεῖς βραβευμένοι μαζὶ μὲ τὸ χρηματικὸ ἔπαθλο θὰ πάρουν ἀναμνηστικὸ μετάλλιο ὅπου θὰ εἶναι σκαλισμένο τὸ ὄνομα «Κορυσχάδες» καὶ τὰ στοιχεῖα: «Ἐθνικὸ Συμβούλιο — 1944».

Θὰ τιμηθοῦν ἐπίσης μὲ ἔπαινο καὶ μετάλλιο τὰ καλύτερα διηγήματα. Τὰ βραβευμένα διηγήματα θὰ δημοσιευθοῦν στὴν «Ἐπιθεώρηση Τέχνης».

Ἡ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» διατηρεῖ τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδόσει σὲ τόμο τὰ βραβευμένα μαζὶ μὲ τὰ καλύτερα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα διηγήματα ποὺ θὰ ὑποβληθοῦν.

Ἡ Κριτικὴ Ἐπιτροπή. Ἡ κριτικὴ ἐπιτροπὴ συγκροτήθηκε ἀπὸ τοὺς ἑξῆς: Ἀκρίτας Λουκῆς, Ἀργυρίου Ἀλ., Αὐγέρης Μάρκος, Βουρνᾶς Τ., Κουκούλας Λ., Πορφύρης Κ., Ραυτόπουλος Δ., Σαββίδης Γιῶργος.

Ἡ κριτικὴ ἐπιτροπὴ θὰ πάρει ἀποφάσεις κατὰ πλειοψηφία, ἀφοῦ τὰ διηγήματα διαβαστοῦν ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη της.

Οἱ ὅροι συμμετοχῆς:

1. Στὴ συμμετοχὴ δὲν ὑπάρχει περιορισμός. Μποροῦν νὰ συμμετάσχουν δόκιμοι εἴτε νέοι συγγραφεῖς, ἄσχετα ἀπὸ τὴν ἡλικία ἢ τὴ συμβολή τους στὰ γράμματα, ἀρκεῖ τὸ διήγημα νὰ μὴν ἔχει δημοσιευθεῖ.

2. Κάθε διαγωνιζόμενος μπορεῖ νὰ στείλει μόνο ἕνα διήγημα, δακτυλογραφημένο, ποὺ νὰ μὴν ξεπερνάει τὶς 10 δακτυλογραφημένες σελίδες γραμμένο ἀπὸ τὴ μιὰ ὄψη τοῦ χαρτιοῦ. Θὰ γίνει ἐξαίρεση μόνο γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο ποὺ ὁ ἀποστολέας βρίσκεται σὲ πραγματικὴ ἀδυναμία νὰ δακτυλογραφήσει τὸ κείμενό του. Ἀλλὰ στὴν περίπτωση αὐτὴ πρέπει τὸ κείμενο νὰ εἶναι ἀπόλυτα καθαρὸ καὶ εὐανάγνωστο καὶ γραμμένο καὶ πάλι ἀπὸ τὴ μιὰ ὄψη τοῦ χαρτιοῦ.

3. Στὰ φάκελλο θὰ ἀναγράφεται ἡ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ, μὲ ἔνδειξη: «Γιὰ τὸ Διαγωνισμὸ διηγήματος». Ὄνομα δὲν θὰ ἀναγράφεται. Πάνω ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ διηγήματος θὰ ἀναγράφεται ὁ τίτλος τοῦ διηγήματος καὶ ἕνα ψευδώνυμο. Μαζὶ ὅμως μὲ τὸ διήγημα θὰ ἀποστέλλεται καὶ ἕνας μικρότερος φάκελλος, ὅπου θὰ εἶναι κλεισμένο σημείωμα μὲ τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα καὶ τὴ διεύθυνσή του. Πάνω στὸ φάκελλο ποὺ θὰ περιέχει τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα θὰ ἀναγράφεται τὸ ψευδώνυμο καὶ ὁ τίτλος τοῦ διηγήματός του.

Προθεσμία ὑποβολῆς: Διηγήματα μποροῦν νὰ ὑποβληθοῦν ὡς τὶς 30 Ἰούνη.

Σημείωση: Ἡ παραβίαση τοῦ ἀπαρρήτου τοῦ ψευδωνύμου συνεπάγεται ἀποκλεισμὸ ἀπὸ τὸ διαγωνισμό. Τὰ κείμενα τῶν διηγημάτων — βραβευμένα ἢ μὴ — δὲν θὰ ἐπιστραφοῦν. Οἱ φάκελλοι μὲ τὰ ὀνόματα τῶν μὴ βραβευθέντων ἢ ἐπαινεθέντων διηγημάτων δὲν θὰ ἀποσφραγιστοῦν καθόλου, ἀλλὰ θὰ καταστραφοῦν ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἐπιτροπή.

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΤΕΧΝΗΣ
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Τὸ ἀφιέρωμα στὴν Ἀντίσταση

Τὸ τεῦχος τοῦτο τῆς «Ἐπιθεώρησης Τέχνης» τὸ ἀφιερωμένο στὴ συμβολὴ τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων στὴν ἀντίσταση, ἀποτελεῖ μιὰ πρώτη προσπάθεια συναγωγῆς ντοκουμέντων καὶ ἀφήγησης πραγματικῶν περιστατικῶν ποὺ μὲ τὸ μεγαλεῖο τους λάμπρυναν τὴν πρόσφατη νεοελληνική μας ἱστορία στὸν πνευματικὸ τομέα. Ὡστόσο μεγάλα τμήματα, ὅπως ἡ μουσική, ὁ τύπος, ἡ συμβολὴ τῆς ἐπιστήμης κ.ἄ. δὲν κατορθώθηκε νὰ ἀποτυπωθοῦν στὴν πρώτη συναγωγή, οὔτε ἀναφέρεται ἡ καθολικὴ δράση τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων στοὺς ἄλλους ἀντιστασιακοὺς τομεῖς.

Εἶναι προφανὴς ὁ λόγος ὅταν χαρακτηρίζεται τὸ σημερινὸ τεῦχος σὰν προσπάθεια. Ἡ ἐθνική μας ἀντίσταση, διωγμένη, προπηλακισμένη ἐπὶ μιὰ συναπτὴ εἰκοσαετία, μὲ τὰ στελέχη της στὶς φυλακὲς καὶ τὰ στρατόπεδα — γιὰ νὰ μὴν ἀναφερθοῦμε στὶς ἱερὲς σκιὲς ἐκείνων ποὺ δολοφονήθηκαν ἢ ἐκτελέστηκαν, — δὲν μπόρεσε νὰ μετατρέψει τὶς ματοβαμένες σελίδες της σὲ γραπτὴ ἱστορία μὲ βάση τὶς μαρτυρίες τῶν ντοκουμέντων. Τὸ ἀπομνημόνευμα λείπει, ὁλόκληρα ἀρχεῖα κατασχέθηκαν καὶ βρίσκονται πεταμένα στὰ ἀστυνομικὰ ὑπόγεια — ἂν δὲν καταστράφηκαν, ἡ ἴδια ἡ λέξη ἀντίσταση θεωρήθηκε γιὰ πολλὰ χρόνια σὰν ἔγκλημα καθοσίωσης.

Κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες εἶναι αὐτονόητο τὸ ὅτι ἡ συγκέντρωση καὶ ἡ ἀφηγηματικὴ ἀποτύπωση τῶν στοιχείων ποὺ συγκροτοῦν τὴν ἱστορία τῆς ἀντίστασης σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς δράσης εἶναι ἄθλος μέγας. Ἡ γενιὰ ποὺ δημιούργησε τὸ ἀντιστασιακὸ ἔπος ἀπέρχεται σιγὰ-σιγὰ καὶ μένουν οἱ μαρτυρίες τῶν νεώτερων καὶ ὁ θρῦλος. Ἡ «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» ἐπιθυμώντας νὰ διασώσει κατὰ τὸ δυνατὸν τὶς πνευματικὲς μαρτυρίες τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης, ἀποφάσισε τὴν ἔκδοση τοῦ παρόντος τεύχους μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι συγκροτεῖ ἁπλῶς ἕνα πρῶτο πυρήνα ποὺ θ' ἀποτελέσει τὸ θεμέλιο γιὰ μιὰ ἐπεξεργασία τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοῦ θέματος στὸ μέλλον. Κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς διαπίστωσης αὐτῆς καλεῖ ὅλους τοὺς πνευματικοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅλους τοὺς Ἕλληνες ποὺ πῆραν μέρος στὴν ἀντίσταση ἢ κατέχουν μαρτυρίες τῆς ἀντιστασιακῆς δράσης στὸν πνευματικὸ τομέα νὰ συνεισφέρουν γιὰ τὸν πλουτισμὸ τοῦ θέματος, πρὶν ἡ κρύα στάχτη τῆς λησμονιᾶς καλύψει τὸ μέγα ἀντιστασιακό μας ἔπος.

Νὰ ἐλευθερωθοῦν οἱ ἀγωνιστὲς τῆς Ἀντίστασης

Τὸ τεῦχος τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κλείσει χωρὶς νὰ μνημονεύσει τὴν ἀντίσταση ποὺ βρίσκεται ἀκόμα στὰ δεσμὰ καὶ καταδιώκεται ἀπὸ τὸ κράτος κατὰ ἐξοργιστικὸ τρόπο. Εἶναι ἀπαράδεκτο νὰ κρατοῦνται ἀκόμα στὶς φυλακὲς οἱ δημιουργοὶ τῶν λαμπρῶν σελίδων τῆς ἐθνικῆς μας ἔξαρσης καὶ νὰ θεωρεῖται ἔγκλημα ἡ ἀντίσταση. Τὴ στιγμὴ ποὺ ἄλλοι λαοὶ τὴν τιμοῦν σὰν τὸ πολυτιμότερο ἐθνικό τους κεφάλαιο, ὁ διωγμός της στὴ χώρα μιας εἶναι βαρβαρισμὸς πολιτικῆς ἐμπάθειας, ποὺ πρέπει κάποτε νὰ ἐκλείψει. Καθῆκον ἄμεσο τῆς πολιτείας δὲν εἶναι μόνο νὰ ἐλευθερώσει τοὺς δεσμώτες πρωτεργάτες της, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση στὸ περίβλεπτο καὶ μνημειακὸ βάθρο ποὺ τῆς πρέπει. Εἶναι καθολικὴ ἀπαίτηση τῆς ἑλληνικῆς μας ὁμοψυχίας ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐμπαίζεται πιά.

Τὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς

Ὁ ὑπουργὸς Γ. Ράλλης δήλωσε λοιπὸν σοβαρότατα σὲ συνέντευξή του, πὼς τὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς θὰ γίνει ἀθλητικὸ γήπεδο! Ἀκόμα κ' ἡ σκέψη αὐτὴ θὰ ἦταν ἀκατανόητη σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη χώρα καὶ ἡ διατύπωσή της θὰ εἶχε ἀποτέλεσμα νὰ ἐκδιωχθεῖ ἀπὸ τὸ θῶκο του ὁ κύριος ὑπουργός.

Πραγματικὰ ἡ Γαλλία, ἡ ΕΣΣΔ, ἡ Γιουγκοσλαβία, ἡ Τσεχοσλοβακία, ἡ Πολωνία, ἡ Δανία, ἡ Ὁλλανδία, ἡ Νορβηγία, τιμοῦν καὶ δοξάζουν τὴν Ἐθνική τους Ἀντίσταση, μεταβάλλουν σὲ μουσεῖα τὰ χιτλερικὰ στρατόπεδα, ἀνυψώνουν σὲ Ἡρῶα τοὺς ἱεροὺς τόπους ποὺ βάφηκαν μὲ τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν τους. Δὲ γίνεται τὸ ἴδιο στὴ χώρα ποὺ εἶχε τὴν πιὸ μαζικὴ καὶ τὴν πιὸ βαθειὰ ἐθνικὴ ἀντίσταση ἀπ' ὅλες τὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης: Στὴν Ἑλλάδα οἱ μεταπελευθερωτικὲς κυβερνήσεις ἔκαναν καὶ κάνουν ὅ,τι μποροῦν γιὰ νὰ σπιλώσουν τὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση, καὶ προπαντὸς γιὰ νὰ τὴν ἐξαλείψουν ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ μνήμη τοῦ Ἔθνους. Πρέπει ὡστόσο τὸ μεταπολεμικὸ κράτος νὰ συναισθανθεῖ κάποτε τὴν εὐθύνη του: δὲν μπορεῖ ὁ οἱοσδήποτε ὑπουργός, ἐκφράζοντας τὴν οἱαδήποτε ἐνδόμυχη ἐπιθυμία του, νὰ ἀσχημονεῖ στὰ Ἱερὰ καὶ στὰ Ὅσια τοῦ Ἔθνους. Ὅπως θὰ ἦταν ἀκατανόητο νὰ γίνει μετὰ τὸ 21 καφενεῖο τὸ Χάνι τῆς Γραβιᾶς, εἶναι ἐξίσου ἀκατανόητο νὰ γίνει καὶ τὸ Σκοπευ-

τήριο τῆς Καισαριανῆς ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ Ἡρῶο, ὅπου θὰ πηγαίνει στὶς μεγάλες ἐθνικὲς ἐπετείους ἡ Ἑλληνικὴ Νεολαία γιὰ νὰ ἀποθέτει τὸ φόρο τοῦ σεβασμοῦ της καὶ νὰ ἀντλεῖ διδάγματα Ἐθνικοῦ Ἤθους καὶ Ἐθνικῆς Πίστης. Κι ὅμως, ὅσο θὰ κυριαρχοῦν σ' αὐτὸ τὸν τόπο ἄνθρωποι ποὺ θὰ ἔχουν λόγους νὰ μισοῦν τὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση, ὁ κίνδυνος νὰ χρησιμοποιηθοῦν οἱ ἱεροὶ ἀντιστασιακοὶ χῶροι γιὰ ἀλλότριους σκοποὺς παραμένει πάντοτε σοβαρός. Μὰ οἱ Πνευματικοὶ Ἄνθρωποι καθὼς κ' οἱ διάφορες ἐθνικὲς καὶ κοινωνικὲς ὀργανώσεις ἔχουν χρέος νὰ ἀγρυπνοῦν, γιὰ νὰ παρεμποδίζουν παρόμοιες ἀνίερες σκέψεις καὶ προσπάθειες. Καὶ τὸν πρῶτο λόγο ἔχει βέβαια ἡ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν Ἀποκατάσταση τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης.

Μνημεῖο τῆς Ἀντίστασης

Ἕνα ἄλλο σύμπτωμα τῆς ἀπέχθειας τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἐπίσημου κράτους πρὸς τὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση εἶναι καὶ τὸ ὅτι, μόνο στὴ χώρα μας ἀπ' ὅλες τὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης δὲν στήθηκε ὡς τὰ τώρα ἕνα ἀντάξιο τῆς Μεγάλης Ἐθνικῆς μας Ἀντίστασης Μνημεῖο. Τιμώντας βέβαια τὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση τὸ κράτος, θὰ τιμοῦσε προπαντὸς τὸν ἑαυτό του. Μὰ οὔτε καὶ αὐτὸ δὲν τὸ θέλουνε, προκειμένου γιὰ τὴν ἀντίσταση.

Ἂν ὅμως ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία δὲν θέλησε γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο ν' ἀνταποκριθεῖ σ' ἕνα χρέος ποὺ ἔπρεπε νὰ τὸ εἶχε ἐκπληρώσει ἀπὸ καιρό, τότε τὸ χρέος πέφτει πάλι στοὺς ἁπλοὺς ἀνθρώπους καὶ μάλιστα στοὺς πνευματικούς του ταγούς. Εἴμαστε βέβαιοι πὼς μιὰ πλατειὰ ἐπιτροπὴ ποὺ μπορεῖ νὰ συσταθεῖ γι' αὐτὸ τὸ λόγο θὰ βρεῖ ὁλοπρόθυμη τὴ συμπαράσταση τοῦ λαοῦ καὶ τῶν καλλιτεχνῶν μας καὶ θὰ μπορέσει ν' ἀναπληρώσει, ἔστω καὶ τώρα, μιὰ ἔλλειψη ποὺ μᾶς ντροπιάζει. Τὸ περιοδικό μας, σὰν ἐλάχιστη συνεισφορὰ σ' αὐτὸ τὸ ἔργο, προσφέρει ἀπὸ τώρα τὶς στῆλες του γιὰ νὰ συζητηθεῖ τὸ ζήτημα αὐτό.

Τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης

Πρὶν καὶ πάνω στὸν ἐμφύλιο πόλεμο, οἱ διάφορες παρακρατικὲς ὀργανώσεις ποὺ ταλάνισαν τὴν ὕπαιθρο, — συνέχεια καὶ ἀνάπτυξη τῶν προδοτικῶν ὁμάδων ποὺ συνεργάστηκαν μὲ τοὺς κατακτητὲς στὴν περίοδο τῆς κατοχῆς, — ξέχωρα ἀπὸ τὰ ὄργια ποὺ διαπράξανε ἐναντίον στοὺς παλιοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα, πέσανε μὲ πραγματικὴ μανία καὶ πάνω στὰ ἀρχεῖα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης καὶ τὰ καταστρέψανε μ' ἕνα ἔκδηλο πλέγμα ἐνοχῆς. Ἔτσι πολύτιμες γραφτὲς μαρτυρίες γιὰ τὸν ἐθνικὸ ἀγώνα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἐξαφανίστηκαν καὶ τὸ ἔγκλημα ποὺ διαπράχτηκε ἐναντίον τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀνυπολόγιστο, ἔστω κι ἂν δὲν τὸ ἔχουμε ἀκόμα σήμερα συνειδητοποιήσει σ' ὅλο του τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος.

Μὰ ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ τὰ ἀρχεῖα ποὺ καταστρέψανε οἱ παρακρατικὲς ὀργανώσεις καὶ τὰ ἀνεύθυνα ἄτομα, ὑπάρχουν καὶ μιὰ σειρὰ ἄλλα Ἀρχεῖα κομμάτων καὶ ὀργανώσεων ποὺ εἶχαν πάρει μέρος στὴν Ἐθνικὴ Ἀντίσταση καὶ ποὺ κατασχέθηκαν στὴν περίοδο τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἀπὸ τὶς ἀστυνομικὲς ἀρχές.

Κι αὐτῶν τῶν ἀρχείων ἡ τύχη ἀγνοεῖται. Δὲν θέλουμε νὰ παραδεχτοῦμε πὼς καὶ τὰ ἀρχεῖα αὐτὰ καταστράφηκαν. Ἡ παρακρατικὴ ὀργάνωση καὶ τὸ ἀνεύθυνο ἄτομο, μπορεῖ νὰ καταστρέφει καὶ νὰ ἐξαφανίζει, ὄχι ὅμως καὶ τὸ ὑπεύθυνο κρατικὸ ὄργανο. Γι' αὐτὸ πιστεύουμε πὼς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης ποὺ κατασχέθηκαν ἀπὸ τὶς ἀστυνομικὲς ἀρχὲς ὑπάρχουν, λησμονημένα ἴσως στὶς ἀποθῆκες καὶ στὰ ὑπόγεια τῶν ἀστυνομικῶν καταστημάτων ὅπου κινδυνεύουν νὰ καταστραφοῦν ἀπὸ τὴ δράση τοῦ χρόνου καὶ τὴν ἀνυπαρξία συντηρητικῶν μέτρων, μὰ ὑπάρχουν. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ πὼς πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ ἀρχεῖα χρησιμοποιήθηκαν ὡς ἀποδεικτικὸ ὑλικὸ στὶς δίκες τῶν ἐκτάκτων στρατοδικείων. Ὁπωσδήποτε δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ φανταστεῖ κανεὶς πὼς οἱ ἀστυνομικὲς ἀρχές, παραγνωρίζοντας ἠθικὴ μὰ καὶ ποινικὴ εὐθύνη, κατάστρεψαν τὰ ἀρχεῖα τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης. Καὶ τώρα λοιπὸν τί πρέπει νὰ γίνει; Τὰ ἀρχεῖα αὐτὰ εἶναι πολύτιμος ἐθνικὸς θησαυρός. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καταστρέφονται καὶ νὰ σαπίζουν στὰ ὑπόγεια τῶν ἀστυνομικῶν καταστημάτων. Πρέπει τὸ κράτος νὰ συναισθανθεῖ τὴν εὐθύνη του ἀπέναντι στὴν Ἱστορία τοῦ τόπου καὶ στὶς θυσίες τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ γιὰ τὴ Λευτεριά. Ἀπευθυνόμαστε στοὺς ἁρμόδιους ὑπουργούς: στὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐσωτερικῶν, στὸν ὑπουργὸ τῆς Δικαιοσύνης, στὸν ὑπουργὸ τῆς Παιδείας. Ἔχουν ὑποχρέωση νὰ ἐκδόσουν τὶς ἀναγκαῖες διαταγὲς γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀρχείων τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης: νὰ περισυλλεγοῦν ἀπὸ τὰ ἀστυνομικὰ καταστήματα ὅπου καταστρέφονται καὶ νὰ μεταφερθοῦν καὶ νὰ κατατεθοῦν στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Θέλουμε νὰ πιστεύουμε πὼς αὐτὸ τουλάχιστον θὰ γίνει. Πρέπει νὰ περισωθεῖ ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμὴ ὅ,τι εἶναι ἀκόμα δυνατὸ νὰ περισωθεῖ ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ὑλικὸ τῆς ἀντίστασης, ὅ,τι ἄφησε τελοσπάντων ἡ μισαλλοδοξία καὶ τὸ μῖσος ἐναντίον στὴ Μεγάλη Πράξη.

Παροράματα

Στὴ σελίδα 319 στὸν ὑπότιτλο ἀντὶ Αὔγουστος — Δεκέμβριος 1944 διάβαζε Αὔγουστος — Δεκέμβριος 1943.

Στὴ σελ. 417 παραλείφθηκε ἀπὸ τὴν ὑποσημείωση τὸ τελευταῖο τμῆμα, ὅπου ἀναφερόταν ὅτι τὸ κείμενο «Οἱ διανοούμενοι στὴν ὑπηρεσία τῆς Ἀντίστασης» εἶναι παρμένο ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ κ. Roger Milliex «A l'école du peuple Grec, 1940—1944» Les Editions du Reffroi—1946.

Ἐπίσης στὴ σελ. 298 στὸν τίτλο ἀρνῆται διάβαζε: ἀρνεῖται.

ΕΝΑ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ ΧΑΡΑΚΤΙΚΟ ΤΗΣ ΒΑΣΩΣ ΚΑΤΡΑΚΗ

Διαστάσεις 60 × 90 τιμὴ δρχ. 150

Στὴ σειρὰ τῶν ἔργων σύγχρονων ζωγράφων ποὺ βγάζει τὸ περιοδικό μας μὲ χαρὰ παρουσιάζουμε σήμερα στοὺς φιλότεχνους ἕνα πρωτότυπο χαρακτικὸ τῆς Βάσως Κατράκη. Ἐνθαρρυμένοι ἀπ' τὴν ἐπιτυχία ποὺ γνώρισαν οἱ δυὸ λιθογραφίες τοῦ Γιώργου Γουναρόπουλου, θελήσαμε νὰ δώσουμε μιὰν ἀντάξια συνέχεια, καὶ γι' αὐτὸ διαλέξαμε μιὰν ἀπ' τὶς πιὸ κατακυρωμένες πλευρὲς τῆς σύγχρονης νεοελληνικῆς χαρακτικῆς καὶ μάλιστα ἀπ' τὶς πιὸ πρωτότυπες, τὶς πιὸ χαρακτηριστικές. Γιατὶ ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ Βάσω σπρώχνοντας μὲ συνέπεια σὲ ἀπώτερες περιοχὲς τὶς δυνατότητες τῆς τέχνης της, χρησιμοποίησε μὲ ἐπιτυχία ποὺ εἶχε καὶ διεθνῆ ἀπήχηση, ἕνα παλιὸ ὑλικό, τὴν πέτρα, ποὺ πῆρε στὰ χέρια της νέα ζωή, κ' ἔδεσε μὲ τὰ εὑρήματα ποὺ τῆς ἔδινε ἡ ματιέρα της, τὴν δραματικότητα ἑνὸς δράματος τόσο παλιοῦ καὶ τόσο σύγχρονου, τοῦ ἀνθρώπου σὲ μιὰν ἔντονη φάση τῆς προσπάθειάς του γιὰ τὸ καλύτερο ποὺ μπορεῖ νὰ τοῦ δώσει ἡ ἱστορικὴ στιγμή.

Ἡ Βάσω Κατράκη χάραξε εἰδικὰ γιὰ τὸ περιοδικὸ τὸ ἔργο της κ' ἔτσι μποροῦμε νὰ προσφέρουμε ἕνα πρωτότυπο χαρακτικὸ ἔργο ποὺ ἀσφαλῶς θὰ περάσει στὰ χέρια περισσότερων ἀνθρώπων ἀπ' ὅσους ἔχουν τὴ δυνατότητα ν' ἀγοράσουν ἀπὸ μιὰν ἔκθεση, ὅπου εἶναι φυσικὸ τὸ ἔργο αὐτὸ νὰ πουλιέται πιὸ ἀκριβὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιτύπων του νὰ εἶναι πιὸ περιορισμένος.

Εἴμαστε βέβαιοι πὼς καὶ ἡ ἐκδήλωσή μας αὐτὴ θὰ γνωρίσει τὴν ἴδια ἐπιτυχία ὅπως καὶ τὸ λεύκωμα μὲ τὰ Δέκα χαρακτικά, καὶ οἱ λιθογραφίες τοῦ Γ. Γουναρόπουλου καὶ θὰ μπορέσει νὰ προσθέσει κάτι στὴ μεγάλη προσπάθεια γιὰ τὴν ἐκλαΐκευση τῆς νεοελληνικῆς τέχνης.

Γ. ΠΕΤΡΗΣ

Μόλις ἐκυκλοφόρησε

ΣΩΤΗΡΗ ΠΑΤΑΤΖΗ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΟΦΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΝΑΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΣ ΧΩΡΙΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ

Μιὰ κριτικὴ τῶν ἰδεῶν, τῶν γεγονότων καὶ τῶν προσώπων πού συντελέσανε στὴ διαμόρφωση τῶν σημερινῶν πολιτικοκοινωνικῶν συνθηκῶν τῆς Ἑλλάδος, μέσα ἀπὸ τὴν πολύμορφη ζωὴ καὶ δράση μιᾶς ἀπὸ τὶς πιὸ φωτεινὲς καὶ πρωτοποριακὲς πολιτικὲς προσωπικότητες τῆς χώρας μας.

Πωλεῖται σ' ὅλα τὰ βιβλιοπωλεῖα

ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

Πανεπιστημίου 44 — Τηλ. 625.493

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

Α. ΠΑΝΣΕΛΗΝΟΥ

ΣΤΗ ΜΟΣΧΑ ΜΕ ΤΑ ΝΕΙΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Ἡ Ρωσία χωρὶς ἀριθμοὺς καὶ στατιστικὲς ἀλλὰ μόνο μὲ τὴν ψυχὴ και τὸ πνεῦμα της.

ΠΩΛΕΙΤΑΙ ΔΡΧ. 40
ΣΤΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ

"ΣΤΕΓΗ ΤΕΧΝΗΣ"

ΛΟΥΛΗΣ ΤΖΑΚΟΥ

ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 36 (Α' ὄροφος)
ΑΘΗΝΑΙ — Τηλ. 627.411

ΑΓΟΡΑΙ ΠΩΛΗΣΕΙΣ ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΤΑΜΠΛΩ — ΕΠΙΠΛΩΝ — ΤΑΠΗΤΩΝ
ΑΣΗΜΙΚΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΟΡΣΕΛΑΝΩΝ — IVOIRES — ΚΟΣΜΗΜΑΤΩΝ
ΠΑΛΑΙΩΝ ΛΙΘΩΝ — ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ
ΕΙΚΟΝΩΝ — ΚΕΝΤΗΜΑΤΩΝ Κ.Λ.Π.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΝΩΝ. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ

ΕΔΡΑ & ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ 34 & ΚΟΡΑΗ 1 - ΤΗΛ. 21 - 961

ΙΔΙΟΚΤΗΤΟΝ ΜΕΓΑΡΟΝ

ΙΔΡΥΘΕΙΣΑ ΤΩ 1917

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΥΡΟΣ-ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ-ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ

Ἐκυκλοφόρησε

ΕΒΔΟΞΟΥ ΑΡΑΒΟΥ

ΟΙ ΓΙΑΤΡΟΙ ΚΑΠΟΤΕ

Μυθιστόρημα

Γ'. ΕΚΔΟΣΗ

Τό βιβλίο πού ἔκαψε ἡ 4η Αὐγούστου

●

Εἶναι τὸ βιβλίο τοῦ κάθε μορφωμένου ἀνθρώπου ποὺ ζεῖ ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἐποχὲς καὶ δυὸ κόσμους, ποὺ ἐρευνᾶ καὶ συζητεῖ προβλήματα - θέσεις τοῦ αἰώνα μας.

Ἕνα πολὺ ἐνδιαφέρον μυθιστόρημα ποὺ οἱ δύο προηγούμενες ἐκδόσεις του γνώρισαν τεράστια ἐπιτυχία. Ἐκεῖνοι ποὺ τὸ διάβασαν στὰ 1932 ὅταν βγῆκε ἡ δεύτερη ἔκδοσή του ζητοῦν νὰ τὸ ξαναδιαβάσουν.

ΟΙ ΓΙΑΤΡΟΙ ΚΑΠΟΤΕ

σελίδες 560 — δρχ. 150

Πωλεῖται σ' ὅλα τὰ Βιβλιοπωλεῖα

ΕΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

Μ. Μ. ΡΟΖΕΝΤΑΛ

(Συγγραφέα τοῦ Μικροῦ Φιλοσοφικοῦ Λεξικοῦ)

1) ΑΡΧΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

Δραχ. 90

2) ΤΟ 22ο ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ Κ.Κ.Σ.Ε.

Δραχ. 45

3) ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ ΤΟΥ Κ.Κ.Σ.Ε.

Δραχ. 15

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΚΑΓΚΑΡΙΝ» Τηλέφωνο: 610-726

Ζητεῖστε το ἀπὸ τὰ Βιβλιοπωλεῖα καὶ τοὺς πλασιέδες.

Στὴν ἐπαρχία ἀποστέλλεται χωρὶς ἄλλη ἐπιβάρυνση, ἔναντι ἀποστολῆς τοῦ ἀντιτίμου σὲ χαρτόσημα ἢ γραμματόσημα.

Γράμματα ἐμβάσματα: Στ. Κυπραῖον, Μαυρομιχάλη 15 ΑΘΗΝΑ

ATHENS EXPRESS
ΤΑΞΕΙΔΙΑ · ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ
GOUNELAS
TRAVEL AND TOURIST OFFICE

ΓΟΥΝΕΛΑΣ ΚΑΙ ΣΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ: ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ 10 (ΣΤΟΑ)

ΤΗΛ. 624.232-624.660-625.761

ΚΑΙ ΠΟΛΥΤΕΛΗ ΙΔΙΟΚΤΗΤΑ ΠΟΥΛΜΑΝ

ΔΙ ΕΚΔΡΟΜΑΣ ΚΑΙ ΤΑΞΕΙΔΙΑ

"ΚΕΝΤΡΟΝ„ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΕΑΤΡΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ

(ὑπὸ τὴν Διεύθυνσιν Εἰρήνης Καλκάνη καὶ Κώστα Φωτεινοῦ)

ΣΟΛΩΝΟΣ 25α — Τηλ. 626.943

(Σχολὴ ἐγκεκριμμένη ὑπὸ τοῦ Κράτους—52'19]61

ΤΜΗΜΑ ΣΚΗΝΟΘΕΣΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΣΕΝΑΡΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΗΘΟΠΟΙΩΝ ΘΕΑΤΡΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΗΘΟΠΟΙΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΑΙΝΙΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΜΦΑΝΙΣΤΗΡΙΟ
ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΚΤΥΠΩΤΗΡΙΟ
ΑΙΘΟΥΣΑ ΜΟΝΤΑΖ
ΑΙΘΟΥΣΑ ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗΣ ΛΗΨΕΩΣ

ΕΓΓΡΑΦΑΙ ΔΙΑ ΤΑ ΘΕΡΙΝΑ ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ

100% ΕΠΙΤΥΧΙΑ !!!

Σέ τροπική θυσκευασία
Σέ όλες τίς εύαισθησίες
Σέ όλες τίς διαστάσεις

dekopan

Τό φωτογραφικό Φίλμ
τοῦ 20ου αἰῶνος

ΓΕΝ. ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑ:
"ΕΜΠΟΡΟΤΕΧΝΙΚΗ"
ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 61 - ΤΗΛ. 614.453

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΔΡΧ. 20